

2022 (Sayı 51:Özel sayı 1)

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2022 (Sayı 51:Özel sayı 1)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Editörler

Prof. Dr. Naci KARKIN
Doç. Dr. Umut UYAR
Doç. Dr. Seçkin Barış GÜLMEZ

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBIAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Fatma KABA
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Kamuran ŞİMŞEK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Ali ERSOY	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan KAYA	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Belgin AYDINTAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ERDOĞAN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Emre TOROS	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Esra BURCU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl GÖKGÖZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan DOYGUN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mete YILDIZ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ali BALTACI	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Aycan HEPSAĞ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu ŞENTÜRK	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent ARPAT	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Derya GÜL ÜNLÜ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Esen DURMUŞ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hande PAKER	Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim YILDIRIM	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur ÖZTÜRK	Doğuş Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. İlyas SUCU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem Acar GÜVENDİR	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nilay YAVUZ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Nihal Arda AKYILDIZ	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep YILDIZ	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Seçkin Barış GÜLMEZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Şükran KARACA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Utku YAPICI	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar AKÇA	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜNEŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Büke BOŞNAK	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cahit POLAT	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cesim BEHREMEN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Damla AKSEL	Bahçeşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Derya EVRAN	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Efe TOKDEMİR	Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan SÖYLER	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya AĞCASULU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa IŞKIN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nedime Aslı ŞİRİN	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin TÜRKMEN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Seray ÖZKAN	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rezzan AYHAN TÜRKBAZ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi TUĞBA ADALI	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KURNAZ	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Gülru GÖKER	Sabancı Üniversitesi
Dr. Arzu TOKER	Anadolu Üniversitesi
Dr. İbrahim UYSAL	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Metin BULUS	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Rahime KÜRÜM SÜLEYMANOĞLU	Bahçeşehir Üniversitesi
Dr. Hüseyin Serhan ÇALHAN	Akdeniz Üniversitesi
Arş.Gör. Melek AKGÜN	Erciyes Üniversitesi
Arş.Gör. Temel MERİ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Üyesi Tuğçe ERÇETİN	İstanbul Bilgi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Begüm ARDAHANLIOĞLU.....	1
Nitel Araştırmalarda Online Derinlemesine Görüşme Tekniği ile Veri Toplama: Bir Lisansüstü Tez Örneği <i>Data Collection by Online in-Depth Interview in Qualitative Research: A Postgraduate Thesis Example</i>	
Çağlar EZİKOĞLU.....	13
Siyaset Bilimi Çalışmalarında Vaka Analizi ve Elit Mülakat Yöntemi <i>Case Study Analysis and Elite Interview in Political Science</i>	
Egemen TABANLI.....	23
Bilimsel Araştırmalarda Bir Meşruiyet Zeminini Olarak Tanım: Aristoteles'in Devinim Tanımı Örneği <i>Definition as a Legitimation Ground in Research: Example of Aristotle's Definition of Motion</i>	
Emrah Utku GÖKÇE.....	37
Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Açıklamaya ve Anlamaya Dayalı Nitel Araştırma Süreci, Yöntemler ve Bilgisayar Destekli Veri Analizi <i>Qualitative Research Process Based on Explanation and Understanding in International Relations Studies, Methods and Computer Assisted Data Analysis</i>	
Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL.....	55
Katılımcı Yönetişim Üzerine Normatif ve Pratik Tartışmalar <i>Normative and Practical Discussions on Participatory Governance</i>	
Mehmet TURSUN, İbrahim AKSU.....	71
Sistem Dinamiği Yaklaşımı ve Sosyal Bilimlerde Kullanımı <i>System Dynamics Approach and Its Usage in Social Sciences</i>	
Mert MORAL, İrem AYDAŞ, Yasemin TOSUN.....	87
Türkiye'de Seçim Anketlerinin Toplam Anket Hatası Perspektifinden Bir İncelemesi <i>An Examination of Election Polls in Turkey From the Total Survey Error Paradigm Perspective</i>	
Mert MORAL.....	111
Siyaset Biliminde Etkileşimli Modeller Üzerine <i>On Interactive Models in Political Science Research</i>	
Metin BULUS.....	129
A Practical Guide to Designing Cost-efficient Randomized Experiments in Education Research: From Pilot Studies to Interventions at Scale <i>Eğitim Araştırmalarında Uygun Maliyetli Seçkisiz Deneyler Tasarlamak İçin Pratik Bir Kılavuz: Pilot Çalışmalardan Büyük Ölçekli Müdahalelere</i>	
Metin İLBASMIŞ.....	149
Asset Allocation With Dynamic Conditional Correlations (DCC) Model: An Implementation in the R Program <i>Dinamik Koşullu Korelasyonlar (DCC) Modeli ile Varlık Tahsisi: R programında bir Uygulama</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Oğuz KUŞ.....	177
İletişim Çalışmalarında İçerik Analizi ve Metin Madenciliğinin Kullanımı <i>The Use of Content Analysis and Text Mining in Communication Studies</i>	
Sanem ODABAŞI.....	193
Moda Çalışmaları ve Nitel Araştırma <i>Fashion Studies and Qualitative Research</i>	
Sedef TURPER.....	201
Göç Çalışmaları Alanında Deneysel Metot Kullanımı <i>Use of Experimental Methods in the Field of Migration Studies</i>	
Umut BEKCAN.....	215
Bir Yöntemi Hatırlamak: Tarihsel-Politik Konulara Diyalektik Bakış <i>Remembering a Method: A Dialectical View of Historical-Political Issues</i>	
Burcu ERMEYDAN.....	223
Sosyal Bilimlerde Tablo, Grafik ve Şema Kullanımı <i>Use of Tables, Graphs and Diagrams in Social Sciences</i>	
Büke BOŞNAK.....	239
Sivil Toplum Çalışmalarında Yarı Yapılandırılmış Mülakatlar: Sahadan Örnekler <i>Semi-Structured Interviews in Civil Society Studies: Notes From the Field Analysis</i>	
Melike SARAÇ.....	257
Do Different Respondent Selection Methods Produce Different Survey Estimates? A Simulation of Within-Household Selection Methods for 2013 Turkey DHS <i>Farklı Cevaplayıcı Seçim Yöntemleri Farklı Araştırma Tahminleri Üretir Mi? 2013 TNSA için Cevaplayıcı Seçim Yöntemlerinin Bir Simülasyonu</i>	
Özge ONURSAL-BEŞGÜL.....	275
Süreç İzleme Yöntemi ile Avrupa Bütünleşmesini Anlamak <i>Understanding European Integration with Process Tracing Method</i>	
Zübeyde DEMİRCİOĞLU.....	287
Nitel Sosyal Ağ Analizi: Türk Sosyolojisinin Doğuşuna İlişkisel Bakmak <i>Qualitative Social Network Analysis: Examining the Emergence of Turkish Sociology Relationally</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Derleme Makaleler-Review Articles

Abdullah Faruk KILIÇ.....	305
Açımlayıcı Faktör Analizinde Boyut Sayısına Karar Verme: Yöntemlere Kısa Bir Bakış <i>Deciding the Number of Dimensions in Explanatory Factor Analysis: A Brief Overview of the Methods</i>	
Arzu TOKER.....	319
Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz <i>A Guide for Qualitative Data Analysis in Social Sciences</i>	
Nilay YAVUZ.....	347
Sosyal Bilimlerde Sistematik Literatür Analizi <i>Systematic Literature Review in Social Sciences</i>	
Ayşe YILDIZ.....	361
Büyük Veri'nin V'leri ve Veri Analitiği <i>V's of Big Data and Data Analytics</i>	
Damla AKSEL.....	379
Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılgan Topluluklarla Araştırma Yapmak <i>Researching With Hard-to-Reach, Hidden and Vulnerable Populations</i>	
Erdal ARSLAN.....	395
Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik <i>Validity and Reliability in Qualitative Research</i>	
İhsan AYTEKİN.....	409
Kariyerin Kavramsal Yapısının Sınıflandırılması: Ortak Kelime Analizi <i>Classification of Conceptual Structure of the Career: A Co-Word Analysis</i>	
Züleyhan BARAN.....	427
Kalite Fonksiyon Göçerimi Metodu <i>Quality Function Deployment Method</i>	
Semih ALTINTAŞ.....	459
Sosyal Bilimlerin Araştırma Yönteminden Yaşam Felsefesine: Hermeneutik Yöntemin Zaman İçindeki Dönüşümü <i>From the Research Methodology of Social Sciences to the Life Philosophy: The Transformation of Hermeneutic Method in Time</i>	
Murat POLAT.....	481
Nitel-Nicel Bir Yaklaşım Olarak Q-Metodoloji ve Eğitim Araştırmalarında Kullanılabilirliği Üzerine Düşünceler <i>Q-Methodology as a Qualiquantological Approach and Reflections on Its Usability in Educational Researches</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.04.2022 ✓Accepted/Kabul:14.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1101939

Research Article/Araştırma Makalesi

Ardahanlioğlu, B. (2022). "Nitel Araştırmalarda Online Derinlemesine Görüşme Tekniği ile Veri Toplama: Bir Lisansüstü Tez Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö1-Ö12.

NİTEL ARAŞTIRMALARDA ONLINE DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME TEKNİĞİ İLE VERİ TOPLAMA: BİR LİSANSÜSTÜ TEZ ÖRNEĞİ*

Begüm ARDAHANLIOĞLU*

Öz

Teknoloji ile internetin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte, online veri toplama teknikleri nitel araştırmacılar tarafından kullanılarak literatürde yerini almaya başlamış ve nitel yöntemlere önemli katkılar sunmuşlardır. Bu tekniklerin arasında yer alan online derinlemesine görüşme tekniği, Covid 19 pandemisinin toplumsal koşullar ve araştırma pratikleri üzerindeki etkisi ile birlikte ön plana çıkmıştır. Önceleri yüz yüze derinlemesine görüşme tekniğine kıyasla dezavantajları öne çıkarılan bu veri toplama tekniği pandemi ile birlikte pratik hale gelmiş ve araştırmacılar tarafından kullanımı daha da ivmelenmiştir. Bu makalede öncelikle yüz yüze derinlemesine görüşme ve online derinlemesine görüşme tekniği karşılaştırılarak betimsel bir bilgilendirme yapılacaktır. Daha sonra Türkiye’de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma başlıklı yüksek lisans tezinde veri toplama tekniği olarak kullanılan online derinlemesine görüşme, avantajları ve dezavantajları çerçevesinde ele alınarak, araştırmacının deneyimleri paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Online derinlemesine görüşme, Çevrimiçi görüşme, Zoom, Derinlemesine görüşme, Nitel araştırma.*

DATA COLLECTION BY ONLINE IN-DEPTH INTERVIEW IN QUALITATIVE RESEARCH: A POSTGRADUATE THESIS EXAMPLE

Abstract

With the development and spread of technology and the internet, online data collection techniques have begun to take their place in the literature by using qualitative researchers and have made significant contributions to the qualitative method. The online in-depth interview technique, which is among these techniques, has come to the fore with the impact of the Covid 19 pandemic on social conditions and research practices. This data collection technique, whose disadvantages were highlighted compared to the face-to-face in-depth interview technique, has become practical with the pandemic and its use by researchers has accelerated even more. In this article, first of all, a descriptive information will be given by comparing the face-to-face in-depth interview and online in-depth interview technique. Later, the online in-depth interview, which was used as a data collection technique in the master's thesis titled Disability Rights Activism in Turkey: A Qualitative Study on Disabled Activists will be discussed within the framework of its advantages and disadvantages, and the researcher's experiences will be shared.

Keywords: *Online in-depth interview, Online interviewing, Zoom, In-depth interview, Qualitative research.*

**Bu makale Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM’ın danışmanlığında yazılan Türkiye’de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ANKARA.
e-posta: begumardahanlioglu@hacettepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7945-490X>)

1. GİRİŞ

Nitel araştırmanın temel veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme, insanların gerçekliğe ilişkin algılarını, anlamlarını, tanımlamalarını ve gerçekliği inşa edişlerini anlamının önemli ve güçlü bir yöntemidir (Punch, 2016:165). Derinlemesine görüşmelerle az sayıda kişiden detaylı bilgi almak, araştırma sorunsalına ilişkin olarak yüzeysel bilgi yerine katılımcıların görüş, düşünce, fikir, bakış açısı ve deneyimlerini derinlemesine olarak anlamak mümkün olmaktadır (Kümbetoğlu, 2017:82).

Bir araştırma tasarımında nitel, nicel veya karma yöntemlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek, araştırmada kullanılacak paradigmanın, araştırma stratejisinin, veri toplama tekniğinin ve veri analiz tekniğinin kullanılmasını belirlemektedir (Burcu Sağlam, 2018:115). Dolayısıyla bir araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmelerin kullanılmasına karar verilmesi, araştırmanın tasarımındaki diğer unsurlarla etkileşimli olarak gerçekleşmektedir. Derinlemesine görüşmelerin yüz yüze, telefonla veya online olarak sesli ve/veya görüntülü bir şekilde görüşme yapma imkânı veren platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi kararı da bu etkileşimin bir sonucudur.

Derinlemesine görüşme geleneksel ve yaygın olarak yüz yüze gerçekleştirilmektedir ve bu sebeple nitel araştırmalarda bir “*altın standart*” (gold standard) (Lofland ve Lofland, 1995; akt. McCoy ve Kerson, 2006:400) haline gelmiştir. Yüz yüze görüşmelerin nitel araştırmaların ‘altın standardı’ olarak görüldüğü bir yöntemsel gelenekte online görüşme tekniklerine yönelik eleştirel bakış kaçınılmaz olmuştur. O’Connor ve diğerlerine (2008; akt. Deakin ve Wakefield, 2014:605) göre yüz yüze görüşmelerle online görüşmeler arasında görüşme tasarımı, ilişki kurma, etik sorunlar gibi konular bakımından pek çok farklılık vardır ve örneğin yüz yüze olmayan görüşmelerde tüm görsel ve sözel olmayan ipuçları kaybolmaktadır.

Ancak teknolojiye gelişmelerle birlikte araştırmalarda kullanılan online yöntemler, yöneltilen tüm eleştirilere ve fikir ayrılıklarına rağmen, yüz yüze yöntemlerle eşit derecede geçerli ve meşru hale gelmiştir (Howlett, 2021: 4). Teknolojinin ve özellikle internetin gelişmesiyle ve gelişmeye devam etmesiyle birlikte derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirebileceği yeni araçlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Krotoski (2010:2 akt. O’Connor ve Madge:416) son birkaç on yılda internetin gelişimiyle birlikte, araştırmacıların *online araştırmaların altın çağını* yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu süreçte çeşitli platformların gelişmesi ile online derinlemesine görüşmelerin (online in-depth interviews) gerçekleştirilmesi için uygun zeminler hazır olmaya başlamıştır.

Online nitel veri toplama teknikleri ilk aşamada e-posta ve anlık mesajlaşma üzerine odaklanırken, görüntülü arama ve görüntülü iletişim uygulamalarının çoğalması ile birlikte online sosyolojik araştırmanın ikinci dalgası ortaya çıkarak, eşzamanlı online derinlemesine görüşme yaygın olarak kullanılan bir veri toplama tekniği haline gelmiştir (Andrejuk, 2021:56). Online derinlemesine görüşmeler eşzamanlı (senkron) veya eşzamansız (asenkron) olarak gerçekleştirilebilmektedir. Araştırmalarda eşzamanlı olarak görüntülü görüşme ile veri toplanan en yaygın video konferans platformlarından biri Skype olmuştur (Cater, 2011; Hanna, 2012; Weinmann vd., 2012; Sullivan, 2012; Deakin ve Wakefield 2014; Janghorban, Roudsari ve Taghipour, 2014; Weller, 2017).

Son dönemde ise araştırma pratiklerini etkileyecek önemli bir gelişme ortaya çıkmıştır: Covid 19 pandemisi. Tüm dünyada yaşanan ve ülkemizde de 2020 yılının mart ayında ilk vakanın görülmesiyle başlayan pandemi süreciyle araştırmacılar toplumun geri kalanı ile birlikte *yeni normal* sürece adapte olmak durumunda kalmışlardır. Covid 19 pandemisiyle birlikte nitel araştırmacılar benzersiz fırsatlar ve zorluklarla karşılaşmışlardır (Lobe, 2020:1). Sağlık endişeleri, sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları gibi sebepler yüz yüze görüşmelerle veri toplama sürecini etkilemiş ve alternatif veri toplama tekniklerini daha fazla gündeme getirmiştir.

Pandemi ile birlikte sadece araştırmalar değil toplumdaki birçok kişinin iş, eğitim ve sosyal hayatı online ortamlarda yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte video konferans programlarının kullanımı hızla artmıştır: Covid 19 tüm dünyada yaygınlaşmadan önce 2019 yılının sonunda Zoom toplantılarına sadece 10 milyon kişi katılırken, Nisan 2020 itibarıyla kullanım 300 milyona ulaşmıştır (Wiederhold, 2020:1). Araştırmalarda, eşzamanlı online görüşme tekniğinde kullanılan platformlardan Skype uzun süre hakimiyetini korurken son yıllarda Zoom aracılığı ile gerçekleştirilen görüşmeler artmış (Archibald vd., 2019; Gray vd., 2020), pandemi ile birlikte Zoom araştırmalarda sıklıkla kullanılan video konferans platformlarından biri hale gelmiştir (Lourenco ve Tasimi,

2020; Su ve Ceci, 2021; Howlett, 2021; Reñosa, 2021; Menon vd., 2022). Pandemi ile birlikte insanların online görüşmeleri ve video konferans platformlarını gündelik hayatlarında sıklıkla kullanmaya başlaması ve bunlara olan aşinalıklarının artması sayesinde online görüşmelerle veri toplama tekniğine yönelik güvensizliğin azalması ve katılımcıların online görüşmelere katılmaya hazır olma durumunun iyileşmesi gibi uzun süreli olumlu etkilere sahip olması beklenmektedir (Andrejuk, 2021:57).

Online ve eşzamanlı olarak gerçekleştirilen görüşmelerin en önemli ön koşulu, katılımcıların internet erişimine ve bilgisayar/telefon/tablet gibi araçlara sahip olmasını, görüşmenin gerçekleştirileceği teknoloji hakkında bilgi sahibi olmasını ve bu teknolojiyi kullanabilmesini gerektirmesidir. İnternete erişimi olmayan, gerekli araçlara sahip olmayan ve bu araçları kullanma becerisine sahip olmayan veya bu konuda kendilerine destek sağlanamayan kişilerle online derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmek mümkün değildir. Bu da sadece gerekli araçlara ve yeteneklere sahip olan kişilerle görüşmelerin gerçekleştirilebileceği ve geri kalan kişilerin araştırmanın dışında bırakılması gerektiği anlamına gelmektedir ve bu anlamda önemli bir kısıt yaratmaktadır.

Online derinlemesine görüşmeler yukarıda değinilen ön koşul sağlandığı takdirde çeşitli avantajlar sunmaktadır. Online derinlemesine görüşmeler en temelde maliyet ve zaman açısından verimlilik sağlamaktadırlar (Creswell, 2019:112). Farklı şehirlerde gerçekleştirilecek görüşmeler için ulaşım ve konaklama masrafları ortadan kalkmaktadır. Yüz yüze görüşmelere vakit ayıramayacak kişilere istedikleri zamanda görüşme imkânı sunarak zaman ve mekân bakımından önemli bir esneklik sağlamaktadır. Deakin ve Wakefield (2014:608) Skype sayesinde meşgul katılımcılarla esnek görüşme saatlerinde görüşebildiklerini, örneğin gece yapılacak bir yüz yüze görüşmede karşılaşılabilecek gece sokağa çıkma gibi bir riskin olmadığını, bu sayede görüşmelerin güvenli bir şekilde gerçekleştirilebildiğini ifade etmişlerdir. Online derinlemesine görüşme ulusal veya uluslararası alanda yapılacak araştırmalarda yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı kişilerle görüşme fırsatı da yaratmaktadır.

Görüşmelerde katılımcıların sesi, tonlaması ve beden dili gibi çeşitli sosyal ipuçları, katılımcının sorulara verdiği cevaplara ek bilgiler verebilmektedir (Oppedenakker, 2006:3). Video konferans yöntemiyle gerçekleştirilen eşzamanlı online derinlemesine görüşmelerde tüm bu sosyal ipuçları takip edilebilmekle birlikte sadece katılımcının ekranında görüldüğü kadarı ile sınırlıdır. Zoom gibi platformlarda katılımcılar ekranda görünen arka planı bulanıklaştırma veya değiştirme gibi özelliklere sahiplerdir. Bu da araştırmacının gözlemleyebileceği alanı katılımcının ve katılımcının görüşmeye katıldığı mekânın ekranda görüldüğü kadarıyla kısıtlamaktadır. Bu kısıtlılık hali online derinlemesine görüşmede katılımcı ve araştırmacı arasında, yüz yüze derinlemesine görüşmeden farklı bir etkileşim süreci ortaya çıkarmaktadır.

Bazı hassas konularda araştırmacının katılımcıyı rahatlatması gerektiğinde fiziksel yakınlık gerekebilmektedir, ayrıca özel veya hassas bilgileri toplamak için kontrollü, özel bir görüşme ortamı gerekli olabilmektedir (Salmons, 2015:63). Online derinlemesine görüşmelerde araştırmacının, katılımcının görüşmeye katıldığı ortam üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır veya yoktur. Katılımcının kamerasında görünmese bile ortamda görüşmeyi dinleyen veya etkileyen başka kişiler bulunabilir (Salmons, 2015:63). Bununla birlikte online olarak gerçekleştirilen görüşmelerde hem katılımcı hem de araştırmacı, birbirlerinin kişisel alanını zorlamadan 'güvenli bir yerde' kalabilir, görüşmelere evlerinin rahat konumundan katılabilir ve bu sayede hem katılımcı hem de araştırmacı için bir dereceye kadar esneklik ve özel alan korunurken 'yüz yüze' bir deneyim yaşanabilir (Hanna, 2012:241).

Nitel araştırmalarda araştırmacının kendisi bir araçtır ve araştırmacının becerisi, yeterliği ve dikkati önemlidir (Patton, 2018:14). Verilerin online olarak toplanması da teknik beceriler gerektirmektedir (Creswell, 2019:112). Mann ve Stewart (200:126, akt. Deakin ve Wakefield, 2014:610) online olarak kurulan iletişimde katılımcılarla yakınlık geliştirmenin mümkün olup olmadığını sormuşlardır. Video konferans yöntemi kullanılarak eşzamanlı bir şekilde gerçekleştirilen online derinlemesine görüşmelerde katılımcılarla kurulacak ilişkilerde ve yakınlık sağlanmasında yüz yüze görüşmelerde olduğu gibi araştırmacının yetenekleri önemlidir. Görüşmeler aynı ortamda bulunarak da gerçekleştirilse online olarak da gerçekleştirilse katılımcılar insanlardır ve araştırmacının görüşmeci olarak sıcaklık, samimiyet ve merakını iletebilmesi gerekir; bu yüzden online görüşmelerde araştırmacının insan becerisine yüz yüze görüşmelerden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Salmons, 2015: 224).

Online olarak gerçekleştirilecek bir derinlemesine görüşme, yüz yüze gerçekleştirilecek bir derinlemesine görüşme ile ortak endişeleri taşır. Online derinlemesine görüşmeler, yüz yüze derinlemesine görüşmelerle

benzer temel konular göz önünde bulundurularak gerçekleştirilir. Kimlerle neden görüşüleceği, kaç görüşme gerçekleştirileceği, görüşme süreleri, görüşme planının ne olduğu ve görüşmelerin nasıl yürütüleceği, görüşmelerin başlatılması ve sonlandırılmasına ilişkin konular tüm görüşmeler için ortak temellerdir (Punch, 2016:171). Bununla birlikte online derinlemesine görüşmede dikkat edilmesi ve karar verilmesi gereken başka temel hususlar da bulunmaktadır¹. Bunlardan ilki araştırmacının görüşmeleri yüz yüze veya telefon yerine online olarak gerçekleştirme nedeninin ne olduğu ve bu nedenin araştırmanın konusu ve sorularıyla uyumlu olup olmadığıdır (Salmons, 2015: 34).

Online derinlemesine görüşmenin gerçekleştirileceği platformun belirlenmesi bir diğer önemli husustur. Online derinlemesine görüşmelerin görüntülü ve/veya sesli olarak eşzamanlı bir şekilde gerçekleştirilebileceği çok sayıda platform bulunmaktadır ve yeni platformlar geliştirilmeye devam edilmektedir. Örneğin; Skype 2003 yılında ("Skype Hakkında," t.y.) ve Zoom 2011 yılında ("Zoom Hakkında," t.y.) kurulmuştur; WhatsApp 2016 yılında görüntülü arama özelliğini getirmiştir ("WhatsApp Blog," 2016); Microsoft Teams 2017 yılının mart ayında ("About Microsoft," t.y.) ve Google Meet'in ücretsiz versiyonu 2020 yılının mayıs ayında tanıtılmıştır ("Genel Bakış," t.y.). Görüntülü ve sesli olarak online görüşmelerin gerçekleştirilmesine imkân veren platformların sayısı ve nitelikleri gün geçtikçe artmaktadır. Bu platformların her birinin niteliği ve özellikleri farklılık göstermektedir. Lobe vd. (2020) Covid-19 pandemisinin gerektirdiği "sosyal mesafe" koşulları ile birlikte ve esasında alanda uzun sayılabilecek bir zamandır tartışılan ve kullanılan internet temelli nitel araştırmalarla ilgili olarak en son video konferans hizmetlerini maliyet, güvenlik, etik konular, ücret ve genel özellikler gibi bakımlardan inceleyerek, araştırmacılara araştırmalarında kullanabilecekleri platformlar konusunda bir rehber sunmuşlar ve bu farklı özelliklerin değerlendirilerek araştırmaya en uygun platformun seçilebileceğini ifade etmişlerdir.

Derinlemesine görüşmelerin araştırmanın tasarımı ile ilgili tüm unsurlar dikkate alındığında yüz yüze, telefonla, online olarak vb. şekillerde gerçekleştirilebileceği, bunların kendi avantajlarının ve dezavantajlarının olduğu ve pandemi gibi toplumsal koşulların araştırmacıları, araştırmaları ve veri toplama tekniklerini etkilediği açıktır. Tüm derinlemesine görüşmelerin online ortamlara geçmesi olası değildir ve bu arzu edilen bir şey de değildir ancak araştırmacıların mevcut tüm alternatif veri toplama tekniklerini anlayarak kendi çalışmalarının doğasına ve mevcut online araçların güçlü yönlerine ve kısıtlamalarına göre bilinçli seçimler yapabilmeleri mümkündür (Salmons, 2015:64).

Tüm bu bilgiler ışığında bu makalede video konferans programları aracılığıyla eş zamanlı olarak gerçekleştirilen online derinlemesine görüşmelerin, gerekli koşullar sağlandığı takdirde, yüz yüze derinlemesine görüşmeler gibi geçerli bir yöntem olduğu iddia edilmekte ve online derinlemesine görüşme tekniğini kullanarak veri toplayan bir lisansüstü tez ele alınarak bu yaklaşım örneklenmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle yüz yüze derinlemesine görüşme ve online derinlemesine görüşme tekniğinin karşılaştırılması odağında betimsel bir bilgilendirme yapılması ve sonrasında *Türkiye'de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında veri toplama stratejisi olarak kullanılan online derinlemesine görüşmenin, avantajları ve dezavantajları çerçevesinde ele alınarak, araştırmacının deneyimlerinin paylaşılması amaçlanmaktadır.

2. BİR LİSANSÜSTÜ TEZ ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN ONLINE DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME TEKNİĞİNİN UYGULANMASI

Sosyal bilimlerde nitel araştırmalarda veri toplama tekniği olarak online derinlemesine görüşmenin kullanılmasına ilişkin bir örnek uygulama olarak *Türkiye'de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma* başlıklı lisansüstü tez ele alınacaktır. Bu tezin etik komisyon izni 27 Nisan 2021 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından verilmiştir. Türkiye'deki engelli aktivistlerin aktivizm deneyimlerinin derinlemesine anlaşılması için nitel yöntemle gerçekleştirilmiş olan ve veri toplama tekniği online derinlemesine görüşmenin kullanıldığı bu yüksek lisans tez çalışmasında engelli aktivistlerin engelli hakları konusundaki aktivizm deneyimleri konu edinilmiş ve on iki problem cümlesi çerçevesinde bu deneyimlerin derinlemesine olarak anlaşılması amaçlanmıştır.

¹ bkz. Wilkerson vd. (2014) kendi araştırma deneyimlerinden ve literatürden hareketle, online nitel araştırma tasarımının gerçekleştirilecek araştırma için uygun olup olmadığına ve eğer uygunsa online veri toplamanın nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin bir uygulama kılavuzu sunmuşlardır.

2.1. Araştırmanın Katılımcılarının Sosyo Demografik Özellikleri

Araştırmanın katılımcıları aktivist olan ve kendini aktivist olarak tanımlayan engelli bireylerden oluşmaktadır. Yaşları yirmili yaşlar ile ellili yaşlar arasında değişen altı kadın ve altı erkek olmak üzere toplamda on iki katılımcı ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın katılımcılarından dört katılımcı görme engelli, iki katılımcı işitme engelli, dört katılımcı fiziksel engelli, bir katılımcı görünmeyen engellilik haline sahip (kronik hastalığı olan) ve bir katılımcı otizmlidir. İki katılımcı lise, dört katılımcı lisans, bir katılımcı yüksek lisans, üç katılımcı ise doktora mezundur ve biri lisans diğeri doktora düzeyinde olmak üzere iki katılımcının eğitimi devam etmektedir. Lisans eğitimine devam etmekte olan bir katılımcı hariç diğer tüm katılımcılar çalışmaktadır. Avukat, psikolog, memur, engellilik konusunda danışman, eğitmen, akademisyen, mühendis, grafiker gibi mesleklerini devam ettirmelerinin yanı sıra engellilerle ilgili çeşitli derneklerde aktif olarak çalışmaktadırlar.

2.2. Araştırmanın Tasarlanması: Neden Online Derinlemesine Görüşmeler?

Bu yüksek lisans tez çalışmasında engelli aktivistlerin, engelli hakları konusundaki aktivizm deneyimleri konu edinilmiş ve bu deneyimlerin derinlemesine olarak anlaşılması amaçlanmıştır. Bu konu ve amaç çerçevesinde online derinlemesine görüşmenin en uygun veri toplama tekniği olduğuna karar verilmiştir ve bu kararın verilmesinde birkaç unsur etkili olmuştur.

Öncelikle araştırmanın konusu ve yöntemi online derinlemesine görüşmelerle veri toplanmasına uygundur. Araştırmada başka dinamiklerin dahil olabileceği ve aynı ortamda bulunmayı gerektirebilecek hassas bir konu ele alınmamaktadır. İnternet üzerinden eşzamanlı olarak online platform aracılığı ile gerçekleştirilecek online derinlemesine görüşmeler araştırmanın konusu, amacı, problem cümleleri ve araştırma soruları bağlamında gerçekleştirilmesi için uygun ortamı sağlamaktadır.

Araştırma tasarımı şekillendirilirken, derinlemesine veri toplamak için, görüşme dinamiklerine de bağlı olarak, katılımcılarla birden fazla görüşme gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu süreçte araştırmanın potansiyel katılımcılarının çalıştıkları ve bunun yanı sıra aktivist olarak gerçekleştirdikleri faaliyetler sebebiyle her zaman önceden belirli olmayan, yoğun ve değişebilen bir programa sahip olabildikleri gözlemlenmiştir. Araştırmacının ve katılımcıların farklı şehirlerde ikamet etmeleri, yüz yüze gerçekleştirilmesi halinde görüşmelerin planlanacak belirli gün ve saatlerde gerçekleştirilmesini zorunlu kılacağı ve esnekliğin sağlanamayacağı ön görülmüştür. Bu durumda araştırmacının farklı şehirlere seyahat etmesi gerekeceği için farklı katılımcılarla birden fazla görüşmenin planlanması konusunda zaman, ulaşım ve konaklama sorunları ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte özellikle tekerlekli sandalye kullanıcısı olan katılımcılarla gerçekleştirilecek görüşmelerde görüşmenin gerçekleştirileceği yerin ve buraya ulaşımın erişilebilir olması gerekmektedir. Engelli bireylerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olan erişilebilirlik problemleri uygun görüşme yerinin ayarlanması konusunda kısıtlar yaratabilmektedir. Tüm bunlarla birlikte bu araştırma pandemi koşullarında tasarlanmıştır. Katılımcıların engelli olması sebebi ile çoğu katılımcı pandemi koşullarında *risk grubunda* bulunmaktadır. Dolayısıyla öncelikle katılımcıların ve araştırmacının sağlıkları göz önünde bulundurulmuştur. Olası sokağa çıkma yasakları, şehirlerarası ulaşım kısıtlamaları ve pandemiden kaynaklı konaklama sorunları yüz yüze görüşmelerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılabilecek sorunlar olarak belirlenmiştir.

Online derinlemesine görüşme ise görüntülü ve sesli görüşme imkânı sağlayan platformlardan eş zamanlı olarak gerçekleştirilebilmekte ve yüz yüze görüşmelerin yaratabileceği tüm bu kısıtlar ve sorunları aşabilecek önemi bir avantaj sunmaktadır. Online derinlemesine görüşmeler, görüşmelerin gerçekleştirileceği zaman konusunda önemli bir esneklik sağlamakta, ulaşım ve mekân sorununu ortadan kaldırmaktadır. Ancak tüm bu avantajlar online derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi için yeterli gerekçeler değildir, katılımcıların online derinlemesine görüşmeler için uygun olması gerekir. Bu araştırmanın potansiyel katılımcıların tamamının online derinlemesine görüşmeler için gerekli araçlara ve bu araçların kullanımına ilişkin bilgi ve deneyime sahip oldukları gözlemlenmiştir.

Araştırma planlanırken, veri toplama tekniği olarak online derinlemesine görüşmelerin kullanılması, Covid-19 pandemisinin gerektirdiği bir zorunluluk düşünülmemiştir. Bunun yerine, yukarıda değinilen tüm unsurlar birlikte dikkate alındığında en uygun veri toplama tekniğinin online derinlemesine görüşmeler olduğuna karar verilmiştir.

Dolayısıyla araştırmanın konusu, katılımcıların özellikleri ve araştırmacının bilgi birikimi ile deneyimi online derinlemesine görüşmelerin tercih edilmesine ilişkin uygun zemini hazırlamış ve diğer tüm etkenlerle birlikte pandemi koşulları bu tercihi pekiştirmiştir. Ancak pandemi ile birlikte online platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmelerin araştırmacının kişisel ve iş yaşamındaki gündelik hayat pratiklerinde sıradan bir konuma gelmesinin etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Araştırma planlanırken yüz yüze görüşmelerin gerçekleştirilmesini kısıtlayan tüm unsurlar karşısında, bu araştırma bağlamında, ondan daha avantajlı bir veri toplama süreci vadeden online derinlemesine görüşmelerin tasarım sürecine dahil edilmesinde pandemi sürecinin araştırmacının zihninde açtığı ufku önemli bir etkisi vardır.

2.3. Online derinlemesine görüşmelere hazırlık süreci

Araştırmanın katılımcıları ile online derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmeden önce bu görüşmelere hazırlanan bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte araştırmanın potansiyel katılımcıları ve katılımcıların dijital ortamdaki faaliyetleri takip edilmiştir. Burada edinilen bilgiler katılımcıların online derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi için gerekli araçlara ve bilgi birikimine sahip olup olmadıklarının belirlenmesinde, kullandıkları online görüşme platformlarının tespit edilmesinde ve aktivist olarak gerçekleştirdikleri faaliyetleri takip edilerek daha sonra görüşmelerdeki ifadelerinin tutarlılığının denetlenmesinde kullanılmıştır.

Bu süreçte katılımcılar, çeşitli sosyal medya hesaplarından, internet siteleri üzerinden ve blog sayfalarından yaptıkları paylaşımlar; kendilerinin organize ettiği veya davet edildikleri eğitimler, sunumlar, toplantılar vb. aracılığı ile dijital ortamda pek çok farklı şekilde gerçekleştirdikleri aktivist faaliyetler bağlamında takip edilmiştir.

2.3.1. Görüşme yapılacak platformun belirlenmesi

Online derinlemesine görüşmelere hazırlık sürecinde katılımcıların her birinin, aktivist olmaları sebebiyle, en az birer kere sunum, seminer, ders vb. bir sebep ile Zoom toplantısı gerçekleştirdikleri veya bu toplantılara konuşmacı olarak katıldıkları gözlemlenmiştir. Araştırmacı her bir katılımcı için bu toplantılara en az birer kere katılmış, katılımcıları burada gözleme fırsatı edinmiştir. Online görüşmelerin ve toplantıların katılımcıların gündelik hayatlarının sıradan bir parçası olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Katılımcıların meslekleri, dernek çalışmaları ve aktivist faaliyetleri için sürekli olarak Zoom toplantıları gerçekleştirdikleri anlaşılmıştır. Katılımcıların Zoom'u kullanmayı bilmeleri ve tercih etmelerinin gözlemlenmesi, katılımcılarla online derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi için en uygun platforma karar verilmesinde önemlidir. Özellikle, görme engelli katılımcılara, kullandıkları ekran okuyucu uygulamanın sorunsuz çalıştığı erişilebilir bir platform sağlanması için, onların deneyimlerinin ve tercihlerinin gözlemlenmesi yol gösterici olmuştur.

Katılımcıların bu platforma olan aşinalığının yanı sıra sağladığı avantajlar göz önünde bulundurulduğunda görüşmelerin online ve eşzamanlı olarak sesli ve/veya görüntülü konuşma imkânı sunan Zoom platformu aracılığı ile gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Zoom iki kişiden oluşan görüşmelerde sınırsız sürede görüşme imkânını ücretsiz olarak sağlamaktadır ve katılımcıların platforma üye olması gerekmemektedir. Araştırmacının hazırladığı görüşme linki ile görüşmelere bağlanabilmekte ve bu linkler e-mail ve WhatsApp gibi uygulamalar aracılığıyla kolayca iletilebilmektedir. Zoom platformu, internet üzerinden kolay bir şekilde indirilebilmekte ve telefon, bilgisayar, tablet gibi çeşitli araçlardan kullanılabilir. Sesli ve görüntülü olarak görüşme imkânı sağlamanın yanı sıra ses ve/veya görüntü kapatılabilmektedir. Ayrıca "chat" (sohbet) kısmı ile anlık yazışma imkânı sağlamaktadır. İkinci bir araca gerek duyulmadan ses ve görüntü kaydı alınabilmekte, bu kayıtlar kolayca bilgisayara indirilebilmekte ve ayrıca kayıtlar Zoom'un kendi bulut depolama alanında saklanabilmektedir.

Zoom'un sağladığı avantajlar ve araştırmanın potansiyel katılımcıların tamamının bu platformu aktif olarak kullandıklarının anlaşılması ile görüşmelerin Zoom aracılığı ile gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte görüşmelerin gerçekleştirilebileceği diğer platformlar (Google Meet, Skype, WhatsApp vb.) belirlenmiş ve katılımcıların görüşme platformunun tercihi konusunda söz sahibi olması için hazırlık yapılarak çeşitlilik sağlanmıştır. Bununla birlikte katılımcılar araştırmaya katılmayı kabul ettikten sonra görüşmelerin Zoom üzerinden gerçekleştirilmesi önerilerek fikirleri sorulmuş ve her bir katılımcıdan olumlu yanıt alınmıştır.

Son olarak hazırlık sürecinde olası teknik aksaklıklar için çözüm önerileri geliştirilmiştir. Elektrik ve internete

bağlanma konusunda aksaklık yaşanması ihtimaline karşılık telefonun interneti bağlamaya hazır hale getirilmiştir. Araştırmacının görüşmeyi gerçekleştireceği bilgisayarının şarjı tam dolu olarak hazırlanmış ve yedek bir cihaz hazır bulundurulmuştur. Yapılacak görüşmelerden önce her bir katılımcı için ayrı ayrı olarak Zoom'da kamera karşısında prova yapılmış, ses ve mikrofon kontrol edilmiştir. Yine her bir görüşme için sade bir arka plan belirlenmiş, ışıklandırma kontrol edilmiş, araştırmacının ekranda dikkat dağıtmayacak sade bir kıyafet giymesi hazırlanmıştır.

2.3.2.Etik Konular

Görüşmelerin online olarak gerçekleştirilmesi görüşmelerin güvenliğine ilişkin bazı etik konuları gündeme getirmektedir. Görüşmelerin güvenliğini sağlamak adına her bir görüşme için farklı bir toplantı kimliğine (ID) sahip Zoom toplantısı planlanmıştır. Görüşmeler sırasında istenmeyen kişilerin izinsiz bir şekilde görüşmeye katılmasını ifade eden "Zoom bomb-ing" (Lobe vd. 2020:5) ihtimaline karşılık, Zoom'un görüşmeye araştırmacı onay vermeden katılımı engelleyen bekleme odası (waiting room) özelliği kullanılmıştır. Bu özellik sayesinde kişiler araştırmacı onay vermeden görüşmeye katılamamaktadırlar. Görüşmelerde Zoom'un teknik ayarları sayesinde sadece araştırmacının kayıt almasına izin verilmiştir. Bu önlemlerle görüşmeler güvence altına alınmıştır ve görüşmelerden önce gerçekleştirilen hazırlık süreci sayesinde görüşmeye istenmeyen kişilerin dahil olması ve görüşmeler sırasında araştırmacıdan başka kişilerin izinsiz olarak kayıt alması gibi olası etik sorunlar yaşanmamıştır.

2.4.Online derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi

Katılımcılarla online derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmeden önce, e-mail ve telefon aracılığı ile görüşülerek, görüşmelerin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin ön bilgiler paylaşılmıştır. Daha sonrasında katılımcıların her biri ile görüşme günü ve saati ayarlanmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen ilk görüşmelerin en başında araştırmacı tekrar kendini tanıtmış, varsa katılımcıların sorularını cevaplamış, araştırma hakkında tekrar bilgi vermiş, görüşmelerin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin katılımcılara bir yol haritası çizmiştir. Katılımcılara araştırmanın onam formu sözlü olarak tekrarlanmış veya hatırlatılmış, kayıt alınmasına ilişkin hatırlatmalar yapılmıştır. Daha sonra kaydın ve görüşmelerin başlatılmasına ilişkin katılımcıların onamları alınarak kayıt başlatılmıştır. Görüşmeler sesli, görüntülü olarak ve aynı zamanda bazı görüşmelerde "chat" üzerinden anlık mesaj ile desteklenerek gerçekleştirilmiştir.

Tüm katılımcılara görüşmelerin kayıt altına alınmak istendiği bilgisi önceden verilmiş ve buna ilişkin izinleri onam formu ile alınmıştır. Bununla birlikte her bir katılımcı ile yapılan her bir görüşmenin başında öncelikle kayıt almadan sohbet gerçekleştirilmiş, sonrasında görüntü ve ses kaydının başlatılmasını onaylayıp onaylamadıkları sorulmuş ve kayıt başlatıldıktan sonra bu soru tekrar edilerek onamları tekrar alınmıştır. Zoom'un kayıt başlatıldığı sırada sesli uyarıda bulunması ve görüşmenin kaydının alındığına dair ekranda işaret belirmesi ayrıca katılımcılara kayıt alındığına dair hatırlatıcı işaretler olmuştur.

Katılımcılara hem onam formunda yazılı olarak hem de sözlü olarak isterlerse kameralarını kapatabilecekleri hatırlatılmıştır. İki görme engelli katılımcı hariç diğer tüm katılımcılarla kamera açık olarak şekilde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İki görme engelli katılımcıdan birisi kayıt başlatıldığında, kendi önerisi ile kısa bir süre kamerasını açık tutarak kendisini göstermiş ve daha sonra kamerası kapalı olarak görüşmeye devam etmiştir. Görme engelli katılımcılarla yapılan görüşmelerde kameralarının açık veya kapalı olduğu kendilerine bildirilmiş, kayıt başlatılmadan önce "sizin kameranız kapalı benim kameram açık bir şekilde kaydı başlatıyorum" gibi ifadelerle bilgi verilmiştir.

Görüşme sürelerinin belirlenmesinde bir ekrana sabit bir şekilde bakarak konuşma durumu göz önünde bulundurulmuş ve en fazla bir buçuk saat olacak şekilde yapılan görüşmelerin verimli olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte her görüşmeden önce katılımcılara görüşmeye ne kadar vakit ayırmak istedikleri sorulmuş ve görüşme süresinin belirlenmesinde buna göre hareket edilmiştir. 12 katılımcı ile toplamda 35 görüşme gerçekleştirilmiş ve 35 görüşmede toplam 35 saat 41 dakika 39 salise kayıt alınmıştır. Gerçekleştirilen bu görüşmelerden en uzun 1 saat 49 dakika, en kısası 17 dakika sürmüş ve her görüşmenin süresi, ilgili katılımcı ile yapılan görüşmenin dinamiği bakımından değerlendirildiğinde kendi içinde tutarlı bulunmuştur.

Görüşmeler gerçekleştirilirken, katılımcıların videosu araştırmacının bilgisayar ekranında kameranın tam altına gelecek şekilde konumlandırılmış, böylece katılımcılar ile mümkün olan “sanal göz temasının” (virtual eye contact) (Yuzer, 2007) sağlanmasına dikkat edilmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen tüm görüşmelerde kayıt almadan önce kısa veya uzun sohbetler gerçekleştirilmiştir. İlgili görüşmede sorulacak araştırma soruları tamamlandıktan sonra çoğunlukla kayıt durdurularak yine katılımcılarla sohbet edilmiştir. Böylece ekran aracılığıyla katılımcılarla iletişim özenle gerçekleştirilmiş ve yakınlık kurulabilmiştir.

2.4.1. Online derinlemesine görüşmelerin avantajları

Bu araştırmada online derinlemesine görüşmelerin en önemli avantajı zaman ve mekân konusunda hem katılımcılara hem de araştırmacıya sağladığı esneklik olmuştur. Görüşmeler istenilen zamanlarda planlanabilmiş, gerekli durumlarda kolayca ertelenebilmiş, yüz yüze görüşmelerin gerektirdiği tüm hazırlık ve planlama süreçlerinden muaf olması sayesinde sabah erken saatlerde veya akşam geç saatlerde, hafta sonları, katılımcıların mesai saatleri içinde görüşmeler gerçekleştirilebilmiştir. Görüşme günü ve saati belirlenirken katılımcıların kendilerine en uygun zamanı kendilerinin belirlemeleri ve böylece görüşmelerde kendilerini en iyi şekilde ifade edebilecekleri rahatlık ve özgürlüğü hissetmeleri amaçlanmıştır. Görüşmelerin online olarak gerçekleştirilmesi sayesinde görüşme günü ve saatinin belirlenmesinde katılımcılara önemli bir esneklik ve tercih hakkı sunulabilmiştir. Araştırmacı bakımından da online derinlemesine görüşmeler sayesinde farklı şehirlerde ikamet eden farklı katılımcılarla görüşmelerin planlanması kolay olmuştur.

Derinlemesine görüşmeler online olarak gerçekleştirildiği için katılımcılar ev ve işyeri gibi istedikleri mekanlardan görüşmelere katılabilmişlerdir. Bir katılımcı bir görüşmeyi şehirler arası yolculuk sırasında araba kullanırken gerçekleştirmek istemiştir. Yoğun bir çalışma programı olan bu katılımcı zamanını bu şekilde değerlendirdiğini ifade etmiştir. Katılımcı telefon tutucu ile telefonunu sabitledikten sonra görüşme gerçekleştirilmiş ve katılımcıya bu durumda görüşme yapmanın güvenli olup olmayacağı birden fazla kez teyit ettirilmiştir. Bir başka katılımcı ise bir görüşme sırasında evde yürüdüğünü ve bu sayede rahat bir görüşme gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Otizmli olan katılımcı ise ev dışında karşılaştığı çevresel uyaranlarla ilgili sorunlar yaşayabildiğini, bunun için kulaklık takmak gibi önlemler aldığını ifade etmiştir. Online derinlemesine görüşmeler sayesinde bu katılımcı görüşmelerin tamamına evden ve kendini rahat hissettiği bir ortamda katılabilmştir.

Görüşmeler sırasında Zoom üzerinden görüntü ve ses kaydı alınmıştır. Kayıt alınmasında gözle görünen ve görüşme sırasında dikkat dağıtabilecek veya katılımcılarda baskı düşüncesi uyandırabilecek ses kayıt cihazı gibi araçlara ihtiyaç duymadan Zoom üzerinden doğrudan kayıt alınabilmesinin avantaj sağladığı düşünülmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, katılımcıların aktivist olmaları sebebiyle Zoom üzerinden çok sayıda toplantıya katılmış olmaları ve Zoom üzerinden gerçekleştirilen toplantıların kayıt altına alınması pandemi sürecinde sıradanlaşan bir deneyim haline gelmiştir.

Görüntü kaydının alınması, ses kaydı deşifreleri sırasında anlaşılmayan yerlerin dudak hareketleri ve mimiklerden anlaşılabilmesini, gerektiğinde kaydın o kısmına dönülerek katılımcının ifadesinin takip edilmesini mümkün kılmıştır. Bununla birlikte, araştırmacı görüntü kayıtlarını sonradan inceleyerek görüşme sürecindeki kendi davranışlarını ve araştırmacı rolünü de gözden geçirme fırsatı bulmuştur.

Görüşmelerin sesli ve görüntülü olarak gerçekleştirilmesinin yanında iki işitme engelli katılımcı ve bir otizmli katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmelerde Zoom’un “chat” özelliğinden de yararlanılmıştır. İşitme engelli katılımcılar sözel iletişim kurabilmekle birlikte her ikisi de araştırma sorularının ayrıca “chat” üzerinden iletilmesinin faydalı olacağını belirtmişlerdir. Otizmli katılımcı da soruların sözlü olarak iletilmesine ek olarak “chat” üzerinden de gönderilmesinin kendisine fayda sağlayacağını belirtmiş ve bu şekilde yapılmıştır. Online derinlemesine görüşmeler sayesinde katılımcılarla birden fazla yol kullanılarak verimli görüşmelerin gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur. Bunun yanı sıra bir işitme engelli katılımcı, işitme cihazının bluetooth özelliği ile bilgisayarına bağlandığını bu sayede araştırmacının sesini net olarak alabildiğini belirtmiştir. Görüşmelerin online olarak gerçekleşmesi sayesinde erişilebilir görüşmelerin gerçekleştirilebildiği anlaşılmıştır.

Bir katılımcı araştırmaya katılmayı, görüşmeler tamamlandıktan sonra görüşme transkriptlerini gözden geçirmeyi talep ederek kabul etmiştir. Bu katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmeler ve bu görüşmelerinin ses

kayıtlarının deşifre edilmesi tamamlandıktan sonra katılımcı ile yeni bir görüşme planlanmıştır. Bu görüşme Zoom üzerinden gerçekleştirilmiş ve Zoom'un ekran paylaşımı özelliğinden faydalanılmıştır. Bu sayede gerektiği durumlarda araştırmacının veya katılımcının bilgisayar ekranları Zoom üzerinden yansıtılarak transkriptler üzerinde katılımcının değiştirmek veya çıkarmak istediği kısımlar düzenlenmiştir. Online derinlemesine görüşmelerin Zoom platformu aracılığı ile gerçekleştirilmesi bu konuda çok önemli bir avantaj sağlamıştır.

2.4.2. Online derinlemesine görüşmelerde karşılaşılan zorluklar

Bu araştırma süresince online derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi konusunda araştırmacı tarafından olumsuz bir durum gözlenmemiştir. Karşılaşılan tek sorun bazı görüşmelerde araştırmacının veya katılımcıların internetinden kaynaklı anlık bağlantı sorunu olmuştur. Bununla birlikte bu sorunlar kısa süreli olmuştur ve görüşmelerin niteliğini etkilememiştir.

Bağlantı sorunları sadece görüşmelerin gerçekleştirilmesi için değil aynı zamanda bu görüşmelerin kayıtlarının alınmasında da önemlidir. Olası bağlantı sorunları için önlem olarak bazı görüşmelerde Zoom üzerinden alınan ses ve görüntü kaydının yanı sıra ikinci bir cihaz (telefon) daha kullanılarak ses kaydı alınmıştır. Bu durumda ilgili katılımcı bilgilendirilmiş ve iki farklı cihazdan kayıt alınmasına ilişkin onamı alınmıştır. Bununla birlikte Zoom üzerinden kayıt alınmasına ilişkin herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Görüşmelerin kayıtları deşifre edildikten sonra bazı görüşmelerde ikinci bir cihazdan alınan bu kayıtlar silinmiştir.

2.4.3. Katılımcıların geri bildirimleri

Katılımcılarla yapılan online derinlemesine görüşmeler araştırmacının problem cümleleri bakımından doyuma ulaştıktan sonra tüm katılımcılara görüşmelerin Zoom üzerinden online olarak gerçekleştirilmiş olmasına ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılar Zoom üzerinden online olarak gerçekleştirilen görüşmeleri verimli bulduklarını ifade etmişlerdir. Tüm katılımcılar görüşmelerin online olarak gerçekleştirilecek olmasının araştırmaya katılmalarını kabul etmelerinde önemli bir etken olduğunu belirtmişlerdir. Eğer görüşmeler online olarak gerçekleştirilecek olmasaydı araştırmaya katılamayacaklarını veya birden fazla görüşme gerçekleştiremeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Bazı katılımcılar genel anlamda online görüşmeleri çok olumlu değerlendirirken, diğer katılımcılar yüz yüze görüşmelerin ayrı bir değerinin olduğunu belirtmişler fakat bu araştırmanın görüşmeleri bağlamında değerlendirdiklerinde online olarak gerçekleştirilen görüşmelerin verimli olduğunu ve zaman, mekân planlanmasında ve pandemi koşullarında doğru bir tercih olduğunu ifade etmişlerdir.

Ayrıca katılımcıların görüşmeler süresince gerçekleştirdikleri geri bildirimler de takip edilmiştir. Katılımcıların online derinlemesine görüşmelere kendi tercih ettikleri ev gibi ortamlarda katılmalarının, görüşme sırasında rahat olmaları ve sorulara samimi cevaplar vermeleri konusunda etkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcılar ayrıca araştırmacı etkisine de değinmişlerdir. Araştırmacının görüşmeleri yönetme sürecinin araştırmaya katılma ve görüşmeleri sürdürmelerindeki motivasyonları ve isteklilikleri üzerinde etkili olduğunu belirten katılımcılar olmuştur.

3. SONUÇ

İnternetin hızlı gelişimi ve internet kullanımının yaygınlaşması ile beraber online nitel veri toplama teknikleri de literatürde yer almaya başlamış ve nitel yöntemlere önemli katkılar sunmuşlardır. Bunlardan biri olan online derinlemesine görüşme tekniği, pandemi döneminin toplumsal koşullar üzerindeki etkisi ile ön plana çıkmış ve son on yılda kazandığından daha hızlı bir ivme ile yaygınlaşmıştır.

Yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği ve online derinlemesine görüşme tekniği çeşitli benzerlikleri ve farklılıkları barındırmaktadır ve her iki teknik de araştırmacı, araştırmanın konusu, katılımcılar, toplumsal ve çevresel koşullar bağlamında farklı avantajlara ve dezavantajlara sahiptir. Her iki teknikte de araştırma tasarımında katılımcılar, araştırmanın problem cümlelerine ilişkin doyuma ulaşmak için kaç görüşmenin gerektiği, görüşmelerin ne zaman gerçekleştirileceği gibi konular üzerinde düşünülmektedir. Bunun yanı sıra online derinlemesine görüşme, katılımcılar ve araştırmacı için internet ve telefon, bilgisayar, tablet gibi bazı

araçların erişimine sahip olmayı ve bunları kullanma becerilerini gerektirmektedir. Ayrıca araştırmacının online derinlemesine görüşmeyi ekran aracılığı ile yürütmesi, farklı becerilere sahip olmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte online derinlemesine görüşme en temelde zaman ve mekânın bağlayıcı sınırlarını esneterek araştırmanın katılımcılarına ve araştırmacıya daha fazla seçme özgürlüğü sağlamakta, maliyet ve planlama konusunda avantajlar sunmaktadır. Bu bağlamda katılımcılarla birden fazla görüşmenin planlanması ve gerçekleştirilmesi kolaylaşmaktadır ve bu durum aynı katılımcıdan farklı görüşmelerde toplanan verilerin karşılaştırılmasını mümkün kılarak araştırmanın geçerliğine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra online derinlemesine görüşmede sesli ve görüntülü kayıt almanın yüz yüze görüşmede aynı şekilde kayıt almaya kıyasla kayıt için gereken araçlar bakımından çok daha az gereksinime sahip olması ile kayıt alma süreci kolaylaşmakta ve tüm görüşme süresince toplanan verilerin kaydedilmesi araştırmanın güvenilirliğine katkı sağlamaktadır.

Buraya kadar bahsedildiği üzere yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği ile çeşitli benzer ve farklı yönleri bulunan online derinlemesine görüşme tekniği alışlagelmişin dışında pratikler de sağlamıştır. Zira sokağa çıkma yasaklarının, ulaşım kısıtlamalarının, *sosyal mesafe* koşullarının geçerli olduğu bir dönemde araştırma tasarımı gerçekleştirilen ve bu makalede örnek olarak ele alınan tez çalışmasında, araştırmacı tarafından doğrudan bu durum deneyimlenmiştir. Pandemi koşullarında toplumdaki çoğu kişinin hayatına giren online platformlar aracılığı ile kişisel, iş ve eğitim amaçlı görüntülü olarak gerçekleştirilen görüşmeler, nitel araştırmacıların veri toplama pratiklerini de etkilemiştir.

Gerçekleştirilecek olan nitel bir araştırmada online derinlemesine görüşmelerin, buraya kadar ele alınan tüm bu unsurlar dikkate alınmadan, pandemi döneminin gerektirdiği zorunlu bir veri toplama tekniği olarak düşünülmesi ve tasarlanmasının uygun olmayacağı açıktır. Dolayısıyla *Türkiye’de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında araştırmacının konusu, katılımcıların teknoloji ve internetle olan etkileşimleri, katılımcıların engelli ve aktivist olmaları, teknolojik araçlar, ulaşım, konaklama, maliyet konuları ve pandeminin etkilediği toplumsal koşullar birlikte değerlendirilerek, söz konusu araştırma için en uygun veri toplama tekniğinin online derinlemesine görüşme olduğuna karar verilmiştir.

Bu tezde online derinlemesine görüşme tekniği ile veri toplanmasına ilişkin olarak titiz bir hazırlık süreci gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın potansiyel katılımcıları, görüşmelerin gerçekleştirileceği platform, etik konular üzerine düşünülmüş ve online derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi için hazırlıklar tamamlanmıştır. Daha sonra tüm bu sürecin ışığında katılımcılarla online derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar, araştırmaya katılım davetine verdikleri cevaplarında, görüşmeler sırasında veya görüşmelerin sonunda yaptıkları geri bildirimlerde, derinlemesine görüşmelerin online olarak gerçekleştirilmesinin araştırmaya katılmalarını kabul etmelerinde en önemli etkenlerden biri olduğunu ve online derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmeseydi araştırmaya katılamayacaklarını veya uzun süreli ve birden fazla görüşme gerçekleştiremeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların aktivist olmaları ve yoğun çalışmaları sebebiyle yüz yüze görüşmelerin planlanmasındaki zorluklar, pandemi koşullarında özellikle risk durumunda olan engelli katılımcılara uygun görüşme koşullarının yaratılmasındaki zorluklar, engelli bireylerin karşılaştıkları erişilebilirlik sorunlarının görüşme yapılabilecek mekanları kısıtlaması gibi durumlar online derinlemesine görüşmeleri avantajlı kılmıştır. Online derinlemesine görüşme tekniği ile veri toplama sürecini ve araştırmayı olumsuz yönde etkileyecek tüm bu durumlar aşılmıştır. Bunların yanı sıra online derinlemesine görüşme tekniği zaman konusunda katılımcılara ve araştırmacıya görüşmelerin farklı saatlerde ve katılımcıların kendilerinin tercih ettikleri mekanlardan katılarak ‘ev rahatlığında’ gerçekleştirilebilmesi özgürlüğünü ve gerekli olduğunda görüşme zamanının değiştirilebilmesi esnekliğini sağlamıştır.

Online derinlemesine görüşme tekniği araştırmacıya, katılımcılara ulaşma konusunda kolaylık sağlamış, farklı şehirlerde ikamet eden katılımcılarla, ulaşım ve konaklama gereksinimi olmadan, istenilen zamanlarda online derinlemesine görüşme gerçekleştirebilmeyi mümkün kılmış, Zoom platformu sunduğu tüm ücretsiz özelliklerle birlikte hiçbir ek maliyet gerektirmemiş ve görüşmeler sırasında ses ve görüntü kaydı alınması için ek araçlar gerektirmeyerek kayıt alınmasını kolaylaştırmış ve tüm bunların sonucunda online derinlemesine görüşme

tekniklerinden verim alınarak araştırmacının problem cümlelerine ilişkin doyuma ulaşılmış ve katılımcılarının olumlu geri bildirimlerinden de hareketle sürecin başarılı bir şekilde yürütüldüğü düşüncesi pekişmiştir.

Sonuç olarak bu makalede örnek olarak ele alınan lisansüstü tezden de hareketle online derinlemesine görüşme tekniğinin, sosyal bilimlerde nitel araştırmaların araştırma stratejisi planlanırken araştırmacının konusuna, amacına ve katılımcıların özelliklerine uygun olduğuna karar verildiği takdirde, geçerli ve verimli bir nitel veri toplama tekniği olduğu anlaşılmaktadır. Online derinlemesine görüşme tekniği sağladığı avantajlarla nitel yöntem yeni bakış açıları ile yeni araştırmalar kazandırılmasını mümkün kılmaktadır. Hızla değişen dünyada yeni fırsatla çeşitlenen veri toplama teknikleri ile birlikte nitel yöntem gelişmeye ve zenginleşmeye devam etmektedir. Bu makalede paylaşılan araştırmacı deneyiminin bu zenginliğe katkı sağlaması umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- About Microsoft (t.y.). Erişim tarihi: 11 Mart 2022, <https://news.microsoft.com/about/>
- Andrejuk, K. (2020). "Online Qualitative Research in Immigrant Communities: Opportunities and Challenges During the Pandemic", *Ask: Research and Methods*, 29, 55-73.
- Archibald, M. M., Ambagtsheer, R. C., Casey, M. G., Lawless, M. (2019). Using Zoom Videoconferencing for Qualitative Data Collection: Perceptions and Experiences of Researchers and Participants. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1-8.
- Burcu Sağlam, E. (2018). "Araştırma Yöntem ve Teknikleri", *Sosyoloji*, (Ed: E. Burcu Sağlam, A. Ögün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Cater, J. K. (2011) Skype: A Cost-Effective Method for Qualitative Research, *Rehabilitation Counselors and Educators Journal*, 4, 10–17.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Deakin, H. and Wakefield, K. (2014) Skype Interviewing: Reflections Of Two PhD researchers, *Qualitative Research*, 14(5), 603–16.
- Genel Bakış (t.y.). Erişim tarihi: 11 Mart 2022, <https://apps.google.com/intl/tr/meet/>
- Gray, L. M., Wong-Wyllie, G., Rempel, G. R., Cook, K. (2020). Expanding Qualitative Research Interviewing Strategies: Zoom Video Communications, *The Qualitative Report*, 25/5, 1292-1301.
- Janghorban, R., Roudsari, R. L., Taghipour, A. (2014). Skype Interviewing: The New Generation of Online Synchronous Interview in Qualitative Research, *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 9/1, 24152.
- Hanna, P. (2012). Using Internet Technologies (Such as Skype) as a Research Medium: A Research Note, *Qualitative Research*, 12/2, 239-242.
- Howlett, M. (2021). Looking At The 'Field' Through A Zoom Lens: Methodological Reflections On Conducting Online Research During A Global Pandemic, *Qualitative Research*, 1-16.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, 5. Baskı, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Lobe, B., Morgan, D., Hoffman, K. A. (2020). Qualitative Data Collection in an Era of Social Distancing, *International Journal of Qualitative Methods*, 1-8.
- Lourenco, S. F., Tasimi, A. (2020). No Participant Left Behind: Conducting Science During COVID-19, *Trends in Cognitive Sciences*, 24/8, 583-584.
- Menon, L., Choudhury, D. R., Ronto, R., Sengupta, R., Kansal, S., Rathi, N. (2022). Transformation in Culinary Behaviour During The COVID-19 Pandemic: In-Depth Interviews With Food Gatekeepers in Urban India, *Appetite*, 1-10.
- McCoyd, J. L., Kerson, T. S. (2006). Conducting Intensive Interviews Using Email: A Serendipitous Comparative Opportunity, *Qualitative Social Work*, 5/3, 389-406.
- O'Connor, H., Madge, C. (2017). "Online Interviewing", *The SAGE Handbook of Online Research Methods*, 2. baskı, (Ed: N. G. Fielding, R. M. Lee ve G. Blank), Sage, London.

- Opendakker, R. (2006). Advantages and Disadvantages of Four Interview Techniques in Qualitative Research, *Forum: Qualitative Social Research*, 7/4.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, 2. Baskı, (Çev. Ed.: M. Bütün, S. B. Demir), Pegem Akademi, Ankara.
- Punch, K. F. (2016). *Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (Çev: D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Reñosa, M. D. C., Mwamba, C., Meghani, A., West, N. S., Hariyani, S., Ddaaki, W., ... McMahon, S. (2021). Selfie Consents, Remote Rapport, and Zoom Debriefings: Collecting Qualitative Data Amid a Pandemic in Four Resource-Constrained Settings. *BMJ Global Health*, 6/1, 1-8.
- Salmons, J. (2015). *Qualitative Online Interviews*, 2. Baskı, SAGE, United States of America.
- Skype Hakkında (t.y.). Erişim tarihi: 11 Mart 2022, <https://www.skype.com/tr/about/>
- Su, I. A., Ceci, S. (2021). "Zoom Developmentalists": Home-Based Videoconferencing Developmental Research During COVID-19. Erişim tarihi: 19 Eylül 2021, <https://psyarxiv.com/nvdy6/>
- Sullivan, J. R. (2012) Skype: An Appropriate Method of Data Collection for Qualitative Interviews? *The Hilltop Review*, 6, 54–60.
- Weinmann, T., Thomas, S., Brilmayer, S., Heinrich, S., Radon, K. (2012) Testing Skype as an Interview Method in Epidemiologic Research: Response and Feasibility, *International Journal of Public Health* 57/6, 959-961.
- Weller, S. (2017). Using Internet Video Calls in Qualitative (Longitudinal) Interviews: Some Implications for Rapport, *International Journal of Social Research Methodology*, 20/6, 613-625
- WhatsApp Blog (2016). Erişim tarihi: 11 Mart 2022, (14.10.2016) <https://blog.whatsapp.com/whats-app-video-call>
- Wiederhold, B. K. (2020). Connecting Through Technology During The Coronavirus Disease 2019 Pandemic: Avoiding "Zoom Fatigue", *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23/7, 437-438.
- Wilkerson J.M., Iantaffi, A., Grey, J.A., Bockting, W.O., Rosser B.R.S. (2014). Recommendations for Internet-Based Qualitative Health Research With Hard-To-Reach Populations. *Qualitative Health Research*, 24/4, 561–74.
- Yuzer, T. V. (2007). Generating Virtual Eye Contacts Through Online Synchronous Communications in Virtual Classroom Applications. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 8/1, 43-54.
- Zoom Hakkında (t.y.). Erişim tarihi: 11 Mart 2022, <https://explore.zoom.us/tr/about/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.03.2022 ✓Accepted/Kabul:09.03.2022

DOI:10.30794/pausbed.1082089

Research Article/Araştırma Makalesi

Ezikoğlu, Ç. (2022). "Siyaset Bilimi Çalışmalarında Vaka Analizi ve Elit Mülakat Yöntemi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö13-Ö21.

SİYASET BİLİMİ ÇALIŞMALARINDA VAKA ANALİZİ VE ELİT MÜLAKAT YÖNTEMİ

Çağlar EZİKOĞLU*

Öz

Bu makale özellikle siyaset bilimine dair yapılan çalışmalarda bir nitel araştırma yöntemi olarak kullanılan vaka analizini incelenmekte olup, bu vaka analizi yönteminde bir veri toplama metodu olarak kullanılan elit mülakat yöntemini irdelemektedir. Nitel yöntemler ele alınan sorunun doğasını gösteren 'vaka analizlerini' ortaya koymaktadır. Araştırmaların ana araştırma eksenini 'neden' ve 'nasıl' sorularıyla ilgilidir, bu nedenle nitel veri yöntemleri daha fazla derinlik kazanır. Bu durum aynı zamanda tutum ve davranışların 'neden' ve 'nasıl' olduğu hakkında fikir verir. İncelenen vaka için kurulmuş olan nedensel mekanizmayı keşfederken veri toplamak için kullanılan yaygın yöntemlerden birisi de elit mülakat yöntemidir. Vaka analizi ile elit mülakat yöntemi arasındaki bağlantıyı tüm detaylarıyla keşfedebilmek bu çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: *Vaka analizi, Elit mülakat, Nedensel mekanizma, Nitel araştırma.*

CASE STUDY ANALYSIS AND ELITE INTERVIEW IN POLITICAL SCIENCE

Abstract

This article examines the case study analysis, which is used as a qualitative research method especially in studies on political science, and examines the elite interview method, which is used as a data collection method in this case analysis method. Qualitative methods reveal 'case studies' that show the nature of the problem being addressed. The main research question of studies is about 'why' and 'how', so qualitative data methods gain more depth and provide insight into the 'why' and 'how' of attitudes and behaviors. One of the common methods used to collect data while exploring the causal mechanism established for the case under investigation is the elite interview method. The main purpose of this study is to explore the connection between case analysis and elite interview method in all details.

Key Words: *Case study analysis, Elite interview, Causal mechanism, Qualitative research.*

*Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ÇANKIRI.
e-posta:caclarezikoglu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5948-4693>).

1. GİRİŞ

Araştırmacılar hipotezlerini açıklamak ve geliştirmek istediklerinde iki ana araştırma veri yöntemi seçmektedirler: nitel ve nicel. Bir yandan, nitel veri toplama yöntemleri sorunların, davranışların veya olayların tanımlarına yol açar ve insanların deneyimleri, tutumları ve inançları hakkındaki düşüncelerinin ve görüşlerinin tanımlarını sağlamaktadır. Öte yandan nicel veri toplama yöntemleri; sorunların, davranışların veya olayların gerçek varlığını veya yokluğunu belgeleyen sayımlar, oranlar veya yüzdeler gibi diğer istatistiklerden oluşmaktadır. Bu veriler temsili ve genellenebilir bilgiler verebilmektedir.

Bu makale özellikle siyaset bilimine dair yapılan çalışmalarda bir nitel araştırma yöntemi olarak kullanılan vaka analizini incelenmekte olup bu vaka analizi yönteminde bir veri toplama metodu olarak kullanılan elit mülakat yöntemini irdelemektedir. Nitel yöntemler ele alınan sorunun doğasını gösteren ‘vaka analizlerini’ ortaya koymaktadır. Araştırmaların ana araştırma sorusu ‘neden’ ve ‘nasıl’ sorularıyla ilgilidir, bu nedenle nitel veri yöntemleri daha fazla derinlik kazanır ve tutum ve davranışların ‘neden’ ve ‘nasıl’ olduğu hakkında fikir verir. İncelenen vaka için kurulmuş olan nedensel mekanizmayı keşfederken veri toplamak için kullanılan yaygın yöntemlerden birisi de elit mülakat yöntemidir. Vaka analizi ile elit mülakat yöntemi arasındaki bağlantı incelenirken özellikle siyaset bilimi çalışmalarına emsal teşkil etmesi açısından Ezikoğlu (2021)’nin çalışması örnek olarak incelenecektir.

2.VAKA ANALİZİ

Nitel yöntemler; vaka analizi, eleştirel söylem analizi vb. gibi farklı yaklaşım türlerini içermektedir. Bu çalışma siyaset bilimi çalışmalarında bir nitel yöntem olarak kullanılan vaka analizini derinlemesine irdelemektedir. Vaka analizinin, ilk olarak 1843’te yayınlanan bir mantık sistemi olan J. S. Mill’in magisterial çalışmasıyla başladığı söylenmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında ise vaka analizi yöntemi, Cohen (1934) ve Nagel (1927) gibi mantık bilimlileri ile uğraşanlar tarafından etkilenmiştir. Sonrasında Carl Becker (1934), Leonard Cottrell (1941), Paul Foreman (1948), Robert Park (1930) gibi sosyologlar arasında yoğun bir tartışma konusu olmuştur. 1960’larda ve 1970’lerde, başka bir araştırma dalgası, vaka analizi yöntemlerini sosyal bilim yöntemlerinin ana akımına tanımlamaya, geliştirmeye ve entegre etmeye çalışmıştır. Etkili çalışmalar arasında Campbell (1975), Glaser ve Strauss (1967), Przeworski ve Teune (1970) ve Skocpol ve Somers (1980) bulunmaktadır. Bugün, vaka analizi yöntemleriyle ilgili literatür o kadar bol ve çeşitlidir ki, bakış açısına bağlı olarak başarısının veya başarısızlığının bir kanıtı olabilecek açıklamalara sıklıkla rastlanılmaktadır.

Yukarıda tartışıldığı gibi, bir vaka analizinin ne olduğunu açıklamak kolay değildir, çünkü kolay bir tanımlama yoktur (Solberg Sjölen ve Huber, 2006). Bir vaka analizi, birden fazla birim üzerinde genelleştirmeyi amaçlayan bir kişi, bir grup insan veya bir birim hakkında yoğun bir çalışma olarak tanımlanabilir. Bir vaka çalışmasında odak özel bir birime dayanmaktadır (Jacobsen, 2002). Bir başka benzer tanım, bir vaka çalışmasının bir veya birkaç yöntemle kapsamlı bir bakış açısıyla incelenen sistemlerin bir analizi olmasıdır (Thomas, 2011). Vaka analizi yöntemi vakaları analiz etmeyi amaçlamamaktadır, ancak vakaları tanımlamak ve anlamak için bir ortamı keşfetmenin iyi bir yoludur (Cousin, 2005). “Vaka analizi yöntemi, birden fazla bilgi kaynağını içeren ayrıntılı derinlemesine veri toplama yoluyla zaman içinde gerçek hayattaki çağdaş sınırlı bir sistemi (bir vaka) veya çoklu sınırlı sistemleri (vakalar) araştırmakta ve bir vaka tanımını ve vakanın ana temalarını rapor etmektedir” (Creswell, 2013, s. 97).

Bir vaka analizinde, bir veya daha fazla vaka araştırılabilir. Bir vakayı incelerken, tekil bir vaka çalışmasına atıfta bulunulur ve birkaç vakayı inceleyen bir çalışmayı tanımlamak için çoklu veya çoğul bir vaka çalışması kullanılır. Birden fazla vaka çalışmasında, her vaka tekil bir çalışma gibi incelenmekte ve daha sonra diğer vakalarla karşılaştırılmaktadır. Tekil ve çoklu vaka çalışmaları için Thomas, zaman boyutunun türüne göre ek bir sınıflandırma önermektedir.

Zaman boyutu ile ilgili tekil vaka çalışmaları türleri aşağıdaki gibidir (Thomas 2011: 517):

- i. *Retrospektif* vaka analizi: En basit çalışma türü; her türlü geçmiş fenomenle ilgili verilerin toplanmasını içerir. Araştırmacı bir olguya, duruma, kişiye veya olaya bakıyor ve onu tarihsel bütünlüğü içinde inceliyor.

- ii. *Anlık görüntü* analizi: Vaka, mevcut bir olay, bir kişinin hayatındaki bir gün, bir günlük vb. gibi belirli bir zaman diliminde incelenmektedir. Bir ay, bir hafta, bir gün, hatta bir saat kadar kısa bir süre olsun, analiz olayların zamansal yan yana gelmesiyle desteklenir. Anlık görüntü geliştikçe, resim kendisini sıkı bir zaman dilimi içinde bir *Gestalt* olarak sunar.
- iii. *Diachronic* vaka analizi: Zamanla değişir ve uzunlamasına süren çalışmalara benzer.

Bu sınıflandırmayı örneklem üzerinden incelemek açısından Ezikoğlu (2021)'nin araştırması bu çalışmada ele alınmaktadır. Bu araştırma, AKP'nin Türk siyasetinde siyasi hayatta kalması ışığında tek ve retrospektif bir vaka çalışması sunmaktadır. Tek vaka analizi bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Tek bir vaka çalışmasının faydaları, birden fazla vaka çalışması kadar pahalı ve zaman alıcı olmamalarıdır. Tek vaka analizi, yazar yüksek kaliteli bir teori oluşturmak istediğinde daha iyidir, çünkü bu tür ekstra ve daha iyi teori üretir. Tek bir vaka çalışması, yazarın araştırma konusu hakkında daha derin bir anlayışa sahip olmasını sağlar. Diğer faydalar, tek vaka analizlerinin varlığını zengin bir şekilde tanımlayabilmesidir. Ve yazar, örneğin bir kişi veya bir grup insanı incelemek istediğinde, tek bir vaka çalışması yapmak, çoklu bir vaka çalışmasından daha iyidir. Tek bir vaka çalışması kullanıldığında, yazar eski teorik ilişkileri sorgulayabilir ve yenilerini keşfedebilmektedir. Bunun nedeni daha dikkatli bir çalışma yapılmasıdır. İstatistiksel yöntemlerin ve biçimsel modellerin zayıf olduğu durumlarda vaka analizi çalışmaları genellikle güçlüdür (Bennett ve George, 2005: 19).

Bununla birlikte, bazı bilim adamları vaka analizinin dezavantajlarını ve sorunlarını göstermiştir. Bazı sosyal bilimciler, vaka analizinin, deney veya büyük n analizi gibi diğer yöntemlere kıyasla gözlemler için en zayıf test yöntemi olabileceğine inanmaktadır (Van Evera, 1997). Bu görüşe göre, vaka analizi, ihmal edilen üçüncü değişkenlerin etkisini kontrol etmede bazı zorluklara sahiptir. Büyük-n analizi, bu değişkenler için daha iyi kontrol sağlamaktadır. Van Evera (1997)'ya göre ikinci bir ana eleştiri, bir vaka çalışmasının diğer vakalara genelleştirilememesidir. Bu eleştiri birçok araştırma için bir sorun olabilir, çünkü tek bir vakanın diğer vakaların hipotezlerini incelemek ve tanımlamak için birçok zorluğu vardır. Bu tür araştırmaların güvenilirliğini ve uygulanmasını zayıflatan vaka analizleri hakkında beş temel eleştiri tespit edilmiştir (Flyvbjerg 2006: 219-245):

- i. Genel, teorik (bağlamdan bağımsız) bilgi, somut, pratik (içeriğe bağlı) bilgiden daha değerlidir.
- ii. Bireysel bir vaka temelinde genelleme yapmak imkansızdır, bu nedenle vaka analizi bilimsel gelişime katkıda bulunamaz.
- iii. Vaka analizi, hipotezlerin üretilmesi için en yararlı olanıdır (yani, toplam araştırma sürecinin ilk aşamasında), diğer yöntemler ise hipotez testi ve teori oluşturma için daha uygundur.
- iv. Vaka analizi çalışmaları, doğrulamaya yönelik bir önyargı içerir; yani, araştırmacının önyargılı kavramlarını onaylama eğilimini gösterir.
- v. Belirli vaka çalışmaları temelinde genel önermeleri ve teorileri özetlemek ve geliştirmek genellikle zordur.

Vaka analizi çalışmaları test edilebilir genellemeler geliştirmediklerinden, genellikle yeterince bilimsel olmadıkları için eleştirilmektedir. Yin (2012), vaka analizi çalışmasının tasarımı sırasında yapının tanımlanması gerektiğini yazmaktadır. Eisenhardt & Graebner'e (2007) göre rapor vaka araştırması bir araştırma tasarımına ve kesin bir dile sahip olmalıdır. Tablo ve şekiller durumunda daha güvenilir bir kanıt zengin sunu bunu dikkate almak başka bir şey. Vaka çalışması ayrıca ek bilgi vakaların teorik örnekleme ile ekler içeriyorsa, daha güvenilir hale gelir. Ezikoğlu (2021)'nin çalışmasındaki en önemli sınırlamalarından biri, Türk siyasetinde siyasi hayatta kalma mantığının AKP vakası üzerinden genellemesi sorunudur. Bu noktada, Eisenhardt & Graebner'in belirttiği gibi, Ezikoğlu'nun çalışması boyunca tablolar ve rakamlar kullanılmış aynı zamanda vaka çalışmasını daha güvenilir hale getirmek için elit (seçkin) mülakatlarla ekstra bilgi verilmiştir.

3.VAKA ANALİZİ VE NEDENSEL MEKANİZMA

Nedensel mekanizma (nedensellik olarak da adlandırılır), neden ve sonuç arasındaki ilişkidir. Sebep, bir şeyin neden olduğu ve sonuç ne olduğudur. Nedensellik, genel olarak nedenler ve sonuçlar arasındaki bağlantıyı gösterir. Nedensellik anlayışı, onu yüzyıllardır tartışan filozoflar arasında büyük felsefi konulardan biri haline gelmiştir (Mumford, 2012: 44-45). David Hume bu tartışmalarda en önemli filozoflardan biri olmuş ve nedenselliğe ilişkin felsefi tartışmanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ayer, 2000: 67).

Sebeplerin sonuçlarını zorunlu kıldığı veya sebeplerin sonuçlarını meydana getirme gücüne sahip olduğu fikri gibi, nedensellik hakkında bazı genel düşünceler varlığını sürdürmektedir. David Hume bu inançları sebep ve sonuç ilişkisi açısından eleştirmiştir. Hume nedensel bağlantıların gözlemlenemez olduğunu ve insanların her durumda birinci olay ile ikinci olay arasındaki nedensel bağlantıyı bilemeyeceklerini düşünmektedir. Mumford bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Birinin hap alması gibi bir olay, iyileştiğinde ikinci bir olay görebiliriz ama iki olay arasında asla nedensel bir bağlantı göremiyoruz... Sorun bundan daha derin, birinin vücudunun içini göremiyorum. En basit durumda bile, Hume nedensel bağlantıyı asla göremeyeceğimizi iddia eder (Mumford, 2012, s.46)”.

Aslında Hume, nedenler ve sonuçlar arasındaki ilişkinin genelleştirilemeyeceğini iddia etmemektedir. Hume için temel sorun, her durumda nedenler ve sonuçlar arasında gerekli bağlantıdır. Hume, ilişkiler dış nesnelere ile iradenin beden veya zihin üzerindeki gücü arasında ise, sebep ve sonuç arasında zorunlu bir bağlantı olmadığını savunmaktadır (Honore, 2014). Hume, neden ve sonuç arasındaki ilişkiyi anlamak için genel nedensellik teorilerinden ziyade nedensel çıkarımın önemini öne sürmektedir. Hume’a göre nedensel çıkarım, nedensel ilişkilerin bir sonucu değil, keşfi olarak tanımlanmaktadır (Garrett, 2009: 73-92). Hume ayrıca, ilişkinin doğasının çıkarımın doğasına çok fazla bağlı olduğuna ve nedensel ilişkinin doğasını açıklamadan önce nedensel çıkarımı incelemenin zorunluluğuna işaret eder.

Vaka çalışmaları analizi, bireysel vakalarda nedensel mekanizmaların işleyişini ayrıntılı olarak incelemektedir. Tek bir durumda, çok sayıda ara değişkene bakabilir ve belirli bir nedensel mekanizmanın işleyişinin beklenmedik yönlerini tümevarımsal olarak gözlemleyebilir veya bir durumda hangi koşulların nedensel mekanizmayı harekete geçirdiğini belirlemeye yardımcı olabilir. Bu çalışmada öncelikle nedensel mekanizmanın nasıl tanımlanacağı ve ne anlama geleceği incelenecektir.

Mekanizma merkezli nedensel analizin mevcut doğasındaki ilk zorluk, onun nasıl tanımlandığını belirlemektir. Gerring (2010: 1500-1501), ‘nedensel mekanizmanın’ aşağıdakilere atıfta bulunabileceğini gösterir: (a) bir etkinin üretildiği yol veya süreç; (b) nedensel bir fenomen için mikro düzeyde (mikro temelli) bir açıklama; (c) gözlemlenmesi zor bir nedensel faktör; (d) gözlemlenmesi kolay bir nedensel faktör; (e) bağlama bağlı (sıkı bir şekilde sınırlandırılmış) bir açıklama; (f) evrensel (yani oldukça genel) bir açıklama; (g) olasılıklı nedensel ilişkileri varsayan bir açıklama; (h) kuralsal düzenlilikler sergileyen fenomenler üzerine inşa edilmiş bir açıklama; (i) nitel veya vaka çalışması kanıtlarına dayalı bir analiz tekniği; ve/veya (j) resmi matematiksel modellerde ifade edilen bir teori (Gerring, 2008; ayrıca bkz. Hedstrom, 2005: 25; Mahoney, 2003; Mayntz, 2004; Norkus, 2004).

Birçok bilim insanı nedensel mekanizmaları birçok yolla tanımlamaya çalışmaktadır. Ancak, bu farklılıklar bu araştırma için nedensel mekanizmaların önemini etkilemez. Daha önce de belirtildiği gibi, araştırmadaki bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki nedensel mekanizmalar bu çalışmada en önemli rolü oynamaktadır. Nedensel mekanizmalar, “birkaç parçanın etkileşimi ile bir sonuç üreten karmaşık bir sistem” olarak tanımlanabilir (Glennan, 1996: 52).

Bu araştırma, bu açıklamalardan ziyade nedensel mekanizmaları açıklamak için Mahoney’nin sınıflandırmasını seçmektedir. Mahoney’e göre nedensel mekanizmalar üç farklı açıklamaya atıfta bulunur; (1) bir neden ile sonuç arasına giren bir şey; (2) sonucu etkileyen nedensel faktörün belirli tanımlayıcı yönleri; veya (3) potansiyel olarak değişmez bir genel özellik veya süreç (Mahoney, 2015: 206). Ezikoğlu (2021), AKP vakası ışığında Türkiye siyasetinde siyasi hayatta kalma mantığını açıklamak için basit bir nedensel çıkarım veya nedensel mekanizma sunmamaktadır. Basit bir nedensel analizde, X, Y’nin doğrudan nedenidir veya Y, X’in doğrudan nedenidir. Ezikoğlu (2021), bağımsız değişkenlerin AKP’nin Türkiye siyasetinde siyasi hayatta kalmasının doğrudan nedeni olduğunu iddia etmemektedir. Bağımsız değişkenler (neden=AKP’nin muhafazakarlığının meşrulaştırılması - AKP’nin güç

mücadelesi - AKP iktidarında popülist otoriterliğin başlangıcı - Erdoğan liderliğinde İslamcılık ve milliyetçiliğin araçsallaştırılması) ile bağımlı değişken arasında nedensel bir mekanizma ve bu mekanizmayı sağlayan birden çok ara değişken vardır. Mahoney, nedensel mekanizma anlayışını şu şekilde aktarmaktadır:

“Mekanizmaları nedenler ve sonuçlarla aynı şekilde ele alıyorum; bunlar belirli olaylar veya değişkenler üzerindeki belirli değerlerdir. Mekanizmalar, zamansal konumları nedeniyle neden ve sonuçlardan farklıdır: zaman içinde bir neden ile sonuç arasında dururlar. Bu nedenle, $X \rightarrow M \rightarrow Y$ ifadesinde harfler, X’in neden, M’nin mekanizma ve Y’nin sonuç olarak ele alındığı değişkenler üzerindeki olaylara veya belirli değerlere atıfta bulunur (Mahoney, 2015: 206).”

Nedensel çıkarım ve vaka analizi yöntemleri için bir diğer önemli nokta, kanıtların veya verilerin toplanması ve değerlendirilmesidir. Bir vaka analizinin dikkatli bir şekilde tasarlanması bu nedenle çok önemlidir. Bu perspektiften görüldüğü gibi, vaka analizi yöntemi hipotezini kanıtlamak için yeterli kanıtı **ihtiyaç duymaktadır**. Bu çalışma, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında nedensel bir mekanizma oluşturmak için yeterli kanıt toplamak adına elit mülakat yöntemini derinlemesine incelemektedir.

4. VAKA ANALİZİ VE ELİT MÜLAKAT YÖNTEMİ

Vaka analizi ve elit mülakatlar arasındaki ilişkiyi açıklamadan önce, bu araştırma ‘elit mülakatı’, siyasetle özel bir ilgisi olan bir araştırma tekniği olarak tanımlayacaktır. Giderek artan sayıda siyasi analist, elit görüşmeyi bilgi ve bilgi toplamak için modern siyaset biliminde önemli bir araştırma yöntemi olarak kullanıyor ve tanıyor. Elit mülakatlar siyaset bilimcilerine siyasetin karmaşıklıklarını analiz etmek için veri üretmek adına zengin ve uygun maliyetli bir yöntem sunar (Beamer, 2002: 86).

Son yıllarda, birçok araştırmacı (örneğin Duke, 2002; Harvey, 2011; Hertz & İmber, 1995; Mikecz, 2012; Morris, 2009; Neal & McLaughlin, 2009; Smith, 2006) nitel araştırmada elit röportajlar üzerine odaklanmıştır. “Elit” terimi her zaman bu literatürde tanımlanmamıştır, ancak genellikle iktidara veya belirli bir mesleki uzmanlığa daha yakın olduğu iddia edilen bireyleri veya grupları tanımlamak için kullanılır (Morris, 2009). Literatürde, seçkin katılımcıların araştırma üzerinde çok fazla kontrol sahibi olmaya ve yayılma süreçlerini manipüle etmeye çalışabilecekleri önerisi dahil olmak üzere elit röportajlara dair çeşitli zorluklar belgelenmiştir (tartışma için bkz. Smith, 2006). Daha spesifik olarak politika araştırması bağlamında, söz konusu ‘elit’ katılımcılar politika ağları içinde etkileşime girdiğinde ve faaliyet gösterdiğinde ek konuların dikkate alınması gerektiği öne sürülmüştür (Duke, 2002).

Beamer (2002), elit mülakatların doğrudan siyasi sürece dahil olan insanları hedef aldığını savunmaktadır. Bireyler, politikanın nedensel mekanizmaları veya süreçleri hakkında özel fikirlere sahip olabilirler ve seçkin görüşmeler, belirli siyasi meselelerin derinlemesine araştırılmasını sunar. Ortaya çıkan bilgi yalnızca politik süreçlerin daha zengin bir tanımı için değil, aynı zamanda çıkarımsal amaçlar için daha verimli ve geçerli veriler de açıklamaktadır. Elit röportajlar, ana araştırma sorusuna cevap bulmak için araştırmacının önemli bir parçası olmalıdır (Beamer, 2002: 87).

Daha önce de belirtildiği gibi, George ve Bennett (2005: 223) gibi bazı bilim adamları, elit mülakat yöntemlerinin vaka çalışması araştırması için uygun olduğunu savunmaktadırlar. Bu bilim adamlarından bir diğeri olan Oisin Tansey, elit mülakatların gerekli verileri toplamanın bir aracı olarak önemini açıklamakta ve bu yöntemin belirli avantajlarını araştırmaktadır. Tansey, elit mülakatların dört önemli kullanımını ve nedensel süreçlerini bu veri toplama tekniğini kullanırken sunmaktadır (Tansey, 2007: 5).

Tansey’in makalelerinde elit mülakatların dört önemli amacı vardır. Ezikoğlu (2021), bu hedefleri araştırmaya dahil etmeye çalışmaktadır, çünkü AKP hükümeti vakasında Türk siyasetinde siyasi hayatta kalma mantığını incelemek için elit mülakat yöntemleri sunmaktadır. İlk olarak, elit mülakat yöntemleri, olaylara veya konulara genel bakışla ilgili belgelerden veya ikincil kaynaklardan gelen erken bulguları desteklemek için kullanılabilir. Bu araştırma, AKP hükümetinin parti programları veya seçim rehberleri, yasalar ve anayasa değişiklikleri gibi arşiv veya yasal belgelerini ve AKP’nin siyasi hayatta kalmasıyla ilgili önemli haberleri veya olayları kullanmaktadır. Tüm bu belgeler, AKP’nin siyasi hayatta kalmasını araştırmak için Türkiye’deki politika yapıcılar veya akademisyenler

gibi kilit oyuncularla yapılan elit görüşmelerle doğrulanmıştır. İkincisi, elit mülakatlar bir grup insanın ne düşündüğünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma, AKP veya diğer siyasi partilerden politikacılarla görüşmeler gerçekleştirilmiş ve insanların ne düşündüklerini ve tutumlarının, değerlerinin ve inançlarının ne olduğunu belirlemeye yardımcı olmuştur. Tansey (2007: 7-8), araştırmacıların bu araştırma projesinin merkezi ve önemli konularıyla ilgili kilit politika yapımcıların düşünceleri hakkında zengin detaylar toplayabileceğine işaret etmektedir.

Üçüncüsü, elit mülakatlar daha büyük nüfusun özellikleri veya kararları hakkında çıkarımlar yapmaktadır. Tansey'e göre, kilit siyasi gruplarla yapılan görüşmeler, daha büyük nüfusun düşüncelerini veya kararlarını genelleştirmek için kullanılabilir. Örneğin, Ezikoğlu (2021) Türkiye'nin tüm önemli siyasi partilerinden politika yapımcılarla görüşmeler gerçekleştirmiştir ve bu bulgular, diğer siyasi parti üyelerinin veya bu siyasi partilerin seçmenlerinin daha geniş nüfusuna genelleştirilebilmektedir. Tansey'in belirttiği gibi; "örneklem grubu aracılığıyla bulunan özelliklerin, özelliklerin ve eylemlerin, örneklemin çizildiği popülasyonda da var olduğu ve daha geniş siyasi seçkinlerle ilgili genel sonuçlar çıkarıldığı sonucuna varılmıştır « (Tansey, 2007: 7).

Son olarak, elit mülakatlar bir etkinliği veya bir dizi etkinliği yeniden kavramaya yardımcı olmaktadır. Elit mülakat yöntemleri, siyasi sonuçların analizinden veya diğer kaynaklardan net olmayan siyasi sürecin gizli unsurlarını göstermektedir. Ezikoğlu (2021), AKP'nin siyasi hayatta kalmasının bağımsız ve müdahale eden değişkenlerini açığa kavuşturmak için politikacılar, akademisyenler ve öğrenci grupları ile yaklaşık 70 elit mülakat tasarlamıştır. Bu araştırma, 15 yıldır Türkiye'de AKP'nin iktidar sürecinde doğrudan katılımcılarla yapılan röportajları içermektedir. Örneğin, AKP'nin kurucu felsefesinin kademeli olarak meşrulaştırılmasında rol oynayan Abdüllatif Şener gibi AKP'nin kurucu kadrosuyla yapılan röportajlar temelinde bir inceleme yapılmıştır. AKP'nin ikinci döneminde, Kemalist seçkinlerin mücadelesi ve iktidarı pekiştirmesi, Ergenekon ve Balyoz davalarında hüküm giymiş ya da Kemalist elitlerin üyeleri olan gazeteciler (Işık Kansu ve Melih Aşık gibi) ve politikacılarla (Mustafa Balbay gibi) yapılan röportajlarla aydınlatılmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda görüşmecilere aşağıdaki gibi bazı genel soruları sormuştur:

- i. KP'yi nasıl tanımlayabilirsiniz? Müslüman demokrat bir parti mi yoksa *Milli Görüş* hareketinin bir devamı mı?
- ii. AKP'nin kuruluş süreci hakkında ne düşünüyorsunuz? Daha sonra parti programından bir sapma oldu mu? Bu süreç beklentilerinize uygun muydu?
- iii. Özellikle 9/11'den sonra, "ılımlı Müslüman demokrasisi" etiketi meydana çıktı. Birkaç yıl boyunca Türkiye, 'muhafazakar demokrasi' kavramı bu talebin önemli bir örneğiydi. Bu neden oldu? AKP bu konuda başarılı oldu mu?
- iv. AKP'nin "İslamcı yanlısı" olduğu fikri 2000'li yıllarda yaygınlaştı. Birçok kişi bunu, dini-İslami bir gündem izlemekten ziyade, yalnızca Türkiye ekonomisini neo-liberalizm açısından modernize etmekle ilgilenen teknokratik bir parti olarak gördü. Bu argümanları nasıl değerlendiriyorsunuz?
- v. AKP'nin son yıllarda değişen söylemini Türkiye'nin iç ve dış politika konuları açısından nasıl değerlendirirsiniz?
- vi. AKP ve lideri Erdoğan'ın gizli bir gündemi olduğu sık sık söylenir. AKP hükümeti tarafından onaylanan yasa veya yönetmelikler veya Erdoğan'ın hangi konuşması Türkiye'de İslamcılığın yükselişini gösteriyor?
- vii. AKP'nin ikinci ve son döneminde Türkiye'de laikler ve İslamcılar arasında bir sürtüşme oldu mu, yoksa Türkiye'deki çatışmaların çoğu Erdoğan'ın siyasi söyleminin ışığında ülkenin demokratikleşmesi ile mi ilgiliydi?

Vaka çalışmaları, belirli politika geliştirme süreçlerine özel odaklanmaları göz önüne alındığında, mutlaka küçük örnekleme çerçevelerini içermektedir. Bireyler, kilit rolleri veya bu süreçlere katılımları nedeniyle bu çalışmaya davet edilmektedir. Araştırmacılar, karar vermeden önce gelen siyasi tartışmalar hakkında kanıt elde

edebilir ve resmi hesapları ilk elden tanıklıkla tamamlayabilir. Beach ve Pedersen'in (2012, 134) vurguladığı ilk elden ifadesinin anlamı da bu projenin saha araştırmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ezikoğlu (2021) 'nun çalışmasında görüşmecilerin büyük çoğunluğu Milli Görüş gibi İslamcı hareketlerde yer alan ya da İslamcılığın Türk siyasetindeki yükselişinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen politikacılarıdır. Bu çalışma, araştırmanın değişkenlerini anlamak için Türk siyasetindeki bu önemli oyuncuların ilk elden anılarını toplamaktadır.

Elit mülakatlar, bu araştırmanın metodolojik bulmacası ışığında başka avantajlara da sahiptir. Elitlerle yapılan röportajlar, özellikle ilgili bir belgeyi veya raporu bir araya getirmekten sorumlu yazarlarla yapılıyorsa, belgelerin veya raporların yorumlanmasında büyük kolaylık sağlamaktadır. İlgili kararlarda yer alan kişilikleri yorumlamada yardımcı olabilir ve olayların sonucunu açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Başka bir yerde kaydedilmemiş veya kamuya açık olarak yayınlanmak üzere henüz mevcut olmayan (varsa) bilgilere ulaşabilirler. Beach ve Pedersen'e göre (2012: 134-135), elit röportajlar sürece gerçekten katılan kişilerle görüşme fırsatı sunmaktadır.

"Görüşmecinin bu süreçteki rolü neydi"? Bu soru, teorik testin nasıl işlendiğine bağlı olarak nedensel bir mekanizmanın daha doğrudan bir ölçüsünü açıklamaktadır (Beach ve Pedersen, 2012: 134). Yukarıda tartışıldığı gibi, Ezikoğlu (2021), 2002 ve 2020 yılları arasında AKP döneminde Türk siyasetine gerçekten katılan görüşmecileri seçmektedir. Bu çalışma literatürdeki ortodoks açıklamaları test etmekte ve bu açıklamaların AKP'nin Türk siyasetindeki siyasi hayatta kalmasını anlamak ve araştırmak için neden yeterli olmadığını göstermektedir. Ek olarak, görüşmecilerden elde edilen veriler yeni alternatif açıklamaların ortaya çıkmasına yardımcı olur ve bu araştırmanın bağımlı değişkenlerini ve ara değişkenlerini test eder.

Öte yandan, elit mülakat sorunsuz bir yöntem değildir ve bir dizi metodolojik, operasyonel ve yorumsal problemi vardır. Temsili olmayan örnekleme, elit görüşmelerde genellikle bir sorun olmasa da bunun olduğu yerde erişim sorunları yaşanabilmektedir. Bazen, temsili bir örnek elde etmek mümkün değildir, çünkü belirli bireyler veya birey kategorileri (muhtemelen görüşmekten dolayı kaybedecek bir şeyleri olanlar) görüşme talebini reddeder. Bu durumda, siyaset bilimci bu gerçeği kabul etmelidir.

Bu sorun, elit mülakatlar yapıldığında bir başka önemli sınırlamadır. Ezikoğlu'nun araştırmasında (2021), AKP'li siyasetçiler, AKP iktidarı altında otoriterizmin-popülizmin veya İslamcılığın yükselişini tamamen yok saymışlar ve bu nedenle röportaj vermeyi reddetmişlerdir çünkü bu araştırma AKP'nin siyasi hayatta kalması ile otoriterizmin-popülizmin veya İslamcılığın yükselişi arasında neden-sonuç ilişkisi kurmayı amaçlamaktadır. Bu sorunun etkisini azaltmak için, AKP'nin kuruluşundan AKP'nin son dönemine kadar belirli dönemlerde politika yapımcılar olarak yer alan eski AKP'lilerle röportajlar yapılmıştır. Örneğin, AKP'nin kuruluşu AKP'nin kurucularından Abdüllatif Şener tarafından analiz edilirken, AKP'nin 2007-2011 yılları arasındaki iktidar mücadelesi süreci, bu dönemde AKP'nin Genel Başkan yardımcılarının birisi olan Suat Kınıklıoğlu tarafından incelenmiştir. Ayrıca, AKP hükümetine verdikleri desteğin sona ermesi olan 2015 yılına kadar çeşitli zaman dilimlerinde AKP'yi destekleyen diğer İslamcı veya muhafazakar Kürt politikacılar veya liberal akademisyenlerle röportajlar gerçekleştirilmiştir (Ezikoğlu, 2021).

Görüşülen kişinin güvenilirliği bazen sorgulanabilmektedir. Bu genellikle hafızasındaki başarısızlıklardan kaynaklanmaktadır. Tanık ne kadar yaşlı olursa ve olaylardan ne kadar uzak olursa, bilgi o kadar az güvenilirdir (konuşmaya daha istekli olsalar da). Bu kısmen zamanın uzamasının bir sonucudur, ancak görüşmeciler aynı zamanda olayları gerçekten hatırlayabilecekleri şeyleri, daha sonra aynı konuda okudukları şeylerle karıştırmaktadırlar. Bu nedenle, görüşmeci, görüşülen kişinin sağladığı bilgilerin genellikle oldukça öznel bir nitelikte olabileceğinin sürekli farkında olmalıdır. Aşırı durumlarda, bir görüşmeci kasıtlı olarak bir sorunu veya olayı yanıltmak veya tahrif etmek için yola çıkabilir. Bazı gruplar diğerlerinden çok daha güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır. Kanıtlar, en az tatmin edici grubun (eski) politikacılar olduğunu göstermektedir (Seldon, 1988: 10).

Elit mülakatın bu dezavantajı, Ezikoğlu (2021)'nin çalışmasının sınırlamalarından biriydi. Özellikle, politikacıların kendi partizan ve öznel bakış açıları, çalışmanın araştırma sorularını yanıtlamada çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Ezikoğlu (2021) çalışmasında bu sorunun etkisini azaltmak için görüşme katılımcılarına iki öğrenci grubu eklemiştir. Siyaset Bilimi veya benzeri alanlarda eğitim gören bu öğrenciler, AKP dönemi ile ilgili tanıklıkların hem daha yeni olması hem de bu araştırmanın nesnellığı açısından güvenilir veriler sunması sebebiyle seçilmiştir. Ancak, bu eleştirmenlerin ve kısıtlamaların bir sonucu olarak, elit mülakatta her şeyi açıklamak mümkün değildir.

Beach ve Pedersen, bu konuya dikkat çektiklerinde şunları belirtiyorlar: “insan hafızasının kusurlarının bir sonucu olarak, röportajlar asla mükemmel bir şekilde güvenilir bir ölçüm cihazı olmayacaktır” (Beach ve Pedersen, 2012: 135).

Ezikoğlu (2021), parti belgeleri, yasal düzenlemeler, arşiv belgeleri, kamuya açık konuşmalar ve diğer yazılı metinleri, nedensel mekanizmayı ortaya çıkarmak ve müdahale eden ara değişkenleri tanımlamak için görüşmelerle birlikte kullanmaktadır. Bununla birlikte; vaka çalışması yöntemi, genellikle en yüksek siyasi düzeyde kilit siyasi karar verme ve faaliyetle ilgili verilerin toplanmasını gerektirir ve elit görüşmeler genellikle bu gerekli bilgileri elde etmek için kritik bir strateji olacaktır.

5.SONUÇ

Bu çalışma, sosyal bilimler ve buna bağlı olarak siyaset bilimi çalışmalarında metodolojik olarak çok fazla irdelenmemiş olan bir nitel araştırma yöntemi olarak vaka analizi yöntemini ve bu yöntemin yaygın bir veri toplama aracı olan elit mülakatları analiz etmektedir. Bu analizin yapılmasında temel amaç her araştırmanın en temel hedefi olan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensel mekanizmanın efektif bir biçimde kurulmasını sağlayan bir yöntemi sunabilmektir. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak vaka analizi ve nedensel mekanizma açıklanmakta olup, akabinde bir veri toplama yöntemi olarak elit mülakatların vaka analizlerinde hangi amaçla ve nasıl kullandığı gösterilmektedir. Bunu yaparken de bir siyaset bilimi çalışması olarak literatürde yerini alan Ezikoğlu'nun çalışması metodolojik olarak incelenmektedir. Bu sayede siyaset bilimi çalışmalarında vaka analizi ve elit mülakat yönteminin kullanılabilirliği ve etkinliği diğer araştırmacılara yol gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Ayer, A.J. (2000) *Hume: A Very Short Introduction*. Chapter 4, OUP Oxford.
- Beach, D. ve Rasmus Brun P. (2012). “Case selection techniques in Process-tracing and the implications of taking the study of causal mechanisms seriously.” *APSA 2012 Annual Meeting Paper*.
- Beamer, G. (2002). ‘Elite interviews and state politics research’. *State Politics & Policy Quarterly*, Cilt 2, Sayı 1, s. 86-96.
- Becker, C. (1934). ‘Progress’. *Encyclopaedia of the Social Sciences*: s. 495-499.
- Bennett A. ve George, L. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Mit Press.
- Campbell, Donald T. (1975). “Degrees of freedom” and the case study.” *Comparative political studies*, Cilt 8, Sayı 2, s. 178-193.
- Cohen, Morris R. ve Ernest N. (1934). *Introduction to logic scientific method*. Harcourt, Brace and Company, New York.
- Cottrell, Leonard S. (1941). ‘The case-study method in prediction’. *Sociometry*, Cilt 4, Sayı 4, s.358-370.
- Cousin, G. (2005). ‘Case study research’. *Journal of geography in higher education*, Cilt 29, Sayı 3, s. 421-427.
- Creswell, J. (2013). ‘Steps in conducting a scholarly mixed methods study’.
- Duke, K. (2002). ‘Getting beyond the ‘official line’: Reflections on dilemmas of access, knowledge and power in researching policy networks’. 2002. *Journal of Social Policy*, Cilt 31, Sayı 1, s. 39-59.
- Eisenhardt, Kathleen M. ve Graebner, M. (2007). ‘Theory building from cases: Opportunities and challenges’. *Academy of management journal*, Cilt 50, Sayı 1, s. 25-32.
- Ezikoğlu, Ç. (2021). *The Logic of Political Survival in Turkey: The Case of Akp*. Lexington Books, Maryland.
- Flyvbjerg, B. (2006). “Five misunderstandings about case-study research.” *Qualitative inquiry*, Cilt 12, Sayı 2, s. 219-245.
- Foreman, Paul B. (1948). “The theory of case studies.” *Social Forces*, s. 408-419.
- Garrett, D. (2009). “Hume”, *The Oxford Handbook of Causation*, OUP, Oxford, s.73-92.
- Gerring, J. (2008) ‘The mechanistic worldview: Thinking inside the box’. *British Journal of Political Science*, Sayı 38, s. 161-179.

- Gerring, J. (2010), 'Causal Mechanisms: Yes, But....'. *Comparative Political Studies*, Cilt 43, Sayı 11, s. 1499-1526.
- Glaser, G. ve Strauss A. (1967). "The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research." *New York, Adline de Gruyter*.
- Harvey, William S. (2011). 'Strategies for conducting elite interviews'. *Qualitative research*, Cilt 11, Sayı 4, s. 431-441.
- Hedstrom, P. (2005). *Dissecting the social: On the principles of analytical sociology*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hertz, R. ve Imber B. (1995). *Studying elites using qualitative methods*. Vol. 175. Sage Publications
- Honore, T. (2014) 'Causation in the Law', *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*.
- Mahoney, J. (2015). Process tracing and historical explanation. *Security Studies*, Cilt 24, Sayı 2, s. 200-218.
- Mayntz, R. (2004), Mechanisms in the analysis of social macro-phenomena, *Philosophy of the Social Sciences*, Sayı 34, s.237-254.
- Mikecz, R. (2012). 'Interviewing elites: Addressing methodological issues'. *Qualitative inquiry* 18(6): 482-493.
- Mumford, S. (2012) *Metaphysics: A Very Short Introduction, Chapter 5*, Oxford.
- Park, Robert E. (1930). "Murder and the case study method." *American journal of sociology*, Cilt 36, Sayı 3, s. 447-454.
- Richards, D. (1996). "Elite interviewing: Approaches and pitfalls." *Politics*, Cilt 16, Sayı 3, s. 199-204.
- Seldon, A. (1988). *Contemporary history: practice and method*. B. Blackwell,
- Skocpol, T. ve Somers, M. (1980). "The uses of comparative history in macrosocial inquiry." *Comparative studies in society and history*, Cilt 22, Sayı 2, s. 174-197.
- Smith, Katherine E. (2006). 'Problematising power relations in 'elite' interviews'. *Geoforum*, Cilt 37, Sayı 4, s. 643-653.
- Solberg Sjøilen, K. ve Huber, S. (2006). *20 svenska fallstudier för små och medelstora företag: pedagogik och vetenskaplig metod*. Studentlitteratur.
- Tansey, O. (2007). "Process tracing and elite interviewing: a case for non-probability sampling." *PS: Political Science and Politics* Cilt 40, Sayı 4, s. 765-772.
- Teune, H. ve Przeworski, A. (1970). *The logic of comparative social inquiry*. New York: Wiley-Interscience.
- Thomas, G. (2011). "A typology for the case study in social science following a review of definition, discourse, and structure." *Qualitative inquiry*, Cilt 17, Sayı 6, s. 511-521.
- Van Evera, S. (1997). *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Yin, Robert K. 2012. "Case study methods".

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.03.2022 ✓Accepted/Kabul:08.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1092608

Research Article/Araştırma Makalesi

Tabanlı, E. (2022). "Bilimsel Araştırmalarda Bir Meşruiyet Zeminini Olarak Tanım: Aristoteles'in Devinim Tanımı Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö23-Ö36.

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA BİR MEŞRUIYET ZEMİNİ OLARAK TANIM: ARİSTOTELES'İN DEVİNİM TANIMI ÖRNEĞİ

Egemen TABANLI*

Öz

Bir şeyin tanımlanması, tanımlanan şeyin var olduğuna ilişkin bir iddianın ilanıdır. Böylelikle tanımın öznesi, bir araştırma nesnesine dönüşerek meşruiyet kazanır. Öte yandan tanım, sınırları önceden belirsiz olan bir meselenin sınırlarını tayin ederek onun hakkında konuşulmayı mümkün kılmaktır. Başta Parmenides olmak üzere Eleali filozoflar, devinime ilk elden tanıklık etseler de onu tanımlamaya değer bulmadılar. Devinimin var olmadığına ilişkin tezleri, esasında devinime ilişkin bir sınır belirlenmesinin imkânsızlığına dayanan önyargının tezahürüydü. Aristoteles ise devinimi tanımlayarak onu tekrar varlığa entegre etmiş ve böylece bir soruşturma nesnesi olarak ona bir meşruiyet kazandırmıştır. Aristoteles'in bu yaklaşımı, araştırma yöntemleri içerisinde tanımın önemi ve görevini ortaya koyması bakımından eşsiz bir örnektir.

Anahtar kelimeler: *Tanım, Horismos, Devinim, Potansiyellik, Yetkinlik, Dynamis, Entelecheia.*

DEFINITION AS A LEGITIMATION GROUND IN RESEARCH: EXAMPLE OF ARISTOTLE'S DEFINITION OF MOTION

Abstract

The definition of something is the declaration of a claim that the thing being defined exists. Thus, the subject of the definition gains legitimacy by becoming an object of research. On the other hand, definition is to determine the boundaries of a previously uncertain issue and to make it possible to talk about it. Eleatic philosophers, notably Parmenides, witnessed the motion firsthand but did not find it worth to define it. Their thesis about the non-existence of motion was essentially a manifestation of prejudice based on the impossibility of determining a limit for motion. Aristotle, on the other hand, integrated the motion into existence by attempting to define it, thus giving it legitimacy as an object of investigation. This approach of Aristotle is a unique example in terms of revealing the importance and mission of definition among research methods.

Keywords: *Definition, Horismos, Motion, Potentiality, Actuality, Dynamis, Entelecheia.*

*Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ANKARA.
e-posta: egementabanlı@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6867-0068>)

Giriş

Aristoteles'in eserlerine baktığımızda, tanımların ne denli merkezi bir rol üstlendiğini kavrayabilmek zor değildir. Bu eserlerde Aristoteles, ele aldığı konuya, kendisinden önceki yaklaşım ve tanımları özetledikten sonra kendi tanımlarını ortaya koyarak devam eder. Örneğin Metafizik adlı çalışmasının Delta bölümü bütünüyle tanımlara ayrılmıştır. Fizik adlı eserinin ikinci kitabı doğanın (physis); Ruh Üzerine adlı eserin ikinci kitabı ruhun tanımıyla başlamaktadır. Aristoteles'in bu yaklaşımı, bütün çalışmalarında göze çarpan önemli bir detaydır.

Aristoteles, İkinci Analitikler'de bir bilimin inceleme konusunu oluşturan nesnelere o bilime özgü olduğunu ileri sürer. Bunların var oldukları ve belirli bir nesne oldukları kabul edilir (Aristoteles, 2005: 23). Yine aynı eserde Aristoteles, her bilimin, o bilim tarafından incelenen türlerle ilgili kanıtlanamaz belirli ilkeler etrafında düzenlendiğine yönelik bir bilim teorisini dile getirir.¹ Bu üç ilke türünden en belirgin olanı tanımlardır (Hauser, 2020: 2). Aristoteles, en temelde, belirli bir tür öğenin biçimsel (formel) nedenini belirten bir tanım türüyle ilgilenmektedir. Bu, Aristoteles'in Metafizik'te tartıştığı ve kanıtlayıcı bilimin temeli olarak hizmet edeceğini varsaydığı türden bir tanımdır (Deslauriers, 2007: 2). Bu türden bir tanım, söz konusu araştırma nesnesine doğrudan işaret eden bir ifade biçimi olarak kendini gösterir (Aristoteles, 2018: 135). Bu ifade biçimi, o nesnenin asli ve bölünmez doğasını verir. Dolayısıyla tanımın bölünemez öğelerine erişinceye dek bilim (episteme) olanaklı olmaz, hatta sıradan bilgi bile olanaksız hale gelir (Aristoteles, 2018: 67).

Aristoteles'in birbirinden farklı tartışmalarda ele aldığı farklı tanım biçimleri, ilk bakışta birbirinden bağımsız olarak işliyor gibi görünebilir. Her durumda, Aristoteles, tam anlamıyla bir tanımın, bize, tanımlanan nesnenin ne olduğunu söyleyen ve sözcüklerle inşa edilen bir formül olduğunu ileri sürer. Ancak bir tanımın ne olduğu konusunda her fırsatta dile getirdiği bu anlayışının yanı sıra, tartışmaların oldukça farklı amaçları da vardır. Mesela Topikler'de Aristoteles'in endişesi, diyalektik tartışmalar bağlamında tanımların inşası ve bu tanımların test edilmesi için birtakım ölçütler ortaya koymaktır. İkinci Çözümlemeler'de Aristoteles, daha çok, tanıtlayıcı kıyastaki tanımın rolünü betimlemektedir. Metafizik'te Aristoteles'in temel kaygısı, özlerin (ousia) ifadesine uygun dilsel formüller olarak tanımların ortaya koyulmasıdır (Deslauriers, 2007: 1). Öte yandan bu farklı tartışmalar bir şekilde dönüp dolaşım Metafizik'te ele alındığı şekliyle, özün yapısını yakalamaya çalışan tanıma dayanmaktadır. Metafizik'te ele alınan tanım biçimi, tanımlanacak nesnenin kendisi olması bakımından ne olduğunu ortaya koyan nelik (to ti esti) tanımıdır. Nelik, özün (ousia) tanımdaki ifadesidir. Bu tanım, yukarıda ifade ettiğimiz biçimiyle, araştırma nesnesine doğrudan işaret eden ve Aristoteles'in özellikle atıfta bulunduğu tanımdır.

Günümüz bilim anlayışı ile Aristoteles'in anladığı şekliyle, zorunlu öncüllerden hareket eden tümdengelsel kanıtlamalara ilişkin bilim (episteme) temayülü arasındaki farklar ve uzlaşılar, bu çalışmanın soruşturma sınırlarının dışındadır. Öte yandan bilim temayülleri arasındaki farklar, tanıma atfedilen önem konusunda bir ihtilafa yol açmamaktadır. Denebilir ki bilimsel araştırmanın olmazsa olmaz bir aşaması olarak tanım, tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkan farklı bilim temayülleri için aynı önemi ve görevi üstlenmektedir. Aristoteles'in şu ifadesi bütün zamanların bilim anlayışları için aynı doğruluk değerine sahiptir: "Tanımlar olmaksızın yürütülen bir araştırma, boşa kürek çekme değilse nedir?" (Aristoteles, 2018: 191).

Çalışmanın başında, Aristoteles'in genel tanım teorisinin ana hatlarına değinmek suretiyle bu teoriye genel bir bakış sunmak hedefleniyor. Daha sonra Aristoteles'in devinim tanımının önemi ortaya koyulacaktır. Ardından, bir şeyi bilmenin o şeyi kendi doğası içerisinde bilmek olduğunu ileri süren Aristoteles'in doğa (physis) anlayışı ortaya koyulacaktır. Bunu takip eden başlıklarda sırasıyla Aristoteles'in ortaya koyduğu *devinim* tanımı kendisinden sonraki yorumlarda ortaya çıkan döngüsellik eleştirisi bağlamında ele alınırken, söz konusu döngüsellik Aristoteles'in tanımında ortaya çıkmadığına ilişkin tespitler sunulduktan sonra Aristoteles'in *devinim* tanımı ortaya koymuş olduğu ontoloji bağlamında ele alınacaktır.

ARİSTOTELES'İN TANIM TEORİSİ ÜZERİNE

1 Aristoteles'te *ousia* teriminin çok geniş bir kullanım alanı vardır. Bu çalışma özelinde yer verilecek olan, Aristoteles'in, Metafizik, Delta 8'de *nelik* (ti esti) olarak adlandırdığı *ousia*'dır. Aristoteles buna tek teklerin (belirli bir şeyin) *ousia*'sı adını da verir. Tek teklerin *ousias*'nın ifadesi, bu çalışmanın temelinin oluşturduğu kavramına karşılık gelecektir. Biz *ousia*'nın bu anlamını esas alarak onu, *töz* olarak değil öz sözcüğüyle karşılamak istedik. Çünkü bir şeyin kendi olmağına işaret etmesi bakımından kullanılan *ousia*'nın Türkçede *tözden* ziyade *öz* ile daha iyi karşılanacağını düşünmekteyiz. Her ne kadar son zamanlarda *eidos* sözcüğünü *öz* olarak tercüme etmek gibi bir temayül gözlemlense de bunun bu çalışma özelinde dikkate alınmaması gerektiğini söylemek isteriz. Zaten *ousia* sözcüğünü *öz* olarak tercüme eden eserler de yok değildir. Bu bakımdan *ousia*'nın farklı tercümelerine alışık okuyucu için bu yaklaşımımız garip karşılanmayacaktır.

Aristoteles'e göre *tanım* (*horismos*), bir şeyin anlamını ifade eden sözdür (Aristoteles, 1952: 9). Bir şeyin anlamı, o şeyin kendisidir. Bu bakımdan tanım, bir şeyin neyse o olmasını sağlayan şeye işaret eden sözlü bir ifadedir (Sina, 2008: 39). Bir sözlü ifadenin tanım sayılabilmesi için söz konusu ifade, tanımlanan şeyin bizatihi kendisine işaret etmek zorundadır (Aristoteles, 2018: 135). Bir şeyin bizatihi kendisi, o şeyin özüdür. Aristoteles, *Metafizik*'te özü (*ousia*) iki açıdan ele alır: Somut bileşik varlık ve form. Somut bileşik varlık anlamında ele alınan öz, oluşa tabi olduğundan, yok oluşa da tabidir. Bu yüzden Aristoteles, bir şeyin anlamını ortaya koyan özün, somut bileşik öz olmadığını belirtir. Form ise tersine, ortadan kalkmaz; yok oluş sürecine tabi değildir; çünkü oluşa da tabi değildir (Aristoteles, 2018: 245). Aristoteles'in bir ilke ve bir neden olarak ele aldığı öz, sonucusudur (Aristoteles, 2018: 251). Tanımın esas aldığı, tanımlananı diğerlerinden kesin olarak ayıran ve onu *kendi olması bakımından* ortaya koyan, bu form düzeyinde olan özdür.

Aristoteles, bir araştırmanın temelde yanıt aradığı dört soru olduğunu söyler. Bunlardan birincisi, '*bu bunda var mıdır?*' sorusudur. Sözgelisi Güneş'in tutulup tutulmadığını araştırdığımızda, bu soruya yanıt ararız. Araştırmamızın sonucunda Güneş'in tutulduğu sonucuna ulaştığımızda, bu tutulmanın nedenini bilmek isteriz. Verilen örnekteki araştırmanın bundan sonraki seyrini, Güneş'in *neden* tutulduğuna yönelik ikinci soruya yanıt arayışları belirlemektedir. Aristoteles, İkinci Çözümlemeler adlı kitabında bu iki soruya aranılan cevaplara ilişkin araştırmalara, *tikel olarak varlığın araştırılması* adını vermiştir. Aristoteles'e göre, bu iki sorudan farklı olarak kimi şeyleri farklı bir tarzda araştırırız. Örneğin Güneş'in tutulup tutulmamasını yahut bir nesnenin hangi renkte olduğunu değil de bir şeyin mutlak anlamda var olup olmadığını sorarız (Aristoteles, 2005: 53) Zira bir şeyin var olduğunu bilmeksizin onun *ne* olduğunu araştırmak hiçbir şeyi araştırmamaktır (Aristoteles, 2005: 60-61). Çünkü tanımın nihai amacı, tanımlananın özüne işaret etmektir ve özü bilmek, varlığın (*esse*) özünü bilmektir. Bu yüzden bir şeyin anlamı, yani özü araştırılmadan önce o şeyin varlığının tesis edilmesi gerekir. Araştırmanın yanıt aradığı üçüncü soru budur. Bu soru, bir şeyin varlığını herhangi bir şekilde değil de mutlak olarak araştırmaya yöneliktir (Rüşd, 2015: 117). Ve son olarak araştırma nesnesinin var olduğunu bildiğimizde, onun ne olduğunu araştırırız. Bu soru, araştırmanın yanıt aradığı dördüncü sorudur. Sözgelisi '*insan nedir?*' sorusu buna örnek teşkil eder (Aristoteles, 2005: 53). Araştırmanın bu dört sorusu iki temel soruya indirgenebilir. Bunlardan biri, araştırma nesnesinin var olup olmadığına yönelik sorudur. Bu soru, o nesneye ilişkin '*var mıdır?*' sorusudur. İkincisi ve bizi burada daha yakından ilgilendiren soru ise araştırma nesnesinin *ne* olduğu sorusudur. Bu soruyu kısaca '*nedir?*' sorusu olarak ifade edebiliriz (Aristoteles, 2005: 53). '*Nedir?*' sorusunun cevabı, Aristoteles'in *nelik* (*to ti esti*) olarak adlandırdığı tümel olumlu yüklem ve ayrımlardan oluşan tanımlardır (Aristoteles, 2005: 55). Bu tümel ve olumlu yüklem, doğası birçok nesne hakkında tasdik edilmiş yüklemeldir. Söz gelimi *canlı*, kendisi altındaki birçok tekil insan için tasdik edilmiş bir tùmeldir (Aristoteles, 1963: 13). Fakat tanımda özü teşkil eden bileşen, tùmellerden ziyade ayrımlardır. Bu konu ileride detaylandırılacaktır.

Aristoteles'e göre bir şeyin var olup olmadığını kimi kez ilineksel bir anlamda, kimi kez de o şeyin özü (*ousia*) bakımından biliriz. Fakat Aristoteles'in, ilineklelerin tanım için uygun sözcükler olduğuyla ilgili şüpheleri vardır (Cassidy, 1967: 113). Çünkü var olanın ilineksel anlamdaki kavranışı bize öz açısından hiçbir şey bildirmemektedir (Aristoteles, 2005: 61). Zira ilinek (*sumbebêkos*), bir şey için söylenmesi doğru olan ama zorunluluktan ya da çoğunlukla öyle olmayan için söylenmektedir (Aristoteles, 2018: 189). Sözgelimi *beyaz, siyah, ayakta duran, oturan, hareketli, hareketsiz, sıcak ve soğuk* gibi sözler, öze (*ousia*) ilişkin hiçbir şey bildirmeyen sözlerdir (Farabi, 2017: 96) ve bir şeyin o şey olması bakımından anlamını (*nelik*) değil, sınırlı bir zaman içerisindeki özel, *tesadüfi* ve geçici bir durumuna işaret etmektedir. Oysa bir şeyin anlamını veya neliğini ifade edecek olan söz, ilineksel bir söz değildir (Rüşd, 2015: 133). Bu bakımdan ilineklelerin bilimi (*episteme*) de olamaz. Çünkü bilim, daima ya da çoğunlukla öyle olana ilişkindir.² Bilimin öğrenilmesi ve öğretilmesi, onun daima ya da çoğunlukla öyle olan bakımından sınırlanmış olmasına bağlıdır (Aristoteles, 2018: 197).

Öte yandan bir nesnenin varlığını, kendisine has bir özelliğine görebiliriz. Gök gürültüsünün bulutlardan çıkan bir ses olduğunu; ruhun kendi kendini devindiren bir şey olduğunu bildiğimizde varlığın bu türden bir bilgisine ulaşmış oluruz. Aristoteles, İkinci Çözümlemeler'in ikinci kitabında Ay tutulmasının öz bakımından tanımına nasıl ulaşıldığını açıklar. Bu açıklamada elimizde üç faktör vardır. Bunlardan birincisi *tutulma*, ikincisi *Ay*, üçüncüsü ise *Dünya'nın Güneş ışığını kesmesidir*. Burada Ay'ın tutulup tutulmadığını araştırmak, Dünya'nın Güneş ışığını kesip kesmediğini araştırmaktır. Dolayısıyla, *Ay tutulması* olgusunun tanımına ulaşmak isteyen bir araştırma ile bu tutulmanın nedeni olan, Dünya'nın Güneş ışığını kesmesine ilişkin araştırma arasında temelde bir fark yoktur.

² Daima ya da çoğunlukla öyle olan, ilineksel olmayıp bir konu hakkında her zaman ya da genel olarak tasdik edilendir. Isınan havanın yükselmesi, havadan daha ağır olan cisimlerin yere doğru hareketleri gibi örnekler verilebilir.

Çünkü eğer ikincisi varsa ilkinin varlığı da zımnen var kabul edilecektir. Bu doğrultuda birincisinin öz tanımı aynı zamanda onun nedenini de içerecektir: *Ay tutulması, Dünya'nın Güneş ışığını kesmesidir* (Aristoteles, 2005: 61).

Aristoteles, herhangi bir şeyin tanımına ulaşmadan önce bir tür araştırmadan bahseder ki bu büyük ölçüde tümevarımın özeti gibidir. Bu araştırmanın birinci safhası, benzer ve ayrımsız olanların tespitine yöneliktir. Bunun için araştırılan nesnenin benzerleriyle aynı olan nitelikler alınır. Örneğin araştırma nesnemizin *yüce gönüllü* kavramı olduğunu varsayalım. Bu araştırmada bildiğimiz yüce gönüllüler arasında öyle olmaları bakımından hepsinde bir (ortak) olanın ne olduğuna bakılır. *Alkibiades, Akhilleus ve Aias'ı yüce gönüllü* olarak aldığımızda, hepsinin de, hakarete karşı eyleme geçtiğini görürüz: Alkibiades, hakaret karşısında savaşa girişmiştir; Akhilleus, öfkelenmiştir; Aias ise hakarete dayanamayıp intihar etmiştir. Bu üç örnekle de yetinmeyip yüce gönüllü olduğunu kabul ettiğimiz diğer şahsiyetlerdeki *yüce gönüllülük* belirtilerini de saptamak suretiyle örneklem havuzunu genişletmek ve yine bunlar arasında da bir ortaklık yahut ayrılık olup olmadığına bakmalıyız (Aristoteles, 2005: 71). Nihayetinde örneklemimizi mümkün olduğu kadar genişletip yüce gönüllüye ilişkin her birinde ortak olan bir tespitte bulunuruz: *hakarete göz yummamak*. Bu yüce gönüllülüğün ayrıdır.

Fakat tanım burada bitmez. Çünkü yetkin tanım en az iki parçadan, yani bir *cins* ve bir *ayrımdan* oluşur (Farabi, 2016: 53). *Nedir?* sorusuna cevap olmaya uygun olan sözün bir kısmı, tanımlananın ayırımına işaret etse de diğer bir kısmı onun cinsine işaret edecektir (Farabi, 2016: 51). Aldığımız örneklerde yüce gönüllülüğün taşıyıcısı olarak karşımıza çıkan tümeli de ortaya koymamız gerekir. Ele aldığımız örneklerde bu tümelin *insan* olduğunu görürüz. Çünkü bütün örneklerde yüce gönüllülüğün taşıyıcısı insandır: *'Yüce gönüllü, hakarete göz yummayan insandır'*. Yüce gönüllülüğe ilişkin bu tanımın doğruluğu tartışılır olsa da biçimsel olarak eksiksiz bir tanımdır.

Bu noktada bir uyarıyı gerekli görüyoruz. O da tanımdaki tümelin, öze (*ousia*) işaret etmediğidir. Çünkü Aristoteles'e göre tümel bir ögenin öz olması imkânsız görünmektedir. Aristoteles, bu iddiasını iki nedene bağlar. Birincisi bir bireyin özünün, ona has olan ve bir başkasına ait olmayana işaret ettiğidir. Oysa tümel (*yukarıdaki örnekte insan*), bunun tersine, ortak olan şeydir; çünkü birden fazla varlığa ait olan şeye, tümel denir (Aristoteles, 2018: 241) ve bu örnekteki insan, kendi altındaki bütün tekil fertleri kapsamaktadır. İkinci olarak, öz bir konunun yüklemi değildir (Aristoteles, 1963: 8). Oysa tümel, her zaman bir konunun yüklemidir (Aristoteles, 2018: 241). Burada tanımın tümel bir unsurunun olmadığını iddia edilmiyor. Tersine tanımda tümel bir unsur olmak zorundadır. Fakat bu tümel, tanımlanana ilişkin özü vermemektedir. Örneğin, 'meşe bitkidir' önermesi, meşeyi, bitki cinsi altındaki bütün bitki türlerinden biri olarak ortaya koymaktadır. Bu önermedeki tümel (bitki), meşeyi meşe yapan bir öze işaret etmek bir yana, onu diğer bütün bitki türleriyle eşitlemekten öteye geçmemektedir. Dolayısıyla bu türden bir tanım, meşenin özünü, yani ona has olan ve bir başkasına ait olmayan ayırımını vermemektedir.

Bir önceki paragrafta bahsettiklerimizden çok uzaklaşmadan bir şeyi daha ortaya koymak istiyoruz. Aristoteles'te tanımların, biçimsel olarak tümellerden ve ayırlardan meydana gelen önermeler olduğunu dile getirmiştik. Aristoteles'in tanım önermelerinde tercih ettiği ve önem verdiği tümel ise daha ziyade yakın cinstir. Yakın cins, türün doğrudan bağlı bulunduğu cinstir. Yukarıdaki örnek üzerinden devam edersek, meşenin bir bitki olarak tanımlanmasından ziyade onun bir ağaç olarak tanımlanması Aristoteles'e göre daha aydınlatıcıdır (Aristoteles, 1963: 6). Çünkü ağaç kavramı, meşenin bağlı bulunduğu en yakın cins olması bakımından en açıklayıcı tümeldir. Tıpkı insanın hayvandan, hayvanın ise varlıktan daha açıklayıcı olması gibi. Burada türün (eidos) cinse (genos) karşı üstünlüğü ontolojik ya da mantıksal değil, epistemolojiktir. Bilakis, mantıksal bağlamda özel (özü) olan şey doğrudan kendisinden daha büyük terimlere bağlıdır (Hartmann, 2021: 90).

Özetle, Aristoteles'in tanım teorisi, tanımlananın yakın cinsi ve onun türsel ayırımı üzerine kuruludur. Tür içindeki bireysel ayrımların hiçbirisi, Aristoteles için asli değildir (Hartmann, 2021: 74). Türsel ayırım, türün dâhil olduğu yakın cins içerisinde bulunan diğer türlerle arasındaki farkı tayin eden ve dolayısıyla sınırlar çizen özüdür (*ousia*). Aristoteles, asli manadaki özü ortaya koyan bu tanımlara nelik (to ti esti) tanımı adını vermektedir. Aristoteles, *devinimi* de onun özü yani neligi üzerinden tanımlamaya çalışarak, onun hakkında daima tasdik edilebilen bir ilke ortaya koymayı ve onun bilimsel sorgulamanın bir parçası yapmayı amaçlayacaktır.

ARİSTOTELES'İN DEVİNİM TANIMININ ÖNEMİ

Aristoteles'e göre her zihinsel çaba, önceden bulunan bilgilere yaslanır (Aristoteles, 2005: 9). Dolayısıyla araştırmanın yürütülebilmesinin birinci koşulu, araştırma nesnesine ilişkin birtakım bilgilere önceden sahip olmaktır. Bununla bağlantılı olarak bilimsel bir araştırmanın sonraki aşamalarına geçebilmek de ele alınacak

problemin tanımlanabilmesine bağlıdır. Denebilir ki tanım yanlışsa ya da ortada probleme dair bir bilgilendirici bir tanım yoksa diğer incelemelere geçmek mümkün değildir (Sina, 2008: 173). Bilimsel bir araştırmancının geçerli birtakım tanımlarla başlaması gerektiğine ilişkin kanaat, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen bugün de aynı geçerliliği ve önemi korumaktadır.

Aristoteles için tanım, en genel anlamıyla bir şeyin *ne olduğunu* ifade eden sözdür (Aristoteles, 1952: 9). *Devinim* bahsinde de onun cevabına talip olduğu soru ‘*nedir?*’ sorusudur. Aristoteles, deneyim temelinde parça parça, bölük pörçük olarak tanık olduğu *devinim* hadisesine bu soruyu yöneltiliyor: *Devinim* nedir? Bu sorunun aradığı yanıt, esasında Parmenides’in de kendi gözleriyle tanıklık ettiği kuşların uçuşu, ağaçların sararışı, bitkilerin büyümesi (Brague, 1980: 3) gibi muhtelif *devinim* hadiselerinin tümünde yer alan ve değişmeksizin aynı kalan ilkeyi (*arkhê*) ortaya koymaktır. Tıpkı insanın tanımında, her bir insan hakkında doğru olmak zorunda olan (Aristoteles, 1952: 202) bir ilkeyi ortaya koyarken olduğu gibi.

‘*Nedir?*’ sorusu, kendisine yöneltilen bilgi nesnesine ilişkin bir tanımlama talep etmektedir. Bir nesneyi³ tanımlamak, o nesnenin belirli bir tutarlılığının olduğunu onaylamaktır (Brague, 1980: 3). Nesnenin tutarlılık ya da kararlılığa sahip olması, o nesnenin birtakım saptanabilir özdeşlikler ve ayrımlar üzerinden ifade edilebilmesine, yani *tanımlanabilmesine* olanak sağlar. Çünkü tanımlarda, bilhassa bir özdeşlik veya bir ayrılık meselesi ile meşgul olunur (Aristoteles, 1952: 10). Bu özdeşlik ve ayrılık, tanımla meydana getiren *cins* ve *ayrımdır*. Zira Aristoteles’e göre tanımlarda *cins* ve *ayrımdan* başka söylenen bir şey yoktur ve bu ayrımların sonuncusu, yani kendisinden daha fazla geriye gidilemeyen son ayrım, özün kendisidir (Aristoteles, 2018: 237). Bu minvalde, tanımda özün dile getirilmesi, kendisinden daha geriye gidilmesi mümkün olmayan son ayrımın dile getirilmesi anlamına gelmektedir. Daha önce tanımdaki tümelin, tanımlananın özünü vermediğini söylemiştik. Şimdi de tanımdaki hangi unsurun özü bildirdiğini söylemiş bulunuyoruz.

Tanımlarda temel alınan ölçüt, kendisine özdeş olanın tanımın dışında olmaması; kendisine özdeş olmayanın da tanıma dâhil olmamasıdır (Hayyan, 2019: 34). Bu bakımdan tanım, tanımladığı şeyle ilgili olarak iki şeyi bildirir: Onlardan biri, şeyin kendisini ve özünü bildirmesidir; ikincisi ise, o şeyin kendisinin dışındaki her şeyi ondan ayırmaktır (Sina, 2006: 242). Dolayısıyla, bir nesnenin tanımlanması, o nesneye ait sınır çizgilerini belirleyerek dile dökmektir. Bu bakımdan tanım, tanımlanana ilişkin, onu diğer varlıklardan ayıran bir sınır⁴ çizmektir. Böylece o (*tanımlanan*), kendisi dışındaki her şeyden ayrılmış olur (Farabi, 2016: 52-53). Fakat bunun imkânı, bu sınır çizgilerinin, tanımlananın doğasında da mevcut olmasına bağlıdır.⁵ Çünkü Aristoteles’e göre tanım, tanımlanan nesnenin doğasıyla sınırlıdır (Cassidy, 1967: 110). Zaten Aristoteles de *devinim* bahsinde bir kavram oluşturmaya çalışmamakta, daha çok *devinimin*, açık gerçekliğinin kendi tutarlılığına sahip olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Brague, 1980: 3). Dolayısıyla Aristoteles, tanımın *cins-tür*, *içlem-kaplam*⁶ ilişkileri gibi mantıksal koşullara uyup uymadığı bir yana, onun içeriksel yönü ve bilgisel değeriyle de ilgilenir. Aristoteles’te tanım, önermeler ve kavramları içermesi bakımından mantığı ilgilendiren bir konu olduğu kadar, ontoloji ve epistemolojinin ve özellikle metodolojinin kesitlikleri bir konudur (Özlem, 2004: 103).

Aristoteles’e göre özdeşlikler ve ayrımlıklar üzerinden sınır çizgileri ortaya koyan bir tanımın, öznesinin de ilkesel olarak bu sınırlılıklara sahip olması gerekir. Çünkü sınırları olmayan bir şey sonsuzdur. Ve Aristoteles’e göre kendisine yüklenenleri sonsuz sayıda olan bir şey tanımlanamazdır (Aristoteles, 2005: 38). Çünkü akıl, sonsuzu sonsuz olması bakımından algılamaktan acizdir (Aquinas, 2015: 3835). Bununla birlikte Aristoteles, yerinde durmayan ve sürekli değişen bir şeyin tanımlanamaz olduğunun farkındadır. Hatta *Fizik* adlı çalışmasının üçüncü kitabında *devinimin* sonsuz olduğunu da kaydetmektedir (Aristoteles, 2020: 135-309). Fakat Aristoteles’i ilgilendiren, şu an gözümüzün önünde gerçekleşen münferit *devinim* hadisesinden ziyade, her *devinim* hadisesinde aynı şekilde kendisini gösteren *devinimin* ilkesidir. Bu ilke *devinimin* doğasıdır ve “*her şeyde aynı şekilde olmak doğal olanın bir özelliğidir*” (Aristoteles, 2020: 391). Bilim (*episteme*) de her şeyde aynı şekilde

3 Burada tanımlanabilir her türlü bilgi nesnesi kastediliyor.

4 Arapça konuşan dünyada tanım kavramı, zaman zaman *had* ve *hudud* gibi sınır anlamına gelen sözcüklerle karşılanmaktadır. Örneğin İbn Sina, tanımları anlattığı eserine *Kitabu'l Hudud* adını vermiştir.

5 Salt mantıkta böyle bir şart yoktur. Fakat Aristoteles, tanımla, salt mantık açısından ele almaz. Onun için, tanımın dile getirdiği yargının, tanımlanana uygunluğu da aynı ölçüde önemlidir.

6 Her kavramda hem içine aldığı konu ve nesnelere işaret etme, onları kapsama; hem de bu konu ve nesnelere ortak özelliklerini yani anlamlarını işaret etme gibi iki yön vardır. Bir kavramın içine aldığı, kapsadığı nesnelere, o kavramın kaplamıdır. Kaplam, işaret ettiği cinsin içindeki bireylerin ve türlerin hazinesi olarak düşünülebilir. Örneğin *varlık*, diğerlerini kaplamına alan en üst cinstir. Buna karşılık içlem, bir kavramda bulunan veya bulunabilecek özelliklerdir. Bu aynı zamanda o kavramın anlamıdır. İnsan bir hayvandır dediğimizde. İnsan hayvanın içlemi, hayvan da insanın kaplamıdır (Özlem, 2004: 94).

olanın, yani doğanın (*physis*) bilgisidir.

Aristoteles'e göre bilgi, var olanın bilgisidir. Bu bakımdan onun tanım teorisi, var olanlar üzerine kurulmuştur. Aristoteles'in *devinim tanımının* önemi de bu tanımla birlikte *devinimin ontolojik* olarak ortaya koyulacak olmasıdır. Aristoteles, *devinimi*, nitelik, nicelik ve yer olmak üzere kendi ileri sürdüğü kategorilerdeki üç var olma biçimi olarak ele alacak ve *devinimin* sınırlarını tayin edecektir.⁷ *Devinim* özelinde, problemi bu şekilde, yani *var olmak* bakımından ortaya koyma biçimi, Aristoteles'ten önce yapılmamış bir şeydir. Çünkü *devinimi (kinesis)* de kapsayan her türlü değişim (*metabolê*), özellikle *Elea* filozoflarınca bilinemez kabul edilmiş, bu yüzden de tanımlanmaya değer görülmemiştir. Aristoteles, *devinimi* tanımlayarak, ele aldığı problemi kendi tutarlılığına sahip bir gerçeklik olarak konumlandıracaktır. Denebilir ki Aristoteles'le birlikte *devinim*, artık hakkında konuşulabilir bir gerçekliğe bürünecektir. Aristoteles'in *devinimi* tanımlama girişiminin arka planında bu yatmaktadır (Brague, 1980: 3). Parmenides ve takipçileri tarafından insan aklının konusunu teşkil etmeyen *devinim* halindeki varlık (Erkızan, 2013: 44), Aristoteles'in *devinim* tanımıyla birlikte felsefi ve bilimsel düşünce çabalarının merkezine oturacaktır.

Aristoteles'in *devinim* tanımını anlamanın ilk koşulu, eğitim hayatımızın en başından beri anlayışımızı şekillendiren kavram ve öğretilerin sınırlayıcılığından kendi kendimizi kurtarmaktır. Okul sıralarında bu konuyla ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak öğrendiğimiz bilgiler, *devinimin* matematikselleştirilmiş ve dolayısıyla ölçülebilir yanını sunmaktadır. Yine aynı şekilde uzaydaki bir yer değiştirmeye sınırlı *devinim* anlayışımızdan kendimizi soyutlamak için çaba göstermeliyiz. Böyle bir yer değiştirme, tam da Aristoteles sonrası diğer *devinim* tanımlarının göz önünde bulundurduğu şeydir. Bunun tersine, Aristoteles için yerel *devinim (phora)*, genel olarak *devinimin* biçimlerinden sadece birisidir (Brague, 1980: 4). Fakat Aristoteles, *devinimin* tek bir türüne ilişkin bir açıklama getirmekten ziyade, *devinimin* bütün türlerini kapsayacak türden evrensel bir tanımla tesis etmeyi hedeflemektedir.

Aristoteles'in temel kaygısı, *devinimi* ölçülebilir hale sokmak ve onu sayılar ya da başka referanslara başvurmak suretiyle değil, olduğu gibi, nasılsa o şekilde bilmektir. Bu bilme şekli, Aristoteles'in düşüncesinde *ilkeleri bilmek* olarak karşılık bulmaktadır. *Devinim* özelinde ise ilkeyi bilmek, şimdi ve burada karşımıza çıkan herhangi bir doğal fenomene ilişkin bir ölçme ve sonuca gitme çabası değil, bütün *devinimlerde* aynı şekilde ortaya çıkan doğayı (*physis*) bilme çabasıdır. Doğayı bilmek, özü (*ousia*) bilmektir.

PHYSIS (DOĞA)

“Kimi var olanlar doğal, kimi var olanlar ise başka nedenlere bağlı”

Fizik, 192 b 8

Presokratiklerin eserlerine genellikle *Doğa Üzerine*⁸ adı verilmiştir. Ayrıca onlar *physis (doğa)* terimini de bizzat kullanmışlardır. Her ne kadar bazı çalışmalarının etik ve mantıksal kısımları olsa da asıl ilgi alanlarının doğa olması sebebiyle Presokratikler birer *doğa araştırmacısı* olarak görülmüştür. Aristoteles bu filozoflara *phusiko*⁹ ve etkinliklerine ise *physiologia*¹⁰ demiştir. Çünkü ilk filozofların genel eğilimi, doğa hakkındaki tüm hakikati anlatmaktır: Evreni ve tüm içeriğini betimlemek, düzenlemek ve açıklamak. Bu eğilim, çok sayıda doğal fenomenin ayrıntılı hesaplarını içerir: Tutulmalar ve gök cisimlerinin hareketleri, gök gürültüsü ve yağmur, dolu ve rüzgâr ve genel olarak meteorolojik olaylar, mineraller ve bitkiler, hayvanlar ve nihayetinde insan, insan yaşamının biyolojik, psikolojik, sosyal, politik, kültürel ve entelektüel yönleri. Bunların hepsi bu çabanın kapsamı içerisindedir (Barnes, 1987: 13).

Physis sözcüğü, doğal nesnelerin ve doğa olaylarının toplamını ifade eder; bu minvalde *Doğa Üzerine (Peri Phuseos)* söylemi, doğal dünyanın tamamı hakkında konuşmaktır (Barnes, 1987: 19). Bu anlamıyla *physis* terimi ile *kozmos*¹¹ terimi arasında son derece yakın bir bağlantı vardır; çünkü *physis* doğal objelerin ve olayların tamamını kapsar. Dolayısıyla *physis* üzerine konuşma, araştırma ve her türlü inceleme, doğal dünyanın bütününi yani kozmosu kapsar (Erkızan, 2002: 198). Dolayısıyla, o zamanki mahiyetiyle doğa bilimi, bugünkü fen bilimlerinin

7 Bilimsel ve felsefi araştırmalarda bir tanımdan beklenen, ele alınan araştırma nesnesine ilişkin sınırlar çizerek onu diğer bilgi nesnelere ayırmak ve böylece ileride ortaya çıkacak karışıklıkların en başında önüne geçmektir.

8 *Peri Phuseos*

9 Doğa bilimci, doğa araştırmacısı, fizikçi gibi tercümelere rastlıyoruz.

10 Doğa bilimi, doğa araştırması vb.

11 Doğal dünyanın bütünü. Kâinat.

muhtelif tahsil alanlarından oldukça farklı bir yerde konumlanmıştır. Bu bakış açısı, bugünkü doğa ve evren imgemizden oldukça farklı bir anlayışın ipuçlarını verir. Söz konusu anlayış, ilişkiselliğinden koparılmamış, her bir unsurun birbiriyle bağlantılı olduğu kapsayıcı bir evren ve doğa kavrayışıdır.

Bir başka ve daha önemli anlamda ise *physis*, her doğal nesnenin içindeki bir şeyi ifade etmeye hizmet eder. Örneğin, Herakleitos'un bir fragmanında, *physis* terimi, kozmosu bir bütün olarak değil, kozmosun her doğal parçasındaki bir ilkeyi belirtmesi amacıyla kullanılır (Barnes, 1987: 19-20). Bu ilke, doğal oluşumların hepsinin kendilerine özgü, özel erekleridir (Hartmann, 2021: 89). Bu anlamıyla *physis*, doğanın bütününe kapsayan genel bir kavram olarak değil, doğal nesnelere bünyesinde olan bir ilke (*arkhe*) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Evrende tanık olunan değişimin kendisine dayandırılacağı bir neden arayışı, yalnızca Presokratik geleneğin entelektüel teamülünü belirlemekle kalmamış, Aristoteles'in de *Fizik* adlı kitabının odak problemini teşkil etmiştir. Çünkü Aristoteles'in temel entelektüel kaygısı, kesin bilgiye ulaşmaya yöneliktir. Aristoteles'e göre kesin bilgiye ulaşmak ise ilkelerin ve nedenlerin (*aition*) bilinmesini gerektirmektedir. İlkelerin bilinmesi, her bir nesne konusunda '*ne için*'i (*dia ti*) kavramaktır. Dolayısıyla ilkeler bilindiği zaman bilgi edinilmiş olur (Aristoteles, 2020: 117). Bu anlamıyla *physis*, sadece Presokratikler için değil, Aristoteles için de açıklayıcı bir ilkedir.

Aristoteles, *Metafizik Delta*'da ortaya koyduğu beş tanımda da *physis*'i, nesnelere bağımsız olarak değil, nesnesiyle ilişkisi bakımından ele almıştır. Bunlar, 1) büyüyen şeylerin meydana gelişi, 2) büyüyen şeyin kendisinden çıktığı ilk öge, 3) her doğal varlıkta, bu doğal varlığın özü gereği sahip olduğu *devinim*in ilk ilkesi, 4) yapılmış¹² bir nesnenin kendisinden yapıldığı veya kendisinden çıktığı ilk madde ve 5) doğal şeylerin özü (Aristoteles, 2010: 241), olarak özetlenebilir.¹³ Üçüncü doğa tanımında, doğal olan nesnelere doğal oldukları için kendilerinde bir *devinim* ilkesi bulundukları ortaya koyulmuştur. Söz konusu ilke, doğal nesnelere, doğal yerlerine doğru tekrar geri dönüşünü mümkün kılan bir ilkedir. Aristoteles'in kendi ifadesiyle: "...her nesne nereden geliyorsa ona döner..." (Aristoteles, 2020: 117). Bu noktada bir şeyi açıklama gereği duyuyoruz. Geldiği yere geri dönen doğal nesne tasavvuru, *devinimi* sadece yerel hareketle (*phora*) sınırlayan bir yanılığa sebebiyet verebilir. Aristoteles bu olası yanılığın en başından önünü kesmek için, *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde her nesnenin kendi yerine devinmesinin, kendi formuna devinmesi demek olduğunu ortaya koyar (Aristoteles, 2018: 103). Bu açıdan bakıldığında bir nesnenin nereden geliyorsa oraya geri dönmesi, o nesnenin aslında kendi formunu gerçekleştirmesidir. Bu dönüş, yerel bir hareketle (*phora*) sınırlı olmak zorunda değildir. Bir bebeğin, iki ayak üzerinde yürüme potansiyelini gerçekleştirmesi ya da bir tohumun filizlenmesi de bu türden bir geri dönüş olarak ele alınmalıdır.

Physis, yapılmış olan (*artefacto*) ile doğal olan arasındaki ayrıma göndermede bulunmaktadır (Erkızan, 2002: 193). Doğal olarak var olan, *devinim* ilkesini dışarıda taşımayan, kendi içinde bulundurandır. O daha en başından kendi amacını¹⁴ *potansiyel* olarak (*dynamei*) kendi bünyesinde taşımaktadır. İşte Aristoteles'in *physis* olarak ele aldığı, bu *devinim* potansiyelliğidir. Zaten Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde doğa ile potansiyelliğin aynı türe ait olduğunu ileri sürmektedir (Aristoteles, 2018: 285). Nesnenin eğilimi (*nisus*), bu potansiyelliğin yetkin olarak gerçekleşmesine yöneliktir. Her nesnenin kendisine özgü olan bu özerk ereği, onun formunda gizlidir. Bu minvalde bir şeyin doğası, şeysellik, şey olmaklık değildir, tersine onun bir *form* ilkesi olmasıdır (Hartmann, 2021: 90). Bu form, doğal nesnenin hem *fail*¹⁵ hem de *erekse*l (*sonsal*) nedenidir. Dolayısıyla Aristoteles, doğal olan nesneyi, devinimi ile devindireninin bir arada olduğu bir nesne olarak ortaya koymaktadır (Aristoteles, 2020: 97).

Dikkat edilirse Aristoteles, doğal olmayan nesnelere devinmediğini iddia etmemektedir. Hatta bu nesnelere ilineksel anlamda, varlıklarını yalın cisimlerden¹⁶ aldıklarından dolayı ancak bu ölçüde bir devinme gücü taşıdıklarını (Aristoteles, 2020: 51) söylemektedir. Burada doğal ve doğal olmayan nesnelere *devinimleri* arasındaki ayrım, *devinim*in niteliğinden değil, kaynağından doğru belirlenir. Doğal nesnede devinen ve devindiren aynı var olandır. Doğal olmayan nesne ise kendi bünyesinde olmayan, harici bir unsur tarafından devindirilir. Bununla

12 Yapılmış olan şeyler derken, sanat ürünü olan, dolayısıyla doğada hazır halde bulunmayan şeylere gönderme yapılıyor: *artefacto*

13 Aristoteles bunlara ek olarak bir altıncı *physis* tanımı daha yapar. Bunu, beşinci tanımdan türeyen bir tanım olarak değerlendirir. "Her şeyin özü" şeklindeki bu tanımın, beşinci tanımdan farkını tayin etmek güç olsa da Aristoteles'in, sadece doğal varlıkların değil, yapılmış varlıkların özünü de *physis* olarak değerlendirdiği farz edilebilir. Yine bu sonucunu müphemdir. Biz de tanımların içine bunu dâhil etmemeyi uygun bulduk.

14 Erekselel ya da *sonsal* neden. Aristoteles'in var olanların meydana gelişini açıklamak için kullandığı dört nedenden sonuncusu. Doğal nesnenin nihai amacına işaret eder.

15 Fail ya da Etkin neden. Dört neden nazariyesi içindeki hareket ettirici neden. Devindiren.

16 Doğada kendiliğinden var olan, sonradan yapılmamış cisimler.

birlikte Aristoteles'in, *devinim tanımı* söz konusu olduğunda doğal olmayan türden *devinim* örneklerine atıf yaptığı görülür. Bu örnekler çoğunlukla bronz ile heykel, tuğla-taş ile ev üzerinden kurgulanır. Oysa ne bronzun bronz olması bakımından bir heykel olma potansiyeli vardır ne de tuğla ve taşın, tuğla ve taş olmaları bakımından ev olma potansiyeli. Keza heykel ve ev, Aristoteles'in yapılmış olan (*artefacto*) dediği doğal olmayan türden varlıklardır; varlığa gelebilmeleri için insanların erekselliği gereklidir (Hartmann, 2021: 90). Ancak Aristoteles'in, heykel olma sürecinde gördüğü bronz, bronz olması bakımından bronz değil, onun edilgin olarak heykel olma potansiyelliğine sahip oluşudur. Aynı düşünce, tuğla ve taşlar için de geçerlidir. Aristoteles'in, *devinim* bahsinde, sık sık potansiyelliğin edilgin biçimine göndermede bulunuşu, onun potansiyelliğin bu türüne daha fazla önem verdiğine ilişkin kanaatlerin de oluşmasına sebep olmuştur. Aristoteles'in bu konudaki asli kanaatinin ne olduğu ise bambaşka bir konudur.

Aristoteles, *Fizik* adlı eserinde var olanları, doğal ve doğal olmayan şeklinde ikiye ayırdığı gibi, *devinimi* de doğal ve doğal olmayan olarak ikiye ayırır. Buna göre doğal bir nesnenin zorla karşıt yerine doğru devinmesi¹⁷ doğal olmayan bir *devinim*dir. Öte yandan hafifin yukarı, ağırın aşağı doğru devinmesi ise doğal olan. Bu düşünce çizgisi içerisinde bütün devinenler ya doğal olarak ya da doğaya aykırı yani zorla devinmektedirler (Aristoteles, 2020: 357). Buradan kısmi olarak çıkan sonuç, doğal olan *devinimin* kavramsal çerçevesinin, hiçbir şey tarafından engellenmemişlik yahut karşıt bir kuvvet kullanarak istikametinden alıkoymamışlık olarak çizilmiş olduğudur. Fakat burada bir parantez açmak istiyoruz. Aristoteles, doğal olmayan *devinimin* sadece yere bağlı değişimde (*phora*) söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. Söz gelişi nitelik değiştirmede doğal ve doğaya aykırı iki türden *devinim* söz konusu değildir. Örneğin bu bağlamda iyileşme, hastalanmadan daha çok '*doğaya göre*' - '*doğaya aykırı*' değil ya da aklaşma karalaşmadan. Artma ve azalmada da bu böyle çünkü bunların karşıt olmaları '*doğa gereği*' ya da '*doğaya aykırı*' olduklarından ötürü değil (Aristoteles, 2020: 249).

Doğadaki her süreç, potansiyel olan ile yetkin olan arasında bir ayrım içerir ve potansiyel olan, içinde kendisini yetkin olmaya doğru zorlayan bir eğilim (*nisus*) barındırır. (Collingwood, 2020: 93). Aristoteles'in, doğal varlıklarla, yapılmış şeyler arasında yaptığı ayrım da buna dayanmaktadır. Bu ayrım, eğilimi tanımlayan içsel bir *devinim* güdüsüdür (Ross, 2014: 116). Ancak bu eğilim (*nisus*) ya da *devinim* güdüsü, bilinçli bir istemle karıştırılmamalıdır. Sözgelimi tohum, bir bitki olmaya çalıştığını bilmemektedir. (Collingwood, 2020: 93). Aristoteles'in eğilim olarak ifade ettiği şey, sadece canlı hayvan ve bitki gibi canlı cisimlerle de sınırlı değildir. Aristoteles'e göre şeylerin hepsinde bu sonsal eğilim vardır, örneğin *asağı eğilim* olarak adlandırdığı cisimlerin ağırlıklarında bu böyledir; ateş gibi yukarıya doğru ters eğilimleri olan başka cisimlerin de olmasında Aristoteles bunun doğrulanışını görür (Hartmann, 2021: 89). Cansız cisimlerin doğal devinimleri, başlangıçlarını bizzat kendilerinde değil, ilineksel olarak doğal devinimlerine engel olan şeyi ortadan kaldıran şeyde, dolaysız olarak ise kendilerini sırasıyla ağır ya da hafif olarak meydana getiren şeyde bulurlar (Collingwood, 2020: 116). Bu yüzden cansız cisimler içerisinde bir devindirme değil, devindirilme ilkesini bulundurlar (Aristoteles, 2020: 51). Doğadaki *devinim* potansiyelliği sadece etkin bir potansiyellik değil aynı zamanda *edilgin* bir potansiyelliktir. Aristoteles'in daha sıklıkla üzerinde durduğu da devindirme potansiyelliğinden ziyade, bu edilgin plandaki devindirilme potansiyelliğidir.

ARİSTOTELES'İN DEVİNİM TANIMI

Döngüsellik Eleştirisi

Devinimi, "*potansiyel olarak var olanın, potansiyel olması bakımından yetkinliği*"¹⁸ (Aristotle & Ross, 1936: 45) şeklinde ortaya koyan Aristoteles'in bu tanımından hareket eden çoğu yorumcu, *devinimi*, *potansiyellikten* (*dynamis*) yetkinliğe (*entelekheia/energeia*)¹⁹ *geçiş* olarak tanımlamıştır.²⁰ Ancak sonraları bazı filozoflar, *geçiş* sözcüğünün zaten bir tür *devinime* işaret ettiğini saptamış ve *devinimi* '*geçiş*' sözcüğüyle tanımlamanın,

17 Söz gelişi kaldıracın, bir ağırlığı yukarı doğru devindirilmesi

18 Benzeri tanımlar için bkz. *Fizik* III., 201 a 29, 201 b 5, 202 a 7, *Fizik* VIII, 1, 251 a 9 ve *Metafizik Kappa*, 1, 1065 b 16, 1065 b 23.

19 Aristoteles, *energeia* ve *entelekheia* sözcüklerini zaman zaman birbirinin yerine kullansa da *devinim* bahsi söz konusu olduğunda *entelekheia* sözcüğünü kullanmakta kararlılık göstermektedir. *Energeia*, Türkçe tercümelerimizde işlerlik, etkinlik, aktivite olarak karşılık bulurken, *entelekheia* yetkinlik, tamamlanma, gerçeklik (*actuality*) gibi sözcüklerle karşılık bulmaktadır. Bunu şöyle ifade etmekte bir sakınca yoktur: *Energeia* sözcüğü hâlihazırda süren bir iş yapma fikri uyandırıyor, *entelekheia* ise olmuşluk. Örneğin Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te mutluluğu bir *energeia* olarak ortaya koyarken onun bir ürün olmadığını, tersine devam eden bir oluş olduğunu sözlerine ekler (Nikomakhos'a Etik, 9 1169 b 28-29). Tersinden ifade edersek *energeia*'nın tersi iş yapmama, iş yapmama (*out of order*). *Entelekheia*'nın tersi ise olmamışlık, hamlik (*immatureness*) olarak yorumlanabilir. Yine bu iki kavram arasındaki ayrım Aristoteles'in metinlerinde net değildir. Bu yüzden bu iki kavram arasında net bir ayrım yaparak son sözü söyleme yahut tartışmaya son verme iddiası taşıyan çalışmalara kuşkuyla bakılmalıdır. Tercüme ve tartışmaların ne dediğinden ziyade anlama odaklanılmalıdır. Biz bu metin boyunca Grekçe *entelekheia* sözcüğünü yetkinlik sözcüğü ile karşıladık.

20 Bu tanımlama hatası günümüz Aristoteles yorumcuları arasında hala devam etmektedir.

döngüsellik hatası ile sonuçlandığına yönelik tespitler ve tenkitlerin önünü açmışlardır. Tanımdaki döngüsellığe yönelik tespit ve tenkitlerin miladı, çoğu Batılı tarafından Thomas Aquinas (ölm. 1274) olarak belirlense de bu tespit, Aquinas'tan birkaç yüzyıl önce İbn Sina (ölm. 1037) tarafından yapılmış ve şöyle ifade edilmiştir:

“ ‘...devinim, (...) kuvveden fiile çıkıştır’ dememiz kolay olurdu. Ancak ne var ki bütün bu betimlemeler (resm) gizli bir döngüsel açıklamayı içermektedirler” . (Sina, 2014: 122).²¹

Aquinas ise eleştirisini kendi zaviyesinden şöyle dile getirir:

“Kimileri devinimi, potansiyel olandan yetkinliğe geçiş olarak tanımlıyor fakat burada bir tanım hatası vardır çünkü tanımdaki “geçiş” sözcüğü zaten devinimi temsil ediyor” (Aquinas, 1963: 119).²²

Gerek İbn Sina gerekse Thomas Aquinas'ın vurguladığı ve günümüzdeki yorumcuların da sıklıkla içine düştüğü döngüsel tanım (*circular definition*), en genel tarifıyla, özneye saklı olan bilginin yüklemde tekrar ilan edilmesi olarak bilinir ve yeni bir bilgi vermediği gerekçesiyle mantık disiplini tarafından değersiz olarak kabul görür. Yukarıda İbn Sina'nın ve Thomas Aquinas'ın eleştirdiği tanımlarda *devinim*, *devinimi* çağrıştıran başka bir sözcükle, yani *geçiş*le tanımlanarak döngüsellığe düşülmüştür. Çünkü *geçiş*in kendisi zaten bir tür *devinim*dir.²³ Sonuç olarak yukarıdaki tanımlama girişiminde hem *devinim* hem de *geçiş* tanımsız kalmaktadır.

Oysa Aristoteles'e göre tanımın geçerliliği, tanımdaki öznenin yüklemle aynı şeye işaret etmemesine bağlıdır (Aristoteles, 2010: 321).²⁴ Burada tam da Aristoteles'in dikkat çektiği hataya düşülmektedir. Tanımda içerilen özne (*devinim*), onu ifade eden yüklemle (*geçiş*) aynı şeye işaret etmektedir. Eğer *devinim*, tenkit edilen tanımlarda ifade edildiği gibi *potansiyellikten yetkinliğe* bir tür *geçiş* ise söz konusu *geçiş*in kendisi de tanımsız kalmaktadır. Aynı şekilde Aristoteles'in *devinim* tanımını, *potansiyel olanın yetkinleşme süreci* olarak ortaya koyan yorumlar da benzeri bir hatayı tekrarlıyor gibi görünmektedir. Çünkü *devinimi*, potansiyelin yetkinleştiği bir yetkinleşme süreci olarak ortaya koymak, tam da söz konusu kavramı yetkinleşme süreci açısından tanımlamaya çalışmaktır. Hâlbuki Aristoteles tarafından asıl tanımlanmak istenen şey zaten *yetkinlik* sürecinin kendisidir (Kosman, 1969: 41). Aristoteles'in, özgün *devinim* tanımında, *devinimi* kendi terimleriyle değil, onun sınırları aracılığıyla (Balaban, 2010: 5) nasıl ortaya koyduğuna ileride değineceğiz.

Potansiyellikten etkinliğe ya da *dynamis'ten entelekeia'ya geçiş* türünden ifadeler, bir tanımdan ziyade tasvire daha uygun gibi görünmektedir (Brague, 1980: 5). Çünkü *geçiş*, devinimin mutlak anlamda özüne ait değildir. Oysa nelik, aslen ve mutlak anlamda öze ait olmalıdır. Bu bakımdan bir nesnenin nasılı ya da ne kadarına ilişkin soruları karşılayan tasviri önermeler, tanım değildir. Bir nesnenin ya da olayın tasvirini, herkes kendi özel perspektifinden yapabilir. Bu tasvir büyük ölçüde onun hayal gücüne ve sübjektif algı deneyimine bağlıdır. Perspektiflerin çokluğu ve olumsal olarak birbirlerinden farklılık arz etmeleri, tanımda hedeflenen nesnellik ve evrensellik idealleriyle örtüşmemektedir. Örneğin havaya atılan bir cismin yere doğru düşme hareketini, kendi seçtiğimiz belirsiz sözcüklerle tasvir edebiliriz. Çünkü tanımladığımız bu münferit hareket, dünyada içerilen sayısız düşme hareketinden sadece kendi duyu algımızın tanıklığına daırdır. Tanıklığımızın öznel boyutu, bu tanıklıktan yola çıkarak nesnel ve evrensel geçerliliği olan bir tanımla ortaya koymama engel teşkil etmektedir. Oysa tanımın iddiası, nesnel ve evrensel olmaktadır.

Öte yandan tasvir, nispeten tekil kavramları içeren önermelerle yapılır. Örneğin '*insan akıllı bir hayvandır*' önermesi, bir tanım önermesiyken, *Ahmet akıllı bir insandır* önermesi bir tanım önermesi sayılmaz (Özlem, 2004: 104). Çünkü her tanımın tanımlananı tümeldir²⁵ (Aristoteles, 2006: 71). '*Ahmet'in akıllı bir insandır*' önermesi ise ilgili türün²⁶ sadece tekil bir üyesine yönelik bir yargıdan ibarettir. Ve ben Ahmet ile ilgili tasvirlerimi çoğaltabilirim.

21 Bu cümlede *geçiş* ya da *çıkış* sözcüğünün kullanılması, eleştiriyi dile getirmesi bakımından bir farkı yoktur. Zira her ikisi de mana olarak bir tür *devinimi* temsil etmektedir. İbn Sina, *Cedel* (Topikler), adlı eserinde bu konuyu tekrar ele alır. Bkz. *Cedel*, 5,262, 15-20.

22 Aslında Thomas Aquinas, orijinal eserinde "*exitus as exitus de potentia in actum*" der. Bu da potansiyelden *devinime* '*çıkış*' olarak tercüme edilmesi gerekir. Ama İngilizce tercümelemede bu ifadenin '*passage*' (*geçiş*, *geçit*, *patika* gibi anlamlara gelir) olarak karşılık bulmaktadır. Eleştirilerin odağındaki sorunun döngüsellik olduğu hesaba katıldığında *geçiş* ya da *çıkış* olarak ele alınması arasında bir fark yoktur. Çünkü her ikisi de bir tür *devinime* karşılık geldiği için, döngüsellığe neden olması bakımından aynı sonucu doğurur.

23 Geçme eylemi.

24 Aristoteles, bu tür tanımları '*ekleme sonucu*' ortaya çıkan tanımlar olarak adlandırıyor. Ekleme sonucu ortaya çıkan tanım, bir şeyin iki kez söylenmesiyle ortaya çıkan tanımdır.

25 Ayrıca bkz. Rüşd, İbn. İkinci Analitiklerin Orta Şerhi, 2015: 120; İbn Sina, 2006: 207

26 İnsan türünün.

Örneğin Ahmet'in saç rengi, boyu, kilosunu gibi birçok şey ekleyebilirim. Dolayısıyla bir şeyin birçok tasviri vardır. Tersine her bir türün sadece bir tek tanımı vardır (Farabi, 2017: 50). En azından Aristoteles'in yetkin tanım öğretisi bunu ileri sürer.

Formel düzeyde bir tanım önermesi ile tasviri bir önermeyi ayırt etmek olanaksızdır. Çünkü ikisi de '*a, b'dir*' formuna uyarlar. '*Ahmet, akıllıdır*' önermesine geri dönersek, *Ahmet* ve *akıllı* sözcükleri birbirinden farklı iki sözcüktür ve akıllılık, Ahmet'e yüklenmektedir (a, b'dir). Bu önermenin, formel açıdan 'insan akıllıdır' önermesi ile bir farkı yoktur. Her ikisinde de a b'ye yüklenmektedir. Öte yandan tasvirin daha çok tekil ve somut kavramlarla, tanımın ise genel ve soyut kavramlarla yapıldığı ifade edilse de bu ölçütlerin formel planda ayırt ediciliklerinin olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu güçlükler dolayısıyla eski mantıkçılar, tasviri önermeleri de bir tür tanım önermesi saymışlar ve tasviri tanımlardan (*descriptive definition*) söz etmişlerdir. Görülüyor ki tanım ile tasvir arasındaki ayrım, mantıksal olmaktan çok epistemolojik ve metodolojik bir ayrımdır.

Tasviri önermeler çoğunlukla bakmak ve gördüğünü kaydetmek ile sınırlıdır. Oysa Aristoteles, sadece bakmak ve gördüğünü olduğu gibi kaydetmekle ilgilenmemektedir, onun ilgilendiği şey *devinimi*, bir tanımla ifade edebilecek ilkeyi yakalamaya çalışmaktır (Brague, 1980: 5). Böylece *devinimi*, *devinime* konu yapılan herhangi bir devinen nesne üzerinden değil, bizzat *devinimin* kendi anlamı üzerinden tanımlamaya girişir. Ve bir şeyin anlamı bakımından tanımı, onun varlığını oluşturan ve dışında olmayan parçalarla yapılır (Sina, 2006: 237).

Bunu ortaya koyabilmek için Aristoteles'in özgün *devinim* tanımına geri dönmeliyiz. Aristoteles, *devinimi*, potansiyel halde olan şeyin aslında böyle bir şey (*yani potansiyel*) olması bakımından kendini tamamlaması, yetkinleşme olarak ortaya koyuyor (Aristoteles, 2020: 95). Bu tanıma, Aristoteles'in dâhil ettiği yersiz ve maksatsız olmayan olması bakımından (*hêi toiouton*) ifadesi, tanımın can alıcı ve önemli bir parçasıdır (Kosman, 1969: 42). Tanımın bu bileşeni, aynı zamanda tanımın ağırlık noktasıdır (Hartmann, 2021: 56). İlk olarak bu ifade, her türden *potansiyellik-yetkinlik* ilişkisinin bir *devinime* işaret etmeyebileceği uyarısını yapmaktadır. Mesela Aristoteles, insanda potansiyel halde bulunan bir yeteneğin yetkinlik kazanmasını *devinim* olarak değil bir sahip olma (*hekseis*) durumu olarak ortaya koyarken, bu minvalde, bir mimarın ev tasarladığı sırada devindiğini söyleyemeyeceğimizi ifade ediyor (Aristoteles, 2021: 119). Bu açıdan bakıldığında Aristoteles'in *devinim* tanımındaki *-potansiyel olması bakımından-* ifadesi, *devinimi*, diğer *potansiyellik-etkinlik* ilişkilerinden ayırmamaktadır. Öte yandan bu ifade, yerleşik felsefe dilindeki tamamlanmışlığı çağrıştıran yetkinlik (*entelekheia*) kavrayışına ek olarak, potansiyel halde olan ve dolayısıyla da tamamlanmamış olan bir yetkinliğin (*entelekheia*) de söz konusu olduğunu, bu tamamlanmamış yetkinliğin ise *devinim* olduğunu ortaya koyuyor. *Devinim* tanımındaki yetkinlik (*entelekheia*) sözcüğü ile etkinliğin (*energeia*) anlam olarak birbirine en çok yaklaştığı yer burasıdır. Nikomakhos'a Etik'teki bir pasajda mutluluğun bir etkinlik (*energeia*) olduğu vurgulanırken adeta *devinim* tanımındaki yetkinlikle (*entelekheia*) yüz yüze geliriz. Orada Aristoteles, etkinliğin (*energeia*) ürün (*mal*) gibi bulunan bir şey değil, bir oluş olduğunu (Aristoteles, 2020: 188) ifade etmektedir.

Aristoteles'in özgün *devinim* tanımında *devinimin*, *potansiyellik (dynamis)* ve *yetkinlik (entelekheia)* arasında konumlandırılmaya çalışılması ve onun, ne potansiyelliğin ne de yetkinliğin kapsamı altına yerleştirilebiliyor oluşu, ortaya çıkan sorunun, *devinimin* ait olduğu varlıklar sınıfının *ontolojik* statüsü sorunu olduğunu gösteriyor (Brague, 1980: 13). Biz de bundan sonraki başlık altında, *potansiyellik* ve *yetkinlik* arasındaki var olma biçimi olarak *devinimi*, Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu varlık kategorileri ekseninde ele alacağız.

Ontolojik Temellendirme

Aristoteles, var olmak terimini var olan tüm şeylere tam olarak aynı anlamda yüklemeyi ve bu yüzden çok anlamda söylendiğini belirtir (Aristoteles, 2010:393): 1) ilineksel anlamda, 2) doğruluk anlamında, 3) *kategoriler* anlamında, 4) *potansiyellik* ve *yetkinlik* anlamında. Peki, *devinim* bunların hangisinde? Doğruluk anlamındaki var olan, *devinim* bahsiyle ilintili olmayan bir meseledir. O daha çok mantıksal akıl yürütmelerin kapsamı altında ele alınır. İlineksel anlamdaki değişmeyi ise Aristoteles hızlıca bir kenara bırakır, çünkü o her yerde, her zaman ve her şeyde söz konusudur (Aristoteles, 2020: 219-220). Dolayısıyla *devinim*, geriye kalan iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Aristoteles, kategorileri öz (*ousia*), *nicelik*, *nitelik*, *yer*, *zaman*, *durum*, *görelilik*, *iyelik*, *etki* ve *edilgi* olarak on maddede toplar. Bunlar, kabaca ifade edersek herhangi bir nesneye atfedilebilen on yüklemi sembolize eder. Yani var olan (*to on*) on farklı şekilde var olabilir. *Potansiyellik* ve *etkinlik* ise bu on kategorinin kendini sunma

biçimidir. Bunlar varlık modusları (Hartmann, 2020: 56), yani varlığın kategorilerdeki tezahür etme tarzlarıdır. Bu şu anlama gelir: On kategoriden her biri, kendisini ya *etkinlik* halinde ya da hem *etkinlik* hem de *potansiyellik* halinde sunmaktadır. Yani bir nesne ya etkin halde var olur ya da hem potansiyel hem de etkin halde (Aristoteles, 2020: 93). Peki, *potansiyellik-etkinlik* bağlamında, *devinimin* (*kinesis*) kendini sunma biçimi bunlardan hangisidir? *Devinimin* belirsiz görünmesinin başlıca sebebi bu soruya verilebilecek net bir cevabın olmamasından kaynaklıdır.

Aristoteles'e göre devinen bir şey ya varlık (*oluş-bozuluş*) ya nicelik (*azlık çokluk*) ya nitelik (*başkalaşma*) ya da yer (*hareket*) açısından devinir. Bu dört kategoriye girmeyen hiçbir nesnede *devinim* yoktur (Aristoteles, 2020: 95). Ne var ki Aristoteles daha sonra *ousia*'yı *devinimin* dışında konumlandırarak bu sayıyı üçe indirmiştir (Aristoteles, 2020: 225). Dolayısıyla asıl anlamıyla *devinim* ya azalma-artma olarak *nicelik* ya başkalaşma (*alloiosis*) olarak *nitelik* ya da hareket (*phora*) olarak *yer* kategorilerinde meydana gelmektedir. *Ousia*'nın, bu sürecin dışında konumlandırılması, *devinimin* ortaya çıkış koşulları göz önünde bulundurularak temellendirilmiştir. Bunu kısaca açıklayalım.

Aristoteles, *devinimin* yetkinlik kazanmasını temelde iki koşula dayandırır.²⁷ Bunlardan ilki *devinimin* öznesi yani taşıyıcısıdır (*hypokeimenon*); diğeri ise karşıtlar (*tanantia*) (Aristoteles, 2020). Taşıyıcı, bir anlamda *devinimin* dayanağıdır. Yani gözlediğimiz her *devinim* sürecinde devinen bir şey vardır. Bu şey *devinimin* kendisinde gerçekleştiği doğal taşıyıcıdır. Taşıyıcının *devinimi*, karşıtlar arasındadır (Aristoteles, 2020: 247). Söz konusu, karşıtlık dört tarzda söylenir: Görelilerin karşıtlığı, zıtların karşıtlığı, yoksunluğun (*steresis*) sahip olmaya karşıtlığı ve tasdikink inkâra karşıtlığı. Bunlar arasında *devinim* bahsinde değerlendirilen ve *devinimi* mümkün kılan karşıtlık, zıtlığa dayalı karşıtlık ilkesidir. Zıtlığa dayalı karşıtlıkta bir şeyin taşıyıcı olması ve karşıtların iki tane olması gerekmektedir. Ancak Aristoteles'e göre hiçbir şeyin *ousia*'ya karşıt olmamasından ötürü onda *devinim* yoktur. Söz gelimi, *ousia* olarak alınan insan için veya hayvan için birer zıtlık (Aristoteles, 1963: 11) belirlemek mümkün görünmemektedir. Onlar için daha çok insan ya da daha çok hayvan dememiz mümkün değildir. *Ousia*, azalıp çoğalmaya elverişli değildir (Aristoteles, 1963: 12). Bu yüzden Aristoteles *ousia*'yı devinen olarak değil, devinenin kendisinde gerçekleştiği bir taşıyıcı olarak ortaya koymuştur.

Potansiyelliğin, etkin halde bulunan bir taşıyıcısının olması gerektiğine ilişkin tez, *potansiyellik* ve *yetkinlik* arasındaki bir diğer ilişkinin, öncelik sonralık ilişkisinin temelini atar. Potansiyelliğin kendi başına, müstakil bir var olma tarzının olmaması, onun taşıyıcı bir öze (*ousia*) bağlanmasını gerekli kılar. Bu minvalde bir şey *potansiyel* olarak *A* ise aynı zamanda *etkin* olarak *B* olmak zorundadır. *Potansiyel* olarak ev olan tuğla ve taşlar aynı zamanda yetkin olarak tuğla ve taşır (Kosman, 1969: 43). *Devinim* ise yetkin olarak tuğla ve taşın yetkinliği değil, potansiyel olan tuğla ve taşın *-potansiyel olması bakımından* etkinliğidir. '*Potansiyel olması bakımından yetkinlik*', ifadesi tuğla ve taşların tuğla ve taş olarak yetkinliğine değil, onların inşaat sürecinde devinebilme potansiyelliğine *edilgin* olarak sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Söz konusu *potansiyellik* kavramı, bir şeyin henüz nihai biçimini almamışken içinde bulunduğu süreç olarak ele alınmalıdır. Verdiğimiz örnek üzerinden konuşursak, *devinim*, inşa edilebilir olanın inşa edildiği yetkinlik (*entelekheia*) sürecidir: Potansiyel, inşaatı henüz tamamlanmamış bir evi ifade eder. (Balaban, 2010: 3). Ev tamamlandığında ise artık *devinim* yoktur. Bu noktada artık *potansiyellik*ten de söz edilemez. Bu örnek, *devinim* ilkesini kendinde doğal olarak bulduran cisimlere doğru genişletilebilir. Örneğin büyümek (*auksesis*), yavru bir köpeğin yavru köpek olması bakımından yetkinliğidir. Bu örnekte potansiyellik, yavru köpeğe karşılık geliyor. Bu örnekte *devinim*, yavru köpeğin yavru köpek olması bakımından yetkinliğidir (büyümesidir). Yavru köpek yetişkin olduğunda ise artık potansiyellik kalmamaktadır.

Yukarıda kendi kendimize yönelttiğimiz soru bir ölçüde cevap buluyor: *Devinim*, *potansiyel* halde olmakla yetkin halde olmak arasında bir ortada olma durumudur. Bu ortada olma, *devinimin* suretidir ve devindiği sürece devinene gereken tek şey bu iki sınır arasında olma durumudur (Sina, 2014: 126). Suretidir derken *potansiyel* olması bakımından var olanın, tümüyle bir tamamlanmışlığı olmasa da bir tür tamamlanmışlığı yine de vardır, denmek istenmekte, *devinimin* de bundan oluştuğu ileri sürülmektedir. Bu tez, kabaca şöyle formüle edilebilir: Tamamlanmış olan '*artık*' devinmemekte, potansiyel olan ise '*henüz*' devinmemektedir. *Devinim* '*arada kalan*' bir var olma biçimidir, yetkinlik sürecidir, tamamlanmamış tamamlanmadır (Hartmann, 2021: 57). Aristoteles'in *Fizik 3*. kitapta ifade ettiği gibi: "...*devinim bir yetkinlik gibi görünüyor ama 'tam' değil. (...) görmek güç, var olması olası*" (Aristoteles, 2020: 101).

²⁷ *Devinimin* diğer gerçekleşme koşulları yer, boşluk ve zamandır.

Aristoteles, *-potansiyel olması bakımından potansiyel olanın yetkinliği* derken, *devinimi*, ne kendisinden önceki *potansiyel* olma durumundan tümüyle çıkması bakımından ne de onu sona ulaştırmış bir yetkinlik (*entelekheia*) olması bakımından tanımlamaktadır. Yani *devinim* sürecinde *potansiyel olan*, *yetkin olana* da tümüyle *geçmiş* değildir. Dolayısıyla, Aristoteles'in, *devinimi* tanımlarken kullandığı *entelekheia* sözcüğü nihai, istikrarlı bir sona ulaştırmışlığı, bir yetkinliği değil, bir süreci (*process*) imlemektedir. Fakat böyle bir sürecin sonucunda elde edilecek olan *entelekheia* (*tamamlanmışlık*), süreç nihayete erece dek tam değildir (Ross, 2014: 137). Aristoteles'in *Fizik* adlı çalışmasının 3. kitabındaki ifade bu bakımdan kayda değerdir: "*Bronz potansiyel halde heykeldir ama yine de bronz olarak bronzun gerçekliği devinim değil, çünkü bronz olmak ile potansiyel halde (yani devinebilir) olmak aynı şey değil...*" (Aristotle & Ross, 1936: 436)²⁸. Bu örnek üzerinden devam edersek, bronzun kendinde (bronz olması bakımından) heykel olmaya doğru bir eğilimi yoktur. Doğadaki bronzun etkinliği, heykel olmak değildir. O, heykel olmak gibi bir formu (doğayı) kendinde taşımamaktadır. Yontulmamış bronz, bronzun kendisi söz konusu olduğu sürece, yontulmamış kalacaktır: Kendini yontmayacaktır (Copleston, 2013). Bu yüzden Aristoteles, bu konu hakkında verdiği örnekte, '*bronzdan heykel oldu*' dememiş, '*bronz heykel oldu*', demiştir (Aristoteles, 2020: 39).

Yukarıdaki son ifade, bronzun bronz olma şeklini bırakıp heykel olmaya *geçtiğine* yönelik bir iddia ileri sürmemektedir. Bronzun varlığı ile heykelin varlığı arasında bir *onsuz olma ilişkisi*²⁹ yoktur. Tersine bronzun o anki varlığı, heykelle ilişkisi bağlamında ilinekseldir ve ilineksel olan, zorunlu (*anankaion*) değil, olmaması olası olandır (Aristoteles, 2020: 365). Zira bronz değil de sözgelimi tunçtan de bir heykel yapılabilirdi. Aristoteles'in, *devinimi*, kendisinden hareket edilen bronz ile değil, yöneldiği *yetkinlik* olan heykel ile adlandırmasının arkasında yatan temel sebep, bronzun bronz olarak var olma şeklinin *devinimdeki* rolünün ilineksel oluşudur.³⁰ Örneğin *Fizik* 5. kitap'ta Aristoteles'in: "...*eğitilmiş kişinin yürüdüğünü söylediğimizde yürüyen kişi için eğitilmiş olmak ilinekseldir...*" (Aristoteles, 2020: 217) dediği gibi. Burada yürümekle eğitilmiş olmak arasında doğal bir illiyet bağı söz konusu olmadığına dikkat çekilir. Çünkü bir insan eğitilmiş olduğu için yürümez. Eğitilmiş olmayarak yürümesi de aynı ölçüde olanaklıdır. Onun yürümesini sağlayan şey yürüebilme potansiyelliğini kendi bünyesinde taşıması bakımından değerlendirilir ki Aristoteles'in kastettiği asıl *devinim* budur. Heykel örneğinde de bronzun bronz olarak yetkinliği ilinekseldir. Çünkü tüm nesnelere içerisinde kendisinden heykel yapılabilen yegâne cevher bronz değildir. Bronzun bronz olması bakımından yetkinliği, heykel için olmazsa olmaz bir faktör değildir. Bronzun, heykel bahsinde hem değerlendirilebilir hem de değerlendirilemez³¹ oluşu onun bu çerçevede içerisinde ilineksel oluşunu göstermektedir. Evin inşaat süreci için de durum bundan farklı değildir. Ancak bu noktada salt algısal bir bakış yeterli değildir. Çünkü algımızın bize sunduğu tuğla, taş ve bronz gibi malzemelerdir. Onların kendi olmaları bakımından yetkinlikleri yadsınamaz. Fakat *devinim* sürecinde onlar bir yaratmanın sonucu olarak farklı bir yetkinlik içerisindedirler. İnşaat sürecine katılan tuğla ve taş, kendileri olması bakımından değil, bu evin inşası için uygun olan (*ev olması bakımından / potansiyel olması bakımından*) tuğla ve taştır. Bu *uygun olma* ifadesi, dâhil olduğu inşaat sürecinin sonucuna ilişkin bir yönelimi içermekle birlikte, algısalılıkta bize doğrudan sunulan bir şey değildir. İnşaat alanındaki tuğla ve taşlara saatlerce bakıldığında bile onlar bize bu uygunluğu ya da potansiyelliği (*dynamis*) göstermezler. Bunu anlamak, ancak daha derine inebilen, yetkinlikten potansiyel olana ilerleyebilen bir bakışı gerektirir (Brague, 1980: 11-12).

Peki, inşa edilebilir olanı nerede kavrayabiliriz? Az önce söylediğimiz gibi malzemelerin kendisinde değil, çünkü onlara baktığımızdan tuğla ve taştan başka bir şey görmüyoruz. Keza bunu *devinimin* sonunda ortaya çıkan nihai üründe (ev) de göremiyoruz: Tamamlanmış bir eve baktığımızda, onda inşa edilebilir olana (potansiyelliğe) dair hiçbir iz yoktur. Oldukça gerçek ve görünür olan malzeme topluluğunun bizden gizlediği şey, onların bir ev inşa etme potansiyelleridir. Burada nihai ürün (ev), deyim yerindeyse, potansiyelliği emmiştir. Bu nedenle, inşa edilebilir olan yalnızca *devinimin* başlangıcı (taş veya bronz gibi malzemeler) ile varış noktası (ev veya heykel) arasında görünecek ve aynı zamanda bu iki noktadan hiçbirini olmayacaktır. *Devinim* bu arada olma yetkinliğidir.

²⁸ Fizik adlı eserden yaptığımız doğrudan alıntılarımızda İngilizce kaynaklara yönelmemizin sebebi, elimizdeki Türkçe tercümelelerde *Dynamis*'in çoğunlukla olanaklılık, *dynaton*'un ise olanaklı olan şeklinde yorumlanmış olmasıdır. Çalışmamız boyunca bu sözcüklere potansiyellik ve potansiyel olan olarak yer verdiğimiz için böyle bir çözüm yolu bulduk. Dolaylı alıntılarımızda ise Türkçe tercümelelerden faydalanmayı sürdürdük.

²⁹ Lt. *Conditio sine qua non*: Onsuz olma ilişkisi / Zorunlu koşul.

³⁰ "Devinim *ondan* yerine daha çok *ona* doğru olan şeye göre adlandırılır". (Fizik, 224 b 7).

³¹ İlinek, bir nesnede bulunması ya da bulunmaması olası olan şeydir (Aristoteles, 2020: 19). Porphyrios'un ifadesiyle aynı konuya ait olabilen ya da olamayan şeydir (Porphyrios, 1948: 48).

Potansiyellik, kendini *devinim* halinde göstermektedir. Dolayısıyla *devinim*, kendi başına potansiyelliğin tezahürüdür veya Aristoteles'in özgün *devinim* tanımındaki terimlerle ifade etmek gerekirse: '*potansiyel olarak var olanın potansiyel olması bakımından yetkinliğidir*' (Brague, 1980: 12).

Aristoteles'in *devinim* tanımından hareketle ileri sürülmüş tanımlarda yer alan *potansiyellik*ten yetkinliğe 'geçiş' ya da 'çıkış' gibi sözcükler, sadece döngüsel bir tanım hatasına sebep olmamakta, aynı zamanda *devinimin* süreklilik içeren anlamını da görmezden gelmektedir. Takdir edilir ki *devinim* sözcüğü bir kararlılık ve sabitliği çağrıştırmamaktadır. Öte yandan geçiş ve çıkış sözcükleri, bir önceki halden bütünüyle çıkıp, yeni bir hale ulaşmışlık anlamına gelmektedir. Aristoteles ise *devinimin*, diğer potansiyellik-yetkinlik ilişkilerinden farkını ortaya koyarak bu sorunu aşmaktadır. Söz konusu fark *devinimin*, bir defada değil ama dereceli olarak ortaya çıkan bir *potansiyellik-yetkinlik* süreci olarak belirlenmesi suretiyle ortaya koyulmuştur. Bu süreçte *potansiyel* olan (*dynamei*) tüm yönlerden yetkinleşmiş değildir (Sina, 2014: 122).

SONUÇ

Tanımlar, Aristoteles'in bilimsel ve felsefi araştırmalarının başlangıç noktasını oluşturur. Çünkü Aristoteles'e göre bir tanım, tanımlanan nesneye ilişkin sınırlar çizmektir. Bu sınırlar, araştırmanın belirli bir alanda yürütülebilmesini mümkün kılmaktadır. Böylece daha en başında, araştırmanın kendi sınırlarının dışına taşması engellenmiş olur. Aristoteles'te tanımların, bilimsel araştırmalara bir diğer katkısı, araştırma nesnesine ilişkin ortak bir anlayışın tesis edilmesini sağlamaktır. Böylece araştırmanın çeşitli safhalarında aynı terime farklı anlamlar yüklenmesinin önüne geçilmiş olur. Son olarak tanımlar, araştırma nesnesinin, araştırılmaya değer bir bilgi nesnesi olduğunun ilanidir. Diyebiliriz ki tanım, araştırma nesnesine bir meşruiyet kazandırmaktadır. Aristoteles, kendisinden öncekilerin yapmadığını yaparak, yani *devinimi* tanımlayarak ona bilimsel bir araştırma konusu olarak meşruiyet kazandırmıştır.

Antik Yunan felsefesinde, değişenin bilinemeyeceğine ve dolayısıyla da tanımlanamayacağına ilişkin mühür fikir, Aristoteles tarafından da kabul görmüştür. Fakat Aristoteles, doğadaki muhtelif değişimlerin hepsinde ortak olan değişmez bir ilkenin var olduğunu ve bunun bilinebileceğini ileri sürmüştür. Bu düşünce çizgisi içerisinde Aristoteles, akıl yürütmeyi karmaşık hale getirmeye eğilimli olan özel ve tesadüfi *devinim* hadiselerinden ziyade bütün bu hadiselerde ortak olan ve *devinimsiz* bir ilkeye odaklanmıştır. Aristoteles, tecrübeye sunulan *devinim* karmaşasının özünde bir tür kararlılık ve tutarlılık görmüştür. Fakat bu *devinimsiz* ilke, onun pasifliği anlamına gelmemektedir. Tersine, bütün tekil *devinim* hadiseleri, bu ilkeye göre devinmektedir. Aristoteles, *devinimi* tanımlayarak, doğanın bütün devinen unsurlarının, farklı görünümler altında tezahür etseler de hep aynı *devinim* ilkesi tarafından yönetildiklerini ortaya koymuştur.

Aristoteles tarafından, *-potansiyel olarak var olanın, potansiyel olması bakımından yetkinliği-* şeklinde ortaya koyulan *devinim* tanımındaki *-olması bakımından (hêi toiouton)* ifadesi, yüzeysel bir dil kullanımı keyfiyeti olarak algılanmamalıdır. Aristoteles'in özgün *devinim* tanımındaki bu ifade, *devinimin* doğasını yani özünü ortaya koymaktadır. 'Olması bakımından', kendisini bir yetkinlik içerisinde sunan potansiyelliğe işaret etmek için özel olarak seçilmiş bir ifade biçimidir. Özgün tanımdaki bu ifadeyle, *devinimin* sınırları, bir tür tamamlanma-mışlık olarak fakat yine de bir yetkinlik (*entelekheia*) biçimi olarak ortaya koyulabilmiştir. Bu tamamlanmamışlık, onun, diğer yetkinlik biçimlerinden farkını ortaya koyan ayrımdır. Burada yetkinliğin (*entelekheia*) ve potansiyelliğin (*dynamis*) hiç de alışlagelmiş olmayan bir kullanımı söz konusudur. Bu bakımdan *devinimin* doğası, potansiyellikten çıkış yahut yetkinliğe *geçiş* gibi zaten devinimi çağrıştıran döngüsel ifadelerle anlaşılamayacağı gibi, onu, potansiyelliğin ve yetkinliğin kökensel anlamlarını hesaba katmak suretiyle de anlamak mümkün değildir.

Kaynakça

Aquinas, T. (1963). *Commentary On Aristotle's Physics by Books I-II translated by Pierre H. Conway.*

Aquinas, T. (2015). *Sainy Thomas Aquinas Collection.* Aeternal Press.

Aristotle, & Ross, W. D. (1936). *Aristotle's Physics. Text and Commentary.*

Balaban, O. (2010). *The Modern Misunderstanding of Aristotle 's Theory of Motion Author (s): Oded Balaban Source : Journal for General Philosophy of Science / Zeitschrift für allgemeine Published by : Springer Stable URL : <http://www.jstor.org/stable/25171009> Your use of . 26(1), 1–10.*

- Barnes, J. (1987). Penguin @ Classics Early Greek Philosophy. *Penguin Books, Early Greek Philosophy*.
- Brague, R. R. (1980). Aristotle' s Definition of Motion and its Ontological Implications. *Graduate Faculty Philosophy Journal, 13(2)*, 501–509.
- Cassidy, J. R. (1967). Aristotle on Definitions. *The Southern Journal of Philosophy, 5(2)*, 110–118. <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1967.tb02000.x>
- Deslauriers, M. (2007). Aristotle on Definition. *BRILL, 109(69)*, 241.
- Hauser, C. (2020). *Essence, Definition, And Scientific Inquiry in Aristotle*. The State University of New Jersey.
- Kosman. (1969). Aristotle' s Definition of Motion. *American Journal of Philology, 13(1968)*, 367–383. http://scholarship.haverford.edu/philosophy_facpubs
- Aristoteles. (2005). İkinci Çözümlemeler (çev. Ali Houshiary). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (2021). Ruh Üzerine (çev. Ömer Aygün - Y.Gurur Sev). Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Aristoteles. (2020). Fizik, (çev. Saffet Babür). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles (1963). Kategoriyalar, (çev. Hamdi Ragıp Atademir). Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Aristoteles (2018). Gökyüzü Üzerine, (çev. Saffet Babür). BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles (2013). Hayvanların Hareketi Üzerine, (çev. H.Nur Erkızan). Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Aristoteles. (2018). Metafizik (çev. Y. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Aristoteles (2021). Nikomakhos'a Etik, (çev. Saffet Babür). BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles (1952). Topikler, (çev. Hamdi Ragıp Atademir). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Aristoteles (1963). Önerme, (çev. Hamdi Ragıp Atademir). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Porphyrios. (1948). İsağojî, (çev. Hamdi Ragıp Atademir). Atademir Yayımevi, Konya.
- Farabi. (2017). Mantığa Başlangıç Risaleleri, (çev. Hüseyin Sarıoğlu). Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- Farabi. (2016). Mantıkta Kullanılan Lafızlar, (çev. Yaşar Aydın). Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Rüşd, İbn. (2015). İkinci Analitiklerin Orta Şerhi, (çev. Hacı Kaya). Klasik Yayınları, İstanbul.
- Sina, İbn. (2014). Fizik, (çev. Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı). Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Sina, İbn. (2008). Topikler, (çev. Ömer Türker). Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Sina, İbn. (2006). İkinci Analitikler, (çev. Ömer Türker). Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Collingwood, R.G. (2020). Doğa Tasarımı, (çev. Kurtuluş Dinçer). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ross, David. (2014). Aristoteles (çev. Ahmet Arslan). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Hartmann, Nicolai. (2021). Aristoteles ve Hegel, (çev. Saygın Güneç). Fol Kitap, Ankara.
- Erkızan, Hatice N. (2002). "İlkçağ Felsefesi ve Temel Kavramlar Üzerine: Presokratikler", *Felsefe Tartışmaları, Everest Yayınları, 180-203*.
- Erkızan, Hatice N. (2013). Aristoteles Yazıları, Sentez Yayıncılık, Ankara.
- Özlem, Doğan. (2004). Mantık, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Hayyan, Cabir. B. (2019). Tanımlar Kitabı, (çev. Aygün Akyol - İclal Arslan). Elis Yayınları, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:13.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116961

Research Article/Araştırma Makalesi

Gökçe, E. U. (2022). "Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Açıklamaya ve Anlamaya Dayalı Nitel Araştırma Süreci, Yöntemler ve Bilgisayar Destekli Veri Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö37-Ö53.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÇALIŞMALARINDA AÇIKLAMAYA VE ANLAMAYA DAYALI NİTEL ARAŞTIRMA SÜRECİ, YÖNTEMLER VE BİLGİSAYAR DESTEKLİ VERİ ANALİZİ

Emrah Utku GÖKÇE*

Öz

Zihinlerde var olan bir kavramı çözümlmek, bir durumu tasvir etmek, bir kültürün özgünlüğünü ortaya çıkarmak, bağlamları yorumlamak, bir sürecin nasıl ilerlediğini anlamak ya da bir vakanın nedensel açıklamasını yapmak için nitel araştırma yöntemleri kullanılır. Türkiye'deki Uluslararası ilişkiler çalışmalarında nitel araştırma yöntemleri yaygın kullanılmakta fakat nitel araştırma süreci bilimsel araştırma prosedürlerine uygun bir şekilde ilerletilememektedir. Bu çalışmanın temel amacı nitel araştırma sürecinin nasıl ilerletileceğini aşama aşama göstermektir. Bu çalışmada metodoloji ve metot kavramları arasındaki fark ortaya konulmakta, bilimsel bir araştırmanın niçin yapılacağı cevaplandırılmaktadır. Ayrıca, nitel bir bilimsel araştırma sürecinin açıklamacı-pozitivist ve anlamacı-konstrüktivist metodolojiyle nasıl inşa edileceği ele alınmaktadır. Hangi metodoloji seçilirse seçilsin nitel araştırma süreci içinde izlenecek aşamalar ortaktır. Çalışma, nitel araştırma sürecinin beş aşamada yapılabileceğini göstermektedir: (1) araştırma sorusu/hipotez kurulumu, (2) literatür taraması, (3) araştırma deseninin seçimi, (4) veri toplama yöntemi ve (5) veri analiz yönteminin seçilmesidir. Ayrıca nitel araştırmada açıklamacı ve anlamacı tipte nasıl soru sorulacağı, hipotezin nasıl kurulacağı detaylandırılmıştır. Nitel araştırmalarda hipotez kullanıma yönelik görüşler aktarılmıştır. Her bir aşamada hangi yöntemin nerede kullanılacağı uygulamalı olarak gösterilmiştir. Uluslararası ilişkiler çalışmaları bağlamında kod kitabının nasıl oluşturulacağı ve bilgisayar yazılımıyla (MAXQDA) verilerin nasıl analiz edileceği örneklendirilmiştir. Çalışma, özel olarak Uluslararası ilişkiler alanında çalışanlar için tasarlanırsa da genel araştırmacılar da bu aşamaları takip ederek nitel araştırma yapabilirler.

Anahtar kelimeler: *Metodoloji ve metot ayrımı, Nitel araştırma süreci, Araştırma sorusu, Hipotez, araştırma desenleri, Veri toplama ve analiz yöntemleri, MAXQDA.*

QUALITATIVE RESEARCH PROCESS BASED ON EXPLANATION AND UNDERSTANDING IN INTERNATIONAL RELATIONS STUDIES, METHODS AND COMPUTER ASSISTED DATA ANALYSIS

Abstract

Qualitative research methods are used to analyze a concept existing in the minds, to describe, to describe a case, to reveal a unique culture, to interpret contexts, to understand how a process improves, or to make a causal explanation of a case. Qualitative research methods are widely used in International Relations studies in Türkiye, but unfortunately, the qualitative research process could not be improved in accordance with scientific research procedures. The main purpose of the study is to point out systematically how to maintain the qualitative research process. In the study, while it is answered why a scientific research will be done, the difference between the concepts of methodology and method is revealed. In addition, it is discussed how to construct a qualitative scientific research process with explanatory-positivist and understanding-constructivist methodology. The steps that are followed in the qualitative research process are common whatever researchers choose any methodology. The study presents that the qualitative research process can be done in five steps: (1) setting up of research question and hypothesis, (2) reviewing literature, (3) selecting research design, (4) selecting data collection methods and (5) data analysis method. Moreover, it is detailed how to ask explanatory and interpretive questions and how to set

*Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Manyas MYO, BALIKESİR.
e-posta:egokce@bandirma.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9319-1672>)

up a hypothesis in qualitative research. Suggestions for using in qualitative research are cited. It is systematically shown in practice how and where to use any methods. In the context of International Relations studies, it is exemplified how to create a codebook and to analyze data with computer software (MAXQDA). Although the study is specially designed for those studying in the field of International Relations, general researchers can also follow these stages and conduct qualitative research.

Keywords: *Distinction of methodology and method, Qualitative research process, Research question, Hypothesis, Research designs, Data collection and analysis, MAXQDA.*

1.GİRİŞ

Modern bilim, rasyonel mantık ve bilginin deneyle elde edilme anlayışı (ampirizm) üzerine inşa edilmiştir (Henry, 2011). Frank'a (2017: 40) göre "gözlemlenebilir olgular ile gözlemlenen olguların uygulamalarını türetebileceğimiz ilkeler kurmaya bilim" denir. Haliyle bilim duyumsanamayan, deneyimlenemeyen ve gözlemlenemeyen alana odaklanmaz. Bilimsel bir araştırma "dünya hakkındaki ampirik enformasyon temellerinde betimleyici ve açıklayıcı çıkarımlar yapmak üzere tasarlanmıştır" (Porta ve Keating, 2019: 38). Bilim, felsefe ve dinin araştırma prosedürlerinden kendisini ayırır (Yıldırım, 2020) ve bilimsel bir araştırmanın yapılabilmesi için kendisinin belirlediği prosedürlere uyulması gerekliliğini savunur (Demir, 2019: 58; Çüçen, 2017: 115-116). Burada ifade edilen prosedür izlenecek yol, süreç ve yöntem (metot) üçlüsünün toplamını ifade etmektedir.

Metot ve metodoloji kavramlarının birbirlerinden farklı anlamlara geldiğini ifade etmek gerekir (Moses ve Knutsen, 2020: 20). Ama öncelikle metodoloji kavramının Türkçe'de neye karşılık geldiği anlaşılmalıdır. Örs'e (1997) göre metodolojinin Türkçe karşılığı yöntembilimi değil yöntembilgisi'dir.

Çünkü burada sözcüğün ilk, temel, çekirdek anlamında bir bilim, bilgi üretici bir etkinlik söz konusu değildir. Buradaki (Yun. "logos'tan" gelen) "-logie" soneki, "biyoloji", "psikoloji", "sosyoloji" gibi terimlerde belirtilen temel bilim etkinliğini anlatmamaktadır. Felsefe etkinliğinin bir parçası olarak ya da felsefe düzeyince bir etkinlik biçiminde düşünülebilecek yöntembilgisi, bellibaşlı insan etkinliklerinin temel kavramsal bir sorgulamasıdır. Bizi bu düzeyde bilgilendirir, ancak temel bilimlerdeki gibi olgusal bilgi üretmez (Örs, 1997: 20).

Metodoloji, meta-teorik sorgulamanın bir bileşenidir. "Güvenilir bilgi üretmek için hangi yöntemlerin uygun olduğunun incelenmesidir", Metot/yöntem ise veri elde etme yollarını gösteren süreç ve araştırma sürecini ilerleten aparatların tümüdür (Moses ve Knutsen, 2020: 22). Metotlar/yöntemler hakkında yapılan felsefi tartışmalar, araştırma sürecinde kullanılacak yöntemin nasıl ve ne olması gerektiği ve araştırma sürecinin bilimselliği sorunu meta-teorik bağlamda metodoloji içinde tartışılmaktadır. Natüralizim/pozitivizm, konstruktivizm¹ (yapılanmacı)-interpretivizm (yorumsamacı), pragmatizm, eleştirel realizm gibi bilim felsefesi ekolleri bilimsel yöntemin doğasına ve sürecine yönelik tartışmaları sürdürmektedir (Moses ve Knutsen, 2020; Baert, 2017). Bu tartışmalarda gerçekliğin doğası ve bilginin edinme sürecine yönelik taban tabana zıt ayrışmalar² gözükse bile araştırma süreçleri ve metot/yöntem kullanımı bağlamında pozitivizm ve konstruktivizm arasında köprüler kurulabilmektedir (Moses ve Knutsen, 2020: 396).

1 Burada bahsedilen konstruktivizm, bilim felsefesi bağlamında kullanılmaktadır.

2 Pozitivist metodoloji ampirik temelde ortaya konulan hipotezlerin/önermelerin doğrulanıp yanlışlanmasını amaçlar. Ampirik alanın dışında konuşmak, bilimsel olmayan alan hakkında konuşmaya eş tutulur. Doğa bilimlerindeki metotların sosyal bilimlerde de kullanılabileceğine yönelik bir kanaat vardır. Böylece sabit sosyal gerçekliklerin açıklanabileceği savunulur. Yorumcular ve konstruktivistler sosyal gerçekliğin sabit ve ahistorik (tarihten bağımsız) olmadığını, gerçekliğin inşa edildiğini iddia ederler. İnşa edilen bu gerçekliğin yorumlanarak anlaşılabilmesi savunulur. Genelleştirilmiş nedensel açıklamalardan kaçınırlar.

Tablo 1: Sosyal Bilimlerde Pozitivist ve Yorumsamacı Ekoller ve Kullandığı Metotlar

Metodolojik Ekol	Klasik Pozitivizm	Esnek Pozitivizm	Yorumsamacı
Kullandığı Metot/ lar	Ampirisist, gerçekliği bilmeyi hedefler. Neden-sonuç ilişkisiyle gerçekliği açıklamak (<i>explaining</i>) için nicel desenlere dayandırılmış yöntemleri kullanır. Doğal yöntemi taklit eder. Deney, matematiksel modellemeler, istatistiksel analiz, süreç takibi analizini** (süreci meydana getiren nedenleri açıklamak için) kullanır.	Büyük ölçüde ampirisist, bağlamı kabul eder. Doğal yöntemeye yakınlaşmaya çalışır. Deneyle, istatistik analiz, nicel görüşmeleri kullanır.	Göreceli olarak anlamlara, bağlama odaklanır. Anlamı ve bağlamı anlamak (<i>understanding</i>) için nitel desenlere başvurur. Metin analizi, söylem analizi, süreç takibi analizini** (sürecin nasıl olduğunu anlamak için) kullanır.

(Kaynak: Porta ve Keating, 2019: 53)

**Süreç takibi (*process tracing*) metodu hem pozitivist hem de yorumsamacı metodoloji tarafından benimsenmiştir. Araştırmacılar durum çalışması yaparken hem pozitivist hem de yorumlayıcı bakışı aynı anda kullanabilir (Vennesson, 2019: 273).

Güncel bilimsel araştırma süreçleri dört genel tipe ayrılmaktadır. Bunlar nicel, nitel, karma ve çoklu araştırma süreçleridir. Bu çalışma, nitel araştırma sürecine odaklanmaktadır. Nitel araştırma sürecinde öncelik sözel ifadelerin kullanılmasına yöneliktir. Zihinlerde var olan bir kavramı anlamak, bir durumu tasvir etmek, bir kültürün özgünlüğünü ortaya çıkarmak, bağlamları yorumlamak, bir sürecin nasıl ilerlediğini anlamak ya da bir vakanın nedensel açıklamasını yapmak için nitel araştırma süreçlerinden faydalanılır. Araştırmacı nitel analiz yaparken “çoğunlukla konuşmalardan ve tartışmalardan elde edilen bilimsel anlatıları ve metinsel veya [*sık olmasa da*] sayısal verilerin (veya her ikisinin) analizine ve yorumlanmasına yönelir” (Chigbu, 2019: 1). Örneğin nicel araştırmalar insanların oy kullanma eğilimlerini ölçer ve politikayla olan ilişkilerini sayısal olarak ifade eder fakat insanların neden ilgili partiye yöneldiklerini ve politikayı nasıl algıladıklarını ifade etmekte yetersiz kalır. Nitel yöntemler bu noktada devreye girer ve derinde yatan anlamların açığa çıkarılmasına sağlar (Silverman, 2016: 185).

Given’a (2021: 2-3) göre nitel araştırma sürecinde veriler toplanırken araştırma tekrar tekrar tasarlanabildiği için esnek bir çalışma yapısına sahiptir. Bir olgu ve olay araştırılırken çeşitli nitel yöntem ve çoklu veri analizleri kullanılabilir. Süreç, araştırmacıya ait öznel fikirlerin ifade edilmesine imkân verir. Bu özellikler nitel araştırmaları daha çok yorumsamacı ekole yaklaştırır da pozitivist temelli nitel çalışmalar yapılamayacağı düşünülmemelidir. Dana nesnel ve analitik veri setlerinin kullanımı, hipotez doğrulama ve yanıtlama süreçleri nitel çalışmalar için de geçerlidir. Öyle ki nitel araştırma süreci klasik pozitivist ekol tarafından bilim dışı değerlendirilmiştir. Günümüzde pozitivistin araştırma süreçlerine ilişkin daha esnek tutumu, nitel araştırma süreçlerinin katı bilimsel prensiplere göre değerlendirilmesinin önüne geçmektedir (Tablo 1). Nitel yaklaşımın kullandığı araştırma dili nicel yaklaşımdan farklı olsa da niteli bilim dışı niceli de bilim içi değerlendirmek hatalı olacaktır. İki yaklaşımı birbirine zıt konumlandırmak iki yaklaşımın kullandığı yöntemler arasında köprüünün kurulmasını engelleyecektir (Creswell, 2019: 15; Moses ve Knutsen, 2020: 400-401). Nicel yaklaşımın nitel yaklaşıma bir üstünlüğü yoktur, çünkü yöntemler arasında hiyerarşik bir tanım yapmak ya da nicel yöntemin daha doğru bir yöntem olduğunu söylemek yanlış olacaktır (Silverman, 2016: 35; Gökçe, vd., 2022, 23; Kürüm, 2021). Nitel bir araştırma içinde veri analizleri nicelleştirilerek sunulabilir (Demirkasımoğlu, 2021: 239). Burada Silverman’ın (2016: 186) sözü hatırlanmalıdır: “doğru veya yanlış metot yoktur. Sadece araştırma konumuz için uygun metotlar vardır, bir de çalışırken kullandığımız metot”.

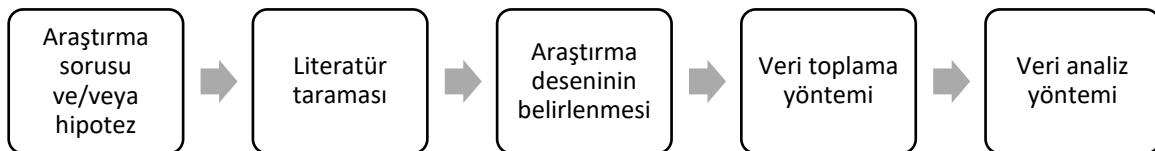
Araştırmacının bilime yönelik dünya görüşü ve felsefi eğilimleri, sözel ve sayısal dili kullanma yeteneği nasıl bir yaklaşımla araştırma yapacağını belirlemekle birlikte danışman hocasının eğilimleri ve araştırmacının geçmiş çalışmaları, çalıştığı disiplin içinde yaygın kullanılan yöntemler araştırmacıyı yönlendiren unsurlardır (Creswell, 2017: 6). Sosyal Bilimler içinde yer alan Uluslararası ilişkiler alanı farklı araştırma süreç ve yöntemleri kullanma konusunda çeşitliliğe açık bir disiplindir. Deneysel nicel temelli çalışmalardan anket temelli saha çalışmalarına; nitel doğal deneylerden içerik analizlerine uzanan yelpazede tekil, çoklu ve karma yöntemler kullanılabilir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında bilimsel araştırmaların nasıl yürütüleceğini anlatan kitaplar literatürde mevcuttur. Lamont’un (2015) *Research Methods in International Relations* başlıklı kitabı birinci veya geliştirilmiş haliyle ikinci edisyonu önemli baş ucu kaynağı olarak kullanılabilir. Rosella ve Spray’in (2012) *Research and Writting in International Relations* başlıklı kitabı ikinci ve geliştirilmiş haliyle üçüncü edisyonu araştırma süreci

ve yazımı için önemli bir kaynak olarak görülebilir. Editörlüğünü Curini ve Franzese'in (2020) yaptığı *The Sage Handbook of Research Methods in Political Science and International Relations* başlıklı kitap ile editörlüğünü Klotz ve Prakash'ın (2008) yaptığı *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralistic Guide* başlıklı kitap Uluslararası İlişkilerde araştırma yapanlar için gözden geçirilmesi gereken kitaplardır. Bu dört ana kaynak sadece nitel araştırma sürecini değil nicel ve karma araştırma süreçlerini, araştırma desenlerini, veri toplama ve analiz etme yöntemlerini ve akademik yazımın nasıl olması gerektiğini detaylı olarak anlatmaktadır.

Türkçe literatür içinde ise Çarkoğlu'nun (2013) editörlüğünde düzenlenen *Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri* ve Aydınlı'nın (2022) editörlüğünde düzenlenen *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji* kitapları önemli boşlukları doldurmaktadır. Uluslararası ilişkiler ve yöntem konusunda yabancı literatürde bir hayli makale olmasına rağmen Türkçe literatürde yeterli makalenin olmadığı iddia edilebilir. Var olan makaleler de Aydınlı'nın (2022) düzenlediği kitapta bir araya toplandığı için burada tekrara düşmemek adına aktarılmamıştır. Şatana'nın (2015) bilim felsefesi bağlamında Uluslararası İlişkilerde metodoloji ve yöntem meselesini değerlendirmede önemli bir kaynaktır. Ayrıca *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'nin 2021 yılında çıkardığı yöntem özel sayısında Uluslararası İlişkiler araştırmaları için nicel yaklaşım çerçevesinde large-N veri analiz yöntemi (Gökçe, 2021) ve nitel yaklaşımlar çerçevesinde vaka analizi ve süreç takibi yöntemi (Kürüm, 2021) ele alınarak literatüre katkı yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar nitel, nicel veya karma araştırma yöntemlerini bir bütün olarak aşama aşama ele almamakta, sadece aşamalardan birini detaylı analiz etmektedirler. Bu çalışma ise nitel araştırma sürecini en genel görünümle aşama aşama ele almak için oluşturulmuştur. Böylece diğer makalelerden farklılaşmayı amaçlayarak literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemiştir.

Uluslararası ilişkilerin doğasını kavramak, uluslararası politikada yer alan aktörlerin varlıklarını anlamak ve birbirleriyle olan ilişkilerini çözümlemek, meydana gelen olay ve olguları açıklayıp anlamak için nitel araştırmalara ihtiyaç vardır. Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler çalışmalarında nitel araştırma yöntemlerinin kullanımı çok yaygın olmakla birlikte, nitel araştırma süreci bilimsel araştırma prosedürlerine uygun bir şekilde ilerletilememektedir. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler araştırmalarında nitel araştırma sürecinin nasıl ilerletilebileceğini en temel seviyede aşama aşama göstermek için bu çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, Uluslararası İlişkiler ile ilgili yöntem literatüründe uygulamalı bir nitel araştırma izleğinin olmaması bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. "Uluslararası ilişkiler disiplini içinde araştırılan herhangi bir konu, nitel araştırma sürecine göre aşama aşama nasıl tasarlanır ve sürdürülür?" sorusu çalışmanın temel sorusudur. Bu çalışma nitel araştırma sürecinin en temelde beş aşamada yapılacağını vurgulamaktadır. Aynı zamanda nitel araştırma sürecinin sadece yorumsamacı ve konstrüktivist metodolojiyle değil pozitivist metodolojiyle nasıl yapılacağını gösterilmektedir. Örnek araştırma soruları tasarlanarak hipotezlerin nasıl üretileceğini uygulamalı gösterilmiş; bir bilgisayar yazılımıyla (MAXQDA) nasıl veri analizi yapılacağı adım adım açıklanmıştır.

Bu çalışma sadece Uluslararası İlişkiler araştırmacıları için değil aynı zamanda sosyal bilimlerde yüksek lisans ve doktora yapan öğrenciler ve genel araştırmacılar için de rehber niteliğindedir. Bu çalışma nitel bir araştırmanın beş aşamada yapılacağını önermektedir. Bu öneri Creswell'in (2017, 2019, 2021) ve Demir'in (2019) çalışmalarına dayandırılmaktadır. Çalışma açıklayıcı/pozitivist ve anlamacı/yorumlayıcı/konstrüktivist metodolojiye odaklanarak şekillendirilmiştir. Bilim felsefesi ve meta-teori bağlamında yapılan bilimsel yöntem tartışmaları çalışmanın sınırları dışındadır. Ayrıca çalışmaya sadece araştırma süreci dâhil edilmiş olup etik meseleler, teorisinin nasıl kullanılacağı, nitel araştırma sonucunda bulguların nasıl raporlaştırılacağı ve nasıl bir akademik makaleye dönüştürüleceği dâhil edilmemiştir.

Şekil 1. Nitel Araştırma Sürecinin Beş Aşaması

Nitel araştırma sürecinin adımları bu çalışmanın bölüm ve kısımlarını oluşturmaktadır. Çalışma iki bölüme ayrılmıştır. İzleyen ilk bölümde, "bilimsel bir araştırma niçin yapılır?" sorusuna cevap verilmiş; sonraki bölümde

nitel araştırma süreci ve aşamaları tahlil edilmiştir. İkinci bölüm beş kısımdan oluşmaktadır. Bu beş kısım nitel araştırmanın beş aşamasını (Şekil-1) temsil etmektedir.

2.BİLİMSEL ARAŞTIRMA NİÇİN YAPILIR?

Nitel bir bilimsel araştırma dört farklı amaç için yapılır. İlk olarak, araştırma bir şeyleri keşfetmek (*exploration*) için yapılır. Keşif kavramı her ne kadar doğa bilimleri ile özdeşleştirilse de sosyal bilimlerde de keşif çalışmaları vardır. Sosyal olgular, halk kavramları, kültürel eserler, inançlar, yeni bir yöntem, genellenebilir süreçler ve teori keşfedilebilir (Stebbins, 2001: 3; Kürüm, 2021: 152-154). İkinci olarak, araştırma sosyal fenomenleri tanımlamak ve betimlemek (*descriptive*) için yapılır. Fenomenin rengi, biçimi, tipi detaylı olarak araştırılır ve bilimsel ifadelerle sunulur. Betimleme bilimsel araştırma sürecinin en temel basamağıdır ve bir olay ve olguyu açıklamadan önce genellikle betimlemelere başvurulur (Yıldırım, 2020: 81). Üçüncü olarak, araştırma olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri ve nedenselliği açıklamak (*explaining*) için yapılır. Açıklamacı araştırmalar natüralist, pozitivist ve davranışsalci metodoloji içinde değerlendirilmektedir (Lamont, 2015). Betimleme, olay ve olgunun gözlenip kaydedilmesidir. Açıklama ise olgu ve olayın neden meydana geldiğinin sorgulanmasıdır. Örneğin, kalemin yere bırakıldığında düşmesini gözlemliyor ve düşme eylemini betimliyoruz. Kalem neden düştüğünü sorgulamak açıklayıcı hipotezlerin/önermelerin kurulmasını beraberinde getirecektir. Kalem, yer çekimi etkisinden dolayı yere düşer önermesi açıklayıcı bir önermedir (Özlem, 2010: 58). Uluslararası politikadan bir örnek verilirse eğer devletlerin birbirleriyle savaştıklarını gözlemliyor ve savaşları betimliyoruz. Savaşların neden çıktığını sorgulamak açıklayıcı hipotezlerin/önermelerin kurulmasını sağlayacaktır. Savaşlar, uluslararası sistemin anarşiye dayalı doğasından dolayı ya da devletlerin sürekli kendi çıkarlarının peşinde koşmasından dolayı oluşur önermesi açıklayıcı bir önermedir. Bilimsel açıklamanın araştırma süreci, önceden belirlenmiş prosedürlere göre yapılır. Öncelikle hipotez kurulumuna gidilir. Ampirik gözlem ve deney ile hipotez doğrulanır ya da yanlışlanır. Eğer hipotez doğrulanırsa herhangi bir eyleme gerek yoktur. Hipotez yanlışlanırsa yeni bulgular aranarak ve yeni hipotezler kurularak süreç baştan başlatılır ya da hipotezin yanlışlandığı söylenerek çalışma sonlandırılır. Uluslararası ilişkilerde de hipoteze dayalı ampirik-açıklayıcı araştırmalar yapılır (Hollis ve Smith, 1992). Natüralizmin öznenen bağımsız gerçek nesnel dünyanın var olduğu varsayımından yola çıkılır. Uluslararası politika, uluslararası sistem, anarşi nesnel bir gerçeklik olarak analiz edilir. Teoriler inşa edilir ve tahmine dayalı geçerlilikler ortaya konulur. Böylece gelecekte bir devletin davranışına dair tahminler (*predict*) yapılabilir (Lamont, 2015). Tahminlerin yapılabilmesi için testler ve ölçekler geliştirilir. Örneğin, geliştirilen bir ölçekle bir devletin materyal kapasitesinin ne kadar olduğu hesaplanabilir ve o devletin bir savaşı kazanma ihtimali tahmin edilebilir. Hipotez testiyle ilgili literatür içinde öncü çalışmalardan biri Small ve Singer'ın (1976) demokratik rejimlerin savaşa yakınlığının ölçüldüğü çalışmadır (Chernoff, 2007: 90-91). Uluslararası ilişkilerde realist ve liberal teoriler açıklamacı-pozitivist hipotez setlerini kendi teorilerinde barındırırlar.

Dördüncü olarak, araştırma olgu ve olayları açıklamaktan ziyade olay ve olguları anlamak (*understanding*) için yapılır. Anlamacı araştırmalar pozitivist açıklamacı yaklaşımın karşısına konumlandırılır (Chernoff, 2007: 131) ve yorumlayıcı (*interpretive/hermeneutic*), yapılanmacı/inşacı (*constructivist*) ve düşünümsel (*reflexivity*) yaklaşımlarla anılır (Lamont, 2015). Açıklamaya yönelik araştırmalar doğa ve tarih-toplum-insan bilimleri arasında ayırım yapmadan pozitivist araştırma prosedürleriyle gerçekliğin açıklanabileceğini iddia ederken; anlamaya yönelik araştırmalar tarih-toplum bilimlerinde sabit-doğal gerçekliklerin olmadığını ""anlam"ların (değerler, fikirler, inançlar, ideolojiler vd.) güdümünde ortaya çıkan tinsel olgular olduğunu ve bu olguların açıklamaktan çok, anlaşılması gerektiğini" (Özlem, 2010: 107) ve bunların doğa bilimlerinde kullanılan araştırma prosedürleriyle anlaşılamayacağını iddia ederler.

1980 sonrasında anlamacı ve yorumsamacı ekol Uluslararası İlişkiler disiplini içinde kendine yer bulmuştur. Anlamacı ve yorumsamacı araştırma, uluslararası politikaya ve yapı olarak tanımlanan uluslararası alan içine gömülü sosyal anlamları (fikir, kimlik, norm) anlamaya ve yorumlamaya odaklanır. Uluslararası ilişkiler öğrencileri anlamacı ve yorumlayıcı temelli araştırmayı konstrüktivist teoriyle özdeşleştirebilmektedir. Bu özdeşleştirme doğru bir yaklaşımdır fakat eksiktir. Uluslararası ilişkilerde konstrüktivistler Kuzey Amerika ekolü ve Avrupa ekolü olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Kuzey Avrupa ekolü uluslararası politikada kimlikler ve normların varlığını kabul ederler fakat pozitivist temelli açıklayıcı yöntemleri kullanırlar. Alexander Wendt, Nicholas Onuf, Emanuel Adler, Nicholas Onuf Kuzey Amerika ekolünün içindedir (Behraves, 2011). Özellikle Wendt'in (1999) *Social Theory*

on *International Politics* çalışması pozitivism ve konstrüktivizm arasında konumlanan bilimsel realizmi ele almada önemli bir kaynaktır. Bilimsel realizm, pozitivist gerçeklik anlayışını kabul etmekle birlikte gerçekliğin katmanlı olduğunu kabul ederek konstrüktivizmin bazı iddialarını da reddetmez (Moses ve Knutsen, 2020). Avrupa ekolü pozitivismin karşısında konumlanmış olup konstrüktivizmi daha anlamacı ve yorumcu temelde geliştirmiştir. Friedrich Kratochwil ve Ted Hopf Avrupa ekolü içinde yer almaktadır (Behraves, 2011).

3. AÇIKLAMAYA VE ANLAMAYA DAYALI NİTEL ARAŞTIRMA SÜRECİ VE AŞAMALARI

3.1. Aşama 1: Araştırma Sorusunun Belirlenmesi ve Hipotez Kurulumu

Araştırmada ilk aşama, tercih edilen bir konu çerçevesinde araştırma sorusunun üretilmesidir. İster nitel ister nicel isterse karma çalışma olsun yapılan bir araştırmanın sorusu olmalıdır (Creswell, 2021: 51) ve bu araştırma sorusu alt-sorularla geliştirilebilir (Creswell, 2019: 97). Soru kalıpları çalışmanın nitel ya da nicel olacağına yönelik işaretler sunar. Örneğin, “ne ölçüde”, “ne kadar”, “ne sıklıkla” ve “neden” soru kalıpları nicel çalışmalar için kullanılmaktadır. Nitel çalışmalarda yine “neden” soru kalıbı kullanılmakla birlikte “nasıl”, “ne” ve “hangi” soru kalıpları daha çok tercih edilmektedir (Maxwell, 2018: 82).

Açıklayıcı-pozitivist temelli nitel araştırma sorusunda, “iki ya da daha fazla değişken arasındaki belirsiz ilişkiyi açıklamak” (Lamont, 2015) için bir soru oluşturulur. “Siyasi istikrara sahip ülkeleri istikrarsız ülkelere daha gelişmiş yapan faktör nedir?”, “uluslararası politikada erkekler neden kadınlardan daha fazla görünürdür?”. Bu tarz araştırma soruları nedenselliği açığa çıkaracak açıklayıcı cevaplar ister (Chigbu, 2019: 5). Doğa bilimlerinin pozitivist temelli araştırma süreci ve yöntemleri Uluslararası ilişkiler çalışmalarında nitel araştırmalara aktarılmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini açıklamak temel hedeftir. “Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Blokunu tercih etmesini hangi faktörler açıklar?” ya da “Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Blokunu neden tercih etmiştir?” soruları açıklayıcı araştırma sorusuna örnektir. Dış politikada öyle bir nesnel gerçeklik vardır ki bu gerçeklik Türkiye’nin dış politikasını etkileyen bir faktördür. Öyleyse bu nesnel gerçeklik nedir? Araştırmacının misyonu bu gerçekliği nesnel bir şekilde açıklamaktır.

Burada hatırlanması gereken bir husus vardır. Çalışmalarda genelde “niçin” ve “neden” soru kalıpları birbirine eş olarak kullanılmaktadır. Fakat “niçin/ne için” ve “neden” sorularına verilen açıklayıcı cevaplar farklıdır. “Niçin” sorusu daha çok ereksel/teleolojik açıklamalara (Losee, 2008: 132-133) ve amaca yönelik cevaplar verir. “Olması için” ve “-mek/mak için (*in order to*)” kalıplarıyla soruya cevap verilir. Örneğin, Aristoteles’in doğa anlayışı erekseldir. Aristoteles’e göre doğadaki hareket bir yere varmak için gerçekleşir. “İnsan niçin spor yapar” sorusuna ereksel açıklayıcı cevap olarak “zinde kalmak için” cevabı verilmektedir (Arslan, 2019: 39-47).

“Neden” sorusu ise değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi açıklamak için sorulur (Yıldırım, 2020: 140). Verilen cevaplar içinde “-den dolayı”, “-diği için” kalıpları kullanılır. Örneğin, Newton’un doğa anlayışı nedenseldir. “Taş yere bırakılınca neden düşer” sorusuna nedensel açıklayıcı cevap olarak “yerçekimi kanunundan dolayı” cevabı verilmektedir (Arslan, 2019: 69-79). Uluslararası ilişkilerde realist teorinin uluslararası sistem anlayışı nedenseldir. Üst bir otoritenin olmama durumu olarak anarşi, sistemin “düzenleyici ilkesini” oluşturur. Haliyle “devletler uluslararası sistemde neden savaşır?” sorusuna nedensel açıklayıcı olarak “anarşi etkisi” cevabı üretilir. Böylece x’in y’ye neden olma durumu açıklanır. X bağımsız değişkeni/nedeni ifade ederken y bağımlı değişkeni/sonucu ifade eder. “*Nicel araştırmacılar x’deki varyansın y’deki varyansa neden olup olmadığına ve ne ölçüde varyansa neden olduğu konusuna eğilim gösterirler. Nitel araştırmacılar, x’in y’ye neden olurken nasıl bir rol oynadığını, x ve y’yi birbirine bağlayan sürecin ne olduğunu sorar*” (Maxwell, 2018: 31) ve Maxwell (2018: 83) şöyle açıklar:

[...] nitel araştırmacılar değişkenler teorisinden çok süreç teorisine daha uygun olduğu için üç tip soruya odaklanmaya meyillidir: (1) olaylara dâhil olan kişilerin etkinliklere ve olaylara yükledikleri anlamla ilgili sorular, (2) fiziksel ve sosyal bağlamın bu olaylar ve etkinlikler üzerindeki etkisi ile ilgili sorular ve (3) bu olayların ve etkinliklerin ve bunların sonuçlarının nasıl meydana geldiğine dair süreç hakkındaki sorular. Zira tüm bu tarz sorular duruma özgü olgular içermektedir, değişkenler teorisinin getirdiği kontrol ve kıyaslamaya katkı sunmazlar.

Nitel çalışmaların doğasında hipotez oluşturmanın olup olmadığına yönelik bir tartışma vardır. Hipotez ya da denence, “gözlemlenebilir olgu veya olaylar arasında belirli ilişkilerin olduğunu ileri süren, gözlem, deneyim veya kuramdan türetilmiş ve gözlem yahut deneyle sınanabilir nitelikte tahminler içeren ifadelerdir” (Demir, 2019: 68). Araştırmacılar genelde hipotez ile varsayım kavramını karıştırmaktadırlar. Varsayım hipotezin anlamını karşılamamaktadır. Çünkü varsayım “doğruluğu sınanmaya elverişli olmayan kanıtlanmasına gerek görülmeden, doğru olarak kabul edilmesi gereken, denenmeyen yargıdır” (Baloğlu, 2005: 127). Creswell (2017, 2019, 2021), Given (2021) ve Ulichny (1991) gibi araştırmacılar nitel çalışmalarda araştırmacının başlangıcında hipotez kullanımına gerek olmadığını iddia ederler. Hipotezin kullanılıp kullanılmayacağına yönelik en büyük sorun nitel bir araştırmada hipotezin nasıl test edileceğine yönelik sorudur. Nitel araştırmalarda araştırmacılar, araştırmaya doğrudan dâhil olurlar (Chigbu, 2019: 18). Bu durum pozitivist anlamda araştırmacının objektifliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Malterud (2001: 484) nitel araştırmalarda hipotez kurulsa bile hipotezin kanıtlanabilirlik ve test edilebilirlikten yoksun olacağını iddia eder. Ancak araştırmacının kendi yargı ve düşüncelerini açıklamak ve sorgulamak için hipotez üretebilir. Görüşmeler, gözlemler ve mülakatlardan elde edilecek sözel sonuçlar hipotezi destekleyecek veriler sunsa da nicel anlamda ölçülebilirliği sağlayamayacaklardır. Başka bir görüş ise nitel araştırmaları pozitivist metodolojiye hiç uymadığını; nitel araştırmaların tümevarımcı doğasından dolayı hipotez kurmanın nitel araştırma içinde anlamsız olduğunu savunur. Çünkü hipotez kurma yöntemi tümdengelimci bir yöntemle dayandırılmaktadır (Chigbu, 2019: 7). Auerbach ve Silverstein’in (2003) görüşü ise nitel araştırmacının sonunda ortaya çıkan bulgu bir hipotez olarak değerlendirilebilir. Bu araştırma şekli hipotez kanıtlayan değil hipotez üreten araştırmadır. Buna da tümevarımcı yöntem diyebiliriz. Chingbu (2019) ve Maxwell (2018) ise hipotez kullanımına sıcak bakar. Fakat Maxwell (2018) hipotez kavramı yerine nitel araştırmaya daha uygun olan önerme kavramını kullanır. Önerme, “daha çok mantık terimi olup geniş anlamda iki veya daha fazla kavram arasındaki bir ilişkiyi ifade eden, dar anlamda ise bir konuda, doğru ve yanlış olarak nitelenebilen bir yargı içeren, durum, özellik veya niteliği onaylayan yahut yadsıyan cümledir” (Demir, 2019: 64). Bu görüşler çerçevesinde şunu açıkça vurgulamak gerekir ki nitel çalışmalarda bir hipotez oluşturma zorunluluğu yoktur. Nitel araştırmalar esneklerdir. Araştırmacılar bu esneklikten faydalanarak araştırmalarını sürdürür. Hangi metodolojiyle -pozitivist ya da interpretevist- ya da hangi yaklaşımla bir araştırmaya başlanıyorsa metodolojinin ve araştırma yaklaşımının beklentisine göre hipotez kullanılır ya da kullanılmaz.

Varsayalım ki açıklayıcı/pozitivist temelli nitel bir araştırma yapılacak. Bu durumda araştırmada soru nasıl sorulur ve hipotez nasıl kurulur? Nitel çalışmalarda hipotez üç türde kurulur. İlki bir durumu, olayı ya da senaryoyu tanımlamak için betimsel tarza göre hipotez kurulur. İkincisi, neden ve sonuç ilişkisini açıklamak için nedensel tarzda hipotez kurulur. Üçüncüsü ise geleceğe yönelik tahminde bulunmak için tahmine dayalı hipotez kurulur. (Chigbu, 2019: 10).

Örnek Araştırma Sorusu 1: 2022’de Rusya, Ukrayna’yı neden işgal etti?

Araştırma sorusu “neden” soru kalıbıyla sorulmuştur. Soru, araştırmacıyı nedensel-açıklayıcı bir çalışmaya yönlendirmektedir. Bu çerçevede soruya verilecek her bir cevap -ki buna hipotez ya da önerme diyebiliriz- doğrulanmak veya yanlışlanmak üzere oluşturulur. Hipotezin türü neden-sonuç ilişkisini ortaya koyacak nedensel hipotez olmalıdır.

Hipotez/İddia/Önerme: Ukrayna’nın NATO ve AB ile kurduğu yakın ilişkiler Rusya’nın tehdit algısını artırmış böylece Rusya, Ukrayna’yı işgal etmiştir.

Araştırma sorusuna cevap niteliğinde basit bir hipotez/iddia/önerme ortaya konulmuştur. Bu hipotez çift taraflı çözümlenmelidir. Çünkü genel bir iddianın içinde bir iddia daha vardır. Öncelikle Ukrayna’nın NATO ve AB ile kurduğu yakın ilişkinin Rusya’nın tehdit algısını artırdığı iddiasına odaklanılmalıdır. Burada Ukrayna’nın NATO ve AB ile kurduğu yakın ilişki neden konumunda olup bağımsız değişkeni (x) ifade etmektedir. Sonuç ise Rusya’nın tehdit algısının yükselmesi (y) olup bağımlı değişkeni ifade etmektedir.³ Hatta burada nitel verilerle birlikte betimsel nicel veriler kullanılabilir. Nicel verilerden destek alınarak bir devletin tehdit algısını ölçen ölçek geliştirilebilir ya da var olan bir ölçek kullanılarak Rusya’nın tehdit algılayıp algılamadığı ortaya çıkarılabilir ve “ne kadar” tehdit algıladığı ölçülebilir. Hipotez içine dahil edilmiş hipotez analiz edildikten sonra genel hipotez değerlendirilebilir.

Diğer yandan, Rusya’nın tehdit algısının yükselmesi, Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesindeki nedendir ve Rusya’nın

3 Bağımlı ve bağımsız değişken ilişkisi matematiksel olarak $f(x)=y$ olarak ifade edilebilir.

tehdit algısının yükselmesi (x) bağımsız değişken konumundadır. Oysa bir önceki cümlede bağımlı değişkendi. Demek ki bir sonuç başka bir sonucun nedeni konumuna gelebilir. Öyleyse Rusya'nın Ukrayna'yı işgali (y) sonucu ifade eden bağımlı değişken konumundadır. Bu hipotez, araştırmalar sonrası sunulan argümanlar/deliller ile ispatlanırsa doğrulanacaktır. Argümanlar bu iddianın ters yönünde ise hipotez yanlışlanacaktır. Bir hipotezin her zaman doğrulanması gerektiğine yönelik kanaat hatalıdır. Hipotezler yanlışlanabilir ve bu yanlışlamalar da bilime katkı sağlar.

Örnek Araştırma Sorusu 2: 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesine neden olan süreç neydi? ya da 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesine giden yolda nasıl bir süreç yaşandı?

Araştırma sorusu "ne" ve "nasıl" soru kalıbıyla sorulmuştur. Cevabı aranan ise, var olduğu düşünülen sürecin "ne"liğine ya da "nasıl"lığına yöneliktir. Araştırmacı isterse sürecin "ne"liğine cevap verecek hipotez oluşturabilir isterse de oluşturulmayabilir. Araştırmacıdan nedenlerle birlikte sürecin nasıl işlediğini açıklayan bir cevap beklenir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali bir olaydır. Bu olayın nedenleri (x) ortaya konulur. Nedenler ile meydana gelen sonucu birbirine bağlayan sürecin ne olduğu süreç takibi analizi yöntemiyle belirlenir (Bkz. 3.5. Aşama 5: Nitel Veri Analiz Yönteminin Belirlenmesi, Veri Analizi ve Bulgular).

Uluslararası ilişkilerde bir soruya verilmek istenen cevap üç seviyede değerlendirilebilir. İster birey ister devlet isterse de sistem seviyesinde hipotezler üretilebilir. Hatta daha teorik bir düzlemde yapı (*structure*) ve yapan (*individual agency*) arasındaki etkişime dair tartışmalar yapılabilir. "Bireysel eylemler sosyo-ekonomik yapılar ya da kurumlar tarafından nasıl şekillendirilir?" ya da "bireylerin, kendi politik tercihleriyle ülkelerinin siyasi gidişatını değiştirmedeki rolü nedir?" (Lamont, 2015) gibi sorulara cevaplar üretilebilir.

Anlamacı/yorumlayıcı/temelli araştırma soruları daha çok fikir, kimlik, norm, kültür, algı ve söylem gibi materyal olmayan unsurları araştırmak ve anlamak için sorulur. Anlamacı araştırma sorularına cevap verilirken hipotez kurulmasına gerek yoktur. Anlamacı sorular ampirik nedenleri ortaya çıkarmayı amaçlamaz. Varsayalım ki anlamacı bir araştırma yapılacak, nasıl araştırma sorusu oluşturulur?

Örnek Araştırma Sorusu 3: Avrupa Birliği (AB) vatandaşları Rusya ve Putin'i nasıl algılamaktadır?

Örnek Araştırma Sorusu 4: Rusya'nın devlet başkanı olduğu dönemlerde Vladimir Putin nasıl bir dış politika söylemi geliştirmiştir?

Araştırma sorusu 3'ün ulaşmak istediği cevap, AB'li vatandaşların Putin'i nasıl algıladığını anlamak üzerinedir. Varsayalım araştırma sonrasında AB vatandaşlarının çoğunun Rusya ve Putin'i olumsuz ve düşman algıladığı bulgusuna ulaşılsın. Bu bulguya yönelik neden soru kalıbına dayalı bir soru üretilebilir. AB'li vatandaşların çoğu neden Rusya ve Putin'i olumsuz ve düşman olarak algılıyor? Araştırma sorusu 4'te ise Putin'in dış politikada nasıl bir söylem (*discourse*) geliştirdiğine yönelik anlamaya ve yorumlamaya dayalı cevaplar üretilebilir. Böyle bir araştırma için Roberts'in (2017) "Understanding Putin" çalışmasına bakılabilir.

3.2.Aşama 2: Literatür Taraması

Yukarıda sorulan sorulara bilimsel bir cevap verilebilmek için daha önce yapılan benzer çalışmalar taranmalı ve tekrara düşmeden özgün cevapların nasıl üretileceği literatür/alan yazını üzerinden değerlendirilmelidir. Literatür taraması kendi çalışmanızı diğer çalışmalarla bütünleştirecek; diğer çalışmalara eleştirel bakmayı ve onlarla bağ kurmayı sağlayacaktır (Creswell, 2017: 28). Eğer çalışmada hipotez/iddia oluşturulacaksa literatür taramaya daha erken başlanabilir ya da istenirse literatür taraması en sona bırakılıp elde ettiğiniz bulgularla karşılaştırılabilir (Creswell, 2017: 29). Ancak literatürün araştırma sorusundan sonra taranması araştırmacı için yol gösterici olacaktır. Ulaşılan çalışmalarda hangi bilimsel yöntem ve teorilerin kullanıldığı, sonuçların nasıl elde edildiği ve kullanılan kaynakçalar görülür. Peki, literatüre ulaşmak için nasıl bir süreç izlenmeli ve nitel araştırma sürecinde hangi kaynaklara ulaşılmalıdır?

İlk aşamada araştırma sorusu öbeklerine ayrılıp, ana anahtar kavramlar çıkarılmalıdır. Örnek araştırma sorusu 3'e -AB vatandaşları Rusya ve Putin'i nasıl algılamaktadır?- göre bir tarama yaptığımızda;

- Algılama araştırma sorusunun ulaşmaya çalıştığı temel eylemdir. Algılamanın uluslararası politikada karşılığı tanımlanmalıdır. Algılamayı kategorileştirmek için “kendine yakın”, “kendine uzak” ya da “nötr”; “dost”, “düşman” ve “tarafsız” gibi tipler üretilebilir ya da literatür içinde siyaset insanlarının dış politika algısı ve dış politika tasavvuru gibi anahtar kelimeler yazarak literatürce kabul edilen algılama tiplerine ulaşılabilir.
- Algılayan “kim” sorusunun muhatabı AB vatandaşlarıdır. AB vatandaşlarının Rusya’ya ve Putin’e yönelik algıları, fikirleri gibi anahtar kelimelerle taramalar yapılabilir.
- Araştırma sorusu içinde zaman ya da dönemlendirme tanımlanmadığı için zaman kısıtlaması olmadan araştırma yapılabilir ya da zaman sınırlaması getirilerek araştırma yapılabilir.
- Çalışma boyunca literatür taraması tekrar tekrar yapılmalı ve güncel kaynaklar gözden geçirilmelidir.

Rosella ve Spray (2012) ve Creswell’e (2017) göre literatür taraması için öncelikle özetler, genel açıklamalar ve geniş literatür sentezlerini gözden geçirilmelidir. Ansiklopediler, araştırma incelemeleri, akademik el kitapları ve akademik makalelerdeki özetler ilk olarak taranması gereken kaynaklardır. Bu konuda dünya çapında en büyük özet tarama tabanları ProQuest, EBSCO ve Scopus’tur. İkinci olarak ulusal ve uluslararası akademik dergilerdeki makaleler taranmalıdır. JSTOR ve TR Dizin’den başlanabilir. Dahası tanınmış uluslararası indekslerde taranan dergilerdeki makaleler gözden geçirilmelidir. Web of Science (SSCI, ESCI vb.) ve Scopus uluslararası akademik camianın kabul ettiği iki önemli indeksleme grubu ve veri tabanlarıdır. Araştırmacı bu veri tabanlarına ulaşmalıdır. Türkiye’deki birçok üniversitenin kütüphaneleri bu veri tabanlarına üyedir. ERIC, PsycINFO, Sociofile ve Google Scholar’a erişim imkânları vardır. Üçüncü olarak, akademik kitaplar taranmalıdır. E-kitap kullanımının giderek artmasıyla e-kitapların yer aldığı ulusal ve uluslararası veri tabanları açılmıştır. Elsevier Electronic Books, Turcademy, Taylor & Francis bu veri tabanlarına örnektir. Araştırmacılar kütüphanelerden basılı kitaplara ulaşabilir. Türkiye’de Ulusal Toplu Katalog tarama sitesi kullanılarak hangi kitabın hangi üniversitede olduğu tespit edilebilir ve bulunduğu kütüphaneden ilgili kitabı talep edilebilir. Ayrıca kongre bildirileri ve tezler de gözden geçirilmelidir. Başlangıçta en az 25 kaynak taranmalıdır (Creswell, 2017: 38). Kaynaklar taranırken detaylarda boğulmamak ve zaman kaybetmemek için gözden geçirme (*skimming*) ve tarama (*scanning*) yöntemine başvurulabilir. Özellikle anahtar kelimeler gözden geçirilerek taranmalıdır.

3.3.Aşama 3: Nitel Araştırma Tasarımının/Desenin Belirlenmesi

Araştırma sorusuna nitel çerçevede cevap verilebilmek için araştırmanın nitel tasarlanması gerekir. Tasarım kavramı yerine desenleme, modelleme ya da dizayn kavramları kullanılmaktadır. Bu tasarım içinde yöntem dair hangi araçların kullanılacağı detaylandırılır. Nitel araştırma yaklaşımı içinde genelde beş araştırma deseni ön plana çıkarılmaktadır. Durum çalışması (*case study*), olgu bilim (*phenomenology*), anlatı araştırması (*narrative research*), kuram oluşturma (*grounded theory*) ve etnografik (*ethnographic research*)/kültür araştırmasıdır. Bu araştırma tasarımlarının yanında farklı nitel tasarımlar vardır. Biyografi, meta-sentez, karşılaştırmalı tarihsel araştırma nitel araştırma yaklaşımı içinde kullanılan diğer desenlerdir.

Tablo 3: Nitel Çalışmalarda En Çok Kullanılan Desenler

Araştırma Deseni	Araştırma Desenin Amacı	Veri Toplama Yöntemi	Veri Analiz Yöntemi
Durum Çalışması	Durumları, vakaları, vakalara sebep olan süreçleri “neden” ve “nasıl” sorusunu sorarak derinlemesine araştırma	Gözlem, mülakat, doküman belge incelemesi, saha araştırması	Betimsel analiz, içerik analizi, tema analizi ve süreç analizi
Fenomenoloji	Deneyimleri ve algıları anlamak için “nasıl” sorusunu sorarak derinlemesine araştırma	Mülakat, gözlem, odak grup	Betimsel analiz, içerik analizi, tema analizi, söylem analizi
Anlatı Araştırması	Yaşanmış olayları hikâyeler üzerinden anlamak için hikâyeler üzerine derinlemesine araştırma	Mülakat, doküman-belge inceleme, saha araştırması	Betimsel analiz, içerik analizi, tema analizi
Kuram oluşturma	Yeni bir kuram oluşturmak için süreçleri araştırır	Mülakat, doküman-belge inceleme	Betimsel analiz, tema analizi

Etnografik araştırma	Bir kültürü tanımlama, açıklama ve yorumlama	Yerinde gözlem ve aktif katılım, mülakat, saha araştırması	Betimleyici analiz, tema analizi
Meta-sentez	İlgili literatürde herhangi bir konuda var olan bulguları gözden geçirmek ve daha üst bir noktadan tekrar yorumlama	Doküman-belge inceleme	Sözel ve sayısal betimleyici analiz, içerik analizi
Tarihsel Araştırma	Geçmişte yaşanmış olayları ortaya çıkarmak, açıklamak ve anlamak	Mülakat, doküman-belge inceleme	Betimleyici analiz, içerik analizi, tema analizi ve süreç analizi

(Kaynak: McGregor, 2018; Chigbu, 2019)

Durum çalışmasında, bir durumun derinlemesine açıklanması ve anlaşılması için hem açıklamacı/pozitivist hem de anlamacı/yorumcu yaklaşımdan faydalanılabilir. Durum çalışması kendi içinde “en benzer sistem tasarımı” ve “en farklı sistem tasarımı” (Çarkoğlu, 2013: 94; Moses ve Knutsen, 2020: 137) olarak ikiye ayrılır. En benzer sistem, benzer durumlar olmasına rağmen neden farklı sonuçların ortaya çıktığını araştırmayı amaçlar. Örneğin, Cezayir, Fas ve Tunus iktisadi, sosyal, dini ve kültürel olarak birbirlerine benzemelerine rağmen Tunus’ta kadın hakları Cezayir ve Fas’a göre daha gelişmiştir, neden? Tunus’u, Cezayir ve Fas’tan farklılaştıran faktör ya da faktörlerin ortaya çıkarılması hedeflenir (Çarkoğlu, 2013: 96; Charrad, 2001). En farklı sistem, farklı durumlar olmasına rağmen neden benzer sonuçların ortaya çıktığını araştırmayı amaçlar. Örneğin, Almanya, Ruanda ve Yugoslavya gibi birbirlerinden politik, ekonomik ve sosyal yapı olarak farklı devletlerde soykırım yaşanmıştır, neden? Burada benzer sonucu ortaya çıkaran faktör ya da faktörlerin ortaya çıkarılması hedeflenir (Çarkoğlu, 2013: 97).

Fenomenolojik desenler genellikle deneyimler ve algıların ne ifade ettiğini, nasıl oluştuğunu ve bu algıların neden oluştuğunu anlamak için kullanılır. Anlamacı/yorumcu grupta yer edinen yapılanmacı ve yorumcu metodolojiden faydalanır. Anlatı araştırması, bir durumu ya da olayı hikâyeler üzerinden anlamak için kullanılır. Anlamacı/yorumcu metodolojiyle uyumludur. Kuram oluşturmada, birden çok vaka incelenir ve kurama ulaşılır. Açıklayıcı ve anlamacı metodolojilerle uyumludur. Etnografik araştırmada bir kültürü, ritüeli ve inancı araştırma esastır. Genellikle anlamacı/yorumcu metodolojiye uygundur. Tarihsel araştırma ise eğer geleceğe yönelik bir çıkarım yapmak ve tarihsel modellemeler kurmak için kullanılıyorsa açıklayıcı/pozitivist; tarihsel şartları anlamak için kullanılıyorsa anlamacı/yorumcu metodolojiyle uyumludur (Chigbu, 2019: 6-7).

Uluslararası ilişkilerde odaklanılan konular üç seviye içinde analiz edilebilir. İlk seviye bireysel seviyedir. Bireyler olarak tanımlanan karar alıcıların karar alma süreçlerine, devlet başkanlarının tasavvurlarına; fikir, karar, bireysel tutum ve davranışlarına odaklanılır. Birey seviyesinde yapılan araştırmalarda bireyin algısını anlamak için fenomenolojik, bireyin neden olduğu vakaları çözümlenmek için durum çalışması yapılabilir. İkinci seviyede devlet bir bütün olarak ele alınır. Hükümetin şekli, iktisadi yapılanma, devletin çıkar alanlarına odaklanılır. Devlet şekillerini anlamak, karşılaştırmalı siyaset çalışmaları yapmak için karşılaştırmalı tarih araştırmaları ve karşılaştırmalı durum çalışmaları yapılabilir. Üçüncü seviyede ise uluslararası sistem ele alınır. İttifaklar, gücün sistem içinde dağılımı, sistemin anarşik ya da hiyerarşik doğası, norm ve kurallar durum çalışması desenine göre tasarlanabilir. Aynı zamanda sistem içinde tekrar eden süreçleri anlamak ve sisteme dair kuramlar geliştirmek için kuram oluşturma deseni kullanılabilir. Bu üç seviye içinde yapılacak herhangi bir çalışma nitel araştırma desenlerine göre tasarlanabilir.

Uluslararası ilişkiler araştırmalarında genelde durum çalışması desenine göre çalışmalar yapılmaktadır (Lamont, 2015). Durum çalışması ile bir olaya, bir aktöre ya da aktörlere odaklanılabilir ve bunlar betimlenebilir. Aynı zamanda durumlar sürekli analiz edilerek durumları meydana getiren süreçler tekrar tekrar gözlemlenebilir. Bu bir kuram inşasını sağlar ya da var olan bir kuramın hipotezlerini doğrulayacak bulgular sunar.

Örnek Araştırma Sorusu 1: 2022’de Rusya, Ukrayna’yı neden işgal etti?

Bu soruya cevap vermek için işgalin neden ortaya çıktığını ifade etmek üzerine araştırma desenlenmelidir. Uluslararası ilişkilerde kullanılan analiz seviyelerine göre durum çalışması çeşitlendirilebilir ve eğer açıklayıcı temelde bir araştırma yapılacaksa hipotezler geliştirilebilir. Birey seviyesinden Putin’in kararları ve dünya politikasına yönelik davranışları ele alınıp işgal açıklanabilir. Ya da bir devlet olarak Rusya’nın bölgesel çıkarları

merkeze alınarak bir açıklama da yapılabilir ya da Rusya'nın rejim şeklinin işgalle ilgisi değerlendirilebilir. Uluslararası sistem seviyesinden ittifak arayışları ve Rusya'nın konumu üzerinden işgal durumu açıklanabilir.

Örnek Araştırma Sorusu 5: Rus dış politikasını şekillendirmede Putin nasıl bir rol oynamıştır?

Bu soruya cevap vermek için Rus dış politikası ve birey aktör olarak Rus dış politikası içinde Putin'in nasıl bir rol oynadığı betimlenip yorumlanabilir. Putin'in dış politikaya dair fikirleri, söylemleri ve eylemleriyle birlikte rolünün ne olduğu anlaşılacaktır.

Örnek Araştırma Sorusu 6: Putin, Ukrayna işgalini meşrulaştırmak için tarihsel anlatılardan nasıl yararlanmıştı?

Bu soruya cevap vermek için yaşanmış anlatı araştırması desenine başvurulabilir. Bir durum olan işgali meşrulaştırmak için tarihsel anlatılar ve hikâyelerin ne olduğu ve Putin'in bu hikâyelerden ve tarihsel anlatılardan nasıl yararlandığı araştırılır.

Örnek Araştırma Sorusu 3: AB vatandaşları Rusya ve Putin'i nasıl algılamaktadır?

Bu soruya cevap vermek için fenomenoloji desenlemesine göre çalışma tasarlanabilir. AB vatandaşlarının Putin ve Rusya'yı nasıl algıladığına yönelik bir anlama çabası, cevabı ortaya çıkaracaktır. AB vatandaşlarının Putin ve Rusya'yı bir öteki olarak nasıl tanımladığı araştırılmalıdır. Düşman, rakip ve dost gibi kavramlar algı kategorisi için kullanılabilir. Örneğin fenomenolojik çalışma sonrasında vatandaşların Rusya ve Putin'i nasıl algıladığına yönelik bir cevap üretildikten sonra vatandaşların Rusya ve Putin'i neden öyle (dost, rakip, düşman) algıladığına dair çalışmalar da yapılabilir. Ayrıca algı ölçekleri geliştirilerek nicel verilere dayalı açıklamalar yapılabilir.

3.4.Aşama 4: Nitel Veri Toplama Araçlarının Belirlenmesi

Tüm bu sorulara cevap verebilmek; kurulan hipotezleri doğrulayıp yanlışlayabilmek ve iddiaları delillendirebilmek için nitel veri kaynaklarına ihtiyaç vardır. Bu veriler nereden ve nasıl toplanmalıdır? Gözlem, mülakat, odak grup görüşmesi, doküman-belge incelemesi nitel araştırmalarda önde gelen veri toplama araçlarıdır.

Gözlem, olay ve olguları sistematik olarak izleme eylemidir. Katılımlı ve katılımsız gözlem olarak ikiye ayrılmaktadır. Katılımlı gözlemede, araştırmacı gözlemediği durumun doğrudan içindedir. Varsayalım bir araştırmacı-gözlemci aynı zamanda devletin resmi karar alıcısı olarak ilgili yürütme kurulunun içinde olsun ve bir savaş kararı alınsın. Araştırmacı savaş kararının nasıl alınacağına yönelik gözlem yapmakla birlikte, savaş kararının alınmasına doğrudan katılmaktadır. Karar alma aşamasında "ne oldu" ve "süreç nasıl ilerledi?" diye bir soru üretirsek, ilgili araştırmacı ve aynı zamanda karar alıcı katılımcı gözlemlerle elde ettiği verilere dayanarak cevap üretebilecektir. Katılımsız gözlemede ise araştırmacı gözlemediği durumu içinde değildir. Uzaktan durumu izleyerek kayıtlar tutar. Mülakat/bireysel görüşme, insanların deneyim ve algılarını anlamaya ve araştırılan konu hakkında katılımcıların görüşlerini ortaya çıkarmaya yarayan veri toplama aracıdır. Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakat olarak üçe ayrılır. Yapılandırılmış mülakatta, sorular önceden belirlenmektedir. Önceden belirlenmiş sınırların ve soruların dışına çıkılmaması temel amaçtır. Yarı-yapılandırılmış mülakatta önceden belirlenmiş sorularla birlikte mülakatta kendiliğinden gelişen sorular da sorulabilir. Yapılandırılmamış mülakatta ise belirlenmiş bir konu üzerine görüşme yapılan kişiyle sohbet başlanır ve anlık sorular üretilerek mülakat gerçekleştirilir. Örneğin, BM'nin uluslararası barışa yönelik geliştirdiği politikaların ne olduğunu anlamak istiyorsak, BM Genel Sekreteri'yle bir görüşme yapılabilir. Odak grup görüşmesi, araştırmacının moderatörlüğünde belirlenmiş bir grup ile yapılmış görüşmedir. Örneğin, Türkiye'de Uluslararası İlişkiler lisans seviyesinde eğitim alan öğrencilerin Türk dış politikasına yönelik düşüncelerinin ne olduğu araştırılmak isteniyorsa odak grup veri toplama yöntemine başvurulabilir. Her bir üniversiteden 5 ile 15 arası öğrenciyle odak grup çalışması yapıp veri elde edilebilir. Grup görüşmesi, bireysel mülakat ve gözlemin ortak kullanımı üçgenleme yöntemini ortaya çıkarmıştır (Işık ve Semerci, 2019). Mülakat ve odak grup görüşmesi sadece insanlarla konuşma ve onlardan bilgi alma süreci değil aynı zamanda onların hal ve hareketlerini gözleme sürecidir.

En geniş veri elde etme düzeyine sahip veri toplama yöntemi doküman-belge incelemesidir. Kitaplar, el yazmaları, mektuplar, günlükler, gazete arşivleri, otobiyografiler, resmi arşivler, resmi yazışmalar, meclis ve

bakanlık tutanakları, resmi ya da resmi olmayan yazışmalar, internet tabanlı kaynaklar, sosyal medya araçları, resimler, ses kayıtları, videolar, haritalar birer doküman-belge niteliğindedir.

Örnek Araştırma Sorusu 3: AB vatandaşları Rusya ve Putin'i nasıl algılamaktadır?

Bu soruya cevap verebilmek için anlamacı/yorumlayıcı metodoloji çerçevesinden fenomenolojik desene dayalı nitel araştırma yapılabilir. Çalışmanın veri toplama yöntemi mülakat/bireysel görüşme ve doküman-belge analizi olabilir. Eğer istenirse çalışma nitel değil nicel yaklaşımla tasarlanabilir ve anketlerle sayısal sonuçlar elde edilebilir ama nicel yaklaşım çalışmanın doğasını tamamen değiştirecektir.

3.5.Aşama 5: Nitel Veri Analiz Yönteminin Belirlenmesi, Veri Analizi ve Bulgular

Mülakat, gözlem ve diğer araçlarla elde edilen verilerin analiz edilmesi ve verilerden bulguların çıkarılması araştırma sürecinin son ve en önemli aşamasıdır. Bulgular elde edilirken çeşitli nitel veri analiz yöntemleri kullanılır. İçerik analizi, söylem analizi ve süreç analizi Uluslararası ilişkiler çalışmalarında kullanılan nitel veri analizleridir.

İçerik analizi, yazılı ve görsel kaynakların içeriklerini analiz etme yöntemidir. İçerik analizi yapılırken tema veya kavram merkezli betimsel araştırma yapılabilir (Wilson, 2011). Tema analizinde kategoriler ve alt kategoriler kullanılır. Kategoriler altında tasniflemeler yapmak için anahtar kavramlar/kodlar veya genel ismiyle kod kitabı araştırmacı tarafından kullanılır. Tema analiziyle eğilimler ve temalar ortaya çıkarılır. Örneğin ABD Başkanları İran'ı hangi kavramlarla tanımlar? sorusu sorulsun. Tüm ABD Başkanlarının İran hakkındaki konuşmaları, eğer varsa günlükleri ve hatıralarının içerik analizi yapıp hangi kavramların kullanıldığı tasniflenir ve genel tanımlama eğilimi ortaya çıkarılabilir. İçerik analizi içinde betimsel analiz de yapılabilir. Daha derin bir araştırma yapılmak isteniyorsa kavramlar ve temalar arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılabilir. İlişkisel içerik analizinde Sıgır (2018: 284) Dey'den (2003) şöyle aktarmaktadır: *"Sınıflandırma yapıldığında araştırmacı, kavramlar arasındaki bağımsız ilişkileri anlamak için bir zemine sahip olur. İlişkilendirme sürecinde ise birbirleriyle nasıl bir etkileşim içinde oldukları önemlidir"*.

Söylem analizi, sözel, *"yazılı ve görsel kaynakların oluşumunu sağlayan ve onları yeniden üretimini sürdüren yapı ve kuralların incelenmesidir"* (Glesne, 2016: 296). Söylem analizi felsefenin bir yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle sosyal gerçeklik olarak dilin, toplum içinde inşacı rolünün ne olduğu sorusu üzerine söylem analizi yöntemi üretilmiştir. Söylem, haber, reklam, akademik metinler, romanlar, filmler içinde yer alır. Söylemi anlamak için bağlamı da anlamak ve yorumlamak gerekir. Araştırmacı yorumlama yaparken gösteren konumundadır. Bir kavram ile başka bir kavramın aynı anda kullanılması, semboller, ilişki biçimleri, ifade tarzları araştırmacı tarafından anlamlandırılarak yorumlanır. Örneğin, Said (2013) Şarkiyatçılık kitabında Batı'ya ait bir dizi metnin içerik ve söylem analizini yapmış ve Batı'nın nazarında inşa edilmiş Doğu algısını yorumlamıştır. Said'in bu çalışması önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Süreç takibi, bir sonucu (bağımlı değişkeni) meydana getiren nedenlerin (bağımsız değişken), o sonucu nasıl bir süreç içinde oluşturduğunu ortaya çıkarmak için yapılan analizdir (Çarkoğlu, 2013: 106; Porta ve Keating, 2019: 282). Bu tanım pozitivist süreç takibiyle uyumludur. Süreç takibinde sonucu meydana getiren salt tek bir nedenin olmadığı, sonucun meydana gelene kadar nedensel silsilenin devam ettiği varsayımı vardır. Temel amaç bu nedensel silsilenin ya da mekanizmaların ortaya çıkarılmasıdır (Kürüm, 2021; Lamont, 2015). Örneğin, uluslararası sistemin anarşiye (x) dayalı durumu çatışmalara (y) neden olur iddiası sadece x ve y ilişkisini ifade etmektedir. Süreç takibi x ile birlikte diğer faktörlerin de devreye girmesiyle y'nin meydana geldiğini varsayarak araştırma yapar. Örneğin, uluslararası sistemdeki anarşi durumu nasıl ve neden çatışmaya sebep olur? Bu soruya cevap verilirken süreç içindeki diğer faktörler ele alınır. Matematiksel bir ifadeyle $f(x)=y$ yerine $f(x, a, b, \dots)=y$ 'nin varlığı kabul edilerek a, b ve diğer faktörlerin ortaya çıkarılması temel hedeftir (Collier, 2011; Çarkoğlu, 2013). Yorumsamacı süreç takibi ise sürecin bağlamlarına odaklanır. Bir olayın süreç içindeki oluş nedenlerinin norm, kimlik ve inançlar ile ilişkisi sorgulanır. *"Süreç takibine pozitivist yaklaşım nedensel ilişkide içerilen mekanizmanın gerçekten nasıl çalıştığını açıklamakta güçlülükle karşılaşır. Süreç takibinin yorumcu perspektifi nedensel mekanizmanın ayrıntılı bir incelenmesine yol açar ve özgül değişkenlerin nasıl etkileime girdiğini açıklar"* (Porta ve Keating, 2019: 286).

Bu üç analiz yönteminden hangisinin seçileceği kullanılacak desenlerle doğrudan ilişkilidir. Süreç analizi daha çok durum çalışmasıyla kullanılırken, içerik analizi bütün desenlerle kullanılabilir. Söylem analizi ise anlatı araştırmalarında ve fenomenoloji araştırmalarında kullanılır. Daha çok anlamacı/yorumsamacı metodolojiye uygundur. Çalışmaya uygun bir veri analiz yöntemi seçildikten sonra, analiz sürecine başlanır. Bu üç analiz yönteminden biri seçilse bile uyulması gereken aşamalar ortaktır. Veri analizinin ilk aşamasında eldeki belgelerin okunması elzemdir. Verileri, sadece gözden geçirme ve tarama bu aşamada uygun bir yöntem değildir. Her bir verinin ne olduğunu bilmek bulgulara ulaşmada önemli bir adımdır (Maxwell, 2018: 105-106). Bulgular ise araştırma sorusuna verilen yanıtlardır. Tablolar, grafikler ve matrisler ile ifade edilebilirler (McGregor, 2018; Merriam, 2018).

Örnek Araştırma Sorusu 2: 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesine neden olan süreç neydi? ya da 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesine giden yolda nasıl bir süreç yaşandı?

Bu soruya cevap vermek için yapılacak bir araştırmada, durum çalışması deseni kullanılabilir. Veri toplama araçları olarak doküman-belge taraması ve karar alıcılarla mülakat yöntemine başvurulabilir. Veriler süreç analiz yöntemiyle analiz edilebilir. Bulgular ortaya konulduktan sonra sistematik bir şekilde makale yazımına başlanır. Nasıl makale yazılacağı bu çalışmanın sınırlarının dışında olduğu için ele alınmamıştır.

3.5.1. Veri Analizinde Bilgisayar Kullanımı ve Kod Kitabı Oluşturma

1980’lerden bu yana nitel veri analizlerinin yapılması için bilgisayar yazılımları geliştirilmiştir. Bu yazılımların kullanılmasındaki temel amaç, geleneksel usullerle (elle kodlama) yapılan kodlamaların oluşturduğu hataları ve karışıklıkları ortadan kaldırmaktır. Bir kitap ya da birden çok metin, mülakat çıktıları, arşiv belgeleri yazılımlar aracılığıyla tek bir yere toplanmakta ve kısa sürede hem verinin kendisine hem de yapılan kodlamalara ulaşılmaktadır. Aşama aşama analiz süreçleri takip edilebilmektedir. Bu çerçevede kullanımı en sade veri analiz programlarından biri MAXQDA’dır.

Belgeleri taramak metinler arasında “boğulmaya” neden olacaktır. Tam da bu noktada bilgisayar yazılımlarının kullanım gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kodlama süreci daha sistematik ve kayıtlı götürülecek; hem kodlama karışıklığı önlenecek hem de sınıflandırılmalar kolaylıkla yapılacaktır (Sığı, 2018: 314-315). Veri analiz etmede en önemli süreç kod kitabı, kod ağacı ya da kod sistemi geliştirmektir. Kod kitabını araştırmacının kendisi oluşturur. Yukarıda bahsedilen betimsel, içerik ve söylem analizlerini yapabilmek için bir kod kitabını oluşturmak gerekir. Kod kitabı, analiz sürecinin temel çizelgesidir. Kod, “*dil temelli ya da görsel bir veriyi betimlemek amacıyla sembolik olarak kullanılan özetleyici, çarpıcı, özü yansıtan ve/veya çağrışımsal nitelikteki bir sözcük ya da kısa bir ifade olarak tanımlanabilir*” (Saldana, 2022: 4). Araştırmacı için belirli bir çerçeve sunar. Bir metin ya da metin grubu içinde neyi nasıl kodlayacağı bu kod kitabı içinde verilir. Kod kitabının hazırlanmasında iki yöntem vardır. Ya daha önce hazırlanmış bir kod kitabı kullanılır ya da kod kitabını analiz süreci boyunca araştırmacı tarafından sıfırdan oluşturulur. Kod kitabının sıfırdan oluşturulması kod denilen anahtar kelimelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Bu kodlar daha sonra katagorileri, kategoriler de araştırılan konuyu/temayı temsil eder.

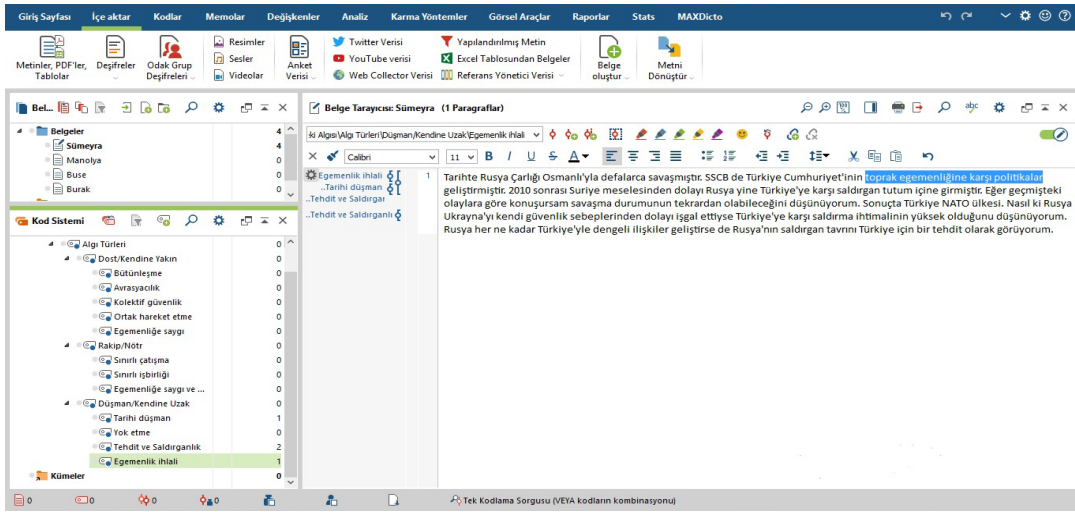
Kod kitabında yer alan kodlar içerikle uyumlaştırılır. Kodlama süreci basittir. Kategoriyi temsil eden anahtar kavramlar görüldüğünde, o kavramların üzerine ilgili kodlar yapılandırılır. Kodlar yığıldıkça araştırma sorusu içinde ulaşılmaya çalışılan cevaplar da ortaya çıkmaya başlar (Sağlam ve Kanadalı, 2021). Kod kitabının bilirkişiler tarafından gözden geçirilmesi ve onaylaması güvenilirlik açısından önemlidir. Ayrıca kodlamanın geçerliliğini ölçmek için hesaplamalar yapılmalıdır. Hesaplamanın formülü şu şekildedir: Güvenirlik Katsayısı = Uzlaşılan Kod Sayısı / (Uzlaşılan Kod Sayısı + Uzlaşılmayan Kod Sayısı). Bu formülü işletebilmek için yeterli sayıda rastgele seçilmiş metin, rastgele seçilmiş kodlayıcıya dağıtılır. Kodlayıcılar oluşturulan kod tablosuna göre kod atamaları yapar. Asıl araştırmacının kodlama sonuçlarıyla diğer kodlayıcıların kodlama sonuçları karşılaştırılır. Uzlaşılan kod sayısı ile uzlaşılmayan kod sayısının toplamı, uzlaşılan kod sayısına bölünür. Çıkan sonucun 0,8’den büyük olması güvenilirlik göstergesidir (Sağlam ve Kanadalı, 2021).

Örnek Araştırma Sorusu 7: X Üniversitesindeki Uluslararası İlişkiler öğrencileri Rusya ve Putin’i nasıl algılamaktadır?

Bu soruya cevap verebilmek için nitel yaklaşım çerçevesinde fenomenolojik desenleme yapılabilir. Veriler odak grup ve mülakat yapılarak toplanır. Veri analizi için içerik analizi yöntemi kullanılabilir. Algı türleri kategorize edilir. MAXQDA yazılımına kod tablosu eklenir. Öğrencilerden elde edilen metinler/veriler programa yüklenir. Kod tablosuna göre kodlanır ve bulgular görsel ve sözel olarak ifade edilir.

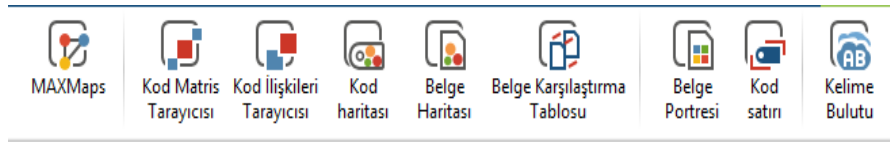
Tablo 4: Örnek Kod Kitabı

Tema/Öteki Algısı	Kategori/ Algı Türleri	Kodlar
Rusya'ya Yönelik Algı	Dost/Kendine Yakın	Egemenliğe saygı Ortak hareket etme Kolektif güvenlik Bütünleşme/Avrasya Birliği
	Rakip/Nötr	Egemenliğe saygı Sınırlı işbirliği Sınırlı çatışma
	Düşman/Kendine Uzak	Egemenliğe karşıtlık Saldırganlık Yok etme

Görsel 1: MAXQDA'de Kodlama Örneği

MAXQDA'de Belgeler bölümünün içine öğrencilerden elde edilen metinler eklenir. Kod tablosu ise kod sisteminin içine eklenir. Yukarıdaki görselde Sümeyra adlı öğrencinin Rusya'ya yönelik ifadeleri vardır. Bu metin titiz bir şekilde okunur ve kodlanır. İhtiyaç duyulduğunda kod eklemesi yapılabilir. Kodlamaların geçerliliğini ve güvenilirliğini ölçmek için başka kodlayıcılardan yardım alınır.

Görsel 2: MAXQDA'de Basit Veri Analizi İşlemleri

Bulgular MAXQDA ile görselleştirilir. Verilerin kodlanmasından sonra kod matrisi tarayıcısıyla belge ve kodlar arasındaki frekanslar tablollaştırılır ve oluşan yoğunluklar görselleştirilir. Kodların kendi içindeki ilişkileri ve kelime bulutları da yine bu programlar sayesinde görselleştirilir. Kodlar kategorileri temsil ettiği için kod matrisi tarayıcısı içinden genel olarak hangi kodun ne kadar sıklıkla ya da yoğunlukla kullanıldığı ortaya çıkarılır ve bulgulara ulaşılır. Akademik bir dergide yayımlanmak üzere ya da bilimsel bir konferansta sunmak üzere bulgular yazıya geçirilebilir.

Makalelerde bulguları yazıp geçmek yeterli değildir. Bu bulgularla ne ifade edildiği, diğer çalışmalardan farklı ya da benzer noktaların ne olduğu cevaplanmalıdır.

4.SONUÇ

Bu çalışma özelde Uluslararası ilişkiler araştırmacılarına hitap etse de nitel araştırma yapan herkes için bir izlek oluşturmayı hedeflemiştir. Çalışma öncelikle metodoloji ve metot kavramlarının birbirinden farklı olduğunu göstermiştir. Hemen ardından yöntemin konusu olan nitel araştırma yaklaşımının ne olduğu tanımlanmıştır. Nitel araştırmanın süreçleri beş aşamada gösterilmiştir. Araştırma sorusu ve hipotez yazımı, literatür taraması, araştırma deseninin belirlenmesi, veri toplama yönteminin seçimi ve veri analizinin hangi yöntemle yapılacağı sırasıyla uygulamalı olarak cevaplanmıştır. Nitel araştırma yaparken önde gelen iki metodolojik ekol ile bilimsel bir çalışmanın nasıl tasarlanacağı anlatılmıştır. Bu çerçevede, nitel araştırma süreçlerinin açıklayıcı ve anlamacı temelde nasıl ilerletileceğini gösterilmiştir. Nitel çalışmaların esnek araştırma sürecine sahip olduğu, sadece yansıtıcı ve yorumlayıcı metodolojiyle değil açıklayıcı pozitivist metodolojiyle de yapılabileceği örneklerle ifade edilmiştir. Araştırma süreçleri ve metot/yöntem kullanımı bağlamında pozitivist ve konstrüktivist yaklaşım arasında köprülerin kurulabileceği savunulmuştur.

Nitel araştırmalarda soruların nasıl sorulacağı, hipotezlerin nasıl üretileceği sunulurken; araştırmanın hangi desenlere tasarlanacağı, veri toplama ve veri analiz yöntemlerinin ne olduğu aşama aşama ele alınmıştır. Özellikle süreç takibi analizine dayalı durum çalışmasının Uluslararası ilişkiler çalışmalarında daha çok kullanıldığı ortaya konulmuştur. Aynı zamanda nitel çalışmalarda betimsel nicel veri analizlerinin kullanılabilirliği iddia edilmiştir. Nasıl kod kitabı oluşturulacağı ve verilerin bir bilgisayar programında nasıl kodlanacağı örneklerle gösterilmiştir. Bilgisayar yazılımlarının nitel çalışmaların geçerliliğine katkı yaptığı savunulmuştur.

Hem nitel hem de nicel araştırma süreçlerinin bir arada kullanılması karma yöntemi ortaya çıkaracaktır. Nicel araştırma sürecine ya da karma araştırma sürecine dair yeni uygulamalı çalışmalar yapılarak Uluslararası ilişkilerde yöntem literatürüne katkı yapılabilir. Ya da daha meta-teorik bir seviyede, bilim felsefesinin Uluslararası ilişkiler disiplinine tarihsel süreç içinde nasıl katkı sağladığına yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, metodoloji ve Uluslararası ilişkiler disiplini arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, İ. (2019). *Çağdaş Doğa Düşüncesi*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Auerbach, C. ve Silverstein, L. B. (2003). *Qualitative Data: An Introduction to Coding and Analysis*, NYU Press, New York.
- Aydınlı, E. (2022). *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Baert, P. (2017). *Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru*, (Çev. Ü. Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul.
- Baloğlu, B. (2005). "Hipotez ve Varsayım Birbirlerinin Yerine Kullanılabilir Mi?" *Sosyoloji Konferansları*, 32, 125-129.
- Behraves, M. (2011). "Constructivism: An Introduction", *E-International Relations*, (Erişim tarihi: 02.05.2022) <https://www.e-ir.info/2011/02/03/constructivism-an-introduction/>
- Charrad, M. M. (2001). *States and Women's Rights: The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria and Morocco*, University of California Press, Berkeley.
- Chernoff, F. (2007). *Theory and Metatheory in International Relations*, Palgrave Macmillan, New York.
- Chigbu, U. E. (2019). "Visually Hypothesising in Scientific Paper Writing: Confirming and Refuting Qualitative Research Hypotheses Using Diagrams", *Publications*, 7/1, 1-22.
- Collier, D. (2011). "Understanding Process Tracing", *Political Science and Politics*, 44/4, 823-830.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, (Çev. S. B. Demir), Eğiten Kitap, Ankara.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri*, (Çev. H. Özcan), Anı Yayıncılık: Ankara.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (Çev. Selçuk Beşir Demir ve Mesut Bütün), Siyasal Kitapevi, Ankara.

- Curini, L. ve Franzese, R. (2020). *The Sage Handbook of Research Methods in Political Science and International Relations*, Sage, London.
- Çarkoğlu, A. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Çüçen, A. K. (2017). *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Demir, Ö. (2019). *Bilimin Üvey Çocukları Sosyal Bilimlere Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Demirkasımoğlu, N. (2021). "Nitel Araştırma Geleneğinde Nicel Göstergelerin Kullanımı ve Genellenabilirlik Üzerine Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 231-242.
- Frank, P. (2017). *Bilim Felsefesi: Bilim ile Felsefe Arasındaki Bağ*, (Çev. D. Kadioğlu), Say Yayınları, İstanbul.
- Given, L. M. (2021). *100 Soruda Nitel Araştırma*. (Çev. A. Bakla ve İ. Çakır), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Glesne, C. (2016). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*, Pearson, Boston.
- Gökçe, E. U., Toktay, Y. ve Arpat, B. (2022). "Araştırma Yöntemleri Üzerine Temel Rehber Kitaplar: Araştırmacılar İçin Bir Tanıtım", *Disiplinler Arası Sosyoekonomik Yaklaşımlar*, (Ed. K. Çift Yıldız), Ekin Yayınevi, Ankara.
- Gökçe, O. Z. (2021). Kantitatif Çok Vakalı (Large-N) Veri Analizi ve Küresel Uluslararası İlişkiler Yazınındaki Uygulamaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 131-147.
- Henry, J. (2011). *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, (Çev. S. Değirmenci), Küre Yayınları, İstanbul.
- Hollis, M. ve Smith, S. (1992). *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford.
- Işık, E. Ve Semerci, Ç. (2019). "Nitel Araştırmalarda Veri Üçgenlemesi Olarak Odak Grup Görüşmesi, Bireysel Görüşme ve Gözlem", *Turkish Journal of Educational Studies*, 6/3, 53-66.
- Klotz, A. ve Prakash, D. (2008). *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan, New York.
- Kürüm, R. S. (2021). "Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 149-169.
- Lamont, C. (2015). *Research Methods in International Relations*, Sage, London.
- Losee, J. (2008). *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*, (Çev. E. Böke), Dost Kitapevi, Ankara.
- Malterud, K. (2001). "Qualitative Research: Standards, Challenges, and Guidelines", *The Lancet*, 358, 483-488.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı*, (Çev. Ç. E. Çevikbaş), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- McGregor, S. L. (2018). *Understanding and Evaluating Research: A Critical Guide*, Sage, California.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev. S. Turan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Moses, J. W. ve Knutsen, T. L. (2020). *Bilimin Yolları: Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler*, (Çev. K. İlbaşı, ve E. B. Ersöz), Küre Yayınları, İstanbul.
- Örs, Y. (1997). Bilimde ve Felsefede Yönteme Evet, *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (Ed. B. Dinçtürk), Marmara Araştırma Merkezi, Gebze.
- Özlem, D. (2010). *Bilim Felsefesi*, Notos Kitap, İstanbul.
- Porta, D. D. ve Keating, M. (2019). "Sosyal Bilimlerde Kaç Yaklaşım Var? Epistemolojik Bir Bakış", *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler: Çoğulcu Bir Perspektif* (Ed. D. D. Porta ve M. Keating; Çev. S. Gürses), Küre Yayınları, İstanbul.
- Roberts, K. (2017). "Understanding Putin: The politics of identity and geopolitics in Russian Foreign Policy Discourse", *International Journal*, 72/1, 28-55.
- Rosella, L. ve Spray, S. (2012). *Research and Writing in International Relations*, Pearson, New York.
- Sağlam, Y. ve Kanadlı, S. (2021). *Nitel Veri Analizinde Kodlama*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, (Çev. B. Ülner), Metis Yayınları, İstanbul.
- Saldana, J. (2022). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*, (Çev. A. Tüfekçi ve S. N. Şad), Pegem Akademi, Ankara.
- Sığırı, Ü. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Beta Basım, İstanbul.

- Silverman, D. (2016). *Nitel Araştırma Nasıl Yapılır?*, (Çev. E. Hava), Küre Yayınları, İstanbul.
- Small, M. ve Singer, J. D. (1976). "The War-Proneness of Democratic Regimes, 1816-1965", *The Jerusalem Journal of International Relations*, 1, 50-69.
- Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory Research in the Socieal Science*, Sage, Thousand Oaks.
- Şatana, N. S. (2015). «Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem», *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 46, 10-33.
- Ulichny, P. (1991). "The Role of Hypothesis Testing in Qualitative Research: A Researcher Comments", *TESOLQ*, 25, 200-202.
- Vennesson, P. (2019). "Vaka İncelemeleri ve Süreç Takibi: Kuramlar ve Pratikler", *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler: Çoğulcu Bir Perspektif*, (Ed. D. D. Porta ve M. Keating; Çev. S. Gürses), Küre Yayınları, İstanbul.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wilson, V. (2011). "Research Methods: Content Analysis". *Evidence Based Library and Information Practice*, 6/4, 177-179.
- Yıldırım, C. (2020). *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:11.05.2022 Accepted/Kabul:13.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1114973

Research Article/Araştırma Makalesi

Seçkiner Bingöl, E. (2022). "Katılımcı Yönetişim Üzerine Normatif ve Pratik Tartışmalar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö55-Ö70.

KATILIMCI YÖNETİŞİM ÜZERİNE NORMATİF VE PRATİK TARTIŞMALAR

Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL*

Öz

Katılımcı yönetişim (KY), yönetişim teorisinin bir alt kümesi olarak müzakereci uygulamalarla demokratik katılıma vurgu yapan, katılımı ayrıntılı ilke ve kurumlara dayandıran ve bu yolla vatandaş katılımını güçlendirmeyi hedefleyen popüler bir mefhumdur. Kavramsal açıdan katılımcı yönetişim girişimlerinin ayırt edici özelliklerine ilişkin mevcut literatür sınırlıdır. Öte yandan, katılımcı yönetişim normatif olarak çekici çözümler sunmakla birlikte uygulamada çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu makale, katılımcı yönetişime ilişkin normatif söylemleri ve pratik deneyimleri karşılaştırarak katılımcı yönetişim üzerine etraflı bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır. Teorik ve pratik karşılaştırma, temsili demokrasi-meşruiyet, etkinlik-verimlilik, kapsayıcılık, hesap verebilirlik ve kamu değeri olmak üzere beş konu başlığı altında yapılmıştır. Sonuç olarak, müzakereci süreçler yoluyla temsili demokrasinin katılım sorunlarını giderme ve yerel düzeyde verimliliği sağlama hususlarında KY başarılı sonuçlar sunmaktadır. Bununla birlikte katılımcı yönetişimin ayrı sosyal, siyasi ve idari bağlamlarda farklı sonuçlar ürettiği görülmüştür. Katılımcı yönetişim, siyasi meşruiyeti sağlama, hesap verebilirlik, kapsayıcılık ve kamu değeri oluşturma gibi hedeflerde tek başına bir belirleyici olmaktan uzaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yönetişim, Katılımcı yönetişim, Katılımcı demokrasi, Müzakereci demokrasi.*

NORMATIVE AND PRACTICAL DISCUSSIONS ON PARTICIPATORY GOVERNANCE

Abstract

Participatory governance (PG), as a subset of governance theory, is a popular phenomenon that emphasizes democratic participation with deliberative practices, bases participation on detailed principles and institutions, and aims to strengthen citizen participation in this way. Conceptually, the existing literature on the distinctive features of participatory governance initiatives is limited. On the other hand, although participatory governance offers attractive solutions as normative, it may encounter various problems in practice. This article aims to provide an in-depth discussion on participatory governance by comparing normative discourses and practical experiences on participatory governance. Participatory governance as theoretically and practically has been compared under five headings: representative democracy-legitimacy, effectiveness-efficiency, inclusiveness-sustainability, accountability and public value. As a result, PG provides successful results in solving the participation problems of representative democracy and ensuring efficiency at the local level through deliberative processes. On the other hand, it has been seen that participatory governance produces different results in different social, political and administrative contexts. Participatory governance is far from being a determinant on its own in objectives such as ensuring political legitimacy, accountability, inclusiveness and creating public value.

Keywords: *Governance, Participatory governance, Participatory democracy, Deliberative democracy.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, NİĞDE
e-posta: esekinerbingol@ohu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1250-4102>)

Giriş

Vatandaşların yönetime katılımını sağlamaya yönelik devlet ve sivil toplum odaklı birçok girişim modern demokrasilerde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Literatürde temsili demokrasinin varlığında halk katılımının nasıl etkin bir şekilde sağlanabileceğine ilişkin birçok tartışma bulunmaktadır (Bkz. Gustafson ve Hertting, 2017; Hertting ve Kugelberg, 2018; Heinhelt, 2018; Akarçay, 2019). Temsili demokrasinin katılım ve meşruiyet sorunlarına ilişkin birçok farklı katılım seçeneği ve modeli türetilmiştir. Vatandaş katılımı ile ilgili ilk ve ağırlıklı olarak siyaset bilimi alanında ve temsili demokrasi konusu etrafında başlayan tartışmalar; 1980'lerden itibaren yeni kamu işletmeciliği ve yönetim anlayışlarının gelişmesi ile kamu yönetimi alanında da yaygın bir şekilde yer almaya başlamıştır. Etkili bir yönetimi hedefleyen hükümetler hem bireysel katılım taleplerinin artması hem de dijital teknolojilerin sağladığı olanaklarla birlikte yeni katılımcı uygulamalara önem vermiştir. 1990'lardan itibaren katılımcı yönetim uygulamaları uluslararası birçok kurumun gündemine girmiştir. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi büyük kuruluşların hepsi katılımcı süreçlerin geliştirilmesine kaynak ve çaba harcamıştır (Fischer, 2012). Katılımcı yönetimle ilgili teorik ve ampirik deneyimler bu bağlamda çok sayıda örnek ve katılım modeli sunmaktadır (Fischer, 2010). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde vatandaş katılımının desteklenmesi, katılımcı planlama, katılımcı izleme ve değerlendirme, katılımcı bütçeleme gibi çeşitli katılımcı yönetim mekanizmalarının benimsenmesi giderek yaygınlaşmaktadır.

İyi yönetim anlayışında genel olarak yönetimde katılımcı uygulamalar vatandaşın yalnızca oy kullanma biçiminde siyasi katılımını değil, yönetim her türlü sürecinde yer almasını hedeflemiştir. Böylece vatandaş- devlet ilişkisinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için önemli araçlar oluşturulmuştur (Ateş ve Buyruk, 2018). Yönetimin hedeflediği ortaklaşa yönetimde vatandaşın yönetime katılımı devlet ve sivil toplumla birlikte üç temel sacayağını oluşturmaktadır. Günümüzde yönetim ve katılım eksenindeki tartışmalar; vatandaşın iyi yönetimi gerçekleştirmedeki katkısına yoğunlaşmıştır. Artık vatandaşlardan yalnızca karar alma süreçlerine katılımları değil, aynı zamanda kamu hizmetinin üretimi ve sunumuna da katılmaları beklenmektedir (Çolak, 2021). Kimi yazarların post yeni kamu işletmeciliği olarak da tanımladığı bu dönemde vatandaşlardan yalnızca aktif olmaları değil, aynı zamanda ortak olmaları da beklenmektedir. Hizmet kullanıcısı olarak vatandaşlar artık pasif bir müşteri değil, kamu hizmet sunumunun ortak üreticileri ve paydaşlarıdır (Çolak, 2021). Vatandaşın odakta olduğu yeni yönetim anlayışında vatandaşlar nesne konumundan özne konumuna geçmektedir; Kutlu, Usta ve Kocaoğlu'na göre (2009), vatandaşın odakta olduğu yeni yönetim, 1980'lerde yeni kamu işletmeciliğinin getirdiği vatandaş odaklı yönetimden farklı bir fazı ifade etmektedir. Bu yeni aşamada vatandaş, kendisi için politikalar üretilen pasif konumdan kendine ait politikaları belirleyen aktif bir konuma taşınmıştır (Kutlu, Usta ve Kocaoğlu, 2009).

Katılımcı yönetim, müzakereci uygulamalar yoluyla demokratik katılıma vurgu yapan yönetim teorisinin bir çeşidi veya alt kümesi olarak tanımlanabilir (Fischer, 2012). Genel olarak katılımcı demokrasi teorisine dayanan katılımcı yönetim, müzakere süreçler aracılığıyla vatandaş katılımı uygulamaları sunar. Bu bağlamda, vatandaşların müzakereci olarak yetkilendirilmesine odaklanır (Fischer, 2012)

Katılımcı yönetim, yönetimin katılım boyutuna yaptığı vurgu ile katılımı ayrıntılı kurumlara, ilkelere dayandırmakta bu yolla vatandaş katılımının güçlendirilmesini hedeflemektedir. Katılımcı yönetim böylelikle modern kamu yönetimlerinin sürdürülebilirlik sloganı kadar çok kullanılmaya başlanan ve demokratik katılım ilkelerini temel alarak sürdürülebilir topluluklar oluşturulmasını da destekleyen popüler bir mefhumdur (Miessen, 2013: 29).

Temsili katılımdan katılımcı yönetime geçiş üzerine oldukça geniş bir bilimsel literatür bulunmaktadır. Bununla birlikte hem kavramsal hem ampirik bakımdan katılımcı yönetim girişimlerinin ayırt edici özellikleri üzerine hala çok az şey bilinmektedir (Palumbo, 2017). Kavramsal bakımdan katılımcı yönetimin etraflı bir tanımını yapmanın zorluğu yanında katılımcı yönetim deneyimlerinin de uygulamadaki başarısı farklı sonuçlar arz etmektedir. Katılımcı yönetim normatif olarak çekici çözümler sunmakla birlikte uygulamada hayal kırıklığı yaratabilmektedir.

Bu çalışma katılımcı yönetime yönelik normatif söylemleri ve pratik deneyimleri ortaya koyarak katılımcı yönetim üzerine etraflı bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır. Katılımcı yönetimin normatif iddiaları (katılımcı yönetimden beklenen ideal faydalar/katılımcı yönetimin teorik söylemleri) ve pratikteki bazı katılımcı yönetim

uygulamalarının karşılaştıkları sorunlar beş konu başlığı altında tartışılmıştır. Katılımcı yönetişimin başarısına ve başarısızlığına neden olan olumlu ve olumsuz faktörleri ortaya koymak bu çerçevede önem kazanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde katılımcı yönetim kavramı ayırt edici özellikleri ortaya konarak irdelenmiş, katılımcı yönetişimin unsurları ve uygulamalarına ilişkin genel bir çerçeve sunulmuştur. İkinci ve üçüncü bölümlerde katılımcı yönetişime ilişkin normatif ve pratik argümanlar karşılaştırmalı bir şekilde tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise katılımcı yönetişimin teorisine ve pratiğine ilişkin erişilen bulgular analiz edilmiştir.

1. Katılımcı Yönetişim

Katılımcı yönetim, müzakereci süreçler yoluyla halk katılımı ve demokratik uygulamalar üzerinde durarak çağdaş siyasi sistemlerdeki demokratik açığa bir yanıt olarak gelişmiş, yurttaşların seçmen rolünün ötesinde önemli politika sorunlarını doğrudan müzakere ederek katılabilme yollarını genişletmeyi hedeflemiştir.

Katılımcı yönetişimin genel amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Sorunlardan doğrudan etkilenen vatandaşları katılım süreçlerine dahil etmek, sosyal ve siyasi sorunları ele alma amacıyla ortaya konan çözümleri müzakereci bir şekilde geliştirmek (Palumbo, 2017); Sıradan vatandaşların kamu politikası sürecine katılımını kolaylaştırmak (Andersson ve van Laerhoven, 2007),
- Vatandaşların yetkilendirilmesi, siyasete ilgi duyması, marjinalleştirilmiş kesimlerin katılıma dahil olması, siyasetçilerin ve yöneticilerin karmaşık politika sorunlarına daha iyi yanıt verebilmesini sağlamak (Gustafson ve Hertting, 2017),
- Güvene ve karşılıklılığa dayalı ilişkiler tesis etmek, aynı zamanda, kamu ve özel sektör arasında destekleyici iş birliğine dayalı ilişkileri kolaylaştıran siyasi ağlar ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla bireyleri ve örgütleri hükümet dışı sürece dahil etmek için gereken araçları sağlamak (Fischer, 2012).

Literatürde katılımcı yönetişime ilişkin birçok tanım ve tartışma bulunmaktadır. Tablo 1 alan yazında katılımcı yönetişimin algılanan amaçları, hedefleri ve dayandığı temel kavramları dört başlık altında incelemektedir. Buna göre demokratik yerelleşme, müzakereci demokrasi, yetkilendirme ve öz yönetim katılımcı yönetişimin dört temel sacayağı olarak sunulmaktadır. Katılımcı yönetim, demokratik yerelleşme ile yönetimin meşruiyetini artırır; müzakereci demokrasi uygulamaları ile haklın tercihlerinin toplanmasında daha iyi bir yoldur; katılımda dezavantajlı gruplar için seçenekler sunar ve esnek karar verme tercihleri ile öz yönetişimi güçlendirir (Speer, 2012).

Tablo 1: Katılımcı Yönetişim Literatürünün Temel Özellikleri

Sınıflandırma kriterleri	Demokratik Yerelleşme	Müzakereci Demokrasi	Yetkilendirme	Öz-yönetişim
Katılımcı yönetim (algılanan)	Yönetimin meşruiyetini artırmanın bir yolu	Tercihlerin toplanmasında daha iyi bir yol	Güçsüz gruplar için kararları etkileme seçeneği	Toplu karar almada esnek bir çözüm
Katılımcı yönetim (olması gereken)	Kamu hizmet sunumu yönetişimini iyileştirmeli	Karar verme süreçlerini daha demokratik kılmalı	Geliştirme aşamasındaki yapısal koşulların üstesinden gelmeli	Kamu hizmeti sunumunda özel çözümler sağlamalı
Katılımcı yönetim (dayandığı kavramlar)	Hesap verebilirlik Yanıt verebilirlik	Müzakere ve yönetim	Yetkilendirme ve yapabilirlik	Uyum ve dayanıklılık

Kaynak: Speer, 2012: 2381.

Katılımcı yönetişimde temel olarak halk katılımında geniş, bilgili ve müzakereci bir demokrasi biçimi teşvik edilmektedir. Müzakereci demokraside ise, özgür ve eşit bireylerin kolektif karar alma süreçlerine katılması, kurumların da rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerine göre dizayn edilmesi söz konusudur (Altınkök, 2015). Bu çerçevede KY yöneticiler ve vatandaşlar arasındaki iş birliğini güçlendirmeye yönelik bir dizi kurumsal düzenlemeyi gerektirmektedir. Tablo 2. Amerikan Civicvoice kuruluşunun verilerinden

derlenerek hazırlanmıştır; katılımcı yönetişimin temel unsurları ve uygulamaları üzerine açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır:

Tablo 2: Katılımcı Yönetişimin Unsurları ve Uygulamaları

1.	Bilgilendirme	<ul style="list-style-type: none">• Bilgiye erişimin sağlanması• Bilgiye erişimin izlenmesi (yasalar, izleme verileri yoluyla)• Bilgiye erişimde şeffaflık• Kamusal bilgilerin yayılmasını kolaylaştırma
2.	Eğitim ve Müzakere	<ul style="list-style-type: none">• Yurttaşlık eğitimi (demokrasi eğitimi)• Halk forumları• 21.yy kasaba toplantıları• Sorgu zirveleri• Çalışma çemberleri• Vatandaş Jürileri• Müzakereci oylama• Halk eğitimi
3.	Savunuculuk ve Vatandaş Sesini Duyuruma	<ul style="list-style-type: none">• Kamuoyu yoklaması• Referandum• İnsan odaklı savunuculuk• Kanıt odaklı savunuculuk
4.	Kamusal Diyalog	<ul style="list-style-type: none">• Çok paydaşlı diyalog• Üretken diyalog• Sürdürülebilir diyalog• Kamuya açık sohbetler
5.	Seçim şeffaflığı ve hesap verebilirlik	<ul style="list-style-type: none">• Seçim öncesi seçmen farkındalık kampanyaları• Seçim platformu oluşturma• Aday tartışmaları
6.	Politika ve planlama	<ul style="list-style-type: none">• Katılımcı politika oluşturma• Katılımcı kalkınma planlaması• Gelecek araştırmaları• Ortak politika oluşturma kurulları• Katılımcı sosyal etki analizi• Parlamenterlerin eğitimi• Politika denetimleri• Topluluk temelli izleme sistemleri
7.	Bütçeleme ve kamusal harcama	<ul style="list-style-type: none">• Kamu gelirlerinin raporlanması ve izlenmesi• Bütçe şeffaflığı ve bağımsız bütçe analizi• Alternatif bütçe girişimleri (toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme gibi)• Kamu harcama takibi• Topluluk önderliğinde satın alma (ihale)• Katılımcı Bütçeleme
8.	Danışma ve Hizmet Değerlendirmesi	<ul style="list-style-type: none">• Paydaş anketleri• Topluluk izleme ve değerlendirme
9.	Halk Değerlendirmesi	<ul style="list-style-type: none">• Demokrasi Değerlendirmeleri• Siyasi Hesap Verebilirlik için Sosyal Sözleşmeler• Vatandaş Danışmanla

Kaynak: (Civicus, 2022a)'den yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Buna göre katılımcı yönetim modelinde;

- Bilgilendirme,
- Müzakere,
- Savunuculuk,
- Vatandaşın sesinin duyulması,
- Kamusal diyalog,
- Seçim şeffaflığı ve hesap verebilirlik,
- Politika ve planlama,
- Bütçeleme ve kamu harcamalarının takibi,
- Paydaş analizi ve
- Halk değerlendirmesi unsurları bulunmaktadır.

Katılımcı yönetimde bilgilendirme, bilgi edinme özgürlüğü mevzuatını etkili bir şekilde uygulamak için loibencilik yapmaktan yasa koyucuları bilgiye erişmeye yönelik hareket geçirmeye kadar çeşitli faaliyetleri içerir. Aynı zamanda bilgiye erişim yollarının izlenmesi gerekir. Vatandaş tarafından talep edilen bilgi türlerinin sunulmasında belirli bir standardın korunmasını kolaylaştıran bir bilgi izleme metodolojisinin oluşturulmasını ifade eder (Civicus, 2022b). *Eğitim ve müzakere*, vatandaşları kamuoyunu ilgilendiren konularda hakları ve sorumlulukları hakkında bilinçlendirmek, bu konuları öğrenme ve tartışmalarına yardımcı olmak için halk forumları, 21.yy kasaba toplantıları, sorgu zirveleri, çalışma çemberleri, vatandaş jürileri gibi çeşitli yenilikçi yöntemleri¹ hayata geçirmeyi amaçlar (Civicus, 2022c). Bu yöntemler arasında sayılabilecek e-katılım önemli bir katılımcı yönetim mekanizmasıdır. E-katılım, katılım süreçlerinin bilgi iletişim teknolojileri aracılığı ile gerçekleşmesini ifade eden bir olgu olarak, vatandaşlar, yönetenler veya kurumlar arasında olduğu kadar vatandaşlar ve toplumsal aktörler arasında da doğrudan iletişim yollarını açmakta ve siyasi fikirlerin müzakeresinde önemli rol oynamaktadır (Hennen vd.,2020; Kneuer ve Harnisch, 2016).

Vatandaş savunuculuğunu geliştirmek ve vatandaşların sesini duyurması, vatandaşların ilgi, görüş ve endişelerini açıkça ifade etmeleri için bir dizi araç geliştirilmesini ifade etmektedir. *Bunlar arasında referandum, kamuoyu yoklaması gibi bilinen araçların yanında insan merkezli savunuculuk ve kanıt merkezli savunuculuk gibi yeni araçlar da bulunmaktadır. İnsan merkezli savunuculuk, vatandaş merkezli savunuculuk, katılımcı savunuculuk, dönüştürücü savunuculuk ve sosyal adalet savunuculuğu olarak da adlandırılmaktadır. İnsan merkezli savunuculuk kamu politikalarını, sosyal-politik süreçleri etkilemeyi amaçlayan, marjinal grupların kendi adlarına konuşmalarını sağlayan ve onları yetkilendiren; medyayı kullanarak, halkı eğitmek, seçmen grupları oluşturmak, araştırma yapmak, diğer gruplarla koalisyonlar kurmak gibi bir dizi organize eylem olarak tanımlanmaktadır (Civicus, 2022d).*

Kamusal diyalog, daha verimli etkileşimleri teşvik etmek ve birden fazla devlet ve devlet dışı aktör arasında diyalogu geliştirmek için bir dizi yenilikçi yaklaşım ve aracı ifade etmektedir. Bunlar arasında çok paydaşlı diyalog, ilgili paydaşları veya belirli bir konuda ortak noktası olanları birbiri ile iletişime geçirmeyi amaçlar. Farklı aktörler arasında güven düzeylerini artırmak, bilgi paylaşmak ve kurumsal iletişimi güçlendirmektir. Üretken diyalog, bireylerin kişisel inançlarını, görüşlerini ve varsayımlarını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Sürdürülebilir diyalog katılımcıların derin içsel çatışmalarını ortaya çıkararak diyalogun dönüştürücü olmasını hedefler. Kamuya açık sohbetler, karşılıklı anlayışı artırmayı, iletişimi geliştirmeyi ve daha yapıcı ve işbirlikçi ilişkiler kurmayı amaçlar (Civicus, 2022e).

Seçim şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin sağlanmasında katılımcı yönetim bir dizi araç kullanır. Seçim öncesi seçmen farkındalık kampanyaları, seçim öncesi diyalog platformları oluşturmak, aday tartışmaları gibi. *Politika oluşturma ve planlama*; katılımcı sosyal etki analizi, gelecek araştırmaları gibi araçlar vatandaş katılımının yanı sıra milletvekilleri ve bakanlar gibi aktörlerin politika oluşturma ve planlama süreçlerine aktif katılımını güçlendirmeyi

1 Benzer yenilikçi katılım yöntemleri için Bkz. Uçar Kocaoğlu, 2019a; Saylam, 2019; Seçkiner Bingöl, 2021.

amaçlayan çeşitli yaklaşımları ve yöntemleri kapsar (Civicus, 2002f). *Bütçeleme ve kamusal harcamaların takibi*, kamu gelirlerinin raporlanması ve izlenmesi, bütçe şeffaflığı ve bağımsız bütçe analizi, alternatif bütçe girişimleri (toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme gibi), kamu harcama takibi, topluluk önderliğinde satın alma, katılımcı bütçeleme gibi araçları gerektirmektedir (Civicus, 2022a). *Paydaş analizi ve halk değerlendirmesi*, vatandaşların kamu hizmetlerinin erişebilirliğini, kalitesini, verimliliğini izlemeleri ve değerlendirmeleri için yenilikçi yolların sunulmasını içerir. Hizmet sağlayıcılarının performanslarını değerlendirmek, hizmetlerin kalitesini kıyaslamak ve takip etmek için vatandaş topluluklarının oluşturulması, katılımcı değerlendirme araçlarının geliştirilmesi gibi örnekler verilebilir (Civicus, 2022a)

2. Katılımcı Yönetişim Üzerine Normatif Tartışmalar

Katılımcı yönetişimin tanımlanmasına ve amaçlarına ilişkin literatür dikkate alındığında normatif açıdan katılımcı yönetişime ilişkin tartışmalar beş başlık altında incelenebilir:

İlk olarak: a) Katılımcı yönetişim, müzakereci uygulamalarla temsili demokrasinin katılım sorunlarını iyileştirir; b) Temsili demokrasinin meşruiyet sorunlarına yanıt üretir ve c) Demokrasi pratiğini iyileştirerek vatandaşların bireysel olarak katılma kapasitelerini ve iletişim becerilerini geliştirir. Üç alt başlık halinde ele alınan bu ilk kısım ilgilili tartışmalar çoğunlukla katılımcı yönetişimin temsili demokrasi olgusu ile ilişkisi etrafında toplanmaktadır (Bkz. Fung, 2015; Heinhelt, 2018; Akarçay, 2019). Katılımcı yönetişim, temsili bir demokrasiden ziyade vatandaşların öz-yönetiminin gerçekleşmesine odaklanarak demokrasinin yeniden kavramsallaştırılması yönünde bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Heinhelt, 2018). Temsili demokraside halk katılımı, siyasi parti faaliyetleri ve oylama gibi geleneksel katılım araçları ile birlikte siyasi mekanizmanın ana unsurudur. Temsili sistem, ideal-tipik temsil anlayışından hareketle, demokratik değerlerle dikey, hiyerarşik, yukarıdan aşağıya uygulamalar yolu ile bir ilişki kurmaktadır. Dolayısıyla temsili demokrasi, dikey hesap verebilirlik gibi hiyerarşik uygulamaları mümkün kılmıştır (Rogers ve Weber, 2010).

Katılımcı yönetişim ise vatandaş katılımının daha ayrıntılı ve çeşitli ilkelere, kurumlara dayanması gerektiğine dair bir kabulü yansıtmaktadır. Buna göre siyasi gücün daha eşit dağılımı, kaynakların daha adil dağılımı, karar alma süreçlerinin adem-i merkezileştirilmesi, geniş ve şeffaf bir bilgi alış verişinin geliştirilmesi, işbirlikçi ortaklıkların kurulması, kurumlar arası diyaloga vurgu yapılması ve daha fazla hesap verebilirliğin olması esastır (Fischer, 2012). Temsili demokraside katılımcı süreçler özgür ve açık tartışmalar için sınırlı bir alana sahipken (Hertting ve Kugelberg, 2018: 1), katılımcı yönetişim siyasi hakların eşitliği, korunması gibi konularda katılımı geliştirici imkanlar sunmaktadır (Gustafson ve Hertting, 2017). Çeşitli yönetişim düzenlemeleri ile katılımı yatay ve farklı yelpazeden aktörlere dağıtarak demokrasi pratiğini geliştirmeye çalışır. Temsili demokrasideki hiyerarşik uygulamalar katılımcı yönetişimde heterarşik ve müzakereci uygulamalara bırakılmaktadır.

Fung'a göre (2015), katılımcı yönetişimin getirdiği yeniliklerin en itici güçlerinden biri yasal, idari ve anayasal kararlar için *meşruiyeti artırma* arayışı olmuştur. Kutlu'ya göre ise (2019), katılımın belki de en net katkısı sisteme meşruiyet vermesindedir. Çünkü katılım demokratik bir sistemin en belirleyici unsurudur.

KY politika yapım sürecine *yeni ve çeşitli katılım biçimlerini* enjekte ederek meşruiyeti artırma iddiasındadır. Bu şekilde politikaların kamuoyunun bakış açısı ile daha yakından uyumlu olması sağlanarak temsili politika oluşturma sürecindeki demokratik başarısızlıklar dengelenmiş olur (Fung, 2015). Böylece katılımcı yönetişimden siyasal eşitliğin sağlanması ve daha kapsayıcı katılım sağlaması bakımından demokratik süreçlerin iyileştirmesi beklentisi vardır. KY'de pratikte uzlaşma sağlanmasa dahi "fikir birliği" ile karar alınması esastır (Ansell ve Gash, 2007). Bu esas, sembolik katılım şansını azaltır böylelikle kimliklerden ziyade fikirlerin öne çıkması mümkündür. Fikir birliğine dayalı karar almada sesi az ve güçsüz çıkanların kararlarının da sonuçlara etki edebilme şansı bulunmaktadır.

Katılımcı yönetişim uygulamaları ve katılımcı yaklaşımların temel hedeflerinden biri "*insanların kendini geliştirmesi*" ve "*yetkilendirilmesi*"dir (Rahman, 1995). Katılım her şeyden önce geliştirici bir uygulamadır. Karar verme sürecine katılan her vatandaş kendi bilgi ve tecrübesini de beraberinde getirmektedir (Kutlu, 2019). Vatandaşların yurttaş jürileri gibi platformlarda birbirleri ile diyalog içerisinde olması, iletişim becerilerini geliştirir, siyasal konularla ilgili bilgilerini artırır, karmaşık politika meseleleri ile başa çıkma becerisi kazanmalarını

sağlar (Fishcer, 2012). Örneğin, yurttaş jürilerindeki panelistlerin tartışılan konu hakkındaki bilgilerinin arttığı ve genellikle karmaşık politika meseleleriyle başa çıkma yeteneklerine dair yeni bir güven kazandıkları görülmektedir (Fishkin, 2009). KY, dezavantajlı ve erişilmesi zor grupları bir araya getirerek, bazen birbirinden çok farklı görüşlere sahip gruplar arasında bağlayıcı köprü kurarak sosyal sermaye ağlarını da güçlendirmektedir (Involve, 2005). Vatandaşlar kamu politikalarının tasarımı ile ilgili karar alma süreçlerine, hükümet harcamalarının izlenmesi ve değerlendirilmesine katılarak (Speer, 2012), yalnızca danışan değil fikir birliği ile alınan kararlara (Ansell ve Gash, 2007) katılan aktif aktörlerdir.

Fishcer'e göre (2010), demokratik katılım genellikle kendi başına siyasi bir erdem olarak kabul edilir. Ancak katılımcı yönetim demokratik *iletişim becerilerinin geliştirilmesi*, vatandaşların güçlendirilmesi ve bu yolla topluluk kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunarak daha fazlasını sunmaktadır. Katılımcı yönetim vatandaşların hem entelektüel hem duygusal olarak insani gelişimine katkıda bulunmaktadır (Fishcer, 2010). Bir topluluğun karşılaştığı sorunlarla kolektif olarak başa çıkma yeteneğinin geliştirilmesi olarak kapasite geliştirme, bir sosyal birliktelik duygusuna katkıda bulunabilir. Katılımcı yönetim, geleneksel yurttaş katılımı kavramlarıyla ilişkilendirilen bireyin görece pasif rolünden ziyade, yerel topluluklardaki yetkin bireylerin ortak problem çözme için ihtiyaç duyulan "sosyal sermaye" türlerini bir araya getirmelerine ve bunları birlikte inşa etmelerine yardımcı olur (Putnam, 2000). Bunu kısmen sosyal güven ve kolaylaştırabileceği karşılıklı anlayış türleri oluşturarak yapar.

İkinci olarak, katılımcı yönetim katılımı daha kapsayıcı olma bu yolla daha sürdürülebilir topluluklar oluşturma, yoksulluğu iyileştirme gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda yardımcıdır. Farklı seslerin müzakereci bir ortamda kapsayıcı bir şekilde tasarlanması süreçten etkilenen kişi ve kuruluşların sürece dahil olması kamusal yararın gerçekleşmesini sağladığı gibi marjinal kesimlerin seslerini duyurabilmesini ve daha kapsayıcı politikaların oluşmasını sağlayacaktır. Birçok araştırma, katılımcı süreçlerde dezavantajlı vatandaşların tercihlerini onları dikkate alacak şekilde ifade etme şanslarının arttığı varsayımına dayanarak yerel düzeyde katılımcı demokrasinin yoksullar ve diğer dezavantajlı gruplar için faydalı olabileceğini öne sürmektedir. Vatandaş eğitimi türleri, özellikle iletişim becerileri için yeni fırsatlar yaratmaktadır (Fishcer, 2012). KY, sunulacak bir hizmete ilişkin kullanıcı araştırması yapılırken, politika yapımı sırasında ondan etkilenen gruplar üzerinde de bir araştırma yapılmasını hedefler (Pia, 2019). Giessel'e göre (2009), yerel gündem belirleme aşamasında, farklı aktörlerin katılımı, sürdürülebilirlikle ilgili sorunların erken tanınmasına ve hatta önlenmesine yol açacaktır. Politikaların formüle edilmesi sırasında vatandaşların yerel bilgilerine başvurulması yöreye uygun problemlerin çözülmesini sağlayacaktır. Karar verme aşamasında, katılımcı yönetim toplumdaki sürdürülebilir politikalarla birlikte hareket edecektir, çünkü vatandaşlar yaşadıkları çevrenin uzun vadeli sağlığıyla kendileri ve çocukları için ilgileneceklerdir (Corburn, 2003: 423). Buna göre, katılımın olduğu açık bir siyasi süreç sürdürülebilir kalkınmaya yol açacaktır (Giessel, 2009). Yerel kalkınma ve katılım üzerine başka çalışmalar da katılımın kalkınma ve yoksulluk üzerinde olumlu etkisinden bahsetmektedir (Bkz. Noori, 2017). Katılımcı yönetim perspektifinden yoksulluğun azaltılması için en önemli olan şey, yoksulların yoksulluktan kurtulmaya nasıl katkıda bulunabileceklerini belirlemek, izlemek ve bunu yapmalarını sağlamaktır (Schneider, 1999). Bu şekilde yoksulların yoksulluktan kurtulmak için çeşitli yollardan güç kazanmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Bunun yollarından biri ise vatandaşların iletişim becerilerinin geliştirilmesidir. KY, yoksulların bağımsız olarak hak taleplerinde bulunabildikleri, kendi başlarına örgütlenmelerine ve birer aktör ya da paydaş olmalarına yardımcı olunan bir süreç tasavvur etmektedir (Schneider, 1999).

Üçüncü olarak katılımcı yönetim etkili ve verimli hizmet sunumunu sağlar. Fishcer'e göre (2010) katılım verimlilik ve etkinliği birleştirme potansiyeline sahiptir. Özellikle topluluk katılımı, gelişmekte olan ülkelerde kaynak kullanımı açısından projelerin amaçlanan sonuçlara ulaşmasında etkili olmuştur. Katılımcı yaklaşımların hizmet verimliliği ve etkinliği sağladığına yönelik kurumsal düzeyde de geniş bir konsensüs söz konusudur. Çok sayıda uluslararası kuruluş bu yönde düzenleme geliştirmiştir ve çeşitli sektörlerde ve hizmetlere uygulamaktadır. Karar alma süreçlerine vatandaş katılımının artması kamu hizmetleriyle ilgili verimlilik ve kalite algısını da olumlu etkilemektedir (Yavuz, 2017). Katılım diğer yandan denetimi sağlayarak kaynakların dağıtımını etkileme konusunda verimliliğe katkıda bulunmaktadır (Pia, 2019). Katılımcı bir uzlaşma ile alınan kararlar hesap vermeyen yöneticiler yerine kaynakların dağıtımını etkileme konusunda yararlı olmaktadır. Kamu kaynaklarının daha doğru ve adil bir şekilde kullanılması dolayısıyla eğitim, sağlık, çevre koruma gibi alanlarda, ortaya çıkan sorunlara daha

hızlı yanıt verilmesine, yerel kaynaklara uygun çözümlerin daha etkin geliştirilmesine ve verimliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Kamu sektöründe katılımının düzenleyici bir etkisi bulunmaktadır; kaynakların kullanımı üzerindeki daha çok gözetim ve denetim sağlamayı mümkün kılarak hizmetlerin etkilerini ölçeklendirir (Pia, 2019). Diğer yandan katılımcı yönetişimin verimliliği azaltılabileceği de iddia edilmektedir. Buna göre katılım daha çok insanın sürece dahil edilmesini, çoğu zaman da konu ile ilgisi olmayan vatandaşların katılımını beraberinde getirebilir. Çok fazla görüş içerisinde yararlı ve gerçekten sonuç üretebilecek görüşlerin kaybolma riski de vardır (Kutlu, 2019: 20).

Dördüncü olarak, KY, hesap verebilirlik ve şeffaflığın sağlanmasında etkili çözümler sunar. Birçok çalışma sivil toplum aktörleri etkili bir şekilde hükümet işlerine katıldığında hesap verebilirlik mekanizmalarının iyi işlediğini göstermekte; iyi organize edilmiş aktif bir sivil toplumun yaptırımların uygulanmasındaki önemine işaret etmektedir (Speer, 2012; Avritzer, 2002). Hesap verebilirliğin sağlanmasında katılımcı yönetim bir dizi araç kullanır. Seçim öncesi seçmen farkındalık kampanyaları, seçim öncesi diyalog platformları oluşturmak, aday tartışmaları gibi. Vatandaşlarla yakın bağlar kurulması ile kurumlar için artan demokratik meşruiyet, kamu kurumları için artan itibar, aktif vatandaşlık için yaratılan fırsatlar ve daha etkili bilgi yayma ve daha iyi diyalog nedeniyle kamu kurumlarının daha fazla hesap verebilirliği sağlanabilir. Ayrıca katılımcı bütçeleme ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme gibi bütçeleme araçları sunarak kamu harcamalarının takibini sağlar (Civicus, 2022a).

Son olarak, katılımcı yönetim kamu yararı sağlar ve kamu değeri üretir. Kamu değeri², kamu yararından farklı olarak pasif olarak kamusal çıkarları korumaktan ziyade aktif olarak bir değer yaratmaya işaret eder (Köseoğlu ve Tuncer, 2014). Kamu değeri kamu örgütlerinin ürettiği hizmetlerin yanında bu hizmetlerin sonuçları ile de ilgilenir; bireyler kamu için anlamlı olana odaklanarak kanun ve kuralların uygulanmasını tecrübeleri ile değerlendirir (Köseoğlu ve Tuncer, 2014), bu anlamda kamu değeri vatandaşların algıları ile ilgilenir ve yönetime katılımlarını kapsar. Katılımcı yönetim uygulamaları ile vatandaşların müzakereci süreçlerde fikir birliği esasına dayanarak kamu politikaları ve sonuçlarına ilişkin aktif katılımları kamu değeri oluşmasına yardımcı olur. Kamu değeri oluşması için öncelikle halkın yetkili olması, kamu kaynaklarının ve harcamaların tahsisi gibi konularda müzakereci olabilmesi gereklidir (Köseoğlu ve Tuncer, 2014). Bu ise katılımcı demokrasi veya katılımcı yönetim uygulamaları ile mümkün olabilir. Değer odaklı bir kamu yönetimi yaklaşımı benimsemek, sadece temel değerleri tanımlamakla ilgili değil, aynı zamanda hizmet verdiğimiz insanların değerlerini anlamakla ve bunu yansıtmakla da ilgilidir (Pia, 2019). KY, katılım yolu ile bir sahiplenme duygusu yaratarak vandalizmi azaltır, insanların kendi yaşam kalitelerini iyileştirme sorumluluğunu paylaşmalarını sağlar (Involve, 2005). Kamu değerini tanımlamada kullanılan kavramlardan bir diğeri “rafine edilmiş tercihlerdir” (Erten, 2021). Buna göre kamu mal ve hizmetlerinden istenilen sonuçların elde edilmesi için halkın aktif katılımı ve müzakere gereklidir. Kamu değeri bu bakış açısına göre, toplum için arzulanabilir sonuçlar yarattığında mümkündür. Dolayısıyla, rafine edilmiş tercihler perspektifinden de kamu değeri, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere yönelik halkın ortak tercihidir (Erten, 2021).

3. Katılımcı Yönetişim Üzerine Pratik Tartışmalar

Katılımcı yönetimle ilgili pratik tartışmaların odaklandığı noktalardan *ilki müzakereci seçeneklerle vatandaş katılımını iyileştirmesi ve temsili demokrasi sorunlarına yanıt üretmesi üzerinedir.* Birçok araştırma katılımcı yönetişimin sağlıklı bir müzakereci demokrasiyi sağlayabileceğini doğrulamıştır. Fung ve Wright (2003), Chicago’da Mahalle Yönetişimi konseylerini incelediklerinde vatandaşları ve yöneticileri kapsayan katılımcı araçların çeşitli katılım zorlukları ile başa çıkmalarında yardımcı olduğu sonucuna varmışlardır. Habitat Koruma Planı projesinde, yerel toplulukların faaliyetlerini koordine etmede ve vatandaşları yetkilendirmede yönetişimi iyileştirdiği sonucuna varmışlardır. Bingham vd. (2005), Los Angeles’taki Mahalle Katılım Projesi, Amerika Speaks, 21. Yıllık kasaba toplantıları ile kamu görevlilerinin müzakereci demokrasi ve işbirlikçi kamu politikası yapım süreci yaratarak katılımcı yönetim üzerinde olumlu etkisi olduğunu, bu katılım araçlarının yerel sakinlerin tercih ve görüşlerini dikkate alan yarı yasama süreçleri olduğunu belirtmişlerdir. Gustafson ve Hertting (2017), İsveç’te mahalle yenileme programı kapsamında katılımcıların katılım güdülerini inceledikleri çalışmalarında katılımda üç farklı güdü grubu olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar ortak yarar güdüsü ile hareket edenler, kişisel çıkar güdüsü olanlar ve mesleki yeterlilik güdüsü ile katılanlar olmak üzeredir. Buna göre, ortak yarar, yerel kalkınmaya katkıda bulunmaya yönelik genel bir arzuyu yansıtmakta; kişisel çıkar, kişinin kendi siyasi etkinliğini geliştirme ve kendi

2 Kamu değeri ile ilgili tartışmalar için, Bkz. Karkin ve Jansen, 2013.

grubuna söz hakkı vermenin bir bileşimini ifade etmekte; mesleki yeterlilik ise daha bağımsız bir profesyonel temelde katılımı ifade etmektedir. Gustafson ve Hertting (2017). Buna göre, vatandaşlar farklı nedenlerle katılımcı programlara katılmayı seçebilirler ve dolayısıyla katılım programlarının içeriği ve sonuçlarıyla ilgili farklı beklentileri olabilir. Katılımcı yönetim bu nedenle aynı anda farklı yönetim işlevlerini yerine getirebilir ve farklı türde katılımcıları harekete geçirebilir (Gustafson ve Hertig, 2017). Bednarska and Olejniczak (2016: 706); Polonya’da Wrocław şehrinde, katılımcı bütçe uygulamalarını, akıllı şehir bağlamında analiz ettikleri çalışmalarında katılımcı bütçelemenin bir dizi yenilikçi bilgi kanalı aracılığıyla yetkililerin ve yerel sakinlerin verimli iletişimini sağladığı sonucuna varmıştır. Katılımcı bütçeleme hem fikirlerin toplanması hem de bir sonraki seçimlerde fikirlerin gerçekleştirilmesinin değerlendirilmesi aşamasında önemlidir. Katılımcı bütçeleme özellikle o ana dek pasif katılım göstermiş yerel sakinlerin aktif katılımını sağlamaya yardımcı olmuştur. Meijer, Burger ve Ebbers (2009) ise, e-katılımın internette yeni vatandaş katılım biçimleri yarattığını; bilhassa vatandaştan vatandaşa etkileşimi (C2C) sağlayarak e-yönetişimi güçlendirdiğini belirtmişlerdir. Halk katılımının birçok önemli biçimi vatandaşlar arasındaki etkileşimlerle gerçekleşir. Bu etkileşimler katılımcı yönetimin BİT yoluyla gerçekleşmesini ifade den farklı bir biçimi olarak e-yönetişimin incelenmesi için önemlidir. Vatandaş katılımının yeni biçimleri vatandaştan vatandaşa (Citizens2Citizens) etkileşim (C2C) olarak adlandırılabilir. Vatandaşlar interneti siyasal katılım, gündem belirleme veya sosyal katılımı kolaylaştırmak için kullanır (Meijer, vd., 2009). E-katılım vatandaşlara ortak iyiyi gerçekleştirmek, ortak hedeflere erişmek için yeni yollar sağlamaktadır. C2C etkileşimleri kararları vermek, sorunları çözmek, kamu hizmetlerini iyileştirmek, vatandaşları doğru zamanda güncel bilgilerle buluşturmak gibi avantajlar sağlamaktadır (Saylam ve Yıldız, 2022: 6). Buna göre, e-katılım mekanizmaları vatandaştan vatandaşa etkileşimi artırarak katılımcı yönetim uygulamalarını desteklemektedir.

Katılımcı yönetim ve siyasi meşruiyet ilişkisi ise normatif tartışmalarda olduğu gibi doğrusal sonuçlar sunmamaktadır. Katılımcı yönetimin siyasi meşruiyeti artırdığına yönelik pratik tartışmalar bu konuda çekimser kalmaktadır. Fung (2015), katılımcı yönetimin siyasal meşruiyet üzerine etkisini üç örnek üzerinden incelemiştir. İlk örnek, Kanada’da bir eyalette seçim sistemini iyileştirecek değişiklikler hakkında bir referandum üzerindedir. Buna göre vatandaşlara çoğunluğa dayalı temsilci seçme sisteminden, orantılı temsil formuna geçiş geçmeme yönünde oy kullanma tercihi sunulmuştur (orantılı temsil formu vatandaşlar lehinedir). Sonuçlara göre halk bu referandumu %62 oranı ile reddetmiştir (Fung, 2015). İkinci örnek, Kanada’nın bir başka eyaleti olan Ontario’da, Yurttaşlar Meclisi eyaletin karma üyeli temsil oylama sistemini benimsemesine yönelik referandum yapmıştır. Meclis 94-8 oyla bu karara varırken, karar halk oylamasına sunulduğunda seçmenlerin %63’ü bu tedbire karşı çıkmıştır (Fung, 2015). Üçüncü örnekte, ABD’nin Kaliforniya eyaletinde, 2008 tarihli bir referandumda, Kaliforniya Eyalet Meclisi ve Kaliforniya Eyalet Senatosu seçim bölgesi sınırlarını belirleme yetkisini Kaliforniya Vatandaşları Yeniden Bölgeleme Komisyonu adlı yeni bir organa devretmiştir. İki yıl sonra seçmenler, komisyonun kongre bölgesi sınırlarını da çizme yetkisini genişleten önermeyi oylamışlardır. Pek çok önde gelen Demokrat politikacı, bölge kontrolünü kaybetmenin bir sonucu olarak koltuklarını kaybedeceklerinden korktukları için bu komisyon sürecine karşı çıkmışlardır (Fung, 2015). Fung’a göre (2015), burada aslında danışma niteliğinde olması gereken vatandaş meclislerinin kararlarda bağlayıcı olması demokratik meşruiyet açısından problemlidir; çünkü politikacılar kendileri veya partilerinin beklentileri lehine kurallar koyma konusunda güçlü teşviklere sahiptir. Vatandaşlar profesyonel siyasetçi değildir, dolayısıyla üzerinde geniş uzlaşa olan çıkarlar yönünde hareket edebilir. Nihayetinde yoğun vatandaş katılımının demokratik meşruiyeti artırdığına ilişkin tutarlı bir literatürden bahsetmek zordur.

Miessen ise (2013), katılım tarzlarının popülist olabileceğine dikkat çekerek katılımın meşruiyetini sorgulamıştır. Herhangi bir siyasal krizde referandumlar karar almaktan korkan yöneticiler tarafından tercih edilir olmaktadır. Siyasal sorumluluk referandum yolu ile ertelenmektedir. “Siyasetçiler herkese sordukları bir mesele hakkında vizyon ya da fikir sahibi olmaya ihtiyaç duymazlar” (Miessen, 2013: 34). Bu durumda demokrasinin aşınması içeriden başlar ve böyle bir demokrasi modeli oldukça tehlikelidir. “İsviçre’de minarelerin yasaklanmasına ilişkin bir örnekte, İsviçre Halk Partisi katılımcı demokrasiyi yabancı düşmanlığını desteklemek için kullanmış vatandaşların karar vermesine yardımcı olmak için özellikle medyayı arkasına alarak ve amansız bir kampanya yürüterek geniş kitleleri yönlendirmiştir” (Miessen, 2013: 34). Verili bir siyasal sistemde referandumlar gerçek çoğunluğu gösterir, fakat diğer yandan çoğunluğa başvuranların aynı zamanda seçim kampanyalarına en çok yatırım yapabilenler olduğunu da unutmamak gerekir (Miessen, 2013: 34). Dahl ise (1956:89), düşük sosyo-

ekonomik sınıftan vatandaşların geniş katılım göstermesi halinde otoriter fikirlerde bir uzlaşmaya sebebiyet verebileceğine ve dolayısıyla toplumun temel normlarında bir düşüş yaratabileceğine dikkat çekerek katılımın tehlikeli olabileceğini belirtmiştir.

Katılımcı yönetim ve demokrasi ilişkisi bağlamındaki diğer bir tartışma, vatandaşların katılma isteği ve yetkinliğine odaklanmaktadır. Katılımın iletişim ve kapasite becerilerini geliştirmesi için vatandaşların kişisel veya geleneksel (aile ve toplumsal bağlarla) olarak sahip olması gereken bazı belirli becerilere ihtiyaç vardır. Toplumun dezavantajlı kesimleri ise bu becerilere sahip değildir. Bu yetiler, bir ekipte çalışabilme yeterliği, işbirlikçi aktivitelere katılabilme gibidir (Osmani, 2007). Ayrıca, katılımın bir kapasite geliştirme faydası üretebilmesi için katılımın avantajlarının dezavantajlarından fazla olması gerekir. Osmani (2007), “teşvik boşluğu” olgusu ile katılımın bazı maliyetlerine odaklanarak katılımın pratik faydalarını sorgulamaktadır. Vatandaşların birçoğu katılmak için harcaacakları zaman ve emeğin karşılığı olarak pratik bir fayda beklemektedir. Katılımın fiziki maliyetleri (ulaşım gibi) yanında topluluk önünde konuşma gibi psikolojik maliyetleri de vardır; özellikle özgüvenleri düşük olan vatandaşlar için bu rahatsız edici olabilmektedir. İkinci olarak kapasite geliştirme, sosyal birliktelik duygusunun inşası ve bireyin görece pasif rolünden ziyade, yerel topluluklardaki yetkin bireylerin ortak problem çözme için ihtiyaç duyulan “sosyal sermaye” türlerini bir araya getirmelerine ve bunları birlikte inşa etmesi ile ilgilidir (Putnam, 2000). Bunun gerçekleşmesi ise sosyal birlikteliğin güç kurulabildiği topluluklar için oldukça zor olabilir.

İkinci olarak, KY’in özellikle yerel düzeyde yoksullar ve diğer dezavantajlı gruplar için faydalı olabileceği yönünde birçok alan araştırması vardır (Bkz. Schneider, 1999; Neha, 2007). Diğer yandan KY’in ancak adaletli sosyal bağlamlarda işe yarayabileceği karşı bir argüman olarak sunulmaktadır. Osmani’ye göre (2007), *güç dağılımı* olgusu katılım sürecinin adaletli gerçekleşmesi için dikkate alınmalıdır. Zengin ve yoksul arasındaki sosyal hiyerarşiler, sosyal gruplar arasındaki cinsiyet, etnik köken, din vb. ayrımlardan kaynaklanan gruplaşmalar, bazı grupların diğerlerine baskın olmasını beraberinde getirmektedir. Böyle bir durumda katılım da eşitsizler arasında olmaktadır, güçlü olan gruplar güçsüz olanları manipüle edebilmektedir. Eğer katılımcı yönetim sağlıklı bir müzakere ortamı sağlayabilirse işte tam burada işe yarayabilir. Buna göre *“herkesin fikrini gerekçeleri ile birlikte sunduğu bir tartışma ve karar alma ortamında karar verme kuralları öyle bir olmalıdır ki ne zayıf gruplar kolayca manipüle edilebilsin ne de güçlü gruplar tartışmadan kolayca galip çıksın. Karar verme tasarımında yalnızca yeterli gerekçe ve kanıt sunabilen ve etraflıca tartışılabilen konular öne çıkmalıdır. Burada da dezavantajlı kesimlerin tartışma ve gerekçe sunma olanakları desteklenmelidir”* (Osmani, 2007:27).

Schneider (1999: 528), Bangladeş, Bolivya ve Brezilya’da katılımcı yönetim ve yoksulluk azaltma girişimleri üzerine yaptığı araştırmada yoksulların güçlendirilmesi veya yetkilendirilmesi yönündeki deneyimlerin katılımcı yönetime yönelik yasal süreçlerin hazırlanması, politika vurguları, sivil toplumun dahil edilmesi; kaynakların yerleştirilmesi, kapasite geliştirme çabaları gibi araçlarla gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Sonuçlara göre Bangladeş’te sivil toplum çalışmaları ve mikro kredi uygulamaları yoksulluğun azaltılmasında orta derecede etkili olurken, Bolivya’da kırsal toplulukların kalkınma sürecine katılımı artmıştır. Brezilya’da ise KY uygulamaları yoksullukla mücadelede dayanışma ağlarının canlanması, kaynak kullanımında rasyonellik ve şeffaflığın artırılması gibi sonuçlar üretmiştir. Öte yandan Bolivya’da yerel elitler ve yöneticiler arasındaki bağlar, hükümetin tepeden yaklaşımı, yoksulların dahil edilememesi problemleri, kamu görevlilerinin zayıf hesap verebilirlikleri katılımcı yönetim uygulamalarının önündeki engeller olarak not edilmiştir. Brezilya’da yoksullukla mücadelede kaynak eksikliği, zayıf kurumsal mekanizmalar ve yerel ekonomi politikaları katılımcı yönetimin uygulanmasının önündeki diğer engeller olarak sıralanmıştır. Sonuç olarak, Schneider’e göre (1999: 534), katılımcı yönetim, uygulamada ulaşılması zor bir seviyede görülebilir. Bu doğru olsa bile demokrasinin gerçekleştirilmesinde yakın bir ideal olması, yoksulluğun azaltılmasında etkinliği ve verimliliği sağlaması yönlerinden nihai olarak yüksek sosyal sürdürülebilirlik vaat etmektedir.

Üçüncü olarak, KY ve verimlilik üzerine yapılan ampirik çalışmalar, katılımcı yönetimin çoğunlukla etkin ve verimli sonuçlar ürettiği yönündedir. Bu çalışmaların birçoğu topluluk katılımı ve katılımcı bütçeleme üzerinedir. Özellikle topluluk katılımı üzerine yapılan çalışmalarda, aşağıdan yukarı yaklaşımların, topluluk düzeyinde projelerin tasarlanmasında yerel halkın bilgisine başvurmanın hizmet sunumu ve verimlilik üzerine olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Örneğin kırsal sulama projelerinde su yolları hakkında yerel bilgilerden yararlanarak

sulama sistemlerinin verimliliğini arttırdığı bilinmektedir (Bkz. Chambers, 1988; Ascher ve Healy, 1990); Benzer şekilde Chado ve Bte Johar (2016), Nijerya Bida’da kentsel kalkınma, katılım ve etkinlik üzerine yaptıkları çalışmada, vatandaş katılımının kentsel kalkınma için gerekli olduğu sonucuna varmışlardır. Özellikle projelerden etkilenen grupların ve proje ile ilgilenen vatandaşların katılımlarının projelerde etkinliğin sağlanmasında temel bir faktör olduğu sonucuna varmışlardır. Ghada, Ayman ve Mohab (2011), Mısır’da iki kalkınma programı örneğinde topluluk katılımı ve etkinlik üzerine yaptıkları çalışmada, katılım faaliyetlerinin tüm parametrelerin gerçekleştirilmesine ve böylece verimliliğin sağlanmasına katkıda bulunduğu sonucuna varmışlardır. Katılımcı kalkınma programları, başlangıçta güven boyutu oluşturan şeffaflık ve açıklığı gerçekleştirerek hazırlık aşamasında katılımda verimlilik elde etmeyi başarmaktadır. Diğer yandan Osmanî’ye göre (2007), yerel katılımcı yönetişimin verimliliğe katkıda bulunduğu tespit edildiğinde, neden-sonuç ilişkilerini sağlam bir şekilde kurmak sorunlu olabilir. Verimlilik ve katılım arasındaki pozitif bir ilişkinin yalnızca bir ters nedensellik sürecini yansıtmaması her zaman mümkündür. Yani topluluk üyeleri verimli olmayı vaat eden bu projelere katılmayı zaten seçmiştir. Katılımın verimli sonuçlara gerçekten katkıda bulunup bulunmadığını bilmek, teorik olarak mümkün olsa da pratikte zor bir teknik gerekliliktir. Brett (2003:1) ise, katılımın uygun koşullarda belirli türdeki projeler ve programlar için başarılı olabileceğini; yerel koşulların işbirlikçi eylemleri zorlaştırdığı ya da uygulayıcı kurumlarca desteklenmediği veya kendi istekleri doğrultusunda manipüle edildiği durumlarda ise başarısız olduğunu belirtmiştir.

Dördüncü olarak, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılımcı yönetim üzerine yapılan ampirik araştırmalar normatif beklentileri doğrulamaktadır; ancak bunun için bazı ön koşullar gereklidir. Jung, Simon ve Kwon (2014), katılımcı yönetişimin çeşitli hesap verebilirlik mekanizmaları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, bürokratik hesap verebilirlik üzerinde katılımcı yönetişimin olumlu etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Vatandaşlar çeşitli etkinliklere katılıp bilgilendikçe kamu yöneticileri kendilerini daha duyarlı hale getirmeye hazır olur ve kamu hizmetinin sağlanmasından sorumlu hisseder. Güney Kore üzerine yaptıkları araştırmada, vatandaşların ve yöneticilerin hesap verebilirlik algılarının farklı olduğu; kamu yöneticilerinin mesleki profesyonellik seviyeleri ile katılımcı yönetim ve hesap verebilirlik arasındaki ilişkinin pozitif olduğu sonucuna varmışlardır (Jung, Simon and Kwon, 2014). Speer’e göre (2012: 2383), KY’nin sonuçlarından ziyade içinde bulunduğu koşullar önemlidir. Özellikle yasal çerçeve KY’yi hesap verebilirlik bağlamında etkinleştirici bir faktör olarak dikkate alınmalıdır. Etkili KY uygulamaları için iki tür ön koşuldaki bahsedilebilir. İlk olarak sivil toplum aktörlerinin istekliliği ve iyi organize olmasıdır; ikinci olarak kamu yöneticilerinin istekliliği ve verdikleri sözleri uygulayabilme kapasiteleridir. Sivil toplumun yapısı; aktörlerin örgütlenme kapasitesi, sosyal sermayenin varlığı, gücü, aralarındaki güven ve karşılıklılık bağlarının varlığı katılım motivasyonunu etkilemektedir. Diğer yandan kamu yöneticilerinin yerel yönetimlerde idari mali kapasitelerinin ve KY uygulamaları konusundaki istekliliklerinin vazgeçilmez unsurlar olduğunu belirtmiştir. Demokratik yerleşmenin olmaması, ekonomik eşitsizlik, katılım konusunda kapsayıcı menfaatlerin olmaması, katılımcıların bilgiye erişimlerinin eksik olması, düşük eğitim seviyesi gibi unsurlar da hesap verebilirlik gibi KY’den beklenen faydaların önündeki engeller olarak sıralanmıştır (Speer, 2012).

Son olarak, Nabatchi’ye göre (2012), *kamu değeri* kamu yönetiminin kalbinde yer alır; ortak iyiyi teşvik etmede kamu tercihlerini hesaba katmada yöneticilere rehberlik eder. Bununla birlikte, kamu değeri yinelenen çatışmalar üretir ve örgütlerde bu çatışmaları uzlaştırmak için sayısız mekanizma tanımlanırken, değerlere dayalı politika çatışmalarını çözüme vatandaşın rolü neredeyse hiç dikkate alınmamıştır. Nabatchi (2012), vatandaşların değerlere dayalı bir kamu politikası oluşturmada anlamlı bir rolü olduğunu savunmaktadır. Kamu değerinin üretilmesinde ve kamu değerinin elde edilmesinde vatandaş katkısının yanında vatandaş katılım sürecinin nasıl tasarlandığı önemlidir. Buna göre sekiz unsur kamusal değere ulaşmada önemlidir. 1) iş birliği düzeyi, (2) iletişim modu, (3) paylaşılan karar yetkisi düzeyi, (4) katılımcı mekanizmalar, (5) bilgilendirici materyaller, (6) katılımcı seçimi, (7) katılımcı istihdamı ve (8) yinleme. *İş birliği düzeyinde*; vatandaşların katılım süreçlerine çıkar temelli veya pozisyon temelli katılmaları iş birliği yapma düzeylerini ve katılımın bir değer üretmesini etkilemektedir. Halk toplantıları gibi geleneksel katılım süreçleri pozisyon odaklıdır ve çatışmaları destekler. Fakat işbirlikçi katılım süreçleri çıkar temellidir; daha ilgi ve değer odaklıdır bu yüzden işbirlikçi çalışmayı destekler. Bu yüzden katılım süreçlerini çıkar temelli planlamak belirli bir politika ile ilgili değer ve fikir ayrılıklarının anlaşılması için önemlidir (Nabatchi, 2012: 701). *İletişim modunda*; vatandaş katılım süreçleri tek yönlü, çift yönlü veya müzakereci iletişim şeklinde gerçekleşebilir. Tek yönlü iletişime örnek, medya birfingleri, internet sayfaları verilebilir. Çift yönlü iletişime örnek halk toplantıları verilebilir. Çift yönlü iletişimde vatandaşlar hem mesaj gönderici hem alıcıdır.

Katılım açısından çoğunlukla çift yönlü iletişim süreçleri halk katılımını sağlamaktan ziyade yetkililerin/kamu kurumlarının veya ajansların kendilerini anlatmalarını veya kararlarını meşrulaştırmalarını sağlar. Müzakereci iletişim ise farklı grup katılımcıların açık ve erişilebilir bir süreçte bir konu üzerine dikkatlice tartıştıkları; fayda ve zararları konuştukları, sadece somut faydalardan ziyade değerleri, duyguları da hesaba katarak bir sonuca vardıkları bir süreçtir. 21. yy kasaba toplantıları, vatandaş jürileri, müzakereci oylama örnek verilebilir. Müzakereci iletişim kamu değerini anlama ve tanımlama konusunda daha yardımcıdır. *Paylaşılan karar yetkisi düzeyi*; eğer vatandaşlar değere dayalı politika çözümlerine dahil edilecekse o zaman belirli bir düzeyde yetkiye sahip olmalıdır. Orta ve yüksek düzeyde paylaşılan karar yetkisi belirli bir konuya ilişkin kamu değerinin belirlenmesinde daha yardımcıdır (Nabatchi, 2012: 703). *Katılımcı mekanizmalar*: küçük gruplarla yapılan masa toplantılarında büyük gruplara nazaran müzakereci süreçler daha etkin çalışabileceğinden küçük grupların toplandığı katılımcı mekanizmalar kamu değeri açısından tercih edilir (Nabatchi, 2012: 704). *Bilgilendirici materyaller*; vatandaşlar katılım sürecinde etkin bir şekilde yer alabilmeleri için bilgilendirilmiş olmalıdır. Vatandaşlar karar süreci ile ilgili ne kadar çok bilgiye sahip olurlarsa bu verdikleri kararların kalitesini iyileştirir. Bilgilendirici materyaller yüksek kalitede olmalı, konuya ilişkin bağlamı yeterli bir şekilde açıklamalı ve tarafsız olmalıdır (Nabatchi, 2012: 704). *Katılımcıların seçiminde* paydaş seçiminden ziyade vatandaş seçimine ağırlık veren süreçlerde yöneticilerin ilgili kamu değerini anlaması ve belirlemesi daha olasıdır. Katılımcı istihdamında dört seçenek vardır. Gönüllü kendi kendine seçim, rastgele seçim, hedeflenen demografik işe alım ve teşvikle alım. Katılımda katılım ön yargısını en aza indiren seçenekler tercih edilmelidir. *Yineleme*; katılımcı süreçler yineleyen bir çaba gerektirir. Karmaşık bir sorunun çözümünde yineleyen katılımcı süreçler bir kerelik katılıma göre daha fazla kamu değeri şansı sunar (Nabatchi, 2012: 704-705). Bu sekiz katılımcı tasarım ögesi ile ilgili olarak yöneticiler kamu değerini belirleme ve anlama yeteneklerini üst düzeye çıkarabilirler.

SONUÇ

1990'lardan itibaren iyi yönetim paradigması kamu yönetiminde popüler bir mefhum olarak vatandaşların kamu politikalarına ve karar alma süreçlerine katılımını desteklemektedir. Demokratik yönetim, müzakereci demokrasi veya katılımcı demokrasi olarak da adlandırılan katılımcı yönetim; müzakere ve yönetim uygulamaları ile vatandaş katılımını iyileştirici çözümler sunmaktadır. KY, geleneksel vatandaş katılımının³ bilgilendirme, danışma, iş birliği, yetkilendirme gibi unsurlarının yanında, müzakere, savunuculuk, kamusal diyalog, vatandaş sesinin duyulması, seçim şeffaflığı ve hesap verebilirlik, katılımcı politika planlaması, katılımcı bütçeleme gibi karar alma sürecinde vatandaş katılımını iyileştirici ve nisbeten yeni çözümler sunmaktadır. KY'in faydalarına ilişkin iyimser, geniş ve kapsamlı bir literatür vardır. Diğer yandan KY'in pratik sonuçlarını tartışan ve KY üzerine ampirik sonuçlar sunmayı hedefleyen birçok kritik araştırma da bulunmaktadır.

Bu makale, KY'e ilişkin normatif ve pratik tartışmaları beş başlık altında toplayarak karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmiştir. Bu analiz Tablo 3'te sunulmuştur.

3 Geleneksel vatandaş katılımı için Bkz. Uçar Kocaoğlu, 2019b.

Tablo 3: Katılımcı Yönetişim: Normatif ve Pratik Tartışmalar

	Normatif Tartışmalar	Pratik Tartışmalar
Katılımcı Yönetişim	1. a) Temsili demokrasi sorunlarını iyileştirir (Hertting ve Kugelberg, 2018; Heinhelt, Gustafson ve Hertig, 2016).	a) Müzakereci demokrasi uygulamaları ile temsili demokrasinin katılım sorunlarına çare üretmektedir (Fung, 2015; Gustafson ve Hertting; Bingham, 2005).
	b) Temsili demokrasinin katılım sorunlarını vatandaşların demokratik tartışma, iletişim kapasite ve becerilerini iyileştirerek geliştirir (Fischer, 2010; Fischer, 2012; Osmani, 2007, Kutlu, 2019).	b) Katılma isteği ve yetkinliği, teşvik boşluğu gibi engeller bulunmaktadır (Osmani, 2007). Müzakereci süreçlerin eşitlik temelinde tasarlanması ve müzakere sonucunda fikir birliğinin öne çıkması etkilidir (Ansell ve Gash, 2007)
	c) Siyasal meşruiyeti artırır (Civicus, 2022, Speer, 2012; Kutlu, 2019)	c) Siyasi meşruiyeti artırdığına ilişkin tutarlı bir literatür bulunmamaktadır (Fung, 2015). Siyasal meşruiyeti artırmamanın yanında yanlış kararların üstünü örten bir meşruiyet aracı olabilir (Miessen, 2013). Katılım siyasal meşruiyet açısından tehlikeli olabilir (Dahl, 1956).
	2. Kapsayıcılığı sağlar, yoksulluğu azaltır, sürdürülebilirliğe katkıda bulunur (Fischer, 2010)	Yerel düzeyde KY uygulamaları yoksulluğun azaltılmasında etkilidir (Schneider, 1999; Giessel, 2009) Kurumsal mekanizmaların zayıflığı, hesap verebilirlik mekanizmalarının işlememesi, yerel elitler ve yöneticiler arasındaki ilişkiler bu amaçları sekteye uğratabilmektedir (Schneider, 1999) Adaletli sosyal bağlamlar içinde gerçekleştirilmedikçe böyle bir katkı beklenemez (Osmani, 2007)
	3. Hesap verebilirliği ve şeffaflığı sağlar (Speer, 2012; Avritzer, 2002)	Sivil toplum kuruluşlarının etkili çalışması ile KY uygulamaları hesap verebilirliği artırır (Speer, 2012); Bürokratik hesap verebilirliği sağlar (Jung, Kwon, 2014) Bazı ön koşullar gereklidir: Stk yapısı, örgütlenme kapasitesi, idari ve mali kapasite, demokratik yerelleşme gibi (Speer, 2012).
4. Etkinlik ve verimlilik sağlar (Fischer, 2010; Pia, 2019;).	Kırsal verimliliği artırmaktadır (Chambers, 1988; Chado ve Bte Johar 2016; Ascher ve Healy, 1990; Ghada, Ayman ve Mohab, (2011) Verimlilikle ilgili neden sonuç ilişkisi kurmak zordur (Osmani, 2007); Katılım çok fazla insanın görüş ve düşüncelerinin dahil edilmesini gerektirdiğinden zaman kaybına ve verimsizliğe neden olabilir (Kutlu, 2019; Irvin ve Stansbury, 2004).	
5. Kamu değerini artırır (Pia, 2019; Erten, 2021; Invlove, 2005, Köseoğlu ve Tuncer, 2014)	Değere dayalı kamu politikası oluşturmada vatandaş katılımının anlamlı bir rolü vardır ancak katılımcı süreçlerin kamu değeri yaratmaya yönelik olarak tasarlanması gerekir (Nabatchi, 2012)	

Buna göre, KY'nin temsili demokrasilerin katılım sorunlarına yapıcı sorunlar üretmekle birlikte bu konuda vatandaşların yetkinliği, bireysel kapasiteleri, iletişim becerileri, teşvik boşluğu, müzakereci süreçlerin eşitlik temelinde sağlanması gibi zorluklar bulunmaktadır. KY süreçleri ile yoğun vatandaş katılımının sağlanmasının ise siyasal meşruiyeti artırdığına ilişkin tutarlı bir literatür bulunmamakta hatta mevcut literatür bu konuda kuşku bir tavır sergilemektedir. KY'in kapsayıcılık iddiası özellikle dezavantajlı grupların katılım süreçlerine dahil edilmesi ile yoksulluk, sosyal dışlanma gibi sorunları iyileştireceği bu yolla daha sürdürülebilir topluluklar oluşmasına katkıda bulunacağı yönündeki araştırmalar normatif iddiaları haklı çıkarmaktadır. Gerçekten de yoksulların ve diğer dezavantajlı grupların özellikle yerel düzeydeki kalkınma projelerine olan katkıları bu yönde

olumlu katkılar sunmaktadır. Ancak özellikle demokratik yerelleşme, katılımın adaetli sosyal bağlamlar içinde gerçekleşmesi (bu yönde katılım süreçlerinde eşitlik gibi ilkelere uyulması), hesap verebilirlik mekanizmalarının iyi işlemesi kapsayıcılığın ve bu yolla sosyal iyileşmenin sağlanmasının ön koşulları olarak not edilmiştir. Bu unsurlar olmadan katılımın gerçek bir sosyal içerme sağlaması beklenemez. Katılımcı yönetim uygulamalarının hesap verebilirlik ve şeffaflığa yönelik katkıları da uygulayıcı literatür tarafından doğrulanmaktadır. Burada ise sivil toplumun örgütlenme yapısı, idari ve mali kapasite, yöneticilerin katılımcı uygulamaları benimsemesi ve bu yöndeki istekliliği bazı ön koşullar olarak sıralanmıştır. Dolayısıyla katılım ve hesap verebilirlik ilişkisi de farklı sosyal siyasal bağlamları gerektirmektedir. KY uygulamalarının etkin hizmet sunumu ve çıktısı üretmesi ile ilgili çalışmalar bilhassa kırsal düzeyde olumlu sonuçlar arz etmektedir. Etkinlik ve verimliliğe ilişkin literatürdeki eleştiriler, olumlu katkıları vurgulayan çalışmalara nazaran sınırlı kalmaktadır. Katılımcı uygulamaların kamu değeri yarattığına yönelik çalışmalar ise bunu doğrulamakta ancak iş birliği modu, paylaşılan yetki düzeyi, iletişim modu, katılımcıların seçimi gibi unsurların varlığına vurgu yapılmaktadır.

Sonuç olarak katılım mefhumu üzerine pratik sonuçlar sorgulanmaya çalışılsa da bu sonuçların çeşitli sosyal siyasal bağlamlarda farklı çıktılar ürettiği görülmektedir; aslında katılım verimlilik, hesap verebilirlik, sürdürülebilir topluluklar yaratma gibi hedeflerde *tek başına bir belirleyici* olmaktan uzaktır. Bu gibi hedefler için gerekli siyasal, sosyal, hukuki ve idari bağlamların birlikte ele alınması gerekir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde birçok konuda olduğu gibi katılımcı yönetimle arzulanan sonuçlara ulaşıp ulaşılamayacağı üzerine kesin yargılara ulaşmak güçtür; fakat kuşkusuz bu tartışmalar uygulamaların başarısı için gerekli faktörleri ve izlenmesi gereken yolları ortaya koymak için yararlıdır. Bu makalede yer verilen pratik tartışmalar konuya ilişkin önemli ve kapsamlı ampirik çalışmalara değinmiştir ancak bu ve benzeri çalışmalar ekip iş birliği ile ilgili literatürün daha geniş taranması ve alan çalışmalarının çoğalmasa ile geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akarçay, P. (2019). "Is More Participatory Governance Possible? A Closer Look at Sweden", *YDU SOSBILDER*, 12/1, 86-114.
- Altinkök, S. (2015). "Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak "Vatandaş Jürileri" Yaklaşımı", *Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi*, 6, 1-39.
- Andersson, K. P. ve Van Laerhoven, F. (2007). "From Local Strongman to Facilitator: Institutional Incentives for Participatory Municipal Governance in Latin America", *Comparative Political Studies*, 40/9, 1085–1111.
- Ansell, C. ve Gash, A. (2007). *Collaborative Governance in Theory and Practice*, University of California Press, USA.
- Ascher, W. ve Healy, R. (1990). *Natural Resource Policymaking in Developing Countries*, Duke University Press, Durham N. C.
- Ateş, H. ve Buyruk, C. (2018). "Bir İyi Yönetişim İlkesi Olarak Katılımcılık ve Türkiye'de Katılımcılığın Konumu", *Ombudsman Akademik, Özel Sayı 1*, 81-98.
- Avritzer, L. (2002). *Democracy and the Public Space in Latin America*, Princeton University Press, Princeton.
- Bingham, L. B., Nabatchi, T. ve O'Leary, R. (2005). "The New Governance: Practices and Processes for Stakeholder and Citizen Participation in the Work of Government", *Public Administration Review*, 65/5, 547-558.
- Brett, E. A. (2003). "Participation and Accountability in Development Management", *Journal of Development Studies*, 40/2, 1-29.
- Chado, J. ve Johar, F. B. (2016). "Public Participation Efficiency in Traditional Cities of Developing Countries. A Perspective of Urban Development", *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 219/185–192.
- Chambers, R. (1988). *Managing Canal Irrigation: Practical Analysis from South Asia*, Oxford University Press, Delhi.
- Civicus. (2022a). Participatory governance toolkit. (3.3. 2022) <https://www.civicus.org/index.php/es/centro-de-medios/recursos/manuales/611-participatory-governance-toolkit>
- Civicus. (2022b). Participatory governance exchange: Public Information. (2.2. 2022) <https://civicus.org/documents/toolkits/Public%20Information.pdf>
- Civicus. (2022c). Education and deliberation. (13.2. 2022). https://civicus.org/documents/toolkits/PGX_B_Education%20&%20Deliberation.pdf

- Civicus. (2022d). Advocacy and expression of citizens voice. (13.2.2022) https://civicus.org/documents/toolkits/PGX_C_%20Advocacy%20and%20Expression%20of%20Citizens%20Voice.pdf
- Civicus. (2022e). Public Dialogue. (14.3.2022) https://civicus.org/documents/toolkits/PGX_D_Public%20Dialogue%20Category.pdf
- Civicus. (2022f), Policy and Planning. (14.3.2022) https://civicus.org/documents/toolkits/PGX_F_Policy%20and%20Planning.pdf
- Corburn, J. (2003). "Bringing Local Knowledge into Environmental Decision Making", *Journal of Planning Education and Research*, 22/4, 420-433.
- Çolak, Ç. (2021). "Kamu Yönetimi, Katılımcılık ve Vatandaşın Değişen Rolü: Seçmenden Ortak Üretici Vatandaşa", *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 16/35, 37-72.
- Dahl, R.A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Erten, Ş. (2021). "Kamu Değeri: Tanımı ve Ölçülmesi Üzerine Bir İnceleme". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/1, 104-125.
- Fischer, F. (2010). "Participatory Governance", *Jerusalem Papers in Regulation & Governance*. Working Paper. No: 24, August 2010.
- Fischer, F. (2012). *Participatory Governance: From Theory To Practice*, The Oxford Handbook of Governance, (Ed: D. Levi-Faur). Online Book. Elde edilme tarihi: 13 Şubat 2022.
- Fishkin, J.S. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*, Oxford University Press, Oxford.
- Fung, A. (2015). "Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future", *Public Administration Review*, 75/4, 512-522.
- Fung, A. ve Wright, E. (Eds). (2003). *Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*, Verso, London.
- Ghada F. H., Ayman, E. H. ve Mohab, E.R. (2011). "Efficiency of Participation in Panning", *Alexandria Engineering Journal*, 50, 203-212.
- Giessel, B. (2009). "Participatory Governance: Hope or Danger for Democracy? A Case Study of Local Agenda 21", *Local Government Studies*, 35/4, 401-414.
- Gustafson, P. ve Hertting, N. (2017). "Understanding Participatory Governance: An Analysis of Participants' Motives for Participation", *American Review of Public Administration*, 47/5, 538-549.
- Heinhelt, H. (2018). "Introduction", *Handbook on Participatory Governance*, (Ed: H. Reinhelt), Edward Elgard Publishing, Cheltenham, UK.
- Hennen, L., Iris K., I. van Keulen, G. Aichholzer, R. Lindner ve Nielsen. R.O. (2020). "Introduction", (Eds: L. Hennen, Iris K., Van Keulen I., Aichoolzer G., Linder R. ve Nielsen O), Springer.
- Hertting, N. ve Kugelberg, C. (2018). "Representative Democracy and the Problem of Institutionalizing Local Participatory Governance", *Local Participatory Governance and Representative Democracy*, (Ed: N. Hertting and C. Kugelberg), Routledge, New York.
- Involve (2005), *The True Costs of Public Participation Full Report*, November 2005.
- Irvin, R. A. ve Stansbury, J. (2004). "Citizen Participation in Decision Making: Is it worth the Effort?", *Public Administration Review*, 64/1, 55-65.
- Jung, K., Andrew, S.A. ve Kwon, M. (2014). "Mediating Role of Professionalism in Explaining the Association between Accountability and Participatory Governance", *Lex Localis*, 12/4, 973-997.
- Karkin, N. ve Jansen, M. (2013). "Evaluating Websites from a Public Value Perspective: A Review of Turkish Local Government Websites", *International Journal of Information Management*, 34/3, 351-363.
- Köseoğlu, Ö. ve Tuncer, A. (2014). "Kamu Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Kamu Değeri: Kavramsal ve Kuramsal Açından Bir Tartışma", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/24, 145-170.
- Kutlu, Ö. (2019). "Demokrasi ve Doğrudan Vatandaş Katılımı", *Kamu Yönetiminde Doğrudan Vatandaş Katılımı*, (Ed: Belgin Uçar Kocaoğlu), İmaj Yayınevi. Ankara.

- Kutlu, Ö., Usta, S. ve Kocaoğlu, M. (2009). "Vatandaş Odaklı/Vatandaşın Odakta Olduğu Yönetim: Kent Konseyleri ve Selçuklu Belediyesi Örneği", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9/18, 507-532.
- Kneuer, M. ve Harnisch, S. (2016). "Diffusion of E-government and E-participation in Democracies and Autocracies", *Global Policy*, 7/4, 548-556.
- Meijer, A., Burger, N. ve Ebbers, W. (2009) "Citizens4Citizens: Mapping Participatory Practices on the Internet", *Electronic Journal of e-Government*, 7/1, 99 -112.
- Miessen, M. (2003). *Katılım Kabusu*, (Çev: B. Doğan), Metis, Ankara.
- Nabatchi, T. (2012). "Putting the "Public" Back in Public Values Research: Designing Participation to Identify and Respond to Values", *Public Administration Review*, 72/ 5, 699–708.
- Neha, K.R. (2007). Good enough governance: Poverty reduction and reform in developing countries. Retrieved 01.04.2022, <http://www.bu.edu/econ/files/2012/11/dp176.pdf>.
- Noori, H. (2017). "Community Participation in Sustainability of Development Projects: A Case Study of National Solidarity Program Afghanistan", *Journal of Culture, Society and Development*, 30, 27-34.
- Osmani, S. R. (2007). "Participatory Governance for Efficiency and Equity: An overview of the Issues and Evidence", The United Nations Department for Economic and Social Affairs, New York.
- Palumbo, R. (2017). "Participatory Governance", *Global Encyclopedia of Public Administration Public Policy, and Governance*, 1–6. doi:10.1007/978-3-319-31816-5_1834-1
- Pia, A. (2019, 18 Ekim). Participatory public governance: why we need it, what it is, and how to do it (in that order) The Mandarin. Elde edilme tarihi: 15 Mart 2022, <https://www.themandarin.com.au/118165-participatory-public-governance-why-we-need-it-what-it-is-and-how-to-do-it-in-that-order/>
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: the Collapse and Revival of the American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Rahman, M. D. (1995). *People's Self-Development*, Zed Books, London.
- Rogers, E., ve Weber, E. P. (2010). "Thinking Harder about Outcomes for Collaborative Governance Arrangements", *The American Review of Public Administration*, 40, 546-567.
- Saylam, A. (2019). "Kamu Yönetiminde E-Katılım", *Kamu Yönetiminde Doğrudan Vatandaş Katılımı*, (Ed: B. Uçar Kocaoğlu), İmaj Yayınevi, Ankara.
- Saylam, A. ve Yıldız, M. (2022). "Conceptualizing Citizen-to-Citizen (C2C) Interactions within the E-government Domain", *Government Information Quarterly* 39, 101655. doi: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101655>.
- Seçkiner Bingöl, E. (2021), "Kamu Yönetiminde E-Katılım Çalışmalarına İlişkin Kavramsal Çerçeve", *Kamu Yönetiminde Elektronik Vatandaş Katılımı*, (Ed: A. Saylam), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Speer, J. (2012). "Participatory Governance Reform: A Good Strategy for Increasing Government Responsiveness and Improving Public Services?", *World Development*, 40/ 12, 2379–2398.
- Uçar Kocaoğlu, B. (2019a). "Doğrudan Vatandaş Katılımı Araçları (Mekanizmaları)", *Kamu Yönetiminde Doğrudan Vatandaş Katılımı*, (Ed: B. Uçar Kocaoğlu), İmaj Yayınevi, Ankara.
- Uçar Kocaoğlu, B. (Ed.) (2019b). *Kamu Yönetiminde Doğrudan Vatandaş Katılımı*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Yavuz, N. (2017). "Vatandaşların Belediye Hizmet Kalitesi Algısı ve Yerel Katılım İlişkisi: Nilüfer Belediyesi Örnek Olay İncelemesi", *TÜBİTAK 3501 Araştırma Projesi* (Program Kodu: 3501, Proje No: 215K154), Aralık 2017.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.04.2022 ✓Accepted/Kabul:05.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1107306

Research Article/Araştırma Makalesi

Tursun, M. ve Aksu, İ. (2022). "Sistem Dinamiği Yaklaşımı ve Sosyal Bilimlerde Kullanımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. 071-086.

SİSTEM DİNAMIĞI YAKLAŞIMI VE SOSYAL BİLİMLERDE KULLANIMI*

Mehmet TURSUN**, İbrahim AKSU***

Öz

Sistem dinamiği, olaylar arasındaki karmaşık ilişkileri ve bu ilişkiler arasındaki doğrusal olmayan bağlantıları inceleyen, matematik, fizik, mühendislik, kentleşme gibi alanların yanı sıra, sosyal bilimlerde de kullanılan dinamik bir analiz yöntemidir. Sistem dinamikleri, analize konu problemin mevcut durumunu doğru değerlendirip modelleme imkanı vermekte ve problemi farklı senaryolar altında test edebilme olanağı sunmaktadır. Bu durum, karar alma süreçlerini kolaylaştırmakta ve yöneticilere, çağın getirdiği dinamizme ayak uydurma imkanı sağlamaktadır. Çalışmada, son yıllarda sosyal bilimlerde etkili bir şekilde kullanılan sistem dinamiği yaklaşımı ve sistem dinamiğinin temelini oluşturan sistem düşüncesi ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Sonrasında, sistem dinamiği ile ilgili literatür incelemesi yapılarak, sosyal bilimlerde yapılmış çalışmalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sistem düşüncesi, Sistem dinamiği, Sosyal bilimler, Araştırma, Karar alma.*

SYSTEM DYNAMICS APPROACH AND ITS USAGE IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

System dynamics is a dynamic analysis method that examines the complex relationships between events and the nonlinear connections between these relationships and is used in social sciences as well as in fields such as mathematics, physics, engineering, and urbanization. System dynamics provides the opportunity to accurately evaluate and model the current state of the problem subject to analysis and offers the opportunity to test the problem under different scenarios. This facilitates decision-making processes and provides managers with the opportunity to keep up with the dynamism of the age. In the study, the system dynamics approach, which has been used effectively in social sciences in recent years, and the system thinking that forms the basis of system dynamics are explained in detail. Afterward, a literature review on system dynamics was made and studies in social sciences were mentioned.

Keywords: *Systems thinking, System dynamics, Social sciences, Research, Decision making.*

*Bu çalışma, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Muhasebe Finansman Bilim Dalı'nda Mehmet TURSUN tarafından tamamlanan ve BAP birimi tarafından SDK-2019-1834 proje numarası ile desteklen, "Sistem Düşüncesine Dayalı Muhasebe Eğitiminin Öğrencilerin Öğrenme Yaklaşımları, Tutumları ve Akademik Başarılarına Etkisi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Adıyaman Üniversitesi Kahta MYO. ADIYAMAN.

E-posta: mtursun@adiyaman.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9731-2198>)

*** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF. MALATYA.

e-posta:ibrahim.aksu@inonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3903-9338>)

1. GİRİŞ

Teknoloji, nüfus ve ekonomik faaliyetler gibi birçok alanda yaşanan dinamizm, dünyamızı da etkilemektedir. Söz konusu değişimlerin başında iklim, iletişim teknolojisindeki değişim ve çevre kirliliği gelmektedir. Tüm bu gelişmelere bakıldığında modern zamanın en büyük değişiminin değişim olduğu görülmektedir. Bu değişimlerin bazıları insan hayatını kolaylaştırırken bazıları ise birçok kişi, nesne ve ortama zarar vermektedir. İnsanlar bütüncül bir dünya görüşüne sahip olsalardı, sistemin bir bütün olarak uzun vadeli çıkarları ile uyumlu hareket edeceklerdi ve bu da dünyaya daha az zarar verecekti. Sistem düşüncesine sahip olmak, olaylara bütüncül bir bakış açısı ile bakmaya olanak vermektedir. Sistem dinamiği, karmaşık sistemleri öğrenmeyi olanaklı kılacak yöntemleri geliştirmeye yardımcı olur. Ancak karmaşık dinamik sistemler hakkında bilgi sahibi olmak matematik modeller oluşturabilmekten daha başka teknik beceriler de gerektirmektedir. Sistem dinamiği, karmaşık sistemlerin davranışları ile ilgilenen, matematik, fizik ve mühendislik alanında geliştirilen doğrusal olmayan dinamikler ve bunların geri bildirim döngülerinin kontrolünde kullanımının yanı sıra, insan davranışlarına da uygulanabilen, bilişsel ve sosyal psikoloji, ekonomi ve diğer sosyal bilimleri de içine alan bir yöntemdir (Serman, 2000: 4-5).

Sistem dinamiği 1970'li yıllardan sonra sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmıştır. Başta işletme ve ekonomi olmak üzere sosyal bilimlerin birçok alanında uygulanmasına öncülük eden, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (MIT) Profesör Jay Forrester, sistem dinamiği problemlerini hızlı ve kolay bir şekilde çözmeye imkân verecek özelliklerde bilgisayar benzetim dillerini tanımlamıştır. Böylece, sistem dinamiği yaklaşımı şehir planlama, dünyanın geleceği ile ilgili senaryolar ve sosyal ve ekonomik sistemlerin modellemesinde de kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıkan ve sistemlerin dinamik ve denetlenebilirliği ile ilgilenen yönetim biliminin bir dalı olma özelliği kazanmıştır (Coyle, 1996: 2-3).

Çalışmada, son yıllarda sosyal bilimlerde etkili bir şekilde kullanılan sistem dinamiği yaklaşımı ve sistem dinamiğinin temelini oluşturan sistem düşüncesi ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Sonrasında, sistem dinamiği ile ilgili literatür incelemesi yapılarak, sosyal bilimlerde yapılmış çalışmalara değinilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sistem dinamiği yaklaşımı işletme, ekonomi, çevre, ziraat, mühendislik, gayrimenkul (kentleşme) ve eğitim gibi birçok bilim dalında kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde sistem dinamiği yaklaşımıyla yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu bölümde sosyal bilimlerde yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Sosyal bilimlerde yapılan temel araştırmaların birisi Forrester (1969) tarafından yapılan Şehir Dinamiği (Urban Dynamics) çalışmasıdır. Bu çalışmada, şehir ekonomisi, ev fiyatları ve bunlar arasındaki dengenin sağlanmasına yönelik modeller kullanılmaktadır.

Bir başka çalışmada Forrester (1971), Dünya Dinamiği (World Dynamics) modelini oluşturmuştur. Bu model, dünyada sosyal ve ekonomik düzen bozulmaya başladığı zamanlarda geliştirilmiştir. Modelde, nüfus, kirlenme, tarımsal çıktı gibi değişkenler arasında ilişkiden hareketle farklı formatta bir diyagram kullanılmıştır. Çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle sistem dinamiği simülasyonunun yapılabilmesi için denklemler geliştirilmiştir.

Yamaguchi (2003)'deki çalışmasında, sistem dinamiği ve muhasebe sisteminin temel prensiplerini birleştirerek muhasebe sistem dinamikleri prensiplerini ortaya koymuştur. Sonrasında finansal durum tablosu, gelir tablosu ve nakit akış tablosunu sistem dinamikleri prensiplerine göre modellemiştir. Çalışmada nakit akım tablosunun sistem dinamikleri prensiplerine göre modellenmesinde önemli olduğu vurgulanmıştır. Çalışma sonucunda, şirketlerin daha iyi yönetilebilmesi için finansal tabloların iyi anlaşılması şart iken, sistem dinamiklerinin daha iyi yönetim stratejileri için dinamik modelleme ve simülasyon becerileri sunduğu belirtilmiştir.

Pala ve Vennix (2005) lisans düzeyinde verilen sistem dinamikleri eğitiminin sistem düşüncesi görev performansı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmada, 13 hafta süren sistem dinamikleri eğitimi öncesi ve sonrasında deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerine, belirlenen üç konuda verilen görev performansları değerlendirilmiştir. Verilen üç görevden ikisinde sistem dinamiği eğitiminin görev performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Melse (2006) çalışmasında finansal muhasebe modelinin temel prensiplerini ortaya koymuştur. Çalışmada muhasebe denkleminin özellikleri, sistem dinamiği modelinin geliştirilmesinde esas alınmıştır. Formel analizler ile muhasebe denkleminin zamana bağlı ve dinamik özelliklerini ifade etmek suretiyle denklem siberetik bir model olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu şekilde ifade edilen muhasebe denklemi, çift taraflı kayıt yönteminin iki boyutunu ifade eden dinamik bir stok ve akış modeli olarak tanımlanmıştır. Muhasebe modelinin operasyonel ve dünya dinamiklerini ifade eden modeller ile birleştirilmesi durumunda finansal dinamiklerin de simülasyonlarının yapılabileceğini öne sürmüştür. Böylece çalışmada hem finansal muhasebe hem de yönetim muhasebesinin gereklerini karşılayabilecek dinamik bir işletme modelinin tasarımının mümkün olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca, dinamik muhasebe modellerinin kontrol ve stratejik planlama amaçlı kullanılabileceği ifade edilmiştir.

Nuhoğlu (2008) eğitimde sistem dinamiği yaklaşımının öğrencilerin fen ve teknoloji dersine yönelik tutumları, problem çözme becerileri, başarıları, grafik çizme ve analiz etme becerileri ile sebep-sonuç ilişkisini anlama becerileri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla ilköğretim 7. sınıf öğrencileri üzerinde bir çalışma yapmıştır. 2007-2008 öğretim yılı güz döneminde, İstanbul ilindeki 81 okulda ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen kullanılarak yapılan çalışmadan elde edilen veriler, betimsel istatistik, bağımlı ve bağımsız t- testi ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, sistem dinamiği yaklaşımının öğrencilerin problem çözme, grafik çizme ve analiz etme, sebep-sonuç ilişkilerini anlayabilme becerilerine ve başarılarına olumlu katkıda bulunmaktadır.

Subroto ve Bivona (2009) küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sistem dinamiği modellerini kullanarak iş planlamasını desteklemek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada bilanço, gelir tablosu ve nakit akım tablosu gibi finansal raporların sistem dinamiğine dayalı modelleri tasarlanmıştır. Çalışmada özellikle, adım adım bir sistem dinamiği model oluşturma süreci kullanılarak girişimcilerin, şirketin finansal ve finansal olmayan sonuçlarının altında yatan neden-sonuç ilişkilerinin bu yolla daha iyi anlayabileceği vurgulanmıştır. Yazarlar sistem dinamiğine dayalı modelleme yaklaşımının karar vericilerin bilanço kalemleri ile ilgili anlayışlarını arttıracakını ifade etmişlerdir.

Aksu (2013a) sistem dinamiklerini kullanarak nakit bütçesi modeli oluşturmuş ve modelin farklı senaryolar altında gösterdiği tepkileri analiz etmiştir. Çalışmada modelin, işletmelere herhangi bir andaki nakit durumunu tespit etme imkanı sunduğu, varsa nakit ihtiyacının tutarı ve süresi hakkında bilgi verdiği belirtilmiştir. Ayrıca, oluşturulan nakit bütçesi modelinin üretim maliyetlerinin hesaplanmasından, maliyet hacim kar analizlerine kadar yönetimin ihtiyaç duyduğu pek çok muhasebe konusunda kullanılabileceği ifade edilmiştir.

Aksu (2013b) muhasebe bilim dünyasına stratejik maliyet yönetimi aracı olarak sistem dinamiği yaklaşımının kullanılabilirliğini göstermek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmada, sistem dinamiği yaklaşımının sistem perspektifi ve iş performansını arttıran politikalar tasarlama fırsatı sunması nedeniyle stratejik maliyet yönetiminin bir aracı olarak kullanılabileceği belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca, sistem dinamikleri modelleri ile farklı senaryolardaki olası değişiklikleri ve davranış biçimlerini izlemenin mümkün olabileceği, dolayısıyla yöneticilerin, faaliyetler gerçekleşmeden önce stratejik kararlarda kullanılan bilgileri elde edebileceği ve bu bilgiler ışığında, işletmelerin hedeflerini gerçekleştirmek için uygun politikalar üretebileceği ifade edilmiştir.

Guerra vd., (2014) tek kademeli çok ürünlü kanban (üretim ortamında malzeme hareketlerinin kontrolü amacıyla kullanılan bir çizelgeleme yaklaşımı) sistemini farklı talep düzeyleri altında sistem dinamikleri yaklaşımıyla modelleyerek test etmişlerdir. Çalışmada, reel sosyo-ekonomik dinamikler ve küresel ölçekteki agresif rekabetten dolayı, şirketlerin organizasyon yapılarını, stratejik hedeflerini ve karar alma süreçlerini sık sık yenileme durumunda kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca, sistem dinamiği yaklaşımının firmalara yönetim sorunlarını daha iyi anlama, aynı zamanda proaktif bir davranışı destekleme ve değişikliklere hızlı ve etkili bir adaptasyon imkanı sağladığı ifade edilmiştir.

Aksu vd., (2014) çalışmalarında, işletmelerin birçoğunun karşılaştığı sorunlar için çözüm yolları araştırmak amacıyla, gecikme ve geri bildirimlerin gösterilebildiği dinamik bir simulasyon yöntemi olan sistem dinamiği yaklaşımı ile genel bir üretim işletmesi modeli oluşturmuş ve farklı senaryolar için değişkenlerin trendlerini gözlemlemiştir. Çalışmada, sistem dinamiği modellemesi ile alınacak kararların işletmeye etkisi dinamik olarak model üzerinde gösterile bilindiği gibi, diğer birtakım yöntemlerle kıyaslandığında işletme faaliyetlerine etki

edebilecek neredeyse tüm değişkenleri de göz önünde bulundurarak gerçek duruma çok yakın sonuçlar verdiği ifade edilmiştir. Çalışma sonucunda, işletme bütçelerinin oluşturulması, gider dağıtımının daha rasyonel bir hale getirilmesi, işletme performanslarının tahmin edilmesi gibi daha pek çok alanda sistem dinamiğinden faydalanılabileceği belirtilmiştir.

Sihombing (2017) Endonezya'daki bir yol projesinin proje finansmanı ve risk modellemesini sistem dinamiği yaklaşımıyla analiz etmiştir. Çalışmada, proje finansmanı ve risk modellemesinde sistem dinamiklerinin kullanımının geleneksel analiz tekniklerinden daha avantajlı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca sistem dinamiği yaklaşımıyla hazırlanan proje finansmanı ve risk modellemeleri analizlerinin güven verdiği ve kullanıcıların politika geliştirmelerine yardımcı olduğu, dolayısıyla proje finansmanı ve risk modellemelerinde analitik bir stratejisi olarak kullanılabileceği belirtilmiştir.

Fisher (2018) ortaöğretim düzeyindeki matematik dersinde yaklaşık bir yıl süren sistem dinamiği modellemesine dayalı bir öğretim uygulaması gerçekleştirmiştir. Bu uygulamayla, ortaöğretim düzeyindeki okulların çeşitli derslerinde 20 yılı aşkın bir süredir uygulanan sistem dinamiği modelleme yaklaşımını değerlendirmiştir. Çalışmada bir eğitim öğretim yılı (dokuz ay) boyunca öğrencilere matematik dersinde sistem dinamiği modelleme tasarımı ve uygulanması ile ilgili eğitim verilmiştir. Eğitimin sonunda öğrenciler oluşturdukları modellerin uygulamalarını yaparak modelin ayrıntılarını açıklamışlardır. Çalışma sonucunda, model oluşturma sürecinin aktif öğrenme sürecinin önemli bir parçası olduğunun gözlemlendiği vurgulanmıştır.

Bozиков vd., (2018) çalışmalarında, Hırvatistan'da bulunan Zagreb Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Andrija Stampar Halk Sağlığı Okulu'ndaki eğitim, öğretim ve araştırma projelerinde sistem dinamiği modellemesinin uygulanmasındaki deneyimleri ve başarıları gözden geçirmişlerdir. Araştırmada öğrencilerin lisans mezuniyet projelerinde, yüksek lisans ve doktora çalışmalarında kullandıkları sistem dinamiği modellemeleriyle projelerini ve tezlerini tamamladıkları, sonrasında bu çalışmalarını bildiri veya makale olarak yayımladıkları belirtilmiştir. Çalışmada, sistem düşüncesi ve modelleme yaklaşımının, öğrencilerin mezuniyet tezlerinin bir parçası olan projelerini araştırmalarında, dinamik sistem davranışının daha iyi anlaşılmasını sağladığının kanıtlandığı belirtilmiştir.

Ateskan ve Lane (2018) Türkiye'de bir mesleki gelişim programı sırasında öğretmenlerin sistem düşünme becerilerinin değerlendirilmesi amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Ülkenin farklı yerlerinden otuz dokuz öğretmenin katıldığı mesleki gelişim programı sekiz ay boyunca devam etmiştir. Öğretmenlerin sistemsel düşünme becerileri atölye öncesi ve sonrası anket ve kavram haritaları ile analiz edilmiştir. Çalışmada, atölye öncesi ve sonrası öğretmenlerin sistemsel düşünme ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak pozitif anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca kavram haritası analizinde katılımcıların çevre, ekonomi ve sosyal adalet gibi kavramlarla ilgili daha fazla desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtilmiştir.

Khan, Qureshi, & Davidsen (2020), sermaye yapısı politikasının firma değeri üzerindeki etkisini sistem dinamiği yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Firma değeri maksimizasyonu amacıyla yapılan çalışmada, bir petrol firması için operasyonel ve finansal süreçleri içeren sistem dinamiğine dayalı bir kurumsal planlama modeli geliştirilmiş ve model çeşitli senaryolarla simüle edilmiştir. Sermaye yapısındaki borç yüzdesindeki artışın firma değerini arttırdığı tespit edilmiştir. Bu sonucun ana nedeni olarak borçlanma maliyetlerinin öz kaynak maliyetlerinden daha düşük olması gösterilmiştir.

Giorgino vd., (2020) yılında yaptıkları çalışmada, kurumsal muhasebe raporlarında sunulan nitel bilgilerin değerlendirilmesinde sistem dinamiklerinin rolünü araştırmışlardır. Yazarlar makalenin, yönetim muhasebesi alanında sistem dinamiklerinin uygulanmasına ilişkin önceki literatürün genişletilmesine katkıda bulunduğunu ve kurumsal raporlama uygulamalarına yeni bir bakış açısı getirdiğini ifade etmişlerdir. Araştırmada, özellikle sistem dinamiklerinin muhasebede kullanılmasının entegre raporlama bilgilerinin yeni bilgilere dönüştürülmesine önemli katkılar sağlayabileceği vurgulanmıştır.

Nuhoğlu (2020) fen dersinde sistem dinamiği ile modellemenin öğrenme üzerindeki etkilerini ve sistem dinamikleri ile modelleme sırasında uygulanan tümevarım ve tümdengelim öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin problem çözme becerileri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Çalışma sonucunda

öğrencilerin problem çözme becerilerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Ayrıca, tümevarım deney grubundaki öğrencilerin problem çözme becerilerinin tümdengelim deney grubundaki öğrencilerin problem çözme becerilerine göre daha yüksek ortalama puanlara sahip olduğu ve sistem dinamiği yaklaşımının öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirmede önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir.

Pierson (2020) sistem dinamiği modellerinde muhasebe raporlarının işlevsel hale getirilmesi amacıyla kapsamlı bir muhasebe modeli sunmuştur. Çalışmada, muhasebe raporlama sürecini sistem dinamikleri çerçevesinde oluşturan ve gelecekte bu modelleri kullanacak kişilerin bu yapıları projelerine dâhil etmelerine olanak tanıyan bir modelin geliştirildiği belirtilmiştir. Pierson çalışmasında ayrıca, oluşturulan bu modelin, muhasebe bilgilerinin raporlamasını işlevsel olarak temsil eden sistem dinamiğine dayalı projelerin sayısını artıracaklarını iddia etmiştir.

Literatür incelemesine genel olarak bakıldığında, sistem dinamiğinin karar alma süreçlerinde etkili sonuçlar verdiği görülmektedir. Bir olayın sebeplerini ve sistemi oluşturan ilişkileri anlamada başarılı olan sistem dinamikleri, bu yönüyle eğitim amaçlı olarak da kullanılmaktadır. Son yıllarda sosyal bilimlerde birçok alanda kullanılan sistem dinamiğinin, işletmelerin karar alma süreçlerinde oldukça yoğun kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

3. SİSTEM DİNAMIĞI YAKLAŞIMI

Esas itibarıyla sistem dinamiği yaklaşımının temeli, sistem düşüncesine dayanmaktadır. Bu nedenle, sistem dinamiğini açıklamadan önce sistem düşüncesini ve felsefi altyapısına değinmek gerekmektedir.

Sistem düşüncesi kavramı, İngilizce literatürde “Systems Thinking” olarak yer alan bir düşünme yaklaşımıdır. Bilimsel düşünme ve gerçeği bulma uğraşının temelinde yaşamı güvenilir ve rahat kılma ve evreni anlama ihtiyacı bulunmaktadır. Yaşamı güvenilir ve rahat kılma; insanlığın varoluşundan beri nesilden nesile aktarılan çeşitli deneyimleri ve becerileri kapsayan teknik bir geleneği kapsamaktadır. Dünyayı anlama; insanoğlunun duygularını, inançlarını ve düşüncelerini bünyesinde toplayan kültürel geleneği kapsamaktadır. Aynı zamanda uygulama ve teori olarak da ifade edilen bu iki gelenek, zaman zaman değişik isimlerle ifade edilmiştir. Deneye ve gözleme (ampirizm) dayanan tümevarımcı yöntem bilimin uygulama yönü olarak ifade edilirken, akla (rasyonalizm) ve mantığa dayanan tümdengelimci yöntem ise bilimin teorik yönü olarak ifade edilmiştir. Bilimsel düşünme ve araştırma çabasının yoğunluk kazandığı Rönesans sonrası dönemde, her iki geleneğin etkili bir şekilde birlikte kullanımı ile modern bilimin önü açılmıştır. Bu iki geleneği birleştiren ve pozitif mekanik paradigmanın kurucusu Newton’dur. Newton bilimin konusunu maddi dünya ile sınırlayarak evrenin işleyişini mekanik kurullarla açıklamış, tümevarım ve tümdengelim yöntemlerini birleştirerek, 20. yüzyılın başlarına kadar bilimin tüm yönlerine egemen olan pozitif-mekanik bilimin yöntemini belirlemiştir (Erkenekli, 2011: 39).

Newton’un mekanik bilimi pek çok başarıya imza atmıştır. Ancak, sanayileşme ve kentleşmenin artmasıyla ortaya çıkan yeni ve büyük toplumsal problemlere pozitif-mekanik bilimin cevap vermekte yetersiz kalmasıyla, sosyal bilimlerde organik paradigmaya başvurulmuştur. Maddenin yerine organizmayı ve ilke olarak mekaniğin yerine biyolojik (organizmik) ilkeleri ele alan organik düşünce, sistem düşüncesi ve sistem dinamiklerinin temelini oluşturmuştur. Organizmik düşüncenin, mekanik düşünceden farklı olan iki temel prensibi bulunmaktadır. Sistem düşünürleri tarafından günümüzde de kullanılmaya devam eden bu iki temel prensip, değişim (dinamizm) ve bütünsellik ilkeleridir. Bütünsellik ilkesi, mekanik düşüncenin her şeyin parçalarına bölünüp (indirgenip) anlaşılacağına ilişkin analitik ilkesinden ayrıştığını göstermektedir. Değişim (dinamizm) ilkesi ise, mekanik düşüncenin her şeyin sabit, istikrarlı ve statik bir şekilde olduğu ilkesinden ayrıştığını göstermektedir. Sanayi devrimiyle birlikte etkisi azalmaya başlayan ve 20. yüzyılın başlarına kadar etkin olan Newton’un pozitif-mekanik paradigmasını sarsan ve yerine yeni bilimsel yöntemleri kullanan bilimsel gelişmeler olmuştur. Bu bilimsel gelişmeler İzafiyet, Kuantum ve Kaos kuramlarının mekanik fiziğin kurallarının her zaman geçerliliğinin olmadığını ortaya koyması şeklinde gerçekleşmiştir. Sistem düşüncesi temellerini organizmik düşünce ve kaos teorisinden almaktadır (Erkenekli, 2011: 39-40).

Sistem düşüncesinin tarihsel gelişiminin 1940’lı yıllarda başladığı görülmektedir. Bu tarihten sonra problemlerin çözümünde sistem bütünlüğünün göz önüne alınması ve problemi oluşturan parçaların bir bütünlük içerisinde incelenmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir. Çoğunlukla canlı sistemler üzerinde araştırmalar yapan biyologlar

tarafından ortaya atılan bu düşünce, makine çağının bitişi (1940) sistem çağının başlangıcı olarak belirtilmektedir (Tabak vd., 2011: 73).

Sistem düşüncesi teorisinin temelleri Avusturyalı biyolog Ludwig Von Bertalanffy tarafından atılmıştır. Bertalanffy 1968 yılında "General Systems Theory" adlı kitabını yayımlayarak sistem düşüncesi alanında öncü bir şahsiyet olduğunu ispat etmiştir. Sistem düşüncesi Russell Ackoff'un ve Jay Forrester gibi birçok bilim insanının özel ilgisini çekmiştir. Sistem düşüncesinin birçok alanda yaygınlaşması için farklı disiplinlerden (iktisat, fizyoloji, fizik ve biyoloji) bir araya gelen Ludwin Von Bertalanffy, K. Boulding, A. Repoport ve R. Gerard gibi bilim insanları, sistem düşüncesinin birçok farklı disiplinlerde geliştirilmesi amacıyla "Genel Sistem Teorisi Derneği" kurmuşlardır. Tüm bu gelişmeler sistem düşüncesinin fiziksel ve doğal bilimlerin yanında, sosyal bilimlerin alanında da çeşitli disiplinlerin bir arada düşünülmesine ve yeni disiplinlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Haines, 2021: 10; Tabak vd., 2011: 73).

Sistem düşüncesinin bugüne kadar birçok tanımı yapılmıştır. Sistem düşüncesi teorisini ortaya atan Bertalanffy sistem düşüncesini; parçalar arasındaki ilişkileri anlayıp bütünü görme disiplini şeklinde tanımlamıştır. Yine bir başka tanıma göre sistem yaklaşımı; bütünsel bir bakış açısıyla parçalar arasındaki ilişkilere odaklanarak, problem ile ilgili tüm yönleri hesaba katarak, problemi çözme yaklaşımı olarak ifade edilmektedir (Taşdelen, 2016: 28; Tecim, 2004: 79).

Sistem, belirli bir amacı gerçekleştirmek için tutarlı bir şekilde organize olmuş birbirine bağlı parçaların bütünüdür. Bu tanım dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bir sistemde üç bileşenin bulunması gerektiği anlaşılır. Bunlar; sistemin parçalarını oluşturan unsurlar, unsurlar arası bağlantılar ve ortak bir amacın bulunmasından oluşmaktadır (Meadows, 2008: 11). Sistemlerin bir veya birden çok amaca ulaşmak için aralarında bağlantıları olan, birden çok bileşenden oluşan bir bütün olduğu dikkate alındığında, sistemlerin söz konusu üç unsuruna bütünlük unsurunu da eklemek gerekmektedir. Bu durumda sistemlerin dört önemli ögesinden bahsedilmektedir. Bu ögeler aşağıda daha yakından incelenmiştir (Meadows, 2008: 11; Aksu, 2013a: 81).

Birden Çok Bileşen: Bir sistem bileşen adı verilen birden fazla parçadan oluşmaktadır. Bu parçalar sistemin fiziksel veya kavramsal yapısına bağlı olarak değişik özelliklerde olabilir ve farklı isimler alabilirler. Örneğin bir futbol takımında, sistemin unsurları olarak oyuncular, antrenörler, oyun kuralları, top, saha ve hakemler sayılabilir. Burada oyuncular, antrenörler, hakemler, top ve saha sistemin fiziksel bir bileşeni iken, oyun kuralları sistemin kavramsal bir bileşeni konumundadır.

Bileşenler Arası Bağlantılar: Sistemi oluşturan en önemli özelliklerden birisi de bileşenler arasında anlamlı bağlantıların olmasıdır. Bu bağlantılar bileşenleri bir yığın olmaktan kurtararak sistemin bir bütün olmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlantılara örnek olarak, futbol takımında teknik direktörün talimatları, oyuncuların birbiriyle iletişimleri, hakemin ve oyuncuların oyun kurallarını uygulaması vb. verilebilir.

Amaç: Bütün sistemler en az bir amacı gerçekleştirmek için vardır. Bileşenler ve bileşenler arası bağlantılar ortak amaç veya amaçları yerine getirdikleri zaman sistem olma özelliğini kazanırlar. Dolayısıyla ortak amaç olmadan bir sistemden bahsetmek mümkün değildir. Örneğin futbol takımının amacı, maçı kazanmak, sezonu en iyi konumda bitirmek, para kazanmak, eğlenmek ve eğlendirmek şeklinde sıralanabilir.

Bileşenlerin Oluşturduğu Bir Bütün: Bir sistemin bileşenleri ve bileşenler arası bağlantılarının ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmeleri sisteme bütünlük özelliğini kazandırmaktadır. Burada "bütün" sözcüğü, tam olma anlamından ziyade, bileşenleri aracılığı ile birlikte hareket etme şeklinde açıklanabilir. Örneğin bir futbol takımı, sadece bileşenlerinin olması ile takım özelliğini kazanamaz. Takım olabilmek için bileşenler arasında bağlantılar ve amaç birliğinin de olması gerekmektedir.

Sistemi oluşturan bileşenlerinde altında da parçalar veya bileşenler olabilir. Bu parçalar alt sistem olarak adlandırılmaktadır. Örneğin bir kurumda üretim yönetimi bir sistem olarak değerlendirilirse; tedarik zinciri, personel yönetim sistemi, araştırma geliştirme, bakım onarım vb. sistemler üretim yönetimi sisteminin alt sistemi konumundadırlar. Dolayısıyla, her sistem belirli sistemlerden oluşabileceği gibi, her sistem kendisinden daha büyük bir sistemin alt sistemi de olabilir. Sistemlerin kendi bileşenleri ile olduğu gibi kendi alt sistemleriyle fonksiyonel bağlantısı bulunmaktadır (Tecim, 2004: 83)

Sistemler literatürde çok farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Ancak sistemlerin temelde iki sınıflandırmaya tabi tutuldukları görülmektedir. Bunlar; sistemlerin çevreleriyle olan ilişkilerine göre “Açık ve Kapalı Sistemler”, sistemlerin zamanla olan ilişkisi bakımından “Statik ve Dinamik Sistemler” dir.

Açık ve Kapalı Sistemler: Açık sistemler, sistem ile sistemin var olduğu dış çevre arasında enerji, bilgi ve materyal alışverişinin bulunduğu sistemler şeklinde açıklanabilir. Bu sistemler girdi olarak aldıkları materyalleri işlem süreci içerisinde değişime uğratarak oluşturdukları çıktıları çevrelerine ihraç ederler. Açık sistemlerin durağan bir yapısı yoktur. Bu sistemler dinamik bir süreç içerisinde değişim, gelişim ve büyümeye açık olarak kendi varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Kendilerini oluşturan unsurların yapıları üzerinde etkin olan açık sistemler çevrelerine de uyum sağlarlar (Tabak vd., 2011: 78-79; Tecim, 2004: 83; Aksu, 2013a: 82-83).

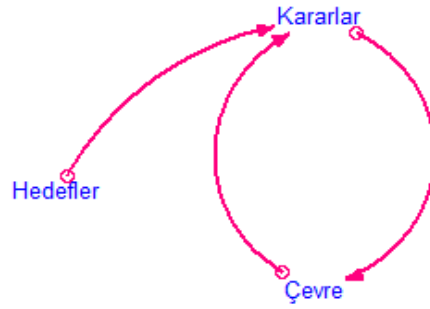
Kapalı sistemler, sistem ile çevresi arasında herhangi bir ilişki olmadan faaliyetlerini sürdüren mekanik özelliklere sahip sistemlerdir. Örneğin, evren kapalı bir sistem olarak düşünülebilir. Kurmalı bir saatin, ilk kurulmasından , sonraki kurulma süresine kadarki süre içerisinde kapalı bir sistem şeklinde çalışması, kapalı sistemlere verilebilecek başka bir örnektir. Kapalı sistemler kendi içinde uyumlu olarak çalışırlar. Açık sistemler ise kendi içinde uyumlu olmakla birlikte kendi çevreleriyle de uyumlu olmak durumundadırlar (Tabak vd., 2011: 79; Tecim, 2004: 83).

Statik ve Dinamik Sistemler: Statik sistem herhangi bir hareketliliğin ve olayın meydana gelmediği sistemlerdir. Bir sistemin unsurları arasındaki ilişkiler sabit kalıyorsa, yani değişkenlik göstermiyorsa bu sistem statik sistem olarak kabul edilebilir. Örneğin birçok parçadan oluşan masa statik bir sistem olarak görülebilir. Her zaman manyetik kuzey kutbunu gösteren pusula statik sistemin özelliklerine sahip bir başka örnek olarak ifade edilebilir (Ackoff, 1971: 663).

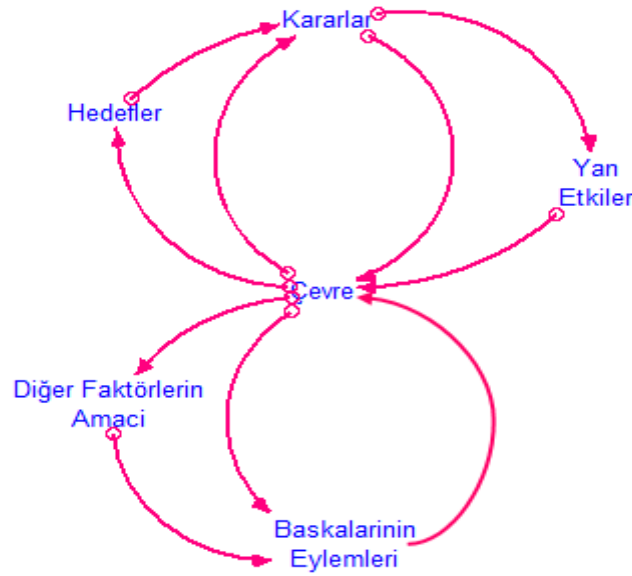
Dinamik sistem kendisini oluşturan unsurların kendi aralarında zaman içinde değişim gösterdiği durumların meydana geldiği sistemlerdir. Farklı hızlarda ileri veya geri hareket edebilen otomobil dinamik sisteme örnek verilebilir. Aslında tüm canlı ve maddi sistemler dinamiktir. Belli bir zaman aralığında sabit kalan ve statik sistemler olarak ifade edilen maddeler, belli bir süre sonra değişime uğramaktadırlar. Sadece zihnimizde olan, maddi olmayan ve ideal şekline kavuşmuş olan matematikteki geometrik figürler statik sistemler olarak ifade edilebilir (Schaefer, 1989: 7).

Sistem Dinamiği 1940’lı yıllarda, matematiksel ve istatistiksel teknikler başlangıçta askeri alanlardaki problemlerin çözümünde, sonrasında ise endüstriyel alanda ve iş dünyasında sıklıkla kullanılmıştır. Bu yöntemler yönetim bilimleri disiplini içerisinde birçok araştırma ve ders kitabına konu olacak şekilde yaygınlaşmıştır. 1960’lı yılların başlarında, bu kontrol sistemlerinin işletmelere uygulanması sonucunda önemli ölçüde başarı sağlandığı görülmüştür. İş dünyasının birçok probleminin çözümünde kontrol teorisi kavramının kullanılabileceğini keşfeden Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nden Profesör Jay Forrester olmuştur. Jay Forrester daha sonra kontrol teorisinin matematik tekniklerinin mühendislik problemlere göre çok daha karmaşık olan yönetilebilir sistemlere uygulanamayacağını keşfetmiştir. Daha sonra Forrester, sistem dinamiği problemlerini hızlı ve kolay bir şekilde çözmeye imkân verecek özelliklerde bilgisayar benzetim dillerini tanımlamıştır. Sistem dinamiği yönteminin şehir planlama, dünyanın geleceği ile ilgili senaryolar ve sosyal ve ekonomik sistemlerin modellenmesinde de kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıkan ve yönlendirilmiş sistemlerin dinamik ve denetlenebilirliği ile ilgilenen yönetim biliminin bir dalı olma özelliği kazanmıştır. Nihayetinde sistem dinamiklerinin belirli bazı sorunlarla başa çıkmak için güçlü ve mükemmel bir yöntem olduğu kanıtlanmıştır (Coyle, 1996: 2-3).

Sistem dinamiği tek yönlü bakış açısının aksine müdahalelere tepki veren, geri bildirim fonksiyonu olan sistemlerdir. Tek yönlü bakış açısına göre belirlediğimiz durum ile arzu ettiğimiz hedeflerimiz arasındaki fark problem olarak tanımlanır. Problem olarak tanımlanan sorunu çözmek için çeşitli seçenekler değerlendirilerek bir karar verilir. Verilen kararın sonucunda problem ortadan kalkabilir veya devam eder (Sterman, 2000: 10). Oysa gerçek sistemlerde faaliyet sonuçlarımız ileride karşılaşacağımız yeni durumları oluştururlar. Bu yeni durum bizim problemi analiz etme şeklimizi ve vereceğimiz kararları değiştirir. Faaliyetlerimizde beklenmedik yan etkiler oluşur. Bir önceki günün çözümleri bu günün problemleri haline dönüşür. Verdiğimiz kararların sonucu ortaya çıkan çıktılarını oluşturan geribildirim süreçlerini anlamadan, problemler ve olağandışı olaylar karşısında yapabileceğimiz tek şey, sözkonusu olaylara tepki vermek olacaktır (Aksu, 2013a: 93). Şekil 1’de sistem dinamiğinin geri bildirim temelli bakış açısı gösterilmiştir.

Kararlarımız çevremizi değiştirerek yeni durumlara (problemlere) yol açar.

Şekil 1: Geri Bildirim Temelli Bakış Açısı

Kaynak: (Aksu, 2013a: 93).

3.1. Sistem Dinamiğinde Modelleme

Modelleme, dünyamızda gerçekte var olan sorunların belirlenmesi ve bu sorunların çözülmesinde kullanılan bilimsel bir araçtır. Modelleme, öğrenme sürecinin bir parçası olarak hem gerçekte var olan hem de zihinsel modellerin hipotezlerini, testlerini ve düzeltmelerini sürekli olarak formüle eden aşamalardan oluşur. Bu süreç doğrusal olmayan işlemlerden müteşekkildir. Sistem dinamiğinde simülasyonu olmayan modeller üzerindeki analizler eksik kabul edilmektedir. Örneğin günümüzde yeni bir uçak tasarlamak, modelleme ve simülasyon olmadan neredeyse imkansızdır (Sterman, 2000: 83).

Başarılı, işe yarar bir modellemeyi garanti eden herhangi bir yol haritası bulunmamaktadır. Ancak modelleme faaliyetinin başarıya ulaşması için yaratıcılığın yanında modelleme yapan kişi ile modellemeye ihtiyaç duyan kişi arasında sağlıklı ve açık bir iletişim gerekmektedir. Modelleme sürecinde sistemi oluşturan parçalar ve bu parçalar arasındaki etkileşimin kuralları ortaya konduktan sonra, bu yapı ya da kurallar değiştiğinde sistemin davranışının da buna bağlı olarak nasıl değişeceği ortaya konmaya çalışılır. Bir sistemi bütünüyle modellemeye çalışmak karmaşık ve anlaşılabilir bir model yapısını karşımıza çıkaracağı için hatalı olur. Modellemeyi faydalı kılan şey, kapsamlı ve karmaşık bir sistemi basitleştirerek gerçeği kavrayabileceğimiz bir temsil oluşturmaktır. Modelleme sürecinin aşamaları Tablo 1’de görüldüğü gibi beş adımda incelenmiştir (Çelik ve Yılmaz, 2011: 273-278).

Tablo 1: Modelleme Sürecinin Aşamaları

1	<p style="text-align: center;">Problemin Belirlenmesi (Sınırların Tespiti)</p> <p>Bu aşamada aşağıdaki sorulara cevap aranır:</p> <p>Konunun Seçimi: Problem nedir? Niçin bir problemdir?</p> <p>Anahtar Değişkenler: Modelde düşünülmesi gereken anahtar değişkenler ve kavramlar nelerdir?</p> <p>Zaman Ufku: Ne kadar uzaktaki bir geleceği öngörmeliyiz? Problemin sınırlarının tespiti için ne kadar geçmişe gidilmelidir?</p> <p>Dinamik Problemin Tanımı (Başvuru şekilleri, grafikleri vb.): Anahtar değişkenler ve kavramların geçmiş davranışları nasıldı? Gelecekte bu değişkenler ve kavramlar nasıl bir davranış sergileyebilirler?</p>
2	<p style="text-align: center;">Dinamik Hipotezlerin Formülasyonu</p> <p>Başlangıç Hipotezin Üretimi: Problemleri davranışla ilgili mevcut teoriler nelerdir?</p> <p>Modelin İçsel Formülasyonu: Sistem Dinamiklerini içsel geri bildirim döngüsü ilişkileriyle anlatan dinamik bir hipotezlerin formüle edilmesi.</p> <p>Haritalandırma: Başlangıç hipotezlerinin, anahtar değişkenlerin, başvuru şekillerinin ve diğer mevcut verilerin nedensel yapı haritalarının oluşturulması. Bu haritalardan bazıları şunlardır;</p> <p>Model sınır diyagramları, Alt sistem diyagramları, Nedensel döngü diyagramları, Stok ve akış haritaları, Politika yapı diyagramları, Diğer kolaylaştırıcı araçlar.</p>
3	<p style="text-align: center;">Bir Simülasyon Modelinin Oluşturulması</p> <p>Yapının ve yapıyı oluşturan karar kurallarının belirlenmesi.</p> <p>Parametrelerin, dinamik ilişkilerin ve başlangıç durumlarının belirlenmesi.</p> <p>Simülasyon modelinin, modelin amacı ve sınırlılıkları yönünden test edilmesi.</p>
4	<p style="text-align: center;">Testlerin Yapılması</p> <p>Referans Noktalarıyla Karşılaştırmaların Yapılması: Geliştirilen model ile amaçlanan model arasında uyum var mı?</p> <p>Uç (aşırı) Değerlere Karşı Dayanıklılık: Modelimiz uç şartlar altında değerlendirildiğinde gerçekçi davranış sergiliyor mu?</p> <p>Duyarlılık: Model, parametrelerdeki, başlangıç koşullarındaki ve model sınırlarındaki belirsizliğe karşı nasıl davranıyor?</p>
5	<p style="text-align: center;">Politika Tasarımı ve Değerlendirilmesi</p> <p>Senaryoların Belirlenmesi: Hangi çevresel koşullar ortaya çıkabilir?</p> <p>Politika Tasarımı: Gerçek dünyada hangi yeni karar kuralları, stratejileri ve yapıları denenebilir? Bunlar modelde nasıl temsil edilebilirler?</p> <p>Neden-Sonuç Analizi: Politikaların etkileri nelerdir?</p> <p>Duyarlılık Analizi: Oluşturulan politika önerileri, değişik senaryolar ve belirsizlik durumlarında nasıl sonuç vermektedir?</p> <p>Politikaların Etkileşimleri: Politikalar birbirlerini etkilemekte midir? Sinerjiler veya etkileşimlerini yok eden durumlar mevcut mudur?</p>

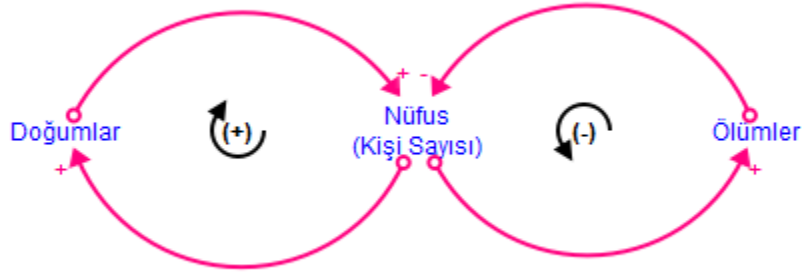
Kaynak: (Sterman, 2000: 86) kaynağından uyarlanmıştır.

3.2. Sistem Dinamiğinin Araçları

Sistem dinamiğinin yapısı stok ve akış diyagramları, geribildirim ve nedensel döngü diyagramları ile sistemin fiziksel yapısının içindeki unsurların karar alma süreci ile etkileşiminin neden olduğu doğrusal olmayan bağlantıları içerir. Ayrıca sistem dinamiğinin yapı elemanlarıyla birlikte kullanılan sistem davranışının zamana bağlı değişim grafikleri ve bilgisayar benzetimi (simülasyonları) sistem dinamiği elemanları arasında yer almaktadır. Sistem dinamiği elemanları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3.2.1. Nedensel Döngü Diyagramları

Sistem dinamiklerinin en önemli özelliklerinden birisi, sistemin unsurları arasında bir iletişimin ve geri bildiriminin var olmasıdır. Bir sistemin çevresinden çeşitli girdiler alan ve belirli bir işleme sürecinden geçtikten sonra yine çevresine çıktı olarak veren bir özelliğinin olması, ayrıca sistemin çevresi ile uyumlu bir şekilde işlemesi mekanizması sayesinde olmaktadır. Sistem dinamiği modelinde geri bildirimler Şekil 2’de gösterilen stok ve akışın yanında “dönüştürücü” ve “bağlayıcı” araçları kullanılarak yapılmaktadır. Dönüştürücüler, modelde akış değerlerini hesaplamak için gereken değerleri ya da formülleri tutmakta kullanılmaktadır. Şekil 3 incelendiğinde yıllık doğum oranı ve yıllık ölüm oranının dönüştürücüler vasıtasıyla modele eklendiği görülmektedir. Bağlayıcılar ise, model araçları arasındaki ilişkilerin modele tanımlanmasında, dolayısıyla geri bildirimlerde sıkça kullanılan modelin önemli öğelerinden birisidir. İki tür geri bildirim döngüsü vardır. Birincisi, geri bildirim eylemlerin birbirini güçlendirdiği pozitif (pekiştirici) geri bildirim. İkincisi, geri bildirim döngülerinden birinin diğerinin etkisini yok ettiği negatif (dengeleyici) geri bildirim döngüsüdür. (Forrester, 2009: 7; Tabak vd., 2011: 92; Fisher, 2018: 5).

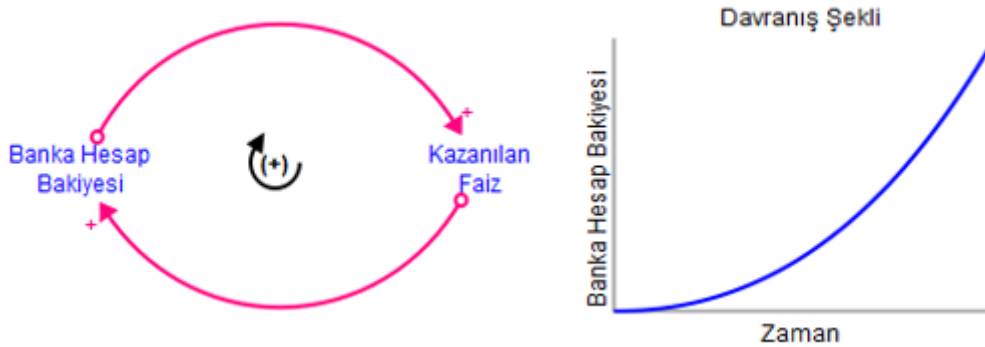
Şekil 4: Geri bildirimli (Nedensel) Döngü Diyagramı

Kaynak: (Söyler, 2006: 29) kaynağından uyarlanmıştır.

Şekil 4’te doğum oranına bağlı olarak doğumlar arttıkça nüfus artmaktadır. Nüfus arttıkça doğumlar artar, bu durum pekiştirici (P) geri bildirimli döngü olarak adlandırılır. Diğer taraftan, nüfus arttıkça ölümler artar, ölümler arttıkça da nüfus azalır, bu durum dengeleyici (D) geri bildirimli döngü olarak adlandırılır.

a) Pekiştirici (Pozitif) Geri Bildirim Döngüleri

Pozitif geri bildirim döngüleri bir önceki verinin üzerine eklenerek aynı yönde hareket eden, kartopu gibi büyüyen ve dönüşüme pozitif ivme kazandıran bir hareket mekanizmalarıdır. Pozitif geri bildirim döngülerinde, sapma daha büyük sapmalara meydan verecek şekilde artar. Örneğin, sistemin stok seviyesi olarak bankaya yatırılan para miktarı olarak kabul edilirse, stok seviyesi dönemsel olarak anaparaya eklenen faiz ödemeleri ile büyür. Şekil 5’te gösterildiği gibi kazanılan faiz tutarı stok seviyesindeki büyüme ivmesini etkileyen bir değişkendir. Pozitif geri bildirim döngüleri (P) veya (+) ile gösterilir (Coyle, 1996: 8; Söyler, 2006: 21; Tabak vd., 2011: 93).

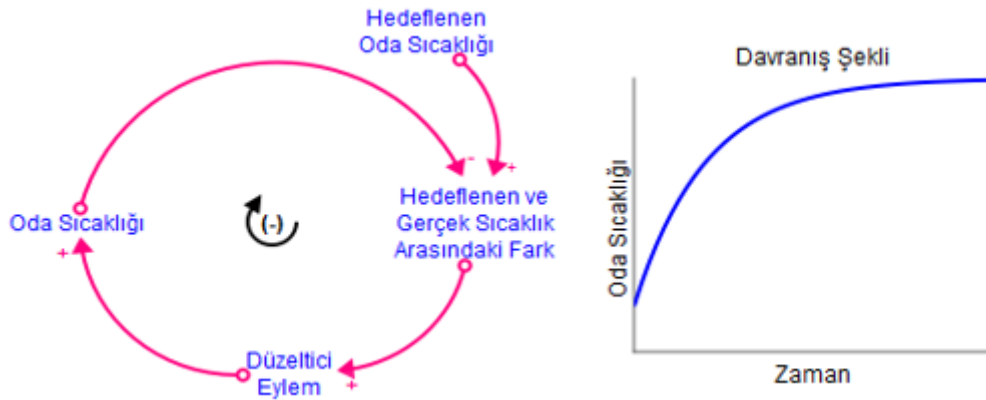

Şekil 5: Pekiştirici (Pozitif) Geri bildirim Döngüleri

Kaynak: (Kirkwood, 1998: 9) kaynağından uyarlanmıştır.

b) Dengeleyici (Negatif) Geri Bildirim Döngüleri

Negatif geri bildirim döngülerinin işleyiş şekli, sistemde hedeflenen seviye ile gerçekleşen seviye arasında fark oluştuğunda, bu farkın giderilmesi için bazı eylemlerin devreye girmesi biçimindedir. Bu eylemler, istikrar sağlayarak sistemin bir düzen içerisinde devam etmesini sağlar. Merkezi ısıtma sistemleri negatif geri bildirim döngülerine örnek verilebilir. Şekil 6'da gösterildiği gibi oda sıcaklığı hedeflenen (istenen) ısının altında kalırsa, hedeflenen oda sıcaklığıyla gerçek oda sıcaklığı arasında bir fark oluşmaktadır. Bu durumda ısıtmada kullanılan kombi devreye girer ve istenilen oda sıcaklığı yakalandığında otomatik olarak kapanır. Oda sıcaklığı belirtilen derecenin altına inmesi durumunda kombi tekrar devreye girerek sıcaklık düzeyinin sürekli bir dengede kalması sağlanmaktadır. Sıcaklık seviyesi tamamen sabit kalmayabilir, ancak kabul edilebilir bir aralıkta kalır. Bu tür dengeleyici (hedef arama) düzenleme döngüsüne dengeleyici geri bildirim döngüsü denir ve (D) veya (-) ile gösterilir (Meadows, 2008: 27-30; Coyle, 1996: 8).

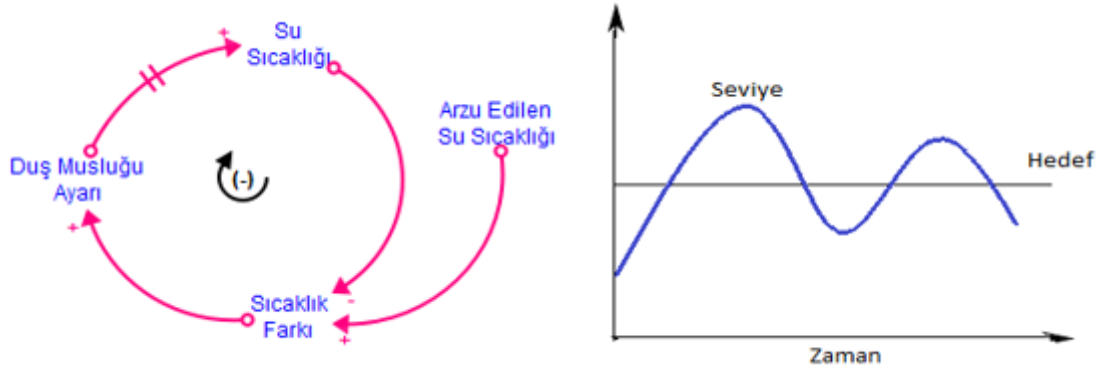

Şekil 6: Dengeleyici (Negatif) Geri Bildirim Döngüleri

Kaynak: (Aksu, 2013a: 103) kaynağından uyarlanmıştır.

c) Gecikmeler (Delays)

Neredeyse bütün sistemlerde bulunan gecikmeler sistem dinamiğinin üçüncü temel unsurudur. Gecikme, sistemin unsurları arasındaki iletişimde geçen süre olarak açıklanabilir. Hemen hemen tüm geri bildirim süreçlerinde bir çeşit gecikme bulunmaktadır. Bazı gecikmeler, kararsızlık ve salınım yaratarak sistemin işleyiş düzenini tehlikeye sokabilir. Bazı gecikmeler ise sistem üzerinde fark edilir ve zamanında sorun giderilerek sistemin olası aksaklıkları önlenmiş olur. Örneğin yemek yeme ile tok hissetmek arasında bir gecikme bulunmaktadır. Yemeği bırakmamız gerektiğinde henüz tok hissetmiyoruz, bu nedenle gereğinden fazla yemek yiyoruz. Konut piyasasındaki talebi karşılamak için yeni bir inşaat projesinin başlatılması ile tamamlanması arasındaki gecikme, emlak piyasasında aşırı konut stoğunun oluşmasına neden olabilmektedir. Şekil 7'de duş alınacak suyun sıcaklığını ayarlama yaşanan gecikme gösterilmiştir. Sıcak su açıldıktan sonra on saniye boyunca su soğuk kalır. Bu sürede içinde eylemimize yanıt alamadığımız için sıcak su sıcaklığını yükseltmeye devam ederiz. Sonunda sıcak su geldiğinde, musluktan istediğimiz seviyenin üstünde bir sıcaklıkla karşılaşırız. Sonrasında, su sıcaklığını düşürmeye başlarız ancak su seviyesi istediğimiz seviyenin biraz altına düştüğünden seviyeyi biraz yükseltiriz ve nihayet istediğimiz seviyeyi yakalamış oluruz (Senge, 2004: 76).

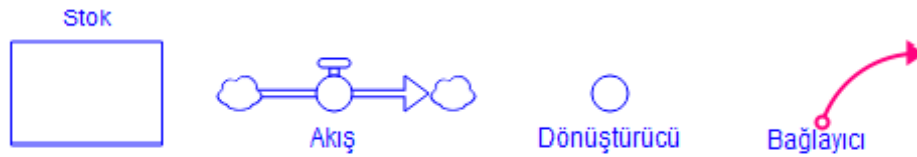

Şekil 7: Sistem Dinamiklerinde Gecikme

Kaynak: (Senge, 2004: 76) kaynağından uyarlanmıştır.

3.2.2. Stok Akış Diyagramları

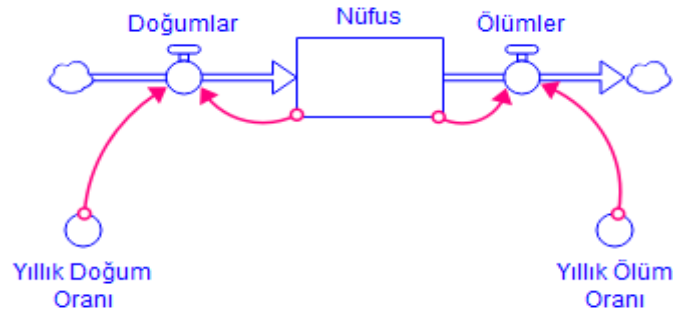
Sistem dinamiğine göre tüm dinamik davranışlar stok (stock) ve akışlardan (flow) meydana gelir. Sistem dinamiği modeli oluşturulurken kullanılan dört temel modelleme aracının sembolleri Şekil 2’de gösterilmektedir. Stok simgesi modelde değerini izlemek istediğimiz değişken veya değişkenleri temsil etmek için kullanılır. Stoklar sistemin mevcut durumunu ortaya koyan, artan veya azalan birikimlerdir. Örneğin kasadaki para, bir şehirdeki nüfus “stok” olarak ifade edilebilir. Akışlar ise stok seviyesinde değişim meydana getiren elemanlardır. Örneğin bir şehirdeki nüfus için, stok seviyesini arttıran akış doğum sayısı iken, stok seviyesini düşüren akış ise ölüm sayısıdır (Fisher, 2018: 5).

Şekil 2: Sistem Dinamiği Modelleme Araçları

Kaynak: (Fisher, 2018: 5).

Sistem dinamiği ile oluşturulmuş basit bir nüfus modeli Şekil 3’te gösterilmiştir. Modelde nüfus “stok” olarak gösterilirken, doğumlar nüfusu artıran “akış”, ölümler ise nüfusu azaltan “akış” olarak ifade edilmiştir. Doğumlar mevcut nüfusun yıllık doğum oranıyla çarpımıyla hesaplanmaktadır. Aynı şekilde ölümler de mevcut nüfusun yıllık ölüm oranıyla çarpımıyla belirlenmektedir. Yıllık doğum ve ölüm sayıları modelde stok olarak ifade edilen nüfus sayısını artırmakta veya azaltmaktadır.

Şekil 3: Sistem Dinamiği Modelleme Araçları Bağlantıları

Kaynak: (Fisher, 2018: 6) kaynağından uyarlanmıştır.

3.2.3. Doğrusal Olmayan Bağlantılar

Sistem dinamiğinin karmaşık bir yapısı bulunmaktadır. Karmaşık dinamik sistemleri oluşturan unsurlardan biri de doğrusal olmayan bağlantılardır. Bir akış değişkeni ile stok değişkeninin doğru orantılı olması durumunda, akış ile stok arasında doğrusal bir ilişki vardır. Ancak dinamik sistemlerde genellikle karar vermeyi etkileyen çeşitli faktörler vardır ve bu faktörlerin stokla doğrusal bir ilişkisi yoktur. Doğrusal olmayan bağlantılar aynı zamanda karar verme sürecinde birden fazla faktörün etkileşime girmesinin sonucunda ortaya çıkar. Dinamik sistemlerdeki geri bildirim döngüleri, sistemdeki doğrusal olmayan ilişkileri temsil eder. Örneğin, bir akışın iki farklı stok değişkeninin etkileşimine bağlı olması veya akışın stok değişkeniyle ters orantılı olması, doğrusal olmayan bir ilişki olarak nitelendirilebilir. Doğal ve beşeri sistemler yüksek düzeyde dinamik karmaşıklığa ve doğrusal olmayan bağlantılara sahiptir (Doğança, 2013: 8; Nuhoğlu, 2008: 28).

3.2.4. Davranışın Zamana Bağlı Değişim Grafikleri

Dinamik sistemlerdeki davranış biçimleri, bu davranışı oluşturan temel yapılardan kaynaklanmaktadır. Bu yapılar, stok ve akış diyagramları, geri bildirim döngüleri ile sistemin fiziksel yapısının içinde hareket eden faktörlerin etkileşimindeki doğrusal olmayan bağlantılardan oluşur. Dinamik sistemlerdeki temel davranış biçimleri, bunları oluşturan geri bildirim yapıları ile açıklanır. Bu biçimler pozitif geri bildirim döngüsü ile oluşan üstel büyüme, negatif geri bildirim döngüsü tarafından oluşturulan hedef arama ve negatif geri bildirim döngüsü ile zaman gecikmelerinden oluşan osilasyondan (dalgalanmadan) oluşmaktadır. S şeklindeki büyüme ve daha karmaşık davranış biçimleri, bu davranışı oluşturan temel yapıların doğrusal olmayan bağlantılarından kaynaklanmaktadır (Sterman, 2000: 107).

a) Üstel Büyüme

Üstel büyüme, pozitif (kendi kendini güçlendiren) geri bildirim döngülerinden kaynaklanır. Miktar büyüdükçe net artışlar artar, bu da miktarı daha da arttırarak hızlı büyümeye olanak verir. Şekil 5'te gösterildiği gibi üstel büyümenin yapı davranışına, kartopunun yuvarlandıkça büyümesi veya bankaya yatırılan vadeli mevduattaki artış örnek gösterilebilir. Bankaya ne kadar fazla para yatırırsanız, dönem sonunda mevduat hesabınıza o kadar fazla faiz eklenir. Bu da sonraki dönemde daha fazla faiz kazanarak paranızı arttırmanız anlamına gelir. Pozitif geri bildirim döngüleri artma yönünde olabildiği gibi azalma yönünde de olabilir. İşletmenin nakit ihtiyacını gidermek için banka kredisi çekmesi ve vade sonunda geri ödemede bulunabilmesi için tekrar banka kredisine başvurması azalma yönündeki üstel büyüme örneğidir. (Senge, 2004: 67; Söyler, 2006: 37).

b) Hedef Arama

Pozitif geri bildirim döngüleri sistemden sapmaları arttırarak ve değişimi güçlendirerek büyüme üretirken, negatif geri bildirim döngüleri sistemi belirli bir dengede tutmaya çalışır. Negatif geri bildirim döngüleri sistemin durumunu hedeften uzaklaştıran durumlara karşı koyarak bir denge ve durağanlık arar. Şekil 6'de gösterildiği gibi, ısınmada kullanılan kombilerde su ısı istenilen seviyeye ulaştığında otomatik olarak kapanır. Isı istenilen

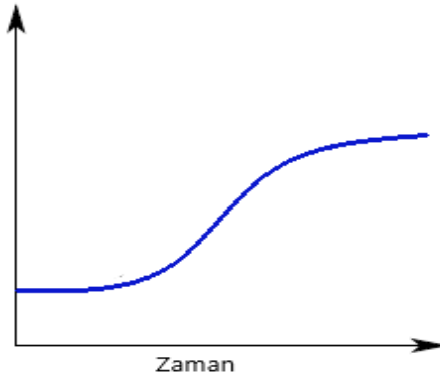
seviyenin altına indiğinde ise, kombi tekrar çalışmaya başlar. Böylelikle ısı seviyesi belirli bir noktada dengede kalmaktadır (Aksu, 2013a: 103).

c) Osilasyon (Dalgalanma)

Osilasyon (Dalgalanma) dinamik sistemlerde gözlemlenen üçüncü temel davranış biçimidir. Hedef arama davranışında olduğu gibi dalgalanmalar da negatif geri bildirim döngülerinden kaynaklanır. Bu davranış biçiminde sistemin durumu hedefi ile karşılaştırılır ve sistemde var olan herhangi bir tutarsızlığın giderilmesi için düzeltici önlemler alınır. Bu davranış biçiminin hedef çizgisinin yukarı ve aşağı yönde sürekli aşılması, negatif geri bildirim döngülerinde önemli zaman gecikmelerinin varlığından kaynaklanır. Şekil 7’de duş sıcaklığını ayarlama da yaşanan gecikme ile oluşan osilasyon yapısı gösterilmiştir (Senge, 2004: 76).

d) S Şeklinde Büyüme

Hiçbir sistemde miktar sonsuza dek büyüyemez (veya azalamaz), sonunda bir veya daha fazla kısıt büyüme durdurur. Bu davranış şekli pekiştirici ve dengeleyici geri bildirim döngülerinin aynı yapı içerisinde kullanılmasıyla oluşmaktadır. Yaygın olarak gözlenen bu davranış şekline S-şekilli büyüme denir. Bu davranış şeklinde büyüme ilk önce üstel bir şekilde artar, daha sonra sistemin birtakım kısıtlardan dolayı artış hızı yavaşlar ve bir denge noktasına ulaşır. Örneğin piyasaya yeni çıkan bir mala müşteri ilgisinin başlangıçta yüksek olması ile hızla yükselen satışlar, belirli bir süre sonra ürünün bazı müşteriler nezdinde popülaritesini kaybetmesiyle ürün satışları azalmaya başlar ve belirli bir noktada dengede kalır (Kirkwood, 1998: 37). Şekil 8’de S şeklinde büyüme yapısı ve davranış şekli gösterilmiştir.

Şekil 8: S Şeklinde Büyüme Yapısı ve Davranışı

Kaynak: (Kirkwood, 1998: 12) kaynağından uyarlanmıştır.

4. SONUÇ

Sistem dinamikleri ve onun dayandığı felsefi temel olan sistem düşüncesi, günümüzde sonuç odaklı çözümlerin yetersiz kaldığını, süreç odaklı dinamik çözümlere ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal bilimlerde analizlerin büyük bir kısmı değişkenler arasında doğrusal bir ilişki varsayımına dayanarak yapılmaktadır. Oysa değişkenler arası ilişkiler çoğu zaman doğrusal olmayan bağlantılar içermektedir. Sistem dinamikleri karmaşık ilişkilerden oluşmaktadır. Bu karmaşıklık, dinamik sistemlerde doğrusal olmayan bağlantılardan kaynaklanmaktadır. Doğrusal olmayan bağlantılar birden fazla faktörün etkileşime girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Sistem dinamikleri karmaşık ilişkileri modelleme imkanı vermektedir. Bu durum, olayları zamanında ve doğru anlayabilmeyi kolaylaştırmakta ve dinamik bir analiz imkanı vermektedir. Böylece, değişen koşullar ve durumlar daima analizin bir parçası olmakta ve ortaya çıkan yeni durumlar daha hızlı değerlendirilebilmektedir.

Sonuç olarak sistem dinamikleri yaklaşımı; analize konu problemin tüm yönlerini görebilmede, problemi oluşturan tüm unsurları ve birbirleriyle olan ilişkileri anlayabilmede etkili bir analiz metodudur. Sistem dinamikleri, analize konu problemin mevcut durumunu doğru değerlendirip modelleme imkanı vermekte ve problemi farklı senaryolar altında test edebilme olanağı sunmaktadır. Bu durum, karar alma süreçlerini kolaylaştırmakta ve yöneticilere, çağın getirdiği dinamizme ayak uydurma imkanı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Ackoff, R. L. (1971). Towards A System of Systems Concepts. *Management Science*, 17(11), 661-671.
- Aksu, İ. (2013a). Bütçelemelerde Sistem Dinamiği Yaklaşımı Nakit Bütçesi Modeli. *Medipres*, Malatya.
- Aksu, İ. (2013b). System Dynamics Approach as A Tool of Strategic Cost Management. *The International Journal of Social Sciences*, 15(1), 18-30.
- Aksu, İ., Söyler, H. & Eren, M. (2014). Üretim İşletmesi Sistem Dinamiği Modeli. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(28), 69-104.
- Bozиков, J., Relic, D., & Dezelic, G. (2018). Use of System Dynamics Modeling in Medical Education and Research Projects. *Building Continents of Knowledge in Oceans of Data: The Future of Co-Created Health*, 830-834.
- Bureš, V. (2015). Comparative Analysis of System Dynamics Software Packages. *International Review on Modelling and Simulations*, 8(2), 245-255.
- Coyle, R. G. (1996). Advanced Modelling. In *System Dynamics Modelling* (pp. 297-305). Springer US.
- Çelik, B., ve Yılmaz, C. (2011). iThink ile Dinamik Sistemlerin Modellenmesi. B. Çelik, M. Erkenekli, H. Şeşen ve M. Polat içinde, *Sistem Dinamikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Doğança, Z. (2013). Designing System Based Environmental Instruction Program and Evaluating Its Effects on Seventh Grade Students. İstanbul: Unpublished Doctoral Thesis.
- Erkenekli, M. (2011). Bilimsel Yöntemlerin Tarihi ve Sistem Dinamiklerinin Doğuşu. B. Çelik, M. Erkenekli, H. Şeşen ve M. Polat içinde, *Sistem Dinamikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Fisher, D. M. (2018). Reflections on teaching system dynamics modeling to secondary school students for over 20 years. *Systems*, 6(2), 12.
- Forrester JW. (1969). *Urban Dynamics*. MIT Press, Cambridge, MA
- Forrester, J. W. (1971). *World dynamics*. Wright-Allen Press.
- Forrester, J. W. (1996). System Dynamics and K-12 Teachers. A Lecture at the University of Virginia School of Education. Cambridge. 04 27, 2020 tarihinde <http://mit.ucu.ac.ug/NR/rdonlyres/Sloan-School-of-Management> adresinden alındı.
- Forrester, J. W. (2009). Some Basic Concepts in System Dynamics. https://www.cc.gatech.edu/classes/AY2018/cs8803cc_spring/research_papers/Forrester-SystemDynamics.pdf adresinden alındı.
- Giorgino, M. C., Barnabè, F., & Kunc, M. (2020). Integrating qualitative system dynamics with accounting practices: The case of integrated reporting and resource mapping. *Systems Research and Behavioral Science*, 37(1), 97-118.
- Guerra, L., Murino, T., & Romano, E. (2010). A System Dynamics Model for a Single-Stage Multi-Product Kanban Production System. *Recent Advances in Automation & Information*, 171-176.
- Haines, S. (2021). *50 One-Minute Tips For Leaders: Using The Systems Thinking Approach*.
- Khan, A., Qureshi, M. A., & Davidsen, I. P. (2020). A System Dynamics Model of Capital Structure Policy for Firm Value Maximization. *Systems Research and Behavioral Science*, 1-14.
- Kirkwood, C. W. (1998). *System Dynamics Methods: A Quincy Introduction*. College of Business, Arizona State University, 126.
- Meadows, D. H. (2008). *Thinking in Systems*. London: Earthscan Publishing.
- Melse, E. (2006). The Financial Accounting Model from A System Dynamics' Perspective. Available at SSRN 1081620.
- Nuhoğlu, H. (2008). İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersinde Sistem Dinamiği Yaklaşımının Tutuma, Başarıya ve Farklı Becerilere Etkisinin Araştırılması. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nuhoğlu, H. (2020). The Effect of Deduction and Induction Methods Used in Modelling Current Environmental Issues with System Dynamics Approach in Science Education. *Participatory Educational Research*, 7(1), 111-126.

- Pala, Ö., & Vennix, J. A. (2005). Effect of System Dynamics Education on Systems Thinking Inventory Task Performance. *System Dynamics Review: The Journal of the System Dynamics Society*, 21(2), 147-172.
- Pierson, K. (2020). Operationalizing Accounting Reporting in System Dynamics Models. *Systems*, 8(1), 9.
- Schaefer, G. (1989). *Systems Thinking in Biology Education* (No. 33). Division of Science Technical and Environmental Education, Unesco.
- Senge, P. M. (1990). *The Art and Practice of the Learning Organization*.
- Sihombing, L. B. (2017). Project Finance and Risk Modeling Using a System Dynamics Approach: A Toll Road Project. *Malaysian Journal of Industrial Technology*, 2(2), 86-93.
- Söyler, H. (2006). *Sistem Dinamiği Yaklaşımı ile Malatya İlinin Sosyo-Ekonomik Gelişim Projeksiyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı.
- Sterman, J. (2000). *Business Dynamics*. Mc Graw-Hill, Inc.
- Subroto, A., & Bivona, E. (2009). Supporting Small Medium Enterprises Planning Through the Use of A step-by-step System Dynamics Model Building Process. Available at SSRN 1778082.
- Tabak, A., Sığı, Ü., Polat, M., Şeşen, H., & Çelik, B. (2011). *Yönetim Bilimi Açısından Sistem Teorisi*. B. Çelik, M. Erkenecli, H. Şeşen ve M. Polat içinde, *Sistem Dinamikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taşdelen, Ö. (2016). *Biyoloji Öğretmen Adaylarının Sistem Düşüncesi ve Biyolojik Mantık Yaklaşımlarına Yönelik Algı ve Becerilerinin Değerlendirilmesi*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Tecim, V. (2004). *Sistem Yaklaşımı ve Soft Sistem Düşüncesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 75-100.
- Yamaguchi, K. (2003). *Principle of Accounting System Dynamics—Modeling Corporate Financial Statements*. In *Proceedings of the 21st International Conference of the System Dynamics Society*.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.05.2022 ✓Accepted/Kabul:25.06.2022

DOI: 10.30794/pausbed.1119635

Research Article/Araştırma Makalesi

Aydaş, İ., Moral, M. ve Tosun, Y. (2022). "Türkiye'de Seçim Anketlerinin Toplam Anket Hatası Perspektifinden Bir İncelemesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö87-Ö110.

TÜRKİYE'DE SEÇİM ANKETLERİNİN TOPLAM ANKET HATASI PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEMESİ

İrem AYDAŞ*, Mert MORAL**, Yasemin TOSUN***

Öz

Seçim anketleri, seçmenlerin siyasi tutum, tercih ve davranışlarına ayna tutmakta ve bunları şekillendirebilmektedir. Çalışmamızda ülkemizde son yıllarda sayıları hızla artan ve siyasi aktörler tarafından sıklıkla eleştirilen seçim anketleri, toplam anket hatası perspektifinden değerlendirilmekte ve seçim anketlerinin olası hataları asgari düzeye indirme amacıyla uluslararası yazında ve meslek birlikleri tarafından dikkat çekilen kriterlere ne ölçüde uydukları incelenmektedir. Bu amaçla ülkemizde 2011-2019 yılları arasındaki sekiz seçim için gerçekleştirilen ve geleneksel ve sosyal medyada yayımlanan toplam 295 seçim anketini içeren kapsamlı bir veri seti toplanmıştır. Bu anketlerin "toplam anket hatası" yaklaşımı ve CNN'in belirlemiş olduğu "şeffaflık kriterleri" ışığında yapılan değerlendirmeleri, ülkemizdeki seçim anketlerinin birçoğunun özellikle temsil alanında bilimsel standartların önemli ölçüde uzağında ve seçim sonuçlarını tahmin etmede başarısız olduklarını göstermektedir. Çalışmamızın sonuç bölümünde kamuoyu ve seçim araştırmaları ile çok uluslu anket çalışmalarından elde edilen anket verilerinin siyaset bilimi araştırmalarında hangi amaçlarla kullanılabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kamuoyu araştırmaları, Seçim anketleri, Anket metodolojisi, Toplam anket hatası yaklaşımı.*

AN EXAMINATION OF ELECTION POLLS IN TURKEY FROM THE TOTAL SURVEY ERROR PARADIGM PERSPECTIVE

Abstract

Election polls are not only essential to measure electorates' political attitudes, preferences, and behavior but may also influence their formation. In this study, we evaluate election polls in Turkey, which have been increasingly popular and criticized by political actors in the last years, from a survey methodology perspective and investigate whether they follow internationally recognized standards. To this end, we collected a comprehensive dataset covering all election polls on eight elections between 2011 and 2019 published at traditional or social media outlets. Our assessment of a total of 295 election polls from the perspective of the "total survey error" approach and CNN's transparency guidelines shows that, most election polls in Turkey do not follow scientific standards, especially in terms of representation, and are thus unsuccessful at predicting election outcomes. In the conclusion, we discuss how survey data from public opinion and election polls, and cross-national surveys can be employed in political science research.

Keywords: *Public opinion polls, Election polls, Survey methodology, total survey error.*

*Doktora Öğrencisi, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.

e-posta:iremaydas@sabanciuniv.edu. (<https://orcid.org/0000-0001-6932-4116>)

**Sorumlu Yazar. Dr. Öğr. Üyesi, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.

e-posta:mmoral@sabanciuniv.edu. (<https://orcid.org/0000-0001-6674-3198>).

***Doktora Öncesi Araştırmacı, University of Texas at Austin, Department of Political Science. Doktora Adayı, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.

e-posta:yasemintosun@sabanciuniv.edu. (<https://orcid.org/0000-0002-7601-2134>).

1. GİRİŞ

Anket yöntemi, bir hedef kitleye¹ dair çeşitli parametrelerin bu kitlenin üyeleri arasından seçilen, görece daha küçük boyutta (ve tercihen bu kitleyi temsil eden) bir örneklem aracılığıyla ölçülmesine ve bu sayede elde edilen nicel veriler yardımıyla bu kitleye dair genellemeler yapılmasına imkân veren, sistematik bir yöntemdir (Groves vd., 2009:2). Başta siyaset bilimi (detaylı bir inceleme için, bkz.: Brady, 2000) ve sosyoloji olmak üzere, sosyal bilimlerin birçok alanında 1940'lı yıllardan itibaren (örn. Lazarsfeld vd., 1944; Campbell vd., 1960) yaygınlaşan *modern bilimsel anketlerden* ülkemizde de 1970'li yıllardan bu yana (örn. Kalaycıoğlu, 1980; Kim vd., 1984) birçok bilimsel çalışmada yararlanılmaktadır.

Pek tabii, anketler yalnız bilimsel araştırmalarda kullanılmamaktadır. Örneğin, kamuoyu araştırmaları (public opinion polls) toplumun yahut seçmenler, gençler veya seçilmişler gibi alt gruplarının çeşitli tutumları, tercihleri, ve davranışlarını ölçmek amacıyla anket yönteminden faydalanmaktadır. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren ivmelenen teknolojik gelişmeler sayesinde cep telefonu ve internet kullanımının artmasının görüşme maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüş olması, kamuoyu araştırmalarının yaygınlığı arttırmış ve günümüzde hemen her konuda ve oldukça hızlı bir biçimde kamuoyunun nabzını tutmayı mümkün kılmıştır.

Seçim anketleri (election polls), birçok farklı konuda gerçekleştirilen kamuoyu araştırmalarının (ya da yoklamalarının) geleneksel ve sosyal medya organlarında belki de en görünür olanlarıdır. Ancak seçim anketlerinin birçoğunda anket metodolojisi alanında uluslararası yazında kabul gören ve ulusal ve uluslararası meslek birlikleri² tarafından sıklıkla altı çizilen kuram, ilke ve prosedürlere uzmanlık ve tecrübe eksikliği, yüksek maliyetler ya da tüketicilerin bu yönde bir talebi olmaması gibi çeşitli nedenlerle pek riayet edilmemektedir. İlâveten, anket çalışmalarının tasarım, saha çalışması ve elde edilen verilerin tahlil edilmesi aşamalarında alınan kararlar ve takip edilen prosedürler veri kalitesini önemli ölçüde etkileyebilmelerine rağmen; anket verilerinin geçerlilik (validity) ve güvenilirliklerini (reliability) değerlendirmek için de elzem olan bu bilgiler, seçim anketlerini gerçekleştiren kurumların (kamuoyu ve saha araştırması firmalarının) kendi raporlarında ve bunların tahminlerini seçmenlere aktaran medya organlarında nadiren yer almaktadır.

Bu iki husus dışında seçim anketlerinin seçim sonuçlarını tahmin etmede zaman zaman başarısız olmaları ve kamuoyundaki bu yöndeki yaygın algı nedeniyle, seçim anketlerinin ve bunlardan elde edilen veriler ışığında yapılan yorum, çıkarım ve tahminlerinin geçerlilik ve güvenilirlikleri birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de en başta siyasiler tarafından sıklıkla sorgulanmaktadır.³ Örneğin, 23 Haziran 2019'daki İstanbul Belediye Başkanlığı tekrar seçimleri öncesinde hem Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hem de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kendi seçmenlerinden seçim anketlerini dikkate almamalarını ve seçim günü mutlaka oy kullanmalarını talep etmiştir.^{4,5} 24 Haziran 2018'deki Milletvekili Genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi yayımlanan anketlere dair, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) araştırma firmalarını MHP'ye karşı olmakla suçlamışken⁶; İyi Parti (İYİP) araştırma firmalarının bilinçli bir şekilde Cumhurbaşkanlığı yarışını yalnız iki aday arasında geçiyor gibi gösterdiğini ifade etmiştir.⁷

1 Ülkemizde anket ve siyaset metodolojisi alanlarında geçmiş çalışmalarda (örn. İlhan ve Deniz, 2021; Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021) çalışmamızda kullandığımız «hedef kitle» (target population) yerine, evren (space) ya da hedef popülasyon terimleri de kullanılmaktadır.

2 Amerikan (American Association of Public Opinion Research, AAPOR) ve Dünya (World Association of Public Opinion Research, WAPOR) Kamuoyu Araştırmaları Birlikleri ve Avrupa Fikir ve Pazarlama Araştırmaları Derneği (European Society for Opinion and Marketing Research, ESOMAR) en önde gelen uluslararası meslek birlikleridir. Ülkemizde de pazarlama ve kamuoyu araştırmaları yapan tüzel ve gerçek kişileri bir araya getirme amacıyla 1988 yılında kurulan ve 2009'da Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD) adını alan meslek örgütü, "ulusal ve uluslararası mesleki ilkeler, yasalar ve kalite standartlarının oluşturulması konusunda çalışmalar" yapmaktadır (<https://tuad.org.tr/hakkimizda/hakkimizda>, erişim 24 Haziran 2022).

3 Güz vd. (2018: 5), ülkemizde seçim anketlerinin güvenilirliğinin özellikle 1987 seçimleri sonrasında sorgulanmaya başladığını ifade etmektedir. 1994 yerel seçimleri için yapılmış seçim anketlerini inceleyen Güz (1997), dönemin en önde gelen dört gazetesinde yayımlanan araştırma sonuçlarının çeşitli partiler lehine seçmenleri yönlendirme amacı taşıdıklarını ve bunların seçim sonuçlarına yönelik tahminlerindeki sapmaların kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Nitekim, 1995 Genel ve 1999 Genel ve Yerel Seçimlerinde ilk olarak kamuoyu araştırmalarının seçim kampanyası sürecinin son yedi günü içerisinde yayınlanması (Resmî Gazete, 21911: 10), ardından da yapılmasını yasaklayan Yüksek Seçim Kurulu kararının (Resmî Gazete, 22448: 53-54) da dayanağı da bu seçimler olmuştur (Atabek, 2003; Güz, 2008; Güz vd., 2018).

4 T24. "Erdoğan: Anketlerde manipülasyon var, sipariş üzerine yapılıyor", erişim 17 Mayıs 2022. <https://t24.com.tr/haber/erdogan-anketlerde-manipulasyon-var-siparis-uzerine-yapiliyor,826921>

5 Twitter, Seyit Torun, erişim 17 Mayıs 2022. https://twitter.com/Seyit_TORUN/status/1142029812766314497.

6 Yeniçağ. "MHP'den anket firmalarına sert eleştiri", erişim 17 Mayıs 2022. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mhpden-anket-firmalarina-sert-elestiri-194035h.htm>.

7 Odatv. "İYİ Parti 'Erdoğan'ın masasındaki anketi' açıkladı", erişim 17 Mayıs 2022. <https://odatv4.com/iyi-parti-erdoganin-masasindaki-anketi-acikladi-05061853.html>.

Seçim anketlerinin seçim sonuçlarını tahmin etmedeki başarısı ile bunları gerçekleştiren kurumların ya da seçim anketlerinde kullanılan yöntemlerin birçok demokratik ve demokratikleşmekte olan ülkede hemen her seçim sonrasında sorgulanır olması, anketlerin geçerlilik, güvenilirlik ve metodolojisi konularına odaklanan bilimsel araştırmaların sayısını özellikle son yıllarda hızla arttırmıştır (karşılaştırmalı bir çalışma için, bkz. Jennings ve Wlezien, 2018). Ancak ülkemizde anket metodolojisi alanında yapılmış veya seçim anketlerinin verilerinden yararlanan oldukça az sayıda çalışma mevcuttur (örn. Atabek, 2003; Aydaş, 2020; Çarkoğlu ve Yıldırım, 2018; Görmüş, 2016; Güz, 2018; Küçük Kurt vd., 1988; Taymaz 2015).

Türkçe yazında seçim öncesi anketlerin güvenilirliği ve geçerliliğine odaklanan geçmiş çalışmalarda anket çalışmalarının tasarım, veri toplama ve raporlama aşamaları pek göz önünde bulundurulmamaktadır. Geçmiş çalışmalar, anketlerin güvenilirliğini etkileyen örneklem hatası (Taymaz, 2015; SDAM, 2018; Balcı ve Ayhan, 2004), ölçüm hatası (Balcı ve Ayhan, 2004) ve bilimsel metodoloji ve şeffaflık kriterleri (Göksu, 2018) gibi hususların altını çizse de seçim anketlerinin bunlar özelinde sistematik bir değerlendirmelerini yapmamaktadır. Öte yandan, seçim anketlerinin medyadaki raporlama pratiklerinin incelendiği çalışmalarda ise genellikle az sayıda basılı medya organlarında yayımlanan seçim anketleri incelenmekte, bu çalışmalar yöntem açısından kapsamlı değerlendirmeleri yapılmamaktadır (bkz. Atabek, 2003). Özetle, ülkemizde seçim anketlerinin güvenilirliği ve geçerliliğini inceleyen geçmiş araştırmalar, yalnız incelenen anket tahminlerinin seçim sonuçlarından ne ölçüde saptığına yahut az sayıdaki seçim anketlerinin raporlama pratiklerine odaklanmaktadır.

Bu anlamda geçmiş yazından ayrılan bu çalışmanın ana amacı, sayıları son yıllarda hızla artan ve hem iktidar hem de muhalefet partileri temsilcileri tarafından sıklıkla eleştirilen seçim anketlerinin anket metodolojisi perspektifinden kapsamlı ve sistematik bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda anketlerde ortaya çıkabilecek hataları asgari düzeye indirmek ve veri kalitesini azami düzeye çıkarmak için uluslararası yazında sıklıkla başvurulan “toplam anket hatası” yaklaşımından yararlanacağız (bu konuda yakın tarihli ve oldukça titiz bir çalışma için, bkz. İlhan ve Deniz, 2021).

Toplam anket hatası, hem anket çalışmalarını gerçekleştiren uzmanlara hem de anketlerin tüketicileri olan uzmanlar ve vatandaşlara yol gösterici bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma ve Groves’un (1989; 2009: 39-42) geliştirdiği tipolojiye göre, bir anket çalışmasında ortaya çıkabilecek hatalar, temsil (representation) ve ölçüm (measurement) olarak adlandırılan iki ana alanda incelenmektedir. *Ölçüm* alanı, ölçülmek istenen kavram (concept), ölçüt (question, soru), cevap (response) ve düzeltilmiş cevap (edited response) öğeleri ile ilgiliyken; *temsil* alanı, hedef kitle (target population), örneklem çerçevesi (sampling frame), örneklem (sample), katılımcı (respondent) ve anket sonrasında elde edilen verilerin tashihi (post-survey adjustment) kaynaklı hatalara odaklanmaktadır. Bir anketin tasarım, saha çalışması ve elde edilen verilerin tahlil edilmesi aşamalarında anket araştırmacılarının bu öğelere dair aldıkları tüm kararlar, anket hatalarını ve dolayısıyla elde edilen veriler kullanılarak yapılan çıkarımları etkilemektedir.

Çalışmamızda 2011-2019 yılları arasında ülkemizde gerçekleştirilen toplam sekiz genel, yerel ve cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılmış ve belirlediğimiz kodlama kuralları çerçevesinde veri setimize dahil ettiğimiz tüm seçim anketlerini incelemekteyiz. Bu seçim anketlerinin toplam anket hatası perspektifinden ve temsil ve ölçüm açılarından değerlendirmelerinin yanında; CNN’in (Cable News Network) ABD’de 2020 yılındaki başkanlık seçimlerine dair yalnız güvenilir ve şeffaf anketleri abonelerine aktarma amacıyla geliştirdiği Şeffaflık Endeksi’nin⁸ ülkemiz koşullarına uyarladığımız bir versiyonunu kullanarak bu anketlerin nasıl raporlandıklarını da incelemekteyiz. Böylece, geçmiş çalışmaların aksine, veri setimizde yer alan seçim anketlerinin yalnız seçim sonuçlarına dair tahminlerini değil, bu tahminlerin dayandığı anket çalışmalarının bilimsel nitelikleri ve raporlama pratiklerini değerlendirebilmekteyiz.

Çalışmamızın beşinci bölümünde yer verdiğimiz betimsel tahliller, ülkemizde seçim anketlerini gerçekleştiren kurumlar ve bunların seçim tahminlerini vatandaşlara aktaran medya organlarının, seçim anketlerinin geçerlilik ve güvenilirliklerini tahlil edebilmek için elzem olan bilgilerin ancak çok kısıtlı bir bölümünü şeffaf bir biçimde raporladığını gösteriyor. Bu kısıtlı bilgiler incelendiğindeyse seçim anketlerinin büyük çoğunluğunun anket metodolojisi alanındaki uluslararası yazında ve uluslararası meslek birlikleri tarafından *altın standartlar* olarak

8 CNN, “CNN’s transparency questionnaire for polling standards”, erişim 17 Mayıs 2022. <https://edition.cnn.com/2019/07/09/politics/read-cnn-transparency-questionnaire-polling/index.html>

kabul gören kuram, ilke ve prosedürlere uyulmadan gerçekleştirildiği ve başta bu nedenle seçim sonuçlarını tahmin etmede büyük ölçüde yanıldıkları ortaya çıkıyor.

Her ne kadar seçim anketlerinin seçim sonuçlarını tahmin etme kabiliyetini arttırmak için “anketlerin anketi” (poll of polls) gibi yöntemleri kullanmak mümkün olsa da bu yöntemlerin başarısı da en başta seçim anketlerinden elde edilen verilerin geçerliliğine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla, seçim anketlerinin anket metodolojisi yazınında ve uluslararası meslek birliklerinin sıklıkla dile getirdiği standartlara uymaları ve bu anketlerin temsil ve ölçüm alanlarında takip ettikleri prosedürlerin şeffaf bir biçimde raporlanması, anket yönteminden yararlanan tüm akademik ve akademik olmayan araştırmalar için hayati önemdedir. Bu doğrultuda, çalışmamızın önemli bir amacı araştırmalarında anket yönteminden yararlanan kamuoyu, pazar ve saha araştırma firmaları ile anket verilerini kullanan sosyal bilimcileri anket metodolojisi alanında *altın standartlar* olarak tabir edilen kuram, ilke ve prosedürlere riayet etmeye çağırmasıdır. Çalışmamızın bir diğer amacı da seçim anketlerinin bu anketleri gerçekleştiren kurumların raporlarında ve geleneksel ve sosyal medya kanallarında yayımlanmaları esnasında sıklıkla göz ardı edilen önemli hususların altını çizmek ve bu sayede seçim anketlerinden elde edilen veriler ile bunlara dayanan tahmin ve çıkarımların ne ölçüde geçerli ve güvenilir olduklarının seçim anketlerini bilgi kaynağı olarak kullanan seçmenler ve bu verileri seçmenlere aktaran medya organları tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Çalışmamızın sonuç kısmındaysa, önceki bölümlerde asgari bilimsel standartların oldukça uzağında olduğunu ortaya koyduğumuz seçim anketlerinin aksine, ülkemizde uzun yıllardır gerçekleştirilen çok uluslu anket çalışmalarının kısa bir incelemesi sunularak, bir sonraki bölümde detaylıca açıklayacağımız anket metodolojisi standartlarını takip eden ve birçok farklı konuda gerçekleştirilen bilimsel anket çalışmalarının verilerinin hangi amaçlarla kullanılabileceği tartışılmaktadır.

2. TOPLAM ANKET HATASI YAKLAŞIMI VE ŞEFFAFLIK

Geniş kapsamlı örneklem çerçevelerinin, olasılıklı örneklemelerin ve önceden belirlenmiş soru formlarının kullanılması ve bu sayede (sonlu kitleler için) ölçülebilir örneklem hataları yardımıyla hedef kitlelere dair istatistiki çıkarımlar yapabilmeyen mümkün hale gelmesiyle, *modern bilimsel anketler* 1940’lı yıllardan itibaren başta siyaset bilimi olmak üzere sosyal bilimler alanında birçok çalışmada kullanılmaya başlanmıştır (Groves, 2011). Bir kitlenin çeşitli eğilim, tutum ve davranışlarını nicel veriler yardımıyla özetleyebilme imkânı sunan anket çalışmaları, bu özellikleri sayesinde siyaset bilimi alanında yararlanılan diğer veri toplama yöntemlerinden ayrılarak, zamanla başta siyasi davranış alanında en önemli veri toplama yöntemi haline gelmişlerdir. Bununla birlikte, bir anket çalışmasının *bilimsel* olarak nitelendirilebilmesi için karşılanması gereken ve bu bölümde özetlediğimiz kriterlerin oldukça maliyetli ve uzmanlık gerektiriyor olması, bu değerli veri toplama yönteminin sıklıkla eksik ya da hatalı uygulanmasına yol açmaktadır.

Anket metodolojisi alanı, anketlerin tasarım ve uygulanmasındaki olası hataların kaynaklarına odaklanarak, anketlerden elde edilen istatistiki göstergeleri olabildiğince geçerli ve güvenilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızda seçim anketlerini anket metodolojisi açısından incelerken yararlandığımız «toplam anket hatası» yaklaşımı (bkz. Groves, 1989; Groves vd., 2009), çeşitli matematiksel kavramlar (örn. merkezi limit teoremi, olasılık ve örneklem teoremleri) dışında birçoğu anket metodolojisi alanına özgü saha çalışması ilkeleri, anket sorularının ve soru formlarının tasarımı ve saha çalışmasının yürütülme biçimlerine dair çeşitli kuramlara dayanmaktadır. *Toplam anket hatası* yaklaşımı, bir anketin *temsil* ve *ölçüm* alanlarındaki özelliklerini dört ana başlık altında incelemektedir (Deniz ve İlhan, 2021; Dillman, 2002; Groves vd., 2009). Bunlar sırasıyla, *kapsam* (coverage), *örnekleme* (sampling), *cevap vermeme* (non-response) ve *ölçüm* (measurement) hatalarıdır. Bu başlıkların ilk üçü bir anket çalışmasının örnekleminin hedef kitleyi *temsiliyeti* (representativeness), ölçüm hatasıysa genel itibarıyla anket çalışmasıyla elde edilen verilerin *güvenilirliği* ve *geçerliliği*yle ilgilidir.

Okuyucuların ülkemizdeki seçim anketlerini hangi kriterlere göre değerlendirdiğimizi daha iyi takip edebilmeleri adına, bu bölümde İlhan ve Deniz’in yakın tarihli çalışmalarında (2021: 200-206) kapsamlı bir biçimde inceledikleri bu hata türlerini ülkemizdeki hatalı pratiklere de değinerek özetlemekte fayda görüyoruz. İlk ana başlığımız olan kapsam hatası, genellikle iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, örneklemin temsil etmesi hedeflenen kitleden farklı (özelliklere sahip) olmasıdır. Örneklem çerçevesinin hedef kitlenin bir kısmını

içermediği durumlarda, bu kitle eksik olarak temsil edilecektir. Örneğin, ülkemizdeki seçim anketlerinde pek çok örneğini gördüğümüz üzere, yalnız cep telefonu görüşmeleri vasıtasıyla yapılan bir anket çalışmasında hedef kitlenin (örn. Türkiye’de mukim seçmenler) içerisinde yer almalarına rağmen cep telefonu sahibi olmayan kişiler (i.e., seçmen yeterliliğine sahip, 18 yaş ve üzeri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları) örneklem çerçevesinin dışında kalacaklar ve bu kişilerin örnekleme seçilme olasılıkları sıfır olacaktır. Bu grupta yer alan seçmen sayısı arttıkça da örneklemin hedef kitleyi temsil kabiliyeti azalacaktır. Kapsam hatasının ikinci türünde hedef kitlede yer almayan kişiler, örnekleme dahil edilmektedir. Yine cep telefonu üzerinden gerçekleştirilen seçim anketlerine dair bir örnek vermek gerekirse, örnekleme oluştururken rassal (random) olarak belirlenen cep telefonu numaralarının (random digit dialing, RDD) seçmen yeterliliğine sahip olmayan (örn. reşit olmayan T.C. vatandaşları ya da göçmenler) kişilere ait olması, rassal bir örnekleme dahi hedef kitleye dahil olmayan kişilerin örnekleme yer almasına neden olacaktır.

Bu iki tür kapsam hatasının önüne geçebilmek için en başta örneklem çerçevesi ile hedef kitlenin birebir örtüşmesi gerekmektedir. Ancak, bugün Türkiye dahil birçok ülkede gerçekleştirilen seçim anketlerinin verilerinin genellikle maliyet kaygısıyla cep telefonu yahut internet üzerinden yapılan görüşmeler aracılığıyla toplanması, hedef kitlenin üyeleri (element) olan seçmenlerin hepsinin bu iletişim araçlarına erişimi olmadığından hedef kitlenin bir bölümünün örnekleme yer alamamasına neden olmaktadır. Yine birçok anket çalışmasında örneklem çerçevelerinin çeşitli kurum ve kuruluşların (örn. süpermarketler, bankalar, online paneller) üyelik bilgileri kullanılarak oluşturulduğu bilinmektedir. Bu örneklem çerçevelerine dahil olma olasılığı, kişilerin yaş, gelir, eğitim gibi çeşitli sosyodemografik özellikleri ile ilintili olduğundan örneklemleri bu çerçevelerden seçilen anket çalışmalarında vahim kapsam hataları ve dolayısıyla temsiliyet sorunları ortaya çıkmaktadır. İlaveten, örnekleme seçilecek kişilerin (numara ya da eposta adreslerinin) rassal olarak belirlenmemesi, ikame uygulaması yapılması, hedef kitlede yer almayan kişilerin örnekleme dışında bırakılmaması ya da olasılıklı örneklemler yerine kotalı örneklemler kullanılması (ve böylece üyelerin bir kısmının örnekleme seçilme olasılıklarının sıfır olması) gibi uygulamalar sonucu, seçim anketlerindeki bu kapsam hataları oldukça yaygın hale gelmekte; bu hatalar da seçim anketlerinden elde edilen veriler kullanılarak yapılan çıkarımların geçerliliğini düşürmektedir.

Bir anketin temsiliyetini azaltacak ikinci hata olan örnekleme hatası, örneklemden elde edilen *istatistik* ile hedef kitlenin ölçülmesi amaçlanan *parametresinin*⁹ birbirlerinden farklı olması ile ilgilidir. Bu hatanın en yaygın sebebiyse örneklem seçiminin bu alanda uzman olmayan kişiler tarafından yapılmasıdır (Groves vd., 2009). Örneğin, hedef kitlenin her üyesinin örnekleme dahil edilme olasılığının eşit olduğu rassal örnekleme yöntemleri takip edilmediği takdirde, örneklem seçimi yanlı (veya sapmalı) olabilmektedir. Örneklem yanlılığı, kişilerin örnekleme dahil olma olasılıklarının (bir önceki paragraftaki örneklere benzer şekilde) eşit olmamasından kaynaklanır. Elde edilen istatistiklerin varyansını ya da anket maliyetini azaltma amacıyla hedef kitledeki alt grupların tabakalandırma ve/veya kümelendirme yöntemleri kullanılarak örnekleme seçilmeleri, bilimsel anketlerde de kullanılan yöntemlerdir. Ancak bu tip kompleks tasarımların tasarım etkileri (design effect), basit rassal örnekleme yoluyla elde edilen rastlantısal örneklemlerin hata paylarından (margin of error) farklıdır. Öte yandan, ülkemizdeki seçim anketlerinin pek azında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri gibi hedef kitle ile örtüşen örneklem çerçevelerine ya da rassal biçimde belirlenmiş telefon (cep telefonu ve sabit hat) numaraları kullanan olasılıklı örneklemlere (probability sample) rastlanmaktadır. Keza, ülkemizdeki seçim anketlerinin sıklıkla başvurduğu kotalı örnekleme yönteminde hata paylarının hesaplanması ve raporlanması da yanlıştır. (Örnekleme ve olasılık teorilerine dayanan) Hata payları ancak olasılıklı örneklemler için hesaplanabilmekte, kotalı örneklemler içinse hesaplanamamaktadır. Bir başka ifadeyle, olasılıklı olmayan bir örneklemden elde edilen istatistiklerin hedef kitle parametrelerini ne ölçüde yansıttığı belirsizdir (Groves vd., 2010: 410).

Temsil alanını etkileyen üçüncü hata olan cevap vermeme hatası, örneklem içerisinde yer alan bir grubun belirli sorulara cevap vermemesi ile ortaya çıkmaktadır. Sorulara cevap veren ve vermeyen katılımcılar arasında sistematik bir fark olması durumunda (yani belirli bir grubun tutum, tercih veya davranışlarına dair veriler elde edilemediğinde) cevap vermeme hatasından söz edilebilir. Böyle bir durumda olasılıklı bir örneklem kullanılması halinde dahi örneklemden elde edilen istatistiki göstergeler ile hedef kitle parametreleri birbirlerinden önemli

⁹ Anket yöntemiyle hedef kitlenin ölçülmesi amaçlanan çeşitli değerleri (örn. tutumları, davranışları) “parametreler”, anket verileri sayesinde bu hedef kitlenin küçük bir alt grubu olan örneklemden elde edilen nicel göstergeler ise (betimleyici) “istatistikler”dir (daha detaylı bir açıklama için, bkz. Groves vd., 2009: 2).

ölçüde farklı olabilir. Bu hata türüne dair ülkemizdeki seçim anketlerinden bir örnek vermek gerekirse, bu anketlerin tahminlerinde sıklıkla yer verilen “kararsız” seçmenlerin bir kısmının (örneğin sosyal arzu edilebilirlik sebebiyle, bkz. Erdoğan ve Semerci, 2021) oy verecekleri partinin ismini belirtmek istemiyor olmaları mümkündür. Bu durumda geçerli bir cevap vermeyen katılımcıların tümünün kararsız oldukları ya da bu kişilerin oy davranışlarının parti ismi belirtenlerle aynı olduğu varsayımlarının yapılması (örn. kararsız kişilerin partilere oransal olarak dağıtılması), siyasi partilerin tahmin edilen ve gözlemlenen oylarının farklı olmasına sebep verecektir. Bu durum da olasılıklı bir örneklem ve bu çalışmada altını çizdiğimiz diğer hususlara riayet edilen bir anket çalışmasının dahi seçmenlerin oy verme davranışına dair tahminlerinin hesaplanan hata payından daha yüksek ölçüde sapması anlamına gelecektir.¹⁰

Son ana hata türü olan ölçüm hatası, katılımcılara yöneltilen sorulara dair hatalı uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Cevap veren katılımcının kendisine yöneltilen soruyu anlamaması veya diğer katılımcılardan farklı şekilde anlaması ve sorunun ölçülmesi amaçlanan kavramı geçerli bir biçimde ölçmemesi gibi çeşitli sorunlar ölçüm hatalarına sebebiyet vermektedir. Bu gibi durumlar da yine tutum, tercih veya davranışlarına dair genellemeler yapılması hedeflenen kitlenin ilgili parametreleri ile örneklemde elde edilen istatistikler arasında sistematik farklar oluşmasına neden olacaktır. Bu hataların önüne geçmek için ön sınamaya tabi tutulmuş, geçerlilik ve güvenilirlikleri yüksek sorular (veya soru metinleri) kullanılmalıdır. Ancak dördüncü bölümde de değineceğimiz üzere, ülkemizdeki pek çok araştırması firması seçim anketlerinde kullandıkları soru metinlerini açıklamamakta, bu konuda şeffaf davranan az sayıda firma ise sıklıkla katılımcılara bilimsel anket çalışmalarında uzun yıllardır kullanılagelen, geçerlilikleri sınanmış sorular yerine geçerlilik ve güvenilirlikleri tartışmalı sorular yöneltilmektedir.

Pek tabii bir anket çalışmasının toplam anket hatası yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış ve gerçekleştirilmiş olması, anket verilerinin güvenilirlik ve geçerliliğini değerlendirebilmek için yeterli ya da tek kriter değildir.¹¹ Her şeyden önce anketin alanında uzman ve güvenilir kişiler ve kurumlar tarafından yapılması gerekir. Düzenli olarak seçim anketleri gerçekleştiren kamuoyu araştırma firmalarının ya da kâr amacı gütmeyen kurumların (örn. üniversiteler, düşünce kuruluşları, araştırma merkezleri) birçoğunun bu konuda oldukça tecrübeli olduğu ABD’de dahi hemen her seçim döneminde yeni kurulmuş kurumların yayımladığı anket tahminleri ortaya çıkmaktadır. Bu kurumların büyük bölümü seçim sonuçlarından büyük ölçüde sapan tahminler yayımlamakta ve ilgili seçim sonrası ortadan kaybolmaktadır. Tecrübeli kurumların bir bölümüyse başarılı görüşme oranlarının düşmesi, yüz yüze görüşme maliyetlerinin artması yahut pandemi gibi çeşitli nedenlerle uzun yıllardır takip ettikleri prosedürleri değiştirebilmektedir. ABD’de FiveThirtyEight (538) gibi seçim anketlerinin metodolojilerinin ve tahminlerinin (yahut örneklemelerinin) güvenilirliklerini inceleyen pek çok kuruluş mevcuttur. Bildiğimiz kadarıyla, ülkemizde yapılmış bu tip bir çalışma mevcut değildir. Çalışmamız için bir araya getirdiğimiz veri seti ve beşinci bölümde özetlediğimiz betimsel bulgularımız gelecekte yapılacak araştırmalarda bu amaçla kullanılabilir (ayrıca bkz. Aydaş, 2020).

Seçim anketini gerçekleştiren kurumun tecrübesiz olması ya da bilinirliğinin görece düşük olması, bu kurumun yukarıda saydığımız hususları dikkate almadığı ve yayımladığı anket verilerinin güvenilmez olduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumda başvurulabilecek bir kısayol, ilgili kurumun yahut yöneticilerinin bu alandaki uzmanlıklarının ya da AAPOR, WAPOR ve ESOMAR gibi önde gelen uluslararası kamuoyu araştırması birliklerine üye olup olmadıklarının incelenmesidir. Zira, bu birliklerin her biri kamuoyu ve seçim araştırmaları için “temel

¹⁰ Bu noktada altı çizilmesi gereken bir başka husus, olasılıklı örneklemelerin hata paylarının örneklem ve hedef kitlenin boyutları ile araştırmacı tarafından belirlenen güven seviyesinin bir fonksiyonu olması nedeniyle, anketlerin geçerliliği değerlendirilirken bu hata payları kullanılarak oluşturulan güven aralıklarının dikkate alınması gerekliliğidir. Örneğin, %95 güven seviyesinde +/- 2 puanlık (0.02) bir hata payına sahip bir örneklemde elde edilen istatistikî göstergenin güven aralığı (örneklem ortalamasının 0.02 üstü ve 0.02 altı), aynı hedef kitleden aynı örnekleme yöntemi ile seçilmiş 100 örneklemin en az 95’inde ilgili hedef kitle parametresinin değerini içerecektir. Daha yüksek bir güven seviyesi arzu edildiği takdirde (örn. %99), anketin hata payı ya da aynı hata payına ulaşmak için gerçekleştirilmesi gereken görüşme sayısı artacaktır (daha detaylı bir açıklama için, bkz. İlhan ve Deniz, 2021:204-205).

¹¹ Biemer’a (2011) göre toplam anket hatası yaklaşımı dışında veri kalitesi açısından dikkate alınması gereken bir diğer önemli husus da “kullanıma uygunluk”tur (fitness for use). Zira, bir anketi tasarlayanlar ile elde edilen verileri kullanan kişilerin anket verilerinin kalitesine dair değerlendirme kriterleri farklı olabilir. Anket araştırmacıları, anketlerin kalitesini daha çok yukarıda bahsettiğimiz ölçüm, örneklem çerçevesi, cevap vermeme hatası gibi kullanılan yöntem ile ilgili kriterlere göre değerlendirirken; anketlerden bilgi edinme amacıyla yararlanan seçmenler veya anket sonuçlarını seçmenlere aktaran medya organları bu kriterleri daha az dikkate almaktadırlar. Seçim anketlerinin tüketicileri olarak da tanımlanabilecek bu kişiler, genellikle araştırma firmalarının güvenilirliği, veri setinin zenginliği ve verilere ulaşmanın kolaylığı gibi konulara önem vermektedir.

esaslar” belirlemekte ve üye kuruluşlardan bunlara riayet etmelerini talep etmektedirler (bkz. dipnot 2).¹² Bu esaslar da yukarıda açıkladığımız toplam anket hatası ve amaca uygunluk kriterlerine dayanmaktadır. Bu anlamda, uluslararası birliklerin belirlemiş oldukları temel esaslar, toplam anket hatası yaklaşımının iki temel unsuru olan temsil ve ölçüm alanlarında doğabilecek hataları engellemekte kullanılacak bir kılavuz görevi görmektedir. Öte yandan, bu kurumların üyesi olan kamuoyu araştırma firmalarının dahi bu temel esaslara ne ölçüde uydukları ancak kamuoyu araştırma firmalarının seçim anketlerinin tüm süreçlerini şeffaf bir biçimde raporladıkları takdirde değerlendirilebilmektedir. Anketleri yürüten kurumlar, anketin sponsorundan örneklemin boyutuna, yapılan görüşmelerin türüne (anket modu, örn. yüz yüze, telefon görüşmeleri) ve ağırlıklandırmalara kadar geniş bir yelpazede anketin nasıl tasarlandığı, saha çalışmasının nasıl gerçekleştirildiği ve elde edilen verilerin nasıl tahlil edildiğine dair gerekli bilgileri şeffaf bir biçimde raporlamalıdır (ayrıca bkz. Atabek, 2003).

3. TÜRKİYE’DE SEÇİM ANKETLERİ

Sonuç bölümünde inceleyeceğimiz örnekler dışında da Türkiye’de gerçekleştirilen birçok anket çalışmasında anket metodolojisinin altın standartları takip edilmektedir. Oysa seçim anketlerinde bu standartlara nadiren riayet edilmekte ve en başta bu nedenle seçim anketlerinin tahminleri zaman zaman seçim sonuçlarından büyük ölçüde sapabilmektedir. Anketleri gerçekleştiren araştırma firmalarının anketlerin tasarımı, yürütülmesi ve yayımlanması süreçlerinde gerek anket metodolojisi ilkelerine gerekse de şeffaflığa aykırı uygulamaları, Türkiye’de yapılan seçim anketlerinin bu yönlerden sıklıkla eleştirilmelerine neden olmaktadır (bkz. Küçük Kurt vd., 1988; Kalender ve Tabakçı, 2013).

Seçim anketleri seçmenler için önemli bir bilgi kaynağı olmalarının yanında, giriş bölümünde de örneklerini sunduğumuz üzere siyasi aktörlerin zaman zaman dile getirdiği eleştirilerin en temel nedeni, seçim anketlerinin seçmenlerin siyasi tutum ve seçime katılım davranışlarını etkiliyor olmasından duyulan kaygıdır (bkz. Aydaş, 2020:6-8). Öte yandan, seçim anketlerinin seçime katılıma etkisine dair siyaset bilimi alanındaki çalışmalarda birbirleriyle çelişen sonuçlara varılmaktadır. Bu çalışmaların bir bölümü, seçim anketlerinin seçimlerin rekabet içerisinde geçeceğine dair tahminlerde bulunmaları halinde seçimlere katılımı anlamlı ölçüde arttırdığı yönünde sonuçlara ulaşmaktadır (Blais vd., 2006; Morton vd., 2015). Ancak, bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığını öne süren çalışmaların sayısı da hayli yüksektir (Ansolabehere ve Iyengar, 1994; Fleitas, 1971; Gasperoni ve Mantovani, 2015; Harder ve Krosnick, 2008; van der Meer vd., 2015).

Seçim anketlerinin seçmen davranışını nasıl etkilediği konusunda birbirleriyle çelişen bulgular ortaya koyulmasına rağmen, seçim anketlerinin siyasiler ve medya kuruluşları tarafından kamuoyunu manipüle etmekte kullanılan bir araç olduğu iddiasının Türkiye siyasetinde fazlaca dillendirilmesi ve araştırma firmalarının ve bunların tahminlerini kamuoyu ile paylaşan medya organlarının şeffaflıktan uzak olmaları ve bir kısmı seçim yasakları süresince açıkladıkları ve raporladıkları hata paylarından çok daha yüksek bir ölçüde yapılan tahminleri (örn. Nisan 2017 referandumu ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri. Bkz. dipnot 12), Türkiye’de seçim anketlerinin güvenilirlik ve geçerlilikleri hususunda soru işaretleri oluşturmaktadır. Bununla beraber, ülkemizdeki seçim anketlerinin geçerliliği ve güvenilirliği üzerine oldukça az akademik araştırma mevcuttur. Bu çalışmaların hemen hepsinde seçim anketlerinin seçim sonuçlarını tahmin etmedeki başarısızlıklarının altı çizilmektedir. Örneğin, 1994 yerel seçimleri için dönemin dört büyük gazetesinde yayımlanan seçim anketlerini ve bunların raporlanma pratiklerini inceleyen Güz (1997), bu anketlerin gerek mutlak hatalarının gerekse de üç büyük kentte üzere seçimi önde bitirecek belediye başkanı adaylarına dair tahminlerinin raporlanan hata paylarına nazaran oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle, Güz (1998: 70) bu araştırmaların “araştırma yöntemi, tekniği ve yanlış yayınından daha çok seçmeni yönlendirmeyi amaçladığı” sonucuna varmaktadır. Sezgin (2003) ise 1994 seçimleri sonrası yasaklanmış olmasına rağmen (bkz. dipnot 3), önde gelen dokuz gazetenin 1995 genel seçimleri

12 TÜAD, kamuoyu araştırma firmalarına bağımsız denetleme kuruluşları denetimleri sonucunda güvenli araştırma ve ISO:20252 sertifikasyonları vermektedir. Uluslararası birlikler gibi TÜAD üyeliği de araştırma firmalarının itibarlarına dair bir gösterge olmakla (ve çalışmamızda bu şekilde kodlanmakla) birlikte, ulusal ve uluslararası kuruluşların yayımladıkları esaslar üye kuruluşlar için ancak yol gösterici niteliktedir. Araştırma firmalarının seçim anketlerini bu esaslara uygun gerçekleştirilmemesi durumunda ise caydırıcı bir yaptırım mekanizması mevcut değildir. Nitekim, TÜAD üyeliğinin ön koşulu olan «özdenetim ilkeleri»ne (<https://t24.com.tr/haber/tuad-arastirma-sirketleri-medyumlarla-karistiriliyor,267333>) uymamakla itham edilen ve Ağustos 2014’te gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimleri için yayımladıkları tahminler ile seçim sonuçları çok büyük oranda farklılık gösteren, bir kısmı TÜAD üyesi araştırma firmalarından yalnız biri TÜAD’ın denetim çağrısına olumlu yanıt vermiştir (<https://t24.com.tr/haber/turkiye-arastirmacilar-dernegi-konda-arastirmalari>, erişim 24 Haziran 2022.).

(bir kısmı seçimden yalnız birkaç gün) öncesi yayımladığı beş anketi incelediği çalışmasında, bu anketlerden ikisinin *ortalama mutlak hatalarının* (yazar, "hata payı" terimini kullanmaktadır) görece düşük olduğu ve bunların seçim sonuçlarına dair tahminlerinin isabetli olduğu sonucuna varmaktadır.

1999 ve 2002 genel seçimlerinde güvenilirlik kazanmış araştırma firmalarının gözden düşmesinin sebeplerini irdeleyen Balcı ve Ayhan (2004), Mart 2004 yerel seçimleri öncesinde yapılan anketleri incelemektedirler. Yazarlar, özellikle araştırma firmalarının MHP ve Doğru Yol Partisi'nin (DYP) oy oranlarını tahmin etmedeki başarısızlıklarının üzerinde durmaktadır. Bu doğrultuda incelenen anketlerin tahminlerinin başarısı ise yalnız seçim sonuçları ile bu tahminler arasındaki (mutlak) fark üzerinden hesaplanmaktadır. Taymaz da (2015) seçim anketlerinin geçerlilik ve güvenilirlikleri üzerinde durmuş, ancak Balcı ve Ayhan'ın çalışmasından farklı olarak 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçimleri öncesinde yapılan seçim anketlerini bunların raporladıkları hata paylarını da dikkate alarak incelemiştir. Yalnız 11 kamuoyu araştırma firmasının aynı yıl içerisinde yayımladıkları tahminlerin incelendiği çalışmada ulaşılan en önemli bulgu, Haziran seçimine daha yakın tarihlerde gerçekleştirilen seçim anketlerinin tahminlerindeki hatanın kampanya döneminin başında gerçekleştirilen anketlerin tahminlerine nazaran daha düşük olması, ancak seçim tarihine yakınlık ve hatalı tahminler arasındaki bu ilişkinin Kasım seçimleri için gözlemlenmiyor olmasıdır.

Güz ve arkadaşları (2018), 2015'te yapılan bu iki genel seçimden sonra seçmenlerin sandık başına ilk kez gittiği 2017 Anayasa referandumu için yapılan anketler ile referandumda ortaya çıkan sonucu karşılaştırmaktadır. 44 farklı internet sitesinden derledikleri toplam 122 haberi inceleyen yazarlar, bu haberlere konu olan 23 farklı araştırma firmasının gerçekleştirdiği 14 anketin tahminleriyle referandum sonuçları arasındaki farkın anketlerin raporladıkları hata paylarından yüksek olduğu sonucuna varmaktadır. Çalışmada medya organlarının sıklıkla yayımlamadıkları fakat anketlerin geçerlilik ve güvenilirliklerinin tahlili için elzem olduğunu ifade ettiğimiz sponsor, saha çalışması tarihi ve örneklem çekimine dair bilgilerin raporlanmasının öneminin de altı çizilmektedir.

Göksu (2018) da Türkiye'deki medya organlarının şeffaflık ve bilimsellik kriterlerini sıklıkla görmezden geldiğine değinirken, 2010-2018 arasındaki seçimler için yapılan anket çalışmalarını incelemektedir. Türkçe yazındaki diğer çalışmalar gibi, anketlerin ne ölçüde hatalı tahminler yaptıklarını ilgili seçim sonuçlarıyla seçim anketlerinin tahminleri arasında farka dayanarak hesaplayan bu çalışma, medyanın ve araştırma firmalarının bilimsellikten uzak olan uygulamalarının ve bu kurumların çeşitli siyasi çıkarları sebebiyle araştırma firmalarının tahminlerini manipülasyon ve dezenformasyon amacıyla kullanmasının yarattığı önemli sorunlar üzerinde durmaktadır.

Özetle, ülkemizdeki seçim anketlerini inceleyen geçmiş çalışmalarda anketlerin güvenilirlik ve geçerliliklerinin önemi sıklıkla vurgulanmış olmakla beraber anketleri gerçekleştiren çeşitli kurumların bu ikisini nasıl ve ne ölçüde sağladıkları anket metodolojisi perspektifinden ve sistematik olarak değerlendirilmemektedir. Çalışmamızdaysa 2011-2019 arasında gerçekleştirilen sekiz seçim için yapılmış ve bir sonraki bölümde açıkladığımız koşulları sağlayan toplam 295 seçim anketinin anket metodolojisi yazınında ve uluslararası meslek birlikleri tarafından *altın standartlar* olarak ifade edilen esas, ilke ve prosedürlere ne ölçüde riayet ettikleri, bu amaçla ülkemiz şartlarına uyarladığımız CNN'in Şeffaflık Endeksi ışığında sistematik olarak değerlendirilmektedir.

4. ARAŞTIRMA TASARIMI VE CNN ŞEFFAFLIK ENDEKSİ

Bu bölümde sunacağımız veri setimizin, araştırma tasarımıımızın ve araştırmamızda kullandığımız şeffaflık endeksinin detaylı açıklamaları öncesinde okuyuculara çalışmamızda incelediğimiz sekiz seçimin arka planları ve sonuçlarını hatırlatmakta fayda görüyoruz.

4.1 Türkiye'de 2011 ve 2019 Arasında Gerçekleştirilmiş Milletvekilliği, Belediye Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Arka Planı

Geçtiğimiz on bir yılda ülkemizde dört genel, iki cumhurbaşkanlığı, iki yerel seçim ve iki referandum gerçekleştirilmiştir. Kasım 2002'deki genel seçimlerde tüm oyların %34,3'ünü alarak ilk kez iktidar olan AK Parti, MHP dışında sağ partilere verilen desteğin de giderek azalmasıyla Haziran 2011'de oyunu %49,8'e yükseltmiştir (bkz. Çarkoğlu, 2011). Ekonomik göstergelerin bozulmasına rağmen, 2014 yerel seçimleri de AK Parti'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Aynı yılın Ağustos ayında Türkiye siyasi tarihinde ilk kez bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. AK

Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan, CHP ve MHP'nin ortak adayı Ekmeleddin İhsanoğlu ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)'nin adayı Selahattin Demirtaş'ın yarıştığı bu seçim Erdoğan'ın oyların %51,8'ini almasıyla ilk turda neticelenmiştir.

İktidara geldiği tarihten itibaren AK Parti ilk kez Haziran 2015 Genel Seçimlerinde meclis çoğunluğunu kaybetmiştir. Bağımsız adayları desteklemek yerine HDP'nin parti olarak seçime katılma kararının da önemli bir rol oynadığı bu seçimde, başta seçmenlerin yaşadığı ekonomik sorunlar iktidar partisinin oylarını %40,9'a kadar düşürmüştür (Kalaycıoğlu, 2018). Bu seçimden sonra AK Parti'nin koalisyon hükümeti kurma girişimlerinin başarısız olması, Kasım ayında erken genel seçime gidilmesi ile sonuçlanmıştır. Terörist saldırıların ve kutuplaşmanın hızla arttığı bir ortamda, AK Parti oyların %49,5'ini alarak yeniden tek başına hükümet kurabilmiştir (Çarkoğlu ve Yıldırım, 2015).

2017 yılında gerçekleştirilen referandum sonucunda Türkiye başkanlık sistemine geçmiştir. Bu sistem değişikliğinin yanında aynı yıl siyasi arenada da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. O tarihe kadar muhalefet içerisinde yer alan MHP, Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrası AK Parti ve BBP ile Cumhur İttifakı'nı kurmuştur. Ana muhalefet partisi CHP ise MHP'den ayrılan Meral Akşener liderliğinde kurulan İYİP, Saadet Partisi (SP) ve Demokrat Parti (DP) ile birlikte Millet İttifakı'nı kurmuştur. Bu iki ittifakın yarıştığı Haziran 2018 seçimleri, milletvekili genel ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı anda gerçekleştiği ilk seçimdir. Cumhur İttifakı'nın adayı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan iken, CHP'nin Muharrem İnce, HDP'nin Selahattin Demirtaş, İYİP'in Meral Akşener, SP'nin Temel Karamollaoğlu ve Vatan Partisi'nin adayı da Doğu Perinçek'tir. Birlikte gerçekleştirilen genel ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonucunda AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bir kez daha iktidar olmuştur.

Başkanlık sistemine geçildikten sonra yapılan ilk seçim olan 2019 yerel seçimlerinde, bir önceki seçimin aksine partiler seçim ittifakları kurmadan yarışmış, fakat AK Parti ve MHP Cumhur İttifakı'nı, CHP ve İYİP de Millet İttifakı'nı temsil etmeye devam etmiştir. Millet İttifakı'nın bir parçası olmasa da HDP, özellikle büyük şehirlerde aday göstermeyerek bu ittifakı dışarıdan desteklemiştir. Mart 2019 seçimleri, büyük ölçüde hızla artan ekonomik sorunlar ve kutuplaşma sebebiyle muhalefet partilerinin Mart 2014'te yapılan seçimlere nazaran güçlerini arttırdıklarını göstermektedir. 1994'ten bu yana muhafazakâr partiler tarafından yönetilen İstanbul ve Ankara'da 31 Mart'taki büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerini CHP kazanmış, ancak YSK usulsüzlük gerekçesiyle İstanbul'daki seçimi iptal etmiştir. Aynı yılın Haziran ayında tekrarlanan seçimde, CHP adayı Ekrem İmamoğlu daha yüksek bir oy farkıyla İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmaya hak kazanmıştır.

4.2 Veriseti ve Şeffaflık Endeksi

Çalışmamızda incelediğimiz seçim anketlerine, araştırma firmalarının resmî web sayfaları, bu firmaların yahut yöneticilerinin Twitter hesapları ve web arşivlerinin taranmasıyla ulaşılmıştır. Bu sayede bir araya getirdiğimiz kapsamlı veri setimizde¹³ yer alan seçim anketlerinin tümü, incelediğimiz seçimlerin Yüksek Seçim Kurulu tarafından resmen duyurulmalarından sonra gerçekleştirilmiştir ve seçimlere katılan ve ortalama hata payının üzerinde oy oranları elde etmiş tüm partilerin, seçim ittifaklarının ve cumhurbaşkanı adaylarının oy oranlarını içermektedir. Veri güvenilirliğini arttırmak için her seçim anketi en az iki kodlayıcı tarafından kodlanmış ve yalnız tek bir kaynakta yayımlanan anketler ile anketi gerçekleştiren araştırma firmasının ismini içermeyen rapor, haber ve paylaşımlarda yer alan tahminler veri setine dahil edilmemiştir. İlave olarak, betimsel analizlerde seçim anketlerinin raporlanan (yahut örneklem boyutu dikkate alınarak hesaplanan) hata payları ile ortalama mutlak hatalarının (average absolute error) farkı bağımlı değişken olarak alındığından, bu koşulları sağlamasına rağmen örneklem boyutunun ve hata payının raporlanmadığı 77 seçim anketi sonraki bölümlerde yer verilen analizlerde kullandığımız örnekleme dahil edilmemiştir. Veri setinde 2011 (Milletvekili) Genel, 2014 Yerel (İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri¹⁴) 2014 Cumhurbaşkanlığı, Haziran 2015 Genel, Kasım 2015 Genel, 2018 Genel, 2018 Cumhurbaşkanlığı ve 2019 Yerel (İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı ile tekrarlanan Haziran 2019 İstanbul Belediye Başkanlığı) seçimleri için gerçekleştirilen toplam 295 seçim anketi yer almaktadır.

¹³ Veri setimizde yer alan tüm anketlere, bunların kodlanmasında yararlanılan kaynaklara ve sonraki bölümlerde yer verdiğimiz analizlere dair yineleme verileri ve kodlarına Harvard Dataverse (<https://doi.org/10.7910/DVN/U5UFIO>) üzerinden erişilebilir.

¹⁴ İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri için yapılmış çok az sayıda seçim anketine ulaşabildiğimizden 2014 ve 2019 yerel seçimleri için incelediğimiz seçim anketleri yalnız en büyük iki ilimizi kapsamaktadır.

Aşağıda Tablo 1’de özetlediğimiz üzere, bu çalışmada incelediğimiz ilk seçim olan Haziran 2011 (milletvekili) genel seçimlerinden itibaren hem seçim anketlerinin hem de bu anketleri gerçekleştiren kamuoyu araştırma firmalarının sayıları hızla artmıştır. Haziran 2011 genel seçimlerinde yukarıda ifade edilen kodlama kurallarına uyan yalnız 21 anket çalışması mevcutken, Haziran 2018 genel seçimlerinde bu sayı 38’e çıkmıştır. 2011-2019 yılları arasında bu seçim anketlerini gerçekleştiren araştırma firmalarının sayısında da önemli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, 2014’teki cumhurbaşkanlığı seçimleri için veri setimize yalnız 17 araştırma firmasının seçim anketlerini dahil edebilmişken, Haziran 2018’de gerçekleştirilen seçimler için veri setimizde 21 farklı firmanın gerçekleştirdiği toplam 37 seçim anketi yer almaktadır.

Ülkemizde gerçekleştirilen seçim anketlerinin önceki bölümlerde “altın standartlar” olarak nitelendirdiğimiz bilimsel kriterlere ne ölçüde uydukları, CNN’in ABD’de 2020 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri öncesi abonelerine hangi seçim anketlerinin sonuçlarını aktaracağına karar verme amacıyla geliştirdiği ve toplam anket hatası yaklaşımına dayanan «Şeffaflık Endeksi”ni (Transparency Index) oluşturan ilgili öğeler ışığında değerlendirilmektedir.¹⁵ CNN’in her bir anket çalışmasına dair cevap aradığı toplam 16 soruyu kullanarak oluşturduğu bu endekste şu öğeler yer almaktadır: araştırma firması, anket sponsoru, örneklem boyutu, saha çalışması tarihi, veri toplama yöntemi, hedef kitle ve örneklem çerçevesi, ağırlıklandırma değişkenleri ve bunların kaynakları, telefon üzerinden yapılan anket görüşmelerinde cep telefonu numaraları aranarak yapılan görüşmelerinin tüm görüşmelere oranı, görüşme doğrulama araçları, hata payı ve tasarım etkisi, anket soru formu, kota değişkenleri ve bunların veri kaynakları.

Tablo 1. İncelenen Seçimlere Göre Anket ve Araştırma Firması Sayıları

Seçim Tarihi	Seçim İlanı	Seçim	Anket	Firma
12.06.2011	04.03.2011	Genel	21	10
30.03.2014	28.11.2013	İstanbul/Ankara Belediye Başkanlığı	24	10
10.08.2014	04.06.2014	Cumhurbaşkanlığı	28	17
07.06.2015	05.01.2015	Genel	60	24
01.11.2015	24.08.2015	Genel	36	23
24.06.2018	20.04.2018	Genel	38	22
24.06.2018	20.04.2018	Cumhurbaşkanlığı	37	21
31.03.2019	23.10.2018	İstanbul/Ankara Belediye Başkanlığı	32	14
23.06.2019	06.06.2019	İstanbul Belediye Başkanlığı	19	16
		TOPLAM	295	47

İkinci bölümde açıklandığı üzere, şeffaflık endeksini oluşturan hemen tüm öğelerin temsil ve ölçüm alanlarında ortaya çıkabilecek anket hataları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Örneğin, örneklem çerçevesi ve örnekleme yöntemi, kapsam hatasından muzdarip olmayan bir temsili örneklem seçimi için oldukça önemlidir. Bir önceki bölümde açıkladığımız üzere, kapsam hatasını asgariye indirebilmek için örneklem çerçevesi belirli olmalı ve hedef kitle örtüşmelidir. Bu sayede örneklem çerçevesinin kapsadığı her bir üyenin örnekleme seçilme olasılığı önceden bilinecek ve sıfırdan farklı olacaktır. Öte yandan, anket görüşmelerinde soru metinleri ve soruların yanıt seçenekleri kullanılan ölçütün geçerlilik ve güvenilirliği kadar, katılımcıların bu sorulara cevaplarını etkileyebileceğinden soruların soru formunda ne şekilde ve sırayla yer aldıkları, yayımlanacak anketlerdeki olası ölçüm hatalarının (ve anket tahminlerinin yanlışlığının) değerlendirilebilmesi için oldukça önemlidir.

CNN’in Şeffaflık Endeksinde bir önceki bölümde incelediğimiz ve toplam anket hatası yaklaşımının altını çizdiği dört temel hata türü ile doğrudan ilintili olmamakla birlikte, anketlerin hem katılımcılar hem de tüketiciler gözünde itibarlarını ve dolaylı olarak geçerliliklerini arttıran iki öğe daha yer almaktadır. Bunlar araştırma firması ve anket sponsorudur. Araştırma firmasının kimliği, firmanın ve yetkililerinin uzmanlığı ve buna bağlı olarak tecrübeleri ve itibarları (credibility) ile ilintiliyken; anket sponsorunun katılımcıların (sözlü ya da yazılı)

¹⁵ AAPOR’un 2021 (https://www.aapor.org/AAPOR_Main/media/TI-Updates-10-8.21/TI-Attachment-C.pdf), ESOMAR, WAPOR’un 2014 tarihli (<https://community.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/ESOMAR-WAPOR-Guideline-on-Opinion-Polls-and-Published-Surveys-August-2014.pdf>) ve TÜAD’ın 2015 tarihli (<https://tuad.org.tr/dosyalar/18Haziran%202015.pdf>) raporlarında da aynı kriterlerinin altı çizilmektedir, erişim 24 Haziran 2022.

onamlarının alımı esnasında kendilerine aktarılması, kişilerin ankete katılım kararlarını ve dolayısıyla anketin katılım oranını etkileyebilmektedir (örn. üniversiteler tarafından finanse edilen anket çalışmalarına katılım genellikle daha yüksektir, bkz. Tourangeau vd., 2000; Groves vd., 2009). Anket sponsoru, bir anketin tarafsızlığını değerlendirebilmek açısından da önemlidir. Nitekim, siyasi partiler ve adayları ile siyasi gayeleri olan diğer çıkar grupları tarafından finanse edilen seçim anketlerinin yanlı tahminler raporlamaları muhtemeldir. Özetle, CNN'in Şeffaflık Endeksi seçim anketlerinin geçerlilik ve güvenilirliklerini toplam anket hatası yaklaşımı ile anketin ve anketi gerçekleştiren kurumun itibarları açılarından değerlendirmekte hem bilim insanlarının, hem medya kuruluşlarının, hem de anketleri bilgi kaynağı olarak kullanan seçmenlerin yararlanabileceği kıymetli bir araçtır.

CNN'in geliştirdiği şeffaflık endeksini ülkemizde yapılan seçim anketlerinin güvenilirlik ve geçerliliklerini değerlendirme amacıyla kullanabilmek için bu endeksin içerdiği öğelerde değişiklikler yapmak gerekmektedir. Zira, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, ABD ve Türkiye'deki kamuoyu araştırmaları arasında yine birçoğu tecrübe ve maliyet kaynaklı önemli farklılıklar mevcuttur. Örneğin, çalışmamızda incelediğimiz seçim anketlerinin hiçbirinde anket dili (örn. katılımcılarla Kürtçe ya da Arapça görüşme yapıp yapılmadığı), örneklemin alt kırılımlarındaki gözlem sayıları (örn. yeni kurulan siyasi partilerin seçmenleri), (kompleks örneklem tasarımları sebebiyle hesaplanması önerilen) tasarım etkileri, soru formunda yer alan görüşmeci talimatları (örn. cevap kategorilerinin katılımcılara okunup okunmadığı), katılımcılar görüşme için müsait değilse (ilgili hane yahut katılımcı ile) tekrar iletişime geçilmesi (ya da ziyaret edilmesi) yönünde yapılan girişimlerinin sayısı (ya da ikame uygulanıp uygulanmadığı) ve anket doğrulama araçları (örn. saha süpervizörleri, istatistik testler) raporlanmamıştır. Her ne kadar ülkemizde olduğu gibi ABD'de de seçim anketleri kamuoyu, uzmanlar ve siyasi aktörler tarafından sıklıkla seçim sonuçlarını doğru tahmin edememeleri üzerinden eleştirilse de seçim anketlerinin geçerlilik ve güvenilirliklerini tahlil edebilmek için zaruri olan bu bilgilerin ülkemizde hiçbir araştırma firması ya da medya organı tarafından raporlanmıyor oluşu, Türkiye'de yapılan seçim anketlerinin ABD'de asgari olarak kabul edilen standartların dahi altında bilimsellik ve şeffaflık seviyelerine sahip olduklarını göstermektedir.¹⁶ Bu altı madde için veri setimizde yer alan tüm seçim anketleri aynı (0) skoru aldıklarından, bu maddeler ülkemiz koşullarına uyarladığımız endeksimize dahil edilmemiştir. İlaveeten, hiçbir araştırma firmasının yeterli ölçüde bilgi sağlamadığı bazı maddeler için, bunları en ayrıntılı olarak raporlayan anketlere en yüksek skor verilmiştir. Örneğin, soru formlarına ulaşamamakla birlikte, incelediğimiz anketlerin bir kısmında (yalnız) ilgili anket soruları şeffaf biçimde raporlanmıştır. Bu sebeple, bu seçim anketlerine soru metinlerine dair herhangi bir bilgi paylaşılmayan anketlere (ve/veya araştırma firmalarına) nazaran daha yüksek bir skor verilmiştir.

Çalışmamızın ekinde (Ek1) sunduğumuz kodlama kuralları uyarınca, veri setimizde yer alan 295 seçim anketi şu 10 madde üzerinden kodlanmıştır: anketi gerçekleştiren firmanın itibarı, anket modu, anket sponsoru, örneklem boyutu, soru formunun yayımlanmış olması, saha çalışması tarihi, ağırlıklandırma, hedef kitle, örneklem çerçevesi ve örneklem çekimi ve hata payı. Ardından bir kısmının üç bir kısmınınsa dört farklı kategori (ve skor) içerdiği bu 10 madde, en yüksek skor 1 olacak şekilde yeniden kodlanmıştır. Her maddenin aynı önemde olduğu varsayılarak hesaplanan toplam (additive) endekste (Cronbach =.61) bir seçim anketinin alabileceği azami skor 10; yukarıda da açıkladığımız üzere, bir sonraki bölümde yer alan betimsel tahlillerde ise hata payı kriterini dışarıda bırakıldığından, azami skor 9'dur.

Ülkemize uyarladığımız CNN'in şeffaflık endeksinin güvenilirliği birçok ülkede uzun yıllardır gerçekleştirilen çokuluslu üç araştırmanın Türkiye ayaklarında yapılan bilimsel anket çalışmalarından yararlanarak tahlil edilmiştir. Uluslararası Sosyal Saha Çalışmaları Programı (International Social Survey Program, ISSP), Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey, WVS) ve Karşılaştırmalı Seçim Sistemleri Çalışması (Comparative Study of Electoral Systems, CSES) kapsamında ülkemizde gerçekleştirilmiş son saha çalışmaları için yayımlanan (sırasıyla 2019, 2018 ve 2018 yıllarında) tasarım raporları ve soru formları¹⁷ incelenerek yapılan bu değerlendirme, seçim tahmini yapma amacı taşımayan ve farklı konulara odaklanan bu bilimsel anket çalışmalarının oldukça yüksek endeks skorları aldığını göstermektedir. Nitekim, bu çokuluslu araştırmaların yürütme kurulları, üye ülkelerde gerçekleştirilecek saha çalışmalarında uluslararası yazında ve ilgili meslek birlikleri tarafından altın standartlar olarak belirlenen kuram, ilke ve prosedürlerin takip edilmesini şart koşmaktadır.

¹⁶ Öte yandan, AAPOR ABD'de 2020 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri için yapılmış seçim anketlerinin ortalama anket hatalarının geçtiğimiz 40 yılın en yüksek seviyesinde olduğunu ifade etmektedir. Bkz. https://www.aapor.org/AAPOR_Main/media/MainSiteFiles/AAPOR-Task-Force-on-2020-Pre-Election-Polling_Report-FNL.pdf, erişim 17 Mayıs 2022.

¹⁷ Bu raporlar ve soru formları, ilgili çalışmaların web sayfalarında kamuya açık bir biçimde yayımlanmaktadır.

Kamuoyu ve seçim araştırmaları ve anket metodolojisi alanlarında uzman, muteber bilim insanlarının yürütücüleri oldukları bu üç bilimsel anketin ülkemize uyarladığımız endeksin azami değerini alamamasının sebepleriye ortaktır. Bu anketlerin saha araştırmalarını gerçekleştiren sırasıyla İnfakto, Frekans ve Binom isimli kamuoyu araştırma firmaları, çalışmamızda incelenen seçimler için kamuya açık seçim anketleri gerçekleştirmemişlerdir. Ulusal ve/veya uluslararası meslek birliklerine üye olmalarına rağmen, bu nedenle bu firmaların geçmiş seçimlere dair seçim tahminlerini değerlendirmek mümkün değildir. İlaveten, akademik araştırmalar ve kurumlar tarafından finanse edildiklerinden, iki katmanlı ve olasılıklı örneklem kullanan bu üç anket çalışmasının örneklem boyutları görece küçük, bu nedenle de raporladıkları (ve hesaplayarak doğruluklarını teyit ettiğimiz) hata payları yüksektir. Ancak, bu iki madde seçim anketlerinin bilimselliklerini nesnel bir biçimde değerlendirmeye engel teşkil etmemektedir. Zira, veri setimizde yer alan araştırma firmalarının birçoğu birden çok seçim için anket tahminleri yayımlamakta (ortalama 6.3) ve seçim anketlerinin örneklem boyutları incelediğimiz bilimsel anket çalışmalarından daha büyük (ortalama 4395) olmaktadır.

Tablo 2. İncelenen Seçimlere Göre Ortanca ve Ortalama Endeks Skorları

Seçim	Ortanca	Ortalama
2011 Genel	4.33	4.09
2014 İstanbul/Ankara Belediye Başkanlığı	3.75	3.81
2014 Cumhurbaşkanlığı	3.71	4.11
2015 Haziran Genel	4	4.29
2015 Kasım Genel	4	4.1
2018 Genel	4	4.13
2018 Cumhurbaşkanlığı	4.17	4.24
2019 İstanbul/Ankara Belediye Başkanlığı	3.92	3.64
2019 İstanbul Belediye Başkanlığı Tekrar	4	4.15

Tablo 2’de veri setimizde yer alan toplam 295 seçim anketinin, 2011-2019 yılları arasındaki sekiz seçim için ortanca ve ortalama değerleri gösterilmektedir. Azami değeri 9 olan endeksimizde ortalama ve ortanca değerler, oldukça düşük ve 4 civarındadır. Haziran 2018’deki cumhurbaşkanlığı seçimi için görece daha yüksek, İstanbul ve Ankara belediye başkanlığı seçimleri için görece daha düşük ve zaman içerisinde anlamlı bir artış göstermeyen bu değerlerin bu denli düşük olmalarının en önde gelen sebepleri seçim anketlerinin metodolojisi ile ilgilidir.

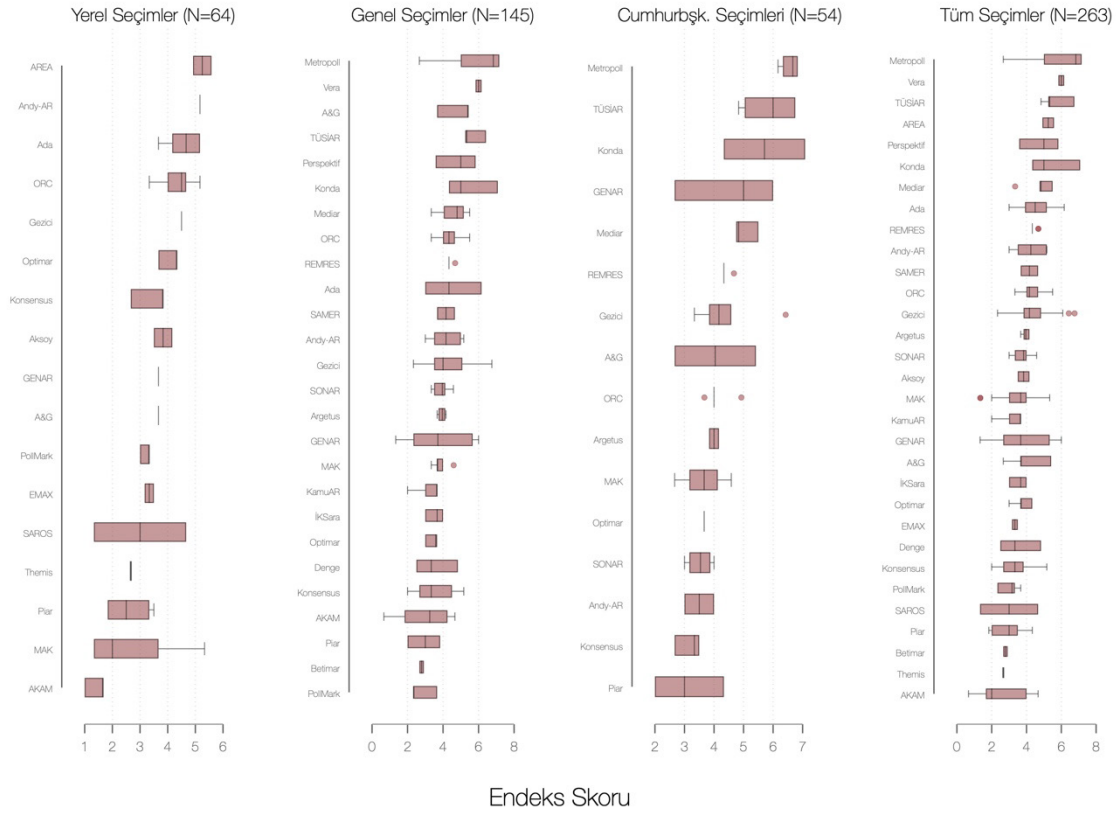
İncelerdiğimiz 295 anket çalışmasının endeks skorlarını oluşturan maddelerin ortalama skorları incelendiğinde, bu endeksi oluşturan maddeler arasında en düşük değerleri alanların *temsil* alanında ve sırasıyla ağırlıklandırma, metot ve anket modu olduğu görülmektedir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, ülkemizdeki seçim araştırmalarının ve bunların tahminlerinin geçerlilik ve güvenilirliklerini değerlendirebilmek için elzem olan bu maddelere dair bilgilerin hemen hiçbir araştırma firması ya da bunları seçmenlere aktaran medya organları tarafından yayımlanmıyor oluşudur. İkinci neden ise, bu bilgileri içeren rapor, haber ya da paylaşımlarda anket metodolojisi açısından oldukça sorunlu ve seçim anketlerinin bilimsel standartların oldukça uzağında olduğunu gösteren pratiklerin gözlemlenmesidir. Örneğin, ülkemizdeki seçim anketlerinin birçoğunda anketler telefon görüşmeleri yoluyla gerçekleştirilmekte, ancak cep telefonu ve sabit hat üzerinden gerçekleştirilen görüşmelerin oranları açıklanmamaktadır. Yine, bu kaynaklarda telefon numaralarının tesadüfi olarak mı belirlendiği, rassal seçim yapılıyorsa bu numaraları içeren bir örneklem çerçevesinin mevcut olup olmadığı ve bu örneklem çerçevesinin hedef kitle ile ne ölçüde örtüştüğü gibi soruların cevaplarına ulaşılamamıştır. İncelerdiğimiz anketlerin bir bölümünde örnekleme aşamasında yaş, cinsiyet, eğitim ve hatta geçmiş seçimlerde oy verilen parti gibi kota değişkenleri ve kotalı örneklem kullandıkları, ancak bu değişkenler ve bu değişkenlere dair hedef kitle parametrelerinin hangi kaynaklardan elde edildiği nadiren raporlanmaktadır. Bu tip olasılıklı olmayan (kolayda, örn. kotalı) örneklem kullandıklarına rağmen, ancak olasılıklı örneklem için hesaplanabilen hata payları raporlanmakta; örneklem kullandıklarının olasılıklı olması durumunda dahi dizayn etkilerini dikkate alınmadan hata payları olduğundan düşük raporlanmaktadır.

Ülkemiz koşullarına uyarladığımız endekste yer alan ve yukarıda ifade edildiği üzere toplam anket hatası yaklaşımı ile doğrudan ilintili olmayan diğer iki madde incelendiğindeyse ülkemizdeki seçim anketlerinin görece

daha yüksek skorlar elde ettikleri gözlemlenmektedir. Zira, veri setimizde yer alan anketleri gerçekleştiren kamuoyu araştırma firmalarının önemli bir kısmı bu alanda uzun yıllardır faaliyet gösteren ve çeşitli uluslararası ve ulusal meslek birliklerine üye kuruluşlardır. Seçim anketlerinin ve tahminlerinin itibarı hususu ise görece daha sorunlu görünmektedir. İncelediğimiz birçok anketin sponsorları ya hiç açıklanmamakta ya da oldukça yüksek maliyetlere sahip olabilen anket çalışmalarının araştırma firmalarının öz kaynaklarıyla finanse edildiği ifade edilmektedir.

5. ÜLKEMİZDEKİ SEÇİM ANKETLERİNİN TOPLAM ANKET HATASI YAKLAŞIMI VE ŞEFFAFLIK AÇILARINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İncelediğimiz üç seçim türü veri setimizde yer alan 47 kamuoyu ve seçim araştırma firmasının kaçar seçim anketi gerçekleştirdiği ve bu anketlerin 10 puanlı endeks skorlarının asgari ve azami değerleri çalışmamızın ekinde (Ek 2) özetlenmiştir. Şekil 1'de ise bu bölümde yer vereceğimiz betimsel tahlillerde yararlandığımız 9 puanlı endeks, grafiğin daha kolay okunabilmesi amacıyla incelenen seçim türleri için yalnız bir seçim anketi gerçekleştirmiş anket firmaları (en sol kolonda yer alanlar dışında 16 firma ve toplam 32 anket) dışarıda bırakılarak görselleştirilmiştir.

Şekil 1: Seçim Araştırma Firmalarının Endeks Skorları

Çalışmamızda incelediğimiz üç seçim türü için gerçekleştirdikleri seçim anketlerinin ortanca değerlerine göre sıralanan ve bu 263 seçim anketini gerçekleştiren 32 kamuoyu ve seçim araştırma firmasının endeks skorları birçok ilginç bulgu ortaya koymaktadır. Bunların ilki, veri setimizde yer alan araştırma firmalarının gerçekleştirdikleri seçim anketlerinin farklı seçim türleri için genellikle benzer endeks skorları (ve sıralamalar) elde ediyor olmasıdır. Bu da birçoğu uzun yıllara dayanan tecrübeye sahip bu firmaların farklı seçimler için gerçekleştirdikleri seçim anketlerinde benzer pratikler takip etmeleri, çalışmamızda incelediğimiz genel, yerel ve cumhurbaşkanlığı seçimleri için gerçekleştirilen seçim anketleri arasında geçerlilik ve güvenilirlik açısından uzun boylu bir fark olmadığı anlamına gelmektedir.

Öte yandan, veri setimizdeki tüm seçim anketleri için ayrı ayrı hesaplanan ve Şekil 1'de bu anketleri gerçekleştiren kamuoyu araştırma firmaları için %95 güven aralıkları, çeyrekler açıklığı (interquartile range) ve medyan değerleri gösterilen endeks skorlarının oldukça geniş değişim aralıkları, genellikle benzer pratiklere rağmen kamuoyu araştırma firmalarının gerçekleştirdiği seçim anketlerinin: a) toplam anket hatası perspektifinden bilimsel niteliklerini, takip ettikleri ilke, esas ve prosedürleri b) bunların bu firmalar ya da medya organları tarafından ne şekilde raporlandığının c) her ikisinin birden aynı tür seçimler arasında dahi önemli ölçüde varyans gösterdiğini göstermektedir. Bu anlamda yalnız araştırma firmasının itibarının bir seçim anketinin güvenilirliğini değerlendirmek için yeterli olmayacağı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1'den ulaşılabilecek bir başka önemli bulgu da veri setimizde daha çok sayıda seçim anketi ile temsil edilen, görece daha tecrübeli ve tanınırlığı daha yüksek kamuoyu araştırma firmalarının diğerlerine nazaran anlamlı derecede daha yüksek geçerlilik, güvenilirlik ve şeffaflığa sahip seçim anketleri gerçekleştirdiğini söylemenin yanlış olacağıdır. Nitekim, görece daha kısa süredir seçim anketleri gerçekleştiren, bir kısmı incelediğimiz zaman aralığında kurulmuş firmaların bir bölümü de benzer skorlar elde etmektedir. Çalışmamızın amacının ülkemizdeki seçim araştırmalarını gerçekleştiren firmaların güvenilirliklerini sınamak yahut bunlar arasında bir sıralama yapmak olmadığını bir kez daha hatırlatarak, bu bölüme kadar yalnız bilimsel nitelikleri ve tahminlerinin ne ölçüde şeffaf raporlandığı açısından incelediğimiz seçim anketlerini, bir sonraki bölümde geçmiş Türkçe ve uluslararası yazını takip ederek (Balci ve Ayhan, 2004; Taymaz, 2015; Güz vd., 2018; Göksu, 2018) seçim sonuçlarını ne ölçüde isabetli tahmin ettikleri açısından da değerlendireceğiz.

5.1 Seçim Anketlerinin Tahminleri ve Seçim Sonuçlarının Karşılaştırması

Bir önceki bölümde arka planını özetlediğimiz, 2011-2019 yılları arasında gerçekleştirilen sekiz seçim için yapılan seçim anketlerinin tahminlerinin bilimsel geçerliliğini değerlendirmek amacıyla, bu bölümde yer verilen betimsel tahlillerde kullandığımız bağımlı değişken iki aşamalı bir şekilde hesaplanmıştır. İlk aşamada, veri setimizde yer alan toplam 295 anketin (ortalama hata payının üzerinde seçmen desteği alan) tüm siyasi partiler, belediye başkanı adayları ya da cumhurbaşkanlığı adaylarının oy oranlarına dair tahminleri ile bunların seçimlerde elde ettikleri oy oranlarının mutlak farkları alınarak, elde edilen değerler toplanmış ve parti/aday sayısına bölünmüştür.¹⁸ İkinci aşamada ise elde edilen bu *ortalama mutlaka sapmalar*, anketlerde raporlanan (ya da örneklem boyutları üzerinden hesaplanan¹⁹) %95 güven seviyesindeki hata paylarından çıkarılmıştır.

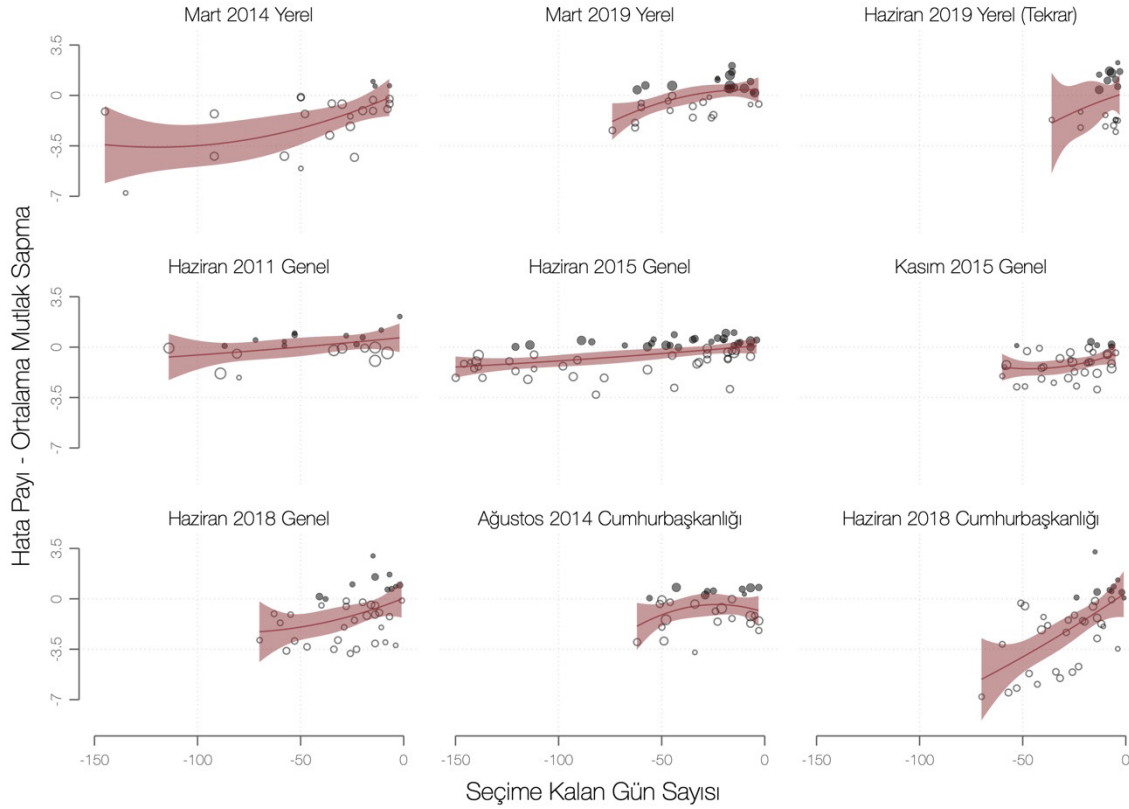
Türkçe yazında Taymaz'ın (2015), uluslararası yazında da Jennings ve Wlezien'in (2018) çalışmalarında seçim tahminlerinin ne ölçüde isabetli olduklarına istatistiki olarak anlamlı bir etkide bulunduğunu gösterdikleri seçime kalan gün sayısı, Şekil 2'de yatay ekseninde yer alan bağımsız değişkenimizdir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal-olmadığı varsayımını yaparak, incelediğimiz seçimler için ayrı ayrı tahmin ettiğimiz ve seçime kalan gün sayısı ile bunun karesini içeren çift-terimli doğrusal regresyon modellerinden tahmin edilen değerler, Şekil 2'deki regresyon çizgileri üzerinde yer almaktadır. Bunların eğimleri (i.e., seçime kalan gün sayısının marjinal etkisi) pozitif ve sıfırdan istatistiki olarak anlamlı derecede farklı olduğu takdirde, anket metodolojisi ve seçmen davranışı yazınlarında seçime daha yakın tarihlerde gerçekleştirilen anketlerin ortalama sapmalarının daha düşük olduğuna dair kuramsal beklentiye destekleyecektir.

Çalışmamızda *toplam anket hatası yaklaşımı* perspektifinden incelediğimiz çeşitli hata türlerinin bir anketin temsil ve ölçüm kabiliyetlerine olası etkilerini asgariye indirgemiş ve uluslararası ve ulusal meslek birliklerinin ve akademik yazında belirtilen ilke, esas ve prosedürlere riayet edilerek tasarlanmış ve yürütülmüş bir anket çalışmasından elde edilen istatistiki göstergelerin hedef kitle parametrelerini (hata payı içerisinde) doğru tahmin edeceğini ifade etmiştik. Pek tabii, anketlerden elde edilen istatistiki göstergeler ile hedef kitle parametreleri

18 Seçim anketlerinin önemli bir kısmı, kararsız olduğunu belirten katılımcıların sayısını ya da tüm anket katılımcılarına oranını raporlamaktadır. Geri kalan anketlerin küçük bir bölümünde kararsızların ne şekilde dağıtıldığında dair herhangi bir açıklama yapılmazken; en yaygın yöntem, kararsızları partilerin oy tercihi belirten katılımcılar için tahmin edilen oy oranları nispetinde dağıtmaktadır. Bu sebeple, kararsız katılımcıların dağıtılmadığı seçim anketleri için mutlak hatalar hesaplanırken kararsız katılımcılar bu yöntemle dağıtılmış, bu sayede anket tahminlerini içeren verilerin tutarlılığı sağlanmaya gayret edilmiştir.

19 Yukarıda açıkladığımız üzere, ülkemizdeki seçim anketlerinin büyük bir kısmında örneklem seçimi, örneklem boyutu, güven aralığı ve/veya hata payı şeffaf olarak raporlanmamakta; daha küçük bir kısmındaysa kotalı örneklem kullanılmasına rağmen, olasılıklı olmayan örneklem için hesaplanamayacak olan hata payları hatalı şekilde hesaplanmakta ve raporlanmaktadır. Hata paylarının doğru hesaplanarak raporlandığı anketler, veri setimizin yalnız %20,4'ünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde yer verilen betimsel tahlillerde bağımlı değişkenimizin hesaplanmasında incelenen anketlerin tümünün olasılıklı örneklem kullanıldığı varsayılmıştır.

(incelediğimiz anket türü için seçim tahminleri ile gözlemlenen seçim sonuçları) her zaman örtüşmeyecek; ancak, bu parametreler bilimsel standartlara göre tasarlanan ve gerçekleştirilen bir anketten elde edilen ortalama gösterge ile örneklemin merkez limit teoremi ile olasılık ve örneklem teorilerine göre hesaplanan hata payının oluşturduğu güven aralığı içerisinde yer alacaktır. Dolayısıyla, hedef kitleleri aynı olan seçim anketlerinin tümünün aynı metodolojiyi takip etmesi durumunda, bunların en çok %5'inin ortalama mutlak sapmalarının hata paylarından yüksek olması (ve bağımlı değişkenimizin negatif değerler alması) beklenir. Seçim anketlerinin daha yüksek bir oranının yatay ekseninde yer alan bağımlı değişken için negatif değerler alması durumundaysa ülkemizdeki seçim anketlerinin tahminlerinin isabetli (ya da geçerli) olmadığı sonucuna varılmalıdır.

Şekil 2: İncelenen Seçimlerde Seçim Anketlerinin Tahminlerinin Geçerliliği

Şekil 2>de yer verilen analizlerde herhangi bir ağırlıklandırma yapılmamıştır. Öte yandan, imleçlerin boyutları incelenen anketlerin bir önceki bölümde açıklanan (9 puanlı) endeks skorları ile orantılıdır. Daha büyük imleçler daha yüksek endeks değerleri alan seçim anketlerini, içleri taranmış imleçler ise ortalama mutlak sapmaları hata paylarından düşük olan “isabetli” seçim anketlerini göstermektedir.

İncelediğimiz seçimlerin hepsinde Şekil 2>de içleri boş olarak gösterilen anketlerin sayısının bu seçimler için yapılmış tüm anketlerin sayısına oranının %5'ten yüksek olduğu görülecektir. İncelediğimiz seçimler içerisinde en yüksek oran, %52,4 ile Haziran 2011 Genel Seçimlerinde en düşüğü ise %12,5 ile kronolojik olarak hemen bir sonra gelen Mart 2014 Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinde gözlemlenmektedir. Bu da ülkemizdeki seçim anketlerinin seçim sonuçlarına dair tahminlerinin genel olarak isabetsiz olduğunu göstermektedir. Öte yandan, son genel seçimler (%43,3) ile 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde (sırasıyla %50 ve %47,4) isabetli tahminlerde bulunan anketlerin oranının artış göstermesi ve bu anketlerin genellikle daha yüksek endeks skorları elde etmiş olmaları, ülkemizdeki seçim anketleri adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Şekil 2>de saha çalışması seçim gününe daha yakın tarihlerde gerçekleştirilen anketlerin seçim sonuçlarını daha isabetli tahmin ettiği de gözlemlenmektedir. Bunun iki istisnası ise Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı (p=.56) ve seçimlerin tekrarlanması nedeniyle kampanya süreci çok kısa olan Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir Belediyesi seçimleridir (p=.57).

Seçim tarihlerinin YSK tarafından açıklanmasının ardından seçim kampanyası sürecinin henüz başlarında gerçekleştirilen seçim anketleriyse genel olarak oldukça isabetsiz tahminlerde bulunmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, anket metodolojisi ve siyaset bilimi yazınında bunun nedeni olarak seçmenlerin bir bölümünün bu aşamada henüz oy kararlarını vermemiş olmamaları öne sürülmektedir (bkz. Jennings ve Wlezien, 2018).

Hem seçime daha yakın tarihli hem de tüm seçim anketlerinin önemli bir bölümünün incelediğimiz her seçim için dikey ekseninde gösterdiğimiz bağımlı değişkenimiz için negatif değerler alıyor (bir başka ifadeyle, mutlak hatalarının raporlanan ya da hesapladığımız hata paylarından yüksek) olması, ülkemizdeki seçim anketlerinin seçim sonuçlarını tahmin etmedeki pek başarılı olmadıklarını göstermektedir. Çalışmamızın geçmiş yazında sıklıkla altı çizilen bu bulguyu destekliyor olması, en başta 2011 yılından bu yana gerçekleştirilen hemen her seçimde sayıları artan kamuoyu araştırması firmalarının ve bunların gerçekleştirdiği ve benzer bir trend gösteren seçim anketlerinin anket metodolojisi yazınında ve uluslararası meslek birlikleri tarafından sıklıkla altı çizilen kuram, ilke ve prosedürlere pek riayet etmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁰

6. SONUÇ

Çalışmamızın amacı, Türkiye’de Haziran 2011’deki Milletvekili Genel Seçimleri ile Haziran 2019’daki İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Tekrar Seçimi arasında sayıları hızlı bir artış gösteren, ancak başta seçmen davranışına olası etkileri ve seçim sonuçlarına dair isabetsiz tahminleri nedeniyle hem seçmenler hem de siyasi aktörler tarafından sıklıkla eleştirilen seçim anketlerinin bilimsel niteliklerinin ve şeffaflıklarının değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, anket metodolojisi yazınında anket çalışmalarında karşılaşılabilecek olası hataları asgari düzeye indirgeyebilmek için geliştirilen *toplam anket hatası* yaklaşımından yararlanılmıştır. Ulusal ve uluslararası meslek birliklerinin, üyeleri olan kamuoyu araştırmacılarının gerçekleştirdikleri anket çalışmalarında uymalarını talep ettikleri ilke, esas ve prosedürlerin de dayandığı *toplam* bu yaklaşım, bir anketin tasarım, saha çalışması ve elde edilen verilerin tahlili aşamalarında karşılaşılan olası hataları, *temsil* ve *ölçüm* alanları altında incelemektedir. Çalışmamızda ülkemizde yapılan seçim anketlerinin bu iki alana dair uygulamalarına ek olarak, seçim sonuçları hakkındaki tahminlerini içeren rapor, ileti ve haberlerde bunların geçerlilik ve güvenilirliklerinin değerlendirilebilmesi için elzem olan bu bilgilerin ne ölçüde şeffaf olarak raporlandıkları da sistematik bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Bu maksatla, CNN tarafından ABD’de Kasım 2020’de yapılan başkanlık seçimi için gerçekleştirilen seçim anketleri arasından yalnız güvenilir olanları abonelerine aktarma amacıyla geliştirilen bir endeks ülkemiz koşullarına uyarlanmıştır. Temsil ve ölçüm alanlarıyla ilgili çok sayıda öge dışında, bunlarla doğrudan ilintili olmayan fakat seçim anketlerinin itibar ve güvenilirlikleri etkileyen anket şirketinin kimliğine ve anket sponsoruna dair çeşitli kriterleri de içeren bu endeks kullanılarak, ülkemizde birçoğu seçim anketleri konusunda oldukça tecrübeli ve muteber kamuoyu araştırma firmaları tarafından gerçekleştirilen anketlerin seçim sonuçları hakkındaki tahminlerinde ne ölçüde yanıldıkları değerlendirilmiştir.

Betimsel tahlillerde ülkemizde 2011-2019 yılları arasında gerçekleştirilen sekiz genel, yerel ve cumhurbaşkanlığı seçimi için 47 kamuoyu araştırma firmasının gerçekleştirdiği toplam 295 seçim anketinin yer aldığı, özgün ve kapsamlı bir veri seti kullanılmıştır. Bu tahliller, ülkemizdeki seçim anketlerin pek çoğunun özellikle temsil alanında anket metodolojisi yazınında altın standartlar olarak ifade edilen bilimsel standartların önemli ölçüde uzağında olduklarını ve en başta bu nedenle seçim sonuçlarına dair tahminlerinin pek isabetli olmadığını göstermektedir. İlâveten, seçim anketlerinin geçerlilik ve güvenilirliklerini anket metodolojisi açısından değerlendirmek için

²⁰ Çalışmamızın giriş bölümünde açıkladığımız amaçları ve kapsamı itibarıyla, çalışmamızda yalnız betimsel tahlillere yer verilmiştir. Ek-4’te raporladığımız ve yineleme verilerinde yer verdiğimiz; incelenen seçimlerin sabit etkileri ile Şekil2’de yatay ekseninde yer alan seçime kalan gün sayısı ve bunun karesinin kontrol değişkenleri olduğu doğrusal model, Türkiye şartlarına uyarladığımız şeffaflık endeksinin bağımlı değişkenimize etkisinin %90 güven seviyesinde anlamlı ve beklenen doğrultuda (pozitif) olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu anketleri gerçekleştiren anket şirketlerinin örneklemimizde yer alan tüm seçim anketlerinden hesapladığımız (iktidar partisi ve adaylarına dair) ortalama yanlılıkları model eşitliğine eklendiğinde bu etki ortadan kaybolmaktadır. Endeksi oluşturan dokuz öğenin hata payı ile ortalama mutlak sapma arasındaki farka etkileri ayrı ayrı incelendiğindeyse; anket şirketi, anket sponsoru ve hedef kitle ve çerçeve öğelerinin istatistikî olarak anlamlı ve pozitif etkileri olduğu görülmektedir. Örneklem ve metod öğeleri ise yine anlamlı ancak negatif etkilere sahiptir. Bunun olası bir nedeni, Türkiye şartlarına uyarlamak durumunda kaldığımız şeffaflık endeksinin oluşturulan tesadüfî olmayan örnekleme yöntemleri kullanan ancak bunu şeffaf bir biçimde raporlayan anketlere O’dan yüksek bir puan verilmiş olması; bir diğeryerse raporlanan örneklem boyutlarının gerçeği yansıtmaması olabilir. Ancak gerek bu olası nedenlerin, gerekse de seçim anketlerinin bilimsel nitelikleri ile seçim tahminlerinin geçerliliği arasındaki ilişkinin daha kapsamlı bir biçimde tahlil edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

gerekli olan bilgilerin çok kısıtlı bir bölümüne kamuoyu araştırma firmalarının raporlarında, bu firmaların veya yöneticilerinin sosyal medya hesaplarında ya da bu firmaların seçim anketlerini seçmenlere aktarma görevi üstlenen medya organlarında yer verilmektedir. Özetle, bilimsellik ve şeffaflık standartlarının bu denli uzağında olan ülkemizdeki seçim anketlerinin ve bunlardan elde edilen veriler kullanılarak yapılan çıkarım ve tahminlerin geçerli ve güvenilir olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Seçim sonuçlarını daha yüksek isabetle tahmin etmek ve seçim anketlerinin yanlılıklarını ortadan kaldırmak için *anketlerin anketi* (ülkemizdeki geçmiş uygulamalar için Aydaş, 2020; Moral, 2021) gibi yöntemlerden yararlanmak mümkün olsa da anket metodolojisi alanındaki akademik çalışmalarda ve ulusal ve uluslararası meslek birliklerinin çeşitli raporları ve üyeleri için hazırladıkları kılavuzlarında işaret edilen asgari bilimsel standartların dahi altında olan seçim anketlerinin verilerine dayanan bu gibi yöntemlerin de geçerlilikleri sınırlı olacaktır.

Seçim anketlerinin ve bunları gerçekleştiren kamuoyu araştırma firmalarının anket metodolojisi yazınının ve bir kısmının üyesi olduğu ulusal ve uluslararası meslek birliklerinin altını çizdikleri bu standartlara riayet ederek, başta temsil ve ölçüm alanlarında takip ettikleri prosedürleri değiştirmeleri ve bunları şeffaf bir biçimde raporlamaları oldukça önemlidir. Bu sayede, seçmenler siyasi partilerin ve adaylarının zaman içerisinde değişen oy oranları hakkında doğru bilgiye erişebilecek ve bu verilerden yararlanan akademik ve akademik olmayan araştırmaların çıkarımları geçerli ve isabetli olabilecektir. Çalışmamızda altını çizdiğimiz ve *altın standartlar* olarak nitelendirdiğimiz, ülkemizde gerçekleştirilen bilimsel anket çalışmalarında uzun yıllardır uygulanagelen kuram, ilke ve prosedürlere uymaları gereken kamuoyu araştırma firmaları dışında, bunların tahminlerini seçmenlere aktarma ve toplumu bilgilendirme gibi önemli vazifeler üstlenen medya organlarının bu anlamda önemli bir sorumlulukları bulunmaktadır. Ülkemiz koşullarına uyarladığımız CNN'in şeffaflık endeksi benzeri bir ölçüt yardımıyla geçerliliği, güvenilirliği ve şeffaflığı yüksek seçim anketlerini saptayarak, vatandaşlara yalnız bu anketlerin tahminlerini aktarmak, seçim anketlerinin manipülasyon ve dezenformasyon amacıyla kullanılmasının önüne geçmek için oldukça önemlidir.

Çalışmamızda ülkemizde uzun yıllardır gerçekleştirilen çok uluslu anket çalışmalarının geçerlilik ve güvenilirlikleri de değerlendirilerek, bunların bilimsellik ve şeffaflık kriterlerine dayanan endeks skorlarının çok yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Amaçları seçim sonuçlarını tahmin etmek olmayan bu bilimsel anket çalışmaları, ülkemizde özellikle siyaset bilimi alanında gerçekleştirilen araştırmalar için hayati önemdedir. Ülkemizde çalışmamızda değindiğimiz üç çalışma (WVS (1990-2018), ISSP (2002-2020) ve CSES (2011-2018)) dışında, Avrupa Sosyal Taraması Araştırması (European Social Survey, ESS, 2004/2008) ve Avrupa Barometresi (European Barometer, 2007-2019) gibi çok uluslu araştırmalar da uzun yıllardır yapılagelmektedir. İlaveten, son yıllarda uluslararası alanda en önde gelen akademik dergilerde yayımlanan ve Türkiye'ye odaklanan akademik çalışmalarda da sosyal bilimler alanında 1940'lı yıllardan bu yana en kıymetli veri toplama araçlarından olan anket yönteminden sıklıkla yararlanılmaktadır.

Bu *bilimsel anketlerin* verileri, bilim insanlarının ülkemizdeki seçmenlerin siyasi tutum, tercih ve davranışları karşılaştırmalı bir perspektiften tahlil etme amacıyla da yararlanabilecekleri çok kıymetli kaynaklardır. Ancak, bu veriler özellikle Türkçe yazında nadiren kullanılmaktadır. Çalışmamızda altını çizdiğimiz hususlar ve ulaştığımız görgül bulgular ışığında bilimsel nitelikleri tartışmalı seçim anketlerinin ve bunları gerçekleştiren kamuoyu araştırma firmalarının sundukları anket verileri yerine bilimsel anketlerin verilerinin kullanılması, başta kamuoyu ve seçmen davranışı alanlarında genellenebilir, geçerli ve güvenilir çıkarımlar yapılmasına ve ülkemizde sosyal bilimlerin gelişimi yönünde önemli bir mesafe kat edilmesine vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ansolabehere, S. ve Iyengar, S. (1994). "Of Horseshoes and Horse Races: Experimental Studies of the Impact of Poll Results on Electoral Behavior", *Political Communication*, 11/4, 413-430.
- Atabek, N. (2003). "Gazetelerde Kamuoyu Araştırmaları ve Uluslararası Standartlar", *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 3, 7-26.
- Aydaş, İ. (2020). *Pre-Election Polls in Turkey*. Yüksek Lisans Tezi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sabancı Üniversitesi.
- Balcı, Ş., ve Ayhan, B. (2004). "Seçmen Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Yapılan Kamuoyu Araştırmalarında Güvenilirlik ve Geçerlilik Problemleri: 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 135-167.

- Biemer, P. P. (2011). "Total Survey Error: Design, Implementation, and Evaluation", *Public Opinion Quarterly* 74/5, 817-848.
- Blais, A., Gidengil, E. ve Neviite, N. (2006). "Do Polls Influence the Vote?", *Capturing Campaign Effects*, (Ed. Henry E. Brady ve Richard Johnston), University of Michigan, Ann Arbor.
- Brady, H. E. (2000). "Contributions of Survey Research to Political Science", *PS: Political Science and Politics*, 33/1, 47-57.
- Campbell, A., Convere, P.E., Miller, W.E. ve Stokes, D.E. (1960). *The American Voter*. John Wiley & Sons, New York.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2020). "Toplumsal Kaynaklar ve Toplumsal Ağlar: Karşılaştırmalı Türkiye Örneği", İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- Çarkoğlu, A. ve Yıldırım, K. (2015). "Election Storm in Turkey: What do the Results of June and November 2015 Elections Tell Us?", *Insight Turkey*, 17/4, 57-79.
- Çarkoğlu, A. ve Yıldırım, K. (2018). "Change and Continuity in Turkey's June 2018 Elections", *Insight Turkey*, 20/4, 153-183.
- Deniz, E., ve İlhan, A. (2021). "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Anket Metodolojisine Giriş", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 199-214.
- Dillman, D. A. 2002. "Presidential Address- Navigating the Rapids of Change- Some Observations on Survey Methodology in the Early Twenty-First Century." *Public Opinion Quarterly* 66/3, 473-494.
- Erdoğan, E. ve Uyan-Semerci, Pınar. (2021). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber:Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Fleitas, D. W. (1971). "Bandwagon and Underdog Effects in Minimal-Information Elections", *American Political Science Review* 65/2, 434-438.
- Gasperoni, G. ve Mantovani, D. (2015). "The Impact of Exposure to Pre-Election Polls on Voting Behaviour", *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica* 45/1, 1-23.
- Göksu, O. (2018). "Kamuoyu Araştırmalarında Tutarlılık Sorunsalı: 2010-2018 Dönemi Kamuoyu Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı), 30-54.
- Görmüş, Ş. (2016). "Araştırma şirketleri 30 Mart Testini Geçti mi?" *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 35-53.
- Groves, R. M., Couper, J.F., Lepkowski, M. P., Singer ve Tourangeau, R. (2009). *Survey Methodology*, (2. Baskı), John Wiley & Sons, New Jersey.
- Groves, R. M. (2011). "Three Eras of Survey Research", *Public Opinion Quarterly* 75/5, 861-871.
- Güz, N. (1997). "Türk Basınında Kamuoyu Araştırmalarının Yönlendirme Aracı Olarak Kullanılması", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 45-73.
- Güz, N. (2008). "Kamuoyu Araştırmalarının Medyada Yayınlanmasının Etik İlkeleri", *Medya ve Siyaset*, (Ed: Z. Damlapınar), Eğitim Kitabevi, Konya.
- Güz, N., Kocabaş, O. ve Yanık, H. 2018. "Kamuoyu Araştırmaları ve 16 Nisan Referandumunu", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 47, 1-19.
- Harder, J. ve Krosnick J. A. (2008). "Why Do People Vote? A Psychological Analysis of the Causes of Voter Turnout", *Journal of Social Issues* 64/3, 525-549.
- Hillygus, D. S. (2011). "The Evolution of Election Polling in the United States", *Public Opinion Quarterly* 75/5, 962-981.
- Jackson, N. (2016). "The Rise of Poll Aggregation and Election Forecasting", *The Oxford Handbook of Polling and Survey Methods*, (Ed: R.L. Atkeson ve M. R. Alvarez), Oxford University Press, Oxford.
- Jennings, W. ve Wlezien, C. (2018). "Election Polling Errors Across Time and Space." *Nature Human Behaviour* 2/4, 276-283.
- Kalaycıoğlu, E. (2018). "Two Elections and a Political Regime in Crisis: Turkish Politics at the Crossroads", *Southeast European and Black Sea Studies*, 18/1, 21-51.

- Kalaycıoğlu, E. (1980). "Why Legislatures Persist in Developing Countries: The Case of Turkey", *Legislative Studies Quarterly*, 5/1, 123-140.
- Kalender, A. ve Tabakçı, N. (2013). "İletişim Fakültelerinin Ortak Örgütlenmesine Yönelik Bir Proje Önerisi: Türk Kamuoyu Araştırmaları Ağı", *Selçuk İletişim*, 4/1, 91-100.
- Kim, C.L., Barkan, J.D., Turan, İ. Ve Jewell, M.E. (1984). *The Legislative Connection: The Politics of Representation in Kenya, Korea, and Turkey*. Duke University Press, North Carolina.
- Küçükkurt, M., Bir, A. A. ve Yeles, S. (1988). "29 Kasım 1987 Erken Genel Seçimlerine İlişkin Kamuoyu Araştırmalarının Geçerliliği", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/2, 137-149.
- Lavrakas, P.J, Holley, J.K. ve Miller, P.V. (1991). "Public Reactions to Polling News During the 1988 Presidential Election Campaign", *Polling and Presidential Election Coverage*, (Ed: P. J. Lavrakas, ve J. K. Holley), Sage, California.
- Lazarsfeld, P.F., Berelson, B. ve Gaudet, H. (1944). *The People's Choice*. Columbia University Press, New York.
- Marsh, C. (1985.) "Back on the Bandwagon: The Effect of Opinion Polls on Public Opinion", *British Journal of Political Science*, 15/1, 51-74.
- Meer, V. D.T.W.G., Hakhverdian, A. ve Aldering, L. (2015). "Off the Fence, Onto the Bandwagon? A Large-Scale Survey Experiment on Effect of Real-Life Poll Outcomes on Subsequent Vote Intentions", *International Journal of Public Opinion Research*, 28/1, 46-72.
- Moral, M. (2021). "Politics as (Un)usual? An Overview of the June 2018 Presidential and Parliamentary Elections in Turkey", *Elections and Public Opinion in Turkey* (Ed: A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu), Routledge, Londra.
- Morton, R. B., Muller, D., Page, L. ve Torgler, B. (2015). "Exit Polls, Turnout, and Bandwagon Voting: Evidence from a Natural Experiment", *European Economic Review* 77, 65-81.
- Moy, P. ve Rinke, E. K. (2012). "Attitudinal and Behavioral Consequences of Published Opinion Polls." *Opinion Polls and the Media*, (Ed: C. Holz-Bachajesper ve J. Strömbäck), Palgrave Macmillan, Londra.
- Pasek, J. (2015). "Predicting Elections: Considering Tools to Pool the Polls", *Public Opinion Quarterly*, 79/2, 594-619.
- Rothschild, D., ve Malhotra, N. (2014). "Are Public Opinion Polls Self-Fulfilling Prophecies?", *Research and Politics*, 1/2, 1-10.
- Sanders, D. (2003). "Pre-Election Polling in Britain, 1950-1997", *Electoral Studies* 22/1, 1-20.
- Schmitt-Beck, R. (2015). "Bandwagon Effect", *The International Encyclopedia of Political Communication*, (Ed: G. Mazzoleni, K. G. Barnhurst, K. Ikeda, R. C. M. Maia, ve H. Wessler), John Wiley, New Jersey.
- Schmitt-Beck, R. (2015). "Underdog Effect", *The International Encyclopedia of Political Communication*, (Ed: G. Mazzoleni, K. G. Barnhurst, K. Ikeda, R. C. M. Maia, ve H. Wessler), John Wiley, New Jersey.
- Sezgin, M. (2003). "Siyasal Nitelikli Kamuoyu Araştırmaları ve 24 Aralık 1995 Genel Seçimler Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 6/1, 55-76.
- Strateji Düşünce ve Araştırma Merkezi (SDAM). (2018). Siyasi Nitelikli Kamuoyu Araştırmaları ve Türkiye'de Son Seçimler. http://sdam.org.tr/image/foto/2018/07/01/Siyasi-Nitelikli-Kamuoyu-Arastirmalari-ve-Turkiyede-Son-Secimler_1530470242.pdf
- Taymaz, Erol. (2015). "Seçim Anketleri Ne Kadar Güvenilir?", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)* <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3965>.
- Tourangeau, R., Rips, L. J. ve Rasinski, K. (2000). *The Psychology of Survey Response*. Cambridge University Press, New York.
- van der Meer, T. W. G., Hakhverdian, A. ve Aldering, L. (2015). "Off the Fence, onto the Bandwagon? A Large-Scale Survey Experiment on Effect of Real-Life Poll Outcomes on Subsequent Vote Intentions", *International Journal of Public Opinion Research*, 28/1, 46-72.

Ek 1: Kodlama Kuralları

1. Anket şirketi

- 0 10 yıldan az deneyim
- 1 10 yıl ve üzeri deneyim
- 0 Üye değil
- 1 Kamuoyu araştırma birlikleri üyesi
- 0 Düşük geçmiş performans (bir önceki seçimde en başarılı 20 firma arasında)
- 1 Yüksek geçmiş performans

2. Anket modu

- 0 Raporlanmamış/Web
- 1 CATI/CATI+F2F
- 2 F2F/Detaylı açıklanmış CATI
- 3 Hane halkı ile F2F

3. Sponsor

- 0 Raporlanmamış
- 1 Siyasi sponsor
- 2 Firmanın öz kaynakları
- 3 Siyasi olmayan sponsor

4. Örneklem

- 0 Raporlanmamış
- 1 500-1099
- 2 1100-2400
- 3 2400 ve üzeri

5. Soru formu

- 0 Raporlanmamış
- 1 Alışılmadık soru metni
- 2 Yalnız oy tercihi sorusu raporlanmış
- 3 Seçime ilişkin başka sorular da raporlanmış

6. Saha çalışması tarihleri

- 0 Raporlanmamış
- 1 Raporlanmış
- 2 Detaylı raporlanmış
- 3 Uygun raporlanmış

7. Ağırlıklandırma

- 0 Raporlanmamış
- 1 Ağırlıklandırma değişkenleri raporlanmamış
- 2 Ağırlıklandırma kaynakları raporlanmamış
- 3 Uygun raporlanmış

8. Hedef kitle ve çerçeve

- 0 Raporlanmamış
- 1 Yalnız hedef kitle ya da örneklem çerçevesi raporlanmış
- 2 Uygun raporlanmış

9. Metot

- 0 Raporlanmamış
- 1 Kota kullanılmış
- 2 Kota değişkenleri raporlanmış
- 3 Rassal hane seçimi ve kota kullanımı
- 4 Tabakalı ve olasılıklı örnekleme

10. Hata payı

- 0 Raporlanmamış
- 1 Yanlış raporlanmış
- 2 2-3.5
- 3 2 ve altı

Ek 2: Seçim Türlerine Göre Kamuoyu Araştırma Firmalarının Endeks Skorlar

Firma	Yerel	Genel	Cumhurbaşkanlığı
A&G	[3.67,3.67] (n=2)	[4,5.75] (n=3)	[2.67,5.75] (n=2)
AKAM	[1,2] (n=3)	[0.67,5.67] (n=8)	[3] (n=1)
ANAR	[3.67] (n=1)		[2.67] (n=1)
AREA	[4.92,5.58] (n=2)		
AREDA	[3] (n=1)		
Ada	[3.67,5.5] (n=5)	[3,7.17] (n=3)	[7.17,7.17] (n=1)
Aksoy	[3.83,4.5] (n=3)	[3.83] (n=1)	
Andy-AR	[5.5,5.5] (n=2)	[3,5.5] (n=8)	[3,5] (n=2)
Anka		[2.33] (n=1)	
Argetus		[3.67,4.83] (n=4)	[4.17,4.83] (n=2)
Betimar		[3.58,3.67] (n=2)	[3.67] (n=1)
DESAV			[1.33] (n=1)
Denge		[2.5,4.83] (n=3)	[2.67] (n=1)
Dİ-EN	[3.83] (n=1)		
EMAX	[3.17,3.5] (n=2)	[3] (n=1)	
Foresight		[3] (n=1)	[3] (n=1)
GENAR	[3.67,3.67] (n=2)	[1.33,6] (n=8)	[2.67,6] (n=3)
Gezici	[4.5,4.5] (n=4)	[2.33,7.08] (n=14)	[3.33,6.75] (n=6)
KamuAR		[2,4.67] (n=5)	
Konda	[7.42] (n=1)	[4.33,7.42] (n=7)	[5.33,7.42] (n=2)
Konsensus	[3.33,4.17] (n=3)	[2,5.17] (n=7)	[2.67,3.83] (n=3)
LRC		[5,5] (n=1)	
MAK	[1.33,5.67] (n=5)	[3.67,5] (n=7)	[2.67,4.92] (n=4)
Mediar		[3.33,5.83] (n=4)	[5.08,5.83] (n=3)
Metropoll	[7.5] (n=1)	[2.67,8.17] (n=14)	[7.17,7.83] (n=4)
Nev Bilgi	[3] (n=1)		
ORC	[3.33,5.17] (n=14)	[3.33,5.5] (n=13)	[3.67,4.92] (n=5)
Optimar	[3.67,4.33] (n=5)	[3,3.67] (n=3)	[3.67,4.67] (n=2)
Pananaliz		[2.67] (n=1)	
Paradigma			[1.67] (n=1)
Perspektif		[3.58,5.83] (n=3)	
Piar	[2.17,3.83] (n=5)	[3,3.83] (n=3)	[3,4.33] (n=3)
Politic's		[4] (n=1)	[3.92] (n=1)
PollMark	[3,3.33] (n=3)	[2.33,3.67] (n=3)	[3] (n=1)
REMRES		[5,5.33] (n=5)	[5,5.33] (n=5)

SAMER		[3.67,5.67] (n=2)	
SAROS	[1.33,5.67] (n=2)		
SONAR	[6.25] (n=1)	[3.33,4.92] (n=8)	[3,4] (n=4)
Statü	[3.67] (n=1)		
Themis	[2.67,2.67] (n=2)		
TÜSİAR		[5.58,6.75] (n=3)	[5.58,7.08] (n=4)
USESAM	[4] (n=1)		
Varyans		[1.67] (n=1)	
Vera		[5.83,6.17] (n=2)	[6.17] (n=1)
İKSara		[3,5] (n=3)	
İVEM	[4.5] (n=1)	[5.75] (n=1)	
İstanbul Ekonomi	[4.67] (n=1)	[3.5] (n=1)	
<i>TÜM FİRMALAR</i>	<i>[1,7.5] (n=75)</i>	<i>[0.67,8.17] (n=155)</i>	<i>[1.33,7.83] (n=65)</i>
Not: Şekil 1'de gri renk ile işaretlenen (n=1) seçim anketlerine yer verilmemiştir.			

Ek 3. Seçimlere Göre İncelenen Kriterlerin Ortalama Skorları

	2011/6 Genel	2014/3 Yerel	2014/8 Cumhuri.	2015/6 Genel	2015/11 Genel	2018/6 Cumhuri.	2018/6 Genel	2019/3 Yerel	2019/6 Yerel	TÜM SEÇİMLER
1. Anket şirketi	0.19	0.06	0.21	0.20	0.31	0.34	0.32	0.19	0.16	0.23
2. Anket modu	0.46	0.36	0.26	0.31	0.31	0.17	0.17	0.15	0.32	0.27
3. Sponsor	0.54	0.57	0.49	0.49	0.42	0.41	0.43	0.51	0.44	0.47
4. Örneklem	0.62	0.50	0.58	0.56	0.42	0.46	0.41	0.45	0.51	0.50
5. Soru formu	0.54	0.35	0.54	0.71	0.46	0.59	0.57	0.45	0.61	0.55
6. Saha çalışması tarihi	0.83	0.93	0.81	0.89	0.94	0.93	0.93	0.90	1.00	0.91
7. Ağırlıklandırma	0.00	0.00	0.02	0.04	0.06	0.11	0.11	0.04	0.07	0.05
8. Hedef kitle ve çerçeve	0.89	0.97	0.96	0.93	0.93	0.94	0.91	0.74	0.86	0.91
9. Metot	0.02	0.06	0.23	0.17	0.25	0.30	0.28	0.22	0.18	0.20
10. Hata payı	0.13	0.10	0.26	0.28	0.28	0.50	0.46	0.11	0.23	0.28

Ek 4: Doğrusal Regresyon Analizleri

	Model.1	Model.2	Model.3	Model.4
Endeks Skoru	0.106*	0.089		
	(0.062)	(0.064)		
2014/3 Yerel Seçimleri	-1.806***	-1.981***	-1.780***	-1.882***
	(0.396)	(0.413)	(0.396)	(0.402)
2014/8 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	-1.257***	-1.356***	-0.918***	-1.035***
	(0.320)	(0.330)	(0.339)	(0.344)
2015/11 Genel Seçimleri	-1.600***	-1.478***	-1.229***	-1.235***
	(0.265)	(0.259)	(0.276)	(0.271)
2015/6 Genel Seçimleri	-0.529**	-0.499*	-0.327	-0.341
	(0.256)	(0.261)	(0.273)	(0.277)
2018/6 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	-2.522***	-2.270***	-2.032***	-1.967***
	(0.426)	(0.383)	(0.403)	(0.387)
2018/6 Genel Seçimleri	-1.632***	-1.349***	-1.223***	-1.133***
	(0.332)	(0.306)	(0.321)	(0.313)
2019/3 Yerel Seçimleri	-0.420	-0.409	-0.638**	-0.701**
	(0.275)	(0.282)	(0.319)	(0.316)
2019/6 Yerel Seçimleri	-1.413***	-1.494***	-1.268***	-1.381***
	(0.437)	(0.490)	(0.396)	(0.421)
Seçime Kalan Gün	0.045***	0.041***	0.035***	0.033***
	(0.008)	(0.008)	(0.008)	(0.008)
Seçime Kalan Gün ²	0.000***	0.000***	0.000**	0.000**
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Ortalama Yanlılık		0.106***		0.074**
		(0.032)		(0.030)
Anket Şirketi			1.320***	1.085***
			(0.219)	(0.243)
Anket Modu			0.205	0.104
			(0.313)	(0.303)
Sponsor			0.575**	0.505**
			(0.234)	(0.232)
Örnekleme			-2.130***	-2.229***
			(0.398)	(0.415)
Soru Formu			-0.062	-0.059
			(0.200)	(0.199)
Saha Çalışması Tarihi			0.370	0.314
			(0.308)	(0.330)
Ağırlıklandırma			0.648	0.715

Y. Tosun

			(0.587)	(0.579)
Hedef Kitle ve Çerçeve			0.422	0.500*
			(0.305)	(0.286)
Metot			-1.064***	-0.925***
			(0.278)	(0.274)
Sabit	1.063***	1.122***	1.951***	2.276***
	(0.388)	(0.386)	(0.547)	(0.584)
N	295	295	295	295
R ²	0.298	0.332	0.451	0.464
* p<.1, ** p<.05, *** p<.01. İki-yanlı test. Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.				

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.05.2022 ✓Accepted/Kabul:23.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1112894

Research Article/Araştırma Makalesi

Moral, M. (2022). "Siyaset Biliminde Etkileşimli Modeller Üzerine", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö111-Ö128.

SİYASET BİLİMİNDE ETKİLEŞİMLİ MODELLER ÜZERİNE

Mert MORAL*

Öz

Etkileşimli modeller, sosyal bilimler alanında sayıları özellikle son yıllarda hızla artan çalışmada öne sürülen koşullu kuramsal beklenti ve önermelerin nicel yöntemlerle tahlil edilmesinde kullanılmaktadır. Ancak etkileşimli doğrusal ve doğrusal-olmayan modellerin kullanıldığı çalışmaların birçoğunda kurucu bağımsız değişkenlerinin koşulsuz, koşullu ve marjinal etkilerinin hesaplanması ve yorumlanması hatalı ya da eksik yapılmaktadır. Çalışmamızda etkileşimli modellere dair siyaset metodolojisi alanındaki çalışmalarda dikkat çekilen hususlar ve önerilen yöntem ve tanı araçlarının detaylı bir incelemesi yapılmaktadır. Çok sayıda kuramsal ve kurgusal örnek yardımıyla, etkileşimli doğrusal ve doğrusal-olmayan modeller için önerilen bu yöntemlerin uygulanmasında dikkat edilmesi gereken noktaların altı çizilmekte ve bu noktalar çalışmanın sonuç bölümünde özetlenmektedir. Bu sayede ülkemizde gelecekte yapılacak çalışmalarda koşullu kuramsal beklentilerin öne sürülmesinde ve bunların nicel yöntemlerle tahlil edilmesi ve yorumlanmasında ortaya çıkabilecek olası hataların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Koşullu önermeler, Etkileşimli doğrusal modeller, Etkileşimli doğrusal-olmayan modeller, Siyaset bilimi metodolojisi, Nicel yöntemler.*

ON INTERACTIVE MODELS IN POLITICAL SCIENCE RESEARCH

Abstract

Interactive models have been increasingly used in social science research to empirically assess conditional theoretical expectations and hypotheses. However, the direct, indirect, and marginal effects of the constitutive terms in interactive linear and non-linear models are often erroneously calculated and interpreted. This study examines the contemporary political methodology literature pointing to various sources of such errors and presenting diagnostic tools and alternative methods for calculating marginal effects. The proposed methods and tools are then examined with the help of several applied and hypothetical examples, and the essential takeaways are summarized in the concluding section. Consequently, this study aims to help Turkish scholars avoid similar errors in positing conditional expectations, testing those using quantitative methods, and interpreting their findings.

Keywords: *Conditional hypotheses, Interactive linear models, Interactive non-linear models, Political methodology, Quantitative methods.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.
e-posta:mmoral@sabanciuniv.edu. <https://orcid.org/0000-0001-6674-3198>.

1. GİRİŞ

Nicel yöntemlerden faydalanan birçok sosyal bilimler çalışmasında bir bağımsız değişkenin bir bağımlı değişkene etkisinin ancak başka bir koşulun (ya da koşulların) mevcudiyeti (i.e., diğer bağımsız değişken(ler)in gözlemlenmesi ya da belirli değerler alması) halinde gözlemlenebileceği öne sürülmektedir. Siyaset bilimi yazınında uzun yıllardır bu tip koşullu önermelerin tahlilinde kullanılmalarına (örn. Wright, 1976; Friedrich, 1982) ve bu modellere yer verilen nicel çalışmaların sayısı özellikle son yıllarda hızlı bir artış göstermiş olmasına rağmen, etkileşimli modeller sıklıkla hatalı ya da eksik tahmin edilmekte veya yorumlanmaktadır.

Etkileşimli doğrusal (linear) modellere dair ünlü çalışmalarında, siyaset bilimi alanında en önde gelen üç dergide (*American Journal of Political Science* [AJPS], *American Political Science Review* [APSR] ve *Journal of Politics*) 1998-2002 yılları arasında yayımlanan tüm çalışmaları inceleyen Brambor vd. (2006), bu çalışmaların 156'sında etkileşimli modellere¹ yer verildiğini, 49'unda ise ilgili çarpımlı etkileşimlerin (multiplicative interaction) kurucu terimlerinden² (constitutive term/variable) en az birinin model eşitliğinde yer almadığını ifade etmektedir. Kurucu değişkenlerin bağımlı değişkenlere marjinal etkilerine³ dair önermelerde bulunan toplam 101 çalışmanın 63'ünde ilgili bağımsız değişkenin doğrudan (direct) ve dolaylı (indirect) etkilerinden yalnız dolaylı (koşullu) olanı yorumlanmaktadır. Brambor vd. (2006: 77), inceledikleri çalışmaların yalnız 86'sında doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamının bir fonksiyonu olan marjinal etkilerin koşullandırıcı değişken(ler)in örneklem içerisindedir. Aldıkları farklı değerler için hesaplandığını, ancak bunların dahi yarısından fazlasında marjinal etkilerin ne ölçüde belirsiz olduğunu (uncertainty) raporlanmadığını öne sürmektedirler.

Web of Science'a göre siyaset bilimi alanında en yüksek etki faktörüne sahip dergide yayımlanmış ve Google Scholar'a göre 12 Şubat 2022 itibarıyla 6184 referans almış bir makalenin yayımlanmasının ardından bu çalışmada dikkat çekilen hatalı uygulamaların ortadan kalkması beklenir.⁴ Ancak daha yakın tarihli bir başka çalışmada Hainmueller vd. (2019), marjinal etkilerin tahmin edilmesi ve yorumlanmasında hem Brambor vd.'nin hem de kendilerinin altını çizdiği eksik ya da hatalı uygulamaların devam ettiğini ortaya koymuşlardır. Yazarlar, Brambor vd.'nin taradığı üç dergiye ek olarak uluslararası ilişkiler ve karşılaştırmalı siyaset alanlarının en önde gelen dergilerini (*International Organization* ve *Comparative Political Studies*) de içeren kaynak taramalarında etkileşimli modellerin kullanıldığı 550 civarında çalışmaya ulaşmışlardır. AJPS ve APSR'de yayımlanan ve yineleme verilerine ulaşabildikleri toplam 22 çalışmayı üçüncü bölümde incelediğimiz tanı aracını kullanarak yineleyen Hainmueller vd. (2019: 184), bunlarda yer alan 41 kurucu değişkenin ancak dördünün marjinal etkilerinin doğru biçimde yorumlandığını göstermişlerdir.

Bağımlı değişkenlerin kesikli (discrete) olduğu durumlarda başvurulan, doğrusal-olmayan (interactive non-linear) modeller üzerine kaleme aldıkları makalelerinde Hanmer ve Kalkan (2013: 264) da benzer bir kaynak taraması yapmışlardır. Brambor vd.'nin incelediği üç dergide yalnız 2006 yılında yayımlanan çalışmaları tarayan yazarlar, doğrusal-olmayan modellere yer verilen çalışmaların %68'inde Brambor vd.'nin önerdiği ve kendilerinin "ortalama vaka" (average case) yaklaşımı olarak adlandırdıkları yöntemin kullanıldığını, bunların ancak yalnız %1'inde bağımsız değişkenlerin ilgili bağımlı değişkene etkilerinin model eşitliklerindeki bağımsız değişkenlerin gözlemlenen değerlerine dayanarak hesaplandığını ortaya koymuşlardır.

Çok yakın tarihli bir başka çalışmada ise Zhirnov vd. (2022), yine aynı üç dergide 2006-2020 yılları arasında yayımlanmış tüm makaleleri taramış; inceledikleri toplam 899 çalışmanın 408'inde (%45,4) çarpımlı etkileşimli modellere yer verildiğini raporlamışlardır. Bu çalışmaların Temmuz 2016 ve Şubat 2020 arasında yayımlanan daha yakın tarihli 205'inin 94'ünde (%45,9) en az bir çarpımlı etkileşim yer almaktadır. Brambor vd. (2006) ve Hainmueller vd.'nin (2019) incelediği etkileşimli doğrusal modellerse incelenen çalışmaların oldukça küçük bir

¹ Model eşitliklerinde bir ya da birden çok çarpımlı ($X_1 \times X_2$) ya da bölümlü ($X_1 \times X_2^{-1}$) etkileşimin yer aldığı doğrusal ya da doğrusal-olmayan modeller, *etkileşimli* olarak adlandırılmaktadır.

² Kurucu terimler ya da değişkenler, çarpımlı (ya da bölümlü) etkileşimleri oluşturan bağımsız değişkenlerdir (örn. X_1, X_2) Bunlar genellikle iki ya da daha çok sayıda farklı değişken olurken, çarpımlı etkileşimlerin tek bir değişkenin kendisiyle çarpım(lar)ından (örn. X_1^2, X_1^3) mütevellit olması durumunda (değişkenin karesi ya da küpü de model eşitliğinde yer aldığı takdirde) tek bir kurucu terim de mevcut olabilmektedir.

³ Marjinal etki, bir bağımsız (açıklayıcı) değişkenin değişmesiyle bağımlı (açıklanan) değişkende ortaya çıkan değişikliklerdir. Aşağıda daha detaylı açıklandığı üzere, model eşitliğinde yer alan çarpımlı etkileşim(ler) sebebiyle etkileşimli modellerde bağımsız değişkenin (değişiminin) bağımlı değişkene (değişimine) etkisi, başka bir (koşullandırıcı) değişken tarafından da koşullandırıldığından marjinal etki diğer koşullandırıcı değişkenin aldığı değerlere koşullu hale gelmektedir.

⁴ Aynı tarihte Google Scholar üzerinden yaptığımız bir arama, DergiPark üzerinden erişilebilen siyaset bilimi alanındaki çalışmalar arasında Brambor vd.'nin (2006) makalesine atıf yapan yalnız bir makale olduğunu göstermektedir (Bilecen, 2016). Ülkemizde yazılmış az sayıda yüksek lisans ve doktora tezi ile Türk siyaset bilimcilerin uluslararası dergilerde yayımladıkları İngilizce çalışmalarında da (örn. Kentmen-Çin, 2015; Kemahloğlu ve Sayarı, 2017; Yıldırım, 2020) Brambor vd.'nin (2006) çalışması kaynak gösterilerek, marjinal etkiler yazarların önerdiği biçimde hesaplanmakta ve yorumlanmaktadır.

bölümünde kullanılmaktadır.⁵ 2006-2020 yılları arasında yayımlanan toplam 756 çalışmada yer verilen doğrusal-olmayan modellerinse yarıya yakınında öne sürülen koşullu önermeleri tahlil etmek amacıyla, etkileşimli model eşitliklerinde çarpımlı etkileşimlere yer verilmektedir. Bu 351 çalışmanın 94'ünde marjinal etkiler, Brambor vd.nin önerdiği şekilde hesaplanmakta ve görselleştirilmeyken; Hanmer ve Kalkan'ın (2013) getirdiği önemli eleştirilere rağmen, birçoğunda marjinal etkiler 'ortalama vaka' yaklaşımıyla hesaplanmakta ve yorumlanmaktadır.

Bu dört makalede yazarların vardıkları ana sonuçlar şunlardır: Nicel yöntemler kullanan çalışmaların birçoğunda koşullu kuramsal beklentiler öne sürülmekte ve bunları tahlil ederken etkileşimli modellerden faydalanılmaktadır; geçtiğimiz on beş yılda bu tip çalışmaların sayısı hızla artmış olmasına rağmen, etkileşimli modellerin tahmin edilmesi ve yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken hususların altını çizen ve bu amaçla kullanılabilir çeşitli yöntem ve tanı araçları geliştiren siyaset metodolojisi çalışmaları, siyaset bilimciler tarafından aynı ölçüde dikkate alınmamakta ya da yeterince anlaşılmamaktadır. Çalışmamızın amacı, etkileşimli doğrusal ve doğrusal-olmayan modellerin tahmin edilmesi ve yorumlanmasına dair siyaset metodolojisi alanındaki gelişmelerin detaylı bir incelemesini sunarak, ülkemizde gelecekte yapılacak nicel çalışmalarda koşullu kuramsal beklenti ve önermelerin öne sürülmesinde ve bunların nicel yöntemlerle tahlilinde ortaya çıkabilecek olası hataların önüne geçebilmektir. Bu amaçlar doğrultusunda bir sonraki bölümde koşullu önermeler ve çarpımlı etkileşimler açıklanmaktadır. Ardından etkileşimli modellerin tahmin edilmesi ve yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken çeşitli hususlar, doğrusal ve doğrusal-olmayan modellere dair örnekler ve bu alanlardaki önde gelen çalışmalara referansla açıklanmaktadır. Bu hususlar, sonuç bölümünde özetlenmektedir.⁶

2. KOŞULLU ÖNERMELER VE ÇARPIMLI ETKİLEŞİMLER

Bir önceki bölümde yer verdiğimiz kaynak taramalarının da göstereceği üzere, sosyal bilimlerde kuramsal beklentiler nadiren tek bir bağımsız değişkenin bir bağımlı değişkene doğrudan etkisine dair olup, sıklıkla bu etkinin başka bir değişken (ya da değişkenler) tarafından koşullandırıldığı öne sürülmektedir. Örneğin, X değişkeninin değeri yüksekse Y değişkeninin değeri yüksektir biçiminde; X 'in Y 'ye doğrudan etkisinin (β_X) istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olup olmadığının ($\beta_X > 0$) tahlil edilmesini gerektirecek koşulsuz bir kuramsal beklenti ve ilgili önerme, Y 'nin X ve (Z dahil) diğer bağımsız değişkenlerin toplamı bir fonksiyonu olarak modellenmesini gerektirecektir. Öte yandan, X 'in Y 'ye hem doğrudan hem de Z 'nin aldığı değerlere göre koşullu (β_{XZ}) bir etkisi olduğuna dair hipotezin tahlili, etkileşimli bir (ampirik) model tahmin etmeyi gerektirmektedir.

Koşullu önermeler farklı biçimlerde öne sürülebilir. Bir sonraki bölümde yer verdiğimiz örnekte inceleyeceğimiz " X değişkeninin değeri yüksekse (düşükse) ve Z koşulu gözlemleniyorsa Y değişkeninin değeri yüksektir (düşüktür)" bunlardan en sık kullanılanıdır. "Duverger'nin hipotezi" olarak da adlandırılan, toplumsal heterojenliğin parti sayısını yalnız nispi temsil sistemine sahip ülkelerde arttırdığı yönündeki önerme (Clark ve Golder, 2006: 704), bu tip koşullu önermeler için oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir. Clark ve Golder'ın etnik bölünme endeksi aracılığıyla ölçtükleri (2006: 696) toplumsal heterojenlik bu örnekteki sürekli X değişkenini oluştururken, Z değişkeni nispi temsil sistemine sahip ülkeler (parti sistemleri) için 1, bu durumun gözlemlenmediği (çoğunlukçu ya da karışık (mixed) seçim sistemlerine sahip) ülkeler içinse 0 değerini almaktadır.

Bir sonraki bölümdeki ikinci örneğimizdekine benzer, iki sürekli değişkenin kurucu terimlerini oluşturduğu çarpımlı etkileşimlere yer verilen çalışmalarda, " X 'in Y 'ye etkisi, ancak Z 'nin düşük/yüksek değerleri için pozitif/negatiftir" biçiminde öne sürülen koşullu hipotezler daha sık karşımıza çıkmaktadır.⁷ Bu tip koşullu önermelere yine aynı yazından bir örnek vermek gerekirse; Brambor vd.nin (2006: 75) makalelerinde tahlil ettikleri koşullu önerme, başkanlık seçimleri ve genel seçimlerin yakınlığının parlamentoda temsil edilen parti sayısına negatif etkisinin başkanlık seçimlerinde yarışan aday sayısı tarafından koşullandırıldığıdır. Daha evvel Amorim Neto ve Cox'un (1997) öne sürdüğü bu koşullu kuramsal beklentiye dair hipotez ise başkanlık ve genel

⁵ Bunun en önemli sebebi, sosyal bilimler alanındaki birçok kavramın nadiren sürekli ölçütler yoluyla ölçülebilmesi ve bu amaçla çoğunlukla kısıtlı sayıda değerler alan kesikli bağımlı değişkenler kullanılmasıdır.

⁶ Çalışmamızın yineleme verileri ve okuyucuların kendi çalışmalarına uyarlayabileceği yineleme kodlarına Harvard Dataverse (<https://doi.org/10.7910/DVN/KNVKDA>) üzerinden erişilebilir.

⁷ Çalışmamızda yalnız iki terimli çarpımlı etkileşim örnekleri incelenmekteyken, üç (ya da daha çok) kurucu değişkenin çarpımlı etkileşimleri de modellenmektedir. Bu durumda hem ilgili değişkenin bağımlı değişkene marjinal etkisi ikinci bir kurucu değişken tarafından koşullandırılacak, hem de bu sebeple marjinal etkinin ve bu etkinin standart hatasının hesaplanmasında her üç kurucu değişkenin kovaryansları dikkate alınmak durumunda olacaktır. Örneğin, Brambor vd., parti sayısının bağımlı değişken olduğu bir başka çalışmalarında (2007: 316) etnik grupların coğrafi yoğunluğu, seçim bölgelerinin ortalama temsilci sayısı ve toplumsal heterojenliğin üçlü etkileşimine yer vermektedir. İlgili doğrusal modelin eşitliğinde de bu üç kurucu değişkenin dışında, bunların tüm ikili ve üçlü çarpımlı etkileşimleri yer almaktadır. Dolayısıyla, coğrafi yoğunluğun parti sayısına marjinal etkisi, bu değişkenin doğrudan etkisinin yanında ortalama temsilci sayısı tarafından, toplumsal heterojenlik tarafından ve bunların her ikisi tarafından koşullandırılan etkilerinin bir fonksiyonudur.

seçimlerin yakınlığının efektif parti sayısını ancak başkanlık seçiminde yarışan adayların (ittifakların) sayısının düşük olması halinde azaltacağıdır. Bu örnekte, marjinal etkisi hesaplanan bağımsız değişken, başkanlık ve genel seçimler arasındaki yakınlıkken (X), koşullandırıcı değişken başkanlık seçimlerinde yarışan (efektif) aday sayısıdır (Z). Yazarların bu hipotezi test etmek amacıyla tahmin ettikleri etkileşimli doğrusal modelde X 'in Y 'ye doğrudan etkisi, β_X ; Z tarafından koşullandırılan dolaylı etkisi, β_{XZ} ; marjinal etkisi ise $\beta_X + \beta_{XZ}Z$ 'dir.

Yukarıdaki kurgusal ve kuramsal örneklere benzer koşullu önermelerde bulunulması ve bunların tahlil edilmesi ve yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken ve sonraki bölümlerde detaylıca inceleyeceğimiz beş temel husus bulunmaktadır:

1. Koşullu önermeler, yalnız X 'in Y 'ye doğrudan etkisini değil, Z 'nin X ve Y arasındaki ilişkiye etkisini (bir başka ifadeyle, X 'in Y 'ye Z tarafından koşullandırılan, dolaylı etkisini) de ya da bunların her ikisini de içerecek şekilde yapılmalıdır.
2. Koşullu önermeler, bağımlı değişkenin dağılımına göre belirlenecek etkileşimli doğrusal ya da doğrusal-olmayan modeller kullanılarak tahlil edilmelidir.
3. Doğrudan, dolaylı ve marjinal etkileri tahmin edebilmek için etkileşimli model eşitlikleri, tüm kurucu terimleri ve bunların tüm çarpımlı etkileşimlerini (örn. X , Z ve XZ) içermelidir.
4. Kuramsal beklenti eğer yalnız dolaylı etkiye dairesel β_{XZ} , eğer marjinal etkiye dairesel $\beta_X + \beta_{XZ}Z$ (veya Y 'nin tahmin edilen değerleri) Z 'nin örneklem içerisinde aldığı değerler dikkate alınarak hesaplanmalı, bu istatistikler bir grafik (ya da tablo) yardımıyla özetlenmeli ve koşullu olarak yorumlanmalıdır.
5. Bu grafiklerde ya da tablolarda ilgili doğrudan, dolaylı ve marjinal etkilerin ne ölçüde belirsiz oldukları (i.e., güven aralıkları) raporlanmalı ve hesaplanan etkilerin hem istatistiki hem de esasları itibarıyla anlamlı olup olmadıkları dikkatli bir biçimde yorumlanmalıdır.

3. ETKİLEŞİMLİ DOĞRUSAL MODELLER

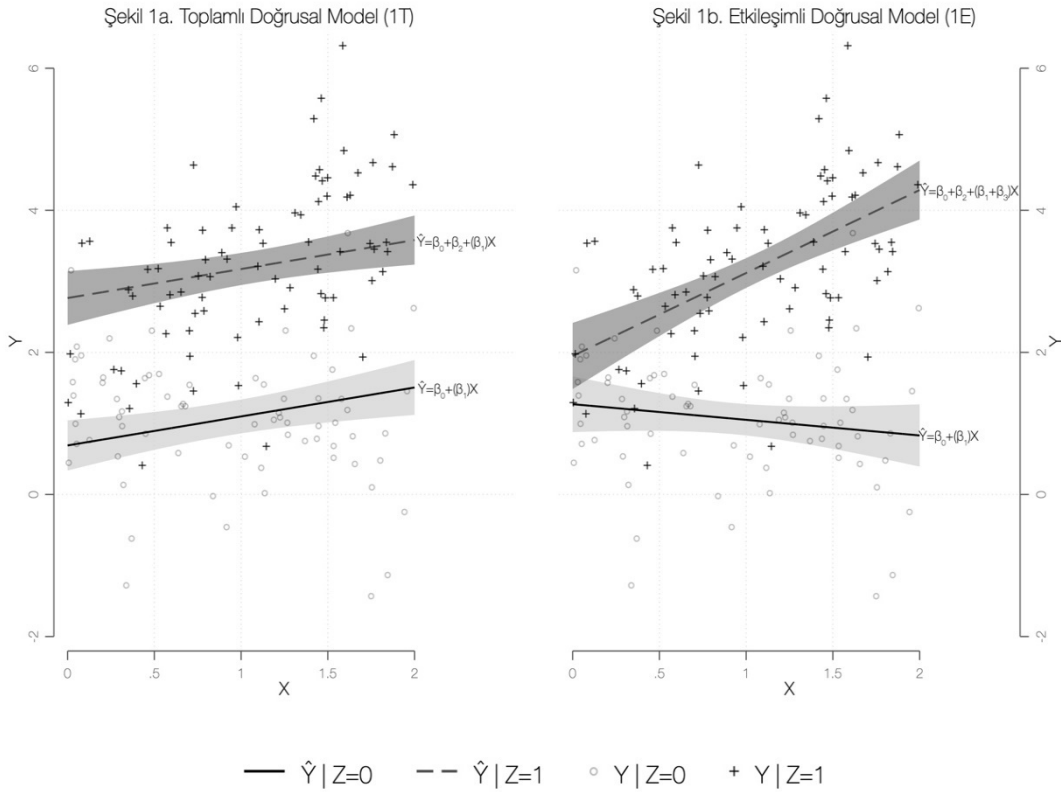
Bu bölümde yukarıda saydığımız hususlar, " X değişkeninin değeri yüksekse ve Z koşulu gözlemleniyorsa Y değişkeninin değeri yüksektir" önermesini tahlil etmemize izin verecek bir etkileşimli doğrusal model örneği üzerinden incelenecektir. Şekil1'de veri üretim sürecinin rastgele (random) türettiğimiz sürekli X değişkeni ve iki-değerli (binary) Z değişkeni ile standart normal dağılan hataların doğrusal bir fonksiyonu olduğunu varsaydığımız Y değişkeni ile Y 'nin toplamı ve etkileşimli doğrusal modeller kullanarak tahmin ettiğimiz (\hat{Y}) değerleri görselleştirilmektedir.⁸

Şekil1a'da herhangi bir çarpımlı etkileşimli terim içermeyen, toplamı $\hat{Y} = \beta_0 + \beta_1X + \beta_2Z$ eşitliğinden tahmin ettiğimiz değerler, Şekil1b'deyse bu iki kurucu terime ilaveten bunların çarpımlı etkileşimini de içeren $\hat{Y} = \beta_0 + \beta_1X + \beta_2Z + \beta_3XZ$ eşitliğinden tahmin ettiğimiz \hat{Y} değerleri görülecektir. Her iki grafikte de β_0 regresyon sabiti (intercept), X ve Z 'nin 0 değerini aldığı durumda \hat{Y} 'nin beklenen değerini; β_1 katsayısı (slope coefficient), X 'in Y 'ye (Z tarafından koşullandırılmayan) doğrudan etkisini; β_2 katsayısı, Z gözlemlendiğinde (1 değeri aldığı anda) ortaya çıkan diferansiyel sabiti (differential intercept) göstermektedir. Yalnız Şekil1b'deki model eşitliğinde yer alan β_3 ise X ile Z 'nin çarpımlı etkileşimlerinin katsayısı olup, X 'in Y 'ye Z tarafından koşullandırılan ve Z 'nin Y 'ye X tarafından koşullandırılan (dolaylı) etkilerini, bir başka ifadeyle diferansiyel eğimi (differential slope) göstermektedir. Bu sebeple, Şekil1a'daki toplamı modelde Y 'nin Z 'nin gözlemlendiği ($Z=1$) ve gözlemlenmediği ($Z=0$) durumlar için tahmin edilen değerlerin oluşturduğu çizgiler birbirlerine paralelken, Şekil1b'deki etkileşimli modelde bunlar birbirlerinden farklı eğimlere sahiptir.

Toplamı ve etkileşimli doğrusal modellerden hangisinin eldeki veriye uyumunun daha yüksek olduğunu belirlemek oldukça kolaydır. Nitekim, tahmin ettiğimiz her iki model de aynı örnekleme kullandığından etkileşimli model eşitliğindeki ilave değişkenin (XZ) Y 'nin toplamı model ile açıklanamayan varyansını (artık kareler toplamı) istatistiki açıdan anlamlı bir biçimde azaltıp azaltmadığı, bir F testi ile tahlil edilebilecektir [($F(1, 146)=27.34, p<0.001$]. Artık serbestlik derecesini düşürmesine rağmen, eğer bu ilave değişkeni içeren etkileşimli model açıklanamayan varyansı %95 güven seviyesinde anlamlı ölçüde azaltıyorsa, nicel analizlerde etkileşimli modelin kullanılması gerektiği sonucuna varılacaktır.⁹

⁸ Sentetik veriler, $\beta_0=1, \beta_X=0, \beta_Z=1$ ve $\beta_{XZ}=1$ katsayıları kullanılarak türetilmiştir.

⁹ Toplamı ve etkileşimli modellerden hangisinin seçileceğine dair kararın kuramsal beklentiler ışığında alınması daha uygun olacaktır. F -testin bu modeller arasında anlamlı bir fark göstermediği durumda, X 'in Y 'ye Z tarafından koşullandırılan etkisinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülecektir. Bu da yalnız dolaylı etkiye dair bir kuramsal beklentinin ampirik olarak desteklenmediği anlamına gelmektedir.

Şekil 1: Toplamlı ve Etkileşimli Doğrusal Modeller

Şekil1b'de X'in Y'ye marjinal etkisi, Y'nin X'e göre (birinci mertebeden) türevinin alınmasıyla hesaplanmakta ve yukarıdaki eşitliğe göre $\beta_1 + \beta_3 Z$ 'e eşit olmaktadır. Aynı şekilde, Z'nin Y'ye marjinal etkisi de $\beta_2 + \beta_3 X$ 'dir. Grafikte Z'nin Y'ye marjinal etkisi, etkileşimli doğrusal modellere aşına olmayan okuyucuların gözüne ilk başta çarpımayabilir. Ancak Z değişkeni gözlemlenmediğinde (0 değerini aldığı) Y'nin beklenen değerine dair tahminlerimizin yalnız X'in doğrudan etkisini içerdiği, Z'nin gözlemlendiği durumdaysa Y'nin beklenen değerinin X'in doğrudan ve Z tarafından koşullandırılan dolaylı etkileri ile Z'nin Y'ye doğrudan etkisini içerdiği dikkate alındığında, Şekil1b'deki iki eşitliğin ilk farkının (first difference) Z'nin Y'ye marjinal etkisine $(\beta_2 + \beta_3 X)$ eşit olduğu görülecektir.

Şekil1b'de dikkat çekmek istediğimiz önemli noktalardan ilki, Z'nin gözlemlenmediği durumda X'in Y'ye doğrudan etkisinin grafikte negatif olarak görünmesinin okuyucuyu ilk bakışta yanıltarak, tip-2 hatalara sebebiyet verebilecek olmasıdır. Tablo1'de (Model.1E) raporlanan ve X'in Y'ye doğrudan etkisini gösteren regresyon katsayısı (β_X) ve bunun standart hatası dikkate alındığında, X'in Y'ye doğrudan etkisinin %95'lik güven seviyesinde 0'dan farklı olmadığı görülecektir ($p > .05$). Şekil1b ve Tablo1'den çıkarılabilecek diğer bir sonuç da X'in Y'ye marjinal etkisinin yalnız Z'nin de gözlemlenmesi halinde beklenen yönde (pozitif) olduğudur $[(\beta_{XZ} + \beta_X) > 0 > \beta_X]$. Öte yandan, Z'nin 1 değerini aldığı gözlemler için X'in marjinal etkisi iki regresyon sabitinin toplamına $[\beta_Z + \beta_{XZ}(1)]$ eşit olacağından, X'in Y'ye *marjinal* etkisinin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı Tablo1'den anlaşılamamaktadır.

Tablo1: Toplamlı ve Etkileşimli Doğrusal Modeller

	Model.1T	Model.1E	Model.2	Model.3	Model.4
X	0.408***	-0.220	-0.220	1.168***	2.663***
	(0.143)	(0.179)	(0.174)	(0.201)	(0.560)
Z	2.075***	0.678**			
	(0.167)	(0.308)			
X x Z		1.388***			
		(0.265)			
Z ₂					0.072
					(0.695)
X x Z ₂					-1.093*
					(0.577)
Sabit	0.690***	1.271***	1.271***	1.949***	0.372
	(0.179)	(0.199)	(0.194)	(0.241)	(0.649)
N	150	150	71	79	150
R ²	0.543	0.615	0.023	0.305	0.192
* p<.1, ** p<.05, *** p<.01. İki-yanlı test. Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.					

Altı çizilmesi gereken ikinci önemli nokta, bu tip tahmin edilen değerlerin görselleştirildiği grafiklerde yatay eksende yer alan sürekli değişkenlerin marjinal etkilerine dair çıkarımların da kolaylıkla yapılamayacağıdır. Zira, yukarıda da ifade edildiği üzere X'in Y'ye marjinal etkisi, (istatistiki olarak anlamlı olmayan) doğrudan (β_X) ve (istatistiki olarak anlamlı olan) dolaylı etkilerinin ($\beta_{XZ}Z$) toplamına eşittir. Bu etkinin boyutunu ve yönünü Tablo1'de yer alan regresyon katsayılarından kolayca hesaplamak mümkünken (-0.22+1.39), X'in marjinal etkisinin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı ayrıca hesaplanmalıdır.

Üçüncü nokta, sürekli X değişkeninin 'ortalama marjinal etkisinin'¹⁰ (average marginal effect) Z'nin örneklemdeki gözlemlerin yüzde kaçında gözlemlenip (%52,7) kaçında gözlemlenmediğine (%47,3) bağlı ve bu iki koşul için hesapladığımız marjinal etkilerin ağırlıklı ortalamasına eşit olmasıdır. Z değişkeni yalnız iki farklı değer alan bir değişken olduğundan, bu örnekte 'ortalama vaka' ($\bar{Z} = .527$) gözlemlenmesi mümkün olmayan bir değere tekabül etmektedir. Bu nedenle de X'in ortalama marjinal etkisi, kuramsal açıdan manalı bir çıkarım yapmamıza olanak vermemektedir. Dolayısıyla, X'in marjinal etkisi Z'nin gözlemlendiği ve gözlemlenmediği durumlar için ayrı ayrı hesaplanmalı ve koşullu olarak yorumlanmalıdır.

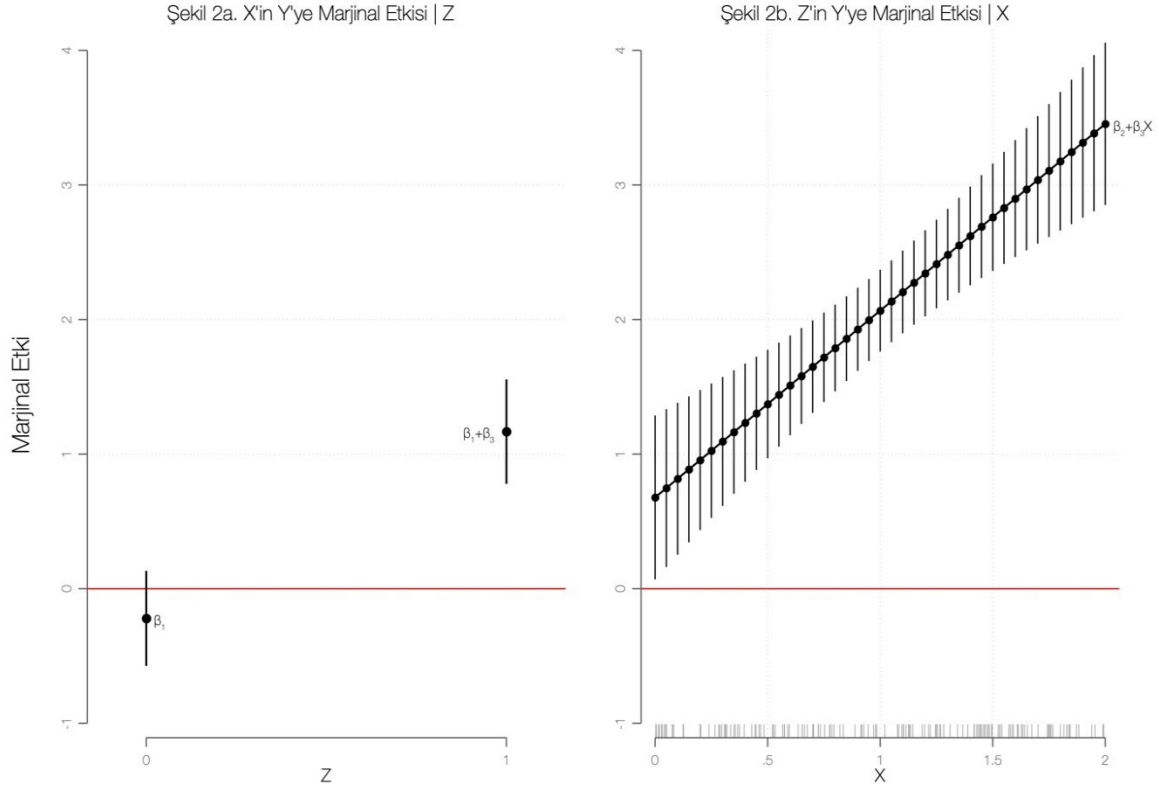
Dördüncü önemli nokta, Şekil1b'de X'in 0.1'den düşük ve Z'nin 0 ve 1 değerleri için yaptığımız tahminlerin güven aralıklarının kesişmesiyle ilgilidir. Güven aralıkları kesişmediği takdirde, Z'nin Y'ye marjinal etkisi istatistiki olarak anlamlı olacaktır. Güven aralıkları küçük oranda kesiştiğindeyse "marjinal etki istatistiki olarak anlamsızdır" sonucuna varılmamalı, marjinal etkinin koşullandırıcı değişkenin hangi değerleri için istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı hesaplanmalıdır. Bu örnekte Z'nin Y'ye marjinal etkisi, X gözlemlenmezken dahi %95 güven seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır [.07, 1.29].¹¹

Şekil2'de X'in ve Z'nin Y'ye diğer kurucu terim tarafından koşullandırılan marjinal etkileri görselleştirilmektedir. X'in Y'ye marjinal etkisinin standart hatası, siyaset bilimi yazınında sıklıkla yanlış yorumlandığı üzere, yalnız β_{XZ} 'ün standart hatasına (se_{XZ}) eşit olmayıp, varyans-kovaryans matrisindeki çeşitli sayıllar (scalar) kullanılarak hesaplanmaktadır. Zira, β_{XZ} 'ün standart hatası yalnız X'in Z tarafından koşullandırılan (dolaylı) etkisinin ne ölçüde belirsiz olduğunu göstermektedir. Varyans-kovaryans matrisinde X, Z ve XZ'nin

¹⁰ Ortalama marjinal etki, bir bağımsız değişkenin (değişiminin) bağımlı değişkene (değişimine) etkisinin ilgili bağımsız değişkenin örneklem içinde aldığı farklı değerlere göre hesaplanan (ağırlıklı) ortalamasıdır. Toplamlı doğrusal modellerin yaptığı Gauss-Markov varsayımı sebebiyle bu değer sabitken, etkileşimli doğrusal ya da doğrusal-olmayan modellerde ortalama marjinal etkiler koşullandırıcı (ve diğer) değişkenlerin aldıkları değerler dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

¹¹ Bunun nedeni, $t\sqrt{se_1^2 + se_2^2} \leq |X_1 - X_2| \leq t(se_1 + se_2)$ olduğu durumda X_1 ve X_2 'nin güven aralıklarının kesişiyor olması, ancak X_1 ve X_2 'nin farkının 0'dan büyük olmasıdır. Daha detaylı bir açıklama için, bkz. Cornell Statistical Consulting Unit (2020).

varyansları (bunların karekökleri Tablo1'de raporladığımız standart hatalara eşittir) dışında kovaryansları da yer almaktadır. Ancak bu kovaryanslara Tablo 1'e benzer standart bir regresyon tablosunda yer verilmemektedir. Bu nedenle, marjinal etkilerin istatistiki olarak anlamlı olup olmadıkları,¹² matris cebiri yardımıyla elle¹³ veya bir istatistik programı yardımıyla hesaplanmalı; ardından bir grafik ya da tablo yardımıyla raporlanmalıdır (bkz. King vd. 2000).

Şekil 2: X'in ve Z'nin Y'ye Marjinal Etkileri (Etkileşimli Doğrusal Model, Model.1E)

Şekil2a'da Z'nin örneklem içerisinde aldığı her iki değere koşullu olarak hesapladığımız, X'in Y'ye marjinal etkisi gösterilmektedir. Z'nin 1 değeri aldığı halde, X değişkenindeki her 1 birimlik değişimin Y'ye etkisinin $\beta_X + \beta_{XZ}$ 'e eşit olduğunu ifade etmiştik. 1,17 birimlik bu marjinal etkinin güven aralığı 0'ı içermediğinden, X'in marjinal etkisi Z'nin gözlemlendiği durumda pozitif ve istatistiki olarak 0'dan farklı ya da başka bir ifadeyle istatistiki olarak anlamlıdır. Bu bulgu da "X değişkeninin değeri yüksekse ve Z koşulu gözlemleniyorsa, Y değişkeninin değeri yüksek değerlidir" şeklindeki boş hipotezimizi reddedemeyeceğimiz anlamına gelmektedir.

Bu noktada nicel çalışmalarda sıkça karşılaşılan, sorunlu bir pratik için de bir parantez açmak isteriz. Her ne kadar siyaset bilimi yazınında kuramsal beklentiler ve önermelerin hemen hepsi beklenen etkinin yalnız yönüne (pozitif ya da negatif olmasına) dairse de bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkene doğrudan, dolaylı ya da marjinal etkisinin istatistiki olarak anlamlı olması, bu etkinin esas itibariyle de anlamlı (substantively significant) olduğunu göstermeyebilir (Achen 1982: 45). *Esas itibariyle anlamlılık*, istatistiki anlamlılıkta olduğu gibi nesnel bir yöntemle hesaplanmamakta; ilgili bağımsız değişkendeki (örn. 1 birimlik) değişimin gözlemlenme olasılığı ve bağımlı değişkenin örneklemdeki dağılımı göz önüne alınarak, görece öznel bir değerlendirme yapmayı gerektirmektedir. Örneğin, Z değişkeni gözlemlendiği takdirde X'in Y'ye olan 1,17 birimlik marjinal etkisi, X'in örneklemdeki standart sapması (.58) ile Y'nin ortalaması (2.19) ve standart sapması (1.49) dikkate alındığında esas itibariyle de anlamlıdır. Nitekim, tekdüze (uniform) dağılan X'in 1 birimlik değişimi örneklemde neredeyse %50'sine tekabül etmektedir. X'in asgari (0) ve azami (2) değerleri arasındaki toplam 2 birimlik farkın (Y'nin X'e

¹² Örneğin, X'in marjinal etkisinin varyansı $var(\hat{\beta}_1) + Z^2 var(\hat{\beta}_3) + 2Zcov(\hat{\beta}_1, \hat{\beta}_3)$ 'tür. Marjinal etkinin bunun kareköküne (standart hataya) bölünmesiyle elde edilen t istatistiği, marjinal etkinin 0'dan farklı olup olmadığını göstermektedir.

¹³ Matt Golder'in web sayfasında (<http://mattgolder.com/interactions>) çeşitli etkileşimli model türleri için örnekler ve bunların standart hatalarının nasıl hesaplanacağı açıklanmaktadır.

göre ikinci mertebeden türevi) Y' 'ye etkisiyse, Y' 'nin ortalama değerinden yüksek ve standart sapmasının 1,6 misli kadardır.¹⁴

Yukarıda Z' 'nin Y' 'ye marjinal etkisinin X' 'in farklı değerleri için Şekil1b'deki güven aralıklarının kesiştiği her noktada istatistiki olarak anlamsız olmayabileceğini ve O' 'in marjinal etkilerin güven aralıklarının içerisinde yer aldığı tahminlerin istatistiki olarak O' 'dan farklı olmadıklarını ifade etmiştik. Şekil2b'de de görüleceği üzere, Z' 'nin marjinal etkisi koşullandırıcı X değişkeninin örneklemdeki aralığı içerisinde X' 'in (atanan) tüm değerleri için %95 güven seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Koşullu önermelerin tahlilinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, kuramsal beklentimizin hangi bağımsız değişkenin doğrudan, dolaylı, ya da marjinal etkilerine dair olduğuna bağlı olarak, çalışmamızda Şekil2'deki iki ayrı grafikten hangisine yer vereceğimize karar vermektir. Örneğin, Z' 'nin marjinal etkisine dair koşullu bir önerme yapmadığımız ve Z' 'nin yalnız X' 'i koşullandırıcı bir etkisi olduğunu öne sürdüğümüz takdirde, Z' 'nin Y' 'ye X tarafından koşullandırılan marjinal etkisi çalışmamızın ana bulgularından birini oluşturmayacaktır. Bu durumda X' 'in doğrudan ve Z tarafından koşullandırılan etkilerinin hesaplanması ve bu iki koşuldaki marjinal etkisinin Şekil2a'ya benzer bir grafik ya da bir tablo üzerinden yorumlanması daha isabetli olacaktır.

Şekil2'ye dair dikkat çekmek istediğimiz diğer bir husus, Z' 'nin iki değerli bir değişken olmasına rağmen Şekil2b'de görselleştirilen marjinal etkisinin ikiden fazla değer alıyor olmasıdır. Bunun sebebi, X' 'in sürekli bir değişken olmasıdır. X' 'in iki değerli Z değişkeninin koşullandırdığı marjinal etkisi de aynı sebeple yalnız iki farklı değer almaktadır.

Şekil2b'de yatay eksenin altında yer alan ince çizgilere Brambor vd.nin (2006) çalışmasının ortak yazarlardan birinin etkileşimli modellere dair oldukça faydalı bilgiler içeren kişisel web sayfasındaki grafiklerde de yer verilmektedir (bkz. dipnot 13). Halı grafiği (rug plot) denen bu tür grafiklerin yatay eksenlerindeki her bir imleç, koşullandırıcı kurucu değişkenin örneklem içerisinde aldığı farklı bir değere tekabül etmektedir. Marjinal etkilerin görselleştirilmesinde zaman zaman kullanılan bu yöntemin avantajları, marjinal etkilerin güven aralıklarının ne sebeple geniş ya da dar olduğunu ve koşullandırıcı değişkenin hangi değerleri için *enterpolasyon* ve *ekstrapolasyon* yapıldığını gösteriyor olmasıdır.

İlk bölümde referans verdiğimiz çalışmaların hemen hepsinde (Hainmueller vd. 2019; Hanmer ve Kalkan 2013; Zhirnov vd. 2022), marjinal etkilerin hesaplanması ve yorumlanmasında *enterpolasyon* ve *ekstrapolasyon* yanlışlıklarına (*interpolation and extrapolation biases*) dikkat çekilmektedir. King ve Zeng (2007), bir bağımsız değişkenin örneklemdeki asgari ve azami değerlerinin belirlediği aralığı (*range*) içerisinde herhangi bir gözlemin mevcut olmadığı ara noktalar için yapılan tahminlerin (*enterpolasyon*) tahmin edilen modele bağımlılıklarının görece düşük olduğunu, bu aralığı dışındaki değerler için yapılacak tahminlerin (*ekstrapolasyon*) ise hem model bağımlılıklarının hem de aynı sebeple belirsizliklerinin daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. *Ekstrapolasyon* yanlışlığından sakınmak için bağımlı değişkenin beklenen değerleri veya marjinal etkiler hesaplanırken koşullandırıcı değişkene atanacak değerler, bu değişkenin örneklemdeki aralığı içerisinde belirlenmelidir. Bu amaçla, ilk olarak koşullandırıcı değişkenin asgari ve azami değerleri belirlenmelidir. Ardından az sayıda farklı değer alan kesikli değişkenler için tercihen bunların tümü, çok sayıda farklı değer alan kesikli ve sürekli değişkenler içinse araştırmacının belirleyeceği sabit bir artış değerine göre daha çok sayıda nokta tahmini (*point prediction*) yapılmalıdır. Örneğin, Şekil2b'de X' 'in örneklemdeki aralığı içerisinde belirlediğimiz bu sabit artış değeri 0,05'tir.

Koşullandırıcı değişkene atanmış değerlerin gözlemlenebilir (kuramsal olarak gözlemlenmesi mümkün) değerler olmasına da dikkat edilmelidir. Örneğin, yalnız 1 (hiç katılmıyorum) ve 5 (tamamen katılıyorum) değerleri arasında tam sayı değerleri alan ve anket katılımcılarının kendilerine sunulan bir önermeye ne derece katıldıklarını ölçen bir Likert skalasından kodlanan bir koşullandırıcı değişkenin 2,2 birimlik değeri için yapılacak bir tahmin pek anlamlı olmayacak ve *enterpolasyon* yanlışlığına sebep olacaktır. Öte yandan, çok az sayıda nokta tahmini raporlamak da özellikle marjinal etkilerin doğrusal olmadığı hallerde raporlanan etkinin doğrusalması gibi algılanmasına sebebiyet verebilir.

Siyaset bilimi yazınında nispeten daha nadir olsa da kurucu terimlerin her ikisinin de yukarıdaki iki örneğimizdeki X değişkeni gibi sürekli olması halinde, bunların marjinal etkileri aynı şekilde hesaplanacaktır. Herhangi bir sürekli bağımsız değişkenin bağımlı değişkene başka bir sürekli değişken tarafından koşullandırılan marjinal etkisi, Şekil2b'dekine benzer biçimde koşullandırıcı sürekli değişkenin asgari ve azami değerleri

¹⁴ Y' 'nin standart normal dağıldığı varsayıldığında, bu 1,6 birimlik etki Y' 'nin ortalama değerinden örneklemde aşağı yukarı %45'ine tekabül eden bir artışa denk gelecektir.

arasındaki farkın belirlenen (sabit) artış değerine bölünmesinden bir fazla sayıda nokta tahmini ile gösterilebilir. Bu amaçla Şekil1'deki alan taraması ve Şekil2'deki çubuk grafiklerinin dışında nokta tahminlerinin güven aralıklarını görselleştirmek için farklı yöntemlerden yararlanılabilir. Ancak bu tip (sürekli-sürekli) çarpımlı etkileşimleri içeren model eşitlikleri için, Şekil1b'ye benzer şekilde gözlemlenen ve tahmin edilen bağımlı değişken değerlerini tek bir grafikte göstermek oldukça zordur (bkz. Zhirnov vd. 2022). Bu amaçla en sık kullanılan yöntem, Brambor vd.nin başka bir çalışmalarında uyguladıklarına (2007: 322) benzer şekilde ilgili kurucu değişkenin kuramsal ya da istatistiki açıdan anlamlı farklı değerlerini kullanmaktır. Örneğin 10, 25, 50, 75, 90. yüzdelerlikler literatürde bu amaçla kullanılagelen değerlerdir (bkz. Moral 2016: 739).

3.1 Etkileşimli ve Toplamı Doğrusal Modellerin Eşitliği

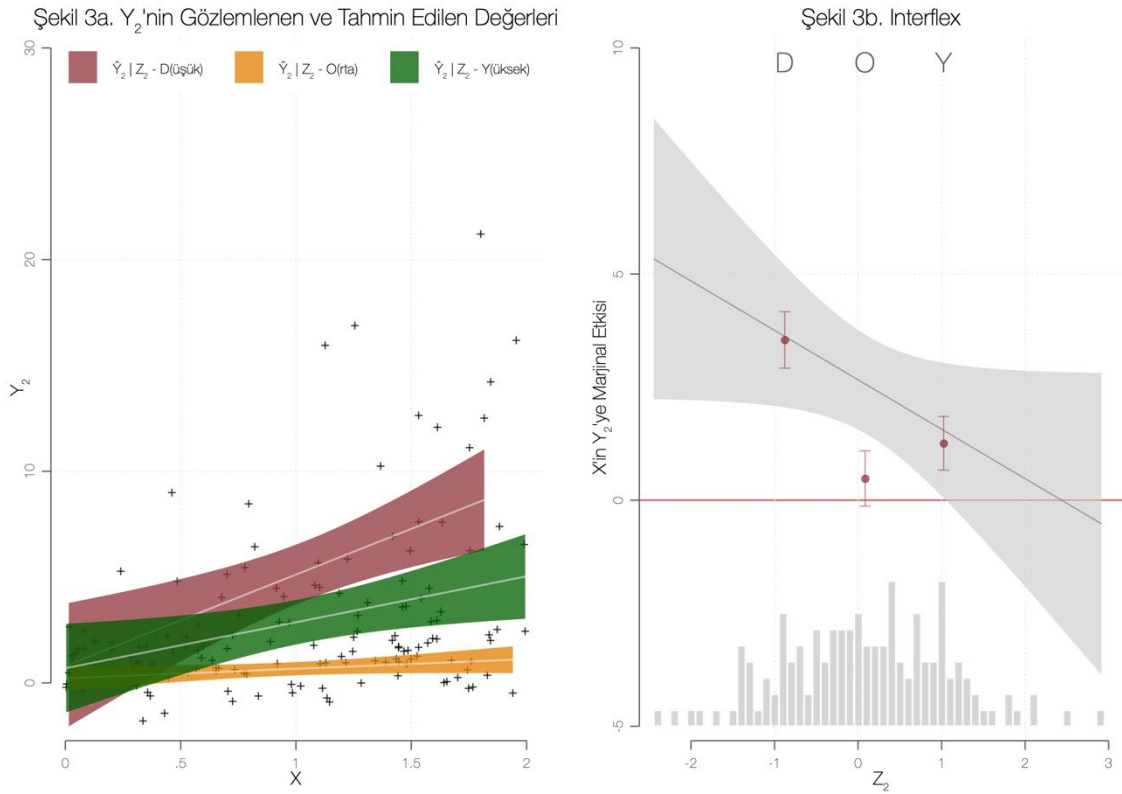
İki (veya daha çok sayıda) farklı değer alan kesikli değişkenlerin kurucu terimleri içerdiği etkileşimli modeller, aynı sayıda toplamı model eşitliğiyle tahmin edilebilir. Ancak, bu durumda bu toplamı modellerdeki tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etkilerinin ilgili kesikli değişken tarafından koşullandırıldığı varsayılmaktadır. Kuramsal beklentimizin bu yönde olması halinde, ana örneklemin kesikli değişkenin (k sayıda) farklı değerine göre (k sayıda) alt örnekleme (subsample) bölünmesiyle oluşturulan alt örneklemelerin her birinde aynı toplamı model eşitliği tahmin edilecektir. Bu toplamı modeller ile ana örneklem kullanılarak tahmin edilen etkileşimli model de aynı katsayıları verecektir.

Bu matematiksel eşitliğe dair bir örnek vermek amacıyla Model.1E'nin tahmininde kullandığımız örnekleminizi Z 'nin 0 ve 1 değerlerini kullanarak iki alt örnekleme böldük. Ardından, bu iki alt örnekleme X 'in Y 'ye doğrudan etkisini tek terimli doğrusal modeller kullanılarak tahmin ettik. Tablo1'deki etkileşimli Model.1E ile toplamı Model2 ve Model3'ün karşılaştırılması, Şekil2a ve 2b'de görselleştirilen marjinal etkilerin hesaplamasını belki de daha iyi açıklayacaktır.

Model.1E'de X 'in katsayısının X 'in Y 'ye doğrudan etkisini, regresyon sabitinin ise Z 'nin ve X 'in gözlemlenmemesi durumunda Y 'nin beklenen değerini gösterdiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla, X 'in ve regresyon sabitinin katsayıları, yalnız Z 'nin değerinin 0 olduğu gözlemlerden oluşan alt örnekleme kullanarak tahmin ettiğimiz Model2'de ve örnekleme'deki tüm gözlemleri kullanarak tahmin ettiğimiz Model.1E'dekilere eşittir. Model3'te ise yalnız Z 'nin gözlemlendiği ($N=79$) alt örnekleme incelenmektedir. Dolayısıyla, Model3'ün katsayıları kullanılarak, Şekil1b'de $Z=1$ koşulu için tahmin ettiğimiz (\hat{Y}) değerleri ile Şekil2a'da görselleştirdiğimiz marjinal etki hesaplanabilecektir. X 'in Model3'teki katsayısı, Model.1E'deki doğrudan (-.22) ve dolaylı (1.39) etkilerinin toplamına ve Şekil2a'da $Z=1$ koşulu için hesapladığımız marjinal etkisine eşittir. Model.1E'deki regresyon sabiti ile ($\beta_0 = 1.27$) Z 'nin doğrudan etkisini gösteren katsayının ($\beta_Z = .68$) toplamı da Model3'teki regresyon sabitini verecektir (1.95). Bu sabit de Şekil1b'de Z 'nin 1 değerini aldığı gözlemler için tahmin edilen \hat{Y} değerlerinin kesene eşittir.

3.2 Etkileşimli Doğrusal Modellerde Sürekli Kurucu Değişkenlerin Doğrusal-Olmayan Marjinal Etkileri

Brambor vd.nin (2006) etkileşimli doğrusal modellerde marjinal etkilerin hesaplanması için önerdiği ve yukarıda açıkladığımız yöntem, parametrelerin doğrusallığına dair Gauss-Markov varsayımının marjinal etkiler için de geçerli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Hainmueller vd. (2019) ise bunun her zaman geçerli olmayabileceğini öne sürmüşlerdir. Yazarlar, kurucu değişkenlerin sürekli olduğu etkileşimli doğrusal modellerde bunların marjinal etkilerinin doğrusal olup olmadığını tahlil eden bir de tanı aracı geliştirmişlerdir. Stata ve R için geliştirdikleri *interflex* isimindeki bu paket, hem Brambor vd.nin hem de kendi önerdikleri yöntemlere göre marjinal etkileri hesaplayarak görselleştirmektedir. Aralarında Clark ve Golder'ın dipnot 7'de örneklemediğimiz (toplumsal heterojenliğin parti sayısına etkisinin ortalama temsilci sayısı tarafından koşullandırıldığı) hipotezi test ettikleri çalışmanın (2006) da yer aldığı siyaset bilimi alanındaki toplam 22 çalışmayı yeniden tahlil eden Hainmueller vd., inceledikleri etkileşimli-doğrusal modeller kullanan çalışmaların hemen hiçbirinde marjinal etkilerin doğrusal olmadığını göstermişlerdir.

Hainmueller vd.nin geliştirdiği bu paket, bir önceki bölümde açıkladığımızı oldukça benzer bir prosedür takip etmektedir. İlk aşamada ilgili sürekli koşullandırıcı değişkenin düşük, orta ve yüksek değerleri belirlenmekte; ardından örneklem iki yerine (doğrusal-olmayan marjinal etkileri gösterebilmek amacıyla en az) üç eşit gruba bölünmektedir. Daha sonra bu üç gruptan herhangi ikisi ($k-1$) için 1 değerleri alan iki adet iki-değerli kukla (dummy) değişkenler oluşturulmaktadır. Son aşamada da bu değişkenler ile kurucu bağımsız değişkenler ve bunların etkileşiminin çarpımlı etkileşimlerini içeren¹⁵ daha çok terimli bir regresyon eşitliği tahmin edilmektedir.¹⁶ Böylece koşullandırıcı değişkenin düşük, orta ve yüksek seviyelerine tekabül eden gözlem gruplarının her biri için ilgili bağımsız değişkenin marjinal etkileri hesaplanabilmektedir. Son kerte de koşullandırıcı değişkenin bu gözlem gruplarındaki ortanca değerleri kullanılarak hesaplanan nokta marjinal etki tahminlerinin doğrusal olup olmadıkları incelenmektedir.

Hainmueller vd.nin geliştirdiği tanı aracına ve doğrusal modellerde doğrusal-olmayan marjinal etkilere dair bir örnek vermek amacıyla, bu bölümde bir önceki bölümde kullandığımız sürekli X ile yine rastgele olarak türettiğimiz ve standart normal dağılan (sürekli) Z_2 değişkeninin çarpımlı bir fonksiyonu¹⁷ olarak türettiğimiz bir bağımlı değişkeni (Y_2) inceleyeceğiz. Şekil3a, Tablo1'de raporlanan Model4'ün bağımsız değişkeni olan Y_2 'nin örnekleme gözlemlenen değerlerini ve X 'in Y_2 'ye doğrudan etkisini, Z_2 'nin düşük, orta ve yüksek seviyelerine göre oluşturduğumuz üç ayrı alt örneklem için ayrı ayrı göstermektedir. Bağımlı değişkeni türetirken model eşitliğine eklediğimiz X 'in Z_2 'nin karesi ile çarpımlı etkileşimi, X 'in Z_2 tarafından koşullandırılan etkisinin doğrusal olmamasını sağlamaktadır. Bu nedenle, X 'in Y_2 'ye doğrudan etkilerini görselleştiren eğriler, Z_2 'nin düşük ve

¹⁵ Örneğin, iki kurucu değişkenin ve bunların çarpımlı etkileşimlerinin oluşturduğu üç terimli bir model eşitliği *interflex* paketini kullanılarak tahmin edildiğinde, bu değişkenlere ek olarak iki ($k-1$) alt örnekleme tekabül eden iki adet kukla (dummy) değişken ve bu kukla değişkenler ile asıl model eşitliğinde her üç değişkenin çarpımlı etkileşimlerini içeren toplam 11 değişkenli bir model tahmin edilmektedir.

¹⁶ Hainmueller vd.nin (2019, 173-175) geliştirdiği ikinci yöntemde doğrusal olmayan marjinal etkileri, bir çekirdek tahmin edicisi (Kernel estimator) aracılığıyla modellenmektedir. Ancak bu yöntem çalışmamızda incelenenlerden farklı olarak, başka bir yarı-parametrik modelin tahmin edilmesini gerektirdiğinden çalışmamızın kapsamı dışındadır.

¹⁷ Sentetik bağımlı değişkenin türetilmesinde β_0 için 0.5, β_X ve β_Z için 0, β_{XZ} için -1.5 ve β_{XZ^2} için 2.5 katsayıları kullanılmış ve hataların standart normal dağıldığı varsayılmıştır.

yüksek değerlerine göre belirlediğimiz alt örneklem için pozitif, Z_2 'nin orta seviyedeki değerleri için ise düz görünmektedir.

Yukarıda açıkladığımız üzere, kurucu terimlerden birinin k sayıda farklı değer alan bir kesikli değişken olduğu ve çarpımlı model eşitliğindeki tüm bağımsız değişkenlerin bu kesikli kurucu değişken tarafından koşullandırıldığı hallerde etkileşimli modeller, k sayıda toplamlı model ile tahmin edilebilmektedir. Şekil3a'da X 'in Y_2 'ye etkisini gösteren toplamlı modellerin görselleştirilmesinde izlenen yöntem de budur. Ancak Şekil3a'da dikkat çekilmesi gereken iki önemli husus daha vardır: Bunların ilki, Z_2 değişkeninin örneklemimiz içerisindeki düşük, orta ve yüksek değerleri kullanılarak üç alt örnekleme bölünmesinin sürekli olarak ölçülen bir değişkeni kesikli hale getiriyor olmasıdır. Ölçüm hatasından nispeten daha az muzdarip olan ve bu sayede daha yüksek oranda bilgi içeren sürekli Z_2 değişkeni yerine yalnız üç değer alan kesikli bir değişkenin kullanılması, Y_2 'nin açıklayabildiğimiz varyansını azaltacak ve tahminlerimizin belirsizliğini arttıracaktır. İkinci husus ise dikkatli okuyucuların fark edeceği üzere, Şekil3a'daki eğrilerde X 'in asgari ve azami değerlerinin (ve dolayısıyla alt örneklemdeki aralıklarının) farklılık göstermesidir. Bu da bir sonraki bölümde daha detaylı açıklayacağımız üzere, alt örneklemdeki marjinal etkilerin bu iki kurucu değişkenin bileşik dağılımına (joint distribution) azami dikkat gösterilerek hesaplanmasını gerektirmektedir.

Hainmueller vd.nin *interflex* paketi, doğrusal modellerde doğrusal-olmayan marjinal etkilere dair yukarıda açıklanan prosedürü oldukça hızlı bir biçimde takip etmekte ve ilgili sürekli değişkenin marjinal etkisini Brambor vd.nin ve yazarların takip ettiği iki yöntemle göre de görselleştirmektedir. Bu paketten yararlanarak çizilen Şekil3b'de X 'in Y_2 'ye marjinal etkisi, koşullandırıcı Z_2 değişkeninin düşük, orta ve yüksek değerleri için üç ayrı noktada ve Brambor vd.nin önerdiği şekilde hesaplanmıştır. Şekil3b'de Z_2 'nin orta seviyedeki değerlerinin oluşturduğu alt örneklemin ortanca noktası için tahmin edilen marjinal etkinin Brambor vd.nin önerdiği yöntemle göre hesaplanan marjinal etkileri gösteren eğrinin üzerinde olmadığı ve bu nokta marjinal etki tahmininin güven aralığı 0'ı içerdiğinden istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülecektir. İlaveten, Z_2 'nin düşük, orta ve yüksek seviyeleri için tahmin edilen sırasıyla pozitif, nötr ve pozitif marjinal etkiler, X 'in Y_2 'ye marjinal etkisinin Brambor vd.nin önerdiği yöntemde varsayıldığı üzere doğrusal olmadığını, aksine koşullandırıcı Z_2 değişkeninin artan değerlerine bağlı olarak ilk etapta azalıp, ardından yeniden arttığını (parabolik olduğunu) göstermektedir.

Şekil2b'de kullandığımız halı grafiğine nazaran marjinal etki tahminlerinin belirsizliğinin nedenini daha iyi açıklamaları hasebiyle nicel çalışmalarda daha sık kullanılan histogramlar, *interflex* paketinde ön tanımlıdır. Şekil3b'de marjinal etki tahminlerimizin çevresindeki güven aralıklarının Z_2 'nin düşük ve yüksek değerleri için görece geniş olmasının sebebi, arka planda yer alan histogramın da gösterdiği üzere örneklemimizdeki (standart normal dağılan) Z_2 'nin en düşük ve en yüksek değerlerini alan daha az sayıda gözlem bulunması ve marjinal etkilerin hesaplanmasında herhangi bir gözlemimizin olmadığı (ara) noktalarda enterpolasyona başvuruluyor olunmasıdır.

4. ETKİLEŞİMLİ DOĞRUSAL-OLMAYAN MODELLER

Etkileşimli doğrusal-olmayan modellerde marjinal etkilerin hesaplanması ve yorumlanması, bu modellere aşina olmayan okuyuculara bir önceki bölümde incelediğimiz doğrusal modellere nazaran bir nebze daha karmaşık gelebilir. Zira, birçok çalışmada en çok olabilirlik yöntemiyle (maximum likelihood estimation) tahmin edilen bu modellerde kesikli bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenler tarafından belirlenen sistematik ve stokastik (stochastic) unsurları, doğrusal-olmayan bir fonksiyonla bağlanmaktadır. Bağımlı değişkenin dağılımına göre belirlenen (varsayılan) kümülatif dağılım fonksiyonunun tersi olan bu doğrusal-olmayan bağlantı (link) fonksiyonu, model eşitliğindeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin beklenen değerine etkilerinin doğrusal olmamasına neden olmaktadır.¹⁸ Örneğin, genelleştirilmiş doğrusal modeller (generalized linear models) arasında siyaset bilimi yazınında en sık kullanılanlardan olan lojistik regresyonun kümülatif dağılım fonksiyonunun sigmoid biçimi sebebiyle, bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin beklenen değerine etkisi bağımsız değişkenin ortalama değerinde (ve bağımlı değişkenin gözlemlenme olasılığı 0,5'e eşit olduğunda) en yüksektir. Dağılımın kuyruklarında (bağımsız değişkenin düşük ve yüksek değerlerinde) ise bu etki daha küçüktür. Dolayısıyla, doğrusal-olmayan modellerde bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisi, doğrusal modellerde varsayıldığı üzere her bir birimlik değişim için sabit değildir.

İlaveten, bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisi, hem ilgili bağımsız değişkenin hem de model eşitliğindeki diğer bağımsız değişkenlerin örneklem içerisinde aldıkları farklı değerlere göre de değişim

¹⁸ Aynı sebeple, doğrusal-olmayan modellerde *delta metodu* kullanılarak (örn. Stata'nın *margins* komutu ile) yaklaşılabilir (approximate) güven aralıklarının alt ve üst sınırları tahmin edilen değerlerinin etrafında simetrikken, simülasyon yöntemiyle veya manuel olarak hesaplananlar simetrik olmamaktadır.

göstermektedir. Doğrusal-olmayan modellerin bu özellikleri, yalnız bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenlere doğrudan etkilerine dair değildir. Bağımsız değişkenlerin dolaylı etkileri de hem bu değişkenlerin, hem koşullandırıcı değişken(ler)in, hem de model eşitliğinde yer alan diğer bağımsız değişkenlerin örneklem içerisindeki farklı değerlerine göre farklılaşmaktadır. Örneğin, $Y^* = g^{-1}(X\beta)$ eşitliğinin sistematik unsurunun ($X\beta$) yalnız X_1 , X_2 ve X_3 değişkenleri tarafından oluşturulduğunu varsayalım. Bu eşitlikte Y^* 'nin beklenen değerinin $[E(Y^*)]$ X_1 'e göre birinci mertebeden türevi alındığında, X_1 'in eğimi doğrusal modellerin aksine yalnız bu değişkenin doğrudan etkisine tekabül eden regresyon katsayısına (β_1) eşit olmayacak ve $g^{-1}(X\beta)$ 'e koşullu olacaktır ($g^{-1}(X\beta)\beta_1$). Bu da X_1 'in $E(Y^*)$ 'e doğrudan etkisini gösteren regresyon katsayısının X_1 , X_2 ve X_3 'ün fonksiyonu olan $g^{-1}(X\beta)$ 'ya; yani, hem (doğrusal-olmayan) bağlantı fonksiyonuna hem de (doğrusal) sistematik unsuru oluşturan her üç değişkenin örneklem içerisinde aldıkları değerlere koşullu olması anlamına gelmektedir. Model eşitliğinde bir de çarpımlı etkileşimin yer alması halindeyse; sistematik unsur ($X\beta$), X_1 , X_2 ve X_3 değişkenleri dışında bu çarpımlı etkileşimi (örn. X_1X_2) de içerecektir. Bu tip bir etkileşimli modelde kurucu bir değişkenin (X_1) bağımlı değişkenin beklenen değerine marjinal etkisi, $g^{-1}(X\beta)(\beta_1 + \beta_3X_2)$ 'ye eşit olmaktadır.

Doğrusal-olmayan modeller, sıkıştırma (compression) olarak adlandırılan bu özellikleri sebebiyle *doğal olarak etkileşimli* (inherently interactive) olarak da tanımlanırlar. Bu nedenle, kimi araştırmacılar (bkz. Berry vd., 2010) ikinci bölümde koşullu önermelerin tahlili için elzem olduğunu ifade ettiğimiz çarpımlı etkileşimlerin doğrusal-olmayan modellerde yer almasına lüzum olmadığı öne sürmektedir. Bu görüş siyaset metodolojisi yazınında pek yaygın olmayıp, çarpımlı etkileşimlerin model eşitliğinde mutlaka yer alması gerektiğini öne süren çalışmalar da mevcuttur (bkz. Rainey, 2016: 16-17). Bu hususta, koşullu önermeleri tahlil etme amacıyla doğrusal-olmayan modeller kullanmak durumunda olan araştırmacıların çarpımlı etkileşimleri model eşitliğine dahil edip etmeme kararlarını olabildiğince nesnel bir biçimde almalarını tavsiye etmekteyiz. Bu amaçla ilk olarak çarpımlı etkileşimi içermeyen ve içeren iki ayrı model tahmin edilmeli, ardından bunların model istatistikleri karşılaştırılmalıdır.¹⁹ Eğer etkileşimli modelin veriye uyumu toplamı modelinkinden istatistiki olarak anlamlı bir biçimde yüksekse etkileşimli, aksi takdirde toplamı modelin tercih edilmesi uygun olacaktır.²⁰

4.1 Simülasyon Yöntemi

Etkileşimli doğrusal-olmayan modellerde en çok olabilirlik yönteminin kullanılması, bağlantı fonksiyonlarının doğrusal olmaması ve sıkıştırma etkisi sebebiyle marjinal etkiler, ekseriyetle çeşitli istatistik paketleri yardımıyla hesaplanmaktadır. King vd.'nin (2000) bu amaçla geliştirdiği *Clarify* ve *Zelig* paketlerinin, Long ve Freese'in *Spost* paketinin, bugün *Spost*'ün hemen tüm fonksiyonlarına sahip olan Stata'nın *margins* komutunun ve bunu R'a uyarlayan aynı isimli paketin doğru opsiyonlar seçilmeden kullanılmamasıysa siyaset bilimi alanındaki çalışmalarda sık sık hatalı hesaplamalar ve çıkarımlar yapılmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, doğrusal-olmayan etkileşimli modellere dair bir örnek sunmadan evvel, bu istatistik paketlerinin birçoğunun marjinal etkileri hesaplamakta kullandığı simülasyon yöntemine ve bu yöntemin dayandığı 'ortalama vaka' yaklaşımına dair siyaset metodolojisi yazınında dile getirilen çekincelerin altını çizmekte fayda görüyoruz.

Simülasyon yönteminde marjinal etkiler, ikinci bölümde Şekil1b ve Şekil2b'nin eşitliğini açıklarken de değindiğimiz ilk fark yöntemiyle hesaplanmaktadır. Marjinal etkilerin hesaplanmasının birkaç farklı yolundan²¹ biri olan ilk fark yönteminde, ilgili kurucu değişkenin iki farklı değeri ve koşullandırıcı değişkenin iki ya da daha çok sayıda farklı değeri kullanılarak tahmin edilen bağımlı değişken değerlerinin farkının alındığına değinmiştir. Simülasyon yöntemiyle marjinal etkisi hesaplanan kurucu değişkenler de yine iki farklı değer alırken; sürekli koşullandırıcı değişkenlerin değerleri, bunların örneklemdeki aralıkları içerisinde araştırmacı tarafından belirlenen sabit artış değeri kadar arttırılarak belirlenmektedir. Oysa ilk farkı hesaplamakta kullanılan regresyon katsayıları doğrusal modellerde sabitken, doğrusal-olmayan modellerde simüle edilmektedir.

Simülasyon yönteminin ilk aşamasında, tahmin edilen modelin beta matrisinden regresyon katsayıları ve varyans-kovaryans matrisinden bunların varyans ve kovaryansları alınarak, n sayıda (çokterimli normal) regresyon katsayısı (seti) simüle edilmektedir. Şekil2b'de marjinal etkisini gösterdiğimiz kesikli Z değişkenine benzeyen bir iki-değerli değişkenin marjinal etkisinin hesaplanması üzerinden örneklendirirsek; Z 'nin gözlemlendiği ve gözlemlenmediği koşullar için sürekli X değişkenine atanacak değerler, X 'in örneklem

¹⁹ Doğrusal modeller için yararlanılan F-test'e benzer bir amaçla, doğrusal-olmayan modellerde olabilirlik oranı (likelihood ratio test) ile Akaike ve Bayeşçi bilgi istatistiklerine dayalı testler kullanılmaktadır.

²⁰ Çarpımlı etkileşimler içermeyen (toplamı) doğrusal-olmayan modellerde de bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin beklenen değerine etkisi, diğer bağımsız değişkenler tarafından koşullandırıldığından aşağıda açıklandığı şekilde hesaplanmaktadır.

²¹ Örneğin, Stata'nın *dydx* opsiyonu sürekli bağımsız değişkenlerin marjinal etkilerini türev olarak (eğim), iki-değerli değişkenlerinkini ise ilk fark yöntemiyle hesaplamaktadır. Sıkıştırma olgusu ve doğrusal-olmayan bağlantı fonksiyonları sebebiyle, doğrusal-olmayan modellerde *dydx* vb. opsiyonları kullanmadan evvel ilgili istatistik paketinin dokümantasyonun dikkatle okunmasını önermekteyiz.

içerisindeki aralığında belirlenen sabit artış değeri kadar artışlar yapılarak belirlenmektedir. Bu sayede, simüle edilen n sayıda katsayı seti kullanılarak X 'e atanan değerlerin her biri için Y^* 'nin iki farklı gözlemlenme olasılığı hesaplanmaktadır. Bu gözlemlenme olasılıkları arasındaki farkın (discrete difference) (n sayıda simülasyondan elde edilen) ortalama değeri, X 'in ilgili değeri için Z 'nin Y 'ye marjinal etkisini vermektedir. Bu (nokta) marjinal etkilerin dağılımlarının 2,5 ve 97,5'uncü yüzdebirlikleri de bunların %95 seviyesindeki güven aralıklarına yakınsayacaktır.²²

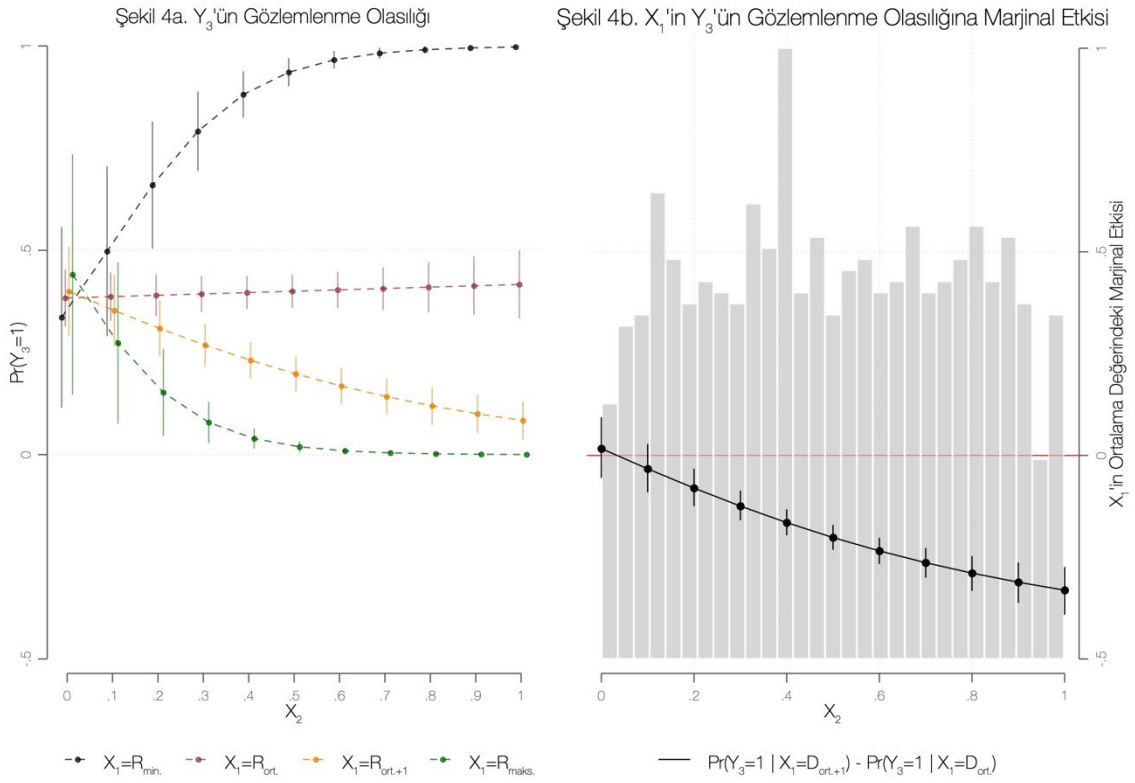
Simülasyon yöntemiyle Z gibi iki farklı (ya da daha çok sayıda) değer alan kesikli kurucu terimlerin marjinal etkilerinin hesaplanmasında (örn. Z 'nin gözlemlendiği ve gözlemlenmediği durumlara tekabül eden) kuramsal olarak gözlemlenmesi mümkün olan değerler kullanılmaktadır. Aynı örneğimizdeki X değişkenine benzer, sürekli kurucu terimlerin marjinal etkilerinin bu yöntemle hesaplanması ise hatalı çıkarımlar yapılmasına neden olabilmektedir. Zira, yukarıda sayılan birçok istatistik paketinde sürekli değişkenlerin alacağı iki farklı değer belirlenirken bu değişkenlerin ortalama değerleri (marginal effect at mean, MEM) ile bu değere 1 birim ya da 1 standart sapma eklenmesiyle belirlenen ikinci bir değer kullanılmaktadır.

Şekil4'te etkileşimli doğrusal-olmayan modellerde sürekli değişkenlerin marjinal etkilerine dair bir örnek sunulmaktadır. Bu örneğimizde standart normal dağılan sürekli X_1 , tekdüze dağılan sürekli X_2 , X_1 ve X_2 ile X_1 ve X_2 'nin çarpımlı etkileşimleri ve iki-değerli X_3 'ün sistematik unsurunu oluşturduğu bağımlı değişkenimizin aldığı değerleri, lojistik kümülatif dağılım fonksiyonu ile olasılık uzayına aktarıp, bu olasılıkların 0,5'ten yüksek olduğu değerler için Y_3 'ün gözlemlendiğini ($Y_3=1$) varsaydık.²³

Hem sıkıştırma etkisi hem de model eşitliğindeki çarpımlı etkileşimler sebebiyle doğrusal-olmayan marjinal etkileri daha iyi açıklayabilmek amacıyla; Y_3 'ün gözlemlenme olasılıkları, X_2 'nin örneklemedeki aralığında ([0,1] - 0,1 birimlik artışlar yaparak, 11 farklı noktada- ve X_1 'in asgari, ortalama, ortalamadan bir birim yüksek ve azami değerlerinde (4 farklı noktada) hesaplanmaktadır. Doğrusal-olmayan modellerin yukarıda açıkladığımız özelliklerinden ötürü, hesapladığımız bu olasılıkların X_1 'in asgari ve azami değerleri için (kümülatif dağılım fonksiyonunun kuyruklarında) X_2 'nin ortalamadan yüksek değerlerinde pek az değiştiği görülecektir. X_1 'in ortalama değerinde Y_3 'ün gözlemlenme olasılığı, X_2 'ye koşullu değilken (X_2 'nin aldığı değere göre değişmezken); bu değere bir birim eklediğimizdeyse X_2 'nin değeri yükseldikçe Y_3 'ün gözlemlenme olasılığının düştüğü görülmektedir. Bu iki kurgusal örnek için $-X_1$ 'in ortalama değerinde ve bu değere bir birim ekleyerek hesapladığımız Y_3 'ün gözlemlenme olasılıklarının aralarındaki fark, X_1 'in ortalama değerindeki bir birimlik artışının Y_3 'e marjinal etkisini (marginal effect at mean) vermektedir. Nitekim, Şekil4b'de simülasyon yöntemiyle hesapladığımız marjinal etki de bu ilk farka yakınsamaktadır.

²² Marjinal etkilerin standart hatalarının ve güven aralıklarının hesaplanmasında (Stata'nın *margins* komutunun kullandığı) delta ve *bootstrap* yöntemleri de kullanılabilir.

²³ Bağımlı değişkenin türetilmesinde β_0 için 0.25, β_{X_1} ve β_{X_2} için 0, $\beta_{X_1X_2}$ için 0.5, $\beta_{X_1X_2^2}$ için 1 ve β_{X_3} için 0.5 katsayıları kullanılmış ve hataların standart normal dağıldığı varsayılmıştır.

Şekil 4: Etkileşimli Doğrusal-Olmayan Modellerde Sürekli Değişkenlerin Marjinal Etkileri

Etkileşimli doğrusal-olmayan modellerde marjinal etkilerin istatistiki olarak anlamlı olup olmadıkları, etkileşimli doğrusal modellere benzer şekilde yorumlanmaktadır. Şekil4b'deki marjinal etki tahminlerinin %95 seviyesindeki güven aralıklarının 0'ı içermesi halinde koşullandırıcı değişkenin ilgili değerleri için istatistiki olarak anlamlı olmadıkları ($z < 1.96$) sonucuna varılacaktır. Şekil4a'da da koşullandırıcı değişkenin bu değerleri ($X_2 \leq 0.1$) ve X_1 'in ortalama ve bu değere bir birim ekleyerek hesapladığımız değerleri için tahmin edilen Y_3 'ün gözlemlenme olasılıklarının güven aralıklarının büyük ölçüde kesiştiği gözlemlenmektedir.

Doğrusal-olmayan modeller için esas itibariyle anlamlılık kriteriyse iki-değerli Y_3 'ün 1 değerini aldığı gözlemlerin örneklemdeki tüm gözlemlere oranına (Y_3 'ün örneklemdeki ortalama değerine ya da gözlemlenme olasılığına) göreceli olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Şekil4b'de X_1 'in marjinal (mutlak) etkisi neredeyse Y_3 'ün ortalama değerine (.36) eşit olduğundan, X_1 'in X_2 'nin yüksek değer aldığı koşuldaki marjinal etkisinin esas itibariyle de anlamlı olduğu sonucuna varabiliriz.

4.2 Dağılım-Ağırlıklı Ortalama Marjinal Etkiler

Yukarıdaki örneğimizde yer verdiğimiz lojistik regresyon gibi doğrusal-olmayan modellerde sıklıkla başvurulan simülasyon yöntemi ve bu yöntemin dayandığı ortalama-vaka yaklaşımının sürekli değişkenlerin marjinal etkilerine dair hatalı çıkarımlar yapılmasına neden olabileceğine değinmiştik. Siyaset metodolojisi yazınında simülasyon yöntemine dair getirilen başka bir önemli eleştiri de bu yöntemde bağımlı değişkenin gözlemlenme (ya da başarı) olasılıklarının hesaplanmasında kurucu terimler dışındaki tüm değişkenlerin değerlerinin sabit tutulmasına daırdır (Hanmer ve Kalkan, 2013; Zhirnov vd., 2022). Bu sabit değerler, ilgili değişkenlerin türüne -i.e., kesikli değişkenler için ortanca, sürekli değişkenler için ortalama değerler- göre belirlenmektedir. Ancak, yukarıda açıkladığımız üzere, doğrusal-olmayan modellerde bir bağımsız değişkenin marjinal etkisi hem bağlantı fonksiyonuna hem de model eşitliğindeki tüm bağımsız değişkenlerin örneklem içerisinde aldıkları farklı değerlere koşulludur.

Hanmer ve Kalkan'ın (2012) 'ortalama vaka' olarak adlandırdıkları bu yaklaşıma getirdikleri eleştirilerin en önemli nedenleri de doğrusal-olmayan modellerin bu iki özelliğidir. Nitekim, yazarlar *toplamlı* doğrusal-olmayan modellerde bağımsız değişkenlerin etkilerinin bu değişkenlerin ve diğer bağımsız değişkenlerin örneklemdeki

tüm farklı değerleri dikkate alınarak hesaplanması gerektiğini ifade etmektedir. Benzer bir perspektiften, Gelman ve Pardoe (2006) da etkileşimli doğrusal-olmayan modellerde bağımsız değişkenlerin marjinal etkilerinin hem bu değişkenlerin örneklemedeki tüm olası değişimlerinin, hem de diğer bağımsız değişkenlerin örneklemede aldıkları farklı değerlerinin gözlemlenme olasılıklarıyla ağırlıklandırılarak hesaplanmasını önermektedir.

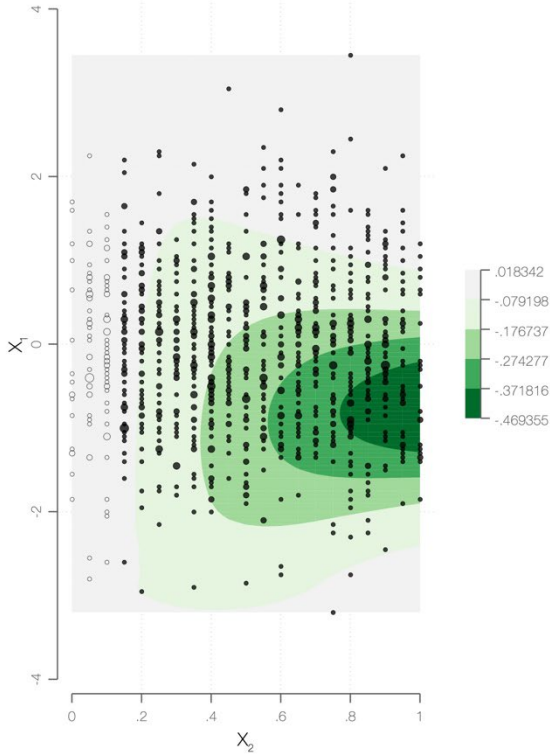
Gelman ve Pardoe'nun önerdiği bu yöntem, üçüncü bölümde sürekli X değişkeninin koşullandırıcı Z 'nin örneklemedeki gözlemlenme olasılığına bağlı olarak hesapladığımızı benzer bir 'ortalama marjinal etki' tahmin edilmesine imkân vermektedir. Hanmer ve Kalkan'ın önerdiği yöntemdeyse bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin beklenen değerine ortalama etkisi, bu bağımsız değişkenin aldığı farklı değerler için nokta tahminleri olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu iki yöntem de bir kurucu değişkenin marjinal etkisinin kurucu, koşullandırıcı ve diğer bağımsız değişkenlerin örneklem içerisindeki farklı değerlerine göre ne yönde ve ne ölçüde değişiklik göstereceğini hesaplamakta kullanılamamaktadır. Bunun için etkileşimli doğrusal-olmayan modellerin kurucu ve diğer bağımsız değişkenlerinin bileşik dağılımları (joint distribution) dikkate alınmalıdır.

Zhirnov vd. (2022), etkileşimli doğrusal-olmayan modellerde marjinal etkilerin hesaplanmasında bağımsız değişkenlerin bileşik dağılımlarını dikkate alan iki farklı yöntem geliştirmişlerdir. Her iki yöntem de marjinal etkileri iki (ya da daha çok sayıda) kurucu değişkenin örneklem içerisinde aldıkları tüm değerler için hesaplamakta kullanılabilir. Bunların ilkinde simülasyon yönteminde olduğu gibi kurucu terimler dışındaki bağımsız değişkenler ortalama ya da ortanca değerlerinde sabit tutulmaktadır (*ceteris paribus*). İkinci yöntemdeyse marjinal etkiler, koşullandırıcı değişkenin farklı değerlerinde (ya da k sayıda gözlem grubunda) model eşitliğinde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin örneklem içerisinde aldıkları farklı değerlerine göre ağırlıklandırılarak 'dağılım-ağırlıklı ortalama marjinal etkiler' (distribution-weighted average marginal effects) hesaplanmaktadır. Bu iki yöntemde hem tüm kurucu ve/veya bağımsız değişkenlerin bileşik dağılımları dikkate alınmakta, hem de 'ortalama vaka' için tahmin edilen 'ortalama' marjinal etkiler yerine, doğrusal modeller için hesapladıklarımıza benzer koşullu marjinal etkiler hesaplanabilmektedir.

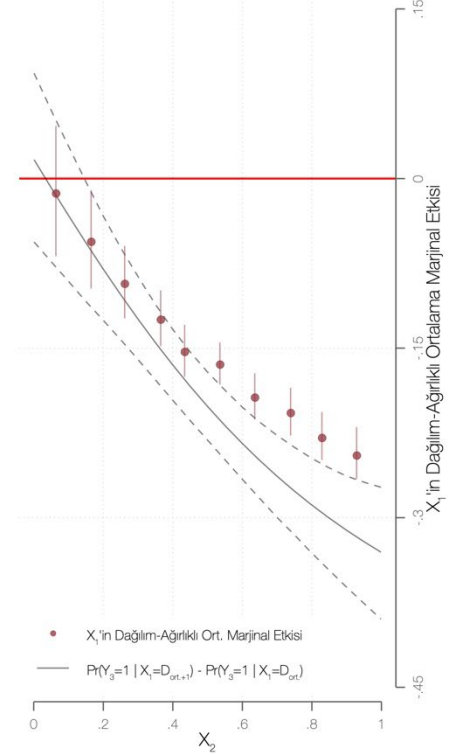
Bir önceki bölümde simülasyon yöntemiyle hesaplanan X_1 'in marjinal etkisi, Zhirnov vd.'nin önerdiği bu iki yöntem yardımıyla Şekil5a ve 5b'de görselleştirilmektedir. Tahmin ettiğimiz lojistik regresyon modelinin kurucu terimleri ve iki adet çarpımlı etkileşim dışındaki diğer bağımsız değişkeni olan iki-değerli X_3 değişkeni, yazarların önerdiği ilk yöntemi takip ettiğimiz Şekil5a'da ortanca değerinde (0) sabit tutulmaktadır. İkinci yöntemi takip eden Şekil 5b'deyse X_3 dahil tüm bağımsız değişkenlerin bileşik dağılımları dikkate alınmaktadır. Bu sebeple (nokta) marjinal etki tahminleri ve bunların belirsizlikleri iki şekil arasında küçük de olsa farklılık gösterecektir.

Şekil5a'da içleri boş imleçler anlamlı olmayan, içleri dolu olanlarsa istatistiki olarak anlamlı ($z \geq 1.96$) marjinal etki tahminlerini göstermektedir. İmleçlerin büyüklükleri de kurucu iki değişkenin ilgili değerlerini alan gözlemlerin örneklem içerisindeki frekanslarıyla, bir başka ifadeyle gözlemlenme olasılıklarıyla, orantılıdır. Bu sayede yüksek (mutlak) değerlerini daha koyu tonlar ile gösterdiğimiz nokta marjinal etki tahminlerinin tekabül ettikleri kurucu değişken değerlerinin yanında, bu tahminlerinin ne ölçüde *tipik* (temsili) oldukları (ne olasılıkla gözlemlendikleri) da görülebilmektedir.

Şekil 5a. Ort. Marjinal Etki Tahminleri (Bileşik Dağılım)

Şekil 5b. Dağılım-Ağırlıklı Ort. Marjinal Etki Tahminleri

Şekil5: Etkileşimli Doğrusal-Olmayan Modellerde Sürekli Değişkenlerin Dağılım-Ağırlıklı Ortalama Marjinal Etkileri

Şekil4b ile Şekil5a arasındaki oldukça önemli bir fark, iki boyutlu Şekil4b'de yer alan ve bu sebeple yalnız X_2 'nin örneklemdeki dağılımını görselleştiren histogramdan farklı olarak, üç boyutlu Şekil5a'da her iki kurucu değişkenin de örneklem içerisindeki (bileşik) dağılımlarını görselleştirebiliyor olmamızdır. Böylece hem X_1 'in ortalama değerinden 1 birimlik değişiminin, hem de bu değişimin Y_3 'ün gözlemlenme olasılığına esas itibarıyla de anlamlı marjinal etkisini koşullandıran X_2 'nin ilgili değer(ler)inin ne ölçüde temsili oldukları incelenebilmektedir. Şekil4b'yi yorumlarken X_1 'in (ortalama değerindeki) marjinal etkisinin X_2 'nin yüksek değerlerinde esas itibarıyla anlamlı olduğunu ifade etmiştik. Şekil5a'daysa her iki kurucu değişkenin örneklem içerisindeki dağılımları dikkate alındığından, X_1 'in marjinal etkisinin esas itibarıyla en anlamlı olduğu tahminlerin bu değişkenin 0 ve -2 arasındaki değerlerine tekabül ettiği; X_2 'in diğer değerlerindeki marjinal etkilerininse oldukça düşük olduğu görülmektedir. Şekil5a'dan çıkarılabilecek başka bir önemli sonuç da az sayıda gözlem için olsa dahi tahmin edilen marjinal etkilerin Şekil4b'de (ortalama değerinden bir birimlik artışa göre hesaplanarlardan) daha yüksek değerler alabildiğidir. Nitekim, Zhirnov vd.nin önerdiği bu yöntem, kuramsal açıdan ilginç gözlem grupları (vakalar) için hesaplanan yüksek (düşük) marjinal etkilerin daha detaylı yorumlanmasına olanak vermektedir.

Şekil5b'de on farklı nokta tahminine yer vermemizin nedeni, dağılım-ağırlıklı ortalama marjinal etkilerin Hainmueller vd.nin (2019) önerdiği yöntemle benzer şekilde örneklemdeki gözlemlerin eşit sayıda gözlem içeren alt gruplara bölünerek hesaplanabiliyor olması ve bu amaçla her biri 100'er gözlemden oluşan toplam on grup oluşturmamızdır. Bu alt grupların ortanca noktalarında hesaplanan (nokta) dağılım-ağırlıklı ortalama marjinal etkiler ile Şekil 5b'de düz çizgiyle gösterdiğimiz simülasyon yöntemiyle hesapladığımız ve ortalama-vaka yaklaşımına dayanan marjinal etkilerin X_2 'nin yüksek değerlerinde önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Yukarıda açıkladığımız üzere, bunun en önemli sebepleri: 1) Doğrusal-olmayan bağlantı fonksiyonu nedeniyle, X_1 'in marjinal etkisinin sabit olmaması; 2) ortalama-vaka yaklaşımına dayanan simülasyon yönteminde X_1 'in ortalama değerindeki bir birimlik etkisinin X_3 'ün değeri sabit tutularak hesaplanmış olması; 3) sentetik veri türetme sürecinde X_1 'in marjinal etkisinin X_2 ve X_2 'nin karesi tarafından koşullandırıldığını varsaymış olmamız; 4) dağılım-ağırlıklı ortalama marjinal etkilerin kurucu ve diğer bağımsız değişkenlerin bileşik dağılımların dikkate alarak, bu tip doğrusal-olmayan marjinal etkilerin hesaplanabilmesine imkân sağlıyor olmasıdır.

Her ikisi de bağımsız değişkenlerin bileşik dağılımları dikkate alan bu yöntemlerden ikincisinin marjinal etkileri koşullandırıcı değişkenin farklı değerlerine göre oluşturulan daha az sayıda alt grup için ağırlıklandırıyor olması, hem gözlemlenme olasılıkları hem de esasları itibarıyla farklılık gösteren nokta tahminlerini inceleme fırsatı vermemektedir. Öte yandan, marjinal etkilerin bu yöntemde aynı sebeple görece daha kolay yorumlanabilmesi bu iki yöntem arasındaki diğer önemli farktır. Zhirnov vd.nin (2022) önerdiği iki yöntemden hangisinin takip edileceği kararının bu karşılaştırmalı avantajları nedeniyle kurucu değişkenlerin türü, bağımsız değişkenlerin mevcudiyeti, türü, sayısı ve bileşik dağılımları ve kuramsal bir perspektiften verilmesi daha uygun olacaktır.

5. SONUÇ YERİNE

Nicel yöntemlerden yararlanan çalışmalarda öne sürülen koşullu kuramsal beklenti ve önermeler, etkileşimli doğrusal ve doğrusal-olmayan modellerin tahmin edilmesini gerektirmektedir. Siyaset bilimi alanında özellikle son on beş yıldır hızla artan sayıda çalışmada kullanılan etkileşimli modellerin kurucu bağımsız değişkenlerinin doğrudan, koşullu ve marjinal etkilerinin hesaplanması ve yorumlanmasıysa birçok çalışmada hatalı ya da eksik yapılmaktadır.

Çalışmamızda doğrusal ve doğrusal-olmayan etkileşimli modellere dair siyaset metodolojisi alanında son yıllarda yayımlanan çalışmaların detaylı bir incelemesi sunulmaktadır. Bu çalışmaların altını çizdiği, etkileşimli modellerin tahmini ve yorumlanması hakkında birçok hatalı pratik ve dikkat edilmesi gereken husus, kuramsal ve kurgusal örnekler yardımıyla açıklanmış; bu örnekler ışığında etkileşimli modellere dair alanın en önde gelen mecralarında yayımlanmış çalışmalarda önerilen farklı yöntemler incelenmiştir. Özetlemek gerekirse, etkileşimli modellerin tahmin edilmesi ve yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır:

- Etkileşimli doğrusal ya da doğrusal-olmayan modeller kullanılarak tahlil edilen koşullu kuramsal beklenti ve önermeler, ilgili bağımlı değişkenin yalnız doğrudan etkisini değil, diğer kurucu terim(ler) tarafından koşullandırılan ve/veya marjinal etkilerini de içerecek şekilde yapılmalıdır (Brambor vd., 2006).

- Etkileşimli modellerde çarpımlı etkileşimlerin tüm kurucu terimlerine ve bunların tüm çarpımlı etkileşimlerine yer verilmelidir (Brambor vd., 2006).

- Marjinal etkilerin yalnız çarpımlı etkileşimlerin regresyon katsayılarının ya da bağımlı değişkenin beklenen değerlerinin güven aralıkları üzerinden yorumlanması, sıklıkla hatalı çıkarımlar yapılmasına neden olmaktadır (Brambor vd., 2006).

- Bağımlı değişkenin tahmin edilen değerleri veya ilgili bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin beklenen değerine marjinal etkisi ile bunların belirsizlikleri, model türüne göre belirlenecek yöntemle, etkileşimli doğrusal modellerde marjinal etkilerin doğrusallığı varsayımı (Hainmueller vd., 2019), doğrusal-olmayan modellerde ise sıkıştırma etkisi göz önüne alınarak (Berry vd., 2010; Hanmer ve Kalkan, 2013; Zhirnov vd., 2022), yalnız kuramsal beklentilerin gerektirdiği değişken(ler) için hesaplanmalıdır.

- Hesaplanan marjinal etkiler (ya da tahmin edilen değerler) ile bunların belirsizlikleri bir grafik ya da tablo aracılığıyla görselleştirilmeli (bkz. King vd., 2000) ve bunların istatistiki ve esası itibarıyla (bkz. Achen, 1982) anlamlı olup olmadıkları dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

- Marjinal etkilerin grafik yardımıyla görselleştirilmesinde kurucu terimlerin örneklem içindeki dağılımları uygun bir yöntemle (örn. halı grafiği, histogram, üç boyutlu grafikler) gösterilmelidir (Brambor vd., 2006; Hainmueller vd., 2019; Zhirnov vd., 2022). Bu sayede güven aralıklarının ne sebeple geniş ya da dar olduğu ve tahmin edilen değerlerin enterpolasyon ve ekstrapolasyon yanlışlıklarından (bkz. King ve Zeng, 2007) ne derece etkilendikleri ortaya çıkmaktadır.

- Marjinal etkiler, koşullandırıcı değişkenlerin örneklem içerisindeki aralıkları ve kuramsal açıdan anlamlı ve temsili değerleri arasından belirlenecek değerler için hesaplanmalı (Zhirnov vd., 2022); ortalama vaka yaklaşımından mümkün olduğunca kaçınılmalıdır.

- Başta etkileşimli doğrusal-olmayan modeller olmak üzere, ortalama değerdeki ve ortalama marjinal etkiler dair siyaset metodolojisi yazınında dile getirilen çekinceler dikkate alınmalı; marjinal etkiler, başta kurucu terimler olmak üzere bağımsız değişkenlerin örneklem içerisindeki bileşik dağılımları göz önüne alınarak hesaplanmalıdır (Gelman ve Paldoe, 2007; Hanmer ve Kalkan, 2013; Zhirnov vd., 2022).

Çalışmamızda detaylıca açıklamaya gayret ettiğimiz bu hususlara azami dikkat gösterilmesi sayesinde ülkemizde siyaset bilimi başta olmak üzere sosyal bilimler alanında gelecekte yapılacak çalışmalarda ortaya çıkabilecek benzer hataların önüne geçileceğini ümit ederiz.

KAYNAKÇA

- Achen, C. H. (1982). *Interpreting and Using Regression*. SAGE Publications.
- Amorim Neto, O. ve Cox, G. W. (1997). "Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties", *American Journal of Political Science*, 41/1, 149-174.
- Berry, W. D., DeMeritt, J. H. R. ve Esarey, J. (2010). "Testing for Interaction in Binary Logit and Probit Models: Is a Product Term Essential?", *American Journal of Political Science*, 54/1, 248-266.
- Bilecen, H. (2016). "Niche Party Success in Turkey: Do Policy Dimensions Matter?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 139-157.
- Brambor, T., Clark, W. R. ve Golder, M. (2006). "Understanding Interaction Models: Improving Empirical Analyses", *Political Analysis*, 14/1, 63-82.
- Brambor, T., Clark, W. R. ve Golder, M. (2007). "Are African Party Systems Different?", *Electoral Studies*, 26/1, 315-323.
- Clark, W. R. ve Golder, M. (2006). "Rehabilitating Duverger's Theory: Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effects of Electoral Laws", *Comparative Political Studies*, 39/6, 679-708.
- Cornell Statistical Consulting Unit. (2020). *Overlapping Confidence Intervals and Statistical Significance*. https://cscu.cornell.edu/wp-content/uploads/73_ci.pdf
- Friedrich, R. J. (1982). "In Defense of Multiplicative Terms in Multiple Regression Equations", *American Journal of Political Science*, 26/4, 797-833.
- Gelman, A. ve Pardoe, I. (2007). "Average Predictive Comparisons for Models with Nonlinearity, Interactions, and Variance Components", *Sociological Methodology*, 37/1, 23-51.
- Hainmueller, J., Mummolo, J. ve Xu, Y. (2019). "How Much Should We Trust Estimates from Multiplicative Interaction Models? Simple Tools to Improve Empirical Practice", *Political Analysis*, 27/2, 163-192.
- Hanmer, M. J. ve Kalkan, K. O. (2013). "Behind the Curve: Clarifying the Best Approach to Calculating Predicted Probabilities and Marginal Effects from Limited Dependent Variable Models," *American Journal of Political Science*, 57/1, 262-277.
- Kemahlioğlu, Ö. ve Sayarı, S. (2017). "Defecting Alone or Splitting Together? Individual and Collective Party Switching by Legislators", *Public Choice*, 171, 187-206.
- Kentmen-Çin, Ç. (2015). "Participation in Social Protests: Comparing Turkey with EU Patterns", *Southeast European and Black Sea Studies*, 15/3, 223-237.
- King, G., Tomz, M. ve Wittenberg, J. (2000). "Making the Most of Statistical Analyses: Improving Interpretation and Presentation", *American Journal of Political Science*, 44/2, 347-361.
- King, G. ve Zeng, L. (2007). "When Can History Be Our Guide? The Pitfalls of Counterfactual Inference", *International Studies Quarterly*, 51/1, 183-210.
- Moral, M. (2016). "The Passive-Aggressive Voter: The Calculus of Casting an Invalid Vote", *Political Research Quarterly*, 69/6, 732-745.
- Rainey, C. (2016). "Compression and Conditional Effects: A Product Term Is Essential When Using Logistic Regression to Test for Interaction", *Political Science Research and Methods*, 4, 621-639.
- Wright, G. C. (1976). "Linear Models for Evaluating Conditional Relationship", *American Journal of Political Science*, 20/2, 349-373.
- Yıldırım, T. M. (2017). "Politics of Constituency Representation and Legislative Ambition under the Glare of Camera Lights," *Legislative Studies Quarterly*, 45/1, 101-130.
- Zhirnov, A., Moral, M. ve Sedashov, E. (2022). Taking Distributions Seriously: On the Interpretation of the Estimates of Interactive Nonlinear Models. *Political Analysis, First View*, 1-22. <https://doi.org/10.1017/pan.2022.9>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.02.2022 ✓Accepted/Kabul:27.05.2022

DOI:10.30794/pausbed.1078211

Research Article/Araştırma Makalesi

Bulus, M. (2022). "A Practical Guide to Designing Cost-efficient Randomized Experiments in Education Research: From Pilot Studies to Interventions at Scale", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, 2022 Issue 51: Special issue 1, Denizli*, ss. Ö129-Ö147.

A PRACTICAL GUIDE TO DESIGNING COST-EFFICIENT RANDOMIZED EXPERIMENTS IN EDUCATION RESEARCH: FROM PILOT STUDIES TO INTERVENTIONS AT SCALE

Metin BULUS*

Abstract

This study aims to illustrate how to design cost-efficient randomized experiments from pilot studies to interventions at scale. There are two possible scenarios for optimal design of randomized experiments; first, we may want to maximize the power rate while keeping the total cost at or under a fixed amount, and second, we may want to minimize the total cost while keeping the power rate at or above a nominal power rate (often 0.80). Considering these two scenarios, the optimal design strategy ensures that we choose the design with the highest power rate among all possible cost-equivalent designs, or that we choose the design with the minimum cost among all possible power-equivalent designs. Further cost-efficiency can be achieved via collecting more information on the subjects/group of subjects, or via blocking subjects into homogenous subsets. We used the excel sheet provided by Bulus (2021) and cosa R package (Bulus & Dong, 2021a, 2021b) to determine cost-efficient designs. Scholars can justify their sample size in this fashion when they have resource constraints.

Keywords: *Optimal design, Randomized experiments, Randomized trials, Cluster-randomized trial, Blocked cluster-randomized trial, Randomized pretest-posttest control-group design, Cost-efficient experiments.*

EĞİTİM ARAŞTIRMALARINDA UYGUN MALİYETLİ SEÇKİSİZ DENEYLER TASARLAMAK İÇİN PRATİK BİR KILAVUZ: PİLOT ÇALIŞMALARINDAN BÜYÜK ÖLÇEKLİ MÜDAHALELERE

Öz

Bu çalışma, pilot çalışmalardan büyük ölçekli müdahalelere kadar uygun maliyetli seçkisiz deneylerin nasıl tasarlanacağını göstermeyi amaçlamaktadır. Seçkisiz deneylerin optimal tasarımı için iki olası senaryo vardır; ilk olarak, toplam maliyeti sabit bir miktar veya altında tutarken güç oranını maksimize etmek isteyebiliriz ve ikinci olarak, güç oranını nominal güç oranı (genellikle 0,80) veya üzerinde tutarken toplam maliyeti minimize etmek isteyebiliriz. Bu iki senaryo göz önüne alındığında, optimal tasarım stratejisi maliyet açısından eşdeğer olası tüm tasarımlar arasından en yüksek güç oranına sahip tasarımı seçmemizi veya istatistiksel güç açısından eşdeğer olası tüm tasarımlar arasından en az maliyete sahip tasarımı seçmemizi sağlar. Katılımcılar/katılımcı grupları hakkında daha fazla bilgi toplanarak veya katılımcılar homojen alt kümelere bloke edilerek maliyet düşürülebilir. Maliyeti düşük tasarımları belirlemek için Bulus (2021) tarafından sağlanan excel sayfası ve cosa R paketi (Bulus & Dong, 2021a, 2021b) kullanılmıştır. Akademisyenler kaynak kısıtlamaları olduğunda örneklem büyüklüklerini bu şekilde gerekçelendirebilirler.

Anahtar Kelimeler: *Optimal tasarım, Seçkisiz deneyler, Seçkisiz küme deneyleri, Bloklanmış seçkisiz küme deneyleri, Seçkisiz öntest-sontest kontrol grubu olan tasarımlar, Uygun maliyetli deneyler.*

*Faculty of Education Adiyaman University, ADIYAMAN.
e-mail: bulusmetin@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4348-6322>)
(Corresponding author)

Introduction

From developing an intervention to data collection, conducting scholarly research requires funding. Sadly, quality and impact of the research output somewhat depends on the available funds (Heyard & Hottenrott, 2021). The fund, whether from researcher's own pocket or through an organization, is needed to cover direct and indirect costs, including but not limited to, paid staff, development of an intervention program, office space and materials, data collection tools and printing. The larger the study the more resources are needed. Thus, sample size of a study, and consequently its statistical power during hypothesis testing, is directly affected by the amount of acquired fund. If the reason to avoid an adequately powered study is the cost, the least a researcher can do is to acknowledge this limitation and justify their sample size accordingly (Lakens, 2022). This study aims to demonstrate one such justification using optimal design strategy. In the optimal design strategy, one can design a cost-efficient experiment in two ways. First, one may want to maximize the power rate while keeping the total cost at or under a fixed amount, and second, one may want to minimize the total cost while keeping the power rate at or above a nominal power rate (Bulus & Dong, 2021a). The methodology for designing cost efficient experiments has become popular in the past several decades (Bulus & Dong, 2021a; Hedges & Borenstein, 2014; Konstantopoulos, 2009, 2011, 2013; Liu, 2003; Raudenbush, 1997; Raudenbush & Liu, 2000; Wu et al., 2017; van Breukelen & Candel, 2018). Implementation in software packages shortly pursued (CRTPower, Borenstein et al., 2012; cosa R package, Bulus & Dong, 2021b; OD+, Raudenbush et al., 2011). However, experiments in social science have hardly echoed these developments. This study aims to illustrate how to design cost-efficient randomized experiments from pilot studies to interventions at scale. The optimal design strategy ensures that we choose the design with the highest power rate among all possible cost-equivalent designs, or that we choose the design with minimum cost among all possible power-equivalent designs. We will use Optimal Design excel sheet provided by Bulus (2021) for optimal design of simple randomized experiments and cosa R package (Bulus & Dong, 2021a, 2021b) for optimal design of multilevel randomized experiments¹.

First, we will begin with describing a hypothetical case. Assume we want to explore whether the use of interactive computer animations relying on predict-observe-explain (ICA-POE) approach improves elementary school students' understanding of static electricity concepts (e.g. Akpınar, 2014). We are planning to take the following steps: (i) *randomly* assign students to treatment and control groups, (ii) administer pretest, (iii) implement the ICA-POE intervention spanning to ten weeks, (iv) administer the posttest, and finally (v) estimate the difference in posttest scores between the two groups while controlling for the pretest scores. The diagram of this randomized pretest-posttest control-group design is presented below.

Treatment group	R	O _{pretest}	X	O _{posttest}
Control group	R	O _{pretest}		O _{posttest}

R refers to the randomization procedure before collecting pretest information, X refers to implementation of the intervention in treatment group after pretest but before posttest, O refers to the measurement points before and after the intervention. Assume we want to conduct a pilot study in one of the schools to learn about ICA-POE intervention's initial impact. In the process, we may want to bring ICA-POE intervention to maturity with respect to materials and implementation. Then, if the intervention is successful and scalable enough, it will be implemented in more schools to see whether initial impact holds at a larger sample (potentially consisting of students and schools with diverse backgrounds). Effects found from pilot studies usually diminish during scale-up process due to, including but not limited to, unrepresentativeness of the pilot sample, heterogeneity in the intervention effects across diverse populations, and improper handling of the scale-up process that dilute intervention effects.

Stage 1 – Pilot Study

The choice of the analytic model determines the power analysis routine. In this section, we would like to use the Analysis of Covariance (ANCOVA) framework. In the ANCOVA framework, we can control for the pretest and

¹ Bulus (2021) derived the formula for optimal design of simple randomized experiments (no multilevel structure) in which one can design an unbalanced design which minimizes treatment effect variance under differential cost per treatment and control group units. The formula is implemented in an excel sheet called Optimal Design which can be downloaded from <https://osf.io/uerbw/download>. Bulus and Dong (2021a) proposed a bound constrained numerical optimization framework for optimal design of multilevel randomized experiments and regression discontinuity designs and implemented the framework in the cosa R package (Bulus & Dong, 2021b). In the cosa R package treatment group sampling rate and sample size at one or more levels can be optimized under differential costs. The package can be downloaded from <https://cran.r-project.org/package=cosa>.

other covariates while comparing treatment and control groups on the posttest. The reason for this practice is two-fold; (i) one may wish to control for observable factors on which treatment and control groups differ (especially in weak-experiments, see Bulus [2021] for details), (ii) to increase the statistical power of the test to detect smaller differences between treatment and control groups. Denoting the treatment condition with T_i , pretest with X_i , and posttest with Y_i for subject i , the analytic model can be formulated as

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1(T_i) + \beta_2(X_i) + r_i \tag{1}$$

which indicates that the posttest of student i (Y_i) can be predicted by their treatment status (T_i) and their pretest score (X_i). This formulation is common among power analysis literature for experimental designs. β_0 is the intercept and can be interpreted as the expected posttest score for a student in the control group who had the average pretest score (because the control group is coded as 0). β_1 is the treatment effect on the posttest, β_2 is the effect of pretest on the posttest beyond treatment effect, and r_i is the residual (the part that cannot be explained by the model). Our main interest is the magnitude of β_1 coefficient. β_1 gives an estimate of the difference between treatment and control group on the posttest while adjusting for pretest differences. It is common to see differences on the pretest for non-randomized studies. Failure to adjust for pretest may produce mostly overly-optimistic, or rarely, pessimistic estimates for the treatment effect (Bulus & Koyuncu, 2021). In small scale experiments, adjusting for the pretest not only increases precision of the estimate but also reduces bias due to baseline differences.

To conduct the pilot study, assume we received 1,000 TL funding from a university’s academic research grants division (known as BAP in Turkey’s public universities). There are two possible scenarios. In the first scenario, the researcher might have allocated a fixed budget in the grant proposal. The cost per student in the treatment group may be greater than the cost per student in the control group due to staff and materials specific to the treatment group. Assume that there will be 20 TL cost per student in the treatment group and 5 TL cost per student in the control group. Our goal is to find an allocation rate that maximizes statistical power given the fixed budget. Bulus (2021) provided the Optimal Design excel sheet (<https://osf.io/uerbw/download>) to determine optimal allocation of students to treatment and control groups that would produce maximum power rate.

Optimal Sample Size Allocation under Fixed Cost

The next step is to find the optimal allocation of students to treatment and control groups given the cost per student in treatment and control groups, and the total cost. Details of the derivation for optimal allocation to treatment and control groups is available in Bulus (2021). Yellow highlighted cells in Figure 1 are to be changed. As a result, green highlighted cells provide the optimal allocation rate (or optimal treatment group sampling rate) and the total number of students. We can recruit 100 students if the total cost is fixed at 1000 TL, of which 33 are in treatment group and 67 are in control group ($p \times n = 100 \times 0.33 = 33$).

WARNING: Only specify parameters in yellow highlighted cells!

Optimal Design of Randomized Pretest-Posttest Control-group Design under Differential Cost			
Parameters	Values		
Step 1: Find optimal p and n	Total cost or budget	1,000.00 ₺	Modify these values.
	Cost per treatment unit	20.00 ₺	
	Cost per control unit	5.00 ₺	
	Treatment group sampling rate (p)	0.33	Do not change anything here!
	Total sample size (n)	100	

Figure 1. The optimal treatment group sampling rate and total number of students.

Although we found that the optimal allocation rate is 0.33, which is associated with the maximum power rate among cost-equivalent designs, we do not know the value of the power rate. In order to find the value of power rate given the optimal allocation rate we need to know two other parameters; the model R-squared value and the minimum relevant effect size.

Experimental designs with higher R-squared values (else being equal) have greater precision (see Bulus, 2021; Bulus, 2022; Bulus & Koyuncu, 2021; Bulus & Dong, 2021a). This means that the experiment can detect smaller differences between treatment and control groups. In other words, they have greater statistical power. From this point of view, this means the experiment with higher R-squared value (else being equal) can detect the specified (true) difference more often had this experiment been conducted over and over again on repeated

samples (see Bulus, 2021; Bulus, 2022; Bulus & Koyuncu, 2021; Bulus & Dong, 2021a). In the power analysis, R-squared value can be obtained from previous studies of similar kind. Alternatively, it can be estimated using existing data having similar sample characteristics and similar measures. Unfortunately, among the 155 experiments (categorized as true, quasi, and weak) reviewed by Bulus and Koyuncu (2021) only 7% reported R-squared values. Using the `sim.r.squared()` R function in the Appendix, the approximate adjusted R-squared value can be found as 0.25 using t-test results reported in Akpinar (2014) (see details in the Appendix).

Another question the researcher needs to answer is “What is the minimum meaningful effect (or minimum relevant effect size)?” The standardized treatment effect in Akpinar (2014) is 1.01, which is a large effect per Cohen’s (1988) guidelines. Designing an experiment with an effect size as large as 1.01 would be misleading. While the R-squared value is obtained from the earlier literature, the minimum meaningful effect is based on intuition, expert opinion, and policy standards. It can be more complicated to justify a meaningful effect. For the moment, assume we decided 0.50 as the minimum meaningful effect to continue with the experiment. In other words, if the experiment produce a standardized effect of 0.50 or more, it is worth continuing or scaling up the intervention.

Using `power.ira()` function in the `PowerUpR` package (Bulus et al., 2021), an optimal treatment group sampling rate of $p = 0.33$ produces a power rate of 0.77 (see the code chunk below). This is a little below commonly accepted nominal power rate of 0.80. $es = 0.50$ means the minimum meaningful standardized treatment effect is 0.50. $g = 1$ means only pretest is included as the covariate. $r2 = .25$ means explanatory power of the pretest and treatment variable together is 0.25 (R-squared). $p = .33$ means the treatment group sampling rate is 0.33. Finally, $n = 100$ means the total sample size 100 (treatment + control groups).

```
power.ira(es = 0.50, g = 1, r2 = 0.25,
          p = 0.33, n = 100)
Statistical power:
-----
0.767
-----
Degrees of freedom: 97
Standardized standard error: 0.184
Type I error rate: 0.05
Type II error rate: 0.233
Two-tailed test: TRUE
```

The power rate for the optimal design with $p = 0.33$ is 0.77. This is the maximum power rate we could obtain with 1000 TL. Before we continue with the optimal design, we should check the power rate and the increase the total cost had we chosen the balanced design ($p = 0.50$). The code chunk below re-runs the design with $p = 0.50$. The output indicates that if we preferred a balanced design with 100 students, the experiment would have had a power rate of 0.82. However, the total cost would have been 1,250 TL ($50 \times 20 + 50 \times 5 = 1250$). Since the total cost is fixed, our best option is to use the unbalanced design.

```
# total cost = 1250
# total cost = 50*20 + 50*5 = 1250
power.ira(es = 0.50, g = 1, r2 = 0.25,
          p = 0.50, n = 100)
Statistical power:
-----
0.815
-----
Degrees of freedom: 97
Standardized standard error: 0.173
Type I error rate: 0.05
Type II error rate: 0.185
Two-tailed test: TRUE
```

In the next section, we will assume that the total cost is not fixed. This may happen if we did not write a preset amount in the grant proposal and would like to justify incurred cost for an adequately powered experiment for accountability purposes. We could afford using more money from the allocated BAP fund. We want to demonstrate that we opted for a more cost-efficient design while preserving the nominal power rate of 0.80.

Cost-efficient Sample Size Allocation under Flexible Cost

In this step, we may try to find the sample size that would produce a power rate of 0.80 (power = 0.80 is the default, not shown in the code chunk), for the optimal treatment group sampling rate ($p = 0.33$) and for the balanced treatment group sampling rate ($p = 0.50$). Using `mrss.ira()` function in the `PowerUpR` package we reach a sample size of 108 for $p = 0.33$ and 96 for $p = 0.50$. Since in both cases the power rate is 0.80 by default, one would prefer to choose the design with the least total cost.

```
mrss.ira(es = 0.50, g = 1, r2 = 0.25,
         p = 0.33)
n = 108
mrss.ira(es = 0.50, g = 1, r2 = 0.25,
         p = 0.50)
n = 96
```

Entering sample sizes obtained from the code chunk above in the excel sheet (shaded in yellow), we find the cost associated with the unbalanced and balanced design (see Figure 2). An unbalanced design will cost 1,080 TL whereas a balanced design will cost 1,200 TL. If we use the optimal design (cost-efficient) with $p = 0.33$, we save 120 TL.

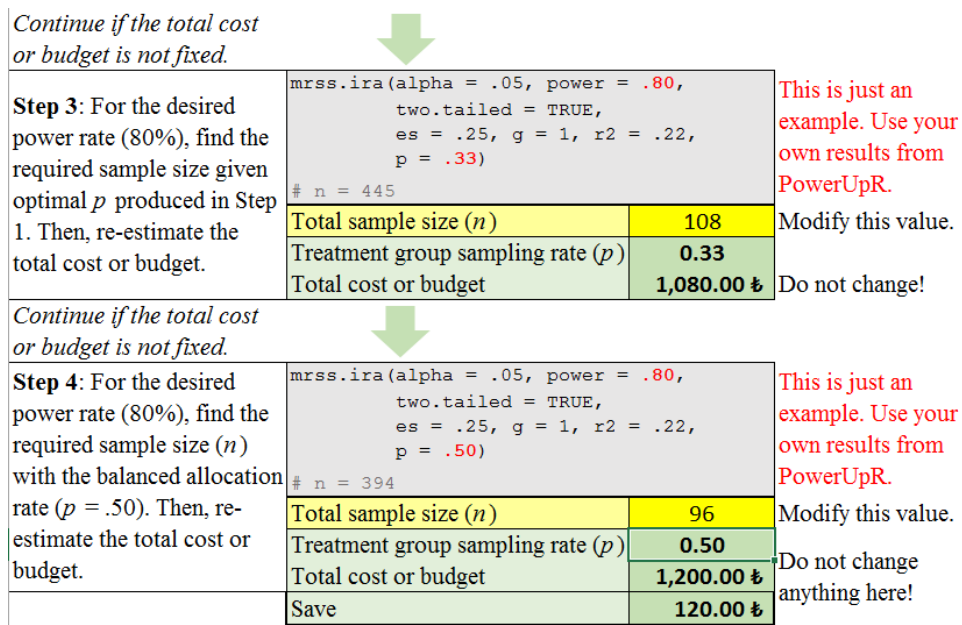

Figure 2. Cost-efficient design under flexible total cost.

The amount saved is not substantial. However, if the cost is covered from our own pocket it may matter. If we request the amount from the funding agency we can also prefer the balanced design. A balanced design has some other benefits in the estimation; it is less likely that the assumption of homogeneity of variance across treatment and control groups will be violated.

Stage 2 – Scaling Up

Assume that the earlier pilot study produced the expected impact of Cohen’s $d > 0.50$ on the student outcomes. When an intervention is considered as effective and scalable, the next step is to expand the intervention to serve more people covering greater geographical areas and evaluate its effectiveness. However, more people and larger geographical area also means, more often than not, that there isn’t a single population. In other words, for example, people may differ culturally and socioeconomically. Also, people may live in places with different geographical characteristics and climate. At smaller scale people may resemble each other (homogeneity) but at larger scale they also differ (heterogeneity). Surely, culture, socioeconomic factors, geographical area, and climate are not the only factors on which people differ. For example students in the same school academically resemble each other because they have similar opportunity to learn at schools (share the same teachers and school resources) but they academically differ from other schools. Evaluation of programs deployed at larger scale requires specialized statistical tools to take into account sources of homogeneity and

heterogeneity. Thus, multilevel models (also known as mixed models or hierarchical models) are often used to evaluate effectiveness of programs. To learn more about evaluation of social programs using multilevel models refer to Bulus (2022), Bulus and Dong (2021, 2022), Bulus and Sahin (2019), Dong and Maynard (2013), Dong et al. (2021), and references therein.

For the next stage, assume we want to deploy the intervention at a larger scale. Also assume we applied Scientific and Technological Research Council of Türkiye (known as TÜBİTAK) to fund our research with a preset amount of 50,000 TL in the budget proposal. There are two possible options. We can randomly assign students into the treatment and control groups within schools, or we can randomly assign schools into the treatment and control groups. For the former, the intervention takes place at the student level, for the latter, it is at the school level. However, assigning students into the treatment control groups within a school comes with several drawbacks. First, depriving some students from the intervention within the same organization may be unethical and create social and behavioral inequalities among students (“I am in the intervention group, you are not!”). Second, if one classroom is assigned to treatment while the other to control, comparability of groups within the school is questionable. On the other hand, if students are randomly assigned into the treatment and control group regardless of which classrooms they belong, it raises contamination issues. Students in the treatment and those in the control group are in the same classroom; thus, they can interact and learn from each other. Third, it might be more manageable to deploy the intervention at the school level; therefore, it is reasonable to assign schools into the treatment and control groups rather than students within schools. This type of design is referred to as cluster-randomized trials (see, Bloom, 2005; Bloom et al., 1999; Boruch, 2005; Boruch et al., 2002; Boruch & Foley, 2000; Bulus & Sahin, 2019; Cook, 2002; 2005; Mostseller & Boruch, 2002, among many others).

First, let’s describe the analytic model for a cluster-randomized trial. In addition to the analytic model in Equation 1, pretest score is group-mean centered ($X_{ij} - \bar{X}_j$) at level 1 (student level) and group means (\bar{X}_j) are re-introduced at level 2 (school level). Schools are randomly assigned into the treatment and control groups. Thus, treatment variable (T_j) is at level 2 (school level). The analytic model for the two-level cluster-randomized trial can be formulated as

Level 1 (student):	$Y_{ij} = \beta_{0j} + \beta_{1j}(X_{ij} - \bar{X}_j) + r_{ij}$	
Level 2 (school):	$\beta_{0j} = \gamma_{00} + \gamma_{01}(T_j) + \gamma_{02}(\bar{X}_j) + \mu_{0j}$	(2)
	$\beta_{1j} = \gamma_{10}$	
Mixed model:	$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{01}(T_j) + \gamma_{02}(\bar{X}_j) + \gamma_{10}(X_{ij} - \bar{X}_j) + \mu_{0j} + r_{ij}$	(3)

which indicates that the posttest score of student i in school j (Y_{ij}) can be predicted by their treatment status (T_j), mean pretest score (\bar{X}_j) of the school, and group-mean centered pretest score ($X_{ij} - \bar{X}_j$) of the student. γ_{00} is the intercept, γ_{01} is the treatment effect, γ_{02} is the coefficient for the mean pretest score, γ_{03} is the coefficient for the group-mean centered pretest score, μ_{0j} is the random effect associated with school j , and r_i is the residual at the student level (the part that cannot be explained by student level variables).

Several additional parameters are needed for planning a cluster-randomized trial compared to the pilot study in Stage 1. One parameter of interest is the intra-class correlation coefficient (ICC, also denoted as ρ) which indicates the extent to which a measure of interest (e.g. science achievement) varies between schools. Zopluogu (2012) reported ICC values for 4th grade science achievement measure using two cycles of TIMSS (2003 and 2007). The average of the ICC was 0.27 across all countries participating in TIMSS (Min: 0.21, Max = 0.36). This is the ICC value we will use in power analysis (for pedagogical purposes); however, one should prefer a specific ICC based on Türkiye’s data (assuming the research will take place in Türkiye).

The other parameter that needs to be known is the explanatory power of the pretest at student and school levels (level 1 and 2). Small scale pilot studies are often conducted within a school, R-squared value from these models can be substituted for student level R-squared value (R_1^2) in a two-level model. Therefore, the R_1^2 , which is the explanatory power of the pretest at the student level can be specified as the approximate value of 0.25 obtained via simulation. Let’s assume that the approximate R-squared for level 1 extends to level 2 ($R_2^2 = 0.25$). Nonetheless, it is preferable that R_2^2 value is also gleaned from earlier studies or data (see Bulus & Sahin, 2019).

Number of students per school is another parameter that needs to be justified. It is reasonable to have 25 students in a classroom and have two classrooms per school (50 students in total). Earlier, we decided that 0.50 is the minimum meaningful standardized effect. Often, when a program is implemented at a larger scale, the

treatment effect could differ substantially from the pilot study. One may find a smaller effect due to diversity in the larger sample, problems with up-scaling the intervention, or program fidelity. For illustration purposes, assume we decided on a minimum meaningful standardized effect of 0.25. This means, for the intervention to be considered effective at scale (applying to all schools in a region or country) the experiment should produce an effect 0.25 or above. One could also consider a three-level cluster-randomized trial (students: level 1, classrooms: level 2, schools: level 3), however often the variance attributed to the classroom level is small and can be ignored (see Bulus & Dong, 2022; Zhu et al., 2011). We will continue designing a two-level cluster-randomized trial (students: level 1, schools: level 2).

Assume the unique cost per student in a treatment school is 20 TL and in a control school is 5 TL. By “unique” cost we mean that costs at the higher level (overhead costs, staff, and intervention; simply anything at the school level) has not been reflected on the student level costs. Further assume there are some unique costs associated with each school (500 TL for each treatment schools, 50 TL for each control school). Again, by “unique” cost we mean that costs at the lower level (testing, copying; simply anything at the student level) has not been reflected on the school level cost.

As in the “Stage 1 – Pilot Study” section earlier, in what follows we will consider two scenarios. In the first scenario, we will assume that the total cost is fixed (determined by the TÜBİTAK). In this case, we want to show that we choose a design that maximized the power rate among cost-equivalent designs. In the second scenario, perhaps before submitting the grant proposal to the TÜBİTAK, we want to show that we opted for a cost efficient sample for a desired level of accuracy (flexible cost). In this case, we want to show that we choose a design that minimized the total cost among power-equivalent designs.

Optimal Sample Size Allocation under Fixed Cost

We will use `cosa.crd2()` function in the `cosa` R package (Bulus & Dong, 2021a, 2021b) to find the optimal sample size in treatment and control groups, and the number of schools under cost constraints. Arguments in the `cosa.crd2()` function can be interpreted in the following fashion:

- o `order = 0`: This is a cluster-randomized trial. Unlike a cluster-level regression discontinuity design, treatment group assignment is random. Thus, we do not need to model the assignment mechanism.
- o `round = FALSE`: The solution will not be rounded. If `TRUE`, the solution takes into account the discrete nature of the sample in calculating the power rate or the total cost.
- o `cn1 = c(20, 5)`: The marginal cost per student in treatment and control group is 20 TL and 5 TL, respectively. The order is important. If confused, check the output.
- o `cn2 = c(500, 50)`: The marginal cost per treatment and control school is 500 TL and 50 TL, respectively. The order is important. If confused, check the output.
- o `constrain = "cost"`: The constraint is placed on the total cost because total cost is fixed which is `cost = 50000`. When `round = TRUE` (the default) the total cost in the output may slightly change.
- o `es = 0.25`: The minimum meaningful effect size is 0.25. *Warning*: This should not be the estimate from earlier research. Instead, it should be justified using substantive knowledge, and via consulting experts and stake-holders as to what amount of minimum improvement matters to policy and practice.
- o `rho2 = 0.27`: The ICC is 0.27. In this context, ICC can be defined as the ratio of the school level variance to the total variance in the outcome obtained from the unconditional random-intercepts model.
- o `r21 = 0.25`: The explanatory power of pretest and covariates at level 1 (student level) is 0.25.
- o `g2 = 1`: Only school mean pretest score is included in the model (one covariate at level 2 – or school level).
- o `r22 = 0.25`: The explanatory power of pretest and covariates at level 2 (school level) is 0.25. *Warning*: Note that power formulas assume that the R-squared value includes explanatory power of the treatment variable, school mean pretest score and other covariates at the school level (for a cluster-randomized trial). When R-squared is gleaned from existing data the treatment variable is often absent. Using only school mean pretest score and covariates to compute the R-squared value provides a slightly pessimistic scenario in which we may need extra few clusters to reach the desired level of accuracy or power rate. Since we will have a larger sample this does not constitute a problem.

- $n_1 = 50$: There are 50 students per school. This number can be obtained from administrative records, published literature or data (e.g. TIMSS, PIRLS, and PISA) using averages or harmonic means (see Dong & Maynard, 2013).
- $p = c(0.20, 0.50)$: The treatment group sampling rate will be optimized within the bounds 0.20 and 0.50. Providing reasonable bounds helps with the convergence.
- $n_2 = \text{NULL}$: The sample size at level 2 will be calculated, which is the number of schools. This argument need not be specified since this is the default specification.

After specifying these arguments we can run the function as in the following code chunk. Make sure the installed `cosa` R package is called into the current R session with `library(cosa)` command.

```
library(cosa)
# fixed total cost - optimal p and n2
cosa.crd2(order = 0, round = FALSE,
  cn1 = c(20, 5), cn2 = c(500, 50),
  constrain = "cost", cost = 50000,
  es = 0.25, rho2 = 0.27,
  r21 = 0.25, g2 = 1, r22 = 0.25,
  n1 = 50, p = c(0.20, 0.50), n2 = NULL)
Solution converged with LBFGS
Rounded solution:
-----
 [n1]      n2    <p< [cost]  mdes 95%lcl 95%ucl power
    50 74.536 0.309 50000 0.329 0.098 0.56 0.567
-----
Per unit marginal costs:
Level 1 treatment: 20
Level 1 control: 5
Level 2 treatment: 500
Level 2 control: 50
-----
MDES = 0.329 (with power = 0.80)
power = 0.568 (for ES = 0.25)
-----
[: point constrained (fixed)
<<: bound constrained
Random assignment design
```

There are several things that should be noted in the output above. Considering differential cost per treatment and control groups, the optimal treatment group sampling rate is 0.309 and researchers can afford to recruit around 75 schools (0.309 x 75 in treatment group). Such a design produce a power rate of 0.567.

A natural question to ask is “Does increase in power rate due to using an unbalanced design worth it?” To answer this question, one can specify $p = 0.50$ and check the power rate for the balanced design. While preserving the total cost of 50,000 TL, one would need to sample around 56 schools (see the code chunk below). The power rate for this balanced design is 0.508. The more cost for treatment and control group units differ the more discrepancy in power rates will be observed. If power loss due to using a balanced design is trivial, one could opt for the balanced design. In this case, although power rate is higher in the optimal design earlier, it is still well below the nominal power rate of 0.80. If 50,000 TL is all researchers have, the unbalanced design is the best bet.

```
# fixed total cost - balanced design
cosa.crd2(order = 0, round = FALSE,
          cn1 = c(20,5), cn2 = c(500,50),
          constrain = "cost", cost = 50000,
          es = 0.25, rho2 = 0.27,
          r21 = 0.25, g2 = 2, r22 = 0.25,
          n1 = 50, p = 0.50, n2 = NULL)
Solution converged with LBFGS
Exact solution:
-----
  [n1]      n2 [p] [cost]  mdes 95%lcl 95%ucl power
    50 55.556 0.5 50000 0.354 0.105 0.603 0.508
-----
Per unit marginal costs:
Level 1 treatment: 20
Level 1 control: 5
Level 2 treatment: 500
Level 2 control: 50
-----
MDES = 0.354 (with power = 80)
power = 0.508 (for ES = 0.25)
-----
[]: point constrained (fixed)
<<: bound constrained
Random assignment design
```

Cost-efficient Sample Size Allocation under Flexible Cost

We may want to justify the cost associated with the intervention and request the amount from a funding agency. In this case, we want to show that we opted for a cost-efficient design. Another scenario could be that we may have already received the fund without a declared fixed cost and may try to save money for some other unseen expenditures while preserving the precision of the experiment. Different from previous section, the total cost is flexible but the precision is fixed. In other words, researchers want to reach a desired power rate of 0.80 (or higher). Therefore, the fixed power rate can be specified with `constrain = "power"` and `power = 0.80`. Other arguments remain the same except that `cost = 50000` is removed because it is not fixed. If the total cost is specified accidentally the argument will be ignored. The following code chunk demonstrates how to find the sample size for the cost-efficient design.

```
# flexible total cost - cost efficient p and n2
cosa.crd2(order = 0, round = FALSE, cn1 = c(20,5), cn2 = c(500,50),
          constrain = "power", power = 0.80,
          es = 0.25, rho2 = 0.27,
          r21 = 0.25, g2 = 1, r22 = 0.25,
          n1 = 50, p = c(0.20,0.50), n2 = NULL)
Solution converged with SLSQP
Exact solution:
-----
  [n1]      n2  <p<    cost mdes 95%lcl 95%ucl [power]
    50 128.192 0.306 85526.92 0.25 0.075 0.425 0.8
-----
Per unit marginal costs:
Level 1 treatment: 20
Level 1 control: 5
Level 2 treatment: 500
Level 2 control: 50
-----
MDES = 0.25 (with power = 0.80)
power = 0.80 (for ES = 0.25)
-----
[]: point constrained (fixed)
<<: bound constrained
Random assignment design
```

The treatment group sampling rate did not change from the previous section because marginal cost information did not change ($p = 0.306$). However, we need to recruit about 128 schools which costs 85,516 TL. How much would it cost, if were to plan for a balanced design? To answer this question, we need to fix treatment group sampling rate at 0.50 and re-run the code (see the code chunk below). Had we decided on a balanced design, it would have cost 92,258 TL while preserving the same precision level. By using a cost-efficient design we save 6,742 TL. This is a non-trivial amount. Again, as marginal cost per unit in treatment group and per unit in control group differ, the difference between cost-efficient design and balanced design will be greater.

```
# flexible total cost - balanced design
cosa.crd2(order = 0, round = FALSE,
  cn1 = c(20,5), cn2 = c(500,50),
  constrain = "power", power = 0.80,
  es = 0.25, rho2 = 0.27,
  r21 = 0.25, g2 = 1, r22 = 0.25,
  n1 = 50, p = 0.50, n2 = NULL)

Solution converged with SLSQP
Exact solution:
-----
[n1]      n2 [p]      cost mdes 95%lcl 95%ucl [power]
  50 109.194 0.5 98274.99 0.25  0.075  0.425    0.8
-----

Per unit marginal costs:
Level 1 treatment: 20
Level 1 control: 5
Level 2 treatment: 500
Level 2 control: 50
-----

MDES = 0.25 (with power = 0.80)
power = 0.80 (for ES = 0.25)
-----

[]: point constrained (fixed)
<<: bound constrained
Random assignment design
```

Further Reduction in Cost by Collecting Information on Schools and Students

Collecting more information and increasing explanatory power of covariates at the school level will bump up the power rate (Bulus, 2022; Bulus & Sahin, 2019). For example, including students' socioeconomic status (S_{ij}) along with their pretest score (X_{ij}) may increase level 1 R-squared value from 0.25 to 0.50. Likewise, including schools' mean socioeconomic status (\bar{S}_j) along with the schools' mean pretest (\bar{X}_j) may increase level 2 R-squared value from 0.25 to 0.50. Of course, the choice of socio-economic status variable is not arbitrary. It is one of the most studied variable in education research that is of interest to policy and practice (e.g., Bulus & Koyuncu, 2021; Dong et al., 2022; Koyuncu et al., 2022; Ozcan & Bulus, 2022). It may be the main research interest or it may be an important variable that should be statistically controlled for. In the context of ICA-POE intervention, it is likely that students coming from well-to-do families may already be familiar with computer assisted educational games. Thus, it is reasonable to statistically control for socioeconomic status. Such practice not only adjusts treatment effect estimates for socioeconomic status but also increases its precision. An increase in the precision is due to an increase in the explanatory power of the covariates. This means that the experiment will have a higher power rate for the minimum meaningful standardized effect of interest.

In addition to the analytic model in Equation 3, group-mean centered socio-economic status ($S_{ij} - \bar{S}_j$) is added at the student level and group means (\bar{S}_j) are added at the school level. The analytic model for the two-level cluster-randomized trial can be formulated as

Level 1 (student):	$Y_{ij} = \beta_{0j} + \beta_{1j}(X_{ij} - \bar{X}_j) + \beta_{2j}(S_{ij} - \bar{S}_j) + r_{ij}$	
	$\beta_{0j} = \gamma_{00} + \gamma_{01}(T_j) + \gamma_{02}(\bar{X}_j) + \gamma_{03}(\bar{S}_j) + \mu_{0j}$	(4)
Level 2 (school):	$\beta_{1j} = \gamma_{10}$	
	$\beta_{2j} = \gamma_{20}$	
Mixed model:	$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{01}(T_j) + \gamma_{02}(\bar{X}_j) + \gamma_{03}(\bar{S}_j) + \gamma_{10}(X_{ij} - \bar{X}_j) + \gamma_{20}(S_{ij} - \bar{S}_j) + \mu_{0j} + r_{ij}$	(5)

In addition to the analytic model in Equation 3, γ_{03} is the coefficient for schools' socio-economic status and γ_{20} is the coefficient for students' group-mean centered socio-economic status. Explanatory power of covariates at level 1 is re-specified to reflect addition of students' group-mean centered socio-economic status ($r21 = 0.50$). Number of covariates and explanatory power of covariates at level 2 are re-specified to reflect addition of schools' socioeconomic status ($g2 = 2$ and $r22 = 0.50$). Number of schools, treatment group sampling rate, and total cost for the cost-efficient design can be found using the code chunk below.

```
# flexible total cost - cost efficient p and n2
# further reduction by increasing R-squared values
cosa.crd2(order = 0, round = FALSE,
           cn1 = c(20,5), cn2 = c(500,50),
           constrain = "power", power = 0.80,
           rho2 = 0.27, r21 = 0.50, g2 = 2, r22 = 0.50,
           n1 = 50, p = c(0.20,0.50), n2 = NULL)
Solution converged with SLSQP
Exact solution:
-----
[n1]      n2    <p<    cost mdes 95%lcl 95%ucl [power]
  50 86.427 0.304 57485.1 0.25  0.075  0.425    0.8
-----
Per unit marginal costs:
Level 1 treatment: 20
Level 1 control: 5
Level 2 treatment: 500
Level 2 control: 50
-----
MDES = 0.25 (with power = 0.80)
power = 0.80 (for ES = 0.25)
-----
[: point constrained (fixed)
<<: bound constrained
Random assignment design
```

Results indicate that we need about 87 schools. The treatment group sampling rate is 0.304. If we assign 0.304 of 87 schools to treatment condition and the rest to control group, the total cost will be 57,485 TL. The earlier cost-efficient design had a total cost of 85,527 TL. The difference is striking. By collecting more information on students and schools we save 28,042 TL while preserving the nominal power rate of 0.80.

Further Reduction in Cost by Block-randomization

So far, designs assumed that there is a single population to which we would like to generalize results. In this case, we can randomly sample schools from the sampling frame². However, there are regional differences within the country with respect to geographical characteristics, socio-economic profile, and regional development plans. These regional differences may not be represented in the sample. Thus, the assumption that all schools come from the same population may pose problems with generalizations. Turkish Statistical Institution (known as TÜİK) divided the Türkiye into 12 primary statistical regions using population size, geographical characteristics, socio-economic profile, and regional development plans. Within these 12 primary statistical regions, there are

² Sampling frame includes a list of all schools in the country.

26 secondary, and 81 tertiary statistical regions. We should make sure that each of these statistical regions is represented in the sample so that we can confidently generalize results. For illustration purposes, we will only consider 12 primary statistical regions.

We will make sure that within each statistical region there is at least one school in treatment group and one school in control group. Therefore, schools will be randomly assigned to treatment and control groups within each statistical region. Statistical regions can be referred to as blocks. Randomly assigning schools to treatment and control groups within each statistical region is called block-randomization. It is likely that intercept and treatment effect will change from block-to-block. Since the 12 blocks are not a random sample of larger pool of blocks, their effects are non-random. In other words, intercept and treatment effect may change from block-to-block non-randomly. This can be modeled as fixed intercepts and fixed slopes for the treatment effect in the statistical model. If blocks were a random sample of a larger pool of blocks, we needed to introduce level 3 (random blocks). Since they are fixed, block information will be introduced as level 2 covariates at the school level. The analytic model takes the form of

Level 1 (student):	$Y_{ij} = \beta_{0j} + \beta_{1j}(X_{ij} - \bar{X}_j) + \beta_{2j}(S_{ij} - \bar{S}_j) + r_{ij}$	
Level 2 (school):	$\beta_{0j} = \gamma_{00} + \gamma_{01}(T_j) + \gamma_{02}(\bar{X}_j) + \gamma_{03}(\bar{S}_j) + \gamma_{04}(B_2) + \dots + \gamma_{0(14)}(B_{12}) + \gamma_{0(15)}(T_j B_2) + \dots + \gamma_{0(25)}(T_j B_{12}) + \mu_{0j}$	(6)
	$\beta_{1j} = \gamma_{10}$	
	$\beta_{2j} = \gamma_{20}$	
Mixed model:	$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{01}(T_j) + \gamma_{02}(\bar{X}_j) + \gamma_{03}(\bar{S}_j) + \gamma_{10}(X_{ij} - \bar{X}_j) + \gamma_{20}(S_{ij} - \bar{S}_j) + \gamma_{04}(B_2) + \dots + \gamma_{0(14)}(B_{12}) + \gamma_{0(15)}(T_j B_2) + \dots + \gamma_{0(25)}(T_j B_{12}) + \mu_{0j} + r_{ij}$	(7)

In addition to the analytic model in Equation 5, γ_{04} to $\gamma_{0(14)}$ are intercepts for each block (B_2 to B_{12}), which are departures from the intercept of the first block (γ_{00} is the intercept for B_1 , which is designated as the reference). $\gamma_{0(15)}$ to $\gamma_{0(25)}$ are treatment effects for each block (B_2 to B_{12}), which are departures from the treatment effect in the first block (γ_{01} is the treatment effect for B_1). Explanatory power of covariates at level 2 is re-specified to reflect addition of blocks as covariates ($\chi^2 = 0.70$). Number of covariates at level 2 are re-specified to reflect addition of 11 blocks and 11 blocks interacting with treatment variable ($\sigma^2 = 2+11+11$). Number of schools, treatment group sampling rate, and total cost for the cost-efficient design can be found using the code chunk below.

```
# flexible total cost - cost efficient p and n2
# further reduction by including regions as blocks
# eleven additional intercepts (one region is the reference)
# eleven treatment effects (one region is the reference)
cosa.crd2(order = 0, round = FALSE,
  cn1 = c(20,5), cn2 = c(500,50),
  constrain = "power", power = 0.80,
  es = 0.25, rho2 = 0.27,
  r21 = 0.50, g2 = 2+11+11, r22 = 0.70,
  n1 = 50, p = c(0.20,0.50), n2 = NULL)
Solution converged with SLSQP
Exact solution:
-----
[n1]      n2  <p<      cost mdes 95%lcl 95%ucl [power]
  50 57.646 0.287 37163.75 0.25 0.074 0.426 0.8
-----
Per unit marginal costs:
Level 1 treatment: 20
Level 1 control: 5
Level 2 treatment: 500
Level 2 control: 50
-----
MDES = 0.25 (with power = 0.80)
power = 0.80 (for ES = 0.25)
-----
[: point constrained (fixed)
<<: bound constrained
Random assignment design
```

Results indicate that we need about 58 schools across 12 blocks (4.83 schools per block on average). The treatment group sampling rate is 0.287 on average across 12 blocks. If we assign 0.287 (on average) of 58 schools to treatment condition and the rest to the control group, the total cost will be 37,164 TL. The earlier cost-efficient design had a total cost of 57,485 TL. The reduction in total cost is striking. By block-randomization, we save an additional 20,321 TL while preserving the nominal power rate of 0.80.

Conclusion

Developing, implementing, and gauging effectiveness of an intervention requires funding. The cost may be incurred by a novel method, materials, logistics, data collection, etc. The marginal cost per subject in treatment and control groups may differ. Often, per unit cost in treatment group is higher than per unit cost in control group. In such cases, it is possible to assign less subject to treatment group. This tutorial illustrates how to design cost-efficient randomized experiments from pilot studies to interventions at scale. One may want to maximize the power rate while keeping the total cost at or under a fixed amount, or they may want to minimize the total cost (flexible cost) while keeping the power rate at or above a nominal power rate (often 0.80). Cost-efficiency can be further achieved via including pretest/covariates at the cluster level and/or block-randomization which further improves experiment's precision or reduce the cost (Bulus & Koyuncu, 2021; Bulus & Sahin, 2019).

Caution is needed when optimal treatment group sampling rate (p) is of interest with severe cost differences between treatment and control group units. When marginal cost information is very different for treatment and control group units, the algorithm may produce sub-optimal solutions. Specification of bound constraints in the form of $p = c(0.20, 0.50)$ and/or `local.solver = "MMA"` is recommended. Alternatively, a range of p can be specified manually in the function to check any abnormalities.

Table 1. Commonly used Designs in the cosa R Package

cosa R Function	Design Characteristics (with Examples from Education) Use when:
Multisite Randomized Trials	
cosa.bird2f1(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • There are several pre-determined schools (not randomly selected). • Students are randomly assigned to treatment and control groups within each school. • Classroom information is ignored. • The outcome data is at the student level. • Treatment effect varies non-randomly across school (fixed treatment effects). • School indicator variables and their interaction with the treatment indicator are added to the statistical model.
cosa.bird2(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • Schools are randomly selected from a larger pool of schools. • Students are randomly assigned to treatment and control groups within each school. • Classroom information is ignored. • The outcome data is at the student level. • Intercept and treatment effect varies randomly across schools (random treatment effects).
cosa.bird3(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • Schools are randomly selected from a larger pool of schools. • Students are randomly assigned to treatment and control groups within each classroom. • Classroom information is considered. • The outcome data is at the student level. • Intercept and treatment effect varies randomly across classroom and school levels (random treatment effects).
Cluster-randomized Trials	
cosa.crd2(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • Schools are randomly selected from a larger pool of schools. • Schools are randomly assigned to treatment and control groups. • Classroom information is ignored. • The outcome data is at the student level.
cosa.crd3(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • Schools are randomly selected from a larger pool of schools. • Schools are randomly assigned to treatment and control groups. • Classroom information is considered. • The outcome data is at the student level.
Multisite Cluster-randomized Trials	
cosa.bcrd3f2(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • There are several pre-determined states (not randomly selected). • Schools are randomly assigned to treatment and control groups within each state. • Classroom information is ignored. • The outcome data is at the student level. • State indicator variables and their interaction with the treatment indicator are added to the statistical model.
cosa.bcrd3r2(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • States are randomly selected from a larger pool of states. • Schools are randomly assigned to treatment and control groups in each state. • Classroom information is ignored. • The outcome data is at the student level. • Intercept and treatment effect varies randomly across state levels.
cosa.bcrd4f3(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • There are several pre-determined states (not randomly selected) in the sample. • Schools are randomly assigned to treatment and control groups within each state. • Classroom information is considered. • The outcome data is at the student level. • State indicator variables and their interaction with the treatment indicator are added to the statistical model.

cosa.bcrd4r3(order=0,)	<ul style="list-style-type: none"> • States are randomly selected from a larger pool of states. • Schools are randomly assigned to treatment and control groups in each state. • Classroom information is considered. • The outcome data is at the student level. • Intercept and treatment effect varies randomly across state levels.
<p><i>Note.</i> The order=0 argument indicates that the function will be used to optimize treatment group sampling rate and/or sample size at one or more levels in a randomized trial (not regression discontinuity design). Further details can be found in the cosa R package. For example, type and run ?cosa.crd2 in the R console to access information on the cosa.crd2() function.</p>	

One thing to keep in mind is that heterogenous target population is one of the main reasons average treatment effects diminish at scale. Treatment effect heterogeneity is an important part of the policy/program evaluation as indicates for whom the program works well and for whom it does not. One strategy is to divide the heterogeneous target population into homogeneous subsets known as blocks. Random sample is drawn within each block. Random assignment into the treatment and control group also takes place within each block. In this illustration, although blocks were considered fixed (an exhaustive list of blocks), they may very well be random (random sample of them). For example, instead of using the exhaustive list of 12 primary statistical regions, one may consider 81 tertiary statistical regions (states) as blocks, and randomly sample from them. For example, they may randomly sample two states from each of the 12 primary statistical regions. In this case, one could use cosa.bcrd3r2() function in the cosa R library. Characteristics of commonly used designs are described in Table 1. Scholars can use this table to navigate through various designs.

References

- Akpınar, E. (2014). The use of interactive computer animations based on POE as a presentation tool in primary science teaching. *Journal of Science Education and Technology, 23*(4), 527-537. <https://doi.org/10.1007/s10956-013-9482-4>
- Bloom, H. S. (2005). Randomizing groups to evaluate place-based programs. In H. S. Bloom (Ed.), *Learning more from social experiments evolving analytic approaches* (pp. 115–172). Sage.
- Bloom, H. S., Bos, J. M., & Lee, S. W. (1999). Using cluster random assignment to measure program impacts: Statistical Implications for the evaluation of education programs. *Evaluation Review, 23*(4), 445–469. <https://doi.org/10.1177%2F0193841X9902300405>
- Borenstein, M., Hedges, L. V., & Rothstein, H. (2012). CRT Power. Teaneck, NJ: Biostat. [Software]
- Boruch, R. F. (2005). Better evaluation for evidence based policy: Place randomized trials in education, criminology, welfare, and health. *The Annals of American Academy of Political and Social Science, 599*. <https://doi.org/10.1177%2F0002716205275610>
- Boruch, R. F., DeMoya, D., & Snyder, B. (2002). The importance of randomized field trials in education and related areas. In F. Mosteller & R. F. Boruch (Eds.), *Evidence matters: Randomized fields trials in education research* (pp. 50–79). Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Boruch, R. F. & Foley, E. (2000). The honestly experimental society. In L. Bickman (Ed.), *Validity and social experiments: Donald Campbell's legacy* (pp. 193–239). Sage.
- Bulus, M. (2021). Sample size determination and optimal design of randomized/non-equivalent pretest-posttest control-group designs. *Adiyaman Univesity Journal of Educational Sciences, 11*(1), 48-69. <https://doi.org/10.17984/adyuebd.941434>
- Bulus, M. (2022). Minimum detectable effect size computations for cluster-level regression discontinuity: Specifications beyond the linear functional form. *Journal of Research on Education Effectiveness, 15*(1), 151-177. <https://doi.org/10.1080/19345747.2021.1947425>
- Bulus, M., & Dong, N. (2021a). Bound constrained optimization of sample sizes subject to monetary restrictions in planning of multilevel randomized trials and regression discontinuity studies. *The Journal of Treatmental Education, 89*(2), 379–401. <https://doi.org/10.1080/00220973.2019.1636197>
- Bulus, M., & Dong, N. (2021b). cosa: Bound constrained optimal sample size allocation. R package version 2.1.0. <https://CRAN.R-project.org/package=cosa>
- Bulus, M., & Dong, N. (2022). Consequences of ignoring a level of nesting in blocked three-level regression discontinuity designs: Power and Type I error rates. [Manuscript in preperation].
- Bulus, M., Dong, N., Kelcey, B., & Spybrook, J. (2021). PowerUpR: Power analysis tools for multilevel randomized treatments. R package version 1.1.0. <https://CRAN.R-project.org/package=PowerUpR>

- Bulus, M., & Koyuncu, I. (2021). Statistical power and precision of experimental studies originated in the Republic of Turkey from 2010 to 2020: Current practices and some recommendations. *Journal of Participatory Education Research*, 8(4), 24-43. <https://doi.org/10.17275/per.21.77.8.4>
- Bulus, M., & Sahin, S. G. (2019). Estimation and standardization of variance parameters for planning cluster-randomized trials: A short guide for researchers. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 10(2), 179-201. <https://doi.org/10.21031/epod.530642>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Cook, T. D. (2002). Randomized experiments in educational policy research: A critical examination of the reasons the educational evaluation community has offered for not doing them. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 24, 175–199. <https://doi.org/10.3102%2F01623737024003175>
- Cook, T. D. (2005). Emergent principles for the design, implementation, and analysis of cluster-based experiments in social science. *The Annals of American Academy of Political and Social Science*, 599. <https://doi.org/10.1177%2F0002716205275738>
- Dong, N., & Maynard, R. (2013). PowerUp!: A tool for calculating minimum detectable effect sizes and minimum required sample sizes for experimental and quasi-experimental design studies. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 6(1), 24-67. <https://doi.org/10.1080/19345747.2012.673143>
- Dong, N., Curenton, S. M., Bulus, M., & Ibekwe-Okafor, N. (2022). Investigating the differential effects of early child care and education in reducing gender and racial academic achievement gaps from kindergarten to 8th grade. *Journal of Education*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/00220574221104979>
- Dong, N., Spybrook, J., Kelcey, B., & Bulus, M. (2021). Power analyses for moderator effects with (non)random slopes in cluster randomized trials. *Methodology*, 17(2), 92-110. <https://doi.org/10.5964/meth.4003>
- Hedges, L. V., & Borenstein, M. (2014). Conditional Optimal Design in Three- and Four-Level Experiments. *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, 39(4), 257-281. <https://doi.org/10.3102/1076998614534897>
- Heyard, R., & Hottenrott, H. (2021). The value of research funding for knowledge creation and dissemination: A study of SNSF Research Grants. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-16. <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00891-x>
- Konstantopoulos, S. (2009). Incorporating Cost in Power Analysis for Three-Level Cluster-Randomized Designs. *Evaluation Review*, 33(4), 335-357. <https://doi.org/10.1177/0193841X09337991>
- Konstantopoulos, S. (2011). Optimal Sampling of Units in Three-Level Cluster Randomized Designs: An ANCOVA Framework. *Educational and Psychological Measurement*, 71(5), 798-813. <https://doi.org/10.1177/0013164410397186>
- Konstantopoulos, S. (2013). Optimal Design in Three-Level Block Randomized Designs with Two Levels of Nesting: An ANOVA Framework with Random Effects. *Educational and Psychological Measurement*, 73(5), 784-802. <https://doi.org/10.1177/0013164413485752>
- Koyuncu, I., Bulus, M., & Firat, T. (2022). The moderator role of gender and socioeconomic status in the relationship between metacognitive skills and reading scores. *Journal of Participatory Education Research*, 9(3), 82-97. <https://doi.org/10.17275/per.22.55.9.3>
- Lakens, D. (2022). Sample size justification. *Collabra: Psychology*, 8(1), 33267. <https://doi.org/10.1525/collabra.33267>
- Liu, X. (2003). Statistical Power and Optimum Sample Allocation Ratio for Treatment and Control Having Unequal Costs per Unit of Randomization. *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, 28(3), 231-248. <https://doi.org/10.3102/10769986028003231>
- Mosteller, F., & Boruch, R. F. (2002). *Evidence matters: Randomized trials in education research*. Brookings Institution Press.
- Ozcan, B., & Bulus, M. (2022). Protective factors associated with academic resilience of adolescents in individualist and collectivist cultures: Evidence from PISA 2018 large scale assessment. *Current Psychology*, 41, 1740-1756. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02944-z>
- R Core Team (2021). R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. Retrieved from <https://www.R-project.org>
- Raudenbush, S. W. (1997). Statistical Analysis and Optimal Design for Cluster Randomized Trials. *Psychological Methods*, 2(2), 173. <http://dx.doi.org/10.1037/1082-989X.2.2.173>
- Raudenbush, S. W., & Liu, X. (2000). Statistical Power and Optimal Design for Multisite Trials. *Psychological Methods*, 5, 199-213. <http://dx.doi.org/10.1037/1082-989X.5.2.199>
- Raudenbush, S. W., Spybrook, J., Congdon, R., Liu, X. F., Martinez, A., & Bloom, H. (2011). Optimal design software for multi-level and longitudinal research (Version 3.01) [Software].

- Zhu, P., Jacob, R., Bloom, H., & Xu, Z. (2011). Designing and analyzing studies that randomize schools to estimate intervention effects on student academic outcomes without classroom-level information. *Educational Evaluation and Policy Analysis, 34*(1), 45-68. <https://doi.org/10.3102%2F0162373711423786>
- Wu, S., Wong, W. K., & Crespi, C. M. (2017). Maximin Optimal Designs for Cluster Randomized Trials. *Biometrics, 73*(3), 916-926. <https://doi.org/10.1111/biom.12659>
- van Breukelen, G. J. P., & Candel, M. J. J. M. (2018). Efficient design of cluster randomized trials with treatment-dependent costs and treatment-dependent unknown variances. *Statistics in Medicine, 37*(21), 3027-3046. <https://doi.org/10.1002/sim.7824>
- Zopluoglu, C. (2012). A cross-national comparison of intra-class correlation coefficient in educational achievement outcomes. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology, 3*(1), 242-278.

Appendix

In what follows R-squared value is approximated via simulation using commonly reported statistics (means and standard deviations of pretest and posttest for treatment and control groups). Copy, paste & run the `sim.r.squared()` code in the R console.

```
sim.r.squared <- function(n.treatment = 30,
                          n.control = 27,
                          mean.pre.treatment = 4.30,
                          mean.pre.control = 3.81,
                          mean.post.treatment = 10.06,
                          mean.post.control = 6.88,
                          sd.pre.treatment = 1.85,
                          sd.pre.control = 1.61,
                          sd.post.treatment = 3.31,
                          sd.post.control = 1.88,
                          n.sim = 5000) {

  output <- matrix(nrow = n.sim, ncol = 4)
  colnames(output) <- c("cohen.d", "adj.r.squared",
                        "t-test (pre)", "t-test (post)")

  for(i in 1:n.sim) {
    # simulate responses
    pre.treatment <- rnorm(n = n.treatment,
                          mean = mean.pre.treatment,
                          sd = sd.pre.treatment)
    pre.control <- rnorm(n = n.control,
                        mean = mean.pre.control,
                        sd = sd.pre.control)
    post.treatment <- rnorm(n = n.treatment,
                            mean = mean.post.treatment,
                            sd = sd.post.treatment)
    post.control <- rnorm(n = n.control,
                          mean = mean.post.control,
                          sd = sd.post.control)

    # create treatment variable
    treatment <- rep(c(1,0),
                    c(length(pre.treatment), length(pre.control)))

    # combine data
    pre.test <- c(pre.treatment, pre.control)
    post.test <- c(post.treatment, post.control)
    data.set <- data.frame(treatment = treatment,
                          pre.test = pre.test, post.test = post.test)

    # ANCOVA
    result <- lm(post.test ~ treatment + pre.test, data = data.set)
    # R-squared value and test statistics
    cohen.d <- coef(result)["treatment"] / sd(data.set$post.test)
    adj.r.squared <- summary(result)$adj.r.squared
    ind.t.stat.pre <- t.test(pre.treatment, pre.control)$statistic
    ind.t.stat.post <- t.test(post.treatment, post.control)$statistic
    # fill the matrix
    output[i,] <- c(cohen.d, adj.r.squared,
                   ind.t.stat.pre, ind.t.stat.post)
  }
  colMeans(output)
} # end
```

A high R-squared value is needed to avoid designing over-costly treatments. R-squared value is an indicator of explanatory of predictors in the model. Predictors may include pretest or any other covariates along with the treatment variable. Majority of small-scale experiments report results of the t-test for the differences between treatment and control groups on pretest and posttest scores. An approximate R-squared value can be obtained via simulation. Researchers can use `sim.r.squared()` R function provided in the Appendix to simulate R-squared value given sample size, means, and standard deviations of pretest and posttest in each treatment

condition. Getting back to our example, we want to get an approximate R-squared value based on the t-test results reported in Akpınar's (2014). Using information presented in Table 2 in Akpınar (2014, p. 533) R-squared value can be approximated using the following code chunk.

```
# simulate R-squared from Table 2 in Akpınar (2014, p. 533)
sim.r.squared(n.treatment = 30,
              n.control = 27,
              mean.pre.treatment = 4.30,
              mean.pre.control = 3.81,
              mean.post.treatment = 10.06,
              mean.post.control = 6.88,
              sd.pre.treatment = 1.85,
              sd.pre.control = 1.61,
              sd.post.treatment = 3.31,
              sd.post.control = 1.88)

  cohen.d adj.r.squared  t-test (pre) t-test (post)
1.007064  0.253593      1.089295    4.594880
```

Results indicate that the standardized treatment effect is equivalent to increasing an average student's score by 1.00 standard deviation of the outcome (Cohen's *d*). The approximate adjusted R-squared value is 0.25. The remaining values in the output are t-statistics for the difference between treatment and control groups on pretest and posttest scores. They are to be compared against those in the table. They are sufficiently close to t-statistics reported in Akpınar (2014, p. 533).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening progra

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.03.2022 ✓Accepted/Kabul:27.05.2022

DOI:10.30794/pausbed.1090560

Research Article/Araştırma Makalesi

İlbasmış M. (2022). "Asset Allocation with Dynamic Conditional Correlations (Dcc) Model: an Implementation in The R Program", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, 2022 Issue 51: Special issue 1, Denizli, ss. Ö149-Ö175.*

ASSET ALLOCATION WITH DYNAMIC CONDITIONAL CORRELATIONS (DCC) MODEL: AN IMPLEMENTATION IN THE R PROGRAM

Metin İLBASMIŞ*

Abstract

This study demonstrates how to use the R programming language to estimate time varying volatility in returns and correlations between several asset classes by employing a model called Dynamic Conditional Correlations (DCC) and to form portfolios using those estimates. A number of user-written R commands are presented in the study, designed for practitioners, academics, and students of finance interested in active portfolio optimization. The study uses these commands to access financial data, analyze statistical characteristics of the data, estimate dynamic correlations, and finally compute the optimal weights of several asset classes in portfolios optimized for a variety of purposes.

Keywords: *R program, Estimation, DCC, Correlations, Portfolio optimization.*

JEL Classification: C22, C51, G11, G13, G15

DİNAMİK KOŞULLU KORELASYONLAR (DCC) MODELİ İLE VARLIK TAHSİSİ: R PROGRAMINDA BİR UYGULAMA

Öz

Bu çalışma, dinamik koşullu korelasyon (DCC) modeli kullanarak varlık sınıfları arasındaki zamanla değişen korelasyonların tahmini ve bu tahminleri kullanarak portföy oluşumu sürecini R programının kullanımıyla sunmaktadır. Portföy optimizasyonu ile ilgilenen yatırımcılar, akademisyenler ve finans öğrencileri için tasarlanan çalışmada, kullanıcı tarafından yazılan bir dizi R komutu sunulmaktadır. Bu komutlar, finansal verilere erişmek, verilerin istatistiksel özelliklerini analiz etmek, dinamik korelasyonları tahmin etmek ve son olarak çeşitli amaçlar için optimize edilmiş portföylerdeki çeşitli varlık sınıflarının optimal ağırlıklarını hesaplamak için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *R programı, Tahmin, DCC, Korelasyonlar, Portföy optimizasyonu.*

JEL Kodları: C22, C51, G11, G13, G15

*Dr., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, AKSARAY.
e-posta: metinilbasmis@aksaray.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9657-4604>)

1. Introduction

In this study, the implementation of a dynamic portfolio allocation scheme is presented that relies on time-varying variances and covariances described by Engle (2002)'s dynamic conditional correlation model (DCC). The DCC model is a popular technique for discovering relationships between different markets or asset classes (Chong et al., 2009; Cappiello et al., 2006; Yang et al., 2012). The approach taken in the current study involves estimating the conditional standard deviation for each market based on an asymmetric GARCH framework. The Asymmetric DCC model is then used to estimate the time-varying conditional correlations between two asset classes. The study is conducted using a statistical and graphical programming language R-project (R Core Team, 2021), available at <https://www.r-project.org/>. The use of R program for the estimation of time varying correlations and portfolio formation utilizing these estimates are the two steps of this study. A number of user-written R commands are presented in the study, designed for practitioners, academics, and students of finance interested in asset allocation and portfolio optimization problems. The study uses these commands to access financial data, analyze statistical characteristics of the data, estimate dynamic correlations and covariances, and finally estimate the optimal weights of several asset classes in portfolios optimized for a variety of purposes.

The empirical application in this study assumes a specific case; an investor who wishes to diversify their portfolios by investing in stocks, gold, crude oil, Bitcoin, and a riskless asset. Diversification is defined as being on the efficient frontier of all possible portfolios. Whether the investor is risk-averse or risk-loving, the portfolio they choose is on the efficient frontier. Diversification is defined as being on the efficient frontier of all possible portfolios. Whether the investor is risk-averse or risk-loving, the portfolio they choose is on the efficient frontier. The study will describe the model, generate equations for estimations, and provide R commands for each estimation and calculation.

The asset classes selected for this paper are intended to offer perspective on whether including alternative assets in stock market portfolios can increase diversification (Gorton & Rouwenhorst, 2006; Hillier et al., 2006; Conover et al., 2010; Gao & Nardari, 2018; Liu et al., 2018), including incorporating Bitcoin into a portfolio (Briere et al., 2015; Klein et al., 2018). In a similar manner to this study, (Bouri et al., 2017; Platanakis & Urquhart, 2020) employ a DCC model to determine assets weights in dynamic portfolio allocations.

A growing body of finance literature uses R program in their analysis (e.g., Ardia et al., 2017; Chen & Nie, 2018; Ensor & Koev, 2014; Mullen, 2014). While several powerful statistical software are available to researchers estimating dynamic volatility or correlations, such as SPSS, Stata, SAS, MATLAB, EViews, MS Excel; R is one of the strongest tools for data manipulation, visualization, and statistical analysis (NYU-Libraries, 2022) and it is a free and open-source software package.¹ R was created by Ross Ihaka and Robert Gentleman, GNU public license, the University of Auckland, New Zealand, 1992, as an implementation of the S language, which is a statistical programming language, by John Chambers, Bell Laboratories, New Jersey, 1975–1976. Today, R is being developed by the R Development Core Team (R Core Team, 2021). As of March 2021, R has 18970 packages. Statisticians, data miners and investors have been increasingly using R for their empirical analysis in recent years.

The study will demonstrate how portfolio allocation can empirically be conducted using the R program, accessed through RStudio (RStudio Team, 2016).² The R programming language provides several implementations of Garch-type univariate models, such as the **Time Series Analysis** (Hyndman,

¹ Readers can download the latest version of R from the CRAN home page <https://cloud.r-project.org/>. Those who already have R installed on their systems are encouraged to update the R program by running the following commands in their R console in the listed order `"install.packages(ˆdevtoolsˆ), library(devtools), install_github(ˆandreacirilloac/updateRˆ), library(updateR), updateR()"` and packages on R by running `"update.packages(checkBuilt = TRUE)"`.

² A free version of RStudio is available to install at <https://www.rstudio.com/products/rstudio/download/>.

2022), and **Empirical Finance** (Eddelbuettel, 2022) task views in CRAN Task Views (Zeileis, 2005) at <https://cran.r-project.org/web/views/>: **quantmod** (Ryan & Ulrich, 2020), **rugarch** (Ghalanos, 2022), **rmgarch** (Galanos, 2022), **PerformanceAnalytics** (Peterson & Carl, 2020), **moments** (Komsta & Novomestky, 2015), **tseries** (Trapletti & Hornik, 2021), **forecast** (Hyndman & Khandakar, 2008), and **portfolio.r** (Zivot, 2008).³

The remainder of this article is arranged as follows. Section 2 presents a brief review of the empirical model. Empirical applications including the data description is given in Section 3 along with the empirical results. The study is concluded in Section 4.

2. Empirical model

The empirical model adopted in this study will be briefly reviewed in this section. The first part of the discussion presents the mean-variance optimization problem, followed by the time-varying variance-covariance matrix that will be used in the optimization problem.

2.1. Mean-variance portfolio optimization

Investors optimize portfolio returns by comparing their mean and variance in Markowitz (1952)'s mean-variance portfolio optimization framework. In order to compute portfolio weights (x), the sample mean (μ) and covariance matrix (Σ) parameters are used to maximize the following quadratic utility function with respect to x :

$$U = x^T \mu - \frac{\lambda}{2} x^T \Sigma x \quad (1)$$

where λ represents the level of risk aversion of the investor. To be consistent with reality, it is assumed that short-selling is possible ($x_i \geq 0, \forall i$) or ($x_i \leq 0, \forall i$) and portfolio weights are normally distributed ($\sum_i^N x_i = 1$), which means that the investor can invest her own and borrowed wealth in the portfolio, and she will invest it all in the asset classes listed in the optimization problem. The classic portfolio optimization equation is therefore as follows:

$$\begin{aligned} \max_x \left\{ x^T \mu - \frac{\lambda}{2} x^T \Sigma x \right\} \\ \sum_i^N x_i = 1 \end{aligned} \quad (2)$$

The mean-variance portfolio optimization in the Markowitz framework typically assumes that the covariance matrix is constant, in which case the investor uses a static optimization model, looking one period ahead. Investment optimization decisions can also be made using optimization models that look into multiple future time periods. These models are known as dynamic optimization models. Unlike a static model, a dynamic model assumes that the variance-covariance matrix is time-varying, so portfolio weights must be adjusted based on the changes in the optimization parameters. By estimating time-varying correlations using the DCC model, this study assumes a time-dependent matrix of variance-covariance (Σ). With this assumption, it is possible to calculate the optimal weights for an efficient portfolio that is updated in real time.

2.2. The asymmetric DCC model

Engle (2002) merits credit for establishing the basic DCC model. Several versions of the model have been developed since then to capture different aspects of dynamic volatility and correlations (Cappiello et al., 2006; Hafner & Franses, 2003; Billio et al., 2006; McAleer et al., 2008; Glosten et al., 1993). Based on previous literature, this study uses the time-varying correlations between asset pairs derived from the

³ It is worth mentioning, for those of you who use MATLAB frequently, that Professor Kevin Sheppard from Oxford University developed an excellent MATLAB toolbox called MFE Toolbox. There are several MATLAB functions available for analysis of financial time series, including GARCH and DCC estimations.

asymmetric DCC-GJR-GARCH method proposed by Cappiello et al. (2006), assuming that factors such as negative market shocks influence the variance-covariance process.

Optimal lags ARMA(p,q) & GARCH(1,1)- DCC(1,1) with asymmetric effects:

Using **auto.arima** function from the **forecast** library, a commonly-used R function, the process of identifying the most optimal ARIMA model parameters, the auto-ARIMA algorithm selecting a model, is performed and all return series are found to be an ARMA(0,0) process based on BIC information criteria.⁴ Thus, the mean equation, presented in Eq. 3, states that the return time series follows a mean and a zero-mean white noise process. There is only one coefficient to estimate in the mean equation: μ_0 , which is used to calculate the zero-mean white-noises, residuals. The univariate GARCH process in Equation 5 is then calculated using these residuals.

$$r_{i,t} = \mu_{i,0} + \epsilon_{i,t}, \quad \epsilon_{i,t} \sim N(0, \sigma_{i,t}) \tag{3}$$

$$\epsilon_{i,t} = r_{i,t} - \mu_{i,0} = \sqrt{\sigma_{i,t}}v_{i,t} \tag{4}$$

$$\sigma_{i,t} = \omega_i + \epsilon_{i,t-1}^2\alpha_i + \sigma_{i,t}\beta_i + \epsilon_{i,t-1}^2I_{i,t-1}\theta_i \tag{5}$$

The volatility is defined in Equation 5. The time-dependent variance is $\sigma_{i,t}$, the residuals from the mean equation for asset i at time t is $\epsilon_{i,t}$, and excess returns are represented by $r_{i,t}$ (Hereafter, excess return is referred to as return.) i is the returns on the index, gold, crude-oil, or Bitcoin prices. Shocks' asymmetric effects are captured by parameter θ_i . The indicator function $I_{i,t-1}$ takes the value 1 when residuals are negative and 0 when they are not. The coefficients of the GARCH model are required to be non-negative values: a constant ω_i , a parameter of previous errors from the mean model α_i and the previous time-varying variance parameter β_i . A stationary process requires α_i and β_i to be less than one.

The asymmetric DCC(1,1) model given in Equation 7 is then employed to estimate the dynamic correlations by using the time-dependent variances calculated above.

The DCC model begins by defining a diagonal matrix of conditional volatilities: D_t :

$$D_t = \text{diag}\{\sqrt{\sigma_{1,t}}, \sqrt{\sigma_{2,t}}, \sqrt{\sigma_{3,t}}, \dots, \sqrt{\sigma_{n,t}}\}$$

Next, the model defines a matrix of conditional correlations, R_t . Thus, being a combination of volatility and correlation, the matrix of conditional variance-covariance can be defined as follows:

$$H_t = D_t R_t D_t$$

Denoting the standardized residuals by $v_{i,t}$:

$$v_{i,t} = \frac{\epsilon_{i,t}}{\sqrt{\sigma_{i,t}}} = \epsilon_{i,t} D_{i,t}^{-1} \tag{6}$$

where the standardized residuals have a unit variance and are correlated. Following Cappiello et al. (2006)'s specifications:

$$\sigma_{ij,t} = \bar{\sigma}_{ij}(1 - (a + b + g)) + v_{i,t-1}v_{j,t-1}a + \sigma_{ij,t-1}b + v_{i,t-1}v_{j,t-1}I_{ij,t}g \tag{7}$$

where $\sigma_{ij,t}$ is time-varying covariance process, σ_{ij} is the asset j constant correlation with assets i .

Negative news negatively impacts conditional correlations in the form of asymmetric effect parameter g , past shocks are accounted for in parameter a and parameter b indicates how historical covariance affects the present covariance. The restriction of $a + b < 1$ is implied by the mean-reverting process and non-negativity is ensured by coefficients a and b . As the sum of the two coefficients

⁴ AIC information criteria results in different ARMA(p, q) processes for each of the return series in this study. While this study chooses BIC-based lags, users are referred to Section 3.4 for alternative information criteria that can be used to determine the optimal lags.

approaches to 1, the correlation process becomes more persistent.

Conditional correlations, $\rho_{ij,t}$, can be calculated from the time-dependent variances generated in phase one and from the time-dependent covariance generated in phase two:

$$\rho_{ij,t} = \frac{\sigma_{ij,t}}{\sqrt{\sigma_{i,t}}\sqrt{\sigma_{j,t}}}$$

3. Empirical application and results

The R-procedure to allocate assets based on the matrix of variance-covariance estimated by the DCC model is presented in this section. Since the study intends for even a beginner practitioner of investment to be able to reproduce the results, it will start with acquiring financial data, preparing the data and running the model step-by-step along with all R commands.

3.1. Preparing the data

The study collects daily data on Dow Jones 30 Industrial Average index (DJI) prices, data on an ETF tracking the price of gold bullion in the OTC (over-the-counter) market (SPDR Gold Shares, GLD), crude oil shares prices (CL=F), and the Bitcoin (BTCUSD) data from Yahoo Finance using R's **quantmod** library, while 1-year Treasury bill rate (DTB1YR) data from the St. Louis Fed's FRED database. Readers who would like to produce the coefficient estimates and graphics in this study can run the R commands given in the presented order, unless otherwise asked.

Financial data can be loaded into R in several ways. R's **quantmod** and **tidyquant** packages are the most popular ways to do it. The **quantmod** package provides tools for modelling financial data and a trading framework in R. The current study uses this package to acquire financial data from its source. In order to utilize the functions of this package, first, the package needs to be installed and added to your R library by running the following code in your R console:⁵

```
install.packages("quantmod");  
library(quantmod);
```

Once, the package is added to your R library, you can now use the **getSymbols** function of this package to install the desired data to your R environment. This study runs the following commands to download the dataset used in the analysis;⁶

While Yahoo Finance is the default source for the data, the **quantmod** package is capable of downloading data from multiple sources, including: Yahoo, MySQL, FRED, CSV, RData, and Oanda.⁷

To combine all time series in one object, run the following commands once all five time series have been installed in your R environment.⁸

⁵ When a semicolon is placed at the end of an R-command line, the command has been completed. Having no semicolon at the end of a line means that the command continues in the following line.

⁶ There are only three types of names that are acceptable in R: letters, numbers, and dot or underline characters. Once the Bitcoin data has been imported, you will notice that the names of the columns contain the symbol "-", which is not a valid column name in R. Therefore, this issue must be resolved. Using the following command, the name of the data is replaced for convenience: BTCUSD = 'BTC-USD'; names(BTCUSD) = make.names(names(BTCUSD), unique=TRUE); rm('BTC-USD').

⁷ Google Finance was also used as a source of data for this function. As of March 2018, it stopped providing data.

⁸ A command line starting with the symbol # is a deactivated one. To activate this line, simply delete the symbol # from the beginning of R command line. The use of two symbols together (##) indicates the text is a simple explanation of the code.

```
getSymbols(Symbols = "^DJI");  
getSymbols(Symbols = "GLD");  
getSymbols(Symbols = "CL=F");  
getSymbols(Symbols = "BTC-USD");  
getSymbols(Symbols = "DTB1YR", src="FRED");
```

```
mydata = merge(DJI$DJI.Adjusted, GLD$GLD.Adjusted, CLF$CL.F.Adjusted,  
BTCUSD$BTC.USD.Adjusted, DTB1YR);  
colnames(mydata) = c("DJI", "GLD", "CLF", "BTCUSD", "DTB1YR");  
mydata = window(mydata, start = "2015-01-01" , end = "2020-01-01" );  
mydata = mydata[complete.cases(mydata), ];  
prices = cbind(mydata[, "DJI"], mydata[, "GLD"], mydata[, "CLF"],  
mydata[, "BTCUSD"]);  
## For weekly portfolio optimization:  
# prices = apply.weekly(prices, FUN=last);  
## For monthly portfolio optimization:  
# prices = apply.monthly(prices, FUN=last);
```

The sample period of this study covers data from the beginning of 2015 to the end of 2019 using the **window**

function and all rows of data including at least one missing data point are removed from the data.⁹

Note that all the commands given in this study make daily estimates of the time-varying variance, covariance, and correlation processes. As a result, dynamic portfolios are rebalanced every day. For weekly or monthly estimations, the data must be transformed into a weekly or monthly frequency. To convert the data into a weekly or monthly frequency, use the last two lines of commands given above.

3.2.The object of interest

The main task of financial econometrics is to estimate the parameters of a well-defined probability model that describes financial time series. Asset prices and interest rates are among the most important financial time series. In financial literature, asset prices are mainly studied as returns. A wide range of return definitions exist in practice. Considering a time series of closing prices, this study uses logarithmic returns, $r_{i,t} = \ln(P_{i,t}/P_{i,t-1}) \times 100$. Logarithmic returns are usually preferred by financial econometricians because they have superior properties compared to arithmetic returns. Prices also follow a log-normal distribution when we assume a normal distribution for returns. Log-normal distributions guarantee that prices will be positive. Secondly, closed-form solutions to pricing formulas are usually derived from logarithmic returns.

The choice of data representation (object class) is the starting point for any time series analysis in R, which can deal with a variety of data types. Picking out the right object class in R is crucial because it determines which functions will be available for analyzing the data. In the **getSymbol** function, prices are stored as **xts** and **zoo** objects, which are the appropriate data storage types for a time series analysis.

⁹ Taking a close look at the data, it is apparent that while index, gold, and crude oil prices are not available on weekends, Bitcoin prices are available seven days a week, so prices are available even on weekends. This makes the data unbalanced. In order to carry out the empirical analysis of this study, the original data is corrected by removing missing data points, which removes the Bitcoin's weekend prices and creates a balance data.

Thus, this study makes use of an object class that is designed for time series data.

In this study, excess returns are used as the basis for the empirical analysis, defined as the return over the riskless rate. Prices are given in daily frequency, so the returns to be calculated using these prices are daily returns. The riskless rate is given as an annual rate, so it needs to be converted to a daily rate. Run the following commands to calculate log returns, defined as the difference between log of prices, daily riskless rate and excess returns.

```
diff.log.prices = diff(log(prices));  
RF = ((mydata[, "DTB1YR"]/100)+1)^(1/251)-1;  
returns = Return.excess(diff.log.prices, mean(RF, na.rm=TRUE));
```

3.3.Approaching the dataset

In order to analyze the characteristics of data for the return series, the study first produces a chart of the price and return series, Figure 1, using the following commands. *i* is equal to "DJI" for the index, "GLD" for gold, "CLF" for crude oil, and "BTCUSD" for Bitcoin in the commands below.^{10 11}

```
i = "DJI";  
plot(as.zoo(prices[, i]));  
par(new = TRUE);  
plot(as.zoo(returns[, i]));
```

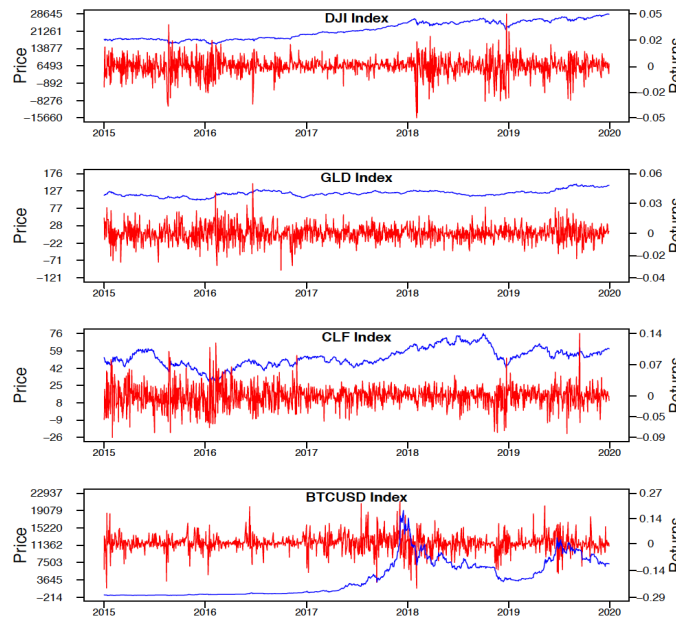

Figure 1: Prices and Returns Over-time

¹⁰ "i" is equal to either "DJI", "GLD", "CLF", or "BTCUSD" through the study and this line of code needs to be updated accordingly.

¹¹ The configuration of plots is left to the user's taste. In your R console, type help(plot) to see plot options. All commands necessary to produce the figures of this study are available upon request from the author.

Figure 1 shows the closing prices (given in blue) and returns (given in red) of the four asset classes on a daily basis from January 1, 2015 to December 31, 2019. As shown in the figure, return series exhibit volatility clustering at both similar and dissimilar times.

3.4. Testing for normality, stationarity, and autocorrelation

Descriptive statistics are documented in Table 1 as well as Pearson correlations. The DJI index, gold, crude oil and Bitcoin prices have positive average returns as can be seen from the table. For the period understudy, Bitcoin is the asset with the highest standard deviation while gold is the lowest. According to Table 1, the DJI index and Bitcoin return series exhibit non-normality with negative skewness, and all return series exhibit excess kurtosis. Jarque-Bera statistics also confirm the non-normality of the return series. The correlation matrix is presented in Panel B of Table 1. Correlations between the DJI index and gold prices are negative and significant, while correlations between the DJI index and crude oil prices are positive and significant. All other correlations between asset pairs are insignificant.

Table 1: Descriptive Statistics & Unit Root Tests

The table presents descriptive statistics in Panel A, Pearson correlation matrix in Panel B. DJI is the Dow Jones 30 Industrial Average index return; GLD is SPDR Gold Shares price return, an ETF tracking the price of gold bullion in the OTC market; CLF is crude oil price return, and BTCUSD is the Bitcoin price return. Data is collected from Yahoo in daily frequency and spans from January 1, 2015 to December 31, 2019.

	DJI	GLD	CLF	BTCUSD
A: Descriptive Statistics				
Mean (%)	0.0515	0.0131	0.0068	0.2457
Median (%)	0.0515	0.0256	0.1272	0.2262
Maximum (%)	4.8593	4.7824	13.6894	22.5069
Minimum (%)	-4.7193	-3.5378	-9.0752	-23.8790
Std. Dev. (%)	0.8583	0.7953	2.4017	4.5787
Skewness	-0.5447	0.1580	0.1542	-0.1692
Kurtosis	6.8100	5.4236	5.5714	7.7955
Jarque-Bera	816.58	310.64	348.78	1201.78
p-value	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]
N	1248	1248	1248	1248
B: Pearson Correlations				
GLD	-0.18***			
CLF	0.32***	0.02		
BTCUSD	0.03	0.04	-0.02	

Table 2 reports test statistics and their p-values for stationarity and autocorrelation tests. All unit root tests in Panel A of Table 2, Augmented Dickey-Fuller (ADF), Philipps-Perron (PP) and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS), indicate that all returns series are stationary during the sample period and can be used directly for analysis without requiring further transformation. In Panels B and C of the table, tests of the Ljung-Box (LB) hypothesize for the presence of autocorrelation in both returns and squared returns up to a specified lag indicate that, although the null hypothesis of no autocorrelation cannot be rejected for returns, it can be rejected for squared returns. LB test on residuals is employed to detect autocorrelation in time series, whereas LB test on squared residuals is used to detect volatility clustering. According to these results, there is an indication of volatility clustering in return series according to Panels B and C of Table 2.

Overall, the table indicates that no further cleaning is required for the returns and that volatility clustering exists in the series, indicating the use of the GARCH model for time-varying volatility processes.

Table 2: Unit Root Tests

The table presents unit root test statistics and p-values in Panel A, and autocorrelations tests in returns and squared returns in Panel B and C, respectively. ADF indicates the Augmented Dickey-Fuller, PP indicates the Philipps-Perron, KPSS indicates the Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin unit root tests. DJI is the Dow Jones 30 Industrial Average index return; GLD is SPDR Gold Shares price return, an ETF tracking the price of gold bullion in the over-the-counter (OTC) market; CLF is crude oil price return, and BTCUSD is the Bitcoin price return. Data is collected from Yahoo in daily frequency and spans from January 1, 2015 to December 31, 2019.

	DJI	GLD	CLF	BTCUSD
A: Unit Root Tests Panel				
ADF-statistic	-10.8656	-11.2987	-11.2836	-10.0715
p-value	<0.01	<0.01	<0.01	<0.01
PP-statistic	-1200.85	-1313.73	-1370.57	-1268.68
p-value	<0.01	<0.01	<0.01	<0.01
KPSS-statistic	0.0521	0.0423	0.0441	0.1469
p-value	>0.1	>0.1	>0.1	>0.0491
B: Ljung-Box Test Returns (LB)				
LB5-statistic	8.3018	11.9246	17.6820	2.6779
p-value	0.1404	0.0358	0.0034	0.7495
LB10-statistic	14.5013	18.4403	21.2803	9.1001
p-value	0.1513	0.0480	0.0192	0.5226
LB20-statistic	26.8874	30.2081	31.9447	19.8268
p-value	0.1385	0.0666	0.0439	0.4688
C: Ljung-Box Test Squared Returns (LB²)				
LB ² 5-statistic	294.6192	23.3595	158.8630	92.6313
p-value	0.0000	0.0003	0.0000	0.0000
LB ² 10-statistic	397.2684	37.7060	243.2282	145.8640
p-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
LB ² 20-statistic	473.8704	67.1865	347.8581	186.3273
p-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

The **mean**, **median**, **max**, **min**, **sd**, **skewness**, **kurtosis**, **jarque.test**, and **cor** functions calculate descriptive statistics of assets. The usage of these commands in the current study is given below. The **jarque.test** function belongs to the **moments** package and the stationary tests, ADF, PP, and KPSS, are conducted using **adf.test**, **pp.test**, and **kps.test** functions of **tseries** package. In order to be able to use these functions, they need to be installed first and loaded to the current R session. All functions of the descriptive statistics table are as follows:^{12 13}

¹² Change the mean command to the median function for the median calculation, to the maximum function for the maximum value calculation, to the minimum function for the minimum value calculation, to the standard deviation function for the standard deviation calculation, to the skewness function for the skewness calculation and to the kurtosis function for the kurtosis calculation.

¹³ Repeat this command after changing the function to **pp.test** and **kps.test**, respectively.


```
install.packages("tseries");  
library(tseries);  
install.packages("moments");  
library(moments);  
i = "DJI";  
Mean[,i] = mean((returns[,names(returns)[i]]));  
adf.test((returns[,i]), alternative = c("stationary"));
```

While Tables 1 and 2 conclude that the return series are ready for use in the GJR-GARCH-ADCC model, financial time series tend not to behave as well. Further investigations of autocorrelations in returns (or the residual time series from the mean model, Eq.3) may be necessary. Thus, in addition to the LB tests reported in Table 1, next autocorrelations and partial autocorrelations are examined.

The study allows optimal lags (p and q) in AR(p) and MA(q) parts of the mean equation to be selected by the Bayesian information criterion (BIC). The R commands presented below find the model of ARMA(p,q) that fits the data best based on BIC, by conducting the differencing test of Kwiatkowski – Phillips – Schmidt – Shin (KPSS).¹⁴ In addition, Augmented Dickey – Fuller (ADF) and Phillips – Perron (PP) tests can be used if necessary.

To find the optimal autocorrelation (p) and moving average (q) lags in the ARMA(p,q) model, the **auto.arima** function of the **forecast** package is used. After determining the optimal lags, they are used to compute fitted returns as well as residual time series from the mean model. The residual time series are calculated as the difference between returns and the fitted returns. The residuals from the optimal ARMA(p,q) model are estimated by running the following commands:

¹⁴ Users can find the model that best fits the data by other information criteria, such as Akaike information criteria by changing the part `ic = "bic"` to `ic = "aic"`.

```

install.packages("forecast");
library(forecast);
fit.all = c();
ar.order = c();
ma.order = c();
for (i in 1:NCOL(returns)){
fit = auto.arima(returns[,names(returns)[i]], trace=TRUE, test="kpss",
ic="bic");
ar.order[i] = arimaorder(fit)[1];
ma.order[i] = arimaorder(fit)[3] };
arma.order = cbind(ar.order, ma.order);
colnames(arma.order) = c("ar.order", "ma.order");
fitted.returns = list();
resids = matrix(NA, nrow = NROW(returns), ncol = NCOL(returns));
for (i in 1:NCOL(returns)){;
fitted.returns[[i]] = arima(returns[,names(returns)[i]],
order=c(arma.order[i,1],0,arma.order[i,2]),method="ML");
resids[,i] = fitted.returns[[i]]$residuals };
resids2[,i] = resids[,i]^2;

```

3.4.1.ACF, PAC, and Heteroskedasticity

The study uses the autocorrelogram (ACF) and partial-autocorrelogram (Partial ACF) charts to visualize the analysis of autocorrelations in residuals and squared residuals from the optimal ARMA(p,q) model, which are shown in Figure 2 and Figure 3. The results in Table 1 are confirmed by both figures.

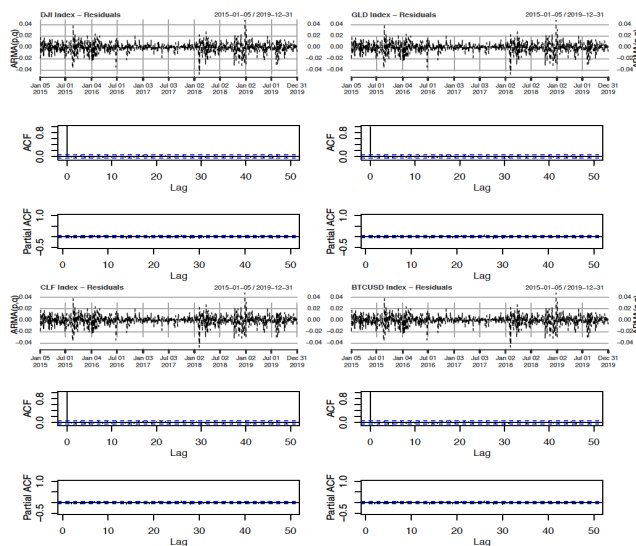

Figure 2: Autocorrelations and Partial Autocorrelations of Residuals

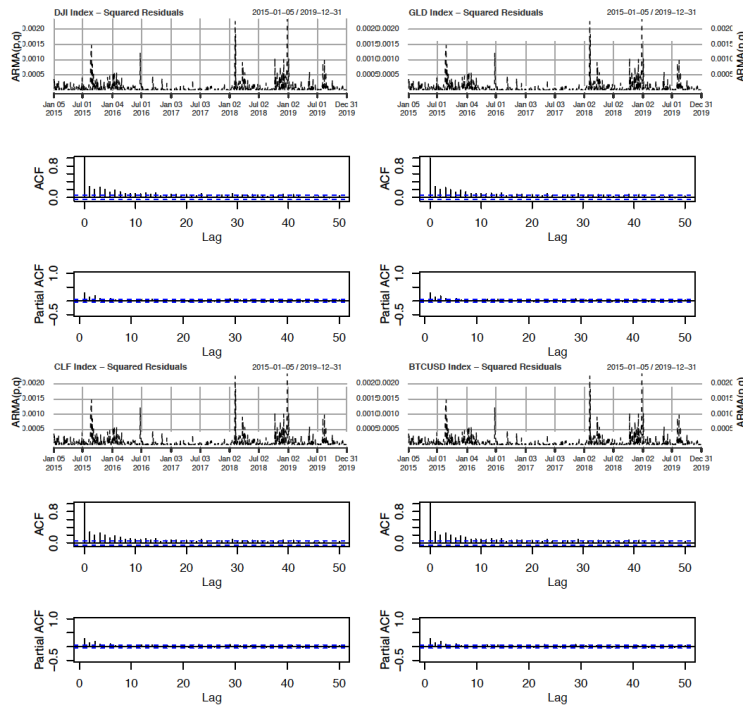

Figure 3: Autocorrelations and Partial Autocorrelations of Squared Residuals

As shown in Figure 2, the residual time series of the mean model are not autocorrelated as there is no peak outside of the statistically insignificant area. However, Figure 3 shows autocorrelation up to 15 lags for all variables. In addition, the figure displays a pattern of squared residuals, which indicates heteroscedasticity. Periods of low volatility are followed by periods of high volatility. Two periods of high volatility can be observed around a period of low volatility, for example. The first period of high volatility covers the end of 2015 and the beginning of 2016. A relatively very low volatility period can be distinguished between the second half of 2016 and the beginning of 2018. During the remainder of the sample period, multiple sub-periods of high volatility with short breaks of low volatility are observed.

Figures 2 and 3 are the results of executing the following commands separately for each of the variables.

```

i = "DJI";
plot(resids[,i]);
acf(resids[,i], main="", lag.max=50,na.action=na.pass);
pacf(resids[,i], main="", lag.max=50,ylim=c(-0.5,1), na.action=na.pass);
plot(resids2[,i]);
acf(resids2[,i], main="", lag.max=50,na.action=na.pass);
pacf(resids2[,i], main="", lag.max=50,ylim=c(-0.5,1), na.action=na.pass);
    
```

3.5.GJR-GARCH(1,1)-ADCC model

The volatility of each time series is modeled using a GJR-GARCH(1,1) model with a multivariate Student-t distribution, while the mean equation was fitted with an ARMA(0,0) specification. The parameters estimated in this volatility estimation process are then used to calculate standardized residuals, which are then used

to estimate the time-varying variance-covariance and correlation processes. Panel A of Table 3 displays the coefficient estimates of GARCH models for the DJI index, gold, crude oil, and Bitcoin price returns. Panel B of the table shows the parameter estimates from the asymmetric DCC model.

The α coefficient in Equation 5 represents the effect of past shocks on the current covariance process, and the coefficient estimates shown in Table 3 indicate that past shocks have a significant (insignificant) impact on the covariance processes of gold and BTC (DJI index and crude oil prices). Equation 5's ϑ coefficient measures the asymmetric impact of negative shocks on the current covariance process. The coefficient estimates indicate that negative shocks have a significant (insignificant) impact on the DJI index and gold prices (Crude oil and BTC).

The parameter β in Equation 5 is used to represent persistence in the volatility process (GARCH parameter), and it is significantly high for all-time series, with gold price having the highest and the DJI index having the lowest persistence in volatility. Asymmetry coefficients are significant and positive in the DJI index and gold returns, but not in crude oil or Bitcoin. Significantly positive asymmetry coefficients indicate that negative market shocks have an increasing effect on volatility.

Equation 7's b parameter represents variance-covariance's lag one effect on the present matrix of variance-covariance, gauging how persistent correlations are. This persistence is significantly high for all correlation processes. As the economy experiences recessions and the market receives negative news, the parameter g demonstrates how the correlations behave. Estimates of g parameter show positive and significant asymmetry effects in the daily correlations between all asset pairs.

Table 3: GARCH and DCC Coefficients Estimates

The table reports the estimates of GARCH model in Panel A, and DCC model in Panel B. DJI is the Dow Jones 30 Industrial Average index return; GLD is SPDR Gold Shares price return, an ETF tracking the price of gold bullion in the over-the-counter (OTC) market; CLF is crude oil price return, and BTCUSD is the Bitcoin price return. Data is collected from *Yahoo* in daily frequency and spans from January 1, 2015 to December 31, 2019.

A: Coefficient Estimates of GARCH Model				
	DJI	Gold	Crude oil	BTC
α	0.0106	0.0274	0.0035	0.1483
	[0.2616]	[0.0000]	[0.8322]	[0.0005]
β	0.7957	0.9783	0.94	0.8085
	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]
ϑ	0.2716	0.0000	0.0901	0.0000
	[0.0000]	[0.0134]	[0.1163]	[0.8283]
B: Coefficient Estimates of DCC Model				
	a	b	g	
DJI correlations				
with Gold	0.0448	0.9328	0.0000	
	[0.001]	[0.0000]	[0.0000]	
with Crude oil	0.0064	0.9679	0.0024	
	[0.6094]	[0.0000]	[0.0000]	
with BTC	0.0059	0.9642	0.0006	

	[0.482]	[0.0000]	[0.0000]	
Gold correlations				
with Crude oil	0.0354	0.8417	0.0033	
	[0.5554]	[0.0823]	[0.0823]	
with BTC	0.0107	0.9773	0.0000	
	[0.0752]	[0.0000]	[0.0000]	
Crude oil correlations				
with BTC	0.0000	0.9318	0.0000	
	[1.0000]	[0.0000]	[0.0000]	
Numbers in brackets are p -values.				
10%, 5%, and 1% significance levels are denoted by *, **, ***, respectively.				
GARCH: $\sigma_{i,t} = \omega_i + \epsilon_{i,t-1}^2 \alpha_i + \sigma_{i,t} \beta_i + \epsilon_{i,t-1}^2 I_{i,t-1} \theta_i$				
DCC: $\sigma_{ij,t} = \bar{\sigma}_{ij} (1 - (a + b + g)) + v_{i,t-1} v_{i,t-1} a + \sigma_{ij,t-1} b + v_{i,t-1} v_{i,t-1} I_{ij,t} g$				

Coefficients in Table 3 are estimated with the **rmgarch** package. A number of commands must be used, each defining a parameter for the next step. The **ugarchfit** and **dccfit** commands finally estimate the coefficients of GARCH and DCC processes.¹⁵ The following commands contain details of all steps taken by this paper to estimate the parameters of the DCC(1,1) model with asymmetric effects:

```
## dccdata = returns; install.packages("rmgarch; library(rmgarch);
garch.fit.matrix = list(); dcc.fit.matrix = list();
for (i in 1:NCOL(dccdata)){
for (j in 1:NCOL(dccdata)){
modeldata = na.omit(cbind(dccdata[,i], dccdata[,j]));
## remove all rows with non-finite values:
modeldata = modeldata[!rowSums(!is.finite(modeldata)),];
## remove the row if any column contains NA
modeldata = modeldata[complete.cases(modeldata), ];
names(modeldata) = c(names(dccdata)[i], names(dccdata)[j]);
name = paste0(c(names(modeldata))[1], "-", c(names(modeldata))[2]);
```

```
## The specification of ADCC - GJR - GARCH:
xspec = ugarchspec(mean.model = list(armaOrder = c(arma.order[i,1],
arma.order[i,2]), include.mean = TRUE), variance.model = list(garchOrder
= c(1,1), model = 'gjrGARCH'), distribution.model = 'norm');
## 2 in the line below represents the number of variables uspec
= multispec(replicate(2, xspec));
## Asymmetric DCC(1,1) specification:
dccspec = dccspec(uspec = uspec, dccOrder = c(1, 1), model='aDCC', dis-
tribution = 'mvnorm');
```

¹⁵ There is no need to use the **ugarchfit** function in order to estimate GARCH coefficients in the table. Both GARCH and DCC processes can be estimated using **dccfit** function. For the user's information, how to use the **ugarchfit** is shown here.

```
## Fit Garch
garch.fit = ugarchfit(xspec, data = modeldata, fit.control=list(scale=TRUE));
garch.fit.matrix[[name]] = garch.fit;
## Fit DCC
dcc.fit = dccfit(dccspec, data = modeldata, fit.control=list(scale=TRUE));
dcc.fit.matrix[[name]] = dcc.fit;
}}
```

```
## Print coefficient estimates from the model
dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[2]]] ## DJI-GLD
dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[3]]] ## DJI-CLF
dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[4]]] ## DJI-BTCUSD
dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[7]]] ## GLD-CLF
dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[8]]] ## GLD-BTCUSD
dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[12]]] ## CLF-BTCUSD
```

Those who are attentive will notice that the first command above indicates that the DCC estimation process is started with returns, not residuals. The reason is not that the returns are ARMA(0,0) processes. The set of commands given above feed the returns into the mean equation with the optimal lags in the ARMA(p,q). In this way, the returns series need not be white noise. The standardized residuals of the mean equation are first calculated and then used in the DCC process. The last six lines of the commands above print the coefficient estimates for ARMA(0,0)-GJR-GARCH(1,1)-ADCC(1,1) processes.

Figure 4 displays the time-varying volatility processes for each time series of this study. The figure confirms the interpretations of results about squared residuals in Panel E of Table 1 and Figure 3. Volatility process is clustered for the returns of all assets. Figures 5 and 6 illustrate the evolution of covariance and correlation processes over time, respectively. Despite the small changes in the covariance processes over time, the correlation processes undergo large shifts. Some asset pairs show correlation that flows from high to low, low to high, from positive to negative, or from negative to positive. It indicates that the diversification potential of these assets will differ in an optimized portfolio. Moreover, diversification potential changes as time passes.

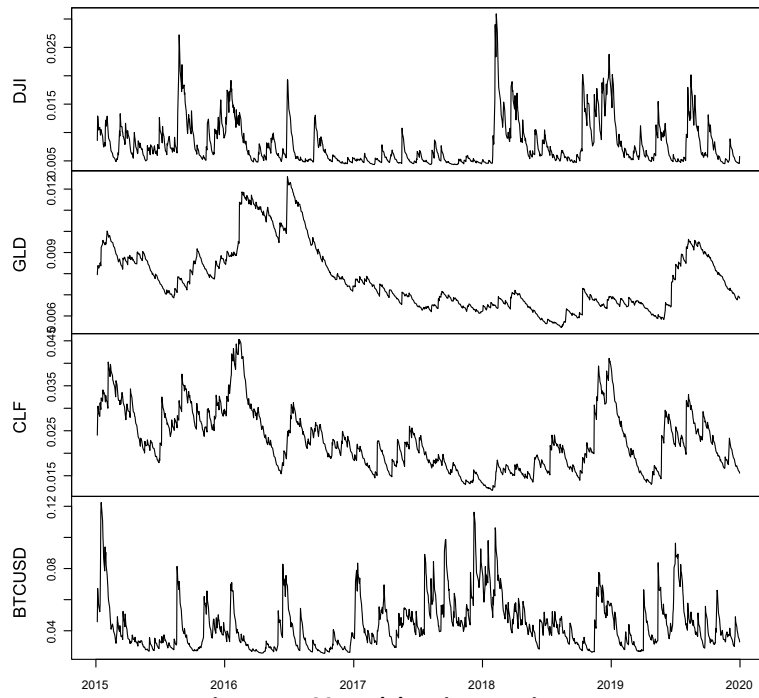

Figure 4: DCC Model Variance Estimates

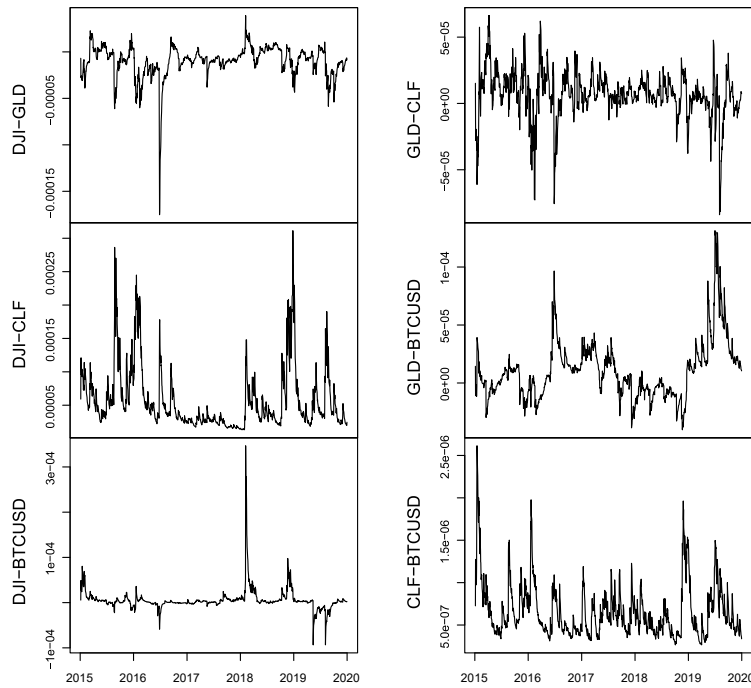

Figure 5: DCC Model Covariance Estimates

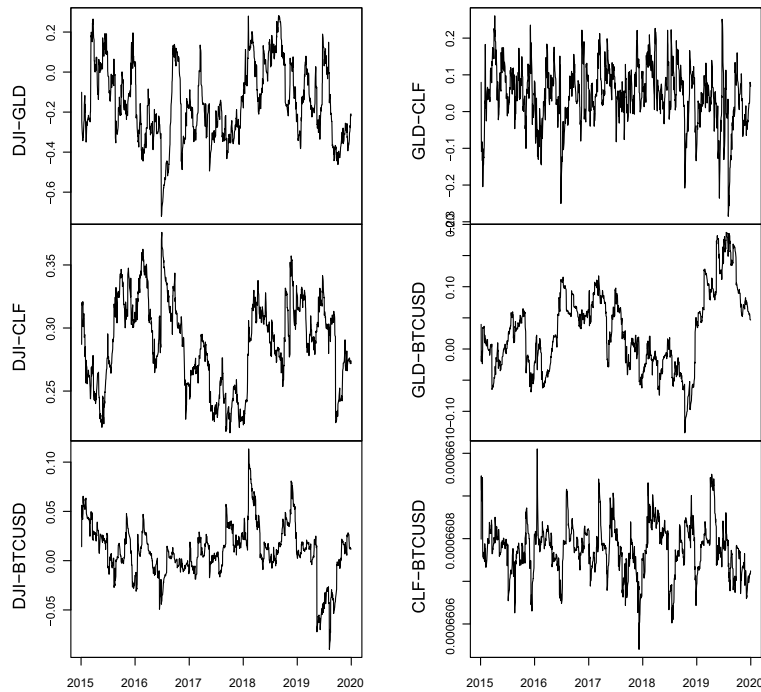

Figure 6: DCC Model Correlation Estimates

To produce Figures 4, 5, and 6, the following commands can be used. i is equal to 2 for DJI-GLD (index & gold) pair, 3 for DJI-CLF (index & crude oil) pair, 4 for DJI-BTDUSD (index & Bitcoin) pair, 7 for GLD-CLF (gold & crude oil) pair, 8 for GLD-BTCUSD (gold & Bitcoin) pair, and 12 for CLF-BTCUSD (crude oil & Bitcoin) pair.

```
i = 2;
## The variance processes:
plot(dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[i]]], which=2);
## The covariance processes:
plot(dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[i]]], which=3);
## The correlation processes:
plot(dcc.fit.matrix[[names(dcc.fit.matrix)[i]]], which=4);
```

3.6. Portfolio optimization and rebalancing

For the portfolio optimization example in this study, the sample period is divided into two subperiods. The first two years of data are used to fit the model and the remaining data is used for portfolio optimization and rebalancing. The first time period spans January 5, 2015 to December 30, 2016. Using the data from this subperiod, all parameters necessary for forming the portfolio that optimizes the investor’s utility function are estimated. The first portfolio was constructed on January 4, 2017 using historical data up to that date. After 1 transaction day, portfolio weights are updated using data from January 5, 2015 to January 5, 2017. The updating process is repeated every 1 transaction days, using all the available data until the rebalancing day.¹⁶

¹⁶ Explanations are provided regarding how to rebalance the portfolio at various time intervals as deemed necessary.

Using the DJI index, gold, crude oil, and Bitcoin, the study optimizes four portfolios with short sales. They are an equal weight portfolio, an efficient portfolio, a global minimum variance portfolio, and a tangency portfolio. The equal weight portfolio gives equal weights of 25 percent to each of the assets in the portfolio. The efficient portfolio simply tracks the returns on the DJI index. In the global minimum portfolio, the investor's wealth is allocated among the four financial assets so that the portfolio's risk is minimized. Finally, the tangency portfolio maximizes the portfolio's Sharpe ratio (Sharpe, 1966). Optimization is carried out using the variance-covariance matrices calculated from the DCC model in the previous section.¹⁷

There are several R packages available for portfolio optimization. In this article, Professor Eric Zivot's portfolio optimization code (*portfolio.R*) is used.¹⁸ The code has all functions needed for the purpose of portfolio optimization in this study. The usage of the code is different from the usual procedure of installing and loading a package to R. In order to be able to use the functions, one must first save the code as an R file in the current working directory of R. Working directory simply refers to the location of any file you read into, or save from, R. To see your current working directory in R, run **getwd()** in your R console.¹⁹ After the R file *portfolio.R* is saved in your working directory, use the **source** function to load the code to your R library:

```
source('/Volumes/(username)/Desktop/dccoptimization/portfolio.R')
```

The next step is to define some parameters of portfolio optimization and create some blank *xts* and *zoo* objects to be used later.^{20 21}

¹⁷ See a review of modern portfolio theory in Elton & Gruber (1997).

¹⁸ The code is available to public at <https://faculty.washington.edu/ezivot/econ424/portfolio.r>.

¹⁹ Users are advised to set a new working directory for a new project. To set a new working directory in R, use **setwd()** function. For example, to set a file named "dccoptimization" on your computer's desktop as your current working directory, run **setwd("/Users/(username)/Desktop/dccoptimization")** for Windows users and **setwd("/Volumes/(username)/Desktop/dccoptimization")** for MacBook users.

²⁰ If the user does not wish to permit short-selling, change this line of command to `shortselling = FALSE`

²¹ "rebalance = 1" is where the frequency of rebalancing the portfolio is determined. The user can change this line to `rebalance = 5` for weekly updating, `rebalance = 21` for monthly updating, and so on.

```
shortselling = TRUE;
rebalance = 1;
eret = returns*0;
eRF = returns[,1]*0;
covmat = matrix(NA, ncol=NCOL(eret), nrow=NCOL(eret));
ew = rep(1,NCOL(returns))/NCOL(returns);
equalWeight_portfolio_ER = returns[,1]*0;
equalWeight_portfolio_SD = returns[,1]*0;
equalWeight_portfolio_W = returns*0;
efficient_portfolio_ER = returns[,1]*0;
efficient_portfolio_SD = returns[,1]*0;
efficient_portfolio_W = returns*0;
globalMin_portfolio_ER = returns[,1]*0;
globalMin_portfolio_SD = returns[,1]*0;
globalMin_portfolio_W = returns*0;
tangency_portfolio_ER = returns[,1]*0;
tangency_portfolio_SD = returns[,1]*0;
tangency_portfolio_W = returns*0;
```

The next step is to calculate the expected returns of each asset class up to the portfolio creation and rebalancing date.

```
for (t in seq(from=501, to=NROW(returns), by=rebalance)){;
  for (i in 1:NCOL(returns)){;
    eret[t,i] = mean(returns[1:t,i],na.rm=TRUE) };
    eRF[t,1] = mean(RF[1:t,1],na.rm=TRUE) };
```

This is another loop command. Using the data from the 1st observation (January 5, 2015) to the 501st observations (January 4, 2017), it will calculate the expected return for that day. In the next loop, all the data between the 1st and 502nd observations will be used to compute the expected returns, and so on. At this point, the following commands can be used to optimize portfolios with different purposes:

```
for (t in seq(from=501, to=NROW(returns), by=rebalance)){;
covmat[1,1] = var.est.z[t,"DJI"];
covmat[2,2] = var.est.z[t,"GLD"];
covmat[3,3] = var.est.z[t,"CLF"];
covmat[4,4] = var.est.z[t,"BTCUSD"];
covmat[2,1] = covmat[1,2] = cov.est.z[t,"DJI-GLD"];
covmat[3,1] = covmat[1,3] = cov.est.z[t,"DJI-CLF"];
covmat[4,1] = covmat[1,4] = cov.est.z[t,"DJI-BTCUSD"];
covmat[3,2] = covmat[2,3] = cov.est.z[t,"GLD-CLF"];
covmat[4,2] = covmat[2,4] = cov.est.z[t,"GLD-BTCUSD"];
covmat[4,3] = covmat[3,4] = cov.est.z[t,"CLF-BTCUSD"];
```

```
## The equal weight portfolio expected returns and std.dev.:
equalWeight_portfolio = getPortfolio(er=eret[t,],cov.mat = covmat,
weights = ew);
equalWeight_portfolio_ER[t,] = equalWeight_portfolio$er;
equalWeight_portfolio_SD[t,] = equalWeight_portfolio$sd;
equalWeight_portfolio_W[t,] = equalWeight_portfolio$weights;
```

```
## The target portfolio expected returns and std.dev.:
target.return = eret[t,"DJI"];
efficient_portfolio = efficient.portfolio(er=eret[t,],cov.mat = covmat,
target.return, shorts=paste0(shortselling)); efficient_portfolio_ER[t,] =
efficient_portfolio$er;
efficient_portfolio_SD[t,] = efficient_portfolio$sd;
efficient_portfolio_W[t,] = efficient_portfolio$weights;
```

```
## The global minimum variance portfolio expected returns and std.dev.:  
globalMin_portfolio = globalMin.portfolio(er=eret[t,],cov.mat = covmat,  
shorts=paste0(shortselling));  
globalMin_portfolio_ER[t,] = globalMin_portfolio$er;  
globalMin_portfolio_SD[t,] = globalMin_portfolio$sd;  
globalMin_portfolio_W[t,] = globalMin_portfolio$weights;
```

```
## The tangency portfolio expected returns and std.dev.:  
r.free = as.numeric(eRF[t,]);  
tangency_portfolio = tangency.portfolio(er=eret[t,],cov.mat = covmat,  
r.free, shorts=paste0(shortselling));  
tangency_portfolio_ER[t,] = tangency_portfolio$er;  
tangency_portfolio_SD[t,] = tangency_portfolio$sd;  
tangency_portfolio_W[t,] = tangency_portfolio$weights; }
```

The commands above, first create a 4 by 4 variance covariance matrix using time-varying variance and covariance processes from the ADCC model estimates, and then use them in portfolio optimization along with the expected returns. The study employs the **getPortfolio** function for the equal weight portfolio, the **efficient.portfolio** function for the target return portfolio, the **globalMin.portfolio** function for the global minimum variance portfolio, and finally the **tangency.portfolio** function for the tangency portfolio. Once the portfolios are estimated, the next three lines of command after every function pulls the expected returns, standard deviations, and the weights allocated to the assets.

In Figure 7 are plotted the fluctuating returns of the portfolios and their standard deviations over time. It is not surprising that the expected returns of the tangency portfolio are the largest as well as the standard deviations. They fluctuate widely across all portfolios.

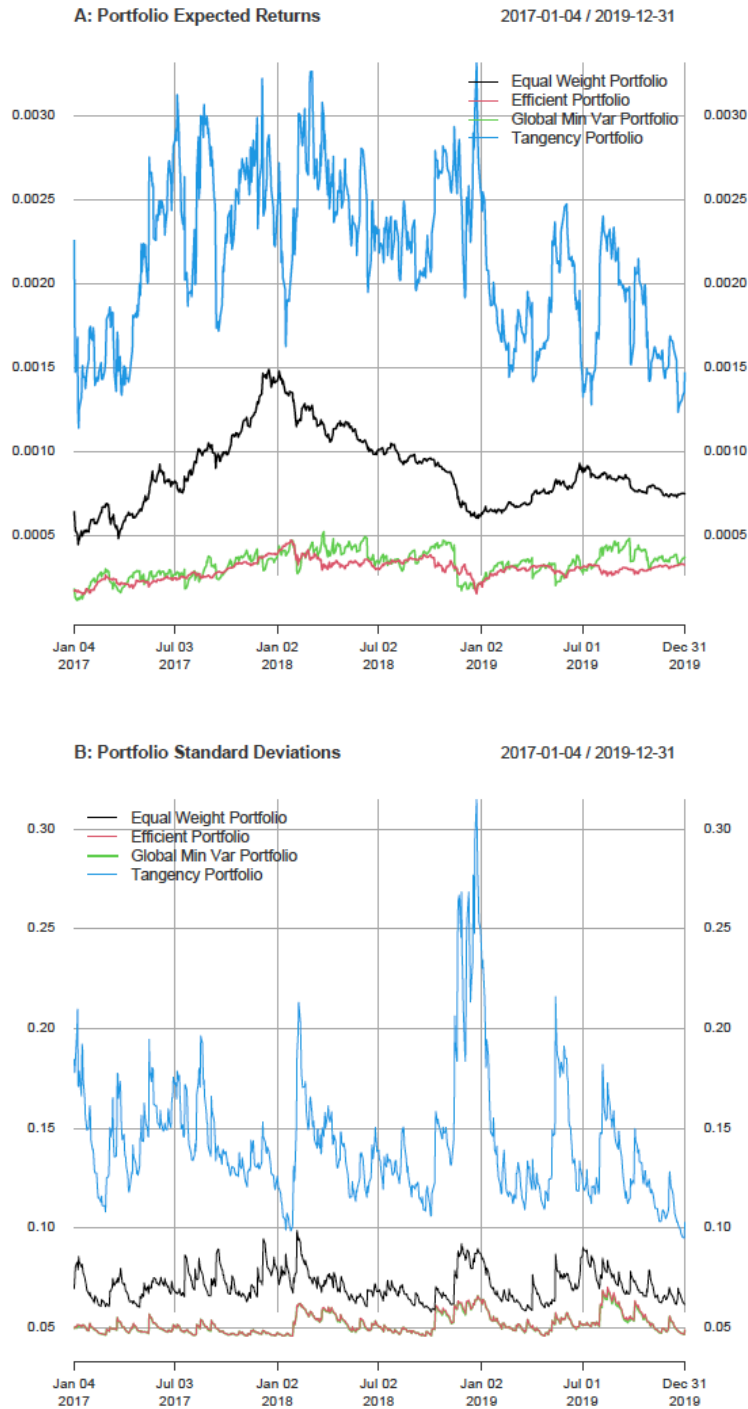

Figure 7: Expected Returns and Standard Deviations of Portfolios

Showing the changes in the allocations of weights to the four asset classes in the portfolio, Figure 8 provides a closer look at the tangency portfolio. Even though the weights of all asset classes fluctuate significantly, Bitcoin almost always holds the largest share. Since short-selling is permitted in the portfolio

optimization, the investor takes a short position on gold and crude oil at the end of 2018 and the beginning of 2019 and allocates the amount to Bitcoin.

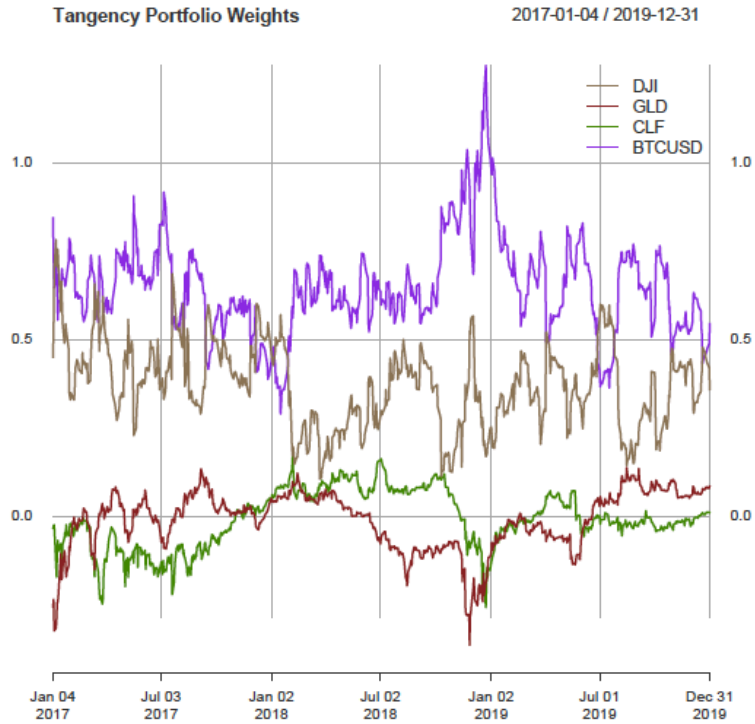

Figure 8: Tangency Portfolio Weights Over-time

Figures 7 and 8 can be created by using the following commands:

```
portfolio_ER = cbind(equalWeight_portfolio_ER, efficient_portfolio_ER,  
globalMin_portfolio_ER, tangency_portfolio_ER);  
colnames(portfolio_ER) = c("Equal Weight Portfolio", "Efficient Portfolio",  
"Global Min Var Portfolio", "Tangency Portfolio");  
portfolio_SD = cbind(equalWeight_portfolio_SD, efficient_portfolio_SD,  
globalMin_portfolio_SD, tangency_portfolio_SD);  
colnames(portfolio_SD) = c("Equal Weight Portfolio", "Efficient Portfolio",  
"Global Min Var Portfolio", "Tangency Portfolio");
```

```
## Replace 0 with NA
portfolio_ER[portfolio_ER == 0] <- NA;
portfolio_SD[portfolio_SD == 0] <- NA
## remove the row if any column contains NA:
portfolio_ER <- portfolio_ER[complete.cases(portfolio_ER), ];
portfolio_SD <- portfolio_SD[complete.cases(portfolio_SD), ];
```

```
plot(portfolio_ER, main = "Portfolio Expected Returns");
addLegend("topright", legend.names = c(colnames(portfolio_ER)), lty = c(1,
1,1,1))
plot(portfolio_SD, main = "Portfolio Standard Deviations");
addLegend("topright", legend.names = c(colnames(portfolio_SD)), lty = c(1,
1,2,1));
plot(tangency_portfolio_W, main = "Tangency Portfolio Weights", col =
c("burlywood4", "brown4", "chartreuse4", "blueviolet"));
addLegend("topright", legend.names = c(colnames(tangency_portfolio_W)),
col = c("burlywood4", "brown4", "chartreuse4", "blueviolet"), lty = c(1,
1,1,1));
```

The above commands combine the expected returns and standard deviations from each portfolio optimization strategy, set column names for the newly combined data, and remove the days on which there is no portfolio rebalancing. Finally, the plots illustrating the evolution of expected returns and standard deviations are constructed.

The study also displays all possible risk and return combinations for the DJI index, gold, crude oil, and Bitcoin. Figure 9 displays the efficient frontier and the capital market line using the four asset classes and a risk-free rate. Bitcoin offers the greatest risk and reward when compared to the DJI, gold, and crude oil. Utilizing Markowitz's mean-variance model, portfolios with improved risk-return characteristics can be constructed along the capital market line shown in green in the figure.

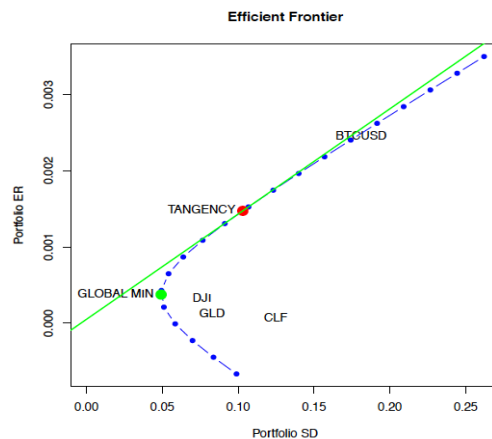

Figure 9: Efficient Frontier and Capital Market Line

Figure 9 can be created by using the following commands:

```
ef = efficient.frontier(eret[NROW(eret),], covmat, alpha.min = -0.5, alpha.max = 1.5, nport = 20);
plot(ef, plot.assets=T, col="blue", pch=16);
points(gmin.port$sd, gmin.port$er, col="green", pch=16, cex=2);
points(tan.port$sd, tan.port$er, col="red", pch=16, cex=2);
text(gmin.port$sd, gmin.port$er, labels="GLOBAL MIN", pos=2);
text(tan.port$sd, tan.port$er, labels="TANGENCY", pos=2);
sr.tan = (tan.port$er - r.free)/tan.port$sd;
abline(a=r.free, b=sr.tan, col="green", lwd=2);
```

4. Concluding remarks

The present study demonstrates how to use a GJR(1)-GARCH(1,1)-Asymmetric DCC(1,1) model to estimate the dynamic variance-covariance matrix to optimize the portfolio according to Markowitz's mean-variance approach. In the portfolio optimization framework, each optimization step is explained by an equation, and the implementation of the whole process in the R programming language is demonstrated. This study shows how the R programming language can be used to download the financial data of various asset classes to which an investor will allocate wealth and what functions can be used to determine the optimal weight of each asset in portfolios to meet various objectives.

Based on empirical results, we can conclude that the variance-covariance processes of the assets being considered are time-varying, and that a dynamic portfolio optimization by rebalancing the portfolio at a regular interval will capture the changes in the riskiness of these assets. This study presents the necessary R commands to calculate the updated weights of assets to reflect any changes in their risk levels.

References

- Ardia, D., Bolliger, G., Boudt, K., & Gagnon-Fleury, J.-P. (2017). The impact of covariance misspecification in risk-based portfolios. *Annals of Operations Research*, 254, 1–16.
- Billio, M., Caporin, M., & Gobbo, M. (2006). Flexible dynamic conditional correlation multivariate garch models for asset allocation. *Applied Financial Economics Letters*, 2, 123–130.
- Bouri, E., Molnár, P., Azzi, G., Roubaud, D., & Hagfors, L. I. (2017). On the hedge and safe haven properties of bitcoin: Is it really more than a diversifier? *Finance Research Letters*, 20, 192–198.
- Briere, M., Oosterlinck, K., & Szafarz, A. (2015). Virtual currency, tangible return: Portfolio diversification with bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16, 365–373.
- Cappiello, L., Engle, R. F., & Sheppard, K. (2006). Asymmetric dynamics in the correlations of global equity and bond returns. *Journal of Financial econometrics*, 4, 537–572.
- Chen, Y., & Nie, Y. (2018). *Value at risk when covariance is misspecified*. Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, Washington DC, USA.
- Conover, C. M., Jensen, G. R., Johnson, R. R., & Mercer, J. M. (2010). Is now the time to add commodities to your portfolio? *The Journal of Investing*, 19, 10–19.
- Eddelbuettel, D. (2022). *Cran task view: Empirical finance*.
- Elton, E. J., & Gruber, M. J. (1997). Modern portfolio theory, 1950 to date. *Journal of banking & finance*, 21, 1743–1759.
- Engle, R. (2002). Dynamic conditional correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20, 339–350.

- Ensor, K. B., & Koev, G. M. (2014). *Computational finance: correlation, volatility, and markets*. Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics, 6, 326–340.
- Galanos, A. (2022). *rmgarch: Multivariate GARCH models*. R package version 1.3-9.
- Gao, X., & Nardari, F. (2018). Do commodities add economic value in asset allocation? new evidence from time-varying moments. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 53, 365–393.
- Ghalanos, A. (2022). *rugarch: Univariate GARCH models*. R package version 1.4-7.
- Glosten, L. R., Jagannathan, R., & Runkle, D. E. (1993). On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The journal of finance*, 48, 1779–1801.
- Gorton, G., & Rouwenhorst, K. G. (2006). Facts and fantasies about commodity futures. *Financial Analysts Journal*, 62, 47–68.
- Hafner, C., & Franses, P. H. (2003). *A generalized dynamic conditional correlation model for many asset returns*. Technical Report.
- Hillier, D., Draper, P., & Faff, R. (2006). Do precious metals shine? an investment perspective. *Financial Analysts Journal*, 62, 98–106.
- Rob J Hyndman, Rebecca Killick (2022). CRAN Task View: Time Series Analysis. Version 2022-07-19. URL <https://CRAN.R-project.org/view=TimeSeries>.
- Hyndman, R. J., & Khandakar, Y. (2008). Automatic time series forecasting: the forecast package for R. *Journal of Statistical Software*, 26, 1–22. doi:10.18637/jss.v027.i03.
- Klein, T., Thu, H. P., & Walther, T. (2018). Bitcoin is not the new gold—a comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. *International Review of Financial Analysis*, 59, 105–116.
- Komsta, L., & Novomestky, F. (2015). moments: Moments, cumulants, skewness, kurtosis and related tests. URL: <https://CRAN.R-project.org/package=moments> r package version 0.14.
- Liu, Q., Tse, Y., & Zhang, L. (2018). Including commodity futures in asset allocation in china. *Quantitative Finance*, 18, 1487–1499.
- Markowitz, H. (1952). The utility of wealth. *Journal of political Economy*, 60, 151–158.
- McAleer, M., Chan, F., Hoti, S., & Lieberman, O. (2008). Generalized autoregressive conditional correlation. *Econometric Theory*, 24, 1554–1583.
- Mullen, K. M. (2014). Continuous global optimization in R. *Journal of Statistical Software*, 60, 1-45.
- NYU-Libraries, N. Y. U. N. (2022). Quantitative analysis guide: Which statistical software to use? (2022) (Accessed: 13 March 2022). URL: <https://guides.nyu.edu/quant/statsoft>.
- Peterson, B. G., & Carl, P. (2020). PerformanceAnalytics: Econometric Tools for Performance and Risk Analysis. URL: <https://CRAN.R-project.org/package=PerformanceAnalytics> r package version 2.0.4.
- Platanakis, E., & Urquhart, A. (2020). Should investors include bitcoin in their portfolios? a portfolio theory approach. *The British accounting review*, 52, 100837.
- R Core Team (2021). R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing Vienna, Austria. URL: <https://www.R-project.org/>.
- RStudio Team (2016). RStudio: Integrated Development for R. R Foundation for Statistical Computing Boston, MA. URL: <https://www.rstudio.com/>.
- Ryan, J. A., & Ulrich, J. M. (2020). quantmod: Quantitative Financial Modelling Framework. URL: <https://CRAN.R-project.org/package=quantmod> r package version 0.4.18. Sharpe, W. F. (1966). Mutual fund performance. *The Journal of business*, 39, 119–138.
- Trapletti, A., & Hornik, K. (2021). tseries: Time Series Analysis and Computational Finance. URL: <https://CRAN.R-project.org/package=tseries> r package version 0.10-49.
- Zeileis, A. (2005). Cran task views. R News, 5, 39–40.
- Zivot, E. (2008). Computing efficient portfolios in R. University of Washington - Technical Report.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.04.2022 ✓Accepted/Kabul:29.04.2022

DOI:10.30794/pausbed.1099169

Research Article/Araştırma Makalesi

Kuş, O. (2022). "İletişim Çalışmalarında İçerik Analizi ve Metin Madenciliğinin Kullanımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö177-Ö191.

İLETİŞİM ÇALIŞMALARINDA İÇERİK ANALİZİ VE METİN MADENCİLİĞİNİN KULLANIMI

Oğuz KUŞ*

Öz

İletişim çalışmaları çerçevesinde büyük veri kavramını göz önünde bulunduran yöntemsel yaklaşımlar gelişmektedir. Bu bağlamda içerik analizi ve metin madenciliğinin bir arada kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu yaklaşım gerçek zamanlı bulgular elde etmek, geniş veri setlerini değerlendirebilmek ve etkin sonuçlar elde etmek noktasında önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu çalışma tümdengelimci içerik analizi sürecine, metin madenciliğinin sistematik bir şekilde nasıl entegre edilebileceğini aşamalar halinde sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada metin madenciliği temelli tümdengelimci bir içerik analizi süreci önerilmektedir. Bu süreç farklı bağlamlarda, farklı programlarla, teknik olarak yüksek donanım gereksinimi gözetmeden dijital metin verisine uygulanabilecek yöntemsel bir yol haritası sunmaktadır. Bu bağlamda içerik analizinin aşamaları gözden geçirilmiş, tümdengelimci içerik analizi yaklaşımı tartışılmış, geleneksel içerik analizi yaklaşımlarının metin madenciliği süreçleriyle nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik araştırmacının geçmiş deneyimleri ve öncül araştırmalar ışığında bir süreç geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İçerik analizi, Tümdengelimci içerik analizi, Büyük veri, Metin madenciliği.

THE USE OF CONTENT ANALYSIS AND TEXT MINING IN COMMUNICATION STUDIES

Abstract

Methodological approaches that consider the concept of big data are emerging in communication studies. In this regard, combined usage of content analysis and text mining were observed. This approach presents potential to obtain real-time findings, evaluate large data sets, and obtain effective results. This study aims to present how text mining can be systematically integrated into the deductive content analysis process. In the study, a deductive content analysis process based on text mining is proposed. This process can provide researchers with a methodological roadmap that can be applied to digital text data in different contexts, with different software, without high technical skill requirements. In this context, the stages of content analysis have been reviewed, the deductive content analysis approach was discussed, a process was developed in the light of the researcher's past experiences and preliminary research on how traditional content analysis approaches can be realized with text mining processes.

Keywords: Content analysis, Deductive content analysis, Big data, Text mining.

*Dr., İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İSTANBUL,
e-posta: oguz.kus@istanbul.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2593-4980>)

GİRİŞ

Büyük veri ve büyük veriye bağlı olarak gelişen kavram ve yöntemler her geçen gün iletişim alanında gerçekleştirilen çalışmalarla daha bütünleşik bir hal almıştır. Özellikle yeni medya platformlarından veri toplamayı mümkün kılan API'ların (application processing interface), açık şekilde lisanslanmış veri toplama arayüzlerinin ve yazılım bilme zorunluluğunu belirli miktarda ortadan kaldırarak iş akışı şeklinde algoritmalar tasarlamayı mümkün kılan yazılımların yaygınlaşmasıyla iletişim alanında büyük veri perspektifine bağlı şekilde gelişen yöntemlerin kullanımı görünür hale gelmiştir. Bu noktada Helles ve Ørmen (2020:291) "*büyük verinin medya ve iletişim araştırmalarında kendi içinde makine öğrenimi teknikleriyle yakından ilişkili yöntemsel bir paradigma olarak görülmemesi gerektiğini, bunun yerine, medya ve iletişim alanında araştırma yapmanın mevcut yollarının çoğuna verimli bir şekilde entegre edilmiş yeni bir analitik teknikler seti olarak görülmesi gerektiğini*" vurgulamaktadır. Bu perspektif göz önünde bulundurulduğunda büyük veri tartışmalarının beraberinde getirdiği yöntemlerin iletişim çalışmalarında sıklıkla başvurulan içerik analizi yaklaşımına entegre edilebileceğini tartışmak mümkün hale gelmektedir. Hızla değişen toplumsal gündemlere iletişim perspektifinden yorumların getirilebilmesi noktasında büyük veri konsepti ile birlikte iletişim çalışmalarının kullandığı yöntem ve tekniklere entegre olan betimsel ve öngörüsül veri madenciliği yaklaşımlarının; otomatize bir şekilde büyük miktarda veriye ulaşma olanağının iletişim araştırmacılarına gündemle simültane araştırmalar gerçekleştirmek üzere ihtiyaç duydukları çevikliği kazandırabileceğinin altını çizmek mümkündür.

Büyük veri konseptine bağlı bir şekilde gelişen kavram ve yöntemlerin medya ve iletişim alanında yaygın kullanılan içerik analizine entegrasyonuna halihazırda ulusal ve uluslararası ölçekte yayımlanan araştırmalarda rastlanmaktadır. İletişim alanında otomatize içerik analizi süreçlerinin kullanıldığı erken dönem olarak betimlenebilecek çalışmalardan birisi Aytekin ve Sütcü (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Aytekin ve Sütcü (2013) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada sosyal medyada demokrasi olgusunun eleştirel bir biçimde tartışılıp tartışılmadığına yönelik bir analiz gerçekleştirmişler ve bu süreçte bir sınıflandırma algoritması olan Naive-Bayes algoritmasından faydalanmışlardır. Kuş (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise sosyal ağlardan otomatize gönderi toplama süreçleri ve toplanan bu gönderilerin içerik analizi sürecine entegre edilmiş metin madenciliği ile analiz edilmesine yönelik bir yöntemin benimsendiğini görmek mümkündür. Araştırmacı, k-NN (k-Nearest Neighbour) sınıflandırma algoritmasını kullandığı bu yaklaşımla Suriyeli mültecilere yönelik haberlere yazılmış 7000'den fazla kullanıcı kaynaklı gönderinin duygu analizini gerçekleştirmiş ve dijital nefret söylemine yönelik bir kategorizasyon ortaya koymuştur. Atan (2018), hastanelerle ilgili 3 binin üzerinde haberi içerik analizi sürecine entegre ettiği metin madenciliği tekniği ile incelemiş; haberlerin duygu durumu ve hastane imajına etkisi arasındaki bağlantıyı aydınlatmayı amaçlamış ve insan değerlendirmesi ve makine değerlendirmesinin birbirlerine olan üstün ve zayıf yönlerini tartışmıştır. Güçdemir vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışma ise metin madenciliğinin iletişim çalışmalarında kullanıldığı yakın dönem araştırmalardandır. Araştırmacılar, veri toplama sürecinde API kullanarak Twitter'dan veri toplamış ve RStudio'da oluşturulan sözlük tabanlı bir algoritma aracılığı ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Seçimleri'ne aday olan liderlerin geliştirmiş oldukları söylemi siyasal iletişim bağlamında analiz etmişlerdir.

Metin madenciliğinin içerik analizi sürecine entegre edildiği uluslararası çalışmalar da mevcuttur. Osakwe ve diğerleri (2020), COVID-19 pandemisi sürecinde Twitter'ın API'nı kullanarak spesifik kelimeleri içeren tweetleri toplamışlar ve SAS Text Miner V.15.1 kullanarak tweetlerin betimsel metin madenciliğini gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar bu yaklaşımla altı farklı kaygı temasına ulaşmışlardır. Yang ve Han (2021) konaklama endüstrisinin COVID-19 pandemisine tepkisini kullanıcı kaynaklı içerik üzerinden değerlendirmiş ve 94 binden fazla tweeti güdümsüz bir makinelerin öğrenmesi yaklaşımı olan konu modellemesi ile analiz etmişler ve bu endüstrinin COVID-19 sürecinde deneyimlediği zorlukları, endişeleri ve geliştirmiş oldukları tepkileri betimlemeyi amaçlamışlardır. Redek ve Godnov (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise Avrupa Birliği üyesi 15 ülkedeki politikacıların göndermiş olduğu 43 bin tweet toplanmış ve konu modelleme/içerik analizi ve duygu analizini içeren bir metin madenciliği yaklaşımı benimsenerek ekonomik kriz sürecinde Twitter'ın politik kullanım tipolojisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Elbette içerik analizi ve metin madenciliğinin birlikte anılabileceği araştırmalar yukarıda bahsedilen çalışmalarla sınırlı değildir. Fakat bahsedilen örnekler içerik analizi ve metin madenciliği yaklaşımlarının iletişim çalışmalarını

da ilgilendiren mikro, mezo ve makro ölçekte değerlendirilebilecek farklı tematik kırılımların anlaşılmasında, değerli içgörülerin elde edilmesinde ve yüksek miktarda verinin mevcut olduğu durumlarda kullanılabilmesine işaret etmektedir. Diğer yandan, içerik analizi bağlamında metin madenciliği kullanılırken güdümlü, güdümsüz ve güdümlü/güdümsüz bir arada makinelerin öğrenmesi yaklaşımlarının kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda konu modelmeden, duygu analizi ve sınıflandırma algoritmalarına uzanan bir çeşitlilikten söz etmek mümkündür. Bahsi geçen çalışmalarda içerik analizi sürecine entegre bir biçimde çalışan metin madenciliği algoritmalarını oluşturmak için araştırmacılar tarafından özgün programların yazıldığı, RStudio gibi yaygınlığı yüksek ve kütüphane temelli açık kaynak veri bilimi uygulamalarının kullanıldığı ve iş akışı mantığında çalışan Rapidminer gibi uygulamalardan faydalandığı da gözlemlenmektedir.

İletişim çalışmaları çerçevesinde büyük veri kavramıyla gelişen yönetsel yaklaşımlar, içerik analizi ve metin madenciliğinin bir arada kullanılmasının gerçek zamanlı bulgular elde etmek, geniş veri setlerini değerlendirebilmek ve etkin sonuçlar elde etmek noktasında fayda sağlama potansiyeli bulunduğu aşikardır. Fakat iletişim çalışmalarının sahip olduğu perspektifi göz önünde bulundurarak içerik analizi ve metin madenciliği süreçlerinin entegre bir şekilde kullanımına ve bu sürecin aşamalarına ışık tutan çalışmalar sınırlıdır. İçerik analizi ve metin madenciliği, yukarıda değinilenler de dahil olmak üzere farklı çalışmalarda kullanılıyor olsa dahi, iletişim çalışmaları bağlamında bu konuya bir yöntem tartışması çerçevesinde odaklanan çalışmalar sayıca azdır. Bu çalışma, iletişim çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılan tümdengelimci içerik analizi sürecine metin madenciliği süreçlerinin sistematik bir şekilde nasıl entegre edilebileceğini aşamalar halinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda içerik analizinin aşamaları gözden geçirilmiş, tümdengelimci içerik analizi yaklaşımı tartışılmış, geleneksel içerik analizi yaklaşımlarının metin madenciliği süreçleriyle nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik araştırmacının geçmiş deneyimleri ve öncül araştırmalar ışığında bir süreç geliştirilmiştir.

1. GELENEKSEL İÇERİK ANALİZİ VE AŞAMALARI

Metin madenciliği tekniğinin içerik analizine entegrasyonunu tartışmaya başlamadan önce, içerik analizinin düşünce sistemi üzerine bir tartışma gerçekleştirmek elzemdir. Bu bağlamda içerik analizinin temel tanım ve işlevlerinden bahsederek, farklı içerik analizi perspektifleri hakkında fikri bir zemin oluşturmak iletişim çalışmalarında metin madenciliğini etkin bir şekilde kullanmayı mümkün kılma potansiyeli taşımaktadır.

Sallan Gül ve Kahya Nizam (2021:182) başlangıçta içerik analizinin iletişim alanında ortaya çıktığına fakat günümüzde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde de kullanıldığının altını çizmektedir. İletişim çalışmaları bağlamında içerik analizi hakkında en eski tanımlardan bir tanesini ortaya koyan Berelson içerik analizini “*açık iletişim içeriğini objektif, sistematik ve niceliksel şekilde açıklamayı amaçlayan bir araştırma tekniği*” şeklinde betimlemektedir (Berelson’dan akt. Drisko & Maschi, 2016:3). Berelson’un perspektifinden değerlendirildiğinde içerik analizi nicel bir temelde yükselmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmacının içeriği sayılabilir bir hale dönüştürme amacı taşıdığını belirtmek mümkün hale gelmektedir. Bu durum içerik analizi sürecinin sonunda içeriği bir değişken haline getirebilmektedir. Ayrıca objektifliğin ve tekrar edilebilirliğin içeriği sayısallaştırma girişiminden kaynaklandığını belirtmek mümkün hale gelmektedir. Berelson’un yaklaşımının da dâhil olduğu temel içerik analizi yaklaşımında genellikle araştırma amacının dışında başkaları tarafından üretilmiş metinlerin analiz edildiğine işaret edilmektedir (Drisko & Maschi, 2016:3). Bu yaklaşım metnin devamında veri kaynağı olarak betimlenecek olan kullanıcı kaynaklı dijital içeriklerin analizi hususunda yol göstericidir.

Krippendorf içerik analizini, kullanımları bağlamında metinlerden (veya anlamlı diğer materyallerden) tekrar edilebilir ve geçerli çıkarımlar elde etmeye olanak tanıyan bir araştırma tekniği olarak betimlemektedir. İçerik analizinin yeni içgörüler sağladığını, araştırmacının belirli bir olgu konusundaki anlayışını geliştirdiğini veya pratik aksiyonlara bilgi sağladığını vurgulamaktadır (Krippendorf, 2004:18). İletişim ve medya çalışmaları bağlamında içerik analizine sıklıkla başvurulmaktadır. İçerik analizi diğer disiplinlerle yoğun bir etkileşim halinde olan iletişim çalışmaları için değerli ve derinlemesine bulgular elde etme imkânı tanımaktadır. Bu bağlamda Riffe ve diğerlerinin (2019) görüşlerinin altı çizilmelidir. Riffe ve diğerleri (2019:20) içerik analizinin amacının ve prosedürünün sosyal bilimler yaklaşımını bilgi zeminine çektiğini vurgulamaktadır ve bunu insan davranışlarını ve zihinsel süreçleri tanımlayan ve açıklayan ilişkisel ifadeler oluşturmak için bir standartlar ve kılavuzlar sistemi olarak betimlemektedir. Riffe ve diğerlerinin sunmuş olduğu düşünsel perspektif yukarıda bahsedilen

araştırmacıların önemli bir bileşen olarak sunduğu sistematik olma haliyle örtüşmektedir. Diğer yandan, nicel yaklaşımlarla birer değişken haline indirgenen içerik arasında ilişki kurmak da mümkün hale gelebilmektedir. Öncül literatür bağlamında içerik analizinin nitel, nicel ve yorumsayıcı yönleri olabileceğini tartışılabilir (Drisko & Maschi, 2016). Ayrıca perspektif olarak içerik analizi tümdengelimci ve tümevarımcı şeklinde sınıflandırılabilir. Çalışmanın devamında güdümlü bir makinelerin öğrenmesi süreci kullanılacağından ve bu bağlamda bir eğitim seti geliştirilmesi gerektiğinden, tümdengelimci yaklaşımların eğitim seti geliştirmeyi daha ergonomik hale getirebileceğini tartışmak mümkündür.

Bu bağlamda metin madenciliğinin içerik analizine entegrasyonunda tümdengelimci içerik analizi perspektifini benimseyen bir tartışma yürütmek, hem bu tekniği daha kapsayıcı bir şekilde anlamayı mümkün kılmakta hem de metin madenciliğinin içerik analizi tekniğine entegre edildiği yönetsel bir yol haritası oluşturmak üzere etkin bir zemin sunmaktadır. Tümdengelimci bir perspektifi benimsemiş olan içerik analizine metin madenciliğini entegre etmek üzere içerik analizinin aşamalarının ortaya konulması elzemdir. Farklı araştırmacıların takip eden aşamalar üzerinde uzlaştığını belirten Piñeiro Naval (2020:3) içerik analizinin on farklı aşamadan oluştuğunu belirtmektedir:

1. Amaçların belirlenmesi
2. Araştırma sorularının ve/veya hipotezlerin oluşturulması
3. Araştırma evreninin belirlenmesi
4. Çalışma örnekleminin seçilmesi
5. Kod kitabının ve kodlama formunun tasarımı ve geçerliği
6. Kodlayıcıların eğitimi
7. Örneklemin tasarlanan araçlar kullanılarak kodlanması
8. Analizin nesnelliliğinin değerlendirilmesi: kodlayıcılar arası güvenilirlik
9. Verilerin istatistiksel analizi
10. Nihai araştırma raporunun taslağının hazırlanması

Hansen'in aşamalarına değinen Taylan (2011:74) ise içerik analizinin aşamalarını takip eden şekilde betimlemektedir.

1. Araştırma Problemini Tanımlama-Konu ve Sorun
2. Araştırma Evrenini Belirleme ve Örneklem Seçimi
3. Araştırma Kategorilerini Oluşturma ve Tanımlama
4. Kodlama Cetvelini Oluşturma
5. Kodlama Cetvelini Sınama ve Güvenirliğini Ölçme
6. Veri Girişi, Analizi ve Yorumlama

Her iki araştırmacının sunduğu adımlar gözden geçirildiğinde içerik analizi gerçekleştirmek üzere takip edilmesi gereken aşamalar farklılık gösteriyor olsa dahi, aşamaların özü göz önünde bulundurulduğunda içerik analizinin spesifik ve örtüşen bir izleği takip ettiği yorumunu gerçekleştirmek mümkündür. Ayrıca belirtilen aşamaların Elo & Kyngäs (2008) tarafından belirtilen ve *hazırlık, organize etme, raporlama* adımlarını içeren üç aşamalı yaklaşımla da örtüştüğü gözlemlenmektedir. Bu aşamalar üzerinden tümdengelimci içerik analizi perspektifini tartışmak önem arz etmektedir.

2. TÜMDENGELİMCİ İÇERİK ANALİZİNE YÖNELİK KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Tümdengelimci içerik analizi öncül bilgi birikimi üzerine kuruludur ve teori testi amacı gütmektedir. İçeriğin kategorizasyonu sürecinde araştırma amacı doğrultusunda öncül bilgiye dayanan yapılandırılmış/yapılandırılmamış kategorizasyon matrisi kullanılmalıdır (Elo & Kyngäs, 2008:109-111). Bu noktadan hareketle tümdengelimci içerik analizi perspektifinin araştırmacılara mevcut teorik zemini kullanarak, aynı tematik bağlama sahip farklı olay ve olgular hakkında sorgulamalar gerçekleştirmek üzere olanak tanıdığı belirtilebilir. Tümdengelimci içerik analizinin bu özelliğini örneklemek daha berrak bir perspektifin oluşturulmasını mümkün kılacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim sürecinde yanlış bilginin dijital dolaşımını inceleyen bir araştırmacının burada ortaya çıkan yanlış bilgi kategorilerini COVID-19 pandemisi sırasında ortaya çıkan yanlış bilginin kategorizasyonunda kullanması etkin sonuçlar vermeme riski taşırken; bu kategorileri Fransa'da seçim sürecinde yanlış bilginin dijital dolaşımını inceleyen bir çalışma bağlamında kullanması daha etkin sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Farklı araştırmacıların görüşlerinden faydalanan Graneheim ve diğerleri (2017:30) tümdengelimci yaklaşımın teoriden veriye veya daha soyut ve genel bir seviyeden spesifik bir seviyeye doğru hareket ettiklerinin altını çizmekte ve bu bağlamda iki riskin üzerinde durmaktadır. Bunlar tümdengelimci bir perspektifle içerik analizi gerçekleştiren araştırmacıların kategorileri yalnızca mevcut olan bir teori veya model üzerine kurmaları ve kodlama süreci sonunda kategorizasyon dışında kalan içeriklere yönelik nasıl bir tavır takınılacağıdır. Böyle bir durumda yeni kategorilerin tümevarımcı bir perspektif benimsenerek geliştirilmesi gerekebilir (Elo & Kyngäs, 2008; Armat vd., 2018)

Tümdengelimci içerik analizi perspektifi ve nicel içerik analizi yaklaşımı örtüşen ve birbirini destekleyen yönleri sahiptir. McKibben ve diğerleri (2020:2), farklı araştırmacıların görüşlerini temel alarak, nicel içerik analizini tümdengelimci içerik analizi ile eşdeğer tutmakta ve bu yaklaşımın *a priori* doğasına işaret ederek araştırmacının mesajlardaki bilgiyi kodlamak üzere parametreleri belirlediği ve sonrasında içeriği belirli bir kodlama prosedürü çerçevesinde kategorize ettiğinin altını çizmektedir. Araştırmacılar parametrelerin mevcut teorik ve kavramsal çerçeve ve geçmiş araştırmalar üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Bu noktadan hareketle tümdengelimci perspektifte hazırlanan bir içerik analizi sürecinin ilgili alanda geniş bir literatür taraması ve ön okumayı içermesi elzemdir. Kategorilerin bir noktada önceden belirlendiği ve içeriğin çözümleme sürecinde değişkenlere dönüştüğü bir yapıda kategorileri belirlerken alandaki uyumlu örüntüleri göz önünde bulundurmamak kategorilerin veri setini kapsayan ve aynı zamanda birbirlerini dışarıda bırakan, kategoriler arası kesişimin minimize edildiği bir matrisin ortaya çıkmasını olanaklı kılmaktadır. Bu durum metnin devamında daha detaylı bir şekilde değinilecek olan metin madenciliği algoritmalarında eğitim seti oluşturulması hususuyla da yakından ilgilidir.

Tümdengelimci içerik analizi perspektifi iletişim çalışmaları çerçevesinde düşünüldüğünde, içerik analizinin sistematik ve nesnel olma hali hatırlanmalıdır. Tümdengelimci bir perspektif veri setini sistematik bir biçimde kategorize etmek üzere teorik bir zemin sunmaktadır. Teorik ve kavramsal zeminin mevcudiyeti bir noktada araştırmacının sistematik bir şekilde içerik çözümlemesini gerçekleştirmesine olanak tanıyan düşünsel bir araç haline gelmektedir. Bu düşünsel zemin ve sistematiklik ise, içerik analizi sürecinin ikinci önemli bileşeni olan objektifliğin daha etkin bir biçimde elde edilmesini sağlamaktadır. İçerik analizinin niceliksel olma hali ise metnin teoriden yola çıkılarak analiz edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda metin çözümlenerek frekanslara ulaşılabileceği gibi raporlama aşamasında kategorilerin dağılımı veya kategoriler arasındaki ilişkinin sayısal bir şekilde tespitiyle de içerik analizinin niceliksel olma şartı yerine getirilebilir. Bu durum bir anlamda içeriği sayısal bir değişken haline dönüştürme ile de ilgilidir.

Piñeiro Naval (2020) tarafından betimlenen 10 aşamalı içerik analizi süreci göz önünde bulundurularak tümdengelimci içerik analizi sürecini açıklamak, metnin devam eden başlıklarında metin madenciliğini iletişim çalışmalarının benimsediği içerik analizi anlayışına entegre etmek açısından önem taşımaktadır. İlk iki aşama göz önünde bulundurulduğunda araştırma amaçlarının belirlenmesi gerekliliği ve araştırma sorusu/hipotezlerin oluşturulması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bekiroğlu ve Balcı'nın fikirlerine değinen Çilingir (2017:150), araştırma soruları oluşturmanın amaçsız uygulamaların önüne geçmekte önem arz ettiğine ve bu bağlamda literatür taraması gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Amaç belirleme ve araştırma sorusu/hipotez oluşturulması tümdengelimci bir yaklaşımı benimsemiş olan içerik analizini benimseyen çalışmalarda sürecin bütününe etkileyen aşamalarıdır. Araştırma amacı belirleme sürecinde, tümdengelimci içerik analizi yaklaşımını benimsemiş çalışmalarda iki farklı şekilde gerçekleştirilebilir:

1) Literatür taraması gerçekleştirilerek, alanda tespit edilen boşlukları gidermeye yönelik hedeflerin geliştirilmesi

2) Yeni gelişmiş veya gelişmekte olan güncel olay ve olguları anlamak üzere hedeflerin geliştirilmesi.

Bu noktadan hareketle ortaya konulan araştırma amacı, araştırma alanına spesifik bir bağlamda katkı sağlayan ve araştırma soruları veya hipotezler geliştirmek için yeterli zemini sunan bir özellik taşımalıdır. Araştırma soruları veya hipotezleri geliştirilirken, çatı araştırma amacını gerçekleştirmeye hizmet eden, alt aşamalar şeklinde planlanmalıdır. Tümdengelimci içerik analizi sürecinde geliştirilen araştırma soruları betimsel özellikler taşıyabilir. Bu bağlamda soruları cevaplarken veri görselleştirme ve bulguları sayısal olarak ifade etme önem kazanmaktadır. Hipotez geliştirme süreçlerinde ise literatürün titiz bir şekilde taranmasıyla en az iki değişkenin belirlenmesi ve içerik analizi süreci sonunda çözümlenen içeriğin bu değişkenlere dönüştürülmesi önem kazanmaktadır. Örneğin Kuş ve Doğu Öztürk (2021), dijital kullanıcı kaynaklı içerikte nefret söylemi ve yanlış bilgi arasındaki ilişkinin mevcudiyetini tümdengelimci bir yaklaşımla test etmiş; bu bağlamda içerik çözümlenerek Nefret Söylemi Var/Yok, Yanlış Bilgi Var/Yok şeklinde değişkenlere dönüştürülmüş, son aşamada iki değişken arasındaki ilişki test edilmiştir. Bu noktadan hareketle tümdengelimci içerik analizi nicel bir çıktıyı amaçlıyorsa, içerik analizi süreci sonunda betimsel araştırma sorularının sayısal bir şekilde raporlanması ve tartışılması; geliştirilen hipotezlerin ise test edilerek bu sonuçların raporlanması ve tartışılması önem arz etmektedir.

Araştırma amacı ve araştırma soruları veya hipotezleri belirlendikten sonra araştırmanın evrenini ve örneklemini belirlemek gerekmektedir. Bu çalışma çerçevesinde olasılıklı örnekleme ve olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerini detaylı bir şekilde tartışmaktan ziyade içeriğin kullanıcılar tarafından üretildiği durumlarda benimsenmesi gereken anlayış metin madenciliğinin içerik analizine entegrasyonu sürecinde daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü çağdaş iletişim çalışmaları, kullanıcı kaynaklı içeriğin analizine yoğun bir şekilde odaklanmaktadır. Diğer bir husus ise çağdaş iletişim çalışmalarında, gelişmiş veri toplama teknikleriyle evrenin bütününe yönelik veri toplama teşebbüslerinde bulunulmasıdır. Bu husus örneklemin temsil gücü bakımından tartışılıyor olsa dahi toplanan veri hacminin büyüklüğü de güçlü bir potansiyel sunmaktadır. Neuendorf (2002:83), Fink ve Gantz'ın fikirlerine değinerek, sosyal bilimler geleneğinde bir örnekleme dayanarak evrene yönelik genelleme yapmanın önemli olduğunu; bu bağlamda olasılıklı örneklemin (rastgele) ideal olduğunu fakat zaman ve maliyet gibi kısıtlar söz konusu olduğunda olasılıklı olmayan tekniklerin de kullanılabilmesinin altını çizmektedir. Riffe ve diğerleri (2019:71) örneklemin hedefinin evreni temsil etmek olduğunu; birimlerin rastgele seçildiği olasılıklı örneklemin kullanıldığı yaklaşımlarda evren hakkında geçerli çıkarımlar yapılabileceğini, bu tipteki örneklemin, örnekleme hataları içerebileceğini fakat araştırmacıların bunları istatistiksel prosedürlerle hesaplayabileceğine işaret etmektedir. Bu noktada örnekleme tablosu kavramına değinilmelidir. Neuendorf (2002) ile Riffe ve diğerleri (2019) evrenin her biriminin listelendiği bir örnekleme tablosu geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedirler. Neuendorf (2002:84), çözümlenecek içeriğin birey veya gruplarca üretildiği durumlarda önce birey veya grupların örnekleme, ardından bu birey ve gruplar tarafından üretilen içeriğin örnekleme gerektiğine işaret etmektedir. Lacy ve diğerleri (2015: 4) anahtar kelime aramalarının dahil olduğu içerik listesi oluşturma süreçlerinin büyük oranda belirlenen arama terimleriyle ilgili olduğuna işaret etmektedir. Bu ifadenin, çalışmanın devamındaki tartışma dijital veri toplama tekniklerine de değiniyor olacağından önem taşıdığı altı çizilmelidir.

Piñeiro Naval (2020) tarafından ortaya konulan akış değerlendirildiğinde evren ve örneklem belirleme süreçlerini, veriyle etkileşime geçilen ve bu sürece hazırlık yapılan aşamaların takip ettiğini belirtmek mümkündür. Bu bağlamda kod kitabının ve kodlama formunun tasarımı ve geçerliği, kodlayıcıların eğitimi ve örneklemin tasarlanan araçlar kullanılarak kodlanması aşamaları gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma çerçevesinde tümdengelimci içerik analizi göz önünde bulundurulduğundan dolayı kod kitabı ve kodlama formunun öncül araştırmalar ve literatür ışığında oluşturulması önem arz etmektedir. Bu aşamada araştırmacı, literatürü yeterli ölçüde tarayıp taramadığını gözden geçirmeli, kod kitabının içeriği çözümlenmeye ve araştırma sorularını cevaplamaya hizmet edecek kategorileri oluşturmak üzere literatürde örtüşen örüntüleri etkin bir şekilde tespit edip etmediğini sorgulamalıdır. Bilgisayar destekli içerik analizinin web kaynaklı verilerde kullanımı için bir model öneren Sjøvaag ve Stavelin (2012:224), araştırma soruları hazırlandığında pilot bir test gerçekleştirilmesi ve şemanın araştırma sorularını cevaplamak uygunluğunun anlaşılmasını önermektedir. Nitel bir perspektife sahip olan Fonteyn ve diğerleri (2008:167) ise araştırmacıların içeriği bağımsız olarak kodlayıp

çapraz doğrulama için toplantı yaptığını belirtmektedir. Bu perspektif temelinde oluşturulan kodlama cetvelinin geçerliğini sağlamak üzere örnekleme oluşturan veri setinden rastgele alınan verinin en az iki farklı araştırmacı tarafından değerlendirilmesini ve kodlama cetvelinin veriye yönelik kapsayıcılığı ve işlevinin test edilmesini önermek mümkündür. Kodlayıcıları eğitmek nitel içerik analizinin kullandığı yaklaşımlardandır. Bu yaklaşımda yorumsayıcılık yüksek olduğundan birden fazla kodlayıcı bulunuyorsa bu kodlayıcıların perspektif bakımından yakın bir düzleme getirilmesi içerik çözümleme sürecinin etkililiği bakımından önem taşımaktadır. Nicel içerik analizi sürecinde kodlayıcıları eğitirken, nitel içerik analizinden kimi yaklaşımları aktarmak mümkündür. Bu bağlamda Goodell ve diğerleri (2016:83) tarafından ortaya konulan beş aşamalı kodlayıcı eğitim süreci hatırlanmalıdır: 1) etik eğitim, 2) temel nitel araştırma yöntemlerinin gözden geçirilmesi, 3) kodlama kitabının gözden geçirilmesi, 4) takım kodlaması ve 5) grup tartışmalarını içeren bağımsız kodlama süreci. Benzer bir süreci tümdengelimci içerik analizi için de uygulama zeminine sahiptir. Goodell ve diğerlerinin (2016) belirttiği üzere kodlayıcılar araştırma gerçekleştirdikleri spesifik alanın gerektirdiği etik bilince sahip olmalıdır. Tümdengelimci bir araştırma gerçekleştirilirken, araştırma yönteminin aşamaları hakkında bilgi her kodlayıcıya açık bir şekilde aktarılmalı; ayrıca kodlama kitabının oluşturulmasında kullanılan teorik zemin hakkında bilgi verilmelidir. Bu süreç grup toplantıları ve okuma listeleriyle gerçekleştirilebilir. Son aşamada ise kodlamanın gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu süreç benimsenen kod kitabı ve eğitim sürecindeki toplantılarda benimsenen yaklaşıma bağlı kalarak içeriği çözümleme sürecini kapsar. Bu noktada teoriden gelen kategorizasyonu hatırlamak, yapılandırılmış/yarı yapılandırılmış kodlama matrisi kullanmak, kodlayıcı eğitimi sonunda ortaya çıkan kurallar bütününe sadık kalmak, kararsızlık anında teoriyi tekrar gözden geçirmek ve düzenli toplantılar gerçekleştirmek önem arz etmektedir. Bireysel kodlama süreçlerinin sonunda gerçekleştirilen periyodik grup toplantıları, kategori dışında kalan bileşenlerin akıbetini değerlendirmek için de fırsatlar sunmaktadır.

İçerik analizi süreci mesajların özelliklerini nesnel bir şekilde belirlemeyi hedeflediğinden, güvenilirlik büyük önem arz etmektedir (Neuendorf, 2002:141). Bu bağlamda iletişim çalışmalarında kodlayıcılar arası hemfikir olmayı ölçmeye yönelik testlerin gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Krippendorff's alpha, Cohen's kappa ve salt mutabakat kodlayıcılar arası hemfikir olmayı ölçmeye olanak tanıyan kimi yaklaşımlardır. Bunu gerçekleştirmek üzere kodlanan veriden bir örnek seçilmeli, minimum iki kodlayıcı sürece dahil olmalı ve birbirlerinin kodlamış olduğu içeriği kör bir şekilde tekrar kodlamalıdır. Potter ve Levine-Donnerstein, güvenilirlik ölçmek üzere kodlanan tüm veriden çekilecek örneğin %10 ve %100 arasında olabileceğine işaret etmektedir (akt. Krippendorff, 2004). Bu noktadan hareketle, kodlanan verinin hacmine göre, veriyi temsil eden rastgele bir örneğin ya da kodlanan verinin tümünün kodlayıcılar arası hemfikir olmayı anlamak üzere değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Her ne kadar nitel yaklaşıma yönelik bir tespit olsa da tümdengelimci içerik analizi sürecine uygulanabilecek bir önerme de Vaismoradi ve diğerleri tarafından gerçekleştirilmektedir; araştırmacılar tümdengelimci veri analizlerinde sürece birden fazla kodlayıcı dahil oluyorsa kodlayıcılar arası güvenilirliğin yüksek olması gerektiğini belirtmektedir (akt. Elo vd., 2014:5). Bu durumun, tümdengelimci içerik analizi sürecinin geçmiş teori ve çalışmalar üzerine inşa edilerek yeni bir bağlam hakkında içgörü elde etme çabasından kaynaklandığını belirtmek mümkündür. Yüksek kodlayıcılar arası hemfikir olma ölçüm şekline göre farklılıklar göstermektedir: Kodlayıcılar arası hemfikir olma Cohen's kappa değeri ile ölçülüyorsa .81 değerinin; salt mutabakat kullanılıyor ise %90'lık bir anlaşmanın yüksek hemfikir olma düzeyine işaret ettiği belirtilmektedir (Graham vd., 2012). Krippendorff (2004:145), iyi uygulanmamış bir kodlayıcı şemasının, kodlayıcıların eğitiminin yetersiz olmasının, kodlayıcı yorgunluğunun, grupta yıkıcı davranışlarda bulunan bir kodlayıcının bulunmasının güvenilirliğe yönelik tehdit oluşturduğundan bahsetmektedir. Kodlayıcılar arası hemfikir olma tatmin edici düzeydeyse, kodlanmış olan veriler içerik analizi sürecinin devamında gerçekleştirilecek testlerin değişkenlerinin oluşturulması için kullanılabilir. Bu durumda gerekli testlerin gerçekleştirilmesi ve ardından raporlanması gerekmektedir. Kodlama sürecinin sonucunda ortaya farklı veri tipleri çıkabileceğinden, veri tipleri göz önünde bulundurularak değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesi elzemdir.

Tümdengelimci içerik analizinin temellerini oluşturan bu süreç, iletişim çalışmalarında içerik analizine metin madenciliğini entegre etmek üzere düşünsel bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, devam eden başlıkta, bilgisayar destekli içerik analizi hakkındaki çalışmalar ve araştırmacının deneyimleri göz önünde bulundurularak iletişim çalışmalarında içerik analizi gerçekleştirirken metin madenciliğinin nasıl kullanılabileceğine yönelik bir yol haritası çizilmiştir.

3. TÜMDENGELİMCİ İÇERİK ANALİZİ VE METİN MADENCİLİĞİNİ BİRLİKTE DÜŞÜNMEK

Büyük veri konseptinin getirdiği yeni teknolojiler veri toplamak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Yeni medya platformlarının her geçen gün daha fazla kullanıcının ilgisini çekiyor olması, toplumsal konular hakkında bir tartışma alanı haline dönüşmesi ve gündelik meselelerin çözümü noktasında araçsallaşması, bu platformları iletişim araştırmacıları için bir veri kaynağı haline getirmektedir. Diğer yandan, büyük veri konseptinin getirdiği yeni yaklaşımlar buradan veri toplamayı mümkün kılan araçların geliştirilmesine, toplanan verinin yenilikçi ve disiplinlerarası süreçlerle çözümlenmesine olanak tanımaktadır. İletişim çalışmalarının başvurmuş olduğu yöntemlerde bir perspektif dönüşümüne sebep olan bu yaklaşımlar, daha önce elde edilmesi mümkün olmayan içgörülerin ve fark edilmeyen örüntülerin araştırmacılar tarafından saptanmasını mümkün kılmaktadır. İçerik analizine metin madenciliğinin entegrasyonunu gerçekleştirmek üzere bir süreç öneren bu çalışma, yukarıda tartışılan tümdengelimci içerik analizi süreçlerini göz önünde bulundurularak her aşamada nasıl bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğine yönelik önerilerde bulunmaktadır.

Öncelikle, bu çalışma çerçevesinde benimsenen metin madenciliği yaklaşımından bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda Waegel (2006:1) tarafından önerilen yaklaşım, metin madenciliğinin veri madenciliğinden farkını ortaya koymak, işlevlerini ve üstesinden gelebildiği zorlukları anlamak noktasında dikkate değerdir:

Metin madenciliği, '(büyük miktarda) metinsel veriden örtük, önceden bilinmeyen ve potansiyel olarak faydalı bilgilerin basit olmayan bir şekilde elde edilmesi' olarak tanımlanır. Önceden kategorize edilmiş verileri analiz etmek yerine, düzensiz, biçimlendirilmemiş ve genellikle parçalanmış metin koleksiyonlarından bilgi araması bakımından veri madenciliğinden farklılık göstermektedir. Metin madenciliği, yalnızca standart veri madenciliği, makine öğrenimi ve istatistikten değil, aynı zamanda hesaplamalı dilbilim ve doğal dil işlemeden de yararlanan disiplinler arası bir alandır.

Bu çerçevede düşünüldüğünde metin madenciliği, bulgular elde etmek üzere sıklıkla dijital metinlere başvuran ve bu süreçte içerik analizinden faydalanan iletişim çalışmaları için önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Dijital metinler yapılandırılmamış bir formata sahip olduğundan kümeleme algoritmaları ile durum tespitine yönelik betimsel girişimler ve sınıflandırma algoritmalarıyla öngörücü bir yaklaşımı benimseyen çözümleme süreçleri, büyük miktarda metin verisinin mevcut olduğu durumlarda farklı yaklaşımları benimsemiş içerik analizi süreçlerini gerçekleştirmek için çözümler sunabilmektedir. Bu çalışmada sınıflandırma algoritmalarını kullanan, dolayısıyla güdümlü ve öngörücü olarak tanımlanabilecek metin madenciliği algoritmalarının içerik analizini gerçekleştirmek üzere kullanıldığı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım araştırmacılar tarafından manuel olarak kategorize edilmiş metinleri temel alarak, kategorize edilmemiş verilerin kategorilerini tahmin etmeye olanak tanımaktadır.

Metin madenciliği, tümdengelimci içerik analizi bağlamında düşünüldüğünde büyük veri kavramının sunmuş olduğu düşünsel zemin önemli derecede yol göstericidir. Mayer-Schönberger ve Cukier (2013) büyük veri kavramı hakkında düşünsel bir düzlem oluştururken "*kesinliğe takılıp kalmaktansa yönelimlere odaklanmak*" bileşeninden bahsetmektedir. Bu yönüyle büyük miktarda metin formatındaki veriyi analiz ederek, bu verideki yönelim ve gizli örüntüleri tespit etmenin bilgi düzleminde yaratabileceği katma değer yüksektir. İletişim çalışmalarının sıklıkla dijital platformlardan toplanan metin formatındaki verilere içerik analizi uyguladığı ve bu veriler toplanırken API'lardan faydalandığı gözlemlenmektedir. Lomborg ve Bechmann (2012:256) bir API'yı "*Üçüncü parti geliştiricilerin mevcut bir servise eklemeler gerçekleştirmesini mümkün kılan bir back-end arayüzüdür. API aynı zamanda araştırmacıların bir sosyal medya servisinden ampirik analizler için veri topladığı bir arayüzdür.*" şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda API'nın metin madenciliğinin gerçekleştirileceği büyük miktardaki metin verisini toplamak üzere mühim bir rolü olduğu, dijital bir platform ve araştırmacının kullandığı veya geliştirdiği veri toplama programı ile etkileşime geçen bir geçit görevi gördüğü ve dijital platformdan verinin ne kadarının toplanabileceği konusunda bir karar mekanizması gibi çalıştığını belirtmek mümkündür. Sosyal bilimler alanında araştırmalar gerçekleştiren araştırmacılar kendi yazmış oldukları programları kullandığı gibi, açık kaynak/açık erişim şeklinde paylaşılan ve yazılım bilgisi gerektirmeyen programları da veri toplamak üzere kullanmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya platformlarından veri toplamak üzere Facepager (Jünger & Keyling, 2019: github.com/strohne/Facepager), Mozdeh Big Data Text Analysis (2020: mozdeh.wlv.ac.uk) veya R Studio'nun sahip olduğu kütüphanelerden (Klinkhammer, 2020: <https://arxiv.org/abs/2011.13327>) faydalanılabildiği gözlemlenmektedir.

Tümdengelimci içerik analizinin sunmuş olduğu düşünsel temel ve yukarıda tartışılan 10 aşamalı içerik analizi süreci göz önünde bulundurulduğunda araştırma amaçlarını ve hipotezlerini belirlerken metin madenciliğinin entegre edildiği bir içerik analizi süreci ve geleneksel bir içerik analizi süreci arasında fark bulunmadığını belirtmek mümkündür. Bu sebeple içerik analizine metin madenciliğinin entegrasyonu tartışmasına evren ve örnekleme belirlemeye yönelik aşamalara odaklanarak başlanmıştır. Bu bağlamda, süregelen örnekleme sürecine yönelik zorluklara değinmekte fayda bulunmaktadır. Dijital platformlardan API'larla etkileşime geçen araçlarla veri toplanırken, evrendeki verinin önemli bir miktarına ulaşıyor olsa dahi evrendeki verinin boyutu ve elde edilen verinin temsil gücü hakkında sınırlı miktarda bilgi sahibi olunması örneklemin temsil gücü hakkındaki tartışmaları beraberinde getirmektedir. Geleneksel içerik analizi yaklaşımları örnekleme tablosu kullanmakta ve burada evrende ulaşılabilen her bileşene yer vermektedir. Fakat dijital platformlardan toplarken evrendeki bileşen sayısına yönelik üç zorluk söz konusudur. Bunlar 1) veri toplama sürecinin API ve bununla bağlantıya geçen programlarla aracılanması sonucu opak bir sürecin mevcudiyeti, 2) evrendeki verinin potansiyel olarak hacmen büyük olması ve 3) evrendeki her bileşenin örnekleme tablosu oluşturabilmek adına kayıt altına alınamamasıdır. Kim ve diğerleri (2018:2) Twitter'dan toplanan veriden nasıl örneklem alınabileceğini tartışan çalışmasında kitle medyasında üretilen içeriğin alan ve organizasyonel kaynaklar bakımından sınırlı olduğunu; fakat sosyal medyanın esnek bir doğası bulunduğunu, 24 saat neredeyse sınırsız içerik sağlayıcı ile işlediğini belirtmektedir. Araştırmacılar, sosyal medyadaki verinin günlük/haftalık bir döngüsü olmadığını ve konuya göre değişkenlik gösterdiğini bu sebeple örneklemin temsil gücü yüksek günleri seçmek üzerinden yürütülmesinin de kırılğanlıklar yapabileceğine işaret etmektedir.

İletişim araştırmacılarının belirli konulara dair oluşan dijital gündemleri araştırdığı bilinmektedir ve bu bağlamda kullanıcı kaynaklı içerik yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda geleneksel içerik analizinde Neuendorf (2002) ve Lacy ve diğerleri (2015) tarafından sunulan önermeler dikkate alınmalıdır. Neuendorf, çözümlenecek içeriğin birey veya gruplarca üretildiği durumlarda önce birey veya grupların örnekleme, ardından bu birey ve gruplar tarafından üretilen içeriğin örnekleme gerektirdiğini; Lacy ve diğerleri ise anahtar kelime aramalarının dahil olduğu içerik listesi oluşturma süreçlerinin büyük oranda belirlenen arama terimleriyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca araştırmacının geçmiş deneyimleri sosyal medyadan içerik toplarken iki aşamalı bir sürecin dikkate değer sonuçlar verdiğine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle birinci aşamada bir dijital platformda gündemlerin bir araya gelmesini mümkün kılan fonksiyonların örnekleme tablosu oluşturmak üzere bir araya getirilmesi gerekmektedir. Gündemleri kategorize etmek üzere Twitter'da hashtag'lerin kullanıldığı bilinmektedir, Reddit platformunda bu işlevi sub-reddit'ler görmektedir, YouTube'da ise spesifik bir kelimedeki arama gerçekleştirildikten sonra izlenme sayısı veya yüklenme sayısı gibi metriklere göre listelenen videolar bu işlevi üstlenebilir. Gündemi kategorize etmek üzere kullanılan fonksiyonların tümünü içeren bir örnekleme cetveli oluşturularak evrene yönelik bir fikir edinilmesi mümkündür. Ardından buradan temsil gücü yüksek bileşenlerin seçilerek kullanıcı kaynaklı içeriğin toplanması gerekmektedir. Bunu Twitter'dan veri toplanan bir örnek üzerinden anlatmak süreci kristalleştirecektir. X gündemi hakkında bir araştırma yürütmek isteyen araştırmacı, o gündemle ilgili erişilebilen tüm hashtagleri örnekleme cetveline dahil etmelidir. Bu süreç #X şeklinde bir pilot veri toplama işleminden sonra elde edilen tweetlerdeki diğer hashtagleri tespit ederek gerçekleştirilebilir. Büyük veri perspektifinin benimsendiği bir bağlamda örnekleme cetveline dahil edilen hashtaglerin tümünden, kullanıcılar tarafından gönderilen tweetleri toplamak mümkündür. Örnekleme cetveline dahil edilen bileşen sayısı ve toplanan tweet sayısı arttıkça, örneklemin evreni temsil gücünün artma potansiyeli bulunduğunu tartışmak mümkündür.

Evreni temsil ettiği düşünülen bir örneklem belirlendikten sonra kod kitabının ve kodlama formunun tasarımı ve geçerliği ve kodlayıcıların eğitimi süreci işletilmelidir. Bu aşamalar aynı zamanda içerik analizinde kullanılacak olan ve içerik analizini metin madenciliğine entegre etmeye olanak tanıyan sınıflandırma algoritmasının temellerini de oluşturmaktadır. Kod kitabının ve kodlama formunun tasarımı süreci dört aşamalıdır: 1) Toplanan metin verisinin bütününden onu temsil edecek bir miktarın rastgele bir biçimde çekilmesi, 2) Tümdengelimci bir perspektifle kategorilerin oluşturulması, 3) Rastgele çekilen verinin kodlanması, 4) Kodlanan veride kodlayıcıların hemfikir olma oranının tespit edilmesi, 5) Kodlayıcılar arası hemfikir olma düzeyi tatmin edici düzeyde ise bu verinin, algoritmayı eğitmek için kullanılması. Bu sürecin ilk üç aşamasını etkin bir şekilde yerine getirebilmek için insan kodlayıcıların geleneksel içerik analizindeki kurallar bütününe uygun bir şekilde eğitilmiş olması

önem taşımaktadır. Dördüncü ve beşinci aşama ise makine-kodlayıcı, yani içerik analizi gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş olan algoritmanın etkinliği üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Metin madenciliği sürecinin başarılı sonuçlar verebilmesi için eğitim seti olarak kullanılacak olan metinlerin çeşitliliği (eğitim setindeki metin çeşitliliği sonuçların daha etkin bir biçimde tahminine olanak tanıyabilir), belirlenen kategori sayısı (kategori sayısı azaldıkça tahmin gücü yükselebilir) gibi değişkenler önem taşımaktadır. Bu bağlamda incelenen gündemin, veri toplanılan dijital platformun ve içerik üreticisi ekosisteminin dahi rolü olduğunu tartışmak mümkündür.

Eğitim seti geliştirdikten sonra içerik analizi sürecine entegre edilecek sınıflandırma algoritmasının tasarlanması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında bu aşamada güdümlü bir derin öğrenme sürecinden bahsetmek mümkündür. Güdümlü derin öğrenme süreçlerinde eğitim seti el ile kodlanmalıdır¹ ve bir sınıflandırıcı oluşturularak çözümlenecek olan veri seti eğitim seti temel alınarak sınıflandırılmaktadır (Yuxin, 2021). Bu aşama geleneksel içerik analizindeki örneklemin tasarlanan araçlar kullanılarak kodlanması aşamasının metin madenciliği işlemindeki karşılığı olarak betimlenebilir. Bu aşama 1) eğitim setinin yüklenmesi ve ön işlemden geçirilmesi, 2) Analiz edilecek metinlerin yüklenmesi ve ön işlemden geçirilmesi, 3) Metinlere kategorileri atamak için kullanılacak sınıflandırma algoritmasının seçilmesi olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Bu süreçte eğitim setindeki metinlerin içerdiği kelimelerin ve seçilmiş olan örneklemden metinlerin içerdiği kelimelerle örtüşmesi etkinlik bakımından önemlidir. Bu bağlamda eğitim seti ve çözümlenecek olan veri seti bir dizi ön işlemden geçirilmektedir. Kapucugil İkiz ve Özdağoğlu (2015), kümeleme algoritmaları bağlamında bir ön işlem sürecine değinmiş, bu ön işlem sürecinde cümleleri kelimelere bölme, dolgu kelimelerini filtreleme, belirli harften daha az harf içeren kelimelerin filtrelenmesi, kelime eklerinin yuvarlanması, n-gram'ların oluşturulması, term-vector'lerin oluşturulması ve pruning aşamalarından bahsetmişlerdir. Benzer aşamaları Welbers ve diğerleri (2017) tarafından önerilen ön işlem sürecinde de gözlemlemek mümkündür. Bu aşamaların bir kısmının metin madenciliğini tümdengelimci içerik analizi çerçevesinde kullanılacak olan süreçte kullanmak da mümkündür. Bu çalışma bağlamında ön işlem süreci, İngilizce metin formatındaki veri setleri göz önünde bulundurulduğunda, metinlerin hepsinin büyük/küçük harfe dönüştürülmesi (transforming cases, her cümlenin kelimelere bölünmesi (tokenization), belirli harften daha az harf içeren kelimelerin filtrelenmesi (filter tokens), dolgu kelimelerin filtrelenmesi (filtering stopwords) ve kelime eklerinin yuvarlanması (stemming) aşamalarından oluşmaktadır. Bu süreçler hem sınıflandırma sürecinde işlevi olmayan kelimelerin çözümlenme dışında bırakılması hem de eğitim setindeki metinler ve çözümlenecek olan metinlerin içermiş olduğu kelimelerin karışıklık olarak uyumlanması noktasında önem arz etmektedir. Bu durum eğitim seti temel alınarak çözümlenecek metinlerin kategorilerinin tahmin edilmesi için önemlidir. Bu sürecin ardından kullanılacak sınıflandırma algoritmasına karar verilmelidir. Sınıflandırma algoritmaları tercih edilirken eğitim setinin hacmi belirleyici bir rol oynamaktadır. Support Vector Machine ve k-Nearest Neighbour algoritmalarının sınıflandırma süreçlerinde sıklıkla kullanıldığına rastlanmaktadır. Eğitim seti analiz edilecek veriden büyükse k-NN, SVM'e göre daha iyi performans sergilemektedir, fakat daha fazla analiz edilecek veri ve az eğitim verisi söz konusuysa SVM, k-NN'den daha iyi performansa sahiptir (Varghese, 2018: <https://bit.ly/3DFO3YA>). Bu bağlamda, araştırmacı uzun süredir belirli bir konu üzerinde otomatize yöntemlerle içerik analizi gerçekleştiriyor ve bu nedenle elinde diğer çalışmalarına da uygulayabileceği geniş bir eğitim seti bulunuyorsa k-NN, eğitim seti incelenecek verinin bir kısmı rastgele seçilerek oluşturuluyorsa SVM kullanması söz konusu olabilir.

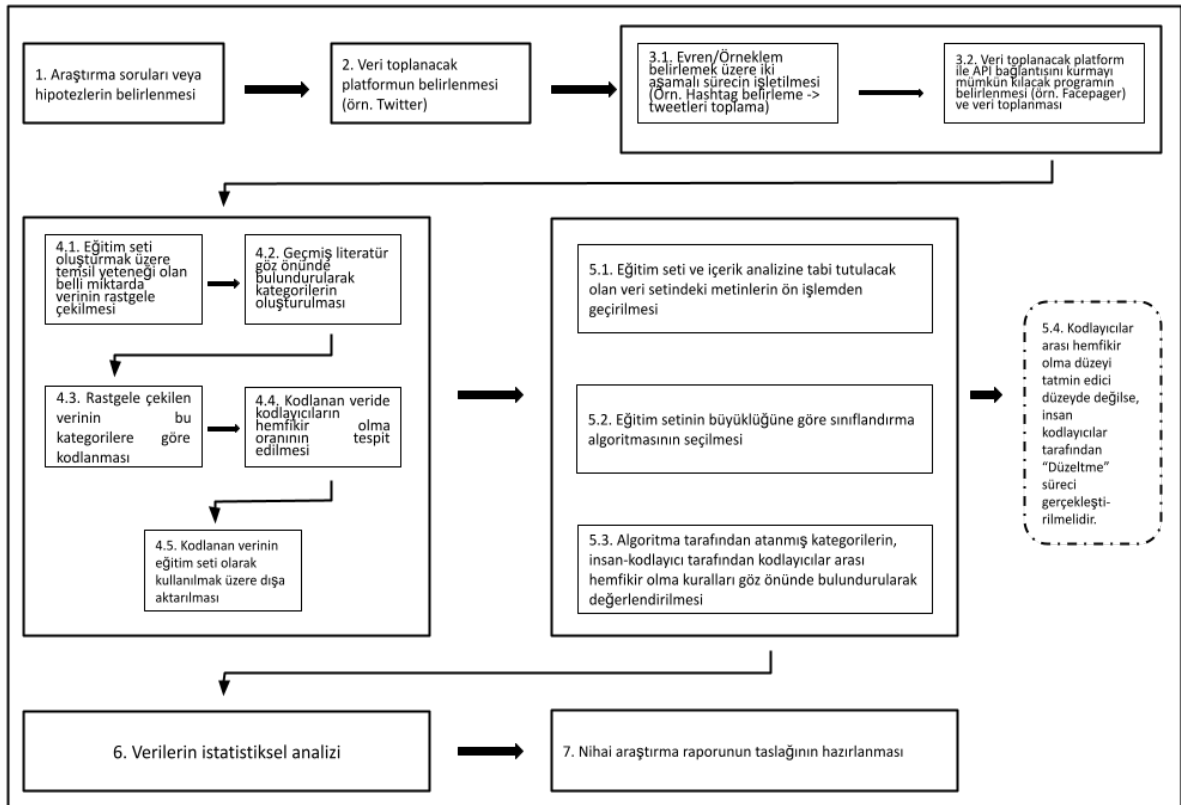
Metin madenciliği sürecinin sonucunda analizin nesnellüğünün değerlendirilmesi ve kodlayıcılar arası güvenilirlik konularına odaklanılması elzemdir. Bu bağlamda algoritma bir kodlayıcı olarak kabul edilmelidir. Algoritmanın otomatik bir şekilde kategorize ettiği içeriklerden geleneksel içerik analizindeki kurallar göz önünde bulundurularak rastgele metin çekilmeli ve sorumlu araştırmacı tarafından algoritmanın atamış olduğu değerler kodlayıcılar arası hemfikir olma kuralları göz önünde bulundurularak tekrar değerlendirilmelidir. Eğer makine kategorizasyonu ve araştırmacı kategorizasyonu arasında tatmin edici düzeyde bir tutarlılık söz konusuysa değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik testlere ve raporlama aşamasına devam edilebilir. Fakat kodlayıcılar arası hemfikir olma düzeyi tatmin edici değilse, bu durumda araştırma yarı-otomatik içerik analizi yaklaşımı göz önünde bulundurularak, insan kodlayıcıların aktif katılımı ile devam edebilir. Yarı-otomatik içerik analizi sürecinde Yan ve diğerleri (2014) tarafından ortaya konulmuş olan perspektif benimsenerek, insan kodlaması ve makine kodlaması aşamalarından sonra sürece düzeltme aşaması dahil edilebilir. Böylece sınıflandırma algoritmasının kategorizasyonda gerçekleştirebileceği hatalar, insan kodlayıcıların müdahalesiyle

1 Bir önceki aşamada bu süreç gerçekleştirilmiştir.

düzeltilir. Kodlayıcılar arası güvenilirlik süreci ardında geleneksel içerik analizine benzer şekilde testlerin gerçekleştirilmesi ve sonuçların raporlanması söz konusudur. Bu noktada raporlama aşamasında yenilikçi veri görselleştirme yaklaşımlarının veya sosyal ağ analizi gibi tekniklerin verileri raporlarken kullanılabileceği belirtilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada önerilen metin madenciliği temelli tümdengelimci içerik analizi süreci farklı bağlamlarda, farklı programlarla, teknik olarak yüksek donanım gereksinimi gözetmeden dijital metin verisine uygulanabilecek yöntemsel bir yol haritası sunmaktadır. Çalışma çerçevesinde gerçekleştirilen tartışma, büyük veri konseptinin sunduğu teknikler, araçlar ve yaklaşımların içerik analizi sürecine katkı sunabileceğine de işaret etmektedir. Metin madenciliğinin içerik analizine sınıflandırma algoritmaları aracılığı ile entegrasyonu, dijital platformlardan toplanan büyük miktardaki veriden etkin içgörüler elde etmek noktasında fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, geleneksel içerik analizi perspektifinin sunmuş olduğu düşünsel zemin üzerine inşa edilmiş, makine-kodlayıcıları içeren, otomatize bir içerik analizi sürecinden bahsedilmiştir. Bu yönüyle çalışma, iletişim çalışmalarında özellikle sosyal medyadan toplanan verilerin içeriğinin etkin bir şekilde analiz edilebilmesi için bir pencere açmaktadır. Metin madenciliği sürecinin, tümdengelimci içerik analizi konseptine entegrasyonunu, şematize etmek bu çalışmanın gerçekleştirdiği tartışmanın sunduğu katma değerini somutlaştırmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, iletişim çalışmalarında metin madenciliği temelli tümdengelimci bir içerik analizi gerçekleştirirken aşağıdaki aşamaların takip edilmesi mümkündür.

Şekil 1. Kuş'un metin madenciliği temelli tümdengelimci içerik analizi süreci

Bu çalışma çerçevesinde ortaya konulan metin madenciliği temelli tümdengelimci içerik analizi modeli, geleneksel içerik analizinin ana süreçlerinin yanısıra metin madenciliği süreçleri ve bu tekniğin getirdiği alt aşamaları içermektedir (Şekil 1). Ayrıca ihtiyaç halinde Yan ve diğerleri (2014) tarafından geliştirilmiş olan yarı-otomatize içerik analizinin Düzeltilme fazından faydalanmaktadır. Çalışma çerçevesinde ortaya konulan, metin madenciliği temelli tümdengelimci içerik analizi modelinin aşamalarını takip eden şekilde özetlemek mümkündür.

1. Araştırma soruları veya hipotezlerin geliştirilmesi
2. Veri toplanacak platformun tespit edilmesi
3. İki aşamalı veri toplama süreci ve API bağlantısı
 - 3.1. Evren/örneklem belirleme
 - 3.2. API bağlantısını kurmak (Facepager veya Mozdeh Big Data Text Analysis gibi programlarla)
 4. Metin madenciliği sürecinde kullanılacak sınıflandırma algoritması için eğitim seti geliştirmek
 - 4.1. Temsil gücü yüksek belli miktarda verinin, veri setinin bütününden rastgele çekilmesi
 - 4.2. Geçmiş literatür ışığında kategorilerin oluşturulması
 - 4.3. Rastgele çekilen verinin kategorizasyonu
 - 4.4. Kodlanan veride kodlayıcılar arası hemfikir olma düzeyinin belirlenmesi
 - 4.5. Kodlanan verinin eğitim seti olarak kullanılmak üzere dışa aktarılması
 5. Sınıflandırma algoritmasının oluşturulması (Bu aşamada Rapidminer, Knime ve R Studio kullanılabilir)
 - 5.1. Eğitim seti ve çözümlenecek metinlerin ön işlemden geçirilmesi
 - 5.2. Sınıflandırma algoritmasının seçimi
 - 5.3. Algoritma kategorizasyonu ve insan-kodlayıcı arasındaki hemfikir olma düzeyinin hesaplanması
 - 5.4. Algoritma kategorizasyonu ve insan-kodlayıcı arasındaki hemfikir olma düzeyi yeterli olmadığı takdirde Düzeltme aşamasının uygulanması
6. Araştırma amacı doğrultusunda verinin istatistiksel analizi
7. Nihai araştırma raporunun hazırlanması

Bu çalışma temelde Piñeiro Naval (2020) içerik analizi aşamalarını ve Yan ve diğerleri (2014) tarafından ortaya konulan yarı-otomatize içerik analizi modelini göz önünde bulundurmaktadır. Geleneksel içerik analizi üzerine Neundorf, Krippendorf ve Riffe ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen tartışmaların sunmuş olduğu düşünsel zemin ve süreç önerileri, bu çalışmanın kavramsal zeminini oluşturmaktadır. Çalışma, bu perspektifleri göz önünde bulundurarak metin madenciliğini geleneksel tımdengelimci içerik analizine entegre etmektedir. Çalışmayı sonlandırırken bu entegrasyon sürecine yönelik araştırmacı veya araştırma grubunun konumunu ilgilendiren kimi önemli konuları aydınlatmak önemlidir.,

Metin madenciliği ve geleneksel içerik analizinin entegrasyonuna yönelik bir süreç önerisinde bulunan bu çalışmada makine-kodlayıcılar, insan-kodlayıcılar yerine geçen bir bileşen olarak düşünülmemektedir. Ampofo ve diğerleri (2015: <https://bit.ly/3LGjHrM>), algoritmik metin analizlerine oldukça yoğun bir şekilde başvurulmasının insan-kodlayıcıların tespit etmekte daha donanımlı olduğu (örn. kimi terimlerin kullanıldığı iletişimsel bağlama göre farklılaşması) değerli içgörülerin gözden kaçmasına sebep olabileceğini not etmektedir. Bu noktadan hareketle, metin madenciliği temelli tımdengelimci içerik analizinde insan-kodlayıcılar, otomatik kategorizasyon sürecinin mihenk taşı olan eğitim setini oluşturup, eğitim setinin etkinliğini ve sınıflandırma algoritmalarının çıktılarını değerlendirecek olan karar vericiler olarak konumlanmalıdırlar. Eğitim seti kodlanırken insan-kodlayıcı ekibinin hemfikir olma düzeyi içerik analizinin objektifliği ve güvenilirliği noktasında fikir edinilmesini mümkün kılmaktadır. Birden fazla araştırmacının dahil olduğu ve kodlayıcılar arası hemfikir olma süreciyle test edilerek oluşturulan eğitim seti, sınıflandırma algoritmasının önyargılı olmasını engellemek üzere fırsatlar da sunmaktadır. Son aşamada ise insan-kodlayıcılar makine kodlayıcıyı, kodlayıcılar arası hemfikir olma düzeyi aracılığı ile denetlemektedir. Bu durum makine kodlayıcıların, yani metin madenciliği sürecinin, içerik analizi destek bileşeni şeklinde konumlanabileceğine işaret etmektedir.

Bir diğer husus ise bu çalışmanın özellikle iletişim alanındaki çalışmaları göz önünde bulundurarak metin madenciliği temelli bir içerik analizi süreci sunmasıdır. Bu yönüyle güncel iletişim çalışmaları göz önünde bulundurulmuş ve dijital platformlardan otomatize bir şekilde toplanan yüksek hacimli dijital metin verisine yönelik bir veri toplama süreci tasarlanmıştır. Fakat bu çalışmada sunulan modelin farklı platformlardan toplanan veya dijitalleştirilen analog metinler üzerinde de uygulanma potansiyeli söz konusudur. Diğer yandan, eğitim seti oluştururken veri setinin tümünden rastgele seçilen metinlerle ilgili altı çizilmesi gereken hususlardan bahsetmek önemlidir. Bu bağlamda rastgele çekilecek miktar üzerine spesifik bir bildirimde bulunulmamasının sebebi eğitim seti oluşturmak üzere rastgele çekilecek olan veri miktarının konu, veri miktarı, araştırma grubunun öncül çalışmaları ve kullanılacak olan algoritmaya göre değişme potansiyelidir. Bu noktadan hareketle bu aşama ana hatlarıyla tanımlanmıştır. Çalışmanın önermiş olduğu sürecin araştırma bağlamı, öncül literatür, yeni gelişmeler ve araştırma hedefleri doğrultusunda sahip olduğu aşamaların dönüştürülmesini ve yeni aşamaların eklenmesini gerektirecek ve bu yeni aşamaların entegrasyonuna imkan tanıyacak modüler bir yapısının olduğunu belirtmek mümkündür. Son olarak çalışmanın değindiği otomatize yaklaşımların İngilizce metinlerde daha etkin sonuçlar verdiğinin altı çizilmelidir. İngilizce dışındaki metinlerde farklı aşamaların sürece dahil olması veya insan-kodlayıcının üstlenmiş olduğu görevin daha fazla önem kazanması söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Ampofo, L., Collister, S., O'Loughlin, B., Chadwick, A., Halfpenny, P. J., & Procter, P. J. (2015). Text mining and social media: When quantitative meets qualitative and software meets people. (?).10.2013). <https://bit.ly/3LGjHrM>
- Armat, M., Assaroudi, A., Rad, M., Sharifi, H., & Heydari, A. (2018). "Inductive and Deductive: Ambiguous Labels in Qualitative Content Analysis", *The Qualitative Report*, 23/1, 219-221.
- Atan, S. (2018). "Haberlerin Kurumsal İmaja Etkisi ve Türkiye'deki Hastaneler Hakkında Medyada Yer Alan Haberlerin Metin Madenciliği ile Analizi", *Journal of Communication Theory & Research/İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 222-240.
- Aytekin, Ç., & Sütcü, C. S. (2013). "Sosyal Medya'da Demokrasi Algısı:"Demokrasinin Renkleri" Üzerine Fikir Madenciliği Araştırması", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 19, 28-44.
- Çilingir, A. (2017). "İletişim Alanında İçerik Analizi Yöntemi Kullanılarak Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme", *Erciyes İletişim Dergisi*, 5/1, 148-160.
- Drisko, J. & Maschi, T. (2016). *Content Analysis*, Oxford University Press, New York.
- Elo, S. & Kyngäs, H. (2008). "The qualitative content analysis process", *Journal of Advanced Nursing*, 62/1, 107-115.
- Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K., & Kyngäs, H. (2014). "Qualitative content analysis: A focus on trustworthiness", *SAGE open*, 4/1, 1-10.
- Fonteyn, M. E., Vettese, M., Lancaster, D. R., & Bauer-Wu, S. (2008). "Developing a codebook to guide content analysis of expressive writing transcripts", *Applied Nursing Research*, 21/3, 165-168.
- Goodell, L. S., Stage, V. C., & Cooke, N. K. (2016). "Practical qualitative research strategies: Training interviewers and coders", *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 48/8, 578-585.
- Graneheim, U. H., Lindgren, B. M., & Lundman, B. (2017). "Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper", *Nurse education today*, 56, 29-34.
- Graham, M., Milanowski, A., & Miller, J. (2012). *Measuring and promoting inter-rater agreement of teacher and principal performance ratings*, Center for Education Compensation Reform (CECR), US.
- Güçdemir, Y., Çakar-Mengü, S., & Günay, K. (2020). "Büyük Veri Metin Madenciliği Bağlamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Seçimlerinde Aday Liderlerin Tweet Kullanımları Üzerine Bir İnceleme", *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 59, 161-191.
- Helles, R., & Ørmen, J. (2020). "Big data and explanation: Reflections on the uses of big data in media and communication research", *European Journal of Communication*, 35/3, 290-300.
- Sallan Gül, S., & Kahya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, Özel Sayı 1, 181-198.

- Jünger, J. & Keyling, T. (2019). Facepager. (05.04.2020) <https://github.com/strohne/Facepager>
- Kapucugil İkiz, A., & Özdağoğlu, G. (2015). "Text mining as a supporting process for VoC clarification", *Alphanumeric Journal*, 3/1. 25-40.
- Kim, H., Jang, S. M., Kim, S. H., & Wan, A. (2018). "Evaluating sampling methods for content analysis of Twitter data", *Social Media+ Society*, 4/2, 1-10.
- Klinkhammer, D. (2020). Analysing Social Media Network Data with R: Semi-Automated Screening of Users, Comments and Communication Patterns. (26.11.2020) <https://arxiv.org/abs/2011.13327>.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*, Sage publications, California.
- Kuş, O. (2016). "Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örnek Olayı Bağlamında BBC World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciliği Tekniği İle Analizi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 51, 97-121.
- Kuş, O., & Öztürk, İ. D. (2021). "Çin'de Üretilen Aşılaraya Yönelik YouTube Tartışmaları Çerçevesinde Yanlış Bilgi ve Nefret Söylemi İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 38, 96-117.
- Lacy, S., Watson, B. R., Riffe, D., & Lovejoy, J. (2015). "Issues and Best Practices in Content Analysis", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 92/4, 791-811.
- Lomborg, S., & Bechmann, A. (2014). "Using APIs for data collection on social media", *The Information Society*, 30/4, 256-265.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*, Sage Publications, Thousand Oaks.
- Mayer-Schönberger, V. & Cukier, K. (2013). *Büyük Veri: Yaşama, Çalışma ve Düşünme Şeklimizi Dönüştürecek Bir Devrim*, Paloma, İstanbul.
- Mozdeh Big Data Text Analysis (2020). Mozdeh Big Data Text Analysis. (01.02.2021) mozdeh.wlv.ac.uk
- McKibben, W. B., Cade, R., Purgason, L. L., & Wahesh, E. (2020). "How to conduct a deductive content analysis in counseling research", *Counseling Outcome Research and Evaluation*, 1-13.
- Osakwe, Z. T., Ikhapho, I., Arora, B. K., & Bubu, O. M. (2020). "Identifying public concerns and reactions during the COVID-19 pandemic on Twitter: A text-mining analysis", *Public Health Nursing*, 38/2, 145-151.
- Piñeiro-Naval, V. (2020). "The content analysis methodology. Uses and applications in communication research on Spanish-speaking countries", *Communication & Society*, 33/3, 1-15.
- Redek, T., & Godnov, U. (2018). "Twitter as a political tool in EU countries during the economic crisis: A comparative text-mining analysis", *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 27/4, 691-711.
- Riffe, D., Lacy, S., Watson, B. R., & Fico, F. (2019). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*, Routledge, New York.
- Sjøvaag, H., & Stavelin, E. (2012). "Web media and the quantitative content analysis: Methodological challenges in measuring online news content", *Convergence*, 18/2, 215-229.
- Taylan, H. H. (2011). "Sosyal Bilimlerde Kullanılan içerik analizi ve söylem analizinin karşılaştırılması", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 1/2, 63-76.
- Varghese, D. (2018). *Comparative Study on Classic Machine learning Algorithms*. (06.12.2018) <https://bit.ly/3DFO3YA>
- Waegel, D. (2006). *The Development of Text-Mining Tools and Algorithms*, Ursinus College, Pennsylvania.
- Welbers, K., Van Atteveldt, W., & Benoit, K. (2017). "Text analysis in R", *Communication Methods and Measures*, 11/4, 245-265.
- Yang, M. & Han, C. (2021), "Revealing industry challenge and business response to Covid-19: a text mining approach", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33/4, 1230-1248.
- Yan, J. L. S., McCracken, N., & Crowston, K. (2014). "Semi-automatic content analysis of qualitative data", *iConference 2014*, 1128-1132.
- Yuxin, M. (2021). "Big Data Text Mining Techniques in Journalism and Communication", *7th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2021)*, Atlantis Press, 256-259.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.05.2022 ✓Accepted/Kabul:24.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1115335

Research Article/Araştırma Makalesi

Odabaşı, S. (2022). "Moda Çalışmaları ve Nitel Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö193-Ö199.

MODA ÇALIŞMALARI VE NİTEL ARAŞTIRMA

Sanem ODABAŞI*

Öz

Moda alanı sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden beslenen bir alan olmakla beraber, söz konusu moda araştırmaları ve çalışmaları akademik düzeyde ele alınan bir disiplin haline henüz gelememiştir. Bununla birlikte son yıllarda moda çalışmalarındaki akademik araştırmaların artmış olması da göze çarpmaktadır. Moda çalışmaları, modanın birçok farklı yönünü inceleme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Moda iletişimi, moda sosyolojisi, moda felsefesi gibi konuların doğmasında nitel araştırma geleneğinin sağladığı anlayış yadsınamamaktadır. Bu çalışmada yorumsamacı paradigmadan türeyen nitel araştırmaların moda alanıyla nasıl bir ilişki içinde olduğu analiz edilerek, var olan akademik çalışmalar moda çalışmalarını perspektifinden yorumlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, nitel araştırmalar perspektifinden yararlanarak moda çalışmalarının gelişimini açıklamak ve moda araştırmalarına dair kavramsal çerçeve sunmaktır. Moda çalışmalarının henüz yeni bir akademik araştırma alanı olmasının tespiti ile, moda araştırmacılarını bekleyen zorluklar belirtilerek, bu zorlukların aşılabilmesi için alanyazın analizine dayanarak öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Moda Çalışmaları, Moda Araştırmaları, Nitel Araştırmalar, Moda.*

FASHION STUDIES AND QUALITATIVE RESEARCH

Abstract

Although the field of fashion is a subject that is fed from different disciplines of social sciences, fashion research and studies have not yet become a discipline that is considered at an academic level. However, it is noticed that academic research in fashion studies has increased in recent years. Fashion studies have great potential to examine many different aspects of fashion. The understanding provided by the qualitative research tradition in the emergence of subjects such as fashion communication, fashion sociology, and fashion philosophy cannot be denied. In this study, the relationship between the qualitative research derived from the hermeneutic paradigm and the fashion field is analyzed and the existing academic studies are interpreted from the perspective of fashion studies. The aim of this study is to explain the development of fashion studies and to present a conceptual framework for fashion research, using the perspective of qualitative research. With the determination of the fact that fashion studies are a new academic research field, the difficulties that await fashion researchers are indicated, and suggestions are made based on the literature analysis in order to overcome these difficulties.

Keywords: *Fashion Studies, Fashion Research, Qualitative Research, Fashion.*

*Arş. Gör. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, ESKİŞEHİR.
e-posta: odabasisanem@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8467-9038>)

1.GİRİŞ

Bilim anlayışı ile onun olduğu sosyolojik bağlam (insan, sosyo kültürel doku, tarihsel şartlar ve coğrafi mekânın bileşkesi) arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu gözlemlenebilir. Gerek bir anlayış biçimi, gerekse ortaya çıkmış verileriyle bilim, sadece içinde bulunduğu sosyokültürel ortamdan etkilenmekle kalmaz; aynı zamanda onu da etkiler (Dilekçigil, 2010). Bu yaklaşımın, nitel araştırmaların felsefesiyle de uyduğunu söyleyebilmek mümkündür; nitel araştırmaların da esas konularından biri insan ve insanın bulunduğu doğal ortamlarla etkileşiminin incelenmesi olmaktadır. İnsanın çevresinde var olan türlü kategoriler (diğer insanlar, toplum, doğa, mekan, kavramlar... gibi) ile olan ilişkilerinin araştırılması söz konusu olduğunda nitel araştırma yöntemleri araştırmacılara yarar sağlamaktadır.

Moda çalışmaları, sosyal bilimlerden beslenerek birçok farklı akademik disiplinle iletişim ve etkileşim halindedir. Bunların arasında tarih, etnografya, felsefe, kültür çalışmaları, antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi alanları sayabilmemiz mümkündür. Akademik disiplinler, 19.yy'dan sonra alanlara ayrılmış ve bu alanlardan sosyal bilimlerde doğmuş olmasıyla birlikte moda araştırmaları da ilerleyen yıllarda ortaya çıkmıştır (Kawamura, 2011). Örnek verecek olursak, sosyal bilimler alanından tarih araştırmacıları kıyafetlerin tarihini ve kökenlerini, antropologlar kültürün giyim üzerindeki etkilerini, sosyologlar toplumsal beğenilerin ve akımların giyim stilleri üzerindeki etkilerini araştırmakta (Smal ve Lavelle, 2011) ve bu araştırmalar yapılırken nicel bir yöntem değil, aksine nitel bir araştırma yöntemi benimsenmektedir (Kawamura, 2011). Moda araştırmaları olguları, durumları ve özellikleri derinlemesine incelediği için yorumsamacı paradigmadan yola çıkmıştır.

Modanın tanımlarına bakarak kat edeceğimiz yol, kavramın doğası gereği nitel araştırmaya hangi açılardan uygun düştüğünü de bize göstermektedir: Birçok sosyolojik, etnik, ekonomik ve psikolojik yönü bulunan "giyinme-kuşanma" anlayışının ve kitlelerin giyim alışkanlıklarını etkileme ve yönlendirme gücü bulunan modanın kavramsal olarak karşılığını anladığımızda buna yönelik yapılan araştırmalarda nitel araştırmanın nasıl kullanıldığını da görmek mümkündür. Bu çalışmada yorumsamacı paradigmadan türeyen nitel araştırmaların moda alanıyla nasıl bir ilişki içinde olduğu analiz edilerek, var olan akademik çalışmalar moda çalışmaları perspektifinden yorumlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, nitel araştırmalar perspektifinden yararlanarak moda çalışmalarının gelişimini açıklamak ve moda araştırmalarına dair kavramsal çerçeve sunmaktır. Moda çalışmalarının henüz yeni bir akademik araştırma alanı olmasının tespiti ile moda araştırmacılarını bekleyen zorluklar belirtilerek, bu zorlukların aşılabilmesi için alanyazın analizine dayanarak öneriler getirilmiştir.

1.NİTEL ARAŞTIRMA'YA GENEL BİR BAKIŞ

Araştırmanın ve bilgiye ulaşmanın çeşitli yolları bulunmakla birlikte, yapılacak olan araştırmanın da bir metodolojiye/yöntembilime sahip olması gereklidir. Bu noktada, teorilerle rehberlik eden araştırma paradigmalarına başvurduğumuzda esas olarak iki tanesinin kullanıldığını görmekteyiz; bunlar "Pozitivizm" ve "Yorumsamacılık" olarak ikiye ayrılmaktadır (Glesne, 2012).

Pozitivist, rasyonel bilim paradigması, 18. ve 19. yüzyıl boyunca fen bilimlerine ve sosyal bilimlere hâkim olmuştur. Pozitivist bilim adamları tabiatı ve toplumu determinist bir yaklaşımla ele almışlar, deneysel incelemelere tabi tutmuşlar ve elde ettikleri sonuçları değişmez evrensel değerler olarak ilan etmişlerdir (Karataş, 2015). Pozitivizm anlayışına göre gerçek tektir, ölçülebilirdir ve bireyden bağımsızdır (Glesne, 2012). Pozitivizmde, tümdengelimden yola çıkarak bir genelleme yapmaya gidilir ve araştırmanın amaçlarından biri de budur; Thomas Kuhn'un 1962 yılında yayınlanan Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı kitabında bilimdeki pozitivizm anlayışının araştırmalarda nasıl işlendiği anlatılmakta, 19.yüzyıl Fransız filozofu Auguste Comte tarafından "doğa bilimine benzeyen ve sosyal dünyayı iyileştirecek değişimi sağlamak için gerekli olan, inanılır ve sağlam temellere dayalı bilgiye ulaşmada pozitif bir yaklaşımı olan sosyal bilim akımı" olarak tanımlanmaktadır (Glesne, 2012).

"Pozitivizm", *nicel araştırmaların* temelini oluşturmaktadır. Nesnel gözlemler, ölçütler ve tasarlanmış deneyler ile bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu, sayılara indirgenmiş ve istatistiksel verilere dayanan bilgiler nicel araştırmalara örnektir. Pozitivizm, doğa bilimlerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin sosyal bilimlerde de kullanılabileceğini savunur. Bu yaklaşıma göre, tümdengelimci bir yaklaşımla deney ve gözlemlerle istatistik ve matematik teknikleri kullanarak olguları incelemek, ilişki kurmak ve bunlardan yola çıkarak yeni genellemelere varmak esastır (Alnıaçık ve İslamoğlu, 2014).

“Yorumsamacılık” anlayışına bakıldığında ise; ilk düşüncelerin Roma ve Yunan felsefelerine kadar uzandığını görmekteyiz. Bireyi, bireyin sosyal çevreyle olan ilişkisini, deneyimlerini ve olayları yorumlayan bu anlayış, sosyal bilim araştırma yöntemi olarak 18. yy’da Immanuel Kant’ın çalışmalarıyla başlamıştır. Kant’ı devamında Wilhelm Dilthey, Max Weber, Edmund Husserl takip etmiş ve diğer bilim insanları tarafından geliştirilmiştir (Glesne, 2012). Yorumsamacılığı, Pozitivizm’in tam karşıtı olarak ele almak mümkündür. Yorumsamacılık, öznel gözlemlerle gerçeğin karmaşık olduğu, insanların yorumları ve şeyleri nasıl anlamlandırdıklarını, sayısal verilerden veya matematik tekniklerden uzak, tümevarımcı bir araştırmayı kapsamaktadır. Bu bağlamda, yorumsamacılık anlayışı *nitel araştırmaların* temelini oluşturmakta ve nitel araştırma bir şemsiye kavram olarak kullanılmaktadır. Bu şemsiye altında yer alabilecek birçok değişik disiplinler yer almaktadır. Etnografi, antropoloji, durum çalışması, yorumsamacı araştırma, eylem araştırması, gömülü teori, içerik analizi bu kavramlardan sadece birkaç tanesidir. Nitel araştırma bu kavramları içine alan genel bir kavram olarak kabul edilebilir (Yıldırım, 1999).

Sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde yapılan bilimsel araştırmaların amacı meydana gelen sosyal olayları tanımlamak, sınıflandırmak, açıklamak, meydana gelen nedenleri belirlemek ve olaylar arasındaki ilişkileri açıklamak; bununla birlikte geleceğe dair tahminlerde bulunmak ve bir sorunu çözmeye hizmet edecek bilginin üretilmesini sağlamaktır (Alınacak ve İslamoğlu, 2014). Bu bağlamda nitel araştırmacıların araştırma soruları genelde “nasıl” ya da “ne” soruları ile başlamaktadır. Gözlemci ya da araştırmacı gözlemlediği/araştırdığı dünyanın içinde konumlandırılır. Dolayısıyla bilme ve araştırma eylemi *araştırmacının ve araştırılanın öznelliği* içerisinde şekillenen ve yoruma dayalı olmaktadır (Tanyaş, 2014).

Nitel araştırmalar, felsefi kökenleri bakımından yorumsamacı sosyal bilim alanında değerlendirilmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkileri, insanların etkileşimlerini gözlem ve mülakatlarla incelemektedir. Uzun bir süreci kapsamakta ve yoğun bir araştırmayı gerektirmektedir. Örneğin nitel araştırmalar, katılımcılardan alınan görüşlerin derinlemesine anlaşılmasına yardım ederken, niceliksel araştırmalar bu görüşlerin ölçülmesine yarar. Yapısı gereği nitel araştırmalar nesnel, ölçülebilir davranış ve tutumlarla değil, duygusal ve kavramsal cevaplarla ilgilenir, nicel araştırmalara “duygu” ve “doku” ekler (Karataş, 2015).

Nitel araştırmalarda daha çok kişilerin anlamlandırmaları, değerleri ve yargıları yer almaktadır. Bu açıdan moda çalışmaları için uygun bir araştırma zeminini oluşturur. En yalın haliyle, modanın, belli bir zaman aralığında yer alan geçici zevklerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu beğenilerin bir sisteme dâhil olması dolayısıyla moda endüstrisini oluşturan medya, okullar, tasarımcılar, markalar, modeller, üreticiler gibi çok farklı meslek gruplarından bir camiyi barındırması saha araştırmaları, gözlem, görüşme gibi nitel araştırmalarda kullanılan yöntemler için oldukça elverişlidir. Böylelikle moda çalışmaları, modanın birçok farklı yönünü inceleme konusunda büyük bir potansiyele sahip olduğu belirtilebilmektedir. Moda iletişimi, moda sosyolojisi, moda felsefesi gibi konuların doğmasında nitel araştırma geleneğinin sağladığı anlayış fayda sağlamıştır.

2.MODA ÇALIŞMALARINA GENEL BAKIŞ

Moda kavramı, bir tür yaşam tarzını, hal ve durumları içinde barındıran anlamlarıyla beraber ele alınmaktadır (Waquet ve Laporte, 2011). Türkçe’de moda terimi Osmanlı döneminde batılılaşma ve başta Fransa olmak üzere, Batı üslubunun ve giyim tarzının benimsenmesiyle birlikte anılmaya başlamıştır (Barbarosoğlu, 1995). Modanın döngüsünde biçimler tarz ve üsluplar, giyim-kuşam anlayışı üzerinden okunur. Bu süreçte dönemin beğenileri ve tercihler genel bir kitlenin ortak fikirlerine uyarlanacak şekilde tasarlanır (Odabaşı, 2016) ve topluluklar bu beğenileri benimseyerek belli bir zaman aralığında kullanmayı tercih eder.

Modanın var olmasını, yenilik ve teknolojik ilerleme sağlar. Küresel bir sisteme hizmet eden moda, hız ve seri üretim ile kendini var ederken, kitleleri de etkileme kapasitesine sahip olur (Fischel vd., 2013). Böylelikle giyim alışkanlıkları tarihsel açıdan bakıldığında hızla değişir; uzun soluklu bir giyim kuşam anlayışından bahsetmek bu açıdan mümkün değildir. Bu değişimin nabzını ise yine moda sisteminin kendisi tutar.

Taylor (2002), “The Study of Dress History (Giyim Tarihi Araştırması)” adlı kitabında, 700 yılı aşkın süredir devam eden moda tarihinin bu kadar uzun süredir var olmasına rağmen akademik araştırmaların ne denli kısır kaldığına değinmiştir. Her ne kadar birçok felsefeci, yazar, akademisyen bu alanlarda çalışmış olsa da, moda alanı kendine özgü bir akademik anlayışa henüz sahip olamamıştır. Bununla birlikte moda alanında yapılan çalışmalarda ise nitel araştırma türünün benimsendiği gözlemlenmektedir. Moda çalışmalarının yayınlandığı “Fashion Theory: The Journal of Dress, Body&Culture”, “International Journal of Fashion Studies”, “Fashion

Practice: The Journal of Design, Creative Process and the Fashion Industry” gibi akademik dergiler toplamda otuz yılı aşkın bir süredir alanda öncü çalışmaları yayınlayan ve bu disiplinin var olmasını sağlayan önemli akademik dergiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dergilerde yer alan özel sayılarda nicel paradigma değişimini vurgular nitelikte, “sürdürülebilirlik ve moda”, “modanın dekolonizasyonu”, “feminizm ve moda” gibi ana temaların seçilmesi sonucunda, tercih edilen araştırma konularında postyapısalcı felsefenin izlerini görmek mümkündür.

Moda çalışmalarına katkıda bulunan Kawamura (2011) modaı bir bilim alanı olarak ele almış ve moda çalışmalarında nitel araştırma yöntemlerinin nasıl yürütüleceğine ilişkin çalışmalarda bulunmuştur. Kaiser (2012) Fashion and Cultural Studies (Moda ve Kültürel Çalışmalar) adlı kitabında, doğrusal, sabit, sınırlı ve önceden belirlenmiş yollara meydan okumak için özellikle feminist kültürel çalışmaların kavramlarından, metaforlarından ve modellerinden yararlanmaktadır. Buckley ve Clark (2012) küresel moda sistemini ele alarak modanın kimlik inşasında ve o kimliğin sosyal dünyada nasıl dışa vurulduğunu incelemiş, sosyal teori alanında çalışmaları bulunan Entwistle (2015) ise moda ve giyim anlayışının bedenle olan ilişkisini ortaya çıkarmış, Rocamora (2002; 2012) moda mecrasının yer aldığı şehirler ve moda medyasının oluşturduğu kültüre has özellikleri incelemiştir. Sürdürülebilir moda konusunda alanyazının öncülerinden Fletcher (2016) ise kullanıcıların moda ürünlerini hangi açılardan öznelştirdiğini, değiştirerek kullanmaya devam ettiğini veya uzun süreler saklayarak kullandığını, çeşitli coğrafyalarda yaşayan insanlarla yapmış olduğu görüşmelerle aktarmıştır.

Dilsel anlamda derin zenginlikleri ve özellikleri barındıran teori ile modanın maddeselliğini ele aldığımızda, günlük yaşamımızın her daim parçası olan giysilerimizin kültürün dilini oluşturduğunu görürüz. Bu açıdan sosyal ve kültürel teoriye katkı sağlayacak bir moda çalışmasının sadece moda öğrencileri ve akademisyenleri için değil aynı zamanda kültürel çalışmalar içinde araştırmalarını yürüten araştırmacılar için de önemli olduğunu söylemek mümkündür (Rocamora ve Smelik, 2015). Modanın 21. yüzyıl itibarıyla ele alınışı nasıl değiştiyse, moda çalışmaları da o ölçüde değişkenlik göstermektedir. Modanın elitist ve hiyerarşik yapısı birçok eleştiriye beraberinde getirmiş, yaşanan Rana Plaza faciası, Me Too hareketi, Black Lives Matter gibi dönüştürücü sosyal hadiseler modanın da söylemlerinin değişmesi gerektiğini göstermektedir. “Batı Modası” uzun yıllar bir hegemonya alanı olarak karşımıza çıkarken, dekoloniyel yaklaşımlarla beraber giyinmenin hoşluklarının ve farklı moda anlayışlarının farklı coğrafyalarda olabileceği de ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki eleştirel bir tutumun varlığı, moda çalışmalarında da yol gösterici olmaktadır ki moda çalışmalarının eleştirel bakış olmaksızın varlığının da devam edemeyeceğini söylemek mümkündür. Niessen’e (2020) göre, modanın eşit ses kazandığı ve tekstil el sanatları, endüstriyel giysi üretimi de dâhil olmak üzere moda ile “moda dışı” olarak adlandırılan yerel ortamlarda üretilen nesnelere arasındaki bağlantıların sonuçlarının araştırıldığı başka bir tür dünya görüşüne ihtiyaç vardır.

Yapılan araştırmaların çoğu elbette ki teori ve tarihten beslenmekte, bunun yanı sıra materyaldeki gelişmeleri de içermektedir. Moda alanında maddi kültür araştırmacıları ise genellikle pazar ve endüstri tarafından üretilen nesnelere yorumlayarak ilerleme kaydetmiş oldukları gibi, üretilen nesnelere kültürleri nasıl etkilediğini zaman ve mekan olgularıyla ele almaktadır (Black vd., 2013: 6). Miller vd.’nin (2005) maddi kültür çalışmalarında nesnelere ontolojik özellikleri vurgulanırken, günlük kullanımın en önemli nesnelere biri olan giysilere de yer verilmiştir. İlerleyen yıllarda ise Woodward ve Fishel’in (2014) çalışmasında ‘insanlar’ ve ‘şeyler (nesnelere)’in ortak öz-inşayı ve karşılıklı diyalektiği oluşturduğu belirtilirken, giysi nesnelere de bu iki yönlü etkilenme alanlarını oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu araştırmalara ek olarak, Sampson (2016, 2018) ise çalışmalarında giysi ve ayakkabının maddeselliğinin kullanıcılarla olan ilişkisini inceleyerek, moda nesnelere de maddi dünyada kullanıcıların bedenselliğiyle olan etkileşimini ele alarak yenilikçi çalışmalarda bulunmuştur. Bu verilen örneklerden de özetlemek gerekirse, yorumsamacılık anlayışından doğan nitel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen moda çalışmalarında örüntüler araştırılmakta, akımlar incelenerek ve sayısal verilerle ilgilenmek yerine, elde edilen verinin sosyolojik, psikolojik, politik ve kültürel özellikleri ortaya çıkarılmaktadır.

Dünyada moda çalışmalarına ve moda araştırmalarına verilen önem son yıllarda artmış ve anabilim dalı olarak da moda okullarında yüksek lisans eğitimi vermeye başlanmıştır. The New School bünyesinde yer alan Parsons School of Design Fakültesi tezli “Moda Çalışmaları” yüksek lisans eğitimi vermekte, Stockholm Üniversitesi de benzer şekilde, tezli Moda Çalışmaları yüksek lisans eğitimi sürdürmektedir. Bu noktada dikkati çeken, moda tarihi, moda kültürü veya moda tasarımı yüksek lisans eğitimlerinden ziyade, moda çalışmaları adı altında oldukça kapsayıcı ve akademik olarak bir alana işaret eden bölümlerin kurulmuş olmasıdır. Türkiye’de ise moda çalışmaları oldukça yeni olmakla beraber, sürdürülebilir ve etik moda konusuna ilişkin yapılan nitel araştırmalar göze çarpmaktadır (Odabaşı, 2016; Odabaşı ve Şahin, 2019; Kipöz ve Atalay, 2015). Bu araştırmalarda öne çıkan

özelliğın saha araştırmaları ve sözlü görüşmeler olduğunu söylemek mümkündür. Nitel araştırma yöntemini benimseyen Özüdoğru (2019) ise moda iletişimi konusunda çalışmalar yürütmüş, modayı kültür endüstrisinin bir parçası olarak ulus markalaşma süreçlerinde moda tasarımının rolünü incelemiştir. Kalan (2014) moda iletişimi unsurlarından yararlanarak moda dergisi olan Vogue dergisinin sayılarını ele alarak Foucault'un biyopolitika kavramını dergide yer alan örüntülerle söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

3.MODA ÇALIşMALARININ GELECEĞİ

Moda çalışmaları bir disiplin olarak kendini var edecekse, çalışma/araştırma iyi betimlenmeli ve onu çevreleyenlerin tanımı iyi yapılmalıdır. Giyim/giysi araştırmaları ile moda araştırmaları sıklıkla birbirine karıştırılmış, değerlendirmeler ve yorumlar ucu açık bırakılmıştır. Bu durumu öngören Kawamura (2011), kitabında moda araştırmalarını giyim araştırmalarından ayırmakta ve bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşım doğru bir yaklaşımdır; modanın küresel bir endüstri olduğu düşünöldüğünde modanın yalnızca giyim değil bir sistem olduğu da karşımıza çıkmaktadır. Moda alanıyla ilgili yapılan araştırmanın içinde giyim araştırmalarının bulunması şüphesiz kaçınılmazdır fakat giyim üzerine yapılan çalışmaları moda araştırmalarına eklemek, esasen farklı yaklaşımlarla incelenmesi gereken bu iki alanı bir metodoloji olmaksızın değerlendirmek, kavram karmaşasını ortaya çıkarmakta ve yapılan çalışmaların bir araştırma alanı olarak ele alınamamasına neden olmaktadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında, modanın somut bir anlamı vardır. Ekonomi, modayı, bir nesneyi eskimeden önce kullanılmış sosyolojik bir olgu olarak tanımlamaktadır. Değişken ve kısa ömürlü moda, genellikle tek kullanımlıkla ilişkilendirilmiştir. Modanın temelinde değişime duyulan ihtiyaç yatar ve endüstri de bu bağlamda büyümeyi sürdürür. Var olanı demode etmek üzerine kurulu bir sistem inşa edilmiştir (Fogg, 2014). 1980'li yıllarda tasarım konusu ve araştırmaları iki faz olarak ele alınmaktaydı; ilk olarak ortaya ürün çıkar ve ikinci olarak da ürünün ortaya çıkardığı ve yaydığı felsefe, psikoloji ve göstergeler incelenirdi (Smal ve Lavelle, 2011). Fakat bunun tam tersi de moda içinde söz konusu olabilir; akımların, anlayışların, sosyal hareketlerin ve olayların da modayı etkilemesi kaçınılmazdır. İnsanın kimliğiyle ilgili görüşler giymeyi seçtiği giysilerle yakından ilgili olsa da "moda", toplumsal anlamda incelendiğinde, bir toplumun evriminin yansıması olarak görölmektedir. Bir toplum dönüşüme uğradığında, moda da dönüşüme uğramaktadır. Bu durum da moda araştırmaları konusunda da bir iç içelik yaratmıştır. Bu anlamda bakıldığında kullan-at tüketim anlayışıyla birlikte, eskimişlik ve bıkkınlık hissinin yarattığı psikoloji, modada sürekli bir yeniyi arama ve onu edinme arzusunu doğurmuştur. Bu açıdan bakıldığında modanın hep yeni bir ürün olarak kendini var ettiğini, hatta kendi sistemi içerisinde de kendini eskitmeye yönelik bir anlayışa sahip olduğunu gözlemleyebiliriz. Moda bu kadar hızla eskirken, yapılan araştırmanın yeni kalması mümkün olabilir mi? Yapılan araştırma modanın hızı içerisinde zaman aşımına uğrayabilir mi? Geçerliliğini çok kısa bir sürede kaybedebilir mi? Bu gibi sorular nitel araştırmacıyı kuşkuya düşürebilirken, esasen araştırmacı için de bir güven sağlamaktadır; belirtildiği üzere moda çalışmalarında kültürel, sosyal, psikolojik, felsefi eğilimler ve oluşlar yer aldığı için gelip geçici moda nesnelerinin ve maddi akışların hızlı döngüsünden ziyade, modanın etkileri ve etki alanları uzun soluklu ve kapsamlı çalışmalarla gerçekleştirilmektedir. Böylelikle araştırmalar geçerliliğini uzun dönemler devam ettirebilmektedir.

Söz konusu durumlar, birçoğ araştırmacı ve akademisyenin endişesi haline gelmiş, 30 Nisan 2009 tarihinde, University of Warwick'de bir günlük konferans oluşturulmuş ve konferansın konusu "The Future of Fashion Studies (Moda Çalışmalarının Geleceği)" olarak belirlenmiştir. Söz konusu konferansta konuşulan ve görüşülen fikirleri Peter McNeil rapor olarak oluşturmuştur. Rapora göre gerçekteşmiş olan konferansta, moda disiplinler arası bir kökenden geliyor olsa da yapılan akademik çalışmaların zayıf olduğu, özellikle üniversitelerde yapılan akademik çalışmaların yetersiz kaldığı belirtilmiştir (McNeil, 2010). Konferansta aynı zamanda, moda araştırmalarının geleceği konuşulmuş, neden belirli başlı metodolojilerin kullanıldığı ve neden sadece belli bazı konuları araştırmada bir yönelimin olduğu tartışılmıştır. Konferansta Giorgio Riello'nun yaptığı yoruma göre, moda alanındaki yapılan çalışmalarda kullanılan metodolojiler ile yeni nesil arasındaki anlayış ve tutum farklılıklarının arasındaki uçurum büyüktür. Bu açıdan bakıldığında, moda alanında yapılacak çalışmalarda yenilikçi bir anlayışın doğması gerektiği düşünölebilir; yeni dünyanın gereklilikleri eski bir takım yöntemler silsilesi ile uyum sağlamakta, bu durum ancak iki dünyanın arasında bir diyalog kurularak giderilebilir. Araştırmalar genel olarak deneysel, akademik ve bilimsel yollarla yapılmaktadır. Bulunduğumuz dönem itibariyle, deneysel çalışmalara doğru bir yönelimin olduğu ve geçmişteki teorik ve söylem odaklı çalışmaların önemini yavaşça kaybettiğini gözlemlemek

mümkündür (Kawamura, 2011). Bu açıdan bakıldığında, teorik çalışmaların yerini daha deneysel ve deneyimlere yönelik çalışmaların alacağı düşünülmektedir.

Moda çalışmaları bahsedilen çeşitli alanlarla etkileşimi sonucunda elde ettiği zenginliğe karşın akademi çevresinde ciddiye alınan bir araştırma alanı olarak görülmemektedir (Kawamura, 2011). Bu durumun nedenleri arasında modanın teorik bir altyapıdan türememesi ve bu alanın belirgin bir metodolojik stratejiye sahip olmaması gösterilebilmektedir. Moda kavramıyla şekillenen giyim anlayışlarındaki hızlı değişimler ve gelişimler, onun sosyal bilimlerdeki araştırmalarında tam olarak bir temele dayandırılmamasına neden olabilirken, modanın kendisinde bulunan “teori” ile “uygulama”, iki zıt yönlü eğilim olarak karşımıza çıkmakta ve çoğu durumda iki eğilimi de harmanlayarak ortaya çıkarmak oldukça güç görülmektedir. Unutulmaması gereken en önemli konulardan biri de moda alanında tasarım boyutunun da var olduğudur. Bu nedenle tasarım disiplininin de yararlanan moda, sadece teorik bir alanla sınırlı kalmayıp uygulamalı bir alanın içinde de var olmaktadır. Bu iki yön arasındaki çekişme moda araştırmalarını ve araştırmacıların rolünün ne olacağını da etkilemektedir.

Bu noktada uygulama tabanlı araştırmaların ya da uygulamaya yönelik araştırma yöntemlerinin incelenmesi araştırmacılar için yol gösterici olacaktır. Moda tasarımcısı olarak akademik geçmişe sahip olan araştırmacıların nitel araştırma ile karşılaştığı zaman yabancılaşma çekmemesi, uygulamadan teoriye ya da teoriden uygulamaya geçişte araştırmacı olarak karşılaştığı zorluklara akademik bir bakış açısıyla mücadele edebilmesi için, hiç kuşkusuz ki araştırmacının doğru metodolojileri kurgulayabilmesi ve uygulayabilmesi gerekmektedir. Bu açıdan tasarım geleneğinden gelen araştırmacılar için, bir nitel araştırma türü olan eylem araştırmalarından türeyen uygulama tabanlı araştırmalar konusunda bilgi ve deneyim sahibi olmak, araştırmacıyı güçlendirecektir. Nihayetinde, ki zıt yön olarak belirtilen “teori” ve “uygulama” da sentezlenerek zengin araştırmaların ortaya çıkması için olanak sağlayacaktır.

6.SONUÇ

Moda alanı, kendi içinde birçok karışıklığı ve değişkenliği barındıran bir alandır. Moda alanının akademik çalışmalarda yeri ve araştırmaların nasıl yapılması gerektiği bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu alandaki nitel araştırmaların güvenilirliği ve araştırmanın etik yollarla yapıp yapılmadığı ise ayrıca bir tartışma konusu olarak gündeme gelebilmektedir. Yapılan araştırmalarda, yeni bir söylemin gerçekleşmemiş olması, tekrara düşülmesi, yinelenen yayınların sayıca fazla olması, belirli bir metodolojiye bağlı kalmaksızın araştırmanın yorumlanması gibi sorunlar bu alanda karşımıza çıkan önemli sorunlar olmaktadır.

Moda alanında yapılacak çalışmaların disiplinler arası bir alanda olması onun çok çeşitli ve özgün bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir. Farklı disiplinlerin birbirine kaynaştırılarak, nitel araştırma metodolojilerine uygun, nesnel olarak ilerletilmesi moda çalışmaları için oldukça zengin bir araştırma alanını oluşturabilir. Bu araştırma alanını geliştirmek ve ilerletmek içinse, modanın maddeselliğine ve üretim biçimlerine ek olarak sosyal bilimlerden türeyen birçok araştırma alanını da incelemek ve teori ile pratiği bir arada yorumlamak verimli sonuçlar doğuracaktır. Bu iki alanı da yürütmek için, nitel araştırmaları bilmek ve metodoloji konusunda doğru adımları atmak gerekmektedir. Bu bağlamda moda çalışmalarının yürütüldüğü bölümlerde ve akademik birimlerde nitel araştırmaya yönelik derslerin verilmesi, bu alanda yetişecek yeni araştırmacıları destekleyecektir.

KAYNAKÇA

- Alınışık Ü. ve İslamoğlu A.H. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Beta, İstanbul.
- Barbarosoğlu, F. K. (1995). *Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Black, S., v.d. (Ed.). (2014). *The Handbook of Fashion Studies*, A&C Black, UK.
- Buckley, C. ve Clark, H. (2012). “Conceptualizing Fashion in Everyday Lives”, *Design Issues*, 28/4, 18-28.
- Dilekçigil, B. (2010). “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4/7.
- Entwistle, J. (2015). *The Fashioned Body: Fashion, Dress and Social Theory*, John Wiley & Sons, NYC.
- Fischel A., vd. (2013). *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi* (Çev: D. Özen), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Fletcher, K. (2016). *Craft of Use: Post-growth Fashion*, Routledge, UK.
- Fogg, M. (2014). *Modanın Tüm Öyküsü*, Hayalperest Yayınevi, Çin.

- Glesne, C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Çev. ed.: A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kalan, Ö. (2014). "Foucault'un Biyopolitika Kavramı Bağlamında Moda Ve Beden: Vogue Dergisi Üzerinden Bir Söylem Analizi", *Selçuk İletişim*, 8/3, 140-162.
- Karataş, Z. (2015). "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 62-80.
- Kaiser, S. B. (2012). *Fashion and Cultural Studies*, Berg Publisher, London.
- Kawamura, Y. (2011). *Doing Research in Fashion and Dress: An Introduction to Qualitative Methods*, Berg Publishing, Oxford.
- Kipöz, Ş. ve Atalay, D. (2015). "Etik Modanın Temsiliyeti Bağlamında Vaatleri ve Çelişkileri: 'Etik Moda' Ne Kadar Etik Sunuluyor?", *Yedi*, 14, 101-115.
- Miller, D. vd. (2005). *Materiality*, Duke University Press, North Carolina.
- McNeil, P. (2010). "Conference Report: The Future of Fashion Studies", *Fashion Theory*, 14/1, 105-110.
- Niessen, S. (2020). "Fashion, Its Sacrifice Zone, and Sustainability." *Fashion Theory*, 24/6, 859-877.
- Odabaşı, S. (2016). *Sürdürülebilir Moda Döngüsünde Moda Tasarımcısının Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi.
- Odabaşı, S. ve Şahin, Y. (2019). "Moda Tasarımı Eğitiminde Sürdürülebilirlik Üzerine Yaklaşımlar", *Art-e Sanat Dergisi*, 12/23, 1-25.
- Özudoğru, Ş. (2019). *Ulus Markalamada Bir Kültürel İletişim Ortamı Olarak Moda: Kavramsal Bir Model Önerisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi.
- Rocamora, A. (2002). "Fields of Fashion: Critical Insights into Bourdieu's Sociology of Culture". *Journal of Consumer Culture*, 2/3, 341-362.
- Rocamora, A. (2012). "Hypertextuality and Remediation in the Fashion Media: The Case of Fashion Blogs." *Journalism Practice*, 6/1, 92-106.
- Rocamora, A. ve Smelik, A. (Ed.). (2015). *Thinking Through Fashion: A Guide to Key Theorists*. Bloomsbury Publishing, UK.
- Sampson, E. (2016). *Worn: Footwear, Attachment and Affective Experience* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Royal College of Art.
- Sampson, E. (2018). "Entanglement, Affect and Experience: Walking and Wearing (Shoes) as Experimental Research Methodology", *International Journal of Fashion Studies*, 5/1, 55-76.
- Smal, D. ve Lavelle, C. (2011). "Developing a Discourse in Fashion Design What is Research for Fashion Design?", *20/20 Design Vision*, 192-198.
- Tanyaş, B. (2014). "Nitel Araştırma Yöntemlerine Giriş: Genel İlkeler ve Psikolojideki Uygulamaları", *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 5/1, 25-38.
- Taylor, L. (2002). *The Study of a Dress*, Berg Publishing, Oxford.
- Waquet D. ve Laporte M. (2011). *Moda* (Çev.:I. Ergüden), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Woodward, S., ve Fisher, T. (2014). "Fashioning Through Materials: Material Culture, Materiality and Processes of Materialization", *Critical Studies in Fashion & Beauty*, 3-22.
- Yıldırım, A. (1999). "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *TED Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23/112, 7-17.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:13.05.2022 Accepted/Kabul:08.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116555

Research Article/Araştırma Makalesi

Turper, S. (2022). "Göç Çalışmaları Alanında Deneysel Metot Kullanımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö201-Ö214.

GÖÇ ÇALIŞMALARI ALANINDA DENEYSEL METOT KULLANIMI

Sedef TURPER*

Öz

Sosyal bilimlerde deneysel yöntemlerin kullanımı araştırmacılara diğer niceliksel ve niteliksel araştırma yöntemleriyle yanıtlanması mümkün olmayan soruları yanıtlama ve incelenen nedensellik ilişkilerini bağlı oldukları diğer faktörlerden yalıtarak inceleme fırsatı sunmaktadır. Bu yönleriyle deneysel yöntemler göç çalışmaları alanında da giderek artan bir oranda kullanılmaya başlanmıştır. Deneysel yöntemlerin ana hatlarıyla tanıtıldığı bu çalışmada ayrıca farklı deney türlerinin göç çalışmaları alanında hangi konu ve araştırma soruları için yaygın olarak kullanıldıkları kapsamlı bir literatür taraması aracılığıyla sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç çalışmaları, Deneysel yöntem, Doğal deney, Saha deneyi, Anket deneyi, Laboratuvar deneyi.

USE OF EXPERIMENTAL METHODS IN THE FIELD OF MIGRATION STUDIES

Abstract

Experimental methods provide social scientists with unique opportunities to investigate the research questions that cannot be answered by other observational methods and allow them to establish casual relationships. With those attributes, experimental methods have been increasingly employed in the field of migration studies. The current study briefly introduces different experimental methods and discusses their use in migration studies by drawing on an extensive literature review.

Key Words: Migration studies, Experimental methods, Natural experiments, Field experiments, Survey experiments, Laboratory experiments.

* Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer, İSTANBUL.
e-posta:sturper@ku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5659-3181>)

1. GİRİŞ

DeneySEL metotlar nedensellik ilişkilerinin şeffaf ve tekrar edilebilir prosedürlerle test edilmesine ve kuramsal açıklamaların ampirik veriler ışığında gözden geçirilmesine el veren yöntemlerdir. Sosyal bilimlerde gözlemsel yöntemlere dayalı metotlar kullanılarak önemli bir bilgi üretimi sağlamış olmasına karşın pek çok alanda kuramsal ve gözlemsel çalışmalar farklı nedensellik iddialarına ya da çelişkili bulgulara ulaşmışlardır. Bu durum araştırmacıları nedensellik ilişkilerini incelerken geleneksel yöntemleri kullandıklarında aşamadıkları dışarda kalan değişken yanlılığı (*omitted variable bias*), çift yönlü nedensellik ilişkileri, kendinden seçim yanlılığı (*self-selection bias*) gibi zorlukların üstesinden gelebilmek için deneySEL yöntemleri kullanmaya sevk etmiştir. Bu nedenle, sosyal bilimlerde deneySEL yöntemlerin kullanımı artmaktadır. Giderek yaygınlaşmasının yanı sıra, deneySEL metotlar kullanılarak yürütülen çalışmaların ilgili araştırma alanlarına etkilerinin, ortalama alıntılanma sayılarından da takip edilebileceği gibi, benzer konularda farklı gözlemsel yöntemleri kullanan çalışmalara kıyasla daha yüksek olduğu da görülmektedir (Druckman vd., 2006).

Uluslararası akademik yazında, deneySEL yöntemlerin artan bir oranda kullanılmaya başlandığı önemli çalışma alanlarından biri de göç çalışmaları alanıdır. Göç süreçlerinin pek çok yapısal ve bireysel faktörden etkilenen karmaşık süreçler olduğu düşünüldüğünde, bu alanda nedensellik ilişkilerinin incelenmesi için deneySEL yöntemler araştırmacılara önemli olanaklar sunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma Türkiye’de göç çalışmaları alanında deneySEL yöntem kullanımının yaygınlaştırılması çabalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, farklı deneySEL yöntem türleri göç çalışmaları alanındaki yaygın kullanımlarıyla birlikte ele alınarak tartışılmıştır. Bu çalışmada yöntembilimsel kaynakların yanı sıra göç ve etnik azınlık çalışmaları alanındaki örnekleri konu ve araştırma sorularına göre derlenmiş geniş bir kaynakça tanıtılmaktadır.

Bu makalede ilk olarak göç çalışmaları alanında deneySEL yöntem kullanımının katkısı ve amaçları üzerinde durulduktan sonra, göç çalışmaları alanında deneySEL yöntem kullanımının yaygınlığı *Journal of Experimental Social Psychology* ve *Journal of Ethnic and Migration Studies* dergilerinde 1980 yılından günümüze kadar yayınlanan deneySEL çalışmaların taranması yoluyla incelenmektedir. Ayrıca Türkiye sahasında ve Türkiye’de çalışan araştırmacılarca yürütülen çalışmalar da bu değerlendirme içinde ele alınmaktadır. Makalenin bir sonraki bölümünde ise, deneySEL yöntemler ana hatlarıyla tanıtılarak, göç ve etnik azınlık çalışmaları alanında hangi konu ve araştırma soruları için yaygın olarak kullanıldıkları tartışılmaktadır. Makale, tanıtılan deneySEL yöntemler arasından yapılacak seçimin esaslarına ilişkin kısa bir tartışma ile son bulmaktadır.

2. GÖÇ ÇALIŞMALARINDA DENEYSEL METOT KULLANIMI

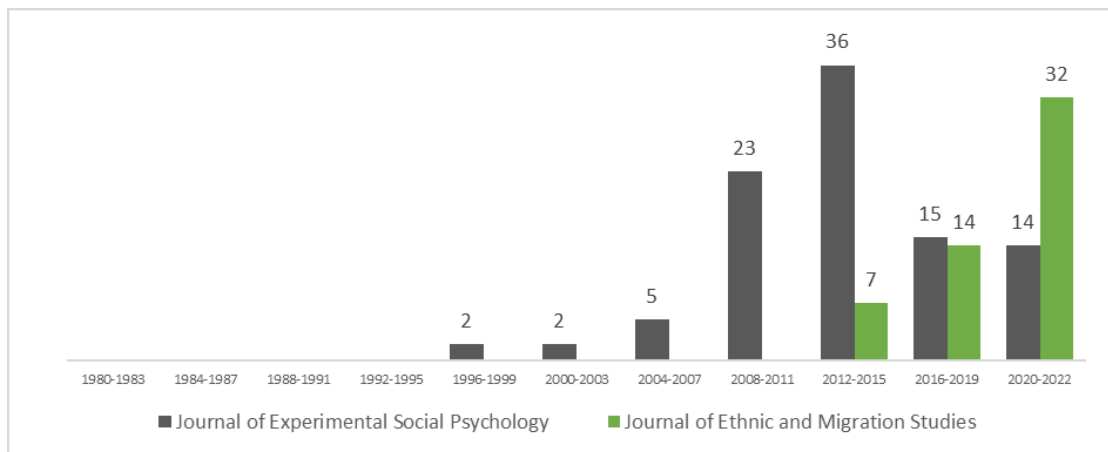
Göç çalışmaları alanında deneySEL metot kullanımı, bu alanda yürütülen çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan ve gözlemsel yöntemlerin üstesinden gelmekte yetersiz kaldığı kendinden seçim, dışarda bırakılan değişken yanlılığı, arzu edilebilirlik yanlılığı gibi zorlukların üstesinden gelmek için tercih edilmektedir (Mckenzie ve Yang, 2010). Örneğin, göç etme deneyiminin etkilerini incelemek için gözlemsel yöntemleri kullanan araştırmacılar göçmen ve göçmen olmayan kişileri karşılaştırarak göç etmiş olmanın sonuçlarını anlamaya çalışmaktadırlar. Bu tür gözlemsel çalışmalar kontrol değişkenleri kullanarak bireyleri göç etme kararları dışında her konuda denk olacak şekilde incelemeye ve bu şekilde sonuç değişkeninde gözlemledikleri farklılıkları göç deneyimine atfetmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu çalışmalarda genellikle çalışma kapsamına alınmayan, ancak hem bireylerin göç etme kararına hem de gelir düzeyi veya çocuklarının okullaşması gibi araştırmaya konu edilen sonuçlara etkisi olabilecek pek çok değişken bulunmaktadır. Bu diğer olası faktörlerin etkilerinin kontrol edilmemiş olması gözlemsel çalışmaların nedensellik ilişkileri üzerine yaptıkları çıkarımlarına şüpheyle yaklaşılmasını gerektirmektedir. Göç çalışmaları alanında yürütülen deneySEL çalışmalar ise, doğal olaylar ve politikalar sonucu meydana gelen veya araştırmacılarca kurgulanan yöntemlerle rassal olarak farklı koşullara maruz bırakılan katılımcıların gözlenmesine dayandığından kendinden seçim yanlılığı sorunun üstesinden gelmekte ve bu sayede incelenen nedensellik ilişkisinin diğer faktörlerin etkisinden izole edilerek incelenmesine elvermektedir.

Diğer tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi göç çalışmaları alanında deneySEL yöntem kullanımının farklı amaçları olduğu düşünülebilir. Sosyal bilimlerde deneySEL yöntem kullanımına ilişkin amaçları üç farklı grupta toplayan Roth (2015) bu amaçlardan ilkinin ‘kuramcılarla tartışmak’ olarak adlandırmıştır. ‘Kuramcılarla tartışmak’ amacıyla yürütülen deneySEL çalışmalar, temelde yerleşik teorilerin öngörülerini test etmek için tasarlanmış

olmakla birlikte aynı zamanda herhangi bir teorik açıklamayla henüz ilişkilendirilmemiş düzensizliklerin tespiti için de kullanılabilmekte ve bu sayede ilgili alandaki kuramların geliştirilmesine destek sağlamaktadır. ‘Gerçekleri bulmak’ amacıyla yürütülen çalışmalar ise nedensel etkilerin büyüklüklerinin tespitine veya farklı deneysel çalışmalarda gözlenen ve henüz kuramsal olarak açıklanmamış düzensiz gözlemleri oluşturan şartların incelenmesine odaklanmaktadır. Son olarak ‘Prenslere fısıldamak’ olarak adlandırılan amaçla yürütülen çalışmalar ise araştırmacılarla politika yapıcılar arasında bir diyalogdan beslenen ve politika önerisi geliştirilmesine ya da uygulanan politikaların etkinliğinin değerlendirilmesine elveren çalışmaları kapsamaktadır.

Sosyal bilimlerde deneysel yaklaşımları benimseyen çalışmalar özellikle psikoloji alanında 1960’lardan beri yaygın olarak kullanılmaktaysa da deneysel metodların siyaset bilimi gibi diğer sosyal bilim alanlarında yoğunlukla kullanılmaya başlanması daha geç bir döneme, 1990’ların ilk yarısına denk gelmektedir (Druckman vd., 2006). Deneysel yöntemlerin göç çalışmaları alanındaki kullanımını değerlendiren araştırmacılar ise deneysel yöntem kullanımının psikoloji ve siyaset bilimi çerçevesinde görece erken bir dönemde kullanılmaya başlandığına dikkat çekmektedir (Orr vd., 2019). Bununla birlikte, göç çalışmaları alanında deneysel yöntem kullanımına artan ilgiye rağmen 2015 yılı itibarıyla göç çalışmaları alanında yayın yapan dergilerde deneysel metodları kullanan makalelere nadiren rastlandığını gözlenmiştir (Baláz ve Williams, 2017: 2). Ayrıca bu çalışmaların merkezinde yer alan araştırma sorularıyla araştırmacıların kullandıkları deneysel yöntemlerin çeşitlilikleri açısından sınırlı kaldıklarına dikkat çekilmiştir (Baláz ve Williams, 2017). Buna karşılık göç çalışmaları alanında deneysel yöntemlerin kullanımının son yıllarda nasıl bir seyir izlediğini değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu yazı kapsamında göç çalışmaları alanında deneysel çalışmaların erken örneklerinin görülmeye başlandığı *Journal of Experimental Social Psychology* ve etnik çalışmalar alanında önde gelen *Journal of Ethnic and Migration Studies* dergilerinde 1980-2022 yılları arasında yayımlanan çalışmalar taranmış ve göç çalışmaları alanında deneysel yöntemlerle yürütülen araştırmalar çeşitli açılarından incelenmiştir.

Grafik 1’den de takip edilebileceği gibi göç çalışmaları alanında deneysel yöntem kullanımı 2000’li yılların ikinci yarısına kadar sınırlı kalmış olmakla birlikte özellikle 2008 yılı ve sonrasında hızlı bir artış göstermiştir. 2008-2011 yılları arasında *Journal of Experimental Social Psychology* dergisinde yayımlanan 23 çalışmaya rastlanırken, 2012-2015 yılları arasında göç alanında yürütülen deneysel çalışmaların sayısının 43’e yükseldiği ve göç çalışmalarına odaklanan *Journal of Ethnic and Migration Studies* dergisinde de ilgili yayınların yer bulmaya başladığı görülmektedir. 2015 yılı ve sonrasında ise, deneysel metodları kullanan göç çalışmaları makalelerinin artan bir oranda *Journal of Ethnic and Migration Studies* dergisinde yayımlanmaya başladığı gözlenmektedir. 2020 yılı sonrasında günümüze gelene kadar geçen iki buçuk yıllık kısa süre içerisinde ise incelenen dergilerde yayımlanan deneysel göç çalışmalarının sayısının 46’ya yükseldiği dikkat çekmektedir.

Grafik 1. Göç Çalışmaları Alanında Deneysel Yöntem Kullanan Akademik Çalışmaların Yayımlandıkları Dergilere ve Yıllara Göre Dağılımları (1980-2022)

Konuları açısından incelendiklerinde ise bu iki dergide yayımlanan çalışmalar arasında benzerlikler kadar önemli farklılıkların da olduğu dikkat çekmektedir. Sosyal psikoloji alanında yürütülen kavramsal tartışmaların geliştirilmesini hedefleyen *Journal of Experimental Social Psychology* dergisinde yayımlanan çalışmaların sıklıkla laboratuvar ve anket deneylerinden faydalanarak ev sahibi ve göçmen toplumlara ait bireylerin duygu, tutum ve algı oluşum süreçlerine odaklandığı görülmektedir. Buna karşılık, *Journal of Ethnic and Migration Studies* dergisinde yer bulan çalışmalar yoğunluklu olarak tutumların sosyal belirleyicileri, politika tercihlerine etkileri ve davranışsal etkilerinin yaygınlığını incelemeye odaklanmakta ve sıklıkla saha ve anket deneyleri yöntemlerini kullanmaktadır.

Daha detaylı bahsedecek olursak, *Journal of Experimental Social Psychology* dergisinde yer alan çalışmalar genellikle gruplar arası ilişkilere odaklanmakta ve sosyal uyum, önyargı ve kültürlenme tercihleri gibi olguları bireylerin kişilik özellikleri, motivasyonel durumları ve toplumsal etmenlerin etkileşimleriyle açıklamaktadırlar. Bu dergide yer alan çalışmaların önemli bir kısmı göçmen ve azınlıklara karşı tutumları sosyal baskınlık yönelimi (Kteily vd., 2012; Levin vd., 2012) ve gruba uyumluluk (Badea vd., 2021) gibi kişilik özellikleriyle, değerlendirilen göçmenlerin kültürlenme eğilimleri (Zagefka vd., 2012; Zhao ve Biernat, 2017) ve kültürel uyum seviyeleriyle (West ve Bruckmüller, 2013), ya da ev sahibi toplumun dış grubun homojenliğine ve kültürel olarak değişebilirliğine ilişkin algılarıyla (Brauer ve Er-rafiy, 2011; Soylu Yalcinkaya vd., 2018) açıklamaktadır. Yine bu dergide göçmen ve etnik azınlıklara odaklanan daha az sayıdaki çalışmada ise genellikle bu azınlık gruplarının sosyal uyumlarını etkileyen faktörlere (Glasford ve Dovidio, 2011) ve ayrımcılık algılarına (Adams vd., 2006) odaklanılmaktadır.

Journal of Ethnic and Migration Studies dergisine bakıldığında, yayımlanan çalışmaların önemli bir bölümünün göçmen ve etnik azınlıklara yönelik ayrımcılık pratiklerini incelediği görülmektedir. Bu çalışmalar iş piyasası (Di Stasio vd., 2021; Fibbi vd., 2021; Yemane ve Fernández-Reino, 2021), kira piyasası (Carlsson ve Eriksson, 2015; Gusciute vd., 2022; Sawert, 2020; Van der Bracht vd., 2015) ve gündelik sosyal etkileşim alanlarında (Aranguren vd., 2021; Liebe ve Beyer, 2021) karşılaşılan ayrımcılığın boyutlarını incelemek için çoğunlukla saha deneylerinden faydalanmaktadır. Bu dergide ayrıca ev sahibi topluluğun göçmen ve etnik azınlığa karşı tutumlarını (Ford ve Mellon, 2020; Ha vd., 2016; Hellwig ve Sinno, 2017; Turper, 2017; Turper vd., 2015), göç politikası tercihlerini (Alarian ve Neureiter, 2021; Vergani ve Tacchi, 2016; Whitaker ve Doces, 2021) ve dış göçe dair tutumlarını (Kustov, 2022) inceleyen çalışmaların yanı sıra göçmen ve etnik azınlıkların kültürlenme yönelimlerini (Nannestad vd., 2014), ayrımcılık algılarını (Williamson vd., 2022), toplumsal uyumlarını (Auer, 2018; Bösch ve Su, 2021) ve diğer azınlık gruplarına bakışlarını (Bazo Vienrich ve Creighton, 2018) araştıran çalışmalar da bulunmaktadır.

Türkiye’de yürütülen deneysel göç çalışmalarına bakıldığında ise, Türkiye sahasında göç konusunu deneysel yöntemler aracılığıyla araştıran çalışmaların özellikle 2015 yılı sonrasında arttığı görülmektedir. Bu çalışmalar yerli halkın göç politikası tercihleri (Cope ve Crabtree, 2020; Vrânceanu vd., 2021), göç etme niyetleri (Gevrek vd., 2021) ve göçmenlere karşı tutumları (Getmansky vd., 2018, 2020; Lazarev ve Sharma, 2017) gibi konuların yanı sıra mültecilerin geri dönme kararları (Husein ve Wagner, 2020) ve barış süreçlerine ilişkin tercihleri (Fabbe vd., 2017) gibi konulara odaklanmaktadır. Ancak Türkiye’de yürütülen deneysel göç çalışmalarının yalnızca küçük bir kısmının Türkiye’deki üniversitelerde ve devlet kurumlarında görev yapan araştırmacılar tarafından yürütüldüğü de dikkat çekmektedir. Yöntemleri ve araştırma soruları açısından değerlendirildiklerindeyse Türkiye bağlantılı araştırmacılarca yürütülen çalışmaların yurtdışı bağlantılı araştırmacılarca yürütülen çalışmalara kıyasla daha az çeşitliliğe sahip olduğu gözlenmektedir. Buna göre, Türkiye’deki kurumlara bağlı bulunan araştırmacılar tarafından Türkiye sahasında deneysel yöntemler kullanılarak yürütülen çalışmalar çoğunlukla doğal deney yöntemiyle Suriyeli mültecilerin işgücü ve ev piyasasına etkilerinin incelenmesine odaklanmış (Aksu vd., 2018; Balkan vd., 2018; Balkan ve Tumen, 2016; Ceritoglu vd., 2017; Tumen, 2016), diğer deneysel yöntemleri kullanan ve farklı araştırma sorularına odaklanan deneysel çalışmalar ise çok sınırlı kalmıştır (Aytaç ve Çarkoğlu, 2019; Fabbe vd., 2017; Uysal ve Aydın Çakır, 2020). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı sorgulamalarında ise tez özetinde “deney” ya da “deneysel” kelimesi geçen tez sayısında 1990-2020 yılları arasında önemli bir artış gözlenmesine karşın (Uyan Semerci ve Erdoğan, 2021: 191), aynı dönemde göç çalışmaları alanında deney yöntemi kullanılarak yürütülmüş yalnızca 20 yüksek lisans ve doktora tez çalışmasına rastlanmıştır. Veri tabanı üzerinden erişilen bu sınırlı sayıdaki tez çalışması incelendiğinde ise, çalışmaların önemli bir bölümünün Eğitim Bilimleri ve Psikoloji programı öğrencilerince hazırlandığı, göç çalışmalarının ağırlıklı olarak yürütüldüğü Sosyoloji ve Siyaset Bilimi alanlarında ise göç konusunda deneysel yöntemlerle yürütülen çalışmaların çok sınırlı kaldığı gözlenmiştir.

3.DENEY TÜRLERİ VE GÖÇ ÇALIŞMALARINDAKİ KULLANIMLARI

3.1.Doğal Deneyler

Her ne kadar üzerinde tam olarak uzlaşmış bir tanımı olmasa da, doğal deneyler çalışmada etkisi incelenen deneysel uyarıcının uygulanma şeklinin, kapsamının ve zamanlamasının araştırmacının kontrolü dışında gerçekleştiği ve gerçek hayat davranışlarının gözlenmesine dayalı ampirik çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Leatherdale, 2019). Çalışma katılımcılarının gözlem gruplarına rassal olarak atanmalarının araştırmacı tarafından yapılmadığı ve yarı-deney olarak da adlandırılabilen doğal deneyler, politika değişiklikleri ve ekonomik krizler gibi önemli olayların öncesi ve sonrasında elde edilmiş verilerin deneysel bir araştırma kurgusu içinde incelenmesini içermektedir (Baláž ve Williams, 2017; Uyan Semerci ve Erdoğan, 2021).

Göç çalışmaları alanında doğal deney yöntemi ile yürütülen çalışmalar genellikle ekonomik şoklar ve doğal afetler gibi çevresel etkilerin, göç rejimi değişiklikleri gibi kurumsal dönüşümlerin veya rassal atama koşullarını taklit eden politika uygulamalarının göç süreçlerine etkilerine odaklanmış ve göç çalışmaları alanına önemli katkılar sunmuşlardır. Bu çalışmaların bir kısmı göçmen kabul süreçlerinde pek çok ülke tarafından uygulanan, Yeşil Kart olarak da bilinen Amerika Birleşik Devletleri Çeşitlilik Göçmen Vize Programı benzeri vize çekilişi sistemi uygulamalarından faydalanmış ve göç etme deneyiminin göçmenlerin kendileri ve geride bıraktıkları aileleri üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Örneğin, Yeni Zelanda tarafından uygulanan ve başvuru sahipleri arasından her yıl 250 kişinin bir çekilişle göçmenlik statüsü almaya hak kazanabildiği *Tonga için Pasifik Erişim Kategorisi Programı* çerçevesinde yürütülen bir çalışmada çekilişi kazanarak Yeni Zelanda'ya göç eden bireylerle çekilişi kazanamayarak Tonga'da kalan bireylerin çekilişten bir yıl sonra sahip oldukları refah ve sağlık düzeyleri karşılaştırılmıştır (McKenzie vd., 2010; Stillman vd., 2009). Bu çalışmada göç etme motivasyonları açısından denk bireylerin göç politikaları sonucunda rassal bir yöntemle vize başvurusu onaylanan ve reddedilen bireylerden oluşan iki gözlem grubuna ayrılması araştırmacılara bir deneysel uyarıcı olarak göç etme deneyiminin etkilerini inceleme fırsatı sunmuştur. Bu sayede gözlemsel yöntemlerle yürütülen çalışmaların karşılaştıkları kendinden seçim yanlılığı ve dışlanan değişken yanlılığı gibi kısıtlılıklarının üstesinden gelerek göçün nedensel olarak bireysel gelir artışı ve iyileşen akıl sağlığı gibi sonuçlarla ilişkilendirilebileceğini ortaya koymuşlardır.

Göç çalışmaları alanında çeşitli politika uygulamalarından faydalanan doğal deneyler sosyal uyumun koşullarının araştırılması için de sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Örneğin, İsviçre'de mültecilerin farklı dillerin konuşulduğu idari bölgelere rassal bir atama yöntemi ile yerleştirilmesinden faydalanan bir çalışmada mültecilerin yetkin oldukları diller ile atandıkları bölgede konuşulan dilin örtüşmesinin ekonomik entegrasyon düzeylerine etkisi incelenmiştir (Auer, 2018). Çalışmanın sonuçları atandıkları bölgede konuşulan dile hâkim olan mültecilerin iş piyasası entegrasyonlarının olmayanlara kıyasla çok daha hızlı gerçekleştiğini göstermiştir. Benzer şekilde, Hainmueller ve arkadaşları vatandaşlığa erişmenin entegrasyona etkilerini inceledikleri çalışmalarında (Hainmueller vd., 2017) İsviçre'deki vatandaşlık referandumu kayıtlarından faydalanmış ve bu referandumlarda vatandaşlığı az bir farkla kazanan ve kaybeden göçmenlerin sosyal entegrasyon düzeylerini karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada, başvuru sırasında benzer entegrasyon düzeylerine ve vatandaşlık edinme motivasyonuna sahip bireylerin vatandaşlık başvurularının az bir oy farkıyla olumlu veya olumsuz sonuçlanması rassal bir atama yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Çalışma bulguları vatandaşlık edinmenin göçmenlerin uzun vadede ülkede kalma, yerli halkla yakın ilişki kurma ve ülke siyasetini takip etme istekliliğini arttırdığını sosyal uyum süreçlerine etki eden diğer faktörlerin etkilerinden yalıtılmış şekilde ortaya koymuştur.

Göç çalışmaları alanında doğal deneylerden faydalanan bir diğer grup çalışma ise etkileri bölgesel olarak farklılık gösteren afet ve ekonomik şoklardan yararlanmışlardır. Örneğin Yang (2006), ekonomik göçmenlerin ülkelerine geri dönüş kararı alma süreçlerini inceleyen çalışmasında döviz kuruna etkisi bölgesel olarak farklılaşan 1997 Asya Finansal Krizi'nden faydalanmıştır. Buna göre göçmenlerin ülkelerine geri dönüş kararlarının 'kazanç hedefi' veya 'yaşam döngüsü' açıklamalarından hangisi ile daha iyi açıklanabileceği sorusunu yanıtlamak için dünyanın çeşitli bölgelerinde çalışmakta olan Filipinli göçmenlerin ülkeye geri dönüş kararlarının Asya Finansal Krizi'nden nasıl etkilendiğini incelemiştir. Çalışma bulguları, finansal kriz nedeniyle döviz kuru farkından olumlu etkilenen bölgelerde çalışan Filipinli göçmenlerin, krizden olumsuz etkilenen bölgelerdeki Filipinli göçmenlere

kıyasla daha erken geri dönme kararı almadıklarını, dolayısıyla göçmenlerin geri dönüş kararlarının hedeflenen kazanca ulaşmak yerine hayat döngüsü savıyla daha iyi açıklanabildiğini göstermiştir.

Doğal deneyler genellikle büyük örneklerle yürütülen ve dış geçerliliği yüksek çalışmalar olarak görülmektedir. Bu nitelikleriyle doğal deney, özellikle erken dönem deneysel göç çalışmalarında makro-düzy analiz gerektiren araştırma sorularının yanıtlanması amacıyla sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur (Mckenzie ve Yang, 2010). Buna karşılık, deneysel uyarıcının uygulanmasında ve katılımcıların gruplara atanmasında araştırmacıların kontrolünün bulunmayışı, doğal deney yönteminin göç çalışmaları bağlamında kullanım alanlarını önemli ölçüde sınırlamaktadır (Baláz ve Williams, 2017).

3.2.Saha Deneyleri

Saha deneyleri, deneysel uyarıcının araştırmacı tarafından rassal bir şekilde atandığı ve çalışmanın uygulandığı alan, katılımcıları, deneysel uyarıcı ve incelenen olgunun ölçümü gibi pek çok açıdan gerçek hayat koşullarına oldukça yaklaşan ampirik çalışmalar olarak tanımlanabilirler (Baldassarri ve Abascal, 2017; Gerber ve Green, 2012). Öyle ki, pek çok saha çalışmasında katılımcılar bir deney çalışmasının parçası olduklarının dahi farkında olmayabilirler (Kittel ve Morton, 2012). Olağan durumlara yakın deneyimlerin araştırmacının kontrolünde manipüle edilebildiği bu deney türü, araştırmacılara farklı deneysel koşullara maruz bırakılan katılımcıların gerçek hayatta benzer durumlarda sergiledikleri tutum ve davranışlarını gözleme imkânı sunmaktadır (Levitt ve List, 2009). Bu nitelikleriyle saha deneyleri özellikle sosyal müdahalelerin etkilerinin nedensellik bağı kurularak incelenebilmesi ve politika uygulamalarının etkinliğinin değerlendirilebilmesi için sıklıkla kullanılmaktadır (Baláz ve Williams, 2017; Baldassarri ve Abascal, 2017).

Göç çalışmaları alanında saha deneyleri özellikle göç alanında uygulanan politika ve sosyal müdahalelerin etkilerinin dış faktörlerin etkilerinden bağımsız olarak değerlendirilmesi ve ayrımcılık gibi olguların sosyal arzu edilebilirlik (*social desirability bias*) yanlılığının üstesinden gelecek şekilde incelenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Saha deneyi kullanan çalışmaların bir kısmı kalkınma bakış açısıyla göç yönetiminin iyileştirilmesi amacıyla bireylerin göç etme kararlarını zorlaştırıcı veya kolaylaştırıcı faktörlerin belirlenmesine odaklanmıştır. Bu alanda, Filipinler ve Bangladeş gibi pek çok gelişmekte olan ülkelerde dış göçü desteklemek amacıyla uygulanan sosyal programların dış göçü teşvik etmekteki etkinliği değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalarda bilgilendirme, nakit veya kredi desteği gibi sosyal müdahalelerin hangi veya hangilerinin istenilen sonucu doğuracağını tespit edilebilmesi amacıyla saha deneylerinden faydalanılmıştır. Sosyal müdahalelerin farklı alt topluluklara rassal bir şekilde atanması ve göç süreçlerinin takip edilmesine dayanan bu çalışmalar bilgilendirme, kredi veya nakit desteği gibi göçü kolaylaştırıcı müdahalelerin iç göç bağlamında etkin olduğunu (Bryan vd., 2014; Fuller vd., 1985) ancak dış göçü teşvik etmede yetersiz kaldığını ortaya koymuştur (Beam vd., 2016).

Yine benzer şekilde politikaların göçmenlerin sosyal uyum süreçlerine etkilerini inceleyen bir grup çalışma, özellikle mültecilerin entegrasyonunu desteklemek için tasarlanan müdahalelerin etkinliğini değerlendirmeye odaklanmıştır. Bu çalışmalarda ev sahibi ülkenin iş piyasasına ilişkin bilgi sağlanması, uygun iş pozisyonlarının aracı kurumlarca tespit edilmesi ve iş başvurularının yine bu kurumlarca işverenlere iletilmesi, iş arayan mültecilere nakit desteği sağlanması, eğitim ve staj programları sunulması gibi pek çok farklı müdahalenin etkinliğini saha çalışmaları yoluyla test edilmiştir. Çalışma bulguları çeşitli ülke bağlamlarında yürütülen bu tür destek programlarının mültecilerin --özellikle de düşük eğitimli mültecilerin-- ev sahibi ülkelerdeki iş piyasasına kısa vadede uyumlarını desteklemek konusunda etkili olduğunu göstermiştir (Battisti vd., 2019; Caria vd., 2021; Dahlberg vd., 2020).

Göç çalışmaları alanında saha deneylerinin en sık kullanıldığı çalışma alanlarından bir diğeri ise göçmen ve etnik azınlıkların iş piyasası, ev piyasası ve gündelik hayatta karşılaştıkları ayrımcılığın boyutlarının tespit edilmesine yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Bu çalışmalar genellikle tutum ve davranışları değerlendirilen katılımcıların deneysel bir çalışmanın parçası olduklarını fark etmedikleri çalışmalar olarak kurgulanmaktadır. Bu durum, katılımcıların gerçek hayatlarında benzer uyarıcılara verecekleri tepkilerin gözlenmesine imkân sağlamaktadır. Örneğin, göçmen ve etnik azınlıkların işe alım süreçlerinde karşılaştıkları ayrımcılığın boyutlarını araştırmaya yönelik olarak yürütülen pek çok saha deneyinde araştırmacılar birbirlerine eğitim seviyesi ve çalışma tecrübesi gibi işe alım değerlendirmelerinde etkili olabilecek pek çok nitelik açısından denk, ancak adayın etnik

kökene veya uyruğu açısından sistematik olarak farklılaştırılmış özgeçmişleri mevcut iş ilanlarına göndermekte ve bu başvurulara işverenler tarafından verilen yanıtları karşılaştırmaktadırlar. Bu çalışmalar etnik ve göçmen azınlıkların iş piyasasında sistematik olarak ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve işe alım görüşmesine çağırılma olasılıklarının kendileri ile aynı niteliklere sahip yerli adaylara kıyasla çok daha düşük olduğunu göstermektedir (Fibbi vd., 2021; Ramos vd., 2021; Vernby ve Dancygier, 2019; Yemane ve Fernández-Reino, 2021).

Saha deneyleri göç yönetimi alanında çeşitli politikaların etkinliklerinin değerlendirilmesi ve gözlemsel yöntemlerle incelenmesi güç olguların gerçek hayatta deneyimlenen boyutlarının tespiti için önemli bir araç olmuştur. Buna karşılık, saha deneylerinde araştırmacıların deneysel uyarıcıların uygulanması konusunda sınırlı kontrolleri vardır. Bu durum her katılımcının atandığı deneysel uyarıcıya maruz kalmaması ile sonuçlanabileceği gibi, katılımcıların deney süresince deneysel uyarıcı dışında çevresel --ve sistematik de olabilecek-- pek çok farklı etkiye maruz kalmalarıyla da sonuçlanabilecek bir durum olduğundan saha deneylerinin dikkatli kurgulanması kadar sonuçlarının tekrarlama çalışmalarıyla sınanması da önemlidir (Baldassarri ve Abascal, 2017; Gerber ve Green, 2012).

3.3.Anket Deneyleri

En genel tanımıyla anket deneyleri, bir anket çalışması içinde uygulanan ve araştırmacının deneysel uyarıcıları katılımcılara rassal şekilde atadığı ampirik çalışmalardır. Bu tür deneysel çalışmalarda kısa videolar, haber içerikleri veya araştırmacı tarafından oluşturulmuş metin veya görseller deneysel uyarıcı olarak kullanılmaktadır. Anket deneyleri araştırmacılara, deneysel çalışmaların nedensellik ilişkilerini inceleme gücü ile temsili örneklerle yürütülen anket çalışmalarının sonuçlarını genelleme yetkinliğini birleştirme imkânı sunmaktadır (Mullinix vd., 2015; Mutz, 2011). Bu tür deneyler genellikle nedensellik ilişkilerinin tespiti için olduğu kadar katılımcıların kendilerini gözlemsel çalışmalarda açıkça ilişkilendirmekten kaçınabilecekleri tutum ve davranışlarının yaygınlığını araştırmak için de kullanılmaktadır (Sniderman, 2011; Sniderman ve Grob, 1996).

Göç çalışmaları alanında özellikle liste deneyi olarak adlandırılan anket deneyleri etnik ve göçmen azınlıkların sosyal haklara erişimlerini kolaylaştıracak politika düzenlemelerine ve liberal göç politikalarına kamuoyu desteğinin boyutlarının araştırılması için sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur (Creighton ve Jamal, 2020; Kuklinski vd., 1997; Vidigal, 2018). Arzu edilebilirlik yanlılığı nedeniyle gözlemsel çalışma yöntemleriyle kamuoyu görüşü hakkında sağlıklı veri elde etmenin zor olduğu ırkçılık ve ayrımcılık gibi konuların yanı sıra kısıtlayıcı göç politikası tercihlerinin incelenmesi için de liste deneyleri kullanılmaktadır. Bu çalışmalar, özellikle ev sahibi toplulukla aynı etnik kökene sahip göçmenlere yönelik göç politikası tercihlerinin incelenmesinde gözlemsel çalışmaların yanlı sonuçlar ürettiğini ve kamuoyu görüşünü olduğundan çok daha ılımlı yansıttığını ortaya koymuştur (Creighton vd., 2019).

Anket deneyleri azınlıklara ilişkin tutumlar ve bu gruplara yönelik politikalara verilen desteğin boyutlarının yanında, bu tür tutum ve tercihlerin bağlı olduğu koşulların nedensellik ilişkisi kurularak araştırılması için de yaygın olarak kullanılmaktadır. Genellikle göçmen karşıtı tutumların ve göç politikası tercihlerinin belirleyicileri üzerine yoğunlaşan bu tür çalışmalarda vinyet veya faktöriyel deney dizaynı olarak bilinen yöntemden faydalanılmaktadır. Kişi veya durumların kısa betimlemelerinin katılımcılar tarafından değerlendirilmesine dayalı bu tür deneylerde, pek çok etken bir arada değerlendirilebilmekte ve deneysel uyarıcıların birbirleri ile etkileşimleri de incelenebilmektedir (Atzmüller ve Steiner, 2010; Mutz, 2011; Steiner vd., 2016). Örneğin göçmenlere karşı tutumların ekonomik mi yoksa kültürel tehdit algılarıyla mı daha iyi açıklanabileceğini araştıran ve 11 ülkede eş tasarımlı olarak yürütülen bir çalışmada faktöriyel bir deney dizaynı kullanılmıştır (Valentino vd., 2017). Bu çalışmada katılımcılara, eğitim seviyesi, mesleği, menşe ülkesi ve ten rengi sistematik olarak araştırmacılar tarafından manipüle edilen göçmen profilleri sunulmuş ve katılımcılardan kendilerine tanıtılan göçmenlerin çalışma izni ve vatandaşlık başvurularını değerlendirmeleri istenmiştir. Çalışmanın sonuçları, pek çok gözlemsel çalışmanın aksine, araştırmanın yürütüldüğü tüm ülkelerde katılımcıların kararlarının kültürel tehditten daha çok ekonomik tehdit algılarıyla şekillendiğini bulmuştur. Yine vinyet deneyi yöntemiyle yürütülen bir başka çalışma ise Avrupa'da pek çok ülke tarafından uygulamaya konulmuş olan dil yetkinliği ve kültürel hayat uyum testi gibi göçmenlik kriterlerinin yerli halkın göçmenlere bakışında bu politikaların hedeflediği gibi bir değişim yaratma yetkinliğine sahip olmadığını bulmuştur (Alarian ve Neureiter, 2021).

Anket deneyleri araştırmacıların genel popölasyona dair nedensel çıkarımlar yapabilmesine imkânı sağlayan yöntemler olsa da bu tür deneylerde uygulanan uyarıcıların yeterince güçlü olmaması, tüm katılımcılar tarafından algılanmamış olması, ya da katılımcıların yalnızca deneysel uyarıcıdan değil, deney öncesinde veya esnasında farklı uyarıcılardan etkilenmiş olması gibi riskler de barındırmaktadır. Bu nedenle anket deneyi tasarımlarında uyarıcıların etkinliklerini arttıracak –örneğin pekiştirme unsurları gibi- tasarım unsurlarının dahil edilmesi, deneyin saha çalışması öncesinde pilot çalışmalarla test edilmesi ve çalışmaya uyarıcı kontrollerinin (*manipulation check*) dahil edilmesi önerilmektedir (Mutz ve Pemantle, 2015).

3.4.Laboratuvar Deneyleri

Laboratuvar deneyleri, araştırmacının deneyin uygulanma koşulları üzerinde en fazla kontrolünün olduğu deney türüdür (Druckman vd., 2006). Deney koşullarının araştırmacılarca kontrol edilebilmesi nedeniyle laboratuvar deneyleri iç geçerliliğın iki temel unsuru, yani yapı geçerliliğı (*construct validity*) ve nedensellik geçerliliğı (*causal validity*), açısından oldukça olumlu değerlendirilmektedirler (Morton ve Williams, 2006). Daha çok ekonomi, iletişim ve psikoloji alanlarında uygulamalarına rastlanan laboratuvar deneyleri özellikle ekonomik müdahalelerin ve politik mesajların etkilerinin incelenmesi gibi alanlarda yoğunlukla kullanılmaktadır (Baláz ve Williams, 2017; Iyengar, 2011).

Göç çalışmaları alanında uygulamaları sınırlı olan laboratuvar çalışmalarında genellikle ev sahibi topluluğa mensup bireylerin göçmenlere karşı önyargı ve ayrımcılık eğilimlerinin araştırılmasına ve bireylerin göç etme karar alma süreçlerinin incelenmesine odaklanılmaktadır. Örneğın Brauer ve Er-rafiy (2011) yürüttükleri bir dizi laboratuvar deneyinde katılımcıları göçmen grupları homojen veya heterojen topluluklar olarak tasvir eden deneysel uyarıcılara maruz bırakmakta, sonrasında ise koşulları araştırmacılar tarafından oluşturulmuş durumlar içinde bu katılımcıların göçmenlere yardım etme davranışlarını gözlemlemektedirler. Bu çalışmanın sonuçları, üyeleri arasında farklılıklar olduğu düşünölen grupların daha homojen olduğu düşünölen gruplara kıyasla daha az ayrımcılığa uğradıklarını göstermiştir. Yine göçmen ve etnik azınlıklara yönelik önyargının araştırıldığı bir dizi laboratuvar deneyinde ise örtük çağrışım testi (*Implicit Association Test*) yönteminden faydalanılmıştır. Kategorilendirme görevleri kullanılarak katılımcıların örtük tutumlarını ölçmeyi amaçlayan bu yöntemi kullanan çalışmalar sosyal olarak güçlü bireylerin sosyal olarak daha az güçlü bireylere kıyasla azınlıklara karşı daha önyargılı olduğunu (Guinote vd., 2010) ve farklı kültürlerden insanların paylaştığı ortak deneyimlere ön hazırlamanın etkisinin örtük önyargı tutumlarını azalttığını göstermiştir (Motyl vd., 2011) .

Bireylerin göç etme eğilimlerinin hangi faktörlerce şekillendiğini inceleyen çalışmalar da sıklıkla laboratuvar deneylerinden yararlanmışlardır. Örneğın Afrika’da 15-25 yaş arasındaki gençlerin düzensiz göç eğilimlerini incelemek amacıyla yürütölen bir çalışma, katılımcıların göç etme eğilimlerinin göç yolculuğunun ölümlerle sonuçlanması olasılığının ve varış ülkesinde yasal statü edinme olasılığının büyüklüğüne bağlı olarak değiştiğini göstermiştir (Bah ve Batista, 2020). Benzer şekilde Motyl ve arkadaşları (2014), Amerika Birleşik Devletleri’nde yürüttükleri bir dizi laboratuvar deneyi sonucunda, bireylerin ideolojik olarak benzer görüşe sahip bir toplulukta yaşama eğilimlerinin iç göç hareketliliğine neden olduğunu bulmuşlardır. Motyl ve arkadaşlarının çalışması kişilerin yaşadıkları bölgedeki diğer seçmenlerle kendi görüşleri arasında büyük bir fark olduğunu algıladıkları ya da var olan görüş farklılıklarının arttığını düşündükleri durumlarda ülke içinde yer değiştirme eğilimlerinin önemli ölçüde arttığını göstermişlerdir.

Laboratuvar deneyleri araştırmanın yürütöldüğü koşullar üzerinde araştırmacının sıkı bir denetimi olması ilkesine dayandığından genellikle araştırmacı tarafından oluşturulan fiziki bir ortama üniversite öğrencileri ya da gönüllü katılımcıların davet edilmesiyle yürütölmektedir. Ancak laboratuvar deneylerinin gerçekteleştığı fiziki koşullar ve deney katılımcılar açısından değerlendirildiklerinde laboratuvar deneylerinin dış geçerliliğı, yani bulgularının gerçek hayat genellenabilirliğine kuşkuyla yaklaşılmaktadır (Druckman vd., 2006). Bu sorunların üstesinden gelebilmek için araştırmacılar deney koşullarını gerçek hayata yakınlaştıran düzenlemeler yapılması (Iyengar, 2011) ve saha deneyleri ile laboratuvar deneylerini birleştiren sahada-laboratuvar-çalışması tasarımlarının da kullanılması önerilmektedir (Baldassarri ve Abascal, 2017; Viceisza, 2016).

5. SONUÇ YERİNE

Sosyal bilimlerde deneysel yöntemlerin kullanımı araştırmacılara diğer niceliksel ve niteliksel araştırma yöntemleriyle yanıtlanması mümkün olmayan soruları yanıtlama ve incelenen nedensellik ilişkilerini bağlı oldukları diğer faktörlerden yalıtarak inceleme fırsatı sunmaktadır. Bu yönleriyle deneysel yöntemler göç çalışmaları alanında da giderek artan bir oranda kullanılmaya başlanmıştır. Bu alanda yürütülen deneysel çalışmalar, karmaşık nedensellik ilişkilerin çözülmesi kadar açıkça ifade edilmeyen ancak kişilerin politika tercihlerini ve davranışlarını belirleyen tutumlarını araştırmak konusunda göç çalışmaları alanına önemli katkılar sunmaktadırlar.

Deneysel yöntemlerin ana hatlarıyla tanıtıldığı bu çalışmada ilgili metotların göç ve etnik azınlık çalışmaları alanında hangi konu ve araştırma soruları için yaygın olarak kullanıldıklarına ilişkin bir değerlendirme alandaki önemli çalışmaları kapsayacak geniş bir kaynakça aracılığıyla sunulmuştur. Bu tartışmadan da takip edilebileceği gibi, araştırmacının deney şartları üzerinde değişen seviyelerde kontrolünün bulunduğu pek çok farklı deney yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemler, göç ve etnik azınlık çalışmaları alanında diğer ampirik araştırma metotlarının yanıtlamakta yetersiz kaldığı önemli araştırma sorularının incelenmesi için yeni olanaklar sunmaktadır. Eldeki bir araştırma sorusunun çalışılması için bu deneysel yöntemlerden hangi veya hangilerinin kullanmanın uygun olacağı konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunuyorsa da deneysel yöntem seçiminde iç ve dış geçerlilik kaygılarının gözetilmesi kadar incelenen olgunun ölçümünde en yüksek varyasyonu sağlamanın mümkün olacağı yöntemin tercih edilmesinin uygun olacağı da ayrıca akılda tutulmalıdır (Druckman vd., 2006). Bu nedenle araştırmacıların deneylerini tasarlarırken ilgilendikleri olguyu gerçekliğe en yakın tasarımla, olgunun oluşmasında etkin olabilecek diğer faktörlerin en iyi şekilde kontrol edilebileceği ve incelenen olguda en geniş çeşitliliği sağlayabilecek deneysel manipülasyonu kullanmaya el verir deney yöntemini tercih etmeleri önerilmektedir. Sıralanan tüm bu kaygıların her birinin tek bir deney çalışması ile en ideal şekilde gözetilmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise deneysel yöntem karar verilmesi aşamasında fayda ve zarar değerlendirmesi yapılması veya birbirlerini tamamlayacak birden fazla deneysel çalışma yürütme yoluna gidilmesi tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adams, G., Tormala, T. T., ve O'Brien, L. T. (2006). "The Effect of Self-Affirmation on Perception of Racism", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 42, Sayı 5, s. 616–626.
- Aksu, E., Erzan, R., ve Kırdar, M. G. (2018). "The Impact of Mass Migration of Syrians on the Turkish Labor Market", *Working Paper No. 1815, Koç University- TÜSİAD Economic Research Forum (ERF), Istanbul*.
- Alarian, H. M., ve Neureiter, M. (2021). "Values or Origin? Mandatory Immigrant Integration and Immigration Attitudes in Europe", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 47, Sayı 5, s. 1006–1027.
- Aranguren, M., Madrisotti, F., ve Durmaz-Martins, E. (2021). "Anti-Muslim Behaviour in Everyday Interaction: Evidence from a Field Experiment in Paris", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, doi:10.1080/1369183X.2021.1953378.
- Atzmüller, C., ve Steiner, P. M. (2010). "Experimental Vignette Studies in Survey Research", *Methodology*, Cilt 6, Sayı 3, s. 128–138.
- Auer, D. (2018). "Language Roulette—The Effect of Random Placement on Refugees' Labour Market Integration", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 44, Sayı 3, s. 341–362.
- Aytaç, S. E., ve Çarkoğlu, A. (2019). "Ethnicity and Religiosity-Based Prejudice in Turkey: Evidence from a Survey Experiment", *International Political Science Review*, Cilt 40, Sayı 1, s. 58–72.
- Badea, C., Binning, K. R., Sherman, D. K., Boza, M., ve Kende, A. (2021). "Conformity to Group Norms: How Group-Affirmation Shapes Collective Action", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 95, 104153.
- Bah, T. L., ve Batista, C. (2020). "Why Do People Migrate Irregularly? Evidence from a Lab-in-the-Field Experiment in West Africa", *Kellogg Institute for International Studies Working Paper No 435*.

- Baláž, V., ve Williams, A. M. (2017). "Experimental Research Methods in Migration: From Natural to True Experiments", *Population, Space and Place*, Cilt 23, e1974.
- Baldassarri, D., ve Abascal, M. (2017). "Field Experiments Across the Social Sciences", *Annual Review of Sociology*, Cilt 43, s. 41–73.
- Balkan, B., Tok, E. Ö., Torun, H., ve Tumen, S. (2018). "Immigration, Housing Rents, and Residential Segregation: Evidence from Syrian Refugees in Turkey", *IZA Discussion Paper Series No 11611*.
- Balkan, B., ve Tumen, S. (2016). "Immigration and Prices: Quasi-Experimental Evidence from Syrian Refugees in Turkey", *Journal of Population Economics*, Cilt 29, Sayı 3, s.657-686.
- Battisti, M., Giesing, Y., ve Laurensyeva, N. (2019). "Can Job Search Assistance Improve the Labour Market Integration of Refugees? Evidence from a Field Experiment", *Labour Economics*, Cilt 61.
- Bazo Vienrich, A., ve Creighton, M. J. (2018). "What's Left Unsaid? In-group Solidarity and Ethnic and Racial Differences in Opposition to Immigration in the United States", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 44, Sayı 13, s. 2240–2255.
- Beam, E. A., McKenzie, D., ve Yang, D. (2016). "Unilateral Facilitation Does Not Raise International Labor Migration from the Philippines", *Economic Development and Cultural Change*, Cilt 64, Sayı 2, s. 323–368.
- Bösch, F., ve Su, P. H. (2021). "Competing Contexts of Reception in Refugee and Immigrant Incorporation: Vietnamese in West and East Germany", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 47, Sayı 21, s. 4853–4871.
- Brauer, M., ve Er-rafiy, A. (2011). "Increasing Perceived Variability Reduces Prejudice and Discrimination", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 47, Sayı 5, s. 871–881.
- Bryan, G., Chowdhury, S., ve Mobarak, A. M. (2014). "Underinvestment in a Profitable Technology: The Case of Seasonal Migration in Bangladesh", *Econometrica*, Cilt 82, Sayı 5, s. 1671–1748.
- Caria, S., Gordon, Grant, Kasy, M., Quinn, S., Shami, S., ve Teytelboym, A. (2021). "An Adaptive Targeted Field Experiment: Job Search Assistance for Refugees in Jordan", *CESifo Working Paper No 8535*.
- Carlsson, M., ve Eriksson, S. (2015). "Ethnic Discrimination in the London Market for Shared Housing", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 41, Sayı 8, s. 1276–1301.
- Ceritoglu, E., Yunculer, H. B. G., Torun, H., ve Tumen, S. (2017). "The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence from a Quasi-Experimental Design", *IZA Journal of Labor Policy*, Cilt 6, Sayı 1, s. 1–28.
- Cope, K. L., ve Crabtree, C. (2020). "A Nationalist Backlash to International Refugee Law: Evidence from a Survey Experiment in Turkey", *Journal of Empirical Legal Studies*, Cilt 17, Sayı 4, s. 752–788.
- Creighton, M. J., Brenner, P. S., Schmidt, P., ve Zavala-Rojas, D. (2019). "Application of a List Experiment at the Population Level: The Case of Opposition to Immigration in the Netherlands", *Experimental Methods in Survey Research: Techniques that Combine Random Sampling with Random Assignment*, (Ed: Paul J. Lavrakas, M. W. Traugott, C. Kennedy, A. L. Holbrook, E. D. de Leeuw, ve B. T. West), John Murray Publishers.
- Creighton, M. J., ve Jamal, A. A. (2020). "An Overstated Welcome: Brexit and Intentionally Masked Anti-Immigrant Sentiment in The UK", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 48, Sayı 5, s. 1051-1071.
- Dahlberg, M., Egebark, J., Vikman, U., ve Ozcan, G. (2020). "Labor Market Integration of Low-Educated Refugees: RCT Evidence from an Ambitious Integration Program in Sweden", *IFN Working Paper No. 1372*.
- Di Stasio, V., Lancee, B., Veit, S., ve Yemane, R. (2021). "Muslim by Default or Religious Discrimination? Results From a Cross-National Field Experiment on Hiring Discrimination", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 47, Sayı 6, s. 1305–1326.
- Druckman, J. N., Green, D. P., Kuklinski, J. H., ve Lupia, A. (2006). "The Growth and Development of Experimental Research in Political Science", *American Political Science Review*, Cilt 100, Sayı 4, s. 627–635.
- Fabbe, K., Hazlett, C., ve Sinmazdemir, T. (2017). "When Exit is an Option: Effects of Indiscriminate Violence on Attitudes among Syrian Refugees in Turkey", *Harvard Business School Working Paper 18-024*.

- Fibbi, R., Ruedin, D., Stünzi, R., ve Zschirnt, E. (2021). "Hiring Discrimination on The Basis of Skin Colour? A Correspondence Test in Switzerland", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, doi:10.1080/1369183X.2021.1999795.
- Ford, R., ve Mellon, J. (2020). "The Skills Premium and The Ethnic Premium: A Cross-National Experiment on European Attitudes to Immigrants", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 46, Sayı 3, s. 512–532.
- Fuller, T. D., Lightfoot, P., ve Kamnuansilpa, P. (1985). "Toward Migration Management: A Field Experiment in Thailand", *Economic Development ve Cultural Change*, Cilt 33, Sayı 3, s. 601–621.
- Gerber, A. S., ve Green, D. P. (2012). *Field Experiments: Design, Analysis, and Interpretation*, W. W. Norton & Company, New York.
- Getmansky, A., Matakos, K., ve Sinmazde, T. (2020). "Diversity without Adversity? Refugees' Efforts to Integrate Can Partially Offset Identity-Based Biases", *ESOC Working Paper No 16*.
- Getmansky, A., Sinmazdemir, T., ve Zeitzoff, T. (2018). "Refugees, Xenophobia, and Domestic Conflict: Evidence From a Survey Experiment in Turkey", *Journal of Peace Research*, Cilt 55, Sayı 4, s. 491–507.
- Gevrek, Z. E., Kunt, P., ve Ursprung, H. W. (2021). "Education, Political Discontent, and Emigration Intentions: Evidence From a Natural Experiment in Turkey", *Public Choice*, Cilt 186, Sayı 3-4, s. 563–585.
- Glasford, D. E., ve Dovidio, J. F. (2011). "E Pluribus Unum: Dual Identity and Minority Group Members' Motivation to Engage in Contact, as well as Social Change", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 47, Sayı 5, s. 1021–1024.
- Guinote, A., Willis, G. B., ve Martellotta, C. (2010). "Social Power Increases Implicit Prejudice", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 46, Sayı 2, s. 299–307.
- Gusciute, E., Mühlau, P., ve Layte, R. (2022). "Discrimination in The Rental Housing Market: A Field Experiment in Ireland", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 48, Sayı 3, 613–634.
- Ha, S. E., Cho, S. J., ve Kang, J. H. (2016). "Group Cues and Public Opposition to Immigration: Evidence From a Survey Experiment in South Korea", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 42, Sayı 1, s. 136–149.
- Hainmueller, J., Hangartner, D., ve Pietrantuono, G. (2017). "Catalyst or Crown: Does Naturalization Promote The Long-Term Social Integration of Immigrants?", *American Political Science Review*, Cilt 111, Sayı 2, s. 256–276.
- Hellwig, T., ve Sinno, A. (2017). "Different Groups, Different Threats: Public Attitudes towards Immigrants", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 43, Sayı 3, s. 339–358.
- Husein, N. Al, ve Wagner, N. (2020). "Determinants of Intended Return Migration among Refugees: A Comparison of Syrian Refugees in Germany", *The Institute of Social Studies Working Paper No 659*.
- Iyengar, S. (2011). "Laboratory Experiments in Political Science", *Cambridge Handbook Of Experimental Political Science*, (Ed: Druckman, J. N., Green, D. P., Kuklinski, H. ve A. Lupia), Cambridge University Press, Cambridge.
- Kittel, B., ve Morton, R. B. (2012). "Introduction: Experimental Political Science in Perspective", *Experimental Political Science: Principles and Practices*, (Ed: B. Kittel, W. L. Luhan, ve R. B. Morton), Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Kteily, N., Ho, A. K., ve Sidanius, J. (2012). "Hierarchy in the Mind: The Predictive Power of Social Dominance Orientation across Social Contexts and Domains", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 48, Sayı 2, s. 543–549.
- Kuklinski, J. H., Sniderman, P. M., Knight, K., Piazza, T., Tetlock, P. E., Lawrence, G. R., ve Mellers, B. (1997). "Racial Prejudice and Attitudes toward Affirmative Action", *American Journal of Political Science*, Cilt 41, Sayı 2, s. 402-419.
- Kustov, A. (2022). "'Bloom Where You're Planted': Explaining Public Opposition to (E)migration", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 48, Sayı 5, s. 1113–1132.
- Lazarev, E., ve Sharma, K. (2017). "Brother or Burden: An Experiment on Reducing Prejudice Toward Syrian Refugees in Turkey", *Political Science Research and Methods*, Cilt 5, Sayı 2, s. 201–219.

- Leatherdale, S. T. (2019). "Natural Experiment Methodology for Research: A Review of How Different Methods Can Support Real-World Research", *International Journal of Social Research Methodology*, Cilt 22, Sayı 1, s. 19–35.
- Levin, S., Matthews, M., Guimond, S., Sidanius, J., Pratto, F., Kteily, N., Pitpitan, E. V., ve Dover, T. (2012). "Assimilation, Multiculturalism, and Colorblindness: Mediated and Moderated Relationships between Social Dominance Orientation and Prejudice", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 48, Sayı 1, s. 207–212.
- Levitt, S. D., ve List, J. A. (2009). "Field Experiments in Economics: The Past, the Present, and the Future", *European Economic Review*, Cilt 53, Sayı 1, s. 1–18.
- Liebe, U., ve Beyer, H. (2021). "Examining Discrimination in Everyday Life: A Stated Choice Experiment on Racism in The Sharing Economy", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 47, Sayı 9, s. 2065–2088.
- McKenzie, D., Gibson, J., ve Stillman, S. (2010). "How Important is Selection? Experimental vs. non-Experimental Measures of The Income Gains from Migration", *Journal of the European Economic Association*, Cilt 8, Sayı 4, s. 913–945.
- Mckenzie, D., ve Yang, D. (2010). "Experimental Approaches in Migration Studies Experimental Approaches in Migration Studies", *IZA Discussion Paper No.5125*.
- Morton, R. B., ve Williams, K. C. (2006). "Experimentation in Political Science", *The Oxford Handbook of Political Methodology*, (Ed: J. M. Box-Steffensmeier, H. E. Brady, ve D. Collier), Oxford University Press, Oxford.
- Motyl, M., Hart, J., Pyszczynski, T., Weise, D., Maxfield, M., ve Siedel, A. (2011). "Subtle Priming of Shared Human Experiences Eliminates Threat-Induced Negativity toward Arabs, Immigrants, and Peace-Making", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 47, Sayı 6, s. 1179–1184.
- Motyl, M., Iyer, R., Oishi, S., Trawalter, S., ve Nosek, B. A. (2014). "How Ideological Migration Geographically Segregates Groups", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 51, s. 1–14.
- Mullinix, K. J., Leeper, T. J., Druckman, J. N., ve Freese, J. (2015). "The Generalizability of Survey Experiments", *Journal of Experimental Political Science*, Cilt 2, Sayı 2, s. 109–138.
- Mutz, D. C. (2011). *Population-Based Survey Experiments*. Princeton University Press, Princeton.
- Mutz, D. C., ve Pemantle, R. (2015). "Standards for Experimental Research: Encouraging a Better Understanding of Experimental Methods", *Journal of Experimental Political Science*, Cilt 2, s. 192–215.
- Nannestad, P., Svendsen, G. T., Dinesen, P. T., ve Sønderskov, K. M. (2014). "Do Institutions or Culture Determine the Level of Social Trust? The Natural Experiment of Migration from Non-western to Western Countries", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 40, Sayı 4, s. 544–565.
- Orr, R., Sharratt, K., ve Iqbal, M. (2019). "American Indian Erasure and the Logic of Elimination: An Experimental Study of Depiction and Support for Resources and Rights for Tribes", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 45, Sayı 11, s. 2078–2099.
- Ramos, M., Thijssen, L., ve Coenders, M. (2021). "Labour Market Discrimination against Moroccan Minorities in The Netherlands and Spain: A Cross-National and Cross-Regional Comparison", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 47, Sayı 6, s. 1261–1284.
- Roth, A. E. (2015). "Introduction to Experimental Economics", *The Handbook of Experimental Economics* (Ed: J. H. Kagel ve A. E. Roth), Princeton University Press, Princeton.
- Sawert, T. (2020). "Understanding The Mechanisms of Ethnic Discrimination: A Field Experiment on Discrimination against Turks, Syrians and Americans in The Berlin Shared Housing Market", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 46, Sayı 19, s. 3937–3954.
- Sniderman, P. M. (2011). "The Logic and Design of the Survey Experiment: An Autobiography of a Methodological Innovation", *Cambridge Handbook Of Experimental Political Science*, (Ed: J. N. Druckman, D. P. Green, J. H. Kuklinski, ve A. Lupia), Cambridge University Press, Cambridge.
- Sniderman, P. M., ve Grob, D. B. (1996). "Innovations in Experimental Design in Attitude Surveys", *Annual Review of Sociology*, ilt 22, s. 377–399.

- Soylu Yalcinkaya, N., Branscombe, N. R., Gebauer, F., Niedlich, C., ve Hakim, N. H. (2018). "Can They Ever Be One of Us? Perceived Cultural Malleability of Refugees and Policy Support in Host Nations", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 78, s. 125–133.
- Steiner, P. M., Atzmüller, C., ve Su, D. (2016). "Designing Valid and Reliable Vignette Experiments for Survey Research: A Case Study on the Fair Gender Income Gap", *Journal of Methods and Measurement in the Social Sciences*, Cilt 7, Sayı 2, s. 52–94.
- Stillman, S., McKenzie, D., ve Gibson, J. (2009). "Migration and Mental Health: Evidence from a Natural Experiment", *Journal of Health Economics*, Cilt 28, Sayı 3, s. 677–687.
- Tumen, S. (2016). "The Economic Impact of Syrian Refugees on Host Countries: Quasi-Experimental Evidence from Turkey", *American Economic Review*, Cilt 106, Sayı 5, s. 456–460.
- Turper, S. (2017). "Fearing What? Vignette Experiments on Anti-Immigrant Sentiments", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 43, Sayı 11, s. 1792–1812.
- Turper, S., Iyengar, S., Aarts, K., ve van Gerven, M. (2015). "Who is Less Welcome?: The Impact of Individuating Cues on Attitudes towards Immigrants", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 41, Sayı 2, s. 239–259.
- Uyan Semerci, P., ve Erdoğan, E. (2021). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Uysal, D. M., ve Aydın Çakır, A. (2020). "An Experimental Study on the Variation of Attitudes towards Syrian Refugees in Turkey", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 274–296.
- Valentino, N. A., Soroka, S. N., Iyengar, S., Aalberg, T., Duch, R., Fraile, M., Hahn, K. S., Hansen, K. M., Harell, A., Helbling, M., Jackman, S. D., ve Kobayashi, T. (2017). "Economic and Cultural Drivers of Immigrant Support Worldwide", *British Journal of Political Science*, Cilt 49, Sayı 4, s. 1201-1226.
- Van der Bracht, K., Coenen, A., ve Van de Putte, B. (2015). "The Not-in-My-Property Syndrome: The Occurrence of Ethnic Discrimination in the Rental Housing Market in Belgium", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 41, Sayı 1, s. 158–175.
- Vergani, M., ve Tacchi, E. M. (2016). "When Catholics Turn Right: The Effects of The Islamic Terrorism Threat on the Fragmented Catholic Italian Voters", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 42, Sayı 11, s. 1885–1903.
- Vernby, K., ve Dancygier, R. (2019). "Can immigrants Counteract Employer Discrimination? A Factorial Field Experiment Reveals the Immutability of Ethnic Hierarchies", *PLoS ONE*, Cilt 14, Sayı 7, s. 1–19.
- Viceisza, A. C. G. (2016). "Creating a Lab in the Field: Economics Experiments for Policymaking", *Journal of Economic Surveys*, Cilt 30, Sayı 5, s. 835–854.
- Vidigal, R. (2018). "Affirmative Action Attitudes of Whites: Evidence from a List Experiment Survey in Brazil", *Brazilian Political Science Review*, Cilt 12, Sayı 2, s. 1–31.
- Vrânceanu, A., Heidland, T., Ruhs, M., ve Dinas, E. (2021). "International Cooperation on Migration: What Do Domestic Publics Want?" *SSRN Electronic Journal*, May.
- West, K., ve Bruckmüller, S. (2013). "Nice and Easy Does It: How Perceptual Fluency Moderates the Effectiveness of Imagined Contact", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 49, Sayı 2, s. 254–262.
- Whitaker, B. E., ve Doces, J. A. (2021). "Naturalise or Deport? The Distinct Logics of Support for Different Immigration Outcomes", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, doi:10.1080/1369183X.2021.1875812 .
- Williamson, H., Murphy, K., ve Madon, N. S. (2022). "The Negative Implications of Relative Deprivation: An Experiment of Vicarious Police Contact and Muslims' Perceptions of Police Bias", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, doi: 10.1080/1369183X.2022.2058472 .
- Yang, D. (2006). "Why Do Migrants Return to Poor Countries? Evidence from Philippine Migrants' Responses to Exchange Rate Shocks", *Review of Economics and Statistics*, Cilt 88, Sayı 4, s. 715–735.

Yemane, R., ve Fernández-Reino, M. (2021). "Latinos in The United States and in Spain: The Impact of Ethnic Group Stereotypes on Labour Market Outcomes", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 47, Sayı 6, s. 1240–1260.

Zagefka, H., Tip, L. K., González, R., Brown, R., ve Cinnirella, M. (2012). "Predictors of Majority Members' Acculturation Preferences: Experimental Evidence", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 48, Sayı, s. 654–659.

Zhao, X., ve Biernat, M. (2017). "'Welcome to The U.S.' But 'Change Your Name'? Adopting Anglo Names and Discrimination", *Journal of Experimental Social Psychology*, Cilt 70, s. 59–68.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.03.2022 ✓Accepted/Kabul:11.04.2022

DOI:10.30794/pausbed.1095711

Research Article/Araştırma Makalesi

Bekcan, U. (2022). "Bir Yöntemi Hatırlamak: Tarihsel-Politik Konulara Diyalektik Bakış", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö215-Ö221.

BİR YÖNTEMİ HATIRLAMAK: TARİHSEL-POLİTİK KONULARA DİYALEKTİK BAKIŞ

Umut BEKCAN*

Öz

Bilimsel araştırmada yöntem, amaca uygun bir araştırma planıdır, bir kavrayıştır, algılamadır. Yöntem, bilimin temelidir. Diyalektik yöntem kullanılarak yapılan bilimsel araştırma, toplumsal gerçeğin veya insan olgularının gerçek özünü bulmayı amaçlar. Bu çalışma, ulusal veya uluslararası tarihsel-politik konuların diyalektik bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini iddia etmektedir. Çalışmada öncelikle yöntemin ne olduğu üzerinde durulmuş, ardından diyalektik yöntem, yöntemin uygulanışı ve araştırmacının konumundan söz edilmiştir. Son olarak, örnek olaylarla diyalektik yöntemle konuların nasıl incelenmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Bilimsel Araştırma, Diyalektik Yöntem, Tarih, Siyaset..*

REMEMBERING A METHOD: A DIALECTICAL VIEW OF HISTORICAL-POLITICAL ISSUES

Abstract

The method in scientific research is a purposeful research plan, an understanding, a perception. Method is the foundation of science. Scientific research using the dialectical method aims to find the true essence of social truth or human phenomena. This study claims that national or international historical-political issues should be handled from a dialectical perspective. In the study, first, it was focused on what the method is, then the dialectical method, its application and the position of the researcher were mentioned. Finally, it was revealed how the subjects should be examined with the dialectical method with case studies.

Keywords: *Scientific Research, Dialectical Method, History, Politics.*

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:ubekcan@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6016-5021>)

Giriş

Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda kullanılacak birden fazla yöntem vardır. Araştırmacı bunlardan birini tercih eder. Yöntem tercihinin çeşitli sebepleri olabilir. Araştırmacının dünyaya bakışı, bilimsel araştırma konusunda aldığı eğitim, akademik çevrelerde hakim olan veya dışlanan yöntem, ilgili yayıncının veya derginin benimsediği yöntem veya bakış açısı, ilk akla gelen sebepler olarak sayılabilir. Tabii, burada asıl mesele makalenin yayını değil bilime katkı olsa da araştırmacı makalesini yayımlatabilmek için belli yöntemleri kullanmak veya dışlamak durumunda kalabilir. Açıkçası bu, akademinin genel bir sorunudur, bu çalışmanın tartışacağı bir sorun değildir. Ama bu çalışmanın ortaya koyacağı yöntem, bahsi geçen sebeplerden ötürü görece az tercih edilen bir yöntemdir. Çalışmanın ilgi alanına giren tarihsel-politik konulara siyaset biliminin ve/veya uluslararası ilişkiler disiplininin ürettiği yaklaşımlar ve teoriler penceresinden bakmak, kaliteli bir bilimsel araştırmanın/ yayının neredeyse olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir. Olayları tarihsel perspektiften inceleyen çalışmalar ise, teori/yaklaşım eksikliğinden dolayı eleştirilmekte, alana katkı yapmadıkları hatta akademik/bilimsel dahi olmadıkları yönünde değerlendirilmeye maruz kalabilmektedir. Bu çalışma, bu duruma karşı çıkmaktadır ve ulusal/uluslararası tarihsel-politik konuların diyalektik bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği görüşüne sahiptir.

Cem Eroğul 1966'da yayımlanan "Diyalektiğe Giriş" adlı makalesinde diyalektik yöntemin Türkiye'de meçhul olduğunu söylemektedir.¹ Açıkçası günümüzde de durum pek farklı değildir. Unutulan veya hasıraltı edilmeye çalışılan bu yöntemi hatırlamak araştırmacıların bilgisine ve dikkatine sunmak toplumsal ve bilimsel gelişme açısından çok büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte, diyalektik düşüncenin ortaya çıkışı ve gelişimini içeren felsefi tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu bağlamda çalışma, bir bilimsel araştırma yöntemi olarak diyalektik yöntemi tanıtmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle yöntemin ne olduğu üzerinde durulmuş, ardından diyalektik yöntem, yöntemin uygulanışı ve araştırmacının konumundan söz edilmiştir. Son olarak, örnek olaylarla diyalektik yöntemle konuların nasıl incelenmesi gerektiği ortaya konmuştur.

BİLİMSEL ARAŞTIRMADA YÖNTEM: BİR DÜŞÜNCE BİÇİMİ

Bilimsel araştırmada yöntem, amaca uygun bir araştırma planıdır, bir kavrayıştır, algılamadır. Araştırma konusunu anlaşılır kılmakla yükümlüdür (Ergun, 1995: 49; Hamzaoğlu, 2012: 45). Yöntem, bilimin temelidir. Bilimsel araştırma, toplumsal gerçeğin veya insan olgularının gerçek özünü bulmayı amaçlar. Toplumsal gerçeğin bir olgusunu araştırırken konuyu yalnız yüzeyde görüp anlamaya çalışmak bir felsefi inancın sonucudur. Aynı tür olguyu, ekonomik, sosyal, siyasal ve düşüncel yaşayış bütününden itibaren anlamaya çalışmak ise bir başka felsefi inancın sonucudur. Yöntemin özü felsefi inançtır. Örneğin felsefede tümdengelim inancına bağlı diyalektik yöntemin özü bütünlük kavramıdır. Felsefi tümevarım inancına bağlı deneysel yöntemin özü ise gözlemdir (Ergun, 1993: 15-16).

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, araştırma yöntemi ve araştırma tekniği birbirinden farklıdır ama sık sık araştırma tekniğine yöntem denilerek hata yapılmaktadır (Hamzaoğlu, 2012: 45). Örneğin; istatistik, anket, mülakat, gözlem, grafik, monografi, örnekleme bir yöntem değil tekniktir. Yöntem, araştırma sorusuna cevap verebilmek için araştırma tekniklerine ihtiyaç duyar. Soyut bir tutum olan yöntem araştırma teknikleri ile somut hale gelir (Ergun, 1995: 50-51; Ergun, 1993: 17). Yöntem ile ilgili şu örnekler verilebilir. Bilimsel araştırmada olguları gözlemlemekle yetinen, gerçeği öğelere ayıran, kesen fakat hareketi ve bütünü dikkate almayan çözümlenmeler yapan ampirizm, olguların var olduğunu açıklayan ama neden değiştiklerini açıklamayan işlevselcilik birer yöntemdir (Ergun, 1995: 52). Her bilimsel çalışma mantığa başvurur. Mantık, akıl yürütmedir, kanıtlama ve kanıt tartma bilgisidir. Düşünce veya ifade, mantığa aykırıysa yani yanlışsa doğru aranır (Ergun, 1993: 19-20).

19. yüzyılda yükselen kapitalist üretim biçimi ve burjuvazi; akıl ve bilime büyük önem verdi. Görece düşünsel özgürlüğün, büyük değişimlerin, devrimlerin yaşandığı dönemde toplumsal konularda diyalektik bakış da kendine bir yer edindi. Ama 1970'lerde kapitalizmin krizine çare olarak ABD öncülüğünde başlatılan neoliberal restorasyon

1 Cem Eroğul, 1990'lı yıllarda Mülkiye'de verdiği bir lisans dersinde, bu makalenin Türkiye'de yayımlanmış diyalektiği tanıtan ilk çalışma olduğunu söylemiştir (bu bilgi, kendisinden ders alan öğrencisi Dr. Rezzan AYHAN TÜRK BAY'dan alınmıştır). Eroğul, makalesinde diyalektiğin Türkiye'de bilinmemesi ile ilgili şu yorumu yapmıştır: "Sanki yüz yıldır düşünce tarihine bu kavram girmemiş, sanki bu yöntemin ışığında sayısız buluşlar yapılmamış, sanki bu yol göstericinin peşinden giderek milyonlarca insan devrim yoluyla dünyanın çehresini değiştirmeye koyulmuşlardır." Eroğul, bu yöntemin sınıfsal bir bakış açısı ve tercihle bilinçli olarak meçhul bırakıldığını iddia etmiştir. Ona göre, diyalektik yöntem bir bilinçlenme yöntemidir (Eroğul, 1966: 284).

toplumu ilgilendiren her alanda kapsamlı dönüşüme neden oldu. Neoliberalizmin tasfiye ettiği bütünsel modeller, yerlerini parçalara ayrılmış pratik ve kavramlara bıraktı. Bu sürecin sosyal bilimlerdeki yansıması olarak postmodernizm her türlü bütünsel teoriyi ve gerçekliği reddederek tüm bilginin kurgulanmış olduğunu iddia etti. Akli yadsıyan, nesnel gerçekliği kabul etmeyen, bireyi edilgen bir konuma sokan postmodernizm, mekan-zaman ve toplumsal süreçleri de yok saymaktan imtina etmedi (Altuntaş, 2015: 40-41). Bu noktada elzem olan sosyal bilimlerin içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmasıdır ve bu, sosyal bilimlerin yeniden diyalektik yöntemle buluşturulmasıyla mümkün olabilir.

DIYALEKTİK YÖNTEM: BÜTÜNSELLİK VE HAREKET

Diyalektik yöntem,² yaşam boyu görülebilecek bütün değişim ve etkileşimleri açığa çıkarmayı amaçlayan bir düşünce şeklidir (Ollman, 2015: 30). Buna göre, bir olayı/konuyu/sorunu çevresindeki olayların, gelişmelerin dışında ele almak mümkün değildir. Zira bir olgu; çevresindeki olaylarla bağlantılı olduğu, kendisini çevreleyen olaylar tarafından koşullandırıldığı düşünülürse anlaşılabilir. Olgu, çevresindeki bağlantılardan, gelişmelerden ayrı tutulursa diyalektik yöntemin temel yasası ihlal edilmiş olur. Diyalektik bakmak, olaylara temsil ettikleri bütünsellik ile beraber hareket halinde bakmak demektir. Hareket, karşıtların savaşımıdır. Karşıtlardan biri olmadan öteki de olmaz. Her hareket, değişiklik veya biçim değiştirme, karşıtların savaşımından kaynaklanır (Politzer, 1996: s. 48-49; Hilav, 1985: 130).

Herhangi bir şeyi anlamak, o şeyin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve parçası olduğu sistem veya bağlam içerisinde nerede konumlandığı hakkında bir şeyler bilmekle mümkün olur. Bunun için, bir şeyi anlamaya çalışırken doğrudan onun tarihine ve içinde bulunduğu sistemi anlamaya yönelmek doğru olur. (Ollman, 2015: 31-32). Toplumsal gerçeğin temel ögesi tarihtir. Gerçeğin ögeleri, yalnız bugünkü zamanda görünen ögeler değildir. Kaldı ki, bugüne ilişkin bilgiler de tarihseldir. Bugün, onlarca yılın birikmiş bilgisine başvurmadan bir bilgisayar üretmek nasıl mümkün değilse (Faulkner, 2014: 17), güncel bir olayı da geçmişin birikmiş bilgisine başvurmadan anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla toplumsal gerçeğin ögeleri, bu ögelerin geçmişlerini de içeren bütünlükleri içinde değerlendirilmelidir. Gözlenebilen toplumsal olaylar, artık gözlenemeyen ögeleriyle birlikte bir bütün oluştururlar. Tarihin nesnel olarak incelenmesi, artık gözlenemeyen geçmiş verilere dayanılarak düşünülmesi zorunludur. Gözlem ve deney yöntemlerini aşmak gerekir. Toplumsal gerçek aynı zamanda tarihsel gerçektir (Ergun, 1993: 24-25). Diyalektik yöneme göre, bilim insanı/araştırmacı fotoğrafçı değildir, yöntem de fotoğraf makinesi değildir. Ama tarihten kaynaklanmayan belirleyicilerle toplumsal olayları, değişimleri açıklamaya çalışmak, biraz fotoğrafçılığa benzemektedir. Buna, bilimsel çalışma yerine bilgi toplama faaliyeti demek daha uygun olur (Ergun, 1993: 44-45).

Nesnelerin dış görünüşü ile özünün aynı olmadığını kabul eden diyalektik yöntem, bir olayı, “ya o, ya bu”, “evet mi hayır mı?” şeklinde kesinlik içeren cevaplarla ele almayı uygun görmez. İlişkileri ve olasılıkları içeren açıklamaları gerekli bulur. Neden-sonuç ilişkilerini, her nedenin bir başka nedenden kaynaklandığını, her sonucun bir neden oluşturduğunu, karşılıklı etkileşimi/tepkiyi dikkate alır. Nedenin sonuçta yok olmayacağı bilinciyle hareket eder. Neden ve sonuç karşılıklı bağımlılık içindedir (Ergun, 1995: 122).

Günümüz akademisi, Ollman’ın da belirttiği gibi, bilgiyi birbirleriyle alakasız veya kavgalı olan disiplinlerin dar alanlarına hapsedip parçalara ayırmaktadır.³ Bu ortamda, bilgi ile eylem arasındaki bağlantı yok olmakta ve az konu

2 Diyalektik düşünme yönteminin tarihi çok eskidir. Hançerlioğlu’na göre, Marx-Engels öncesi diyalektiği kaba ya da ham deyişle nitelemek gerekir. Sözcük Yunancada tartışmacılık anlamında kullanılıyordu ve soru-karşılık yöntemiyle oluşan tartışmaları dile getiriyordu. Antik çağda yapılan bu tartışmalar, düşünsel ve felsefi tartışmalardı. Evrende her şeyin sonsuz bir hareket içinde olduğunu ilk söyleyen düşünür Herakleitos, felsefi diyalektiğin babası olarak kabul edilir. Ona göre, kavramlar ve varlıklar karşıtlarının çatışmasıyla varlık kazanıyor, bunu da, iki karşıt savın çatışmasıyla varlık kazanan tartışmaya benzetiyordu. Yüzyıllar sonra Alman düşünürü Hegel, Herakleitos’taki bu bilimsel özü kavrayarak yeni bir dünya görüşünün temellerini attı. Ne var ki, alışık olduğu geleneksel metafizik düşünme yöntemiyle diyalektiği açıklamak zorunda bulunduğu için kendi yöntemini kendisi kullanamadı ve kaçınılmaz bir idealizme düştü. Diyalektiği bilimselliğe kavuşturan Marx ve Engels’in ortak çalışmaları oldu. Diyalektik yöntem, spekülatif felsefenin (sadece düşünce işi olan felsefenin) yerine bilimsel felsefeyi koymaktadır. Böylelikle, felsefenin amacı da değişmiş olmaktadır. Artık felsefe, son ve kesin gerçeği değil, her gün biraz daha doğrulanan bilimsel gerçeklerin temel fikirlerini aydınlatma görevini üstlenmiştir (Hançerlioğlu, 1977a: 340-341, 346).

3 Bu durum, diyalektik bakışın zıddı metafiziği çağırıştırılmaktadır. Metafizik düşünme, diyalektik düşünmenin tam karşıtı olarak toplumsal olay ve olguları, devinimsiz, bağımsız, çelişmesiz, kesin/değişmez ve gelişmez olarak düşünmektir. Metafizik yöntemin araştırmada kullandığı araç biçimsel mantıktır (özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü durumun olanaksızlığı). Metafizik, iki karşıtın aynı zamanda var olamayacağını savunur. Bir olaya etki eden tarihsel koşulları dikkate almaz. Gerçeği parçalara böldüğü için gerçek olduğundan başka şekilde görünür. Ağaçları incelerken ormanı göremez (Politzer, 1996: 44-46; Hançerlioğlu, 1978: 146-147).

hakkında çok şey bilmek akademisyenlerce başarı/hüner kabul edilmekte, bilmekten gelen sorumluluklarından rahatlıkla vazgeçmektedirler (Ollman, 2015: 29). Bütünleşmiş bir bilgi gövdesi geliştirmek isteyen diyalektik yöntem, bu anlayışa uzak durmaktadır. Daha doğrusu, bu anlayıştaki akademisyenler diyalektik yöntemle uzak durmaktadır.

DİYALEKTİK YÖNTEMİN UYGULANMASI VE ARAŞTIRMACININ KONUMU

Araştırmacı, olayın nedeni olan ilişkileri ve çelişkileri açığa çıkarmakla yükümlüdür. Bir olayla ilgili olan biteni objektif bir şekilde kavramak için dağınık olaylar içinde motorluk eden, kaçınılmaz olan, ana, temel çelişki(ler)/sebepler) olgunun canı kabul edilir. O can noktası yakalandıktan sonra olayı yaratan birleşik çelişkilerin hangi şartlar ve ilişkiler içinde hareket ettiğini çok taraflı bir şekilde incelemek gerekir (Kıvılcımlı, 2007: 104). Araştırma konusu veya olgu tek başına yani soyutlanarak incelenir. Çünkü düşünce, gelişme ve değişmeyi bir anda algılayamaz. Olgu, çevresindeki başka şeylerle olan ilişkileri içinde, gelişmesi, değişmesi, ilişkiler bütünü içinde değerlendirilir. Kendi iç çelişkileri de gözden kaçırılmamalıdır, karşıtlıklar bütünü/savaşımı olarak ele alınmalıdır. Herhangi bir şey çeşitli yanlardan ve özelliklerden oluşan karmaşık bir şeydir ve kendinden başka şeylerle/varlıklarla sayısız ilişki içinde bulunmaktadır. Bundan ötürü, bir şeyi anlamak için onu ilk önce parçalara ayırmak, daha sonra bu parçaların o şeyi nasıl kurmuş ve ortaya çıkarmış olduğunu belirtmek gerekir (Hilav, 2012: 213-215; Eroğul, 1966: 295-296).

Diyalektik, çok yönlü bir kavrayış olduğundan formüllere bağlanıp reçetelenemez. Ama yine de biraz daha açmak gerekirse; evvela, araştırmacının metafizik ve mekanik düşünme alışkanlığını bırakması zorunludur. Olaylar, somut bütünlükleriyle ele alınır, soyutlama ancak, onları parçalarında da tanıyarak bütünlüklerini daha iyi anlamak için yapılır. Gerçek bilgiye soyutlamanın yeniden somutlanmasıyla ulaşılır. Her olay çok yanlı olduğundan, tek yanını tanımakla bütün anlaşılabilir. Her olay başka birçok olay ve olgulara bağlıdır. Bağımlılıklarından kopararak incelenemez. Her olayın bir geçmişi yani tarihi vardır, bir olay geçmişinden kopararak anlaşılabilir. (Hançerlioğlu, 1977b: 134-135).

Araştırmacının konumuna gelince, insan sosyal bir varlıktır. Düşünce, insana toplumdaki gelmiş bir niteliktir. İnsan, içinde yaşadığı toplumun şartlarına ve toplum içinde bulunduğu duruma, savunduğu çıkara göre zihninde oluşan izlenimlere bir anlam verir. Dolayısıyla, düşünce özeldir. İnsan, evreni sosyal gözüyle görür (Kıvılcımlı, 2007: 19).

Buradan hareketle araştırmacının tarafsız olması beklenemez. Ama objektif olması pek ala beklenebilir. Araştırmacı, üzerinde çalıştığı konuya sadece kendi ilişkileri/çelişkileri içinde ele almalıdır ve olduğu gibi kavramalıdır. Öznel eğilimleriyle gelişmelere kendi kaygılarından veya kafasından eklemeler yapmamalıdır. Olayı, işine geldiği gibi yorumlayıp kendini ve toplumu aldatmamalıdır. Yorum; insanın duygularına/dileklerine göre değil somut durum ve gelişmelere göre yapılır. Araştırmacı, toplumun parçası olduğuna göre, yaptığı araştırmanın sonuçlarından toplum yararlanmalıdır. Olaylara neden olan ilişki ve çelişkileri açıklığa kavuşturduktan sonra insan varlığının ve geniş halk kitlelerinin yararına yorum ve çıkarım yapılmalıdır (Kıvılcımlı, 2007: 87-88, 90).

Diyalektik yöntemin uygulanması ile ilgili bu anlatılanları, örnek olaylarla somutlaştırmak mümkündür.

ÖRNEK OLAYLAR

Yukarıda da belirtildiği üzere çok yönlü bir kavrayış olan diyalektik yöntemin kesin/net formüllerle ifade edilmesi zordur. Diyalektik düşünce her olayın özgünlüğünde gerçekleştirilir. Yine de bu noktada, bir güncel politik ve bir tarihsel olayın/konunun/sorunun diyalektik yöntemle nasıl inceleneceği ile ilgili ipuçları vermek, şu ana kadar ifade edilenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına uygun olacaktır. Kuşkusuz, örnek olayları ayrıntılı ve derinlemesine bir analizle incelemek başka makalelerin konusu olmayı hak ettiğinden bu çalışmanın amacını ve sınırını aşmaktadır.

Örnek Olay 1: Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali

24 Şubat 2022'de Rusya, Ukrayna'ya yönelik "özel bir askeri operasyona" başladı. Kısa zamanda işgal görüntüsü alan bu operasyon, Rusya-Ukrayna Savaşı olarak tanımlandı. Doğal olarak, savaşın nedeni ve/veya suçlusu/

sorumlusu üzerine ulusal ve uluslararası kamuoyunda bir tartışma başladı. Olayın fotoğrafı çekilirse, Rusya, saldıran taraf olduğu için savaşın suçlusu olarak ilan edilmesi ve geri kalanların aklanması çok zaman almaz. Ama diyalektik yöntem, konunun özünü kavrayabilmek için Rusya-NATO-Ukrayna ilişkilerinin bütünselliğine bakmayı salık vermektedir. Bu bütünsellikte; Rusya'nın dış politikası, Sovyetler Birliği (SSCB) sonrası güvenlik algılamaları, Putin ile birlikte uluslararası politikada SSCB gibi güçlü bir devlet olma çabası soyutlanarak incelenmelidir. Aynı şekilde, NATO'nun, Soğuk Savaş otuz yıl önce bittiği halde neden hala varlığını devam ettirdiği ve doğuya, Rusya sınırına doğru genişlediği; ayrıca Ukrayna'nın batı yanlısı dış politikası, NATO ve ABD ile ilişkileri de meselenin daha iyi anlaşılması adına soyutlanmalıdır. Tabii ki sorun, tarihsel bir perspektiften ele alınmalıdır. Araştırma, savaşın sebebine veya sorumlusuna odaklandığına göre, savaşın bir ihtimal olarak ilk kez ortaya çıktığı olayı veya zamanı bulmak gerekir. O, meselenin canıdır, temel sebebidir/çelişkisidir. Rusya-Ukrayna Savaşı'nda savaşın sorumlusunu tartışmak için incelemeye Şubat 2014'te Ukrayna'da gerçekleşen neofaşist nitelikteki Maidan darbesinden başlamak gerekir. Temel sebep/çelişki burasıdır. Bütünsellik ve hareketi buradan itibaren izlemek uygun olur. Aktörlerin (Rusya-NATO/ABD-Ukrayna) soyutladığımız politikaları temel sebepten itibaren yeniden bütünleştirerek analiz edilmelidir. Ukrayna'da ırkçı hükümetin ülkedeki Ruslara yönelik baskıları, saldırıları; Rusya'nın buna Kırım'ın ilhakıyla cevap vermesi, yine Kırım gibi Rus nüfusun yoğun olduğu Donetsk ve Lugansk'ta ayrılıkçı bir ayaklanma başlaması, bölgeye özel bir statü öngören Minsk Anlaşmalarının yapılması, özellikle Ukrayna ve ABD'de devlet başkanları değiştikten sonra imzalanan anlaşmalara uyulmaması, NATO'nun/ABD'nin Ukrayna'yı silahlandırması, Ukrayna'nın NATO'ya girme isteği ve Karadeniz'de NATO tatbikatı; neden-sonuç sarmalını içeren çelişkiler, değişmeler ve gelişmelerdir. Araştırmacı, bu hareketleri; ABD emperyalizmi, Rusya'nın NATO/ABD politikalarına, yayılcılığına ve askeri müdahalelerine karşı duruşu ve Ukrayna hükümetinin emperyalist rekabetin mücadele alanı olmayı tercih etmesi bütünselliğinde değerlendirmelidir. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı, Maidan darbesi ve sonrası gelişmelerden bağımsız değildir. Bu olayda diyalektik bakış, savaşın sorumlusu olarak, emperyalizmi, savaş kışkırtıcılığını, yayılcılığı ve devletler arası güç mücadelelerini görür. Sorumluluğu bir tarafa yükleyip diğer taraf(lar)ı aklamaz (Bekcan, 2022: <https://haber.sol.org.tr/haber/gorus-ukrayna-meselesi-putin-lenin-ve-diyalektik-327599>).

Örnek Olay 2: Türkiye'nin II. Dünya Savaşı Sonrası Batı İttifakı Tercih

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan beri sürdürdüğü bağımsızlıkçı, barışçı, dengeli dış politika II. Dünya Savaşı'nın ardından sona erdi. Savaş sonrası Türkiye, Batı yanlısı bir politika gütmeyi tercih etti.⁴ Bunun, genel olarak kabul edilen sebebi, SSCB'nin 1945-46 yıllarında Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs talebinde bulunmasıydı. Meselenin görünen yüzünde SSCB'nin, Türkiye'nin güvenliğine büyük bir tehdit oluşturması vardı. Bundan dolayı Türkiye savaş sonrası batılı ülkelerin lideri konumundaki, savaştan en güçlü ülke olarak çıkan ABD'ye yanaştı. ABD'nin yardımını aradı, siyasi ve ekonomik politikalarına angaje oldu. 1947'de Truman doktrininden 1948'de Marshall Yardımı'ndan yararlandı, 1947'de IMF ve Dünya Bankası'na üye oldu ve nihayet 1952'de, 1949'da kurulan batının askeri örgütü NATO'ya katıldı.

Konuyu diyalektik bir bakışla ele alırsak, öncelikle II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizm ve sosyalizm ideolojik zıtlığında ikiye bölünen uluslararası politik ortamı, Doğu Avrupa'da sosyalist iktidarların kurulduğunu, ABD'nin Avrupa'nın batısı ve kapitalizmin bekası için endişelendiğini, Soğuk Savaş deneni yeni bir dönemin başladığını kavramak gerekir. SSCB ise, savaşın galibi olmasına rağmen 20 milyondan fazla insanını kaybetmiş bir ülke olarak savaş yaralarını sarmak ve böyle bir savaşı bir daha yaşamamak adına güvenliğine odaklanmıştır. Faşizme karşı verdiği mücadele ve kazandığı zafer, Avrupa'da sosyalizmin ve SSCB'nin imajına olumlu katkı sağlamıştır. Savaşa girmemeyi başaran Türkiye'nin de bu bütünselliğin bir parçası olarak dış politikada yalnızlık çektiğinin, ABD gibi Avrupa'da sosyalizmin yükselişinden kaygı duyduğunun altı çizilmelidir. Konuya çok yanlı bakmak gerekir. ABD ve SSCB kaynaklarına göre, savaş yorgunu SSCB'nin Türkiye veya başka bir ülkeye savaş açma niyetinde olduğunu gösteren bir kanıt yoktur. Resmi bir toprak talebi de yoktur, ikili görüşmede bahsi geçen bir konudur (7 Haziran 1945 Molotov-Sarper görüşmesi). Boğazların ortak savunulması talebi de (7 Ağustos 1946 notası) savaş sırasında boğazları Türkiye'nin iyi koruyamaması ve SSCB'nin Karadeniz'de, boğazlardan geçen Alman gemilerinin saldırısına uğramasından kaynaklanır. Saldırı veya tehdit değil güvenlik ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Türkiye'nin bunu, bağımsızlık ve egemenliğine müdahale olarak değerlendirmesi -hemen sonrasında ABD'nin Türkiye'de sahip

⁴ Türkiye'nin Batı tercihi konusunda şu kaynaklardan faydalanılabilir: (Akdan, 2020; Tellal, 2006).

olduğu üsler dikkate alınırsa- inandırıcı değildir, yöneten sınıfın yorumudur. Yöneten sınıfın çıkarlarının ülkenin bağımsızlığı ve egemenliğinin üstünde tutulduğu, söylenebilir.

Uluslararası alanda sınıfsal ilişkiler/çatışmalar belirleyici faktördür. Türkiye'nin savaş öncesi ve savaş sürecinde izlediği siyasi ve ekonomik politikalar, ülkeyi yönetenlerin sınıfsal konumu ve buna bağlı ideolojik duruşları, savaş döneminde, hükümette ve TBMM'de temsilcileri bulunan bankalar-ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin ekonomik hayata hakim olması, ülkede ABD yatırımlarının artması v.b. gelişmeler soyutlanarak incelendiğinde Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını, benimsediği siyasi-ekonomik sisteme uygun olarak kapitalist dünya ile yakınlaşarak giderdiği sonucuna varılır. Yani Sovyet tehdidi söyleminin iç ve dış politikada çok yoğun bir şekilde gündemde tutulması Türkiye'nin sınıfsal tercihinden bağımsız ele alınamaz. Burada meselenin canı, kaçınılmaz olan temel sebep/çelişki sınıfsaldır. Savaş öncesi dönemde uluslararası politik ortamın yapısı Türkiye'yi böyle bir tercihe zorlamazken, savaş sonrası sınıfsal temelde ikiye bölünen dünyada Türkiye, yöneten sınıfının ihtiyaçlarına uygun bir şekilde hareket etmiştir. Bunu meşrulaştırmak adına Sovyet tehdidinde paralel iç politikada (herhangi bir toplumsal karşılığı olmadığı halde) komünizm tehdidini gündeme almıştır. SSCB ve komünizm şeytanlaştırılarak, yapılan Batı tercihinin meşruiyet sağlamak amaçlanmıştır. Dış politikada bir kırılma anlamına gelen bu tercih günümüzde hala devam eden batıya bağımlı politikaları başlatmıştır. Diyalektik bakışın araştırmacıyı getireceği nokta burasıdır.

SONSÖZ

Günümüzde yöntem denilince akla ekseriyetle araştırma teknikleri gelmektedir. Ayrıca, bir editörün, yayıncının bir makale/yayın adayından beklediği kriterler de araştırma yönteminin önüne geçebilmektedir. Bu da araştırmacıyı "nasıl bilimsel araştırma yapılır" sorusuna değil "nasıl makale yazılır" sorusuna cevap aramaya itmektedir. Bir bilimsel araştırma yöntemi olarak diyalektik bakış, bu anlayışla arasına mesafe koyarak farklı bir yaklaşım getirmektedir. Nasıl'a cevap arayan bir düşünme biçimidir. Olayların özünü, görünmeyeni hatta saklanani ortaya koymayı amaçlar. Olayları görüldüğü gibi değerlendirmenin bilimsel bir yaklaşım olarak görülemeyeceğini savunur. Bu yönüyle egemen sınıfın değil halk kitlelerinin çıkarını ön planda tutarak ezilen sınıfın bilimsel bakışını yansıtır.

KAYNAKÇA

- Akdan, T. (2020). *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Altuntaş, E. O. (2015). "Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12/47, 27-43.
- Bekcan, U. (2022, 27 Şubat). Ukrayna Meselesi, Putin, Lenin ve Diyalektik. SoL Haber. Elde edilme tarihi: 30 Mart 2022, <https://haber.sol.org.tr/haber/gorus-ukrayna-meselesi-putin-lenin-ve-diyalektik-327599>
- Ergun, D. (1995). *Sosyoloji ve Tarih. Sosyolojide Yöntem Sorunu*, 3. Baskı, İlke Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ergun, D. (1993). *Yöntemi Bulmak. Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Eroğul, C. (1966). "Diyalektiğe Giriş", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21/3, 282-301.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi. Neandertallerden Neoliberallere*, (Çev: T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- Hamzaoğlu, O. (2012). "Bilimsel Yöntem Nedir; Bilimsel Yöntem İle 'Araştırma Teknikleri' Arasındaki Farklar Nelerdir?", *50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem*, (Ed: A. Şenel), Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 45-46.
- Hançerlioğlu, O. (1977a). *Düşünce Tarihi*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1977b). *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 2 (E-I)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 4 (L-O)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hilav, S. (2012). *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hilav, S. (1985). *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, 4. Baskı, Gerçek Yayınevi. İstanbul.
- Kıvılcımlı, H. (2007). *Diyalektik Materyalizm Nedir? Nasıl Kullanılır? Ne Değildir?*, 2. Baskı, Derleniş Yayınları, İstanbul.

Ollman, B. (2015). *Diyalektiğin Dansı. Marx'ın Yönteminde Adımlar*, Çev. C. Saraçoğlu, 4. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.

Politzer, G. (1996). *Felsefenin Temel İlkeleri*, (Çev: M. Erdost), 12. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Tellal, E. (2006). "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası* Cilt I, (Ed: B. Oran), 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 499-521.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Ermeydan, B. (2022). "Sosyal Bilimlerde Tablo, Grafik ve Şema Kullanımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö223-Ö237.

SOSYAL BİLİMLERDE TABLO, GRAFİK VE ŞEMA KULLANIMI

Burcu ERMEYDAN*

Öz

Bu çalışmada, Sosyal Bilimler araştırmalarında, araştırmaların hazırlanmasından yazılı hale getirilmesine kadar farklı aşamalarda kullanılan tablo, grafik ve şema gibi başat görsel öğelerin kullanımının önem ve etkilerini tartışılmaktadır. Özellikle, teknolojik olanakların gelişimi, büyük veriye dayalı ya da nicel yöntem kullanılan çalışmaların yoğunlaşması sebebiyle, Sosyal Bilimler araştırmalarında görsel öğeler giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Ne var ki, özellikle Sosyal Bilimler alanında bu tür görsel öğelerin neden önemli olduğu ve nasıl kullanılması gerektiğine dair yönlendirici çalışmalar açısından büyük bir açık bulunmaktadır. Bu eksikliği hedef alan bu çalışma, tablo, grafik ve şemaların sıklıkla kullanılan türleri ve kullanım amaçlarını temel alarak, görsel öğelerin, araştırmalar için önemini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, literatürdeki mevcut tartışmalar, çeşitli görsel öge örnekleri üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre, tablo, grafik ve şema gibi görsel öğelerin, bilgini aktarılması ve anlamlandırması açısından, araştırma yazılarının temel bileşeni olduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Sosyal bilimler, Araştırma, Tablo, Grafik, Şema, Görsel materyal.*

USE OF TABLES, GRAPHS AND DIAGRAMS IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

In this study, the importance and effects of visual elements such as tables, graphs, and diagrams, which are used in different stages from the preparation of the research to its writing, are discussed. In particular, due to the development of technological possibilities and the intensification of studies using big data or quantitative methods, visual elements have started to take place more and more in Social Sciences research. However, especially in the field of Social Sciences, there is a gap in terms of guiding studies on why such visual elements are important and how they should be used. By focusing on the frequently used types of tables, graphics, and diagrams and their purpose of usage, this study aims to evaluate the importance of these visual elements to research. In this context, the current discussions in the literature have been evaluated through examples of various visual elements. Accordingly, it argues that visual elements such as tables, graphics, and diagrams are the essential components of research articles in terms of conveying and interpreting knowledge.

Keywords: *Social sciences, Research, Table, Graphs, Diagram, Visual materials.*

*Dr. Bağımsız Araştırmacı.

e-posta: bermeydan@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5809-6717>)

1. GİRİŞ

Sosyal Bilimler alanında farklı büyüklük ve türde verinin kullanımı, bilgisayar programlarının verinin görselleştirilmesine yönelik olanakları ciddi şekilde iyileştirmesine de bağlı olarak, makale, tez ve projelerin yazımında tablo, grafik ve şemalar giderek daha fazla yer tutmaya başlamıştır. Bilginin aktarımında ve anlamlandırılmasında yazı kadar önemli olan bu görsel öğeler, sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların çoğunda vazgeçilmez elemanlar haline gelmiştir.

Literatürde, görselleştirme tekniklerini, uygulama örneklerini, görselleştirme araçlarının kullanımını ve görselleştirmede kullanılacak veri tasnif süreçlerine yönelik incelemeleri içeren çalışmalar bulunmaktadır (Vatansever ve Büyüklü, 2009; Çelik ve Akdamar, 2018; Gürler vd., 2018; Eken, 2020; Yavuz ve Kulaç, 2020). Söz konusu çalışmalar daha çok, belli veri setleri veya belli veri inceleme tekniklerinin değerlendirilmesi ve açıklanması üzerine kuruludur. Bunun yanında, ilgili unsurlara görsel tasarım ürünü olarak yaklaşan ve görselleştirmenin nasıl yapılması gerektiğine yönelik teknik değerlendirmeler sunan çalışmalar da vardır (Denli, 2016). Ayrıca, bu görsel öğeleri bir öğretim materyali olarak ele alarak, farklı seviyelerdeki eğitim-öğretim faaliyetlerindeki etkilerine odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır (Şahin vd., 2007; Delice, vd., 2009; Şahin, 2014; Durmuş ve Kuruyer, 2021).

Söz konusu çalışmaların veri tasnifi, incelemesi ve sunulmasına dair katkıları yok sayılmaz. Buna ek olarak, görsel öğelerin Sosyal Bilimler başta olmak üzere yazılı akademik çalışmalardaki etki, katkı ve önemini tartışmak gerekmektedir. İngilizce literatürde, özellikle Doğa ve Sağlık Bilimleri alanında bu tür görsel öğelerin kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar ve akademik yazıya katkılarının ne olduğuna dair tartışmaları içeren çalışmalar vardır (Dublin, 2004; Franzblau ve Chung, 2012; Tuncel ve Atan, 2013). Ne var ki gerek Sosyal Bilimler alanı için gerekse de Türkçe literatürde yol gösterici olacak çalışmalar açısından eksiklikler vardır. Bu sebeple, bu çalışma, bahsi geçen çalışmaların da açtığı yoldan ilerleyerek hem görsel materyalin hazırlanmasının ilkelerini hem de bunların araştırmaya yapacakları katkısı bir potada eriterek Sosyal Bilimler araştırmaları için önemlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak, özel olarak bir görselleştirme tekniğine odaklanmaktan ziyade, Sosyal Bilimler araştırmalarında sıklıkla kullanılan tablo, grafik ve şema başta olmak üzere görsel öğelerin türlerini, kullanım amaçlarını ve önemini örnekler üzerinden tartışmaktadır. Konu hakkında literatürü ve alanda sıklıkla kullanılan görsel öge örneklerinin inceleyerek, çıkarımlarına ulaşmıştır. Böylece, Sosyal Bilimler araştırmacılarına, araştırmanın hazırlanmasından yazılı hale getirilmesine kadar farklı aşamalarda kullanılabilecek görsel öğeler hakkında kapsamlı ve karşılaştırmalı bir değerlendirme sunmaktadır.

Genel olarak, Sosyal Bilimler alanında yapılan çalışmaların hazırlanması ve yazılı hale getirilmesinde, yazılı materyal daha ön planda değerlendirilmektedir. Tablo, grafik ve şemalar ise araştırmaların daha çok teknik boyutu olarak ele alınmaktadır. Aksine, bu çalışma, tablo, grafik ve şema gibi görsel öğeleri, araştırmının sunulmasında hem bilginin doğru aktarımını sağlaması hem de yazılı materyali destekleyici unsur olarak kullanılması vasıtasıyla, araştırma yazılarının tali değil asli unsurları olarak kabul etmektedir. Buna göre, amacına uygun, doğru tip ve türde kullanılmış, doğru şekilde tasarlanmış ve sunulmuş tablo, grafik ve şemalar, tek başına verinin, özellikle de nicel verinin, sunulmasından ziyade, genel olarak bilgini aktarmanın, anlamlandırmasının ve akademik çalışmaları daha anlaşılır kılanın temel bileşeni olarak kabul edilir.

Bu amaca yönelik olarak çalışma dört ana başlık altında yapılandırılmıştır. İlk olarak, Sosyal Bilimler çalışmalarında görsel öge kullanımının çalışmalara yapacağı katkılar tartışılacaktır. İkinci bölümde, tablo, grafik ve şemaların türleri, temel unsurları ve kullanım amaçlarının ne olduğu özetlenecektir. Çalışmanın takip eden üçüncü bölümünde, görsel öğelerin hazırlanması ve akademik çalışmalarda kullanımı sırasında dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğu tartışılacaktır. Böylece, akademik yazılarda kullanılabilecek görsel öğelerin tanıtmanın ötesinde, Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalar içindeki yerinin ne olduğuna dair tartışmaları da sunacaktır. Sonuç bölümünde, çalışmanın temel çıkarımları özetlenerek bu alanda gelecekte yapılması gereken araştırmalara dair öneriler yer alacaktır.

Çalışmanın ana bölümüne geçmeden önce bir hususu açıklamak gerekmektedir. Genel olarak görsel öğeler, akademik çalışmalarda, bu makalede incelendiğinden daha geniş bir yelpazede, harita, resim, fotoğraf ve çizim gibi farklı formlarda yer alabilmektedir. Fakat çalışmanın kapsamının sınırlandırılması açısından, Sosyal Bilimler araştırmalarında sıklıkla kullanılan tablo, grafik ve şemalara ve bunların sıklıkla karşılaşılan türlerine odaklanılacak

ve bunlar görsel öğeler başlığı altında değerlendirilecektir. Yine de yapılan çalışmanın içeriği, verilmek istenilen bilginin özellikleri ve kullanım amacına bağlı olarak, farklı görsel öğelerin de kullanılabilceğini hatırlamak gerekir.

2.SOSYAL BİLİMLER ÇALIŞMALARINDAN GÖRSEL ÖGELERİN KULLANIMININ ÖNEMİ

Akademik üretim süreci sadece araştırmanın yapılması değil aynı zamanda yazılı hale getirilmesini de içeren kapsamlı ve uzun bir süreçtir. Bu noktada, araştırmayı yazılı hale getirmek, yani akademik yazım süreci, araştırmayı yapmanın önemli bir parçasıdır. Bunun yanında, akademik yazım süreci, çok farklı türde beceriyi ve yönelimi bir araya getirmeyi gerektiren, karmaşık ve zorlu bir görevdir (Fadhly vd., 2017: 204). Çünkü nihayetinde ister yazı ister çizim şeklinde olsun, akademik çalışmalarda temel amaç üretilen bilginin ve araştırma sonucunda elde edilen verinin doğru ve anlaşılır şekilde aktarılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, çizim temelli görsel öğeler başlığı altında toplayabileceğimiz tablo, grafik ve şemalar, bilgi aktarımının önemli bir bileşenidir. Çünkü Çelik ve Akdamar'ın (2018: 253) da dile getirdiği gibi, görselleştirmenin temel amacı soyut bilginin kolay anlaşılabilir hale dönüştürülmesidir.

Bu sebeple, araştırmaların yazım sürecinde kullanılan, tablo, grafik ve şema gibi görsel öğeler araştırmayı doğru aktarmak için önemli araçlar olarak değerlendirilmelidir. Bu minvalde, Franzblau ve Chung'un (2012: 591) da özetlediği gibi tablo, grafik ve şemaların akademik yazılarda üç temel fonksiyonu vardır. Bunlar sırası ile karmaşık verilerin arasındaki ilişkilerin anlaşılması daha kolay biçimde sunmak, bulgu ve veriyi hızlı anlaşılabilir şekilde özetleyerek okuma süresini azaltmak ve daha az kelime kullanarak metni daha etkili şekilde yapılandırmaktır.

Özellikle, araştırmanın daha anlaşılabilir olması açısından bu tip görsel öğelerin pozitif etkilerini de unutmamak gerekir. Nihayetinde, bilişsel bir süreç olarak ele alındığında akademik metinleri okurken, bilgiyi daha iyi anlamlandırmak açısından şekillerin kullanımının pozitif etkileri olduğunu doğrulayan çalışmalar vardır (Larkin ve Simon, 1987; Mayer ve Gallini, 1990; Roth ve Bowen, 2010). Bunun yanında, araştırmanın ilgi çekici olması açısından da görsel öğe kullanımının etkilerini unutmamak gerekir. Zira Barrass'ın (2002: 105) da dile getirdiği gibi, uzun yazılı metinleri görseller yardımı ile parçalara bölmek ve görsel çeşitlilik sağlamanın, okuyucunun makale boyunca ilgisi ve dikkatini diri tutmaya da yardımcı olmaktadır.

Kuşkusuz, bilgisayar kullanımının yaygınlaşması ve verinin görselleştirmesi amacıyla kullanılacak araçların daha kolay erişilebilir olması sayesinde, görsel öğe kullanımı ve görselleştirme Sosyal Bilimler araştırmalarına giderek daha fazla tercih edilen bir unsur haline gelmiştir. Günümüzde, özellikle büyük veriyi tartıştığımız noktada, teknolojinin de yardımı ile elde edilen, saklanan ve işlenen verinin analiz edilmesi ve analizin doğru şekilde sunulması için görselleştirme giderek önem kazanmıştır. Bunun yanında unutulmaması gereken husus, Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalar için, görsel öğelerin büyük veri dışındaki veri setleri yahut araştırmanın temel bilgilerini aktarımında da yararlanılabilecek temel yazı bileşenleri olduğudur.

Kısacası, tüm bu yönlerden değerlendirildiğinde, tablo, grafik ve şemalar araştırma metinlerini destekleyici unsurları olabileceği gibi aynı zamanda araştırma içinde konumlandırmalarına göre asli unsurlar olarak da yer alabilirler. Çünkü Pai ve diğerlerinin (2017: 96) de tanımladığı şekilde, görsel öğeler bir makalenin ekleri değil, gövdesinde yer alması gereken hacimli veri ve bilginin aktarılmasını sağlayan önemli makale bileşenlerindedir. Bu noktada, araştırmacılar akademik yazılarını gerekli durumlarda tablo, grafik ve şemalarla destekleyerek hem araştırmanın anlaşılabilirliğine hem de bilgini ve verinin doğru sunulmasına katkı sağlayabilirler.

Bu hali ile grafik, tablo ve şema gibi görsel materyaller çok farklı disiplinlerde hazırlanan çalışmalarda kullanılabilir. Nicel verilere dair analizlerin sunulduğu ekonomi, işletme, nüfus çalışmaları gibi alanlarda türlerini ilerleyen sayfalarda tartışacağımız tablo ve grafik türleri sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun yanında, nitel verileri de içeren tablo ve şemalar da araştırmacıların ağırlıklı şekilde yararlandıkları görsel öğe türlerindedir. Bunun yanında, söz konusu görsel öğelerin kullanımının disiplinlere bağlı özel bir ayrımı yoktur. Zira araştırmacılar çalışmanın sınırları içinde gerekli gördükleri noktalarda bu öğeleri kullanmayı tercih edebilecekleri gibi, kullanmaya da bilirler. Söz gelimi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 48. sayısında yayınlanan makaleleri ele aldığımızda, çok farklı disiplinlerden çalışmalarda araştırmacıların tablo, grafik ve şema gibi görsel öğelere sıklıkla yer verdikleri görülebilir. Buna göre ilgili sayıda yayınlamış 25 makaleden 8 tanesinde sadece

tablo kullanılırken¹; 10 tanesinde şema ve tablo²; 1 tanesinde tablo ve grafik³; 1 tanesinde ise tablo ve fotoğraf birlikte kullanılmıştır⁴. Bunun yanında 5 çalışmada herhangi bir görsel öğeye yer verilmemiştir.⁵ Görsel öğeye yer verilen çalışmaların konumlandıkları disiplinler işletmeden, uluslararası ilişkilere; tarihten, sağlık yönetimine geniş bir yelpazede dağılmaktadır.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, akademik çalışmalarda tablo, şema ve grafik gibi görsel öğelerin kullanımını, belli disiplinlerle ya da veri türleri ile sınırlamak doğru olmaz. Aksine, bu görsel öğeler, çalışmanın içeriğinin gerekliliklerine göre farklı türde veri ve bilgiyi özetlemek için kullanılabilir. Ayrıca, kullanım amaçlarına bağlı olarak kendi içlerinde farklı türde tablo, grafik ve şemaya çalışmalarda yer verilebilir. Bir sonraki başlık altında, Sosyal Bilimler çalışmalarında sıklıkla kullanılan görsel öğelere ve türlerine etraflıca değinilecektir.

3.TABLO, GRAFİK VE ŞEMALAR: TÜRLERİ, TEMEL BİLEŞENLERİ VE KULLANIM AMAÇLARI

3.1.Tablolar

Tablolar, sözel ya da sayısal verinin satır ve sütunlarla bölünmüş hücreler halinde sistemli şekilde sunakta kullanılırlar. Hücreler içinde sunulan veri türüne göre, tablolar sözel ya da sayısal olarak iki temel gruba ayrılabilir. Sözel bilgileri özetlemek için kullanılan tabloların amacı konuların özetlenmesi, sınıflandırılması veya bilgiler arasındaki ilişkinin gösterilmesi olabilir. Tablo 1, Türkiye'nin Çin'de bulunan temsilcilikleri, diplomatik temsilcilerinin isimleri, unvanları ve görev bölgelerine dair bilgileri içeren sözel bir tablo örneğidir. Bu tabloda verilmek istenen sözel bilgiler, sütunlar halinde sınıflandırılarak sunulmuştur.

Tablo 1: Türkiye'nin Çin'de Bulunan Temsilcilikleri, Diplomatik Temsilcileri, Unvanları ve Görev Bölgesi

Temsilcilik Adı	Temsilcinin Adı	Unvanı	Görev Bölgesi
Pekin Büyükelçiliği	Abdulkadir Emin Önen	Büyükelçi	Şanhay, Guanco ve Hong Kong Başkonsoloslugu görev sahaları dışındaki tüm bölgeler.
Hong Kong Başkonsoloslugu	Ahmet Peyami Kalyoncu	Başkonsolos	Hong Kong Özel İdare Bölgesi, Makao Özel İdare Bölgesi
Şanghay Başkonsoloslugu	Hüseyin Emre Engin	Başkonsolos	Şanghay şehri; Anhui, Jiangsu ve Zhejiang Eyaletleri
Guanco Başkonsoloslugu	Mehmet Kurtuluş Aykan	Başkonsolos	Guangdong, Fujian, Hainan Eyaletleri ve Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022) (Not: Web Sitelerindeki Bilgiler Temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Araştırmada kullanılan verinin nicelik, miktar, bütünlük, oran gibi sayısal yönlerini listelemek için kullanılan tablolar ise *sayısal tablolar* olarak sınıflandırılır. Tablo 2 İstanbul için ilk altı ay sıcaklık ortalamalarını gösteren sayısal bir tablo örneğidir. İlgili tabloda, ilk sütunda ocak, şubat, mart, nisan, mayıs, haziran ayları ve ikinci sütunda ise bu aylara karşılık gelen ortalama sıcaklık Santigrat derece olarak listelenmiştir.

1 Temel (2022), Yağar (2022), Önder (2022), Akdağ (2022), Kan-Sönmez (2022), Küçükkamalak ve Armağan (2022), Uğur ve Kılıçer (2022) ve Akyol ve Mete (2022)

2 Kambur (2022); Nohutçu ve Alpınar (2022), Dal (2022), Bilginoğlu ve Yozgat (2022), Üzer ve Ay (2022), Çakmak (2022), Yeşilkuş vd. (2022), Şalvarcı (2022), Boztosun vd. (2022), Ünal (2022)

3 Pektaş ve Aydın (2022)

4 Bulut ve Savaş-Yavuztepe (2022)

5, Sezer-Şanlı (2022), Selçuk ve Koca (2022), Bağırilar (2022), Kut-Belenli (2022) ve Dağdeviren (2022)

Tablo 2: İstanbul'un İlk Altı Ay için Sıcaklık Ortalamaları

Ay	Ortalama Derece (°C)
Ocak	6,6
Şubat	6,6
Mart	8
Nisan	12,5
Mayıs	17,3
Haziran	27,9

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022) (Not: Kurumun sunduğu resmi istatistikleri temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Knaflıç'ın (2015: 40) de dile getirdiği gibi, tablolar bizim daha çok sözel algılarımıza hitap eden, genel olarak sütun ve satırlardaki bilgileri "okuduğumuz" ya da okurken değerler/bilgiler arası karşılaştırmalar yaptığımız görsel öge türlerindedir. Bu sebeple, tablonun temel amacı verinin olduğu hali ile gösterilmesidir. Dolayısıyla, tablonun "okunabilirliğini" sağlamak adına her tablonun, tablo başlığı, sütun ve satır başlıkları, gövde bölümü ve dipnot gibi temel unsurlara sahip olması gerekir. Tablo başlığı tablonun amaç ve önemini özetler nitelikte açıklayıcı olmalıdır. Sütun ve satır başlıkları tabloyu oluştururken kullanılan nicel yahut nitel verinin tür, tip veya ölçü birimi hakkında bilgi vermelidir. Tablonun gövde bölümünde sunulan nicel ya da nitel veri uygun formatta şekillendirilmiş, okunaklı ve hücreler halinde konumlandırılmış olarak verilmelidir. Dipnot bölümü varsa tabloda kullanılan kısaltmalar, tablonun hazırlanmasında kullanılan kaynaklar ve/veya tablonun okunmasına yönelik açıklamaları içermelidir.

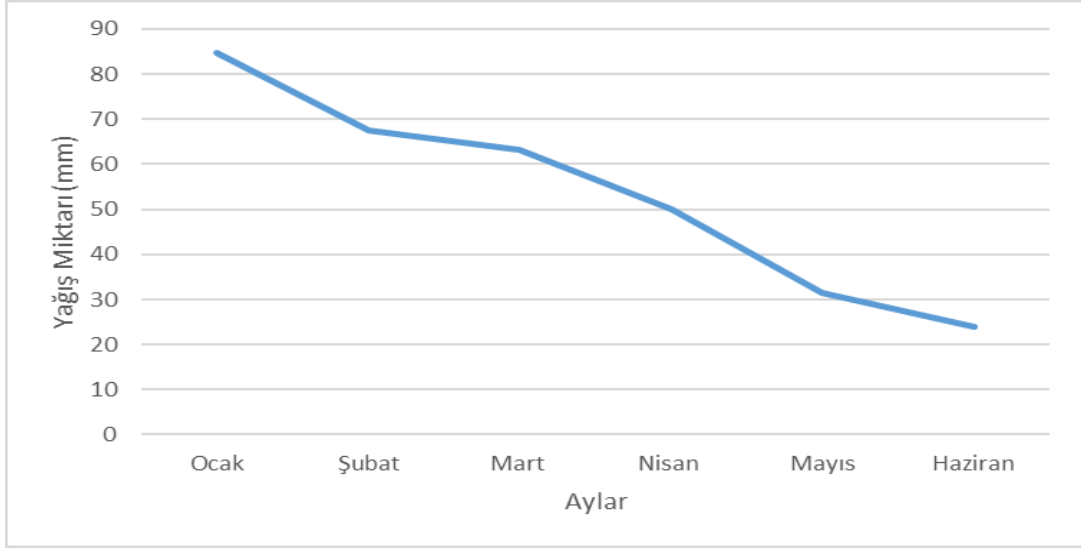
3.2.Grafikler

Tablolarda özel olarak sayısal değerlerin ya da sözel kesin bilgilerin özetlenmesi ve gösterilmesi amacı daha ön plandadır. Tablolardan farklı olarak *grafikler*, verinin olduğu hali ile gösterilmesinden ziyade, incelenen veriye dair değişim, dağılım veya veri setleri arası ilişkilere dair bilgi vermek için kullanılan görsel etkinin daha ön planda olduğu görsel öğelerdir. Bu sebeple, grafikler veri setleri arası ilişkilerin ya da verideki değişimin verinin gerçek değerlerinden daha önemli olduğu durumlarda kullanılırlar (Pai vd., 2017: 96).

Slutsky'nin (2014: 67) sözleri ile ifade etmek gerekirse, grafiklerin amacı "yazı ile anlatılması zor ya da yazı ile anlatıldığında fazla yer kaplayacak olan bilgiyi sunmaktır." Her ne kadar tabloların kullanımında da benzer bir amaç olsa da grafiklerde, görsel etki tablolara kıyasla daha ön plandadır çünkü grafikler verilerin belirli düzende çizim mantığına göre sunulmuş şekilleridir (Saver, 2006: 949). Diğer bir deyişle, grafikler hem yazı ile anlatması fazla yer alacak bilginin aktarılması hem de bu bilginin yazı ile anlatılması oldukça zor olan görsel etkisinin çizim yolu ile okuyucuya yansıtılması amacıyla kullanılacak önemli görsel öğelerdendir.

Sunulmak istenilen verinin özelliklerine ve kullanım amacına göre, grafik türleri kendi içinde farklılaşır. Sıklıkla karşılaşılan bazı grafik türleri çizgi grafikler, sütun grafikler ve pasta (daire) grafikleridir. Bu grafik türlerinin özellikleri, kullanım alan ve amaçlarını şu şekilde özetlenebilir:

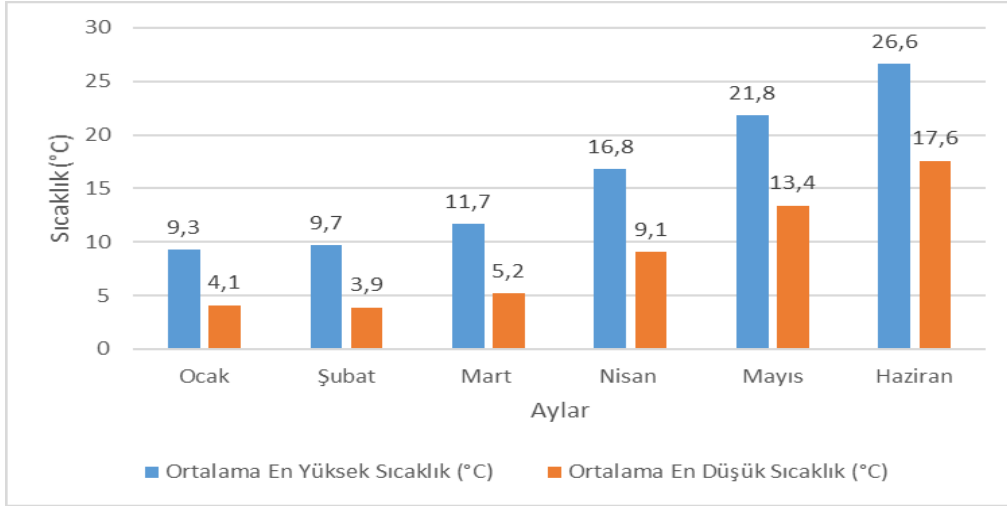
Çizgi grafikleri, verinin artan, azalan ya da ani şekilde değişime/kesintiye uğrayan sürekliliğini gösteren grafik türleridir. Özellikle verinin zaman içindeki değişim seyrini göstermek için kullanılırlar. Bu tür grafiklerde sürekliliği incelenecek veri serilerinin sayısına göre, bir ya da birden fazla çizgi bulunabilir (Pai vd., 2017: 100). Örneğin, aşağıda yer alan Şekil 1, İstanbul'un ilk altı ay için aylık yağış miktarı ortalamasındaki değişimi seyrini gösteren bir çizgi grafik örneğidir. Bu grafiği incelediğimizde, ocak ayından başlayarak haziran ayına kadar olan süreçte, aylık ortalama yağış miktarının düşüş eğiliminde olduğu grafikteki mavi çizginin aşağı yönlü eğimi ile gösterilmiştir.

Şekil 1: İstanbul'un İlk Altı Ay için Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022) (Not: Kurumun sunduğu resmi istatistikleri temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Sütun grafikleri, veri setinde yer alan nesne ve olayların değişimini, veri setindeki frekans değerleri ile orantılı olarak çizilmiş, yatay yahut dikey eksenle konumlandırılmış bir dizi sütun ile sunan grafiklerdir (Currier, 1975: 766). Bu tür grafiklerin temel kullanım amacı, incelenen zaman aralığında verinin değişimine ek olarak, iki veya daha fazla veri seti arasındaki farkı da göstermektir. Örneğin, aşağıda yer alan Şekil 2, İstanbul'un ilk altı ay için en yüksek ve en düşük ortalama sıcaklık değerleri temel alınarak hazırlanmış bir sütun grafiğidir. Buna göre, turuncu renkte gösterilen sütun ortalama en düşük sıcaklığı, mavi sütun ise ortalama en yüksek sıcaklığı temsil etmekte, her sütunun üzerinde yazılı olan sayısal değerler de grafik hazırlanırken kullanılan veri değerlerini göstermektedir. Böylece, hem seçili aylar için gözlenen en yüksek ve en düşük sıcaklık ortalamasını, hem de bu iki değer aralarındaki farkı sütunların yüksekliklerini temel alarak görmek mümkündür.

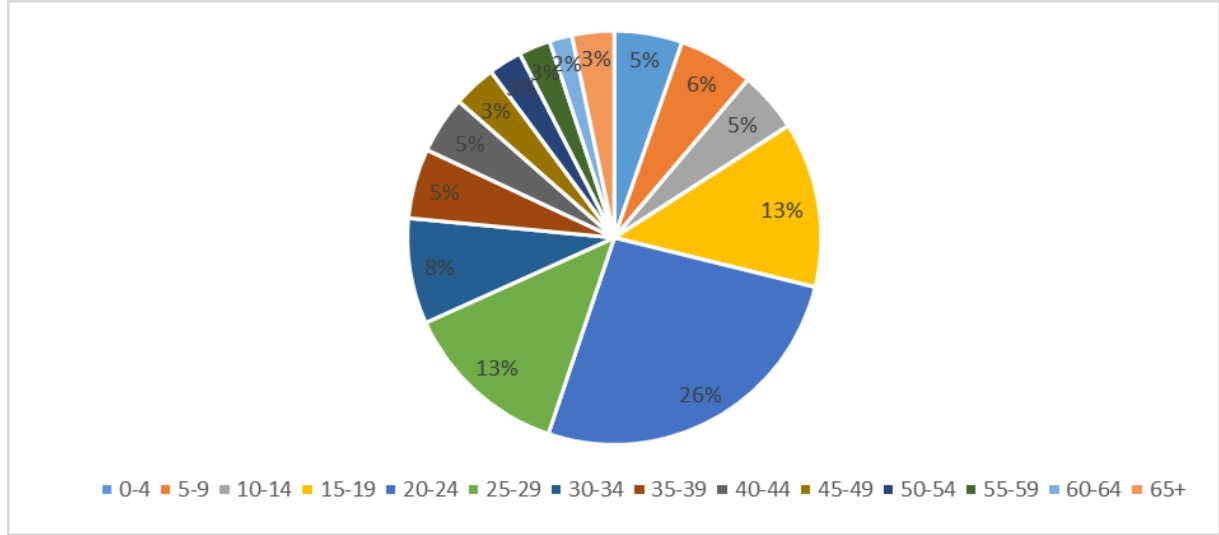

Şekil 2: İstanbul'un İlk Altı Ay için En Yüksek ve En Düşük Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C)

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022) (Not: Kurumun sunduğu resmi istatistikleri temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Sütun grafiklerinde sütunlar dikey olarak konumlandırılabilir gibi, yatay olarak da konumlandırılabilir. Söz gelimi, yukarıda incelenen Şekil 2 de aylar yatay eksenle gösterildiği için sütunlar dikey olarak konumlandırılmıştır. Bu iki tür arasında tercih yapılırken, grafiğin yatay ve dikey eksenlerine yazılacak bilgilerin uzunlukları, miktarları ve grafiğin sayfadaki konumlamasına dikkat etmek gerekir (Knaflıç, 2015: 467).

Çizgi ve sütun grafiklerine ek olarak sıklıkla kullanılan grafiklerden biri de pasta ya da daire grafiklerdir. *Pasta grafikler*, görselleştirilen veri setinin bir bütünün parçalarına paylaşılması prensibi üzerine oluşturulan ve bileşen parçaların bütün miktar içindeki yüzdelik dağılımına göre görselleştirilmesi ile oluşturulan grafik türleridir (Currier, 1975: 770). Aşağıda yer alan Şekil 3, Türkiye’de iller arası göç eden nüfusun yaş grubuna göre dağılımını gösteren bir pasta grafiği örneğidir. Bu grafikte, her renk, veri setinde belirtilen yaş aralığını temsil ederken, her bir dilimin büyüklüğü ilgili yaş gruplarının toplam iller arası göç eden toplam nüfus içindeki yüzdelik payını göstermektedir.

Şekil 3: Türkiye'de İller Arası Göç Eden Nüfusun Yaş Grubuna Göre Dağılımı (2020-2021)

Kaynak: TÜİK (2022.) (Not: Kurumun sunduğu resmi istatistikleri temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Pasta grafikler sıklıkla tercih edilen grafik türlerinden olmalarına rağmen, bu tür grafikleri oluşturmak için kullanılacak verinin sayıca çok olması, veri setindeki sayısal değerlerin birbirlerine çok yakın olmaları ya da grafiğin tasarımı sırasındaki ölçek sorunlarından dolayı zaman zaman pasta grafiğinin dilimleri arasında anlamlandırılabilir ayrımları görmek zor olmaktadır (Pai vd., 2017: 100). Böyle durumlarda kötü hazırlanmış ve sunulmuş pasta grafikleri ile karşılaşmaktadır. Örneğin yukarıda pasta grafiğine örnek olarak gösterilen Şekil 3 bu tür sorunlar nedeni ile kötü bir grafik. Zira sayıca fazla olan %5'in altındaki değerler arasındaki ayrımları hem değerlerin birbirine yakınlığı hem de renklendirmeden kaynaklı sebeplerle ayırt etmek oldukça zor olmaktadır. Bu sebeple, parçalar arası ayrımlar fark edilir derecede net ve görsel olarak bu farkı göstermek çalışma için son derece elzem olmadığı durumlarda, pasta grafiklerin kullanımından kaçınmak yerinde olacaktır. Yerine, iyi yapılandırılmış bir *tablo* ya da *ağaç haritası grafiği* gibi alternatifler tercih edilebilir.

Sıklıkla kullanılan bu tür grafiklere ek olarak, sunulmak istenilen verinin türüne ve aktarılacak istenen bilginin içeriğine göre tercih edilebilecek çok farklı grafik türleri vardır. Çoklu nicel değişkenlerin, en yüksek ve en düşük noktalarını bir çokgen oluşturacak şekilde gösteren *radar grafikleri*; bir çizgi grafiğinde seçilmiş eksen temel alındığında oluşan alanı gösteren alan grafikleri; alan grafiklerinin birden fazla veri serisi temel alınarak yapılan versiyonları olan *yığılı alan grafikleri*, sütun grafiği mantığında görselleştirilmiş veri serilerinin gruplandırılmış dağılımını gösteren *histogramlar* ve seçili iki değişken arasındaki ilişkinin veri serilerinin koordinat düzlemindeki konumlanmasına bağlı olarak gösterildiği *dağılım grafikleri* bu farklı tür grafiklerin bazı örnekleridir.

Çalışma kapsamının sınırları sebebi ile bahsedilen bu tür grafiklerin hepsini detaylı şekilde anlatmak ve örneklemek mümkün değildir. Bunun yerine dikkat çekilmek istenen husus, grafik türünün yazarın elindeki veri setleri ve bunları sunma tercihi göre farklılaşabileceği gerçeğidir. Bu sebeple, grafik türleri arasında seçim yaparken ve grafikleri hazırlarken, grafiklerle verilmek istenilen anlamın, aktarılacak istenilen verinin özelliklerinin ve diğer tasarım unsurlarının göz önüne alınması gerekmektedir.

Ek olarak, araştırmacı hangi grafiği seçmiş olursa olsun, türünden bağımsız olarak, her grafikte olması gereken temel bileşenlere de dikkat etmelidir. Bu bileşenler, grafiğin başlığı, varsa kullanılan eksenlerin değer

veya açıklamaları, grafiğin anlamlandırılması için gerekli ise kullanılan nicel değerler ve grafiğin hazırlanması ve anlamlandırılması ile ilgili açıklayıcı dipnottur (Slutsky, 2014: 67). Bu bileşenler, grafiğin okur tarafından doğru şekilde anlaşılması, grafiğin metin içinde fazladan açıklamaya gerek kalmaksızın kendi başına anlamlandırılabilir olması ve verinin doğru ve etkili şekilde sunulması açısından elzemdir.

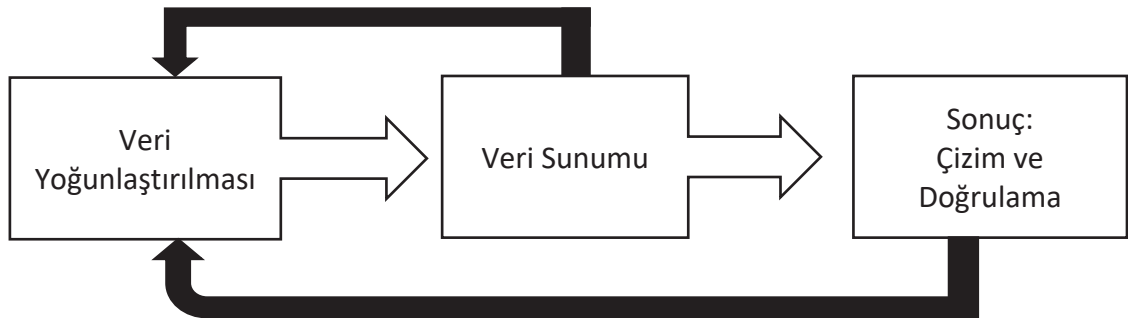
3.3.Şemalar

Grafik ve tablolar genel olarak nicel verilerin sunulması amacıyla kullanılırken, şemalar, araştırmanın daha ziyade nitel boyutlarını çizimlerle özetlemek, sunmak ve açıklamak amacıyla kullanılan görsel öğelerdir. Bunun yanında, gerekli durumlarda, şemalar, tablo ve grafik türleri dışında ifade edilmesi gereken nicel verileri de içerebilir. Bu sebeple daha geniş bir çerçevede, *şemalar*, araştırmanın yazımı sırasında, bilgi ya da kavramlarının aralarındaki ilişkiler, kümelenme yahut ayrışmalar, bir sürecin gelişim aşamaları, bir olgunun değişim süreci gibi farklı konuları özetlemek için kullanılan görsel öğelerdir.

Şemaların Sosyal Bilimler araştırmalarındaki temel işlevi yazı ile anlatılması zor olan bir süreç veya olgunun görseller ile ifade edilmesi yolu ile araştırmayı desteklemektir. Bu sebeple, Pai ve diğerlerinin (2017: 101) de isimlendirdiği gibi şemalar aslında “açıklayıcı çizimler”dir. Türleri genel olarak araştırmacının kullanım amacına bağlı olarak değiştiğinden, şemalar için bariz bir sınıflandırma yapmak oldukça zordur.

Farklı türdeki şemalar arasında, *akış şemaları* Sosyal Bilimler araştırmalarında en sık karşılaşılan şema türlerindedir. Akış şemaları aracılığı ile karmaşık bir sürecin, temel unsurları ve aralarındaki işlevsel ve zamansal ilişki özetlenerek bir sürecin aşamaları ve ilerleyiş tasvir edilir. Akış şemaları özellikle araştırmada kullanılacak yöntemin adımlarını ve bu adımlar arasındaki ilişkiyi özetlemek amacıyla tercih edilebilir. Benzer şekilde, akış şeması başlığı altında değerlendirebileceğimiz *zaman çizelgeleri* de bir sürecin ya da belli bir tarihi dönemin ilerleyişini göstermek için kullanılabilir.

Akış şemalarının Sosyal Bilimler araştırmaları için iki temel işlevi vardır. Bunlar sırası ile karmaşık süreçlerin bağımsız adımlarının göstermek ve bunlar arası ilişkinin/ilerleyişin nasıl olduğunu tarif etmektir. Böylece hem süreci oluşturan adımlar hem de bu adımlar arasında nasıl ilerleneceği özetlenmiş olur. Söz gelimi aşağıda yer alan Şekil 4, Miles ve Huberman nitel kodlama metodunda yer alan üç temel adım ve bu adımlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu gösteren bir akış şeması örneğidir. Bu modelde, her bir dikdörtgen kodlamanın bağımsız adımlarını ve oklar, bu adımların birbirleri arasındaki akış ve ilişkinin nasıl kurulduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Miles-Huberman Nitel Kodlama Modeli

Kaynak: Miles, Huberman and Saldana (2014: 78) (Not: İlgili kaynak temel alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Akış şemalarına ek olarak, aktarılmak istenen bilginin içeriğine göre tercih edilebilecek farklı şemalarla da karşılaşılabılır. Örneğin, temel matematik dersleri sayesinde yakından tanıdığımız *Venn Şemaları*, kümeler yahut kategoriler halinde bölünmüş veri veya olgular arasındaki örtüşme ve ayrışmalarını göstermek için kullanılır. Ayrıca, bir olguyu oluşturan bileşenlerin temelden tepe noktasına hiyerarşik ilişkiler ya da nicel değerler temel alınarak konumlanmasını gösteren *piramit şemalarla* da karşılaşılmaktadır. Bunun yanında, piramit şemalarla benzer prensibine göre oluşturulmuş ve bir kurum/organizasyon içindeki bireyler/birimler arasındaki hiyerarşik ilişkiyi gösteren *organizasyon şemalarını* da özellikle işletme alanındaki çalışmalarda kullanılmaktadır.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere, kullanım amacı açısından şemalar, grafik ve tablolardan daha farklı birçok amaca hizmet edebilir. Bunun yanında, tablo ve grafiklere kıyasla, belli olay ve olgular arasındaki ilişkiyi, daha özet ve az bilgi kullanarak ifade ederler (Durmuş ve Kuruyur, 2021: 50). Bu sebeple, Sosyal Bilimler araştırmaları için çok farklı amaçlarla, araştırmayı ya da araştırma yazılarını desteklemek için tercih edilirler. Söz gelimi şemalar, araştırmacının aşamalarının anlatılması, kullanılan kavramlar ya da teoriler arasındaki ilişkinin özetlenmesi, bir süreç anlatan çalışmalarda sürecin akışının zaman çizelgesi şeklinde tasviri, ilişki halinde bulunan araştırma unsurlarının arasındaki bağlantının gösterilmesi gibi amaçlarla kullanılabilir. Bu sebeple, şemanın türünün belirlenmesinde araştırmacının şemayı oluşturma amacı belirleyici olacaktır. Buna göre, şema örnekleri ve türleri araştırmanın amacına göre farklılaşabileceği gibi artırılabilir.

Dolayısıyla, Sosyal Bilimler araştırmalarında şema kullanımı sırasında belirleyici olan husus, araştırmacının hayal gücü ve şemayı kullanmadaki amacıdır. Tablo ve grafiklerden farklı olarak, şemalar belli bir nicel veri setine ihtiyaç duymadan hazırlanabileceği için, nitel yöntem üzerine kurulu çalışmalarda ya da meta-teorik tartışmaları içeren çalışmalarda okuyucunun dikkatini çekecek görsel bir öge olarak metni desteklemek için kullanılabilir.

4. GÖRSEL ÖGELERİN KULLANIMINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREK HUSUSLAR

Tablo, grafik ve şema gibi görsel öğelerin kullanılmasının, gerek bilginin doğru aktarılması gerekse de doğru anlamlandırılması açısından kayda değer etkileri olduğu aşikârdır. Bunun yanında, kötü ve yanlış yapılandırılmış ya da kullanılmış görsel öğeler de bilginin aktarımının önünde engel teşkil etmektedir. Bu sorununun ortaya çıkmasını engellemek için, tablo, grafik ve şema kullanımı sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bu başlık altında, bu hususların neler olduğu özetlenerek, araştırmacıların akademik çalışmalarında görsel öğeleri neden ve nasıl kullanması gerektiğine dair tartışmalara değinilecektir.

4.1. Verinin Doğruluğundan Emin Olmak

Bu makalenin amaçlarını arasında akademik çalışmalarda veri kullanımı ve kullanılan verinin doğruluğundan emin olmaya yönelik adımlar doğrudan yer almamaktadır. Yine de özellikle tablo ve grafiklerin hazırlanması sırasında kullanılan verinin doğruluğu bu görsellerin uygun şekilde hazırlanması için gerekli olduğu için, kısaca bu hususa değinilmesi gerekir. Bu açıdan dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde özetlenebilir (Dağ, 2021; Pipino vd., 2002; Capiello, 2004):

- Elde edilen veri setine ve kaynağına hakim olunmalıdır. Veriyi araştırmacı kendisi elde edebileceği gibi, başka kaynaklardan-yardımlararak da bir araya getirmiş olabilir. Kaynağından bağımsız olarak veriyi akademik çalışmalarda doğru şekilde kullanmanın birincil adımı, araştırmacının elde ettiği verinin kaynağından ve dahası doğruluğundan emin olmasıdır.
- Verinin kayıt altına alınması sırasında oluşabilecek teknik sorunlar göz önüne alınmalı ve veri setindeki hatalar düzeltilmelidir. Her ne kadar teknolojinin sağladığı olanaklardan yararlanılarak veri madenciliği daha kolay yapılabilir olsa da halen, veri seti oluştururken teknik ya da insan kaynaklı hatalarla karşılaşmaktadır. Bu hataları gerek manuel gerek de bilgisayar programlarından yararlanarak düzeltmek, görselleştirmeye geçmeden önce yapılması gereken öncelikli adımlardandır.
- Elde edilen veri seti üzerinde yapılan toplama, ortalama, yüzde veya standart sapma hesaplama gibi temel ya da daha kapsamlı matematiksel işlemlerin doğruluğu kontrol edilmelidir.
- Veri incelenirken ya da görselleştirilirken kullanılan ölçü birimleri ve kullanılan işaretler (virgül yahut nokta kullanımı gibi) arasında uyum olmalıdır. Bu husus, ayrıca hesaplamaların doğruluğu açısından da önemlidir.

Bu bölümde kısaca özetlenen dört temel husus, tablo ve grafik gibi görsel öğelerin hazırlanmasında kullanılacak veri setlerinin doğruluğundan emin olmak için dikkat edilmesi gereken temel adımlardır. Bu başlık altında değinilen hususlar, nicel veri setlerini temel alan çalışmalarda görselleştirmenin doğru şekilde yapılmasının başat adımlarıdır. Fakat, bu çalışmanın temel amacı verinin sunulmasına yönelik teknikler ve bu teknikleri metin ile ilişkilendirilerek yazmanın önemini tartışmak olduğu için, verinin doğruluğuna dair daha detaylı tartışmaya bu kısımda değinilmemiştir. Ayrıca, çalışmanın sınırları içinde nicel verilerin görselleştirmesinin basamaklarını

etrafıca değerlendirmek mümkün değildir. Zira Dağ'ın (2021: 90) da işaret ettiği gibi veri görselleştirmesi ham verinin bulunması, toplanması, doğruluğunun kontrol edilmesi, varsa veri seti üzerinde gerekli temizleme/düzenlemelerin yapılması, veriye dayalı analizin yapılması ve son aşamada ise analiz çıktılarının sunulmasını da içeren uzun bir süreçtir. Bu çalışma ağırlıklı olarak son aşama olan çıktıların sunulması aşamasına odaklandığı için, kendi sınırları içinde diğer aşamaları özetlemek mümkün değildir.

Yine de özellikle nicel veri setleri ve büyük veri ile çalışan araştırmacılar için, bu hususun burada bahsedilenlerden daha geniş ve karmaşık kontrol adımlarını gerektiren bir süreç olduğunun da altı çizilmelidir. Araştırmacılar, bu hususu daha detaylı açıklayan ve tartışan çalışmalardan yararlanabilirler (Wang vd, 2006; Batini ve Scannapieco, 2016; Fox vd., 1994). Onun yerine, Dağ'ın (2021) da bahsettiği adımların ilk beş adımı birlikte değerlendirerek, doğruluğundan emin olmanın tablo ve grafiklerin hazırlanması için ön koşul olduğunu vurgulamak gerekir.

4.2. Veriyi Doğru Sunmak

Tablo ve grafikleri hazırlarken kullanılan veri setleri sadece listelenen nicel girdilerden ibaret değildir. Bunlar aynı zamanda verinin kaynağı, hesaplama birimi, veriyi bir araya getiren değişkenler, veri etiketleri gibi veriye dair çok farklı unsuru içeren bilgi kümeleridir. Bu sebeple, tablo ve grafikler hazırlanırken, çalışmanın ikinci bölümde de bahsedilen tablo ve grafik bileşenlerini temel alarak, veri setini oluşturan bilgiler doğru ve anlaşılabilir şekilde ve optimum seviyede sunulmalıdır. Bu bağlamda, doğru başlık ve eksen isimlendirmeleri yapılmalı, gerekli durumlarda veri etiketleri ve veriyi okumayı kolaylaştıracak işaret tablosu, yatay ve dikey eksene dair açıklamalar ve veri kaynağı tablo ve grafiklerde yer almalıdır (Dağ, 2021: 91). Zira, Praharaj'ın (2017: 115) da işaret ettiği gibi, tablo ve grafikler kendi içinde anlamlı olmalı, kelimelerle paragraflar halinde yeniden okuyucuya açıklanmak yerine, görsel bakıldığında verilmesi gereken mesajı vermelidir. Bu açıdan, bahsi geçen bu bilgilere, tablo ve grafikleri kendi içinde anlaşılabilir kılmak için gerekli unsurlar olarak yaklaşmak gereklidir.

Ayrıca, tablo, grafik ve şemalar anlaşılmasını zorlaştıracak kadar çok fazla veriyi içermemelidir. Özellikle çok uzun tablolar ve çok fazla veri temel alınarak oluşturulmuş detaylı grafikler makale içinde fazla yer kaplayacakları ve okuyucunun dikkati metinden uzaklaştıracakları için bilgiyi doğru aktarma amacının önünde engel teşkil ederler. Bu sorunun önüne geçmek için, verinin özelliklerine de bağlı olarak, çok fazla bilgi içeren bir tablo veya grafiği daha küçük veri setlerini içeren tablo veya grafiklere bölerek anlatmak yerinde bir tercih olacaktır (Dublin, 2005: 1235). Bunun yanında, aynı veriyi tekrar tekrar farklı formattaki görsel öğeler ile sunmamak da gerekir.

Ek olarak, tüm metin boyunca kullanılacak tablo ve grafikler kendi içinde uyum halinde de düşünülmelidir. Buna göre, bir tablo ya da grafikte sunulan bilgilerin başka bir tablo ve grafikte değişimi, farklılığı ya da uyumu gösterilmek isteniyorsa, her iki görsel öğe arasındaki ölçü birimi, başlıklar, eksenler ve eksen değerleri hatta tasarım öğeleri de uyumlu olmalıdır. Aksi takdirde okuyucu birbiri içinde uyumlu olarak sunulması gereken görsel öğeleri farklı ve ilgisiz öğeler olarak algılar.

Son olarak, tablo, grafik ve şema hazırlanırken bunların birer görsel bilgi aktarıcısı oldukları unutulmamalıdır. Buna göre, her birinin hazırlanması sırasında, görsel tasarımın temel öğeleri olan çizgi, şekil, alan, boyut, doku ve renk ve görsel tasarımın temel ilkeleri olan bütünlük, denge, vurgu, hizalama ve yakınlık gibi temel tasarım öğe ve ilkelerine dikkat edilmelidir. Yine de, tasarımlarını mümkün olduğu kadar basit ve anlaşılır tutarak, bunların gerçek kullanım amacı olan bilgi aktarma hedefinin önüne geçmemesine dikkat edilmelidir. Özellikle, bilgisayar programlarının veri görselleştirme için çok çeşitli olanaklar sunduğu şu dönemde, detaylı, çok renkli ve üç boyutlu görsel öğelerle karşılaşmaktayız. Ama bu elementler yer yer gereksiz ve kafa karıştırıcı oldukları için, dikkat dağıtıcı ya da anlaşılmayı zorlaştırıcı etkiler de yapmaktadır. Bunun yanında, çevrimiçi olmasa da basılı dergiler ya da kitaplarda, renkli görsel öğeler yayıncı için ekstra maliyet anlamına geldiği için daha az tercih edilmektedir (Praharaj, 2017: 115). Hem bu tür sorunların önüne geçmek hem de görsel öğelerin gerçek kullanım amacından uzaklaşmamak adına tablo, grafik ve şemalar mümkün olduğu kadar basit ve anlaşılır şekilde hazırlanmalı ve tasarım-bilgi aktarma amacı arasındaki dengeye dikkat edilmelidir.

Bahsi geçen bu yönlendirmeler ışığında aşağıda Fotoğraf 1'de sunulan yanlış şekilde tasarlanmış bir grafik örneğini ele alabiliriz. Bu örnek, çalışmanın başından bu yana değinilen görsel öğelerin kullanımı hususundaki bir dizi sorunun bir arada sunulduğu bir örnektir. İlk olarak, eksen başlıkları verilmemiş ve özellikle y ekseninde

konumlandırılan sayıların ölçü birimlerinin ne olduğuna dair bilgi sunulmamıştır. İkinci olarak, ölçüm değerleri birbirinden farklı ölçütlere dayalı olan iki farklı veri serisi, tek bir grafikte sunulduğu için, y ekseninde konumlanan sayıların gün mü yoksa “mm” cinsinden değerleri mi işaret ettiği belirsizleşmiş ve iki veri setinin ilişkisi net şekilde gösterilememiştir. Üçüncü olarak, tasarım açısından, öğeler ve doku arasındaki benzer renk seçimi ve veri değerlerinin verilmiş olması grafiği okumayı zorlaştırmaktadır. Dördüncü olarak, grafiğin dipnotunda, grafiğin numarası, verilerin yıl aralığı ve kaynağına dair gibi eksiklikler vardır.

Grafik: Ankara'nın Ortalama Yağışlı Gün Sayısı ve Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması

Fotoğraf 1. Yanlış Hazırlanmış Bir Grafik Örneği

Fotoğraf 1’de sunulan örnek grafik, Sosyal Bilimler çalışmalarında kullanılan görsel öğelerde karşılaşılan birçok sorunu eş zamanlı sunmak için hazırlanmıştır. Bu sebeple, gerçek hayatta bu kadar yanlış bir arada bulunduran örneklerle karşılaşılabilir. Fakat birçok çalışmada, verinin doğru sunulmasına yönelik hususlara dikkat edilmeden hazırlanan birçok görsel öğe ile de karşılaşılmaktadır. Çalışmanın sınırları içinde farklı türde eksik ve yanlış görsel öğeyi incelemek mümkün değildir. Yine de bu örneği de temel alarak, şunun altını çizmek gerekir: bu ve benzer sorunları olan görsel öğeler için çalışmanın başından bu yana dikkat çekilen noktalar dikkate alınarak yapılacak revizeler yapılmalıdır. Söz gelimi bu örnek için, grafik yerine, veri setinin *sayısal tablo* formatında verilmesi ya da iki veri setinin iki farklı grafikte gösterilmesi daha uygun olacaktır. Bu hali ile araştırmacılar, görsel öğeleri hazırlarken, kullanım amacına, verinin doğruluğuna ve doğru sunulmasına yönelik teknik hususlara dikkat etmelidir.

4.3. Metinle Uyum ve Dengeyi Sağlamak

Tablo, grafik ve şemaların temel amacı metin içinde aktarması zor, karmaşık ya da yer kaplayıcı olacak veriyi/ bilgiyi aktarmaktır. Dolayısıyla, bu tip görsel öğeleri kullanırken, ana amacın bilgiyi aktarmak ve metni desteklemek olduğu hususu unutulmamalıdır. Zira, Barrass’ın (2002: 105) da dile getirdiği gibi, bu görsel öğeler araştırma yazıllarının süsü değil, ayrılmaz parçalarıdır. Bu sebeple araştırmacılar yazım sürecini tasarlarlarken, görsel öğelerin metni nasıl destekleyeceğini, yazı ile verilemeyecek hangi tür bilgileri verebileceklerini ve okuyucu çerçevesinden bakıldığından etkilerinin ne olacağını düşünmelidir.

Franzblau ve Chung’ın (2012: 593) da özetlediği gibi “Her çizim, metni zenginleştirmeli, tamamlamalı ve gerekli bilgileri sağlamalıdır. Metni tekrar eden veya gereksiz veri içeren tablo veya grafikler yapmak, yalnızca metni karmaşılaştırıp, okuyucu için yük haline getirir.” Buna göre, eğer metin tek başına yeterli ise, görsel öğeleri kullanmak gereksiz olabilir. Bu noktada, dikkat edilmesi gereken nokta, kullanılacak görsel öğelerin metinle uyumlu olup olmadığı ve araştırmanın hedeflerine ulaşmak için kullanımının gerekli olup olmadığıdır.

Araştırmacı, metni planlarken, bu soruları göz önüne alırsa, metin-görsel öge uyumunu da planlamış olur. Planlama, görseller ile gereksiz bilgi sunulması ve metin içinde görsel öğelerle verilecek bilgilerin gereksiz şekilde yazı ile tekrarının önüne geçecektir. Ek olarak, kullanılan görsellerin, metinle uyumunun en önemli göstergelerinden biri de metin içinde ilgili görsele referans verilmesidir. Buna göre görsel öğeler, ilgili metin parçasına en yakın noktada ve araştırma için neden önemli olduğunu açıklar şekilde kendisine referans verilerek yerleştirilmelidir. Böylece hem yazar metin-görsel öge uyumunu sağlamış olur hem de okuyucunun metni okurken, görsel öge ve metin arasındaki ilişkiyi kurması kolaylaşır.

Son olarak, her ne kadar görsel öğelerin kullanılması bilginin uygun şekilde verilmesi ve okuyucu açısından metnin anlaşılabilirliğinin sağlanması olarak görülse de görsel öge kullanımında da bir denge sağlanmalı, çok fazla tablo, grafik ve şema kullanımından kaçınılmalıdır (Praharaç, 2017: 115). Zira yapılan bazı araştırmalar, gereğinden fazla sayıda ve kötü yapılandırılmış grafik ve tablo kullanımının okuyucuların metni anlamlandırma süreçlerini yer yer negatif yönde etkilediğini de göstermektedir (Mayer ve Gallini, 1990; Roth ve Bowen, 2010). Bu sebeple, metinle daha kolay ve hızlı şekilde aktarılacak bilgiyi, örneğin az miktardaki nicel veriyi grafiklerle ya da tek cümle ile aktarılacak bilgiyi şema ile aktarmaktan kaçınılmalıdır. Buna göre, metin ve görsel öğelerin kullanımı arasında bir denge olmalı ve metni desteklemek adına konulan tablo, grafik ve şema gibi unsurlar, miktar, büyüklük ve içerik açısından çalışmanın bütünlüğü içinde dengeli bir yer tutmalıdır.

4.4. Görsel Ögeyi Yayın Sürecine Doğru Hazırlamak

Akademik yazılarda, tablo, grafik ve şema kullanımı sırasında dikkat edilmesi gereken son husus, kullanılacak görsel ögenin yayın sürecinin gerekliliklerine uygun olarak formatlanmasıdır. Bu husus, yayının dizgi aşaması için özellikle önem teşkil etmektedir ve her yayıncının bu açıdan farklı kuralları vardır. Bazı yayın kuruluşları yahut tezler için enstitüler görsel öğeleri önceden belirlenmiş formatlarda metin içine yerleştirilmiş şekilde isterken, bazıları da ek olarak talep etmektedir. Bu sebeple, araştırmacılar hem görselleri hazırlarken hem de yayın için gönderirken yayıncıların görsellere dair belirledikleri teknik koşullara uygunluğu kontrol etmelidir.

Formatlama sırasında, tablo ve şekillerin uygun formatta gönderilmemesi, şema hazırlanırken öğeler arası gruplandırma yapılmaması, görsel öğelerin çözünürlüklerinin düşük olması, teknik olarak kullanılan görsel ögenin baskı için uygun şekilde olmaması gibi sorunlar bu açıdan yayın aşamasında karşılaşılan temel sorunlardır. Bu tür sorunların önüne geçmek için, araştırmacılar yazım sürecinde görsel öge-yazılı metin arası uyumu planlarken, aynı zamanda yayınlarını göndermeyi hedefledikleri yayıncının görsel öğelere dair formatlarını ve politikalarını da göz önüne almalıdır. Buna ek olarak, dijital çizim yöntemlerini tercih etmek, görselleri mümkün olduğu kadar en iyi çözünürlük değerleri ile çalışmaya eklemek, kullanılan tablo ve şekil için uygun formatta başlık koymak ve numaralandırma yapmak önem verilmesi gereken temel teknik unsurlardır.

Maalesef, görsel öge kullanımı sırasında yapılan temel hatalardan biri, başka çalışmalarda kullanılan tablo, grafik ve şemaların direkt olarak aktararak kullanılmasıdır. Referans verme koşulu ile bu hareket yayın etiği açısından bir sorun teşkil etmeyebilir. Fakat daha önce de belirtildiği üzere, kullanılan görsel öğelerin metinle uyumlu ve her çalışmanın kendi sınırları ile ilişkili olması gerekmektedir. Dolayısıyla, başka bir çalışmada kullanılan tablo, grafik ve şemanın, referans verilerek dahi olsa, direkt olarak aktarılması görsel öge-metin arasındaki uyum konusunda sorun yaratabilir. Bunun yanında, telif sorunlarına da sebebiyet verebilecek durumlar ortaya çıkabilir. Sonuç olarak, telif hususu konusunda ihtilafa düşmemek adına, mümkün oldukça araştırmacıların kendi görsel öğelerini oluşturmaları tercih edilir.

Kısaca özetlemek gerekirse, akademik çalışmalarda, tablo, grafik ve şemaların kullanımı sırasında dikkat edilmesi gereken hem teknik hem de içerik açısından önemli birçok husus vardır. Bu hali ile görsel öğeler tasarlanmalarından, metin içinde kullanımına hatta yayın sürecine hazırlanmasına kadar birbiri ile yakından ilgili noktaya dikkat etmeyi gerektirirler. Dolayısıyla, akademik çalışmaların yazılı hale getirilmesi sürecinde sadece yazının şekilsel ve teknik bileşenleri değil aynı zamanda bilginin doğru aktarımı için bir temel bileşenler olarak görülmelidir.

5.SONUÇ

Sosyal Bilimler alanında üretilen çalışmalar her ne kadar yazı ile ilişkilendiriliyor olsa da yapılan çalışmanın içeriğine ve amacına bağlı olarak çalışmalar tablo, şekil ve grafikler gibi görsel öğeler kullanılarak zenginleştirilebilir. Bu öğeler, kullanılan yöntemden, elde edilen verilerin nitel yahut nicel olmasından ve tercih edilen teorik yaklaşımdan bağımsız olarak bir unsur olarak ele alınabileceği gibi, aynı zamanda bu etmenlere de bağlı olarak değişen temel yazı bileşenleridir. Çünkü bu tip görsel öğeler, çalışmanın verilerinin nicel yahut nitel olmasından bağımsız olarak, çalışmaya boyut, anlam ve anlaşılabilirlik katmak adına kullanılan, farklı formlardaki bilginin aktarımın araçları olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalarda sıklıkla kullanılan tablo, grafik ve şemalar gibi görsel öğelerin örneklerini, özelliklerini, kullanım amaçlarını, araştırmalardaki önemini mümkün olduğu kadar geniş bir çerçeveden değerlendirmiştir. Bu hali ile araştırmacılara çalışmalarını görsel öğeler ile zenginleştirme, görsel öğe kullanımında yaptıkları hatalarını gösterme ve bilgi aktarımın görseller üzerinden yeniden tasarımları yönünde fikir vermeyi amaçlamıştır.

Amacının geniş bir yelpazeye yayılıyor olmasından dolayı, sadece tablo, grafik ve şemalara ver bunların sadece belli türlerine özel olarak odaklanmıştır. Bunlar yanında, haritalar, fotoğraflar, resimler ve diğer çizimler gibi çeşitlendirilebilecek farklı görsel öğeler de araştırmaların amacına uygun olarak kullanılabilir. Bu çalışma tablo, grafik ve şemalar ile sınırlı tutulduğu için bu tür görsel öğelere ve özelliklerine detaylı şekilde değinilmemiştir. Araştırmacılar, ilgili bu diğer görsel unsurları da çalışmalarında kullanırken bu üç temel görsel öğe türüne dair sunulan tartışmaları temel alarak diğer görsel öğeleri çalışmalarına entegre edebilirler.

Sosyal Bilimler alanındaki bahsi geçen tüm katkılarına rağmen, görsel materyal kullanımının kendi içindeki sınırlılıklarının da altını çizmek gerekir. Zira metin içinde etraflıca değerlendirilmemiş, analizi ve açıklaması yapılmamış görsel materyaller, kendi başlarına anlamsız kalacaklardır. Çünkü tablo, grafik ve şema gibi görsel materyallerin temel fonksiyonu, yazı ile sunulması çok fazla yer kaplayacak bilginin sistematik şekilde verilmesidir. Bu hali ile metin içinde açıklanmadan bırakılmış görsel öğeler, bu fonksiyonun dışına çıkacaktır. Ayrıca, görsel öğelerin hazırlanması sırasında uyulması gereken kurallara uyulmaması, hem görsel öğelerin yanlış sunulmasına ve okuyucu tarafından eksik ya da yanlış anlamlandırılmasına sebebiyet verebilir. Diğer bir deyişle, metinle ilişkilendirilmemiş görsel materyal kendi içinde doğru olsa bile, genel yapı içinde anlamsız olacaktır. Benzer şekilde, kötü hazırlanmış görsel materyaller metinle ilişkilendirilmiş olsalar dahi yanlış anlamlandırmaya sebebiyet verecekleri için çalışmanın bütünlüğüne zarar verme ihtimalleri vardır. Ek olarak, bu çalışmada her ne kadar Sosyal Bilimler çalışmalarının başat öğeleri olarak bahsedilmiş olsalar da tablo, grafik ve şema gibi görsel öğelerin her çalışma için kullanılmaları elzem olmayabilir. Bu noktada ilgili görsel öğelerin kullanılıp kullanılmayacağına, kullanılacaksa nasıl kullanılması gerektiğine hazırlanan çalışmanın amacına uygun olarak araştırmacı karar vermelidir. İşaret edilen bu sorunların önüne geçmek adına, Sosyal Bilimler çalışmalarında bu öğeleri kullanırken, hem kendi içinde doğrulukları kontrol edilmeli hem de araştırma metnine yapacakları katkı ile birlikte çalışmanın içindeki yeri bütünleşik olarak tasarlanmalıdır.

Bunun yanında, Sosyal Bilimler alanındaki literatür halen bu tür görsellerin kullanımının akademik araştırmaların hazırlanması ve yazılmasına yönelik etkilerinin ne olduğuna dair yeni araştırmalara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle, alanda birçok araştırmacı, zaman zaman nicel verilerin görselleştirilmesi sürecinde, istatistiksel hesaplamaları ve görsele dayalı teknik sorunlarla karşılaşmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları sebebi ile bu hususların tamamına bu noktada değinmek mümkün değildir. Bu sebeple, dikkat çekilen bu hususa yönelik olarak yeni çalışmalara halen ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, tüm eksiklikleri ve katkıları ile ileride bu yönde yapılacak yeni çalışmalara bir başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Bu bağlamda, kısıtlı bir alanda, geniş bir amaca ulaşmayı hedefleyen bu çalışma, Sosyal Bilimler alanındaki çalışmaların yazım süreçlerini görsel öğelerle destekleyici bir tartışmanın öncül adımlarından biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Barrass, R. (2005). *Scientists Must Write: A Guide to Better Writing for Scientists, Engineers and Students*, Routledge, London.
- Batini, C. ve Scannapieco, M. (2016). *Data and Information Quality*. Springer International Publishing, Cham.
- Cappiello, C. Francalanci, C. ve Pernici, B. (2004). "Data quality assessment from the user's perspective", *Proceedings of the 2004 International Workshop on Information Quality in Information Systems*, IQIS 2004, 68-73.
- Currier, D. P. (1976). "Let's Reduce the Communication Gap: How to Present Data in Figures and Tables", *Respiratory Care*, 21/4, 335-338.
- Çelik, S. ve Akdamar, E. (2018). "Büyük Veri ve Veri Görselleştirme", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 253-264.
- Dağ, P. (2021). *Sivil Toplum Örgütleri için Temel Veri Eğitimi Klavuzu*, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, İstanbul.
- Delice, A., Aydın, E. ve Kardeş, D. (2009). "Öğretmen Adayı Gözüyle Matematik Ders Kitaplarında Görsel Öğelerin Kullanımı", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8/16, 75-92.
- Denli, S. (2016). "Görsel İletişimde İnfografik", *Journal of International Social Research*, 9/42, 1475-1479.
- Durbin, C. G. (2004). "Effective Use of Tables and Figures in Abstracts, Presentations, and Papers", *Respiratory Care*, 49/10, 1233-1237.
- Durmuş, E. ve Kuruyer, D. (2021). "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tablo, Grafik ve Diyagram Çizme ve Yorumlama Becerisine İlişkin Görüşleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/1, 46- 71.
- Eken, S. (2020). "Büyük Verinin İnteraktif Görselleştirilmesi: Tableau Üzerine Öğrenci Deneyimleri", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 18, 262-271.
- Fadhly, F. Z., Hasanah, N. ve Agustiana, V. (2017). "Mental Process of Writing for Academic Purposes: A Case Study of Indonesian Writers", *Indonesian EFL Journal*, 3/2, 203-214.
- Fox, C., Levitin, A. ve Redman, T. (1994). "The notion of data and its quality dimensions", *Information Processing & Management*, 30/1, 9-19.
- Franzblau, L. E. ve Chung, K. C. (2012). "Graphs, tables, and figures in scientific publications: the good, the bad, and how not to be the latter", *The Journal of Hand Surgery*, 37/3, 591-596.
- Gürler, A., Yılmaz, A. S. ve Tekerek, M. (2018). "Veri Görselleştirme ve İnfografikler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21/2, 131-148.
- Knaflic, C. N. (2015). *Storytelling with Data: A Data Visualization Guide for Business Professionals*. John Wiley & Sons, New Jersey.
- Larkin, J. H. ve Simon, H. A. (1987). "Why a Diagram is (Sometimes) Worth Ten Thousand Words", *Cognitive Science*, 11/1, 65-100.
- Mayer, R. E. ve Gallini, J. K. (1990). "When is an Illustration Worth Ten Thousand Words?", *Journal of Educational Psychology*, 82/4, 715-726.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022.). Resmi İstatistikler. Elde Edilme Tarihi 7 Mart 2022, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=ISTANBUL>
- Miles, M. B, Huberman, A. M. and Saldana, J. (2014). *Qualitative Data Analysis: A Method Sourcebook*, SAGE, London.
- Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2022). 48/1. Denizli.
- Pai, D., Chua, S. K. ve Sood, S. (2017). "Figures, Tables and Supporting Material", *Writing and Publishing a Scientific Research Paper*, (ed: S. C. Parija ve V. Kate), Springer, Singapore.
- Pipino, L. L., Lee, Y. W. ve Wang, R. Y. (2002). "Data quality assessment", *Communications of the ACM*, 45/4, 211-218.

- Praharaj, S. K. (2017). "Illustrate Well to Get Noticed: Graphs and Figures in Research Papers", *Kerala Journal of Psychiatry*, 30/2, 115-119.
- Roth, W. M. ve Bowen, G. M. (2003). "When Are Graphs Worth Ten Thousand Words? An Expert-expert Study", *Cognition and Instruction*, 21/4, 429-473.
- Saver, C. (2006). "Tables and Figures: Adding Vitality to Your Article", *AORN Journal*, 84/6, 945-950.
- Slutsky, D. J. (2014). "The Effective Use of Graphs", *Journal of Wrist Surgery*, 3/2, 067-068.
- Şahin, M. (2014). "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/1, 31-46.
- Şahin, S., Gençtürk, E. ve Budanur, T. (2007). "Coğrafya Öğretiminde Uygun Grafik Seçimi ve Kullanımının Öğrenme Üzerindeki Etkisi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15/1, 293-302.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı (2022). Yurtdışı Teşkilatımız. Elde Edilme Tarihi 7 Mart 2022, <https://www.mfa.gov.tr/yurtdisi-teskilati.tr.mfa>
- Tuncel, A. ve Atan, A. (2013). "How to Clearly Articulate Results and Construct Tables and figures in a Scientific Paper?", *Turkish Journal of Urology*, 39/Supplement 1, 16-19.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Uluslararası Göç İstatistikleri. Elde Edilme Tarihi 7 Mart 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-İstatistikleri-2019-33709#:~:text=T%C3%BCrkiye'den%20yurt%20d%C4%B1nC5%9F%C4%B1na%20g%C3%B6%C3%A7,ise%20yabanc%C4%B1%20uyruklu%20n%C3%BCfus%20olu%C5%9Fturdu>.
- Vatansever M. ve Büyüklü, A. H. (2009). "Using Visual Data Mining Techniques in Clustering Analysis and An Application", *Sigma*, 27, 83-104.
- Wang, R. Y., Ziad, M., ve Lee, Y. W. (2006). *Data Quality*, Springer Science & Business Media, Berlin.
- Yavuz, S. (2020). "Çok Boyutlu Veri Görselleştirme Yöntemlerinden Chernoff Yüzleri Yöntemi Kullanılarak Üniversitelerin İstatistik Bölümlerinin KPSS Başarı Puanlarının Karşılaştırılması", *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 152-161.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:29.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116964

Research Article/Araştırma Makalesi

Boşnak, B. (2022). "Sivil Toplum Çalışmalarında Yarı Yapılandırılmış Mülakatlar: Sahadan Örnekler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. 0239-0255.

SİVİL TOPLUM ÇALIŞMALARINDA YARI YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKATLAR: SAHADAN ÖRNEKLER

Büke BOŞNAK*

Öz

Bu makalede sivil toplum ve nitel çalışmalarda önemli bir metodolojik araç olan yarı yapılandırılmış mülakat yönteminin incelikleri ve kısıtlılıkları incelenmektedir. Yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla araştırmacılar, araştırmaya konu olan bireylerin deneyimleri, görüşleri, duyguları ve motivasyonlarının çeşitli yönleri hakkında başka yöntemlerle elde edilmesi zor olabilecek ve derinlemesine açıklama sunan verilere erişebilirler. Bu çalışmada yarı yapılandırılmış mülakatın tanımından yola çıkılarak çeşitli mülakat şekilleri detaylandırılmış ve özellikle Türkiye'deki sivil toplum çalışmalarından örnekler sunulmuştur. Bilgi üretim sürecinin her bir aşamasında düşünülmesi gereken ve araştırmanın bütünü etkileyen konumsal ve düşünümsellik, katılımcılara erişim ve yakınlık kurma, etik meseleler ve etkileşim gibi en temel konular ve sahada karşımıza çıkabilecek güçlükler mevcut literatürün analizine ve yazarın kişisel saha deneyimlerine dayalı bir şekilde tartışılmıştır. Çalışmada tüm bu tartışmalar üzerinden yarı yapılandırılmış mülakatların önemli bir yöntem bilimi olduğu vurgulanarak, yarı yapılandırılmış mülakatların araştırma sürecinin bir parçası olarak nasıl etkili bir şekilde kullanılacağına dair kuramsal ve pratik önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yarı yapılandırılmış mülakatlar, Saha çalışması, Sivil toplum çalışmaları, Nitel çalışmalar, Araştırma metodları.

SEMI-STRUCTURED INTERVIEWS IN CIVIL SOCIETY STUDIES: NOTES FROM THE FIELD

Abstract

This article examines the details and limitations of the semi-structured interviews as one of the important methodological tools in civil society and qualitative studies. Through the semi-structured interview method, researchers have access to data that provides in-depth explanations about various aspects of the experiences, opinions, emotions, and motivations of the individuals who are the research subjects, which may be challenging to obtain with other methods. The study details different types of semi-structured interviews and presents examples from civil society studies in Turkey. Based on the analysis of the existing literature and the author's field study experiences, the article discusses fundamental issues such as positionality and reflexivity, establishing rapport and access to participants, ethical issues and interaction, and the difficulties in each stage of the knowledge production process. The study emphasizes that semi-structured interviews are an important methodology, and presents theoretical and practical recommendations for researchers.

Keywords: Semi-structured interviews, Fieldwork, Civil society studies, Qualitative studies, Research methods.

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:buke.bosnak@bilgi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4392-9824>)

1. GİRİŞ

Sivil toplum üzerine yapılan araştırmalar, 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa'da ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler ve demokrasi hareketinden ilhamla sivil topluma dair tartışmaların yeniden canlanmasıyla ivme kazanmıştır. Esasında, 1989 devrimlerinin ardından sivil toplum, yalnızca Doğu Avrupa'da değil tüm dünyada farklı çevreler ve koşullar bağlamında ele alınmış ve özerklik, örgütlenme ve özel alan kavramları çerçevesinde tartışılmıştır (Kaldor, 2003). Akademik yazında yer alan canlı tartışmalar, aynı zamanda Birleşmiş Milletler'in (BM), Dünya Bankası'nın ve Avrupa Birliği'nin (AB) gündemini de etkilemiş ve sivil toplumun güçlendirilmesi ve politika yapım süreçlerine katılımı tüm politika alanlarını şekillendiren bir etmen haline gelmiştir. AB Genişleme Politikası kapsamında AB'nin sivil topluma yaklaşımı, sivil toplum kuruluşlarının (STK) geliştirilmesinin demokratikleştirmenin özendirilmesi ve derinleştirilmesinde etkili bir strateji olduğu fikrine dayanmaktadır. Ancak son dönemde sivil toplumun küresel olarak ciddi zorluklarla yüz yüze olduğuna dair güçlü işaretler baz alındığında, Batılı ülkeler de dahil olmak üzere farklı ülkeler için "sivil alanda küresel tehlike" nitelemesi yapılmaktadır ve daralmakta olan sivil alanın olağanüstü bir durum arz etmesi söz konusudur (Van der Zee, 2017).

Sosyal bilimler akademik yazınına bakıldığında, sivil toplum ve toplumsal hareketler çalışmalarının birbirinden ayrı bilgi alanları olarak geliştiği görülmektedir. Della Porta (2020), teorik ve ampirik örtüşme noktaları olan bu çalışma alanları arasında köprüler inşa etmenin önemine dikkat çekmektedir. Della Porta'nın görüşünden hareketle bu makalede, sivil toplum çalışmalarını sivil toplum kuruluşlarını, gönüllülüğü, hayırseverliği, üçüncü sektörü ve toplumsal hareketleri içine alan ve birbiriyle etkileşime giren bir bilgi alanı olarak tanımlamaktayım. Günümüzde sivil toplum çalışmaları sadece sosyolojinin bir alt alanı değil, disiplinlerarası bir alan olarak da görülmektedir. Aslına bakılırsa, sosyolojik araştırmanın siyaset bilimi, tarih, psikoloji, işletme, antropoloji ve kültürel çalışmalarla etkileşimi, sivil toplum çalışmalarının şaşırtıcı şekilde büyümesinin önemli bir nedenidir (Klandermans ve Staggenborg, 2002). Disiplinlerarası etkileşim ve çalışmalar, sadece kuramsal ve ampirik çalışmaların artmasına değil, aynı zamanda metodolojik yaklaşımların gelişmesine ve çeşitlenmesine de katkıda bulunmuştur.

Sivil toplum alanında yaşanan dönüşümler, Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda farklı boyutlarıyla derinlemesine bir şekilde irdelenmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'deki sivil toplum literatürünün ayrıntılı bir analizi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Nitekim aşağıda da görülebileceği üzere, Türkiye'deki sivil toplum çalışmaları hem genel hem de tarihsel ve çağdaş meseleleri ele almaktadır. Türkiye'de sivil toplum üzerine olan bazı önemli araştırmalar devlet ve sivil toplum ilişkisine (Doyle, 2017; Heper, 1992; Kalaycıoğlu, 2002; Mardin, 1969; Şahin ve Akboğa, 2019), sivil toplum ve demokratikleşme arasındaki bağlantıya (Keyman ve İçduygu, 2003; Şimşek, 2004), sosyal hareketlere (Çetinkaya, 2015), gönüllülük çalışmalarına (Akboğa, 2017; Erdoğan vd., 2020), hayırseverliğe (Campbell ve Çarkoğlu, 2019) aktif vatandaşlık ve katılım ilişkisine (Bee ve Kaya, 2017; Çakmaklı, 2015), sivil toplum üzerindeki AB etkisine ve Avrupalılaştırma sürecine (Boşnak, 2016; Kaliber, 2016; Rumelili ve Boşnak, 2015; Zihnioglu, 2013), yeni sivil aktivistlere (Zihnioglu, 2018), sivil toplumda daralan alan tartışmalarına (Yabancı, 2019) ve son dönemlerde ciddi bir artış gösteren göç alanındaki sivil toplum faaliyetlerine (Boşnak, 2021; Nimer, 2020; Sunata ve Tosun, 2019) odaklanmaktadır. Ayrıca sivil toplum alanındaki önemli örgütlenmelere baktığımızda kadın hareketi ve örgütleri (Arat, 2008; Arat, 2022; Coşar ve Onbaşı, 2008; Diner ve Toktaş, 2010; Tekeli, 1995) ve çevreci sivil toplum (Adaman vd., 2022: 212-218; Adem, 2005; Kadirbeyoğlu vd. 2017; Parker vd., 2013) üzerine kapsamlı araştırmalar yapıldığı göze çarpmaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye'de var olan ilgili yazın son derece zengindir ve toplumsal olayları çok boyutlu olarak tartışmaktadır. Buna karşın, Türkiye'deki sivil toplum çalışmalarının metodolojik olarak değerlendirilmesi son derece sınırlı kalmıştır. Türkiye uluslararası ilişkiler literatüründe, yalnızca Kaliber (2022) bu konuyu "Niteliksel Mülakatlarda Düşünsel Yaklaşım Üzerine Yeniden Düşünmek" isimli çalışmasında kapsamlı bir biçimde ele almıştır. Bu makalede ise sivil toplum araştırmaları üzerinden yarı yapılandırılmış mülakatların tanıtılması ve yarı yapılandırılmış mülakatların nasıl yapıldığının ve temel meselelerin öneminin tartışmaya açılması ana amaç olarak belirlenmiştir.

Dolayısıyla bu makale, sivil toplum ve nitel çalışmalarda önemli bir metodolojik araç olan yarı yapılandırılmış mülakat yönteminin inceliklerini ve kısıtlılıklarını kendi saha deneyimim üzerinden anlatmayı ve alanda çalışan öğrenciler ve akademisyenlere öğrenme sürecini aktarmayı ve süreci anlamlandırmayı aşağıdan yukarıya (*bottom up*) yaklaşımla hedeflemektedir. Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile araştırmacılar bireylerin deneyimleri, görüşleri, duyguları ve motivasyonlarının çeşitli yönleri hakkında başka yöntemlerle elde edilmesi zor olabilecek

verilere erişme imkanına sahip olurlar. Nitel araştırma yöntemleri ile ilgili esas yanlışlığı, nicel yöntemlere kıyasla daha “kolay” olduğu ve bu yüzden de göreceli olarak “daha az eğitim” gerektirdiği şeklindeki algıya dayanmaktadır (Mosley, 2013:27; Süleymanoğlu-Kürüm, 2021:150). Doktora programlarında, nitel araştırma metodları ile ilgili dersler açılıyor olsa da yarı yapılandırılmış mülakatlar nitel çalışmalar bağlamında kısıtlı konulara odaklanarak anlatılmaktadır. Bu çalışma yarı yapılandırılmış mülakatların önemli bir yöntemliliği olduğunu iddia etmekte ve yarı yapılandırılmış mülakatların araştırma sürecinin bir parçası olarak nasıl etkili bir şekilde kullanılacağına dair kuramsal ve pratik öneriler getirmektedir. Kuşkusuz ki hem eğitimin hem de pratiğin -başka bir deyişle “yaparak öğrenmenin” (*learning by doing*)- mülakatlarda önemli bir rolü vardır. Kendi çalışmalarımda 2005 yılında Brüksel’de Avrupa Komisyon’unda başlayan saha deneyimim, yıllar içinde sivil toplum çalışmaları özeline odaklanmış ve farklı şehirler ve ülkelerde yaptığım araştırmaların belkemiğini oluşturmuştur.

Bu çalışmanın ilk bölümünde yarı yapılandırılmış mülakatların tanıtımı yapılmakta ve sivil toplum çalışmaları yazınındaki önemi vurgulanmaktadır; ayrıca Türkçe ve İngilizce dilinde ortaya konulan çalışmalardan örnekler verilmek suretiyle çeşitli kullanımlar üzerinde durulmaktadır. Sivil toplum çalışmaları dahilinde yarı yapılandırılmış mülakatlar; sözlü tarih, yaşam öyküsü, kilit kişilerle mülakatlar (*key informant interviewing*) ve odak grup mülakatları (*focus group interviewing*) olarak dört ana şekilde sınıflandırılmaktadır (Blee ve Taylor, 2002). İkinci bölümde, sivil toplum ve zorunlu göç alanındaki saha çalışmasından yola çıkarak saha çalışmasını planlama, veri toplama ve verilerin işlenmesi ve son olarak analizi süreçleri detaylandırılmıştır. Araştırmacının rolü ve konumu/konumsallığı (*positionality*) nitel çalışmaların merkezinde yer alır ve araştırmanın tüm aşamalarını etkiler. Bu bağlamda, daha planlama aşamasında haritalandırma, katılımcıların tanımlanması ve belirlenmesi, katılımcılara erişim ve etik konusu oldukça önemlidir. Veri toplama aşamasında onay alınması, yakınlık kurma (*rapport*), mülakat sırasında soru tipolojileri, akış ve teknik konularına dikkat edilmesi ve düşünömsellik (*reflexivity*) meselelerine odaklanmak önem taşımaktadır. Verilerin işlenmesi ve analizi aşamasında ise araştırma süreçlerini tekrar gözden geçirmek ve araştırmacının rolü ve konumu/konumsallığı üzerinde tekrardan düşünmek, mülakat analizlerinin nasıl yapıldığına etki etmektedir. Sonuç bölümünde tüm tartışmaların kısa bir değerlendirmesi yapılmakta ve bu yöntemi kullanacak olan araştırmacıların sahadaki zorlukların üstesinden gelebilmeleri için öneriler sunulmaktadır.

2.SİVİL TOPLUM ÇALIŞMALARINDA YARI YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKATLAR

Nitel araştırmalarda yarı yapılandırılmış mülakat en yaygın veri toplama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mosley (2013), şartıcı bir şekilde sosyal bilimlerde mülakatların yaygın olarak kullanılmadığına vurgu yapmaktadır. Türkiye’de sivil toplum üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu ise nitel veri analizine dayanmakta ve vaka çalışmaları genellikle mülakat yöntemini kullanmaktadır. Bu bölüm yarı yapılandırılmış mülakat yöntemini tanımlamakta, sivil toplum çalışmalarında yöntemin önemine işaret ederek Türkiye’de sivil toplum üzerine yapılan çalışmaları yarı yapılandırılmış mülakatlar üzerinden sınıflandırmaktadır.

Mülakat en basit şekliyle “*amacı olan bir sohbet*” (Robson, 1993: 228) olarak tanımlanabilir. Mülakatlarda amaç konu hakkında bilgi toplamaktır. Sosyal bilimlerde araştırmacılar farklı amaçlar için mülakatları kullanabilir; teori oluşturma, anket tasarımı, yorumlama ve hipotez test etmek bu amaçlara örnek olarak verilebilir. Aşağıdaki çalışmalarda görüleceği gibi mülakatlar ya esas yöntem olarak ya da birkaç ampirik araçtan biri olarak kullanılabilirler. Nitel araştırmalarda, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde iki temel mülakat türünden bahsetmek mümkündür. Yapılandırılmamış mülakatta araştırmacı tek veya daha fazla soru sorabilir ve katılımcıyı serbest bırakarak mülakatı gerçekleştirebilir. Bu yönüyle mülakat, bir sohbete benzeme eğilimindedir. Bu makalenin konusu olan yarı yapılandırılmış mülakatta ise araştırmacı, açık uçlu sorulardan oluşan bir mülakat rehberi (*interview guide*) hazırlar ve bu sorular doğrultusunda mülakatı gerçekleştirir. Sorular genelde her katılımcıya sistematik ve tutarlı bir şekilde, bazen belirli bir sırayla sorulur, ancak eş zamanlı olarak görüşmecilere konunun dışına çıkma özgürlüğü de verilir; bunun anlamı bağlama göre araştırmacıların süreci yönetebileceğidir ve aslında hazırlanan standart soruların ötesinde bir araştırma yapmaları beklenmektedir (Lune ve Berg, 2017: 69). Görüşülen hedef kitleye bağlı olarak sorular farklı şekillerde çerçeveslendirilerek formüle edilebilir. Örneğin feminist örgütlerde genellikle hiyerarşik bir örgütlenme biçimi yoktur ve dolayısıyla da “liderler” yerine “feminist aktivistler” ya da “feminist gönüllüler” sözcüklerini kullanmak daha yerinde olacaktır. Ayrıca, mülakatın bağlamı ve kültürel farklılıklar da yarı yapılandırılmış mülakatlarda önemli rol oynayan faktörler arasında yer almaktadır.

Mülakat öncesinde, katılımcıdan izin alınarak görüşme kaydedilebilir. Takip niteliğindeki sorular da mülakatları daha net konumlandıracağı ve anlamlandıracağı için bu soruları mülakat sürecinde kullanmak elzemdir. Yarı yapılandırılmış mülakatın dikkate değer güçlü bir yönü, esnekliğe sahip ve etnografiye kıyasla daha düşük maliyetli olmasıdır. Son olarak, Bryman ve Bell'in (2019: 242) belirttiği üzere yarı yapılandırılmış mülakatlarda mülakat süreci, "görüşülen kişilerin sorunları ve olayları nasıl yorumladıklarını ve anlamlandırdıklarını ortaya çıkarmak için tasarlanmıştır". Tüm bu meseleleri aşağıdaki bölümde kendi saha çalışmamdan somut örneklerle daha derinlemesine anlatmaya çalışacağım.

Sivil toplum çalışmalarında, yarı yapılandırılmış mülakat yönteminin değerli katkılar sunduğu akademik yazında gösterilmiştir. Bu katkılar şöyle sıralanabilir: Geniş ve farklı kesimlerden grupları temsil eden üyelerin ve aktivistlerin motivasyonlarına ve perspektiflerine erişim sağlamak, gruplar tarafından yapılan açıklamaların anlamsal bağlamını kavramak, hem aktivistlerin sivil topluma katılımlarını nasıl değerlendirdikleri hem de sosyal dünyalarını nasıl gördükleri üzerinden anlam incelemesini mümkün kılmak, toplumsal hareket aktivizmi hakkında bütünsel bir bakış açısı geliştirmek, araştırmacıların kolektif ve bireysel kimliklerin inşasını anlamlandırmasına olanak sağlamak, insan unsurunu (*human agency*) analizin merkezine yerleştirmek ve mesajların sivil toplum üyeleri arasında nasıl algılandığının incelenmesine olanak tanımak (Blee ve Taylor, 2002: 93-97). Tüm bu akademik tartışmalar, sivil toplum çalışmalarında yarı yapılandırılmış mülakatların önemine ve potansiyeline dikkat çekmektedir. Bu katkılarının çeşitli boyutlarını, Türkiye'deki sivil toplum literatürü üzerine yaptığım aşağıdaki değerlendirmede görmek mümkündür.

Blee ve Taylor (2002) "*Toplumsal Hareketler Araştırmalarında Yarı Yapılandırılmış Mülakatlar*" isimli çalışmalarında yarı yapılandırılmış mülakatları sözlü tarih, yaşam öyküsü, kilit kişilerle mülakat ve odak grup mülakatları olmak üzere dört kategoride sınıflandırmaktadır. Bu bölümde, söz konusu sınıflandırmayı Türkiye'deki sivil toplum literatürü üzerinden yapmayı deneyeceğim. Amacım araştırmacılara yarı yapılandırılmış mülakatların çeşitlerini tanıtmak ve Türkiye'deki yazını bu sınıflandırmaya tabi tutmak olarak özetlenebilir. Ayrıca, ileride yapılacak çalışmaları çeşitlendirmek açısından da yarı yapılandırılmış mülakatların çok çeşitliliğini vurgulamak faydalı olacaktır.

Sözlü tarih, yarı yapılandırılmış mülakatları geçmişini yeniden keşfetmenin ve yeniden yorumlamanın bir aracı olarak görmektedir. Sözlü tarih mülakatları, aslında geleneksel tarih yöntemlerinde yazılı belgelerde "sessizleştirilmiş deneyimleri" göstermek ihtiyacından doğmuştur. Bu bağlamda araştırmacılar, sözlü tarih mülakatlarını mevcut toplumsal hareketlerin geçmiş dönemlerini veya geçmiş dönemlerin toplumsal hareketlerini anlamak ve feminist çalışmaların bir aracı olarak kullanırlar (Blee ve Taylor, 2002:102; Gluck ve Patai, 1991; Valocchi,2010). Türkiye yazınında, sözlü tarih mülakatları çoğunlukla kadın deneyimleri, cumhuriyet kurumlarında eğitim görmüş seçkinlerin deneyimleri, göç deneyimleri ve kimlik deneyimlerine odaklanmaktadır (Neyzi, 2010:447). Aynı zamanda kamusal alanda da bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin, Neyzi'nin (2010) işaret ettiği üzere, 1991 yılında Tarih Vakfı'nın kuruluşu ve İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi'nin ve Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın sözlü tarih mülakatları üzerine yaptığı projeler ve yayınladığı kitaplar, Türkiye'de sözlü tarih mülakatlarının gelişmesinde ve ön plana çıkmasında kilit rol oynamıştır.

Sivil toplum üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda Altan Arslan vd. (2021) yakın zamanda yayınlanan çalışması, sözlü tarih mülakatlarına örnek olarak gösterilebilir. Makalenin metodolojik kısmında yazarlar (2021:3-4) sözlü tarih yöntemini neden ve nasıl kullandıklarını açıklamıştır:

... sözlü tarih yöntemlerini kullanarak, kadınlara yönelik şiddetin bir bileşen olduğu Ocak 1998'de 4320 sayılı Aile Koruma Yasası'nın yürürlüğe girmesinden önceki yıllarda feminist mücadelelerde kilit aktörlerin katılımı ve karşılaştığı zorluklar hakkında bilgi verdi... Sözlü tarih yöntemi, mücadelenin ilk elden kayıtlarını kaydetmek için en uygun yöntemdi...Bununla birlikte, bu çalışma, bu feministler tarafından yaratılan benzersiz stratejilerin yanı sıra, kadına yönelik şiddetin gelişmesiyle ilgilenen ilgili hükümet organlarının tepkilerini, sorumluluklarını ve faaliyetlerini ifade etmek için sözlü tarih yöntemine de dayanmaktadır...Yarı yapılandırılmış mülakat soruları siyasi ortam ve 1980'den sonra hareketin gelişimi hakkında sorular sorarak

başladı ve katılımcıların hareketle ilgili kendi bakış açılarını yansıtılmaları teşvik edilmiştir. Yarı yapılandırılmış sorular araştırmacıların sadece cevaplar elde etmelerini değil aynı zamanda konuşmanın akışı içinde hangi soruların nasıl sorulacağını öğrenmelerini de sağladı.

Bu çalışma dahilinde ve Blee ve Taylor (2002:102) tarafından vurguladığı gibi “sözlü tarih mülakatları bireysel deneyimlerin hikayeleri aracılığıyla sosyal bağlamları anlamaya ve anlatılan hikayeler aracılığıyla geçmişe yönelik deneyimleri kavramaya çalışan bir köprüleme tekniği olarak” karşımıza çıkmaktadır.

Yaşam öyküsü mülakatı “...daha çok bireysel katılımcıların zaman içindeki aktivizm deneyimlerini anlamayı veya protestolar ve toplumsal hareketler gibi makro olaylar ile bireysel eylemler ve kimlikler arasındaki etkileşimi” (Blee ve Taylor, 2002:103) keşfetmeyi amaçlamaktadır. Linden ve Klandermas’ın (2007:185) ifade ettiği gibi yaşam öyküsü mülakatları zamanda yolculuk gibidir, görüşülen kişi ve araştırmacı geçmişe giderek katılımcının hayatının belirli bir bölümünü yeniden oluşturmaya çalışır. Türkiye’de özellikle kadın çalışmaları disiplini, kadınların yaşamına “içeriden” ve kendi deneyimlerinden bakmamızı sağlayan yaşam öyküleri yoluyla kadınların deneyimlerini başka kadınlara aktarabilmeyi sağlamıştır. Akal’ın (2011) “Kızıl Feministler” başlıklı kitabı bu türden çalışmalara bir örnek olarak gösterilebilir. Akal (2011), 1970’lerdeki İlerici Kadınlar Derneği’nin tarihini, hareketin içindeki kadınların anlatılarına başvurarak araştırmıştır. Akal’ın altını çizdiği bu önemli nokta, kuşaklar arası aktarım yoluyla birçok yaşam öyküsü mülakatının aynı zamanda ortak noktasıdır. Bu bağlamda yazar, Türkiyeli kadınların 1970’lerdeki faaliyetlerini, düşüncelerini ve duygularını aktarmak için dernek kurucuları ve şube başkanlarıyla mülakatlar gerçekleştirmiştir. Diğer yaşam öykülerinde olduğu gibi bu çalışmada da özellikle katılımcıların geçmişleriyle ilgili öyküleri anlatım şekilleri ve toplumsal hareketlere katılım ve dönemin diğer olaylarıyla bağlantıları dikkat çekicidir.

Yine bu öykülerin anlatısında feminist akademisyenlerin ve Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Kadın Dayanışma Vakfı ve Kadın Merkezi (KAMER) Vakfı gibi kadın örgütlerinin çalışmalarının önemli bir rolü vardır. Örneğin şiddet konusunda yapılan çok sayıdaki yaşam öyküsü ve anlatı derlemesi tarzı çalışma, STK’larının inisiyatifleriyle farklı kitlelere ulaşmış ve kadınların gözünden sessizleştirilmiş hikayeleri gün yüzüne çıkarmıştır. “Şiddete Karşı Anlatılar: Ayakta Kalma ve Dayanışma Deneyimleri” (Mor Çatı, 2009) kitabı, Çakır’ın (2011:524) aşağıdaki sözleriyle işaret ettiği üzere deneyim paylaşımı yoluyla alana büyük bir katkı sunmuştur:

Şiddete uğrayan kadınları kurbanlar olarak görmek yerine, şiddeti anlamak ve ona direnme biçimlerini ortaya koymak temel amaçtı. Bu kitapta, çeşitli mesleklerden feminist kadınlar, geçen yirmi yıl içinde Mor Çatı’nın kapısını çalan, sığınma evlerinde değişik sürelerde kalan kadınlarla görüşerek onların deneyimlerini aktarmışlar, böylece ortak belleğe katkıda bulunmuşlardır.

Tüm bu örneklerde görüldüğü gibi yaşam öyküsü mülakatları katılımcıları ve anlatıları hem çalışmanın öznesi hem de kuşaklar arası aktarıcı olarak görmekte ve feminist araştırmalarda sıkça kullanılmaktadır.

Etnografiden türeyen bir yöntem olarak kilit kişi mülakatları, “içerideki” anlayışa/bilgiye erişim sağlamak için kullanılmaktadır. Günümüzde kilit kişi mülakatları, hızlı bir şekilde veri toplamak için uygun maliyetli ve verimli bir “keşif tekniği” olarak nitelendirilmektedir ve katılımcılar konularından dolayı önemli bir bilgi kaynağı olarak algılanmaktadır. Kilit kişiler diğer katılımcılara göre daha ayrıcalıklı olarak kabul edilir ve genellikle konularından dolayı uzman bilgisine sahip oldukları için seçilirler. Kilit kişiler bağlama göre seçkinler, topluluk liderleri veya uzmanlar olabilir. Toplumsal hareketler literatürüne baktığımızda bu yöntemle araştırmacıların sosyal-psikolojik sorulara veya organizasyonel konulara odaklandığını görürüz (Blee ve Taylor, 2002: 105). Öte yandan kilit kişi mülakatlarını feminist analiz (*feminist analysis*) kullanarak inceleyen araştırmacılar ise kilit kişileri çevreleyen güç ve ayrıcalığın kilit kişi mülakatlarının istemeden daha az katılımcı ve çıkar ilişkilerini besleyen bir süreç yolu açabileceğini öne sürer (Lokot, 2021). Aşağıda saha çalışmasının planlanması kısmında (Bakınız bölüm 4.1.) daha detaylı anlatılacağı gibi kendi çalışmamda haritalanma stratejisinde kilit kişi mülakatları, sahayı tanımak ve “içerideki” bilgiye erişmek için sıkça kullandığım bir yöntem olmuştur. Burada amaç, zorunlu göç alanında sahadaki STK’ları ve kilit aktörleri ve ilişkiler ağını haritalandırmaktır. AB’nin çevre örgütlerinin üzerine olan etkisini incelediğim çalışmamda (Boşnak, 2016) ise kilit kişi mülakatlarını Türkiye’deki AB projelerinin STK’lar üzerindeki etkisini değerlendirirken kullanmıştım. Bu çalışmada özellikle AB projeleri koordinatörü veya proje sorumlusu ve/veya yürütülen AB projelerinde yer alan çalışan kişilerle mülakatlar gerçekleştirdim. Aynı zamanda AB Türkiye

Delegasyonu'nda sivil toplum ve çevre birimden sorumlu kişilerle de yarı yapılandırılmış uzman mülakatları yaptım. Uzman mülakatlarında niyetim AB'nin bakış açısını, araçlarını, hedeflerini ve programlarını anlamaktı. Kilit kişiler konularından dolayı hem AB adaylık sürecinin hem de proje sürecinin farklı aşamaları hakkında sağlayacakları bilgi bağlamında seçilerek araştırmada ilerlendi.

Odak grup mülakatları, küçük bir grupta, katılımcıların mevcut konuya ilişkin algılarını, duygularını, tutumlarını ve fikirlerini anlamak amacıyla titizlikle planlanan tartışmalardır (Barbour ve Kitzinger, 1999). Odak grup mülakatları yöntemi sadece katılımcıların herhangi bir konudaki düşünce ve tutumlarını öğrenmek için kullanılmaz, aynı zamanda bu düşünce ve tutumların arkasında yatan değerlerin, deneyimlerin, normların ve duyguların da keşfedilmesine olanak sağlar (Morgan, 1993). Sivil toplum çalışmalarına baktığımızda odak grup mülakatları her ne kadar diğer yöntemlere göre daha az kullanılsa da bu yöntemin alanda kullanımının giderek arttığını söyleyebiliriz. Mackreath ve Sağnıç (2017), Türkiye'deki sivil toplum ve Suriyeli mülteciler üzerine kaleme aldıkları saha gözlem raporunda Suriyelilerin varlığına sivil toplumun nasıl uyum sağladığını, sivil toplumdaki değişimi ve bu değişimin Suriyeliler ve Türk toplumu üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu raporda araştırmacılar, bire bir yapılan mülakatlara ek olarak odak grup mülakatları tekniğini kullanmışlardır. Aşağıda görüldüğü üzere, bu çalışmada geniş bir odak grup kullanmak farklı katılımcıların etkileşimini keşfetmek açısından faydalı olmuştur. Mackreath ve Sağnıç (2017:14) odak grup tasarımı ve uygulanmasının nasıl yapıldığını şu sözlerle anlatmaktadır:

Odak grup çalışması, İstanbul, Ankara, İzmir ve Gaziantep olmak üzere dört bölgede düzenlendi; her birine akademisyenler ve STK çalışanları dahil olmak üzere 12 ila 15 katılımcı iştirak etti. Odak grupları, büyük ölçüde moderatörün soruları ve araştırmacıların tasarladığı temalar etrafında yapılandırıldı ve görüşmeler akıcı geçti. Odak grupları, araştırmanın da kritik bir parçası olarak farklı gündem ve deneyimlere sahip katılımcılar arasındaki etkileşimi gözlemlemek, analiz etmek ve göze çarpan meseleleri kavramak açısından da faydalıydı.

Benzer bir şekilde Paker ve Keyman (2020) da *"Türkiye'de Devlet, Toplum ve Suriyeliler"* isimli çalışmalarında hak temelli bir yaklaşımın öneminin altını çizmekte ve sivil toplumun birlikte yaşamaya nasıl olanak sağladığı sorusu üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede, çalışma, odak grup yönteminin yarı yapılandırılmış mülakatlarla nasıl tamamladığını aşağıdaki şekilde ifade etmektedir (Paker ve Keyman, 2020:112):

... iki odak grup görüşmesi düzenlendi. Birinci odak grup Gaziantep'te Suriyeli erkeklerle, ikinci odak grup ise İstanbul'da Suriyeli kadınlarla düzenlenmiştir. Her iki grup da yaklaşık dokuz ila on katılımcıdan oluşuyordu. Bu odak grupları, yerel halk ve yeni gelenler [Suriyeliler] arasındaki günlük etkileşimleri anlamak için özellikle önemliydi.

Tüm bu örneklerde görüldüğü gibi odak grup mülakatları gruplar arasındaki etkileşimi anlamak ve gruplara özgü bakış açılarını yansıtmakta son derece kıymetli bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. İkinci örnek ise spesifik olarak kadınlara ve kadın bakış açısının önemine de dikkat çekmektedir.

3.YARI YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKATLAR NASIL YAPILIR? SAHADAN ÖRNEKLER

Bu bölümde yarı yapılandırılmış mülakatların nasıl yapıldığını ve mülakatta dikkat edilmesi gereken araştırma aşamalarını ve konularını kendi saha araştırmalarımdan üzerinden anlatacağım. Sivil toplum ve dönüşüm kavramı üzerine ilk kez doktora sürecimde düşünmeye başladım. Bu dönemde ilgimi çeken esas soru, Türkiye'de AB'nin sivil toplumu "nasıl" etkilediği sorusuydu. AB etkisini anlamak için sivil toplumun sayıca fazla ve aktif olduğu üç şehirde derinlemesine bir saha çalışması yaptım. Daha sonraki araştırmalarımda, sivil toplumun dönüşümü üzerine düşünmeye devam ettim. Yaşanan yerel ve küresel siyasi gelişmeler ve aktörler arasındaki etkileşim, çalışmalarımın odak noktası oldu. Örneğin Suriye krizi ve ardından Türkiye'de yaşanan toplumsal değişimler ve uluslararası kurumlar, devlet ve sivil aktörler arasındaki etkileşim, beni sivil toplum ve zorunlu göç üzerine sorular sormaya ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi anlamaya yönlendirdi. Böylece, sahaya inmeden bu ilişkiyi çözemeyeceğimi anladım. Çünkü bende merak uyandıran katılımcıların anlatıları, duyguları ve yorumlarıydı. Buradan yola çıkarak, Türkiye'deki zorunlu göç bağlamında STK'ların tepkisini (*civil society responses*) inceledim. Araştırma sorum, STK'ların zorunlu göçe "nasıl" tepki verdiği ve göçten "nasıl etkilendikleri" üzerine yoğunlaştı. Yarı yapılandırılmış mülakatları Türkiye'deki sivil toplumun deneyimlerini, motivasyonlarını ve fikirlerini, diğer bir deyişle, sivil toplumun bakış açısını anlamak için kullandım.

Saha çalışması, araştırmamın en öğretici ve dönüştürücü kısmı oldu. Saha çalışması, yeni bilgiye ulaşmanın yanında araştırmamın sonraki aşamalarında kendimi sorguladığım, düşüncelerimi yeniden gözden geçirdiğim ve tuttuğum saha günlüğü sayesinde resmin derinliğini ve bütünü gördüğüm bir olgunlaşma süreciydi. Bunun yanında sahada planlamanın, deneyimin ve esnekliğin araştırmacı açısından önemi büyüktü. Mülakat, katılımcılarla birlikte düşünüp çözümlendiğim ve “bilginin ortak yaratıcıları” olduğumuzun anlaşılması açısından aydınlatıcı bir süreç oldu. Hem mülakat hem de verilerin analizi aşamasında, araştırmacının rolü ve konumu hakkında çokça düşündüm. Aslında zorunlu göç üzerine olan araştırmam toplumsal cinsiyet tartışmaları ile doğrudan bağlantılı olmasa da tüm araştırma süreci feminist bir araştırmacı olarak feminist metodoloji ve feminist araştırma etiğinden etkilenmemle yakından ilişkiliydi. Feminist metodoloji sadece akademik çalışmaların kalitesine değil aynı zamanda da araştırmadan elde edilen normatif anlamlandırmalara ve araştırmamın etkisine dolayısıyla sürecin dönüştürücü gücüne de dikkat çeker (Ackerly ve True, 2010). Buna göre feminist araştırma ve feminist araştırma etiği tüm süreçlerde eleştirel ve reflektif yaklaşımı beraberinde getirir. Araştırmacının kendini konumlandırması ve toplumsal güç dinamiklerini değerlendirmesi, eşitsiz güç ilişkilerini gözden geçirmesi ve dışlanan grupları özne haline getirmesi büyük önem taşımaktadır. Son olarak verilerin işlenmesi ve analizi safhası ise bilgi üretim sürecinin hem en zor hem de en öğretici ve yaratıcı kısımlarından biri oldu.

Araştırmacının konumu/konumsallığını aslında araştırmamın her aşamasında (saha çalışmasından önce, saha çalışması süresince ve saha çalışmasından sonra) düşünmemiz gerekmektedir ve bu konu araştırmamın diğer tüm meseleleri ile bağlantılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakatlarda araştırmacı ve katılımcı mülakat sürecini birlikte şekillendirerek bilgiyi ortak üretirler. Bu bilgi üretimi, araştırma sürecinde bizzat araştırmacının oynadığı rol ile mümkündür. Bu rol aşağıda detaylı olarak anlatılacağı üzere araştırmamın farklı aşamalarında araştırmacının konumunu gözden geçirmesi, farkında olması ve rolü üzerine derinlemesine düşünmesi, kısacası, konumsallığı ile ilişkilidir. Görüşmecinin konumu bilgi üretim sürecinin tüm aşamalarını şu şekilde etkiler: Araştırma sorusunu, örneklem seçimini ve erişimini, mülakat sürecini, verilerin kaydedilmesini ve toplanan verilerin yorumlanması. Araştırmacının kimliği, güç dinamikleri, ayrıcalıklar ve önyargılar araştırmacı ve mülakatın yapıldığı kişi arasındaki ilişkiyi etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Araştırmacının belirli siyasi görüşlere sahip olduğu varsayıldığında, bazı topluluklara erişim sağlamakta zorluk çekebilir (Mosley, 2013: 12). Örneğin, saha çalışmamda göçmen ve/veya mülteci yanlısı insani yardım hedefleyen STK'lara erişmeye çalışırken ve mülakat yaparken, göçmen ve/veya mülteci yanlısı hak temelli STK'lara kıyasla daha büyük engellerle karşılaştım. Bunun nedeni, alanda çalışan muhafazakâr olmayan bir kadın akademisyen olmamdan dolayı çoğu zaman onların görüşlerine katılmadığım varsayımıydı. Bu durumunun kaçınılmazlığının farkında olunması önemlidir. MacLean (2013) konumsallığın güç dinamikleri ile nasıl ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, MacLean araştırmacı ve araçlar (*interlocutor*) arasında işbirliğine dayanan bir ilişkinin kurulmasının sadece araştırmacının erişimini kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda teorik kaliteyi de iyileştirebileceğini de vurgulamaktadır. Dolayısıyla, araştırmada tüm bu konuların dikkate alınması ve araştırma sürecine dahil edilmesi son derece önemlidir. Aşağıdaki bölümde, saha çalışmam üzerinden temel meseleleri ve zorlukları anlatarak yarı yapılandırılmış mülakatları ele alacağım.

3.1.Saha Çalışmasının Planlaması ve İçeriği

Araştırmalarımnda saha çalışmasını planlarken sıkça kullandığım strateji haritalandırma olmuştur. Bu yöntemle araştırmacı saha çalışmasına başlamadan önce sahayı bir şekilde detaylı olarak anlamaya çalışır ve sahadaki ana aktörleri ve konuları belirler. Feyduk ve Zentai (2019)'ın da belirttiği gibi haritalandırmada kullanılacak yöntemlerden birisi sahadaki kilit aktörlerle ve akademisyenlerle birkaç açılımcı uzman mülakatı (*exploratory expert interviews*) yapmaktır. Açılımcı uzman mülakatları, bilinmeyen veya çok az bilinen alanlarda bilgi edinmek için kullanılan mülakatlardır. Örneğin göç üzerine yaptığım araştırmamda sahaya ilk önce Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) ve göç alanında yoğunlaşan araştırma merkezleri ile açılımcı uzman mülakatları yaparak başladım. Daha sonra ise alandaki akademisyenlerle sahadaki STK'ları belirlemek için açılımcı uzman mülakatları yapmaya devam ettim. Bu mülakatlarda amacım, göç alanındaki öncül STK'ları tespit etmektir. Uzmanlarla yaptığım mülakatlar hem sahayı tanımamda hem de katılımcılara erişmemde önemli bir rol oynadı. Sivil toplum üzerine olan çalışmalarda bu strateji sahanın önemli bir aşamasıdır (Biehl ve Aslan, 2021; Boşnak, 2021). Sivil toplum araştırmalarında haritalandırma sırasında ilk aşamada STGM ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Araştırma Merkezi gibi kurumlarla iletişime geçmek, alanı tanımada ve kilit aktörlerin tespit edilmesinde

araştırmacıya yardımcı olacaktır. Haritalandırma stratejisinin mülakat sorularının konularının belirlenmesi, aktörler arasındaki etkileşim alanlarına yönlendirmesi, yapılan mülakatlara farklı perspektiften bakılması ve “araştırmacı ve saha arasında daha anlamlı bir bağ kurulması” konusunda çok sayıda avantajları vardır (Feyduk ve Zentai, 2019: 214).

Sivil toplumun tanımlanması ve örneklem dahilinde belirlenmesi/seçimi tüm araştırma sürecini ve sonuçlarını etkileyen bir aşamadır. Sivil toplum tanımı teorik çerçeveye ve araştırma sorusuna göre belirlenmekte ve araştırmanın sınırları çizilmektedir. Sivil toplumun tanımı ve literatür taraması sonrası temel kavramların netleştirilmesi sonrasında ampirik olarak çalışma alanını şekillendirir. Kuramsal çerçeveye göre sivil toplum kavramı belirlenir ve sivil toplum çalışmalarındaki araştırmacılar çalıştığı alana göre seçtiği kriterlerle sahanın kapsamını oluşturur. Örneğin Boşnak (2016) sivil toplumun Avrupalılaştırma ve Avrupalılaştırmadan uzaklaşmayı incelediği çalışmada çevre STK’larına odaklanmıştır. Bu çalışmada sivil toplum, çevre STK’ları olarak tanımlanmaktadır. Kaliber (2016) ise Avrupalılaştırmanın etkilerini anlamaya çalıştığı araştırmasında sivil toplumu Türkiye’de Kürt sorunu konusunda çalışan ve siyasal olarak aktif olan sivil toplum olarak tanımlamaktadır. Sivil toplum çalışmalarında sivil toplum kavramının belirlenmesi sonra sahadaki katılımcıların seçilmesi gerekmektedir. Bu aşamada araştırmacılar çalışma sorusuna ve amacına göre farklı kriterler oluşturabilirler. Sivil toplum ve göç üzerine olan kendi çalışmamda (Boşnak, 2021), katılımcıları belirlemek için beş farklı kriter kullandım. Bu çalışmada STK’lar, “(i) öncelikli çalışma alanları [göçmen ve/veya mülteci ilgili çalışma alanları]; (ii) kurumsallaştırma derecesi [resmi ve gayri resmi]; (iii) kendini tanımlama [inanç temelli/insani örgütlenmeye karşı hak temelli örgütlenme]; (iv) bağlantılar [kamu kurumları, devlet dışı aktörler ve uluslararası aktörler] ve (v) etki alanı ve kamusal tartışmalarda görünürlük” olarak belirlenmiştir (Boşnak, 2021: 305). Biehl ve Aslan (2021), çevre ve göç alanında çalışan STK’larda toplumsal cinsiyetin kavramsallaştırılmasını ve toplumsal cinsiyet duyarlılığını araştırmıştır. Çevre ve göç alanında çalışan STK’larda görüşülecek kuruluşlar iki aşamada seçilmiştir ve ilk aşamada aşağıdaki kriterler kullanılmıştır (Biehl ve Aslan, 2021:20):

Hak temelli çalışmalar ve hak savunuculuğu yapılıyor olması, proje temelli çalışıyor ise konuyla ilgili yürütülen projelerin aktif olması ve/veya yakın zamana kadar devamlılığının olması, savunuculuk temelli çalışıyor ise yapılan faaliyetlerin halihazırda aktif olması ve/veya yakın zamana kadar devamlılığının olması ve kuruluş misyonunda kadın ve/veya LGBTI+ örgütlenmesi olarak tanımlanmaması.

İkinci aşamada ise toplumsal cinsiyet farkındalığı/eşitliği temelinde güncel aktivite ve/veya projeler yürütüyor olması ve sivil toplumun çeşitliliğini mikro ölçekte yansıtmaları iki temel kriter olarak göz önüne alınmıştır.

Sivil toplum çalışmalarında örnekleme stratejisinin temeli olarak kullanılabilir erişilebilir bir mülakat listesi yoktur; bu nedenle, mülakat yöntemini kullanırken görüşülecek kurumların ve kişilerin seçimi ve erişimi temel bir zorluktur. Ayrıca aşağıda anlatıldığı gibi görüşülen kişideki etkileri ve erişim meselesinin etik açısından düşünülmesi ve tasarlanması da elzemdir. Görüşülecek STK’lar seçildikten sonra araştırmacı, araştırma sorusuna göre kurumların ve katılımcıların listesini hazırlar. Potansiyel katılımcılar belirlendikten sonra farklı stratejiler kullanılabilir. Eğer araştırmacı daha önce sahada araştırma yapmışsa önceden var olan kişisel bağlantılarını kullanabilir. Örneğin göç üzerine olan çalışmamda doktora sürecinde kurduğum bağlantılardan yaralandım. Diğer bir yöntem ise aracı kurum ve/veya kişiler aracılığıyla katılımcılara erişim sağlamaktır. Yukarıda belirtildiği gibi STGM gibi tanınmış, güvenilir ve geniş ağlara sahip kuruluşlar bağlantıları üzerinden erişimi kolaylaştırabilirler. Görüşmecilerle önceden var olan hiçbir bağlantımın olmadığı durumlarda ise üniversite hesabımdan bir e-posta gönderdim. Bu ilk yaklaşım kişiselleştirilmiş bir giriş mesajı (*personalised hook*) ile başladı (örneğin alandaki çalışmalarına veya tamamladıkları projenin alan için önemine işaret ettim, basında çıkmış herhangi bir yazıları varsa ona referans verdim ve çalışmalarımı nasıl kesiştiğini anlattım) ve çalışmamın amacının özetini, mülakat yapmak istediğim konuların başlıklarını ve görüşmeci için uygun olan her yerde ve zamanda buluşma teklifimi ilettim.

Mülakatlar tamamen gönüllülük ilkesine dayandığı için araştırmacının esneklik göstermesi çok önemlidir. Araştırmamın etik kurul onaylı olduğunu belirtmek, ilk aşamada araştırmacı ve görüşmeci arasında bir güven ortamının geliştirilmesinde rol oynamıştır. Geri dönüş almadığım e-postalara, bir süre bekledikten sonra,

kurumsal telefon aracılığı ile ulaştım ve önceden gönderdiğim e-posta içeriği üzerinden iletişim kurmaya çalıştım. Mülakattan bir gün önce ise tekrar iletişime geçerek zaman ve yeri teyit ettim. Buna rağmen saha sürecindeki mülakatlarda aksaklıklar da yaşandı. Bu gibi durumlarda görüşmeci ile iletişimi koparmamak ve en erken zamanda tekrar randevu talep etmek önemlidir. Bazı görüşmecilere ise erişmek hiç mümkün olmadı. Örneğin zorunlu göç üzerine olan araştırmamda savunmasız ve dezavantajlı görülen toplumsal gruplar üzerine çalışan bir STK'ya, kendileriyle iletişime geçmeme rağmen ulaşamadım.

Yarı yapılandırılmış mülakatlarda araştırmacı, daha planlama aşamasında üzerinde detaylı çalışılmış ve açık uçlu sorulardan oluşan bir mülakat rehberi (*interview guide*) hazırlar. Aslında, mülakat rehberi, ele alınacak konuların veya sorulacak soruların ayrıntılı bir listesidir. Bu rehber hazırlanırken araştırma sorusu ve araştırma yaklaşımı belirleyici bir rol oynamaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakatta araştırmacılar soruları düzenli bir akış içerisinde sorar; fakat soruların sıralamasında ve ifadelendirilmesinde değişiklikler yapılabilir. Yarı yapılandırılmış mülakatlarda önemli olan, katılımcılar tarafından işaret edilen konuları açmak ve bakış açılarını ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle, mülakat rehberi çok spesifik ve yönlendirici sorular da içermemelidir. Mülakat rehberinde, mülakat sorularını genel, konuya özel ve kapatma soruları olmak üzere üç temel gruba ayırabiliriz. Genel sorular daha fazla giriş sorularından oluşur ve katılımcıyı mülakata hazırlamak ve buzları eritmek için (*breaking ice*) kullanılır. Genel sorular dahilinde katılımcı hakkında temel bilgileri (örneğin isim, yaş, cinsiyet, eğitim vb.) ve kişiye özel deneyimleri içeren sorular sormak hem mülakat hem de analiz aşamasında katılımcı ve araştırma sorusu arasında ilişkiler kurulmasında (verilerin yorumlanmasında) ve katılımcıların bağlamları hakkında bilgi edinilmesinde yararlıdır. Konuya özel sorular, esas araştırma sorusuna ve alt araştırma sorularının konularına odaklanır ve bunlar takip sorularını (*follow up questions*) da içermektedir. Takip soruları konuları detaylandırmak, açmak ve katılımcıyı anlamak için tasarlanan sorulardır ve araştırmacı bu süreçte aktif bir rol oynar. Kapatma soruları ise katılımcıya konuyla ilgili tekrar bir değerlendirme yapması için fırsat vererek eklemek istediği konuların ve önerilerin üzerinde yoğunlaşır. Mülakat rehberinin saha çalışmasına başlamadan önce hazırlanması ve etik kurul onayına sunulması gerekmektedir. Mülakat rehberi, aşağıda da anlatılacağı gibi mülakatin akışına göre ve birkaç mülakattan sonra tekrar yapılandırılabilir.

Saha çalışmasından önce en önemli aşamalardan biri, etik konuların derinlemesine düşünülmesi ve bu konuların araştırmanın her aşamasına yansıtılması aşamasıdır. Etik araştırmalar “zarar vermeme” prensibi üzerine kurulur ve katılımcılardan bilgi toplamayı gerektiren tüm araştırmalar Üniversite Etik Kurulu incelemesine tabidir. McMullin'e (2021) göre “Etik nitel araştırma yapmak, araştırmacıdan şeffaflık standartlarını sağlanması, bilgilendirilmiş onam, gizlilik ve araştırmadan elde edilen verilerin korunması anlamına gelir.” Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021:56) etik konuların sadece kurumsal gerekliliklerden birisi olmadığını aynı zamanda “...‘zarar vermeme’yi bir minimum kriter olarak görüp; ‘sosyal adalet’, ‘saygı’ gibi kavramlar[a]” da vurgu yaptığını ifade etmektedir. Bu vurgu, normatif değerlere ve mesleki etiğin gerekliliklerine ve önemine dikkat çekmektedir. MacLean (2013) ise araştırmacıların katılımcılarla olan ilişkisinin dikkatlice gözden geçirilmesi gerektiğini ve siyaset bilimcilerin daha “katılımcı” bir yönde ilerlemeyi düşünmeleri gerektiğini öne sürmektedir. McMullin (2021) araştırma öncesinde ve esnasında uygulamadaki etiği ön plana çıkarırken MacLean (2013) ve Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021) normatif etiğin önemine de dikkat çekmektedir.

Üniversite Etik Kurulu, etik davranış ve şeffaflık standartlarını belirlemektedir. Araştırmaların çalışmaya başlamadan önce Etik Kurulu onayından geçmiş olması zorunluluk arz eder. Etik Kurulu Başvuru Formunda araştırmacının kişisel bilgileri, araştırmasının özeti ve saha çalışmasının detaylandırılması yer almaktadır. (Yarı yapılandırılmış) mülakatlara katılanlar için risk, genellikle gizlilikle ilgili duyulabilecek endişelerle ilgilidir. Dolayısıyla Etik Kurulu da başvuru araştırmasında gizliliğin korunmasına öncelik vermektedir. Etik kurula sunulacak çalışmalar dahilinde, mülakat rehberinin yanı sıra yazılı onam formunun da verilmesi gerekmektedir. Bilgilendirmiş onam, katılımcılar açısından yürütülen araştırmanın amacının yanı sıra katılımlarından kaynaklı kendilerine yönelik riskleri ve faydaları anladıklarını ortaya koymaktadır. Sivil toplum çalışmalarında kapalı toplumlarda ve özellikle günümüzde bazı ülkelerde demokratik gerilemenin yaşandığı dönemlerde, muhalefet ile ilişkilendirilen STK'lar ve aktivistler ile olan araştırmalarda, gizliliğin sağlanması esastır. Kendi çalışmamda ve Etik Kurulu başvurusunda önerdiğim metot, örnekleme oluşturan katılımcıların doğrudan kimliği hakkında en az bilgiyi yansıtan numaralandırma yöntemi olmuştur. Numaralandırma araştırmada katılımcı listesini numara, konum ve mülakat tarihi bilgilerine göre ayıran bir yöntemdir ve genelde çalışmanın ek kısmında verilir (Boşnak,

2021: 314-315). Metodoloji kısmında da ifade ettiğim üzere makalede kullanılan alıntılar gizliliği sağlamak amacıyla kuruluşlara göre numaralandırılmıştır; ancak görüşülen kişilerin ve kuruluşların isimleri verilmemiştir (Boşnak, 2021:305). Bilgilendirilmiş onamda kişisel verilerin gelecekte nasıl kullanılacağı, katılımın tamamen gönüllülük ilkesi esasına dayandığı, araştırmacının mülakattan elde edilen verilerin kullanılmasına izin verildiği ve istenmemesi durumunda kesinlikle verilerin kullanılmayacağı ve araştırmadan geri çekilme hakkının olduğu, elde edilen bilgiler kullanılırken katılımcının isim veya işlevle tanımlanmayacağı kesin garantisini verir. Bilgilendirilmiş onam, yazılı ve/veya sözlü yapılabilir. Yazılı onamda, onam formu katılımcı ve araştırmacı tarafından ortak olarak imzalanır ve araştırmacıya bu formun bir kopyası verilir. Bazı durumlarda araştırmacılar sözlü onama da ihtiyaç duyarlar. Brooks'un (2013) belirttiği gibi onay alma prosedürleri araştırma ortamına göre değişmektedir; örneğin, tam okur yazar olmayan katılımcılar genellikle yazılı değil sözlü onay verirler. Ayrıca, katılımcıların gizlilikten endişe duyabildiği durumlarda sözlü onam katılımı artırabilir (Mosley, 2013). Araştırmacının rolü ve konumu/ konumsallığı, makalenin diğer iki bölümünde de tartışılacağı üzere, henüz planlama aşamasından düşünülmesi gereken ve hem mülakat sürecine ilişkin hem de verilerin analiz kısmını etkileyen etik açıdan kritik bir konudur.

3.2.Saha Çalışması

Saha çalışması sırasında dikkat edilecek ilk mesele, ideal olarak ikiden fazla mülakatın aynı gün içerisinde yer almamasıdır. Siyaset bilimindeki araştırmacılar, etnografik çalışmalara nazaran sahada daha az zaman harcarlar ve saha çalışmasını buna göre tasarlarlar. Ancak anlatılacağı üzere yarı yapılandırılmış mülakatlar katılımcı ve araştırmacının bilgi üretim sürecini birlikte şekillendirdiği ve zaman zaman aktif katılımını gerektiren süreçlerdir. Bu ise esasında iyi bir dinleyici olmanın ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Bundan dolayı, aynı gün içerisinde iki veya üç mülakattan daha fazla mülakat yapmak önerilmemektedir. Sahada yapılan ilk mülakat hem deneysel hem de öğretici niteliktedir. Özellikle genç araştırmacıların ilk mülakatları bu açıdan çok kıymetlidir. Benim kendi saha çalışmalarımın deneyimlediğim, görüşmeye zamanında gitmek ve mülakata gitmeden önce soruların gözden geçirilmesinin ve hazırlanmasının mülakat sürecindeki olumlu etkisi önem arz etmektedir. Mülakata başlamadan önce araştırmacı kendisini tanıtır ve araştırmanın içeriği hakkında tekrar kısa bilgi verir. Araştırmacının yazılı ve/veya sözlü onam alması mülakata başlamadan önce yapılmalıdır. Kendi çalışmalarımın yazılı onam formunu katılımcılara vermeyi ve imzalandıktan sonra kopyasını almayı tercih ediyorum. Yine katılımcıların soruları cevaplamama haklarının olduğunu hem katılımcılara erişirken hem de mülakata başlamadan önce katılımcılara hatırlatıyorum. Mülakata başlamadan önce ses kaydı almak için izin alarak, istemedikleri hiçbir veriyi kullanmayacağımın altını çiziyorum. Eğer mülakat süresince herhangi bir sorudan veya konudan rahatsızlık duyulursa da mülakattan tamamen çekilme haklarının olduğunu ve bilgilerin kullanılmayacağını belirtiyorum. Bu safha, aşağıda daha detaylı anlatacağım yakınlık kurmada da belirleyici olmaktadır.

Nitel araştırmalarda katılımcılarla yakınlık kurma genellikle güvenilir veriler üretmek için önemli bir ön koşul olarak görülür. Özellikle eleştirel etnografik çalışmaların temelinde yatan ve sosyal bilimlerde nitel araştırmalara yön veren yakınlık kurma, bilgi üretim sürecinin her aşamasını etkilemektedir. Sherif'in (2001: 437) ifade ettiği gibi bilginin tarihsel ve toplumsal bağlamda bireyler tarafından üretildiğinin kavranması egemen hale gelmiştir ve süreç ve sonuç hakkındaki tartışmalar politik ve kişisel deneyimlerle şekillenmiştir. Artan farkındalığın ve yakınlık kurmanın merkezinde olan -araştırmacı ve katılımcı arasındaki ayrım, ilişkilerin kuruluş biçimi ve güç dinamikleri gibi- konuların araştırmadaki etkisinin önemine dikkat çekmiştir. Bundan dolayı, araştırmacının ve katılımcının karşılıklı beklentilerinin metodolojik ve etik nedenlerle netleştirilmesi ve aralarında güven tesis edilmesi büyük önem taşımaktadır. Kendi deneyimimden yola çıkarak, açık uçlu sorular sormanın, araştırmacı ve katılımcı arasındaki diyalogu derinleştirdiğini ve yakınlaştırdığını gözlemlediğimi söyleyebilirim. Ayrıca kendi çalışmalarım ve katılımcı arasında köprüler kurmak ve ortak noktaları vurgulamak mülakat süresinde etkili olmuştur.

Mülakat sürecine başladığımda, mülakat rehberindeki sorular ışığında daha açık sorular sormaya özen gösterdim ve serbest bir akış takip ettiğim söylenebilir. Mülakat mekânı katılımcının kendisini rahat hissetmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden katılımcıların tercih ettiği yerlerde mülakata gittim. Mülakatların çoğu STK merkezlerinde gerçekleşti. Bazı durumlarda ise aktivistlerin kendi tercihleri doğrultusunda mülakatları kafelerde gerçekleştirdim. Ancak yine de çok kalabalık mekanlardan kaçınmaya çalıştım. Mülakatlarımda çoğu katılımcının izniyle kayda alındı. Bu yüzden de mekânın rahat ve kalabalık olmaması son derece önemliydi. Mülakatları kaydetmek, daha sonra deşifresini yapmak ve resmin bütününe görmek açısından çok öğreticiydi. Aynı zamanda

katılımcıların anlatıları ve konuları nasıl anlattıkları da araştırmanın yönünü ve içeriğini belirlemektedir. Dolayısıyla kayıt alındığı zamanlarda ses tonu, vücut dili ve tepkileri yakalamak sadece anlatılara odaklanmak not almaya göre daha işlevsel hale geldi. Bazı durumlarda ise kayıt değil ama notlar almayı tercih ettim. Örneğin katılımcının kendisini rahat hissetmediği ve baskı hissettiği durumlarda not almak etkileşimimiz açısından önemliydi. Son dönemlerde hem daralan alan tartışmaları hem de göç alanında artan güvenlikleştirme politikaları ve söylemleri sonucunda hak temelli örgütlere yönelik giderek artan baskı, bu örgütlerle olan mülakatlarımda not almanın zaman zaman daha doğru olacağı izlenimini verdi.

Araştırmalarımda mülakat soruları açılış soruları ile başladı. Örneğin, “Kısaca kendinizi tanıtır mısınız ve kişisel sivil toplum geçmişinizi anlatır mısınız?” gibi sorular yukarıdaki bölümde belirtildiği üzere hem mülakata başlamak hem de katılımcıyı uygun bağlama yerleştirmek açısından anlamlıydı. Konuya özel ve takip soruları araştırma sorusu çerçevesinde sorulan soru niteliğindedir ve bu soruların amacı konu hakkında bilgi edinmektir. Örneğin, “Değişen siyasal konjonktür çalışmalarınızı nasıl etkiliyor?” sorusunu sorduktan sonra “Mobilizasyonunuzda ve stratejilerinizde bir değişiklik oldu mu?” sorusunu takip sorusu olarak sordum. İlk soru konuya özel genel bir değerlendirme sunulmasını teşvik ederken, ikinci soru ise mülakat sırasında elde etmeyi amaçladığım bilgiler üzerinde durarak, katılımcının cevabı detaylandırmasını sağlamıştır. Bazı durumlarda mülakatın akışına göre mülakat rehberi dışındaki sorulara da odaklandım. Burada Kvale (1996)’in de önerdiği gibi daha fazla açıklamayı teşvik etmek için cevaptaki kilit sözcükleri tekrarladım. Katılımcılardan birisi mülakatta Suriyeli STK’ların sosyoekonomik entegrasyondaki potansiyelinden bahsettiğinde, bunun üzerine, katılımcının açmasını istediğim konu olan “sosyo-ekonomik entegrasyon” konusunu sordum. Bu ilerleme katılımcının sosyo-ekonomik entegrasyon üzerine ayrıntılı bir cevap vermesini sağladı. Kapanış sorularında ise katılımcının eklemek istediği noktalara ve görüşmemi tavsiye edebilecekleri kurumlar üzerine olan sorulara yoğunlaştım.

Kartopu örneklem (*snowballing sampling*), önceki katılımcıların tavsiyelerine göre yeni temas noktalarını belirleyerek katılımcılara erişmek konusunda çok etkilidir. Saha çalışmamda özellikle sınırlı zaman geçirdiğim şehirlerde hızlı bir şekilde yerel dinamikleri kavramama ve önemli aktörleri anlamama yardımcı oldu. Örneğin Gaziantep’teki mülakatlarda kartopu örneklem kullanmış olmam hem yeni ve Gaziantep özelinde etkin katılımcılara erişmemi hem de “güvenilir kişiler aracılığıyla” yaptığım mülakatlar sayesinde hassas konuları konuşmamız dolayısıyla aramızdaki güven ilişkisinin inşa edilmesini ve yakınlık kurmamızı sağladı. Nitel araştırma yürütürken örneklem büyüklüğü- “kaç mülakat yapılması veya mülakatları ne zaman sonlandırılması gerekir?” sorusu duruma göre birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterir. Burada araştırmanın hedefleri, araştırma topluluğu, mevcut zaman ve kaynaklar etkili olmaktadır. Bu bağlamda, nitel araştırmalarda düşünülmesi gereken ve akademik yazında sıkça vurgulanan en önemli etken doyum kavramıdır (*the concept of saturation*). Doyum kavramı veri toplama sürecinin artık yeni veya ilgili veriler sunmadığı nokta olarak tanımlanır (Dworkin, 2012). Saha çalışmalarımda, araştırma doyum noktasına erişinceye kadar mülakat yapmaya devam ediyorum ve katılımcılar farklı cevaplar verdiği sürece aynı soruları soruyorum. Yanıtlar benzer aralığa ulaştığında ve yeni veri elde edilmediğinde mülakatlarımı sonlandırıyorum.

Mülakat süresince yaşadığım zorluklardan birisi katılımcıyı araştırma sorusuna çekmek ve odaklanmasını sağlamak oldu. Bunun için soruları tekrar çerçeveleştirerek sordum ve odak noktamıza takip sorularıyla geri dönmeye çalıştım. Bir diğer zorluk ise katılımcı ve bağlam açısından hassas konularla karşılaştığımda yaşadığım zorluklar oldu. Hassas anlarda araştırmacı ve katılımcı arasındaki “sınırları” korumanın güçlüğü söz konusudur. Böyle zamanlarda sorular arasında anlık ara verip konuşmaya devam etmek isterlerse dinlemeyi ama istemezlerse başka sorulara geçmeyi ve diledikleri taktirde mülakatı sonlandırabileceğimizi hatırlattım. Bu durumu özellikle kadın mülteciler ve gönüllülerin savaş ve şiddet anlatılarında sıklıkla yaşadım. Sanırım kendi ülkemde, Kıbrıs’ta, savaşın izlerini yaşayarak büyümüş olmak, daha sonra başka bir ülkeye göç etmek ve bir feminist araştırmacı olarak barışa duyduğum tutku ve özlem çokça empati yapabilmemi sağlamada büyük katkı sundu. Araştırmama bu “farkındalık” ile devam ettim. Burada feminist bir araştırmacı olmak epistemolojik olarak kadınları ve dışlanan grupları görünür kılmayı ve seslerini duyurmayı hedefleyen bir pratik olarak kendini göstermektedir. Aslında tam da feminist epistemolojinin vurguladığı gibi, “bilgi güçtür” ve bu nedenle araştırma politik bir eylemdir (Ackerly ve True, 2010).

Düşünümsellik, araştırma boyunca araştırmacı tarafından kendi eylem ve düşüncelerini ve bunların sonuçları nasıl etkileyebileceği hakkında değerlendirme yapılması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, düşünümsellik, “verilerin, verilerin toplandığı koşulların, sahadaki ilişkilerin ve araştırmacının konumlanmasının eleştirel olarak sorgulanması” (Feyduk ve Zentai, 2019: 214) demektir. Tüm bu tanımların temelinde ise “farkındalık” yer almaktadır. Bu bağlamda Erdoğan ve Uyan-Semerci’nin (2021) de işaret ettiği gibi farkındalık, tüm araştırma süreci boyunca dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Araştırma sürecinde araştırmacının “...kendisinin deneyimlere, önyargılara, beklentiler ve siyasi görüşe sahip olduğu bir insan olduğunu hem kendisine hem de okuyucularına hatırlatması, sahte bir nesnellik ve bilimsellik iddiasından çok daha yararlı olur” (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021:47). Kendi araştırmalarımda özellikle analiz aşamasında özdeş düşünümselliğe çok ihtiyaç duyulduğuna inanarak hareket ettim. Bu nedenden dolayı, doktora çalışmamdaki süreçte saha çalışması boyunca bir saha günlüğü tuttum. Bu pratik sonraki çalışmalarına bakış açımı çok etkiledi ve benim üzerimde dönüştürücü bir etkisi oldu. Daha sonraki araştırmalarımda da saha günlüğüne benzer sayılabilecek daha kısa saha notları tuttum. Saha günlüğü veya saha notları, mülakat notlarından farklı olarak araştırmacının mülakat ortamlarını ve sahada yaşadığı karşılaşmaları kaleme aldığı ve koşulları kendi perspektifinden anlattığı ve izlenimlerini değerlendirdiği yazılardır. Saha günlüğü veya notları saha ortamını ve şartlarını, mülakatın nasıl geçtiğini, mülakat mekânlarını ve görüşülen kişiler ile ilişkisini ve duygusal ve pratik zorlukları araştırmacının gözünden yansıtmaktadır. Düşünümsellik sadece dönüştürücü ve aydınlatıcı değildir; aynı zamanda araştırmacının konumsallığı ile de yakından ilişkilidir.

3.3.Saha Çalışması Sonrası

Nitel çalışmalarda deşifre, kaydedilmiş sesin belirli bir olayı analiz etmek ve yorumlamak için kullanılabilir yazılı bir forma dönüştürülmesini ifade etmektedir. McMullin’in (2021) belirttiği ettiği gibi “Üçüncü sektör çalışmalarında, kayıtlar en yaygın olarak mülakatlarda ve odak grup tartışmalarında yapılır, ancak araştırmacıların hatırlama güçlerine veya notlarına güvenmek zorunda kalmamalarını sağlamak için toplantılar, etkinlikler ve diğer faaliyetler de olabilir”. Peki deşifre nasıl yapılır? Deşifre ve etik meseleler arasındaki ilişki nedir ve deşifrede teknolojinin nasıl bir rolü vardır? Deşifre aslında tüm yöntem bilim kitaplarında vurgulandığı üzere oldukça zaman ve enerji alan bir süreçtir ve araştırma aşamasının en zahmetli aşamalarından biridir. Bu aşama her ne kadar da sözlü verilerin yazıya aktarılması gibi görünse de deşifre süresinde araştırmacının deşifreyi nasıl yapacağı (tüm mülakatı mı yoksa belirli kısımlarını mı dahil edeceği) ve hangi noktaları vurgulayacağı araştırmalara yön vermektedir. Bunun yanında, kayıta yer alan sadece kaydedilmiş sesin değil sözsüz ipuçlarının da (sesin tonuna bağlı olarak yapılan vurgu, gerginlik, rahatlama ve /veya iğneleyici sözler) takip edilmesi anlamlandırmayı ve yorumlamayı değiştirebilecek potansiyele sahip olduğundan dikkate alınması gerekmektedir (McMullen, 2021:). Yukarıda anlatıldığı üzere deşifre sürecinde saha günlüklerini veya saha notlarını okumak verilerin bir bütün olarak yorumlanması aşamasında çok kıymetlidir. Aslında bu süreçte deşifrenin sadece bir şekilde yapılmasından bahsedemeyiz; bunun yerine araştırma sorusuna ve amaçlarına göre gerekçelendirme yapmamız yerinde olacaktır. Deşifre bilgi üretim sürecinin önemli bir adımı olduğundan, deşifrenin nasıl yapıldığı analiz kısmını da doğrudan etkilemektedir. McMullin (2021) deşifre sürecinin etik açıdan değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle deşifre yapılırken kırılabilir özelliklere sahip olabilecek kişilerin veya grupların nasıl temsil edildiği ve hangi verilerin analiz edileceği etik açıdan üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu aşamada araştırmacıların kullandığı çeşitli stratejiler vardır. Örneğin Biehl ve Aslan (2021:23) göç ve çevre çalışmalarında toplumsal cinsiyet duyarlılığı üzerine yürüttükleri çalışmalarında, “raporun yazımı devam ederken ilk olarak mülakat içeriklerini özetleyen tablolar rapor yazımı tamamlandıktan sonra da raporun nihai taslağının tüm görüşmeciler ile teyit amaçlı paylaşıldı[ğın] ve pek çoğundan geri dönüş alınarak var ise gerekli güncellemeler/düzeltilmeler” yapıldığını belirtmektedir. Ben kendi çalışmamda katılımcılara deşifreleri görmek isteyip istemediklerini soruyorum ve bu doğrultuda da paylaşım yapıyorum. Bazı katılımcılar deşifreleri görmek isterken diğerleri ise sadece araştırma raporunu veya makaleyi görmek istemekteler. Dolayısıyla, benim araştırmalarımda katılımcının kararı esas alınmaktadır.

Nitel çalışmaların genelinde ve yarı yapılandırılmış mülakatlar özelinde deşifresi yapılmış metinler analiz ve yorumlama için daha fazla işlenmelidir. Kodlama, verilerin analiz edilmesi kısmında bir başlangıç noktasıdır ve mülakat notlarının sistematik bir şekilde okunarak verinin düzenlenmesi ve sınıflandırması olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle, kodlar verileri gruplandırmak ve düzenlemek için kullanılır. Temellendirilmiş Kuram (*Grounded Theory*) yöntemi niteliksel araştırmalarda veri analizinde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Temellendirilmiş Kuram, “araştırma süresi boyunca sistematik olarak toplanan ve analiz edilen verilerden türetilen kuram” olarak tanımlanabilir (Strauss ve Corbin, 1998:12). Bu tür çalışmalarda toplanan veriler kodlama sürecinden geçirilerek

bir kuramsal yapının oluşmasına katkıda bulunabilir ve veri toplama ve analiz kısmı eş zamanlı olarak ilerler. Son dönemlerde kodlama, nitel veri analizi programları kullanılarak yapılmaktadır. NVivo, Atlas.ti ve MAXQDA gibi gelişmiş yazılımlar nitel yöntem araştırmacılarına çeşitli verileri toplama, kodlama, temalara göre sınıflandırma özelliği sunarlar (Feyduk ve Zentai, 2019; McMullin, 2021). Ancak veriler her halükarda araştırmacı tarafından tekrar kontrol edilmeli ve değerlendirilmelidir. Bu çalışmada nitel araştırmalarda ve mülakatlarda kullanılan yazılım programları hakkında detaylı bilgi vermek amaçlanmamıştır, dolayısıyla konuya ilgili araştırmacılar Bryman ve Bell (2019), Spencer vd. (2014), Seale ve Rivas'ın (2012) çalışmalarından yararlanabilir ve daha detaylı bilgi edinebilirler. Türkiye'deki sivil toplum literatürüne baktığımızda, analiz kısmında hem verilerin analizinin nasıl yapıldığından hem de analiz programlarından bahsedildiği görülmektedir. Örneğin, daha yakından inceleyecek olursak, "*Türkiye'de Aktif Vatandaşlık: Vatandaşlığı STK'lardan Öğrenme*" başlıklı eserinde Çakmaklı (2015: 426) mülakatlarının nitel bir veri analiz programı olan Atlas.ti kullanılarak deşifre ve analiz edildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Çakmaklı (2015:427), kodlamayı nasıl yaptığını dair ipuçları vermektedir ve "*Atlas.ti kullanılarak görüşmelerin, aktif vatandaşlığın ve öğrenme türlerinin üç boyutunun göstergelerine dayalı olarak kodlanmış*" olduğunu ifade etmektedir. Benim kişisel tercihim, Çakmaklı'nın çalışmasına benzer bir şekilde kuramlardan elde edilen göstergeler ışığında kodlama yaparak verileri organize etmektir.

Nitel araştırmalarda yarı yapılandırılmış mülakatlar, bazen tek veri kaynağı olarak bazen de başka yöntemlerle birleştirilerek kullanılmaktadır. Bu tamamen araştırma sorusuna ve epistemolojik yaklaşıma bağlıdır ve saha çalışmasına başlamadan önce yönetime karar verilmelidir. Kaliber'in (2022:369) vurguladığı gibi yarı yapılandırılmış mülakatlar, "*belli konu, kavram, siyasi gelişme veya çatışmaların nasıl yaşandığını, algılandığını ve kamusal ya da özel alanlarda aktörler tarafından söylemsel olarak nasıl ifade edildiğini anlama konusunda*" çok avantajlı bir veri toplama tekniğidir. Özellikle sivil toplum çalışmaları özelinde yukardaki tartışmalara baktığımızda diğer yöntemlere göre avantajları daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ne var ki, her yöntem de olduğu gibi yarı yapılandırılmış mülakatların da dezavantajları ve zorlukları vardır. Örneğin, araştırmacı ve katılımcı arasında yakınlık kurulamadığında istenilen güvenilir verilere erişmek zorlaşır. Yine erişemediğimiz gruplar da örneklem seçiminde yanlılığa neden olmakta ve örneklemin kitleyi temsil etme yeteneğini azaltmaktadır. Üçgenleme (*triangulation*) birbiriyle çapraz kontrol edilen çeşitli kaynaklardan yararlanmayla ilişkilendirilmiştir. Bu şekilde, yöntemlerde ya da kaynaklarda yanlılık olasılığı sınırlandırılmış olur ve verilerin güvenilirliğini ve kalitesini artırır. Üçgenleme hem nicel hem de nitel araştırmalarda kullanılan bir stratejidir. Sivil toplum çalışmalarına baktığımızda aynı soruyu araştırmak için mülakatlar, gözlemler ve belgeler (*documentary evidence*) gibi çeşitli veri toplama tekniklerinin birlikte kullanılarak üçgenleme yapıldığı görülebilir. Örneğin, AB'nin sivil toplum üzerindeki etkisini incelediğim bir araştırmamda, Türkiye'deki STK temsilcileri ve karar vericiler ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirdim (Boşnak, 2016: 76). Yarı yapılandırılmış mülakatlarda oluşabilecek yanlılık olasılığını azaltmak için ise Türkiye ile ilgili yıllık AB ilerleme raporları gibi ikincil kaynakları mülakatları çapraz kontrol etmek için kullandım (Boşnak, 2016: 76). Özellikle mülakatların esas veri olduğu bu gibi çalışmalarda üçgenleme stratejisini kullanmak, araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmaktadır. Üçgenleme stratejisinin savunucuları, bu yöntemin belirli bir konuda daha fazla bilgi edinmemize ve aynı zamanda da yöntembilimlerin önemli meselelerinden olan geçerlilik ve güvenilirlik konusuna daha fazla olanak sağladığını ileri sürmektedir (Blee ve Taylor, 2002; Denzin, 1989; Fusch vd., 2018).

4.SONUÇ

Sivil toplum çalışmaları sosyoloji, siyaset bilimi, tarih, psikoloji ve işletme gibi akademik disiplinlerden etkilenerek farklı kuramsal çerçeve, yöntem ve ampirik verilerle çok zengin bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990'lar sonrası küresel ölçekte sivil toplumun yeniden canlanmasına paralel olarak Türkiye'nin içinden geçtiği siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümler sivil toplum alanını da etkilemiştir. Aslında Türkiye, tarihsel olarak barındırdığı sivil oluşumlar ve aktif toplumsal hareketler, çekişmeli devlet—sivil toplum ilişkileri ve sekteye uğrayan demokratikleşme süreçleriyle, sivil toplum çalışmaları için eşsiz bir vaka örneği sunmaktadır. Bu durum akademik yazına da yansımıştır ve Türkiye'de sivil toplum üzerine tarihsel ve hem aktörler hem de konular bağlamında çok çeşitli ve boyutlu çalışmalar üretilmiştir.

Bu makale, söz konusu yazını esas alarak Türkiye'deki sivil toplum çalışmalarını ve bu alanda yaygın bir yöntem olarak kullanılan yarı yapılandırılmış mülakatları çeşitli boyutlarıyla mercek altına almakta, yarı yapılandırılmış mülakatların aşamalarını yazarın saha deneyimi üzerinden anlatmaktadır. Bu bağlamda hem teorik tartışmalara ışık tutması hem de pratik adımları içermesi dolayısıyla literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Yarı yapılandırılmış mülakatlar, sosyal bilimlerde araştırma sorusuna ve çalışmanın amacına bağlı olarak teori oluşturma, anket tasarımı, yorumlama ve hipotez test etmek için kullanılabilen ve akademik tartışmalara yön vermektedir. Elinizdeki çalışma bu katkıyı sivil toplum çalışmaları üzerinden göstermektedir. Ayrıca, Blee ve Taylor'dan (2002) esinlenerek çalışmanın ilk kısmında Türkiye'deki sivil toplum çalışmalarında kullanılan yarı yapılandırılmış mülakatlar sözlü tarih, yaşam öyküsü, kilit kişilerle mülakat yapma ve odak grup tartışmaları olmak üzere dört şekilde sınıflandırmıştır. Buradaki temel amaç, yarı yapılandırılmış mülakatların araştırma sorusuna ve amacına göre farklı şekillerde kullanılabilmesini ve çeşitliliğini vurgulamaktır. Yukarıda detaylıca açıklanan sınıflandırmayı kullanarak özellikle genç araştırmacılar çalışmalarının yelpazesini genişletebilir ve alana önemli katkılar sağlayabilirler.

Çalışma boyunca örnek olması açısından pek çok yönüyle ele aldığım saha çalışmalarım, yarı yapılandırılmış mülakat yönteminin potansiyeline ve zorluklarına ışık tutmaktadır. Bu bölümde gösterdiğim gibi yarı yapılandırılmış mülakatlarının esnekliği, etnografik çalışmalara kıyasla daha hızlı veri toplama özelliği ve nicel yöntemlerin elde edemediği bakış açıları, duyguları ve normları ortaya çıkarmasındaki potansiyeli sayesinde bilgi üretim sürecinde eşsiz bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda saha çalışmasının ve etkileşimin araştırmacı üzerinde dönüştürücü bir etkisi de vardır. Bununla birlikte, yarı yapılandırılmış mülakatların her yöntem biliminde olduğu gibi birtakım zorlukları da bulunmaktadır. Katılımcılara erişim, katılımcı ve araştırmacı arasındaki dinamik ilişki, araştırma sorusunun amaçladığı esas bilginin elde edilmesi ile uzun deşifre ve yorumlama süreçleri temel zorluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, dikkatlice tasarlanan bir araştırmanın tüm aşamalarında araştırmacının farkındalığını korumasının önemini altını çizmekte ve araştırmacıları yarı yapılandırılmış mülakatları kullanmaya teşvik etmektedir.

Günümüzde araştırmacılar, kuramsal ve pratik konuları göz önünde bulundurarak ve yarı yapılandırılmış mülakatların inceliklerini "öğrenerek" çalışmalarına yön verebilirler. Burada, yukarıdaki sıkça vurgulanan araştırmanın kalitesini artıran ve eşit derece önemli olan kuramsal ve pratik boyutlara dikkat çekmek istiyorum. Giriş bölümünde de söz ettiğim üzere yöntem bilimlerinde eğitimin ve yaparak öğrenmenin (*learning by doing*) rolü çok önemlidir. Özellikle yeni araştırmacılar genelde doktora programında bulunan metod derslerine odaklanarak değil aynı zamanda da hem yurt dışında hem de son dönemlerde Türkiye'de yaygınlaşan metod okullarına başvurarak bu konuda daha donanımlı bir hale gelebilirler. Yurt dışında Avrupa Siyasi Araştırmalar Konsorsiyumu (*European Consortium for Political Research*) ve Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği (IPSA) metod okulları, Türkiye'de ise son dönemlerde yapılmış ve yapılmakta olan Bilgi Metod Okulu ve IPSA Antalya Yaz Metod Okulu yöntem bilimi konusunda araştırmacıları geliştirecektir. Bunun yanında mülakatlarda sorular sorabilme, mülakatın akışına göre çalışmayı yönlendirme gibi pratik meseleler de yaparak öğrenmenin önemine dikkat çekmektedir. Burada en önemli tavsiye, araştırmacıların ve öğrencilerin öncelikle bu yöntemi araştırma yazınlarında/ödevlerinde kullanarak daha sonra ise üniversite ve sivil toplum bünyesinde yer alan projelere katılarak deneyimlemeleri olacaktır.

Son olarak bu çalışma, her ne kadar nitel araştırmaların önemli yapı taşlarından birisi olan yarı yapılandırılmış mülakatlar yöntemi konusunu derinlemesine incelese de sivil toplum çalışmaları özelinde, yarı yapılandırılmış mülakatları başka veri toplama yöntemleriyle de birleştirebilen çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu yöntem, sivil toplum çalışmaları alanında Türkiye'de yeterince gelişmemiştir. Karma yöntemlerle (*mixed methods*) yapılan çalışmalar ise alanda yeni sorular sormamıza, önemli araştırma alanlarının açılmasına ve Türkiye'de yöntem bilimlerinin gelişmesine imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ackerly, B. A., ve True, J. (2010). *Doing feminist research in political and social science*, Palgrave Macmillan, New York.
- Adaman, F., Akbulut, B. ve Arsel, M. (2022), "The Political Economy of Environmental Policymaking in Turkey: A Vicious Cycle", *The Oxford Handbook of Turkish Studies*, (Der.: G. M. Tezcür), Oxford University Press, Oxford, 205-224.
- Adem, Ç. (2005). "Non-State Actors and Environmentalism", *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development?*, (Ed. F. Adaman ve M. Arsel), Ashgate, Aldershot, UK, 71-86.
- Akal, E. Kızıl Feministler (2011). *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Akboğa, S. (2017). "The current state of volunteering in Turkey", *Perspectives on Volunteering*, (Ed: J. Butcher ve C. J. Einolf), Springer, Cham, 245-261.
- Altan Arslan, Ş., Kara, N., ve Duranay, H. I. (2021). "Women's movements for the elimination of violence against women: lessons from oral history of the Law 4320 in Turkey", *Policy Studies*, 1-17.
- Arat, Y. (2008). "Contestation and Collaboration: Women's Struggles for Empowerment in Turkey", in Kasaba, R. (ed.) *The Cambridge History of Turkey, Volume 4: Turkey in the Modern World*, (Ed. R. Kasaba), Cambridge University Press, Cambridge, 388- 418.
- Arat, Z. F. K. (2022), "Gender Politics and the Struggle for Equality in Turkey", *The Oxford Handbook of Turkish Studies*, (Der.: G. M. Tezcür), Oxford University Press, Oxford, 627-647.
- Barbour, R. ve Kitinger, J. (1999). *Developing focus group research politics, theory and practice*, SAGE, London; Thousand Oaks, [Calif.].
- Bee, C., ve Kaya, A. (2017). "Youth and active citizenship in Turkey: Engagement, participation and emancipation. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*", 17/1, 129-143.
- Biehl, K. S. ve Aslan, Ö. (2021). *Göç ve Çevre Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyet Nerede? Türkiye'de Sivil Toplumdan Örnekler*, Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmelyet Merkezi ve Raoul Wallenberg Enstitüsü, İstanbul. Elde edilme tarihi: 27 Nisan 2022, https://sugender.sabanciuniv.edu/sites/sugender.sabanciuniv.edu/files/2021-10/rwi_final19.11_0.pdf
- Blee, K. ve Taylor, V. (2002) "Semi-Structured Interviewing in Social Movement Research", *Methods of social movement research*, (Ed. B. Klandermans ve S. Staggenborg), University of Minnesota Press, Minneapolis, 92-117.
- Boşnak, B. (2021). "Politics of Subsidiarity in Refugee Reception: The Case of Civil Society in Turkey", *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 19/3, 301-315.
- Boşnak, B. (2016). "Europeanisation and De-Europeanisation Dynamics in Turkey: The Case of Environmental Organisations", *South European Society & Politics*, 21/1, 75-90.
- Brooks, S. M. (2013). "The Ethical Treatment of Human Subjects and the Institutional Review Board Process", *Interview Research in Political Science*, (Ed: L. Mosley), Cornell University Press, Ithaca and London, 67-83.
- Bryman, A. ve Bell, E. (2019). *Social Research Methods*, Fifth Canadian edition, Oxford University Press, Canada.
- Campbell, D. ve Çarkoğlu, A. (2019). "Informal Giving in Turkey", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30/4, 738-753.
- Coşar, S., ve Onbaşı, F. G. (2008). "Women's movement in Turkey at a crossroads: From women's rights advocacy to feminism", *South European Society & Politics*, 13/3, 325-344.
- Çakır, S. (2011). "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası", *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, (Ed: S. Sancar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 505-533.
- Çakmaklı, D. (2015). "Active citizenship in Turkey: Learning citizenship in civil society organizations", *Citizenship Studies*, 19/3-4, 421-435.
- Çetinkaya, D. (2015). *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Della Porta, D. (2020). "Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31/5, 938-948.
- Denzin, N. K. (1989) *Interpretive Biography*, SAGE Publications Inc., London.
- Diner, Ç., ve Toktaş, Ş. (2010). "Waves of Feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish Women's Movements in an Era of Globalization", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12/1, 41-57.
- Doyle, J. L. (2017). "State control of civil society organizations: The case of Turkey", *Democratization*, 24/2, 244-264.
- Dworkin, S. L. (2012). "Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews", *Archives of Sexual Behavior*, 41/6, 1319-1320.
- Erdoğan, E. ve Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri İçin Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Erdoğan, E., Uyan-Semerci, P., Yentürk, N. ve Yurttagüler, L. (2020). *Türkiye’de Gönüllülük: Deneyimler, Sınırlılıklar ve Yeni Açılımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Feyduk, O. ve Zentai, V. (2019) “Göç Çalışmalarında Görüşme: Diyalog ve Ortak Bilgi Üretimine Doğru Bir Adım?”, *Avrupa Göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalar*, Göç Araştırmaları Derneği, İstanbul, 200-220.
- Fusch, P., Fusch, G. E., ve Ness, L. R. (2018). “Denzin’s paradigm shift: Revisiting triangulation in qualitative research”, *Journal of social change*, 10/1, 2.
- Gluck, S.,B. ve Patai, D. (1991). *Women’s words: The feminist practice of oral history*, Routledge, New York.
- Heper, M. (1992). “The ‘strong state’ and democracy: The Turkish case in comparative and historical perspective”, *Democracy and modernity*,(Ed: S.N. Eisenstadt),E.J. Brill, Leiden, 142–63.
- Kadirbeyoğlu, Z., Adaman, F. , Özkaynak, B. ve Paker, H. (2017) “The Effectiveness of Environmental Civil Society Organizations: An Integrated Analysis of Organizational Characteristics and Contextual Factors”, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28/4, 1717–1741.
- Kalaycıoğlu, E. (2002). “Civil Society in Turkey: Continuity or Change?”, *Turkish Transformation: New Century- New Challenges*, (Ed.: B. W. Beeley), The Eothen Press, Huntingdon, 59-78.
- Kaldor, M.(2003). *Global civil society: An answer to war*, Polity Press, Cambridge.
- Kaliber, A. (2022). “Niteliksel Mülakatlarda Düşünsel Yaklaşım Üzerine Yeniden Düşünmek”, *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji*, (Der.: E. Aydınlı), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 351-374.
- Kaliber, A. (2016). “De-Europeanisation of Civil Society and Public Debates in Turkey: The Kurdish Question Revisited”, *South European Society & Politics*, 21/1, 59-74.
- Keyman, E., ve İçduygu, A. (2003). “Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses”, *Citizenship Studies*, 7/2, 219-234.
- Klandermans, B. ve Staggenborg, S. (2002). *Methods of social movement research*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Kvale, S. (1996). *InterViews: an introduction to qualitative research interviewing*, SAGE, London.
- Leavy, P. (2014). *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, Oxford University Press, New York.
- Linden, A., ve Klandermans, P. (2007). “Revolutionaries, wanderers, converts, and compliants: Life histories of extreme right activists”, *Journal of Contemporary Ethnography*, 36/2, 184-201.
- Lokot, M. (2021). “Whose Voices? Whose Knowledge? A Feminist Analysis of the Value of Key Informant Interviews”, *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1-8.
- Lune, H. ve Berg, B. L. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Pearson, Essex.
- MacLean, L. M. (2013). “The Power of the Interviewer”, *Interview Research in Political Science*, (Ed: L. Mosley), Cornell University Press, Ithaca and London, 67-83.
- Mackreath ve Sağnıç (2017). *Türkiye’de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler*, Yurttaşlık Derneği, İstanbul. Elde edilme tarihi: 27 Nisan 2022, <https://hyd.org.tr/attachments/article/217/turkiyede-sivil-toplum-ve-suriyeli-multeciler.pdf>
- Mardin, Ş. (1969). “Power, civil society and culture in the Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 11/3, 258-281.
- McMullin, (2021). “Transcription and Qualitative Methods: Implications for Third Sector Research”, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 1-14.
- Morgan, D. (1993). *Successful focus groups advancing the state of the art*, SAGE, Newbury Park, Calif.; London.
- Mor Çatı (2009). *Şiddete Karşı Anlatılar: Ayakta Kalma ve Dayanışma Deneyimleri*, 2. Baskı, Mor Çatı Yayınları, İstanbul. Elde edilme tarihi: 27 Nisan 2022, <https://morcati.org.tr/attachments/article/97/siddete-karsi-anlatilar.pdf>
- Mosley, L. (2013). *Interview research in political science*, Cornell University Press, Ithaca.
- Neyzi, L. (2010). “Oral History and Memory Studies in Turkey”, *Turkey’s Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, (Ed: C. Kerslake, K. Öktem ve P. Robins), Palgrave Macmillan UK, London, 443-459.

- Nimer, M. (2020). "Transforming state–civil society relations: centralization and externalization in refugee education", *New Perspectives on Turkey*, 63, 32-54.
- Paker, H., ve Keyman, E.F. (2020). "State, Civil Society, and Syrians in Turkey", (Ed: F. Baban ve K. Rygiel), *Fostering Pluralism through Solidarity Activism in Europe*, Palgrave Macmillan, Cham,107-132.
- Paker, H., Adaman, F., Kadirbeyoğlu, Z. ve Özkaynak, B. (2013). "Environmental Organizations in Turkey: Engaging the State and Capital", *Environmental Politics*, 22/5, 760–778.
- Robson,C. (1993) *Real World Research: a resource for social scientists and practitioner-researchers*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Rumelili, B. ve Boşnak, B. (2015) "Taking stock of the Europeanization of civil society in Turkey", (Ed:A. Tekin ve A. Güney),*The Europeanization of Turkey: polity and politics*, Routledge, London, 127-144.
- Seale,C. ve Rivas,C. (2012) "Using Software to Analyze Qualitative Interviews", (Ed: J. F. Gubrium, J., J.A. Holstein, A. Marvasti ve K. McKinney), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* , İkinci Baskı, (2nd ed.), SAGE Publications, Thousand Oaks, 427-440.
- Sherif, B. (2001). "The ambiguity of boundaries in the fieldwork experience: Establishing rapport and negotiating insider/outsider status", *Qualitative inquiry*, 7/4, 436-447.
- Spencer,L., Ritchie, J. Ormston,R., O’connor, W. ve BarnardM. (2014). "Analysis : Principles and Processes", *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, (Ed.: J. Ritchie, J. Lewis, C. M. Nicholls ve R. Ormston), Sage, Los Angles.
- Strauss, A., ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research techniques: Techniques and procedures for developing grounded theory*, 2. Baskı, Sage Publications, Thousand Oaks.
- Sunata, U., ve Tosun, S. (2019). "Assessing the Civil Society’s Role in Refugee Integration in Turkey: NGO-R as a New Typology",*Journal of Refugee Studies*, 32 /4, 683-703.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). "Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelemleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 /1, 149-168.
- Şahin, O., ve Akboğa, S. (2019). "Türkiye’de devlet-sivil toplum kuruluşları ilişkisi ve sivil toplum kuruluşlarına katılım",*International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7/2, 405-427.
- Şimşek, S. (2004). "The transformation of civil society in Turkey: From quantity to quality", *Turkish Studies*, 5/3, 46-74.
- Tekeli, Ş. (1995). *Women in modern Turkish society: A reader*, Zed Books, London.
- Valocchi, S. M. (2010). *Social movements and activism in the USA*, Routledge, London.
- Van der Zee, B. (2017) *Democracy campaigner: governments are scared of the participation revolution*, Guardian. Elde edilme tarihi: 27 Nisan 2022, <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2017/apr/25/democracy-campaigner-governments-are-scared-of-the-participation-revolution>.
- Yabancı, B. (2019). "Turkey’s tamed civil society: Containment and appropriation under a competitive authoritarian regime", *Journal of Civil Society*, 15/4, 285-306.
- Zihnioğlu, O. (2018). "The Prospects of Civic Alliance: New Civic Activists Acting Together with Civil Society Organizations", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30/2, 289-299.
- Zihnioğlu, Ö. (2013). *European Union civil society policy and Turkey : A bridge too far?*, Palgrave Macmillan, London.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.05.2022 ✓Accepted/Kabul:01.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1112926

Research Article/Araştırma Makalesi

Saraç, M. ve Koç, İ. (2022). "Do Different Respondent Selection Methods Produce Different Survey Estimates? A Simulation Of Within-Household Selection Methods", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 2022 Number 51: Special issue1, Denizli, ss. Ö257-Ö274.

DO DIFFERENT RESPONDENT SELECTION METHODS PRODUCE DIFFERENT SURVEY ESTIMATES? A SIMULATION OF WITHIN-HOUSEHOLD SELECTION METHODS FOR 2013 TURKEY DHS*

Melike SARAÇ**, İsmet KOÇ***

Abstract

Respondent selection procedures are utilized to choose a particular respondent in surveys. In the 2013 Turkey Demographic and Health Survey (2013 Turkey DHS), all women who meet the eligibility criteria were interviewed according to standard regulations of the International DHS Program. Simulating the application of different methods, this study mainly asks "How would main indicators produced in 2013 Turkey DHS differ with the implementation of various respondent choice strategies?". The selection procedures include two probabilistic methods, two quasi-probabilistic methods, and four non-probabilistic methods. This study advanced that although interviewing all eligible women in 2013 Turkey DHS appears to be reasonable, providing estimates that are close to survey results, is also conceivable through the execution of selection methods. When the mean of total deviations is considered with their confidence intervals, probabilistic and quasi-probabilistic selection techniques have produced much better estimates with minimal deviations from the confidence intervals of the population values.

Keywords: Respondent selection, Kish method, Probabilistic methods, Simulation study, Household survey, Turkey DHS.

FARKLI CEVAPLAYICI SEÇİM YÖNTEMLERİ FARKLI ARAŞTIRMA TAHMİNLERİ ÜRETİR Mİ? 2013 TNSA İÇİN CEVAPLAYICI SEÇİM YÖNTEMLERİNİN BİR SİMÜLASYONU

Öz

Cevaplayıcı seçim yöntemleri hanehalkı araştırmalarında görüşülmesi gereken cevaplayıcıyı seçmek için kullanılmaktadır. 2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2013 TNSA)'da, Uluslararası DHS Programı standartlarına göre görüşmeye uygun olan tüm kadınlar ile görüşülmüştür. Bu çalışma cevaplayıcı seçim yöntemlerinin simüle edilmesiyle, temel olarak "2013 TNSA'da üretilen temel göstergeler farklı cevaplayıcı seçim yöntemlerinin uygulanmasıyla nasıl değişirdi?" sorusunu sormaktadır. Cevaplayıcı seçim yöntemleri iki olasılıklı, iki yarı-olasılıklı ve dört olasılıklı olmayan yöntemi kapsamaktadır. Çalışmanın sonuçları, 2013 TNSA'da tüm kadınlarla görüşme yapılmasının uygun olduğunu, ancak farklı cevaplayıcı seçim yöntemlerinin uygulanmasıyla da araştırma sonuçlarına yakın tahminler üretilebileceğini göstermektedir. Seçilen değişkenler için ortalama sapma büyüklüğü güven aralıkları ile beraber düşünüldüğünde, olasılıklı ve yarı-olasılıklı seçim yöntemlerinin nüfus değerlerinin güven aralıklarından göz ardı edilebilir sapmalar ile daha iyi tahminler ürettiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Cevaplayıcı seçimi, Kish yöntemi, Olasılıklı yöntemler, Simülasyon çalışması, Hanehalkı araştırması, TNSA.

*The first version of this paper was presented at the AAPOR (American Association for Public Opinion Research) 74th Annual Conference held in Toronto, Canada (May, 2019).

**Dr., Hacettepe University Institute of Population Studies, Department of Social Research Methodology, ANKARA.
e-mail: melikesarac@hacettepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1076-9473>)

***Prof. Dr., Hacettepe University Institute of Population Studies, Department of Demography, ANKARA.
e-mail: iskoc@hacettepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-5725-339X>)

1. INTRODUCTION

Household surveys that are conducted around the world embrace different methodological strategies while choosing respondents for the individual interview. Certain surveys employ the way of selection among eligible respondents whilst in a portion of those, all eligible respondents in a household are interviewed. In some cases, the worldwide associations proposed interviewing just a single respondent in a household to avoid any harm in sensitive surveys (WHO, 2001). Respondent selection procedures could contrast with which mode is utilized to gather information and the structure of the sample frame. Overall, telephone studies and mail surveys follow non-probabilistic or quasi-probabilistic selection methods rather than probabilistic strategies which are widely used in face-to-face surveys (Oldendick et al., 1988; Gaziano, 2005). As of late, there is an interest in developing selection methods by modification of existing procedures and detecting errors while practicing the methods (Binson and Catania, 2000; Nemeth, 2002; Rizzo et al., 2004; Olson and Smyth, 2013).

Reducing the respondent burden and interview length, expanding efficiency through the probabilistic techniques, diminishing within-unit coverage error and refusals are among the motivations behind utilizing within-household selection procedures (O'Rourke and Blair, 1983; Oldendick et al., 1988; Lavrakas et al., 2000; Battaglia et al., 2008). From the total survey error viewpoint, debates about the respondent selection techniques are made inside the setting of measurement and nonresponse errors. Intriguing investigations have focused on refusals, drop-out rates, and demographic representation under the comparison of various selection procedures (Oldendick et al., 1988, Binson and Catania, 2000; Gaziano, 2005; Battaglia et al., 2008). Overall, the fundamental reason behind the respondent selection is to acquire a representative sample and produce valid estimates which are near population value.

Turkey Demographic and Health Surveys (Turkey DHSs) are nationally representative household surveys carried out every five years starting around 1993. In Turkey DHSs, eligible women were interviewed relying upon their marital status once the household interview was completed. For the years 1993, 2003, and 2008; eligible women who have ever married were interviewed. For the years 1998, 2013, and ultimately 2018; all eligible women no matter their marital status was interviewed (HUIPS, 1994; 1999; 2004; 2009; 2014; 2019).

There are also various household surveys in Turkey that employ any respondent selection technique. In the latest Research on Domestic Violence against Women in Turkey (2014), an individual interview was completed with the selected women aged between 15 and 59 (GDSW and HUIPS, 2015). The Kish (1949) method was employed for the selection in case of more than one eligible woman in the household. Similarly, the individual interviews in Turkey Migration and Internally Displaced Persons Survey (HUIPS, 2006) were conducted with a man and a woman who are selected using the Kish table. Additionally, migration surveys conducted in recent years adopted a selection method that includes recording eligible respondents (aged 18-59) from oldest to youngest and the selection of a man and a woman using the Kish selection procedure (PMM and HUIPS, 2017; PMM and HUIPS, 2017).

In 2013 Turkey DHS, the eligibility criteria were being in the reproductive age period (aged between 15 and 49) and typically residing in that household or staying in the household on the night before the interview (HUIPS, 2014). Interviewing all eligible women in a household appears to be sensible because of the way that women have different individual attributes although they live in the same household. Nonetheless, a piece of the responses of women who live in the same household might be the same or similar since they share similar experiences and have similar attitudes. Besides, interviewing all eligible women in the same household could prompt increased interview length and cost as well as a high interviewer and respondent burden. As another gamble, the closeness between answers may increase on account of interviewing more than one eligible respondent in the same household (Moser and Kalton, 1971; Alves et al., 2014). Alves et al. (2014) likewise underlined the deficiency of accuracy on the survey estimates as a result of homogeneity within the households. Despite the fact that women interviews were attempted to conduct alone with women, interviewed women in the same household might be present during the other eligible women interviews. In such a manner, Clark and Steel (2007) recommended that the responses of individuals may be affected by other relatives' responses within the same households.

Existing studies which have been dedicated to investigating the effectiveness of respondent selection strategies reveal the requirement for studies that compare selection procedures as far as validity, representation,

cost, and burden. In this sense, this study centers around the current respondent selection procedures in a comparative way under the assessment of specific estimates across varying respondent selection techniques. This simulation-based study principally asks the question of “*How would main indicators in 2013 Turkey DHS differ with the execution of various respondent selection procedures?*”. Given study findings, we additionally aim to discuss commonly known respondent selection strategies, particularly for household surveys that adopted interviewing all eligible respondents in the same household.

To the best of the author’s knowledge, this is the first study in Turkey whose major spotlight is on the well-known respondent selection procedures for household surveys and their potential outcomes in a comparative way. In this sense, this study fills the gap in the literature through a simulation study coming from a national household survey in Turkey, given that most of the investigations on this topic were carried out in the US in an experimental view. The opportunity of using a data set from a conducted survey in such a way appears to be valuable to compare deviations of estimates produced through various selection methods. Finally, methodological assessments about within-household selection strategies regardless of the probability concern, will give a superior understanding of the current literature, particularly for surveys that use different modes of data collection in today’s world.

2.LITERATURE REVIEW

There are plenty of studies that examine within-household selection procedures as well as their strengths and weaknesses, especially for the US survey settings. In other words, there exists literature on within-household selection procedures and their impact on statistics in the US surveys (Alves et al., 2014; Lavrakas, 1993; Lavrakas, 2008; Lavrakas and Bauman, 1993; Lavrakas et al., 2000; Marlar et al., 2018; Marken, 2018; Smyth et al., 2019). In later and earlier, a large portion of the examinations focuses on the Kish technique which follows the probabilistic selection procedure (Kish, 1949). Yan et al. (2015) and Kumar (2014) have featured the utilization of probabilistic methodology when selecting respondents in order to give precise statistics through a representative sample. When modes of data collection are considered, respondent choice strategies and their efficiency were generally examined for phone surveys (Binson and Catania, 2000; Marlar et al., 2018; Lavrakas et al., 2000). The Kish strategy, last and next birthday techniques, full enumeration method, oldest and youngest methods, the Troldahl-Carter-Byrant (TCB) method, and arbitrary convenience method are among the well-known selection procedures even though there are additionally alternative methods to select the specific respondent (Gaziano, 2005).

In the literature, respondent selection methods were mostly compared to the Kish technique under the assessments of refusals and drop-out rates. Additionally, the last birthday technique is likewise utilized broadly and dealt with in comparative studies (Yan et al., 2015). Oldendick et al. (1988) observed lower refusal rates while using the last birthday procedure rather than the Kish strategy albeit both techniques lead to minor differentials on demographics. Moreover, Binson and Catania (2000) put forward that the next birthday method brings about lower dropout rates contrasting both Kish and last birthday methods. Salmon and Nichols (1983) suggested that the next birthday method is a moderately proficient strategy under the comparison of TCB, male-female alternation, and no selection methods. Non-probabilistic selection techniques, for example, TCB and arbitrary convenience methods are generally used to increase cooperation with the respondent and diminish cost. Marlar et al. (2018) found the highest response rates with non-probabilistic within-household methods while the lowest accuracy rates were observed for quasi-probability birthday methods. Although they do not follow a complete random cycle, such methods attempted to approximate gender and age distributions and give a premise for modified versions of choice strategies (Gaziano, 2005).

In recent investigations, alteration or a blend of respondent selection techniques was recommended to increase efficiency rather than utilizing just a single strategy (Nemeth, 2002; Rizzo et al., 2004). A great number of household members was seen as the main challenge when using the Kish technique, particularly for third-world countries. Subsequently, simplified versions of the Kish grid were used by international associations to defeat this trouble (Elder, 2009; Kumar, 2014). Rizzo et al. (2004) fostered a blended type of Kish and recent birthday strategies. Moreover, the accuracy of respondent selection procedures was inspected through the follow-up study with mail and web modes (Olson and Smyth, 2013).

3.METHODOLOGY

3.1.Data Source

This study utilizes the 2013 Turkey DHS women data (2013 Turkey Demographic and Health Survey Data, 2014) coming from a survey already conducted by Hacettepe University Institute of Population Studies. In this survey, any respondent selection procedure was not employed within households and subsequently, all eligible women who meet the eligibility criteria were interviewed during the field (HUIPS, 2014).

This paper simulates the application of within-household selection techniques. Incorporation of all eligible women in interviewed households in 2013 Turkey DHS setting facilitates the execution of any respondent choice procedures to select a particular respondent within every household, following the goals of this simulation based study. In other words, we could be able to apply the selection techniques introduced in Section 3.2., thanks to the inclusion of all eligible women in the 2013 Turkey DHS women data set. We applied each selection strategy by selecting just a single woman from interviewed eligible women in that household.

In the primary phase of this study, 9,746 completed interviews with eligible women in 2013 Turkey DHS decreased to 7,775 originating from the fact that only one respondent was selected among all eligible respondents in each household. In this stage, for just one technique, the number of women reduced to 5,928 given the requirement for a woman who also responds to the household questionnaire. In the second phase of the study, the number of women declined to 1,682 due to consideration of households including at least two interviewed eligible women to understand core impact of selection techniques. In fact, the selections from all eligible women in the survey would be better for such type of analyses. However, adopting a purely measurement perspective, we have carried out analyses over completed interviews with eligible women due to the lack of data availability for non-respondents.

We selected means and proportions of specific demographic and socio-economic features of women, which produce key indicators in DHSs, to follow the estimates indicated by different selection procedures.

3.2.Respondent Selection Methods

The *Kish method* depends on a random process and in this technique, the interviewer records all eligible members by giving a number for each and records their personal information. Consequently, an equal chance of selection is given to each eligible member by utilizing the Kish grid (Kish, 1949), in order to guarantee unbiased selection probability for each member. In this study, the eligible women were recorded, and numbers were given for each from the oldest to the youngest. The intersection number of households and number of eligible women distinguishes a particular respondent who was given in that number. A similar approach was employed for the latest Research on Domestic Violence against Women in Turkey (GDSW and HUIPS, 2015). The *full enumeration method* begins with the generation of a random number between zero and a total number of eligible members in that household. Subsequently, the number obtained by multiplying the random number and number of eligible members in that household identifies the particular respondent whose household line number is the same (Denk et al., 2000; Srinivasan et al., 1996).

The *last and next birthday techniques* are based on the choice of a specific respondent whose birthday is the closest to the survey date (Salmon and Nichols, 1983; Yan, 2009), by ensuring an equal chance of selection resulting from births that are known as random events. In the case of the same months for survey and birth, we have assumed that this woman has celebrated her last birthday due to a lack of information on the day of birth. Conversely, these women were not selected by the next birthday method under the assumption. For both techniques, we selected a woman whose line number is the smallest when there is more than one woman who was born in the survey month.

The *oldest method* and *youngest method* depend on the selection of the youngest or oldest women according to their completed ages (Keeter and Fisher, 1997; Srinivasan et al., 1996). The *TCB method* is established by overlapping the number of household members and the number of eligible women (Troidahl and Carter, 1964; Czaja et al., 1982; Kennedy, 1993). Whenever there are two eligible women in that household, the oldest

woman was selected in households including two or four members; while the youngest woman was selected in households including three members. For three eligible women-included-households, the oldest woman was selected in households with at least four members; while the youngest woman was selected in households including three members. Finally, the oldest woman was selected in households with at least four eligible women as well as at least four household members. The *arbitrary convenience method* is based on interviews with an eligible woman who respond to the household questionnaire (Gaziano, 2005).

3.3.Methods

3.3.1.Analyses for Women Characteristics

Investigations for women characteristics comprise a distribution of eligible women and basic characteristics by their numbers in interviewed households. In addition, we presented the distribution of households in which women interviews were led by the same interviewer. Prior to the implementation of respondent selection procedures, the background information will give a premise for the interpretation of study findings. We introduced the households in which women interviews were conducted by the same interviewer as a proxy measure of interviewed women's presence during the other women interviews.

3.3.2.Analyses for Respondent Selection

At first, we selected a particular woman within each of eligible-woman-included households (68.5 percent among all households) according to various selection procedures. Besides, we selected a particular woman within households that included at least two eligible women (17.4 percent among all households) so that possible bias originating from only one eligible-woman-included households could be eliminated.

Within this simulation-based study, we selected women in light of eight different selection approaches described in Section 3.2., in particular *Kish grid* (Kish, 1949), *full enumeration method* (Denk et al., 2000; Srinivasan et al., 1996) (probabilistic methods), *last and next birthday methods* (Salmon and Nichols, 1983; Yan, 2009) (quasi-probabilistic methods), *oldest and youngest methods* (Keeter and Fisher, 1997; Srinivasan et al., 1996), *arbitrary convenience method* (Gaziano, 2005), and *TCB method* (Troidahl and Carter, 1964; Czaja et al., 1982; Kennedy, 1993) (non-probabilistic methods). Furthermore, we presented the percentage distribution of women selected by various selection procedures to notice the number of women selected by each of the respondent choice techniques.

Afterward, we compared the women characteristics that are determined based on just selected women across the selection strategies as well as actual 2013 Turkey DHS estimates. In the study, 2013 Turkey DHS estimates were acknowledged as population values since the nation-wide survey represents the entire country. We carried out all analyses in two stages. The first is a selection from each eligible-women-included household, and the second is a selection from no less than two eligible-women-included households to understand impact of techniques better.

Following the selection procedures, we re-calculated the means and proportions of selected variables by considering those different stages. In the calculation of new estimates in both phases, we have added a base weight factor (probability of selection) to existing weight variable. This is required as the simulations select a new sample of women in households that is different from the original sample of the survey. We could be able to treat these samples differently through this adjusted weight variable.

Toward the end, we examined the means and proportions of specific variables according to whether they fell into the confidence intervals of population estimates. Furthermore, for both phases, we re-calculated lower and upper boundaries of measurements based on different selection procedures taking potential sampling error generated by the selection into account.

During comparative investigations at the second stage as a part of the comparison, we re-calculated 2013 Turkey DHS estimates, and their certainty stretches considering at least two eligible-women-included households. At last, we determined deviations from the survey estimates for each respondent selection technique. We also calculated the mean values of the deviations for each strategy to evaluate the efficiency of selection methods.

The calculations at this stage were made as the following:

$$d_i = \frac{y_{hi}}{y_h}$$

where d_i denotes the deviation for i -th selection technique, y_{hi} refers to the estimate for variable h produced by i -th selection technique. The mean value of deviations, \bar{d}_i as follows:

$$\bar{d}_i = \sum d_i / \sum d_h$$

where d_h is the standardized value of variable h and equivalent to 1.

For i -th selection technique, the mean value of the total deviations, \bar{d}_t , as follows:

$$\bar{d}_i \bar{d}_t = \bar{d}_{ih_m} * j/k + \bar{d}_{ih_p} * (1 - j/k)$$

where \bar{d}_{ih_m} refers to the mean value of deviations for the mean of variable h_m , \bar{d}_{ih_p} refers to the mean value of deviations for the proportion of variable h_p , j is the number of the mean of variables, and k is the all-out number of means and proportions of specific variables. All calculations here are the authors' own contributions.

We put all of these endeavors to comprehend which of the particular respondent selection procedures produce closer estimates to population values assessed from 2013 Turkey DHS. The standard errors are adjusted for the complex sample design of the survey referring to a multi-staged, stratified cluster sampling design.

4.RESULTS

4.1.Results for Women Characteristics

The descriptive results put forward that there is at least one interviewed eligible woman in right around 68 percent of interviewed households. The major percentage belongs to households including just one interviewed eligible woman, with 51 percent among interviewed households. There are two interviewed eligible women in 13 percent of households and at least three interviewed eligible women in 4 percent of interviewed households. In other words, there are at least two eligible interviewed women in about 17 percent of all interviewed households (Table 1). Descriptive results additionally put forward that at least two women interviews were conducted by the same interviewer in 61 percent of all interviewed households (Table 1).

Table 1: Number of completed interviews with eligible women and households in 2013 Turkey DHS

Number of eligible women	Percentage	Number
0	31.5	3,710
1	51.1	6,028
2	13.0	1,537
3 or more	4.4	519
Two or more interviewed eligible-women-included households		
At least two interviews were conducted by the same interviewer	61.4	1,262
All interviews conducted by different interviewers	38.6	794
Number of completed interviews with eligible women		
	-	9,746
Number of eligible women	-	10,840
Number of interviewed households	-	11,794

Table 2 presents women’s characteristics at various layers by a number of eligible women in interviewed households. The mean age of women was 33.2 years among households including only one eligible woman while the mean age decreased to 24.3 years among households including four and more eligible women. In the 2013 Turkey TDHS, the mean age of women was estimated as 31 years and the mean years of schooling were estimated as 7.8 years.

When fertility behaviors are considered, the mean number of children was 1.9 children among one eligible-woman-included households whilst it was 1.1 children among four and more eligible-women-included households. The survey estimate was 1.7 children among all interviewed women in 2013 Turkey DHS. The mean number of completed pregnancies was 2.3 pregnancies among households with just one eligible woman whereas it was 1.7 and 1.6 pregnancies among households with two and three eligible women, respectively. The mean number of completed pregnancies was estimated as 2.1 pregnancies in Turkey, which was the nearest estimate to households including only one eligible woman, as expected. For proportions of variables, as in the means of variables, as the number of eligible women in the households increases the values of the variables become distant from the 2013 Turkey DHS values (Table 2).

Table 2: Characteristics of women by number of eligible women

Characteristics of women (mean)	1	2	3	4 and more	2013 Turkey DHS	Number
Age	33.2	28.5	26.0	24.3	31.0	9,746
Years of schooling	7.7	8.0	7.4	8.2	7.8	9,744
Number of migration	2.6	2.6	2.4	2.4	2.6	4,998
Total number of children	1.9	1.4	1.4	1.1	1.7	9,746
Total number of living children	1.8	1.3	1.3	1.1	1.6	9,746
Total number of spontaneous abortion	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1,612
Total number of induced abortion	1.5	1.6	1.4	1.5	1.5	960
Total number of stillbirth	1.2	1.2	1.0	1.3	1.2	230
Total number of completed pregnancies	2.3	1.7	1.6	1.3	2.1	9,746
Age at menarche	13.6	13.5	13.7	13.4	13.6	9,739
Age at marriage	20.9	19.3	18.3	18.2	20.4	7,063
Age at first birth	22.4	20.6	19.9	19.2	22.0	6,249
Total number of jobs	1.6	1.5	1.4	1.3	1.6	5,361
Characteristics of women (proportion)						
No education	0.11	0.11	0.18	0.14	0.12	9,746
Never married	0.10	0.51	0.61	0.72	0.28	9,746
Currently pregnant	0.06	0.02	0.02	0.03	0.04	9,746
Using any contraception	0.74	0.73	0.72	0.55	0.74	6,835
Using any modern method	0.48	0.47	0.45	0.41	0.47	6,835
Desire for more children	0.46	0.54	0.55	0.36	0.47	6,835
Number of women	5,893	2,592	930	331	9,746	-

4.2.Results for Respondent Selection Procedures

Table 3 presents the percentage of women who were selected by different selection methods in both phases. Results show that 47 percent of eligible women were selected by all selection techniques. Also, seven and five unique selection methods selected 14 percent of women and 13 percent of women, individually. Any respondent selection procedure did not select just one percent of women. Among eligible-women-included households, six procedures that are the last and next birthday methods, Kish method, full enumeration method, youngest method, and TCB method selected around 14 percent of women. Three techniques, which are the last birthday method, youngest method, and TCB method, selected almost 3 percent of women. Selections within at least two eligible-women-included households show that four methods selected about 31 percent of eligible women and three methods selected about 30 percent of women. Then again, no eligible woman was selected by all

methods. Moreover, any technique did not select around 2 percent of women (Table 3). Among at least two eligible-women-included households, the last birthday method, Kish method, youngest method, and TCB method selected 5 percent of women.

When we consider all eligible-women-included households, the mean age of women was 31.6 years among women who were selected by the last birthday method while it was 34.3 years among women who were selected by the oldest women method. In general, for the means of variables, the last birthday method and TCB method are superior to other selection techniques as far as having little deviations from the 2013 Turkey DHS estimates. Regarding with means of variables, aside from estimates from the full enumeration method, oldest and arbitrary convenience methods, any remaining estimates are inside the confidence interval of the mean of the deviation determined for 2013 Turkey DHS (Table 4).

Table 3: Distribution of women by number of different selection procedures

Number of selection methods*	First phase		Second phase	
	None	0.8	78	2.3
1	2.1	205	6.3	243
2	4.6	448	12.2	470
3	11.1	1,082	28.5	1,098
4	12.8	1,247	31.3	1,206
5	6.1	595	16.0	616
6	1.0	97	3.2	123
7	14.3	1,394	0.2	8
8	47.3	4,610	0.0	0
Total	100.0	9,746	100.0	3,853

*Selection methods comprise all combinations of different selection procedures.

Considering the proportions of variables, the proportion of never married women was 0.28 among women who were selected by the youngest method, which is the same as the proportion of never married women in Turkey. Overall, each selection method provided close estimates to one another and 2013 Turkey DHS estimates. Besides, the estimates produced through selection methods mostly fall into confidence intervals of 2013 Turkey DHS estimates. Considering the mean of deviations for proportions of variables, the youngest method, Kish method, next birthday method, and TCB method have quite small deviations from mean deviations of 2013 Turkey DHS. At the point when mean of absolute deviations are taken into account, Kish strategy, last birthday method, next birthday method, and full enumeration method has produced the best estimates with a negligible deviation from the confidence interval of the 2013 Turkey DHS estimates (Table 4).

We carried out the second stage of the simulations considering the execution of selection within at least two eligible-women-included households with the comparison of 2013 Turkey DHS estimates from both eligible and at least two eligible-women-included households. For means of variables, the full enumeration method, next birthday method and arbitrary convenience method are better than other techniques comparing 2013 Turkey DHS estimates and their confidence intervals. For proportions of variables, compared to 2013 Turkey DHS estimates from any eligible women, full enumeration methods gave better estimates to means of variables while the oldest method delivered better estimates. Overall, the next birthday method and Kish method produced the estimates with a negligible deviation from the confidence interval of the 2013 Turkey DHS estimates (Table 5).

Comparing to the newly calculated point and interval estimations from at least two eligible-women-included households in 2013 Turkey DHS with the estimates determined in view of various selection strategies, mean of total deviations introduced that Kish method, next birthday method, full enumeration method, and last birthday method are superior to other non-probabilistic selection techniques (Table 5).

For both phases, error intervals that are estimated for selected variables are given by the analysis phase (Figure 1). These figures show the small deviations from the TDHS estimates especially for probabilistic and quasi-probabilistic selection techniques.

Table 4: Characteristics of women by respondent selection methods in the first phase and mean of the deviations from 2013 Turkey DHS

Variables	Last birthday	Next birthday	Kish	Full enumeration	Oldest	Youngest	TCB	Arbitrary convenience	2013 Turkey DHS	2013 Turkey DHS confidence intervals	
										Lower	Upper
Mean of variables											
Age of women	32,3	32,7	32,6	33,1	33,7	31,5	31,8	33,5	31,0	30,8	31,2
Years of schooling	7,8	7,7	7,7	7,6	7,5	7,9	7,9	7,5	7,8	7,7	7,8
Number of migration	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6
Total number of children	1,8	1,8	1,8	1,9	2,0	1,7	1,7	2,0	1,7	1,6	1,7
Number of living children	1,7	1,8	1,7	1,8	1,9	1,6	1,6	1,9	1,6	1,6	1,6
Number of spontaneous abortion	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5
Number of induced abortion	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4	1,6
Number of stillbirths	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,3
Number of completed pregnancies	2,2	2,3	2,3	2,3	2,5	2,1	2,1	2,5	2,1	2,0	2,1
Age at menarche	13,6	13,6	13,6	13,7	13,7	13,6	13,6	13,7	13,6	13,5	13,7
Age at first marriage	20,8	20,7	20,8	20,7	20,7	20,8	20,8	20,7	20,4	20,3	20,5
Age at first birth	22,3	22,3	22,3	22,2	22,2	22,4	22,4	22,2	22,0	21,9	22,1
Number of jobs	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Mean of the deviations	1.02	1.03	1.03	1.04	1.05	1.01	1.01	1.05	1.00	0.98	1.02
Proportion of variables											
No education	0.110	0.116	0.114	0.118	0.124	0.105	0.106	0.114	0.120	0.108	0.132
Never married	0.163	0.148	0.153	0.133	0.105	0.195	0.186	0.088	0.275	0.264	0.287
Currently pregnant	0.053	0.054	0.054	0.054	0.054	0.053	0.054	0.059	0.044	0.039	0.049
Using any contraception	0.595	0.605	0.603	0.617	0.638	0.570	0.576	0.662	0.735	0.720	0.749
Using any modern method	0.385	0.393	0.391	0.401	0.415	0.370	0.374	0.436	0.474	0.458	0.491
Desire for more children	0.447	0.434	0.437	0.419	0.394	0.475	0.468	0.387	0.474	0.459	0.488
Mean of the deviations	0.88	0.88	0.88	0.88	0.87	0.89	0.89	0.87	1.00	0.94	1.06
Mean of total deviations	0.98	0.98	0.98	0.99	0.99	0.97	0.97	0.99	1.00	0.97	1.03
Number of women*	7,775	7,775	7,775	7,775	7,775	7,775	7,775	5,928	9,746	-	-

*Number of women as a result of respondent selection vary between 7,571 and 7,726; and 5,903 depending on the missings on selected variables.

Table 5: Characteristics of women by respondent selection methods in the second phase and mean of the deviations from 2013 Turkey DHS

Variables	Last birthday	Next birthday	Kish	Full enumeration	Oldest	Youngest	TCB	Arbitrary convenience	2013 Turkey DHS confidence intervals					
									First phase		Second phase			
									2013 Turkey DHS	Lower	Upper	2013 Turkey DHS	Lower	Upper
Mean of variables														
Age of women	26.0	28.6	28.2	32.4	38.4	19.3	21.2	33.8	31.0	30.8	31.2	27.6	27.3	28.0
Years of schooling	8.5	7.7	7.9	7.1	5.8	9.6	9.3	7.0	7.8	7.7	7.8	7.9	7.7	8.0
Number of migration	2.6	2.5	2.5	2.6	2.6	2.5	2.6	2.5	2.6	2.6	2.6	2.5	2.5	2.6
Total number of children	1.0	1.5	1.4	2.0	2.9	0.1	0.3	2.2	1.7	1.6	1.7	1.4	1.3	1.4
Number of living children	0.9	1.4	1.3	1.9	2.7	0.1	0.3	2.1	1.6	1.6	1.6	1.3	1.2	1.4
Number of spontaneous abortion	1.4	1.5	1.5	1.5	1.5	1.3	1.3	1.5	1.5	1.4	1.5	1.5	1.4	1.6
Number of induced abortion	1.5	1.5	1.6	1.5	1.6	1.0	1.4	1.4	1.5	1.4	1.6	1.5	1.4	1.6
Number of stillbirths	1.1	1.3	1.1	1.1	1.1	3.1	1.8	1.1	1.2	1.1	1.3	1.2	1.0	1.4
Number of completed pregnancies	1.2	1.8	1.7	2.4	3.5	0.2	0.4	2.7	2.1	2.0	2.1	1.7	1.6	1.7
Age at menarche	13.6	13.5	13.5	13.7	13.8	13.3	13.5	13.5	13.6	13.5	13.7	13.6	13.4	13.7
Age at first marriage	19.4	19.1	19.2	19.0	19.0	19.9	20.0	19.1	20.4	20.3	20.5	19.1	18.9	19.2
Age at first birth	20.6	20.5	20.5	20.4	20.5	20.9	21.0	20.6	22.0	21.9	22.1	20.4	20.3	20.6
Number of jobs	1.4	1.5	1.4	1.5	1.5	1.3	1.4	1.4	1.6	1.6	1.6	1.4	1.4	1.5
Mean of the deviations (first phase)	0.88	0.96	0.94	1.02	1.15	0.84	0.81	1.05	1.00	0.98	1.02	-	-	-
Mean of the deviations (second phase)	0.94	1.03	1.01	1.11	1.28	0.87	0.84	1.15	-	-	-	1.00	0.96	1.04
Proportion of variables														
No education	0.086	0.136	0.122	0.162	0.216	0.044	0.056	0.146	0.120	0.108	0.132	0.131	0.120	0.142
Never married	0.621	0.497	0.533	0.363	0.116	0.880	0.801	0.295	0.275	0.264	0.287	0.549	0.533	0.564
Currently pregnant	0.017	0.021	0.021	0.021	0.022	0.019	0.020	0.023	0.044	0.039	0.049	0.022	0.017	0.027
Using any contraception	0.253	0.342	0.319	0.442	0.632	0.059	0.103	0.517	0.735	0.720	0.749	0.721	0.699	0.743
Using any modern method	0.159	0.226	0.203	0.292	0.419	0.037	0.068	0.346	0.474	0.458	0.491	0.466	0.441	0.491

Desire for more children	0.693	0.584	0.608	0.449	0.224	0.927	0.864	0.392	0.474	0.459	0.488	0.534	0.509	0.559
Mean of the deviations (first phase)	0.92	0.93	0.93	0.88	0.82	1.02	0.99	0.85	1.00	0.94	1.06	-	-	-
Mean of the deviations (second phase)	0.76	0.82	0.81	0.82	0.84	0.78	0.79	0.82	-	-	-	1.00	0.92	1.08
Mean of total deviations (first phase)	0.89	0.95	0.94	0.98	1.05	0.90	0.87	0.98	1.00	0.97	1.03	-	-	-
Mean of total deviations (second phase)	0.88	0.97	0.95	1.02	1.14	0.84	0.83	1.04	-	-	-	1.00	0.95	1.05
Number of women*	1,682	1,682	1,682	1,682	1,682	1,682	1,682	1,350	7,775	-	-	3,853	-	-

*Number of women as a result of respondent selection vary between 1,682 and 22; and 41 depending on the missings on selected variables.

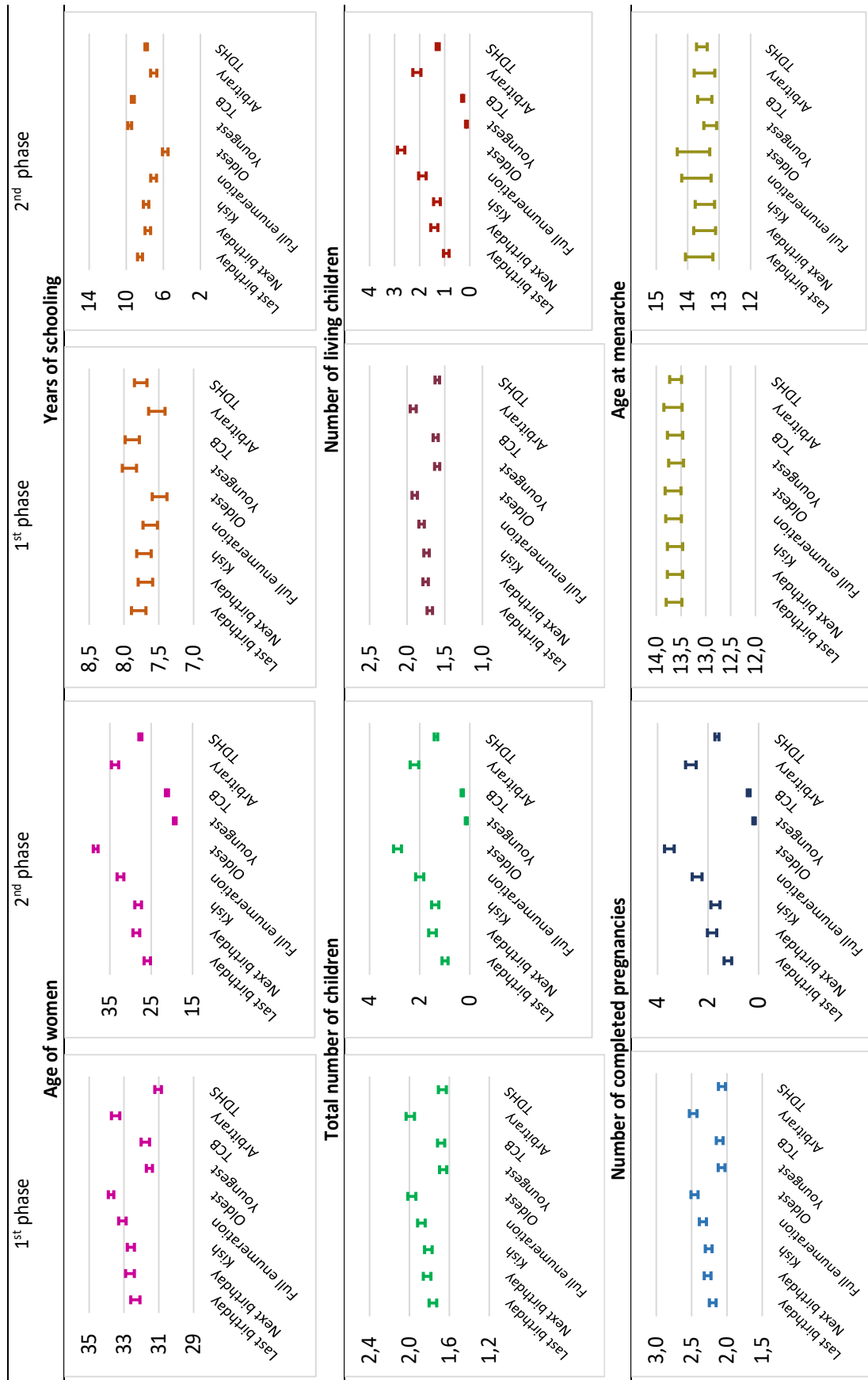

Figure 1: Error bars for selected study variables by respondent selection techniques (first and second phases)

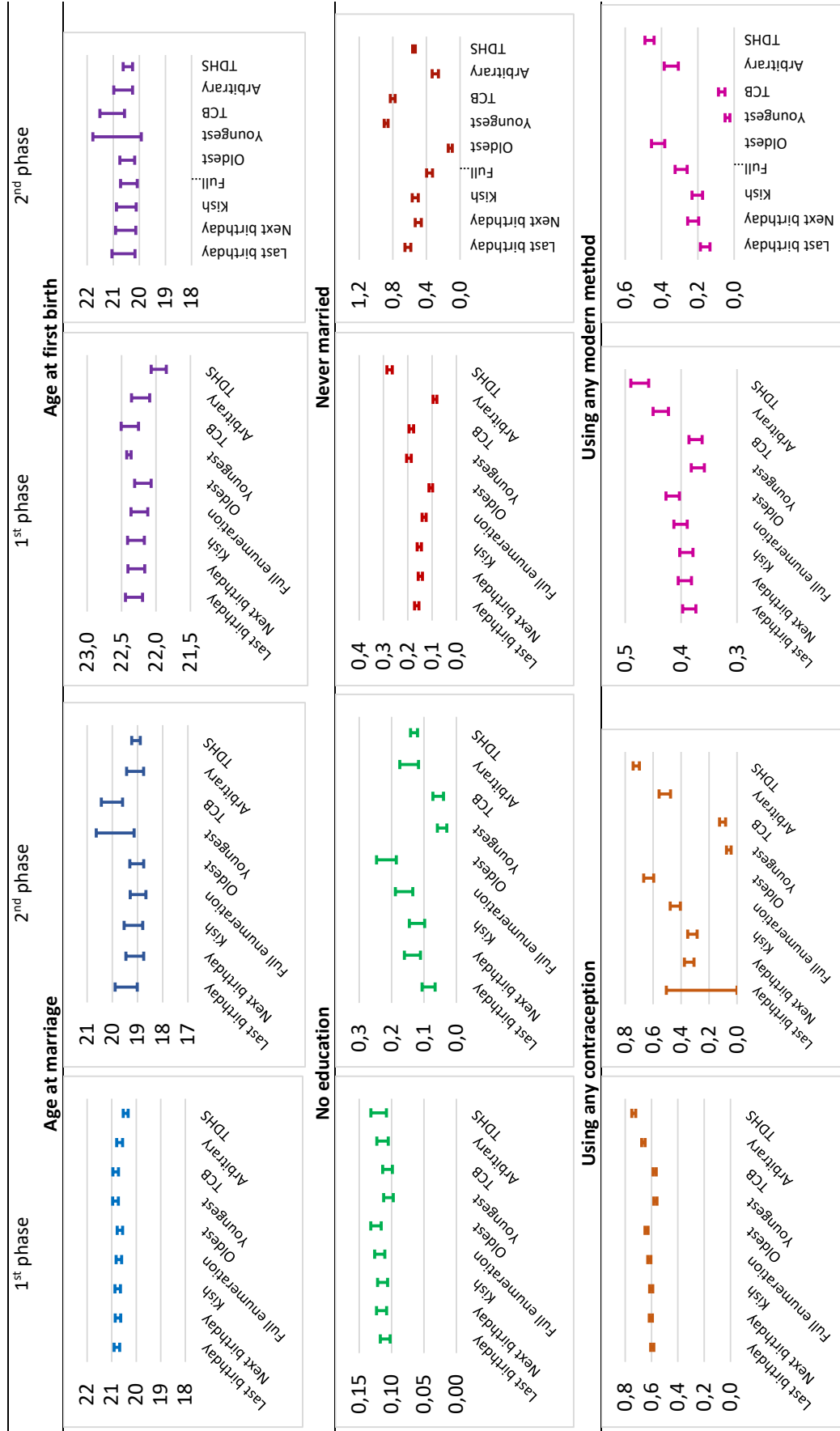

Figure 1 (continued): Error bars for selected study variables by respondent selection techniques (first and second phases)

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

In this simulation based study under 2013 Turkey DHS, we compared eight different within-household selection techniques based on the deviations of estimates to survey statistics. We measured the efficiency of respondent selection procedures with the mean deviations of the estimates from 2013 Turkey DHS, which is the nationally representative household survey. In the second phase of the examination, we also repeated selection procedures from households including at least two eligible interviewed women. The main goal of this phase was to follow selection procedures better by avoiding identical selection originating from just a single eligible-woman-included household.

The findings of the study showed that different respondent selection methods produce closer estimates with the estimates from the 2013 Turkey DHS albeit some of those are quasi-probabilistic or non-probabilistic. In this sense, Gaziano (2005) stated that non-probabilistic selection methods attempt to approximate gender and age distribution even though they don't follow a definitely random process. This finding of the study confirms the need for partial random nature during the respondent selection. The analyses carried out under the subsequent phase were in accordance with findings obtained from the first stage although the mean of the total deviations increased in that stage. In addition, we concluded that probabilistic or quasi-probabilistic respondent selection techniques produced better estimates with a negligible deviation from the confidence interval of the 2013 Turkey DHS estimates contrasted with non-probabilistic selection techniques.

Overall, the mean of total deviations that we calculated from both the first and second phase of examinations confirmed that the Kish method, next birthday method, last birthday method, and full enumeration method have the least degree of deviations in ranges between 0.97-0.99 for the first phase, 0.76-1.84 and 0.83-1.14 for first and second trials of the second phase, respectively. Non-probabilistic techniques were less effective techniques in terms of producing close estimates to 2013 Turkey DHS.

We additionally observed similar results in regards to the minor differentials on demographic characteristics in previous studies that compared the Kish method and last birthday method as well as the recent type of Kish and recent birthday methods developed by Rizzo et al. (2004) and the next birthday method (Oldendick et al., 1988; Beebe et al., 2007). The implementation of any probabilistic respondent selection techniques may also decrease the risk of women's presence during the other women interviews, since the responses of women may be influenced by other women's responses within the same household (Clark and Steel, 2007). In the 2013 Turkey DHS, at least two women interviews were conducted by the same interviewer in three of five households which include at least two eligible women. This could be accepted as a proxy measure of women's presence during the other women interviews in the same household. Still, this assumption needs further investigation using the required information about presence of others during the interviews.

All things considered, any technique does not ensure that almost all estimates will be close to survey estimates and fall into their confidence intervals. Considering the percentage distribution of households by the number of eligible women, there was just a single woman who could be selected to interview in half of the households no matter what the respondent selection technique. Consistently, all methods selected 47 percent of women. Accordingly, the information provided by the same women may result in producing close estimates within confidence intervals regardless of whether we practiced different respondent selection techniques. To overcome this limitation, we conducted the second phase of examinations by restricting the sample to households with at least two eligible women. Hence, four different strategies chose the majority of the women in that group rather than all selection methods. Overall, interviewing all eligible women in 2013 Turkey DHS, which is among standard guidelines of the International DHS Program, still seems to be sensible because of certain justifications such as population representation and giving valid estimates for all indicators even for rare events among women in Turkey. Furthermore, it appears that interviewing all eligible women is associated to include sufficient numbers of respondents to present estimates with high precision (DHS Program, 2022), even though clear evidence on why all eligible women are interviewed is lacking. On the other hand, to obtain high precision for survey estimates, interviewing only one woman in each household may require an increase in the target sample size of households, leading to a considerable cost factor.

To the best of the authors' knowledge, this is the first study in Turkey which could be considered as work to inspect respondent selection methods and measure their efficiency under the comparison of survey estimates. This is important on the grounds that such comparisons have so far commonly made for telephone and mail survey settings in the US (Lavrakas, 2008; Lavrakas et al., 2000; Smyth and Olson, 2019), as opposed to face-to-face interviewing techniques. This study simulates techniques using survey data that already collected, which appears to be acceptable due to the lack of a newly designed experimental study from the beginning of the survey. In this connection, the novelty of the study is the utilization of data from a completed survey designed in a simulation-based way for the first time in the literature to understand the extent of the deviations in the survey estimates originated from different respondent selection methods.

This study has two limitations. First, a simulation of within-household selection techniques in the subsequent phase was carried out over 17 percent of households including at least two eligible women. This may lead to a restriction to uncover the impact of selection procedures on survey estimates. Second, selected women are expected as ones who complete the survey under the assumption of the 2013 Turkey DHS response pattern. To put it more explicitly, this study is carried out over 9,746 completed interviews with eligible women rather than 10,840 eligible women who we know from the household interviews (Table 1). This is mainly due to the lack of information about eligible women who were not interviewed because of various reasons (HUIPS, 2014). As suggested by Lee et al. (2009) and Groves and Peytcheva (2008), these non-respondents in surveys may be a selective group of women, especially those living in urban areas, having a higher level of education, and being never married. Therefore, certain findings of this study, particularly mean years of schooling, mean number of children, and proportion of uneducated women, may be suffered from this situation. Therefore, this study can be accepted as a methodological investigation that adopts a purely and simply measurement perspective. Further, based on the second limitation, we recommend concentrating on such problems taking the possibility of different response behaviors and availability of data for nonrespondents into account.

Another discussion can be made over interviewer effects on respondent selection procedures. Interviewers are also known as their impact in DHS surveys. Selecting eligible women aged 15-49 appropriately and conducting interviews with only those women are among the main roles of interviewers. However, as a potential risk, interviewers may tend to mark selected women as 'not at home during visits/survey dates', not to carry out interviews. Similarly, they may tend to select women who are absent at the time of the interview to reduce their burden. The DHS literature that concentrates on some quality aspects such as age displacement of women and children, digit preference in age reporting, and incompleteness of birth dates (Macro International Inc., 1993; Institute for Resource Development, 1990) supports such risks.

In light of the study findings, the adaptation of the efficient selection techniques, especially probabilistic methods, within the households may be moved into the practice of survey execution, particularly for a part of questions that expect to gather data about predominant issues in the country. In this sense, any lacking of representation and quality originating from the selection technique ought to be avoided. Taking into account that demographic and health surveys continue to be applied in more than 90 different developing countries from different continents with very similar sampling and questionnaire designs, it is worth investigating the potential outcomes of different respondent selection procedures on the estimates for different DHS countries. Besides, this study calls for further studies that focus on measuring and assessing the efficiency of selection methods through different ways such as response quality, time efficiency, ease of fieldwork operation, cost, and burden. Yet again when new data collection modes in today's world are considered, the future examinations which account for the respondent selection methods and their appropriate implementation are acquiring importance (Dillman, 2021; Olson and Smyth, 2013).

Ethical statement

The Ethics Committee of Hacettepe University approved the 2013 Turkey DHS questionnaires after the questionnaire design was completed. At the beginning of the interview, each respondent was asked to give informed consent to participate in the survey.

REFERENCES

- 2013 Turkey Demographic and Health Survey Data. (2014). The DHS Program. Retrieved from http://www.tnsaveri_tdhsdata.hacettepe.edu.tr/request.php.
- Alves, M.C.G.P., Escuder, M.M.L., Claro, R.M., & N.N.D. Silva (2014). "Selection within Households in Health Surveys", *Revista de Saude Publica*, 48/1, pp: 86-93.
- Battaglia, M. P., Link, M. W., Frankel, M. R., Osborn, L., & A. H. Mokdad (2008). "An Evaluation of Respondent Selection Methods for Household Mail Surveys", *Public Opinion Quarterly*, 72/3, pp: 459-469.
- Beebe, T. J., Davern, M. E., McAlpine, D. D., & J. K. Ziegenfuss (2007). "Comparison of Two within-Household Selection Methods in a Telephone Survey of Substance Abuse and Dependence", *Annals of Epidemiology*, 17/6, pp: 458-463.
- Binson, D., & J. A. Catania (2000). "Random Selection in a National Telephone Survey: A Comparison of the Kish, Next-birthday, and Last-birthday Methods", *Journal of Official Statistics*, 16/1, pp: 53-60.
- Clark, R. G., & D. G. Steel (2007). "Sampling within Households in Household Surveys", *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 170/1, pp: 63-82.
- Czaja, R., Blair, J., & J.P. Sebestik (1982). "Respondent Selection in a Telephone Survey: A Comparison of Three Techniques", *Journal of Marketing Research*, 19/3, pp: 381-385.
- Denk, C.E., & J. W. Hall (2000). "Respondent Selection in RDD Surveys: A Randomized Trial of Selection Performance", *the Annual Meeting of the American Association for Public Opinion Research*.
- DHS Program. (2022). DHS Survey Design: Frequently Asked Questions-Eligible Ages. The Demographic and Health Surveys Project. Retrieved July 25, 2022, from <https://dhsprogram.com/pubs/pdf/DHSM15/DHSM15.pdf>.
- Dillman, D. A. (2021). Adapting Push-to-Web Survey Designs for Use in Different Countries and Situations. Retrieved March 6, 2021, from <https://wapor.org/wp-content/uploads/WAPOR-2021-Dillman-webinar-Adapting-Push-to-Web-Survey-Designs-March-5-2021.pdf>.
- Elder, S. (2009). "The Sampling Methodology", ILO School-To-Work Transition Survey, Geneva, International Labour Organization.
- Gaziano, C. (2005). "Comparative Analysis of Within-household Respondent Selection Techniques", *Public Opinion Quarterly*, 69/1, pp: 124-157.
- GDSW, & HUIPS (2015). *Research on Domestic Violence against Women in Turkey*, Republic of Turkey Ministry of Family and Social Policies the General Directorate on the Status of Women and Hacettepe University Institute of Population Studies, Ankara.
- Groves, R. M., & Peytcheva, E. (2008). "The Impact of Nonresponse Rates on Nonresponse Bias: A Meta-Analysis", *Public Opinion Quarterly*, 72/2, pp: 167-189.
- HUIPS. (1994). *1993 Turkey Demographic and Health Survey*, Ministry of Health and Macro International Inc., Ankara.
- HUIPS. (1999). *1998 Turkey Demographic and Health Survey*, Macro International Inc., Ministry of Health General Directorate of Mother and Child Health/Family Planning, United Nations Population Fund and U.S. Agency for International Development, Ankara.
- HUIPS. (2004). *2003 Turkey Demographic and Health Survey*, Ministry of Health General Directorate of Mother and Child Health and Family Planning, State Planning Organization and European Union, Ankara.
- HUIPS. (2006). *Turkey Migration and Internally Displaced Population Survey*, Hacettepe University Institute of Population Studies, Ankara.
- HUIPS. (2014). *2013 Turkey Demographic and Health Survey*, TR Ministry of Development and TUBITAK, Ankara.
- HUIPS. (2019). *2018 Turkey Demographic and Health Survey*, TR Presidency of Turkey Directorate of Strategy and Budget and TUBİTAK, Ankara.
- Institute for Resource Development. (1990). *An Assessment of DHS-I Data Quality*, DHS Methodological Reports, No.1. Institute for Resource Development/Macro Systems, Inc., Maryland.

- Keeter, S., & K. Fisher. (1997). "A Comparison of 'Last Birthday' and 'Youngest Male/Oldest Female' Respondent Selection Procedures", *the Annual Meeting of the American Association for Public Opinion Research*.
- Kennedy, J. M. (1993). "A Comparison of Telephone Survey Respondent Selection Procedures." *the Annual Meeting of the American Association for Public Opinion Research*.
- Kish, L. (1949). "A Procedure for Objective Respondent Selection within the Household", *Journal of the American Statistical Association*, 44, pp: 380-387.
- Kumar, R. V. (2014). "Respondent Selection Methods in Household Surveys", *Jharkhand Journal of Development and Management Studies*, 46.
- Lavrakas, P. J. (1993). *Telephone Survey Methods*, Volume 7, Sage Applied Social Research Methods Series, Newbury Park, CA.
- Lavrakas, P. J. (2008). Within-household Respondent Selection: How Best to Reduce Total Survey Error. Media Rating Council, Inc. Retrieved January 30, 2022, from <http://www.mediaratingcouncil.org/MRC%20Point%20of%20View%20-%20Within%20HH%20Respondent%20Selection%20Methods.pdf>.
- Lavrakas, P. J., & S. L. Bauman. (1993). "The Last Birthday Selection Method and Within Unit Coverage Problems", *American Statistical Association Proceedings of the Survey Research Methods Section*, 1107-1112.
- Lavrakas, P. J., Stasny, E. A., & Harpuder, B. (2000). "A Further Investigation of the Last-Birthday Respondent Selection Method and Within Unit Coverage Error," *American Statistical Association Proceedings of the Survey Research Methods Section*, 890-895.
- Lee, S., Brown, E. R., Grant, D., Belin, T. R., & Brick, J. M. (2009). "Exploring Nonresponse Bias in A Health Survey Using Neighborhood Characteristics", *American Journal of Public Health*, 99/10, pp: 1811–1817.
- Macro International Inc. (1993). *An Assessment of the Quality of Health Data in DHS-I Surveys*, DHS Methodological Reports, No.2. Macro International Inc., Maryland.
- Marlar, J., Chattopadhyay, M., Jones, J., Marken, S., & F. Kreuter. (2018). "Within-Household Selection and Dual-Frame Telephone Surveys: A Comparative Experiment of Eleven Different Selection Methods", *Survey Practice*, 11.
- Moser, C. A., & G. Kalton. (1971). *Survey Methods in Social Investigation*, Routledge, London.
- Nemeth, R. (2002). "Respondent Selection within the Household-A Modification of the Kish Grid", *the Sixth Austrian, Hungarian, Italian and Slovenian Meeting of Young Statisticians*.
- O'Rourke, D., & J. Blair (1983). "Improving Random Respondent Selection in Telephone Surveys", *Journal of Marketing Research*, 20/4, pp: 428-432.
- Oldendick, R. W., Bishop, G. F., Sorenson, S. B., & A. J. Tuchfarber. (1988). "A Comparison of the Kish and Last Birthday Methods of Respondent Selection in Telephone Surveys", *Journal of Official Statistics*, 4/4, pp: 307-318.
- Olson, K., & J. Smyth. (2013). "Accuracy of Within-household Selection in Web and Mail Surveys of the General Population", *Field Methods*, 26/1, pp: 56-69.
- PMM and HUIPS. (2017). *An Analysis on Afghan Nationals Living in Turkey, who are International Protection Applicants, and Those Under International Protection: Their Reasons for Arrival and Stay in Turkey, Their Future Plans and Goals*, Republic of Turkey Ministry of Interior Presidency of Migration Management and Hacettepe University Institute of Population Studies.
- PMM and HUIPS. (2017). *Socio-economic Profiling of Asylum Seekers Residing in Satellite Cities in Turkey*, Republic of Turkey Ministry of Interior Presidency of Migration Management and Hacettepe University Institute of Population Studies.
- Rizzo, L., Brick, J. M., & I. Park. (2004). "A Minimally Intrusive Method for Sampling Persons in Random Digit Dial Surveys", *Public Opinion Quarterly*, 68/2, pp: 267-274.
- Salmon, C. T., & J. S. Nichols. (1983). "The Next-birthday Method of Respondent Selection", *Public Opinion Quarterly*, 47/2, pp: 270-276.

- Smyth, J. D., Olson, K., & M. Stange. (2019). "Within-Household Selection Methods: A Critical Review and Experimental Examination", *Experimental Methods in Survey Research: Techniques that Combine Random Sampling with Random Assignment*, (Ed: Lavrakas P. J., Traugott, M, Kennedy, C., Holbrook, A., de Leeuw, E., & B. West), John Wiley & Sons, Inc.
- Srinivasan, R., Christiansen, E.H., & R. Tortora. (1996). "Comparative Study of Three Respondent Selection Techniques for Telephone Survey Research", *the Annual Meeting of the American Association for Public Opinion Research*.
- Troldahl, V. C., & R. E. Carter. (1964). "Random Selection of Respondents within Households in Phone Surveys", *Journal of Marketing Research*, 1/2, pp: 71–76.
- WHO. (2001). Putting Women First: Ethical and Safety Recommendations for Research on Domestic Violence Against Women. Retrieved October 12, 2020, from <https://www.who.int/gender/violence/womenfirtseng.pdf>.
- Yan, T. (2009). "A Meta-analysis of Within-Household Respondent Selection Methods", *the American Statistical Association Proceedings of the Survey Research Methods Section*, 1107-1112.
- Yan, T., Tourangeau, R., & R. McAloon. (2015). "A Meta-analysis of Within-household Respondent Selection Methods", *the 2015 Federal Committee on Statistical Methodology (FCSM) Statistical Policy Seminar*.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.06.2022 ✓Accepted/Kabul:29.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1131737

Research Article/Araştırma Makalesi

Onursal-Beşgöl, Ö. (2022). "Süreç İzleme Yöntemi ile Avrupa Bütünleşmesini Anlamak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022, Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö275-Ö286.

SÜREÇ İZLEME YÖNTEMİ İLE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİ ANLAMAK

Özge ONURSAL-BEŞGÖL*

Öz

Bu makale, sosyal bilimlerde vaka incelemelerinde kullanılan süreç izleme yöntemine odaklanacaktır. Nedenler ile sonuçlar arasındaki bağlantı ve süreçlerin etraflıca çalışıldığı bu yöntem, özellikle tek vaka çalışmalarında değişim süreçlerini anlamakta kullanılır. Sürecin başlangıcı (bağımsız değişkenler) ve bitişi (bağımlı değişkenin etkilediği sonuç) arasındaki bir dizi ara adımı izleyen araştırmacı, arşiv belgelerini ve birincil kaynakları kullanır. İnşacı yaklaşımın da kullandığı bu yöntemi sıklıkla Avrupalılaştırma çalışmalarında, özellikle de Avrupa Birliği'nden ulusal kademelere doğru gerçekleşen politika transfer sürecinin detaylarıyla incelenmesinde görürüz. Bu makalenin birinci kısmında süreç izleme yöntemi tanımlanacak, literatür taraması yapılacak ve yöntemin kullanıldığı çalışmalardan örnekler verilecektir. İkinci kısımda ise Avrupa çalışmalarından örnekler verilecek ve yöntemin özellikle Avrupalılaştırma alanındaki katkıları vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Süreç izleme yöntemi, Avrupa bütünleşmesi, Avrupalılaştırma.*

UNDERSTANDING EUROPEAN INTEGRATION WITH PROCESS TRACING METHOD

Abstract

This article focuses on the process-tracing method, primarily used in case studies in social sciences. The method – in which the process between cause and effect is closely traced in detail – is used to understand the processes of change, especially in single case studies. For this purpose, the researcher follows a series of intermediate steps between the process' beginning (independent variable) and the end (the dependent variable). The researcher usually uses archival documents and primary sources to explain the process in detail. Conventional constructivists often use this method. Mainly applied in Europeanization studies, the process-tracing approach has also contributed to understanding the policy transfer from the European Union to the national level. The first part of this article will concentrate on the specifics of the method. In the second part of the article, the evolution of European studies will be elaborated on, and the contribution of this method, especially in the field of Europeanization, will be emphasised.

Keywords: *Process tracing method, European integration, Europeanisation.*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:ozge.onursal@bilgi.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9876-8904>)

1. GİRİŞ

Avrupa bütünleşmesinin gelişimini inceleyen çalışmalar uluslararası ilişkiler literatürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bütünleşmede önemli paya sahip olan Avrupa Birliği'nin (AB) incelenmesi, devlet dış aktörlerin küresel düzlemdeki pozisyonlarının ve etkilerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, bu makalede, Avrupa çalışmalarının tarihsel gelişimi özetlenerek, AB araştırmalarının son zamanlarda özellikle üzerinde durduğu konulara değinilecektir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren genel olarak uluslararası örgütler, özel olarak da Avrupa bütünleşmesinin kurumları üzerine yapılan çalışmaların, inceledikleri örgütlerin doğaları ve yapılarına dair anlatıların ötesine geçtikleri göze çarpar. Bunun nedeni, bu örgütlerin birçok düzlem ve boyuttaki etkilerinin, bilhassa da temas ettikleri aktörler üzerindeki dönüştürücü etkilerinin tespitidir. Dolayısıyla çalışmalarda, bu örgütlerin küresel düzlemde norm, ilke, anlayış ve süreçlerin inşası ve yayılımına dair katkıları irdelenmiştir. Avrupa çalışmalarında bütünleşmenin etkilerini vurgulamakta kullanılan "Avrupalılışma" kavramının tanımlanması ve kuramsallaştırılması üzerine derin bir literatür oluşmuştur. Bu literatür, Avrupa bütünleşmesinin belli dönüşümleri tetikleyip tetiklemediği, böyle etkileri var ise sürecin dinamiklerinin ve mekanizmalarının nasıl araştırılacağı soruları üzerinde durmuştur. Bu nedenlerle, hem yapıya hem de faile önem verip, bunlar arasındaki dinamik ilişkiye eğilen süreç izleme yönteminin bu araştırmalarda sıklıkla kullanılır hale gelmesi tesadüf değildir (Checkel, 2008).

Normların oluşma ve yayılma süreci, belli bir silsileyi izleyen, doğrusal bir eğilim göstermez. Her adımda normlar tekrar müzakere edilir, şekillenir, yapı bozuma uğrar ve yeniden inşa edilir. Avrupalılışma literatürü, Avrupa bütünleşmesi sonucu gerçekleşen değişimin sadece tepeden inme ve tek yönlü olmadığını gözler önüne sermiştir. Değişim, aynı anda dikey ve yatay, tepeden ve alttan beslenen süreçler sonucu gerçekleşir. Sürecin, bu çok boyutluluğu ve dinamik işleyişi de çalışılmasını zorlaştırır. Süreç izleme yöntemi ise nedensel mekanizmalara daha yakından ve derinden baktığı için, bu ayrıntıların farkına varma imkânına sahiptir. Mekanizmaları çalışmak, araştırmaların odağının, neden ve sonuçlardan sürece kaydırılmasını gerektirmiştir. Nedensel mekanizmalar, sosyal bilimlerde en yaygın kullanılan, ancak en az anlaşılan konulardan biridir.

Bu makalede, sosyal bilimlerde vaka çalışmalarında kullanılan süreç izleme yöntemine odaklanılacaktır. Bu yöntem, olası nedenler ile sonuçlar arasındaki bağlantıları etraflıca izlemeye çalışır. Nedenler ile sonuçlar arasında var olan süreci yakından izleyen bu yöntem, özellikle tek vaka incelemelerinde değişim süreçlerini anlamakta kullanılır. Araştırmacı, sürecin başlangıcı (bağımsız değişkenler) ve bitişi (bağımlı değişkenin etkilediği sonuç) arasındaki bir dizi ara adımı izler. Sürecin seyrinin anlaşılabilmesi için arşiv belgelerinin ve birincil kaynakların kullanılması gerekir (George & Bennett, 2005). İnşacı yaklaşımın da kullandığı bu yöntemi sıklıkla Avrupalılışma çalışmalarında görürüz. Özellikle, Avrupa Birliği'nden ulusal kademelere doğru gerçekleşen politika transfer sürecinin detaylı incelenmesinde kullanılır. Bu makalenin birinci kısmında süreç izleme yöntemi tanımlanacak, yöntemin doğru uygulanması için sadık kalınması gereken ilkeler belirtilecek ve yöntemin kullanım alanları özetlenecektir. İkinci kısımda ise Avrupa çalışmalarının kuramsal gelişimine tarihsel olarak bakılacaktır. Bu kısa tarihsel özetin amacı, Avrupa çalışmalarının son yıllarda neden "Avrupalılışma" kavramına yoğunlaştığını göstermek ve bu kavramın, örgütlerin çalışılmasına genel katkıları üzerinde durmaktır. Makalede, son olarak, Avrupa çalışmalarından örnekler verilerek, yöntemin kullanıldığı çalışmaların dikkate alması gereken noktalar özetlenecektir. Burada, araştırmaların verilerinin toplanmasında en çok kullanılan üçgenleme (nirenge-*triangulation*) yolu da anlatılacaktır. Genel olarak makale, süreç izleme yönteminin Avrupalılışma çalışmaları alanına katkılarını özetlemektedir.

2. SÜREÇ İZLEME YÖNTEMİ NEDİR?

Tek vaka çalışmalarının en çok eleştirilen yönleri, odaklarının darlığı sebebiyle resmin bütününe görememeleridir. George ve Bennett (2005: 32-3) tek vakalarda da kuram inşasının ve testinin mümkün olduğunu söyler. Bunun yolu, tek vakadan birçok gözlem yapmak ve normalden sapan, kritik, yüksek ihtimalli ve düşük ihtimalli örneklere araştırma tasarımında yer vermektir. Tek vaka çalışmalarında süreç izleme yöntemi ya da karşı olgusal (*counterfactual*) analiz kullanılabilir (George ve Bennett, 2005: 80; ayrıca Beach ve Pedersen, 2019).

Stark ve Torrance (2006: 33), vaka incelemelerinin öneminin, sosyal eylemlerin karmaşıklığını aktarmayı amaçlamasından kaynaklandığını söylerler. Vaka çalışmaları, aktörlerin sosyal eylemlere "atfettikleri anlamları ve

bu anlamların nasıl üretildiğini inceler.” Bu çalışmalar, “sosyal gerçekliğin”, sosyal etkileşim yoluyla yaratıldığını ileri sürdüklerinden, bu gerçekliğin analiz edilebilmesi ve kuramsallaştırılabilmesi için öncelikle tanımlanması şarttır. Yazarlar, vakalarda hemen hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmaması dolayısıyla vakaların derinlemesine incelenip anlaşılmasının, sonuçlarının geniş bir popülasyona genellenmesinden daha önemli olduğuna dikkat çekerler (2006: 33). Günümüzde sosyal bilimlerdeki birçok araştırmada “sosyal ve kurumsal yapı ve bağlamları, tekil failer ve karar alma süreçleri ile birleştirme” gerekliliği doğmuştur (Bennett ve Checkel, 2015: 3). Bennett ve Checkel’e göre, “Bilim felsefesindeki son gelişmelerle birlikte bu gereklilik, nedensel mekanizma hipotezlerine atıf yoluyla, nedensel açıklamaların daha fazla vurgulanmasına yol açmıştır. Bu gelişme, bu tür mekanizmaların nasıl tanımlanacağını, gerçekte nasıl ölçüleceğini ve farklı mekanizmaları harekete geçiren rakip açıklamaların nasıl test edileceğini sormayı gerektirir” (2015: 3).

Bu gelişmeler doğrultusunda, süreç izleme yöntemi özellikle nedensel mekanizmaları ölçmekte kullanabileceğimiz bir araçtır. Bu yöntem, olası nedenler ile gözlemlenen sonuçlar arasındaki bağlantıları derinlemesine izlemeye çalışır. Süreç izlemede araştırmacı, kuramın hipotezleştirdiği veya varsaydığı nedensel unsurlar çerçevesinde bir vakayı, aradaki değişkenleri de göz önünde bulundurarak derinlemesine takip eder. Süreci izleyen araştırmacı genelde niteliksel veri kullanır. Bu veriler tarih anıları, arşiv belgeleri, mülakatlar, basında çıkan yazılar ve diğer belgeler olabilir (George ve Bennett, 2005). Süreç izleme, tek vaka çalışmalarındaki yukarıda bahsedilen eksikliği gidermenin iyi bir yoludur. Nedensel mekanizmaların belirlenmesi, tek vakalardaki gözlemleri artırmayı ve dolayısıyla küçük örneklemlerle araştırmaların sınırlarının aşılmasını mümkün kılar (King vd., 1994: 86). Süreç izleme yöntemi, yapılan çıkarımlar bağlamında da geleneksel küçük örneklemlerle çalışmalardan ayrışır. Örneğin, “süreç izleme, tek vaka incelemelerinde nedensel mekanizmaların varlığı/yokluğu hakkında vaka içi çıkarımlar yapmaya çalışırken, çoğu küçük örneklemlerle yöntem, nedensel ilişkiler hakkında vakalar arası çıkarımlar yapmaya çalışır.” (Beach ve Pedersen, 2019: 4) Bu da farklı bir metodolojik yaklaşım gerektirir.

Süreç izleme yönteminin, “mekanizmaların dili” olduğu söyleyen Checkel’e göre yöntem, “girdi ile çıktı, yani sebep ile sonuç arasındaki alanı daraltmaya yardımcı olur” (2005a). Yöntemin özellikle Avrupalılaştırma literatüründe kullanılmasının sebebi de budur. Amaç, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ara adımları izlemektir. “Süreç izleme genellikle tüme varım ve tümünden gelimin bileşimiyle ilerler. Araştırma projesine özgü olan bu bileşim, araştırma için seçilen olgu ve vaka hakkındaki önceki durum bilgisine ve kuramsallaşmaya, ve vakanın tanımlanmış bir vaka popülasyonuna benzer olup olmadığına veya bu nüfus karşısında aykırı bir durum olup olmadığına bağlıdır” (Bennett ve Checkel, 2015: 17-18). Bir başka deyişle önceden bilgimizin olmadığı ve kuramsal bir çerçeveye oturmayan araştırma konuları için genellikle tüme varım yöntemi kullanılır ve bu konuları tarihsel olarak geriye doğru analiz etmemiz gerekir.

Bennett ve Checkel, *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool* isimli derleme eserlerinde bu yöntemin “felsefi temellerini, belirli tekniklerini, ortak kanıt kaynaklarını ve en iyi uygulamalarını” sunmaktadır (2015: 5). Yazarlar, kitapta bu yöntemin doğru şekilde uygulanması yönünde on adet öneri sunarlar:

1. Alternatif açıklamalar için bakış açınızı geniş tutun.
2. Alternatif açıklamalar konusunda eşit derecede ödünsüz olun.
3. Kanıtsal kaynakların muhtemel önyargılarının farkında olun.
4. Vakanın alternatif açıklamalar yönünden yüksek veya düşük olasılıkta olup olmadığını dikkate alın.
5. Araştırmaya ne zaman başlayacağınız konusunda gerekçeli bir karar verin.
6. Çeşitli ve ilgili kanıtları toplamakta yorulmak bilmeyin, ancak ne zaman duracağınız konusunda da gerekçeli bir kararınız olsun.
7. Araştırma hedefi için faydalı ve mümkün ise, süreç izlemeyi vaka karşılaştırmalarıyla birleştirin.

8. Tümevarımsal öngörülere açık olun.
9. Tümdengelim, “Açıklamam doğruysa, sonuca yol açan özgül süreçler ne olacak?” diye sormak için kullanın.
10. Nihai olan süreç izlemenin iyi olduğunu, ancak tüm iyi süreç izlemelerinin de nihai olmadığını unutmayın. (Bennett ve Checkel, 2015: 21)

Süreç izleme yönteminde farklı yaklaşımlar vardır (George ve Bennett, 2005: 210-2). Bazı yaklaşımlar, vakanın her boyutunun titizlikle takip edildiği ayrıntılı bir seyir izler. Ancak, vakaların daha geneliyle incelendiği örnekler de vardır (George ve Bennett, 2005: 211). Sosyal bilimlerde süreç izleme yönteminin üç amaçla kullanımı mümkündür: kuramı test etme, kuram oluşturma ve sonucu açıklama (Beach ve Pedersen, 2019). Kuramı test etmek için kullanılan süreç izleme yönteminde, bir kuram üzerinden nedensel mekanizmaların varlığı test edilir. Burada amaç, X ile Y’yi bağlayan nedensel mekanizmaları test etmektir. Kuram oluşturma süreci için kullanılan yöntem gelince, ampirik kanıtlar üzerinden belirli bir vakayı inceleyerek vardığımız sonuçların genelleştirilmesiyle kuramsal açıklama getirmeye çalışılır. Bu çalışmalarda amaç, X ile Y’yi birbirine bağlayan potansiyel nedensel mekanizmayı tanımlamaktır. Bunun yapılamaması, aykırı bir duruma işaret edebilir ki bu durumda Y’ye sebep olan mekanizmanın anlaşılmasına çalışılır. Aykırı durumlar, Y’ye neyin sebep olduğunun mevcut kuramlarla açıklanamamasından dolayı yeni bir kuramsallaşmaya ihtiyaç duyulmasına işaret eder. Son olarak, sonucu açıklamayı amaçlayan araştırmalarda ise süreç izleme yöntemi, belirli bir tarihsel durumda ortaya çıkan şaşırtıcı bir sonucu açıklamaya çalışır. Genel kuramlar inşa etme veya onları test etme amacı gütmeyen bu araştırmalar, vakayı anlamaya yöneliktir. Bir başka deyişle hedef, vakanın derinlemesine açıklanmasıdır. İlk iki amaç, nedensel ilişkiler konusunda genelleştirme ve kuramsallaştırmayı hedeflerken, sonucu açıklama araştırmalarının merkezinde kuram değil, vakanın kendisi yer alır (Beach ve Pedersen, 2019: 3). Sonuç olarak süreç izleme yönteminin hangi amaçla kullanılacağı önemlidir çünkü amacınız, farklı metodolojik yaklaşımlar gerektirecektir. Üç kullanım alanında da vaka seçimi, kavramsallaştırma, kuramsallaştırma, deneysel testler geliştirme ve kanıtların değerlendirilmesine istinaden sürecin aşamaları farklılık gösterecektir (Beach ve Pedersen, 2019: 163).

Epistemolojik anlamda bu yöntemin, rasyonalist yaklaşımlara ve pozitivizme yakın duran inşacı yaklaşımda tercih edildiğini görüyoruz (Checkel 2015; Bennett ve Checkel 2015). Süreç izleme, geleneksel inşacı yaklaşımla yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Checkel, 2005b; ayrıca bkz. Wendt, 1999). Bu yöntemle, “Çoğu zaman olayları sınıflandırabilir ve bir failin -örneğin bir norm girişimcisinin- sosyal yapıları itiraz ettiği adımları; ve sosyal yapıların, bir failin hareket tarzını ve hatta tabu olan belirli bir hareket tarzını tasavvur etmesini bile engelleyen adımları fark edebiliriz” (Bennett ve Checkel, 2015: 15). Ayrıca yorumsamacı yaklaşım da bu yöntemden istifade etmeye başlamıştır (bkz. Checkel, 2015).

Süreç izleme yönteminin genel olarak getirilerini üç başlık altında toplayabiliriz. Birinci önemli getirisi, orta ölçekli kuramların oluşmasına bulunduğu katkıdır. Araştırmacı, başlangıç (bağımsız değişkenler) ve bitiş (bağımlı değişkenin etkilediği sonuç) arasındaki süreçte bir dizi ara adımı kuramsal tahminler çerçevesinde izler. Mekanizmalar ve sürece odaklanmak, detayların derinlemesine çalışılmasını, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki önemli adımların gözlemlenmesini kolaylaştırır. Adım adım uygulanan bu prosedür esasen, bir dizi kontrole de olanak sağlar (George ve Bennett, 2005: 211). Bennett ve Checkel (2015) bu yöntemde, bağımlı ve bağımsız değişkeni nedensel olarak etkilediğini ima etmesinden dolayı “ara değişken” kavramını kullanmayı tercih etmediklerini söyleyip, yöntemi şu şekilde tanımlarlar: “Bir vakayı nedensel olarak açıklayabilecek nedensel mekanizmalar hakkında hipotezler geliştirmek ve test etmek amacıyla, vaka içindeki olayların süreçleri, dizileri ve şartları hakkındaki kanıtların analizini yapmak” (7-8).

İkinci olarak, bu yöntem “varolan kuramlarca sonuçları tahmin edilemeyen veya yeterince açıklanamayan aykırı (*deviant*) vakaların incelenmesinde faydalıdır” (George ve Bennett, 2005: 215). Süreç izleme yöntemi, Avrupa çalışmalarında da Avrupalılaştırma sürecinin yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya boyutlarını araştırmakta kullanılmıştır (Haverland, 2007). Ayrıca, açık koordinasyon yönteminin etkili olduğu, doğrudan değişim yönünde yukarıdan baskının gelmediği politika alanlarında normların yayılma mekanizmalarının analiz edilmesinde de bu yöntem kullanışlıdır. Makalenin son kısmında bu araştırmalardan örnekler verilecektir.

Üçüncüsü, “süreç izleme, araştırmacıyı eşsonluluğu (*equifinality*) hesaba katmaya, yani sonucun meydana gelebileceği alternatif yolları düşünmeye zorlar ve tek bir vakada sonuçla tutarlı olan bir veya daha fazla potansiyel nedensel yolun haritasını çıkarma imkânını verir” (George ve Bennett, 2005: 207). Bu haritalandırma önemlidir zira mekanizmaları adım adım izleyen araştırmacıların, süreçlerin hangi bağlamda gerçekleştiğini unutmama riski vardır. Süreç izleme yönteminde eşsonluluğu dikkate almak önemlidir zira birçok farklı nedensel yolun aynı sonuca varması mümkündür. En önemli mesele, sosyal yapısal bağlamı gözden kaçırmamaktır (Checkel, 2005a). Örneğin, bu yöntem sayesinde Avrupalılaştırma çalışmalarında, yalnızca yukarıdan aşağıya veya tersi etkileşimin izini sürmekten öteye gidip, aynı zamanda küreselleşme gibi başka bir sürecin de etkisinin olup olmadığını sorgulayabiliriz. Avrupalılaştırma gibi gözüken bir sürecin başka yerel, ulusal veya uluslararası faktörler eşliğinde ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekir. Avrupalılaştırma çalışırken özellikle dikkat edilmesi gereken husus, gözlemlenen değişimin Avrupa bütünleşmesi olmaksızın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ihtimalini değerlendirebilmektir (Haverland, 2007; Checkel 2005b). Moumoutzis ve Zartaloudis (2016) de eşsonluluk durumlarında süreç izleme yönteminin nedensellik kurmakta önemli bir araç olduğunu belirtir. Sonuç olarak, George ve Bennett’in sözleriyle, süreç izleme yönteminin “tarihsel açıklamalarla ilgilenen tarihçiler açısından; ve bireysel vakaları açıklamanın yanı sıra, daha çok vaka kategorilerinin kuramsallaştırılmasıyla ilgilenip tarihsel olayların karmaşıklığına duyarlı siyaset bilimciler ve diğer sosyal bilimciler için ortak bir orta yol” sağladığını söyleyebiliriz (2005: 223).

Bununla beraber, bu yöntemin zaaflarını da göz önünde bulundurmamız gerekir. Yöntemi kullanırken karşımıza çıkabilecek en önemli sorun kuramsallaştırma ile ilgilidir (Checkel, 2015). Hem uluslararası örgütler hem de Avrupa bütünleşme çalışmalarında, büyük kuramlardan ziyade orta ölçekli kuramların ön plana çıktığını görürüz. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken önemli bir nokta şudur: “Orta ölçekli yaklaşımlarda kişinin, birbiriyle etkileşimde bulunan nedensel mekanizmaları geçici veya uzamsal olarak sınırlandırılmış bir çerçevede kuramsallaştırmaya, bir mikro odak benimsemeye eğilimi vardır” (Checkel, 2015: 93). Mikro odaklı araştırmaların kısıtlayıcı olduğunu unutmamak gerekir. Moumoutzis ve Zartaloudis (2016) ise aslında bu genelleştirme sorununun, süreç izleme metoduna özgü olmadığını söylerler. Vakaları seçerken dikkatli davranırsak bu sorun ortadan kalkar. Genelleştirme kısıtlılığına rağmen, bu yöntemin en önemli katkısı, farklı kuramları bir araya getirme potansiyelidir. “Süreç izleme, mekanizmaları ölçmek için önde gelen bir yöntem ise ve bu teknik, ince ayrıntıları fark edebiliyorsa, alternatif kuramsal açıklamalar arasındaki temas noktalarının keşfedilmesini kolaylaştırıyor” (Moumoutzis ve Zartaloudis, 2016: 94). Bir başka deyişle, genellestememe zaafına rağmen bu yöntemin, kuramsal çeşitliliğin önünü açma potansiyeli vardır.

3.AVRUPA ÇALIŞMALARININ KURAMSAL GELİŞİMİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Süreç izleme yönteminin Avrupa çalışmalarındaki yerini anlamak için, ilkin bu çalışmalarda incelenen konulara değinmek gerekir. Makalenin bu bölümünde Avrupa bütünleşmesi üzerine yapılan çalışmaların tarihsel olarak kuramsal gelişimine bakılarak, Avrupalılaştırma kavramına değinilecektir. Avrupa çalışmaları, AB’nin gelişimini izleyen çalışmalardır: AB’nin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği, yetkilerinin nasıl evrildiği, genişlemesi ve etkileri üzerine araştırmalar. Sosyal bilimin her dalı için bir laboratuvara benzetebileceğimiz AB ile ilgili her tartışma değerlidir. AB’yi kendine özgü (*sui generis*) bir yapı olarak, “devletlerin “azı”, uluslararası örgütlerin de “fazlası” olan bir yapı” olarak tanımlayabiliriz (Schimmelfennig, 2015: 99). Bu kendine has yapı hakkındaki tüm araştırmalar, sosyal bilimcileri, sorularını ulusdevletin ötesine taşımasına itiyor. Örneğin, ulusdevlet ötesinde demokrasi, vatandaşlık veya kimlik olabilir mi gibi soruları sormamızı gerektiriyor. Avrupa bütünleşmesi, akademik çalışmaları ulusüstülük fikri üzerinden yeni tartışmalara sürüklüyor.

Avrupa bütünleşmesi üzerine olan akademik çalışmalara ve kuramsal yaklaşımlara tarihsel olarak baktığımızda, bunların odak noktalarının ve sorularının dönemsel olarak değiştiğini görüyoruz. Bütünleşmenin ilk yıllarında, akademik ilgi genel olarak uluslararası ilişkiler bölümlerinden geldi. Bu disiplindeki çalışmalar genel olarak bütünleşmenin ulusdevletlere etkilerine ve bu devletlerin geleceğine yoğunlaştı. Bütünleşme süreci, akademik olarak anlaşılmaya çalışılan bir muammaydı. İkinci Dünya Savaşı’ndan yeni çıkmış ve düşman saflarında yer almış ülkelerin bir araya gelmesi, bir takım politika alanlarında egemenliklerini paylaşmayı ve hatta ulusüstü bir birime devretmeyi kabul etmeleri heyecan vericiydi ve açıklamaya muhtaçtı. Bu dönemdeki çalışmalar ulusdevleti tarihsel bir kavram olarak ele alıp, inşa edilmiş doğasını vurgulayarak, Avrupa Birliği’nin bu inşanın geleceğindeki

dönüştürücü etkisini tartışmaya açtılar. Kısaca, bütünleşmenin ilk döneminde üzerinde durulan ana mesele, bazı ulusdevletlerin, egemenliklerinden ödün verme pahasına neden bütünleşmeye gittikleri oldu.

Avrupa bütünleşmesi çalışmalarının ilk yıllarında, araştırmalara hakim olan iki ana kuram, yeni işlevselci ve hükümetlerarası yaklaşım oldu (kuramlara genel bir bakış için, bkz. Rosamond 2000). Wiener, Börzel ve Risse (2019), bu iki baskın kuramsal yaklaşımın bütünleşme sürecini anlamaya çalıştığı bu dönemi, “bütünleşmeyi açıklama dönemi” olarak adlandırır. Bu kuramların her ikisi de rasyonalisttir. Başka bir deyişle, her ikisi de aktör merkezli kuramlardır. Hükümetlerarası tartışmanın merkezinde, bütünleşme sürecini yönlendiren ulusdevlet vardır. Yeni işlevselciler için ise ulusüstü kurumların oynayacağı rol önemlidir. İki ana kuram da devletlerin karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan küresel düzlemdeki sorunlarla başa çıkmak için bütünleştikleri konusunda hemfikirdir. Farklılaştıkları noktalar ise karşılıklı bağımlılığın nereden kaynaklandığı, devletlerin doğasının ne olduğu ve devletler arası kararların nasıl alındığıdır (Schimmelfennig, 2015). Yeni işlevselcilik de hükümetlerarası yaklaşıma benzer şekilde, bütünleşmenin ilk adımlarında, hükümetler arasındaki ilişkilerin merkezi olduğunu kabul eder. Ancak, yeni işlevselcilik, hükümetlerarası yaklaşımdan farklı olarak, sonrasında sürece ulusüstü dinamiklerin devreye girdiğini, bütünleşmenin, “beklenmeyen, amaçlanmayan ve genellikle istenmeyen sonuçlar doğuracağını ve devletlerin kontrolünden çıkacağını” ortaya koymaktadır (Schimmelfennig, 2015: 112). Bir başka deyişle, yeni işlevselciler için de bütünleşme projesini başlatan aslında ulusdevletin kendisidir. Ancak bir süre sonra işlevsel taşma (*functional spillover*) başladığında, ulusüstü kurumlar meşruiyet kazanır ve süreç, ulusdevletin kontrolünden çıkar. Örneğin, daha fazla bütünleşme talebi yaratan ek ulusötesi etkileşimlerle eşliğinde güç kazanan kurumlar, devletlerin kendilerine verdikleri yetkileri sadece işbirliğinin istikrarı yararına değil, kuralları daha da geliştirerek kendi yetkilerini genişletmek için de kullanırlar.

Bu iki kuramın egemen olduğu ilk dönem sonrasında, Avrupa bütünleşmesi 1970’lerde karanlık yıllarına girmiş, bütünleşme süreci yavaşlamıştır. Bu dönemde uluslararası ilişkiler disiplini, bütünleşmenin kuramsal çerçevesine ilgisini kaybetmeye başlamış, Avrupa çalışmalarında politika odaklı çalışmalara yönelinmiştir. Bu çalışmalar özellikle “yeni Avrupa kurumlarının fiili işleyişi”ne eğilmiş (Jachtenfuchs, 2001), bütünü anlamaya çalışan büyük kuramların aksine, bütünleşme sürecini anlamaya çalışmışlardır. 1980’lerde bütünleşme süreci derinleştikçe, büyük kuramların Avrupa varlığının karmaşık doğasını anlamalarının zor olduğu kabul edilir olmuştur. Sürecin dinamikleri, tartışmaları ulusötesi-hükümetlerarası ikiliğinin ötesine taşımıştır. Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde çeşitli AB kurum, norm ve kuralları ortaya çıkmıştır. Kuramsal çalışmaların bu ikinci dönemi, Avrupa bütünleşmesinin kendine has bir siyasi yapı olarak görülmeye başlamasını simgeler. “Bütünleşmeyi analiz etme” dönemi olarak adlandırılan (Wiener, Börzel ve Risse, 2019) bu dönemde devletlerin neden bütünleştiği sorusu geride bırakılmış, AB’nin kendisinin ve kurumlarının nasıl işlediği, politika yapım süreçlerinin nasıl ilerlediği gibi sorulara yönelinmiştir.

Avrupa bütünleşme kuramlarındaki üçüncü döneme ise “Avrupa’nın inşası” dönemi diyebiliriz. Bu dönemde, Avrupa çalışmalarında inşacılık, post-yapısalcı ve eleştirel yaklaşımlar ön plana çıktı. Genel olarak bu yaklaşımlar, hükümetlerarasıcılık ve yeni işlevselcilik gibi geleneksel yaklaşımların rasyonalist varsayımlarını reddettikleri için, rasyonalist olmayan yaklaşımlar olarak da adlandırılırlar. Kökleri, uluslararası ilişkiler literatürüne dayanan sosyal inşacı yaklaşım, 1990’lardan itibaren AB çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde milliyetçilik ve ulusdevlet üzerine yapılan çalışmalarla bağlantılı olarak, Avrupa kimliği fikri üzerinde de çalışmalar başladı. Literatürde, ulusüstü bir kimliğin mümkün olup olmadığı ve nasıl tanımlanabileceği üzerinde duruldu. Özetle, rasyonalist olmayan yaklaşımlar, bütünleşme sürecinin nasıl geliştiğinin, sonuçlarının neler olduğunun ötesine geçerek, AB’nin nasıl inşa edildiğine ve siyasi, sosyal ve normatif etkilerinin neler olduğuna odaklandılar.

Yine bu dönemde önem kazanan Avrupalılaştırma kavramı üzerine yapılan çalışmalar, Avrupa çalışmaları bağlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu çalışmalar, Avrupa bütünleşmesinin sebeplerine dair sorulara ilaveten bütünleşmenin etkilerinin konuşulduğu bir dönemi simgeler. Kısaca, AB’nin kendine özgü bir siyasi yapı olduğunu öne süren çalışmaları takip eden bu çalışmalar, bu yapının etkileri üzerinde durmuşlardır. Bu minvalde bahsi geçen Avrupalılaştırma kavramı da akademik çalışmalarını çok boyutlu tartışmalara yöneltmiştir. AB’nin üye devletler, AB adayları ve komşuları üzerine etkileri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. İlk çalışmalar, AB’nin yukarıdan aşağıya doğru etkilerine ağırlık vermiştir. Ancak zamanla Avrupalılaştırmanın sadece AB’den kaynaklanan bir etkiyle sınırlı olmadığı, üye devletler, adaylar ve hatta komşuların da AB’nin kendisine etkilerini (aşağıdan yukarıya) içerdiği

anlaşılmıştır. Avrupalılaşma kavramının birçok tanımı bulunmakla beraber, en sık kullanılanlar Radaelli'nin (2003: 30) tanımı olmuştur: "Avrupalılaşma, ilk aşamada AB politika sürecinde tanımlanan ve pekiştirilen, resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzların, 'iş yapma biçimlerinin' ve paylaşılan inanç ve normların a) inşası, b) yayılması ve c) kurumsallaşması süreçlerinden oluşur" (2003: 30). Bu dönemde, Avrupalılaşma yanında "sosyalleşme" kavramı da daha çok kullanılır hale gelmiştir. "Sosyalleşme, yeni aktörlerin belirli bir topluluğun norm, kural ve davranış biçimlerine dahil edilmesi sürecini ifade eder. Son noktası, topluluk norm ve kurallarının, olduğu gibi kabul edildiği içselleştirmedir" (Checkel 2005a). Avrupalılaşma kavramı eşliğinde, sosyalleşme ve içselleştirme süreçlerinin mekanizma, dinamik ve etkileri, araştırmaların en önemli konuları haline gelmiştir.

Avrupalılaşma çalışmaları aslında en basit haliyle ulusötesi normların nasıl yayıldığı sorusunu sorar. Jacobs (2015), fikir ve normların yayılımını çalışırken üzerinde durmamız gereken üç önemli noktaya dikkat çeker: fikir ve normların çıkış noktalarını veya kökenlerini belirlemek; yayılma yollarının izini sürmek ve taşıyıcılarını ya da dağıtıcılarını saptamak. Bu modele göre, politika yapım süreçlerinde normların önemli olduğunu tespit etmek için elimizde, bu normların karar alma sürecinden önce geldiğinin ve dışsal olduğunun bir kanıtı olmalıdır. Ancak bir normun sadece var olması da yeterli değildir. Karar alıcıların karar alma süreçleri öncesinde belli bir normun farkında olmaları ve bu normla iştigal etmeleri de önemlidir. Araştırmacının, belli bir normu taşıyan ve dağıtanları tespit edip normun örgütsel yapı ya da sosyal etkileşim yoluyla yayılma sürecini izlemesi gerekir.

Avrupalılaşma literatürünün evrimine bakarsak, ilk yıllarda çalışmalarda vurgunun çoğunlukla baskıyla gerçekleşen norm yayılımında olduğunu görürüz. Kuramsal modeller genelde pozitif bütünleşme alanlarında yayılma sürecini açıklayabilirlerken; öğrenme ve iyi uygulamaların yaygınlaştırılması mekanizmalarıyla Avrupalılaşmanın görüldüğü açık işbirliği gibi yumuşak politika alanlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. 2000 yılında Lizbon Konseyi tarafından tanımlanan açık işbirliği yöntemi aslında yenilikçi bir politikadan ziyade 1990'larda farklı politika alanlarında ortaya çıkan süreçlere verilmiş bir addır (Bulmer ve Radaelli, 2004). Açık işbirliği yöntemi, hedef ve göstergeler belirler. Bu hedeflere ulaşmak için ülkeler iyi uygulama örnek ve politikalarını paylaşırlar. Başka bir deyişle, bu yöntemle gerçekleşen Avrupalılaşma, yukarıdan aşağıya modelin varsaydığından daha karmaşıktır. Avrupalılaşma süreci yatay, dikey, hatta bazı durumlarda da döngüsel dinamiklerle olur.

Değişim, çoğunlukla doğrudan teşvik ya da koşulluluk yoluyla (havuç ve sopa) gerçekleşir. Peki, ya teşvikin veya doğrudan baskının olmadığı durumlarda neden değişim olur, normlar neden yayılır? Bu süreci incelemek, yapı ve fail arasındaki etkileşime bakılmasını gerektirir. Değişim, gönüllü transfer veya ders çıkarma yoluyla öğrenme sonucunda gerçekleşebilir. Aktörler sorunların nedenini algılayamadıkları veya gelecek konusunda belirsizlik veya korku yaşadıkları durumlarda, farklı politika arayışlarına girerler. Bu durum genellikle, politika yapıcılarının mevcut politikalarından memnun olmamaları neticesinde alternatif politikalara yönelmeleriyle ortaya çıkar (bkz Dolowitz ve Marsh, 1996; 2000). Örneğin AB politikaları, bu gibi durumlarda ulusal aktörlere norm ve politika şablonları sunar. Değişim yönünde baskının olmadığı politika alanlarında, bu şablonlar, ulusal aktörlere gerekli reformları yapmaları konusunda meşruiyet sağlar. Bu meşruiyet, aktörlerin değişimi gerçekleştirmeleri için önemlidir. Bu şablonların kabulü, ihtiyaç duyulan reform sürecini başlatmaktan öte, uzun vadede ilgili aktörlerin çıkar ve kimliklerini değiştiren itici bir güç haline de gelebilir (Radaelli, 2000). Böylece norm transfer süreci sadece araçal olmaktan çıkar, uzun vadede, öğrenme sürecinde aktörlerin bu normları içselleştirme olasılığını da içinde barındırır.

Avrupalılaşma tartışmasının ana sorusuyla bağlantılı olarak 1990'ların sonunda uluslararası örgüt ve kurumlar üzerine yapılan tüm çalışmalarda bir dönüşüm görüldü (Checkel 2016). Örgütlerin varlık sebebinin ne olduğu ve ortaya nasıl çıktıkları sorularından yola çıkarak, örgütlerin devletler ve birbirleri üzerindeki etkilerinin ne olduğu sorularına ağırlık verilmeye başlandı (bkz. Finnemore, 1996). Yapısalcı açıklama "sıklıkla etkileşimde bulunan, birbirine maruz kalan veya benzer bir çevrede bulunan kurumların zaman içinde resmi organizasyon yapılarında, kaynak dağılımı ilkelerinde, uygulamalarında, anlam yapılarında ve reform biçimlerinde benzerlikler geliştirdiğini öne süren kurumsal eşbiçimliliğe (*isomorphism*) odaklanır" (Börzel ve Risse, 2003). Böylece zaman içinde örgütsel yapılar birbirlerine benzemeye başlar. Politika transfer modeline kıyasla daha çok yapı odaklı olan organizasyon kuramcılarının göre, normların yayılmasının sonucu, kurumsal homojenleşmedir. Eşbiçimlilik, değişimin, ya "en rasyonel ve verimli çözüm" ya da "meşruiyeti güvence altına almanın bir yolu" olduğunun düşünülmesi nedeniyle gerçekleştiğini söyler (Radaelli, 2000b).

Tüm bu tartışmaların bizlere gösterdiği, aslında uluslararası kurumları pasif olarak ya da bir araç olarak görmenin doğru olmayacağı, örgütlerin etkilerini daha yakından araştırmamız gerektiği ve hatta bazı durumlarda bu örgütlerin fail olarak hareket edebilecekleridir. Avrupalılaştırma çalışmalarında olduğu gibi, tüm örgüt çalışmalarında da, devletlerin iç politika süreçlerinin rolünü unutmamak ve analize katmak gerekir. Normların yayılma sürecinde önemli olan tek şey, sadece yukarıdan gelen baskılar değil, devletlerin bunlara nasıl tepki verdiği ve iç politikada bunları nasıl değerlendirdiğidir. “Aktörler, performanslarını diğerlerine nazaran artırmak için birbirlerinden fikir edinir (öykünme) ve bu fikirler, dış baskıdan ziyade belirsizlik, politika başarısızlığı ve statükodan memnuniyetsizlik koşulları altında ‘bulaşıcı’ hale gelebilir. Aktörler, benzer sorunları başka yerlerde etkili bir şekilde çözen ve yerel bağlama aktarılabilen politika ve kurallar için başkalarını dikkate alır” (Börzel ve Risse, 2009). Tam da burada, nedensel bağlantılar konusunun üzerinde durmanın önemi ve bu bağlantıların incelenmesinde süreç izleme yönteminin katkısı ortaya çıkar.

4.AVRUPALILAŞMA ÇALIŞMALARINDAN ÖRNEKLER

Yukarıda değinildiği üzere son yıllarda Avrupa çalışmaları ve uluslararası örgütler bağlamında tartışılan en önemli kuramsal sorular, uluslararası ilişkilerde “normların” nasıl inşa edildikleri, nasıl ortaya çıktıkları, geliştikleri ve yayıldıkları etrafında döner. Özellikle, küresel ve bölgesel düzlemde ortaya çıkan normların yayılma sürecine, başka bir deyişle, normların aktörler tarafından nasıl kabul edildiğine ve kurumsallaştığına bakılır. Sosyal inşacılığın da vurguladığı gibi normlar durağan değildir. Bu yayılma sürecinde normlar yeniden tartışılır ve hatta bazen başlangıcındakinden daha farklı biçimlere dönüşür. Dolayısıyla süreç izleme yöntemi ile örgütlerin devletleri nasıl etkilediği, nasıl şekillendirdiği ve hatta nasıl değiştirdiği soruları sorulabilir; etki süreçleri ve mekanizmalar incelenebilir. Bir başka deyişle, süreç izleme yöntemi ile AB'nin nedensel önemini gösterebilir ya da etkilerini çalışabiliriz (yöntemin uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki kullanımı için ayrıca bkz. Süleymanoğlu-Kürüm, 2021). Avrupa bütünleşmesi üzerine olan birçok çalışmada, adı konulmasa da süreç izleme yönteminin kullanıldığı görülür. Örneğin, Schimmelfennig (2015), Andrew Moravcsik'in liberal hükümetlerarası yaklaşımla yazdığı *Choice for Europe* (1998) kitabının, süreç izleme yöntemine verilebilecek iyi bir örnek olduğunu belirtir. Oysa Moravcsik çalışmasında bu yöntemden bahsetmez. Bu bölümde Avrupa çalışmalarından örnekler verilerek yöntemin genellikle hangi araştırma soruları bağlamında kullanıldığı gösterilecektir.

Bu yöntemi kullanan ve bunu belirtmiş olan ilk çalışmalardan birinde Checkel (2005a), Avrupa kurumlarının sosyalleşme sürecine etkisini araştırır. Avrupa kurumların, ilgili aktörlerin kimlik ve çıkarları üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada amaç, Avrupa bütünleşmesinin, tercih ve kimlik değişimlerine etkisi incelenmekte ve özellikle “ikna” yoluyla değişim konusu irdelenmektedir. “İkna”, devletleri baskıdan ziyade, argüman ve tartışma yoluyla sosyalleştirme sürecidir. İkna, sosyalleşmenin bir motoru ve mekanizması olup, her zaman olmasa da bazı durumlarda insanların bakış açılarını ve fikirlerini değiştirebilir. Checkel, iknanın içselleştirmeye ve değişime yol açtığı durumları anlatır ve bu durumlarda hangi şartların mevcut olduğuna değinerek şartları beş maddede özetler. İlk olarak, yeni ve belirsiz bir ortamın mevcudiyetinde, ikna mekanizmasının değişime yol açması daha olasıdır çünkü bu ortamlarda yeniliklere daha açık olunur. İkinci olarak, aktörlerin yeni normlar ile çelişen yerleşmiş inançları yoksa onları ikna etmek daha kolaydır. Üçüncü olarak, failer kuruma aidiyet hissediyorlarsa ya da kurumu meşru görüyorlarsa, kurumun sosyalleşmeye yol açması olasıdır. Dördüncüsü, kurum baskı yapmaz ya da emir vermez; aksine, müzakere yolunu tercih ederse ikna süreci başarılı işler. Son olarak, bu müzakerelerin siyasileştirilmemiş, daha yalıtılmış ortamlarda olması önemlidir (ayrıntılar için bkz. Checkel 2008). Checkel, bu çalışmasında, süreç izleme yöntemi ile sosyalleşme mekanizmalarına bakar ve AB kurumları (bağımsız değişken) ile sosyalleşme (bağımlı değişken) ilişkisindeki ara değişkenlerin izini sürer.

Bir başka örnek, Gheciu'nun makalesi (2005) olabilir. Gheciu, bu yöntemi kullanarak NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini sosyalleştirmekte kullandığı mekanizmaları inceler. Gheciu, sosyalleşmeyle sonuçlanabilecek iki farklı kuramsal mekanizmadan bahseder: “ikna” ve “öğretme”. İkna yöntemi, baskının doğrudan olmadığı bir yolla, belirli bir eylemi “yapılması gereken doğru şey” olarak sunmaya çalışır. Öğretme yöntemi ise yeni kavramsal normları öğretmek için çalışır. Bu makalede liberal fikir ve normlar üzerine kurulu Atlantik topluluğunun, bu ilkeleri Orta ve Doğu Avrupa'ya “öğretmesinden” bahsedilir. Makale, NATO'nun, Çek ve Rumen karar vericileri, üyelik koşulları hakkında yukarıdan aşağıya bilgilendirmek yerine, bu ilkeleri aktif olarak öğretmek için bir çaba sarf edip etmediğini sorgulamıştır.

Moumoutzis ve Zartaloudis (2016) ise bu yöntemi kullanarak özellikle baskının doğrudan olmadığı politika alanlarında Avrupalılaşmaya yol açan dört farklı nedensel mekanizmadan bahseder: 1) araçsal öğrenme; 2) sosyal öğrenme; 3) isim vererek utandırma (*name and shame*); ve 4) akran baskısı. Bu nedensel mekanizmaları açıklarken nedensel süreci çok detaylı şekilde incelemek gerekir. Bu mekanizmaları tanımlarken yazarlar, değişimin farklı nedensel süreçlerle gerçekleşeceğini varsayarlar. Araçsal öğrenmede, ulusal politika yapıcılar, diğer AB üye devletlerinin deneyimlerinden öğrenir, bunları değerlendirir ve bu öğrenilen politikalarla hedeflerine daha etkili bir şekilde ulaşabileceklerini düşünürlerse, deneyimleri gönüllü olarak transfer ederler. Sosyal öğrenmede ise daha derinden bir etki vardır. Bu öğrenme gerçekleştiğinde ulusal politika yapıcılarının, politika sorununa dair tanım ve hedeflerinde değişiklikler beklenir. Yazarlar, isim vererek utandırmayı daha rasyonalist temelli görürken, akran baskısını inşacı bir yaklaşımla ele alırlar. İsim vererek utandırmada, kamuya duyurma yolu ile aktörlerin itibar kaybına yol açılır ve değişime bu yolla sebep olunur. Akran baskısında ise kamuya duyurma yoktur ancak değişim, akranlarla kıyas sonucu oluşur. Bu dört farklı mekanizmayı inceleyen yazarlar, değişimin adım adım nasıl gerçekleştiğini süreç izleme yöntemiyle tarif etmeye çalışırlar. Bu çabanın ilk adımında, ulusal politika yapıcılarının, ele alınan politika sorununu nasıl tanımladıklarına; ikinci adımda, hangi alternatif yolları dikkate aldıklarına ve son adımda da değerlendirmelerini nasıl yaptıklarına (örneğin fayda zarar yöntemiyle) bakmak gerekir. Örneğin, sosyal öğrenmeye dayalı açıklama ve akran baskısına dayalı açıklama, politika sorununun tanımının değişeceğini öngörür. Araçsal öğrenmeye dayalı açıklamada ve isim vererek utandırmaya dayalı açıklamada ise bu değişiklik öngörülmez. Süreç izleme yöntemi bu mekanizmaları araştırır ve neden ile sonuç arasında yer alan adımları test etme imkânını verir.

Bir diğer örnek, Türkiye'nin Avrupa eğitim alanı ile bütünleşmesi üzerine yapılmış olan ve süreç izleme yöntemini kullanmış olan bir araştırmadır (Onursal-Beşgöl, 2016; 2017). Bu çalışmada Avrupa yüksek öğretiminin eğitim normlarının nasıl inşa edildiği ve Türkiye'ye nasıl yayıldığı anlatılmıştır. Çalışmanın temel amacı, değişim yönünde doğrudan bir baskının bulunmadığı politika alanlarında, politika yayılımının nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır. Çalışma, Avrupa eğitim politikasını ve özellikle 1999'da başlatılan Bologna Süreci'ni inceleyerek bu politikanın gelişimini izlemiştir. Bu sebeple, alanın normları tanımlanmış ve bu normların zaman içinde inşasının izi sürülmüştür. Yayılma sürecinin kaynağını oluşturan Avrupa eğitim alanı ilkelerine baktıktan sonra, araştırma Türkiye'yi bir vaka çalışması olarak ele almış ve eğitim alanı normlarının bu ülkede nasıl yayıldığını analiz etmiştir. Süreç izleme yöntemi kullanılarak üç sorunun yanıtlanması amaçlanmıştır: Avrupa eğitim alanı nasıl inşa edilmiştir; bu alanın normları ulusal kademelere hangi yollardan ve neden yayılıyor?

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere süreç izleme yöntemi, neden ile sonuç arasında var olan bağlantıların ve sürecin etrafıca anlatıldığı bir yöntem olduğu için Avrupalılaşma çalışmalarında sıklıkla kullanılır. Bu noktada veri toplamaya da değinmek gerekir. Yukarıdaki çalışmalar, inceledikleri süreci izlerken üçgenleme stratejisini benimsemişlerdir (bkz. Huberman ve Miles, 1998). Gheciu'nun çalışmasından örnek verirsek (2005) yazar, NATO temsilcileri ve Çek veya Rumen karar alıcılar ile derinlemesine, yarı yapılandırılmış mülakatlar yapmış; NATO eğitim etkinliklerine katılımcı gözlemci olarak iştirak etmiş; ve ilgili, kamuya açık ve yarı gizli belgelere söylem analizi uygulamıştır. Checkel'in (2005a) çalışmasında da mülakatlar, doküman analizleri ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Türkiye'de yükseköğretim politikasındaki değişiklikleri anlatan çalışmada ise, yarı yapılandırılmış mülakatlar, katılımcı gözlemleri ve ilgili belgelerin incelenmesi yoluyla Avrupalılaşmanın izlendiğini görüyoruz (Onursal-Beşgöl, 2016; 2017).

Bu çalışmalarda bahsedilen ve üçgenleme için kullanılan veri toplama yöntemlerini biraz daha detaylı tanımlamak gerekirse, birincil belgelerden kastedilen şey, resmi raporlar, yönetmelikler, ön çalışmalar ve tasarımlardır. Örneğin, ulusal yüksek öğretimde meydana gelen değişikliklerin izini sürmek için Yüksek Öğretim Kurulu raporları, Milli Eğitim Bakanlığı çalışmaları, yasa tasarıları, yasalar, yönetmelikler, Avrupa Birliği resmi raporları, vb. kullanılmıştır (Onursal-Beşgöl, 2016; 2017). Makalelerde geçen bir diğer veri toplama yöntemi katılımcı gözlem yöntemidir. Corbetta bu yöntemi şu şekilde tanımlar: "Gözlem, izlemeyi ve dinlemeyi ifade eder. Ama aynı zamanda bu teknik, çalışılan özne ile çalışan özne arasında kişisel ve yoğun bir teması, hatta yıllar sürebilen bir etkileşimi gerektirir... araştırmacının, araştırılan duruma dahil olmasıdır (katılmasıdır)" (2003: 236). Yükseköğrenim üzerine olan çalışmada birincil kaynaklar, eğitim toplantılarına ve üniversitelere günlük saha ziyaretleri yapılarak katılımcı gözlemi ile desteklenmiştir (Onursal-Beşgöl, 2016; 2017). Bu araştırma yönteminde, eğitime katılmak, alanın uzmanları tarafından üniversite yetkililerine verilen bilgileri ve sürecin

yayıma mekanizmalarını gözlemlemek önemlidir. Eğitim toplantıları, normların, AB'den ulusal düzeye yayılma sürecine ışık tutmuştur. Katılımcı gözlem yöntemin amacı aslında "Weberci bir anlamda tanımlamak ve 'anlamak' – yani, 'dünyayı incelenen öznelerin gözünden görmek'" (Corbetta, 2003: 236) ve "öznenin zihinsel kategorilerini, yorumlarını, algılarını ve duygularını ve eylemlerinin altında yatan güdüleri anlayarak bakış açısını kavramaktır" (Corbetta, 2003: 283). Yukarıdaki araştırmalarda kullanılan üçüncü bir örnek veri toplama metodu ise mülakat yöntemidir. Nitel mülakatların amacı yine, çalışılan deneklerin dünyayı nasıl gördüklerini anlamak, terminolojilerini ve yargılarını öğrenmek ve bireysel algı ve deneyimlerinin karmaşıklığını kavramaktır. Nitel mülakatlar, görüşülen kişiye, kendi bakış açılarını, kendi terimleriyle ifade edebilecekleri bir çerçeve sağlar (Corbetta, 2003). Elbette mülakat yöntemiyle değişimi ya da sosyalleşmeyi nasıl ölçeriz sorusu akla gelir. Bunun bir yolu, mümkünse sürecin öncesi ve sonrasında olmak üzere iki kere mülakat yapmak olabilir. Örneğin Checkel, Avrupa Konseyi komiteleri üzerine olan çalışmasında, komitelerin ilk ve son oturumunda mülakat yapmıştır (Checkel, 2008). Bu mülakatlarda yazar iki tür soru sormuştur. İlk türdekiler, bireylerin kendi düşünceleri ve değişen tercihleriyle ilgilidir. İkinci tür sorular ise mekanizmaları ortaya koymaya yöneliktir. Bu bağlamda bireylere, komitede tartışma sürecinin nasıl işlediği ve bu sürecin, kendi görüşlerini etkileyip etkilemediği ve etkilediyse nasıl etkilediğine dair düşünceleri sorulmuştur. Mülakatlarda görüşmecilere dört olasılık verilerek – zorlama, pazarlık, ikna/tartışma ve öykünme – bu mekanizmaları sıralamaları istenmiştir. Görüşülen kişilere bu sıralamalarının zaman içinde değişip değişmediği ve değişim durumunda bunun nedenleri sorulmuştur (Checkel, 2008: 119).

Yukarıdaki kısımda süreç izleme yönteminin kullanıldığı farklı araştırmalardan örnekler verilmiş ve veri toplarken üçgenleme yolunun kullanımına dikkat çekilmiştir. Araştırmacı, üçgenleme sayesinde süreç izlemede farklı veri toplama yöntemlerinden yararlanarak nedensel süreçleri birbirleri üzerinden kontrol etme olanağı yakalar. Ancak üçgenleme stratejisini de dikkatli kullanmak gerekir. Tüm veriler seçim yanlılığına tabiyse, hatalar birikebilir ve bu da araştırmacıların, sorundan habersiz şekilde araştırmalarına devam etmelerine sebep olur (Bennett ve Checkel, 2015).

SONUÇ YERİNE

Bu makalede Avrupa çalışmalarındaki kuramsal tartışmaların gelişimine tarihsel bir ışık tutularak, bu çalışmalar bağlamında süreç izleme yönteminin son yıllarda hangi nedenlerle tercih edildiği anlatılmıştır. AB'nin kurumsal gelişiminin paralelinde, Avrupa çalışmalarının kuramsal odağının da değiştiğini gördük. Günümüzde genelde uluslararası örgütleri, özelde de AB'yi inceleyen akademik çalışmalarda, örgütlerin doğası üzerine tartışmaların ötesine geçilmiş ve devlet dışı aktörlerin devletler üzerindeki etkileri önem kazanmıştır. Son yıllarda kuramsal odak, Avrupa bütünleşmesinin etkileri üzerindedir.

Avrupalılılaşma kavramı da bu dönemde ön plana çıkmıştır. Avrupalılılaşma kavramı küresel düzlemde yeni normların nasıl oluştuğu, nasıl yayıldığı ve nasıl değişim geçirdiği tartışmalarının önemli bir parçası olmuştur. Ancak değişimi araştırmak, göstermek ve çözümlenmek kolay değildir. Süreç izleme yolu ise bu konuları derinlemesine incelerken sıklıkla kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Sonuç olarak, araştırmaları yürütürken dikkat edilmesi gereken önemli üç noktaya tekrar vurgu yapmak gerekiyor. İlk, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, veri toplamının farklı yöntemlerle yapılması elzemdir. Vaka çalışmalarında üçgenleme yöntemiyle çeşitli araştırma yöntemlerinin birleştirilip uygulanması mümkündür. İkincisi, Avrupalılılaşma araştırmalarında karşılaştığımız analizlerin de sürekli akıldaki tutulması gerekir. Yani AB'nin etkilerini çalışırken, incelenen dinamiklerin bulunmaması durumunda sonucun farklı olup olmayacağı sorusu aklımızın bir köşesinde bulunmalıdır. Son olarak, çalıştığımız vakanın sınırları dışına çıkabilmek için, bulguları genel bir teorik çerçeveye oturtmak ve araştırmanın sonuçlarının eldeki teorik tartışmalarla tutarlı olup olmadığına bakmak önemlidir. Süreç izleme yöntemiyle, devlet dışı aktörlerin önemini ve etkilerini göstermek, bu aktörlerin küresel norm ve ilkelerin oluşumundaki rolünü izlemek, küresel yönetişimin çok boyutlu halini araştırmak mümkündür. Normlar durağan değildir, süreç içerisinde değişir ve yeniden inşa edilir. Normların nasıl oluştuğu, geliştiği ve yayıldığını araştırmak devleti merkeze koyan bakışı aşmamızı sağlar.

KAYNAKÇA

- Beach, D. ve Pedersen, R. B. (2019). *Process-tracing Methods: Foundations and Guidelines*. University of Michigan Press, Michigan.
- Bennett, A. ve Checkel, J. T. (2015). "Process Tracing: From Philosophical Roots to Best Practices", *Process tracing: From metaphor to analytic tool*, (Ed: A. Bennett ve J. T. Checkel), Cambridge University Press, Cambridge.
- Börzel, T. ve Risse, T. (2003). "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", *The Politics of Europeanization*, (Der: K. Featherstone ve C. M. Radaelli), Oxford University Press, Oxford.
- Börzel, T. ve Risse, T. (2009). "Transformative Power of Europe", *KFG Working Paper*, Sayı 1, Mayıs.
- Bulmer, S. J. ve Radaelli, C. M. (2004) "The Europeanisation of National Policy", *Queen's Papers on Europeanisation*, sayı 1/2004.
- Checkel, J. T. (2005a). "It's The Process Stupid! Process Tracing in the Study of European and International Politics", *Arena Working Paper*, sayı 26.
- Checkel, J. T. (2005b). "International institutions and socialization in Europe: Introduction and framework", *International Organization*, 59/4, 801-826.
- Checkel, J. T. (2008). "Process Tracing", *Qualitative Methods in International Relations*, (Der: A. Klotz ve D. Prakash), Palgrave MacMillan, New York.
- Checkel, J. T. (2015). "Mechanisms, process, and the study of international institutions", *Process tracing: From metaphor to analytic tool*, (Ed: A. Bennett ve J. T. Checkel), Cambridge University Press, Cambridge.
- Corbetta, P. (2003) *Social Research: Theory, Methods and Techniques*, Sage, Londra.
- Dolowitz, D. P. ve Marsh, D. (1996). "Who learns what from whom: a review of the policy transfer literature", *Political Studies*, 44, 343-57.
- Dolowitz, D. P. ve Marsh, D. (2000). "Learning from abroad: the role of policy transfer in contemporary policy-making", *Governance*, 13/1, 5-23.
- Finnemore, M. (1996). *National Interests in International Society*. Cornell University Press, Londra.
- George, A. L. ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, MIT Press, Massachusetts.
- Gheciu, A. (2005). "Security Institutions as Agents of Socialization? NATO and the "New Europe"", *International Organization*, 59/ 4, 973-1012.
- Haverland, M. (2007). "Methodology", *Europeanization: New Research Agendas*, (Der: M. P. Vink ve P. Graziona), Palgrave Macmillan, Londra.
- Huberman, A. M. ve Miles, M. B. (1998). "Data Management and Analysis Methods", *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, (Der: N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln), Sage.
- Jachtenfuchs, M. (2001). "The governance approach to European integration", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39/2, 245-264.
- Jacobs, A. M. (2015). "Process tracing the effects of ideas", *Process tracing: From metaphor to analytic tool*, (Der: A. Bennett ve J. T. Checkel), Cambridge University Press, Cambridge.
- King, G., Keohane, R. O. ve Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry*, Princeton University Press, New Jersey.
- Onursal-Beşgül, Ö. (2016). "Policy transfer and discursive de-Europeanisation: Higher education from Bologna to Turkey", *South European Society and Politics*, 21/1, 91-103.
- Onursal-Beşgül, Ö. (2017). "Translating norms from Europe to Turkey: Turkey in the Bologna process", *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 47/5, 742-755.
- Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Cornell University Press, Ithaca.
- Moumoutzis, K. ve Zartaloudis, S. (2016). "Europeanization mechanisms and process tracing: A template for empirical research", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 54/2, 337-352.

- Radaelli, C. M. (2000). "Policy transfer in the European Union: institutional isomorphism as a source of legitimacy", *Governance*, 13/ 1, 25-43.
- Radaelli, C. M. (2003). "The Europeanization of Public Policy", *The Politics of Europeanization*, (Der: K. Featherstone ve C. M. Radaelli), Oxford University Press, Oxford.
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European integration*. Palgrave Macmillan, Londra.
- Schimmelfennig, F. (2015). "Efficient process tracing Analyzing the causal mechanisms of European integration", *Process tracing: From metaphor to analytic tool*, (Ed: A. Bennett ve J. T. Checkel), Cambridge University Press, Cambridge.
- Stark, S. ve Torrance, H. (2006). "Case Study", *Research Methods in the Social Sciences*, (Der: B. Somekh ve C. Lewin), Sage, Londra.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). "Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42/1.
- Wendt, A. E. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wiener, A., Börzel, T. A. ve Risse, Thomas (2019). *European Integration Theory*. Oxford University Press, Oxford.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:28.05.2022 Accepted/Kabul:28.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1122728

Research Article/Araştırma Makalesi

Demircioğlu, Z. (2022). "Nitel Sosyal Ağ Analizi: Türk Sosyolojisinin Doğuşuna İlişkisel Bakmak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö287-Ö304.

NİTEL SOSYAL AĞ ANALİZİ: TÜRK SOSYOLOJİSİNİN DOĞUŞUNA İLİŞKİSEL BAKMAK*

Zübeyde DEMİRCİOĞLU**

Öz

Ağ analizi pek çok sosyal bilim disiplinde kullanılmaya başlanan görece yeni bir yaklaşımdır. Araştırmacılar; bireyler, küçük gruplar veya kurum ve kuruluşlarda yer alan aktörler arasındaki karmaşık ilişkileri araştırmak üzere temel bir teknik olarak sosyal ağ analizini kullanırlar. Sosyal ağ analizi çalışmalarında genellikle ağların grup büyüklüğü, bağlantı sayısı ve durumu gibi niceliksel yönlerle ilişkin araştırmalar yaygındır. Ancak bazı analizlerde nicel yöntemlerin kullanılması uygun ya da yeterli olmayabilir. Böylesi durumlarda makro yerine mikro bakış açısını öneren nitel sosyal ağ analizi kullanılır. Bu çalışmada da benzer şekilde mikro bakış açısını öneren nitel sosyal ağ analizi kullanılarak Türk sosyolojisinin doğuşuna katkı sunan isimler bir ağın aktörleri olarak ele alınarak ilişkisel biçimde analiz edilmiştir. Metinde öncelikle sosyal ağ analizi yaklaşımının özellikleri ve önemi kısaca özetlendikten sonra örnek çalışmaya yer verilecektir. Çalışmanın temel bulguları, Türk sosyolojisinin birbirinden farklı ideolojik yatkınlıklara ve düşünsel arka plana sahip düşünce çevrelerinin çabaları ve mücadeleleriyle geliştiği, ilişki ağlarının ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşık olduğudur. Sözü edilen ilişkilerin izi sürüldüğünde Ziya Gökalp'in merkezde olduğu bir ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'de sosyolojik düşüncenin kişisel çabalardan ziyade kolektif etkiler ve güçlü örgütlenmeler yoluyla geliştiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal ağ, Nitel sosyal ağ analizi, İlişkiselilik, Türk sosyolojisi, Etkileşim ritüeli zincirleri.

QUALITATIVE SOCIAL NETWORK ANALYSIS: EXAMINING THE EMERGENCE OF TURKISH SOCIOLOGY RELATIONALLY

Abstract

Network analysis is a relatively new approach that has been used in many social science disciplines. Researchers use social network analysis as a basic technique to investigate complex relationships between individuals, small groups, or actors in institutions and organizations. In social network analysis studies, quantitative researches on aspects such as group size, number and status of networks are common. However in some cases, the quantitative methods may not be appropriate or sufficient. In such cases, qualitative social network analysis, which suggests a micro perspective rather than a macro, is preferred. Accordingly, this study aims to analyze the emergence of Turkish sociology by considering the names that contributed as actors of network by using qualitative social network analysis. The study first briefly summarizes the characteristics and importance of social network analysis approach, and then presents an example of qualitative social network study. The main findings of the study are that Turkish sociology has developed with the efforts and struggles of intellectual circles with different ideological predispositions and intellectual backgrounds, and the network of relations is more complex than it seems at first glance. Also, when the relations are traced, a network of relations emerges in which Ziya Gökalp is at the center. In addition, it has been determined that the development of the sociological thought was dependent more on collective effects and strong organization than individual efforts.

Keywords: Social network, Qualitative social network analysis, Relationality, Turkish sociology, Interaction ritual chains.

*Bu çalışmada Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılında tamamlanan "Türkiye'de Siyaset ve Düşünce Çevreleri İlişkisi Bağlamında Sosyolojik Düşüncenin Oluşumu ve Ziya Gökalp" başlıklı doktora tezinin verilerinden faydalanılmıştır.

**Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: zubeyde.demircioglu@medeniyet.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-8749-006X>)

GİRİŞ: SOSYAL GERÇEKLIĞE İLİŞKİSEL BAKMAK

Yakından bakıldığında ağların doğanın ve kültürün temel yapılanma biçimlerinden biri olduğu görülebilir. Örneğin beyin sinir ağlarından oluşurken, organizma birbiriyle bağlantılı farklı sistemlerden müteşekkildir. Ayrıca kuruluşlar, ekonomiler ve ekolojiler çeşitli ilişki biçimlerinin geliştiği karmaşık ağsal yapılardır (Borgatti vd., 2013: 1). Dolayısıyla hem doğa hem de kültür açısından ilişkisellik oldukça önem arz eder.

Geleneksel sosyal bilim yaklaşımlarında birey ya da toplum tek başına ele alınarak ilişki düzlem genellikle göz ardı edilmektedir. Bu anlamda ilişki bakış açısı bireyleri sosyal bağlarından kopartmadan sosyal yapıyı analiz etmeyi hedefler. Zira ilişkilerin oluşturduğu sosyal yapı, aktörün yapıdaki konumunu ve aktörün eylemlerini etkiler (Gençer, 2017: 20). Farklı sosyal bilim disiplinlerinde bu ikiliği aşmak üzere çeşitli ilişki yaklaşımları geliştirilmiştir. İlişki sosyoloji olarak tanımlanabilecek alt alan bunlardan birisidir.¹

İlişki sosyolojinin hedefi en temelde toplumsal hayatı, toplumsal ilişkiler bağlamında ele alıp incelemektir. Bu anlamda araştırma nesnesi toplumsal ilişkilerdir ve ilişkilere bakmak üzere geliştirilen bir yaklaşıma sahiptir. Sosyolojideki kadim meselelerden biri olan birey/toplum, mikro/makro ya da yapı/fail ikiliğini aşmaya odaklanan bu bakış açısı Emirbayer'in (1997) "İlişki Bir Sosyoloji İçin Manifesto" başlıklı çalışmasının ardından 1990'larda ivme kazanmaya başlamıştır. Emirbayer (2012) ilişki yaklaşımının dışındaki tüm yaklaşımları "tözcü" olarak nitelendirir. Bu bağlamda hem yapıya odaklanan bütüncül (holist), hem bireyci yaklaşımların tamamı tözcüdür. Tözcülük, toplum ya da bireyin tarih dışı, sabit, değişmez bir öze sahip olduğu varsayımdır. Buna karşılık ilişki yaklaşım bireylerle topluluk, kurum, sistem gibi daha makro oluşumları ilişki bir düzeye ait kavramsallaştırmalar olarak ele alarak yukarıda sözü edilen ikilikleri aşmaya çalışır. Zira toplumsal oluşumlar temelde insanlar arasındaki etkileşim ve iletişimden müteşekkildir (Powell ve Depelteau, 2015).

Ancak ilişki sosyologların çalışmalarında ve zihinlerinde yekpare bir ilişki olgusunun varlığından söz edilemez. Literatürde genel olarak iki tanım arasında bir ayırmadan söz etmek mümkündür. İlişkiler bir yandan toplumsal aktörler arasındaki somut bağlar olarak tanımlanırken; diğer yandan toplumsal kaynakların dağılımıyla oluşan toplumsal uzamdaki (alan) yakınlıklar olarak da tanımlanabilir (Powell, 2015: 285; Crossley, 2015: 193). Bu tanımların ilki sembolik etkileşimcilik ve sosyal ağ analizinde kullanılan biçimken, ikincisi Bourdieu'nun çalışmalarındaki alan analizine özgüdür. Emirbayer (2012: 43) bu ikiliği küme analizi ve yapısal denklik çalışması olarak ele almaktadır. İlk yaklaşım sosyal süreçleri bağlanma olgusuyla açıklayarak aktörlerin bağlarına; ikinci yaklaşım ağda yapısal olarak denk aktörlerin sahip olduğu konum ve rollere odaklanır.

Ancak her iki anlayış da atomize edilmiş ve tamamen belirlenmiş birey yerine, bireyin içinde bulunduğu ilişki bağlamı ele almaya odaklanır. Esasen sosyal teoride bireyi toplumun temel birimi olarak ele almak yerine etkileşimlere ve toplumsal ilişkilere odaklanan teorilerin geçmişi daha eskiye dayanır. Marx, Elias, Mead ve Simmel klasik sosyal teoriden en bilinen örneklerdir (Crossley, 2011). Ancak bu düşünce tarzı geleneksel sosyolojik kavramsal dünyaya yeterince aktarılmamıştır (Kasper, 2015: 114). Bununla birlikte çağdaş teorilerle birlikte ilişkisellik, karmaşık sosyo-kültürel oluşumlar olarak toplumsal ağları hem teorik olarak modellemeyi hem de ampirik açıdan analiz etmeyi amaçlamış (Tsekeris, 2015: 144); 21. yüzyılda küresel olgu ve süreç çeşitliliği hakkında analitik açıdan çok yönlü ve nüfuz edici okumalar gerçekleştiren bir dizi düşünce aracını beraberinde getirmiştir (Thorpe, 2015: 168). Ağ analizi bu araçların en öne çıkanlarından biridir. Sosyal yapı analizlerinde en yaygın olarak kullanılan ve en gelişmiş ilişki yaklaşım sosyal ağ analizidir. Ağlar; sosyal sisteme, aktör veya düğüm denilen ağ sistemini oluşturan bileşenler arasındaki ilişkilere odaklanarak bakmanın bir yoludur (Borgatti vd., 2013: 2). Bu analiz biçiminde bireyci ve nitelik temelli bakış açılarından farklı bir bakış açısı benimsenir (Marin ve Wellman, 2011). Sosyal gerçekliği statik, özsel bir yapı yerine sürekli dönüşen, devingen bir süreç olarak ele almayı hedefler.

¹ Bu bölümde ilişki sosyoloji hakkında kısaca bilgi verilmesi planlanmış, alana has ontolojik ve epistemolojik soru ve sorunlara ayrıntılı yer verilmemiştir. Ağ yaklaşımının sosyal teorideki daha geniş akımlarla ilgisi, teorik varsayımlar ve kavramsal stratejiler için bkz. Emirbayer, M. and Goodwin, J. (1994). Network Analysis, Culture and the Problem of Agency, *American Journal of Sociology*, 99(6), s. 1411-1454.

1. Ağ Analizi Yaklaşımı

Ağ analizi yaklaşımının kökenleri ABD’li sosyal psikolog Moreno’nun (1934) çalışmasına kadar uzanmaktadır. Çalışma, okuldan kaçan kız öğrencilerin davranışlarının; yaş, cinsiyet, ırk, psikolojik durum gibi bireysel özelliklerle açıklanamadığı durumda öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerine bakılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Sosyal ilişkiler haritasıyla ortaya konduğu biçimde genel yapının dışında kalmış bir grup kız öğrenci kaçma kültürü geliştirmişlerdir. Bu örüntü ancak ilişkisel bakabilmenin bir sonucu olarak ortaya konabilmiştir (akt. Gençler, 2017: 20).

Ağ teorisinin genel önermelerinden birisi aktörün ağdaki konumunun, karşılaşılabilecek fırsat ve kısıtlamaları belirlediğidir, dolayısıyla aktörün konumunun belirlenmesi davranış, tutum, inanç ve performans gibi bireysel faktörlerin daha isabetli bir şekilde belirlenmesine yardımcı olur. Ayrıca grup içi dinamiklerin değerlendirilmesi için de ağ analizi kullanılabilir. Örneğin, yetenekli grup üyelerinden oluşan bir spor takımının başarısızlığı iyi bir işbirliği içinde olmamalarından kaynaklanabilir (Borgatti vd., 2013: 1).

Sosyal ağ analizinin en basit tanımı, aktörler arasındaki ilişki kalıplarının ve bu ilişkiler aracılığıyla aktörler arasındaki kaynak alışı verisinin analizidir (Scott, 1991; Wasserman ve Faust, 1994). Sosyal ağ analizi, en temelde toplumsal hayatın öncelikle ilişkiler ve ilişkilerden oluşan örüntüler tarafından yaratıldığı önermesine dayanır. Sosyal ağlar, bir ya da daha fazla ilişki türüyle birbirine bağlı bir dizi düğümden (ağ üyesi) oluşur (Wasserman ve Faust, 1994). Düğüm ya da ağ üyesi olarak adlandırılan bu birimler ilişkilerle birbirine bağlanır ve bu sayede örüntüleri oluşturur. Düğümler pek çok şey olabilir ancak sosyal ağdan söz edildiğinde düğümlerin cansız nesnelere ziyade aktif aktörler olması beklenir. Düğümler çoğu zaman bireyler olmakla birlikte ekipler, firmalar, şehirler, ülkeler veya topluluklar olabilir (Borgatti vd., 2013: 2). En yaygın birim türleri kişi ve kuruluşlardır (Marin ve Wellman, 2011).

Bir ağ analizine hangi düğümlerin dahil edileceğini belirlemek yaklaşımın önemli zorluklarından biridir. Lauman vd. (1983) bu sınırlandırma problemini çözmek üzere üç yaklaşım önermiştir. Pozisyona dayalı yaklaşım, bir organizasyonun üyesi olan ya da resmi olarak tanımlanmış belirli pozisyonlara sahip olan aktörleri ağ üyesi olarak kabul eder. İkinci yaklaşım ağ tanımladığı düşünülen önemli olaylara katılan aktörleri üye olarak ele alır. İlişki tabanlı üçüncü yaklaşım, ilgili popülasyon içinde olduğu kabul edilen küçük bir düğüm kümesiyle başlar ve daha sonra bu çekirdek düğümlerle belirli ilişki türlerini paylaşan diğerlerini içerecek şekilde genişler. Not edilmesi gereken bir husus bu üç yaklaşımın genellikle bir arada kullanıldığı ve birbirini dışlamadığıdır.

Ağ üyeleri belirlendikten sonra ilişkilerin tanımlanması aşamasına geçilir. Bu noktada önemli hususlardan biri ilişkilerin “belirli bir sosyal ilişki” biçimine karşılık gelmesidir. Yani sosyal ağ içindeki ilişkiler türdeş olmalıdır. Bu ilişki biçimleri, işbirliği, ticari bağ, evlilik ilişkisi, tanıdıklık ilişkisi, kaynak akışı, bilgi akışı veya birimler arasındaki diğer olası bağlantıları içerebilir (Wasserman ve Faust, 1994). Borgatti vd. (2009) benzerlik, sosyal ilişki, etkileşim ve akış olmak üzere dört ilişki kategorisi tanımlamaktadır. Benzerlikler düğümler arasındaki benzer özellikler, tutumlar, konumlar ve grup üyelikleri gibi nitelik türlerini kapsayabilir. Grup üyelikleri sıklıkla kullanılan benzerlik biçimidir. Aktörler arası ilişkiler hiç şüphesiz pek çok farklı türde ortaya çıkabilir. Kişiler arası ilişkilerde en çok incelenen bağlar; arkadaşlıklar, tavsiye veya diğer destek mekanizmaları içeren ilişkiler, iletişim kurma biçimleri ve en temel olanı tanıdıklıktır (Borgatti vd., 2013: 4).

Gençer (2017: 26) ilişki verilerinin türlerini, incelenen sosyal ilişkinin niteliği bağlamında sınıflara ayırmıştır. İlk sınıf, ilişkinin yönlü olup olmaması bağlamında simetrik/asimetrik ilişkidir. Örneğin evlilik simetrik bir ilişkiyken, borç alma ilişkisi tek yönlüdür. İkincisi, ilişkinin derecelendirilmesi bağlamında ağırlıklı/ağırlıksız ilişkidir. Örneğin yine evlilik ağırlıksız (ikili) bir ilişkiyken (evlilik sözleşmesi ya vardır ya yoktur), arkadaşlık ilişkisi ölçülebilir ağırlıklı bir ilişki olarak tanımlanabilir. “Arkadaşınızı ne kadar seviyorsunuz?” ya da “arkadaşınızla ne sıklıkla görüşüyorsunuz?” sorularının cevapları ağırlıklandırma için kullanılabilir.

Analizi belirleyen etmenlerden birisi de seçilecek ağ analizi tipidir. Ego ağları ve tüm ağlar olmak üzere 2 tip ağ analizinden söz edilebilir. Ego ağları, seçilen bir ya da birkaç aktör ve bu aktörlerin ilişkilerine odaklanır. Dolayısıyla belli aktörlerin önem arz ettiği durumlarda tercih edilebilir. Sınırları belirlenmiş ağlarda ise bütün aktörler ve alt gruplar ele alınır (Ağcasulu, 2018: 1917).

Ağ analizi verileri gözlem, anket ve mülakat yoluyla; arşivlerden ve tarihsel materyallerden veya elektronik iletişim verilerinden toplanabilir (Marin ve Wellman, 2011). Ağ analizi çalışmalarının büyük çoğunluğu anketler aracılığıyla toplanan birincil veri kaynaklarına dayanmaktadır (Borgatti vd., 2013). Ancak çalışmalarda kayıtlar, arşiv taramaları, elektronik kaynaklar gibi ikincil kaynaklardan da faydalanılır. Özellikle son dönemlerde veri biliminde yaşanan gelişmelerle elektronik posta kayıtları, sosyal medya hesapları ve bilimsel veri tabanları gibi dijital kaynaklardan çok büyük veri kitlelerine ulaşabilmek mümkündür. Tüm bu veri kaynaklarından hareketle ağ analizlerinde hem nicel hem de nitel yöntemlerden faydalanılabilir.

2.Ağ Analizinde Nicel ve Nitel Yaklaşımlar

Sosyal ağ analizinin çok farklı alanlarda kabul görmesinin ve başarısının nedenlerinden biri matematiğin sosyal teoriye uygulanabilmesini sağlamasıdır. Bu nedenle ilk dönem sosyal ağ araştırmacıları genellikle bilgi ve kaynak paylaşımlarının ve arkadaşlık gibi ilişki biçimlerinin insanlar, kuruluşlar ve diğer topluluklar arasında nasıl yayıldığını araştırmak için nicel yöntemler kullanmışlardır (Scott, 1991; Moss, XX).

Bilindiği gibi nicel yöntem, sosyal dünya hakkındaki gözlemlerin sayısal biçimde kaydedilerek sonuç elde etmek üzere bu sayısal verilerin analiz edilmesidir. Nicel yöntem kullanılan ağ analizi çalışmaları ölçümler, matrisler ve grafikler içerir (Crossley, 2010: 1-2). Gelişmiş matematiksel teknikler ve simülasyon modelleri ağ analizi çalışmalarını kolaylaştırırsa da bu modeller kimi durumlarda ampirik gerçekliğin basitleştirilmesi olarak kabul edilebilecek varsayımları içermektedir (Edwards ve Crossley, 2009: 41). Dolayısıyla nicel ağ analizinin kimi sınırlayıcı yönlerinden söz edilebilir. Nicel sosyal ağ analizi bireyler, kuruluşlar ve düğümler arasındaki ilişkilerin neden kurulduğunu, bu ilişkilerin zaman içinde nasıl geliştiğini ve bu ilişkilerin oluşmasını veya sürdürülmesini sağlayan etkileri, ilişkilerin etki ve sonuçlarını ortaya koyma noktasında yetersizdir (Moss, XX). Bu nedenle ağların karmaşık ve dinamik doğasını ele almak için nitel analizden yararlanmak yerindedir (Crossley, 2010: 31). Niteliksel ağ analizi, sosyal ağ analizi ile aynı temel yaklaşımlara dayanır. Her ne kadar ağ araştırmalarının başlangıcından itibaren nitel verilerden, veri toplamaya yönelik daha az yapılandırılmış yaklaşımlardan ve sosyal ağları tanımlama ve analiz etmede yorumlayıcı yöntemlerden yararlanılmış olsa da (Hollstein, 2011: 404) özellikle son yıllarda yaygın olarak kullanılan bir araştırma yöntemi haline gelmiştir (Ahrens, 2018). Bilindiği gibi niteliksel yöntemde sayısal olmayan ve çoğunlukla söylemsel veri biçimleri toplanarak/kaydedilerek analiz edilir (Crossley, 2010: 1-2). Veri toplama ve analizine yönelik nitel yaklaşımlar, sosyal ağların incelenmesini önemli ölçüde zenginleştirebilecek güçte araçlardır. Sosyal ağlar üzerine araştırmalarda, gözlem, görüşme ve belge/arşiv malzemesine dayalı çeşitli nitel veri toplama yöntemleri kullanılabilir (Hollstein, 2011: 404).

Sosyal ağ analizlerinde nitel yöntemlerin kullanılması kültür, karşılıklık ve sosyal düzenleme gibi niceliksel olarak ifade edilmesi zor olan kavramları keşfetmenin uygun bir yoludur (Carpentier ve Ducharme, 2005). Ayrıca ağın büyüklüğü ölçüsünde ağdaki her bağın ayrıntılarını derinlemesine bilmek mümkün değildir ancak, geçmiş hakkında nitel veriye sahip olunması durumunda bağların anlamı daha açık şekilde anlaşılabilir (Edwards ve Crossley, 2009: 41). Zengin veri elde edebilmenin ötesinde, niteliksel bir yaklaşım seçmenin başka gerekçeleri de olabilir. Özellikle bazı bağlamlarda nicel veri toplamak mümkün olmayabilir (Schepis, 2011).

Son tahlilde sosyal ağların kapsamlı bir şekilde kavranması, niteliksel ve niceliksel yaklaşımların birleşimini gerektirir. Son yıllarda nicel yaklaşımları genişleten, derinleştiren nitel yaklaşımların benimsenmesi gündemdedir. Araştırmacıların en çok tercih ettiği yöntem önce nicel bir geleneksel sosyal ağ analizi yaparak ağı tanımlamak ve akabinde sonuçları derinlemesine anlamak üzere nitel sosyal ağ analizi gerçekleştirmektir (Crossley, 2010). Ancak niteliksel verinin yalnızca bir ekleme olmayıp, sosyal ağ analizi için merkezi öneme sahip konular üzerinde daha derin ve incelikli bir kavrayış sağlayabileceği unutulmamalıdır. Nicel ağ analizi, daha büyük yapıları daha iyi anlamak üzere ilişkilerin ayrıntılarını parantez içine alırken; niteliksel analiz ayrıntılara ilişkin anlayışı derinleştirmek üzere büyük kalıplarla ilgili soruları paranteze alır (Edwards ve Crossley, 2009: 41). Ancak ağların köklerinin sosyal etkileşime dayandığı ve sosyal etkileşimin her zaman ölçülebilir, matematiksel modellerle açıklanmasının mümkün olmayabileceği unutulmamalıdır (Crossley, 2009: 31).

2.1.Randall Collins'in Etkileşim Ritüelleri Teorisi

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi sosyal ağların kavranması için hem nicel hem nitel yöntemler kullanılabilir. Metnin devamında ise nitel bir sosyal ağ analizi örneği sunulacaktır. Analiz için, Collins'in (2016) etkileşim ritüelleri teorisinden de faydalanılmıştır. Bu nedenle metnin bu bölümünde ilgili teoriden söz etmek yerinde olacaktır. Entelektüellerin etkileşim ritüellerine geçmeden önce Collins'in genel sosyal teorisinden söz etmek gerekir. Collins, sosyal bilimlere kuşatan yapı/fail ve makro/mikro ikiliğini aşma çabasında ilişkisel sosyal bilim yönelimli isimlerden biridir. Mikro sosyoloji, insanların geçici deneyimlerin somut akışı içinde yaptıkları, söyledikleri ve düşündükleri şeylerin ayrıntılı bir analiziyken; makro sosyoloji çoğu kez bağımsız varlıklar olarak alınan devlet, organizasyon, sınıf, ekonomi, kültür ve toplum gibi büyük ölçekli ve uzun dönemli süreçlerin analizidir.

1970'lerden itibaren makro-mikro bağlantıları üzerine çalışan Collins, ağ teorisinin bu bağlantıyı kurmanın iyi yollarından biri olduğunu ileri sürmektedir. Zira ağ analizi makro düzeyin genel bağlamı ihmal edilmeden, mikro etkileşimlere ve iletişimlere odaklanma amacı taşıyabilir. Buradan hareketle mikro bağlantılarla ekonomi ve siyaset gibi makro yapılar arasında bir bağlantı kurulması mümkündür. Collins makro-mikro bağdaştırma meselesini etkileşim ritüeli zincirleri kavramsallaştırması yoluyla açıklar. Collins'te toplumsal yapı, zaman içinde bireyler tarafından tekrarlanan etkileşim ritüeli zincirleri olarak tanımlanabilir. Böylelikle makro yapı mikro etkileşimlerin sürekli tekrarlanmasıyla ortaya çıkar. Collins bu etkiye makro yapıların mikro dönüştürümü adını verir (Gültekin, 2018). Bu nedenle mikro süreçlere odaklanmak ve buradan makro analizlere doğru yol almak yerinde bir kavrayış sağlayacaktır.

Collins'in etkileşim ritüeli zincirleri kavramsallaştırmasında özellikle üzerinde durduğu toplumsal gruplardan biri entelektüellerdir. Zira Collins, entelektüel dünyaya özgü etkileşim ritüelleri bulunduğunu ileri sürer. Bu anlamda entelektüel hayat, çatışma ve anlaşmazlıklarla doludur. Fikirlerin ortaya atıldığı alan çoğunlukla karşıt görüşler arasında tartışmalara sahne olmuştur. Fikirlerin ve kavramların iç gücü, başarılarını ya da meşruiyetlerini garantilemeye yeterli değildir. Aksine, fikirlerin yorumlandığı ve anlaşıldığı süreçler birbirleriyle uzlaşmaz biçimde ilişkilendirilmiş grup çeşitliliği içindeki stratejik meşruiyet mücadelelerinin parçasını oluşturur (Thorpe, 2015: 189-190). Collins'in yaklaşımının temel argümanları fikirlerin başka fikirlerle irtibatlı halde doğduğu ve fikirlerin entelektüel grup ve ağlar boyunca doğup geliştiğidir. Entelektüel bir gruptan kasıt yeterli sıklıkta bir araya gelen, fikir, sembol ve kimliklerin yanı sıra duygusal enerjilerin yoğun bir alışverişinin gerçekleştiği topluluktur (Collins, 2016: 42). Örneğin felsefe tarihi büyük oranda somut grupların tarihidir. Gruplar, soyutlamalardan ziyade arkadaş grupları, tartışma ortaklıkları, öğrenci-öğretmen zincirleri ve birbiriyle ilişkili çevreler gibi somut etkileşim ve iletişimlerin bir sonucudur. Entelektüel gruplar, diğer sosyal üyelere benzer şekilde işler ancak entelektüeller sıradan gruplara kıyasla grup kimliklerinin daha fazla farkındadırlar. Entelektüel etkileşim ritüelinin ayırt edici tarafı ise "doğru"nun ortaya çıkarılması adına bir araya gelme durumlarıdır. Bu bir araya gelme durumu dersler, tartışmalar, konferanslar gibi toplantılarda gerçekleşir (Collins, 2016: 45-46). Karşıt görüşler de en az destekçiler kadar ağın bir parçasıdır. Zira entelektüel alanın önemli karakteristiklerinden biri yapısal rekabettir. Rekabetin kişisel olması şart değildir, bazen rakip pozisyondaki isimler birbirlerine doğrudan saldırmaz hatta dikkate almayabilirler.

Collins (2016: 91) analizinde kişisel ilişki zincirlerini ele almaktadır. Bu ilişki biçimlerinin en öne çıkanları çağdaş isimler arasındaki kişisel temaslar, tanışıklık bağları ve öğretmen-öğrenci ilişkileridir.² Bununla birlikte ilişki biçimleri sadece dayanışma, ittifak ve işbirliği şeklinde örgütlenmez, entelektüel hayat her şeyden önce çatışma ve anlaşmazlıktır. Dayanışma veya rekabet fırsatları, entelektüel ağ içinde merkez veya çevrede yer almak ağdaki konumu etkileyen önemli faktörlerdir.

3.Örnek Çalışma: Türk Sosyolojisinin Doğduğu Düşünce Ağı

Daha önce de ifade edildiği gibi bu örnek çalışmada nitel yöntem kullanılmıştır. Ağ analizinde nitel yöntemlerin kullanılması durumunda gözlem notları, görüşme analizleri ve arşiv malzemesine dayalı tarihsel veriler kullanılabilir. Bu örnek çalışma da tarihsel verilerden yararlanarak yapılan bir nitel sosyal ağ

² Kişisel bağların önemini dikkate alan pek çok çalışma yapılmıştır. En dikkat çekici örneklerinden biri Zuckerman'ın (1967) Nobel ödüllü bilim insanlarının daha önce ödül almış isimlerin laboratuvarlarında eğitim gördüğünü saptamış olduğu araştırmadır.

analizi denemesidir. Zira Emirbayer ve Goodwin'in (1994: 1446-7) ifade ettiği biçimde ağ analizi, tarihsel aktörler arasındaki ilişkileri araştırmak için faydalı bir araç seti sağlar.

Çalışma, Türkiye'de sosyolojik düşüncenin doğuşuna katkı sunan düşünürlerin (aktörlerin) oluşturdukları sosyal ağı tarihsel verilerden yola çıkarak ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Literatürde tarihsel verilerden yararlanan pek çok örnek çalışmaya rastlamak mümkündür (Rosenthal vd., 1985; Crossley, 2009; Padget ve Ansell, 1993; Edwards ve Crossley, 2009). Ancak bu çalışmaların bir kısmında nicel yöntemler kullanıldığını eklemek gerekir. Özetle tarihsel verilerin kullanımı her zaman nitel analiz yapılabileceği anlamına gelmez.

3.1.Tarihsel B bağlam

Ağ analizinde bağlam son derece önemlidir. İlişki biçimleri diğer ilişkiler bağlamında analiz edilir. Bu çalışmada da kişisel ilişki biçimleri dönemin sosyal, ekonomik ve politik ilişki biçimleri içerisinde değerlendirilmiştir. Böylelikle makro ve mikro boyut birlikte ele alınmıştır. Bu bölümde Türk sosyolojisinin doğduğu tarihsel bağlamdan kısaca söz edilecektir.

Türk sosyoloji tarihine bir başlangıç noktası belirlemek gerektiğinde genellikle Ziya Gökalp'in daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülecek Darülfünun'da ilk sosyoloji dersleri vermeye başladığı 1914 tarihi işaretlenir. Ancak hiç şüphesiz Osmanlı düşüncesinin sosyolojiyle tanışması daha eskiye dayanır. Toplumla dair düşünme biçimlerinin dönüşmeye başladığı 1890'lar sosyolojik düşüncenin gelişimi açısından önem arz eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyolojik düşüncenin ortaya çıktığı bağlamın birkaç temel özelliğinden söz edilebilir. Öncelikle sosyoloji, dünyanın çeşitli yerlerindeki örneklerde olduğu gibi (Fransa, ABD) bir sorun çözme aracı olarak ortaya çıkmış, dağılmakta olan İmparatorluk için bir "kurtuluş reçetesi" olarak görülmüştür. Dolayısıyla o dönem yazıp çizen isimlerin büyük kısmı sosyoloji ile ilgilenir görünmektedir. Ancak bu ilgi büyük oranda araçsaldır. İkinci olarak bu dönem öne çıkan isimlerin sosyolojik görüşlerindeki farklılıklar akademik ve disipliner ilgiden ziyade, mensup olunan okul, kurumsal ve siyasal aidiyetler gibi sosyal faktörlerce belirlenmiştir. Son olarak Türk sosyolojisinin siyasetle sıkı bağlantısından söz etmek gerekir. İmparatorluğu kurtarmak gibi siyasi bir amaca hizmet üzere yola çıkan isimler sosyolojiyi politikalarına meşruiyet kazandıran bir araç olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla ağdaki isimler dönemin başlıca siyasi aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğrudan etkisiyle belirlenen düşünsel alanda mücadele içinde sosyolojik düşüncenin gelişim seyrini belirlemişlerdir. Collins'in (2016: 448) ifadesiyle entelektüel hayatın hareketli dönemleri, değişimlerin eşliğinde, fikri tartışmaların yoğunlaştığı ve çeşitli rakip çevrelerin belli merkezlerde kesiştiği anlarda ortaya çıkmaktadır. Türk sosyolojisinin doğuşu da benzer bir izlek takip eder. İmparatorluğun çöküşünün eşliğinde, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından hareketlenen entelektüel hayatın geliştiği düzlemde rakip çevrelerin mücadelesiyle gelişmiştir.³

Çalışmanın tarihsel aralığı 1889-1915 olarak belirlenmiştir. 1889 daha sonra hem siyasi hem düşünsel alanda ana aktör olacak İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluş tarihi olması sebebiyle başlangıç noktası olarak belirlenmiştir. 1915 ise sosyolojinin bir disiplin olarak kurumsallaşmasının ilk adımı olan Darülfünun'da sosyoloji kürsüsünün kurulduğu tarih olması açısından önem arz eder.

3.2.Verilerin Toplanması

Ağ verilerini toplamak için öncelikle incelenen ağ ve ilişki türlerine karar verilmelidir. Bu çalışma fikir çevrelerine yönelik bir ağ analizi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu anlamda literatürde yaygın olarak ele alınan bilimsel/akademik ağlardaki analizlere odaklanmak yerinde olacaktır. Bu çalışmaların bir kısmı kişiler arası e-posta gönderimi, veri paylaşımı gibi kişisel iletişim verilerini içerirken genellikle ortak yazarlık ve alıntı ağları gibi etkileşimlere dayanır (White, 2011: 271). Alıntı ağları en sık karşılaşılan araştırma türlerinden biridir. En saygın entelektüellerin makalelerinden en çok alıntı yapılanlar olduğu önermesi ilk çalışmalardan beri dile getirilmektedir (Price, 1975). Ancak çalışmanın ele aldığı 1889-1915 arası dönemde Türk düşünce ve yazı hayatında atıf sisteminin henüz kullanılmadığı görülmektedir. Yazılan metinlerde yabancı düşünürlerin isimleri zaman zaman zikredilmekle birlikte yerli yazarlardan –polemikler dışında – söz etmek nadir görülen durumlardan biridir. Dolayısıyla bu türden verilere ulaşmanın olanaksızlığı ortadadır. Dolayısıyla çalışmada dönemin süreli yayınlarının yanı sıra biyografi, otobiyografi, anı ve hatıra kitapları, mektuplar, kişisel yazışmalar gibi kaynaklara başvurulmuştur. Analizde kullanılan dönemin süreli yayınları ve ikincil kaynakların tamamı ek bölümünde bulunmaktadır.

³ Çalışmanın ayrıntılı tarihsel bağlamı ve içeriği için bkz. Demircioğlu, 2021.

Ağ analizlerinde ağ kimlerinin dahil edileceği sorusu önemli sorulardan biridir. Bu çalışma açısından durum daha karmaşıktır. Zira geç Osmanlı fikir hayatında referans alınan kaynakların dağınıklığı ve ayrışıklığı yanında siyasetten arınık verimli ve eleştirel bir tartışma alanının bulunmaması ve ele alınan dönemde ekonomiden, siyasete, ahlaktan felsefeye uzanan geniş ilgi alanına sahip her konuda yazan aydın figürü sosyolojik düşüncenin takibini zorlaştırmıştır. Bu zorluğu aşmak üzere ilk olarak Türk sosyoloji tarihi üzerine hazırlanan çalışmalar taranmış⁴; 1889-1915 tarihleri arasında dönemin öne çıkan isimleri belirlenmiştir, ancak bu isimler nihai listeyi oluşturmamaktadır. Nihai liste dönemin metinleri okundukça belirginleşmiş, dolayısıyla çalışmaya dahil edilecek isimlerin belirlenmesi noktasında isimlerin sahip oldukları sosyolog unvanından ziyade yazdıkları metinlerin içerikleri önem kazanmıştır. Bu anlamda referans alınan kaynaklarda yer alan kimi isimler çalışmada yer almazken, M. Nermi, İsmail Suphi gibi literatürde adından hiç söz edilmeyen ancak sosyoloji tarihi açısından önemli olduğu düşünülen isimler çalışmaya dahil edilmiştir. Bu aşamada yol gösterici olması bakımından en fazla kullanılan metinlerden biri Hilmi Ziya Ülken'in "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" başlıklı hacimli ve ayrıntılı çalışmasıdır.

Bu zorluğu aşmak üzere kullanılan diğer bir yöntem Lauman'ın (1983) sınırlandırma problemine getirdiği ilk çözüm yaklaşımıdır. Daha önce ifade edildiği gibi pozisyona dayalı yaklaşım, resmi olarak tanımlanmış belirli pozisyondaki aktörleri belirlemektedir. Bu anlamda çalışmada dergi, gazete yazarlığı ve dernek üyelikleri dikkate alınmıştır. Bir ağın üyelerinin ortak bir sosyal kategoriye ait olduğu ve kolektif bir kimlik oluşturdukları durumlarda koordinasyon, dayanışma ve güven mekanizmasının daha güçlü olduğu ifade edilmektedir. White'ın (2008) "KATNET"⁵ olarak ifade ettiği bu birliktelik, bir dizi aktörün hem yakın ağlar oluşturmasını hem de ortak bir kimliği paylaşmasını ifade eder. Ancak burada birbirinden yalıtılmış, birbirini dışlayan gruplar yerine, birden çok gruba üyeliğin ve gruplar arasındaki çapraz bağların önemini de kavramak gereklidir. Çalışmanın sonuçlarında da görülebileceği gibi çoklu grup üyelikleri sosyal yapının temelidir, bazı gruplar arasında köprü kurar. Grupların kesişim noktasında yer alan insanlar birden çok gruba etkileşim halindedir (Marin ve Wellman, 2011).

Grup halinde (üniversite, takım, işyeri vb.) ortak üyelik gibi etkinliklere (konferans, miting vb.) katılım da etkileşim için fırsatlar sağlar (Borgatti vd., 2013: 6). Bu anlamda dönemin en önemli politik aktörü İttihat ve Terakki Cemiyetinin düzenli toplantıları ve tutanakları bu türden bir bilgiye erişim için kaynaklardan birisi olmuştur. Benzer şekilde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurulunun toplantı tutanaklarından da faydalanılmıştır.⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi dönemin en önemli siyasi aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti doğrudan sosyolojinin geliştiği siyasal bağlamı da etkilemiştir. Sosyolojinin siyasetle bağlantısı da düşünülünce bu etki daha net anlaşılacaktır. Dolayısıyla Cemiyetin tarihi de ayrıntılı şekilde incelenmiş, bu amaçla Tunaya'nın (2000) Cemiyetin tarihini arşiv belgelerine dayanarak ele alan "Türkiye'de Siyasi Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi" başlıklı hacimli çalışmasından istifade edilmiştir. Ayrıca okul mensubiyetlerini ele alabilmek için eğitim kurumlarına ilişkin yayınlardan da faydalanılmıştır.⁷

Çalışma açısından isimlerin belirlenmesi kadar taranacak dergilerin, gazetelerin ve yazıların belirlenmesi de önem arz etmiştir. Metinler seçilirken sosyolojik düşüncenin gelişimine katkı sağladığı düşünülen, sosyolojik teoriyle ilişki kuran ve sosyolojinin metodolojisine ilişkin yazılar seçilmiş, dönemin popüler tartışmaları olan gelişme, tekamül, Batılılaşma, Doğu/Batı karşılaştırması gibi metinler analiz dışı bırakılmıştır. Süreli yayınlarda yer alan metinler doğrudan Osmanlıca birincil kaynaklardan kimi zaman ise makalelerin Latin harflerine dönüştürülmüş metinlerini içeren çalışmalardan alınmıştır. Çalışma esnasında pek çok süreli yayın taranmış, bu taramalarda Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğu, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kataloğu, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Osmanlıca Makaleler ve Risaleler Kataloqları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar Kataloqlarından faydalanılmıştır. Metinlerin dijital kopyalarına bu kütüphanelerden ulaşılmıştır. Çalışma açısından ilişkiler ve etkileşimler önem arz ettiğinden yalnızca dönemin süreli yayınlarında yer alan fikri malzeme ele alınmamış, bunun yanında anı kitapları, kişisel yazışmalar, mektuplar, günlükler gibi biyografik metinler de çalışmaya dahil edilmiştir.

4 Tarama yapılan çalışmalar için bkz. Erişçi, 1941; Koçer, 1975; Sezer, 1989; Kongar, 1982; Özdemir, 2008; Kaçmazoğlu, 2001, 2011; Ergan, 2015; Eğribel ve Özcan, 2010; Sucu, 2016.

5 KATNET, KATegori ve NETwork kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.

6 Edebiyat Fakültesi Kurulunun toplantı tutanaklarının tam metni için bkz. Gencer ve Arslan, 2004; İttihat ve Terakki Cemiyetinin toplantıları hakkında bilgi için bkz. Kızılkaya, 2013.

7 Bkz. Çankaya, 1954.

Çalışmanın verileri geniş bir literatürü taraması ve okuması neticesinde derlenmiş, bu süreç 2017-2019 yılları arasındaki iki yıllık süreye yayılmıştır.

3.3.Analiz

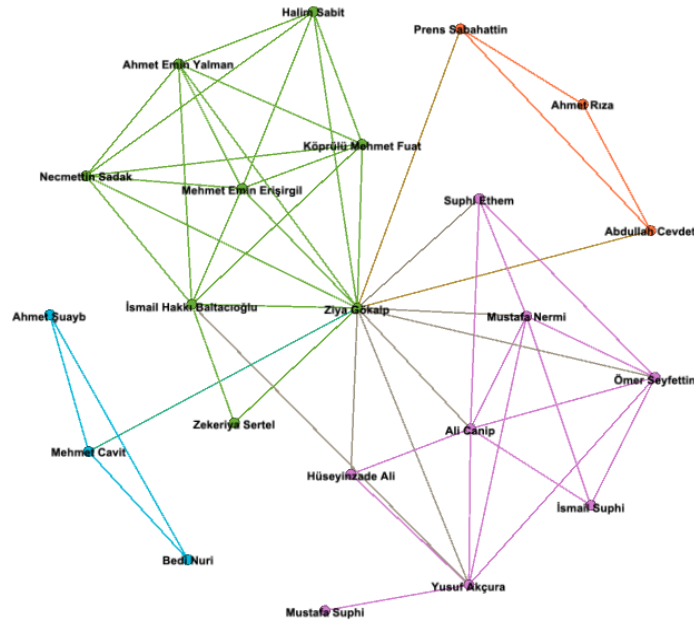
Yukarıda ele alınan açıklamalar bağlamında, ağdaki ilişkileri tanımlamadan evvel çalışmada yer alan isimlerin biyografilerine yönelik bilgiler derlenmiş, aktörlerin doğum yerleri, eğitim aldıkları okullar, yayınladıkları ya da yazarlık yaptıkları süreli yayınlar, ideolojik yatkınlıkları listelenmiştir (bkz. Tablo 1). Burada not edilmesi gereken bir husus, çalışmanın isimleri “İslamcı, Batıcı, Türkçü” gibi fikri yatkınlıklarıyla değil somut konuları ve çevre bağlantıları bağlamında ele aldığı ve ilişki analizinin bu doğrultuda yapıldığıdır. Dolayısıyla tablodaki ideolojik yatkınlık sütunu fikir vermesi açısından önemli ancak nihai bir belirleyen değildir.

Tablo 1: Ağdaki aktörlerin biyografik verileri

No	İsim	Yaşam	Doğum Yeri	Eğitim	Yayın	İdeolojik yatkınlık
1	Abdullah Cevdet	1869-1932	Malatya	Kuleli Askeri Lisesi Mektebi Tıbbiye	İçtihat	Sosyal Darwinizm
2	Ahmet Emin Yalman	1888-1972	Selanik	İstanbul Alman Lisesi Columbia Üniversitesi	İçtimaiyat Mecmuası	Liberalizm
3	Ahmet Rıza	1858-1930	İstanbul	Galatasaray Lisesi Paris Grignon Ziraat Mektebi	Meşveret	Pozitivizm
4	Ahmet Şuayb	1876-1910	İstanbul	Vefa Lisesi Hukuk Mektebi	Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye	Pozitivizm Evrincilik
5	Ali Canip	1887-1967	İstanbul	Fransız Mektebi Hukuk Mektebi	Genç Kalemler	Türkçülük
6	Bedi Nuri	1872-1913	İstanbul	Mülkiye Mektebi	Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye	Evrincilik
7	Halim Sabit	1883-1946	Kazan (Rusya)	Darülfünun İlahiyat Şubesi	İslam Mecmuası	İslamcılık Türkçülük
8	Hüseyinzade Ali	1864-1940	Salyan (Azerbaycan)	Petersburg Fizik-Matematik Fakültesi Mektebi Tıbbiye		Turancılık
9	İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)	1886-1978	İstanbul	Vefa Lisesi Darülfünun Tabiiye Şubesi	Yeni Felsefe Mecmuası	
10	İsmail Suphi	?	?	?	Genç Kalemler	
11	Köprülü Mehmet Fuat	1890-1966	İstanbul	Darülfünun Hukuk Şubesi		Türkçülük
12	Mehmet Cavit	1875-1926	Selanik	Mülkiye Mektebi	Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mec.	Liberalizm
13	Mehmet Emin Erişirgil	1891-1965	İstanbul	Mülkiye Mektebi	Dergah	Pragmatizm
14	Mustafa Nermi	1890-	Rumeli	Selanik Hukuk Mektebi Sorbonne Üniversitesi	Genç Kalemler	Sosyal Darwinist
15	Mustafa Suphi	1882-1921	Giresun	Hukuk Mektebi Ecole le Libre des Sciences Politiques	Genç Kalemler	Komünizm
16	Necmettin Sadık	1890-1953	Isparta	Mekteb-i Sultani Lyon Üniversitesi Sosyoloji	İçtimaiyat Mecmuası	Türkçülük
17	Ömer Seyfettin	1884-1920	Balıkesir	Mekteb-i Harbiye	Genç Kalemler	Türkçülük

18	Prens Sabahattin	1878-1948	İstanbul	Saray'da eğitim almıştır.	Terakki	Liberalizm Science Sociale
19	Suphi Ethem-1922		Askeri Baytar Mektebi	Genç Kalemler	Sosyal Darwinizm
20	Yusuf Akçura	1876-1935	Simbir (Rusya)	Kuleli Askeri Lisesi Harbiye Mektebi Ecole le Libre des Sciences Politques	Türk Yurdu	Türkçülük
21	Zekeriya Sertel	1890-1980	Selanik	İstanbul Hukuk Mektebi Sorbonne Üniversitesi Kolombiya Üniversitesi	Yeni Felsefe Mecmuası	Batıcılık
22	Ziya Gökalp	1876-1924	Diyarbakır	Diyarbakır Mülki İdadisi Baytar Mektebi	Peyman, Diyarbakır, Genç Kalemler, İçtimaiyat ...	Türkçülük

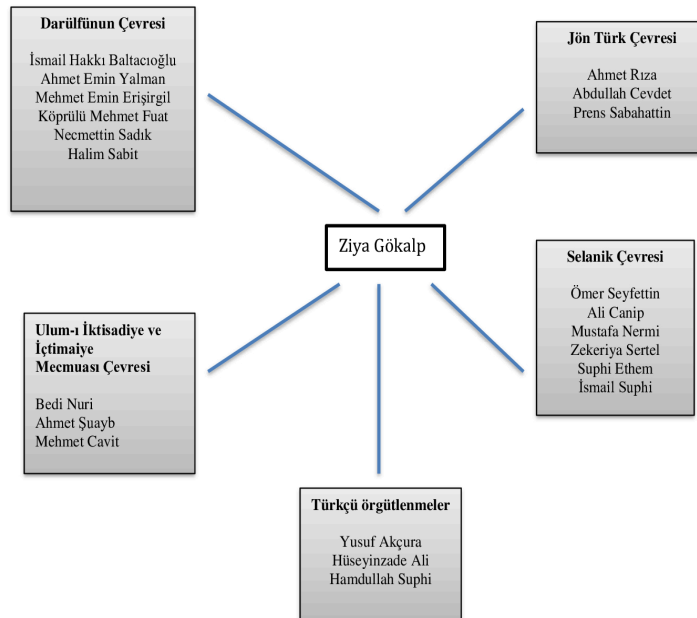
Ağa dahil edilecek isimlerin belirlenmesinin ardından bir sonraki adımda ağdaki isimler arasındaki ilişkiler matrisi hazırlanmıştır. Matris kaynaklardan elde edilen verilerle ilişkilerin sayısal olarak kodlanması anlamına gelmektedir. Çalışmada tanışıklık ilişki biçimi olarak kabul edildiğinden yönsüz ağlar matrisi hazırlanmış tanışıklık varsa değer 1 yoksa 0 olarak kodlanmıştır. Analizde ilişkilerin mahiyeti, kuvveti ve yönü hakkında herhangi bir ima bulunmamaktadır. Matrisin hazırlanmasından sonra veriler, *Gephi* isimli ağ analizi ve görselleştirme yazılım paketine işlenerek analiz gerçekleştirilmiş, nihai görsel Şekil 1'de paylaşılmıştır. Literatürde yer aldığı biçimde ağ analizleri aktörlerin merkeziliğini ve dolayısıyla önemini ve gruplaşmalarını belirlemeye çalışır (Emirbayer, 2012). Bu görsel de Türk sosyolojik düşüncesinin ortaya çıktığı genel görünümü ve merkeziliğini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Türk Sosyolojinin Doğduğu Fikri Ağ (1889-1915)

Şekil-1 incelendiğinde farklı renklerde bağlardan oluşan ve merkezinde ağdaki en etkili aktörün bulunduğu bir sosyal ağın ortaya çıktığı görülmektedir. Bağların farklı renklerde olması farklı gruplaşmaların ve alt ağların varlığını ifade eder. Dolayısıyla belirtilen tarihsel aralıkta (1889-1915) bir disiplin olarak sosyolojinin doğuşuna katkı sunan farklı grupların ortaya çıktığı söylenebilir. Bu farklı gruplaşmalar ve grupların hangi aktörlerden oluştuğu Şekil 2'de gösterilmiştir.

Fikir çevreleri daha yakından incelendiğinde turuncu renkle gösterilen düğümlerin 1908 öncesi yurt dışına giden ve faaliyetlerini orada sürdürerek olarak sosyolojiye giden yolu açan muhalif Osmanlı aydınlarından oluşan Jön Türk Çevresi olduğu görülmektedir. Elbette Jön Türk Çevresinde sosyolojisi ilgisi Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet’le sınırlı değildir. Ancak her birisi bir sosyolojik teoriye angaje olmuş bu isimleri sosyolojinin habercileri saymak yanlış olmayacaktır. Ağdaki mavi renkli bağlar dergi etrafında örgütlenmeye bir örnektir ve mavi düğümler Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasının sosyolojiyle ilgili metinler yazan, öne çıkan yazarlarıdır. Dergi ismindeki ibareden de anlaşılacağı gibi sosyolojiye odaklanan bir yayının politikasına sahiptir. Ahmet Şuayb ve Bedi Nuri ağdaki diğer isimlerden farklı olarak gündelik politikadan uzak daha yalıtık bir düşünsel hayat çizgisi benimsemişler ve literatürde isimlerinden yeterince söz edilmese de Türk sosyolojisine önemli katkılar sunmuşlardır. Ağdaki pembe renkli bağlar ise coğrafi belirlenimin öne çıkardığı Selanik Çevresi olarak adlandırılabilir düşünce çevresine işaret eder. Selanik Çevresi 1910 sonrası merkezinde Ziya Gökalp’in bulunduğu Genç Kalemler ve Yeni Felsefe mecmualarıyla sosyoloji disiplini geliştirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyetinin desteğiyle başarı sağlayan oldukça örgütlü bir ekiptir. Bu bağlamda Türk sosyolojisinin gelişimine ve on yıllar boyu sürecek Durkheim sosyolojisi hakimiyetine katkıları oldukça fazladır. Selanik Çevresi 1912’de Selanik’in işgal edilmesinin ardından İstanbul’a dönmüş ve Türk Yurdu dergisine katılmıştır. Bu nedenle ağda Türkçü örgütlenmeyi işaret eden gri renkli bağlar ile pembe renkli bağların iç içe geçtiği görülmektedir. Bu eklemlenme ile Türk Yurdu dergisi de sosyoloji disiplinine öncelik veren yayınlardan biri haline gelmiştir. Son olarak sosyolojinin kurumsallaştığı yer olması bakımından ayrı bir öneme sahip Darülfünun çevresinin yeşil renkle işaretlendiğini belirtmek gerekir. Darülfünun, sosyolojinin ilk kez bir üniversite müfredatına dahil edildiği ve akabinde kürsüsü kurulmak suretiyle akademik bağımsızlığını kazandığı kurumdur (Demircioğlu, 2021). Özetle gruplaşmalar ve alt ağların oluşumunda; kurumsal aidiyet (Darülfünun Çevresi), coğrafi belirlenim (Selanik Çevresi), ideolojik yakınlık (Türkçü örgütlenme), dergi etrafında örgütlenme (UIIM) ve politik yakınlık (Jön Türkler) gibi farklı saikler etkili olmuştur. Ayrıca bağların oluşumunda eğitim alınan okullar önem arz etmektedir. Örneğin Ahmet Şuayb ve Mehmet Cavit Vefa Lisesi’nde birlikte okumuşlardır (Celal Sahir, 1910). Bedi Nuri ve Cavit Bey aynı yıl Mülkiye Mektebi’nden mezun olmuşlardır (Baskıcı, 2009: 226).

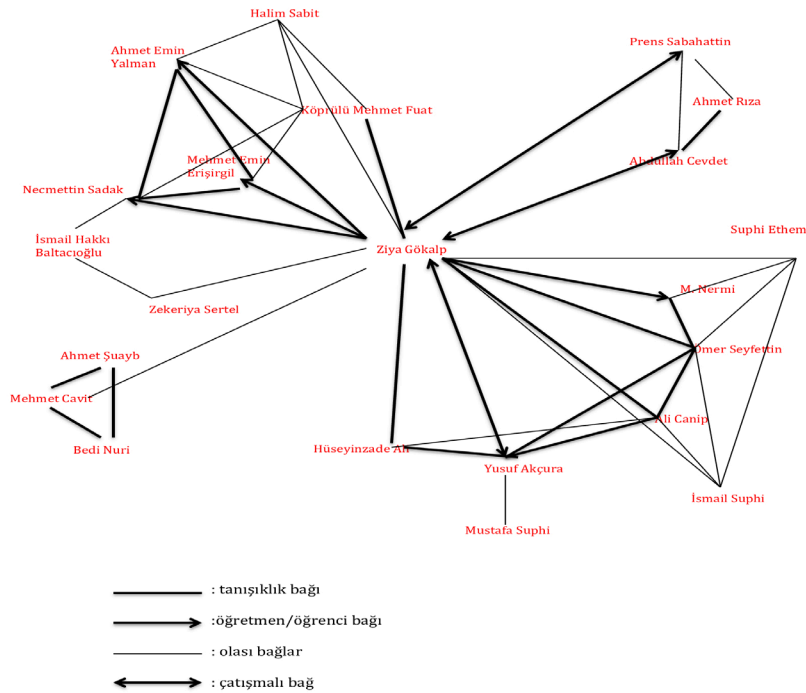

Şekil 2. Fikir Çevreleri

Ağ düzeyinde analiz aşamasında kullanılan iki kavram yoğunluk ve merkeziliktir. Yoğunluk bağın ortalama gücü olarak tanımlanabilir. Bir diğer ifadeyle olası bağlantıların yüzde kaçının kullanıldığını gösterir. Yoğunluk ağın genel bütünleşmesi hakkında bilgi veren bir ölçütken merkezileşme bütünleşmenin belli odaklarda yoğunlaşmış yoğunlaşmadığını gösterir (Ağcasulu, 2018: 1923-24). Merkezilik, aktörün bağ sayısı olarak tanımlanabilir (Gençer, 2017: 31). Merkezi aktör ağ bağlantıları aracılığıyla daha fazla kaynak ve bilgiye erişim sağlayabilir.

Ayrıca merkezilik, aktörün tanınırlığı, itibar, güç ve etki gibi göstergeler hakkında bilgi verir (Scott ve Carrington, 2011: 4). Merkezilik aynı zamanda aktörün etki alanının belirlenmesinde kullanılan bir ölçüttür (Ağcasulu, 2018: 1928). Zira itibar ve kaynaklara erişim, bireylerin ağlardaki konumlarına bağlıdır. (Collins, 2016).

Görüldüğü gibi Türk sosyolojik düşüncesinin doğduğu bağlamda Ziya Gökalp'in merkezde olduğu bir sosyal ağdan söz edilebilir. Gökalp her dönem ortaya çıkan fikir çevreleriyle dolaylı ya da doğrudan ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkilerin mahiyetini öğrenmek üzere bir sonraki adımda Collins'in etkileşim ritüeli zinciri teorisi kullanılarak sosyal ağ tekrar tanımlanmıştır (Şekil 3). Bu analizde farklı ilişki biçimleri tanımlanmış ve aktörler arasındaki önemli ilişki biçimleri şekle aktarılmıştır. Örneğin, Ahmet Emin Yalman, Mehmet Emin Erişirgil ve Necmettin Sadak; Darülfünun kadrosuna Ziya Gökalp'in asistanları olarak dahil edilmiştir, dolayısıyla Gökalp ile aralarında öğretmen/öğrenci ilişkisi bulunmaktadır. M. Nermi ise Selanik Çevresine mensup olmakla birlikte Gökalp'in destek ve çabasıyla Durkheim sosyolojisini öğrenmek üzere Fransa'ya gönderilmiş ve aldığı eğitim Gökalp tarafından yakından takip edilmiştir (M. Nermi, 1934). Bu anlamda Gökalp, Nermi'nin akademik danışmanı sayılabilir. Diğer yandan Gökalp hiç bir zaman Prens Sabahattin'le doğrudan bir bağlantı kurmasa da düşünsel anlamda en büyük rakibi Prens Sabahattin olmuştur. Farklı iki sosyolojik ekolü savunan bu ikili Türk sosyolojisinin doğuşunda en etkili iki isimdir. Bu nedenle aralarındaki bağ çatışmalı bağ olarak tanımlanmıştır. Öte yandan Abdullah Cevdet, Gökalp'in gençlik döneminde Diyarbakır'da tanışıp etkisinde kaldığı bir isim olmakla birlikte ilerleyen dönemlerde kültür anlayışı ve Türkçülük düşünceleri bağlamında fikir ayrılıklarına düşerek aralarının açıldığı bilinmektedir (Erişirgil, 1984: 38). Bu anlamda ikili arasındaki bağ çatışmalı bağ olarak tanımlanmıştır. Gökalp'in çatışma içinde olduğu isimlerden bir diğeri Yusuf Akçura'dır. Selanik'in işgalinden sonra İstanbul'a dönen Gökalp, yöneticisinin Akçura olduğu Türk Yurdu dergisine dahil olmuştur. Ancak Akçura dönemin pek çok aydınından farklı olarak sosyoloji disiplininin ziyade tarih ilmini önemseydiğinden dergide bu doğrultuda bir yayın politikası benimsemiştir. İkili arasındaki çatışmanın politik arka planı da olmakla birlikte düşünsel düzlemde sosyoloji/tarih çekişmesi yaşadıkları söylenebilir. Bu nedenle aralarındaki ilişki çatışmalı bağ olarak tanımlanmıştır. Gökalp'in en az bağlantılı olduğu çevre ile bağlantısını sağlayan isim Mehmet Cavit, İttihat ve Terakki Fırkası'nın maliyeden sorumlu ismidir dolayısıyla doğrudan tanışıklıkları olmasa da İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla Gökalp ile olası ilişki içindedir. Zira Gökalp, İttihat ve Terakki'nin en önemli organlarından biri olan Genel Merkezin üyelerinden biridir (Demircioğlu, 2021).

Şekil 3. Etkileşim Ritüeli Zinciri

SONUÇ

Bu çalışmada son dönemde pek çok disiplinde kullanılmaya başlanan yeni bir yaklaşım olan ağ analizi ele alınmış ve nitel ağ analizi yaklaşımı kullanılan bir araştırma örneği sunulmuştur. Örnek araştırma, Türk sosyolojisinin doğuşuna katkı sağlayan isimleri bir sosyal ağın bileşenleri olarak ele alarak Türk sosyolojinin doğuşuna ilişkisel bir biçimde analiz etmeyi hedeflemiştir. Bu çalışmanın literatüre kimi katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bunlardan ilki daha önce üzerine pek çok çalışma yapılan Türk sosyolojisine farklı bir bakış açısıyla ilişkisel biçimde bakmanın mümkünlüğünü sorgulamış olmasıdır. Bu sorgulama neticesinde farklı alt ağlardan ve gruplardan oluşan ve merkezinde Ziya Gökalp'in yer aldığı bir sosyal ağa ulaşılmıştır. Bu farklı gruplaşmalar daha önce de ifade edildiği gibi kurumsal aidiyet (Darülfünun Çevresi), coğrafi belirlenim (Selanik Çevresi), ideolojik yatkınlık (Türkçü örgütlenme), dergi etrafında örgütlenme (UIIM) ve politik yatkınlık (Jön Türkler) gibi farklı saikler bağlamında oluşmuştur. Entelektüel alanda aktörler; yayıncılar, okullar, dernekler hatta bu örnekte olduğu gibi siyasi partiler yoluyla ilişki içine girebilir. Üyelikler yoluyla edinilen kurumsal bağlılıklar sosyal sermaye açısından katkı sağlar ve aktörün ağdaki konumunu belirler. Dolayısıyla çalışma; yalıtılmış, büyük düşünür fikrini reddeder; bilgi üretildiği sosyal bağlamda ele alınmalıdır. İkinci olarak büyük düşünür önermesiyle bağlantılı şekilde ilişkisel bakıldığından sosyoloji literatürünün kıyıda köşede kalmış isimlerinin katkıları da gözlemlenebilir hale gelmiştir. Ayrıca çalışma sosyolojik düşüncenin doğuşunun bir dizi toplumsal aktör arasındaki ağ oluşumuyla mümkün olduğunu göstermiştir. Collins'in ifadesiyle (2016: 45) entelektüel topluluğu bir araya getiren "kutsal" hedef "doğru"ya ulaşmaktır. Çalışmada ortaya çıkan sosyal ağda aktörleri bir araya getiren "kutsal" hedef İmparatorluğun kurtarılmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için kullanılacak en "doğru" araç ise sosyoloji olarak görülmektedir. Bu bağlamda sosyolojik düşünce, her grubun benimsediği sosyolojik perspektifi savunduğu bir mücadele alanı içinde ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi literatürde Gökalp ilk Türk sosyoloğu olarak anılır ve Türk sosyolojisi için kilit öneme sahiptir. Çalışma, onun merkeziliğini doğrulamıştır. Bu anlamda birbirinden yalıtılmış, birbirini dışlayan gruplar yerine, birden çok gruba üyeliğin ve gruplar arasındaki çapraz bağların önemini de kavramak gereklidir. Çalışmanın sonuçlarında da görülebileceği gibi çoklu grup üyelikleri sosyal yapının temelidir, bazı gruplar arasında köprü kurar. Grupların kesişim noktasında yer alan insanlar birden çok gruba etkileşim halindedir (Marin ve Wellman, 2011). Çalışmamızda Gökalp bunun en iyi örneklerinden birini sergilemektedir. Literatürde Gökalp'in önemi, düşünsel bir başarıdan ibaret görülür ancak ilişkisel biçimde bakıldığında bu merkeziliğin salt düşünsel bir başarıdan ziyade ilişkisel bir başarı da olduğu görülmektedir. Zira, Gökalp'in ağda ortaya çıkan tüm alt ağlarla dolaylı ya da dolaysız biçimde etkileşim içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Collins (2016) merkeziliği örgütsel liderlik olarak tanımlar. Bu pozisyondaki kişilerin ortak özelliği çeşitli gruplara eklenerek, örgütsel kaynakları bulmak, yeni merkezler oluşturmak, entelektüel topluluk içine yeni kişileri çekmek, onlara yaratıcı enerji yüklemek ve entelektüel ağı düzenlemektir. Örgütsel lider her zaman entelektüel lider olmak zorunda değildir. Bu örnekte Gökalp hem örgütsel lider hem de entelektüel lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla böylece pozisyonunu ve gücünü perçinlemektedir. Dolayısıyla başarısı entelektüel yaratıcılık, politik güç ve ilişkisel başarısından kaynaklanıyor görünmektedir.

Bu çalışma, Lauman'ın (1983) sınırlama problemine getirmiş olduğu pozisyona dayalı çözüm yaklaşımını benimseyerek, isimlerin belirlenmesinde resmi olarak tanımlanmış belirli pozisyonlar, dergi, gazete yazarlığı ve dernek üyelikleri dikkate alınarak yürütülmüştür. Dolayısıyla önümüzdeki dönemlerde, ideolojik yatkınlıklar, fikir ortaklıkları gibi farklı bağlamlarda tasarlanarak sadece Türk sosyolojisinin değil Türk düşünce tarihinin pek çok alanının analiz edilmesine olanak sağlayacak çalışmaların önünün açılmasına vesile olması umulmaktadır.

Kaynakça

- Ağcasulu, H. (2018). "Sosyal Bilimlerde İlişkileri İnceleyen Bir Yöntem: Sosyal Ağ Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 1915-1933.
- Ahrens, P. (2018). "Qualitative network analysis: A useful tool for investigating policy networks in transnational settings?" *Methodological Innovations*, 11/1.
- Baskıcı, M. (2009). "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri", *Mülkiye*, 33/265, 219-240.

- Borgatti, S., Mehra, A., Brass, D. and Labianca, G. (2009) "Network Analysis in the Social Sciences", *Science*, 323/5916 : 892–95.
- Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2013). *Analyzing Social Networks*. London: SAGE.
- Carpentier, N., & Ducharme, F. (2005). "Support Network Transformations in the First Stages of the Caregiver's Career". *Qualitative Health Research*, 15/3, 289–311.
- Carrington P. J., Scott J. and Wasserman S. (Ed.) (2005) *Models and Methods in Social Network Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Celal Sahir. (1910). "Ahmed Şuayb", *Servet-i Fünun*, 40/1020.
- Crossley, N. (2009). The man whose web expanded: Network dynamics in Manchester's post/punk music scene 1976–1980. *Poetics*, 37(1), 24–49.
- Crossley, N. (2010). "The Social World of the Network: Combining Qualitative and Quantitative Elements in Social Network Analysis", *Sociologia*, 1.
- Crossley, N. (2011). *Towards Relational Sociolog*. London: Routledge.
- Crossley, N. (2015). "Etkileşimler, Bitişiklikler ve Beğeniler: İlişkisel Sosyolojide İlişkileri Kavramsallaştırmak", (Çev: Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), A n k a r a : Phoenix Yayınları.
- Collins, R. (2016). *Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi* (Çev. T. Göbekçin), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Çankaya, A. (1954). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Örnek Yayınevi.
- Demircioğlu, Z. (2021), *Türkiye'de Sosyolojinin Doğuşu: Düşünce Çevreleri ve İlişkiler*, Ankara: Nobel.
- Depelteau, F. ve Powell, C. (2015). "İlişkisel Sosyoloji Nedir?", (Çev: Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Edwards, G. & Crossley, N. (2009). "Measures and Meanings: Exploring the Ego-Net of Helen Kirkpatrick Watts, Militant Suffragette". *Methodological Innovations Online*, 4/1, 37–61.
- Eğribel E. ve Özcan, U. (2010), *Türk Sosyologları ve Eserleri*, İstanbul: Kitabevi.
- Emirbayer, M. and Goodwin, J. (1994) "Network Analysis, Culture and the Problem of Agency", *American Journal of Sociology*, 99, 1411-54.
- Emirbayer, M. (1997). "Manifesto for a Relational Sociology", *American Journal of Sociology*, 103/2, 281–317.
- Emirbayer, M. (2012). "İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto", (Çev: U. L. Kaya ve E. Göker), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, (Ed: G. Çeğin ve E. Göker), 25-63, Ankara: NotaBene.
- Emirbayer, M. and Goodwin, J. (1994). "Network Analysis: Culture and the Problem of Agency", *American Journal of Sociology*, 99/6, 1411-1454.
- Ergan, N. G. (2015), "Türkiye'de Sosyolojinin 100. Yılı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*.
- Erişçi, L. (1941), "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası", *Sosyoloji Dergisi*, 2/1, 159-169.
- Gencer A. ve Arslan A. (2004). İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gençer, M. (2017). "Sosyal Ağ Analizi Yöntemlerine Bir Bakış", *Yıldız Social Science Review* , 3/2, 19-34.
- Gültekin, M. (2018). Randall Collins'in Radikal Mikrososyolojisi ve Etkileşim Ritüeli Zincirleri Yaklaşımı, *Gündelik Hayat Sosyolojisi*, Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), Ankara: Phoenix.
- Hollstein, B. (2011). "Qualitative approaches", *Network Analysis*, (Ed: J. Scott & P.J. Carrington). London; New Delhi, India: SAGE, 404–417.
- Kaçmazoğlu, B. (2001), *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş: Ön Koşullar*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, B. (2011), *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- Kasper, D. (2015). "Sosyolojiyi Dinamik İlişkilere Odaklanarak Geliştirmek", (Çev: Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 111-140.

- Kızılkaya, S. (2013), İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçer, H. A. (1975), Türk Sosyologları I, Ankara: Türk Sosyoloji Tarihi Araştırmaları.
- Kongar, E. (1982), Türk Toplum Bilimcileri, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Laumann, E., Marsden, P. and Prensky, D. (1983). "The boundary specification problem in network analysis", *Applied Network Analysis*, (Ed: R. Burt and M. Minor), Beverly Hills, CA: Sage, 18–34.
- Marin, A. and Wellman, B. (2011). "Social Network Analysis: An Introduction", *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, (Ed: J. Scott, and P. J. Carrington), Sage Publications, 11-25.
- Moreno, J. L. (1934). Who shall survive? : A new approach to the problem of human interrelations. Nervous and Mental Disease Publishing Co.
- Moss, S. (Tarihsiz). Introduction to Qualitative Social Network Analysis. Elde edilme tarihi: 12 Mayıs 2022, <https://www.cdu.edu.au/files/202104/Introduction%20to%20qualitative%20social%20network%20analysis.docx>.
- M. Nermi, (1934). "Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar", İş Mecmuası, Sayı 3-4, 177-189.
- Özdemir, Ç. (2008), Türkiye’de Sosyoloji: İsimler-Eserler, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Padgett, J. F., & Ansell, C. K. (1993). "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434". *American Journal of Sociology*, 98/6, 1259–1319.
- Powell, C. (2015). "Kökten İlişkicilik: Bir Öneri?", (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 285-314.
- Powell, C. Ve Depelteau, F. (2015). "Giriş", (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 15-32.
- Rosenthal, Naomi, Meryl Fingrutd, Michele Ethier, Roberta Karant, and David Mc- Donald. (1985). "Social Movements and Network Analysis: A Case Study of Nine-teenth-Century Women’s Reform in New York State", *American Journal of Sociology*, 90, 1022-54.
- Schepis, D. (2011). "Social Network Analysis from a Qualitative Perspective". In ANZMAC 2011 Conference Proceedings (Vol. online, pp. 7 pages). Edith Cowan University.
- Scott, J. (1991). *Social network analysis: A handbook*. Sage Publications, Inc.
- Scott J. and Carrington P.J. (2011) *The SAGE Handbook of Social Network Analysis*. London: SAGE.
- Sezer, B., (1989), "Türk Sosyologları ve Eserleri", *Sosyoloji Dergisi*, 3/1, 1-96.
- Sucu, İ. (2016). "Türkiye’de Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Yapılmış Çalışmalar: Bibliyografya ve Değerlendirme", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7, 291-306.
- Thorpe, C. (2015). "İlişkisel Bir Sosyolojik Paradigma Uygulamak İçin Eleştirel Stratejiler: Bourdieu ve Vahşi Sosyolojik Teorik Mücadeleler, (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 167-192.
- Tsekeris, C. (2015). "İlişkiler Üzerine Norbert Elias", (Çev: Ö. Akkaya), İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler, (Ed: A. Esgin ve G. Çeğin), Ankara: Phoenix Yayınları, 141-166.
- Ülken, H. Z. (1992), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Wasserman, S. and Faust, K. (1994). *Social Network Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, H. (2008) "Notes on the Constituents of Social Structure", *Sociologica*, 1.

Ek-1: Birincil ve İkincil Veri Kaynaklar

Birincil Kaynaklar: Süreli Yayınları

Bilgi Mecmuası

Genç Kalemler

Halka Doğru Dergisi

İçtihat

İçtimaiyat

Meşveret

Servet-i Fünun -1908 öncesi

Terakki

Türk Yurdu Dergisi (1912-1915)

Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Yeni Felsefe Mecmuası

Ziya Gökalp Dergisi 2/6; 7/34

Diğer Birincil Kaynaklar

Ahmet Rıza, (2001), Anılar, İstanbul: Cumhuriyet.

Ahmet Rıza, (2015 [1930]), Batının Politik Ahlaksızlığı (çev. Ergun Göze), 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ahmet Şuayb, (2005 [1901]), Hayat ve Kitaplar, (haz. Erdoğan Erbay), Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Akçura, Y., (1976 [1904]), Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçura, Y., (2009 [1928]), Türk Yılı, (ed. Arslan Tekin ve Ahmet Zeki İzgöer), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akçura, Y., (2015 [1921]), Siyaset ve İktisat (Ed. Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aynî, M. A., (2007), Darülfünun Tarihi, (ed. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kitabevi.

Baltacıoğlu, İ. H., (1998), Hayatım, (ed. Ali Y. Baltacıoğlu), İstanbul: Dünya Yayınları.

Beyatlı, Y. K., (2018), Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Duru, K. N., (1975), Ziya Gökalp, Ankara: MEB Yayınları.

Duru, K. N., (2017), Hatıralar, İstanbul: Altınordu.

Fazlı Necip, (1972[1925]), "Rumeli'yi Neden Kaybettik?", Hayat Tarih Mecmuası, S. 2, s. 6-49.

Gökalp, Z., (1968 [1923]), Türkçülüğün Esasları, 7. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

Gökalp, Z., (1976b [1918]), Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, (ed. İbrahim Kutluk), Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.

Gökalp, Z., Makaleler Serisi, (ed. Şevket Beysanoğlu), İstanbul: MEB Basımevi.

Karabekir, K., (2011), İttihat ve Terakki, 2. Baskı, İstanbul: YKY.

Prens Sabahattin, (2013), İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar: Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? ve İzahlar, (ed. Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul: DBY Yayınları.

Sertel, Z., (2015), Hatırladıklarım, İstanbul: Can Yayınları.

Temo, İ., (1987), İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, (ed. Bülent Demirbaş), İstanbul: Arba Yayınları.

Yalman, A. E., (1997), Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 1, (2. Baskı), İstanbul: Pera Yayıncılık.

İkincil Kaynaklar

Ahmad, F., (1999). İttihat ve Terakki 1908-1914, 5. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akca, Ü., (1997). Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nın Türk Sosyolojisindeki Yeri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Akpolat, Davud, Y., (1994), Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda Ahmed Şuayb'ın Sosyoloji Görüşü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Akşin, S., (2014), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 7. Baskı, Ankara: İmge.

Alakom, R., (1992), Ziya Gökalp'in Çilesi Kürtler, İstanbul: Fırat Yayınları.

Alangu, T., (1968), Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı, İstanbul: May Yayınları.

Alkan, M. Ö. (ed), (2007), Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Prens Sabahaddin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Alkan, N., (2012), Selanik'in Yükselişi: Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali, İstanbul: Timaş Yayınları.

Anastasiadou, M., (2016), Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912), 2. Basım, (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Arai, M., (2016), Jön Türk Devrimi Türk Milliyetçiliği, 6. Baskı, (çev. Tansel Demirel), İstanbul: İletişim.
- Arslan, D., (2015), Selanik Gazetesi'ne Göre "Yeni Felsefe Mecmuası Yeni Hayat Müdafidir" Yazısının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi
- Bayur, Y.H., (1991), Türk İnkılabı Tarihi, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berkes, N., (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma, 4. Baskı, İstanbul: YKY.
- Berkes, N., (2016), Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1975). Ziya Gökalp için Yazılanlar-Söylenenler, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş., (1956), Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği. Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş., (1960), Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar, 2. Cilt, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (ed), (1985), Tamamlanmamış Eserler: Sosyoloji Dersleri, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri, 1. Cilt, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş., (1986), Diyarbakırım, Ankara: Neyir Matbaası.
- Beysanoğlu, Ş., (1996), Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi: Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar, 2. Cilt, Diyarbakır: Diyarbakır Belediyesi.
- Binark, İ. ve Sefercioğlu, N., (1971), Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Bleda, M. Ş., (1979), İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bora, T., (2017), Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İstanbul: İletişim.
- Bulut, Y., (2014), "Türkiye'de Sosyolojinin 100. Yılı", Sosyoloji Dergisi, C.3, S.28, s. 1-21.
- Coşkun, A., (2006), 1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavdar, T., (1991), İttihat ve Terakki, İstanbul: İletişim.
- Doğan, A., (2012), Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm, İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, A. & Alkan, H., (2010), Osmanlı Liberal Düşüncesi ve Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dölen, E., (2009), Türkiye Üniversite Tarihi: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durmuşoğlu, Y.G., (2013), Türkçü Mustafa Suphi'nin Galiyev'in Milli Komünizm Fikrinden Etkilenmesi ve Anadolu'ya Yönelik Sosyalist Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Ege, N. N., (1977), Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlimi Müdafaaları, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Erdoğan, A., (2013), Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erişirgil, M.E., (1984), Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eroğlu, N., (2008), İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul: Ötüken.
- Fesch, P., (1999), Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul (çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul: Pera.
- Fındıkoğlu, Z. F., (1934), "Türklerde İctimaiyat Tarihçesi", İş, C.1, S. 3-4, s. 146-170.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1961), İctimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri, 2. Cilt, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F., (1962), Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin, İstanbul: Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği.
- Gencer, A., İ. ve Arslan, A., (2004), İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Georgeon, F., (1986), Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Ankara: Yurt Yayınları.

- Georgeon, F., (2006), "Ulusal Hareketin İki Lideri: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura", Osmanlı-Türk Modernleşmesi (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göksel, A. N., (1931), Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Malta Mektupları, İstanbul: İktbal Kütüphanesi.
- Gövsal, İ.A., (1946), Türk Meşhurları, İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- Hanioglu, M. S., (1981), Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Ve Dönemi, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Heyd, U., (1980), Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, (çev. Cemil Meriç), İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Işıl, Y., (1986), Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İhsanoğlu, E. (ed.), (1987), Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Kanar, M., (ed.), Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kansu, A., (2002), 1908 Devrimi, 3. Baskı, (çev. Ayda Erbal), İstanbul: İletişim.
- Kars, H.Z., (1984), Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Kızıoğlu, M. F., (1956), Yazılı Vesikalara Göre Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği.
- Kızılkaya, S., (2013), İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, A., (1994), Ziya Gökalp: Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri, Ankara: MEB Yayınları.
- Kuran, A. B., (1945), İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Tan Matbaası.
- Kuran, A. B., (1948), İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul: Tan Matbaası.
- Kuran, A. B., (2000), İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak.
- Mardin, Ş., (2008), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 15. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş., (2015), Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan), İstanbul: İletişim.
- Odabaşı, İ.A., (2006), II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Orhonlu, C., (1973), "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özden, M., (1994), Türk Yurdu Dergisi ve İkinci Meşrutiyet Devri Türkçülük Akımı (1911-1919), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara : Hacettepe Üniversitesi.
- Parla, T., (1993), Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Parlatır, İ. & Çetin, N., (ed.), (1999), Genç Kalemler Dergisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Petrosyan, Y. A., (1974), Sovyet Gözüyle Jöntürkler, (çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ramsaur, E. E., (1972), Jön Türkler ve 1908 İhtilali, (çev. Nuran Ülken), İstanbul: Sander Yayınları.
- Sakallı, F., (2005), Bilgi Mecmuası'nın Fikri ve Edebi Bakımdan Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Selçuk, M., (2010), İstanbul Darülfünun Edebiyat Şubesi (1900-1923), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Siler, A., (1992), Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Soyyer, Y., (1996), Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedi Nuri: 1872-1913, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Sönmez, E., (2012), Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şapolyo, E. B., (1943), Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, Ankara: İbrahim Berkalp Kitabevi.
- TALİD, (2008), Türk Sosyoloji Tarihi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.6, S. 11.
- Tanyu, H., (1981), Ziya Gökalp Kronolojisi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türkdoğan, O., (1987), Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tütengil, C. O., (1956), Ziya Gökalp Üzerine Notlar, İstanbul: Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları.

Uçman, Z., (2003), "Bilgi Mecmuası Üzerine", Tarih ve Toplum, C. 40, S. 237, s. 4-6.

Zürcher, E. J. (2016). Milli Mücadelede İttihatçılık. İstanbul: İletişim.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Serisi, İletişim Yayınları.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.

Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.

TDV İslam Ansiklopedisi

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.03.2022 ✓Accepted/Kabul:11.04.2022

DOI:10.30794/pausbed.1095936

Review/Derleme Makalesi

Kılıç, A. F. (2022). "Açımlayıcı Faktör Analizinde Boyut Sayısına Karar Verme: Yöntemlere Kısa Bir Bakış", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. 0305-0318.

AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİNDE BOYUT SAYISINA KARAR VERME: YÖNTEMLERE KISA BİR BAKIŞ

Abdullah Faruk KILIÇ*

Öz

Açımlayıcı faktör analizi (AFA), bilimsel çalışma alanlarının birçoğunda (eğitim, sağlık, iktisat gibi) kendine yer bulmaktadır. Bu analizle ölçülen özelliğin doğası ve yapısı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Ölçülen özelliğin doğası hakkında bilgi sahibi olmak ise bu analizin gerekliliklerini yerine getirerek mümkündür. Açımlayıcı faktör analizinde boyut sayısına doğru bir şekilde karar verilmesi de araştırmacılar için zorlayıcı olabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, açımlayıcı faktör analizinde boyut sayısına karar verirken kullanılabilir yöntemlerin hem teorik alt yapısına hem de bu yöntemlerin hangi yazılımlarda bulunduğuna yönelik bilgiler sunulmuştur. Dahası gerçekleştirilen çalışmalarda hangi yöntemin daha uygun sonuçlar verdiği ve hangi yöntemlerin güncel çalışmalarda kullanılabilmesine yer verilmiştir. Sonuç olarak geleneksel yöntemlerden optimal paralel analiz, karşılaştırmalı veriler ya da kısmi korelasyonların ortalaması yöntemleriyle boyut sayısına karar verilebileceği gibi literatürde kendine daha yeni kullanım alanı bulmuş makine öğrenmesi yöntemlerinden de (rastgele orman ya da aşırı gradyan artırma) yararlanılması AFA gerçekleştirecek araştırmacılara önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Paralel analiz, Kısmi korelasyonların ortalaması, Açımlayıcı grafik analizi, Rastgele orman, Xgboost.*

DECIDING THE NUMBER OF DIMENSIONS IN EXPLANATORY FACTOR ANALYSIS: A BRIEF OVERVIEW OF THE METHODS

Abstract

Exploratory factor analysis (EFA) finds its place in many scientific fields (e.g. education, health science or economics). With this analysis, information about the nature and structure of the measured feature can be obtained. It is possible to have information about the nature of the measured feature by fulfilling the requirements of this analysis. Correctly deciding on the number of dimensions in EFA can also be challenging for researchers. For this reason, this study presents information on the theoretical background of the factor retention methods used when deciding on the number of dimensions in EFA. In addition, it has been given information about which software is available for these methods. Moreover, there is information about which method gives more accurate results in the simulation studies. As a result, the number of dimensions can be decided by using traditional methods such as optimal parallel analysis, comparative data, or minimum average partial, as well as making use of machine learning methods (random forest or extreme gradient augmentation), which have found new uses in the literature, to researchers who will perform EFA.

Keywords: *Parallel analysis, Minimum average partial, Exploratory graph analysis, Random forest, Xgboost.*

*Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü ADIYAMAN.
e-posta: abduhfarukkilic@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3129-1763>)

GİRİŞ

Ölçek geliştirme sürecinde açımlayıcı faktör analizi (AFA) kullanılması ve bu süreçte ölçme aracının boyutluluğunun incelenmesi tüm ölçek geliştirme sürecini etkileyebilecek aşamadır. Erkuş (2019) ölçek geliştirme çalışmalarında açımlayıcı faktör analizine mutlaka başvurulması gerektiğini belirtmiştir. Ölçek geliştirme çalışmaları; eğitim, sosyal ya da sağlık bilimleri alanında olabileceği gibi gizil bir özelliğin ölçüldüğü diğer bilimsel alanlarda (iktisat, ziraat bilimleri gibi) da olabilmektedir. Ölçek geliştirme sürecinde öncelikle aday maddeler hazırlanmaktadır. Daha sonra bu maddeler deneme uygulamasında bir grup bireye uygulanmaktadır. Böylece maddelerin ölçtüğü altta yatan gizil yapı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Literatürde faktör (factor), boyut (dimension), gizil yapı (latent construct), yapı (construct), gizil yetenek (latent traits) gibi kavramların hepsi aynı kavrama işaret etmektedir. Bu kavram da değişkenlerin birbiriyle ilişkili olmasını sağlayan ortak bir neden (common factor) değişkenidir. Bu değişken doğrudan gözlenemeyen ancak var olduğunu bildiğimiz insana ait birtakım özelliklerdir. Cronbach ve Meehl (1955) yapıyı; insanlarda var olduğu kabul edilen ve test performansına yansıyan özellikler olarak tanımlamıştır. Buradaki test sadece başarı testleri anlamında olmayıp diğer ölçek türlerini de (tutum, ilgi, yetenek, beceri ya da zekâ gibi) kapsamaktadır. Tutum, ilgi, zekâ, yetenek, başarı, Covid-19'a yakalanma korkusu, ölçme ve değerlendirmeye karşı tutum, psikolojik iyi oluş ve akademik yılmazlık yapı kavramına örnek olarak verilebilir. Yapıların ölçülmesi için araştırmacılar öncelikle bunları tanımlamakta, daha sonra yapılan bu tanıma göre bir ölçme aracı geliştirmekte (halihazırda var ise seçmekte) ya da başka bir kültür için geliştirilmiş ölçme araçlarını kendi kültürlerine uyarlamaktadırlar. Bu süreçlerin tamamında da faktör analizi kullanılarak kararlar alınmaktadır. Faktör analizi temelde açımlayıcı ve doğrulayıcı olarak ikiye ayrılmaktadır (Brown, 2015; Thompson, 2004).

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ölçülen yapı hakkında bilgi sahibi olunup hangi maddenin hangi boyutu ölçtüğü bilindiğinde bu bilginin doğru olup olmadığının sınıandığı (doğrulandığı) bir analiz yöntemidir (Brown, 2015). Açımlayıcı faktör analizi (AFA), psikolojik ölçümlerin kalbinde yer alan (Nunnally ve Bernstein, 1994), ölçülen özelliğin doğasının keşfedilmesinde kullanılan aynı zamanda ölçülen özelliğin operasyonel tanımının yapılmasını sağlayan çok değişkenli bir analiz yöntemidir. AFA daha çok maddelerin hangi gizil yapıları ölçtüğünün bilinmediği durumlarda maddelerin ölçtüğü yapıyı keşfetme amacıyla kullanılmaktadır (Fabrigar ve Wegener, 2012). AFA gerçekleştirilirken, DFA'dan farklı olarak, araştırmacılar birçok konuda karar vermektedir. Bu kararlardan biri de faktör sayısına karar vermektir. Bu karar, kendisinden sonraki uygulamaları da etkileyeceği için oldukça önemlidir. Örneğin, ölçeğin tek boyutlu olduğu sonucuna ulaşırsa faktör döndürme yapılmazken ölçeğin iki boyutlu olduğu sonucuna ulaşılması durumunda faktörlerin döndürülüp döndürülmeyeceği, döndürmede hangi yöntemin kullanılacağı (dik ya da eğik döndürme yöntemleri), hangi sonucun daha uygun olduğu gibi daha başka birçok karar almayı gerektirmektedir. Bu nedenle faktör sayısına doğru bir şekilde karar vermek, yapının kavramsallaşması açısından önem taşıdığı gibi analizin diğer adımlarını etkilemesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmanın literatüre üç açıdan katkı sağlayacağı düşünülmektedir: i) sadece sosyal bilimler değil diğer bilimsel alanlarda da AFA kullanan araştırmacılara yol göstereceğinden yaygın etkisinin yüksek olması, ii) AFA gerçekleştirecek araştırmacılara boyut sayısına karar verirken hangi yöntemi seçmesi gerektiği noktasında yardımcı olması, iii) sadece geleneksel değil, aynı zamanda güncel literatürde de boyut sayısını belirleme yöntemlerinin gelişimini araştırmacılara sunması nedeniyle mevcut çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİNDE BOYUT SAYISINA KARAR VERME

Araştırmacılar açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirirken boyut sayısına karar vermektedir. Bu karar gerçek boyut sayısına yaklaşma ya da tekrar edilebilir çözümler elde etme şeklinde olabilir (Preacher vd., 2013). Diğer bir deyişle faktör sayısına karar verilirken gerçek faktör sayısına daha uygun olduğu için karmaşık bir yapı ortaya çıkarılabileceği gibi, AFA sonuçlarının başka örneklerde de tekrar edilebilirliği göz önüne alınarak daha tutumlu (parsimonious) modeller tercih edilebilir. Araştırmacılar, ampirik olarak elde ettikleri veri setinin gerçek faktör yapısını doğal olarak bilmemektedir. Bu nedenle bazı durumlarda ampirik olarak elde edilen veri setinde gerçekleştirilen AFA sonucunda karmaşık modeller (hiyerarşik faktörler ya da bi-faktör modeller gibi) ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu durumda geliştirilmiş ölçeği kullanacak araştırmacılar benzer bir örnekte veri topladıklarında AFA ile ortaya konulan yapıyı DFA ile doğrulayamamaktadır. Bu nedenle AFA için boyut

sayısına karar verirken bu çalışmada sunulan yöntemler göz önünde bulundurulabilir. Bu yöntemlerden elde edilen sonuçların yanında AFA için tekrar edilebilirlik (replicability) çalışması yapılarak ortaya çıkacak yapının AFA ile tanımlanan yapıyla benzer olup olmadığı araştırılabilir (son bölümde tekrar edilebilirlik çalışmasından bahsedilmiştir).

AFA'da doğru faktör sayısının belirlenmesinde gerçek faktör sayısına yaklaşılmaya çalışmak yerine diğer bazı ölçütler göz önüne alınabilir (Fabrigar ve Wegener, 2012; Preacher vd., 2013). Çünkü ampirik olarak elde edilen veri setinin gerçekte kaç boyutlu olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle bilinmeyen bu gerçek değere yaklaşmak ya da ulaşmak da mümkün olmamaktadır. Ulaşılsa bile bundan emin olmak güçtür. Bu nedenle veri setine hangi faktör sayısının daha uygun olduğuna karar verirken bazı kanıtlar kullanılabilir. Örneğin, Fabrigar ve Wegener (2012) bir veri setinde faktör sayısına karar verirken göz önünde bulundurulacak durumları şu şekilde özetlemiştir: Düşünülen faktör sayısı; i) maddeler arasındaki korelasyonları yeterli oranda açıklıyorsa, ii) bir azaltıldığında açıklanan varyans oranı önemli ölçüde azalıyorsa, iii) bir artırıldığında açıklanan varyans oranı önemli düzeyde artmıyorsa ve iv) teorik olarak kullanışlı ve yorumlanabilir ise bu durumda doğru faktör sayısına ulaşıldığı düşünülebilir. Preacher vd. (2013) de benzer şekilde gerçek faktör sayısı (correct, true) kavramının yanlış bir kavram olduğu bunun yerine optimal faktör sayısı kavramının kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

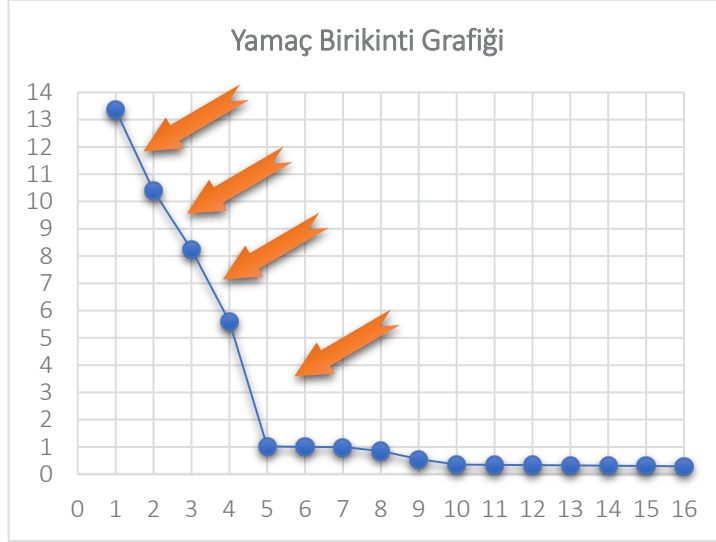
Gerçek faktör sayısı düşünülerek faktör sayısına karar verilmese de araştırmacılar AFA gerçekleştirirken bir faktör sayısı belirlemek durumundadır. Bu sayı belirlenirken de bazı yöntemlerin kullanılması, araştırmacıların karar vermesine yardımcı olabilmektedir. Ancak bu yöntemlerin önerdiği faktör sayısı doğrudan kullanılmamalı bunun yerine Fabrigar ve Wegener (2012) tarafından önerilen yaklaşımla birlikte değerlendirilmelidir. Diğer taraftan faktör sayısına karar verirken hiçbir yöntem kullanılmadığında, kararlar tamamen araştırmacıların yorumlarına ve öznel görüşlerine dayanabilir. Bu durumda gelecekte yapılacak çalışmalarda da yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. AFA yapısı gereği araştırmacı kararlarıyla ilerlediği için bu süreci biraz daha objektif hale getirmek için gösterilen çabaların da önemli olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu alanda çalışan bir çok araştırmacı (Golino, Shi, vd., 2020; Golino ve Epskamp, 2017; A. F. Kılıç ve Uysal, 2019, 2021; Yang ve Xia, 2015) faktör sayısına karar verme yöntemlerinin performanslarını karşılaştırarak hangilerinin daha uygun sonuçlar verdiğini incelemiştir. Bu nedenle faktör sayısına karar vermek için kullanılan yöntemler bu bölümde ele alınmıştır.

K1 Kuralı

Kaiser (1960) tarafından önerildiği için K1 kuralı olarak anılan bu yöntemde özdeğeri 1'den büyük olan faktörler önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir. Buradaki mantık, bir faktörün tek bir maddenin açıkladığı varyanstan daha fazla varyans açıklamasının beklenmesidir. Ancak bu yöntem temel bileşenler analizi için geliştirilmiş olup, faktör çıkarma yöntemi olarak temel bileşenler kullanılmadığında (örneğin temel eksenler ya da en çok olabilirlik kullanıldığında) her bir maddenin varyansının 1'den küçük olduğu varsayılmaktadır (Kahn, 2006). Bu nedenle de K1 kuralının ortak faktör analizi için (common factor analysis) kullanılması çok uygun olmamaktadır. Başka bir deyişle temel bileşenler analizi gerçekleştirildiğinde özdeğerlerin toplamı madde sayısına eşitken, ortak faktör analizi kullanıldığında özdeğerlerin toplamı madde sayısına eşit olmamaktadır. Diğer taraftan bu yöntem birçok istatistik programında varsayılan olarak bulunduğu ve anlaşılması kolay bir yöntem olduğundan literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak simülasyon çalışmaları incelendiğinde, bu yöntemin diğer yöntemlere nazaran daha yanlış kestirimlerde bulunduğu ve faktör sayısını olduğundan daha büyük önerdiği gösterilmiştir (Fabrigar vd., 1999; Lance vd., 2006; Velicer vd., 2000; Zwick ve Velicer, 1986). Bu nedenle K1 kuralı varsayılan olarak istatistik programlarında hâlihazırda yer aldığından özdeğeri 1'den büyük olan faktörler incelenebilir. Ancak 1'den büyük özdeğeri olan faktörler, faktör sayısı olarak kabul edilirken diğer objektif yöntemler de dikkate alınmalıdır. K1 kullanışlı olabilir. Diğer bir deyişle 1'den büyük özdeğere sahip faktörler önemli faktör sayısı olmayabilir ancak 1'den küçük özdeğere sahip faktörlerin bir faktör olarak değerlendirilmesine gerek yoktur. Örneğin bir veri setinin analizi sonucunda özdeğeri 1'den büyük 2 faktör varsa bu durumda veri setinin bir ya da iki boyutlu olabileceği düşünülüp bu iki seçenek değerlendirilebilir. Veri setinde çok büyük ihtimalle iki faktörden daha fazla faktör çıkmayacaktır. Ancak yine de K1 kuralının tek başına faktör sayısını belirlemede kullanılması önerilmemektedir (Ledesma ve Valero-Mora, 2007).

Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot)

K1 kuralına benzer şekilde bu yöntem de özdeğerleri kullanarak faktör sayısına karar vermektedir. Özdeğerlerle oluşturulan grafik incelenerek iki özdeğer arasındaki farkın azaldığı (grafikğin plato yaptığı) veya 1'den küçük özdeğerlere geçildiği noktanın üzerindeki kırılımlar önemli faktör sayısı olarak ele alınmaktadır (Cattell, 1966). Bu yöntemde dikkat edilmesi gereken nokta, kırılımların sayılması gerektiğidir (bknz Şekil 1). Ancak bazı araştırmacılar kırılımlar yerine noktaları saymaktadır (Nelson vd., 2011). Bu durumda tek boyutlu olan yapılar bile tek boyutlu çıkmayacaktır. Çünkü iki özdeğer arasında çizilen grafikte (doğru parçası) iki nokta bulunmaktadır. Bu nedenle noktalar sayıldığında her yapı en az iki boyutlu çıkacaktır. Şekil 1'de örnek bir yamaç birikinti grafiği sunulmuştur.

Şekil 1. Yamaç-Birikinti Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde 5. maddeden itibaren özdeğerlerin 1'in altına indiği görülmektedir. İlk özdeğer 13'ün üzerindeyken ikinci ve sonrasındaki özdeğerlerde grafikğin eğimi yüksek şekilde azalmaktadır. Diğer bir deyişle ani düşüşler bulunmaktadır. Şekil 1'de de görülebileceği üzere, ani düşüş yaşanan doğru parçası sayısı 4'tür. Buna göre veri seti yamaç birikinti grafiğine göre 4 boyutludur diyebiliriz. Ancak 5. faktörden sonra plato yaptığı için veri seti 5 boyutlu olarak değerlendirilmemelidir. Yamaç grafikğinin mantığı özdeğerlerdeki sayısal değışimleri görselleştirerek önemli faktör sayısının belirlenmesini sağlamaktır. Bu mantıkla bakınca grafikte tek bir ani düşüş yaşanmış, sonrasında grafik plato yapmış ise tek boyutlu bir yapının olabileceği düşünölmelidir. Ancak sadece yamaç-birikinti grafikğinin sonuçlarına göre boyut sayısına kadar vermek araştırmacılar tarafından önerilmemektedir. Çünkü bu grafikte açık bir şekilde plato oluşmayabilir. Bunun yerine Ruscio ve Roche (2012) tarafından yamaç-birikinti grafikğinin grafiksel olmayan bir çözümü önerilmiştir. Ancak bu yöntemler K1 kuralından iyi çalışsalar da boyut sayısını olduğundan düşük kestirme eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Auerswald ve Moshagen, 2019; Ruscio ve Roche, 2012).

Paralel Analiz

Horn (1965) tarafından geliştirilen Paralel analiz (PA), temel bileşenler analizini temele almaktadır. Bu yöntemde, boyutluluğu araştırılan veri setinde gerçekleştirilen temel bileşenler analizinden elde edilen özdeğerler ile bu veri setine benzer özellikte (aynı madde sayısı ve aynı örneklem büyüklüğü) ancak rassal olarak üretilmiş veri setinde gerçekleştirilen temel bileşenler analizinden elde edilen özdeğerler karşılaştırılmaktadır. Rassal veri setinden elde edilen özdeğerin büyük olduğu değer hangi sıradaysa bir eksiği boyut sayısı olarak belirlenmektedir (Lorenzo-Seva vd., 2011).

PA, araştırmalarda bir açılımlayıcı faktör analizi faktör çıkarma metodu gibi raporlanabilmektedir. Ancak paralel analiz, diğer faktör sayısını belirleme yöntemleri gibi yalnızca veri setinin boyutluluğu hakkında bilgi vermektedir.

Bir faktör çıkarma yöntemi (temel eksenler, ağırlıklandırılmamış en küçük kareler gibi) değildir. Paralel analizde, boyutluluğu araştırılan veri setine benzer rassal veri seti üretildiği için üretilen veri seti sayısı da önemlidir. Örneğin, bir adet rassal veri seti üretilse, bu analize dayalı olarak verilecek kararın yanlı olacağı söylenebilir. Çünkü rassal üretilen veri seti, rassal olmanın doğası gereği gerçek boyut sayısına yakın ya da uzak olabilir. Bu nedenle de değişkenlerin kategori sayısı ve kullanılan korelasyon matrisine göre rassal üretilen veri seti sayısı önemlidir (A. F. Kılıç ve Uysal, 2018). Çok sayıda rassal veri seti üretildiğinde gerçek veri setinden elde edilen özdeğerler ile karşılaştırmanın yapılabilmesi için rassal veri setlerinden elde edilen özdeğerlerin bir temsilcisinin seçilmesi gerekmektedir. Bu temsilci, ortalama özdeğerler, özdeğerlerin %95 ve %99'luk kısımları olabilmektedir. Yapılan çalışmalarda ortalama özdeğerlerin olduğundan daha fazla faktör önerdiği (Glorfeld, 1995), bunun yerine %95'lik özdeğerlerin tercih edilmesi önerilmektedir (Crawford vd., 2010; Lorenzo-Seva vd., 2011; Timmerman ve Lorenzo-Seva, 2011).

Horn (1965) tarafından geliştirilen paralel analiz, temel bileşenler analiziyle (TBA) gerçekleştirildiğinden ortak faktör modeline uygun olacak şekilde modifikasyonlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri TBA yerine faktör sayısını belirlemek için ortak faktör modeline dayanan temel eksenler faktör çıkarma yöntemiyle gerçekleştirilen paralel analizdir (Humphreys ve Ilgen, 1969). Bu yöntemde özdeğerler indirgenmiş korelasyon (reduced korelasyon) matrisinden elde edilmektedir. Ancak TBA kullanıldığında veri setindeki değişkenler arasındaki korelasyon matrisi (orijinal korelasyon matrisi) doğrudan analiz edilmektedir. Ancak indirgenmiş korelasyon matrisinde köşegenlerde ortaklık (communalities) değerleri köşegen altında ise değişkenler arasındaki korelasyonlar bulunmaktadır. İndirgenmiş korelasyon matrisiyle PA gerçekleştirildiğinde önerilen faktör sayısının orijinal korelasyon matrisiyle gerçekleştirilene nazaran daha fazla olduğu belirtilmektedir (Timmerman ve Lorenzo-Seva, 2011).

Timmerman ve Lorenzo-Seva (2011), temel eksenler yöntemiyle özdeğerlerin elde edildiği PA yönteminin teorik olarak uygun olmadığını belirtmiştir. Çünkü temel eksenler yöntemiyle PA gerçekleştirildiğinde özdeğerler korelasyon matrisinin bir oranı şeklinde (indirgenmiş korelasyon matrisi kullanıldığı için) ifade edilememektedir. Ancak temel bileşenler yöntemiyle gerçekleştirildiğinde orijinal korelasyon matrisi (indirgenmemiş korelasyon matrisi) kullanıldığı için özdeğerler korelasyon matrisinin oranı şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu nedenle de temel eksenler yöntemine alternatif olarak en küçük sıra faktör analizi (minimum rank factor analysis [MRFA]) yöntemini önermişlerdir. Bu yöntemde faktör çıkarma yöntemi olarak MRFA kullanılmakta olup gerçek ve rassal üretilen korelasyon matrislerinden elde edilen özdeğerler yerine açıklanan ortak varyanslar (explained common variance) karşılaştırılmaktadır. Buradaki mantık da Horn'un (1965) önerdiği paralel analize benzemektedir. Sadece özdeğerler yerine açıklanan ortak varyans değerleri karşılaştırılmaktadır. İndirgenmiş korelasyon matrisi kullanıldığı için temel eksenler faktör çıkarma yönteminde açıklanan ortak varyans değerinin hesaplanamamaktadır (Timmerman ve Lorenzo-Seva, 2011). Bu nedenle temel eksenler yerine en küçük sıra yöntemi tercih edilmiştir.

Özdeğerler kullanılarak gerçekleştirilen PA'da rassal olarak üretilen veri setleri çok değişkenli normal dağılım kullanılarak üretilmektedir (Horn, 1965). Ancak özdeğerler farklı dağılımlar (uniform, multinominal gibi) gösterecek şekilde belirlenebilir. Dinno (2009), gerçekleştirdiği simülasyon çalışmasında 10 farklı dağılıma uygun olacak şekilde özdeğerleri üretmiş ve çalışma sonucunda PA'nın performansına dağılımların etki etmediğini belirtmiştir. Timmerman ve Lorenzo-Seva (2011) tarafından gerçekleştirilen simülasyon çalışmasında ise temel eksenler yöntemiyle gerçekleştirilen PA'nın, Horn'un önerdiği PA ile MRFA yöntemiyle gerçekleştirilen PA'dan daha fazla faktör çıkarma eğiliminde olduğu raporlanmıştır. Bu çalışmada permütasyona dayalı örnekleme yapılması, polikorik korelasyon matrisinin kullanılması ve faktör çıkarma yöntemi olarak MRFA'nın kullanılması önerilmiştir (bu yöntem optimal paralel analiz ismini vermişlerdir). A. F. Kılıç ve Uysal (2021) tarafından gerçekleştirilen simülasyon çalışmasında ise faktör çıkarma yöntemlerinden en küçük kalıntı, temel bileşenler, temel eksenler, en çok olabilirlik, ağırlıklandırılmamış en küçük kareler, en küçük ki-kare ve optimal paralel analizde uygulanan en küçük sıra faktör çıkarma yöntemleri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda iki kategorili veri setlerinde optimal paralel analiz yönteminin daha uygun sonuçlar verdiği raporlanmıştır. Ayrıca tetrakorik veya polikorik korelasyon matrisiyle analizler gerçekleştirildiğinde yakınsama sağlanamazsa (heywood vakası ortaya çıkarsa) bu durumda da Pearson korelasyon matrisiyle temel bileşenler analizine dayalı olarak PA gerçekleştirilmesi önerilmiştir. Bu çalışmaların yanında PA yönteminin geliştirilmesi için öneriler de mevcuttur. Örneğin Green vd. (2012) revize edilmiş PA (R-PA) yöntemini önermiştir.

Sonuç olarak paralel analiz (PA), boyutluluk konusunda en sık kullanılan ve önerilen (Kahn, 2006; A. F. Kılıç ve Uysal, 2019, 2021; Lance vd., 2006; Lorenzo-Seva vd., 2011; Worthington ve Whittaker, 2006) bir yöntemdir. PA gerçekleştirilirken optimal paralel analiz (Timmerman ve Lorenzo-Seva, 2011) gerçekleştirilmesi önerilebilir. Eğer optimal paralel analiz gerçekleştirilemiyorsa bu durumda Horn (1965) tarafından önerilen paralel analizin ilk hali gerçekleştirilebilir. Simülasyon ile elde edilen özdeğerlerin, ortalamasını almak yerine %95'ine karşılık gelen özdeğerler gerçek veri setinden elde edilen özdeğerler ile karşılaştırmak için kullanılabilir.

Karşılaştırmalı Veriler (Comparison Data) Yöntemi

Karşılaştırmalı veriler yöntemi, PA'ya benzer bir mantıkla PA'nın iki zayıf noktasını gidermek için Ruscio ve Roche (2012) tarafından geliştirilmiştir. Bu zayıflıklardan ilki, karşılaştırılacak özdeğerlerin seçiminde ortalama kullanıldığında faktör sayısını olduğundan yüksek kestirmesidir. Bunun için %95 ve %99 özdeğerlerin kullanımı önerilmiştir; ancak yine de bu sorunu tam olarak çözmektedir. İkinci zayıflık ise gerçek veri setinden elde edilen özdeğerin simülasyondan elde edilen özdeğerden biraz daha küçük olduğu durumda fazla faktör çıkarılmasıdır. Bu gibi durumlarda araştırmacıların objektif tekniklere daha çok güvendiği, ancak PA'nın hatalı sonuçlar verebildiği belirtilmektedir (Ruscio ve Roche, 2012). Karşılaştırmalı veriler yönteminde ise ampirik olarak elde edilen korelasyon matrisine farklı faktör çözümleri denenerek bunlardan elde edilen sonuçlar karşılaştırılmaktadır (Ruscio ve Roche, 2012).

Karşılaştırmalı veriler yönteminde analizler 5 adımda gerçekleşmektedir. i) rassal veriler madde sayısı ya da (madde sayısı +1) faktör olacak şekilde üretilmekte ve her bir veri seti için özdeğerler elde edilmektedir, ii) elde edilen özdeğerlerin gerçek veri setinden elde edilenle karşılaştırılması için hata ortalamalarının kare kökü hesaplanmaktadır ($RMSE = \sqrt{\sum_{i=1}^p (\lambda_{gerçek} - \lambda_{simi})^2}$, p = madde sayısı, i = özdeğerler), ii) birinci ve ikinci adım bir çok kez tekrar edilmektedir (örneğin 500 ya da 1000), iv) iki modelden elde edilen RMSE (örneğin tek faktörlü ve iki faktörlü) değerleri Wilcoxon işaretli sıralar testiyle karşılaştırılmaktadır, v) eğer bu karşılaştırma sonucu istatistiksel olarak anlamlı değilse, bu durumda karşılaştırmalı veriler yöntemi az olan faktör sayısını önermektedir. Eğer bu karşılaştırma sonucu istatistiksel olarak anlamlı bulunursa, bu durumda faktör sayısı bir artırılarak 1-4 adımları tekrarlanmaktadır. İşlem RMSE farkının istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı sayıya kadar devam etmektedir (Auerswald ve Moshagen, 2019). Özet olarak, rassal üretilen tek faktörlü veri setiyle, gerçek veri setine tek faktörlü model uygulandığında elde edilen uyum karşılaştırılarak karar verilmektedir. İki boyutlu model ile bir boyutlu modelden elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında eğer iki faktörlü model daha iyi uyum gösterdiyse üç boyutlu model ile iki boyutlu model karşılaştırılmaktadır. Bu şekilde karşılaştırılarak boyut sayısına karar verilmektedir. Diğer faktör sayısını belirleme yöntemleriyle kıyaslandığında daha iyi sonuçlar verebildiği koşulların bulunduğu belirtilmiş (Ruscio ve Roche, 2012) dahası en az paralel analiz kadar iyi çalıştığı vurgulanmıştır (Bandalos ve Finney, 2019).

Açımlayıcı Grafik Analizi (Exploratory Graph Analysis)

Açımlayıcı grafik analizi (AGA), psikometrik ağlar (network psychometrics) üzerine temellendirilmiş hem boyut sayısını hem de maddelerin bu boyutlara nasıl dağıldığının incelenmesine imkân veren bir tekniktir. Psikometrik ağlar yaklaşımı, ortak faktör modelinden farklı olarak gözlenen değişkenler arasındaki ilişkileri doğrudan modellemektedir (Golino ve Epskamp, 2017). Ortak faktör modelinde ise gözlenen değişkenler arasındaki ilişkilerden bunları etkileyen ortak faktörler oluşturulmaktadır. AGA ise psikometrik ağların altında yer alan Gaussian grafik modelini temele almaktadır. Bu modelde, kovaryans matrisinin tersi kullanılarak ağlar kestirilmektedir. Bunun için "walktrap" ismi verilen bir algoritma kullanılmaktadır (Golino, Moulder vd., 2020). AGA kestirimi sonucunda, düğümler (nodes) ve bu düğümleri birbirine bağlayan kenarlar (edge) elde edilmektedir. Faktör analizine karşılık olacak şekilde düşünüldüğünde düğümler maddelere, kenarlar faktör yüklerine karşılık gelmektedir (Golino ve Epskamp, 2017). AGA'nın diğer faktör sayısını belirleme yöntemlerinden farkı, boyut sayısını önerirken maddelerin faktörlere dağılımını da göstermesidir (Golino ve Epskamp, 2017). Buradan hareketle AGA'nın maddeleri boyutlara yerleştirme performansı makine öğrenmesi yöntemleriyle karşılaştırılmış ve araştırma sonucunda örneklemin küçük olduğu koşullarda makine öğrenmesi yöntemlerinin AGA'dan daha doğru sonuçlar verdiği bulunmuştur (Koyuncu ve Kılıç, 2021). Diğer taraftan boyut sayısını belirleme performansını simülatif verilerde karşılaştıran çalışmalarda büyük örneklemlerde boyutlar arası korelasyonun 0.70 olduğu

koşullarda diğer boyut sayısını belirleme yöntemlerinden daha iyi sonuçlar verdiği belirlenmiştir (Golino, Shi, vd., 2020; Golino ve Epskamp, 2017). Cosemans vd. (2021) ise sürekli ve iki kategorili (normal ve çarpık dağılan) değişkenleri kullanarak gerçekleştirdikleri simülasyon çalışmasında AGA'nın çoğu simülasyon koşulunda diğer geleneksel yöntemlerden (paralel analiz, revize edilmiş paralel analiz, kısmî korelasyonların ortalaması gibi) daha iyi sonuçlar verdiğini belirtmiştir. AGA koşulların tümü değerlendirildiğinde diğer yöntemlerden daha iyi sonuçlar verse de boyutlar arası korelasyon ve değişkenler arasındaki ortaklık (communality) değerleri yüksekse revize edilmiş paralel analizin küçük örneklerde diğer yöntemlerden daha iyi sonuçlar verdiği bulunmuştur.

Kısmî Korelasyonların Ortalaması (MAP) Yöntemi

Velicer (1976) tarafından geliştirilen Kısmî Korelasyonların Ortalaması (minimum average partial correlation [MAP]) yöntemi temel bileşenler analizini temele almaktadır. MAP yönteminde öncelikle korelasyon matrisinden kısmi kovaryans matrisi oluşturulmakta, daha sonra bu kovaryans matrisi üzerinden kısmi korelasyon matrisi oluşturulmaktadır (Garrido vd., 2011). İlk aşamada ilk temel bileşen, veri setindeki değişkenlerden elde edilen korelasyon matrisinden ayrılır. Korelasyon matrisinde köşegen haricindeki elemanların kareleri hesaplanarak kısmî korelasyon matrisi oluşturulur. İkinci aşamada ilk iki temel bileşen veri setinden elde edilen korelasyon matrisinden ayrılır. Korelasyon matrisindeki köşegen dışındaki elemanların kareleri hesaplanarak yine kısmî korelasyon matrisi oluşturulur. Bu işlem değişken sayısının bir eksiğine kadar tekrar edilir. Bu adımlardan elde edilen kısmî korelasyonların karelerinin ortalamaları sıraya dizilir. Sıraya dizilen bu değerlerin en küçüğü kaçınıcı sıradaysa o sayı, boyut sayısı olarak tanımlanır (Ledema ve Valero-Mora, 2007; O'connor, 2000; Velicer, 1976). Zwick ve Velicer (1986) MAP analizinde her bir faktör için en az iki değişkenin faktör yükünün yüksek olması gerektiğini belirtmiştir.

Velicer vd. (2000) MAP yönteminde, kısmî korelasyonların karesi yerine dördüncü kuvvetinin alınmasını gerektiren bir modifikasyon önermiştir. Bu modifikasyonun biraz daha iyi sonuçlar verdiğini, gerçekleştirdikleri simülasyon çalışmasında göstermişlerdir. A. F. Kılıç ve Uysal (2019) tarafından gerçekleştirilen simülasyon çalışmasında da MAP analizinin diğer yöntemlere göre daha uygun sonuçlar verdiği raporlanmıştır. Garrido vd. (2011) MAP analizinin karşılaştırılan yöntemler içinde gerçek faktör sayısına daha yakın sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Zwick ve Velicer (1986) de gerçekleştirdikleri simülasyon çalışmasında, PA ve MAP yöntemlerinin gerçek faktör sayısını belirlemede daha uygun yöntemler olduğu raporlamıştır.

Ampirik Kaiser Kriteri

Braeken ve van Assen (2017) tarafından önerilen bu yöntem özdeğerlere dayanmaktadır. Ancak Ampirik Kaiser Kriteri (AKK) Green vd. (2012) ile Ruscio ve Roche (2012) tarafından önerilen yöntemlerde ihtiyaç duyulan simülatif veri setlerine ihtiyaç duymamaktadır. AKK, üç girdi ile faktör sayısını kestirebilmektedir. Birincisi boş model altında örneklemden elde edilecek en büyük özdeğer olan $l_{mak} = (1 + \sqrt{\gamma})^2$ değeridir. Bu değer için ilk referans özdeğer olarak alınmaktadır. Burada γ değişken sayısının örneklem büyüklüğüne oranı $\gamma = \frac{j}{n}$ ile elde edilmektedir. İkinci olarak bu özdeğerlerin düzenli olarak azalmasını sağlayacak düzeltme formülünün belirlenmesidir. Bunun için l_{mak} değeri $l_j^{Referans} = \frac{j - \sum_{j=0}^{j-1} l_j}{j - j + 1}$ değeri ile çarpılarak elde edilmekte ve diğer özdeğerlerin bir önceki özdeğerden küçük olması sağlanmaktadır. Üçüncü olarak da AKK için gözlenen özdeğerlerin 1'i aşması gerekmektedir. Bu sınırlamanın getirilmesinin 3 nedeni vardır: i) güvenilirliğin pozitif olabilmesi için özdeğerlerin 1'den büyük olmasının gerekmesi, ii) kalıntılar (residual) arası korelasyonların ve tekil faktörlerin önüne geçilmesi iii) evren düzeyi için AKK'nın K1 kuralı ile aynı sonucu vermesini sağlamaktır.

Auerswald ve Moshagen (2019) tarafından gerçekleştirilen simülasyon çalışmasında AKK yönteminin, tek boyutlu ve ilişkisiz faktörlerin bulunduğu yapılar da küçük örneklem büyüklüğünde bile iyi sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Li vd. (2020) de gerçekleştirdikleri simülasyon çalışması sonucunda AKK'nın faktör sayısını belirleme performansının çapraz yüklerden çok az etkilendiği belirlenmiştir.

Hull Yöntemi

Lorenzo-Seva vd. (2011) tarafından geliştirilen Hull (kabuk) yöntemi yamaç grafiğine benzer şekilde grafik incelemesiyle faktör sayısını önermektedir. Ancak Hull yöntemi yamaç grafiğinden farklı olarak özdeğer ile değil uyum indekslerini kullanarak faktör sayısını önermektedir. Bu yöntemde, önerilen modelin serbestlik derecesine

dayalı olarak faktör sayısı kestirilmeye çalışılmaktadır. Yöntemde ilk olarak; uyum iyiliği indeksi (karşılaştırmalı uyum iyiliği [comparative fit index-CFI] ya da açıklanan ortak bölümler indeksi [common part accounted for-CAF]) ve serbestlik dereceleri farklı modeller (faktör sayısı maksimum faktör sayısına kadar sürekli 1 artırılarak) için hesaplanmaktadır. Daha sonra uyum iyiliği indeksinden elde edilen değerler ile serbestlik dereceleri iki boyutlu bir grafikte gösterilmektedir (Auerswald ve Moshagen, 2019). Bu yöntem uyum iyiliği indeksiyle serbestlik derecesi arasındaki optimal dengeyi oluşturarak faktör sayısı önermektedir (Liu ve Wang, 2016).

Liu ve Wang (2016) tarafından gerçekleştirilen simülasyon çalışmasında Hull yöntemi, iki kategorili değişkenlerden oluşan tek boyutlu veri setlerinde simülasyon koşullarının neredeyse tamamında boyut sayısını doğru belirlemiştir. Ancak iki ve üç boyutlu yapılar için sadece boyutlar arası korelasyonun düşük olduğu koşullarda faktör sayısını doğru tahmin etmiştir. Boyutlar arası korelasyon arttıkça boyut sayısını tahmin başarısının düştüğü de bu çalışma sonucunda belirlenmiştir. Auerswald ve Moshagen (2019) tarafından gerçekleştirilen simülasyon çalışmasında ise Liu ve Wang'a (2016) benzer şekilde tek boyutlu veya çok boyutlu ancak boyutlar arası korelasyonun düşük olduğu koşullarda Hull yönteminin faktör sayısını doğru önerdiği belirlenmiştir.

Rastgele Orman (Random Forest) ve Aşırı Gradyan Arttırma (Extreme Gradient Boosting) Yöntemi

Bir makine öğrenmesi olan rastgele orman yönteminde gerçek veriden yeniden örnekleme yöntemiyle (bootstrap) n tane örneklem oluşturulmaktadır. Daha sonra her bir örnekleme regresyon ya da sınıflama ağaçları kullanılarak tahmin/sınıflama yapılmaktadır. Bu büyüme süreci gözlemler için belirlenen en küçük eşik değerine ulaşıldığında sonlandırılmaktadır. Algoritma her bir düğümde rassal olarak seçtiği m tane değişkeni kullanarak en iyi bölünmeyi gerçekleştiren değişkeni seçmektedir (Breiman, 2001; Goretzko ve Bühner, 2020). Burada m, genellikle değişken sayısının üçte biri ya da kare kökü olarak kullanılmaktadır ($m = \frac{p}{3} \sqrt{p}$, p = değişken sayısı) (Goretzko ve Bühner, 2020).

Aşırı gradyan arttırma (Extreme Gradient Boosting [XGboost]) yöntemi, zayıf sınıflandırıcıların sınıflandırma gücünü arttırmak için bu sınıflandırıcılardan elde edilen sonuçlarının birleştirilmesine dayalı bir yöntemdir. Bu yöntem "boosting" denilmektedir (Friedman vd., 2000). Bu yöntemde rastgele orman yönteminin aksine yeniden örnekleme yapılmamaktadır. Önceki karar ağaçlarının sonuçlarını içeren tamamlanmış modelden elde edilen kalıntılar kullanılarak belirlenen sayıda karar ağacı oluşturulmaktadır. Büzülme (shrinkage; λ) parametresi adı verilen bir parametre ile öğrenme hızı düzenlenmektedir (Goretzko ve Bühner, 2020).

Goretzko ve Bühner (2020) rastgele orman ve aşırı gradyan arttırma yöntemlerinin faktör sayısını doğru belirleme performanslarını 3204 simülasyon koşulunda diğer faktör sayısını belirleme yöntemlerinden (paralel analiz, karşılaştırmalı veriler ve AKK) elde edilen sonuçlarla karşılaştırmıştır. Çalışma sonucunda en iyi sonucun aşırı gradyan arttırma yönteminden elde edildiği, rastgele orman yönteminin de benzer şekilde iyi sonuçlar verdiği ve bu yöntemlerin geleneksel olarak kullanılan paralel analiz, karşılaştırmalı veriler ve AKK yöntemlerinden daha doğru sonuçlar verdiği belirlenmiştir.

Açıklanan Varyans Oranı

Boyut sayısına karar verirken araştırmacılara fikir verebilecek yöntemlerden biri de açıklanan varyans oranıdır. Diğer yöntemlerden farklı olarak doğrudan boyut sayısı önerilmemesine rağmen araştırmacılar tarafından boyut sayısına karar verirken kullanılabilir (Howard, 2016). Açıklanan varyans oranının ne kadar olması gerektiği ise çalışma alanına göre değişmekle birlikte farklı yazarların farklı önerileri mevcuttur. Genellikle %75-%80 civarında olması önerilirken (Pett vd., 2003; Widaman, 2012) %90'a (Hair vd., 2009) çıkarılan ya da %50'ye (Beavers vd., 2013) kadar düşüren araştırmacılar da mevcuttur. Büyüköztürk (2020) sosyal bilimlerde tek boyutlu yapılarda %30'a kadar düşürülebileceğini ifade ederken Reckase (1979) ise ilk faktörün en az %20 oranında varyans açıklaması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre açıklanan varyans oranının ölçülen özelliklerin doğasına göre değiştiği, bu nedenle çalışma alanlarına göre açıklanması beklenen varyans oranlarının da değişeceği söylenebilir. Örneğin, fen bilimlerinde güçlü ölçme araçları kullanılarak oran düzeyinde ölçmeler elde edilerek sürekli veri setleri oluşturulabilir. Bu gibi durumlarda açıklanan varyans oranının artması beklenemez. Çünkü bu tip ölçümlerde (örneğin bir maddenin miktarının ölçümü gibi) ölçme sonuçlarına karışan hata miktarı sosyal bilimlerdeki ölçümlere nazaran daha az olacaktır. Ancak sosyal bilimlerde tanımlanması ve özelliklerinin

ölçülmesinin daha güç olduğu alanlarda ölçme sonuçlarına karışan hata miktarı daha fazla olabileceği için açıklanan varyans oranının da azalması beklenilebilir.

Açıklanan varyans oranına göre faktör sayısına karar verirken eklenecek yeni faktörün açıklayacağı varyansın önemli düzeyde olması gerekmektedir. Örneğin, yeni faktör eklendiğinde açıklanan varyans oranının %3 artması faktör eklenmesine değmeyecektir. Çünkü eklenen faktör yapıyı daha karmaşık hale getirecektir. Bunun için açıklanan varyans oranının en az %10 artırması bir kriter olarak ele alınabilir. Aynı zamanda teorik olarak da anlamlı yapılar oluşması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Tekrar Edilebilirlik Çalışması

Burada bahsedilen yöntemlerin dışında açılıyıcı faktör analizinin tekrar edilebilirlik çalışması ile de faktör sayısı hakkında fikir edinilebilir. AFA sonuçlarının tekrar edilebilirliğinin incelenmesi için iki yol bulunmaktadır. Bunlardan biri AFA'nın gerçekleştirildiği örneklem rassal olarak ikiye bölünerek iki örneklemden de aynı AFA özellikleriyle (faktör çıkarma, faktör döndürme yöntemleriyle faktör sayısı aynı olacak şekilde) analizler gerçekleştirilip sonuçların karşılaştırılmasıdır. Diğer yöntem ise aynı evrenden gelen başka bir örnekleme yeniden veri toplayarak ilk örneklemdeki AFA gerçekleştirme özellikleri korunarak (faktör sayısı, faktör çıkarma yöntemi gibi) iki örneklemden elde edilen sonuçların karşılaştırılmasıdır (Osborne ve Fitzpatrick, 2012). Bu uygulama kararlı faktörlerin belirlenmesi için de kullanılabilir.

Bazı durumlarda, özellikle sosyal bilimlerde, faktör yükleri çok güçlü olmayan maddeler de ölçeklerde yer alabilmektedir. Bu gibi durumlarda elde edilen veri setine en çok uyan faktör sayısı yerine sonraki araştırmalarda da kullanılacak faktör sayısını belirlemek önemli olabilir. Özellikle ölçek geliştirme çalışmalarında bir amaç da geliştirilen ölçeğin sonraki çalışmalarda kullanılmasına imkân vermektir. Bu nedenle geliştirilen ölçeğin hedeflediği evren için benzer sonuçlar vermesi daha sonra bu ölçeği kullanacak araştırmacılar için de oldukça önemlidir. Bu nedenle tekrar edilebilirlik çalışması gerçekleştirerek her iki örneklemden de benzer yapılar veren modellerdeki faktör sayısı önemli faktör sayısı olarak ele alınabilir. Örneğin, bir ölçek geliştirme çalışması sonucunda elde edilen veri setinde 5 boyutlu (bazı boyutlarda 3 ya da 4 madde olan) ve bir ikincil düzey boyuta sahip bir yapı keşfedilmiş olsun. Bu durumda bu yapının benzer bir örneklemden de ortaya çıkıp çıkmadığı incelenebilir. Bu inceleme sonucunda iki örneklemden de benzer şekilde sonuçlar alınan modeldeki faktör sayısı önemli faktör sayısı olarak kabul edilebilir. Tekrar edilebilirlik çalışmasında iki örneklemden ilişkili 3 faktörlü bir yapı elde edildiğinde bu durumda yapının teorik olarak da anlamlandırılabilir olup olmadığı göz önünde bulundurularak ilişkili üç faktörlü bir yapı tanımlanabilir. Çünkü bazı durumlarda veriye aşırı uyum gösteren modeller genellenebilir sonuçlar elde edilmesini engelleyebilmektedir.

AFA'da BOYUT SAYISINA KARAR VERİRKEN KULLANILABİLECEK YAZILIMLAR

AFA'da boyut sayısına karar verirken kullanılacak yöntemler yukarıda belirtilmiştir. Bir araştırmacı için bu yöntemlerin bilgisinin yanında anılan yöntemlerin hangi yazılımlarda yer aldığı bilinmesi de önemlidir. Bu nedenle yöntemlerin teorik bilgilerinin yanı sıra bu bölümde hangi yazılımlarda analizlerin gerçekleştirilebileceğine yer verilmiştir.

K1 kuralı ile yamaç birikinti grafiğinin oluşturulması için bir yazılıma ihtiyaç yoktur. Ancak Sosyal Bilimler için İstatistik paketinde (Statistical Package for the Social Sciences [SPSS]) yamaç-birikinti grafiği AFA sonucunda otomatik olarak çizdirilebilmektedir. Diğer taraftan örneğin Factor (Lorenzo-Seva ve Ferrando, 2021) yazılımıyla gerçekleştirilen AFA sonucunda özdeğerler kullanılarak Excel yazılımında da grafik çizdirilebilir. K1 kuralı için 1'den büyük özdeğerler incelenmektedir. Tüm AFA gerçekleştirilen yazılımlar özdeğerleri de raporlayabildiğinden bu kural için tüm yazılımlarda inceleme yapılabilmektedir.

Paralel analiz için Factor (Lorenzo-Seva ve Ferrando, 2021) yazılımı kullanılabilir gibi R yazılımında (R Core Team, 2021) bulunan *psych* (Revelle, 2021) paketi de kullanılabilir. *Psych* paketinde Horn (1965) tarafından önerilen PA gerçekleştirilirken *EFA.MRFA* (Navarro-Gonzalez ve Lorenzo-Seva, 2020) paketinde en küçük sıra faktör çıkarma yöntemine dayalı olarak (minimum rank factor analysis) PA gerçekleştirilebilmektedir. Timmerman ve Lorenzo-Seva (2011) tarafından önerilen bu yönteme optimal PA adı verilmekte ve geleneksel PA'dan daha iyi sonuçlar verdiği belirtilmektedir.

Karşılaştırmalı veriler yöntemi için R yazılımında bulunan *EFAtools* (Steiner ve Grieder, 2020) paketi kullanılabilir. Ayrıca bu pakette birçok faktör sayısı belirleme yöntemi yer almaktadır. Karşılaştırmalı veriler yönteminin yanında *N_FACTORS()* fonksiyonunda ampirik Kaiser kriteri, Hull yöntemi, paralel analiz, yamaç grafiği gibi yöntemler de yer almaktadır. Hull yöntemi için istenirse Factor yazılımı ya da *EFAtools* (Steiner ve Grieder, 2020) paketi de kullanılabilir.

Açımlayıcı grafik analizi için R yazılımında bulunan *EGAnet* (Golino ve Christensen, 2020) paketi kullanılabilir. MAP analizi için Factor yazılımı kullanılabilir gibi *EFA.dimensions* (O'Connor, 2022) paketi de kullanılabilir. *EFA.dimensions* paketinde MAP analizinin yanında yamaç grafiği, paralel analiz, ampirik Kaiser kriteri gibi yöntemler de bulunmaktadır. Aşırı gradyan artırma (*xgboost*) yöntemi için R yazılımında bulunan *xgboost* (Chen vd., 2022) paketi kullanılabilir. Rastgele orman yöntemi için de R yazılımında bulunan *ranger* paketi (Wright ve Ziegler, 2017) kullanılabilir. Bu yöntemler haricinde bu çalışmada bahsedilen açıklanan varyans oranı ve tekrar edilebilirlik çalışması için özel olarak bir yazılım bulunmamaktadır. Açıklanan varyans oranı zaten AFA gerçekleştirilen yazılımlar tarafından (SPSS, R ya da Factor yazılımı gibi) raporlanmaktadır. Tekrar edilebilirlik çalışması için seçilen yöntemlere göre (yeniden veri toplama ya da örnekleme ikiye bölme) işlemler gerçekleştirilmektedir. Factor yazılımı örneklem büyüklüğü 400 ve üzerinde olduğunda örnekleme Lorenzo-Seva (2021) tarafından geliştirilen SOLOMON yöntemiyle iki denk örnekleme ayırmaktadır. Bu şekilde iki örneklem üzerinde AFA gerçekleştirilerek sonuçlar karşılaştırılabilir. Diğer bir alternatif olarak R ya da SPSS yazılımlarında veri seti rassal olarak ikiye bölünerek her iki örnekleme de AFA gerçekleştirilebilir.

SONUÇ

Açımlayıcı faktör analizi, hem yapı geçerliğine kanıt arama sürecinde (Guilford, 1946; Nunnally ve Bernstein, 1994; Thompson, 2004) hem de değişkenlerin ölçtüğü gizil yapıyı açığa çıkarırken sıklıkla kullanılmaktadır (Erkuş, 2019). AFA'nın kullanıldığı çalışmalarda boyut sayısına karar verme yöntemlerinin kullanımı konusunda bazı sınırlılıklar olabilmektedir. AFA'da elde edilen yapıların geçerli olabilmesi için araştırmacıların boyut sayısı konusunda verdikleri kararların doğru olması gerekir. Bu kararların doğru olması ise seçilen yöntemin verdiği sonuçların doğru olmasına bağlıdır. Örneğin, boyut sayısına karar verirken K1 kuralının kullanımı boyut sayısını olduğundan daha yüksek belirleyebileceken (Fabrigar vd., 1999; Lance vd., 2006; Velicer vd., 2000; Zwick ve Velicer, 1986) yamaç-birikinti grafiğinin kullanımının boyut sayısını olduğundan daha düşük belirleyebilecektir (Auerswald ve Moshagen, 2019; Ruscio ve Roche, 2012). Ancak günümüzde yapılan çalışmalarda boyut sayısına karar verirken sadece bir yöntemin (çoğunlukla yamaç-birikinti grafiği) kullanıldığı araştırmalara rastlamak mümkündür (A. E. Kılıç ve Yılmaz, 2021; Konan ve Mermer, 2021; Okçu ve Deviren, 2021; Tellioğlu, 2021; Usta vd., 2020).

Açımlayıcı faktör analizinde boyut sayısına karar verirken bu çalışmada bahsedilen yöntemlerden en az ikisi ya da üçünden elde edilen sonuçlar incelenmelidir. Özellikle objektif olan yöntemlerden elde edilen sonuçların incelenmesi ve raporlanması önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle doğrudan faktör sayısını öneren, faktör sayısını araştırmacıların incelemesine bırakmayan (örneğin paralel analiz gibi) yöntemlerin tercih edilmesi AFA gerçekleştirecek araştırmacılara önerilebilir. Boyut sayısına karar verdikten sonra özellikle AFA sonuçlarının tekrar edilebilirliği çalışması gerçekleştirilerek benzer örneklemlerde de aynı faktör sayısının uygun sonuçlar verip vermediği incelenmelidir. Böylece özellikle ölçek geliştirme çalışmalarında, geliştirilen ölçeği gelecekte kullanmak isteyen araştırmacılar için de fikir verebilecektir. Bunun yanında AFA'da objektif yöntemlerle boyut sayısına karar verirken yapının anlamlandırılmasına dikkat edilmelidir. Mantıksal/teorik/kavramsal olarak bir arada olması gereken maddelerin aynı faktöre yüklenip yüklenmediği incelenmelidir. Örneğin 5 maddeden oluşan bir faktörde 4 madde benzer bir özelliği ölçerken 5. madde bu dört maddenin ifade ettiği özellikten farklı (bu özellikle ilgisiz) bir özellik ölçüyorsa, bu durumda 5. madde gözden geçirilmeli ve gerekli durumda alan uzmanlarından da görüş alınarak analiz dışında bırakılmalıdır. AFA kolaylıkla, tek bir analizle (tek bir seferde) sonuçlandırılacak bir yöntem değildir. Sadece boyut sayısına karar vermek bile birkaç yöntemin birleştirilmesini, tekrar edilebilirlik çalışmasını ve ortaya çıkan yapının teorik olarak incelenmesini gerektirmektedir. Bu süreçlere önem verilmeden gerçekleştirilen çalışmalarda, benzer örneklemlerde farklı AFA sonuçları elde edilebilecektir. Bunun önüne geçmek için AFA süreci doğru bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu sürecin doğru olması için boyut sayısına doğru karar vermek de önemlidir.

Bu çalışmada tüm boyut sayısına karar verme yöntemlerine yer verilmemiştir. Burada bahsedilen yöntemlerin haricinde onlarca yöntem bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada sıklıkla kullanılan, performansları diğer yöntemlerle karşılaştırılmış, geleneksel olarak ifade edilebilecek yöntemlerin yanında literatürde yeni önerilen (makine öğrenmesi yöntemleri gibi) yöntemlere de yer verilerek araştırmacılara AFA’da boyut sayısına karar verme noktasında ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda araştırmacılara, bu çalışma kapsamında bahsedilen yöntemlerden iki ya da üçünü kullanarak boyut sayısına karar vermeleri, daha çok objektif (boyut sayısını doğrudan öneren, araştırmacıların yorumlamasını gerektirmeyen) yöntemlere odaklanmaları önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Auerswald, M., & Moshagen, M. (2019). How to determine the number of factors to retain in exploratory factor analysis: A comparison of extraction methods under realistic conditions. *Psychological Methods, 24*(4), 468–491. <https://doi.org/10.1037/met0000200>
- Bandalos, D. L., & Finney, S. J. (2019). Factor analysis: Exploratory and confirmatory. In G. R. Hancock & R. O. Mueller (Eds.), *The reviewers guide to quantitative methods in the social sciences* (2nd. ed.). Routledge.
- Beavers, A. S., Lounsbury, J. W., Richards, J. K., Huck, S. W., Skolits, G. J., & Esquivel, S. L. (2013). Practical considerations for using exploratory factor analysis in educational research. *Practical Assessment, Research & Evaluation, 18*(6), 1–13. <https://pareonline.net/pdf/v18n6.pdf>
- Braeken, J., & van Assen, M. A. L. M. (2017). An empirical Kaiser criterion. *Psychological Methods, 22*(3), 450–466. <https://doi.org/10.1037/met0000074>
- Breiman, L. (2001). Random forests. *Machine Learning, 45*, 5–32. <https://doi.org/10.1023/A:1010933404324>
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). The Guilford.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (28. Baskı). Pegem Akademi.
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research, 1*(2), 245–276. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr0102_10
- Chen, T., He, T., Benesty, M., Khotilovich, V., Tang, Y., Cho, H., Chen, K., Mitchell, R., Cano, I., Zhou, T., Li, M., Xie, J., Lin, M., Geng, Y., Li, Y., & Yuan, J. (2022). *xgboost: Extreme Gradient Boosting* (1.5.2.1). <https://cran.r-project.org/package=xgboost>
- Cosemans, T., Rosseel, Y., & Gelper, S. (2021). Exploratory graph analysis for factor retention: Simulation results for continuous and binary data. *Educational and Psychological Measurement*. <https://doi.org/10.1177/00131644211059089>
- Crawford, A. V., Green, S. B., Levy, R., Lo, W.-J., Scott, L., Svetina, D., & Thompson, M. S. (2010). Evaluation of parallel analysis methods for determining the number of factors. *Educational and Psychological Measurement, 70*(6), 885–901. <https://doi.org/10.1177/0013164410379332>
- Cronbach, L. J., & Meehl, P. E. (1955). Construct validity in psychological tests. *Psychological Bulletin, 52*(4), 281–302. <https://doi.org/10.1037/h0040957>
- Dinno, A. (2009). Exploring the sensitivity of Horn’s parallel analysis to the distributional form of random data. *Multivariate Behavioral Research, 44*(3), 362–388. <https://doi.org/10.1080/00273170902938969>
- Erkuş, A. (2019). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I: Temel kavramlar ve işlemler* (4nd ed.). Pegem Akademi.
- Fabrigar, L. R., & Wegener, D. T. (2012). *Exploratory factor analysis*. Oxford University.
- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods, 4*(3), 272–299. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.4.3.272>
- Friedman, J., Hastie, T., & Tibshirani, R. (2000). Additive logistic regression: a statistical view of boosting. *The Annals of Statistics, 28*(2). <https://doi.org/10.1214/aos/1016218223>
- Garrido, L. E., Abad, F. J., & Ponsoda, V. (2011). Performance of Velicer’s minimum average partial factor retention method with categorical variables. *Educational and Psychological Measurement, 71*(3), 551–570. <https://doi.org/10.1177/0013164410389489>

- Glorfeld, L. W. (1995). An improvement on Horn's parallel analysis methodology for selecting the correct number of factors to retain. *Educational and Psychological Measurement, 55*(3), 377–393. <https://doi.org/10.1177/0013164495055003002>
- Golino, H. F., & Christensen, A. P. (2020). *EGAnet: Exploratory Graph Analysis -- A framework for estimating the number of dimensions in multivariate data using network psychometrics*.
- Golino, H. F., & Epskamp, S. (2017). Exploratory graph analysis: A new approach for estimating the number of dimensions in psychological research. *PLOS ONE, 12*(6), 1–26. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0174035>
- Golino, H. F., Moulder, R., Shi, D., Christensen, A. P., Garrido, L. E., Nieto, M. D., Nesselrode, J., Sadana, R., Thiyagarajan, J. A., & Boker, S. M. (2020). Entropy fit indices: New fit measures for assessing the structure and dimensionality of multiple latent variables. *Multivariate Behavioral Research, 1*–29. <https://doi.org/10.1080/00273171.2020.1779642>
- Golino, H. F., Shi, D., Christensen, A. P., Garrido, L. E., Nieto, M. D., Sadana, R., Thiyagarajan, J. A., & Martinez-Molina, A. (2020). Investigating the performance of exploratory graph analysis and traditional techniques to identify the number of latent factors: A simulation and tutorial. *Psychological Methods, 25*(3), 292–320. <https://doi.org/10.1037/met0000255>
- Goretzko, D., & Bühner, M. (2020). One model to rule them all? Using machine learning algorithms to determine the number of factors in exploratory factor analysis. *Psychological Methods, 25*(6), 776–786. <https://doi.org/10.1037/met0000262>
- Green, S. B., Levy, R., Thompson, M. S., Lu, M., & Lo, W.-J. (2012). A proposed solution to the problem with using completely random data to assess the number of factors with parallel analysis. *Educational and Psychological Measurement, 72*(3), 357–374. <https://doi.org/10.1177/0013164411422252>
- Guilford, J. P. (1946). New standards for test evaluation. *Educational and Psychological Measurement, 6*(4), 427–438. <https://doi.org/10.1177/001316444600600401>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson.
- Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika, 30*(2), 179–185. <https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Howard, M. C. (2016). A review of exploratory factor analysis decisions and overview of current practices: What we are doing and how can we improve? *International Journal of Human-Computer Interaction, 32*(1), 51–62. <https://doi.org/10.1080/10447318.2015.1087664>
- Humphreys, L. G., & Ilgen, D. R. (1969). Note on a criterion for the number of common factors. *Educational and Psychological Measurement, 29*(3), 571–578. <https://doi.org/10.1177/001316446902900303>
- Kahn, J. H. (2006). Factor analysis in counseling psychology research, training, practice: Principles, advances, and applications. *The Counseling Psychologist, 34*(5), 684–718. <https://doi.org/10.1177/0011000006286347>
- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational and Psychological Measurement, 20*(1), 141–151. <https://doi.org/10.1177/001316446002000116>
- Kılıç, A. E., & Yılmaz, R. (2021). YouTube'un eğitsel amaçlı kabul durumunun incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(1), 69–89. <https://doi.org/10.38151/akef.2021.10>
- Kılıç, A. F., & Uysal, İ. (2018). The effect of number of random generated correlation matrix on parallel analysis results. *27. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi*.
- Kılıç, A. F., & Uysal, İ. (2019). Comparison of factor retention methods on binary data: A simulation study. *Turkish Journal of Education, 8*(3), 160–179. <https://doi.org/10.19128/turje.518636>
- Kılıç, A. F., & Uysal, İ. (2021). Faktör çıkarma yöntemlerinin paralel analiz sonuçlarına etkisi. *Trakya Eğitim Dergisi, 11*(2), 926–942. <https://doi.org/10.24315/tred.747075>
- Konan, N., & Mermer, S. (2021). Quantum leadership scale: Validity and reliability study. *E-International Journal of Pedagogogy, 1*(1), 74–86. <https://doi.org/10.27579808/e-ijpa.13>
- Koyuncu, İ., & Kılıç, A. F. (2021). Classification of scale items with exploratory graph analysis and machine learning methods. *International Journal of Assessment Tools in Education, 8*(4), 928–947. <https://doi.org/10.21449/ijate.880914>

- Lance, C. E., Butts, M. M., & Michels, L. C. (2006). The sources of four commonly reported cutoff criteria. *Organizational Research Methods, 9*(2), 202–220. <https://doi.org/10.1177/1094428105284919>
- Ledesma, R. D., & Valero-Mora, P. (2007). Determining the number of factors to retain in EFA: An easy-to-use computer program for carrying out parallel analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation, 12*(2), 2–11.
- Li, Y., Wen, Z., Hau, K.-T., Yuan, K.-H., & Peng, Y. (2020). Effects of cross-loadings on determining the number of factors to retain. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 27*(6), 841–863. <https://doi.org/10.1080/10705511.2020.1745075>
- Liu, C.-W., & Wang, W.-C. (2016). A comparison of methods for dimensionality assessment of categorical item responses. *Pacific Rim Objective Measurement Symposium (PROMS) 2015 Conference Proceeding*, 395–410. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-37592-7>
- Lorenzo-Seva, U. (2021). SOLOMON: A method for splitting a sample into equivalent subsamples in factor analysis. *Behavior Research Methods*. <https://doi.org/10.3758/s13428-021-01750-y>
- Lorenzo-Seva, U., & Ferrando, P. J. (2021). *Factor (Version 12.01.02) [Computer software]*. Universitat Rovira i Virgili.
- Lorenzo-Seva, U., Timmerman, M. E., & Kiers, H. A. L. (2011). The Hull method for selecting the number of common factors. *Multivariate Behavioral Research, 46*(2), 340–364. <https://doi.org/10.1080/00273171.2011.564527>
- Navarro-Gonzalez, D., & Lorenzo-Seva, U. (2020). EFA.MRFA: Dimensionality assessment using minimum rank factor analysis. <https://cran.r-project.org/package=EFA.MRFA>
- Nelson, A. E., DeVellis, R. F., Renner, J. B., Schwartz, T. A., Conaghan, P. G., Kraus, V. B., & Jordan, J. M. (2011). Quantification of the whole-body burden of radiographic osteoarthritis using factor analysis. *Arthritis Research & Therapy, 13*(5), 1–9. <https://doi.org/10.1186/ar3501>
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd. ed.). McGraw-Hill.
- O'Connor, B. P. (2000). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and Velicer's MAP test. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers, 32*(3), 396–402. <https://doi.org/10.3758/BF03200807>
- O'Connor, B. P. (2022). EFA.dimensions: Exploratory factor analysis functions for assessing dimensionality. <https://cran.r-project.org/package=EFA.dimensions>
- Okçu, V., & Deviren, İ. (2021). Kapsayıcı liderlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 10*(20), 321–333.
- Osborne, J. W., & Fitzpatrick, D. C. (2012). Replication analysis in exploratory factor analysis: What it is and why it makes your analysis better. *Practical Assessment, Research & Evaluation, 17*(15). <http://pareonline.net/getvn.asp?v=17&n=15>
- Pett, M. A., Lackey, N. R., & Sullivan, J. J. (2003). *Making sense of factor analysis: The use of factor analysis for instrument development in health care research*. Sage.
- Preacher, K. J., Zhang, G., Kim, C., & Mels, G. (2013). Choosing the optimal number of factors in exploratory factor analysis: A model selection perspective. *Multivariate Behavioral Research, 48*(1), 28–56. <https://doi.org/10.1080/00273171.2012.710386>
- R Core Team. (2021). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. <https://www.r-project.org/>
- Reckase, M. D. (1979). Unifactor latent trait models applied to multifactor tests: Results and implications. *Journal of Educational Statistics, 4*(3), 207. <https://doi.org/10.2307/1164671>
- Revelle, W. (2021). *psych: Procedures for psychological, psychometric, and personality research* (Version = 2.1.9). <https://cran.r-project.org/package=psych>
- Ruscio, J., & Roche, B. (2012). Determining the number of factors to retain in an exploratory factor analysis using comparison data of known factorial structure. *Psychological Assessment, 24*(2), 282–292. <https://doi.org/10.1037/a0025697>

- Steiner, M. D., & Grieder, S. (2020). EFAtools: An R package with fast and flexible implementations of exploratory factor analysis tools. *Journal of Open Source Software, 5*(53), 2521. <https://doi.org/10.21105/joss.02521>
- Telliöğlu, S. (2021). Türk ve Alman Turistleri Tatile İten ve Çeken Faktörlerin Analizi. *Alanya Akademik Bakış, 5*(1), 287–299. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.814273>
- Thompson, B. (2004). *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. APA.
- Timmerman, M. E., & Lorenzo-Seva, U. (2011). Dimensionality assessment of ordered polytomous items with parallel analysis. *Psychological Methods, 16*(2), 209–220. <https://doi.org/10.1037/a0023353>
- Usta, H., Nal, G., & Gıca, S. (2020). Turkish validity reliability of udvalg for kliniske undersøgelser side effect rating scale (UKU-SERS) in patients with chronic schizophrenia. *Yeni Symposium, 58*(3), 7–10. <https://doi.org/10.5455/NYS.20200621093100>
- Velicer, W. F. (1976). Determining the number of components from the matrix of partial correlations. *Psychometrika, 41*(3), 321–327. <https://doi.org/10.1007/BF02293557>
- Velicer, W. F., Eaton, C. A., & Fava, J. L. (2000). Construct explication through factor or component analysis: A review and evaluation of alternative procedures for determining the number of factors or components. In R. D. Goffin & E. Helmes (Eds.), *Problems and Solutions in Human Assessment* (pp. 41–71). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4397-8_3
- Widaman, K. F. (2012). Exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol 3: Data analysis and research publication*. (pp. 361–389). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13621-018>
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist, 34*(6), 806–838. <https://doi.org/10.1177/0011000006288127>
- Wright, M. N., & Ziegler, A. (2017). ranger : A fast implementation of random forests for high dimensional data in C++ and R. *Journal of Statistical Software, 77*(1), 1–17. <https://doi.org/10.18637/jss.v077.i01>
- Yang, Y., & Xia, Y. (2015). On the number of factors to retain in exploratory factor analysis for ordered categorical data. *Behavior Research Methods, 47*(3), 756–772. <https://doi.org/10.3758/s13428-014-0499-2>
- Zwick, W. R., & Velicer, W. F. (1986). Comparison of five rules for determining the number of components to retain. *Psychological Bulletin, 99*(3), 432–442. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.99.3.432>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Toker, A. (2022). "Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. 0319-0345.

SOSYAL BİLİMLERDE NİTEL VERİ ANALİZİ İÇİN BİR KILAVUZ

Arzu TOKER*

Öz

Sosyal gerçekliğin kalıplaşmış ve tahmin edilebilir olduğu veya insan etkileşimleri ile sürekli olarak yeniden inşa edildiğine yönelik ontolojik varsayımlar, bir araştırmacının araştırma konusunun seçimini, soruları nasıl biçimlendireceğini, araştırmayı nasıl yürüteceğini etkiler. Gerçekliğin doğasına ilişkin bilgilere ulaşmanın yollarını gösteren bu epistemolojik sorular, araştırmacının ontolojik duruşunun yansımasıdır. Bu felsefi anlayışlar, yanıtlanacak araştırma sorularının türüne, verilerin nasıl toplanacağı ve hangi yöntemlerle analiz edileceğine, verilerinin yorumlanmasına kadar araştırma sürecinin nasıl ilerlemesi gerektiğini çerçevelemeye hizmet eden ve sosyal dünyaya bir bakış açısı sağlayan araçlardır. Bu çalışma; sosyal dünyayı doğal ortamında anlamaya ve yorumlamaya çalışan nitel araştırma yöntemleriyle yürütülen araştırmalardaki en zorlu ve araştırmaların başarısında önemli rol oynayan adımlardan biri olan nitel veri analizleri ile ilgilidir. Çalışmanın amacı, nitel veri analizi yapmak isteyen özellikle genç araştırmacılara yol gösterecek bir kılavuz oluşturmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için nitel veri analizinin aşamaları açıklanmış; temel nitel veri analiz yöntemleri olan içerik analizi ve tematik analiz dayandıkları disiplinler çerçevesinde detaylandırılmıştır. Temel kavramların arasındaki farklılıklar vurgulanarak sosyal bilimler alanında en yaygın uygulama alanı bulan nitel veri analiz yaklaşımları özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Nitel Veri Analizi, Nitel İçerik Analizi, Tematik Analiz, Anlatı Analizi, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz, Konuşma Analizi, Söylem Analizi, Göstergibilim Analizi, Temellendirilmiş Kuram.*

A GUIDE FOR QUALITATIVE DATA ANALYSIS IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

Ontological assumptions that social reality is standardized and predictable, or that it is constantly reconstructed through human interactions, affect the research topics choice of the researchers, how they formulate questions, and how they conduct research. The researcher's ontological perspective is reflected in these epistemological inquiries, which indicate how to obtain information about the nature of reality. These philosophical approaches serve as instruments for framing how the research process should progress, from the type of research questions to how data will be acquired and analyzed to data interpretation and provide a viewpoint on the social world. This research focuses on qualitative data analysis, which is one of the most difficult processes in qualitative research methodologies that aim to comprehend and interpret the social world in its natural setting and is critical to the research's success. It aims to develop a guide that will assist novice researchers who desire to conduct qualitative data analysis. To achieve this aim, the steps of qualitative data analysis are explained. Content analysis and thematic analysis which are the basic qualitative data analysis methodologies are described within the context of the disciplines on which they are founded. Qualitative data analysis methodologies, which are most used in the field of social sciences, are clarified by stressing the distinctions between the fundamental ideas.

Keywords: *Qualitative Data Analysis, Qualitative Content Analysis, Thematic Analysis, Narrative Analysis, Interpretative Phenomenological Analysis, Conversation Analysis, Discourse Analysis, Semiotic Analysis, Grounded Theory.*

*Dr., Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü ESKİŞEHİR.
e-posta:arzutoker@anadolu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-0619-9941>)

1. GİRİŞ

Nitel araştırma beceri gerektirir. Nitel araştırmanın kolay olduğu şeklinde hatalı bir düşünceye kapılmayın (Patton, 2013)

Araştırmacının bakış açısı ve araştırdığı konuya ilişkin duruşunu yansıtan felsefi varsayımları araştırma sürecini şekillendirmektedir. Bilgiye nasıl ulaşılabileceğinin ve hakkında bilgi sahibi olmak istenilen şeyin doğasına yönelik felsefi inancın (Arslan, 2021) yorumsamacı bir yönü olan nitel araştırmalar; belirli soru sorma yollarını teşvik eden, öznel ve çoklu anlayışlara ayrıcalık tanıyan bir sosyal konu veya sorun hakkında anlayış elde etmeyi amaçlayan ve sosyal dünyaya bir bakış açısı sağlayan araştırmalar yürütmek için benzersiz olanaklar vermektedir (Hesse-Biber ve Leavy, 2010). Çünkü nitel araştırmalar tipik olarak doğal dünyada gerçekleşir, bağlama odaklanır, katılımcıların insanlığına saygı duyan çoklu yöntemlerden faydalanır, önceden belirlenmiş olandan ziyade yeni ortaya çıkanla ilgilenir ve temelde yorumlayıcıdır. Buna paralel olarak da nitel araştırmacılar, sosyal dünyaları bütünsel ve karmaşık olarak görme eğilimindedir. Araştırmalarını yürütürken kim olduklarını, toplumsal kimliklerini, neye inandıklarını ve bunların yaptıkları çalışmalarını nasıl etkilediği/şekillendirdiğine duyarlıdır. Tümdengelim ve tümevarım arasında diyalektik olarak hareket eden karmaşık akıl yürütme yollarını ararlar ve araştırmalarını sistematik olarak yürütürler (Marshall ve Rossman, 2014). Araştırmacılar sosyal dünyayı sınıflandırmak, karakterize etmek ve anlamlandırmak için bazen önceden formüle edilmiş (tümdengelimsel) kuramsal ve kavramsal şemalar kullanırlarken; bazen de araştırmaları aracılığıyla kuram; veri analizi yoluyla da kavramlar (tümevarımsal) üretirler (Gibson ve Brown, 2009).

Nitel araştırmaların tarihsel evrimindeki gelişmelere bakıldığında ilk izlerin, sosyal antropolojinin ilk sistematik saha araştırmaları olan kültür ve dil çalışmalarında (Malinowski); farklı hermeneutik bakış açılarına yol açan Alman “verstehen” geleneğinde (Weber, Schleiermacher, Dilthey, Gadamer); farklı araştırma yöntemlerine yol açan fenomenolojik gelenekte (Husserl) (Brinkmann vd., 2014) ve Şikago Okulu’nda 20. yüzyılın ilk dönemlerinde yapılan sosyolojik araştırmalarda olduğu görülmektedir. Durum çalışmaları, biyografik araştırmalar, kişisel belgelerin kullanımı, bireysel anlama odaklanma vb. çok sayıdaki çalışmanın sadece birkaçıdır (Jovanović, 2011). Aynı yüzyılın ortalarını takiben Amerika Birleşik Devletleri’nde; 1970’lerde ise Almanca konuşulan ülkelerde nitel araştırma gittikçe daha çok tartışılmaya başlanmıştır (Flick, 2013). Türkiye’de ise lisansüstü öğrenimlerini yurtdışında tamamladıktan sonra ülkeye dönen bilim insanlarının nitel araştırma alanında 1990’lı yıllardaki öncü çalışmalarına rastlanılmaktadır (Uzuner, 2015).

Nitel araştırmalar, ülkemizdeki yaklaşık otuz yıllık geçmişinde farklı disiplinlerdeki çok sayıda çalışmada kendisine taraftar bulmuştur. Genelleme yapmaktan kaçınarak söylemek gerekir ki nitel araştırmalara yeni başlayan genç araştırmacılar, istatistik içermemesi nedeniyle nitel yöntemlerin nicel yöntemlere göre daha kolay olduğunu varsayarak işe koyulmaktadırlar. Ancak bu bakış açısı, önemli sorunlara yol açabilecek büyük bir yanılgıdır. Bireysel davranışlar, karar verme veya düşünce süreçleri, kültürel semboller, kişisel deneyimlerin altında yatan anlamlar, sosyal dünyadaki süreçlerin ayrıntılı anlayışları vb. birçok noktada hayal edilebilecek hemen her şeyi incelemek için kullanılabilecek nitel araştırmalar en az nicel yöntemler kadar titizlik gerektirmektedir (Kalof ve Dan, 2008). Buna rağmen, özellikle nitel araştırmalarda yeterli ölçüde bilgi, beceri ve deneyime sahip olmayan araştırmacıların, bilimsel temeli zayıf, hataların sistematik şekilde tekrarlandığı çalışmalar yapma olasılıkları yüksektir (Uzuner, 2015). Çünkü hatalı/yanlış yürütülmüş nitel bir araştırmanın yayımlanması durumunda, durumun farkında olmayan araştırmacılar da aynı hatayı/yanlışını tekrar etme ve hatanın/yanlışın yaygınlaşmasına kasıtsız olarak da olsa katkıda bulunmaktadır.

Bir araştırmanın başarısının bağlı olduğu unsurlardan biri, verilerin analiz sürecinin nasıl yönetildiğidir. Öneme rağmen, verilerin analizi, sosyal araştırmalarda hâlâ tartışılan unsurlardan biri olmaya devam etmektedir. Nitel veri analiziyle ilgili belirsizliğin en temel nedenlerinden biri; neyin analiz yaklaşımı, neyin analiz stratejisi veya neyin analiz yöntemi olduğunun anlaşılabilmesi ile ilgili gibi görünmektedir. Nitel veri analiziyle ilgili ayrıntılı tanımlamaların yapıldığı ders kitaplarında; nitel veri analizinin temellendirilmiş (gömülü) kuram, anlatı analizi, fenomenolojik açıklama yapmakla eş değer tutulduğu görülmektedir. Ancak yürütülen araştırmaların bağlamına göre farklılaşacak bu analitik açıklamaları, kendi çalışma alanı veya konusuyla bağdaştırmayı karmaşık bulan araştırmacılar için süreç zor ve anlaşılmaz olabilir.

Nitel araştırma yöntemlerine yönelik yoğun akademik ilgiye paralel olarak, özellikle de İngilizce literatürde artış gözlemlenmektedir. Son yıllarda Türkçe literatürde de konuya yoğun ilgi gösterilmektedir. Ancak nitel ve karma yöntemler hakkındaki bu literatürün çoğu, esas olarak veri toplama ve tasarımı ile ilgilenirken, nitel veri analizi sorularına daha az önem verilmektedir (Kuckartz, 2014). Araştırmacılar genellikle nitel veri yığınlarının nasıl analiz edileceğine dair yol gösterici yönergelere gereksinim duyarlar. Bilgiye erişimin kolay, doğru bilgiye erişimin ise görece zor ve karmaşık olması ve kısa zaman içinde yayın yapabilme endişesi gibi sebepler araştırmacıların yollarının yanlı/yanlış bilgilerle kesişmesi riskini yaratmaktadır. Orijinal kaynaklara erişimin zaman alması ise, kimi zaman çeviri veya aktarım hatalarının yaygınlaşmasına hizmet etmektedir. Bu nedenlerle mevcut çalışmada; sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen nitel araştırmalarda en sık yapılan hatalar dikkate alınarak ve bilgilerin sağlandığı orijinal kaynaklara başvurarak nitel veri analizinde özellikle genç araştırmacılara bir yol haritası oluşturmak, nitel analize yönelik titiz bir bakış sağlamak amaçlanmıştır. Bir süreç olarak kabul edilmesi gereken nitel verilerin analizi bölümünden önce nitel verilerin toplanmasına da değinilmiştir.

2. NİTEL VERİ ANALİZİNE DOĞRU

Nitel araştırma; yorumlayıcı, natüralist bir yaklaşım içeren, anlama odaklanılan çok yöntemli bir araştırmadır. Bu, nitel araştırmacıların olayları doğal ortamlarında inceleyerek, fenomenleri insanların onlara yüklediği anlamlar açısından anlamlandırmaya veya yorumlamaya çalıştıkları anlamına gelmektedir. Nitel araştırma, bireylerin hayatlarındaki rutin veya olağandışı anları ve anlamları anlatan vaka çalışması, kişisel deneyim, iç gözlem, yaşam öyküsü, görüşme, gözlem, tarihsel, etkileşimsel ve görsel metinler gibi çeşitli ampirik materyallerin kullanımını ve toplanmasını içerir (Denzin ve Lincoln, 2008). Bu veriler; görüşme kayıtları, katılımcı gözlem notları, günlükler, dokümanlar, açık uçlu anket sorularına verilen cevaplar, çizimler, eşyalar, fotoğraflar, videolar, internet siteleri, e-posta yazışmaları, akademik veya kurgusal literatürü vb. içerebilir. Birinci döngü kodlama süreçlerinde kodlanan veri tek bir kelimedenden, bir paragraftan veya bir sayfa dolusu metinden de oluşabilir; video görüntülerinden de oluşabilir (Saldana, 2019). Yin (2015), bu çeşitliliği özetlediği tablosunda (Tablo 1.) veri toplama yöntemi olarak *duygu* kategorisini de eklemiştir.

Tablo 1: Veri çeşitlerine genel bir bakış

Veri toplama yöntemi	Açıklayıcı veri türleri	Bazı veri örnekleri
Derinlemesine görüşme	Dil (sözlü ve beden)	Başka bir kişinin bazı davranış veya eylemlerinin açıklaması; bir hatıra
Gözlem	İnsanların jestleri; sosyal etkileşimler, hareketler; sahneler ve fiziksel çevre	İki kişi arasındaki koordinasyonun miktarı ve niteliği; mekânsal düzenlemeler
Doküman	Kişisel belgeler, diğer basılı materyaller, grafikler, arşiv kayıtları ve fiziksel eserler	Başlıklar, metinler, tarihler ve kronolojiler; yazılmış kelimeler; bir arşiv kaydındaki girişler
Duygu	Duyumlar	Bir yerin soğukluğu veya sıcaklığı; algılanan zaman, diğer insanların rahatlığının veya rahatsızlığının yorumlanması

Kaynak: Yin, 2015

Veri kaynağı olarak çok seçenek olsa da geleneksel olarak nitel veri toplama yöntemleri; gözlem, derinlemesine görüşmeler, odak gruplar (Liamputtong, 2019) ve dokümanlardır. Görüşmeler, sosyal araştırmalarda en yaygın veri toplama yöntemlerinden biridir (Denzin, 2001). Çeşitli şekillerde -özellikle görüşmelerden- elde edilen nitel veriler, genellikle deşifre edilerek bir metin bir formuna dönüştürülür. Nasıl yazıya aktarıldığı, yazıya aktarmanın nasıl yapıldığı ve neyin dahil edilip edilmediği araştırmacının amaçlarına, kaynaklarına ve varsayımlarına bağlıdır (Kvale, 1996). Bazı sosyal araştırma türlerinde, herhangi bir analize başlamadan önce tüm verilerin toplanması teşvik edilir. Nitel araştırmalar bundan farklıdır çünkü veri toplama ve veri analizi ayrımı yoktur. Analiz sahada başlayabilir ve hatta başlamalıdır (Gibbs, 2018). Çünkü nitel araştırmalar veri toplama ve veri analizi arasında akıcı, etkileşimli bir ilişki ile karakterize edilmektedir (Denzin, 2017).

Nitel verilerin analizinin birkaç amacı olabilir. İlk amaç, belirli bir bireyin veya grubun öznel deneyimleri olabilecek bir fenomeni kısmen veya ayrıntılı olarak tanımlamak olabilir. Bu tanımlama, vakaya (bireysel veya

grup) ve onun özel özelliklerine ve aralarındaki bağlantılara odaklanabilir. Analiz ayrıca birkaç vakayı (bireyler veya gruplar) karşılaştırmaya ve bunların ortak yönlerine veya aralarındaki farklılıklara odaklanabilir. İkinci amaç, bu tür farklılıkların dayandığı koşulları belirlemek, yani bu farklılıklar için açıklamalar aramak olabilir. Üçüncü amaç ise, incelenen fenomenin bir teorisini geliştirmek olabilir (Flick, 2013).

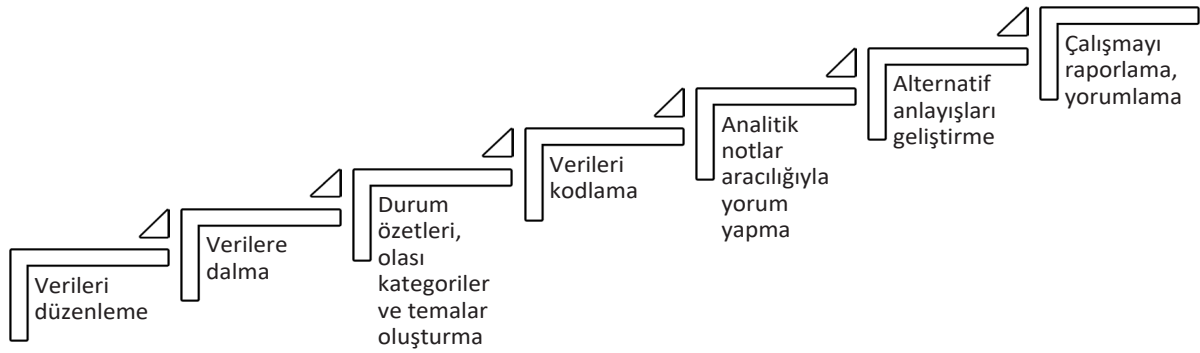
3. NİTEL VERİ ANALİZ SÜRECİNİN AŞAMALARI

Verilerle ne kadar çok ilgilenirseniz, size o kadar "açılırlar", bu yüzden ilk başta verilerinizde bariz olanın ötesinde bir şey "görmediğinizi" hissederseniz endişelenmeyin (Braun ve Clarke, 2013).

Nitel veri analizinde doğrusal bir süreçten söz edilemeyecek (Marshall ve Rossman, 2014) olsa da analize doğru giden yolda takip edilmesi gereken bazı adımlar vardır. Nitel verilerin analizine başlamadan önce genellikle üç aşamanın yerine getirilmesi gerekmektedir. Verilerin bir veri tabanında derlendiği *ilk analitik aşamada*, orijinal verilerin dikkatli ve metodik bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Yin, 2015). Braun ve Clarke'ın (2013) "analizin kenarında oturmaktan içine atlamayı" içeren bir süreci ifade ettiği bu aşama, toplanan verilerin metin formatına getirilmesini ifade etmektedir. *İkinci aşama*, veri tabanındaki verilerin ayrıştırılması ve gerekirse kodlama prosedürünün başlatılmasıdır. Yeniden birleştirme olarak ifade edilebilecek *üçüncü aşama* ise, daha az mekaniktir ve bir araştırmacının ortaya çıkan kalıpları görme konusundaki becerisini ön plana çıkarır. Veri dizileri oluşturmanın çeşitli yolları, üçüncü aşamada bu tür kalıpları ortaya çıkarmaya yardımcı olabilir. Veri analizinde hangi yol izlenirse izlensin tüm süreç için en önemlisi titizlik kısmıdır. Titizlik (rigorous); verilerin doğruluğunu yeniden ve yeniden kontrol etmek, uç noktaları koparmak yerine analizi mümkün olduğunca eksiksiz hâle getirmek ve verileri analiz ederken kişisel değerlere dayalı önyargıların farkında olarak onları kabullenmek olarak sıralanabilecek üç önlemin alınmasıyla elde edilir (Yin, 2015).

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere, nitel verilerin analizi, esas olarak, verilere "dalma" süreciyle başlar. Bu aşamanın amacı, verilerin içeriğine yakından "aşına olmak" ve araştırma sorusuyla ilgili olabilecek şeyleri fark etmeye başlamaktır. Metinsel veriler için bu süreç, her bir veri ögesinin okunmasını ve yeniden okunmasını içerir. İşitsel veya görsel veriler için de süreç benzer şekilde işlemektedir. Verileri tanımak için materyali tekrar tekrar dinlemek, görüntülemek veya izlemek gerekmektedir. Sistematik ve kesin olmaktan ziyade gözlemsel ve rastgele olan bu süreç, verilerle ilgili analitik notlar tutmak açısından da çok önemlidir (Braun ve Clarke, 2013). Bu notlar, analiz sürecinde araştırmacıya düşünce akışını yönlendirmesi için yardımcı olan tetikleyicilerdir. Veriler aktif, analitik ve eleştirel bir şekilde okunarak, verilerin ne anlama geldiği düşünülmelidir. Bunu yapabilmeyen yolu verilere bazı sorular sormaktan geçer. Katılımcıların deneyimlerini nasıl anlamlandırdığı, neden başka şekilde değil de bu şekilde anlamlandırdığı, sözü geçen konuları hangi farklı şekillerde anlamlandırdığı, empatik soruların neler olabileceği verilere sorulmalıdır. Braun ve Clarke'ın ifadesiyle verilerle ne kadar ilgilenilirse veri kendisini o kadar açacaktır. Bu nedenle analizin başlangıç süreçlerinde, verilerde bariz olanın ötesinde bir şey "görülmediği" düşünülürse endişeye kapılmamak gerekir. Bir yüzeyin ötesine geçmek ve verilerin özetleyici bir şekilde okunması için analitik bir duyarlılık esastır ve yukarıdaki gibi sorular bir analitik duyarlılığın geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Nitel veri analizinde verileri araştırmak, veritabanı hakkında genel bir anlayış geliştirmek için tüm verilerin okunması gerekmektedir. Verilerin bu genel incelemesinde, gözlemsel alan notları, günlükler, toplantı tutanakları, resimler ve görüşme dökümleri gibi tüm veri biçimleri gözden geçirilir. Deşifrelerin veya alanda tutulan notların kenarlarına kısa notlar yazarak ilk düşünceleri kaydetmeyi içerir. Bu şekilde notlar almak, kodlar veya temalar gibi daha geniş bilgi kategorileri oluşturmanın önemli bir ilk adımıdır. Bir veritabanı için kodların bir ifadesi olarak tanımlanabilecek *kod kitapları* da bu aşamada geliştirilmeye başlanabilir. Kod kitabı, süreç içerisinde üretilebileceği gibi literatürden veya kuramdan faydalanarak da üretilebilir. Kod kitabı; verilerin düzenlenmesi, yeni kodlar ortaya çıktığında kodlayıcılar arasında uzlaşma noktasında anlaşmayı kolaylaştırır. Her nitel araştırmacı böyle bir prosedür yürütmez, ancak büyük veri tabanlarının düzenlenmesine yardımcı olur (Creswell ve Clark, 2017). Marshall ve Rossman (2014, s. 403-421), nitel veri analiz prosedürleri ile ilgili aşağıdaki süreci önermiştir:

Şekil 1. Nitel veri analiz prosedürleri

Bu aşamalardan her biri toplanan veri parçaları yönetilebilir parçalara ayrıldığından *veri azaltma*; araştırmacı, araştırmaya katılanların sözlerine ve eylemlerine anlam ve içgörü getirdiğinden *yorumlama* içerir. Türlerine, tarih ve saatlere, nerede ve kimlerden toplandığına göre kayıt altına alınan verilerin *düzenlenme* aşamasında; elle veya bir yazılımdan yardım alarak veriler listelenir. Böylece bunalıcı ve yönetilemez gibi görünen şeyler temizlenebilir. Bu işlem adımı, “devasa veri yığınlarını” periyodik olarak tekrar gözden geçirerek baştan sona yapılmalıdır. *Verilere dalma* aşamasında araştırmacılar, verilerini daha iyi tanıması gereken bir şey olarak düşünmelidir. Verileri okumak, yeniden okumak ve yeniden okumak, araştırmacıyı veriyle yakınlaşmaya bir kez daha zorlar. İnsanlar, olaylar ve alıntılar sürekli zihninden geçer. Analizin zorlu entelektüel işi, *kategoriler ve temalar oluşturmaktır*. Araştırmacı daha sonra bu kategorilere ve temalara bazı *kodlama* şemaları uygular ve kodları kullanarak verilerdeki pasajları özenle ve kapsamlı bir şekilde işaretler. Kodlar, anahtar kelimelerin, renkli noktaların, sayıların kısaltmaları gibi çeşitli biçimler alabilir. Kodlar; literatür taraması, verilerdeki gerçek kelimeler, davranışlar ve araştırmacının kendi yaratıcı anlayışı dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan gelir (Marshall ve Rossman, 2014).

Veriler gerektiği kadar (gerekirse tekrar ve tekrar) okunduktan sonra araştırmacı kodlamaya hazır duruma gelmiştir. Kodlama, basitçe ifade etmek gerekirse belirli bir veri kümesinin parçalara ayrılmasıdır. Daha sonra her parçaya, ne hakkında olduğunu açıklamak için bir etiket veya ‘kod’ verilir. Kodlama, esasen “soyut düşünmek” anlamına gelmektedir. Burada araştırmacı, ham verilerden bir cümle alıp etiketleme yapmaz. Bunun yerine, kodlama, araştırmacının bu verilerin anlamı olduğunu düşündüğü şeyi kavramsal olarak en iyi tanımlayan doğru kelimeyi veya kelime gruplarını zihninde arar. Bu süreçte, katılımcı ifadeleri de faydalı etiketler sağlar. Katılımcı ifadelerinin aynen kullanılması anlamına gelen ve katılımcı tarafından sağlanan bu kavramlara “in vivo kodlar” denir (Strauss ve Corbin, 1990). Kodlama ilerledikçe, verilerin/kodların nasıl bir arada gruplandığını davranışların ve duyguların nasıl aynı anda veya belirli bir düzende ortaya çıktığını görülür. *Tematik ve teorik notlarda*, araştırmacı, veriler biriktiğinde gördüğü örüntüler veya temalar halinde verilerin nasıl bir araya geldiğine dair düşüncelerini yazar. Orijinal literatür taraması, araştırmaya yön veren uyarıcılar sağlar. Notlar, yansıtıcı notlar ve düşünceleri yazmak, analizi sıradan ve aşikâr olandan yaratıcı olana taşıyan olağandışı iç görüşleri oluşturmak için paha biçilmezdir. İnsanları ve ortamları birbirine bağlayan temaları, yinelenen fikirleri veya dili ve inanç kalıplarını belirlemek, tüm çabayı bütünleştiren veri analizinin entelektüel açıdan en zorlayıcı aşamasıdır. Verileri sorgulama ve kavramsal çerçeve üzerinde düşünme süreci boyunca, araştırmacı yeni fikirleri ve verileri çalışmasına dahil eder. Kategoriler ve temalar geliştirilirken ve kodlama iyi bir şekilde devam ederken, araştırmacı öğrendiklerinin bütünleştirici yorumlarını sunduğu bir sürece başlar. Genellikle “hikâye anlatmak” olarak anılan yorumlama, temalara, kalıplara ve kategorilere anlam ve tutarlılık getirir, anlamlı ve okumaya ilgi uyandıran bir hikâye dizisi oluşturur (Marshall ve Rossman, 2014).

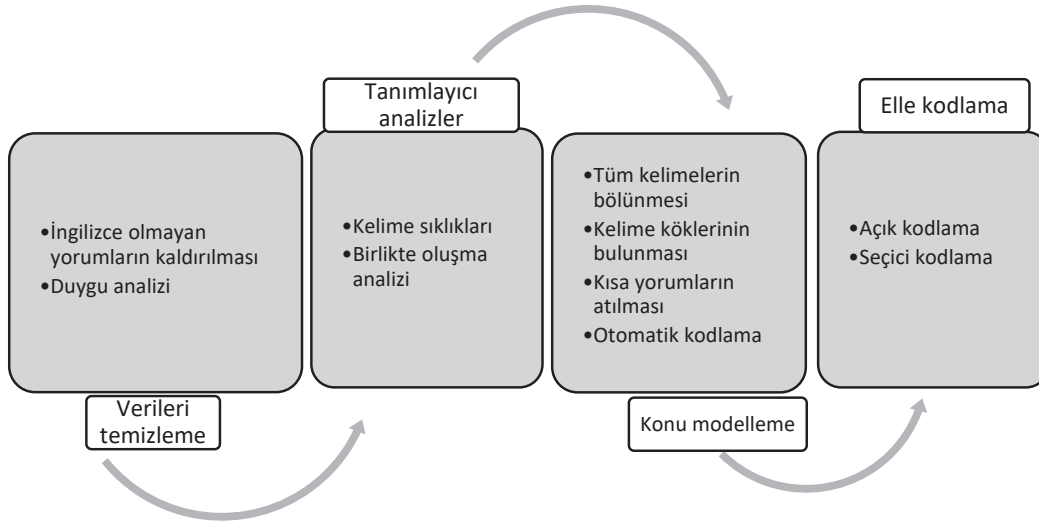
Kodlama, analiz edilen verilerin, ne hakkında olduğunu tanımlanmasıdır. Araştırma tasarımına bağlı olarak genellikle, birkaç pasaj tanımlanır ve daha sonra oluşan fikirler için bir adla, kavramla, ifadeyle veya kodla ilişkilendirilir. Böylece aynı şey hakkında olan veya aynı şeyi örnekleyen tüm metnin aynı adla kodlanması sağlanır. Kodlama, metinle ilgili tematik fikirlerin bir çerçevesini oluşturmak için metni kategorilere ayırmanın bir yoludur. Bu şekilde kodlama, iki tür analiz sağlar. İlki; aynı fenomen, fikir, açıklama veya aktivitenin tüm örneklerinin bulunduğu pasajları birleştirmek için aynı etiketle kodlanmış tüm metin alınabilir. Bu yöntem, verileri yönetmenin veya düzenlemenin çok yararlı bir yoludur ve araştırmacının verileri yapılandırılmış bir şekilde incelemesini

sağlar. İkincisi ise; kodlar arasındaki ilişkiler ve duruma göre karşılaştırmalar gibi daha ileri analitik soru türlerinin incelenmesi için kod listesi kullanılabilir. Burada karar verilmesi gereken, kodlamanın kavram odaklı mı yoksa veri odaklı mı yapılacağıdır. Kavram odaklı kodlama, araştırma literatüründen, önceki çalışmalardan, görüşme programında yer alan konulardan, neler olup bittiğine ilişkin önsezilerden vb. gelebilir (Gibbs, 2018).

Glaser ve Strauss (1965) veri temelli bir kodlamayı benimsemiştir. İlgili kategorileri belirlemek için metnin yansıtıcı bir şekilde okunduğu ve açık kodlama denilen bu kodlama yaklaşımı, herhangi bir kod listesini temel almaksızın, sosyal dünyanın hem bir parçası hem de bir gözlemcisi olan araştırmacının yeni fikirlere açık bir zihinle yaptığı kodlamaları işaret etmektedir. "Açık kodlamayı", kategorilerin rafine edildiği, geliştirildiği ve ilişkili veya birbirine bağlı olduğu "eksen kodlama" ve kuramdaki diğer tüm kategorileri bir hikâyede birbirine bağlayan temel/çekirdek kategorinin belirlendiği ve diğer kategorilerle ilişkilendirildiği "seçici kodlama" takip eder. Charmaz (2006) ise kodlama sürecinin "başlangıç kodlaması ve odaklı kodlama" olmak üzere en az iki aşamadan oluştuğunu ifade etmiştir. Başlangıç kodlamasında satırların, ifadelerin, kelimelerin ayrı ayrı kodlanması; odaklı kodlamada ise başlangıç kodlamasında belirgin olarak öne çıkan ya da sık tekrar edilen kodların sıralanmasını, sentezlenmesini, birleştirilmesini ve organize edilmesi ifade etmektedir. Kodlama süreci, aslında başlangıç yapmaktan daha fazlasıdır. Bu sürece dikkat etmek, katılımcıların görüş ve davranışlarını, yaşanan sahneleri ve duyguları, hikâyeleri ve hatta sessizlik anlarını anlama girişimleridir. Charmaz aynı çalışmasında, nitel veri analizinde kodlamanın önemine vurgu yapmak için veri temelli araştırmada kodlamanın analizin kemiği olduğunu belirtmiştir (Charmaz, 2014). Bu açıklamalar, araştırmacının veri analizi için hangi analitik yaklaşımı seçtiğinin cevabını vermektedir.

Nitel bir araştırmada kod; sıklıkla, metinsel ya da görsel bir veriyi betimlemek amacıyla sembolik olarak kullanılan özetleyici, çarpıcı, özü yansıtan ve/veya çağrışımsal nitelikteki bir sözcük ya da kısa bir ifade olarak tanımlanabilir. İkinci döngü kodlama süreçlerinde kodlanan veriler ilk döngüdeki veri birimlerinin aynısı olabileceği gibi, daha uzunca metinler, verilerle ilgili analitik notlar ve hatta o ana kadar üretilen kodların yeniden düzenlenmiş hali olabilir. Nitel veri analizi bağlamında kod, eldeki veriyi temsil etmek suretiyle ileriki aşamalarda örüntüler saptamak, veriyi kategorize etmek, bir önerme geliştirmek, temellendirilmiş kuram gibi analitik süreçlerde kullanılmak üzere her bir veriye yorumlanmış anlamlar yüklemek amacıyla araştırmacı tarafından üretilmiş yapılardır. Nasıl ki bir kitap, film ya da şiirin başlığı o eserin ana konusu ve özünü temsil edip açıklıyorsa, bir kod da bir verinin ana konusu ve özünü temsil ederek açıklar (Saldana, 2019). Araştırmacı bu süreci elle veya tercih ettiği bir nitel veri analiz yazılım programı aracılığıyla yürütür. Analiz sürecinde yazılım kullanmak bir zorunluluk olmasa da özellikle büyük verilerin organizasyonunda araştırmacıya kolaylıklar sağlar ve kodlamanın uygulanmasına yardımcı olur.

Literatürde veri analizi prosedürlerine ilişkin farklı analiz adımları da önerilmektedir (Braun vd., 2019; de Casterlé vd., 2012; Xue vd., 2022). Nitel araştırmaların biricikliği ve analiz aşamalarının doğrusal olmayacağı düşünüldüğünde izlenecek adımların çeşitlenmesi olağandır. Ancak son yıllarda büyük verilerin nitel araştırma yaklaşımlarında da araştırma nesnesi hâline gelmesi nitel veri analiz aşamalarında farklı araçların kullanımını gerektirmektedir. Olağan bir derinlemesine görüşmede elde edilen "devasa veri yığınları" ile baş etmek için nitel analistler bilgisayar yazılımlarının kullanımını, 1980'lerin sonlarından beri ancak kademeli olarak kabul etmeye başlamıştır (Wiedemann & Wiedemann, 2016). Daha önce kullanmayı düşünmemiş olan nitel araştırmacılar, bugün artık büyük metin koleksiyonlarıyla çalışabilir ve dijitalleştirilmiş sanat eserleri, resimler, gazeteler, dijital kitaplar, makaleler veya müzik veri tabanlarında arama yapabilir. Milyonlarca durum güncellemesinden, cep telefonu kaydından, sensor veya gösterge tablosu verisinden potansiyel olarak kültürel ve sosyal kalıplar bulabilirler (Mills, 2019). Örneğin, Xue vd. (2022), güncel araştırmalarında ev sahibi toplumun sorumlu turist davranışlarının temel özelliklerine ilişkin bakış açılarını anlamak üzere 1354 ev sahibinin yaptığı 10,068 yorumu analiz etmişlerdir. Veri analiz süreçlerini ise dört aşamada açıklamışlardır:

Şekil 2. Örnek nitel veri analiz prosedürleri II

Örnekte görüldüğü üzere büyük nitel verideki anlam kalıplarını çıkarmak üzere bir dizi “araştırmanın kendisine özgü” aşama yürütülmüştür. Bu süreçle ise çeşitli bilgisayar yazılımlarının yardımıyla baş edilmiştir. Burada atlanmaması gereken hususlar, her bir aşamada araştırmacının etkin bir rolü olduğu ve nitel veri analizini, makinenin değil araştırmacı yaptığıdır.

4. NİTEL VERİ ANALİZ YÖNTEMLERİ

Corbin ve Straus (1990), nitel veri analizini, bir heykeltıraşın eserini yaratmasına benzetmiştir. Bu analogi hem nitel analiz süreçlerinin biricikliğini hem de aynı malzeme ile farklı eserler üretilebileceğini vurgulaması açısından dikkate değerdir. Bu yönüyle nitel analiz bir yemek kitabı gibi, reçetesi olan bir uygulama değildir ve bu süreçte gidilecek tek bir doğru yol yoktur (Hesse-Biber ve Leavy, 2010). C. Wright Mills (1959), nitel analizin her şeyden önce “entelektüel ustalık” olduğunu belirtmiştir (Tesch, 1990). Denzin (2000) nitel analizin bir “yorumlama sanatı”; Strauss ve Corbin (1990) yorumlamayı içeren bir sanat ve bilim, kavramlardan temellenen bir süreç olduğunu öne sürmüştür.

Belirli analiz yaklaşımlarına geçmeden önce nitel veri analizleri ile ilgili kapsayıcı bilgilerin verilmesi uygun görülmektedir. Nitel veri analizi ile ilgili -bazen kafa karışıklığına yol açabilecek- çok fazla ve birbirinin içine geçmiş gibi görünen yöntemle karşılaşılabilir. Kavramsal karmaşanın da hâlâ giderilememiş olması, bu karışıklığın düzeyini artırmaktadır. Nitel veri analiz yöntemleri başlığı altında yapılan sınıflandırmalar çeşitli kaynaklarda, çeşitli şekillerde yapılmakta; hatta çeşitli kaynaklardaki sınıflandırmalar diğer çeşitli kaynaklarda birbirinin içine geçmiş süreçler olarak aktarılmaktadır. Bu durum, nitel araştırma yöntemleri ile -özellikle yeni tanışmış- çalışan araştırmacılara güçlük çıkarmakta ve eksik -bazen yanlış- bilginin yayılmasına neden olmaktadır.

Toplanan bir veri yığınının düzen, yapı ve yorum getirme süreci karmaşık, belirsiz, zaman alıcıdır; ancak yaratıcı ve büyüleyicidir (Marshall ve Rossman, 2014). Nitel veri analizi ile ilgili yapılan bu yorum, yöntemin doğasına ilişkin çok önemli ipuçları sağlamaktadır. Bazen binlerce sayfayı bulan metinsel verinin içinde yatan örtük anlamları bulmaya çalışmak çok acılı ve eziyet verici olabilir. Bitmek bilmeyen kodlama süreçleri, asla bir anlam kazanmayacak gibi görünen kategoriler temalara ulaşmaya başlayınca, verilerin üzerindeki örtü kalkacak ve anlamlı yorumlar yapılmaya başlanacaktır. Kısacası süreç içinde yaşanan sıkıntı dolu her deneyim normaldir.

Kafa karışıklığına neden olan durumlardan biri nitel veri analiz türlerinin sınıflandırılması ile ilgilidir. Wolcott (1994) betimleme, analiz ve yorumlama olarak belirttiği yöntemleri açıklarken yol gösterici önemli açıklamalar yapmış ve araştırmacıları uyarmıştır. Özellikle ulusal ölçekli yapılan çalışmalarda karşılaşılan bu sınıflandırmada; betimleme olarak ifade edilen analizde; nitel araştırmalarda verilerle bir şeyler yapmanın yolunun, orijinal olarak kaydedilen verilere yakın kalmak olduğunu belirtilmiştir. Bu durumda, araştırmacı alan notlarından veya bilgi verenlerin hikâyelerinden uzun alıntılar yapabilir. Bu yaklaşımın stratejisi, tanımlayıcı verileri gerçek olarak ele

almaktır. Temel varsayım, verilerin kendileri adına konuşmasıdır. Verileri organize etmenin ve raporlamanın, betimlemenin üzerine inşa edilen ikinci yolu, anahtar faktörleri ve aralarındaki ilişkileri belirlemek için dikkatli, sistematik bir şekilde ilerleyen bir analizle tamamen tanımlayıcı bir açıklamanın ötesine geçmek ve genişletmektir. Yorumlama gerektiren üçüncü yol ise, ikinciden veya doğrudan birinciden kaynaklanabilir. Amaç, olup bitenleri anlamlandırmak, genellikle analizle ilişkilendirilen kesinlik derecesi ile açıklanabilecek sınırların ötesinde bir anlayış veya açıklamaya ulaşmaktır. Yorumlamanın nitel araştırma için hem başlangıç hem de doruk noktası olduğu bilinmelidir. Bu açıklamaların ardından, Wolcott hiçbir şekilde bu üç kategorinin -tanımlama, analiz ve yorumlama- birbirini dışladığını öne sürmediğini; betimlemenin bitip analizin başladığı veya analizin yoruma dönüştüğü yerde net çizgiler çizmediğini ve çizilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Burada özellikle altının çizilmesi gereken nokta; nitel veri analizinde “betimsel analiz” diye bir ayrıma gitmemek gerektiğidir. Çünkü betimlemek, anlamamanın başlangıcıdır.

Nitel analiz; tanımlayıcı analizden (betimsel analiz) daha sorgulayıcı ve kuramsallaştırılmış olan yorumlayıcı analize kadar uzanan bir yelpazeyi kapsasa da tanımlayıcı nitel analiz (betimsel), bir konuya veya bir grup insana, özellikle hakkında çok az şey bildiğimiz kişilere yalnızca “ses vermeyi” amaçlar. Yorumlayıcı olan nitel analiz ise, betimsel analizden daha ileri gitmeyi ve burada neler oluyor veya bu açıklamaları nasıl anlamlandırabiliriz gibi sorular sormayı amaçlar. Toplanan veriler hakkında daha derin bir anlayış kazanmaya çalışır ve belirli açıklamaların nasıl ve neden yapıldığını anlamaya çalışmak, verilerin kavramsal bir açıklamasını sağlamak ve/veya bir kuram oluşturmak için genellikle verilerin yüzeyinin altına bakar (Braun ve Clarke, 2013). Görüldüğü gibi tanımlayıcı (betimsel) veya yorumlayıcı nitel araştırmalarda verilere farklı şekilde yaklaşılır.

Analiz sürecinde araştırmacının merkezi rolü, nitel veri analizinin derinliği ve önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Analizler ister elle ister herhangi bir yazılımın yardımıyla yapılsın, “analizleri yapan” araştırmacının kendisidir. Araştırmacı, nitel veri analizinin uzun ve zorlu bir süreç olduğunun bilincinde olarak verileri kişisel fikirlerle manipüle etmeden, katılımcıların araştırılan konuyu nasıl gördüğünü, anladığını ve yorumladığını sistematik bir şekilde aktarmalıdır (Toker, 2019). Uygun analiz yöntemini tespit etmek için en başta araştırmacının dayandığı kuramsal varsayımların ve analitik olasılıkların neler olduğunu kendisine sorması gerekmektedir. Çünkü nitel araştırmacıların veri analizinde kullandıkları stratejiler, bu soruların cevaplarına bağlı olarak değişecektir (Flick, 2013). Araştırmacının veri toplama öncesi analizi kurgulaması, analize veri toplama sırasında başlaması veya önce verileri toplayıp daha sonra analiz etmesi, çalışmanın niteliksel türüne ve varsayımlarına bağlıdır (Marshall ve Rossman, 2014). Neredeyse nitel araştırmacılar kadar çok sayıda analiz stratejisinin olduğu (Crabtree ve Miller, 1992) göz önüne alındığında söz konusu çeşitliliğin doğal yapısı daha net anlaşılacaktır. Ancak her araştırmaya özgü bir analiz stratejisi belirlemek gerekmektedir. Bu çeşitliliğin bir keyfilikten değil, nitel araştırma yöntemlerinin zengin doğasından kaynaklandığını unutmamak gerekir.

Temel olarak nitel araştırma yöntemlerinde nitel içerik analizi ve tematik analizin farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitelik araştırma yöntemlerinin uygulandığı çalışmalar değerlendirildiğinde birbirine çok benzer yönleri olan iki temel analiz çeşidinin farklılıklarına ilişkin bir boşluk dikkat çekmektedir. Araştırmacının takip eden kısımlarında da görülebileceği gibi iki analiz yöntemindeki süreç yaklaşımları birbirine benzemektedir. Nitel içerik analizi ve tematik analizin felsefi arka planı, analiz prosedürleri veya veri analizinde bağlamın önemi açısından da benzerlikler vardır. Bu yaklaşımların her ikisinde de bir tema geliştirmek için, yinelemeli veya ileri-geri hareketler ve kod kümelerinin tüm verilerle ilgili olarak karşılaştırılması gerekir. Genel olarak, veri analizi sırasında araştırmacının rolü, gerçeklerin öznel olarak gözlemlenmesi ve veri analizi için bir araç haline gelmesi, verilerin arkasındaki çoklu gerçeklerin aranması, verilerin kategorilere ayrılması, kategorilerden temalara ulaşılması ve analitik iç görü yoluyla veriye dair bir hikâye anlatılması yönüyle ilgili de benzerlikler vardır.

Yukarıda sıralanan benzerliklerin yanı sıra Vaismoradi ve Snelgrove (2019), nitel içerik analizi ve tematik analiz arasında bazı farklılıklara dikkat çekmektedir. Nitel içerik analizinde verilerde yakalanan ortak eğilimlerin basitçe rapor edilme riski, bağlamı kaçırma ve yüzeysel anlam tehlikesi, gizli gündemi kaçırma riski gibi olumsuzluklara karşın hem niteliksel hem de niceliksel verinin kullanımı, anlama ulaşmak için kod frekanslarının kullanımı ve farklı yorumlama düzeylerinin kullanımı gibi avantajlara sahip olduğunu da belirtir. Nitel verinin analizinde tematik analiz yönteminin farklarını açıklarken örtük bir şekilde bu yöntemin üstün yönlerini de vurgulamaktadır. Tematik analizde zengin ve karmaşık bir veri açıklamasının sağlanması, saf nitel analiz süreci, açıklamadan daha

yüksek düzeyde yorumlama, gizli ve açık içeriklerin dikkate alınması, soyut temalar ve olgunun özünü yakalama gibi özelliklerden söz etmektedir.

Nitel içerik analizi yapmak tanımlayıcı olmayı mümkün kılar, ancak aynı zamanda çeşitli seviyelerde yorumlama yapma seçeneği de yaratır. Buna karşılık, tematik analiz hem açıklayıcı hem de yorumlayıcıdır. Nitel içerik analizinde, kolay elde edilen sınıflandırmalar ve kategoriler geliştirerek açık içerikler elde etmek için büyük miktarda yazılı materyalle değil, basit ve açık verilerle çalışmayı tercih edebilir. Öte yandan, tematik analiz kullananlar, temalara ulaşmak için baştan sona kapsamlı ve kesintisiz bir soyutlama ve derinlemesine analiz süreci yürütür. Yüksek kaliteli nitel araştırmalar, tümdengelimsel yaklaşımların kesinliğinden ziyade soyut bir tanımlama ve bulguların zengin karmaşıklığı ile ilişkilendirilmektedir (Tracy, 2010). Nitel içerik analizi kullanan araştırmacılar, verilerdeki ortak noktalar ve farklılıklar hakkında basit ama derinlemesine rapor sunmaya odaklanırlar. Ancak, tematik analizde araştırmacının, tema olarak verilerin zengin ve karmaşık bir yorumunu sağlaması beklenmektedir (Sandelowski, 2010). Nitel içerik analizinde verileri nitel olarak analiz etmek ve verileri nicelleştirmek mümkündür, ancak tematik analizde tamamen nitel bir veri açıklaması kullanılır (Sandelowski, 2000). Nitel veri analizi ile ilgili literatür incelendiğinde bu konuda farklı açıklamaların olduğu da görülmektedir. Örneğin Boyatzis (1998), tematik analizin ne olduğunu açıklarken nitel bilginin nicel verilere dönüştürmenin bir yolu olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamalar, nitel verilerin analizine yönelik bir formül sunuluyormuş gibi görünmemelidir. Literatür incelendiğinde, birbiriyle örtüşmeyen çok sayıda bilgiye ulaşılabilir. Nitel içerik analizinin daha basit düzeyde, tematik analizin ise daha derinlikli bir soyutlama düzeyinde yorumlama yapma olanağı verdiği çıkarımı yapılabilir. Ancak her iki yöntem de zahmetli ve zaman alıcıdır.

Nitel içerik analizinde, dayandığı pozitivist gelenekten de beslenerek verileri nicelleştirmeye izin veren; tematik analizin ise sayılarla bağdaşmayan ve saf bir şekilde anlamaya dayalı yorumlamaya yönlendiren bir yaklaşım sunduğu sonucuna varılabilir. Bunlara karşın araştırmalarda nicel bulgulara da dayanan tematik analizle karşılaşılabilir. Burada göz önüne alınması gereken en temel noktalardan biri iki analiz geleneğinin köklerinin bulunduğu farklı disiplinlerin, analiz yaklaşımlarını da farklılaştırdığıdır. Kökleri iletişim bilimlerinde olan içerik analizinin, yıllar içinde nitel araştırmanın doğasına uyum sağlayacak şekilde 1950’li yıllardan itibaren nitel içerik analizi-nicel içerik analizi ayrımına tutulması, farklılıkların içindeki aynılıkların da temelini atmaktadır. Nicel içerik analizi kavram sıklıklarında bir anlam ararken; nitel içerik analizi kavramın altında yatan anlama odaklanmıştır. Analiz prosedürleri değerlendirildiğinde, kökleri psikoloji disiplininde olan tematik analizin de kavramların altında yatan anlama odaklandığı görülür. Karmaşık gibi görünen bu manzaranın ortasında kalan araştırmacılara düşen görev ise nitel araştırmalarda bir reçete olmadığını kabul etmek ve izlediği prosedürleri sistematik ve şeffaf bir şekilde okuyucuya aktarmaktır. Bu noktalara değindikten sonra her iki nitel veri analiz yöntemine ilişkin ayrıntılı açıklamalar takip eden kısımlarda verilmiştir.

4.1. Nitel içerik analizi (Qualitative content analysis)

İçerik analizinin entelektüel temeli, sembollerin ve dilin bilinçli kullanımının başlangıcına kadar izlenebilir (Downe-Wamboldt, 1992). Max Weber’in 1910’daki ilk Alman Sosyoloji Derneği Konferansı’ndaki gazetelerin içeriğinin araştırılması önerisi, bir sosyal bilim araştırması yöntemi olarak içerik analizinin doğuşuna işaret eder. Ancak Deutscher Soziologentag (1911) başlıklı bildiri kitabında yer alan Max Weber’in şu sözleri nitel içerik analizinin de habercisi olmuştur. *“Açıkça söylemek gerekirse, son birkaç yıl boyunca; reklam bölümünde, gazete yazısında, yazıyla başyazı arasında, başyazıyla haber arasında, haberlerde gerçekten yayınlananlarla bugün artık yayınlanmayanlar arasında gazetelerin içeriğinin nicel olarak nasıl değiştiğini anlamak için makas ve pergelle oldukça kaba bir şekilde ölçüm yaparak başlamak zorundayız. Çünkü o zamandan beri işler çok değişti. Bunu saptamaya çalışan bu tür araştırmaların ilk başlangıçları vardır. Ve bu nicel belirlemelerden sonra nitel olanlara geçeceğiz. Gazetenin stilize edilmiş biçimine, aynı konuların gazete içinde ve dışında nasıl tartışıldığına, gazetede her zaman kendi varoluşunun temeli olan duygusallığın görünürdeki bastırılmasına ve bunun gibi şeylerin peşinden gidilmesi gerektiğine bakacağız.”* Nicel (klasik) içerik analizi ile nitel içerik analizinin farkını açıklamak için değerli görülen bu alıntıda nitel içerik analizinin “Nasıl?” sorusunu yanıtlama uğraşısı olduğunu görmek de mümkündür. ‘İçerik analizi’ terimi ilk olarak 1940’ta kullanılmıştır ve ‘örnekleme birimi’, ‘kategori’ ve ‘kodlayıcılar arası güvenilirlik’ gibi içerik analizinin merkezinde yer alan ve nicel geleneğe yaslanan diğer birçok terim o zamana tarihlenmektedir. İçerik analizi, 1940’ların sonundan beri daha çok niceliksel ve istatistiksel bir karakter kazanmıştır (Kuckartz, 2014). Görüldüğü gibi içerik analizinin gelişim tarihi, araştırma geleneğinde klasik

nicel içerik analizi ve nitel içerik analizinin uyguladıkları prosedürler ve veriyi ele alışı nedeniyle farklılaştığını göstermektedir. Bu araştırmanın konusu çerçevesinde yalnızca nitel içerik analizi ele alınacaktır.

Gillham (2010), içerik analizinin özünün gerçekten bir şey söyleyen anlamlı ifadeleri belirlemek olduğunu belirtmiştir. Bu bakış açısıyla, gerçek ifadeleri bulmak için nicel içerik analizinde yapıldığı gibi metinleri kalıplar halinde saymak veya ölçmek yeterli gelmeyecektir. Nitel içerik analizinin önemine ilk işaret eden araştırmacılardan biri olan Kracauer (1952), nicel yönelimin metinlerin kendine özgü kalitesini ihmal ettiğini ve bağlamları yeniden yapılandırmanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Kracauer'in önerdiği yeni tür içerik analizi en başından beri, ana akım içerik analizinden farklı olmuştur. Nitel içerik analizi, metinlerdeki anlamı keşfetmeye ve onların iletişimsel içeriğini analiz etmeye odaklanmıştır. Alman sosyolojisi ve psikolojisinde uygulandığı şekliyle günümüzün nitel içerik analizi, açık metin içeriği veya niceliğiyle sınırlı olmayan Kracauer'inki gibi bu tarihsel öncülere dayanmaktadır. Ayrıca günümüz yaklaşımları, metinleri anlamak ve yorumlamak için bazı temel ilkeleri sağlayan yorumlamacı geleneklere dayanmaktadır (Kuckartz, 2014).

Bir veri analizi yöntemi olarak iletişim bilimlerinde rüştünü ispat etmiş ve sağlam bir temele oturmuş olan nitel içerik analizi Kracauer'in (1952) özellikle işaret ettiği anlamın bağlamı içinde ele alınması konusuna özel bir hassasiyet göstermeyi gerektirmektedir. Bunun için önemli olan bir diğer nokta, içerik analizini gerçekleştirmeden önce, araştırmanın amaçlarının önceden belirlenmiş olması ve verilerden ortaya çıkacak olası kategoriler ve kodlar hakkında bazı fikirleri oluşturmak için incelenen konu hakkında arka plan bilgisine sahip olunması gerekmektedir. Bu arka plan bilgisi daha sonra, çok sayıda nitel veriyi sıralamaya ve verilerde önceden var olan bu kategorileri belirleyip kendi bağlamı içinde kodlamaya yardımcı olacaktır.

Nicel içerik analizinin güçlü yanlarını koruyarak sistematik ve nitel yönelimli metin analizi teknikleri geliştirmeye katkı sağlamak için çok sayıda çalışma yapan Mayring (1994, 2001, 2004, 2007, 2014, 2015, 2021), nitel içerik analizi için analiz materyalini kendi iletişimsel bağlamında değerlendirmek, sistematik ve kurallara bağlı bir prosedür takip etmek, kategori odaklı analiz yapmak, değişmeyen formel teknikler yerine her araştırmanın kendine özgü olduğu farkında olmak, teori odaklı analiz yürütmek ve kalite ölçütlerine bağlı olmak gibi bazı temel ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler temel alınarak bireysel veya odak grup görüşme metinleri, açık uçlu soru formlarına verilen yanıtlar, gözlemlerde elde edilen alan notları, kitle iletişim materyalleri, dosyalar, protokoller, kurumsal belgeler, internet sayfaları, dava dosyaları, çevrimiçi yorumlar veya ikincil verileri oluşturan veri tabanlarındaki dokümanlar araştırmacıya metinsel veri sağlamaktadır.

İçerik analizi, merkezi bir öneme sahip olan sistematik bir prosedür takip edilerek yapılmalıdır. Ancak içerik analizinin, her zaman aynı prosedürlerin yürütüldüğü standart bir araç olmadığını da unutmamak gerekir. Analiz, söz konusu araştırmanın verilerine uyacak şekilde ve özellikle üzerinde çalışılan konu için yapılmalıdır. Bu, analizin kendine özgü adımlarını tanımlayan ve bunların sırasını belirleyen bir prosedür yürütülmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ama aynı zamanda sürekli olarak ek kurallar oluşturmak da gereklidir. Değerlendirme sürecindeki her analitik adımın ve her kararın sistematik ve test edilmiş bir kurala dayanması gerektiği, *serbest analiz* aksine tam olarak içerik analizinin bir önermesidir. Son olarak, içerik analizinin sistematik kalitesi, inceleme yöntemine de yansır. Temel ilke olarak nitel analizde de analiz birimlerinin ne olduğu (kayıt birimleri, bağlam birimleri, kodlama birimleri) açıklmalıdır. Somut olarak bu, malzemeye nasıl yaklaşılabileceğine, hangi parçaların hangi sırayla analiz edileceğine, bir kodlamanın yapılabilmesi için hangi koşulların sağlanması gerektiğine önceden karar vermeyi gerektirir. Tümevarımsal kategori oluşturma sürecinde bu tür analitik birimleri açık uçlu tutmak faydalı olacaktır (Mayring, 2014).

Nitel içerik analizinde, özetleme, açıklama ve yapılandırma olmak üzere üç temel yorumlama biçiminden söz edilmektedir. Özetleme: analizin amacı, veriye kapsamlı bir genel bakış yaratmak için veriyi temel içerikleri kalacak şekilde soyutlama yoluyla azaltmaktır. *Açıklama*: analizin amacı, metnin belirli bir pasajını anlamayı, açıklamayı ve yorumlamayı artırmak amacıyla, tek tek terimler, cümleler vb. hakkında ek açıklama sağlamaktır. *Yapılandırma*: analizin amacı, verilerin belirli yönlerini filtrelemek, önceden belirlenmiş düzenleme ölçütlerine göre veriyle ilgili bir kesit sunmak veya verileri belirli kriterlere göre değerlendirmektir. Bu üç temel yorumlama biçimi, henüz aşına olunmayan (dil) veriyi analiz etmek için kullanılacak temel yöntemlerin gündelik görüşüne de tekabül eder. İçerik analizinde "Özetleme" yaklaşımı ile yorumlama adımları aşağıdaki gibidir (Mayring, 2014).

- Analiz birimlerinin belirlenmesi

- İçerik taşıyan metin pasajlarının başka sözcüklerle ifade edilmesi
- Öngörülen soyutlama seviyesinin belirlenmesi, bu soyutlama seviyesinin altındaki açıklamaların genelleştirilmesi
- Seçim yoluyla ilk indirgeme, anlamsal olarak özdeş açıklamaların silinmesi
- Öngörülen soyutlama düzeyinde açıklamaların bağlanması, inşası ve entegrasyonu yoluyla ikinci indirgeme (Verilerin hacimli olması durumunda)
- Yeni ifadelerin bir kategori sistemi olarak harmanlanması
- Yeni ifadelerin bir kategori sistemi olarak yeniden test edilmesi

Mayring, nitel içerik analizinde araştırmacılara yardımcı olacak bir harita sunarken yaptığı düşünce deneyini kendi sözleriyle şu şekilde örneklemiştir: *Açık arazide bir yürüyüş sırasında aniden devasa bir kaya parçasıyla (belki bir göktaşı veya benzeri) karşı karşıya geldiğimi hayal edin. Diyelim ki karşıma çıkan bu şeyin ne olduğunu öğrenmek istedim. Nasıl devam edebildim? Önce kayayı bütünüyle görebileceğim uzaklıktan yüksek bir yere çekilirdim. Bu mesafeden, kuşkusuz, artık ayrıntıları göremeyecektim, ama tüm nesneyi genel kaba hatlarıyla, fiilen indirgenmiş bir biçimde önümde tutacaktım (özet). Sonra tekrar kayaya gider ve özellikle ilginç görünen kısımlarına daha yakından bakardım. Parçaları kırar ve incelerdim (açıklama). Sonunda, iç yapısı hakkında bir fikir edinmek için tüm kayayı kırmaya çalışırdım. Çeşitli ölçüm işlemleri (yapılandırma) yaparak kayanın boyutunu, sertliğini ve ağırlığını tespit ederek, tek tek bileşenleri tanımlamaya, kayanın ölçümlerini yapmaya çalışırdım.* İçerik analizinde “Açıklama” yaklaşımı ile yorumlama adımları aşağıdaki gibidir:

- Metnin yorumlanacak bölümünün belirlenmesi
- İlgili metin bölümünün sözcüksel-dilbilgisel tanımı
- Yorumlayıcı açıklama(lar)ın ifade edilmesi
- İzin verilen ek açıklama materyalinin belirlenmesi
- Malzemenin harmanlanması; dar bağlam analizi (doğrudan metin ortamı), geniş bağlam analizi (diğer veri kaynakları)
- Açıklamalardaki yeterliliğinin test edilmesi

Özetleme yaklaşımı içerik analizi ile verilerin azaltılması etkileyici olsa da yürütülen prosedür çok kapsamlıdır ve araştırma sorusuyla ilgili olmasa metne dönüştürülen tüm verilerin göz önünde bulundurulması gerekir. Görüşmeler esnasında katılımcı ile görüşmeciyi yakınlaştıran ‘konu’ dışı sohbetler de dikkate alınmak durumundadır. Bu sorunları kategorileri tümevarımsal yaklaşımla geliştirmek çözebilir. *Tümevarımsal kategori ataması* olarak ifade edilen bu yaklaşımda özetleme yaklaşımının mantığı, teorik arka planı ve çok sayıda kural aynıdır. Burada özetlemeden farklı olarak tüm materyaller analiz için değerlendirmeye alınmaz (yalnızca araştırma sorusuyla ilgili olan veriler dikkate alınır), açıklama oluşturma adımı atlanır ve indirgeme seviyesi önceden tanımlanır. İçerik analizinde “Yapılandırma” (tümdengelimsel) yaklaşımı ile yorumlama adımları aşağıdaki gibidir:

- Araştırma sorusu, teorik arka plan
- Teoriye dayalı kategori sisteminin tanımı (ana kategoriler ve alt kategoriler)
- Kodlama kılavuzunun tanımı (tanımlar, dayanak noktaları ve kodlama kuralları)
- Metinsel veriler, ön kodlamalar, dayanak noktaları (kodların atandığı metin parçaları) ve kodlama kuralları ekleme
- Materyallerin %10 - 50’sinden sonra kategorilerin ve kodlama kılavuzunun revize edilmesi
- Malzeme üzerinden son çalışma
- Analiz, kategori sıklıkları ve beklenmedik durumların yorumlanması

Bu en merkezi olan içerik-analizi yöntemi verilerden belirli bir yapıyı çıkarma amacı taşır. Bu yapı, verilere bir kategori sistemi şeklinde getirilir. Kategoriler tarafından ele alınan tüm metin bileşenleri daha sonra verilerden

sistemik olarak çıkarılır. Yapılandırma prosedüründe, temel yapı ölçüleri tam olarak belirlenmelidir. Bu yapı, araştırma konusuna ve teorik olarak temellendirilmelidirler. Bu yapılandırma boyutları daha sonra, kural olarak, daha fazla alt bölümlere ayrılır, çözümler veya bireysel özelliklere veya değerlere bölünür. Daha sonra boyutlar ve değerler bir araya getirilerek bir kategori sistemi oluşturulur (Mayring, 2021).

Nitel içerik analizi, bir yandan geleneksel ya da nicel içerik analizinin kendi kendisine koyduğu iletişimin aşikâr/açık içerik ile odaklanmasını geçersiz kılmak isteyen Kracauer (1952) gibi öncülerine, diğer yandan hermeneutik geleneğe dayanmaktadır. Ancak Kracauer (Aronson, 1995; Provan vd., 2019), Kuckartz'ın (2014) belirttiği üzere nitel içerik analizi önerisini klasik içerik analizine karşı bir model olarak değil, daha çok klasik içerik analizini tamamlayıcı veya geliştirici bir model olarak sunmuştur. Bu bağlamda Kracauer (1952), nitel içerik analizinde mümkün olduğu ölçüde tüm adımların ya da aşamaların tam olarak tanımlanması ve açıklanması gerektiği talebini dile getirmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Kracauer'in eleştirisi ve talepleri daha sonraki çalışmalarda dikkate alınmıştır. Ancak Nitel İçerik Analizi kavramının bir kitabın başlığı olması için aradan tam otuz yıl geçmesi gerekmiştir. Philipp Mayring (1982), Nitel İçerik Analizi başlığını taşıyan kitabında, nitel içerik analizinin kuramsal altyapısını oluşturmaya ve çerçevesini belirlemeye çalışmıştır. Mayring'in bu yapıtıdan sonra bu yöntem Almanca konuşulan ülkelerde en yoğun kullanılan yöntemlerden biri haline gelmiştir.

4.2. Tematik analiz (Thematic analysis)

Tematik analiz kavramı, temelde bir veri kümesindeki ortak noktalara, ilişkilere ve farklılıklara göre verilerin analiz edilme sürecini ifade eder. 'Tematik' sözcüğü, veriler içindeki temaları arama amacı ile ilgilidir (Gibson ve Brown, 2009). Tematik analiz, bir görme biçimidir. Çoğu zaman, tematik analiz yoluyla görülenler, aynı bilgiler, olaylar veya durumlarla ilgili olsalar da herkese aynı şekilde görünmez. Diğerleri için, eğer iç görü ile aynı fikirdelerse, iç görü neredeyse büyüğü görünür. İç görü tarafından güçlendirilirse, vizyoner görünürler. İç görüyle aynı fikirde değillerse, bu bir yanılsama gibi görünür. Gözlem, anlamadan önce gelir. Diğer bir deyişle, önemli bir anın farkına varmak (görmek), onu kodlamadan (onu bir şey olarak görmek) önce gelir ve bu da yorumlamadan önce gelir. Tematik analiz, araştırmacıları bu üç aşamadan geçirir. Tematik analiz, veriler içindeki kalıpları (temaları) belirleme, analiz etme ve raporlama yöntemidir. Minimum düzeyde organize eder ve verileri zengin ayrıntılarla açıklar. Ancak sıklıkla bundan daha ileri gider ve araştırma konusunu çeşitli yönleriyle yorumlar. Tematik analiz, nitel bilgilerle kullanılacak bir süreçtir. Başka bir nitel yöntem değil, nitel yöntemlerin çoğuyla kullanılabilen, nitel bilgileri kodlamak için bir süreçtir. Kodlama, açık bir "kod" gerektirir. Bu bir tema listesi olabilir; nedensel olarak ilişkili temalar, göstergeler ve nitelikler içeren karmaşık bir model veya ya da bu iki form arasında bir şey de olabilir (Boyatzis, 1998).

Tematik analiz, bir veri kümesindeki anlam kalıplarını (temaları) sistemik olarak tanımlamaya, düzenlemeye ve bunlara ilişkin içgörüyü sunmaya yönelik bir yöntemdir. Tematik analiz, bir veri setindeki anlama odaklanarak, araştırmacının kolektif veya paylaşılan anlamları ve deneyimleri görmesini ve anlamlandırmasını sağlar (Braun ve Clarke, 2006). Tematik analizin odak noktası yalnızca tek bir veri ögesinde bulunan benzersiz ve kendine özgü anlamları ve deneyimleri belirlemek değildir. O hâlde bu yöntem, bir konunun konuşulma veya yazılma biçiminde ortak olanı belirlemenin ve bu ortak noktaları anlamlandırmanın bir yoludur (Braun ve Clarke, 2012). Tematik analiz kullanımı üç farklı aşamadan oluşur: örnekleme ve tasarım konularına karar verilmesi (1); temalar ve bir kod geliştirme (2) ve kodun doğrulanması ve kullanılması (3). Tema ve bir kod geliştirme aşamasında, tematik bir kod geliştirmenin teorisi odaklı, önceki veri veya önceki araştırma odaklı ve tümevarımsal (yani ham verilerden) veya veri odaklı olmak üzere üç farklı yolu vardır.

Tablo 2: Tümdengelimsel tematik analize bir örnek

Tema	Kategori	Alt kategoriler
Didim'in akla getirdikleri	Doğal Değerler	Deniz/Kumsal Didim'in Havası Doğal Güzellikler
	Tarihi Değerler	Apollon Tapınağı Antik Tarih Medusa Milet Antik Kenti
	Gündelik Yaşam	Sakin kış mevsimi Mesafelerin azlığı Kalabalık yaz mevsimi Ekonomik yaşam Sokak hayvanları Düşük yaşam kalitesi
	Mimari Kimliksizlik	Çarpık kentleşme Kimliksiz bir kent Estetikten yoksun yapılar
	Sosyokültürel ve Demografik Durum	Yoğun ve hızlı göç Mübadil kültürü Düşük kültürlü nüfus
	Turistik Değerler	Altınkum Turizm
	Yaşam Tarzı	Huzur Kültürel karmaşa Yaşamı kolay
	Nostalji	Geçmiş yaşama özlem Geçmiş yaşam zorlukları

Kaynak: Toker, 2022

Tematik analizde; ortak noktaların incelenmesi, farklılıkların incelenmesi ve ilişkilerin incelenmesi olmak üzere üç genel amaç vardır. Tematik analizin önemli bir özelliği, verilerdeki ortak noktaların incelenmesidir. Bu, tipik olarak, kategorize edilebilecek bir veri kümesindeki tüm örnekleri bir araya getirmenin yollarını bulmayı içerir. Bu ortak noktalar daha sonra daha fazla analize ve alt bölümlere tabi tutulur. Benzerliklere ek olarak, araştırmacılar bir veri setindeki ayırt edici özelliklere de bakarlar. Buradaki amaç, belirli bir veri seti içindeki özellikleri veya karşıtlıkları bulmak ve analiz etmek; araştırılan belirli konu ile ilgisi incelemektir. Son olarak, araştırmacılar analizlerinin çeşitli unsurları arasındaki ilişkileri incelerler. Bu, farklı kod kategorilerinin birbiriyle nasıl ilişkili olduğuna veya belirli bireysel karakter özellikleri veya farklılıklarının genel temalarla nasıl ilişkili olduğuna bakmak anlamına gelebilir (Gibson ve Brown, 2009). Tematik analizin ayırt edici bir özelliği, geniş bir yelpazedeki teorik ve epistemolojik çerçeveler içinde kullanılma ve çok çeşitli araştırma sorusuna, tasarımına veya örneklem boyutuna uygulanabilme esnekliğidir. Bazı araştırmacılar, tematik analizi etnografya alanına (Aronson, 1995; Hailemichael, 1995; Provan vd., 2019) veya fenomenolojiye uygun (Joffe, 2012; Sundler vd., 2019) olarak tanımlarken, Braun ve Clarke (2006), tematik analizin tek başına analitik bir yöntem olarak görülebileceğini öne sürmektedir. Gerçekten de tematik analizin ilkeleri; verilerin nasıl kodlanacağına, temaların nasıl aranıp iyileştirileceğine ve bulguların raporlanacağına ilişkin temellendirilmiş kuram, etnografya, yorumlayıcı fenomenolojik analiz veya söylem analizi gibi diğer birçok nitel araştırma yaklaşımına uygulanabilir. Bu nedenle, Braun ve Clarke (2006) tematik analizi bir metodoloji değil bir yöntem olarak değerlendirir.

Braun ve Clarke (2006), tematik analizi için altı aşamadan oluşan bir model önermişlerdir. Buna göre; verileri tanıma (1), başlangıç kodları oluşturma (2), temaları arama (3), potansiyel temaları inceleme (4), temaları tanımlama ve adlandırma (5) ve raporlama (6) aşamaları izlemek özellikle nitel veri analizinde deneyimsiz olan araştırmacılara yol göstermesi açısından faydalı olacaktır. Daha deneyimli araştırmacılar, veri tanıma aşamasında muhtemelen verileriyle ilgili daha derin kavrayışlara sahip olacak, kodlama sürecini daha hızlı ve daha kolay bulacak ve daha kavramsal bir düzeyde kod yazabilecek ve özellikle çalışıyorsa daha az gözden geçirme ve iyileştirme gerektiren temaları daha hızlı ve kendinden emin bir şekilde geliştirecektir (Braun ve Clarke, 2006).

Tematik analiz, temellendirilmiş kuram veya etnografi gibi ayrı bir araştırma yaklaşımı/yöntem değil, araştırmacıya içgörüyü arayışında yardımcı olmak için ve birçok nitel yöntemin bir parçası olarak kullanılan bir süreçtir. Alkoliklerin ailelerinde kolaylaştırıcı davranış kalıplarının belirlenmesi, çeşitli kültürlerde çocuk yetiştirmeye ilişkin etnografik yaklaşımlar, sokak çetelerinin katılımcı gözlem çalışmaları, piyasa duyarlılığı ve tercihlerindeki değişimlerin analizi, örgütlerde işgücünde değişen iklimin analizi gibi sıralanabilecek birçok farklı disiplinden bilim insanı ve araştırmacı tematik analiz kullanır. Tematik analiz, nitel verileri kodlamak için bir süreçtir. Kodlama süreci açık kodlama olabileceği gibi, bir kod listesi de kullanılabilir veya aynı araştırmada ikisinden de faydalanılabilir. Bir tema, doğrudan gözlemlenebilir şekilde açık düzeyde veya olgunun altında yatan bir şekilde gizli düzeyde tanımlanabilir. Temalar başlangıçta ham bilgiden tümevarımsal olarak oluşturulabilir veya teori ve önceki araştırmalardan tümdengelimsel olarak oluşturulabilir (Boyatzis, 1998). Ancak araştırmacının, hangi analiz biçimini neden kullandığını anlayıp açıklamaya açıklaması gerekir. Bu nedenle, tümevarımsal tematik analiz genellikle deneyimseldir, bilinebilir bir dünya (gerçeklik) varsayar ve bu dünyanın deneyimlerine ve anlamlarına "ses verir". Tümdengelimli tematik analiz ise, dünyanın nasıl bir araya getirildiğini (yani inşa edildiğini) ve toplanan verilerle ilgili fikirleri ve varsayımları inceleyerek, teorik çerçevesinde genellikle eleştirel ve yapılandırmacıdır (Braun ve Clarke, 2012). Tematik nitel metin analizi sayısız araştırmada kullanılmıştır. Tümevarımsal olarak kategoriler oluşturmaktan, alandan veya araştırma sorusundan temel alınan bir teoriye dayalı tümdengelimli kategoriler oluşturmaya kadar, tematik analizin gerçekleştirilebileceği kategorilerin nasıl oluşturulacağına ilişkin yöntemler bulunabilir. Kategorilerin nasıl oluşturulacağına ilişkin yelpazenin tamamen tümevarım veya tamamen tümdengelim yoluyla oluşturulmuş uç noktaları araştırma pratiğinde nadiren bulunur. Çoğu durumda, çok aşamalı bir sınıflandırma ve kodlama süreci kullanılır (Kuckartz, 2014). Tematik analiz, verilerdeki kalıpların temalar halinde kategorilere ayrılmasına odaklanır. Bu temalar daha sonra incelenen konuyla ilgili mevcut teorileri desteklemek veya bunlara meydan okumak için uygulanabilir veya bunu desteklemek için kanıt sağlamak için kullanılabilir. Tematik analiz, yazılı veriler için en uygun olanıdır. Sıralamanız gereken çok sayıda yazılı veriniz varsa, ancak konuyla veya araştırma sorunuzla ilgili olarak verilerin ne ortaya çıkaracağı konusunda önceden belirlenmiş fikir ve beklentileriniz yoksa bu yararlı bir yaklaşımdır (Braun ve Clarke, 2012). Tematik analiz, çeşitli paradigmatik veya epistemolojik yönelimlerde kullanılabilen nitel verileri analiz etmek için güçlü ancak esnek bir yöntemdir. Tematik analiz, bir veri setindeki deneyimleri, düşünceleri veya davranışları anlamaya çalışmak için uygun bir analiz yöntemidir (Kiger ve Varpio, 2020).

Nitel araştırma yaklaşımlarının analiz süreçlerinde temalaştırmaya rastlanır. Nitel bir *yaklaşım*, nitel araştırma yürütme hakkında genel bir düşünme biçimidir. Nitel araştırmanın amacını, araştırmacının/araştırmacıların rolünü, araştırmanın aşamalarını ve veri analizi yöntemini açık veya örtülü olarak açıklar. Alandaki en etkili çalışmalarda, bu türden analizler mevcuttur. Miles ve Huberman'ın durum analizinde, veri durumları arasında temaların nasıl kodlanacağı ve analiz edileceğinin bir tanımı yapılmıştır. Anlatı analizi, görüşmeler boyunca söylemsel temalar üzerinde çalışmaya ve temalar üzerinde çalışmaya yöneliktir veya hermeneutik analiz iletişimsel eylemleri ve sosyal eylemin temel yapılarını karşılaştırmak amacıyla veri kaynaklarının karşılaştırılmasına yöneliktir (Gibson ve Brown, 2009)

Verilerin genel olarak nasıl analiz edildiğini ve yorumlandığını önemli ölçüde etkileyen araştırma yaklaşımları arasında hermeneutik ve fenomenolojik açıklama, temellendirilmiş teori, etnografik ve anlatı yöntemleri yer alır. Örneğin yalnızca konuşma analizine odaklanılan çalışmalarda, konuşmanın nasıl anlaşıldığına ilişkin önemli çıkarımlar sağlayan konuşma özelliklerini her zaman ihmal eder. Yüz yüze iletişim sırasında, konuşmacılar hem bağlama hem de ifadelerin sunumuna (örneğin şakalar) katılarak anlam kazanırlar. Örneğin, fısıldanan hesaplar ve sık aralıklarla yapılan duraklamalar, bir konunun hassas olduğunu gösterebilir; bir soruyu yanıtlamadan önceki uzun duraklamalar, olası bir anlaşmazlığı gösterebilir. Araştırmacılar, sunumun özelliklerini belirterek ve görüşme verilerinin konuşmacılar tarafından birlikte oluşturulduğu bağlamlara dikkat ederek bulguların sunumlarını zenginleştirebilirler. Bu nedenle araştırmacılar, konuşmanın nasıl gerçekleştiğinin ilgili özelliklerini belirtmek için transkripsiyona hangi tanımlayıcı bilgilerin dahil edilmesi gerektiğini düşünürler (Flick, 2013). Örneğin, söylem analizi yapmak için, araştırmacının öncelikle dil üzerine, sağduyulu dil görüşünü bir ayna gerçekliği olarak tersine çeviren karmaşık teorik bakış açılarına aşına olması gerekir. Bu arka planı bilmek önemlidir çünkü araştırmacının verilerde ne gördüğünü, verileri nasıl kodlayıp analiz ettiğini ve öne sürdüğü iddiaları yönlendirir. Buna karşılık tematik analiz, nitel araştırma yürütmeye yönelik bir yaklaşım olmaktan ziyade yalnızca bir veri analizi yöntemidir (Braun ve Clarke, 2012).

5. NİTEL VERİ ANALİZ YAKLAŞIMLARI

Nitel bir “yaklaşım”, nitel araştırma yürütme hakkında genel bir düşünme biçimidir. Nitel araştırmanın amacını, araştırmacının rolünü, araştırmanın aşamalarını ve veri analizi yöntemini açık veya örtülü olarak açıklar. Çalışmanın takip eden kısımlarında, nitel araştırmalarda araştırma sorusunun belirlenmesinden başlayarak veri toplanmasına; verilerin nasıl analiz edileceğinden raporlanmasına/yorumlanmasına kadar geçen sürece etki eden ve araştırmacının henüz tasarım aşamasında karar verilmesi gereken metodolojik araştırma yaklaşımları ele alınacak ve araştırmacılara yol göstermesi amacıyla özet bilgilere yer verilecektir. Sıklıkla temel bir nitel veri analiz yöntemi olarak değerlendirilen bu yaklaşımlar, en başta araştırmacının dayandığı kuramsal varsayımların ve analitik olasılıkların neler olduğunu araştırmacının kendisine sormasını gerektirmektedir. Çünkü nitel araştırmacıların veri analizinde kullandıkları stratejiler, bu soruların cevaplarına bağlı olarak değişecektir (Flick, 2013). Araştırmacının veri toplama öncesi analizi önceden kurgulaması, analize veri toplama sırasında başlaması veya önce verileri toplayıp daha sonra analiz etmesi, çalışmanın niteliksel türüne ve varsayımlarına bağlıdır (Marshall ve Rossman, 2014). Neredeyse nitel araştırmacılar kadar çok sayıda analiz stratejisinin olduğu (Crabtree ve Miller, 1992) göz önüne alındığında söz konusu çeşitliliğin doğal yapısı daha net anlaşılacaktır. Ancak her araştırmaya özgü bir analiz stratejisi belirlemek gerekmektedir. Bu çeşitliliğin bir keyfilik gibi değil, nitel araştırma yöntemlerinin zengin doğasından kaynaklandığını unutmamak gerekir.

Nitel metodolojiler tek bir araştırma yaklaşımı değildir, ancak farklı epistemolojik bakış açıları ve çoğulculuk; kuram oluşturma, fenomenoloji, etnografi, eylem araştırması, anlatı analizi ve söylem analizi gibi bir dizi farklı “yaklaşım” yaratmıştır. Burada “yaklaşım” terimi, onu daha dar terim olan “yöntemden” ayırmak için kullanılmıştır. Nitel yaklaşımlar, belirli bir fenomenin, onu deneyimleyenlerin bakış açısından anlaşılmasına ulaşmaya çalıştıkları için benzer bir hedefi paylaşırlar. Bu nedenle, araştırmacının araştırma sorularına hangi araştırma yaklaşımının yanıt verebileceğini belirlemesi gerekir (Vaismoradi vd., 2013).

5.1. Anlatı analizi (Narrative analysis)

Anlattı, bir olay veya birbiriyle kronolojik olarak ilişkisi bulunan olaylar hakkındaki yazılı metinler veya konuşmalardır. Anlatı analizi, grupların nasıl inşa edildiğini ve organize edildiğini ve insanların nasıl düşündüklerini anlamaya yardımcı olmak için hikayelerin ve anlatıların kuruluşlar, topluluklar, sosyal gruplar içinde ve bireyler tarafından nasıl oluşturulup anlatıldığını inceler (Salkind, 2010). Kökenleri edebiyat kuramlarında yer alan anlatı analizleri, medya ve kültürel çalışmalarla yakından ilişkili olmasına rağmen, sosyal bilimciler bu yaklaşımı sosyal dünyayı ve sosyal dünyadaki veri üretimini daha iyi anlamak için bir araç olarak kullanmaya başladılar (Toker, 2018; Turan vd., 2018; Yılmaz vd., 2018). Anlatı analizi; biyografi, otobiyografi, yaşam tarihi, sözlü tarih, otoetnografi, yaşam anlatısı ve hikâye anlatımı sosyolojisi dahil olmak üzere veri toplama ve analizine yönelik çeşitli farklı yaklaşımları kapsamaktadır. Araştırma ihtiyaçlarına uygun bir yaklaşım olup olmadığını araştırma odağının bir bireyin yaşamını araştırmak, araştırma probleminin ise bireysel deneyimlerin hikayesini anlatmak olması belirleyecektir. Anlatı yaklaşımının bazı karakteristik özelliklerine vurgu yapılmaktadır (Creswell ve Poth, 2016). Anlatı araştırmacıları, bireylerin yaşadıkları ve deneyimleri hakkında bireylerden, belgelerden veya odak grup konuşmalarından hikayeler toplar. Anlatı hikâyelerinde, veri toplamanın temel biçimi olan görüşmeler olabileceği gibi, gözlemler, belgeler, resimler ve diğer çeşitli veriler aracılığıyla da birçok farklı kaynaktan veri toplanabilir. Anlatılar çeşitli stratejiler kullanılarak analiz edilir. Ne söylendiği (tematik olarak), söylenenlerin arkasında yatan gerçeklerin ne olduğu (yapısal), hikâyenin kime yönlendirildiği (diyaloglar hâlinde sürdürülen/performans) veya görüntülerin görsel analizi hakkında bir analiz yapılabilir. Analiz için diğer seçenekler, değerlere, olay örgüsüne, önemine veya karakter eşlemesine ve zamana odaklanmayı içerir. Anlatı hikayeleri genellikle araştırmacılar tarafından duyulur ve bir kronolojiye göre şekillendirilir, ancak katılımcı(lar) tarafından bu şekilde anlatılmayabilir. Bireyler deneyimleri ve yaşamları hakkında konuştuklarında iletilen zamansal bir değişiklik vardır. Geçmişleri, bugünleri veya gelecekleri hakkında konuşabilirler.

Anlatı analizi, ‘hikâye edilmiş’ verileri anlamlandırmak için kullanılan metodolojik bir yaklaşımdır. Anlatı analizindeki anahtar kavram, *hikâyenin kendisidir*. Anlatı analizi yapan araştırmacılar, insanların hikâye anlatan canlılar olduğuna ve anlattıkları hikayelerin belirgin bir şekilde etkili olduğuna inanırlar. Örneğin, hikayeler insanların davranışlarını etkiler, onları birbirine bağlar (veya birbirinden ayırır) ve kimlikleri şekillendirir. Anlatı

analizi, bir hikâyenin değerlendirilmesine dayandığından, temel olarak anlatılan hikâyenin analiz için olduğu gibi tutulması gerekmektedir (Braun ve Clarke, 2013). Ancak, anlatı analizini temsil ettiği kabul edilen standart bir yaklaşım veya prosedürler listesi yoktur (J. Elliott, 2005). Araştırmacılar, anlatı analizinde, kodlamaya daha az dayalı ancak her bir anlatının içindeki ve anlatılar arasındaki bağlantıları görmeye dayanan bir strateji izlerler. Burada önemli olan, bir anlatı içerisindeki hikâye metnin farklı yerlerine dağılmışsa, araştırmacının bunu bir olay örgüsünde inşa etmesi ve sıralı bir şekilde düzenlemesinin gerekmesidir (Maxwell ve Miller, 2008). Kişisel deneyim anlatıları, tek bir konuşmacının geçmişte meydana gelen gerçek bir deneyimi anlattığı, doğal olarak meydana gelen bir dil biçimidir. Anlatıdaki zamansal sıra, anlatıcı tarafından tanındıkları sırayı takip eder. Tipik olarak, bir izleyici tarafından duygusal ve sosyal olarak değerlendirilmek üzere yapılırlar, ancak bir görüşme durumunda açık bir soruya yanıt olarak sağlanabilirler. Hayat hikayeleri, diğer belgelerle desteklenen birkaç röportajda toplanabilir. Alternatif olarak, olayların ve deneyimlerin hesabını verecek hikayeler belirli sorulara yanıt olarak sunulur veya bunlar görüşmecisi ve görüşülen kişi tarafından ortaklaşa çerçevelenir ve oluşturulur. Büyük miktarda yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış görüşme metninin, daha uzun veya daha kapsamlı anlatılar veya hikayeler yerine açıklamalar şeklinde olması muhtemeldir (Bazeley, 2013).

Anlatı analizinin amacı, bir katılımcının deneyimini detaylandıran bir anlatı inşa etmektir. Polkinghorne (1995), yaklaşık 60 yıl öncesine atıfta bulunarak inşa edilmiş anlatılarla ilgili geçerliliğini hâlâ koruyan yedi ölçütten söz etmiştir. Günümüzde hâlâ atıf alan bu ölçütler, görünen o ki değerini yitirmemiştir (Sharp vd., 2019):

- Açıklamalar, hikâyenin kültürel ve sosyal bağlamına dahil edilmiştir.
- Öykünün konusu (araştırma katılımcısı), örneğin yaşı, gelişim evresi ve araştırmacının amaçlarıyla ilgili diğer bilgiler hakkında bilgi verilir.
- Katılımcı ile hayatındaki diğer önemli kişiler arasındaki ilişkilere ilişkin açıklamalara yer verilir.
- Hikâye, katılımcının amaçlarına, seçimlerine, ilgi alanlarına, planlarına, amaçlarına ve eylemlerine, anlamlarına ve dünya vizyonuna odaklanır.
- Katılımcının yaşam öyküsünü etkilemiş olan tarihsel deneyimlere ve olaylara yer verilir.
- Hikâye zamana bağlıdır; başı, ortası ve sonu vardır.

İnsanlar sistematik olmayan deneyimleri bile tutarlı hikayeler halinde organize ederler. Bir katılımcının bir deneyimin öyküsünü anlatması, sorulara yanıt vermektense açıklamalar yapmaktan veya görüşler sunmaktan genellikle daha kolaydır. Bu nedenle anlatılar, kötü tanımlanmış kavramlarla veya hassas veya tartışmalı konularla çalışmanın yararlı bir yolunu sağlar (Coffey ve Atkinson, 1996). Yukarıda tartışılan anlatılar, araştırmacının katılımcının deneyimlerini kurgulamasıdır. Araştırma bulgularındaki anlatılar, evrenin tarafsız tasvirleri değildir katılımcıların hayat hikayeleridir. Yapı, araştırmacının kendi deneyimlerinden, görüşlerinden ve önceliklerinden etkilenir.

5.2. Yorumlayıcı fenomenolojik analiz (Interpretative phenomenological analysis)

Yorumlayıcı fenomenolojik analiz, psikoloji biliminde ortaya çıkmış ve insanların temel yaşam deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını incelemeye odaklanan nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Kökleri psikolojide yer alsa da sosyal bilimlerin de diğer alanlarında giderek daha fazla benimsenmektedir. Yorumlayıcı fenomenolojik analiz yapan araştırmacılar özellikle, deneyimlerin insanlar için özel bir önem kazandığında ne olduğuyla ilgilenmektedir. Smith ve Shinebourne (2012) bunun ilgili çok anlamlı bir örnek vermiştir. *“Örneğin, sıcak bir yaz gününde denize girmek üzere olduğunuzu hayal edin. Ayakkabılarınızı çıkarana kadar ayaklarınızın altındaki çakıl taşlarına dikkat etmeyebilir ve suya doğru son birkaç adımı topallamak zorunda olduğunuzu fark edebilirsiniz. Soğuk su ile ilk canlandırıcı temasınızı beklemeye başlayana kadar sırtınızdaki güneşin sıcaklığının farkında olmayabilirsiniz. O zaman bir an için deneyiminizin akışının farkına varırsınız; çoğu zaman, bunun açıkça farkında olmak yerine, basitçe onun içine dalmış durumdasınız. Şimdi olayın sizin için daha önemli olduğunu hayal edin: çocukluğunuzdan beri iyi bir yüzücüydünüz, ancak ciddi bir sağlık sorunu nedeniyle büyük bir ameliyat geçirdiğiniz için birkaç yıldır kalabalık bir plajda yüzmüyorsunuz. Bu durumda, yüzmeye bir dizi ek anlam kazanıyor. Belki de vücudunuzdaki yara izlerinin veya diğer değişikliklerin görünürlüğü konusunda endişelisiniz. Belki de bir süredir*

bu anı, iyileşmenin ve kayıp bir benliğin geri dönüşünün bir işareti olarak bekliyordunuz. Belki de sadece nasıl yüzüleceğini hatırlayıp hatırlayamayacağınızı merak ediyorsunuz! Bu durumlardan herhangi birinde, yüzme sizin için başınıza gelen önemli bir şey, bir deneyim olarak anlam kazanır.”

Görüldüğü gibi yorumlayıcı fenomenolojik analizin kalbinde, ‘kendi kendini yorumlayan varlıklar’ olarak insan kavramı yer almaktadır. Bununla, bireylerin hayatlarındaki olayları, nesnelere ve insanları yorumlamaya aktif olarak dahil oldukları kastedilmekte ve bu yorumlayıcı aktivitenin aslında ‘anlam oluşturma’ ifadesini yansıttığı görülmektedir. Bu nedenle, yorumlayıcı fenomenolojik analiz temel kaygısı, bireylerin deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarının analizidir. Diğer bir deyişle, yorumlayıcı fenomenolojik analizde esas inceleme birimleri belirli deneyimlerin, durumların, olayların ve nesnelere katılımcılar için sahip olduğu anlamlardır. İnsanlar hayatlarında önemli bir şeyle ilgili bir deneyim yaşadığında, olup bitenlerin önemi üzerinde düşünmeye başlarlar ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz araştırması bu düşüncelerle ilgilenmeyi amaçlar. Dolayısıyla bir yorumlayıcı fenomenolojik analiz araştırmacısı, birinin hayatındaki büyük bir geçiş (örneğin; işe başlamak, çocuk sahibi olmak, bir ebeveyni kaybetmek, yeni bir ülkeye göç etmek, genetik test yaptırmak veya seçkin bir spora katılmak) nasıl anlamlandırdığını veya bu durumu nasıl önemli hâle getirdiğini anlamak isteyebilir. Yorumlayıcı fenomenolojik analizin aşamaları şu şekilde sıralanmaktadır (Smith ve Shinebourne, 2012):

- Bütüncül bir bakış açısı elde etmek için verilerin birkaç yakın ve ayrıntılı okunması,
- İlk notların alınması, kümeler halinde düzenlenmesi ve kontrol edilmesi (tanımlayıcı yorumlar, dilsel yorumlar, kavramsal yorumlar, yapısöküm, başlangıç notlarının gözden geçirilmesi),
- Ortaya çıkan temaların geliştirilmesi,
- Ortaya çıkan temaların arasındaki bağlantıların araştırılması (Soyutlama, sınıflandırma, karşıt ilişkileri inceleme, bağlamsallaştırma, numaralandırma, bir araya getirme),
- Bir sonraki vakaya (duruma/katılımcı) geçilmesi,
- Vakalar arasındaki kalıpların aranması.

Katılımcıların başlarına gelenlere karşı bilişsel ve duygusal tepkilerini öğrenmek için katılımcıların söylediklerinin analizi yapılır. Yorumlayıcı fenomenolojik analizde; somutlaşmış bir deneyim, bu deneyim hakkında konuşma ve katılımcının bu deneyimi anlamlandırması ve duygusal tepkisi arasında bir bağlantı zinciri olduğu varsayımından hareket edilir. Söylemsel yaklaşımlar ise yorumlayıcı fenomenolojik analizin aksine, ilgi, deneyim açıklamalarını ve/veya bu açıklamayı yaparken ortaya çıkan konuşma özelliklerini sağlamak için katılımcıların yararlandığı dilsel kaynaklara odaklanır. Dolayısıyla, yorumlayıcı fenomenolojik analiz ve söylem analizinin her ikisinin de büyük ölçüde dil temelli yaklaşımlar olsa da gerekçeleri farklıdır. Yorumlayıcı fenomenolojik analiz araştırmacıları, deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını öğrenmeye çalışmak için katılımcılarla konuşup söylediklerini analiz ederken, söylem analistleri, deneyim açıklamalarını nasıl oluşturduklarını öğrenmek için katılımcıların söylediklerini inceler (Smith, 2011).

Yorumlayıcı fenomenolojik analizdeki varsayım, araştırmacının, yanıtlayanın psikolojik dünyası hakkında bir şeyler öğrenmekle ilgileneceğidir. Bu, yanıtlayıcının konuşmasıyla açığa çıkan veya önerilen inançlar ve yapılar biçiminde olabilir veya analist, yanıtlayıcının öyküsünün yanıtlayıcının kimliğinin bir parçasını temsil ettiği söylenebilir. Her iki durumda da, anlam merkezidir ve amaç, bu anlamların sıklığını ölçmek yerine bu anlamların içeriğini ve karmaşıklığını anlamaya çalışmaktır. Bu, araştırmacının transkript ile yorumlayıcı bir ilişki kurmasını içerir. Kişi, katılımcıların zihinsel ve sosyal dünyaları hakkında bilgi edinmek için anlamlarını yakalamaya ve hakkını vermeye çalışırken, bu anlamlar şeffaf bir şekilde mevcut değildir - bunlar metinle sürekli bir ilişki ve bir yorumlama süreci yoluyla elde edilmelidir (Smith ve Shinebourne, 2012).

5.3. Konuşma analizi (Conversation analysis)

Konuşma analizi, kökleri sosyolojide ve özellikle etnometodolojide olan nitel bir araştırma metodolojisidir. Son 50 yılda, yalnızca sosyoloji içinde değil, dilbilim, antropoloji ve psikoloji alanlarında da gelişmiştir. Konuşma analizi, araştırmacının, paylaşılan etkileşim normları aracılığıyla katılımcıların konuşmada birbirlerini nasıl anlamlandırdıklarına odaklanarak, etkileşim yapılarını mikro düzeyde analiz etmesine olanak tanır. Konuşma

analizi, genellikle (veya normatif olarak) konuşma katılımcıları tarafından yönlendirilen eylem yapılarına içgörü sağlamak için incelenen, etkileşimli konuşmanın ayrıntılı mikro analizidir. Araştırmanın amacı, insanların bir doktora görünmek, çok disiplinli bir ekip toplantısı yapmak veya bir ameliyathanede çalışmak gibi konuşmayı kullanarak işleri nasıl yaptıklarını anlamaksa, konuşma analizi, araştırmacıların ayrıntılı ve metodik yaklaşımıyla bunu yapmasına izin verir (White, 2019).

Konuşma analizinde; konuşmacıların tavırları, duraklamaları, tonlaması ve vurgusu dahil olmak üzere konuşmalardaki sözlü ve sözlü olmayan davranışların doğal ve gözlemsel bir incelemesi gerçekleştirilir. Genel olarak ses ve video kayıtları kullanılır ve bu tür bilgiler bir çalışmada temel veriler olarak değerlendirilir. Konuşma analizine dayalı çalışmalarda, araştırmacı konuşulan kelimelerin ötesine geçmekle ilgilenir. Böyle çalışmalar; konuşmacıların duraklamalar, ilerleme hızı, tonlamalar ve kesintiler gibi tavırlarını kodlamak için ayrıntılı bir sembol seti geliştirmeleri gerekir (Yin, 2015). Bir konuşma analizi metin dosyasındaki ayrıntı düzeyi, konuşma analizi yapmayan araştırmacılar için gereksiz görünebilir. Ancak, bu analizin amacı, etkileşimde bulunanların karşılıklı eylem yollarının kaynaklarını anlamak olduğu için, etkileşimde bulunanlar için mevcut olan her şey potansiyel olarak etkileşimsel bir kaynaktır (Sidnell ve Stivers, 2012).

Konuşma analizi, insanların sosyal hayatın bir gerçekliğini inşa etmek için kullandıkları yöntemleri inceleyen etnometodolojiden türetilmiştir. Konuşma analizi, insanların gerçek yaşam ortamlarında kullandıkları sözlü etkileşimleri ve konuşmaları gözlemleyen ve bunları ayrıntılı bir çalışmanın nesnesi olarak kullanan bir araştırma yöntemidir. İlgililerin rollerine, sosyal ilişkilerine ve güç ilişkilerine bir pencere olarak kullanılır. Konuşma analizi, etkileşimin nasıl insan eyleminin tiyatrosu olduğunu vurgular. Günlük yaşamın işlerini gerçekleştirmek için insanlar birbirleriyle etkileşime girer (Sidnell, 2010). İnsan etkileşimi, sosyal yaşamın tam kalbinde yer alır. Çocukların sosyalleşmesi, kültürün aktarılması, dilin kullanılması, kimliklerin onaylanması, kurumların etkinleştirilmesi ve her türden sosyal yapının yeniden üretilmesi öncelikle etkileşim yoluyla olur (Clayman ve Gill, 2013). Konuşma analizi, etkileşimi düzenli bir sistem haline getiren temel normları ve uygulamaları keşfetmeye ve açıklamaya çalışır. Konuşma, 'mikro düzeyde' analiz edilir ve konuşma analizi, konuşmaların sıralı yapısıyla ilgilenir (Sidnell, 2010). İnsanların deneyimlerini, görüşlerini ve uygulamalarını anlamakla ilgilenen deneyimsel nitel yaklaşımların aksine, konuşma analizi, gerçeklerin ortaya çıktığı, sosyal gerçekliklerin ve kimliklerin inşa edildiği süreçlerle ilgilendiği için eleştirel nitel araştırma biçimi olarak kabul edilebilir. Konuşma analizi, bazıları tarafından söylem analizinin bir biçimi olarak görülse de bazı önemli açılardan söylemsel yaklaşımlardan ayrılır. Çoğu söylemsel (ve diğer nitel) yaklaşımlar bir dizi veri toplama yöntemine uygulanabilirken, konuşma analizi yalnızca doğal olarak gelişen konuşmaya (örn. telefon görüşmeleri; yüz yüze görüşmeler) uygundur. Konuşma kendiliğinden üretilmediği sürece, analist sadece araştırma bağlamının bir yan ürünü olan etkileşimleri inceler. İçeriğe odaklanmak yerine, konuşma analizi, sosyal etkileşimin yapısal düzenini, konuşma sırasına dikkat ederek inceler. Konuşma analizinin diğer nitel yöntemlerden farklı olmasının bir diğer nedeni, daha geniş sosyal bağlamın analitik olarak yorumlanma derecesidir. Konuşma analizindeki bağlam, yalnızca bir konuşmadaki katılımcılar tarafından anlatılanlarla bağlantısı kuruluyorsa alakalı kabul edilir. Ayrıca bu yaklaşım oldukça yapılandırılmıştır, bu da onu diğer birçok nitel analiz biçiminden farklı kılar. Çoğu nitel yöntem için analist, sistematik ancak akıcı bir şekilde veri öğeleri arasında ve içinde hareket eder. Bununla birlikte, konuşma analizinde analiz zorunlu olarak sırayla gerçekleşir, çünkü her konuşmacı bir önceki konuşmacıya yanıt verir. Sıralı analizler ayrıca, bu konuşmanın tek başına ele alındığında ne anlama gelebileceğinden ziyade, katılımcıların önceki konuşmayı nasıl anladıkları ve yorumladıklarına odaklanır. Mikro düzeyde dile odaklanarak, konuşma analizi nitel araştırmacıların konuşmacıların belirli kimlikleri ortaya çıkarmak veya belirli hedeflere ulaşmak için dili nasıl kullandıklarını daha spesifik olarak belirlemelerini sağlar (Braun ve Clarke, 2013).

5.4. Söylem analizi (Discourse analysis)

Söylem analizi sosyal psikolojideki gelişimlere bağlı olarak nitel araştırmalarda öne çıkan bir araştırma yaklaşımı olup, anlamın değişkenliğine odaklanan bir girişimdir. Bu yaklaşım dilin sosyal eylem yönünü vurgulamak için dil felsefesinde yer alan konuşma-eylem teorisini ve insanların kendi algı dünyalarını yaratmak için günlük olaylarda dili nasıl kullandıkları üzerine odaklanan etnometodolojiyi kullanır. Bu açıdan bakıldığında söylem analizi bir anlamda anlamın çeşitliliğini ve değişkenliğini araştıran ileri düzey hermeneutik ve sosyal göstergebilim olarak görülebilir. Söylem analizi -basitçe- dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme ile ifade edilen, dilsel öğelerin basit

bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin sözdizimsel ve semantik sınırlarının ötesine gitmeyi; burada yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel yönü ile değil sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olaylarla da ilgilenir (Çelik ve Ekşi, 2008). Epistemolojik kökleri hermeneutik, yapısalcılık, postyapısalcılık ve konuşma analizinde olan söylem analizi, önemi giderek artan bir yaklaşımdır (Hardy ve Bryman, 2004). Söylem analizi, doğal olarak meydana gelen konuşma ve onun toplumsal yapısıyla analitik şekilde ilgilenir. Analitik yaklaşımlar, metinlerdeki dilsel özelliklerin incelikli incelenmesinden metinlerdeki baskın temalara odaklanmaya kadar çeşitlilik gösterir (Elliott, 1996).

Söylem analizi, bakış, jest ve eylemi de içeren konuşma veya bağlamla ilgili yazılı metinlerin ayrıntılarına dayanır. Söylem analizi, mevcut tüm fiziksel özelliklere, hatta akla gelebilecek bir bağlamda anlamlı olabilecek veya farklı amaçlara sahip analizlerde anlamlı olabilecek tüm özelliklere dayanmaz. Bu tür uygunluk yargıları (nelerin bir döküme girip nelerin girmediği) nihai olarak teorik yargılardır, yani analistin dilin, bağlamların ve etkileşimlerin genel olarak ve analiz edilen özel bağlamda nasıl çalıştığına dair teorilerine dayanır. Bu anlamda, bir transkript teorik bir varlıktır. Bir analizin dışında durmaz, aksine onun bir parçasıdır. Herhangi bir konuşma verisi, çok ya da az ayrıntılı olabilir. Analize, araştırma sorusuyla ilgili olandan daha fazla ayrıntıyı yazarak başlamak kesinlikle akıllıca olsa da metin verisinin ne kadar dar veya geniş olması gerektiğini nihai olarak araştırmacının amaçları belirler. Bir analizin geçerliliği, kişinin metin verilerinin ne kadar ayrıntılı olduğu meselesi değildir. “Güvenilir” bir analiz oluşturmak için metin verilerinin analizin diğer unsurlarıyla birlikte nasıl çalıştığı meselesidir (Gee, 2004).

Söylem analizi yaklaşımları, bilginin eğitim ortamlarında sosyal olarak inşa edildiği yolları incelemek için geliştirilmiştir. Araştırmacılar, sınıflarda ve diğer sosyal ortamlarda söylemsel aktiviteyi inceleyerek söylem, sosyal uygulamalar ve öğrenme arasındaki karmaşık ve dinamik ilişkilere yeni bakış açıları sağlamışlardır. Söylem, çeşitli disiplinlerdeki bir dizi konuya atıfta bulunmak için yaygın olarak kullanılan soyut bir terimdir. Söylem analizi, kelimeler ve cümleler gibi dilin teknik parçalarının ötesinde yazılı ve sözlü dil kullanımını analiz etmeye yönelik bir dizi yaklaşımı tanımlamak için kullanılır. Bu nedenle söylem analizi, dilin sosyal bir bağlamda kullanımına odaklanır. Temelleri yapılandırmacılık-yapısalcılık geleneklerine dayanan söylem analizinin esas vurgusu, dilin sosyal bağlamda kullanılmasıdır. Bu durumda dil, metin veya konuşma anlamına gelir; bağlam, metin veya konuşmanın gerçekleştiği sosyal duruma atıfta bulunur. Dil ve bağlam, söylem analistleri tarafından kullanılan iki ana yaklaşımı ayırt etmeye yardımcı olan iki temel unsurdur. Söylem analizi, kullanılan kelimelerin incelenmesine ve bu kelimelerin etrafındaki bağlamı ve bu iletişimin gerçekleştiği geniş çevredeki ek anlamları anlamaya yardımcı olacaktır (Hardy ve Bryman, 2004). Tonlama, jest ve mimikler, sözdizimi, konuşmada sıra alma ve konuşma kalıpları söylem analizinin bir parçasını oluşturabilecek iletişim unsurlarıdır. Siyasi tartışmalar, örgütsel politikalar, işçi-patron, ebeveyn-çocuk, doktor-hasta, amir-memur vb. hiyerarşik bir ortamda yapılan söylemler analiz edilebilir.

Söylem analizinin farklı biçimleri arasında en bilinenleri; söylemsel psikoloji, Foucaultcu söylem analizi ve eleştirel söylem analizidir. Farklı biçimlerden söz edilse de söylem analizinin tüm çeşitleri, dilin yapıcı ve edimsel olarak kavramsallaştırılmasını paylaşır. Burada dil, başka bir yerde olup bitenleri (bir kişinin içindeki düşünce ve duygular ya da sosyal dünyada meydana gelen nesnel olaylar) basit bir şekilde yansıtmaz. Bunun yerine dil, olayların ve deneyimlerin belirli versiyonlarını belirli bir şekilde, belirli amaçlar için, belirli sosyal bağlamlarda inşa ederek fiilen var eden bir araç olarak görülür. Bu bakış açısına göre dil, bir amaç değildir ve araştırmacıyı gerçekten ilgilendiren şeylere (katılımcıların öznel deneyimleri ve iç dünyaları veya dahil oldukları sosyal süreçler gibi) erişmenin bir yolu değildir; bunun yerine, araştırmacının ilgisini çeken dilin kendisidir. Söylem analizi araştırması, katılımcılar ve deneyimleriyle ilgili sorulardan ziyade dilin kapasiteleri ve özellikleri hakkındaki araştırma sorularıyla yürütülür. Örneğin, söylem analistleri, hastalık konuşmasının inşasında ne tür söylemlerin kullanıldığını veya katılımcıların sigarayı bırakma girişimleri hakkında konuşurken özne konumları ne şekilde aldıklarını bilmek isteyebilir. *Foucaultcu söylem analizi veya eleştirel söylem analizi*, daha çok belirli konuşma biçimlerinin ortaya çıktığı sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlarla ilgilidir (Willig, 2014). *Eleştirel söylem analizi*, metinlerin ideolojik etkilerine odaklanan ve özellikle güç, cinsiyet, ırk ve sınıf gibi temalarla ilgilenen bir söylem analizi biçimidir (Silverman, 2015). *Söylemsel psikoloji*, belirli konuşmalar içinde katılımcıların söylemsel kaynakları yerleştiği belirli yollara odaklanır. Bununla birlikte, söylem analizinin tüm biçimleri, söylemin etkileriyle ve dil aracılığıyla anlamı inşa etmenin belirli yollarının eylemi nasıl mümkün kıldığına veya engellediğine; güçlendirdiğine veya

kısıtladığına ilgi odaklanır. Söylem analistleri, çalışmalarını “yorum” olarak tanımlama eğiliminde değildirler. Bir metin içinde keşfedilebilecek herhangi bir gizli anlamla ilgilenmezler ve bir metnin anlamının ve öneminin kabul edilmeyen yönlerini öne çıkarmak ve genişletmekle ilgilenmezler. Bunun yerine, söylem analistleri, her şeyden önce anlamın dil aracılığıyla nasıl üretildiğiyle ilgilenirler (Willig, 2014).

5.5. Göstergebilim analizi (Semiotic analysis)

Göstergebilimsel analiz, işaretlerin incelenmesine atıfta bulunur ve görsel imgelerin sembolik anlamlarını ve iletişimsel öğelerini anlamaya odaklanmaktadır. Göstergebilim araştırmacıları, özellikle işaret ve sembollerin anlamları, gerçek ve sembolik sosyal bağları ve bunları üreten ve/veya tüketen insanlar üzerindeki etkileri ile ilgilenmektedir. Fiziksel nesnelere, tıpkı yazılı belgelerin metin olarak kabul edilmesi gibi ‘metinler’ olarak okunabilir (Dwyer vd., 2012).

Göstergebilim, göstergelerin analizi ve işaretlerin kullanılarak kültürel anlam üretme yollarıyla ilgilenir. Göstergebilim analizi göstergeler arasındaki ilişkilere bakılarak yapılır. Göstergebilimin temelleri, her biri göstergenin ne olduğu ve ne tür göstergeler olduğu konusunda kendi tanımlarını geliştiren Ferdinand de Saussure ve Charles Peirce tarafından atılmıştır. En geniş anlamıyla gösterge, başka bir şeyin yerine geçerek anlam ifade eden her şeydir. Göstergebilimdeki temel fikir, işaretlerin mutlak terimlerle anlam taşımadığı, ancak diğer işaretlerle ilişkili oldukları yollarla anlam kazandıklarıdır. Bu nedenle göstergebilim dille sınırlı değildir, her türlü kültürel göstergenin analizini içerir. Göstergebilimsel analiz, araç işlevi gören bir dizi kavramdan yararlanır. İşaretler kullanılarak kültürel anlamın nasıl üretildiğini analiz etmenize yardımcı olurlar

Göstergebilimsel analizin iki yönlü olması gerektiği ifade edilmiştir. İlk yön, örneğin birinin tanımlanacağı bir fotoğraf kodlanırken araştırmacının cinsiyet, renk, yüz ifadeleri, pozisyon, giyim ve diğer dikkate değer unsurlar görüntünün neyi ifade ettiğini açıklamak; ikinci yön ise, görüntüye atfedilen daha yüksek düzeyde anlam olan çağrışıma odaklanır. Başka bir deyişle, araştırmacı çağrışım belirlerken “Bu görüntü ne anlama geliyor?” diye sormalıdır. Göstergebilimsel analiz süreci; görüntü bağlamı, metinsel özellikler, metinlerarası göndermeler, bağlantı ve yan anlam içeren birbiriyle ilişkili beş prosedürden oluşur. Creswell ve Báez (2020), buna yönelik aşamalara ilişkin olarak şöyle bir örnek vermiştir: “Bir görüntünün *bağlamına* dikkat ederek başlayabilirsiniz. Görüntünün nereden geldiğini, fotoğrafı kimin çektiğini, fotoğrafçının nerede olduğunu ve ortamı düşünün. Bir sonraki adım, görüntünün neyi ifade ettiğini açıklamaktır. Bir görüntünün neyi ifade ettiğini belirlemenin odak noktası, görüntüde bulunan açık *metinsel özellikleri* belirlemektir. Örneğin, bir sınıfın görüntüsünü düşünün. Öğrencilerin nasıl göründüklerini, ne giydiklerini, hangi pozisyonda olduklarını ve ne yaptıklarını (örneğin, etkileşim halindedir mi yoksa öğretmene odaklanıyorlar mı?) tanımlamak önemli olabilir. Bir sonraki adım, görüntüyü diğer türlerle veya görsel kodların kullanımlarıyla ilişkilendiren *metinlerarası referansları* belirlemektir. Burada, görüntüyü diğer görüntülere veya dış bağlamlara göre düşünmek faydalı olabilir. Sınıftaki öğrenci imajımıza dönersek, bazı sorular şunlar olabilir: Bir imaj diğer sınıflardaki diğer imajlarla nasıl karşılaştırılır? Disiplin veya konunun hangi etkileri mevcut? Başka hangi dış etkileri görebiliriz? Daha sonra görüntüyü mevcut olabilecek herhangi bir metinle *bağlantılandırmak* önemlidir. Çizimler genellikle metin içerir, ancak fotoğrafların arka planında genellikle işaretler ve başka metinler bulunur. Buradaki analitik soru şudur: Görsel ve dilsel öğeler birlikte neyi iletirler? Göstergebilimsel analizin son prosedürü, görüntünün *çağrışımını* belirlemektir. Önceki prosedürlerin ışığında, bu, görüntünün genel anlamını verir (Creswell ve Báez, 2020). Genel anlam ile yan anlam arasında önemli bir ayrım yapılmalıdır. Düz anlamlar, belirli bir görüntü veya resim içindeki bariz okumalara atıfta bulunurken, çağrışımlar (yan anlam), bir görüntüyle ilişkili belirli kültürel anlamları ve çıkarımları tanımlar. (Gibson ve Brown, 2009). Elbette, göstergebilim analiz sürecinin tamamı doğrusal olmaktan ziyade tekrarlıdır ve analiz ilerledikçe adımların tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Göstergebilimsel analizin amacı, bir iletişim sürecinde işaretler arasındaki ilişkileri düzenleyen dilsel yapıları (örneğin, dil ve kültür kuralları) belirlemektir (Neuendorf, 2017).

5.6. Gömülü kuram/ Temellendirilmiş kuram (Grounded theory)

Nitel araştırmalarda teoriye ilişkin en etkili tartışmalardan biri, Barney Glaser ve Anselm Strauss’un *The Discovery of Grounded Theory* başlıklı eserlerinin 1967 yılında yayımlanmasıyla gelmiştir. Gerçekten de temellendirilmiş kuram o kadar etkili oldu ki nitel araştırmalarda kuram odaklı çalışmalarla neredeyse eşanlamlı

olmuştur. Temellendirilmiş kuram, önceden formüle edilmiş teorileri test etmek için analiz kullanmak yerine analiz yoluyla kuram geliştirme sürecini ifade eder (Gibson ve Brown, 2009). Kuram oluşturmadaki en temel yaklaşımlar; Straus ve Corbin'in (1998) *sistemantik yaklaşımı* ve Charmaz'ın (2006) *yapılandırmacı yaklaşımıdır*. Pozitivist çizgide yer alan Straus ve Corbin'in (1998) sistemantik yaklaşımında; araştırma, tek bir süreç ya da çekirdek kategori etrafında şekillenirken; yapılandırmacı yaklaşım ise yapılandırmacılığın epistemolojisi ve yorumlayıcı kuramsal bakış açısı tarafından desteklenmektedir. Bu, araştırmacının tamamen araştırmanın dışında kaldığı ve nesnel olduğu düşüncesine dayanan sistemantik yaklaşıma aykırıdır. Her iki yaklaşımda da veri toplama ve analiz etme süreci birbiriyle ilişkilidir. Analizler, iki yaklaşımda da toplanan ilk verilerden hemen sonra başlar. İlk analizlerden elde edilen ilk veriler, sonraki görüşmelerde kullanılır ve veri toplama süreci, araştırma boyunca bu şekilde devam eder. Sözü edilen bu yöntem, temellendirilmiş kuramın temel ilkelerinden olan sürekli karşılaştırma yöntemidir. Araştırmacı bu yöntemi uygulayarak, sadece önyargılardan uzak kalmaz aynı zamanda topladığı her bir yeni veri vasıtasıyla oluşturduğu kavramları analitik bir şekilde yeniden sorgulama olanağına da sahip olur (Strauss ve Corbin, 1990).

Strauss ve Corbin (1990) temellendirilmiş kuramda; *kodlama* (veri içindeki kategorilerin belirlenmesi); *hatırlatıcı notlar yazma* (yaptıklarınız hakkında notlar tutmak); *kuramsal örnekleme* (yeni kuramsal ilgi alanlarınıza göre veri kaynakları veya veri toplama siteleri) ve *çeşitleme* (aynı fikri veya kavramı farklı bakış açılarından araştırmak için farklı yöntemler kullanmak) gibi prosedürel bir süreç önermişlerdir. Tüm bu yönler, *sabit karşılaştırmalı yöntem* içinde kullanılır. Sabit karşılaştırmalı yöntem, bulguların veya gözlemlerin, bu bulguların uygulanabileceği diğer örneklerle karşılaştırılmasını içerir (Kalof ve Dan, 2008). Temellendirilmiş kuram tümevarımsal bir yaklaşımdır ve nitel sorulara yanıt arayan araştırmacılara bir çalışma yürütmek için somut bir yöntem sunmuştur.

Anselm Strauss'a göre, temellendirilmiş kuram kuramsal olarak anlamlı özellikleri ve hipotezleri olan kategorilerden oluşur. Kategoriler ve kodlama süreci, Strauss ve Glaser'in yaklaşımının merkezinde yer alır ve açık, eksnel ve seçici kodlama süreçleri izlenir. Kodlama, veri toplama ve bu verileri açıklamak için ortaya çıkan bir kuramın geliştirilmesi arasındaki en önemli bağlantıdır. Açık kodlama, verilerin araştırılmaya, karşılaştırılmaya, kavramsallaştırılmaya ve kategorilere ayrılmaya başlandığı süreçtir. Açık kodlamada verileri dikkatli bir şekilde işlenir ve ön kavramlar ve boyutlar geliştirilir. İlk kodlar geçici, karşılaştırmalı ve verilere dayalıdır (Charmaz, 2006). Strauss ve Corbin (1998) eksen kodlamayı, açık kodlama sürecinin tamamlanması üzerine uygulanan özel, gelişmiş bir kodlama tekniği olarak tanımlamaktadır. Buna göre eksnel kodlama, açık kodlamada oluşan kategorilerin arasında kurulan bağlantılara dayalı olarak yeni bir şekilde bir araya getirildiği bir prosedürler dizisi olarak tanımladılar. Böylece eksen kodlaması belirli bir kategoriye ve onun bağlantılarına odaklanır. Seçici kodlama ise; bir çekirdek kategori seçme, diğer tüm kategorileri bu temel kategoriyle sistemantik olarak ilişkilendirme, bu bağlantıları doğrulama, daha fazla iyileştirme ve geliştirme gerektiren kategorileri yenileme süreci olarak tanımlanmaktadır. Kodlama sürecinin bu aşaması, halihazırda yapılmış olan tüm analitik çalışmayı bütünleştirir. Çekirdek kategori (veya kategoriler) ile diğer kategoriler arasındaki bağlantılar incelenir. Verileri gruplara ayırmak, kategoriler içindeki belirli boyutları gözlemleyerek örüntü ve modelleri keşfetmenizi sağlar. Bu, nicel analizde çok değişkenli istatistiksel analize karşılık gelir; bununla birlikte, buradaki odak, katsayılar ve önemli istatistikler yerine bir analiz hikayesi oluşturmaya odaklanmıştır. Bu tür hikayeler merkezi bir kategori içermeli ve mantıklı ve sıralı bir şekilde sıralanmalıdır (Strauss ve Corbin, 1990).

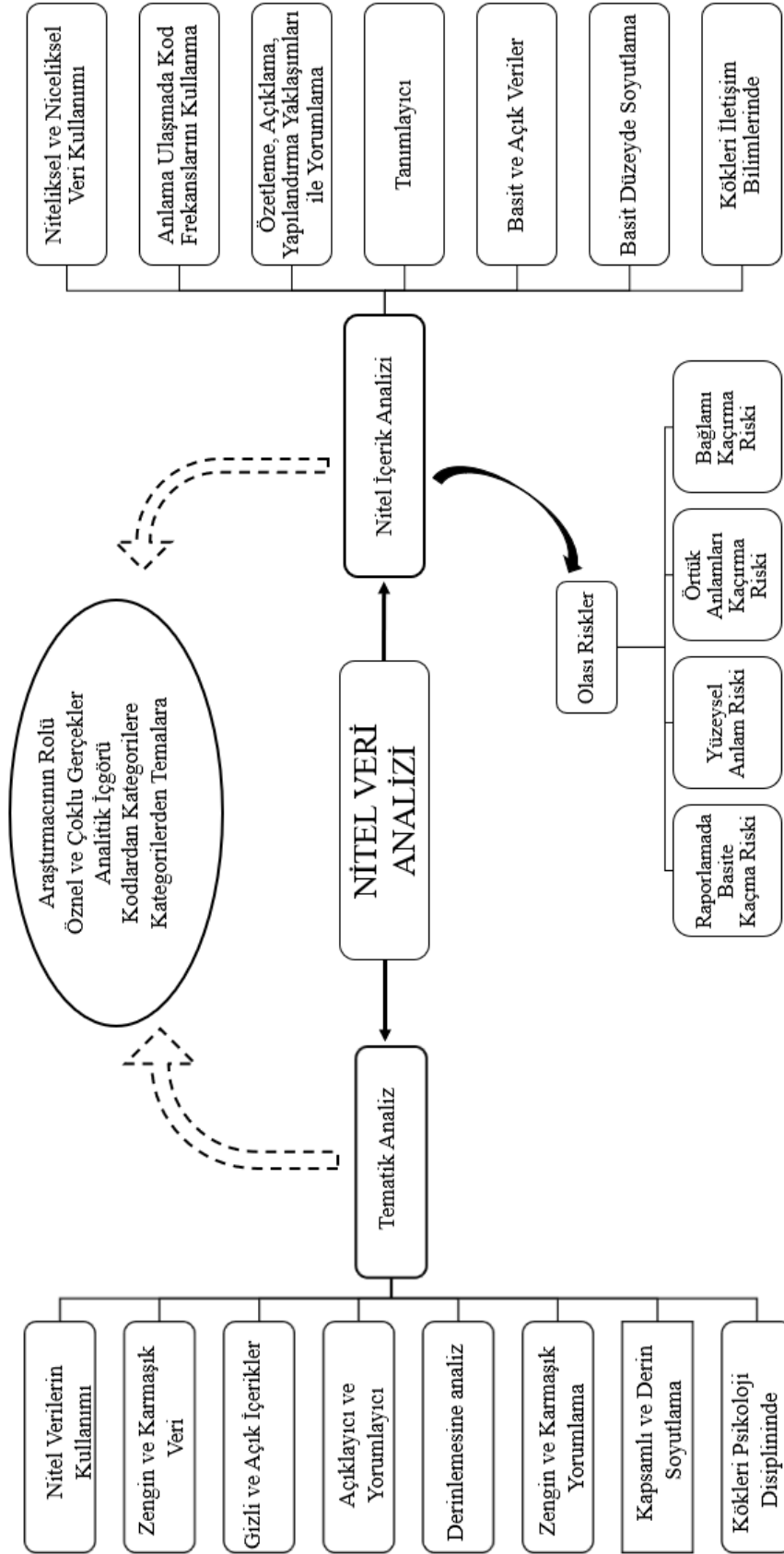
Kathy Charmaz ise, yapılandırmacı yaklaşımında, verinin ya da kuramın keşfedilmediğini iddia eder. Araştırmacıya aktif bir rol yükleyerek, araştırmacının incelediği dünyanın ve topladığı verilerin bir parçası olduğunu; araştırmacının, konumu, ayrıcalıkları, bakış açıları ve etkileşimleri durumun kendisini etkiler. Kuramlar oluşturmak, doğrusal olmayan bir süreçtir. Temellendirilmiş bir kuramın inşası üzerine özdüşünümsellik, yapılandırmacı temellendirilmiş kuramın doğasında vardır (Charmaz, 2006). Yapılandırmacı yaklaşım, araştırma sürecinin ve incelenen dünyanın eylemler yoluyla sosyal olarak inşa edildiğini, ancak tarihsel ve sosyal koşulların bu eylemleri sınırladığını varsayar. Klasik temellendirilmiş kuramın temel yönlerini korur ve hatta vurgular, ancak araştırma sürecinde araştırmacının, özellikle araştırmacı ve veri arasındaki gelişen diyalogda aktif ve hayati bir rol oynadığını kabul eder (Given, 2008). Özetlemek gerekirse, temellendirilmiş kuram, kodlar ve kategorilerle çalışmak için değerli prosedürler ve teknikler sunar; her şeyden önce, kuramda sınıflandırmaya büyük önem verilir. İkincisi, pratikte, temellendirilmiş kuram kategorilerin az çok soyut olabileceğini ve genelleme derecesine ve (yeni) teoriler geliştirme potansiyellerine göre değişebileceğini de gösterir. Üçüncüsü, kategoriler arasında

sürekli olarak ayırım yapmanız, onlara boyutlar verilmesi vb. gerektiğinden, analiz sürecinde kategorilerle çalışma süreklidir. Son olarak, temellendirilmiş kuramın analiz tarzı, gerçekten basit olanın ötesine geçen araştırma kavramlarının olduğunu oldukça açık bir şekilde gösterir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Nitel araştırmaların doğası gereği kapsamına giren her konuda araştırmacılara bir zenginlik sağlamaktadır. Bu durum hem fırsat hem de kafa karışıklıklarının eşiğidir. Nitel araştırma yapmak isteyen özellikle deneyimsiz araştırmacıların karmaşa yaşadığı en temel konulardan biri nitel verilerin nasıl analiz edileceğidir. Uluslararası alanyazında, nitel araştırma yöntemlerinin felsefi tartışmaları 1950'li yıllar tarihlenirken; ulusal alanyazında hâkim bir paradigma olarak yükseldiği belirtilen nitel araştırma yöntemlerinde bu tartışmalar derinlemesine yapılmadan yalnızca tekniğe indirgenmiştir.

Gerek Türkçe yazılan gerekse de İngilizceden çevrilen ders kitaplarının, makalelerin vb. bilimsel yayınların sayısı her geçen gün artsa da özellikle henüz lisansüstü öğrenim seviyesinde olan genç araştırmacılar, birbirine benzeyen veya birbirinin yerine kullanılan kavramlar ile hangi kavramın hangi kavramı kapsadığı anlaşılmayan sınıflandırmaların birbirini tekrar ettiği bir literatür ile karşı karşıya kalmaktadır. Sadece moda olduğu için bir araştırma yöntemine eğilim göstermek metodolojik hataların yapılmasına neden olduğu gibi, benzer hataların tekrar edilmesine de zemin hazırlamaktadır. Araştırmanın henüz tasarım aşamasında karar verilmesi gereken ve araştırmayı nasıl kurgulayacağımızı, nasıl yapmayı planladığımızı, dolayısıyla araştırma sorularımızı, veri toplama yöntemlerimizi ve araştırma kalitemiz üzerindeki en belirleyici süreçlerden olan veri analizini etkileyecek olan yaklaşımları belirlememek belirsizliklere ve hataların tekrarına yol açmaktadır. Çok sayıda araştırmada nitel araştırma yöntemi/yaklaşımı/deseni/tekniği vb. kullanıldığı, temel kavramların kullanımında karmaşa yaşandığı, nitel veri analizinin alıntı bloklarına indirgenildiği ve analiz süreçlerinin detaylandırılmadığı gözlemlenmektedir. Oysaki nitel araştırma yöntemlerinde tüm süreçlerin en şeffaf haliyle okuyucuya sunulması, araştırmanın kalitesine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Çünkü nitel sorgulamaya ilişkin sistematik ve disiplinli bir sürecin diğer araştırmacılara güvenilir bir şekilde iletilebilmesi ve bir çalışmanın bulgularının bilimsel olarak geçerli olarak kabul edilebilmesi için nitel veri analizinin dikkatli bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Şekil 3. Tematik Analiz ve Nitel İçerik Analizinin Şematik Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Nitel veri analizi yöntemleri ve yaklaşımları, araştırmacılara yol gösterici bir kılavuz olması amaçlanan bu çalışma, kapsamlı bir literatürün özetidir. Ancak nitel analiz yöntemlerine ilişkin bilginin kapsamı burada anlatılanlarla sınırlı değildir. Zira bir literatür incelemesinde (Onwuegbuzie vd., 2012) 17 farklı nitel veri analizi olduğundan söz edilmektedir. Bu çalışmada, nitel veri analiz yöntemleri ile ilgili temel noktalar vurgulanmış ve kuramsal ve yöntemsel olarak izlenmesi gereken bazı nitel araştırma yaklaşımları özetlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aronson, J. (1995). A pragmatic view of thematic analysis. *The qualitative report*, 2(1), 1-3.
- Arslan, E. (2021). *Turistik Tüketimin Kimlik İnşasındaki Rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Bazeley, P. (2013). *Qualitative data analysis: Practical strategies*. Sage.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. İçinde *APA handbook of research methods in psychology, Vol 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (ss. 57-71). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>.
- Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., & Terry, G. (2019). Thematic Analysis. İçinde P. Liamputtong (Ed.), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences* (ss. 843-860). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_103
- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. Sage.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage.
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*. Sage.
- Clayman, S. E., & Gill, V. T. (2013). Conversation analysis. İçinde *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (ss. 146-160). Routledge.
- Coffey, A., & Atkinson, P. (1996). *Making sense of qualitative data: Complementary research strategies*. Sage.
- Crabtree, B. F., & Miller, W. L. (1992). *Doing Qualitative Research*. Sage.
- Creswell, J. W., & Báez, J. C. (2020). *30 essential skills for the qualitative researcher*. Sage.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- de Casterlé, B. D., Gastmans, C., Bryon, E., & Denier, Y. (2012). QUAGOL: A guide for qualitative data analysis. *International journal of nursing studies*, 49(3), 360-371.
- Denzin, N. K. (2000). The practices and politics of interpretation. *Handbook of qualitative research*, 2, 897-922.
- Denzin, N. K. (2017). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Routledge.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). *Introduction: The discipline and practice of qualitative research*. Sage
- Deutscher Soziologentag (1st: 1910: Frankfurt am Main, G., Simmel, G., Tönnies, F., Weber, M., Sombart, W., Ploetz, A. J., Troeltsch, E., Gothein, E., Voigt, A., Kantorowicz, H., & Deutsche Gesellschaft für Soziologie. (1911). *Verhandlungen des ersten Deutschen Soziologentages: Vom 19.-22. Oktober 1910 in Frankfurt a.M. Tübingen* : Mohr (Paul Siebeck). <http://archive.org/details/verhandlungendes00deut>
- Downe-Wamboldt, B. (1992). Content analysis: Method, applications, and issues. *Health care for women international*, 13(3), 313-321.
- Dwyer, L., Gill, A., & Seetaram, N. (2012). *Handbook of research methods in tourism: Quantitative and qualitative approaches*. Edward Elgar Publishing.

- Elliott, J. (2005). *Using narrative in social research: Qualitative and quantitative approaches*. Sage.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: Exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*, 14(6), 65-68. <https://doi.org/10.1108/02634509610131171>
- Flick, U. (2013). *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. Sage.
- Gee, J. P. (2004). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Routledge.
- Gibbs, G. R. (2018). *Analyzing qualitative data* (C. 6). Sage.
- Gibson, W., & Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. Sage.
- Gillham, B. (2010). *Case Study Research Methods*. Bloomsbury Publishing.
- Given, L. M. (2008). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Sage.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1965). Discovery of substantive theory: A basic strategy underlying qualitative research. *American behavioral scientist*, 8(6), 5-12.
- Gökçe, O. (2019). Klasik ve nitel içerik analizi; Felsefe, yöntem, uygulama. *Konya: Çizgi Kitabevi*.
- Hailemichael, A. (1995). A thematic analysis of the afar camel folk literature: an ethnography-of-communication approach. *Journal of Ethiopian Studies*, 28(1), 1-22.
- Hardy, M., & Bryman, A. (2004). *Handbook of Data Analysis*. Sage.
- Hesse-Biber, S. N., & Leavy, P. (2010). *The practice of qualitative research*. Sage.
- Joffe, H. (2012). Thematic analysis. *Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners*, 1, 210-223.
- Jovanović, G. (2011). Toward a social history of qualitative research. *History of the Human Sciences*, 24(2), 1-27. <https://doi.org/10.1177/0952695111399334>.
- Kalof, L., & Dan, A. (2008). *Essentials of Social Research*. McGraw-Hill.
- Kiger, M. E., & Varpio, L. (2020). Thematic analysis of qualitative data: AMEE Guide No. 131. *Medical teacher*, 42(8), 846-854.
- Kracauer, S. (1952). The challenge of qualitative content analysis. *Public Opinion Quarterly*, 16, 631-642. <https://doi.org/10.1086/266427>
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative text analysis: A guide to methods, practice and using software*. Sage.
- Kvale, S. (1996). The 1,000-page question. *Qualitative inquiry*, 2(3), 275-284.
- Liamputtong, P. (2019). *Qualitative Research Methods*. Oxford University Press.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage.
- Maxwell, J. A., & Miller, B. A. (2008). *Categorizing and connecting strategies in qualitative data analysis. Handbook of emergent methods*. Washington: The Guilford Press.
- Mayring, P. (1994). *Qualitative inhaltsanalyse* (C. 14). UVK Univ.-Verl. Konstanz.
- Mayring, P. (2001). Combination and integration of qualitative and quantitative analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 2(1).
- Mayring, P. (2004). Qualitative content analysis. *A companion to qualitative research*, 1(2), 159-176.
- Mayring, P. (2007). On generalization in qualitatively oriented research. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 8(3).
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*.
- Mayring, P. (2015). Qualitative content analysis: Theoretical background and procedures. *İçinde Approaches to qualitative research in mathematics education* (ss. 365-380). Springer.
- Mayring, P. (2021). *Qualitative content analysis: A step-by-step guide*. Sage.
- Mills, K. A. (2019). *Big data for qualitative research*. Taylor & Francis.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Sage.
- Onwuegbuzie, A. J., Leech, N. L., & Collins, K. M. (2012). Qualitative analysis techniques for the review of the literature. *Qualitative Report*, 17, 56.

- Polkinghorne, D. E. (1995). Narrative configuration in qualitative analysis. *International journal of qualitative studies in education*, 8(1), 5-23.
- Provan, D. J., Rae, A. J., & Dekker, S. W. A. (2019). An ethnography of the safety professional's dilemma: Safety work or the safety of work? *Safety Science*, 117, 276-289. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2019.04.024>
- Saldana, J. (2019). Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı. A. *Tüfekci Akcan ve SN Şad, Çev. Ed). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.*
- Salkind, N. J. (2010). *Encyclopedia of research design* (C. 1). Sage.
- Sandelowski, M. (2000). Focus on research methods: What ever happened to qualitative research. *Research in Nursing and Health*, 23, 334-340.
- Sandelowski, M. (2010). What's in a name? Qualitative description revisited. *Research in Nursing & Health*, 33(1), 77-84. <https://doi.org/10.1002/nur.20362>
- Sharp, N. L., Bye, R. A., & Cusick, A. (2019). *Narrative analysis*. In P. Liamputtong (Ed.), *Handbook of research methods in health social sciences* (pp. 1-21). Singapore: Springer.
- Sidnell, J. (2010). Conversation analysis. *Sociolinguistics and language education*, 492.
- Sidnell, J., & Stivers, T. (2012). *The handbook of conversation analysis* (C. 121). John Wiley & Sons.
- Silverman, D. (2015). *Interpreting qualitative data*. Sage.
- Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis. *Health psychology review*, 5(1), 9-27.
- Smith, J. A., & Shinebourne, P. (2012). *Interpretative phenomenological analysis*. American Psychological Association.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. Sage.
- Sundler, A. J., Lindberg, E., Nilsson, C., & Palmér, L. (2019). Qualitative thematic analysis based on descriptive phenomenology. *Nursing Open*, 6(3), 733-739. <https://doi.org/10.1002/nop2.275>
- Tesch, R. (1990). *Qualitative research: Analysis types and software tools*. Falmer Press.
- Toker, A. (2018). İkinci Hayatların Kenti "Didim". İçinde *Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar Kuruluşlar Turizm Bölgeleri Meslekler* (ss. 119-134). Yıkılmazlar.
- Toker, A. (2019). *Tarihsel Süreçte Didim'de Yaşanan Göçlerin Turizm Ekseninde İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Toker, A. (2022). Kent Kimliği İnşasında Festivallerin Rolü. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 121-140. <https://doi.org/10.29029/busbed.1038648>
- Tracy, S. J. (2010). Qualitative quality: Eight "big-tent" criteria for excellent qualitative research. *Qualitative inquiry*, 16(10), 837-851.
- Turan, A., Kaya, A., & Yetgin, D. (2018). Bin Yıllık Uykusundan Uyanan Kent: Side. İçinde *Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar Kuruluşlar Turizm Bölgeleri Meslekler* (ss. 237-262). Yıkılmazlar.
- Uzuner, Y. (2015). A Critical Examination of My Qualitative Research Efforts in Turkey. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 44-54.
- Vaismoradi, M., & Snelgrove, S. (2019). Theme in qualitative content analysis and thematic analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 20(3).
- Vaismoradi, M., Turunen, H., & Bondas, T. (2013). Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nursing & health sciences*, 15(3), 398-405.
- White, S. J. (2019). *Conversation analysis: an introduction to methodology, data collection, and analysis* P. Liamputtong (Ed.), *Handbook of research methods in health social sciences*, Springer, Singapore (2018), pp. 1-20.
- Wiedemann, G. & Wiedemann. (2016). Text mining for qualitative data analysis in the social sciences (C. 1). Springer.

- Willig, C. (2014). Interpretation and analysis. In U. Flick (Ed.), *The SAGE handbook of qualitative analysis* (pp. 136–149). Los Angeles, CA: Sage.
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming Qualitative Data: Description, Analysis, and Interpretation*. <https://doi.org/10.2307/329455>.
- Xue, L., Leung, X. Y., & Ma, S. D. (2022). What makes a good “guest”: Evidence from Airbnb hosts’ reviews. *Annals of Tourism Research*, 95, 103426.
- Yılmaz, A., Yetgin, D., & Kozak, N. (2018). A hotel in Anatolia in the last period of the Ottoman Empire: Hotel Tadia (1892–1922). *Tourism management perspectives*, 26, 118-125.
- Yin, R. K. (2015). *Qualitative research from start to finish*. Guilford publications.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.06.2022 ✓Accepted/Kabul:28.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1134606

Review/Derleme Makalesi

Yavuz, N. (2022). "Sosyal Bilimlerde Sistemik Literatür Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö347-Ö360.

SOSYAL BİLİMLERDE SİSTEMATİK LİTERATÜR ANALİZİ

Nilay YAVUZ*

Öz

Sosyal bilimler alanında yapılmakta olan araştırmaların sayısı her geçen gün artarken, aynı konuya odaklanmış birbirinden bağımsız çalışmaların, incelemeye konu olan zaman, mekân ve aktörler, kullanılan yöntemler, kuramsal çerçeveler, cevaplanmak istenen araştırma soruları ve sonuçları açısından farklılık gösterebildiği görülmektedir. Bu çok yönlülük ve çeşitlilik, diğer yandan, belirli bir konuyla ilgili ortaya konulmuş bilimsel bilgilerin ve bulguların durumunun, henüz cevaplanmamış soruların neler olduğunun ve alanın nasıl ileriye götürülebileceğinin tespit edilmesini ve yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda, geleneksel literatür taraması yöntemi araştırmacılara yol gösterici olabilirken, bir takım dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Sistemik literatür analizi ise, geleneksel literatür analizinin ötesine geçen bir yöntem olarak, özellikle sağlık bilimlerinde sıkça kullanılmaktadır. Bu makalenin amacı, sistemik literatür analizi yönteminin amaçlarını ve aşamalarını açıklayarak ve yöntemin avantaj ve dezavantajlarını tartışarak, sosyal bilimler alanında yöntemi kullanacak olan araştırmacılara yol gösterici olmaktır. Makalede öncelikle sistemik literatür analizi yönteminin özellikleri, neden kullanıldığı ve geleneksel literatür analizinden farklılaşan yönlerinin neler olduğu ele alınacaktır. Ardından, sistemik literatür analizini oluşturan aşamaların her biri detaylı olarak açıklanacak ve son olarak yöntemin avantaj ve sınırlılıkları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sistemik literatür analizi, Araştırma yöntemi, Sosyal bilimler, Literatür taraması.*

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

While research activities in the field of social sciences are increasing, it results in independent studies focusing on the same subject but differing in terms of time, space, and actors of the subject of study, methods used, theoretical frameworks, research questions to be answered and results. This versatility and diversity, on the other hand, makes it difficult to identify and interpret the state of the art of scientific information, and critical findings and conclusions on a particular subject, what questions are yet to be answered, and how the field can be moved forward. For these purposes, while the traditional literature review method can guide researchers, it also brings some disadvantages. Systematic literature analysis, on the other hand, is frequently used as a method -especially in health sciences- that goes beyond traditional literature analysis. The aim of this article is to explain the purposes, features, and stages of the systematic literature review method for social sciences and discuss the advantages and disadvantages of it. In the article, first of all, information will be given about the aspects of the systematic literature review method that differs from the traditional literature review. Next, each of the stages that the systematic literature analysis includes will be explained in detail, along with a discussion of the advantages and limitations of the methodology.

Keywords: *Systematic literature review, Research methodology, Social sciences, Literature review.*

*Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ANKARA.
e-posta:nyavuz@metu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-1673-6309>)

1. GİRİŞ

Sosyal bilimler alanında yapılmakta olan araştırmaların sayısı her geçen gün artarken, aynı konuya odaklanmış birbirinden bağımsız çalışmaların, incelemeye konu olan zaman, mekan, ve aktörler, kullanılan yöntemler, kuramsal ereveseler, cevaplanmak istenen araştırma soruları ve sonuçları açısından farklılık gösterebildiği görülmektedir. Bu durumdan yola çıkarak, bilimsel araştırma sürecinin ilk aşamalarından birini, geleneksel literatür taraması oluşturmaktadır. Geleneksel literatür taramasının temel hedefleri arasında, bir konuda o ana kadar elde edilmiş olan bulguları derleme, bulgularla ilgili boşlukları ve çelişkileri tespit ederek araştırmacıya yol gösterme, pratik sorulara cevap sağlama ve sonraki araştırmalar için kuramsal bir arka plan oluşturma yer almaktadır (Jesson vd., 2011).

Her ne kadar literatürdeki çok yönlülük ve çeşitlilik, belirli bir konuyla ilgili ortaya konulmuş bilimsel bilgilerin ve bulguların durumunun, henüz cevaplanmamış soruların neler olduğunun ve alanın nasıl ileriye gtrlebileceğinin tespit edilmesini ve yorumlanmasını zorlaştırıyor olsa da, literatürün derlenmesi araştırmacıya bu noktada yol gösterici olabilmektedir. Bununla beraber, geleneksel literatür derlemesinin ne şekilde gerçekleşeceği, diğer bir deyişle sınırlarının ve perspektifinin ne olacağı, araştırmacının tercihlerine kalmış bir durumdur. Bu da bazı dezavantajları beraberinde getirmektedir. Karaçam (2013: 27), geleneksel literatür derlemesinin sınırlılıklarını şu şekilde özetlemektedir: “Sübjektif olabilirler ve yanlılık içerebilirler, literatür taraması yeterli olmayabilir, literatür seçimi kriterleri net olarak belirlenmemiştir, derlemeyi yaparken kullanılan metot tanımlanmamıştır, genellikle nicel değerlendirme içermezler ve kk etkileri göz ardı ederler, okuyucu derlemenin kalitesi konusunda emin olmayabilir, okuyucu derlemeyi tekrarlayamaz ve dolayısıyla sonuçları doğrulamaz, çalışmada kanıtlarının bilimsel dayanaklara mı ya da kişinin deneyimlerine göre mi verildiği anlaşılmaz, elde edilen sonuçlar, aynı konuda başka bir uzman tarafından yapılan derlemenin sonuçlarından farklı olabilir”.

Geleneksel literatür derlemesinden farklı olarak, sistematik literatür analizi (SLA) ise bu sınırlılıklara belirli lde cevap olabilmemiş bir yöntem olarak günümüzde sıkıca kullanılmaktadır. SLA, sağlık çalışanlarının belirli bir konu hakkında en güncel bilgilere en hızlı ve etkili bir şekilde erişebilme ihtiyacı nedeniyle sağlık bilimleri alanında ortaya çıkmıştır (Mangas-Vega vd., 2018). Yöntem daha çok doğa bilimleri, sağlık bilimleri ve tıp alanlarında tercih ediliyor olsa da (Crowther vd., 2010; Karaçam, 2013), sosyal bilimlerdeki uygulamaları da yaygınlaşmaktadır (Yildiz vd., 2021; Yavuz vd., 2022; Gökalp vd., 2020; Aksoy Kr, 2021). Bu makalenin amacı, sistematik literatür analizi yönteminin amaçlarını, özelliklerini ve sosyal bilimlerdeki uygulama aşamalarını açıklayarak yöntemi kullanacak olan araştırmacılara yol gösterici olmak ve yöntemin avantaj ve dezavantajlarını tartışmaktır. Makalede öncelikle sistematik literatür analizi yönteminin özellikleri, hangi amaçlar için kullanıldığı ve geleneksel literatür analizinden farklılaşan yönlerinin neler olduğu tartışılacaktır. Ardından, sistematik literatür analizini oluşturan aşamaların her biri detaylı olarak açıklanacak ve son olarak yöntemin avantaj ve sınırlılıkları ele alınacaktır.

2. SOSYAL BİLİMLERDE SİSTEMATİK LİTERATÜR ANALİZİ – TANIM, ÖZELLİKLER VE KULLANIM AMAÇLARI

Sistematik derleme, “belli bir konuda hazırlanmış araştırma sorusuna yanıt bulmak için, belirlenmiş ltlere uygun olarak aynı konuda yapılmış çalışmaların sistemli ve yan tutmadan taranması, bulunan çalışmaların geçerliğinin değerlendirilmesi ve sentezlenerek birleştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (ınar, 2021: 310). Sistematik literatür analizinin ne olduğunun ve geleneksel literatür analizinden nasıl farklılaştığının anlaşılabilmesi için öncelikle “sistematik” kelimesinin altı çizilmelidir. Literatür analizi bağlamında gerçekleşen “sistematik” bir çalışma, gelişigüzel ve rastgele yerine düzenli ve belirli bir metoda bağlı kalarak yapılmış bir çalışmadır (Jesson vd., 2011: 12). Buradan yola çıkarak, bir çalışmanın sistematik literatür analizi olabilmesi için, bir takım asgari niteliklere sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Bu zellikler aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır (Okoli ve Schabram, 2010: 7):

1) Literatür taramasının amacının ne olduğu okuyucuya net bir şekilde açıklanmış olmalıdır. Bu amaç, genellikle bir araştırma sorusu üzerinden formüle edilmektedir.

2) Literatür analizinin nasıl yapılacağını ve hangi prosedürlerin izleneceğini belirten, bütün araştırmacıların hemfikir olacağı yazılı ve detaylı bir protokol oluşturulmalı ve araştırmacılar bu protokole göre eğitilmelidir. Bu

konu, özellikle birden fazla araştırmacının ortak bir çalışma için sistematik literatür analizi yapacağı durumlarda önem kazanmaktadır. Amaç, araştırmacılar arası tutarlılığın sağlanmasıdır.

3) Literatür taramasının kapsamı açıklanmış ve gerekçelendirilmiş olmalıdır.

4) İncelemeye dahil edilecek çalışmaların belirlenmesinde bir ön eleme aşaması bulunmalıdır. Tarama sonuçları gözden geçirilerek hangi çalışmaların inceleme kapsamına dahil edileceği ve inceleneceği, hangilerinin dışlanacağı açıklanmalıdır.

5) Dışlama kriterleri belirtilerek gerekçelendirilmelidir. Bu dışlama kriterleri genellikle incelenecek çalışmaların amacıyla, kalitesiyle ya da çalışmalarda kullanılan yöntemlerle ilgili olabilmektedir.

6) Derlemeye dahil edilecek olan tüm çalışmalar belirlendikten sonra araştırmacılar seçilen her çalışmadan, araştırma sorularıyla ilgili sistematik çıkarımlar yapmalıdır. Daha sonra bu çıkarımlar nicel ve/veya nitel yöntemlerle sentezlenmelidir.

7) Araştırma makaleleri için uyulması gereken standart ilkelere ek olarak, sistematik bir literatür taraması süreci rapor edilmelidir. Bu raporlama, incelemenin sonuçlarının başka araştırmacılarca bağımsız olarak yeniden üretilebilmesi için yeterli ayrıntıda olmalıdır.

Bu yöntemsel özelliklerin benimsendiği sistematik literatür analizi yöntemi, sosyal bilimler alanındaki araştırma süreçlerinde farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu amaçlardan biri, geleneksel literatür analizinde olduğu gibi belirli bir konudaki var olan çalışmaların incelenmesiyle alanın “resminin çekilmesi” ve literatürdeki boşlukların bu yolla tespit edilerek kuramsal katkı verebilecek yeni araştırmalar açısından bir yol haritası çıkarılmasıdır. İncelenen çalışmaların boyutları olarak, araştırma soruları, kullanılan yöntemler, kullanılan kuramsal çerçeveler, çalışmaya konu olan yer, kişi, zaman, bulgu ve sonuçlar bu tür bir değerlendirmeye dahil edilebilmektedir.

Sistematik literatür analizinin geleneksel literatür analizinden farklı olarak, sosyal bilimlerdeki bir başka kullanım alanı, var olan çalışmaların bulgularının sentezlenmesi yoluyla belirli bir araştırma sorusuna cevap aranmasıdır. İkincil veri analizi diyebileceğimiz bu çaba ile, incelenen çalışmaların direkt olarak odağı olmayan yeni soruların dahi araştırılması, mevcut kuramların bu sentezlenen bulgular yoluyla test edilmesi veya yeni kuramların geliştirilmesi mümkün olabilmektedir. Aynı zamanda bu kullanım amacı kapsamında, farklı çalışmaların bulgularının derlenmesi yoluyla sadece kuramsal değil uygulamaya yönelik soru ve sorunlara da cevap sunulabilmektedir. Özellikle sosyal bilimler alanında bu tür çalışmalara daha çok ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Buna paralel olarak Petticrew ve Roberts (2008), sosyal politikaların eğitim, sosyal refah, ulaşım ve sağlık alanlarındaki etkinliğini incelemek amacıyla sistematik literatür taramasının işlevselliğini vurgulamaktadır. Örneğin, afet yönetiminde bilişim teknolojilerinin kullanımında başarı unsurları nelerdir şeklinde bir soruya verilebilecek cevap, konuyla ilgili birbirinden bağımsız bilimsel çalışmalardan elde edilen bulguların sistematik derlenmesi yoluyla ortaya konulabilmektedir (Yıldız vd., 2021).

Geleneksel literatür analizi ile sistematik literatür analizinin daha detaylı bir karşılaştırması Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Geleneksel literatür analizi ile sistematik literatür analizinin karşılaştırması

	Geleneksel Literatür Analizi	Sistematik Literatür Analizi
Amaç	Bir konunun kısaca gözden geçirilerek özetlenmesi	Odaklı bir araştırma sorusunun cevaplanması; literatür analizi sürecinde yanlışlığın engellenmesi
Kapsam	Bir konu hakkında yapılmış olan çalışmalar, öznel yöntemlerle biraraya getirip nitel olarak özetler ve yorumlar.	Belirli bir araştırma sorusuna odaklanan temel araştırmaları nesnel olarak tespit eder, seçer, sentezler ve değerlendirir.
Aşamalar ve gereklilikler	<ul style="list-style-type: none">- Genel bir konunun veya sorunun seçilmesi- Öznel yöntemlerle arama- Bir ya da iki veri tabanında arama- Konuyla ilgili literatürün özetlenmesi- Referans listesi	<ul style="list-style-type: none">- Açıkça tanımlanmış ve cevaplanabilir bir soru seçimi- Önceden belirlenmiş nesnel uygunluk kriterleri ve sistematik arama stratejisi uygulanması- İlgili tüm veri tabanlarında arama- Bulguların geçerliliğinin değerlendirilmesi- Sonuçların yorumlanması ve sentezlenerek sunumu- Referans listesi
Yazar sayısı	Bir ya da daha fazla	Genellikle üç ya da daha fazla

Kaynak: Kysh, 2021

3. SOSYAL BİLİMLERDE SİSTEMATİK LİTERATÜR ANALİZİ AŞAMALARI

Yukarıda belirtildiği üzere, sistematik literatür analizinin sahip olması gereken bir takım özellikler mevcuttur. Bu özellikler aynı zamanda yöntemin nasıl uygulanacağı konusuna da ışık tutmaktadır. Bu alt bölümün amacı, sağlık bilimlerinde geliştirildiği şekliyle sistematik literatür analizi yönteminin aşamalarını ayrıntılı olarak ele alarak, yöntemi sosyal bilimler alanında kullanacak olan araştırmacılara yol göstermektir.

Başarılı bir literatür incelemesi üç temel aşamadan oluşmaktadır: incelemeyi planlama, incelemeyi yürütme ve incelemeyi raporlama (Xiao ve Watson, 2019; Brereton vd., 2007). Buradan yola çıkarak, sistematik literatür analizinin gerçekleştirilmesi için önerilen adımlar şu şekilde özetlenebilir (Yannascoli vd., 2013; Karaçam, 2013; Okoli ve Schabram, 2010; Xiao ve Watson, 2019; Petticrew ve Roberts, 2008; Çınar, 2021):

- 1) Araştırmanın amacının ve araştırma sorularının belirlenmesi
- 2) Tarama stratejisinin oluşturulması
- 3) Elektronik taramanın yapılması
- 4) İncelemeye uygun yayınların belirlenmesi ve kalitesinin incelenmesi
- 5) Belirlenen yayınlardan veri çekilmesi
- 6) Verilerin analiz edilmesi, bulguların sentezlenmesi ve tartışılması
- 7) Raporlama

Aşağıdaki alt bölümlerde bu aşamaların her biri açıklanarak tartışılacaktır.

3.1. Araştırma Sorusunun/Sorularının Belirlenmesi

Sistemik literatür analizinin ilk aşaması, araştırmanın amaçlarına uygun şekilde araştırma sorularının ortaya konulmasıdır. Yukarıdaki bölümlerde vurgulandığı üzere, SLA çeşitli amaçlar için benimsenebilmektedir. Bu amaçlar arasında belirli bir konudaki bilimsel bilgi birikimini ve gelişimini değerlendirmek, gelecekteki araştırmalar için önerilerde bulunmak, bir teorik modelin ya da metodolojik bir yaklaşımın belirli bir alandaki uygulamalarını test etmek veya incelemek, yeni bir model veya kuramsal çerçeve geliştirmek veya uygulamaya yönelik belirli bir araştırma sorusunu yanıtlamak yer almaktadır (Okoli ve Schabram, 2010: 12). Çalışmanın hedeflerinden yola çıkarak, araştırmanın cevaplamak istediği sorular net bir şekilde en başta ortaya konulmalıdır. Özellikle, önceki çalışmaların bulgularının sentezlenmesi yoluyla bir konuda yeni bilgi üretimini amaçlayan SLA çalışmalarında, araştırma sorularının doğru bir şekilde formüle edilmesi, akabinde anahtar kelimelerin belirlenerek uygun verilerin çekilebilmesi ve sentezlenebilmesi açısından yaşamsaldır.

Araştırma soru/sorularının tanımlanması sürecinde izlenmesi önerilen bazı adımlar da mevcuttur. İlgili duyulan genel konu seçiminin ardından, öncelikle arama motorları ve veri tabanlarında kapsamlı bir ön tarama yapılması yoluyla konuyla ilgili önemli tartışmalar, güncel konular ve anahtar kelimeler/ kelime grupları tespit edilmelidir. Bu ön taramanın ardından, sınırları belirli bir araştırma sorusu belirlenmelidir. Araştırma sorularının kapsamını daraltma noktasında, belirli bir coğrafi bölge, zaman dilimi veya nüfusun/aktörlerin seçilmesi veya konunun belirli bir yönüne odaklanılması faydalı olabilmektedir (Çınar, 2021: 311).

3.2. Tarama Stratejisinin Oluşturulması

SLA amaçları ve araştırma sorularının belirlenmesinin ardından, metodun baştan sona nasıl uygulanacağını detaylı olarak planlamak üzere araştırmacı(lar) tarafından bir protokol oluşturulmalıdır. Sistemik literatür analizi sırasında, gerektiği takdirde protokole güncellemeler yapılabilmektedir. Bu protokol, analizi gerçekleştirecek olan tüm araştırmacılarla tartışılarak geliştirilmeli ve üzerinde hemfikir olunmalıdır. Bu aşamada, sistemik literatür analizi protokolünün içeriğini oluşturan unsurların şunlar olması beklenmektedir (Çınar, 2021; Karaçam, 2013):

- Taramada kullanılacak olan anahtar kelimeler ve kombinasyonların belirlenmesi
- Taramanın yapılacağı veri tabanları ve diğer kaynakların belirlenmesi (örneğin Web of Science, Scopus, Scholar Google).
- Taramada kullanılacak olan dahil edilme ve dışlama kriterlerinin belirlenmesi (örneğin sadece akademik makalelerin seçilmesi, belirli bir zaman dilimine ait yayınların seçilmesi, belirli bir dildeki yayınların seçilmesi, belirli bir alandaki yayınların seçilmesi, sadece ampirik çalışmaların seçilmesi vb.)
- Belirlenen yayınların kalite değerlendirmesinde kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi (örneğin sadece Social Science Citation Index - SSCI yayınların incelenmesi vb.)
- Veri çekme ve analiz yöntemlerinin belirlenmesi; bulguların sentezlenmesinde kullanılacak olan tablolama kriterlerinin tespiti.

Bu unsurların her birinin sistemik literatür analizi sırasında nasıl uygulamaya konulacağı aşağıdaki bölümlerde detaylı olarak açıklanmaktadır.

3.3. Elektronik Taramanın Yapılması

Araştırma amacı ve soruları belirlenip sistemik literatür analizi protokolü oluşturulduktan sonra, yayınların taranması aşaması gelmektedir. Bu noktada, öncelikle, çalışmanın amaçları ve soruları doğrultusunda farklı anahtar kelimeler tespit edilir. Anahtar kelime seçiminde, konunun incelenmek istenen yönüyle ilgili olabilecek tüm kavramların, diğer bir deyişle araştırma sorularının farklı bileşenlerinin taramaya dahil edildiğinden emin olunmalıdır, aksi takdirde konuyla ilgili olan bazı temel yayınların çalışmadan dışlanmış olması ve bu nedenle bulgularda yanlışlık oluşabilmesi muhtemeldir. Dolayısıyla, seçilecek olan anahtar kelimeler, hem çalışmada özellikle incelenmek istenen tüm boyutları yeterince temsil etmeli, hem de o alanda literatürde birbiri yerine kullanılan veya birbiriyle yakın ilişkili kavramları dışlamamalıdır (örneğin afet yönetimi, acil durum yönetimi, kriz

yönetimi vb.). Anahtar kelime tespit sürecinde, önceki bölümde açıklandığı üzere bir ön tarama yapılması faydalı olmaktadır.

Anahtar kelimelerin farklı kombinasyonları Boolean bağlaçları “ve” “veya” “değil” kullanılarak taramaya dahil edilebilir veya tarama sınırlandırılabilir. “Ve” bağlacının kullanımı tüm arama terimlerini içeren sonuçları getirirken, “veya” bağlacı ise yayının arama terimlerinin en az birini içermesi gerektiğini ifade eder. Anahtar kelimelerle amaçlara daha uygun yayınların dahil edilmesini sağlayabilmek ve tarama kapsamını daraltabilmek için, anahtar kelimelerin grup halinde olduğu durumlarda bu kelime gruplarının tırnak işareti içerisinde taranması tercih edilebilmektedir (örneğin “sosyal medya”). Aksi takdirde kelime grubu yerine kelimelerin en az birinin yer aldığı yayınlar bulunabilmekte, bu da incelemeye uygun yayınların tespit sürecini uzatmaktadır.

Anahtar kelime seçiminin yanı sıra elektronik taramanın yapılabilmesi için bir diğer aşama, taramanın yapılacağı veri tabanları ve diğer kaynakların belirlenmesidir. SLA amaçları doğrultusunda, farklı veri tabanları tercih edilebilmektedir. Sosyal bilimler alanındaki çalışmalar açısından, Web of Science Core Collection veri tabanı ve Scopus, belirli bilimsel niteliklere sahip ve hakem incelemesinden geçmiş yayınları içermeleri ve tarama kriter seçimine olanak sağlamaları açısından sıkça tercih edilmektedir. Bu kaynakların yanı sıra, araştırmacıların tespit ettikleri yayınların kaynakçalarını da gözden geçirmeleri, çalışmayla direkt ilgili olabilecek ve ek katkı sağlayabilecek başka yayınların da bulunup çalışmaya dahil edilebilmesi açısından önemlidir. Ayrıca Scholar Google üzerinden de aynı anahtar kelimeler ile bir tarama yapılarak çalışmaya kritik katkı sağlayabilecek nitelikteki yayınların önceki aşamalarda dışlanmadığından emin olunmalıdır.

Taramanın yapılacağı kaynakların da belirlenmesinden sonra, araştırmacılarca seçilen anahtar kelimeler, bu kaynaklarda yer alan yayınların başlıkları, özetleri ve/veya anahtar kelimeler kısımlarında taranabilir. Anahtar kelimelerin, çalışmaların sadece başlığında taranması durumu bazen incelemeye dahil edilebilecek çalışmaların sayısının gerekenden fazla sınırlanmasına yol açabilmektedir. Bu durum özellikle literatürde fazla çalışılmamış konularla ilgili taramalar açısından sorun yaratabilmektedir. Diğer yandan, sadece özet veya anahtar kelimeler kısmında yapılan taramalarda ise çalışma amaçlarıyla direkt alakalı yayınların tespiti zorlaşabilmektedir. Özellikle literatürün geniş olduğu konularda, sadece başlık üzerinden tarama yapılması, çalışmanın amaçlarına ve/veya araştırma sorularına en çok odaklanan yayınların incelemeye alınabilmesi açısından faydalıdır.

Farklı anahtar kelime kombinasyonları ve/veya kaynakların kullanıldığı tarama süreçlerinde, tespit edilen yayınlardan mükerrer olanlar çıkarılmalı, gerekli ise anahtar kelime seçimi ve kombinasyonları tekrar gözden geçirilmelidir. Tarama sürecinin ne zamana kadar sürdürüleceğiyle ilgili olarak temel kural, yeni tarama kombinasyonları sonucu aynı yayınların elde edilmeye başlanması veya yeni bulunan yayınların sonucu ek bir bilgi sağlanmaması noktasına erişildiğinde taramanın sonlandırılabilirdir (Levy ve Ellis, 2006).

Taramada araştırmacılarca belirlenen anahtar kelimelere ek olarak, çalışma amaçları doğrultusunda başka dahil edilme ve dışlama kriterlerinin uygulanması da mümkündür. Örneğin sadece akademik makalelerin seçilmesi, belirli bir zaman dilimine ait yayınların seçilmesi, belirli bir dildeki yayınların seçilmesi, belirli bir alandaki yayınların seçilmesi, sadece vaka incelemelerinin ya da ampirik çalışmaların seçilmesi gibi dahil etme ve dışlama kriterleri belirlenebilir. Literatürde sıkça çalışılmış konular için mevcut bulguların sentezlenmesini amaçlayan SLA çalışmalarında, sadece yüksek düzeyde kanıt içeren makalelerin incelemeye dahil edilmesi önerilmektedir; buna karşılık incelenmek istenen konu henüz gelişmekte olan bir alanda ise, düşük düzeydeki çalışmalar da katkı sağlayabilmektedir (Çınar, 2021). Önemli olan, bu dahil etme ya da dışlama kriterlerinin, çalışmanın amaçlarına ve bilimselliğine katkı sunmasıdır. Diğer bir deyişle, seçilen kriterler gerekçelendirilebilir olmalıdır.

Taramanın sonuçlarına bağlı olarak anahtar kelime kombinasyonları ya da dahil etme-dışlama süreçleriyle ilgili herhangi bir değişiklik ihtiyacında, SLA protokolü de güncellenmeli ve raporlanmalıdır.

3.4. İncelemeye Uygun Yayınların Belirlenmesi ve Kalitesinin İncelenmesi

Taramanın dahil etme ve dışlama kriterlerine göre gerçekleştirilmesinden sonraki aşamada, çalışmada incelenecek yayınların nihai olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu aşamada, tarama sonucu elde edilen yayınların başlık ve özet kısımları, sonuç bölümleri ve gerekli duyulursa da metinlerin tamamı, araştırmacılarca gözden geçirilmelidir (Brereton vd., 2007). Birden fazla araştırmacıyı içeren incelemelerde, araştırmacılar birbirlerinden bağımsız olarak bu işlemi gerçekleştirmeli ve daha sonra sonuçları karşılaştırarak nihai liste üzerine ortak bir

karar almalıdır. Bu süreçte, araştırmacıların incelemeye dahil etme konusunda hemfikir oldukları çalışmalar kabul edilmek üzere işaretlenir; üzerinde fikir ayrılığı olan çalışmalar ise araştırmacılarca birlikte incelenmek ve tartışılmak üzere ayrılır. Tartışma sonucunda nihai dahil edilme veya dışlanma kararı alınır. Üçüncü bir araştırmacı da bu noktada hakem olarak katkı verebilir. Yayının incelemeye uygun olup olmadığının belirlenmesi sürecinde, çalışmanın amaçlarına paralellığı değerlendirilmeli ve yayının SLA için formüle edilen araştırma sorularına cevap veren bulgular içerip içermediği üzerinde durulmalıdır. Ön inceleme sonucu, sentez için kullanılabilir bulguları içermediği ya da çalışmanın odağıyla direkt bağlantısı olmadığı izlenimi veren yayınlar, SLA'ne dahil edilmemelidir.

Bu aşamanın sonunda, incelenmesine karar verilen yayınların tam metinleri elde edilir. Tam metinler üzerinde çalışılırken, sistematik derlemeye uygun olmadığı tespit edilen yayınlar olursa bu aşamada çalışmadan çıkarılması mümkündür. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, yayınların kalitesi konusudur. Çalışmanın bilimsel nitelik taşıyıp taşımadığı, kullanılan araştırma ve analiz yöntemlerinin uygunluğu, bulguların sunumu ve tartışılması gibi unsurlar açısından uygun özellikte olmayan yayınların literatür analizine dahil edilmemesi, sistematik literatür analizi bulgu ve sonuçlarının geçerlilik ve güvenilirliğini güçlendirecektir. Bu kalite kontrolünü sağlamak için kullanılabilir bir yöntem, Web of Science gibi veri tabanlarında tarama yapılmasının veya çalışmaya sadece SSCI yayınlarının dahil edilmesinin tercih edilmesidir.

3.5. Belirlenen Yayınardan Veri Çekilmesi

Yayınların belirlenmesini ve tam metin olarak elde edilmesini takiben, yayınlardan sistematik olarak veri çekilmesine başlanmalıdır. Bu aşama, SLA bulgularının sentezlenebilmesi için gereken ön aşama olarak, araştırmacıların dahil edilen yayınların özellikleri ve bulgularıyla ilgili temel bilgileri topladıkları bir süreçtir. Sürecin başarıyla yönetilebilmesi için “veri çekme işleminin en az bir araştırmacı tarafından yapılması ve ikinci araştırmacının bağımsız olarak bu işlemin doğruluğunu ve detaylarını kontrol etmesi” önerilmektedir (Karaçam, 2013: 28). SLA birden fazla araştırmacı tarafından yapıldığında, araştırmacılar arası güvenilirliğin (interrater reliability) sağlanması, çalışmada dikkat edilmesi gereken en temel hususlardan biridir. Bu aşama için de başta belirlenen SLA protokolü yol gösterici olacaktır. Yayınlardan hangi verilerin nasıl çekileceği ve verilerin ne şekilde kodlanacağı bilgisi, araştırmacılarca bir protokol kapsamında önceden belirlenmiş ve benimsenmiş olmalıdır. Buna ek olarak, araştırmacılar, ortaklaşa belirledikleri çalışmalarını kodlayıp analiz ettikten sonra, sonuçları karşılaştırarak birbirlerinin bulgularını kontrol etmeli, sonuçta da belirli bir tutarlılık oranına ulaşmalıdır. Bu oran SLA çalışmalarında genellikle yüzde olarak belirtilmektedir; %80 üzeri tutarlılık oranı, güvenilirliği sağlayan bir oran olarak kabul edilmektedir (Belur vd., 2021). Araştırmacılar, farklı sonuçlar elde ettikleri noktalarda, bu fikir ayrılıklarını detaylı olarak tartışmalı ve ortak bir anlayışa erişmelidir. Bu mümkün olmadığında çalışmaya dahil olan diğer bir araştırmacının görüşü nihai karar olarak alınmalıdır.

İnceleme için belirlenen yayınlardan hangi verilerin çekileceği konusunda, çalışmanın amaçları ve araştırma soruları temel kriter olarak alınmalıdır. Örneğin, çalışma belirli bir konudaki bilimsel bilgi birikimini, zaman içindeki gelişimini, konuyla ilgili temel eğilimleri ve eksiklikleri değerlendirmeyi hedefliyorsa, incelenecek yayınların yayın yılları, yayımlandığı dergiler, yayın türü (makale, kitap, konferans bildirisi, tez vb.), araştırma soruları, kuramsal çerçeveleri, araştırma metodları ve bulguları üzerine yoğunlaşılabilir. Her bir yayın için aynı veriler çekilerek, oluşturulacak tablo ya da formda her bir kolon bir boyutu gösterecek şekilde bulgular sunulmalıdır. Bir başka örnek olarak, belirli bir politikanın farklı ülkelerdeki uygulanma sonuçları hakkındaki yayınların bulguları sentezlenmek isteniyorsa, ilgili çalışmaların yapıldığı ülkelerin özellikleri, örnekleme ilişkin bilgiler ve çalışmanın sonuç bölümleriyle ilgili verilerin çekilmesi yararlı olacaktır.

Yukarıda listelenen kritik bilgilerin çekilmesinin yanı sıra, özellikle meta-analiz yapılacak olan sosyal bilimler alanı SLA çalışmaları için Hunter ve Schmidt (2004) ile Card (2012) tarafından geliştirilen kodlama formlarının kullanılması önerilmektedir (Aksoy Kürü, 2021). Bu formlarda, incelemeye dahil edilecek olan her bir yayın için “çalışmanın kimliği (yayın ismi, yayının yazar(lar)ı), yayın türü (makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi), çalışmanın yılı, çalışmanın örnekleme sayısı, hangi sektörde yapıldığı, metodolojik bilgi (kullanılan ölçek), etki büyüklüğü (Pearson korelasyon katsayıları) değerlerine yer verilmektedir” (Aksoy Kürü, 2021: 225).

Sosyal bilimler alanındaki yayınlardan bu verilerin çekilmeleri ve kodlanmaları sürecinde, fen bilimleri ve sağlık bilimleri alanlarından bazı farklılıklar mevcuttur. Sosyal bilimler araştırmalarında nicel yöntemler de kullanılmakla beraber, nitel yöntemler sıkça tercih edilmektedir. Ayrıca, kuramsal ve kavramsal çalışmalar da yoğun olarak

yapılmaktadır. Bu nedenle, yayınlardaki ne tür verilerin nasıl çekileceği ve kodlanacağı sorusu, sosyal bilimler alanlarında diğer bilim alanları kadar net olmayabilmektedir. Örneğin sağlık bilimlerinde, bir tedavi yönteminin ne derece etkili olduğunu anlamaya yönelik yayınlardan veri çekmek için, çalışmaların metodoloji, istatistiksel analiz bulguları ve sonuç bölümlerinin incelenmesi ve bunların kodlanması yeterli olabilirken, sosyal bilimler alanındaki yayınlarda bu tür veriler çoğu zaman açıkça belirtilmemekte ve metin yorumlama ya da çıkarım yoluyla elde edilebilmektedir. Bu nedenle, sosyal bilimler alanında yapılacak olan sistematik literatür analizinde, başlangıçta oluşturulan protokol, çalışmanın odağı olan unsurların (veya bağımlı ve bağımsız değişkenlerin) neye göre kodlanacağını belirtmelidir. İncelenecek çalışmalardan hangi unsurların çekilmesi gerektiğine ve bunların nasıl kodlanacağına karar verilirken, araştırılacak konuyla ilgili kavramsal ve kuramsal çerçevelerden yararlanılmalıdır. Veri çekimi ve kodlama sırasında, her metnin tamamının araştırmacılarca gözden geçirilmiş olması, incelenen çalışmaların bağlamının göz ardı edilmemesini ve bütünlüğünün bozulmamasını sağlayacaktır (Onwuegbuzie vd., 2012). Ayrıca, birden fazla araştırmacının veri çekme ve kodlama işlemlerini birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirip daha sonra karşılaştırma ve doğrulama yapması, sosyal bilimler alanında yapılan SLA çalışmasının güvenilirliğini artıracaktır. Sosyal bilimler alanındaki sistematik literatür analizi çalışmalarında verilerin çekilmesi ve kodlanması işleminde NVivo ve ATLAS.ti yazılımları da sıkça tercih edilmektedir (Xiao ve Watson, 2019).

3.6. Verilerin Analiz Edilmesi, Bulguların Sentezlenmesi ve Tartışılması

Analiz sürecinin temel hedefi, çekilen ve kodlanan verilerin, çalışmanın amaçlarına göre organize edilmesi ve daha sonra da yorumlanarak genel sonuçlara ulaşılmasıdır. Çalışmada incelenmek üzere seçilen her bir yayından sistematik olarak çekilen veriler, sistematik literatür analizi çalışmasının amaçları doğrultusunda çeşitli yöntemlerle incelenmelidir. Bu incelemenin ürünü, genellikle, seçilen çalışmaların bulgularının sentezlenerek araştırma sorusuyla ilgili genel bir sonuca varılması olmaktadır. Bu noktada analiz yöntemi olarak, meta-analiz yöntemi (istatistiksel analizler kullanılarak ampirik çalışmaların sonuçlarının sentezlenmesi) veya nitel analiz yöntemi benimsenebilmekte (Karaçam, 2013), sentezlenmiş verileri özetleyici tablolar ya da şemalar kullanılabilir. Örneğin, SLA çalışmasının amacı sentezlenmiş bir teorik model geliştirmekse, verilerin analizi sonucunda teorik modeli oluşturan unsurlar araştırmacılarca ortaya çıkarılmış olacak ve bunlar bir şekil ile gösterilebilecektir.

Bulguların sentezlenebilmesi için, araştırmacıların, analiz kısmında bulgulardaki ana temaları ve değişkenleri, bulgularla ilgili ortak ve ayrışan noktaları tespit ederek, bunları gruplandırması faydalı olacaktır. Örneğin, “Bilişim teknolojileri acil durum yönetiminde hangi amaçlar için kullanılmaktadır?” şeklinde bir araştırma sorusu için sistematik olarak taranan yayınlardan elde edilen verilerin analizi sonucunda, araştırmacılarca altı farklı kullanım amacı tespit edilmiştir (Yildiz vd., 2021). Önceki aşamadaki kodlama işlemi, bu süreçte araştırmacıların işini kolaylaştırmaktadır.

Analiz ve tartışma aşaması için bir diğer önemli nokta, sentezlenen bulguların teorik ve pratik sonuçlarının ve sınırlılıklarının çalışmada tartışılmasıdır. Bu işlem, yapılan SLA'nin literatüre katkısını vurgulayacağı gibi, gelecekte yapılacak olan çalışmalara da yol gösterici olacaktır. Ayrıca, bazı SLA çalışmaları, sosyal bilimler konularıyla ilgili politika yapım süreçlerine girdi sağlayabilecektir.

3.7. Raporlama

Raporlama aşaması, sistematik literatür analizlerinin güvenilir ve başka araştırmacılarca bağımsız olarak tekrarlanabilir olması açısından gerekli olan son aşamadır (Okoli ve Schabram 2010). Sürecin yeterli ayrıntıda raporlanması, yeni araştırmacıların aynı adımları izleyebilmesini sağlayacaktır.

Her ne kadar SLA'nin nasıl raporlanacağı konusunda sosyal bilimler alanına yaygın olarak benimsenen bir protokol mevcut değilse de, özellikle sağlık bilimlerinde geliştirilen ve altın standart olmuş bir model olarak PRISMA 2009 (Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses) protokolü sıkça kullanılmaktadır. Bu modelin geliştirilmesinde, farklı araştırmacıların yöntemi uygularken en sık benimsedikleri raporlama ilkelerinden faydalanılmıştır (Moher vd., 2009). Sonuç olarak PRISMA 2009 protokolü, sistematik bir literatür analizi raporunda iletilmesi beklenen minimum bir dizi bilgiyi temsil eden ve derlemenin gerekçesini, çalışmaları tanımlamak için kullanılan veri tabanlarını, dahil etme ve hariç tutma kriterlerini, her bir kriterin gerekçesini, yürütülen meta-analizlerin sonuçlarını ve inceleme bulgularının etkilerini kapsayan 27 maddelik bir kontrol listesini içermektedir (Page vd., 2021: 103). Moher vd., (2009: 876-877) tarafından derlenen ve yaygın kabul görmüş bu modele göre sistematik literatür analizinin içermesi gereken öğeler ve açıklamaları Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2: PRISMA 2009 – Sistematik derleme için önerilen raporlama içeriği (kontrol listesi)

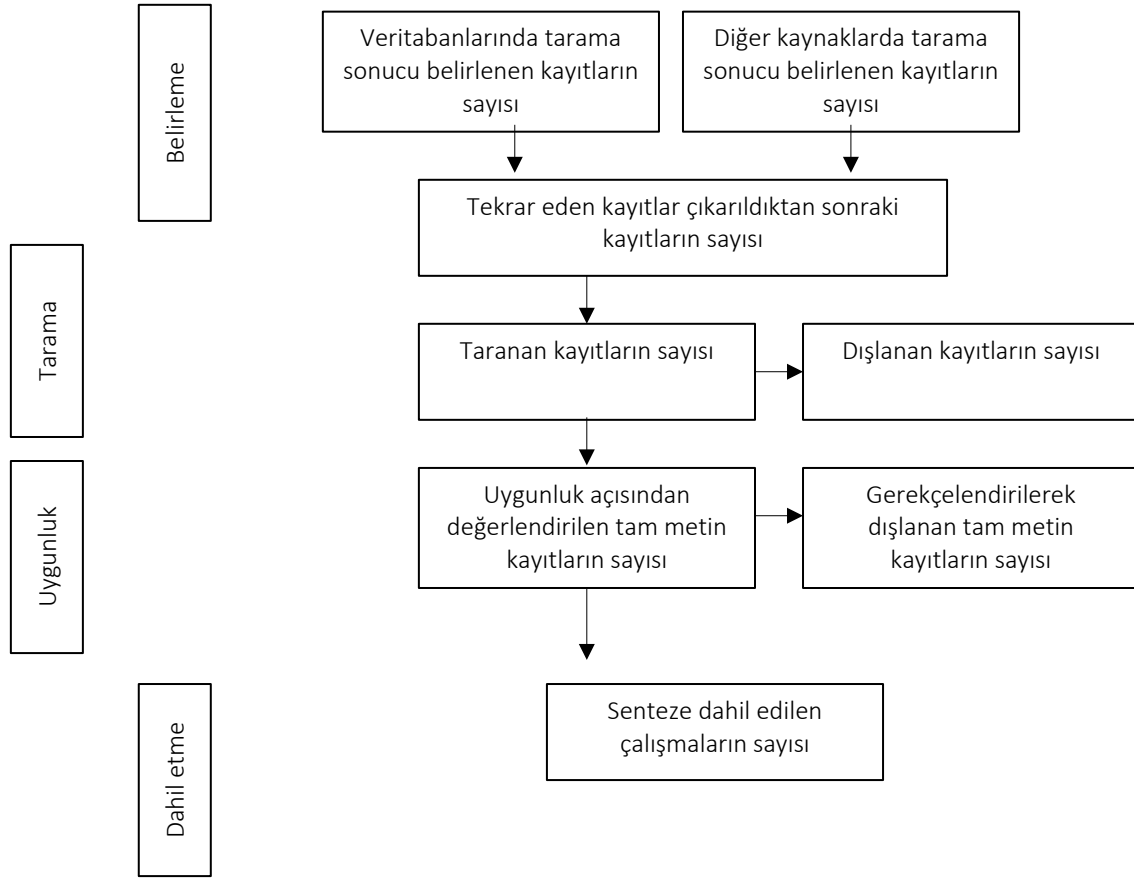
Başlık	Çalışma raporunun başlığında sistematik derleme, meta-analiz ya da her ikisi de gösterilir.
Yapılandırılmış özet	Giriş, amaç, veri kaynakları, çalışma seçim kriterleri, katılımcılar, müdahaleler, araştırma değerlendirme ve sentez metotları, bulgular, sınırlılıklar, sonuçlar ve anahtar bulgularının uygulamaya dâhil edilmesi, sistematik derleme kayıt numarasını içeren yapılandırılmış bir özet verilir.
Gerekçe	Derlemenin gerekçesi, mevcut bilgileri kapsayacak biçimde açıklanır.
Amaçlar	Katılımcıları, müdahaleyi, karşılaştırmayı, sonuçları ve çalışma desenini (PICOS) gösteren araştırma soruları açıkça belirtilir.
Protokol ve kayıt	Eğer bir derleme protokolü varsa, ulaşılabilir olup olmadığı ve nereden ulaşılacağı (örn: web adresi) gösterilir. Eğer elde edilebiliyorsa, kayıt numarasını içeren kayıt bilgisi sağlanır.
Seçim kriterleri	Seçim kriteri olarak kullanılan araştırma özellikleri (örn: PICOS, takibin uzunluğu) ve rapor özellikleri (örn: yayın yılları, dili, yayın statüsü) gerekçesi de açıklanarak belirtilir.
Bilgi kaynakları	Taramadaki bütün bilgi kaynakları (örn: kapsama tarihler ile veri tabanları, ilave çalışmaları belirlemek için yazarları ile iletişim bilgileri) ve en son tarama yapılan tarih belirtilir.
Tarama	En az bir veri tabanı için kullanılan sınırlamayı da içeren, tekrar edilebilir, tam bir elektronik tarama stratejisi verilir.
Çalışma seçimi	Çalışmaların seçim süreci (tarama, seçim, sistematik derlemeye dâhil edilen ve uygulanabilir ise, meta-analize dâhil edilen çalışmaların seçim süreci) açıklanır.
Veri toplama süreci	Araştırma raporlarından veri çekme yöntemi (örn: pilot çalışma formları, bağımsız olarak, çift kişi) ve araştırmacıların veri elde etme ve doğrulama süreçleri tanımlanır.
Veri maddeleri	Aranan veriler için bütün değişkenler (örn: PICOS, fon kaynakları), varsayımlar ve yapılan sadeleştirmeler belirlenir ve listelenir.
Her bir çalışmadaki bias (yan tutma) riski	Her bir çalışmanın bias riskini değerlendirmek için kullanılan yöntemler (bunun çalışmada ya da sonuç düzeyinde yapılıp yapılmadığının açıklamasını içeren) ve bu bilginin veri sentezinde nasıl kullanıldığı tanımlanır.
Özet ölçümler	Başlıca ölçümler bildirilir (örn: risk ratio, ortalamalar arasındaki fark).
Bulguların sentezi	Çalışmaların bulgularını birleştirme ve veri kullanma yöntemleri tanımlanır. Eğer yapılmışsa, her bir meta-analiz için tutarlık ölçümlerini içeren yöntemler belirtilir.
Çalışmalar karışındaki bias riski	Kümülatif (birikimli) kanıt etkileyebilen bias riskinin değerlendirmesi verilir (örn: yayın biası, çalışmaların içindeki secici raporlama).
İlave analizler	İlave analiz yöntemleri (örn: duyarlık ya da alt grup analizler, meta-regresyon), eğer yapılmışsa, önceden belirlenenleri gösteren ilave analiz yöntemleri tanımlanır.
Çalışma seçimi	İdeal olarak bir akış şeması ile taranan, seçilen ve derlemeye dâhil edilen çalışmaların sayısı, her aşamada dışlama nedenleri ile birlikte verilir.
Çalışmaların özellikleri	Veri elde edilen her çalışmanın mevcut özellikleri (örn: örneklem hacmi, PICOS, izlem periyodu) ve referansları verilir.
Çalışmaların içindeki bias riski	Her çalışmanın bias riskindeki veriler ve eğer elde edilebilirse, sonuç düzeyindeki değerlendirmesi (bakınız madde 12) verilir.
İlave analizler	Eğer yapılmışsa, ilave analizin bulguları verilir [örn: duyarlık ya da alt grup analizleri, meta-regresyon (bakınız madde 16)].
Kanıtın özeti	Her ana sonuç için kanıtın gücünü içeren başlıca bulgular, anahtar gruplar ile ilgileri göz önünde bulundurularak, özetlenir.
Sınırlılıklar	Sınırlılıklar, çalışma ve sonuçlar düzeyinde (örn: bias riski), ve derleme düzeyinde (örn: belirlenen çalışmaların yetersiz elde edilmesi, raporlama biası) tartışılır.
Sonuçlar	Diğer kanıtlar bağlamında, bulguların genel bir yorumu yapılır; gelecek araştırmalar için önerilerde bulunulur.
Parasal kaynak	Sistematik derlemenin parasal kaynakları ve diğer destekler (örn: veri desteği), destekleyicilerin rolü tanımlanır.

Kaynak: Karaçam, 2013: 31-32

2021 yılında ilgili otoritelerce PRISMA 2009 modeli gözden geçirilmiş ve protokole bazı raporlama unsurlarının daha eklenmesi önerilmiştir (Page vd., 2021). Bu güncelleme ile PRISMA 2009 raporlama unsurlarına eklenmesi önerilen öğeler şunlardır (Page vd., 2021: 108):

- Literatür incelemesi sonucu yapılan sentezler için çalışmaların nasıl gruplandırıldığı bilgisi;
- En az bir veritabanı için değil, aranan tüm veri tabanları, kayıtlar ve web siteleri için tam arama stratejileri;
- Varsa, incelemenin çeşitli aşamalarında kullanılan otomasyon araçlarının ayrıntıları (örn. çalışma seçim süreci, veri toplama süreci, yanlışlık riski değerlendirme süreci);
- Verilerin toplanma amaçlarının bir listesi ve tanımı
- Dahil edilen çalışmalardan hangi verilerin toplanacağına karar vermek için kullanılan yöntemler;
- Hangi çalışmaların hangi sentez için uygun olduğuna karar vermek için kullanılan süreçler;
- Bireysel çalışmaların ve sentezlerin sonuçlarını tablo haline getirmek veya görsel olarak görüntülemek için kullanılan herhangi bir yöntem varsa bilgisi;
- Meta-analiz yapmanın mümkün olmadığı durumlarda kullanılan herhangi bir alternatif istatistiksel sentez yönteminin bilgisi
- Her bir bulguya ilişkin kanıtlardaki kesinliği değerlendirmek için kullanılan yöntemler ve hedeflenen her bir bulgu için değerlendirmeler;
- Dahil edilme kriterlerini karşılıyor gibi görünen ancak hariç tutulan çalışmaların referans bilgileri ve neden hariç tutulduklarına dair bir açıklama;
- Yapılan sentezlere dahil edilen çalışmalar için yanlışlık riski bilgisi;
- Raporlama sırasında veya inceleme protokolü oluşturulurken sağlanan bilgilerde yapılan değişiklik bilgisi;
- Sistemik literatür analizini yapan araştırmacıların çıkar çatışmaları olup olmadığı bilgisi,
- İncelemede kullanılan verilerin, analitik kodun ve diğer materyallerin kamuya açık olup olmadığına ve eğer öyleyse, nerede bulunabileceklerine dair bilgi.

Raporlama aşamasında, ayrıca, sistemik literatür taramasının süreçlerini (belirleme, tarama, uygunluk ve dahil etme) ve sonuçlarını gösteren bir akış şeması kullanılması da önerilmektedir (Moher vd., 2009). Bu örnek şablon, Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Sistematik literatür taraması süreci

Kaynak: Moher vd., 2009: 877

4. SİSTEMATİK LİTERATÜR ANALİZİ YÖNTEMİNİN AVANTAJLARI VE KISITLILIKLARI

Yukarıdaki bölümlerde özellikleri ve aşamaları açıklanan sistematik literatür analizi yönteminin benimsenmesi, araştırmacılara bir takım avantajlar sağlamaktadır. Öncelikle, SLA kullanılarak yapılan çalışmaların daha çok bilimsel bilgi içerdiği ve daha sağlam kanıtlar sunduğu vurgulanmaktadır (Karaçam, 2013). Buna ek olarak, SLA avantajları şu şekilde sıralanmaktadır: “Daha objektiftirler, daha az yanlılık ve hata içerirler, literatür taraması belirli bir yöntem ile yapıldığından çok daha kapsamlıdır ve tekrar edilebilir; literatür taraması için kullanılan metodlar çalışmada açıkça belirtilir, çalışmaları seçerken kullanılan kriterler açıkça belirtilir; derlemeye dahil edilen çalışmaların kaliteleri değerlendirilir; araştırmaların verileri birleştirilirken en küçük kanıtlar / etkiler bile derlemeye dahil edilir; araştırmacılar sistematik derlemeyi tekrar edip sonuçlarını doğrulayabilirler” (Karaçam, 2013: 27).

Diğer yandan, bu faydalarının yanında, sistematik literatür taraması yöntemini kullanmanın bazı potansiyel riskleri ve sınırlılıkları mevcuttur. Öncelikle, yukarıda açıklanan aşamaların her birinin sistematik bir şekilde gerçekleştirilememesi durumunda, araştırmacının bulgularının tarafsızlığını ve güvenilirliğini sağlamak zorlaşmaktadır. Araştırmacıların SLA sürecinde verdikleri tüm kararlar ve yaptıkları seçimler gereçlendirilmeli ve araştırmacılarca çapraz kontrole tabi tutulmalıdır. Örneğin anahtar kelime seçiminin yeterince kapsayıcı şekilde yapılmaması veya veri kaynaklarının uygun seçilmeyişi, araştırılan konuyla ilgili temel çalışmaların incelemeye dışlanmış olmasına yol açabilmekte ve bulgu ve sonuçların güvenilirliğini zedeleyebilmektedir.

Ayrıca, SLA ile sosyal bilimler alanında yapılmış çalışmalardan veri çekilmesi, kodlanması ve analiz edilmesi süreçlerinin birçok bölümünde araştırmacıların metinlerden çıkarımlarda bulunmaları ve yorumlama yapmaları gerekebilmektedir. Bu da çalışmanın tarafsızlığını sınırlayabilen bir durumdur. Birden çok araştırmacının dahil

olduğu SLA çalışmalarında, araştırmacıların bulgularının birbiriyle karşılaştırılması, aralarındaki tutarlılığın incelenerek ve tartışılarak nihai sonuca gidilmesi faydalı olmaktadır. Bu noktada, araştırmacıların farklı akademik statüleri ya da uzmanlık alanlarına sahip olması gibi özellikleri de sonuçların karşılaştırılmasını önemli kılmaktadır.

Ayrıca, SLA yöntemi, sosyal bilimler alanındaki her araştırma sorusu ve amacına uygun olmayabilmektedir. Bu durum özellikle konunun literatürde yeterince çalışılmadığı durumlar açısından sorunludur. Az sayıda çalışma üzerinden bulguların sentezlenmesi, çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğini riske sokabilmektedir.

Son olarak, araştırmacıların ana dili olmayan dillerde SLA yaptığı çalışmalarda da kodlama ve yorumlamada birtakım sorunlar oluşabilmektedir.

Sistemik literatür analizindeki bu potansiyel riskler ve ilgili çözüm önerileri aşağıda Tablo 3’de özetlenmektedir.

Tablo 3: SLA için potansiyel riskler ve çözüm önerileri

Risk	Çözüm önerisi
Anahtar kelime seçiminin çalışma amaçları açısından yeterince uygun ve kapsayıcı olmaması	SLA’ne başlanmadan önce konuyla ilgili genel bir ön tarama yapılarak çalışmaya uygun tüm anahtar kelimeler ve kelime grupları tespit edilmelidir.
İncelenecek çalışmaların belirlenmesi sürecinde yanlışlık, yanlış dışlama ya da dahil etme	Birden fazla araştırmacı, ön araştırma ve eleme süreçlerini gerçekleştirilerek, sonuçları karşılaştırmalı ve tartışmalıdır; SLA zamana yayılarak makalelerin tespit ve incelenmesi süreçlerine yeterince zaman ayrılmalıdır; Veri tabanları bilimsel niteliği yüksek çalışmaları içerenler arasından seçilmelidir (örneğin Web of Science); Kar topu tekniği kullanılarak, tespit edilen temel kaynakların referanslarının incelenmesi yoluyla da SLA için faydalı olabilecek diğer kaynaklar belirlenebilir.
Verilerin çekilmesi, kodlanması ve analiz edilmesi süreçlerinde yanlışlık; Araştırmacıların ana dili olmayan dillerde SLA yaptığı çalışmalarda bulgularla ilgili güvenilirlik riski	SLA protokolünün PRISMA kontrol listesine uygun şekilde çalışmanın başında oluşturulması ve çalışma boyunca izlenmesi gerekmektedir; SLA’nin birden fazla araştırmacı tarafından gerçekleştirilerek sonuçların kendi aralarında çapraz kontrole tabi tutulması da yanlışlığı önlemeye ve çalışmanın güvenilirliğini artırmaya yardımcı olacaktır.
Konunun literatürde yeterince çalışılmadığı durumlar	SLA yönteminin, belirlenen sorunun incelenmesi için ne kadar uygun olduğu değerlendirilmelidir; SLA amacı olarak belirli bir araştırma sorusuyla ilgili net bir cevaba ulaşmayı hedeflemek yerine, konuyla ilgili gelinen noktanın değerlendirilmesi yoluyla gelecekteki çalışmalara yol gösterici olmanın amaç olarak benimsenmesi, literatürde yeterince çalışılmamış durumlar için daha faydalıdır; SLA’de incelenen çalışma türlerinin çeşitlendirilmesi de (örneğin sadece makale yerine, gelişmekte olan çalışmaların sunulduğu konferans bildirileri ve kitap bölümlerinin de incelemeye dahil edilmesi) bu tür durumlarda değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Bu makalede, sistematik literatür analizi yönteminin özellikleri, amaçları ve aşamaları açıklanmış, yöntemin avantajları ve sınırlılıkları tartışılmıştır. Sistematik literatür analizi, birçok alanda olduğu gibi, sosyal bilimler alanında da araştırmacıların tercih edebildiği bir yöntemdir. Farklı amaçlar için kullanılabilen yöntem, belirli bir konuda yeni veri toplanmasına ihtiyaç duyulmadan çeşitli analizlerin yapılmasına ve literatüre katkı sağlanmasına imkan vermesi açısından özellikle değerlidir. SLA ile önceki çalışmalardan sentezlenen bulgular, hem kuramsal olarak hem de uygulamaya yönelik konularda araştırmacı ve uygulayıcılara yol gösterici olmaktadır. Örneğin, sosyal bilimler alanında sıkça çalışılan bir konu olarak çeşitli politikaların etkilerinin incelenmesinde, sistematik literatür analizi ile ulaşılabilen sonuçlar, kanıta dayalı politika kararları alabilme açısından fayda sağlama potansiyeline sahiptir.

Bununla beraber, sistematik literatür analizinin en önemli özelliği, yöntemin tüm aşamalarının araştırmacılarca sistematik bir yol izlenerek gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. Bu yeterince gerçekleşmediği takdirde, çalışma bulgu ve sonuçlarının geçerliliği ve güvenilirliği riske girmektedir. Yöntemi uygulayacak olan araştırmacılar, araştırmanın amacının ve araştırma sorularının belirlenmesi, tarama stratejisinin oluşturulması, elektronik taramanın yapılması, incelemeye uygun yayınların belirlenmesi ve kalitesinin incelenmesi, belirlenen yayınlardan veri çekilmesi, verilerin analiz edilmesi, bulguların sentezlenmesi ve tartışılması ve raporlama aşamalarının her birini dikkatli bir şekilde izlemelidir. Ayrıca, SLA sürecinde araştırmacılarca ortak alınan kararlar ve yapılan seçimlerin her biri raporlamada gereklendirilmelidir.

Bir diğer dikkat edilmesi gereken konu, SLA bulgularının ve ilgili tartışmaların okuyucularca takip edilebilir ve anlaşılabilir bir şekilde metinde sunulmuş olmasıdır. Sistematik literatür analizi çalışmalarında, tartışma ve raporlama bölümlerini desteklemek üzere tablolar kullanılması kabul görmüş bir uygulamadır; ancak bu bölümler sadece sayfalarca süren uzun tablolardan ibaret olmamalıdır. Tablolardaki bulgular sentezlenmeli, yorumlanmalı ve tüm bu bulgulardan ne tür çıkarımlar yapılacağı, çalışmanın araştırma sorularına ne şekilde bağlanacağı okuyuculara net bir şekilde açıklanmalıdır.

Bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, yöntemin başarıyla uygulanması ve araştırma hedeflerine ulaşılması sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy Kürü, S. (2021). "Meta-Analiz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42/ 1, 215-229.
- Belur, J., Tompson, L., Thornton, A., & Simon, M. (2021). "Interrater Reliability in Systematic Review Methodology: Exploring Variation in Coder Decision-making", *Sociological Methods & Research*, 50/2, 837-865.
- Brereton, P., Kitchenham, B. A., Budgen, D., Turner, M., & Khalil, M. (2007). "Lessons from Applying the Systematic Literature Review Process Within the Software Engineering Domain", *Journal of Systems and Software*, 80/4, 571-583.
- Card, N. A. (2012). *Applied Meta-Analysis For Social Science Research*, The Guilford Press, New York, USA.
- Crowther, M., Lim, W., & Crowther, M. A. (2010). "Systematic Review and Meta-Analysis Methodology", *Blood*, 116/3, 140-146.
- Çınar, N. (2021). "İyi Bir Sistematik Derleme Nasıl Yazılmalı?", *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6/2, 310-314.
- Gökalp, B., Karkın, N., & Calhan, H. S. (2020). "The Political Use of Social Networking Sites in Turkey: A Systematic Literature Analysis", *Handbook of Research on Managing Information Systems in Developing Economies*, (Ed. R. Boateng), IGI Global, Hershey PA, USA.
- Hunter, J. E. ve Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings*. 2. Baskı, SAGE Publications, California, Thousand Oaks.
- Jesson, J., Matheson, L., & Lacey, F. M. (2011). *Doing Your Literature Review: Traditional and Systematic Techniques*, Sage Publications, California, Thousand Oaks.
- Karaçam, Z. (2013). "Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6/1, 26-33.

- Kysh, L. (2021). "What's in a name? The difference between a Systematic Review and a Literature Review, and why it matters" University of Southern California - Norris Medical Library. https://guides.libraries.psu.edu/Id.php?content_id=36146097
- Levy, Y., & Ellis, T. J. (2006). "A Systems Approach to Conduct an Effective Literature Review in Support of Information Systems Research", *Informing Science*, 9, 181-212.
- Mangas-Vega, A., Dantas, T., Sánchez-Jara, J. M., & Gómez-Díaz, R. (2018). "Systematic Literature Reviews in Social Sciences and Humanities: A Case Study", *Journal of Information Technology Research (JITR)*, 11/1, 1-17.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & Prisma Group. (2009). "Reprint—Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses: the PRISMA Statement", *Physical Therapy*, 89/9, 873-880.
- Okoli, C., Schabram, K. (2010). "A Guide to Conducting a Systematic Literature Review of Information Systems Research", *Sprouts: Working Papers on Information Systems*, 10/26. <http://sprouts.aisnet.org/10-26> Erişim tarihi: 15 Haziran 2022.
- Onwuegbuzie, A. J., Leech, N. L., & Collins, K. M. (2012). "Qualitative Analysis Techniques for the Review of the Literature", *Qualitative Report*, 17, 1-28.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). "Updating Guidance for Reporting Systematic Reviews: Development of the PRISMA 2020 Statement", *Journal of Clinical Epidemiology*, 134, 103-112.
- Petticrew, M., & Roberts, H. (2008). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Blackwell Publishing, Oxford, UK.
- Xiao, Y., & Watson, M. (2019). "Guidance on Conducting a Systematic Literature Review", *Journal of Planning Education and Research*, 39/1, 93-112.
- Yannascoli, S. M., Schenker, M. L., Carey, J. L., Ahn, J., & Baldwin, K. D. (2013). "How to Write a Systematic Review: A Step-by-Step Guide", *University of Pennsylvania Orthopaedic Journal*, 23, 64-69.
- Yavuz, N., Karkin, N., & Yildiz, M. (2022). "E-Justice: A Review and Agenda for Future Research", *Scientific Foundations of Digital Governance and Transformation*, (Ed: Y.Charalabidis, L. Skiftenes Flak ve G. Viale Pereira), Springer Cham, Switzerland.
- Yildiz, M., Yavuz, N., & Karkin, N. (2021). "The Use of Information and Communication Technologies in Emergency Management: A Systematic Review", *Research Handbook on E-Government*, (Ed: E. W. Welch), Edward Elgar Publishing, Massachusetts, USA.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

BÜYÜK VERİ'NİN V'leri ve VERİ ANALİTİĞİ

Ayşe YILDIZ*

Öz

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle birlikte büyük veri günümüzün en dikkat çekici konularından biridir. 2000'li yıllarda Hacim (Volume), Hız (Velocity) ve Çeşitlilik (Variety) özellikleri ile tanımlanan bu kavram 20 yıllık bir dönem içinde her geçen zamanda kendisine yeni bir V ekleyerek 50'ye yakın V'li özelliğe sahip olarak karşımıza çıkmış durumdadır. Belli ki bu V'lerde artış devam edecektir. Çalışmada literatürde en çok karşılaşılan 32 adet V'li kavram tanıtılmış ve diğer kavramlar için kaynak önerilerinde bulunulmuştur. Ancak büyük veriyi bu kadar önemli kılan hiç şüphesiz onun bu ham hali değil, veri analitiği denilen tekniklerle işlenerek bilgiye dönüştürülmesi ve karar verme sürecinde kullanılan en önemli girdilerden birini oluşturmasıdır. Bu çalışmada veri analitiği kavramına ilişkin bilgiler sunulmuş, veri kaynakları ile kullanılma amaçları bakımından veri analitiği sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Son olarak da işletmeler başta olmak üzere kuruluşların bu büyük veriden ve veri analitiğinden sağlayabilecekleri faydalar sıralanmıştır. Çalışma bu kadar büyük bir konunun belirli boyutlarını ele almıştır, ancak bu konu gelişime açıktır. İleriki çalışmalarda veri analitiğinde kullanılan araçlar ve tekniklere, veri analitiğinde karşılaşılan sorunlara ve ileride gözlemlenebilecek trendlere ilişkin bilgiler sunulularak çalışma geliştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Büyük veri, Veri analitiği, Veri analitik türleri.*

V's of BIG DATA and DATA ANALYTICS

Abstract

With the developments in computer technology, big data is one of the most striking issues of today. This concept, which was defined with the features of Volume, Velocity and Variety in the 2000s, has emerged with nearly 50 V features by adding a new V to itself over a 20-year period. Obviously, these Vs will continue to increase. In the study, 32 concept with V, which are the most common in the literature, were introduced and resource suggestions were made for other concepts. However, what makes big data so important is undoubtedly not its raw form, but the fact that it is transformed into information by processing with techniques called data analytics and constitutes one of the most important inputs used in the decision-making process. In this study, information on the concept of data analytics has been presented, and data analytics has been classified in terms of data sources and purposes of use. Finally, the benefits that organizations, especially businesses, can derive from this big data and data analytics are listed. The study has addressed certain aspects of such a large topic, but it is open to improvement. The study can be improved by presenting information about the tools and techniques used in data analytics, the problems encountered in data analytics, and the trends that can be observed in the future in future studies.

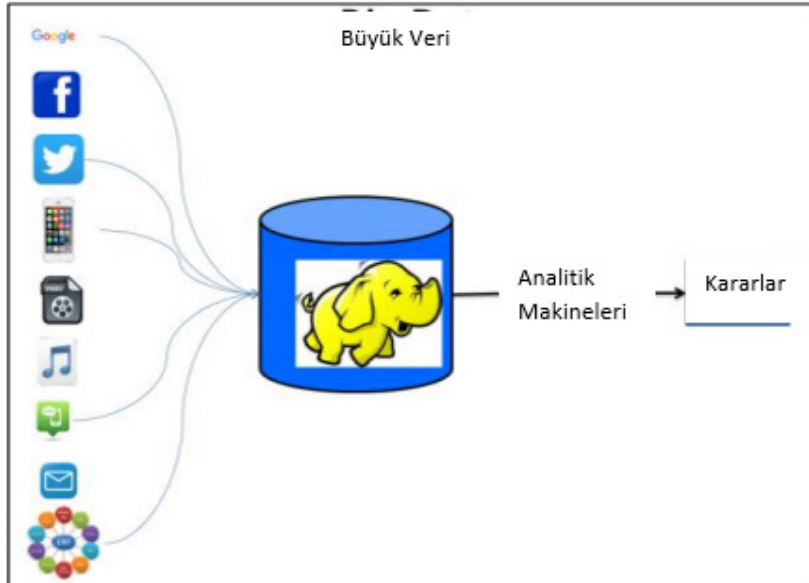
Key Words: *Big data, Data analytics, Types of data analytics.*

*Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Ankara
e-posta: ay.yildiz@hbv.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1165-3915>)

1. GİRİŞ

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler birçok işletmenin büyük veri olarak adlandırılan bir veriye sahip olmasını sağlamıştır. Büyük veri, devrim niteliğindeki içgörülerini gerçek zamanlı olarak kullanıma sunan ve geleneksel veri işleme uygulamalarının yetersiz kaldığı çok büyük ve çok karmaşık olan veri kümelerini ifade eder. Bir iş için çözüm bulmak amacıyla yapılandırılmamış verilerden yapılandırılmış olanlara ilişkin kalıpları, trendleri ve ilişkilendirilmiş yapıları ortaya çıkarmak için analiz edilebilen büyük veri kümeleri günümüz iş dünyasının anahtar faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Artık akıllı saatler, gözlükler ve hatta akıllı kıyafetler ile dünya bir veri toplama mekanizması haline gelmiştir. Veriye bakıldığında aslında verinin her yerde olduğu görülmektedir. Google'da yapılan aramalar, Facebook'ta atılan mesajlar, insanların sosyal medyalarında yayınladıkları tüm durum güncellemeleri, resimler ve videolar, demografik özellikleri, beğenileri, beğenmedikleri, satın alma tercih bilgileri her yerdedir (Davenport, 2014: 45).

Son birkaç on yılda bu bilgiyi elde etmek için dünyanın dört bir yanındaki kuruluşlar tarafından toplanan ve depolanan veri miktarındaki büyük artış tartışılmazdır. Verilere erişim de üstel olarak artmıştır. Bu verilere erişme ve bunları analiz etme yeteneği de hızla giderek daha önemli hale gelmektedir. Basit istatistiksel ve matematiksel teknikler bu verilerin analizinde yetersiz kalmıştır. Büyük verilerin analizi için daha ileri düzey, kapsamlı ve tamamen bilgisayar teknolojisine dayalı tekniklerin kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Bu teknik veri analitiği olarak bilinmektedir ve birçok kuruluşun büyük verilerden değerli bilgiler oluşturmak amacıyla benimsediği bu uygulama giderek hızla yükselen bir trend haline gelmiştir (Naganathan, 2018:1948). Büyük verinin farklı kaynaklardan nasıl oluşturulduğu ve karar verme için kullanılan veri analitiğine ilişkin süreç Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Büyük Veri ve Analitiğe Genel Bakış

Kaynak: Jebble ve Patil, 2016: 4

Büyük veri ve veri analitiği konusu iş dünyasının gündemindeki ilk sıralarda yer almaya devam etmektedir. İş dünyası, hükümetler ve hatta Sivil Toplum Kuruluşları (STK), büyük veri analizinin sunduğu iç görülerden yararlanarak çok fazla sayıda fayda sağlayabilirler. Alışveriş merkezleri veya mağaza sahipleri, hangi ürünlerin en fazla talep edildiğini ve seyahat acenteleri de en çok hangi mekanların tercih edildiğini belirleyebilirler. Bu ilgi Google, Amazon ve benzeri şirketlerin verileri kullanarak geliştirdikleri yeni güçlü iş modelleri ve açık ara rakiplerinin önüne geçmelerini anlatan başarı hikayeleri ile daha da güçlenmektedir. Bunun yanında IBM ve Hewlett Packard gibi teknoloji devlerinin büyük veri konusundaki ciddi yatırımları da bu ilgiyi pekiştirmektedir (Altunışık, 2015: 66).

Bu çalışma, büyük veri kavramı ile birlikte büyük verinin birçok özelliğini ele almakta ve bu özellikler dikkate alınarak büyük verinin sunduğu olanakların neler olabileceğine dair bilgiler sunmaktadır. Bu kapsamda çalışma beş temel bölümden oluşmaktadır. Devam eden ikinci bölümde büyük veri kavramı tanımlamalarına ve belirleyici özelliklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde veri analitiği ile türlerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Dördüncü bölümde veri analitiğinin özel bir durumunu ifade eden iş analitiği kısmı üzerinde yoğunlaşarak işletmelere ve kurumlara sundukları olanaklar belirtilmiştir. Beşinci bölüm sonuç kısmı olup bu kısımda genel değerlendirmeler yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

2. BÜYÜK VERİ KAVRAMI ve ÖZELLİKLERİ

2.1. Büyük Veri Kavramı

Büyük veri tüm farklı veri yapılarını kullanan ve ilk kez Michael Cox ve David Ellsworth tarafından 1997 yılında düzenlenen 8. IEEE Görüntüleme Konferansı'nda (Proceedings of the 8th Conference on Visualization), "Application-Controlled Demand Paging for Out-of-core Visualization" adlı çalışmada kullanılan bir kavramdır. Büyük veri oldukça geniş, oldukça karmaşık ve bir o kadar da dinamik ve Microsoft gibi standart bir yazılım ile yönetilemeyecek kadar büyük olup terabaytlar ve petabaytlar gibi birimlerle ölçülmektedir (Vassakis ve diğerleri, 2018; Bilik ve Aydın, 2018).

Büyük veri kavramını daha iyi anlayabilmek için yapısal, yarı-yapısal ve yapısal olmayan veri türlerinden bahsetmek faydalı olacaktır (Jeble ve Patil, 2016: 4-5; Aktan, 2018: 3-4).

▪ *Yapısal (Yapılandırılmış) Veriler*

Yapısal verilerin kaynağını, satış noktası verileri, toplu işlemler, Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP -Enterprise Resource Planning), Tedarik Zincir Yönetimi (SCM- Supply Chain Management) ve Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM-Customer Relationship Management) gibi genişletilmiş kurumsal bilgi sistemleri oluşturmaktadır. Bu veriler, ilişkisel bir veritabanında iyi tanımlanmış tablo yapılarında düzenlenir. Geleneksel ilişkisel veritabanı yönetim sistemleri (RDMS- Relational Data Management Systems) ile verileri çıkarmak (Extract), dönüştürmek (Transform) ve veri ambarına yükleme (Load) olarak belirtilen ve kısaca ETL olarak tanımlanan araçlar ile işlemler gerçekleştirilmektedir.

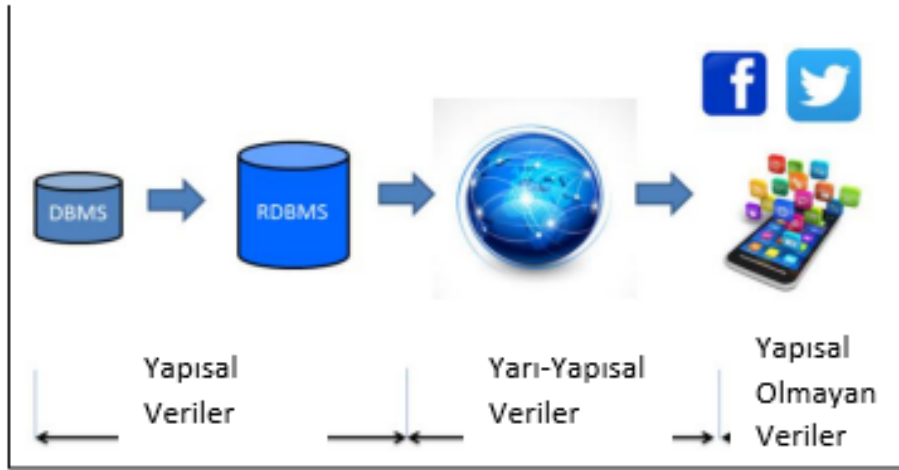
▪ *Yapısal Olmayan (Yapılandırılmamış) Veriler*

Yapısal olmayan veriler mesajlar, e-postalar, eklentiler gibi serbest formatlardaki metinler ile videolar, resimler, ses dosyaları gibi medya dosyalarından elde edilmektedir. Firmaların iletişim için kullandıkları e-postaları, lojistikte daha hızlı işleme için kullanılan Radyo Frekans Tanıma (Radio Frequency Identification – RFID) teknolojilerinin veya nesnelere takip etmek için geliştirilen sensör cihazlarının ürettiği veriler diğer yapısal olmayan veri kaynaklarıdır. Hacim ve hız açısından bunlar çok büyüktür ve büyük veri kümelerinin %80'inden fazlasını oluşturmaktadırlar. Bu verilerin analizi ve madenciliği yapılandırılmış verilerden çok daha zordur. NoSQL (Not only SQL) gibi yeni veritabanı yönetim sistemleri ile veri işleme süreçleri sağlanmaktadır. Bu verilerin analizinde ise Hadoop (Hadoop Dağıtılmış Dosya Sistemi) ve Eşle-İndirge (MapReduce) gibi ileri düzey bilişim teknolojileri kullanılmaktadır.

▪ *Yarı-Yapısal (Yarı-yapılandırılmış) Veriler*

Bu veriler yapısal ve yapısal olmayan kaynakların bileşiminden elde edilen verileri ifade etmektedir. Verideki farklı alanların hiyerarşisini göstermek amacıyla etiketler ve işaretler gibi çeşitli meta modellerini içermektedir. Genişletilmiş İşaretleme dili (Extendible Markup Language-XML) ve Javascript programlama dilleri bu veri yapısının en çok bilinen örnekleridir.

Şekil 2 bu veri türlerini göstermektedir.

Şekil 2: Büyük Verideki Veri Türleri

Kaynak: Jeble ve Patil, 2016: 4

Büyük veriyi karakterize eden yalnızca hacim değil, aynı zamanda elde edilebilecek bilgilerin heterojenliğinden kaynaklanan karmaşık özelliğidir. Ayrıca bu verilerin toplanması, işlenmesi ve kaydedilmesi hızlı ve değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük verinin %80-90'ı yapısal olmayan türdendir ve yıllık %40-60 oranında büyümekte olduğu öngörülmektedir (Altunışık, 2015: 49).

Günümüz dünyasında bu kavramın bu kadar çok öne çıkmasında birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir: Bunlar şu şekilde belirtilebilir:

▪ *Artan Rekabet*

Artan pazar dinamizmi işletmeleri değişimlere karşı daha proaktif, daha esnek ve hızlı bir şekilde tepki vermeye ve çevresel değişimlere daha hızlı adapte olmaya zorlamaktadır. Bu durum işletmeleri tüketici davranışları, rakipler ve pazarla ilgili konularda daha fazla bilgi sahibi olmaya itmekte ve bu bilgiye sahip olmak için de daha fazla sayıda, türde ve sıklıkta veri toplamalarını gerektirmektedir (Altunışık, 2015: 56-57).

▪ *Multi-medya İçeriğindeki Artış*

Günümüzde multi-medya verisi İnternet yapısının %70 ten fazlasını teşkil etmekte olup, birçok sektörde de multi-medya içeriği giderek artmaya devam etmektedir.

▪ *Sosyal-Medya*

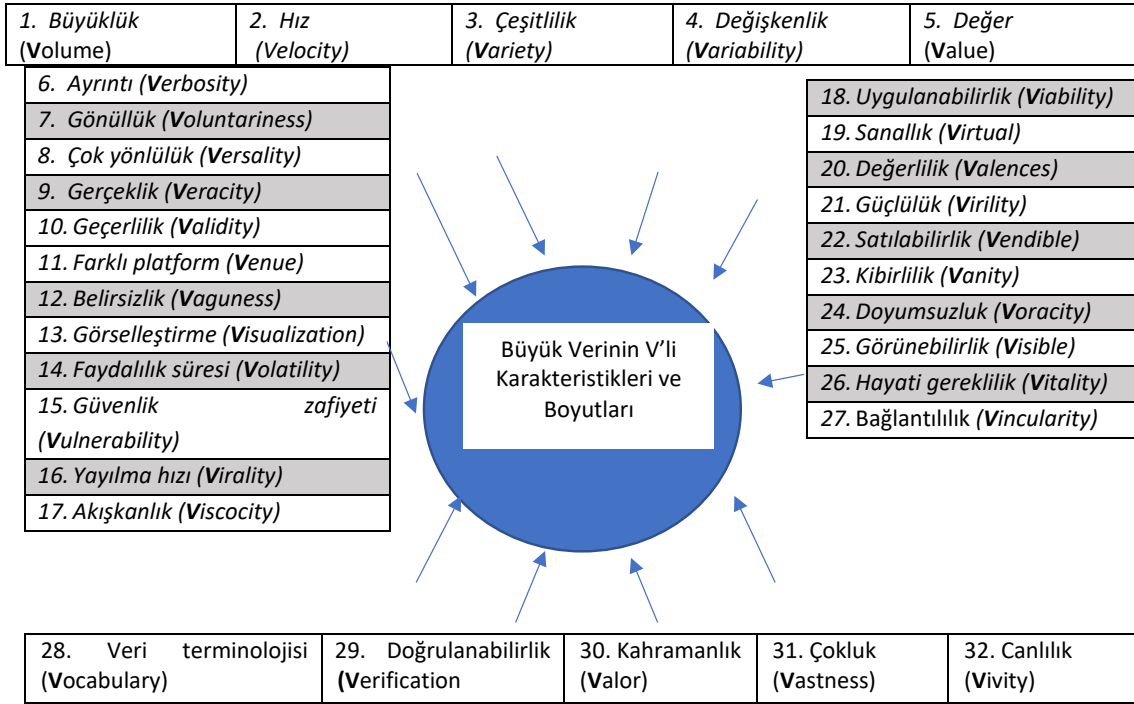
Sosyal medya, insanların iletişim kurma ve iş yapma şeklini değiştirmiştir. Sosyal medya dünyasında başarının şartı hızlı ve verimli olmaktır. Hedef kitle olan müşterilerle iletişim kurma şekli başarılı olmanın anahtarı haline gelmiştir. Büyük veri, birçok işletmenin hedef kitleleriyle iletişim kurmak için aradığı yeni yoldur. Bu yol şirketlerin hedef kitlelerine toplu e-postalar veya metin mesajları göndermelerine olanak tanımaktadır ve hedef kitlenin gerçek zamanlı olarak izlenmesini sağlamaktadır (Malik, 2022).

▪ *Nesnelerin İnterneti (IoT)*

IoT ve büyük veri, iyi bilinen teknolojik gelişmeleri sağlamak için birbirinden ayrılmaz iki bağımsız teknolojidir. IoT, farklı sensörler aracılığıyla fiziksel nesnelere büyük ölçüde veri toplarken, bu verilerin daha hızlı ve verimli bir şekilde depolanmasına ve işlenmesine de olanak sağlamaktadır (Altunışık, 2015:56-57).

2.2. Büyük Verinin Özellikleri

Büyük veri kavramı 2000'lerin başında endüstri analisti Doug Laney'in büyük verinin Hacim (Volume), Hız (Velocity) ve Çeşitlilik (Variety) olarak üç özelliğini ifade etmesiyle ortaya çıkmıştır. Her geçen zamanda bu özelliklere yenilerinin eklendiği görülmektedir. Bu özelliklerden öne çıkanlar Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3: Büyük Verinin V'li Özellikleri

Kaynak: (Hussein, 2020)

Devam eden kısımda bu özelliklerden on tanesine ilişkin detaylı açıklamalar yapılmış, diğer yeni eklenen özelliklere ilişkin kısa tanımlamalara yer verilmiştir.

1) Hacim (Volume)

Hacim (büyüklük) Facebook, Google, oyunlar ve Netflix gibi sınırsız kaynaklarla sosyal medya kullanıcılarının ürettiği çıktılardan elde edilen verileri ve bunlardaki sürekli büyümeyi ifade eden özelliktir. Veri hacmi ise tamamına sahip olunmasını gerektirmeyen ancak erişilebilir tüm mevcut olan veri miktarını ölçen bir değer olarak tanımlanmaktadır (Kaisler ve diğerleri, 2013: 996).

2) Hız (Velocity)

Büyük verinin hız özelliği verilerin daha önce görülmemiş bir hızda üretildiği, depolandığı veya yenilenmekte olduğu anlamına gelmektedir (Gandomi ve Haider, 2015: 138). Büyük verinin üretilme hızı çok yüksektir ve her geçen gün de hızla artmaktadır. Hız verilerin çevrimiçi işlem, sosyal ağ, video, ses veya harita görselleştirme tarafından oluşturulduğu gerçek zamanlı veri akışında çok önemli bir rol oynamaktadır. E-ticaret, farklı ticari işlemler (örneğin web sitesi tıklamaları) verilerin hızını ve zenginliğini hızla artırmıştır. Veri hızı yönetimi, bir bant genişliği sorunundan çok daha fazlasıdır; aynı zamanda bir işleme sorunudur (Kaisler ve diğerleri, 2013:996)

3) Çeşitlilik (Variety)

Çeşitlilik ise bir verideki yapısal heterojenliği belirtmektedir. Çeşitlilik, tipik olarak farklı bir kaynaktan, formattan ve türden toplanan disiplinler arası veri türü ile ilgilidir. Bu veriler reklamlardan, sensörlerden, mobil cihazlardan, kurumsal belgelerden, uydu görüntülerinden veya sosyal ağlardan gelebilir. Bu veriler genellikle yapısal, yarı-yapısal ve yapısal olmayan veriler şeklindedir (Amalina ve diğerleri, 2019: 3631). Analitik bir bakış açısından, büyük hacimli verilerin etkin bir şekilde kullanılmasının önündeki en büyük engeldir. Uyumsuz veri formatları ve veri yapıları ile tutarsız veri dili, analitik süreçte karşılaşılabilecek en büyük zorluklardır (Kaisler ve diğerleri, 2013:996)

Oguntimilehin ve Ademola (2014) tarafından ortaya konan özellikler ise diğer özelliklerinin yanısıra Değişkenlik ve Değer olarak ifade edilmiştir.

4) Değişkenlik (*Variability*)

Değişkenlik özelliği, aşırı belirsizlik ve öngörülemez koşullar olduğunda, verilerin yapısının düzenli ve güvenilir olmadığını, diğer bir ifadeyle verilerde ortaya çıkan tutarsızlığı belirtmektedir. Değişkenlik çeşitlilikten farklı olup, verideki heterojenliği değil anlamın değişmesini ifade etmektedir. Bu özellik verilerin sürekli olarak farklı kaynaklardan gelmesi ve gürültülü veriler ile önemli verileri ne kadar verimli bir şekilde ayırt ettiği ile ilgilidir (Panimalar ve diğerleri, 2017:331).

5) Değer (*Value*)

Çok büyük veriye sahip olmak, her zaman yüksek değerli verilere sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Değer özelliği doğrudan nihai amaçla ilgilidir. Büyük veri değeri herhangi bir yeni veri kaynağının ve veri biçiminin işletmeye ne gibi ticari değer katabileceği ile ilgili olup karar vermede verilerin kullanılabilirliğini ölçer (Akay, 2018: 44). Büyük verilerin değerini tespit etmek zor olabilir. Ancak eğer bilginin eyleme dönüştürülmesi, bir yatırım getirisinin (ROI-Return on investment) hesaplanması, metin analizi ve duygu analizi ile müşteri ilişkilerinin düzeyi belirli ölçümlerle gerçekleştirilebiliyorsa verinin değeri belirlenebilir (Storey ve Song, 2017:52).

Kapil ve Khan (2016) tarafından ortaya konan Ayrıntı, Gönüllük ve Çok Yönlülük özelliklerinin kısa tanımlarına ise devam eden kısımda verilmiştir.

6) Ayrıntı (*Verbosity*)

Büyük verinin ayrıntılı doğasını göz önünde bulundurarak, “farklı kaynaklarda bulunan bilgilerin fazlalığı” olarak tanımlanabilir.

7) Gönüllük (*Voluntariness*)

Büyük veri, farklı kuruluşlar tarafından herhangi bir çıkar gözetilmeden gönüllü olarak kullanılan çok büyük miktarda veriyi ifade eder ve çok sayıda işletmeye yardımcı olmaktadır.

8) Çok Yönlülük (*Versatility*)

Büyük verinin becerikli/uyarlanabilir doğasını göz önünde bulundurarak, “büyük verinin farklı bağlamlar için farklı şekilde kullanılacak kadar esnek olabilmesi” olarak tanımlanabilir.

Diğer ortaya konan özellikler de aşağıda sıralanmıştır (Shafer, 2017; Hussein, 2020; Wang, 2012; Dinh ve diğerleri, 2020):

9) Gerçeklik (*Veracity*)

Gerçeklik, toplanan büyük verilerin gerçeğe uygunluğunu ve tutarlılığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, gerçeklik bir veri setinin ne kadar güvenilir ve hatasız olabileceğini gösteren bir özelliktir.

10) Geçerlilik (*Validity*)

Doğruluk özelliğine benzeyen geçerlilik özelliği, verilerin amaçlanan kullanım için ne kadar doğru ve geçerli olduğunun ölçütüdür. Bir kurumun başarmak istediği hedefle daha fazla ilişkili olmasını ve amaçlanan kullanımı için daha yararlı bilgiler içermesini belirtmektedir.

11) Farklı Platform (*Venue*)

Farklı platform özelliği kişisel, özel ve genel bulut gibi farklı platformlar ile farklı geliştirilen sistemleri tanımlamaktadır

12) *Belirsizlik (Vaguness)*

Bir verideki varlığın net olmayışını belirtmektedir. Belirsizlik, her bir verinin ne ilettiği yani içeriği ile ilgili çok az bilgiye sahip olunmasını ifade etmektedir.

13) *Görselleştirme (Visualization)*

Görselleştirme birçok veri değişkenini içerebilen karmaşık grafikler anlamına gelmektedir. Büyük verinin çeşitliliği ve hızından kaynaklanan değişken sayısındaki muazzam artış ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin birleştirilerek görselleştirilmesi her geçen gün daha değerli bir özellik haline gelmektedir.

14) *Faydalılık Süresi (Volatility)*

Büyük verinin faydalılığı, saklanan verinin ne kadar süreyle kullanıcı için faydalı olduğu anlamına gelir. Bu durum, veri akışları değişen ve gürültü oranlarına sahip çeşitli kaynaklardan sağlandığında ortaya çıkar.

15) *Güvenlik Zaafiyeti (Vulnerability)*

Bu herhangi bir verinin ele geçirilebileceği veya manipüle edilebileceği anlamına gelmektedir. Büyük veri sistemleri, kişisel kullanıcılardan profesyonel kişilere kadar herkesin düşündüğünden daha savunmasızdır.

16) *Yayılma Hızı (Virality)*

Verinin bir kullanıcı tarafından yayınlanma/yayılma ve farklı kullanıcılar tarafından alınma hızı olarak tanımlanır.

17) *Akışkanlık (Viscosity)*

Bu veri hacmindeki akışa karşı direnci ölçer. Bu direnç, farklı veri kaynaklarından, entegrasyon akış hızlarından kaynaklanan gecikmeden ve verileri içgörüyü dönüştürmek için gereken işlem den kaynaklanabilir.

18) *Uygulanabilirlik (Viability)*

Uygulanabilirlik, kuruluşlar için tahmin etme olasılığı en yüksek olan verilerin dikkatli bir şekilde seçilmesi olarak görülebilir.

19) *Sanallık (Virtual)*

Büyük veri organizasyonları için hayali yapılar oluşturmaya dayanmaktadır. Kuruluşlar ve diğer gruplar, çeşitli amaç ve hedeflere ulaşmak için topladıkları tüm veri varlıklarını kullanma yetkisine sahip olduklarından büyük veri sanallaştırmasından yararlanabilirler.

20) *Değerlilik (Valences)*

Büyük veri çok büyük olabilirken, veri öğeleri arasındaki bağlantılar kurulmazsa, ilişkileri tam olarak anlayamayan veya kullanılmayan farklı veri alanlarına veya bölgelerine sahip olunabilir. Bir değerlik ölçüsü, gerçekte bağlı veri öğeleri ile veri toplama içinde kurulabilecek olası bağlantıların sayısı arasındaki oran olarak belirlenir.

21) *Güçlülük (Virility)*

Temel anlamıyla güçlü, çevik ve sağlıklı bir yetişkinin özelliklerine sahip olma özelliğini ifade eder. Büyük veri ile kendini yaratması anlamına gelir. Sahip olunan büyük veri ne kadar fazlaysa, verinin gücü de o kadar artmaktadır.

22) *Satılabilirlik (Vendible)*

Büyük verinin satılabilirlik varlığını kanıtlanmasını belirtir. Büyük veri için müşterinin varlığı, bunun kayda değer olduğunu gösterir. Örneğin abone verileriyle bilinen bazı ticaret araçlarının iletişiminden bu özellik açıkça görülebilir.

23) *Kibirlilik (Vanity)*

Boş veri, diğer bireyler üzerinde yarattığı etkiden memnun olduğu anlamına gelir

24) *Doyumsuzluk (Voracity)*

Doyumsuzluk özelliği yaygın ve ısrarlı bir şekilde kendini gerçekleştirme arzusuna sahip olmasını belirtir. Büyük veri, potansiyel olarak o kadar doyumsuzdur ki etkileme, yönetme ve kendini tüketme olanağını elde edebilir.

25) *Görünebilirlik (Visible)*

Görünebilirlik büyük veri depoları içinde saklanan verilerin sadece burada mevcut olmaması, aynı zamanda ihtiyaç duyulduğunda kullanıcılar tarafından erişilebilir olmasını belirtir. Veri analitiğinde karşılaşılan zorluklardan biri olarak görülür.

26) *Hayati Gereklilik (Vitality)*

Verilerin canlılığı, hayati önem taşıyan ve değer kavramı içinde yer alan önemli bir algıdır. Temel iş hedefi için daha anlamlı veya kritik olan bilgiler için önceliklerin belirlenmesi gerekir.

27) *Bağlantılılık (Vincularity)*

Bağlantı günümüzün internet üzerinden birbirine bağlı dünyasında çok uygun bir tanımlamadır. Çeşitli bilgi gruplarını birbirine bağlayarak önemli bir değer elde edilmesi mümkündür.

28) *Veri Terminolojisi (Vocabulary)*

Veri terminolojisi, veri modelini ve veri yapılarını ifade eder. Veri bilimi, çeşitli sorunları ele almak için bir kelime dağarcığı sağlar. Farklı modelleme yaklaşımları farklı problem alanlarını ele alır ve farklı doğrulama teknikleri bu yaklaşımları farklı uygulamalarda güçlendirir.

29) *Doğrulanabilirlik (Verification)*

Verilerin gerçekliğini, kesinliğini veya geçerliliğini ifade eder. Resmi belgelerin doğrulanması, böylece verilerin güvenilirliğini göstermek için birçok yönden standardizasyonu sağlar.

30) *Kahramanlık (Valor)*

Büyük veri karşısında, büyük sorunların kahramanca ele alınmasıdır. Değer üretme olasılığı olan ve bunun nasıl başarılacağına rehberlik eden spesifik verileri tanımlar.

31) *Çokluk (Vastness)*

Nesnelerin internetinin ortaya çıkmasıyla birlikte, büyük verilerin “büyüklüğü” hızlanmaktadır.

32) *Canlılık (Vivify)*

Veri bilimi, reklamcılıktan dolandırıcılık tespitine kadar her türlü karar verme ve iş sürecini canlandırma potansiyeline sahiptir.

2.3. Büyük Verinin İşletmelerde Kullanım Alanları

Veriler büyüdükçe kullanım alanlarının da genişlediği görülmektedir. Büyük veri teknolojilerine yapılan harcamalardaki en hızlı büyüme bankacılık, sağlık, sigorta, menkul kıymetler ve yatırım hizmetleri ile telekomünikasyon sektörlerinde yaşanmaktadır. İşletmeler artık birçok kararlarını sahip oldukları verilere dayanarak vermekte ve bu şekilde rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadırlar. Yılmaz (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada büyük verinin işletmeler tarafından kullanım alanları sıralanmıştır. Bu alanlar Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi büyük veri işletmenin temel fonksiyonlarında ve kritik noktalarda yer almaktadır.

Tablo 1: Büyük Verinin İşletmede Kullanım Alanları

<i>Pazarlama alanında kullanımı</i>	<i>Üretim /hizmet alanında kullanımı</i>	<i>Finans/Bankacılık alanında kullanımı</i>
<ul style="list-style-type: none">- Kişiselleştirilmiş ürün ve hizmet sunma,- Müşteri memnuniyeti,- Müşteri kaybının önlenmesi,- Mobil pazarlama uygulamaları,- Pazarlama bilgi sistemleri,-Pazarlama karması ve pazarlama stratejileri geliştirme,- Pazar bölümlendirme,- Sosyal medya uygulamaları ve reklam,- Marka iş birlikleri.	<ul style="list-style-type: none">- E-ticaret uygulamaları,- Gerçek zamanlı teklifler,- Stok yönetimi,- Süreç optimizasyonu,- Ürün talep tahmini,- Ürün ve iş geliştirme,- Maliyetleri düşürme,- Verimliliği artırma.	<ul style="list-style-type: none">- Yatırım kararları alma,- Karmaşık borsa hareketlerinin analizi,- Küresel finansal kararlar alma,- Hisse senedi alış ve satışı,- Hile-suiistimali önleme,- Saldırı tespiti,- Risk analizleri,-Yeni kredi başvurularını değerlendirme,- Mevcut müşteriler için kredi puan analizi,- Yatırımcı analizi,- Hisse senedi tahmini.

3. BÜYÜK VERİ ANALİTİĞİ ve ANALİTİK TÜRLERİ

3.1. Büyük Veri Analitiği

Büyük veri analitiği, farklı türlerde içerik barındıran çok geniş ve farklı kayıtları işlemek adına geliştirilmiş analitik ve paralel tekniklerin kullanılmasıdır. Bu bağlamda büyük veri analitiği araçları, geleneksel veritabanları teknikleri kullanılarak işlenmesi zor olan, hızla değişen ve çok miktardaki yapısal, yarı yapısal ve yapısal olmayan verinin bir bütün olarak analizi ile veriden değerli bilgiler elde edilmesini amaçlayan teknikler olarak tanımlanabilir (Gahi ve diğerleri, 2016). Dysche (2014), büyük veri keşif çabasının, daha önce bilinmeyen bulguları ortaya çıkarabileceğini ve bunun da yönetsel karar vermede yardımcı olan içgörülerle sonuçlanabileceğini öne sürmüştür.

Mevcut rekabetçi iş ortamı, şirketleri yüksek hızlı verileri işlemeye ve değerli bilgileri üretim süreçlerine entegre etmeye zorlamaktadır. Arena ve Pau (2020) Forrester Research'ün alanında uzman kişilerle yapılan görüşme sonuçlarını gözönünde bulundurarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında büyük veri analizinin kullanım durumlarını temel olarak üç gruba ayırmıştır:

- Potansiyel risklerin etkinliği ve yönetimi: Finansal süreçler, varlık yönetimi, insan kaynakları ve tedarik zincirinde risk minimizasyonu için uygulanan büyük veri çalışmaları,
- Tahmine dayalı güvenlik performans uygulamaları,
- Müşterilere sunulan bilgi ve hizmetler: Pazarlama ve satış projelerinde, ürün geliştirmede ve aynı zamanda dijital deneyimi optimize etmede kullanılan büyük veri analizine yönelik tüm çözümler ve uygulamaları.

Kullanılan istatistiksel, matematiksel ve optimizasyon teknikleri rekabet avantajı elde etmek ve sürdürmek için gerekli olan benzersiz müşteri gereksinimlerini ele almak için gittikçe daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle rekabetçi işletmeler için bu teknikleri kullanmak aşağıda örnekleri verilen amaçları gerçekleştirmek için kaçınılmazdır.

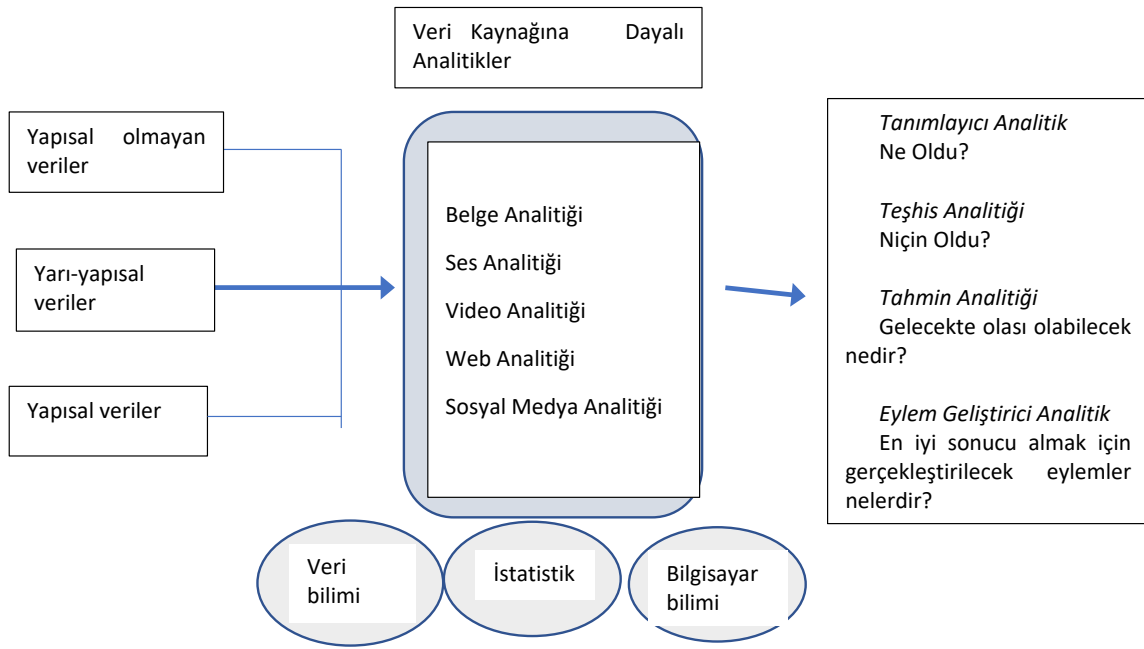
- Gelecekteki satın almalar için daha iyi ve daha fazla kişiselleştirilmiş önerilerde bulunmak veya indirimler sunmak,
- Arızaların, engellerin ve kusurların temel nedenlerini neredeyse gerçek zamanlı olarak belirlemek ve hatta olası arızaları gerçekleşmeden önce tahmin edip düzeltmek,
- Kalite iyileştirme ve ürün yeniliği için çevrimiçi tüketici incelemelerinin veya çağrı merkezi verilerinin analizi yoluyla tüketicilerin ürün veya hizmetlerle ilgili deneyimlerini anlamak,
- Kriz zamanında hızlı tepkiler geliştirmek ve anormallikleri tespit etmek,

- Dahili süreçlerde gerekli düzeltmeleri yapmak ve bir işletme içindeki operasyonel engelleri saptamak.

Yapısal ve yapısal olmayan veri akışlarının analitiğinden elde edilen içgörüler, işletmelerin daha önce düşünmediği soruları yanıtlayabilir. Muhtemelen, son on yılda hiçbir iş trendi, mevcut bilgi teknolojileri yatırımları üzerinde büyük veri analitiği kadar potansiyel bir etkiye sahip olmamıştır (Grover ve diğerleri, 2018: 390).

3.2. Büyük Veri Analitik Türleri

Büyük veri analitik türleri kullanılan veri kaynaklarına ve yapılan analitiğin amacına bağlı olarak farklı şekillerde ele alınabilir. Şekil 4 veri analitiğinin çerçevesini ortaya koymaktadır. Bunlara ilişkin detaylı açıklamalara devam eden kısımda yer verilmiştir.

Şekil 4: Veriden Analitiğe

Kaynak: Jebble ve Patil, 2016: 10

3.2.1. Veri Kaynağına Dayalı Analitikler

Veri kaynakları analiz için kullanılacağından elde edilecek çıktılar açısından önemli bir role sahiptir. Veri kaynağına dayalı olarak veriler Belge, Ses, Video, Web veya Sosyal medya analitiği olarak sınıflandırılabilir.

1) Belge Analitiği (Text Analytics)

Belge analitiğinde farklı analitik yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan öne çıkanlar aşağıda belirtilmiştir.

- Metin analizi: Metinsel verilerden bilgi çıkaran teknikleri ifade eder. Sosyal Ağ beslemeleri, e-postalar, bloglar, çevrim-içi forumlar, anket yanıtları, kurumsal belgeler, haberler ve çağrı merkezi günlükleri, kuruluşlar tarafından tutulan veriler metinsel verilerin örnekleridir. Metin analitiği, istatistiksel analiz, hesaplamalı dilbilim ve makine öğrenimini içerir. Bu analitik, işletmelerin, insan tarafından oluşturulan büyük hacimli metinleri, kanıta dayalı karar vermeyi destekleyen anlamlı özetlere dönüştürmelerini sağlar. Örneğin, metin analitiği, finans haberlerinden çıkarılan bilgiler üzerinde borsa tahmininde bulunmak için kullanılabilir.

- Metin madenciliği: Bu teknolojiyle daha önce fark edilmeyen içgörülerini ortaya çıkarmak için web'den, yorum alanlarından, kitaplardan ve diğer metin tabanlı kaynaklardan gelen metin verileri analiz edilebilir. Metin madenciliği, büyük miktarda bilginin analiz edilmesine ve yeni konular ve terim ilişkilerinin keşfedilmesine

yardımcı olmak için belgeleri (e-postalar, bloglar, Twitter beslemeleri, anketler, rekabet istihbaratı ve daha fazlası) taramak için makine öğrenimi veya doğal dil işleme teknolojilerini kullanmaktadır (SAS, 2022). Belge gösterimi, kurumsal arama sistemi, arama motorları, kullanıcı modelleri, geri bildirim alaka düzeyi, sorgu işleme, belirli bir ürün için Google'da milyarlarca müşteri araması, Amazon'un web sitesindeki aramalar ile müşterinin ürünü satın alma niyetinin göstergesini sağlamaktadır. Amazon, Jet Airways diğer birçok e-ticaret firması bu özelliği müşterilerin bir dahaki sefere web sitelerine göz atacağı zaman ürün veya uçuş önermek için kullanmakta ve böylece müşterinin satın alma kararının olasılığını artırmayı hedeflemektedir (Jebble ve diğerleri, 2018: 39).

- Metin özetleme: Metin özetleme teknikleri, tek veya birden fazla belgenin kısa fakat anlamlı bir özeti otomatik olarak üretilmesini sağlar. Ortaya çıkan özet, temel bilgileri orijinal metinden aktarmaktadır. Başvurular arasında bilimsel ve yeni makaleler, reklamlar, e-postalar ve bloglar yer almaktadır. Orijinal metni ayrıştırmak ve özeti oluşturmak için soyutlayıcı özetleme, gelişmiş Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing-NLP) tekniklerini kullanmaktadır.

- Soru cevaplama: Bu teknikler doğal dilde sorulan sorulara cevaplar sağlamaktadır. Apple'ın Siri ve IBM'in Watson'ı ticari soru-cevaplama sistemlerine örnektir. Bu sistemler sağlık, finans ve pazarlama alanlarında kullanılmaktadır.

- Duygusal analiz: Bu teknikler insanların ürünler, organizasyonlar, bireyler ve olaylar gibi varlıklara yönelik görüşlerini içeren kanaate dayalı metinleri analiz eder. İşletmeler, müşterilerinin duyguları hakkında giderek daha fazla veri toplamaktadır ve bu da duygu analizinin aşırı yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Gandomi ve Haider, 2015: 140; Chung, 2014; Liu, 2012).

2) Ses Analitiği (Audio Analytics)

Ses analitiği, yapılandırılmamış ses verilerini ortaya çıkarır ve çıkan verileri analiz eder. Ses analitiği, insan konuşma diline uygulandığında, konuşma analitiği olarak da anılır. Örneğin çağrı merkezleri, binlerce, hatta milyonlarca saatlik kayıtlı aramanın verimli analizi için ses analitiğini kullanmaktadırlar. Bu teknikler, müşteri deneyimini iyileştirmeye, temsilci performansını değerlendirmeye, satış devir oranlarını artırmaya yönelik olarak tasarlanabilir. Buna ek olarak, otomatik çağrı merkezleri şikayetleri belirlemek ve yönetmek için Etkileşimli Sesli Yanıt (IVR-Interactive Voice Response) platformlarını kullanabilmektedirler (Gandomi ve Haider;2015: 141; Chung, 2014).

3) Video Analitiği (Video Analytics)

Video içerik analizi (VCA) olarak da bilinen video analitiği, video akışlarından anlamlı bilgileri izlemek, analiz etmek ve çıkarmak için kullanılan çeşitli teknikleri içermektedir. Video analitiği diğer veri madenciliği türleriyle karşılaştırıldığında henüz emekleme aşamasında olsa da, gerçek zamanlı ve önceden kaydedilmiş videoları işlemek için çeşitli teknikler zaten geliştirilmiştir. Perakende satış noktalarındaki kameralar tarafından üretilen veriler iş zekası için kullanılabilir. Pazarlama ve operasyon yönetimi birincil uygulama alanlarıdır. Örneğin, akıllı algoritmalar müşteriler hakkında cinsiyet, yaş ve etnik köken gibi demografik bilgileri toplayabilmektedir. Benzer şekilde, perakendeciler müşteri sayısını sayabilir, mağazada kaldıkları süreyi ölçebilir, hareket modellerini tespit edebilir, farklı alanlarda kalma sürelerini ölçebilir ve kuyrukları gerçek zamanlı olarak izleyebilirler. Ürün yerleştirme, fiyat, ürün çeşitliliği optimizasyonu, promosyon tasarımı, çapraz satış, yerleşim düzeni optimizasyonu ve personel alma kararlarını yönlendirmek için bu bilgileri müşteri demografisi ile ilişkilendirerek değerli bilgiler elde edilebilir. Perakendede video analizinin bir başka potansiyel uygulaması, grupların satın alma isteği üzerine yapılan araştırmalarda yatmaktadır. Birlikte alışveriş yapan aile üyelerinden sadece biri kasadaki mağazayla etkileşime girerek geleneksel sistemlerin diğer üyelerin satın alma alışkanlıklarına ilişkin verileri kaçırmamasına neden oluyor. Video analizi, grubun demografisinin boyutu ve bireysel üyenin satın alma davranışı hakkında bilgi sağlayarak perakendecilerin bu kaçırılan fırsatı ele almasına yardımcı olabilir (Gandomo ve Haider, 2014: 141-142).

4) Web analitiği (Web Analytics)

Son on yılda, web analitiği, iş zekası (BI-Business Intelligence) ve yapay zeka (AI-Artificial Intelligence) içinde aktif bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Veri analitiğinin veri madenciliği ve istatistiksel analiz temelleri

ve metin analitiğindeki bilgi alma ve NLP modelleri üzerine inşa edilen web analitiği, benzersiz analitik zorluklarla birlikte inanılmaz fırsatlar sunmaktadır. http /html tabanlı hiper bağlantılı web siteleri ve web içeriğini bulmak için ilgili web arama motorları ve dizin sistemleri, web sitesi taraması/örümceği, web sayfası güncellemesi, web sitesi sıralaması ve arama günlüğü analizi için benzersiz İnternet tabanlı teknolojilerin geliştirilmesine yardımcı olmuştur (Chen ve diğerleri, 2012: 1176). Çevrimiçi perakendeci Amazon şirketi tıklama akışları, web aramaları, sipariş geçmişi vb. gibi büyük verileri çıkarmak için veri madenciliği tekniklerini kullanmaktadır. Bu tekniklerle geçmişteki benzer satın almalara dayalı olarak önceki satın alma geçmişi ile potansiyel yeni satın alma arasında bir ilişki elde edilebilmektedir. Bu ilişki, potansiyel müşterileri belirlemek ve bu müşterilere e-posta, Facebook gibi dijital medyayı kullanarak veya Amazon.com’da yanıp sönen mesajlarla farklı ürünleri tanıtmak için kullanılabilir (Jeble ve diğerleri, 2018: 39).

5) Sosyal Medya Analitiği (Social Media Analytics)

Sosyal medya, kullanıcıların içerik oluşturmaya ve değiş tokuş etmesine olanak tanıyan çeşitli çevrimiçi platformları kapsayan geniş bir terimdir ve aşağıdaki türlere ayrılabilir:

- Sosyal ağlar (ör. Facebook ve LinkedIn),
- Bloglar (ör. Blogger ve WordPress), mikrobloglar (ör. Twitter ve Tumblr),
- Medya paylaşımı (ör. Instagram ve youtube),
- Wikiler (ör. Wikipedia ve Wikihow),
- Soru-cevap siteleri (ör. Yahoo! Answers ve Ask.com),
- Yorum siteleri (ör. TripAdvisor).
- Ayrıca Find My Friend gibi birçok mobil uygulama, sosyal etkileşimler için bir platform sağlamakta ve dolayısıyla sosyal medya kanalları olarak hizmet etmektedir.

Sosyal medya analitiği de sosyal medyadan gelen bu verilerin analizine yönelik olarak geliştirilen teknikleri içermektedir. Bu analitik tekniklerini kullanan firmalar için elde edilen çıktılar değerli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler tüketicilerin arama motorlarını ve sosyal medyayı kullanarak ürünleri nasıl araştırdığını göstermektedir.

3.2.2. Amaca Yönelik Analitikler

Verileri gerçek zamanlı olarak analiz etmek, kuruluşların geçmişi değerlendirmesine ve geleceği öngörmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum akış analitiğinin özelliğidir. Bu analitikler sayesinde ne olduğunu bilmek (tanımlayıcı), neden olduğunu anlamak (teşhis), neler olabileceğine yönelik çıkarımlarda bulunmak (tahmin edici) ve nihayetinde gelecekteki eylemlerin nasıl oluşturulabileceğini belirlemek (eylem geliştirici) mümkün olabilmektedir (Ajah ve Nweke, 2019: 2). Chaudhari ve Patel (2017) bu durumu Şekil 5’de olduğu gibi göstermiştir. Bu analitiklere ilişkin açıklamalara devam eden kısımda yer verilmiştir.

Şekil 5: Veri Analitikleri

Kaynak: Chaudhari ve Patel, 2017: 596

1) Tanımlayıcı Analitik (Descriptive Analytics)

Tanımlayıcı analitik, ne olduğunu anlamaya yardımcı olan raporlar, gösterge tabloları aracılığıyla geçmiş verilerden bir olguyu açıklamada kullanılmaktadır (Jeble ve Patil, 2016:10). Bu analitik bir veri setinde veya veri tabanında nelerin bulunduğunu açıklayan merkezi eğilim ölçüleri (ortalama, medyan, mod), dağılım ölçüleri (standart sapma), çizelgeler, grafikler, sıralama yöntemleri, frekans dağılımları, olasılık dağılımları ve örnekleme yöntemleri dahil olmak üzere basit tanımlayıcı istatistiksel teknikleri içermektedir (Rajaman, 2016: 701). Bu analitik türünde temel amaç gerçek popülasyon değerinin bir tahmini yerine, belirli bir örnek için tanımlayıcı istatistiklerin bir özetini sağlamaya yöneliktir. Ortak tanımlayıcı sonuçlar genellikle grafikler, çizelgeler ve çizgiler aracılığıyla görüntülenmektedir. Örneğin, yapılandırılmış veritabanında tutulan şirketin ürünleri, müşterileri ve satış bilgileri periyodik olarak incelenerek verinin tüm özellikleri, veriler arası ilişkiler veya veride olası görülen eğilimler belirlenebilir. Böylece işletmeler popüler ürünleri cinsiyet ve yaşa göre ortaya çıkarabilirler. Bu tür veri analizi, rafların nasıl düzenleneceğine, ürünlerin nasıl tavsiye edileceğine ve indirimlerin nasıl teklif edileceğine karar vermeye yardımcı olmaktadır. Bu basit tanımlayıcı istatistik türleri, iş zekası ve OLAP ile ilgilidir (Duan ve Xiong, 2015:6).

Banerjee ve diğerleri (2013) tarafından işaret edilen başka bir tanımlayıcı analiz biçimi ise gösterge panosu türündeki uygulamalardır. Bu uygulamalarda işletmelerin bir süreci veya farklı zamanlardaki birden çok süreci izlemek için rutin olarak farklı metrikler oluşturulması söz konusudur. Oluşturulan bu metriklerle işletme belirli bir zaman noktasındaki mali gücünü anlama veya farklı zaman noktalarında başkaları veya kendileriyle karşılaştırma yapma olanağına sahip olabilecektir. Büyük veri analitiğinin birçoğu, doğası gereği genellikle tanımlayıcıdır (keşif amaçlıdır) ve tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerin (veri madenciliği araçları) kullanımı, işletmelerin, ticari kararlar almak için kullanılacak faydalı kalıpları veya tanımlanamayan ilişkileri keşfetmesine olanak tanımaktadır (Naganathan, 2018: 1952).

2) Teşhis Analitiği (Diagnostic Analytics)

Teşhis analitiği, belirli olayların nedenini belirlemek için geçmiş verilerin analizi için kullanılmasıdır. Bu nedenle, teşhis analitiği, toplanan verilerdeki kalıpları kullanarak belirli olayların neden meydana geldiğini sorarak tanımlayıcı analitiği güçlendirir. Teşhis analizi, bir şeyin “neden” olduğunu değerlendirir. Bir sorunun temel nedenlerini keşfetmek için mevcut verilerin keşifsel veri analizine veya gerekirse görselleştirme teknikleri gibi araçlar kullanılarak ek verilerin toplanmasına ihtiyaç duyulabilir (Banerjee, 2013:2).

3) Tahmin Analitiği (Predictive Analytics)

Doğru ve etkin karar verme, gelecekte ne olacağına dair en iyi değerlendirmeyi sağlamakla ilgilidir. Tahmine dayalı analitik, neler olabileceğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu analitik türünde amaç değişkenleri belirlemek ve tanımlayıcı bir analizde tahmine dayalı modeller oluşturmaktır. Bunun için geliştirilmiş istatistik,

yazılım, işlem ve yöneylem araştırması uygulamalarından faydalanılması gerekir. Buradan elde edilen sonuçlar, firmanın ürün ve hizmetlerini geliştirmek için yararlanabileceği fırsatları öngörmektedir (Rajaraman, 2016). Örneğin kullanım kolaylığı ile mobil para ödemesini kabul etme arasındaki ilişkinin ve etkinin belirlenmesi için regresyon analizi kullanılabilir. İlişkilerin ve olası etkilerin var olduğunu bilmek, bir dizi bağımsız değişkenin bağımlı değişkenleri nasıl etkilediğini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Uygulamada, tahmine dayalı analitik, birkaç bin sensörden gelen veri akışına dayalı jet motorlarının arızasını tahmin etmekten, müşterilerin ne satın aldıklarına, ne zaman satın aldıklarına ve hatta sosyal medyada söylediklerine göre sonraki hareketlerini tahmin etmeye, dolandırıcılık tespitine, risk operasyonlarını belirlemeye kadar neredeyse tüm disiplinlere uygulanabilmektedir (SAS, 2022).

4) Eylem Geliştirici Analitik (Prescriptive Analytics)

Eylem geliştirici analitik, yönetici karar verme sürecini destekleyen başka bir güçlü araçtır. Farklı senaryolar altında farklı sonuçların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Optimizasyon, simülasyonlar, eğer... ise analiz senaryosu gibi girdi parametrelerinin değiştirilmesi gibi çeşitli araçlardan oluşmaktadır. Yöneticiler, beklenen sonuçları doğru bir şekilde anlayarak karar verebilmekte ve beklenmedik durumları önceden planlayabilmektedirler. Bu analitik, tahsis edilen kaynakları en iyi şekilde kullanmak için karar bilimi, yönetim bilimi ve yöneylem araştırması metodolojilerinin (uygulamalı matematiksel teknikler) gücünü kullanmaktadır. Kaynaklar, öngörülen fırsatlardan yararlanmak için tahsis edilir. Örneğin, hedef müşterilere ulaşmayı hedefleyen ve sınırlı bir reklam bütçesine sahip olan bir mağaza, programlama modellerini ve karar teorisini kullanarak bütçeyi çeşitli reklam medyalarına en uygun şekilde tahsis etmek için sıralayabilir. Tedarik zincirlerinin tasarımında karı maksimize etmek için doğrusal programlama (kısıtlı bir optimizasyon metodolojisi) kullanılabilir. Genel olarak, ortaya konan çözümler eylemlerin belirlenmesi ve iş hedefleri, gereksinimler ve kısıtlamalarla ilgili etkilerin değerlendirilmesi ile karar vermede iş analistlerine yardımcı olmaktadır. Örneğin, simülatörler, bir işletmenin pazardaki mevcut konumunu korumak veya güçlendirmek için uygulanabilecek makul seçeneklere ilişkin içgörüler sağlanmasında kullanılabilirler (Naganathan, 2018: 1953-1954).

4. VERİ ANALİTİĞİNİN SUNDUKLARI

Veri analitiği gizli kalıpları, ilişkileri ve diğer içgörülerini ortaya çıkarmak için büyük miktarda veriyi incelemektedir. Günümüz teknolojisiyle, verileri analiz etmek ve ondan neredeyse anında yanıt almak mümkündür; oysa bu, daha geleneksel iş zekası çözümleriyle daha yavaş ve daha az verimli bir çabaydı. Veri analitiğinde veri miktarının fazla olmasından ziyade kuruluşların verilerle ne yaptığı daha önemlidir. (Jebble ve Patil, 2016). Büyük verilerin analitiği ile işletmelerin sağlayacağı avantajlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1) Maliyet ve Zaman Azaltma

Hadoop ve bulut tabanlı analitik gibi büyük veri teknolojileri, konu büyük miktarda veri depolamak olduğunda önemli maliyet avantajları, zaman tasarrufu ve ayrıca daha verimli iş yapma yöntemlerini belirleyebilirler (SAS, 2022). Hadoop kümeleri gibi büyük veri teknolojileri, geleneksel veritabanlarına kıyasla önemli ölçüde düşük maliyetli bir seçenek olarak ortaya çıkmış durumdadır. Bu teknolojiler müşterilere mevcut konumlarına göre teklif ve hizmetlerin tanıtımına ilişkin gerçek zamanlı kararların verilmesinde önemli rol oynayabilirler (Jebble ve diğerleri, 2018:41; Davenport ve Dyche, 2013).

2) Daha Hızlı, Daha İyi Karar Verme

Hadoop'un hızı ve bellek içi gücü ile yeni veri kaynaklarını analiz etme yeteneği bir araya geldiğinde, işletmeler bilgileri anında analiz edebilir ve öğrendiklerine göre kararlar alabilirler. Toplu olarak gerçekleştirilen veri süreçleri, yüksek performanslı analitiklerin ayrı ancak yüksek düzeyde entegre edilmiş işlevleridir. Büyük veri araçlarını ve yazılımını kullanmak, bir kuruluşun hangi verilerin alakalı olduğunu ve gelecekte daha iyi iş kararları almak için analiz edilebileceğini belirlemek için bir işletmenin topladığı son derece büyük hacimli verileri işlemesine olanak tanımaktadır (SAS, 2022; Nagenathan, 2018: 1949-195). Örneğin Netflix gibi firmalar, müşterilerin hangi ürünleri satın alabileceğini tahmin etmek için müşteri aramaları ve satın alma geçmişi arasındaki ilişkiyi bulmak için algoritmalar geliştirmişlerdir. Bu algoritmalar kullanılarak müşterilerin satın alma geçmişine göre

önerilen ürünler hakkında hatırlatma yapılmaktadır. Böylece müşterilerin önerilen ürünlerden bazılarını satın almasına ve böylece işletme için satışları artırma fırsatı yaratılmış olunur. Bu teknik, yeni satışların üçte biri kadarını sağlamaktadır (Jebble ve diğerleri, 2018: Artun ve Levin, 2015).

3) Yeni Ürünler ve Hizmetler

Müşteri ihtiyaçlarını ve memnuniyetini analitik yoluyla ölçme yeteneği, müşteriye istediklerini verme gücünü ortaya çıkarmaktadır. Daha fazla şirket müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için yeni ürün yaratmada büyük veri analitiğinden yararlanmaktadır (SAS, 2022; Nagenathan, 2018: 1949-19).

4) Müşterileri Anlamak

Artık günümüzde işletmeler bireysel müşteri tercihlerini öğrenerek her müşteriye yönelik özel sunumlar ve teklifler yapabilmektedir. Hatta bazı işletmeler tüketici davranışlarına ilişkin verileri kullanıp tüketicilerin belirli davranışlarına ilişkin nedenlerini ortaya çıkarabilmektedirler. Bu şekilde ürün satışlarını ve tutundurma bağlamında yapılan her bir kuruluş pazarlama yatırımının geri dönüşümünü yükseltmenin yollarını aramaktadır (Altunışık, 2015: 67). Ayrıca çağrı merkezi günlüklerinden, web sitesi tıklamalarından, işlem kayıtlarından, ATM işlemlerinden, tıklama akışlarından vb. kaynaklardan elde edilen yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verilerin karışımını kullanarak müşteri yolculuğunun eksiksiz profilini oluşturmaktadırlar. Bu profil, müşteri ayrılmalarının nedenlerini anlamalarına, yolculukları ilişkilendirmelerine yardımcı olmaktadır (Davenport ve Dyche, 2013). Örneğin, Wells Fargo, Bank of America ve Discover gibi önde gelen bankalar, aşağıda açıklandığı gibi çeşitli kaynaklardan toplanan büyük verileri kullanarak olası müşteri ilişkileri oluşturmaya çalışmaktadır (Jebble ve diğerleri, 2018: 41).

5) Rekabetçi İstihbarat

Sosyal ağ sitelerini kullanarak tüketici duygularını, tutumlarını ve görüşlerini anlamak için yürütülen çeşitli çalışmalar vardır. Ürünleriyle ilgili tüketici duyarlılığına ek olarak, şirket yöneticilerinin müşterilerin rakiplerinin ürünleri hakkında ne düşündüklerini de bilmeleri gerekir. Bu zeka, gelecekteki ürünlerdeki yenilikleri planlamaya veya ürünleri pazarlamak için bir strateji tasarlamaya yardımcı olacaktır. Bir sosyal medya verisinin madenciliği, bir işletmenin ve rakiplerinin tüketici görüşleri ve satış performansının karşılaştırmalı analizini gerçekleştirebilir. Benzer şekilde, Google tarafından sağlanan trend analizi, iki veya daha fazla rakip ürünün ürün aramalarını karşılaştırmak için iyi bir mekanizma sağlar. Bu analizler, farklı ürünlerin, hizmetlerin veya kişilerin web üzerinden farklı coğrafi konumlarda nasıl arandığına dair içgörüler sağlar. Bu, ürün farkındalığı ve gelecekteki pazarlama stratejilerinin veya yeni ürün lansmanlarının tasarlanmasıyla ilgili değerli bilgiler sağlayabilir (Jebble ve diğerleri, 2018:41).

6) Optimal Tedarik Zincir Yönetimi

Tedarik zincirleri, çok sayıda tedarikçi ve iş ortağı ile giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Malların tedarik zincirleri arasında verimli hareketi için teknoloji önemli bir rol oynamaktadır. Tedarik zinciri analitiği, tedarik zinciri içindeki verilerin entegre bir görünümünü elde ederek karar vericilerin kapasitesini artırmaktadır. Bu sistem içindeki veri formundaki veri kaynakları ayıklanabilir, dönüştürebilir, analiz edebilir ve istihbarat elde etmek için analitik kullanılabilir. Tedarik zinciri analitiği, panolar, model ve eğilim analizi, ayrıntılı görünüm, tahminler, bilgi tabanı, senaryo ve durum analizi, simülasyonlar ve optimizasyon yetenekleri gibi çeşitli gelişmiş yetenekler sağlar. Bunlar, rekabetçi iş ortamlarında firmalar için çok önemli olan karar verme yeteneklerini ve durumların yorumlanmasını geliştirmektedir (Souza, 2014; Jebble ve diğerleri, 2018:41).

7) Gelecekteki Sonuçları Tahmin Etme

Bu kadar büyük miktarda veriyi analiz etmek için, büyük veri analitiği tipik olarak tahmine dayalı analitik, veri madenciliği, metin madenciliği, tahmin ve veri optimizasyonu için özel yazılım araçları ve uygulamaları kullanmaktadır. Gelecekteki sonuçları tahmin etmek için veri setlerini kullanmanın birkaç yaklaşımı vardır. Bu yaklaşımlar aşağıda belirlenen çerçevelerde geliştirilebilir;

a) Geçmiş işlem verilerine dayanarak, regresyon gibi tahmin modellerini kullanmak, bir firma için ürün veya hizmetler için gelecekteki satışları tahmin eder.

b) Geçmişteki satın almalarda bulunan ilişkilere dayanarak, müşteriler tarafından birlikte satın alınan ürünler belirlenebilir. Bu ilişkilere ve bir müşterinin satın alma geçmişine bakılarak, müşterinin hangi ürünleri satın alma olasılığının daha yüksek olduğu tahmin edilip önerilerde bulunabilir. Ayrıca geçmiş veriler analiz edilip, geçmiş verilerden ayrılan müşterilerin özellikleri ortaya çıkarılıp hangi değişkenlerin müşteri ayrılmasına neden olduğu belirlenebilir. Hangi müşterilerin ayrılma olasılığının daha yüksek olduğunu tahmin edildiğinde, onları elde tutmak için proaktif adımlar atılması mümkün olabilecektir (Jebe ve diğerleri, 2018:41; Artun ve Levin, 2015).

Büyük verilerden ve tahmine dayalı analitikten elde edilen iş değeri büyük, dönüştürücü ve oldukça görünürdür. Tahmine dayalı analitik teknikleri istatistiksel, veri madenciliği, makine öğrenimi ve derin öğrenme modellerini içerir. Veriler ayıklandıktan, organize edildikten ve hazırlandıktan sonra günümüz modelleri, milyonlarca veri kaydı üzerinden ölçülen binlerce tahmine dayalı değişkene dayalı olarak hızlı tahminler yapabilmektedir. Örneğin, makine öğrenimi teknikleri, örüntü tanıma konusunda uzmanlardır ve yapay zeka bilişsel modelleri (derin öğrenme veya sinir ağı tekniklerini kullanır) insanlardan daha hızlı izleyebilen, işleyebilen ve tepki verebilen karar verme araçları olarak kullanılabilirler (Naganathan, 2018: 1949).

8) Gerçek Zamanlı Karar Verme

Birkaç vizyon sahibi şirket, arz ve talep tarafı bilgilerini kullanarak geleneksel iş modellerinden çok daha etkin karar verme araçları geliştirmişlerdir. Bu araçları kullanan işletmeler arasında gerçek zamanlı karar verme yeteneklerine sahip olabilmektedirler. Örneğin, Uber gibi ulaşım hizmeti sağlayıcıları, araç alma sürelerini en aza indirmek ve yolculukla ilgili müşteri deneyimini optimize etmek için gerçek zamanlı araba rotası için büyük veri analitiğini kullanmaktadırlar (Jebe ve diğerleri, 2018:42).

5) SONUÇ

Bu çalışmada, büyük verinin yalnızca üç V (hacim, çeşitlilik ve hız) ile tanımlanan içeriği genişleterek büyük veri ile ilişkilendirilen yeni özellikleri tanımlanmıştır. Bu özelliklerin bilinmesi ve anlaşılması ile başta işletmeler olmak üzere büyük veri kullanıcıları büyük verinin sunduğu olanakları belirlemede daha başarılı olabilecek ve bu verileri kullanarak daha işe yarar veri analitiğini gerçekleştirebileceklerdir. Veri analitiği bugün birçok işletme için en güçlü rekabet silahı ve değerli varlık olarak görülmektedir. Özellikle değişime ve gelişime açık finans, bankacılık, pazarlama, sağlık alanında faaliyette bulunan birimler için müşteri ve hastalarına en iyi hizmeti sunmak için büyük veri analitiğinin potansiyel gücünden yararlanmak önemli bir rekabet unsuru haline gelmiş durumdadır. Bunun için işletmeler metin, ses, video, web aracılığıyla elde ettikleri verileri en gelişmiş teknolojilerle işleyerek bilgiye dönüştürmeyi ve bu bilgiyi karar verme sürecinde kullanmayı hedef edinmişlerdir. Hiç şüphesiz büyük veri insanların yaşamlarının her alanındaki verilere ulaşarak büyümeye devam edecek ve hergün kendine yeni özellikler ekleyecektir. Dolayısıyla bu dinamik ve büyük yapısıyla büyük veri ve büyük veri analitiğini her boyutuyla tek bir çalışmada ele almak mümkün olamamaktadır. İncelenen çalışmalar bu konunun bir veya birkaç boyutunu ele almakla sınırlı kalmışlardır. Nitekim bu çalışma da büyük verinin dinamik yapısını ortaya koymak amacıyla belirgin özelliklerin bir kısmını inceleyebilmiş; büyük veri analitiğinin sunduğu olanaklardan ve bu olanaklardan faydalanabilmek için gerçekleştirebilecek tanımlayıcı, tahmin edici, teşhis koyucu, eyleme geçirci analitik türlerinden kısmen bahsedebilmiştir.

Ancak birçok konuda olduğu gibi büyük veriyi elde etmede, işlemede, analiz edilerek bilgiye dönüştürülmesinde ve yönetsel bağlamda karar aracı olarak kullanılmasında birçok sorun mevcuttur. Bu sorunların güvenlik, hukuki, insan kaynakları ve yönetim gibi boyutlarda incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca işin teknik boyutu ele alınarak kullanılacak matematiksel, istatistiksel tekniklere ve kullanılacak araçlara yönelik bilgiler verilebilir. Öte yandan bu alandaki trendlerin ve olası gelişmelere ilişkin öngörülerin ortaya konması da önemlidir. Gelecek çalışmalar konuyu bu boyutlarda inceleyerek, her geçen gün daha fazla dikkat çeken bu alana katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Akay, E. Ç. (2018). "Ekonometride yeni bir ufuk: Büyük veri ve makine öğrenmesi". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(2), 41-53.
- Aktan, E. (2018). "Büyük veri: Uygulama alanları, analitiği ve güvenlik boyutu". *Bilgi Yönetimi*, 1(1), 1-22.
- Altunışık, R. (2015). "Büyük Veri: Fırsatlar Kaynağı mı Yoksa Yeni Sorunlar Yumağı mı?" *Yıldız Social Science Review*, 1(1), 45-76.
- Amalina, F., Hashem, I. A. T., Azizul, Z. H., Fong, A. T., Firdaus, A., Imran, M., ve Anuar, N. B. (2019). "Blending big data analytics: Review on challenges and a recent study". *IEEE Access*, 8, 3629-3645.
- Arena, F., ve Pau, G. (2020). "An overview of big data analysis". *Bulletin of Electrical Engineering and Informatics*, 9(4), 1646-1653.
- Artun, O., ve Levin, D. (2015). Predictive marketing: easy ways every marketer can use customer analytics and big data. John Wiley ve Sons.
- Banerjee, A., Bandyopadhyay, T., ve Acharya, P. (2013). "Data analytics: Hyped up aspirations or true potential?". *Vikalpa*, 38(4), 1-12.
- Big Data Analytics (Mayıs, 2018). "What it is and why it matters, SAS", (Erişim Tarihi: 11 May 2022, https://www.sas.com/en_us/insights/analytics/bigdata-analytics.html)
- Bilik, M., ve Aydın, Ü. (2018). Finansal Hizmetlerde Dijital Dönüşüm ve Etkileri. In Book of Proceedings 3rd International Congress on Economics, Finance and Energy. ISBN: 978-601-7805-32-6:22.
- Chaudhari, P., ve Patel, B. (2017). "Future of big data. International research journal of engineering and technology, 4(1), 595-597.
- Chen, H., Chiang, R. H., ve Storey, V. C. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact". *MIS quarterly*, 1165-1188.
- Cox, M., ve Ellsworth, D. (1997). "Application-controlled demand paging for out-of-core visualization". In *Proceedings. Visualization'97, IEEE*, 235-244.
- Davenport, T. H. (2014). How strategists use "big data" to support internal business decisions, discovery and production. *Strategy ve Leadership*.
- Davenport, T. H., ve Dyché, J. (2013). "Big data in big companies". *International Institute for Analytics*, 3(1-31).
- Dinh, L. T. N., Karmakar, G., ve Kamruzzaman, J. (2020). "A survey on context awareness in big data analytics for business applications". *Knowledge and Information Systems*, 62(9), 3387-3415.
- Duan, L., ve Xiong, Y. (2015). "Big data analytics and business analytics". *Journal of Management Analytics*, 2(1), 1-21.
- Gandomi, A., ve Haider, M. (2015). "Beyond the hype: Big data concepts, methods, and analytics". *International journal of information management*, 35(2), 137-144.
- Grover, V., Chiang, R. H., Liang, T. P., ve Zhang, D. (2018). "Creating strategic business value from big data analytics: A research framework". *Journal of Management Information Systems*, 35(2), 388-423.
- Hussien, A. A. (2020). How many old and new big data v's characteristics, processing technology, and applications (bd1). *International Journal of Application or Innovation in Engineering ve Management*, 9(9), 15-27.
- Jeble, S., ve Patil, Y. (2016). "Role of big data and predictive analytics". *International Journal of Automation and Logistics*, 2(4), 307-331.
- Jeble, S., Kumari, S., ve Patil, Y. (2018). Role of big data in decision making. *Operations and Supply Chain Management: An International Journal*, 11(1), 36-44.
- K. Borne, "Top 10 Big Data Challenges – A Serious Look at 10 Big Data V's," 11 Mayıs 2022 tarihinde alındı. <https://www.mapr.com/blog/top-10-big-datachallenges-%E2%80%93-serious-look-10-big-data-v%E2%80%99s>.
- Kaisler, S., Armour, F., Espinosa, J. A., ve Money, W. (2013). "Big data: Issues and challenges moving forward. In 2013 46th Hawaii international conference on system sciences (pp. 995-1004). IEEE.
- Kapil, G., Agrawal, A., ve Khan, R. A. (2016). "A study of big data characteristics". In 2016 International Conference on Communication and Electronics Systems (ICCES) (pp. 1-4). IEEE.

- Laney, D. (2001). "3D Data management: Controlling data volume, velocity and variety". *META group research note*, 6(70), 1.
- Malik, R. S.2022, Big data in Social Media: How Big Data Can Be Used to Better Analyze Social Media Participation <https://medium.datadriveninvestor.com/big-data-in-social-media-how-big-data-can-be-used-to-better-analyze-social-media-participation-9ff2702de43d>
- Naganathan, V. (2018). "Comparative analysis of Big data, Big data analytics: Challenges and trends". *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 5(05), 1948-1964.
- Oguntimilehin A., ve Ademola E.O. (2014). "A Review of Big Data Management, Benefits and Challenges," *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences*, Vol-5, 33-437.
- Panimalar, A., Shree, V., ve Kathrine, V. (2017). "The 17 V's of big data". *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 4(9), 3-6.
- Rajaraman, V. (2016). "Big data analytic"s. *Resonance*, 21(8), 695-716.
- Shafer, T. (April, 2017). The 42 V's of Big Data and Data Science. 9 Mayıs 2020 tarihinde alındı. <https://www.kdnuggets.com/2017/04/42-vs-big-data-data-science.html>
- Souza, G. C. (2014). "Supply chain analytics". *Business Horizons*, 57(5), 595-605.
- Storey, V. C., ve Song, I. Y. (2017). "Big data technologies and management: What conceptual modeling can do". *Data ve Knowledge Engineering*, 108, 50-67.
- Sun, Z., Strang, K., ve Firmin, S. (2017). "Business analytics-based enterprise information systems". *Journal of Computer Information Systems*, 57(2), 169-178.
- Vassakis, K., Petrakis, E., ve Kopanakis, I. (2018). "Big data analytics: applications, prospects and challenges". In *Mobile big data* (pp. 3-20). Springer, Cham.
- Waller, M. A., ve Fawcett, S. E. (2013). "Data science, predictive analytics, and big data: a revolution that will transform supply chain design and management". *Journal of Business Logistics*, 34(2), 77-84.
- Wang, R. (2012). 10 Mayıs 2022 tarihinde alındı. <https://enterpriseirregulars.com/46120/beyond-the-three-vs-of-big-data-viscosity-and-virality/>
- Yılmaz, Ş. K. (2021). Türkiye’de Büyük Veri İle Değer Yaratan İşletmeler: Özel Sektör Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 5(1), 44-62.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:18.02.2022 ✓Accepted/Kabul:15.03.2022

DOI:10.30794/pausbed.1075785

Review/Derleme Makalesi

Aksel, D. (2022). "Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılgan Topluluklarla Araştırma Yapmak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö379-Ö393.

ULAŞILMASI ZOR, SAKLI VE KIRILGAN TOPLULUKLARLA ARAŞTIRMA YAPMAK

Damla AKSEL*

Öz

Toplum bilimleri alanında yapılan akademik çalışmalarda, araştırma sorusunun tasarlanmasından araştırma bulgularının yaygınlaştırılmasına, bilgi üretim sürecinin her bir aşamasında, araştırma etiği bağlamında kapsamlı değerlendirilmesi gereken çeşitli sorunsallar ortaya çıkmaktadır. Araştırma süreçlerine ve etiğine dair bu sorunsallar özellikle ulaşılması zor, saklı ve kırılgan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda daha fazla ön plana çıkmakta, araştırmacılar açısından etik kaygılar ve ikilemler söz konusu olabilmektedir. Ulaşılması zor ve saklı topluluklara araştırmacılar nasıl erişmelidir? Saklı ve kırılgan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda araştırmacının konumu nasıl kurgulanmalıdır? Yapısal kırılganlıklara maruz kalan topluluklara dair araştırmalarda, beklenmedik veriler nasıl değerlendirilmeli, ne ölçüde ve hangi şartlarda paylaşılmalıdır? Bu tür sorulara verilecek yanıtlar, sadece araştırma süreçlerini yönlendirmekle kalmamakta, ele alınan konu ve topluluklara dair toplumsal ve siyasi bakışı da etkilemektedir. Bu makale toplum bilimleri alanında ulaşılması zor, saklı ve kırılgan gruplarla yapılan çalışmalarda öne çıkan sorular ve etik meselelere odaklanmaktadır. Makale, toplum bilimlerinde yöntem ve araştırma etiği alanlarında yayınlanmış ikincil kaynaklar ile bahsi geçen topluluklarla yapılan ampirik araştırmalara dair değerlendirme makalelerinin analizi üzerinden, temel meseleleri sınıflandırmayı ve tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ulaşılması zor, Saklı topluluklar, Kırılgan topluluklar, Araştırma etiği.*

RESEARCHING WITH HARD-TO-REACH, HIDDEN AND VULNERABLE POPULATIONS

Abstract

In academic studies within the field of social sciences, certain problems need to be comprehensively evaluated in the context of research ethics at each stage of the knowledge production process, from the design of the research question to the dissemination of research findings. These problems regarding research processes and ethics come to the fore and create ethical concerns and dilemmas for researchers especially in studies conducted with individuals and communities that are hard-to-reach, hidden and vulnerable. How should researchers access hard-to-reach and hidden groups? How should the position of the researcher be constructed in studies with hidden and vulnerable individuals and communities? How, to what extent and under what conditions should unexpected data be evaluated and disseminated when the research is on communities exposed to structural vulnerabilities? The answers to such questions do not only guide research processes, but also affect the social and political perceptions of the issues and communities under consideration. This article focuses on the common questions and ethical issues that arise in studies with hard-to-reach, hidden and vulnerable groups in the field of social sciences. The article aims to classify and discuss the main issues through the analysis of secondary sources published in the fields of research methods and ethics in social sciences, and articles reviewing processes of empirical research with the mentioned communities.

Keywords: *Hard-to-reach, Hidden populations, Vulnerable populations, Research ethics.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, STANBUL.
e-posta: damla.aksel@eas.bau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4157-812X>).

1. Giriş

Toplum bilimleri alanında yapılan akademik çalışmalarda, araştırma sorusunun tasarlanmasından araştırma bulgularının yaygınlaştırılmasına, bilgi üretim sürecinin her bir aşamasında, araştırma etiği bağlamında kapsamlı değerlendirilmesi gereken çeşitli sorunsallar ortaya çıkmaktadır. Araştırma süreçlerine ve etiğine dair bu sorunsallar özellikle ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda daha fazla ön plana çıkmakta, araştırmacılar açısından etik kaygılar ve ikilemler söz konusu olabilmektedir. Ulaşılması zor ve saklı topluluklara araştırmacılar nasıl erişmelidir? Saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda araştırmacının konumu nasıl kurgulanmalıdır? Yapısal kırılabilirliklere maruz kalan topluluklara dair araştırmalarda, beklenmedik veriler nasıl değerlendirilmeli, ne ölçüde ve hangi şartlarda paylaşılmalıdır? Bu tür sorulara verilecek yanıtlar, sadece araştırma süreçlerini yönlendirmekle kalmamakta, ele alınan konu ve topluluklara dair toplumsal ve siyasi bakışı da etkilemektedir. Dolayısıyla araştırmacıların bu tür soruları hem araştırma öncesinde hem de araştırma sırasında ortaya çıkan durumlara bağlı olarak irdelemesi büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede toplum bilimleri alanında ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir gruplarla yapılan çalışmalarda öne çıkan sorular ve etik meseleler ele alınacaktır. Birbirinden çok farklı anlamlar içerebilen ve farklı süreçleri deneyimleyen kişi ve toplulukları ifade etmek için kullanılabilen bu üç kavram, araştırma süreçlerinde kimi zaman benzer meselelerin gündeme gelmesine yol açabilmekte, benzer zorlukları beraberinde getirebilmektedir. Özellikle kırılabilir topluluklara dair araştırmalar söz konusu olduğunda, araştırma süreçlerinin saydamlığı, araştırmacının konumsallığı gibi araştırma etiğine dair meselelerin akademik ortamda yaygın olarak tartışılmasını gerektirmektedir. Türkiye’de son dönemde yaşanan göç ve mülteci hareketliliği sonrasında kırılabilir olarak isimlendirilebilecek topluluklara ilişkin akademik çalışmalar ve lisansüstü seviyede hazırlanan tezlerde yaşanan artış düşünüldüğünde, sahaya erişim, araştırma etiği ve bulguların yaygınlaştırılmasına dair yaklaşımların daha sistematik olarak değerlendirilmesine gereksinim duyulmaktadır. Makale, toplum bilimlerinde yöntem ve araştırma etiği alanlarında yayınlanmış ikincil kaynaklar ile bahsi geçen topluluklarla yapılan ampirik araştırmalara dair saha çalışması değerlendirme makalelerinin analizi üzerinden, temel meseleleri sınıflandırmayı ve tartışmayı hedeflemektedir. Makalenin ilk bölümünde, *ulaşılması zor*, *saklı gruplar* ve *kırılabilir gruplar* kavramları ele alınacak, birbirinden farklı toplulukları ifade eden ancak yeri geldiğinde birbiriyle ilişkili bu kavramlara dair tanımlar farklı bakış açıları çerçevesinde tartışılacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve gruplarla yapılan araştırmalarda (a) araştırma etiği, (b) örnekleme ve katılımcıların devşirilmesi, (c) görüşme süreçleri ve araştırma mekanları ile (d) veri değerlendirmesi ve araştırma sonuçlarına dair öne çıkan meseleler tartışılacaktır.

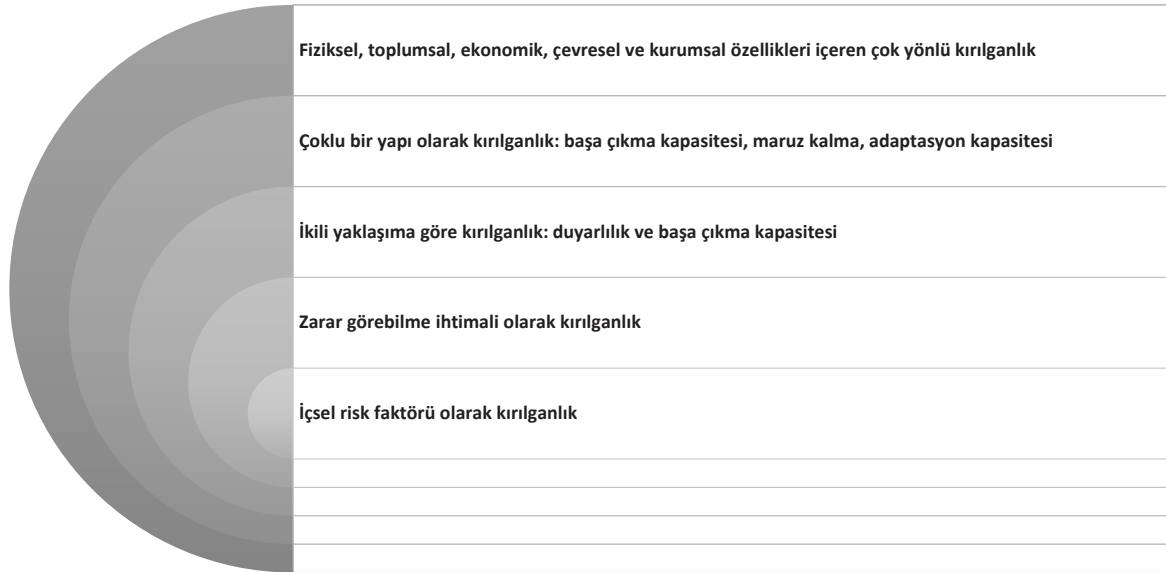
2. Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılabilir Toplulukları Tanımlamak

Araştırmacıların yerini saptaması, erişmesi ve/veya birlikte çalışması zor olan bireyler veya gruplar, toplum bilimleri literatüründe *ulaşılması zor topluluklar* (hard to reach populations) olarak isimlendirilmektedir. Bu bireyler veya gruplar, fiziksel veya toplumsal nedenlerden dolayı erişim açısından zor kişiler olabileceği gibi, *kırılabilir* (vulnerable) veya *saklı* (hidden) topluluklar olmaları dolayısıyla da ulaşamıyor olabilmektedir (Ellard-Gray vd., 2015). Bununla birlikte, Chamberlain ve Hodgetts’in (2018: 3) ifade ettiği gibi ulaşılması zor topluluklar akademide azınlık mensubu, düşük sosyoekonomik seviyeden veya daha az eğitilmiş olmakla ilişkilendirilebilmekte, bu da bir çeşit damgalamaya yol açabilmektedir. Halbuki ulaşılması zor topluluklar kavramı çok çeşitli nedenlerden saptanması ve erişmesi güç bireyleri ve grupları içermektedir. Bu açıdan ulaşılması zor birey veya topluluk kavramına dair tartışmaları ve kavramın sınırlılıklarını göz önünde bulundurduktan sonra kavramı sürece, şartlara ve faaliyetlere bağlı olarak tanımlamak gerekmektedir.

Bireylerin veya toplulukların *ulaşılması zor* olarak tanımlanmasında çeşitli nedenler bulunabilmektedir. Bu nedenler arasında hareketlilik önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin ulusaşırı yöneticiler, göçebeler-gezinler, evsizler gibi toplulukların yaşam tarzları dolayısıyla hareketli olması araştırmacıların erişimlerini zorlaştırabilmektedir. Genel nüfus içerisinde az rastlanan bireyler ve toplulukları da (örneğin nadir hastalığı olan kişiler, ciddi zihinsel sağlık sorunları olanlar, ölüme yakın kişiler) araştırmacıların saptaması ve onlara erişmesi zor olabilmektedir. Kimi gruplar ise toplumsal konumları veya gerçekleştirdikleri faaliyetlerin öğrenilmemesini istemeleri dolayısıyla araştırmaya katılmak konusunda direnç gösterebilmektedir. Seçkin gruplara üye olan

kişiler (zenginler, siyasetçiler veya ünlüler gibi) ve çeşitli toplumsal ve siyasi ağlara mensup kişi veya gruplar da faaliyetlerine dair bilgi paylaşımını reddedebilmekte ve araştırmacılar tarafından erişilmeyi zorlaştırabilmektedir. Ayrıca araştırmacıların kültürel pratiklerini ve inançlarını anlamayacağını düşünen, geleneksel veya kutsal kabul ettikleri bilgiyi araştırmacılarla paylaşmak istemeyen topluluklar da ulaşılması zor topluluklar olabilmektedir (Chamberlain ve Hodgetts, 2018).

Bahsedilen nedenlerin yanı sıra, *saklı gruplara* dahil olmak da birey veya grupların ulaşılması zor topluluklar olarak değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Saklı gruplar kavramı (a) araştırma evreninin belirsiz ve (b) araştırmayı etkileyen çeşitli mahremiyet ve erişim meselelerinin söz konusu olduğu durumlarda hedef kitleyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Heckathorn, 1997; Elgabry ve Camilleri, 2021). Ulaşılması zor gruplar tanımından farklı olarak saklı gruplar mahremiyet meselesi ön plana çıkmakta ve kimliklerini bilinçli olarak araştırmacılarından saklayabilmekte, araştırmaya katılmayı reddedebilmekte, sorulara yanlış veya eksik cevap verebilmektedir (Freeman vd., 2020). Dolayısıyla saklı gruplarla yapılan çalışmalarda hane halkı anketleri gibi nicel yöntemler yetersiz kalmakta ve güvenilir bilgiye erişim sağlanması zorlaşmaktadır (Heckathorn, 1997). Ulaşılması zor topluluklar kavramında olduğu gibi, saklı gruplar tanımında da çoğu zaman “damgalanmış ve yasadışı eylemleri” gerçekleştiren birey veya gruplar algısı görülmektedir. Buna paralel olarak saklı gruplara dair yapılmış çalışmalarda bağımlılık yapan veya yasa dışı maddeleri kullanan kişiler, AIDS/HIV ve benzeri toplumsal olarak damgalanmış veya tabu haline getirilmiş meseleleri yaşayanlar, yetişkin eğlence endüstrisinde çalışanlar veya seks işçileri, insan ticareti mağdurları ve suçluları, düzensiz göçmenler ve aşırılıkçı/radikal inançlara sahip kişilere dair araştırmalar ön plana çıkmaktadır (Elgabry ve Camilleri, 2021). Ancak saklı grup tanımında yapısal nedenlerin yol açtığı dezavantajlara ilişkin grupsal şeyleştirimin ötesinde, araştırma evrenini belirlemenin çetrefilli olduğu ve mahremiyet ile bilgi paylaşımına dair engellerin olduğu başka durumlarda da saklı grup kavramının kullanılması mümkün olabilmektedir.

Şekil 1. Kırılabilirlik Kavramına Çok Katmanlı Bakış (Birkmann ve Wisner 2006)

Ulaşılması zor olma durumu çoğu zaman *kırılabilir* ve *toplumsal olarak dışlanma* yaşayan bireyler ve topluluklarla da ilişkilendirilebilmektedir. Günümüzde toplum bilimlerinde, özellikle de toplumsal riskler, insan hakları, insani güvenlik konuları bağlamında kırılabilirlik kavramının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Ancak kavramın anlamı ve içeriği farklı araştırma ekolleri tarafından farklı şekilde ele alınmaktadır. İngilizcede *vulnerability* olarak kullanılan kırılabilirlik kavramı, Latince *vulnus*, yani yara kelimesinden türemiştir (Turner, 2016). Turner’a (2016: 28) göre kırılabilirlik kavramı geleneksel olarak insanlığın korumasızlığını ifade ederken, insanlığın ve bedensel varlığının çevredeki tehlikelere açık ve savunmasız olduğunu ortaya koymaktadır. Modern kullanımında ise fiziksel savunmasızlığın ötesinde psikolojik, ahlaki, manevi savunmasızlığı da içermekte ve daha soyut bir anlam

taşımaktadır (Turner, 2016). Ellard-Gray ve diğerlerinin (2015: 1) ifade ettiği üzere istismara uğramış kadınlar örneğinde olduğu gibi, ulaşılması zor topluluklar hem kırılabilirlik, hem de saklı olma durumu içerebilmekte, birden fazla nedenin bir araya gelmesinden dolayı araştırma süreçleri açısından erişimi ve araştırılması zor olabilir. İstismara uğramış kadınlar,

“(a) araştırmacılar gibi dışarıdan gelenlerle iletişimlerinin kesilmesine neden olacak toplumsal konuma ilişkin faktörler (*ulaşılması zor*); (b) kayıtsız olmaları söz konusu olduğunda, deneyimlerini paylaşmalarının kendileri için daha büyük zarara yol açma riski (*kırılabilir*); ve (c) istismarı bildirmemelerinden dolayı deneyimlerine dair hiçbir kayıtları olmaması (*saklı*) dolayısıyla”

araştırmacılar tarafından erişimi zor kişiler olarak değerlendirilebilmektedir (Ellard-Gray, 2015: 1).

Kırılabilirlik kavramını soyut anlamının ötesinde ele alan, kırılabilirliği ölçmeye çalışan ve çeşitli araçlar geliştirerek kırılabilirliği azaltmak yönünde müdahalede bulunmayı hedefleyen araştırmacılar ve uluslararası örgütler, kırılabilirliği çok katmanlı olarak tanımlamaktadır (Bkz. Şekil 1). Birkmann ve Wisner'e (2006) göre en temel katmanda kırılabilirlik “içsel risk faktörü” olarak tanımlanmakta, riske maruz kalan ögenin veya risk altındaki topluluğun koşulları, kırılabilirliğin temel özelliği olarak ifade edilmektedir. Bu özellikler geçici ve değişebilir olmakla birlikte, bireylerin veya toplumların *duyarlılığı* (susceptibility) ortaya koymaktadır. Kırılabilirlik kavramının ikinci katmanında, zarar deneyimlemeye açık olmak tanımı bulunmaktadır. Zarar, yaralanma, ölüm, geçim kaynağının aşırı bir olaydan ve/veya tehlikeli olayların olumsuz etkilerinden kurtulmada yaşanan olağandışı zorluklar gibi durumları içermektedir. Kart'ın da (2018: 9) ifade ettiği gibi kırılabilirlik kavramı “zarar görme tehlikesi altında olmakla” ilişkilidir; “ırk, soy, cinsiyet, sağlık durumu gibi sebeplerden bağımsız olarak, her insanda eşit olarak bulunduğu varsayılan bir insan onuru anlayışıyla” ilişkili olarak ele alındığını ifade etmektedir. Bu açıdan kırılabilirlik mağduriyet ve muhtaçlıktan farklı olarak, otonomiden yoksul olanları (çocuklar, belli şartlardaki yaşlılar, zihinsel engelliler) insan onuruna dahil etmek açısından kullanılabilir (Kart, 2018: 8). Üçüncü katmanda kırılabilirlik bir yandan bireyin veya topluluğun duyarlılığını ortaya koyarken, bir diğer yandan da zararlı başa çıkma ve iyileşme karşısındaki olağandışı zorlukları ifade etmektedir. Bu açıdan ikili yaklaşım hem içsel risk faktörünün hem de dışarıdan gelecek uyarıların etkisini bir arada ele almaktadır. Kırılabilirliği ikili değil de çoklu bir yapı olarak değerlendiren bakış açısı, duyarlılık ve başa çıkma kapasitesinin ötesinde, adaptasyon kapasitesi, dış etkenlere maruz kalma ve stres yaratan durumlarla etkileşim çerçevesinde değerlendirmektedir. En son katmanda ise kırılabilirliğe dair tematik boyutlar çeşitlendirilmekte, fiziksel etkenlerin ötesinde ekonomik, toplumsal, çevresel ve kurumsal boyutlarıyla bir arada ele alınmaktadır (Birkmann ve Wisner, 2006: 10-11).

Kırılabilirlik, bireylerin toplum içinde bulunduğu konum ve kamusal alanlara erişebilmeleriyle doğrudan ilişkilidir (Turner, 2016; Velicu ve Garcia-Lopez, 2018). Müsterekler konusunda çalışan araştırmacıların bir bölümü, kırılabilirlikleri azaltmaya yönelik müdahalede bulunmayı hedefleyen perspektifte olduğu gibi bireylerin doğası gereği rasyonel ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik hareket ettiğini ifade eder; bu bakış açısına göre ortak alanları ve kaynakları kullanması sonucunda yaşanan kırılabilirliklerin önüne ancak toplumsal kurumların geliştirilmesi yoluyla geçilebilmektedir (Velicu ve Garcia-Lopez, 2018). Buna karşılık insan doğasının işbirliğini içerdiğini savunan araştırmacılar ise toplumsal kurumlara farklı roller atfeder. Örneğin Turner (2016: 26) insanların ontolojik olarak kırılabilir ve güvensiz olmasından dolayı toplumsal kurumlar yarattığını ve onlara üye olduğunu ifade eder; ona göre insanların kırılabilirlik ve savunmasızlığa dair ortak deneyimleri, bu tür kurumlar yaratmalarına, insan hakları ve sosyal haklar tasarımlarına yol açmıştır. Butler ise kırılabilirliğin insanlığın paylaştığı bir patoloji değil zorunlu olarak başkalarıyla bir arada yaşamaktan kaynaklanan kaçınılmaz bir risk olduğunu belirtir. Doğuştan itibaren insan başkalarına bağlıdır ve başkalarının eylemlerinden öngörülemez şekillerde etkilenmiştir; dolayısıyla bütün güç ilişkileri zarar/sömürünün yanı sıra özgecilik/işbirliğini de içermektedir (Butler, 2015; Velicu ve Garcia-Lopez, 2018). Bu bakış açısına göre kırılabilirliği sorunlu olarak tanımlayarak onu azaltmaya yönelik neoliberal söylem bireylerin kırılabilirliklerini reddetmelerine yol açmakta, “kırılabilir olmayan egemen bireyler” imgesini kurgularken, kırılabilir olarak damgalananlar aynı zamanda kaybedenler olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada önemli olan insanlığın tümünün veya bir kısmının “korumaya muhtaç” olduğunu iddia ederek bunu azaltmak yönünde eylemlerde bulunmak değil, “karşılıklı kırılabilir” olduğumuzun kabulü üzerinden ve eşit siyasi aktörler olarak eylemde bulunmaktır (Butler, 2015; Velicu ve Garcia-Lopez, 2018).

Toplum bilimlerinde kırılabilirlik konusunu irdeleyen kimi araştırmacı, kırılabilirlik tanımlamasının yeni bir epistemolojik güç ilişkisi yarattığını, kavramın kullanımına dair endişelerini ifade etmektedir (van den Hoonaard, 2018). Ancak Butler'ın da ifade ettiği gibi meseleye siyasi aktörler olarak ortak kırılabilirliklerimiz üzerinden eşit bireyler olarak yaklaşarak bu konuyu çalışmak mümkündür. Toplum bilimlerinde araştırma yöntemlerine dair kaleme aldıkları çalışmada Erdoğan ve Uyan-Semerci de (2021) kendi akademik araştırma çalışmalarında benzer bir noktadan hareket ettiklerini ifade etmektedir. Araştırmacılar değer-yansız bilim insanı mitinin imkansız olduğu yargısını kabul etmekte, bilginin oluşumunda otorite ve güç ilişkisinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Onlara göre LGBTI+, düzensiz göçmenler, mevsimlik tarım sürecindeki aileler, çocuklar, ne işte, ne okulda olan gençler, kayıt dışı çalışanlar gibi çeşitli nedenlerle dezavantajlılıkları olan ve kırılabilir gruplar, *madunluk* literatürü (subaltern studies) ve feminist literatürde sıkça ortaya koyulduğu gibi beyaz erkek dilinin ve sorularının egemen olduğu toplum bilimlerinde "seslerini duyuramamaktadır" (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021: xvii). Toplum bilimi "seslerini duyuramayanlara" savunucu ve destekçi olarak veya seslerini duyurmada alan açıcı olarak dayanışma sağlayabilmektedir (Pacheco-Vega ve Parizeau 2018). Ancak toplum bilimleri mevcut söyleme etkide bulunurken, var olan güç ilişkilerini dönüştürebileceği gibi yeni güç ilişkileri de yaratabilmektedir. Bu açıdan etik, yöntem ve araştırma sonuçlarının paylaşılması konularındaki kaygıların kapsamlı olarak değerlendirilmesi çeşitli kırılabilirlikleri olan birey ve topluluklara erişirken daha büyük önem kazanmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan araştırmalarda karşılaşılan meseleler ve alternatif yaklaşım önerileri ele alınacaktır.

3.Araştırma Süreçlerinde Karşılaşılan Meseleler

Toplum bilimleri alanında gerçekleştirilecek çalışmaların planlama ve araştırma süreçlerinde, araştırma sorusunun hazırlanmasından araştırmanın etik boyutunun ele alınmasına, yöntemin kararlaştırılmasından araştırma bulgularının paylaşılmasına, değerlendirilmesi gereken pek çok mesele bulunmaktadır. Bu meseleler araştırmayı sadece akademik yazın içerisinde konumlandırmamakta, bir yandan araştırma yapılan konu ve hedef kitle olan topluluklara dair toplumsal ve siyasal bakışı da etkilemektedir. Dolayısıyla araştırmacının bu meseleleri kapsamlı olarak ele alarak planlaması önem taşımaktadır. Söz konusu çalışmanın ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve toplulukları içermesi durumunda bu başlıklar altında değerlendirilmesi gereken farklı meseleler ortaya çıkabilmektedir. Bu bölümde (a) araştırma etiği, (b) örnekleme ve katılımcıların devşirilmesi, (c) görüşme süreçleri ve araştırma mekanları ile (d) verilerin değerlendirilmesi ve araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılması konularına dair karşılaşılan meselelere değinilecektir.

Tablo 1: Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılabilir Gruplarla Araştırmada Karşılaşılan Meseleler

Temel Konular	Karşılaşılan Meseleler
Araştırma etiği	Araştırmacının konumu ve otoritesi Araştırmanın saydamlığı ve onam formu Araştırmacının sahaya katılımı Gizlilik, veri koruma ve mahremiyet meseleleri
Örnekleme ve katılımcıların devşirilmesi	Nüfusun etiketlenmesi Araştırma sürecine dair güvensizlik ve endişeler Anonimliği kaybetme korkusu
Görüşme süreçleri ve araştırma mekanları	Travmayı yeniden hatırlatma Araştırmacının ikincil travmaya maruz kalması Araçların müdahaleleri Katılımcılarda kaynak kısıtlamaları Mekansal kısıtlar ve gizlilik
Veri değerlendirmesi ve araştırma sonuçları	Ham verilerin ve saha gözlemlerinin kullanılması Beklenmedik sonuçlar Yaygınlaştırma

3.1.Araştırma Etiği

Etik, kişilerin davranışlarını etkileyen ahlaki değerler ve prensiplerin incelendiği felsefe alanıdır. Etik konusunda farklı çalışma alanları bulunmaktadır. *Betimleyici etik*, bireylerin nasıl davrandığı ve ne tür etik değerlere sahip olduklarını ampirik olarak incelemektedir. *Normatif etik* ise betimleyici etikten farklı olarak "ne olduğu" konusuna

değil “ne olması gerektiği” konusuna odaklanır: “Bireyler nasıl hareket etmelidir?” veya “Ne gibi özellikler değerli veya iyidir?” gibi sorulara yanıt arar. *Meta-etik* ahlaki kararlara dair değerlendirmelerin ve ahlaki özelliklerin anlamını sorgularken, *uygulamalı etik* ise normatif etikten edinilen prensipler ve sonuçlar üzerinden farklı alanlara yönelik ahlaki meselelerin çözümüne yönelik önermelerde bulunur (Mertens ve Ginsberg, 2009: 5-6). Erdoğan ve Uyan Uyan-Semerci'nin (2021: 56) de ifade ettiği gibi günümüzde uygulamalı etik tartışmaları gün geçtikçe önem kazanmakta, her mesleğin kendine özgü normlarını sorgulayan “meslek etikleri” tartışması gündeme gelmektedir. Toplum bilimlerinde araştırma, çoğu zaman uygulamalı etikle ilişkili olsa da araştırma öncesinde ve sırasında normatif etik prensiplerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Mertens ve Ginsberg'in de (2009: 6) belirttiği gibi toplum bilimleri alanındaki araştırmalarda iki temel etik soru ön plana çıkmaktadır: “Araştırma verilerini toplama, değerlendirme ve raporlamada etik olarak doğru yaklaşım nedir?” ve “Araştırmacılar konuları ve araştırdıkları öznelere karşı nasıl davranmalıdır?”. Gül (2021: Ö107) bilim ve araştırma etiğini “dürüstlük, açıklık, objektiflik, doğruluk, tarafsızlık gibi ilke, erdem ve değerler çerçevesinde, tüm araştırma sürecine, en başından sonuna kadar her aşamasında yön veren standart, ilke ve kurallar bütünü” olarak tanımlar, bu şekilde araştırmacının araştırma süreçlerindeki yaklaşımını etik bağlamıyla ilişkilendirmektedir. Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021: 56) ise araştırma etiğinde sıkça tartışılan “zarar vermeme”, “sosyal adalet” ve “saygı” kavramlarının önemini ifade etmektedir; bu şekilde etik sorulardan ikinci mesele olan “araştırmacılar öznelere karşı nasıl yaklaşmalı ve davranmalıdır” sorusunun üzerinde durmaktadırlar.

Toplum bilimleri araştırmalarının genelinde ve ulaşılması zor, saklı ve kırılğan bireyler ve topluluklara dair çalışmalar özelinde, araştırmacının *konumu/konumsallığı* (positionality) ve otoritesi meselesi ön plana çıkmaktadır. Araştırmacıyla ele aldığı toplum arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır: araştırmacı içeriden mi, dışarıdan mıdır, her ikisi de veya hiçbiri midir? Pacheco-Vega ve Parizeau'nun (2018) belirttiği gibi akademik araştırmacılar ile görüşülen bireyler veya araştırılan toplum arasında toplumsal ilişkilere içkin güç dinamikleri bulunmaktadır. Akademik araştırmacılar bir yandan formel kurumlardaki görevleri, ayrıcalıklı konumları ve statüleri, diğer yandan bilimsel bilginin üretimindeki etkileri dolayısıyla güç merkezleri olarak görülebilmektedir. Ayrıca araştırmacıların akademisyen konumlarının ötesinde, hedef kitlelerinden farklı olarak toplumsal sınıf, eğitim, ırksal/etnik geçmişleri veya diğer kimlik özellikleri açısından güç farklılıkları ve ayrıcalıkları bulunabilmektedir (Muhammad vd., 2015; Pacheco-Vega ve Parizeau, 2018). Araştırmacıların bu güç ilişkisini nasıl değerlendireceği ve katılımcılarla kuracağı ilişkileri kapsamlı olarak değerlendirmesi bilim etiği açısından büyük önem taşımaktadır. Örneğin araştırmacıların profesyonel bir görünümle katılımcıları devşirmeye çalıştığı durumlarda araştırmacılar açısından etik ikilemler oluşabilmektedir (Cronin-Furman ve Lake, 2018). Bu konuda uluslararası kalkınma yardım programlarının hakim olduğu bölgelerde “Batılı” araştırmacıların yerel nüfusla etkileşim kurmaya çalıştığı durumları örnek veren Cronin-Furman ve Lake (2018: 609), araştırmacıların yardım kuruluşu temsilcisi olarak düşünülebildiğini, bu durumun da katılımcıların devşirilmesinden mülakatlar sırasında verilen yanıtlara, çok çeşitli meseleleri etkileyebildiğini belirtmektedir: “Defter taşıyan beyaz kadınlarla yapılan konuşmalar belirli beklentiler doğurabilir ve yanlışlıkla yardım kuruluşları ve hizmet sağlayıcılarla ilişkilendirilmek araştırmacıların yararına olmaktadır”. Bu gibi durumlar söz konusu olduğunda araştırmacının bu tür bir bağlantıyı kendi çıkarına kullanmak yerine, kendi konumunu açık bir dille katılımcılara bildirmesi ve katılımcıların araştırmaya katılmasının doğrudan veya dolaylı olarak yardım sağlamayacağı durumlarda bunun altının çizilmesi büyük önem taşımaktadır.

Araştırmacıların hedef topluluklarla benzer sosyal statüsü veya geçmişi olduğu durumlarda, saha süreçlerinde daha kolay kabul görebilmesi ve analiz süreçlerinde kendi deneyimlerinden de faydalanması söz konusu olabilmektedir. Örneğin ailesinde göçmenlik geçmişi olan bir araştırmacının göçmenlerle ilgili yaptığı bir araştırmada daha empatik olabilmesi ve katılımcıların ifadelerini daha iyi anlayabilmesi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte araştırmacı ile araştırma toplumu arasındaki ilişki pek çok faktörden etkilenebilmektedir; sabit değildir ve bağlama, mekana ve kişiye göre farklılaşabilmekte ve dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla konumsallığın doğru olarak anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesinde araştırmacının sahaya çıkmış olması etkili olmaktadır. Örneğin Altunkaynak Vodina (2020: 130), Hatay'daki Türkiyeli ve Suriyeli kadınların gündelik pratiklerini incelediği doktora tez çalışmasına dair saha gözlemlerini paylaşırken, saha öncesinde öngördüğü araştırmacı konumunun saha çalışması sırasında beklediği şekilde gerçekleşmediğini belirtmektedir:

“Türkiye vatandaşı, İstanbullu, yurtdışında doktora öğrencisi ve STK çalışanı bir kadın olarak çıktığım sahada, ilk bakışta, kadın bir araştırmacı olarak ‘içerideki’ kişi olduğumu düşünürken, konu vatandaşlık/göçmenlik meselesine geldiğinde Türkiyeli kadınlar için ‘içerideki’, Suriyeli kadınlar için ‘dışarıdaki’ olarak konumlandırılacağı düşünüyordum. Ancak ilk başta tahmin ettiğim bu statik konumlanışın saha sürecinde aynı şekilde devam ettiğini söylemem mümkün gözüküyor. Mesela, Türkiyeli kadınlar için pek çok görüşmede Suriyelilerle çalışan, onlara yardım eden ve Hataylı kadınların ne çektiğini anlamayan ‘tuzu kuru’ ve ‘dışarıdan’ biri olarak tanımlanmışım. (...) Suriyeli kadınlarla gerçekleştirdiğim görüşmelerde ise daha çok kendilerini anlatma ve dertleşme çabası içerisinde olduklarını gözlemledim. Daha arkadaşça bir tavır takındıkları için zaman zaman kendimi Suriyeli kadınlarla yaptığım görüşmelerde daha ‘içeriden’ hissedebiliyordum.”

Altunkaynak Vodina’nın (2020) belirttiği gibi araştırmacının konumu, kimi zaman araştırmacı, katılımcı birey ve toplumlara dair içsel ve yapısal özelliklerden beklenmedik şekillerde etkilenebilmekte, katılımcıların yanıtlarını ve araştırma süreçlerini yönlendirebilmektedir. Bu açıdan saha çalışması öncesinde pilot saha çalışmaları yapmak, araştırma yapılacak alan ve toplumla ilgili daha kapsamlı ve “sahadan” bilgiye ulaşabilmek için alanda daha önce çalışmış araştırmacılarla veya araştırmacıların katılımcılara erişimini sağlayabilecek *eşik bekçileri* (gatekeepers) ve araçlarla iletişim kurmak, saha süreçlerinin planlanması açısından faydalı olmaktadır. Araştırmacının konumu etnografinin ve diğer katılımcı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı veya araştırmacıların bir yandan da aktivist rolünün bulunduğu durumlarda daha zor sorulara yol açabilmektedir. Bu konuda Kara ve Kutlu (2021) antropologların sahada önceden beklenmeyen ikilemler konusunda hareket edebilmek için sahaya yaklaşma ve katılım konularında bilinçli olması gerektiğinin altını çizmektedir. Kutlu’nun göçer kültürü ve etno-fotografi alanında yaptığı araştırmalarına dair saha notlarının tartışıldığı makalede ilk çalışmalarında karşılaştığı beklenmedik durumlardan bahsedilmektedir:

“Koçgölü diye tabir edilen bir yayladaydık (...) Ama tüm gece yağmur yağıyor ve bu arada obada bulunan çadırlardan birinden; bize yakın bir çadır olmalı ki, çok öksüren bir çocuk sesi var. Sabaha kadar hani tabir edilir ya, tan tan tan, öksürüyor çocuk. Durumu hiç iyi görünmüyor, bir yandan da terliyor. Ne yapmam gerektiği konusunda karar veremiyorum. Alanda etik ilkeler aklıma geliyor; müdahale etmem gerekir mi diye düşünüyorum. Yanlış bir şey yapmaktan korkuyorum. Çocuğu soydum. Üzerindekileri çıkardım, ilkyardım yapıyor gibiyim.” (Kara ve Kutlu, 2021)

Kutlu’nun alandaki ilk deneyimi olarak ifade ettiği durumda karşılaştığı katılım ve yakınlaşmaya dair endişeleri, katılıma dayanan yöntemlerin kullanıldığı disiplinlerde sıkça tartışılmaktadır. Ancak burada da ifade edildiği gibi saha öncesinde var olan beklentiler çoğu zaman yerini başka beklenmedik durumlara bırakabilmektedir.

Toplum bilimi araştırmalarında etik konusundaki önemli bir diğer mesele de araştırmacının saydamlığıyla ilişkilidir. Saydamlık projenin içeriği, araştırma süreçleri ve veri analizi, projenin riskleri ve faydaları, etik konular ve araştırmacının konumunun katılımcılarla paylaşılması ve/veya katılımcılarla birlikte değerlendirilmesi yoluyla sağlanabilmektedir. Son yıllarda akademik çalışmalarda Etik Kurul onayı alınmasına daha çok dikkat edilmeye başlanmıştır. Etik Kurul onayı, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu Madde 90 ve Türkiye’nin taraf olduğu anlaşmalar gereğince insandan anket, mülakat, odak grup çalışması, deney gibi yollarla veri alınması söz konusu olduğu koşulda zorunlu hale getirilmiştir¹. Etik Kurul onay belgesiyle birlikte çalışmada insan veya insana ait veri kullanılması söz konusu olduğunda, Etik Komite’nin değerlendirmesine bağlı olarak katılımcılarla paylaşılacak ve saydam bir şekilde araştırmacı ile araştırmaya dair bilgilerin içerildiği yazılı onam belgesinin de hazırlanması gerekmektedir. Katılımcı onam formunun hazırlanması sırasında katılımcılarla paylaşılacak bilginin bir yandan erişilebilir, açık ve sade bir dille, ancak bir yandan da kapsamlı şekilde hazırlanması önemlidir. Kırılgan veya saklı topluluklarla yapılacak çalışmalarda yazılı veya sözlü onamın alınması konusunda detaylı düşünülmesi gerekmektedir. Erdoğan ve Uyan-Semerci’nin (2021) belirttiği gibi düzensiz göçmenler veya okuma yazma bilmeyen kişilerle görüşürken yazılı onam yerine sözlü onam kullanılabileceği kabul edilmektedir. Araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılmasıyla ilgili bölümde belirtileceği gibi düzensiz göçmenler gibi kayıtdışı topluluklar söz konusu olduğunda, yazılı onam belgesinde alınan isim ve imza gibi bilgilerin daha sonra ne amaçla kullanılacağı sorunu ortaya çıkmakta, katılımcılar açısından araştırma süreçlerine dair endişeler gelişmektedir. Çocuklarla yapılacak çalışmalarda

1 TUBITAK (2020). Etik Kurul Onay Belgesi Bilgi Notu. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf.

ebeveynlerin onamının yanı sıra çocukların da onamının alınması önerilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021). Ayrıca onam formunda araştırma sonuçlarının ne şekilde paylaşılacağı, katılımcılara dair bilgilerin hangi anonimlik seviyesinde (isim, kurum, ülke bilgisi gibi) ifade edileceğinin belirtilmesi hem etik kaygıların giderilmesi hem de görüşmeciyile katılımcı arasındaki güven ilişkisinin kuvvetlendirilmesi açısından etkili olmaktadır.

3.2.Örnekleme ve Katılımcıların Devşirilmesi

Ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve gruplarla yapılacak çalışmalarda, etik alanında bahsedilen kaygılarla bağlantılı olarak örnekleme ve katılımcıların devşirilmesine dair bazı engeller gündeme gelmektedir. Örneklem tasarımı, araştırmacıların topladığı veriyi kullanarak daha büyük bir evren için genelleme yapabilmesini sağlayan en önemli unsurdur (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021). Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021) istatistiksel çıkarım yapmayı sağlayan olasılıklı örneklem yöntemlerinin özellikle hassas gruplarla yapılan saha araştırmalarda kullanılmasının çoğunlukla uygun olmadığını, dolayısıyla araştırmacıların olasılıklı olmayan amaçlı ve kartopu örneklere yöneldiğini bildirmektedir. Araştırma evreninin bilinmediği çalışmalarda amaçlı örneklem sıkça kullanılmakta ancak nicel çalışmalar söz konusu olduğunda çok da tavsiye edilmeyen bir örneklem türü olarak görülmektedir. Bu araştırma türü olasılıklı değildir ve araştırmacı bir bölgeyi veya mekanı kendi araştırma sorusuna uygun olarak kasıtlı seçmektedir. Belli bir topluluğun yoğun yaşadığı mahallelerde veya mekanlarda saha çalışması yapmak araştırmacının hedef kitleye erişmesini kolaylaştırabilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci 2021). Ancak bu tür örneklem tasarlamak araştırmacının önyargılarını içerebilmektedir. Örneğin Türkiye'deki Suriyelilerle yapılan bir çalışmada araştırmacı gözlemleri doğrultusunda belli mahallelere odaklanmayı tercih edebilir. Ancak bu mahallelerin çalışılması Suriyeli nüfus içindeki sınıfsal ayrımların görülmesinin önüne geçmektedir; zira mülteci nüfusu arasında daha fazla malvarlığına veya ilişkilere sahip Suriyeliler başka mahallelerde oturabilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021).

Ulaşılması zor gruplara erişim konusunda yoğun olarak kullanılan bir diğer yöntem de kartopu örneklemdir. Araştırmacı bir temas noktasıyla çalışmalarına başlayıp, tavsiye yoluyla sonraki katılımcılara erişmektedir. Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021: 88) kartopu yönteminin hedef kitleye erişim, tasdik edilen güven sayesinde hassas konuların daha rahat konuşulabilmesi, düşük maliyetle olması, kısa zamanda tamamlanması gibi avantajları olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık kartopu yönteminin olasılıklı olmaması istatistiksel çıkarım yapmayı engellemekte, hedef kitle içindeki farklılıkların takip edilmesini zorlaştırmakta ve yönlendiricilerin önyargısından etkilenebilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021). Amaçlı örneklem ve kartopu yöntemi nicel çalışmalarda sınırlılıklarından dolayı fazlaca önerilmemekle birlikte, istatistiksel çıkarımların iddia edilmediği nitel çalışmalarda yoğun olarak kullanılmaktadır. Ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir bireylerle ilgili nitel çalışmalarda da bu yöntemlerden tercih edilebilmektedir.

Örneklemin kararlaştırılması sonrasında sahada katılımcıların devşirilmesi sırasında da çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunlar arasında:

- (1) Nüfusun etiketlenmesine dair endişeler,
- (2) Araştırmacılara ve araştırma süreçlerine dair güvensizlik,
- (3) Araştırmalara katılım konusundaki yoğun talep nedeniyle araştırmaya katılım yorgunluğu,
- (4) Araştırmanın zarar verebileceği, damgalamayı arttırabileceği ve sömürüye yol açabileceğine dair endişeler,
- (5) Araştırmaya katılıma dair fayda algısının olmaması,
- (6) Araştırma konusuna dair bilgi eksikliği,
- (7) Anonimliği kaybetme korkusu,
- (8) Paylaşılan bilgilerin yansımalarından endişelenme (yasadışı davranışların ifşa edilmesi durumunda yasal işlem yapılması korkusu) gibi meseleler ön plana çıkabilmektedir (Freeman, 2020).

Saklı veya kırılğan bireyler ve gruplarla çalışmalar söz konusu olduğunda, hedef kitle tarafından araştırma süreçlerine dair çeşitli güvensizlikler olabilmektedir. Bu açıdan araştırmacılarla sahadaki hedef kitle arasında güven ortamının sağlanması gerekmektedir. Araştırmacıların sahayı önceden tanıyor olması hem erişimi kolaylaştırmakta hem de katılımcılardan alınacak bilginin doğruluğunu arttırmaktadır. Örneğin Kırkayak Kültür Deneği tarafından gerçekleştirilen ve Lübnan, Ürdün ve Türkiye'ye sığınan Suriyeli Dom toplumunun incelendiği çalışmada, hem erişim ve hem de güven tesis etmek konularında, Dom ve Roman çalışmaları alanlarında uzmanlardan oluşan araştırma ekibin "15 yılı aşan, Roman ve Dom topluluklarıyla ilişkilerinin" önemli etmen olduğu belirtilmektedir (Kırkayak Kültür, 2017: 6). Araştırmacının hedef kitleyle güven sağlamasının bir diğer yolu da sahada araştırmacıya destek verebilecek eşik bekçilerine ve araçlara ulaşılması, onlardan sahaya dair bilgiler edinilmesi ve onların aracılığıyla katılımcılara ulaşılmasıdır.

Araştırma etiği bölümünde ifade edildiği gibi, araştırmacıların katılımcılarla kurduğu ilişkinin doğru bir şekilde ve güvene dayalı sağlanmasında araştırma konusunun ve sorunsallarının açık bir dille ifade edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak araştırma sorusunun paylaşılması sırasında katılımcılar tarafından nüfusun etiketlenmesine dair endişeler gündeme gelebilmektedir. Örneğin Turhan ve Bernard (2020) İngiltere'deki Türkiye kökenli erkeklerin aile içi şiddet müdahalelerine yaklaşımını incelerken, araştırma sorusunun hassaslığı dolayısıyla hedef kitlenin ulaşılması zor hale geldiğini belirtmektedir. Araştırmacılar katılımcılara erişebilmek için öncelikle topluluk liderleri gibi eşik bekçilerine erişerek onların güvenini tasdik etmeye çalışmıştır. Ancak bu aşamada araştırma sorunsalı ve araştırmacıların konumuyla ilgili bir dizi tepkiyle karşılaşmıştır. Saha çalışmasını gerçekleştiren araştırmacının saha notları bu durumu ortaya koymaktadır:

"Kadına yönelik şiddet ya da aile içi şiddet tabirini kullandığımda mahallemizde ya da topluluğumuzda şiddet yok ya da topluluğumuzda şiddet olayları yaşanmadı gibi anında tepkiler aldım." (Turhan ve Bernard, 2020)

Araştırmada ilk aşamada karşılaşılan tepki, eşik bekçilerinin buldukları toplumun kadına yönelik ve aile içi şiddetin görüldüğü bir nüfus olarak etiketlenmesine dair endişelerini ortaya koymaktadır. Bu endişe Turhan ve Bernard'ın (2020) ifadesiyle araştırmanın sonraki evrelerinde güven kazanıldıktan sonra topluluk içerisinde şiddet vakalarının yaşandığını ve bunların bir kısmının topluluğun diğer üyeleri tarafından da bilindiğinin öğrenilmesiyle de doğrulanmaktadır. Turhan ve Bernard (2020) bu endişenin sahada belli bir zaman kalarak ve topluluktaki çeşitli bireylerle kurulan güven ilişkisi sonrasında azaldığını belirtmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi ulaşılması zor veya saklı topluluklar söz konusu olduğunda, nicel yöntemlerden ziyade nitel yöntemlere ağırlık verilebilmektedir. Nitel yöntemler söz konusu olduğunda da topluluğun imkan tanıdığı ölçüde araştırmacının "tamamen gözlemci" rolünden uzaklaşarak "katılımcı gözlemci" rolüne geçmesinin, hem sahaya ve katılımcılara erişimi hem de araştırmacının önceden var olan önyargılarından uzaklaşmasını kolaylaştırmak açısından faydalı olduğu düşünülmektedir (Elgabry ve Camilleri, 2021). Özellikle antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinde yoğun olarak kullanılan katılımcı gözlem yöntemi, araştırmacının belli süre araştırma yaptığı topluluklarla bir arada zaman geçirmesine dayanmaktadır. Elgabry ve Camilleri'nin (2021) yakın dönemde yayınladığı ve biyokorsanlık² yapan kişilere dair çalışmada da katılımcı gözlemci rolünün olumlu sonuçlarından bahsedilmektedir. Araştırmacılar, ulaşılması zor ve saklı topluluklar söz konusu olduğunda hem hedef kitle hem de araştırmacı için sağlık ve güvenlik riskleri oluşturmaması şartıyla katılımcı gözlem yönteminin sahaya ve doğru bilgiye erişim açısından faydalı olduğunun altını çizmektedir:

"Büyük ölçüde araştırılmakta olan saklı topluluğa bağlı olsa da yürütülen genel faaliyetlere katılım, gereksiz sağlık ve güvenlik riskleri oluşturmadığı sürece uzun vadede değerli olabilir. (...) Kendi niyetinin daha fazla farkında ve bunu daha açıkça ifade eden araştırmacı, (...) artık incelenen saklı topluluk tarafından önemli ölçüde güven kazanmıştır. Bu, araştırmacının olası katılımcılara, yürütülen araştırmanın onlara zarar vermeyi veya onlara herhangi bir adaletsizlik yaratmayı amaçlamadığını, ancak grubun içsel değerlerine aykırı olsa bile kişisel görüşlerini dile getirebileceğini iletmediği anlamına gelir. (...) Araştırmacı artık saklı topluluğa erişebilir, tamamen etkileşim halindedir, artık akademik olarak tarafsız değildir, ama tamamen güvenilir olmakla ayrı olmak arasında bir sınırdaki yer alır." (Elgabry ve Camilleri, 2021)

² Elgabry ve Camilleri (2021) tarafından biyokorsanlık formel bilimsel eğitimi almış veya almamış olan bireyler tarafından gerçekleştirilen sentetik biyoloji uygulamaları olarak tanımlanmaktadır.

Ulaşılması zor, saklı veya kırılğan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda nitel yöntemlerden faydalanmak, araştırma süreçlerinde araştırmacının konumunun değerlendirilerek araştırma yöntemlerine dair düzenlemeler yapılabilmesi açısından esneklik sağlamaktadır. Ayrıca Elgabry ve Camilleri'nin de ifade ettiği gibi katılımcılık, araştırmacının kendi konumunun dönüşmesini de içermektedir. Bu duruma verilebilecek en ünlü örneklerden biri, Chicago gettolardaki ırk meselesini incelemek için üç yıl boyunca bir boks salonunda antrenman yapan Loic Wacquant'ın yaşadığı ve eserlerinde sıkça ifade ettiği dönüşümdür. Wacquant boksu ilk başlarda gettoyu izlemesini ve gettoya erişimini sağlayan bir platform olarak değerlendirmiştir. Ancak zaman içerisinde boks salonu bir yandan kendi kişisel hayatını etkileyen bir alan haline gelmiş (boksör olarak müsabakalarda yarışmaya başlamıştır), diğer yandan da kendi toplumsal, estetik, duygusal ve ahlaki yaşamı olan boks dünyası, Wacquant için yeni bir akademik ilgi alanı olmuştur (Wacquant, 2009: 108).

Bu bölümde tartışıldığı gibi, araştırma evreninin ve örneklemin seçimi ile katılımcıların devşirilmesi aşamalarında birtakım sorunsallar ortaya çıkabilmektedir. Saklı ve kırılğan topluluklarla yapılacak çalışmalarda örneklem nasıl çıkartılabilir? Olasılıklı mı yoksa olasılıklı olmayan bir örneklem mi seçilmelidir? Katılımcıların araştırmaya ve araştırmacılara yönelik endişeleri ve güvensizlikleri nasıl giderilebilir? Erdoğan ve Uyan-Semerci'nin (2021) ifade ettiği gibi ulaşılması zor, saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda, çoğunlukla araştırma evreninin tam olarak bilinmesine dair zorluklardan dolayı nicel yöntemlerden ziyade nitel yöntemlere tercih edilmektedir. Nitel yöntemler, hem istatistiksel çıkarım iddiasında olmadığı, hem de sahada hedef kitleyle daha uzun zaman geçirilebilmesi sayesinde erişim ve güvensizliğe dair sorunlara azaltabildiği ve araştırma sırasında araştırmacılara esneklik sağlayabildiği için bu gibi çalışmalarda ön plana çıkmaktadır. Ancak katılımcıların devşirilmesi ve araştırmacılarla katılımcılar arasında kurulacak ilişkilerde, nitel yöntemlerde de çeşitli zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Çeşitli araştırmalardan verilen örneklerde görüldüğü gibi hedef kitle tarafından araştırma süreçlerine dair endişeler ve güvensizlik söz konusu olduğunda, alanda daha önce çalışmış ve toplumu tanıyan araştırmacılar ile eşik bekçilerinin/aracıların sürece dahil edilmesi, alanda zaman geçirerek katılımcılarla güven ilişkisinin sağlanması ve "tamamen gözlemci" rolünden uzaklaşarak "katılımcı gözlemci" rolüne geçilmesi etkili olabilmektedir. Ancak araştırmacının katılımcı olduğu araştırmalarda konumunu ve katılımcılarla olan ilişkisini araştırma etiği çerçevesinde değerlendirmesinin önemi gündeme gelmektedir.

3.3.Görüşme Süreçleri ve Araştırma Mekanları

Saha çalışması sırasında mekânsal kısıtlar ve görüşmenin hangi şartlarda yapıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir. Devşirilen katılımcıların gündelik yaşamlarına dair zorunlulukları araştırmacıların önceden belirlediği şartlara uymalarını engelleyebilmektedir. Hapishanede bulunan ve hapishaneden yakın zamanda çıkmış kadınlarla ilgili farklı saha çalışmalarına dair gözlemlerini karşılaştıran Ellis (2021), ulaşılması zor ve kırılğan gruplarla yapılan çalışmalarda farklı nitelikteki engellerin olabileceğini ifade etmektedir. Ellis'e (2021) göre hapishane çalışmasında erişim zorluğu kurumsal engellerden kaynaklarken, hapishaneden yeni çıkıp topluma yeniden giriş yapmakta olan kadınlarla yapılan çalışmalarda yapısal güvencesizliklerin yarattığı engeller ön plana çıkmaktadır:

"Bu nüfusu incelemeyi gerekli kılan yapısal güvencesizlik unsurları, erişimi zorlaştıran etkenlerin ta kendisiydi. Cep telefonu erişimi istikrarsızdı. Madde kullanımı bir zorluk teşkil ediyordu. (Topluma) yeniden giriş programları otonomilerini kısıtladı ve zamanlamaları esnek olmayan kale getirdi. (...) Erişimin önündeki bu engelleri aşma sorumluluğunun araştırmacıya ait olduğunu düşünüyorum. Akademik mülakatlar hassas koşullarda olanlar için birincil öncelik değildir ve olmamalıdır. (...) Biz sınıftayken aramaları kaçırabiliyorduk. Tatil için şehirden ayrılıyorduk. (...) Fildişi kulede sağlanan ayrıcalıklar, savunmasız bir nüfusun gündelik yaşam pratiklerini derinlemesine değerlendirmemizi engelliyordu." (Ellis 2021).

Ellis (2021) kurumsal engeller ile yapısal güvencesizlikleri karşılaştırdığı çalışmasında ulaşılması zor topluluklarla olan çalışmalarda farklı yaklaşımların ve stratejilerin geliştirilmesini önermektedir. Hapishane ortamı gibi bireylerin otonomisini engelleyen mekanlarda yapılan çalışmalarda kurumsal meşruiyet kazanmak için bürokratik süreçler önem teşkil ederken, yapısal güvensizliklerin kırılğanlığa yol açtığı durumda araştırmacının mekânsal kısıtlara dair süreçleri öngörerek engelleri aşmak yönünde sorumluluk alması gerektiği ifade edilmektedir. Katılımcılarla yapılacak görüşmeler sırasında seçilen mekanlar da yapısal ve bireysel güvencesizliklerden etkilenebilmektedir; bu gibi durumlarda tarafsız ve daha sıradan mekanların seçilmesi görüşme süreçlerini kolaylaştırabilmektedir.

Ulaşılması zor gruplar söz konusu olduğunda araştırmacıların katılımcılara erişimini sağlayan ve denetimini yapan kurum yöneticileri, çete liderleri, bacılar, muhafızlar gibi eşik bekçileri, araçlar ve sahada bulunan diğer kişiler araştırma süreçlerini etkilemeye çalışabilmektedir. Araçlar katılımcılara erişimin engellenmesinden, araştırma süreçlerini değiştirme taleplerine farklı yollarla müdahale isteğinde bulunabilmektedir (Chamberlain ve Hodgetts, 2018). Örneğin Türkiye’de yaşamakta olan düzensiz göçmenleri de incelediğimiz “Ortak Avrupa İltica Sistemi’nin Değerlendirilmesi” (CEASEVAL), “Göçmen Kaçakçılığı: Üçüncü Ülkelerin Karakterleri, Yanıtları ve Üçüncü Ülkelerle İşbirliği” ve “Afrikalı Kadın Göçmenlerin Dayanışması için Öğrenme” (LEFAMSOL) araştırma projelerinin saha çalışmalarında katılımcılara erişebilmek için kimi zaman göçmenlerin üye olduğu veya takip ettiği derneklerin yöneticilerinden destek almamız gerekmiştir. Ancak geçmişte yaptığımız saha çalışmalarının bir kısmında dernek yöneticilerinin mülakatlara katılmak konusunda çekimser olan kişileri otoriter bir dille araştırmaya çekmeye ve mülakatlar sırasında katılımcıların vereceği ifadeleri etkilemeye çalışmasını, araştırmanın hedeflerini ve yapılış biçimini sorgulayarak dönüştürmeyi denemesini gözlemleme imkanımız olmuştur. Devlet kurumlarında çalışan kişiler de devlete dair bilgilerin paylaşılmasına dair endişelerden dolayı ulaşılması zor topluluklar haline gelebilmektedir. Bir devlet kurumuna bağlı görevlilerle farklı şehirlerde yaptığımız saha çalışması için öncelikle merkezi kurumdan çeşitli bürokratik yazışmalar sonucunda izin almamız gerekmiştir. Araştırma izni alınması sonrasında ise Ankara’daki merkezi kurumdan gelen bir yetkilinin her şehirde bizimle sahaya dahil olması söz konusu olmuştur. Merkezi kurum yetkilisi ile araştırmacılar arasında güven ilişkisi sağlanmaya çalışılsa da yetkili kişinin kurumun temsilcisi olarak edindiği aracı rolünün sürekli olarak gündeme gelmesi, kuruma bağlı diğer görevlilerle yapılan mülakatların ve odak grup çalışmalarının düzenlenme süreçlerini ve görüşme süreçlerinde elde edilen bilgileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu açıdan “Araştırma Etiği” bölümünde de ifade edildiği gibi araştırmacının konumunun, aracı ile arasındaki ilişkisini belirleyen yaş, cinsiyet, meslek, sosyoekonomik statü ve kayıtlılık gibi konulara bağlı olarak dönüşebildiğini bir kez daha vurgulamakta fayda bulunmaktadır.

Görüşmeler sırasında ortaya çıkan bir diğer önemli mesele de katılımcılarla araştırmacılar arasında kurulan etkileşimdir. Bu etkileşim konumsallıktan ve görüşme ortamından etkilenmektedir. Bu açıdan Mikecz’in (2012) Estonya’daki sosyalizm sonrası dönemindeki kurumsal dönüşümle bağlantılı ekonomi politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında, ekonomik ve siyasi seçkinlerin rolüne dair yaptığı çalışma fikir vermektedir. Mikecz (2012) hedef kitlesi olan seçkinleri, ulaşılması zor bir grup olarak tanımlamaktadır; ona göre hem sahaya erişim öncesinde hem de görüşmeler sırasında bu kişilere erişmek güç olabilmektedir:

“Seçkinlere erişim dikkatli bir şekilde müzakere edilmelidir, bu seçkin olmayanlara göre daha uzun zaman ve daha yüksek maliyetler gerektirebilir. Onları toplumun geri kalanından ayıran bariyerleri kasıtlı olarak kurarlar. Ayrıca bilgiyi manipüle etme ve ona erişimi reddetme konumundalar. (...) Seçkinler önemli kaynaklara komuta edebilir ve diğerleri üzerinde etki uygulayabilir. Bu nedenle, ulaşılması zordur ve çok sayıda kapı bekçisi ile çevrilidir. Seçkinler görünürdür ancak mutlaka erişilebilir değildir.”

Araştırmacının ifade ettiği gibi seçkinler gibi ulaşılması zor topluluklarla yapılan çalışmalarda araştırma süreçlerinin kapsamlı olarak yeniden kurgulanması gerekebilmektedir. Mikecz (2012) bu açıdan seçkinlerle kurulan ilişkinin, onlara erişmek ve güven kazanmaktan ayrı olduğunu, bir yandan da araştırma yöntemleri kaynaklarında verilen önerilerin kimi zaman işlemediğini ifade etmektedir:

“Araştırmacıların karmaşık terminoloji kullanmamalarının tavsiye edildiği seçkin olmayanlarla yapılan çalışmaların aksine, seçkin katılımcılar bilgilidir. Seçkin katılımcılar görüşmeye hükmetme ve hatta araştırmacının görüşlerine meydan okumaya yönelebilir. (...) Kimi zaman araştırmacı kendini kolayca himaye edilen bir durumda bulabilir” (Mikecz, 2012).

Bu gibi yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış görüşmelerde, araştırmanın hedefleri ve etik yaklaşımın korunduğu ölçüde, kullanılacak dil ve soruların sıralaması gibi konularda saha çalışması sırasında değişiklikler yapmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca Chamberlain ve Hodgetts’in (2018) ifade ettiği gibi dışarıdan ulaşılması zor olarak görünen veya alana ilk çıktığında erişimi zor olan birey ve topluluklarla olan etkileşimler istişare, katılım ve araştırma faaliyetlerine yönelik uygun ve duyarlı yaklaşımlar kullanıldığında kolaylaşabilmektedir. Bu açıdan Chamberlain ve Hodgetts (2018: 9) bu tür gruplar *üzerine* araştırma yapmak yerine *onlarla ortaklaşa* araştırma yürütülmesini savunmaktadır. Mikecz’in (2012) araştırmasında karşılaştığı himaye edilme durumunun

kimse tarafından yaşanmadığı koşulda katılımcıların da araştırma şartlarını müzakere edebileceği imkanın sağlanması, kendilerine dair araştırma süreçlerinde söz sahibi olmalarını mümkün kılacaktır.

Görüşme süreçleri, özellikle kırılğan gruplar söz konusu olduğunda bireylerin daha önce yaşadığı travmaları tekrar hatırlatması ve araştırma yapan kişilerin araştırma sırasında ikinci travma yaşayabilmesine açısından hem katılımcılar hem de araştırmacılar açısından duygusal yük yaratabilmektedir. Bu konu hakkında Göçer ve Şenyuva'nın (2021) Türkiye'deki Suriyelilerle ilgili niteliksel araştırmaları incelediği çalışması, alanda mevcut olan çalışmalar arasından taranan makale ve tezlerde çoğunlukla travma konusundaki hassasiyetlerin ele alınmadığının altını çizmektedir. Makalelerinde Türkiye'de göç alanında çalışan uzman araştırmacılarla yapılan görüşmeleri de dahil eden Göçer ve Şenyuva (2021), pek çok araştırmacının araştırma hırsı ve hevesiyle mülakat yapan kişiyi üzebilecek veya travmalarını tetikleyebilecek sorular sorabildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda soruların tasarımıyla görüşmelerin yapılacağı mekana ve görüşmelerin üslubuna kadar pek çok konunun detaylı olarak düşünülmesi, ihtiyaç olduğu noktada araştırmacının kapsamına bağlı olarak travma alanında çalışan psikolojik danışmandan destek alınması gerekmektedir. Travmaya dair bir diğer mesele de araştırmacıların sahadan etkilenerek yaşadığı ikincil travma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış mülakat ve katılımcı gözlemleri gibi yöntemlerin kullanılması sırasında araştırmacılar katılımcıların yaşadıkları deneyimleri detaylı bir şekilde aktarmasını beklemektedir (Göçer ve Şenyuva, 2021). Ancak Göçer ve Şenyuva'nın (2021) ifade ettiği gibi bu dinleme süreci araştırmacıların ikincil travmaya maruz kalmasına neden olabilmekte ve araştırmacılar bunun yarattığı duygusal yükü yaşayabilmektedir.

Lisansüstü seviyesindeki öğrenciler ve çalıştıkları alana yeni girmiş araştırmacıların, hem araştırma süreçlerinde karşılaşılabilecekleri durumlara karşı hazır ve bilinçli olması, hem de araştırma etiğine dair meseleleri doğru değerlendirebilmeleri açısından danışmanlarıyla olan ilişki büyük önem taşımaktadır (Göçer ve Şenyuva, 2021). Akademik araştırmalarda çoğu zaman ikincil kaynaklar üzerinden yapılan öngörüler sahaya çıkıldığında karşılık bulmamakta, araştırmacıların kendi yaklaşımlarını sorgulamasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla lisansüstü seviyesindeki öğrenciler ve alana yeni girmiş araştırmacılarla, saha çalışması konusunda deneyimi olan danışmanları arasındaki ilişkinin dinamik olması, ortaya çıkan durumların süreç içinde bir arada değerlendirilebilmesine imkan tanımaktadır. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi, günümüzde akademik araştırmalarda insanlardan elde edilen verilerin kullanılması söz konusu olduğunda akademik kurumlar tarafından toplanan Etik Kurul onayının alınması gerekli hale gelmiştir. Etik Kurul onayı da araştırma etiğine dair meselelerin araştırmacılar tarafından veri toplama aşamaları öncesinde sorgulanmasını ve planlanmasını sağlamaktadır. Özellikle saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalar söz konusunda Etik Kurul üyeleri ve bu alanda çalışan diğer araştırmacılarla yapılacak müzakereler ve onlardan alınacak geri dönüşler araştırmacılar için yol gösterici olmaktadır.

3.4. Veri Değerlendirmesi ve Araştırma Sonuçlarının Yaygınlaştırılması

Toplum bilimleri araştırmalarında veri değerlendirme ve araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılmasında da çeşitli meseleler ortaya çıkmaktadır. Ulaşılması zor, saklı veya kırılğan topluluklarla ilgili çalışmalar söz konusu olduğunda verilerin ve saha gözlemlerinin kullanılması, beklenmedik sonuçların değerlendirilmesi ve araştırma bulgularının hangi mecralarda ne şekilde yaygınlaştırılacağı konularının kapsamlı olarak düşünülmesi gerekmektedir. Toplumda dışlanmış ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda, katılımcıların korunmasına dair etik yükümlülükle araştırma materyalinin saydamlığının sağlanması arasında bir ikilem oluşabilmektedir (Lake, 2018). Lake ve diğerleri (2018) bu gibi durumlarda katılımcıların olası zarara karşı korunmasının önceliklendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. "İşlenmemiş" saha notları ve görüşme deşifreleri gibi verilerin diğer araştırmacılar, dergi editörleri veya genel kamuoyuyla paylaşılması, kırılğan bireylerin kimliklerini ortaya çıkarabileceği gibi, güvenliklerini ve geçim kaynaklarını tehlikeye atabilmektedir (Lake vd., 2018). Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen alıntılarının kullanılmasında da mahremiyet konusu gündeme gelmektedir. Katılımcılar kendi kimliklerinin ve içinde buldukları durumun başkaları tarafından öğrenilmesini istemeyebilmektedir ve tek bir katılımcıya veya vakaya dair paylaşılan bilgiler anonim olsa bile kişinin tanınmasına yol açabilmektedir (Chamberlain ve Hodgetts, 2018). Dolayısıyla araştırmaya dair saydamlık, toplanan ham verinin ve katılımcılara dair toplanan her bilginin erişime açık hale getirilmesini içermemektedir (Lake vd., 2018: 5; Chamberlain ve Hodgetts, 2018).

Sahada ortaya çıkan beklenmedik sonuçların paylaşılması ve bildirilmesinde de etik kaygılar ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar çoğu zaman hedef kitleleri ve üzerinde çalıştıkları vakalarla ilgili önceden öngörmedikleri bilgiye

ulaşabilmektedir. Örneğin Buenos Aires'te toplumsal olarak dışlanmış ve kırılğan olarak tanımladığı bir toplulukla ilgili yaptığı araştırma sırasında cinsel taciz yaşayan ve ırkçı ifadelerin kullanıldığını gözlemleyen Parizeau, gözlemlerini bu topluluğun daha fazla damgalanmasını önlemek adına paylaşmamayı tercih ettiğini ifade etmektedir (Pacheco-Vega ve Parizeau, 2018):

“Bu tür anlatıların (bu topluluğu) cinsiyetçi veya ırkçı olarak tasvir edeceği ve daha da damgalayacağından endişe ettiğim için kasıtlı olarak yayınların dışında bıraktım. Bu açıklamayı burada ve yalnızca temsil seçimimizin marjinalleşmiş gruplar için neden olabileceği olası riskleri vurgulamak için yapıyorum. Düşük gelir gruplarının baskıcı davranışlarla suçlanması alışılmadık bir durum değildir (Wacquant, 2009), ama (bu topluluğun) saldırgan eylemlerini seçici olarak temsil etmek, hepimizin cinsiyetçi ve ırkçı toplumlarda yaşıyor olduğumuzu teslim etmekten ziyade bu bireyleri sorun olarak yanlış nitelendirmeye yol açmaktadır.”

Alıntıda belirtildiği gibi Parizeau'nun gözlemlerini paylaşmaması, kuramsal ve etik kaygılar üzerinden temellendirilmektedir. Özellikle kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda sadece beklenmedik bilgilerin değil, genel olarak saha sonucunda elde edilen verinin ve analiz yaygınlaştırılmasında da katılımcılar açısından oluşabilecek olumsuz sonuçların (etiketlenme, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve toplumsal dışlama gibi) iyi değerlendirilmesi ve gerektiğinde bu sonuçlara yol açabilecek bilgilerin paylaşılmasında hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir³. Parizeau'nun örneğindeki *amaçlı sessizliğin* yanı sıra görüşme süreçlerinin yeniden şekillendirilmesi de yöntem olarak kullanılabilir. Saha çalışması öncesinde katılımcılardan onam alınmasına rağmen karşılaşılabilecek tüm bilginin öngörülmesi mümkün değildir, bu da aslında tam onamın alınmasının önüne geçmektedir. Yasadışı faaliyetler, aile içi şiddet ve AIDS gibi bireylerin etiketlenmesine yol açan çeşitli sağlık sorunlarına dair bilgiler katılımcıların yasal veya ekonomik statüsünü etkileyebilmektedir (Fisher ve Anushko, 2008). Fisher ve Anushko (2008: 100) bu gibi durumlarda çalışmayı aşamalı olarak ve katılımcıların da dahil edildiği şekilde yeniden yönlendirmeyi önermektedir:

“(1) beklenmedik bilgilerin katılımcı mahremiyetine ve gizliliğine hangi noktada risk yaratabileceğini belirleyin; (2) mülakatın yönünün araştırma sorusuyla ilişkili olup olmadığını değerlendirin; (3) ilgili değilse tartışmayı başka yöne çevirmenin yollarını bulun; (4) ilgiliyse katılımcıyı verdiği bilginin yeni doğası hakkında uyar ve karşılıklı olarak rıza prosedürünü yeniden müzakere edin.”

Araştırma sırasında ortaya çıkabilecek beklenmedik sonuçların araştırmacı tarafından değerlendirilmesi sırasında yaşanacak etik kaygıların önüne geçebilmek açısından Fisher ve Anushko'nun (2008) önerdiği dört aşamalı yeniden yönlendirme modeli kolaylaştırıcı olabilmektedir. Ancak hedef kitleye yönelik veya hedef kitle dışındaki kişilere zarara yol açabilecek durumlar (insan hakları ihlalleri, insan ticareti, aile içi şiddet, zorunlu evlendirme, organ ticareti, çocuk pornografisi gibi) söz konusu olduğunda elde edilen bilginin yetkili merciler veya alanda çalışan sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşılması konusunda araştırmacının kendi entelektüel duruşuna bağlı olarak ve etik alanında destek verebilecek danışmanlarla/danışma komisyonlarıyla birlikte değerlendirmesi önerilmektedir.

Bu bölümde ifade edildiği gibi, insanlardan elde edilen verilerin kullanıldığı akademik araştırmalarda, yaygınlaştırılacak verinin hangi ölçüde ve ne şekilde paylaşılacağı sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Ulaşılması zor, saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda, katılımcılar kendilerine dair verilerin kullanılması konusunda daha hassas olabilmektedir. Hem araştırma sorularıyla ilgili elde edilen verinin hem de alan araştırması sırasında saha gözlemlerinin ve beklenmedik sonuçların tümüyle paylaşılması, kimi topluluklar söz konusu olduğunda yeni kırılğanlıklar ve etiketlenmelere yol açabilmektedir. Araştırmacıların bu gibi sonuçları sahaya çıkmadan önce öngörmeye çalışması ve görüşme süreçlerini planlarken hesaba katması gerekmektedir. Beklenmedik sonuçlar olması söz konusu olduğunda, örnek verilen çalışmalarda görüldüğü gibi araştırmacılar kimi zaman amaçlı sessizliği, yani bilinçli olarak elde ettikleri veriyi yaygınlaştırmamayı tercih edebilmekte, kimi zaman da araştırma süreçlerini katılımcılarla birlikte yeniden düzenleyebilmektedir.

³ European Commission (2020) “Guidance note – Research on refugees, asylum seekers and migrants”, https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/guide_research-refugees-migrants_en.pdf.

4. Sonuç

Bu makalede, toplum bilimleri alanında ulaşılması zor, saklı ve kırılğan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda karşılaşılan meseleler ele alınmıştır. Bu üç kavram birbirinden çok farklı anlamlar içerebilmekle birlikte, araştırma süreçlerinde kimi zaman benzer zorluklara yol açabilmektedir. Ayrıca, bu kavramların sabit ve değişmeyen toplulukları ifade ettiği düşünülmemeli; bu tanımların her bir araştırmada sürece, şartlara ve faaliyetlere bağlı olarak yapılması gerekmektedir. Ulaşılması zor olma durumu, hareketlilik ve genel nüfus içinde az rastlanma gibi çeşitli nedenlerle saptanması ve erişmesi güç birey ve toplulukları ifade eden genel bir kavram olmakla birlikte, araştırmanın hedef kitlesinin saklı veya kırılğan topluluklar olduğu durumlarda araştırma süreçlerindeki erişim zorluklarını belirtmek için kullanılabilir. Saklı gruplar kavramı, özellikle araştırma evreninin belirsiz ve araştırmayı etkileyen çeşitli mahremiyet ve erişim meselelerinin söz konusu olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu gibi topluluklarla yapılan çalışmalarda hedef kitle bilinçli olarak kimliğini araştırmacılardan saklayabilmekte ve yanıltıcı yanıtlar verebilmektedir. Kırılğanlık ise toplum bilimlerinde çokça tartışılan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır; bireylerin toplum içinde bulunduğu konum ve kamusal alanlara erişebilmeleriyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Kimi araştırmacı, kırılğanlık kavramının akademik araştırmalarda kullanılmasını halihazırda dezavantajlı durumda olan toplulukları daha fazla etiketlemeye yol açabileceği ve araştırmacılar tarafından yeni bir güç ilişkisi yaratması endişesiyle reddetmektedir. Ancak kırılğanlıkla ilgili yapılan çalışmalar “seslerini duyuramayan” kitlelere alan sağlamak açısından mevcut güç ilişkilerinin dönüşmesini sağlayabilmektedir. Bu gibi çalışmalarda etik, yöntem ve araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılmasına dair kaygıların araştırma öncesinde ve süresince değerlendirilmesi gerekmektedir.

Toplum bilim araştırma yöntemleri ve araştırma etiğine dair ele alınmış kılavuz kaynaklar ile bahsi geçen gruplarla yapılan saha çalışmalarının değerlendirildiği makalelerin incelenmesinden elde edilen sonuçlar, ulaşılması zor, saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda ampirik verinin toplanmasında daha ziyade nitel yöntemden faydalandığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın farklı aşamalarına dair yapılan incelemede görüldüğü gibi, bu tür nitel çalışmalarda araştırmacının kendi konumunu/konumsallığını pek çok etkenden etkilenilebilmekle birlikte araştırmacıların katılımcılarla bir güç ilişkisi kurmamasının önemi öncelikli mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca makalede bahsi geçen çalışmaların pek çoğunda, araştırmacıların bu tür gruplar üzerine araştırma yapmak yerine onlarla ortaklaşa araştırma yürütülmesinin, yani araştırma süreçlerini saydam ve anlaşılabilir bir dille paylaşarak, gerektiği yerde katılımcılarla müzakere ederek yeniden kurgulamasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Özellikle saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan araştırmalarda elde edilen verinin kullanılması ve paylaşılması sırasında katılımcılar, yakınları ve çevreleri için ortaya çıkabilecek durumlar hassasiyetle değerlendirilmeli, akademik araştırma bulgularının yaygınlaştırılması sonucunda toplumsal ve siyasi bakışın dönüşebileceği de düşünülerek, yeni kırılğanlıklar veya etiketlemelere yol açacak ifadelerden kaçınılmalıdır.

Teşekkür

Makale üzerinde yaptığı değerli yorum ve katkıları için hakemlere teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Altunkaynak Vodina, S. (2020). “Toplumsal cinsiyet ve göç araştırmalarında araştırmacının konumsallığı”, *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları*, (Ed: K. Biehl ve D. Danış), Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi ve Göç Araştırmaları Derneği.
- Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. MA: Harvard University Press.
- Kart, B. (2018). Felsefi Bir Sorun Olarak Mültecilik ve Çoklu Kırılğanlık. *ViraVerita E-Dergi*, (8), 1-17.
- Birkmann, J., ve Wisner, B. (2006). *Measuring the unmeasurable: the challenge of vulnerability*. UNU-EHS.
- Chamberlain, K., ve Hodgetts, D. (2018). Collecting qualitative data with hard-to-reach groups. *Handbook of Qualitative Data Collection*. London: SAGE Publications Ltd.
- Cronin-Furman, K., ve Lake, M. (2018). Ethics abroad: Fieldwork in fragile and violent contexts. *PS: Political Science ve Politics*, 51(3), 607-614.
- Elgabry, M., ve Camilleri, J. (2021). Conducting hidden populations research: A reflective case study on researching the biohacking community. *Futures*, 132, 102769.

- Ellis, R. (2021). What do we mean by a “hard-to-reach” population? Legitimacy versus precarity as barriers to access. *Sociological Methods ve Research*, doi:0049124121995536.
- Erdoğan, E. ve Uyan-Semerçi, P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fisher, C. B., ve Anushko, A. E. (2008). Research ethics in social science. *The SAGE handbook of social research methods*, 95-109.
- Freeman, S., Skinner, K., Middleton, L., Xiong, B., ve Fang, M. L. (2021). Engaging Hard-to-Reach, Hidden, and Seldom-Heard Populations in Research. In *Knowledge, Innovation, and Impact* (pp. 81-91). Springer, Cham.
- Göçer Akder, D., ve Şenyuva, Ö. (2021). Uluslararası İlişkiler Disiplini ve Niteliksel Yöntem: Türkiye’de Göç Çalışmaları Örneği.
- Gül, H. (2021). Bilim Ve Araştırma Etiği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 103-120.
- Heckathorn, D. D. (1997). Respondent-driven sampling: a new approach to the study of hidden populations. *Social Problems*, 44(2), 174-199.
- Kara, Ç., ve Kutlu, M. M. (2021). Günlüklerde Kalmış Etnografik Deneyimler. *Milli Folklor*, 33(129).
- Kırkayak Kültür (2017). *Domlar. Suriye’nin “öteki” sığınmacıları*. Kırkayak Kültür. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1816?show=full>.
- Lake, M., Majic, S., ve Maxwell, R. (2018). Research on vulnerable and marginalized populations. *American Political Science Association Organized Section for Qualitative and Multi-Method Research, Qualitative Transparency Deliberations, Working Group Final Reports, Report IV*, 3.
- Mertens, D. M., ve Ginsberg, P. E. (2009). *The handbook of social research ethics*. Sage.
- Muhammad, M., Wallerstein, N., Sussman, A. L., Avila, M., Belone, L., Duran, B. (2015). Reflections on researcher identity and power: The impact of positionality on community based participatory research (CBPR) processes and outcomes. *Critical Sociology*, 41, 1045–1063.
- Mikecz, R. (2012). Interviewing elites: Addressing methodological issues. *Qualitative inquiry*, 18(6), 482-493.
- Pacheco-Vega, R., ve Parizeau, K. (2018). Doubly engaged ethnography: Opportunities and challenges when working with vulnerable communities. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1609406918790653.
- Turhan, Z., ve Bernard, C. (2020). Negotiating with gatekeepers: Reflexivity in exploring Turkish men’s engagement in domestic violence perpetrator interventions in the UK. *The Qualitative Report*, 25(8), 3065-3079.
- Turner, B. S. (2006). *Vulnerability and Human Rights*. Pennsylvania State University Press.
- Van den Hoonaard, W. C. (2018). The vulnerability of vulnerability: Why social science researchers should abandon the doctrine of vulnerability. *Sage Handbook on Ethics in Qualitative Research*, 305-321.
- Velicu, I., ve García-López, G. (2018). Thinking the commons through Ostrom and Butler: Boundedness and vulnerability. *Theory, Culture ve Society*, 35(6), 55-73.
- Wacquant, L. (2009). The body, the ghetto and the penal state. *Qualitative Sociology*, 32(1), 101-129.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:21.06.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116878

Review/Derleme Makalesi

Arslan, E. (2022). "Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö395-Ö407.

NİTEL ARAŞTIRMALARDA GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK

Erdal ARSLAN*

Öz

Bilimsel araştırmaların değerini belirleyen unsurlardan biri araştırma bulgularının geçerlilik ve güvenilirliğinin ortaya koyulabilmesi yeteneğine bağlıdır. Nitel, nicel veya karma araştırmalarda olması fark etmeksizin geçerlilik ve güvenilirliğin veya güven duyulabilirliğin sağlanması temel bir sorun olmaktadır. Araştırma sonuçlarının hangi bilimsel temellerle elde edildiğinin kanıtlandığı bu süreçte, araştırmacıların elde ettikleri sonuçları hangi ölçütleri dikkate alarak sağladığını açıklaması bir zorunluluktur. Günümüzde bazı akademik çevrelerce bilimselliği hâlâ tartışıldığı hâlde, son yıllarda araştırmacıların artan bir biçimde ilgi göstermeye de devam ettiği nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik konusu ile ilgili soru işaretleri hâlâ devam etmektedir. Literatürde yer alan kavram karışıklıkları ve yeterince net olmayan ifadeler ise başta nitel araştırmaları henüz öğrenmeye başlayanlar olmak üzere nitel araştırmalar ile ilgilenen araştırmacılar için yanıltıcı olmaktadır. Bu düşünceden hareketle mevcut araştırmada, nitel araştırmalarda araştırmacıların geçerlilik ve güvenilirlik konusuyla ilgili faydalanabileceği bilgilerin analitik bir bakış açısıyla sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada, nicel araştırmalarda kullanılan iç geçerlilik ve dış geçerlilik ile iç tutarlılık güvenilirliği ve dış güvenilirlik kavramlarının nitel araştırmalardaki karşılığı olan inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik kavramları açıklanmıştır. Buna ek olarak araştırmacıların kullanabilecekleri her bir ölçüte yönelik teknikler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Geçerlilik ve güvenilirlik, Güven duyulabilirlik, İnanırcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık, Doğrulanabilirlik.*

VALIDITY AND RELIABILITY IN QUALITATIVE RESEARCH

Abstract

The ability to demonstrate the validity and reliability of research findings is one of the important factors that determine the value of scientific research. Validity and reliability or trustworthiness are fundamental issues in scientific research whether it is qualitative, quantitative, or mixed research. It is a necessity for researchers to describe which criteria they have taken into consideration for the findings obtained during the validity and reliability of the research process. Even though currently, the validity and reliability of qualitative research findings are still controversial in some academic environments, particularly among positivists, qualitative research has lately gained momentum among researchers. Conceptual complexity in literature and unclear statements are misleading to the researchers who are interested in qualitative research, particularly those are new and yet learning qualitative research. Based on this viewpoint, the current study is aimed to present the specific information on validity and reliability in qualitative research, from an analytical perspective. In this context, the concepts of internal validity and external validity, internal consistency reliability, and external reliability used in quantitative research that are equivalents to credibility, transferability, dependability, and confirmability concepts in qualitative research are scrutinized. In addition, techniques to provide each criterion that researchers can use are also detailed.

Keywords: *Validity and reliability, Trustworthiness, Credibility, Transferability, Dependability, Confirmability.*

*Dr., erdalarslan09@gmail.com. (<https://orcid.org/0000-0002-5791-2073>)

GİRİŞ

Nitel araştırmalar, bir paradigma olarak tek bir gerçekliğin olmadığını bunun yerine bağlama ve yorumlayıcıya bağlı olan gerçekliğin çoklu yorumlarının olduğunu öne süren, kendini bu Şekilde konumlandırıran bir yöntem, yaklaşım veya tekniktir (Yin, 2011; Ravitch ve Carl, 2019). Nitel araştırmacının amacı ise araştırma sürecini sistematik bir yaklaşımla ve analitik süreçlerle yapılandırarak elde ettiği güvenilir sonuçlarla bu yorumlamalara yöneltilen yanlı eleştirilere karşı koyabilmek olmalıdır. Aşına oldukları bir bakış açısı olmasına rağmen, sosyal bilimciler sosyal dünyaya ağırlıklı olarak pozitivist bir pencereden bakmış; gerçekliğin görülebilen, hissedilebilen ve ölçülebilen duyu verilerinden tretilebildiğine, sistemde gözlenemeyen mekanizmalara yer olmadığına inanmışlardır (Schwandt, 2015; Blaikie, 1993).

Sosyal bilimlerde bilgiyi geliştirmek amacıyla kullanılan nitel araştırmalara çeşitli bilim dalları ve disiplinlerden son yıllarda artan bir ilgi söz konusudur. Nitel araştırmalara ynelişteki artan bu ilgi, geçmişte var olan “nitel araştırmaların bilimselliği” tartışması konusunu yeniden ve daha güçlü bir biçimde gündeme getirmiştir. Bunun nedenlerinden birinin nicel araştırmalarda yaygın bir biçimde geçerlilik ve güvenilirlik, nitel araştırmalarda ise güven duyulabilirlik (trustworthiness) olarak bilinen ölçütlerin nitel araştırmalarda yerine getirilmesi olduğu söylenebilir. Nicel araştırmacılar, veri seti olarak sayıları kullanırken nitel araştırmacılar da kelimeleri, resimleri ve ortamları kullanmaktadır. Nicel araştırmalarda araştırmacı fiziksel veya duygusal olarak araştırmaya müdahil olmazken nitel araştırmalarda araştırmacı doğrudan araştırmaya dahil olur (Braun ve Clarke, 2013:4), bir yönüyle araştırmanın merkezinde yer alır. rnekleri arttırılabilecek bu ve benzeri durumlar nitel araştırmaların bilgiyi geliştirmesinin önünde bir engel değildir; nitel araştırmaların da tıpkı nicel araştırmalarda olduğu gibi güven duyulabilirliğin arttırılmasına yönelik ölçütler, bu ölçütlerin nasıl geliştirileceğine ilişkin teknikler bulunmaktadır.

Bilimsel bir araştırmanın değeri kısmen araştırmacılarının bulgularının geçerlilik ve güvenilirliğini ortaya koyabilme yeteneğine bağlıdır. Veri toplama ve analiz için kullanılan yöntem veya disiplin fark etmeksizin, bilimsel süreçlerle bilme çabası özgün sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu noktada bilimsel araştırmanın yapıldığı tüm alanlarda sonuçların güvenilirliği ve geçerliliği önem taşımaktadır (LeCompte ve Goetz, 1982: 31). Bilimsel araştırmaların türü -nitel, nicel veya karma- ve araştırılan konuya ilişkin elde edilen veriler -nicel, nitel veya her ikisi- fark etmeksizin araştırmalarda geçerlilik ve güvenirliği sağlamaya yönelik adımların atılması beklenmektedir. Nicel araştırmalar için bu adımlara yönelik teknikler uzun yıllardır var olmasına rağmen nitel araştırmalar için ancak son birkaç on yılda Guba (1981) ve Guba ve Lincoln’ın (1985) gerçekleştirdikleri çeşitli çalışmalarla geliştirilmiştir. Mevcut araştırmada, ele alınan konuyla ilgili olarak bir olgunun varlığının anlaşılabilirliği öteki üzerinden daha net olacağı düşünüldüğünden nicel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirlik olarak bilinen; nitel araştırmalarda ise Guba (1981, 1990; Lincoln ve Guba, 1985) tarafından literatüre kazandırılan ve güven duyulabilirlik olarak ifade edilen ölçütler ve bu ltleri sağlamaya yönelik teknikler, yer yer bu iki yaklaşımın karşılaştırması üzerinden açıklanmıştır.

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi 2020-2021 yılı verilerine göre Türkiye’de 343.569’u yüksek lisans, 106.148 doktora olmak üzere toplam 449.717 lisansüstü đrenci bulunmaktadır.¹ Mevcut araştırma, başta lisansüstü öğrenciler olmak üzere nitel araştırmalara ilgi duyan araştırmacılar için geçerlilik güvenilirliğe veya güven duyulabilirliğe yönelik kilit öneme sahip bilgileri farklı tartışma konularına girmeden, doğrudan sunmayı ve böylelikle duru bir kaynak oluştırmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ise araştırmacı başta kavramın geliştiricisi Guba ve Lincoln olmak üzere, Denzin, Miles, Huberman, Saldaña, Braun, Clark, Patton, Creswell, Maxwell ve Yin gibi nc araştırmacıların çalışmalarından yararlanarak mevcut derlemeyi yapılandırmıştır.

Nitel araştırmalar, belirli bir konuya derinlemesine açıklık getirebilmesi yönüyle sosyal bilim araştırmacıları tarafından ilgi görmektedir. Buna rağmen araştırmaların ele alınış biçimleri, araştırma sürecinin yeterince açık olmaması, sonuçların güvenilir olmaması veya teorik arka planının zayıf olması gibi çeşitli nedenlerle eleştirilmektedir. Bu durum sosyal bilimlerde yayın yapan en iyi dergi kategorisinde yer alan Q1 dergilerin nitel araştırmaları reddetmelerine neden olmaktadır (Czernek-Marszałek ve McCabe, 2022). Araştırmacıların bu sorunu zebilmelerinin yollarından biri nicel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik; nitel araştırmalarda ise güven duyulabilirlik olarak adlandırılan süreçlerin sistematik bir biçimde işlenmesine ve dolayısıyla güvenilir

1 <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.05.2022).

sonuçlar elde edilmesine bağlıdır. Bu noktada başta lisansüstü öğrenciler olmak üzere nitel araştırmalar yürütmek isteyen araştırmacıların güven duyulabilirlik (Guba, 1981; 1985; 1990) ölçütlerine ilişkin bazı temel soruların yanıtlarını bilmeleri gerekmektedir. Ravitch ve Carl (2019), söz konusu ölçütlerin neler olduğu ve bu ölçütleri yerine getirmek için yanıt bekleyen sorulara yukarıda verilen tablodaki (Tablo 1) gibi açıklık getirmektedir.

Tablo 1: Geçerlilik ve güvenilirlik VEYA güven duyulabilirlik ölçütlerine ilişkin düşünümsel sorular

Ölçüt	Araştırmacıların dikkate alması gereken sorular
İnandırıcılık	Karmaşıklığın aramanın yanı sıra herhangi bir grup, ortam veya toplum gibi gerçek yaşamda var olan karmaşıklıklarla ilgilenen araştırma tasarlanmasının yolu nedir?
	Araştırma alanı seçimi kriterlerim ve örnekleme stratejim bağlamın özgün bir biçimde oluşturulmasına nasıl katkı sağlar?
	Çalışmamı yön veren araştırma sorularım ve yöntemim örtüşüyor mu?
	Çalışmamı, veri seti zengin ve birbirini tamamlayan birden fazla veri kaynağına sahip olacak biçimde tasarladım mı?
	Veri setinde gördüğüm kalıpları nasıl anlar ve kullanırım?
	Varsayımlarım ve yanlılığımla baş edebilmek için verilerimi nasıl yorumlayacak ve anlamlandıracam?
	Veri analizinden oluşan parçaları nasıl birleştireceğim?
	Araştırmayı şekillendirmede ve benim yorumlamalarımla başa çıkmamda, katılımcıların rolü/rolleri nelerdir?
Aktarılabirlik	Çalışmamı şekillendiren ve aracılık eden bağlamsal faktörleri nasıl tanımlıyorum?
	Araştırmanın dışındaki kimselerin, araştırma bulgularını tam olarak bağlamına oturtabilmeleri için yeterli bağlamsal veri ve çerçeve sağlıyor muyum?
	Verilerimi bağlamına uygun ve özgün yollarla nasıl yorumlayacak, anlatacağım?
	Araştırma ortamı, katılımcıları ve ortamın belirli özelliklerini nasıl betimleyeceğim? Yeterince kapsamlı betimleme yaptım mı?
	Analizlerimde ve yazdıklarımında bağlamsal ilgililik ve yerleşikliği yeterince açıkladım mı?
Tutarlılık	Araştırma yöntemimi neden ve nasıl seçtim?
	Araştırma sorularımı yanıtlamak için bunlar neden en uygun yöntemler?
	Yöntemlerim araştırma sorularıma nasıl uyuyor?
	Çalışmayı iddialı ve titizlikle tasarladım mı? Nasıl? Daha fazla nasıl geliştirilebilir?
	Çalışma tasarımı, veri toplama sürecim ve/veya analitik sürece ilişkin ne gibi eleştirilerle karşılaşabilirim? Bunları proaktif bir biçimde aşmak için nasıl bir yol izleyebilirim?
	Tasarım ile ilgili farklı metodolojik ve sınırlamaların olabileceği olasılığına yönelik, tasarımı danışmanım veya arkadaşlarımla değerlendirdim mi?
Doğrulanabilirlik	Kendi yol haritam var mı ve bunu verilere uygulayarak bulguları etkiliyor muyum? Eğer varsa hangi yollarla? Bunu nasıl durdurabilirim?
	Başka biri benzer sonuçlara/yorumlamalara ulaşabilir miydi? Nasıl farklılık gösterirdi?
	Benim düşüncelerimi değerlendirmesi için araştırmama kimi dahil edebilirim?
	Çalışma sürecinin hangi noktalarında öznelliğim ve araştırmadaki konumumla ilgili konularda düşünce ortakları aramalıyım?

Kaynak: Ravitch ve Carl, 2019.

Güvenilirlik olmadan geçerlilik ve tutarlılık; doğrulanabilirlik olmadan inandırıcılık ve aktarılabirlik olamayacağından mevcut araştırma kapsamında öncelikle nitel araştırmalarda geçerlilik bağlamında iç geçerlilik (inandırıcılık) ve dış geçerlilik (aktarılabirlik); güvenilirlik bağlamında ise iç tutarlılık güvenilirliği (tutarlılık) ile dış güvenilirlik (doğrulanabilirlik) ölçütlerinin yanı sıra bu ölçütleri sağlamaya dönük teknikler detaylandırılmıştır.

GEÇERLİLİK: İNANDIRICILIK VE AKTARILABİLİRLİK

Bilimsel araştırmalarda kilit öneme sahip olan geçerliliğin açıkça ele alınması gerektiğinin önemi sıklıkla dikkat çekilen bir konu (Maxwell, 2013:162) olmasına karşın nitel araştırmalarda çoğu kez göz ardı edilmektedir. Geçerlilik,

yaygın bilinen anlamıyla bir konuyla ilgili kullanılan ölçme ve/veya değerlendirme aracının araştırılan konuyu ölçme yeteneği olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamanın daha çok nicel araştırmalarla özdeşleştiği söylenebilir. Kavram her ne kadar nicel veya pozitivist araştırmalarla özdeşleşmiş olsa da birkaç on yıldır yorumsamacı veya nitel araştırmalarda da gündemde olan bilimsel araştırma süreçlerindedir. Belirli bir araştırmada, “*Araştırmacı öznel yorumlamalarının doğru ve geçerli olduğunu nasıl bilmektedir?*” sorusunun cevabı olan geçerliliği Creswell (2016:409), nitel araştırmalar için kısaca bulguların doğru veya makul olması şeklinde tanımlamaktadır. Silverman (2013:534) benzer bir bakış açısıyla nitel araştırmalarda geçerliliğin, yorumların inanılır olmasına gönderme yapan bir kavram olarak açıklarken; Goodman (2008) ise, araştırmanın ortaya koymayı öne sürdüğü şeyi ortaya koyduğuna gönderme yapan bir kavram olduğunu ifade etmektedir.

Geçerliliğe ilişkin açıklamalar değerlendirildiğinde “gerçek” ve “doğru” kavramları üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu noktada geçerliliğin araştırma konusu ve amacıyla ilişkili olarak kullanılan veri toplama aracının uygunluğu ile araştırmacının objektifliğinin geçerlilikte önemli rol oynadığı ifade edilebilir. Yin (2011:78), yukarıda ifade edileni destekler bir bakış açısıyla geçerliliğin bir araştırma sonuçlarının çalışılan gerçek dünyayı doğru biçimde yansıtmayı ve temsil edebilmesi için verilerin uygun bir biçimde toplanması ve yorumlanması ile olanaklı olduğunu ifade etmektedir.

Bir alanın teorisine veya uygulamasına dönük etkileri olabilmesi için araştırmaların titizlikle yürütülmesi; okuyuculara, uygulayıcılara ve diğer araştırmacılara doğruyu çağrıştıran sonuçlar ve kavrayış sunması gerekmektedir. Bu nedenle sosyal araştırmaların çoğunun uygulamalı doğası araştırmacıların, gerçekleştirilen herhangi bir araştırmanın sonuçlarının inanılabilir olmasını zorunlu kılmaktadır (Merriam, 2009:210). Bu noktada sosyal araştırmaların otantikliğine ve konunun önemine dikkat çeken Denzin ve Lincoln (2018:241), sosyal araştırma sonuçlarının bazı insan yapıları için doğruluğunun nasıl bilinebileceğini, araştırma sonuçlarına inanarak nasıl hareket edebileceğini, daha da önemlisi sonuçlar ışığında araştırmanın gerçekleştirildiği toplum üyelerine yönelik nasıl harekete geçilebileceğinin bilinmesine ilişkin bir dizi soru sormaktadır. İnsanın akışkan doğası ve çoklu gerçekliklerin varlığı dikkate alındığında soruların kesin bir yanıtının olduğunu ifade etmek güç olsa da diğer araştırma yöntemlerinde olduğu gibi nitel araştırmalarda da doğruya ulaşma düzeyini arttırmaya yönelik bir dizi geçerlilik uygulamasından söz etmek mümkündür.

Bilimsel araştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılan geçerlilik kavramının, pozitivist veya nicel araştırma yaklaşımlarına özgü olması nedeniyle nitel araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır (Denzin ve Lincoln, 1998: 21-22; Erlandson, Harris, Skipper ve Allen, 1993:131; Merriam, 2009:211). Bunun yerine geçerliliğe gönderme yapan ve nitel araştırmaların doğasına uygun kavramların kullanılmasının yerinde olduğu ifade edilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde Lincoln ve Guba (1985) tarafından nicel araştırmalarda geçerlilik olarak ifade edilen kavramın karşılığı olarak literatürde de yaygın kabul gören inandırıcılık (credibility) ve aktarılabilirlik (transferability) kavramları geliştirilmiştir. Buna göre nicel araştırmalarda iç geçerlilik kavramına karşılık *inandırıcılık*; dış geçerlilik kavramına karşılık ise *aktarılabilirlik* kavramının geldiği ifade edilebilir.

İnandırıcılık (iç geçerlilik)

Lincoln ve Guba (1985:290) iç geçerliliği Cook ve Campbell’ın (2002[1979]:34) ifadelerine dayandırarak açıklamaktadır. Buna göre inandırıcılık kavramının, bir çıkarımın doğruluğunun veya yanlışlığının mevcut en iyi ifadesi olduğu belirtilmektedir. Araştırma bulguları gerçeklikle ne kadar örtüşüyor ve ne kadar uyumlu, bulgular gerçekte olanı yansıtıyor mu, araştırmacılar gerçekten ölçtüklerini düşündükleri şeyi gözlemliyor veya ölçüyor mu sorularıyla ilgilenmektedir (Merriam, 2009:213; Lincoln ve Guba, 1985:290). İnandırıcılığın araştırmacının güven duyulabilirliğini sağlamanın en önemli unsurlarından biri olduğunu ifade eden Guba (1981:84-86) ve Lincoln ve Guba (1985:301) bunu gerçekleştirmeye yönelik çeşitli teknikler sunmaktadır. Bunlar, inandırıcılığı yüksek bulgu ve yorumların üretilmesini arttırmaya katkı sağlayacak *uzun süreli etkileşim*, *süreklili gözlem*, *çeşitleme*; araştırma sürecine harici bir kontrol sağlayan *akran bilgilendirmesi*; araştırma sürecinde, bilgi elde edildikçe araştırma sorularının iyileştirilmesini amaçlayan *olumsuz durum analizi*; eldeki ham verilere yönelik ön bulguların ve yorumların kontrol edilmesini sağlayan *referans yeterliliği*; bulguların ve yorumların doğrudan elde edildikleri bireyler -çoklu gerçekliğin inşacıları- ile değerlendirilmesini sağlayan *üye kontrolü* şeklinde sıralanabilir.

Uzun süreli etkileşim (Prolonged engagement) kültürü öğrenmek, araştırmacı veya katılımcılardan kaynaklanan yanlış bilgileri test etmek ve güven oluşturmak amacıyla zamana yapılan yatırımdır (Guba ve Lincoln, 1985:301;

Patton, 2015:989). Araştırmacının katılımcıları, onların doğal ortamlarını, kültürlerini vb. anlayabilmesi, böylelikle meydana gelebilecek yanlış anlaşılmalara düzeltmek, daha doğru değerlendirmek amacıyla katılımcılarla belirli bir süre geçirmeye gönderme yapmaktadır. Katılımcılarla geçirilen zaman sayesinde araştırmacı kendine güven yaratarak katılımcıların görüşmeler esnasında daha cömert olmasını sağlayabilir.

Sürekli gözlem (persistent observation) tekniğinin amacı, araştırılan problemi veya konusuyla en ilgili özellikleri ve unsurları belirlemek ve bunlara ayrıntılı bir biçimde odaklanmaktır. Uzun süreli etkileşimin araştırmaya kapsam sağladığı düşünülürse sürekli gözlem derinlik katar (Lincoln ve Guba, 1985:304).

Çeşitleme (triangulation), araştırmada nitel ve/veya nicel farklı türden veriler ile görüşme, gözlem, test veya anket gibi veri toplama yöntemlerinin bir arada kullanılmasıyla geçerliliğin yüksek, sonuçların zengin olmasına katkı sağlamak amacıyla başvurulan bir tekniktir (Lincoln ve Guba, 1985:306; Silverman, 2013:449). Ayrıca veri toplama yöntemi ve veri türlerinin çeşitlendirilmesiyle araştırmacı karşılaştırma yaparak elde edilen verilerin birbirlerini ne ölçüde desteklediğini değerlendirir, gerekli durumlarda veri kaynakları arasında gel-gitler yaparak araştırmaya derinlik katabilir.

Akran bilgilendirmesi (peer debriefing), araştırma sürecine dahil olmayan bir akranın, araştırmacının analizlerinde ve yorumlarında dikkat çeken bir sorunun olmadığını garanti altına almak amacıyla araştırmayı kontrol etmesi anlamına gelmektedir. Araştırmacının yansız ve katıksız bakış açısına sahip olmasına ve saha çalışmasına katılmaya ve yorumlamaya müdahale edebilecek bireysel konuların işlenmesine katkı sağlar (Miles ve Jozefowicz-Simbeni, 2010:737).

Olumsuz durum analizi (negative case analysis), özellikle araştırmacının gerçekliği yeniden yapılandırmasını yanıtlama eğiliminde olan veri parçalarını not etmesiyle verilerin alternatif yorumlarını dikkate alarak ve bunlara gönderme yaparak yeniden değerlendirmeyi içerir. Araştırma, araştırmacının not ederek sorguladığı veri parçaları ile veriler arasında kayda değer olmayan farklılıklar giderilinceye kadar sürdürülür (Erlandson, vd., 1993:121). Daha yalın bir ifadeyle açıklamak gerekirse, araştırmacının elde ettiği veriler ışığında gerçekleştirdiği analizlerde ortaya çıkan karşıt bulguların sorgulanarak analiz edilmesidir. Buna bir yönüyle uyumlaştırma süreci de denilebilir. Olumsuz durum analizi, araştırmacının sonuçlarını geliştirmesine katkı sağlar. Analizlerin yeterli olmasını sağlamada araştırmacıya yardımcı olan negatif durum analizi, araştırmacının aktif bir biçimde açıklamaların verilere uymadığına dair kanıt aradığında gerçekleşir (Phillips, 2014:552).

Referans yeterliliği (referential adequacy) arşivlenmiş ham verilere karşı başlangıç bulgularının ve yorumlarının kontrol edilmesini mümkün kılan bir adımdır (Lincoln ve Guba, 1985, s.301). Bütün verilerin bağlamları açısından değerlendirilmesi gerektiğinden, bağlam hakkında bütüncül bir bakış kazandırabilmesi için materyallerin toplanması son derece önemlidir. İncelenen bağlamdan bir yaşam kesiti sağlayan video kasetler, belgeler, fotoğraflar ve diğer materyaller, okuyucuya araştırmacının analizleri ve yorumlarının daha zengin bir bağlamsal anlayışını ileten destekleyici bir arka plan sağlayacaktır (Erlandson, vd., 1993:31).

Üye kontrolü (member checking), üye geçermesi veya katılımcı denetimi, araştırmacının gerçekleştirdiği analizlerin katılımcılar tarafından kontrol edilmesini ifade etmektedir. Üye kontrolü tekniği; araştırmaya ilişkin yapılan taslak bir yazılı veya sözlü raporun ya da yalnızca analizlerin katılımcılara sunularak onların söz konusu raporun doğruluğuna ve geçerliliğine ilişkin yorum yapmalarını içerir (Braun ve Clarke, 2013:282). Üye kontrolü, somut olmayan verileri doğrulamak için kullanılabilir. Örneğin, tarihsel bir analiz yürütürken, yaşlı katılımcılar, araştırmacının istediği doğruluk için gerekli olan tam tarih veya yeri ya da diğer ayrıntıları hatırlayamayabilirler. Üye kontrolü, katılımcıların birbirlerinin anılarını tetikleyebilecekleri ve dolayısıyla gerekli verilerin doğruluğunu artıracakları bir odak grup tartışmasında yapılabilir. Bununla birlikte, araştırmacı tüm somut verileri kontrol ettiyse, nihai sonuçları doğrulamak için üye kontrolü gerekmemeli, sonuçlar olduğu gibi bırakılmadır (Morse, 2018:1397). Ayrıca katılımcıların eğitim düzeyinin düşük veya dezavantajlı olması gibi çeşitli sosyo-demografik özellikler ile konunun ağırlığı, teknik boyutu dikkate alındığında katılımcı denetimini gerçekleştirmek her zaman mümkün olmayabilir.

Aktarılabirlik (dış geçerlilik)

Bir araştırmada aktarılabirlik, bulgularının aralarındaki temel bazı benzerlikler nedeniyle başka bağlamalarda, diğer katılımcılarla diğer durumlara ne ölçüde uygulanabileceği ve genelleştirilebileceği ile ilgilidir (Guba, 1981; Lincoln ve Guba, 1985; Merriam, 2009; Miles, Huberman ve Saldaña, 2014). Bu noktada dikkat çekilmesi gereken nokta genelleştirme konusudur ki nitel araştırmaların temelde genelleştirme gibi bir kaygısı bulunmamaktadır. Nitel araştırmaların dış geçerliliğinden söz ederken dikkat çekilen genelleştirme konusu, nicel araştırmalarda doğru örnekleme tekniklerinden biriyle -olasılıklı örnekleme teknikleri- örneklemeden elde edilen verilerin analiz sonuçlarının evrene genelleştirilmesine benzer değildir. Braun ve Clarke'a göre (2013:280) nitel araştırmaların genelleştirilmesiyle ilgili vurgulanan konu, belirli bir araştırmada elde edilen sonuçların daha geniş veya farklı birey veya gruplara uygulanıp uygulanamayacağı ile ilgilidir. Geleneksel bir araştırmada sonuçların evrene genelleştirilmesini sağlamak araştırmacının bir yükümlülüğü olarak kabul edilirken; nitel araştırmada buna karşılık gelen aktarılabirliğin açık bir biçimde ortaya konulması, açıklanması yükümlülüğü ilgili bağlama uygulayacak araştırmacıya aittir (Erlandson, vd., 1993:33). Nitel bir araştırmada aktarılabirliği sağlamanın yolu, çalışmanın belirli bağlamlarının, katılımcılarının, çalışma ortamının ve koşullarının ayrıntılı tanımlamasını yapmaktan geçmektedir. Böylelikle okuyucu, araştırma sonuçlarını diğer bağlamlara veya katılımcılara uygulama potansiyelini değerlendirebilir (Braun ve Clarke, 2013:282; Arslan, 2021:69-70).

Kapsamlı betimleme (thick description), okuyucuların araştırma sonuçlarının bir durumdan diğerine aktarılabirliği konusunda yargıya varmalarına katkı sağlayan bir tekniktir. Araştırmacılar bu ölçütü, çalışmaları üzerinde etkisi bulunan bağlamsal faktörleri tüm yönleriyle açıklayarak sağlayabilmektedir. Aktarılabirlik, araştırmanın uygulandığı ve gelecekte uygulanacak bağlamlar arasındaki benzerliklere bağlidir. Bu nedenle araştırmacı, bağlam içinde verilerin ayrıntılı tanımlarını aktarılabirliğe ilişkin yargıya varmaya olanak tanıyacak şekilde detaylı olarak raporlar. Çarpıcı bir biçimde yapılan kapsamlı betimleme, okuyucuyu anlatılan bağlama götürür. Ortama ilişkin belirli görüntülerin, seslerin ve ilişkilerin betimlenmesiyle okuyucunun zihninde yaratılan sahne deneyimle kazanılacak olana oldukça yakın olduğu, bunun bir dejavu etkisi yaratabileceği söylenir (Erlandson, vd., 1993:33). Guba (1981), bir araştırmada aktarılabirliği sağlamanın ne ölçüde mümkün olduğunun belirlenebilmesi için hem aktarılan hem de aktarımın yapılacağı bağlamlar hakkında yeterince bilgi sahibi (kapsamlı betimleme-thick description) olunması gerektiğinin altını çizmektedir. Ona göre iki bağlam arasında kayda değer bir benzerliğin bulunması halinde, araştırma bir bağlamdan diğerine genelleştirme yapmanın rasyonel olabileceğini ancak bu varsayımın ampirik yolla incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Amaçlı örnekleme (purposive sampling), nicel araştırmalarda genelleştirmeyi engelleyen ve araştırmanın bir sınırlılığı olarak nitelendirilir; olasılıklı olmayan örnekleme teknikleri içerisinde yer alan bu örnekleme tekniğinin, nitel araştırmada olasılıklı olarak nitelendirilebilecek bir kabule sahip olduğu söylenebilir. Amaçlı örnekleme, araştırma ile doğrudan ilgili olan birey veya grupların, araştırma alanının özetle araştırma konusuyla ilgili olan şeyin kapsama alınmasını, böylelikle zengin, doğru veri setine ulaşılacağını içeren bir tekniktir. Bu durum geleneksel araştırmalarda her bireyin araştırmaya dahil olma şanslarının eşit olmaması gerekçesiyle bir manipölasyon olarak nitelendirilse de nitel araştırmalar için bir avantaj oluşturmaktadır. Belirli bir deneyimi yaşayan kimselerin ilgili deneyimlerine ilişkin anlatıların değerlendirildiği bir araştırmada araştırmacının, söz konusu deneyimi yaşayan bireylerle görüşmeler gerçekteştirmesi örnek olarak verilebilir. Araştırma kapsamına alınacak katılımcıların veya alanın doğrudan araştırılan konuyla ilgili olması durumu ve araştırmanın geçerliliği doğrudan ilişkilidir. Lincoln ve Guba (1985), aktarılabirliğin sağlanmasında tıpkı kapsamlı betimlemede olduğu gibi araştırmacı, mümkün olan en geniş bilgi yelpazesini sunmakla yükümlüdür bu nedenle amaçlı örnekleme tekniğinden yararlanmanın yerinde olacağını ifade etmektedir.

Yansıtıcı günlük (reflexive journal), alan notları (fieldnotes) veya hatırlatıcı notlar (memolar) tekniği, araştırmacının günlük olarak veya gerektiğinde kendisiyle ilgili çeşitli bilgileri kaydettiği bir tür gündüktür (Janesick, 2014:307; Lincoln ve Guba, 1985:327). Veri türüne bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği gibi bu bilgiler katılımcılara, ortama, bir katılımcı ifadesinin özgünlüğüne veya görüşme anında araştırmacının hissettiği duygulara ilişkin olabilir. Yansıtıcı günlük, çalışmanın yalnızca inandırıcılığını değil aynı zamanda aktarılabirliğini, tutarlılığını ve doğrulanabilirliğini de etkilemektedir (Erlandson, vd., 1993:143). Araştırmaya ilişkin bir dizi sürecin işlendiği yansıtıcı gündükler, kategorilerin belirlenmesinde de kullanılabilir (Matteson, 2021:121). Guba ve

Lincoln (1985:327), yansıtıcı günlüklerin içermesi gereken üç temel unsurun şunlar olduğuna dikkat çekmektedir: çalışmanın günlük programı ve organizasyonu; sürece ilişkin araştırmacının duygu ve düşüncelerini yansıtan günlük notlar ve metodolojik kararların ve bunların arka planındaki gerekçelerin günlük olarak not edildiği metodolojik bir kayıt.

Günlükler, araştırmacının veri toplama aşamasında alanda yaptığı gözlemlerin kaydedilmesidir. Bu alan notları araştırmanın işleyişine ve ses veya video kaydediciler gibi çeşitli veri toplama türlerinin kullanımına bağlı olarak süreç esnasında veya sonrasında alınabilir (Gibson ve Brown, 2009). Sahadan türeyen gözlem ve görüşme notları, araştırmacının ilgili zaman içerisinde gerçekleşen önemli bağlamları hatırlamasına yardımcı olabilir, onu veri toplama sürecinde yaşadığı duygu durumunu hatırlamasına, böylelikle araştırma sonuçlarının daha gerçekçi ve çarpıcı bir biçimde raporlaştırılmasına yardımcı olabilir. Nitel araştırmacı veri toplama sürecinde meydana gelen bazı ayrıntıları unutabilir ancak hissettiği şeyi unutmaz, tabii hissettiği şeyin hatırlanabilmesi için bunun kaydedilmiş olması gerekmektedir.

GÜVENİLİRLİK: TUTARLILIK VE DOĞRULANABİLİRLİK

Güvenilirlik olmadan geçerlilik ve dolayısıyla tutarlılık olmadan inandırıcılık olamaz (Lincoln ve Guba, 1985:316). Araştırmalarda hiçbir geçerliliği olmayan mükemmel güvenilirlik elde edilebilir (Kirk ve Miller, 1986:20). Ancak bir ölçüm veya değerlendirmenin güvenilirliğinin kabul edilebilir öneme sahip olması geçerli olmasına bağlıdır. Bu anlamda güvenilirlik ve geçerlilik birbirlerine sıkı sıkıya bağlı iki kavramdır. Geleneksel anlamıyla güvenilirlik, belirli bir araştırmada aynı ölçümlerin farklı araştırmacılar tarafından farklı katılımcı grubuna uygulandığında aynı sonuçları verme olasılığına gönderme yapmaktadır. Güvenilirlik, bulguların çoğaltılabilme veya yeniden üretilebilme düzeyidir (Denzin ve Lincoln, 1998:186). Merriam (2009:220), güvenilirliğin araştırma bulgularının ne ölçüde tekrarlanabileceğini ifade ettiğini belirtirken, insan davranışının durağan olmaması nedeniyle sosyal bilimlerde bunun bir sorun olduğunu vurgulamaktadır. Ancak sosyal dünyanın dinamik ve değişken yapısı dikkate alındığında tekrarlanabilirlik değerlendirmesine yaklaşım farklı olmaktadır (Arslan, 2021:70).

Güvenilirlik, belirli bir ölçme aracının her ölçüm sırasında benzer çıktıları verme yeteneği; ölçme aracının ilgili konuyu bilme düzeyi, ölçümün belirli standartlarının olduğu üzerinde uzlaşma sağlanmasıdır. Ancak bu açıklamaların pozitivist çizgiye yakınsayan kavramsallaştırmalar olduğu vurgulanmalıdır. Pozitivist araştırma yaklaşımlarında güvenilirlik konusu ele alınırken, gerçekleştirilen araştırmanın, aynı bağlamlarda, aynı yöntemlerle ve aynı katılımcılarla tekrarlanması durumunda benzer sonuçların elde edilebileceğini gösterir teknikler kullanılmaktadır (Shenton, 2004:71). Nitel araştırmalarda ise güvenilirlikten söz edebilmek için araştırmacının veri toplama sürecinde, kaynağına bağlı olarak yaklaşımına ve sistematığına titizlikle yaklaşması gerekmektedir. Bunu sağlamak için Lincoln ve Guba (1985; Guba, 1981) nicel araştırmada güvenilirlik ölçütünün alternatifi olarak tutarlılık (dependability) ve doğrulanabilirlik (confirmability) kavramlarını geliştirmiştir. Buna göre nicel araştırmalarda iç tutarlılık güvenilirliğinin karşısına nitel araştırmada tutarlılık; dış güvenilirliğin karşısına ise doğrulanabilirlik ölçütünü koymak mümkündür.

Tutarlılık (Dependability)

Pozitivist gelenekte kullanılan güvenilirliğin karşısına *tutarlılık (dependability)* kavramını koyan Guba (1981) bu kavramı genel bir bakış açısıyla Kelinger'in (1973) ifadesiyle itimat edilebilirlik, kararlılık, tutarlılık, öngörülebilirlik, doğruluk kavramlarıyla eş tutmaktadır. Guba (1981) ve Lincoln ve Guba'nın (1985) güvenilirlik olgusuna bakışı değerlendirildiğinde pozitivist gelenekte kullanılan ifadeyle benzer olmasına karşın doğası gereği nitel araştırmalarda kullanılan güvenilirlik yani tutarlılık farklı olmaktadır. Nicel araştırmalarda belirli bir konu ölçülür veya test edilir, sonuçlar hesaplanır, sayılardan anlamlar çıkarılır; nitel araştırmada konu sorgulanır, ifadelerden anlamlar çıkarılır, sonuçlar değerlendirilir. Nitel araştırmalarda tutarlılığı, belirli bir konuyla ilgili sahada benzer gözlemler yapan farklı araştırmacılar tarafından elde edilen, alan notları ve transkriptler gibi verilerin analizinden türetilen anlamlar dizisinin yeterince uyumlu olma düzeyi olarak ifade edebilmek mümkündür (LeCompte and Goetz, 1982; Franklin, Cody ve Ballan, 2010). Bu ifadeyle bağlantılı olarak güvenilirlik, bir veri toplama prosedürünün ve analizinin araştırma sürecindeki birden fazla katılımcı için aynı cevabı verme derecesi olarak ifade edilebilir (Kirk ve Miller, 1986:19).

Tutarlılıktan söz edebilmek için sonuçların çeşitli biçimlerde elde edilen verilerle uyumlu ve bulguların veri kaynağının ifade ettiği anlamları yansıtır olmaları gerekmektedir (Arslan, 2021:70). Bu ifade Silverman'ın (2013) güvenilirlik ölçütünün yerine getirildiğini ortaya koymak isteyen bir araştırmacının, kategorilerini bir çizelge hâline getirmesini ve görüşme kayıtlarının transkriptlerini tümüyle son dakikasına kadar almasını önerdiği ifadelerle paralellik göstermektedir. Buna göre güvenilirliğin belirli ölçüde sağlandığını ortaya koymak isteyen bir araştırmacının, görüşmenin başlangıcından başlayarak analizlerin raporlaştırılması dahil bütün süreçleri titizlikle yürütmesi ve raporlaştırması gerekmektedir. Yukarıda ifade edilenlere ek olarak nitel araştırmalara geçerlilik ve güvenilirliğin alternatifini kazandırdığı çalışmasında Lincoln ve Guba (1985) adım adım tekrarlama (stepwise replication) -ki bu yukarıda ifade edilenlerle belirli ölçüde örtüşür- ile sorgu denetimi (inquiry audit) ölçütlerini kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Adım adım tekrarlama (stepwise replication), nicel araştırmalarda eş değer yarılar -split half- testi olarak bilinen güvenilirlik testine benzer bir tekniktir. Bir araştırmada yer alan ekibin iki eş gruba ayrılarak, iki eş yarıya bölünmüş bir veri kaynağı üzerinde çalışması durumunu ifade etmektedir. Nitel araştırmacının açıklayıcı doğası gereği her iki ekip araştırmayı tamamlamadan önce, kategoriler oluştuğunda karşılaştırma yaparlar. Böylelikle bulguların olgunlaşması sürecinde araştırmacılar önemli noktalarda fikir alış-verişlerinde bulunarak sonraki adımlara karar verebilmektedir. Bu iletişim oturumlarının kaydedilmesi ve raporlaştırılması gerekmektedir (Guba, 1981:87). Yüksek lisans aşamasındaki bir öğrenci için danışmanı, doktora aşamasındaki bir öğrenci için danışman ve jüri üyeleri, ortak yazarlı çalışmalarda ise meslektaşlar böyle bir takım oluşturmada iyi bir kaynak olabilir.

Kodlayıcılar arası tutarlılık (inter-rater reliability), iki veya daha fazla kodlayıcının nitel veri tabanını analiz ederek veri tabanı için kodlar sağladığı ve kodlar üzerindeki anlaşma düzeylerinin belirlenmesi için kodlayıcı sonuçlarının karşılaştırılmasını ifade eder (Creswell, 2016:576). Nitel araştırmacılar tarafından pozitivist geleneğe uygun bir uygulama olması ve nitel bir araştırmayı nicelleştirmesi gibi çeşitli gerekçelerle sıklıkla eleştirilmektedir. Bağımsız kodlayıcıların oluşturduğu farklı kodlamaların karşılaştırması ve değerlendirmesi Cohen'in Kappa istatistiğinden yararlanılarak değerlendirilir. Buna göre 0,80 ve üzeri çok iyi uyum ve kabul edilebilir güvenilirliğe işaret ettiği kabul edilmektedir (Guest, MacQueen ve Namey, 2012:14; Yardley, 2008:250). Kappa hesaplaması, nicel araştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılan SPSS gibi istatistiksel paket programların yanı sıra nitel araştırmalarda son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan MAXQDA ve NVivo gibi yazımların aracılığıyla yapılmaktadır.

Son olarak, denetim izinin tutarlılık ölçütleri arasında değerlendirilebileceği ifade edilmektedir (Lincoln ve Guba, 1985:301; Denzin ve Lincoln, 2018:1380). Buna göre bu araştırma kapsamında ilerleyen kısımlarda, geçerlilik içinde anlatılan bu ölçütlere ilişkin ifade edilenler burası için de geçerlidir. Araştırmaların güven duyulabilirliğinin artırılması amacıyla bunların tutarlılık ölçütünün yerine getirilmesi bağlamında da kullanılabileceği söylenebilir.

Doğrulanabilirlik (Confirmability)

Lincoln ve Guba'nın (1985:324) geliştirdiği ölçütlerden biri olan doğrulanabilirlik (confirmability), -klasik ifadesiyle nesnellik (objectivity)- araştırma bulgularının araştırmacının yargılarının değil, araştırmada üzerinde durulan konunun ürünü olması düzeyidir. Nitel araştırmalarda güven duyulabilirliğin önemli ölçütlerinden olan doğrulanabilirlik, klasik nicel terminolojideki dış güvenilirliğin bir karşılığı olarak nitelendirilebilir (Miles, Huberman ve Saldaña, 2014:272).

Veri toplama ve analiz süreçlerinde nesnelliğin gerçekleştirilmesi bilimsel araştırmalar için oldukça önemli bir konudur. Araştırmalarda yaygın bir biçimde uygulanan nesnelliğin nitel araştırmalarda, araştırmacının katılımcılarla ve verilerle bir bağ kurmuş olabileceği gerekçesiyle uygulanamayacağı ifade edilmektedir (Corbin ve Strauss, 2015:95). Nitel araştırmacının doğasının araştırılan sosyal dünyanın içine girebilmek, onu anlamak; incelenen fenomeni sosyal ortamlarında, doğallıklarıyla gözlemlemek gibi çeşitli unsurlar olduğu ve uzun süreli etkileşimin bir güven duyulabilirlik ölçütü sayıldığı dikkate alındığında bu bakış açısının yanlılık içerdiği düşünülmektedir. Sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmalarda nesnelliğin tam anlamıyla gerçekleştirilebileceğini öne sürmek güç olsa da belirli düzeylerde sağlanabileceği söylenebilir. Nitel araştırmacı bu ön kabulün farkında olarak araştırmasını yürütmektedir. Durum böyle olmasa söz konusu alanlarda gerçekleştirilen nitel araştırmaların günümüzde olduğu noktaya ulaşması mümkün olmazdı.

Doğrulanabilirlik için genel ölçütün özneler arası anlaşma olduğunu ifade eden Lincoln ve Guba (1985:292), birden fazla araştırmacının bir fenomen üzerinde hemfikir olduğu durumda kolektif yargılarının nesnel olduğunun kabul edileceğini ifade eder. Buna ek olarak araştırmacının titizlikle yürüttüğü metodolojik süreci açık, şeffaf bir biçimde sunması da bir diğer ölçüt olarak nitelendirilmektedir. Bu ifadeler değerlendirildiğinde nesnellüğün doğrulanabilirlik ölçütüyle paralel anlamlara sahip olduğu anlaşılabilir.

Bilimsel araştırmalarda genellikle metodolojinin himayesinde, süreçleri açık bir biçimde detaylarıyla sunulmuş, tekrar edilebilir ve araştırmacının yanlılığından arınmış bir nesnellik kurmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum nitel araştırmacılar için farklıdır. Nitel araştırmacılar bunu bir illüzyon olarak görür ve aslında metodolojinin onu oluşturan ve seçenden bağımsız olamayacağını bilir. Bu kavrayışla bunu sağlamak yerine elde edilen verilerin doğrulanabilir olduğuna güvenmeye çalışır. Açıklamalardan anlaşılması gereken, araştırma kapsamında öne sürülen yapıların, savların, gerçeklerin ve örnekleri arttırılabilecek diğer unsurların kaynağına kadar inilebileceği ek olarak yorumları yapısal olarak tutarlı ve destekleyici bir bütün haline getirmek için kullanılan açık ve örtük mantığın detaylarının açıklanmasıdır (Guba, 1981; Lincoln ve Guba, 1985).

Bilimsel araştırmalarda yaygın olarak bilinen ve kullanılan haliyle nesnellik ölçütünün karşısına doğrulanabilirliği koyan Guba (1981:87) ve Lincoln ve Guba (1985:318), çeşitli araştırmacılar tarafından geçmişten bugüne desteklenen (Erlanson, vd., 1993; Miles, Huberman ve Saldaña 2014) yaklaşımıyla nitel araştırmalarda dış güvenilirliğin nasıl sağlanabileceğine açıklık getirmiştir. Buna göre yukarıda anlatılanlara ek olarak nitel araştırmalarda doğrulanabilirlik ölçütünün sağlanmasında, birbirleriyle eş anlamda kullanılan denetim izi (audit trail), sorgulayıcı denetim (inquiry audit) veya doğrulayıcı denetim (confirmatory audit) tekniklerinden yararlanmak mümkündür.

Araştırma denetimi (inquiry audit) veya denetim izi (audit trail) araştırmacının denetimine dayanan bir tekniktir. Bu tekniği işletme metaforuyla anlatan Guba (1981), işletmeyi teftişe giden bir denetçinin temelde iki görevi yerine getirmesi gerektiğini belirtir. Bunlardan birincisi, hesapların tutulması sürecidir ki bu yolla muhasebe etiğinin ruhuna ne ölçüde uygun davranıldığı değerlendirilir. İkincisi, kayıtların doğruluğunu incelemektir. Bu noktada ilk adımda hesap defterine yapılan her girişin gerekçelendirilmiş olduğu konusunda kendini ikna gerekmektedir. Sonraki adımda ise kârlılığı doğrulayabilmek için tutarları gözden geçirir. Araştırma denetçisi ise bulguları, sonuçları ve öneriler kısımlarını da inceleyerek bunların verilerle desteklenip desteklenmediğini ve kabul edilebilmesi için kendi içindeki tutarlılığını değerlendirir (Lincoln ve Guba, 1985:318). Araştırma denetimi ile ilgili yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde, nitel araştırmacının araştırma sürecini bir bütün olarak herhangi bir soruya yer bırakmayacak biçimde, açık ve gerekçelendirilerek raporlaştırması gerektiği anlaşılmaktadır. Araştırmacının işlediği süreçler, bir uzman tarafından değerlendirildiğinde, doğruluğunun, anlaşılabilirliğinin ve tutarlılığının kabul edilebilir olması, çıkarımlarının ise verilerle desteklendiğinin anlaşılması gerekmektedir. Sorgulayıcı denetiminin bir okuyucu veya denetçi tarafından yapıldığı dikkate alındığında, bilimsel araştırmalarda özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinde araştırmacının yöntemi veya metodoloji olarak adlandırılan aşamada sürecin nasıl yapılandırıldığı şematize edilerek araştırma denetiminin ilk adımı sağlanabilir. İkinci adım ise veri analizlerinden başlanarak, bulgular, sonuçlar ve ekler dahil kullanılan yöntem ve teknikler ile araştırmacının nasıl tamamlandığına ilişkin detaylı açıklamalarla sağlanabilir. Araştırmacılar tarafından şeffaflık -transparency- olarak adlandırılabilen bu tekniğin (Roller ve Lavrakas, 2015) aynı zamanda araştırmaların tutarlılık ölçütünün sağlanması için de kullanılabilirliği ifade edilmektedir (Guba, 1981; Lincoln ve Guba, 1985; Denzin ve Lincoln, 2018). Doğrulanabilirlik ve tutarlılık ölçütlerinin sağlanmasında kullanılan denetim izi tekniğinin temel farkı, doğrulanabilirlik için üzerinde durulan konu ortaya çıkan ürün, çıktılar yani sonucun doğrulanıp doğrulanmadığı iken; tutarlılık için odak araştırma sürecidir.

Arslan (2021:71-72) tarafından yapılan bir çalışmada güven duyulabilirliğin sağlanması için izlenen adımlar tüm bu anlatılanlara somut bir örnek olarak gösterilebilir:

1. Araştırmacının başlangıcında araştırmacının yetkinliklerinin uygulama yapılacak alana uygunluğu belirlenmiştir.
2. Verilerin toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması sürecinin adımları şeffaf bir şekilde açıklanmıştır.

3. Araştırma sürecindeki rolünün farkında olarak görüşmeleri ve analizleri yürüten araştırmacı, ön kabullerinden ve ön yargılarından titizlikle sıyrılmaya çalışmıştır.
4. Araştırmada ulaşılan kategoriler ve kategorilere ilişkin yapılan yorumlar bir uzman tarafından süreç boyunca dikkatle takip edilmiştir.
5. İnanırcılığı artırmak için sıklıkla katılımcı alıntılarına yer verilmiştir.
6. Analizler sonucunda oluşan kod ve kategoriler ile kavramlar, düzenli aralıklarla uzmanların görüşlerine sunulmuş ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.
7. Tüm görüşmelerin ses ve görüntü kayıtları ile deşifreleri çeşitli dijital ortamlarda arşivlenmiştir.
8. Analizler sonucunda ortaya çıkan temalar ile ilgili olarak araştırmacının yaptığı yorumlar ve çıkarımlar ortak araştırmacıların değerlendirmesine sunulmuş ve onayları alınmıştır.
9. Uzlaşma sağlanan diğer kodlayıcının, farklı özelliklere sahip turistlerle yoğun iletişim kurulması gereken bir mesleki deneyimi olan akademisyen olmasına dikkat edilmiştir.

SONUÇ

Sosyal bilimlerde nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenilirliğine veya güven duyulabilirliğine ilişkin eleştiriler günümüze ait bir tartışma konusu değildir. Ancak günümüzde nitel araştırmalara yönelik giderek artan ilginin bir sonucu olarak tartışmalar yeniden gündeme gelmiştir. Bilimsel araştırmalarda, bilginin nasıl, hangi metodolojik süreçlerin ele alınmasıyla üretildiği sorgulamalarının üzerinde en sık durulan konulardan olması bu noktada geçerlilik ve güvenilirlik veya güven duyulabilirlik kavramlarının önemini gündeme getirmektedir.

Sosyal bilim araştırmalarında tıpkı nicel araştırmalarda olduğu gibi nitel araştırmalarda da geçerli ve güvenilir sonuçlar elde etmek mümkündür. Nitel araştırmalarda, araştırmacıların sık eleştirildiği konular arasında araştırmacının titiz yürütülmediği ile araştırmacının araştırmacının öznel yargılarını içeren çıkarımlar yapması gibi ifadeler olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırmacıların güven duyulabilirlik konusuna özellikle önem göstermesi gerekmektedir (Erlandson, Harris, Skipper ve Allen, 1993:131).

Sosyal bilimlerde nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenilirliği konusuna açıklık getirmeye çalışılan bu derleme süresince, araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirliğe karşılık inandırcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik olmak üzere dört temel ölçüt ile bu ölçütlere bağlı olarak 13 farklı teknikten bahsedilmiştir (Tablo 2). Buna göre nitel bir araştırmacının inandırcılığını arttırmak isteyen bir araştırmacı inandırcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik kavramlarını kullanabilir. Bu bağlamda iç geçerliğe karşılık gelen *inandırcılık*, nitel bir araştırmadaki sonuçların araştırmacı dışında bir ilgili tarafından inandırcılığının değerlendirilmesidir. Mevcut çalışma kapsamında değinilen inandırcılık ölçütünü sağlama teknikleri arasında; farklı sosyal yapıları değerlendirme ve araştırılan konunun bağlamında dikkat çeken yönleri belirlemeye olanak tanıyan *uzun süreli etkileşim*; araştırılan konuya ilişkin farklı ve dikkat çekici yapıların özelliklerini derinlemesine izlemeye olanak tanıyan *sürekli gözlem*; araştırmacının gerçekleştirdiği analizlerin yansızlığının ve doğruluğunun yanı sıra dikkat çeken ifadelerin araştırma dışından biri tarafından değerlendirilmesini sağlayan *akran bilgilendirmesi*; farklı veri toplama, yöntem ve teorik yaklaşımlarla araştırma sonucunun, araştırmacının bir ürünü olduğunu garanti altına alan *çeşitleme*; araştırma bulgularına uymayan yapıların üzerine gidilerek yapılandırılmasını ifade eden *olumsuz durum analizi*; araştırma kapsamına alınan katılımcıların, bulguları kontrol etmesini içeren *üye kontrolü* ve yeteri verinin elde edilmesiyle başlangıç bulgu ve yorumların ön değerlendirmesine olanak tanıyan *referans yeterliliği* yer almaktadır. Çalışmada açıklanan diğer bir geçerlilik ölçütü *aktarılabirliktir*. Dış geçerliliğin yerine geliştirilen bu ölçüt, diğer araştırmacıların veya araştırmaya ilgi duyan kimselerin, araştırmacının tasarım ve/veya bulgularının farklı katılımcı grubu, yer ve zaman bağlamlarına uygulanabilirliğini ifade etmektedir. Araştırmalarında aktarılabirlik ölçütünü yerine getirmek isteyen araştırmacılar, araştırmada incelenen olgulara ilişkin eksiksiz açıklamaları dahası veri toplama, analiz ve bulguların yorumlamalarına ilişkin detaylı raporlama yapmaları gerektiğine gönderme yapan kapsamlı raporlama; özellikleri itibarıyla araştırmaya uygun veri kaynağının tercih edilmesine olanak tanıyan amaçlı örnekleme tekniklerinden yararlanılabilir.

Mevcut araştırma kapsamında üzerinde durulan diğer bir konu sosyal bilim araştırmacılarının araştırmalarında güven duyulabilirliği arttırabilmelerinin yolu olmuştur. Buna göre araştırmacılar iç tutarlılık güvenilirliğine karşılık gelen *tutarlılık* ile dış güvenilirliğe karşılık gelen *doğrulanabilirlik* ölçütlerinin yerine getirilmesiyle araştırmalarının güven duyulabilirliğini arttırabilecekleri açıklanmıştır. Araştırmacıların tutarlılık ölçütünü sağlayabilmeleri için yapmaları gerekenler arasında, literatürde yaygın olarak eş değer yarılar olarak bilinen ve değerlendirmeyi tekrarlamaya dayanan bir süreç olan *adım adım tekrarlama*; araştırma sürecinin tutarlılığını onaylama olarak nitelendirilebilecek *denetim izi*; en az iki araştırmacının gerçekleştirdiği veri analizleri üzerinde varılan anlaşma düzeyini ifade eden kodlayıcılar arası tutarlılık teknikleri yer almaktadır. Son olarak araştırma kapsamında anlatılan, literatürde yaygın bir şekilde dış güvenilirlik olarak bilinen ve nitel araştırmalardaki karşılığı *doğrulanabilirlik* olan ölçütten bahsedilmiştir. Buna göre nitel araştırmalarda *doğrulanabilirlik* ölçütünün sağlanabilmesi amacıyla yukarıda vurgulanan ürün odaklı denetim izi ile çeşitleme tekniklerinden yararlanabileceğinden bahsedilmektedir. Son olarak her dört ölçütün yerine getirilmesi sırasında araştırmacı tarafından veri toplama ve analiz süreçlerinde sürece ilişkin ayrıntıların tutulduğu yazılı bir doküman olan *yansıtıcı günlüklerden* de yararlanılabileceğine dikkat çekilmiştir.

Tablo 2: Geçerlilik ve güvenilirlik VEYA güven duyulabilirlik ölçüt ve teknikleri

Geçerlilik		Güvenilirlik	
<i>İç geçerlilik</i>	<i>Dış geçerlilik</i>	<i>İç tutarlılık güvenilirliği</i>	<i>Dış güvenilirlik</i>
✓ İnanırcılık	✓ Aktarılabirlik	✓ Tutarlılık	✓ Doğrulanabilirlik
✓ Uzun süreli etkileşim	✓ Kapsamlı betimleme	✓ Adım Adım Tekrarlama	✓ Araştırma denetimi, denetim izi veya doğrulanabilir denetim
✓ Sürekli gözlem	✓ Amaçlı örnekleme	✓ Araştırma denetimi/veya denetim izi (süreç)	✓ Çeşitleme
✓ Çeşitleme	✓ Yansıtıcı günlük	✓ Kodlayıcılar arası tutarlılık	✓ Yansıtıcı günlük
✓ Akran bilgilendirmesi		✓ Yansıtıcı günlük	
✓ Olumsuz durum analizi			
✓ Referans yeterliliği			
✓ Üye kontrolü			
✓ Yansıtıcı günlük			

Guba, 1981; Guba ve Lincoln, 1985'ten faydalanarak yazar tarafından derlenmiştir.

Nitel bir araştırmanın güven duyulabilirliğinin sağlanabilmesi için Guba (1981, s.88) araştırmacıların en azından çeşitleme ve katılımcı kontrolü (inanırcılık), denetim izi (tutarlılık), çeşitleme ve yansıtıcı günlük (doğrulanabilirlik) ölçütlerinin yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle araştırma süresince anlatılan dört ölçütün her biri için farklı bir tekniğin kullanılmasıyla nitel bir araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik veya güven duyulabilirliğinin sağlanabileceğini ifade etmek mümkündür. Son olarak araştırmacıların bilmeleri gereken önemli konu bahsedilen her dört güven duyulabilirlik ölçütünün birbirleriyle yakından ilişkili olmasıdır ve araştırmacıların güven duyulabilirliği yüksek sonuçlar elde edebilmelerinin yegâne yolunun süreci titiz bir biçimde ele almalarıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2021). *Turistik Tüketimin Kimlik İnşasındaki Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye.
- Blaikie, N. (1993). *Approaches to social enquiry: Advancing knowledge*. USA, Polit Press.
- Braun, V., ve Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. Sage.
- Cook, T.D. ve Campbell, D.T. (1979). *Quasi-experimentation: design and analysis issues for field settings*. Rand McNally.
- Creswell, J. W. (2016). *30 essential skills for the qualitative researcher*. Sage.

- Czernek-Marszałek, K., & McCabe, S. (2022). Why qualitative papers get rejected by Annals of Tourism Research?. *Annals of Tourism Research*, 92(103438), 1-3.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE handbook of qualitative research*. Sage.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y.S. (2008). *Introduction: Entering the Field of Qualitative Research*, (Editörler: Denzin, N. K.; Lincoln, Y. S), İçinde *The landscape of qualitative research: Theories and Issues*, ss.1-34. Sage.
- Erlanson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L., ve Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. SAGE Publications.
- Franklin, C., Cody, P. A. ve Ballan, M. (2010). Reliability and Validity in Qualitative Research (Editör: Thyer, B. A.), içinde, *The handbook of social work research methods*, ss.273-292. SAGE Publications.
- Gibson, W., ve Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. Sage.
- Goodman, S. (2008). The generalizability of discursive research. *Qualitative research in psychology*, 5(4), 265-275.
- Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Communication and Technology Journal*, 29(2), 75-91.
- Guest, G., MacQueen, K. M., ve Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Sage.
- Janesick, V. J. (2014). Oral history interviewing: Issues and possibilities. (Editör: Leavy, P.), İçinde, *The Oxford handbook of qualitative research*, ss. 300-314. Oxford University Press.
- Kirk, J., ve Miller, M. L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Sage.
- LeCompte, M. D., ve Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of educational research*, 52(1), 31-60.
- Lincoln, Y. ve Guba, E. (1985). *Naturalistic inquiry: Establishing Trustworthiness*, Beverly Hills.
- Matteson, S. M. (2021). Chex Mix™ Data Analysis Activity. *College Teaching*, 69(3), 121-125.
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach*. Sage
- Merriam, S. B., (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation: revised and expanded from qualitative research and case study applications in education*. The Jossey-Bass Higher and Adult Education Series.
- Miles, B. W., ve Jozefowicz-Simbeni, D. M. H. (2010). Naturalistic inquiry, (Editör: Thyer, B. A.), İçinde, *The handbook of social work research methods*, ss.722-745. Sage.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., ve Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. (3. Baskı). Sage.
- Morse, J. M. (2018). Reframing rigor in qualitative inquiry. In Denzin, N., Lincoln, Y. (Eds.), *SAGE handbook of qualitative inquiry* (5th ed.). Sage.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage.
- Phillips, B.D. (2014). Qualitative research disaster, (Editör: Leavy, P.), İçinde, *The Oxford handbook of qualitative research*, ss. 533-556. Oxford University Press.
- Ravitch, S. M., ve Carl, N. M. (2019). *Qualitative research: Bridging the conceptual, theoretical, and methodological*. Sage Publications.
- Roller, M. R., ve Lavrakas, P. J. (2015). *Applied qualitative research design: A total quality framework approach*. Guilford Publications.
- Schwandt, T. A. (2015). *The SAGE dictionary of qualitative inquiry*. (4. Baskı). SAGE publications.
- Sharan, B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Wiley & Sons.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for information*, 22(2), 63-75.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research: A practical handbook*. (4. Baskı). Sage.
- Straus, A., ve Corbin, J. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. (4. Baskı). SAGE Publications.

Yardley, L. (2008). Demonstrating validity in qualitative psychology. (Editör: Smith, J. A.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*. ss.235–251. Sage.

Yin, R. K. (2011). *Qualitative research from start to finish*. The Guilford Press.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.06.2022 ✓Accepted/Kabul:15.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1124129

Review/Derleme Makalesi

Aytekin, İ. (2022). "Kariyerin Kavramsal Yapısının Sınıflandırılması: Ortak Kelime Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö409-Ö425.

KARİYERİN KAVRAMSAL YAPISININ SINIFLANDIRILMASI: ORTAK KELİME ANALİZİ*

İhsan AYTEKİN**

Öz

Belirli bir bilgi birikimi düzeyine erişen bir araştırma alanının ilerlemesini ve geleceğini anlamak için konu örüntülerinin, araştırma akımlarının, kavramsal yapı ve evriminin tarihsel bir perspektiften analiz edilmesi gerekir. Önemli bir bilgi birikimine ulaşması ve analiz düzeyi açısından çeşitlilik içermesi nedeniyle, dağınık olan teorik ve kavramsal yapısının konsolidasyonu ve evrimsel özelliklerinin açığa çıkarılması için kariyer alanının sistematik bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma ile 1975 – 2018 yıllarını kapsayan çalışmaların sistematik gözden geçirilmesi yapılarak alanın kavramsal yapısının ve yeni trendlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Web of Science kapsamında yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik verileri indirilerek ortak kelime analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda kariyer alanında yapılan çalışmaların 1) örgütsel kariyer yönetimi ve çevresel faktörler, 2) bireysel kariyer yönetimi ve kariyer çıktıları, 3) kariyer öncesi ve kariyer serüveni şeklinde üç farklı kümede toplandığı görülmüştür. Ayrıca, yakın zamanda ortaya çıkan kavramlar incelenmiştir. Elde edilen bulgular, literatürden yararlanılarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kariyer, Bireysel kariyer yönetimi, Örgütsel kariyer yönetimi, Ortak kelime analizi, Bibliyometrik analiz.*

CLASSIFICATION OF CONCEPTUAL STRUCTURE OF THE CAREER: A CO-WORD ANALYSIS

Abstract

In order to understand the progress and future of a research field that has reached a certain level of knowledge, it is necessary to analyze the subject patterns, research trends, conceptual structure and evolution from a historical perspective. A systematic review of the domain is required in order to consolidate its scattered theoretical and conceptual structure and reveal its evolutionary characteristics, since career is a scientific discipline that has been studied for many years, permeable with many different scientific fields and received great interest from both academic and professional environments. With this study, it is aimed to reveal the conceptual structure of and the new developments in the field by systematically reviewing the studies, covering the years 1975 – 2018, in the field. In this direction, common word analysis was performed by downloading the bibliometric data of the studies published within the scope of Web of Science. As a result of the analysis, it has been observed that the studies in the field of career are gathered in three different clusters: i) organizational career management and environmental factors, ii) individual career management and career outputs, and iii) pre-career and career adventure. In addition, emerging concepts were examined. The findings were discussed comparing the literature.

Keywords: *Career, Individual career management, Organizational career management, Common word analysis, Bibliometric analysis.*

*Bu makale Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenen SHD-2018-186 nolu projeden türetilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, ANKARA.
e-posta: ihsan.aytekin@asbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3344-6140>)

1. GİRİŞ

Belirli bir bilgi birikimi düzeyine erişen bilimsel alanların gözden geçirilmesi, alanın kavramsal yapısının ortaya çıkarılması, alan içerisindeki temel akımların ve yeni ortaya çıkan kavramların incelenmesi, o alanın gelişimi açısından önem arz etmektedir. Çünkü bilim, büyük oranda geçmiş bilgi birikimlerinin üzerinde ilerler ve bu nedenle geçmiş bilgi birikiminin tasnif edilerek haritalandırılması, alanın sonraki gelişimi açısından bir mihenk taşı oluşturur (Benavides-Velasco vd., 2013). Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bir araştırma alanının ilerlemesini ve geleceğini anlamak için konu örüntülerinin, araştırma akımlarının, kavramsal yapı ve evriminin tarihsel bir perspektiften analiz edilmesi gerekir (Furrer vd., 2008).

Kariyer, uzun yıllardır üzerinde çalışmaların yapıldığı, çok sayıda farklı bilimsel alan ile geçirgenliği olan ve hem akademik çevrelerin büyük ilgi duyduğu hem de uygulama ile doğrudan ilişkili olan bir bilimsel disiplindir (Lee vd., 2014). Farklı tanımları olmakla birlikte, “bireyin yaşamını kapsayan iş ile ilgili tecrübeler örüntüsü” (Greenhaus vd., 2010: 10) şeklinde tanımlanan kariyer, tanımdan da anlaşılacağı üzere, bireyin iş yaşamına vurgu yaptığı için tüm mesleki alanlar ile ilişkilendirilmekte ve eğitimden yönetime kadar farklı bilimsel disiplinler tarafından ele alınmaktadır (Lee vd., 2014). İlişkili olduğu bilimsel alanların fazla olması, önemli bir bilgi birikimine ulaşması ve analiz düzeyi açısından çeşitlilik içermesi nedeniyle, dağınık olan teorik ve kavramsal yapısının konsolidasyonu ve evrimsel özelliklerinin açığa çıkarılması için alanın sistematik bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir (Dlouhy ve Biemann, 2015; Ng ve Feldman, 2014; Sullivan, 1999; Sullivan ve Baruch, 2009).

Bilimsel disiplinlerde ortaya çıkan eğilimleri netleştirmenin, araştırmacıların konuyu anlamalarına ve değişkenleri uygun şekilde kullanmalarına katkı sağladığı (Chen, 2006) bilinmektedir. Eğilimlerin belirlemek için kullanılan yöntemlerden bir tanesi de bibliyometrik bilim haritalandırmasıdır (Zupic ve Cater, 2015). Bilim haritalandırması, “araştırma konuları gibi bilimsel nesnelere arasındaki ilişkilerin görselleştirilmesini sağlar” (Lee vd., 2014: 340). Arthur’a (2008) ve Lee ve arkadaşlarına (2014) göre kariyer alanında, aynı konu üzerindeki çalışmalarda bile birbiriyle ilişkisiz gibi görünen araştırma akımları bulunmaktadır ve bu nedenle farklı araştırma akımlarının üzerinde durduğu kavramsal yapıların ortaya çıkarılması amacıyla sistematik gözden geçirme çalışmalarının yapılması gerekir. Bu doğrultuda bu çalışma ile kariyer alanında yapılan ve 1975 – 2018 yıllarını kapsayan çalışmaların sistematik bir şekilde gözden geçirilerek alanın kavramsal yapısının ve alanda son yıllarda meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bilim haritalandırması olarak da bilinen bibliyometrik gözden geçirme yönteminin kullanıldığı çalışmada, alanın kavramsal haritası, yani araştırma akımları, ana ve alt temalar çıkarılarak araştırmacı ve uygulamacılara, alanın bütüncül bir kavramsal fotoğrafının sunulması hedeflenmektedir. Aynı zamanda bu çalışma ile alandaki yeni trendlerin tespit edilmesi ve böylece araştırmacılara alanın gidiş yönü hakkında bir fikir verilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın araştırmacı ve uygulamacılara katkısı olacağı değerlendirilmektedir. Başta yüksek lisans ve doktora öğrencileri ve alana yeni giren araştırmacılar olmak üzere alan araştırmacıları, alanın bütüncül bir fotoğrafını görebileceklerinden çalışmalarını kurgularken bu çalışmanın bulgularından faydalanabilirler. Bu bilgi sınıflandırılması, uygulamacıların da faydalanabileceği bir kaynak niteliğinde olacaktır. Çünkü, bir alanda ortaya çıkan eğilimleri ve alanın ilgi çeken konularını anlamak, sadece akademisyenler için değil, aynı zamanda yöneticiler için de daha etkin karar vermek için önem taşımaktadır (Wu vd., 2017).

2. KARIYER KAVRAMI

Kariyer kavramı klasik ve yeni kariyer yaklaşımı şeklinde iki farklı yaklaşım ile ele alınmaktadır (Sullivan ve Baruch, 2009). Klasik kariyer yaklaşımı bir ya da iki örgüt içerisindeki dikey ilerleme ile karakterize edilmektedir (DeFillippi ve Arthur, 1994). Klasik kariyer yaklaşımı, çalışanların kariyerinin büyük oranda örgüt tarafından şekillendirildiği, kariyer yollarının örgüt tarafından çizildiği, kariyer başarısının objektif kriterlerle (ilerleme, gelir vb.) ölçüldüğü ve kariyer yaşamının genelde bir ya da iki örgütte tamamlandığı yaklaşım ve uygulamaları yansıtmaktadır (Arthur, 1994; Chudzikowski vd., 2009; DeFillippi ve Arthur, 1994).

Ancak son dönemlerde iş dünyasında, kariyerin teorik yapısını ve uygulama biçimini etkileyen önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler ekonomik, demografik, psikolojik ve yönetim anlayışı başlıkları altında incelenmektedir (Aytekin, 2016). Greenhaus ve arkadaşlarına (2009) göre ise kariyeri etkileyen önemli değişimler arasında teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve bunlara bağlı olarak işlerin yapılaşma biçimindeki

değişimler yer almaktadır. Bu değişimler sonucunda kariyer kavramının algısı, tanımı ve uygulamasında önemli değişimler meydana gelmiştir (Arnold ve Cohen, 2008), kariyerin yapısı oldukça dinamik bir hale gelmiş ve kariyer yönetimi, örgütten bireye doğru evrilmeye başlamıştır (Donnelly, 2008). Sonuçta bireyin kariyer yönetiminde sorumluluğu aldığı, kariyer yollarının kariyer aktörü tarafından şekillendirildiği ve kariyer ilerlemesinde kariyer adaptasyonu ve bireysel yetkinlikler gibi bireysel kaynakların önemli hale geldiği yeni kariyer biçimi yaygınlaşmaya başlamıştır (Haenggli ve Hirschi, 2020). Bu değişimler sonucunda ortaya çıkan yaklaşım ve uygulamalar, yeni kariyer yaklaşımı olarak ifade edilebilir. Yeni kariyer yaklaşımına göre kariyer yönetiminde bireyler daha aktiftir, bireysel tercihler kariyeri şekillendirir, başarı ölçütü olarak subjektif kriterler (örneğin, kariyer tatmini) daha çok tercih edilir ve genellikle kariyer yolculuğu, çok sayıda örgütte tamamlanır (Arthur, 1994; Arthur ve Rousseau, 1996; Chudzikowski vd., 2009; Spurk, Hirschi ve Dries, 2019).

Diğer yandan kariyerde sorumlu aktöre bağlı olarak da kariyer literatürünün iki düzeye vurgu yaptığı görülmektedir. Genel bir yaklaşımla kariyer kavramı, örgütün kariyer ile ilgili faaliyetlerini kapsayan örgütsel düzey ve bireylerin kariyerleri ile ilgili tercih ve uygulamalarını kapsayan bireysel düzey olmak üzere iki düzeyde ele alınmaktadır (Greenhaus, Callanan ve Godshalk, 2010). Klasik kariyer anlayışı daha çok örgütsel düzeydeki kariyere odaklanmışken, kariyer ile ilgili yeni teori ve yaklaşımlar ise yeni kariyer yaklaşımı, yani kariyerin bireye bakan yönü üzerinde durmaktadır (DeFillippi ve Arthur, 1994; Guan vd., 2019).

Her ne kadar kariyer kavramı, yönetim konularından biri olarak algılsa da uygulamaya dönük yönü ile çok farklı bilimsel disiplinden akademisyenlerin ilgisini çekmektedir. Örneğin Lee ve arkadaşlarının (2014), Web of Science veri tabanını baz alarak yaptığı araştırma sonuçlarına göre, 1990 – 2012 yılları arasında yönetim alanında kariyer ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı 3.141 iken, eğitim gibi diğer alanları kapsayan tüm sosyal bilimler alanında 16.146 çalışma yapılmıştır. Kariyerin çok disiplinli bu yapısı, alanda farklı araştırma akımlarının ve farklı kavramların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer yandan kariyer literatüründeki bu bilgi birikimi nedeniyle alanın kavramsal çerçevesinin belirlenmesine katkı sunacak gözden geçirme çalışmalarına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir (Lee vd., 2014; Ng ve Feldman 2014). Kariyerin söz konusu farklı alanları kapsayan yapısına vurgu yapan Arthur (2008), kariyerin çok disiplinli bir yapıya sahip olduğunu, bu alanda teori geliştirmek için eğitimden uygulamalı psikolojiye kadar farklı alanlardan akademisyenlerin iş birliğine ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.

Kariyer, farklı alanlarda çalışmalara konu edildiği gibi farklı düzeylerde de analizlere konu edilmektedir. Lee ve arkadaşlarına göre (2014: 180) bu farklılıklar "*kariyer alanı içerisinde farklı araştırma akımlarının ortaya çıkmasına*" neden olmaktadır. Benzer şekilde Arthur'a (2008) göre kariyer alanı, farklı mesleklere ve bilim alanlarına hitap etmesinin ötesinde, uluslararası, ulusal, kurumsal (mesleki veya örgütsel), grup (veya topluluk) ve bireysel düzeyde analiz çalışmalarına konu olmaktadır.

3.YÖNTEM

3.1.Bibliyometrik Analizler

Bibliyometrik analiz yöntemleri, herhangi bir bilimsel disiplinin gelişimini, alanda çeşitli aktörler tarafından yapılan ortak faaliyetleri, alanda var olan ya da yeni ortaya çıkan temel kavramları ve araştırma akımlarını ortaya çıkarmak için kullanılan son derece objektif nicel bir analiz tekniğidir. Bu yöntemler kullanılarak alandaki farklı gruplar arasında (araştırmacılar, kurumlar vb.) yapılan iş birlikleri ile alanın kavramsal yapısının çerçevesi açığa çıkarılabilmektedir (Borgman ve Furner, 2002; Zupic ve Čater, 2015). Objektif niteliğinden dolayı bu yöntemler ile varılan analiz sonuçlarının daha güvenilir olduğu ve bu yöntemlerin klasik gözden geçirme çalışmalarının tamamlayıcısı ve sağlaması olduğu ileri sürülmektedir (Acedo vd., 2006). Dolayısıyla bu yöntemlerin önemli iki katkısı vardır. Birincisi bu yöntemler ile bir alanın genel bir haritalandırması yapılabildiğinden, alana yeni katılan araştırmacı ve lisansüstü öğrencilerinin kolay bir şekilde alana hâkim olmalarına katkı sağlar. İkincisi ise bu yöntemler ile yapılan analizler, aslında subjektif niteliğe sahip olan geleneksel analiz yöntemlerinin çapraz sağlaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu analizler, geleneksel gözden geçirme çalışmalarının tamamlayıcısıdır (Zupic ve Čater, 2015).

Bibliyometrik yöntemler kullanılarak, araştırmanın temel amacına göre farklı analizler yapılabilmektedir. Sosyal ağ analizi, ortak atıf analizi, bibliyometrik bağlantı ve ortak kelime analizi bunlar arasından öne çıkanlardır.

Bu çalışmada, alanın kavramsal yapısının incelenmesi hedeflendiğinden, araştırma amacına uygun olarak ortak kelime analizi (co-word) yapılacaktır.

3.1.1.Ortak Kelime Analizi

Ortak kelime analizi, kelimelerin birlikte ortaya çıkma sıklığına dayalı olarak belirli bir bilimsel alanın kavramsal yapısı ile yeni trendleri ortaya çıkarmak için kullanılır. Ortak kelime analizinin iki temel varsayımı vardır. Bunlardan birincisi, bilimsel bir makalede ortaya çıkan kelimeler, makalenin anlamını ve ilişkili olduğu kavramları yansıtır. İkincisi ise farklı makalelerde iki kelimenin birlikte ortaya çıkması, söz konusu iki makale arasında bir korelasyon olduğuna işaret etmektedir (Feng vd., 2017). Ortak kelime analizi, farklı dokümanlarda birlikte kullanılan anahtar kelimelerden hareketle alanın kavramsal yapısı hakkında fikir verir (Bredillet, 2002; Callon vd., 1983; Cho, 2014; Lu ve Wolfram, 2012). Başka bir deyişle bu teknik, aynı metinde ya da farklı iki metinde ortaya çıkan anahtar kelime çiftini analiz ederek, dokümanlarda bulunan kavramlar arasındaki bağlantıları kurar ve böylece kavramsal yapının oluşumunu ve mevcut durumunu ortaya çıkarır (Cho, 2014; Zhang vd., 2017; Zupic ve Cater, 2015).

Bir alanın entelektüel yapısı ile bilgi alanı, niceliksel olarak temsil edilebilir ve alt alanlar arasındaki ilişkiler, ortak kelime analizi ile haritalanabilir (Cho, 2014). Aynı literatürde iki anahtar kelime birlikte ve sıklıkla görülmesi, bunlar arasında doğal bir ilişkinin olduğuna işaret eder. Buna göre, iki anahtar kelimenin yüksek sıklıkla birlikte görünmesi, aralarında yakın bir ilişki ve daha kısa bir mesafe olduğunu gösterir (Cho, 2014; Topalli ve Ivanaj, 2016; Zhang vd., 2017). Belirli bir kavramın daha yüksek frekansa sahip olması ise onun alan açısından daha önemli olduğunun bir göstergesidir (Khasseh vd., 2017). Bir alanda ortaya çıkan eğilimler, anahtar kelimelerin birlikte kullanım sıklıklarının analizi ve bu anahtar kelime kümelerinin geliştirilmesiyle haritalanabilir ve anlaşılabilir (Ding, Chowdhury ve Foo, 2001). Bu yöntem, hem güvenilirlik ve geçerlilik bağlamında araştırılarak doğrulanmış hem de farklı çalışmalarda kullanılmıştır (bkz: Hu ve Zhang, 2015; Rokaya vd., 2008; Yang vd., 2012; Zong vd, 2013). Ortak kelime analizi genellikle başlık, özet ve anahtar kelimelere odaklanır (Cho, 2014) ve araştırmacı ve uygulamacıların, belirli bir alandaki eğilim ve kalıpları (Ding vd., 2001), araştırma alanının zeminini oluşturan temel kavramları, ana konu ve temaları (Khasseh vd., 2017; Topalli ve Ivanaj 2016) ve alanın gidiş yönünü (Wu, Jin ve Xue, 2017) keşfetmelerine yardımcı olur. Böylece, ilgili araştırmacı ve uygulamacılar, araştırmaya konu olan bilimsel disiplinin dinamiklerini anlar (Bredillet, 2002; Topalli ve Ivanaj, 2016) ve gelişimini kavrayarak evrileceği taraf ile ilgili bilgi sahibi olur (Wu, Jin ve Xue, 2017).

Ortak kelime analizi için VOSviewer programı kullanılmıştır. Bu programı kullanarak bibliyometrik analizler yapan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (ör. Lee vd. 2014, Van Eck ve Waltman, 2009). Program, verilerin gruplandırılmasında ve haritalandırılmasında oldukça etkin sonuçlar ortaya koymaktadır (Lee vd. 2014). Ortak kelime analizi başlık, özet, anahtar kelimeler ve metnin tamamı dikkate alınarak yapılabilir. Ancak burada kullanılan program başlık, özet ve anahtar kelimelerin kullanılmasına izin vermektedir. Bu çalışmada başlık ve özet dikkate alınarak analiz yapılmıştır. Çünkü özellikle 2000’ler öncesi yapılan çalışmaların önemli bir bölümünde anahtar kelimeler bulunmamaktadır.

3.2.Veri ve Verinin Analize Hazırlanması

Bibliyometrik yöntemler ile kariyer literatürünü incelemek için anahtar kelime kullanarak belirli bir veri tabanında (ya da veri tabanlarında) arama yapmak gerekir. Bu çalışmada, Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Çünkü bu veri tabanındaki bilimsel çalışmaların daha güvenilir olduğu ifade edilmiştir (Cha vd., 2019; Ramos-Rodrigues ve Ruiz-Navarro, 2004). Bu veri tabanı, alanda yapılan çok sayıda bibliyometrik çalışmada da veri kaynağı olarak kullanılmıştır (Ör., Guan vd., 2019; Lee vd., 2014; Li, Liao ve Yen, 2013; Nilsson vd, 2007; Spurk vd., 2019; Zhu vd., 2019). Veri tabanında arama yapmak için anahtar kelime olarak “career*” (kariyer*) kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime, uygulamalı psikoloji (psychology applied), yönetim (management) ve işletme (business) kategorilerinde aranmış ve 1975 – 2018 zaman aralığında başlık, özet, anahtar kelimeler ve genişletilmiş anahtar kelimelerinde “career” kelimesi (ekleri ile birlikte) yer alan makalelerin bibliyometrik verileri indirilmiştir. Makaleler indirildikten sonra makalenin yazarı tarafından makale başlığı, anahtar kelimeler ve makalenin özeti okunarak kariyer ile ilgili olmayan (Ör., azılı suçlu anlamına gelen “criminal career”) makaleler analizden çıkarılmıştır. Ayrıca veri tabanından çıkartılan dergilerde (Ör., African Journal of Business Management, FORTUNE) yer alan makaleler de analizden çıkarılmıştır. Sonuç olarak indirilen 10.027 makaleden 9.143’üne ait bibliyometrik veriler analizlere dahil edilmiştir.

Verilerin seçimi tamamlandıktan sonra verilerin analize uygun hale getirilmesi için BibExcel ve Excel programlarından yararlanılarak veriler gözden geçirilmiş ve analize hazır hale getirilmiştir. Bu süreçte öncelikle jenerik isim olarak kullanılan kelimelerin (Ör., special issue, research model, method vb.) çıkartılması gerekmektedir. Çünkü bu tür kelimeler bütün metinlerin içerisinde yer alabildiği için belirli konu alanlarını ayırmayı güçleştirmektedir (Lee vd., 2014). Bunun yanında özetlerde yer alan ancak makalelerin içeriği ile ilişkili olmayan kelime, kelime grupları ya da cümleler silinmiştir (Ör., Elsevier, JVB, Copyright). Ayrıca aynı anlama gelen ancak farklı şekillerde ifade edilen kelimelerde yekparelik sağlanmıştır (ör, organizational citizenship behaviour, organizational citizenship behavior, ocb).

Analiz sürecinde öncelikle analize dahil edilecek kelimelerin seçiminde eşik değer olarak 30 seçilmiştir. Yani bir kelime ya da terimin analize dahil edilmesi için 30 farklı çalışmanın başlık, anahtar kelimeler ya da özetinde geçmesi gerekir. Eşik değer konulmadığında, analiz içerisine çok sayıda kelime ya da terim girmekte, bu durum ise sağlıklı bir analizi zorlaştırmaktadır. Bunun yanında, ortak kelime analizi, önemli olan kavramları tespit etme amacı taşıdığından, tüm kelime ya da terimleri analize dahil etmek anlamlı bulunmamaktadır (Van Eck ve Waltman, 2011). Program, ön-tanımlı (default) bir şekilde nodların bağıntı değerlerini (relevance score) hesaplayarak, bağıntı skoruna göre en yüksek %60'ı almaktadır. Bu sonuçlara göre 546 kelime ya da terim seçilmiştir. Bağıntı skorları hesaplandıktan sonra, kavramların ilintilik (reletednes) derecelerinin tespit edilmesi için "ortaklık gücü ölçümü" (association strength measure) kullanılmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2009). Analizler yapıldıktan sonra ortaya çıkan kümelerdeki terimlerin yer aldığı makalelerden en çok atıf alanlar daha detaylı bir şekilde okunmuş ve sonuç bölümünde bunlardan faydalanılmıştır.

4.BULGULAR

Şekil 1'de görüldüğü üzere ortak kelime analizi sonucunda kariyer alanı ile ilgili üç ana küme oluşmuştur. Her bir küme farklı bir renge sahiptir. Her bir nod bir kelime ya da terimi göstermektedir. Nodun büyüklüğü o kelime ya da terimin sıklığı ile ilişkilidir. Sıklığı yüksek olan kelime ya da terim daha büyük bir nod ile gösterilmektedir. Tersine sıklığı düşük olan nod daha küçük bir şekilde gösterilmektedir. Nodun diğer noda göre konumu (mesafesi) ise o nodların birbiriyle olan ilişkisi ile ilişkilidir. Birbirleriyle yüksek ilişkili olan, yani aynı anda bir makalenin özetinde yer alma sayısı yüksek olan nodlar birbirlerine daha yakın olarak konumlanmaktadır. Aksine, birbiri ile ilişkisi zayıf olan, yani birlikte görülme sıklığı düşük olan nodlar ise birbirinden daha uzak yerde konumlandırılmaktadır. Tüm bunlar, program tarafından ön tanımlı olarak yapılmaktadır.

Bu kümelerin içerikleri analiz edilmiş ve kavramlar arası ortak özellikler baz alınarak kümeler isimlendirilmiştir. Kavramların ortak özellikleri ve her bir kümedeki makalelerin üzerinde durduğu konular göz önüne alındığında, kümelerin "Örgütsel Kariyer Yönetimi ve Çevresel Faktörler", "Bireysel Kariyer Yönetimi ve Kariyer Kaynakları" ve "Kariyer Öncesi ve Kariyer Serüveni" şeklinde isimlendirilmesi uygun görülmüştür. Akabinde her bir kümedeki temel makaleler (en çok atıf alan) incelenmiş ve bu makalelerde öne çıkan konular, alt temalar şeklinde sınıflandırılmıştır.

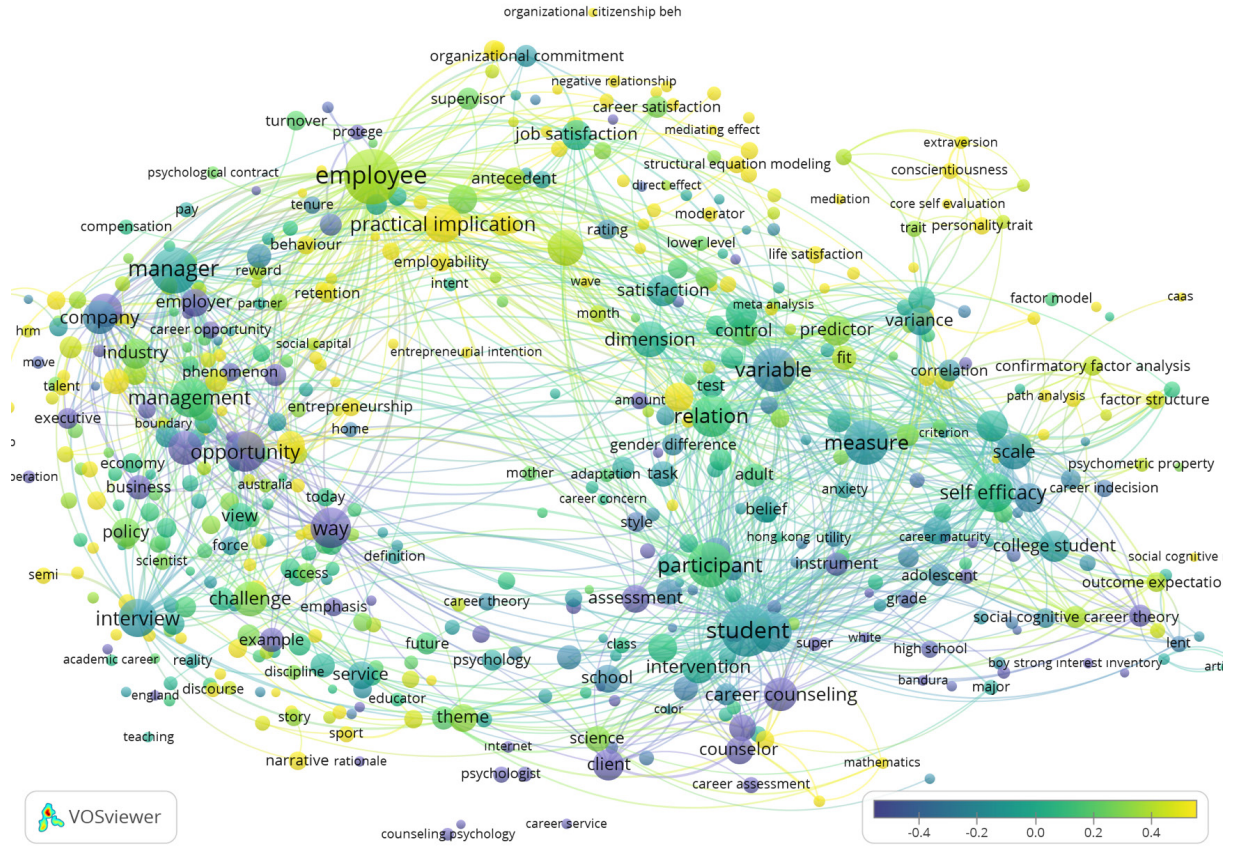
Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki farklı kümeler altında sınıflandırılmış olan kavramlar birbirinden kesin bir şekilde ayrılmamaktadır. Sonuçta tüm kavramların ortak paydası kariyer olduğu için farklı kümelerdeki kavramların birlikte kullanılması olağan olarak görülmelidir. Örneğin, kariyer öncesine odaklanan bir çalışmada aynı zamanda kariyer başarısı konusu da ele alınabilir. Örneğin, kariyer öncesi kümesindeki temel makalelerden biri olan Lent ve arkadaşları (1994), öğrencilerin kariyer ve akademik ilgi ve tercihlerini sosyal bilişsel teori ile açıklarken, çevresel faktörlere ve bu tercihlerin bireyin ilerdeki kariyer başarısına olası etkilerini de tartışmaktadır.

4.1.Örgütsel Kariyer Yönetimi ve Çevresel Faktörler

Şekil 1'de kırmızı olarak görülen bu küme, daha çok makro düzeydeki kariyer yönetimi konularını ele almaktadır. Daha açık bir ifade ile bu kümedeki makaleler kariyerin daha çok örgütsel düzeyde yönetimi konularını, kariyeri etkileyen çevresel koşulları ve kariyer anlayışındaki değişim ile ilgili temel teorileri ele almaktadır. Kariyer konusunda örgütün (ya da işverenin) ve yöneticilerin rolü ile çevresel faktörlerin kariyer oluşumu üzerindeki etkisinin belirgin olduğu bu kümede yönetici, yönetim, şirket, endüstri, işveren, sektör, terfi, iş, iş değişikliği, lider, teknoloji, toplum, kariyer yolu ve işte kalma gibi kariyer ile makro düzeyde ilişkili olan ve kariyerin içinde

Tablo 1. Kariyer alanının kavramsal kümeleri ve alt temalar

Ana Küme	Alt Tema	Açıklama	Örnek Terimler	Örnek Temel Makaleler
Kariyer Yönetimi ve Çevresel Faktörler	Örgütsel/Kariyer Yönetimi	Kariyer yönetiminde örgütün ve/veya örgütsel faktörlerin etkisi üzerinde duran çalışmaları kapsamaktadır. Bu yaklaşıma göre kariyer yönetiminde örgütsel faktörler (İK politikaları, yöneticiler vb.) belirleyicidir.	Yönetim, Yönetici, Lider, Şirket, İşveren, Politika, Sektör, İş, Görev, Pozisyon, Takım, İnsan Kaynakları Yönetimi vb.	Anderson, 2002; Bechky, 2006; Chao vd., 1994; Major vd., 2002; Pulakos vd., 2000.
	Kariyer Yaklaşımları	Bu küme kariyer yönetimindeki teoriler ile kariyerdeki değişimi (klasik ve yeni kariyer yaklaşımı) üzerinde duran çalışmalardan oluşmaktadır.	Kariyer Yönetimi, Kariyer Teorisi, Sınırsız (Boundaryless) Kariyer Teorisi, Esnek (Protean) Kariyer Teorisi vb.	Arthur, 1994; Defillippi ve Arthur, 1994; Eby vd., 2003; Hall, 2004; Sullivan ve Arthur, 2006.
	Çevresel Faktörler	Kariyer üzerinde etkili olan sosyal, demografik, teknolojik, ekonomik vb. çevresel faktörleri ifade eder. Bu kümede global kariyer, ırk ve cinsiyet gibi değişkenler öne çıkmaktadır.	Teknoloji, Toplum, Çeşitlilik (İrk, Cinsiyet vb.), Ekonomi, Sosyal Etki, Küreselleşme, Uluslararasılaşma, Girişimcilik, Göçmenler vb.	Collings vd., 2007; Greenhaus vd., 1990; Heilman vd., 2004; Ibarra, 1995; Noe ve Wilk, 1993.
Bireysel Kariyer ve Kariyer Çıktıları	Bireysel Kariyer Yönetimi	Kariyer yönetiminin, örgütten ziyade, bireylerin sorumluluğunda olduğunu ileri süren yaklaşımı ifade eder. Bu kümede, genellikle bazı bireysel özelliklerin kariyer yönetimi açısından önemi ele alınmaktadır.	İşgören, Öz Yeterlilik, İşe Adanmışlık, İş – Aile Dengesi (Çatışması), İş Özellikleri, Kariyer Kimliği, Duygusal Zekâ vb.	Bandura ve Locke, 2003; Eby vd., 2005; Hackett ve Betz, 1981; Thompson vd., 1999; Zhao vd., 2005.
	Kariyer Kaynakları	Bireysel Kariyer Yönetiminin bir alt teması olarak da görülebilecek bu tema, kariyerin etkin bir şekilde yönetilmesi için kariyer aktörünün ihtiyaç duyduğu destek ve yetkinlikleri ifade eder.	Mentor, Kişilik, Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Proaktif Davranışlar, Proaktif Kişilik, İstek, İyimserlik, Bireysel Farklılıklar vb.	Allen vd., 2004; Crant, 2000; Judge vd., 1999a; Judge vd., 1999b; Parker vd., 2006.
	Kariyer Çıktıları	Bireyin kariyerinde elde ettiği objektif ve sübjektif faydaların toplamını ifade eder. Özellikle objektif ve sübjektif kariyer başarısı, bu kümede öne çıkmaktadır.	Kariyer Başarısı, İş Tatmini, Kariyer Doyumu, Örgütsel Bağlılık, Kariyer Bağlılığı, İşten Ayrılma Niyeti, Gelir, İş Performansı, Kariyer Çıktıları vb.	Judge vd., 1995; Ng ve Feldman, 2014; Ng vd., 2005; Seibert vd., 1999; Seibert vd., 2001.
Kariyer Öncesi ve Kariyer Serüveni	Kariyer Öncesi (Erken Kariyer)	Kariyer aktörünün kariyer öncesi süreçteki (örneğin okul) eğitim ve gelişim sürecini ifade eder.	Öğrenci, Okul, Ön Lisans, Lisans, Lise, STEM, Sosyal Destek, Özgüven, Bilim, Matematik, Mühendislik, Kariyer İlgisi, İstrar vb.	Betz ve Hackett, 1981; Lent vd., 1994; Multon vd., 1991; Pfeffer ve Fong, 2002; Lent vd., 2000.
	Kariyer Serüveni	Kariyer aktörünün kariyer kararı ile kariyer sürecini ifade eder.	Kariyer Kararı / Kararsızlığı, Kariyer Tercih, Kariyer Arayışı, Kariyer Uyumu, Meslek, Kariyer Adaptasyonu, Genç, Yetişkin, Kariyer Danışmanlığı, Sosyal Destek vb.	Ashforth vd., 2000; Cable ve DeRue, 2002; Kanfer ve Ackerman, 2004; Savickas, 1997; Super, 1980;

Şekil 2. Kariyer alanının güncel konulara göre kavramsal haritası

Tablo 2. Kariyer alanı ile ilgili görece yeni kelimeler/kavramlar*

No	Kavram	Ortalama Yayın Yılı	No	Kavram	Ortalama Yayın Yılı	No	Kavram	Ortalama Yayın Yılı
1	Kariyer Yapılandırma Teorisi (career construction theory)	2015,91	14	İş – Yaşam Dengesi (work life balance)	2013,28	27	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı (organizational citizenship (OCB)	2012,48
2	Koruma (conservation)	2015,48	15	Girişimcilik Niyeti (entrepreneurial intention)	2013,13	28	Sosyal Ağ (social network)	2012,47
3	STEM	2015,28	16	Oyuncu (player)	2013,02	29	Aile Desteği (parental support)	2012,41
4	İşe Adanmışlık (work engagement)	2015,04	17	Kariyer Kararı Öz Yeterliliği (career decision self efficacy)	2013,00	30	İşten Ayrılma Niyeti (turnover intention)	2012,39
5	Yeni Anlayış (new insight)	2014,41	18	Matematik (mathematics)	2012,96	31	Yaşam Tatmini (life satisfaction)	2012,37
6	Güney Kore	2014,31	19	Göçmenler (expatriation)	2012,84	32	Umut (hope)	2012,36
7	Kariyer Adaptasyonu (career adaptability)	2014,14	20	Hindistan	2012,83	33	Duygusal Zekâ (emotional intelligence)	2012,33
8	Meslek Aşk (calling)	2014,12	21	Politika Yapıcı (policy maker)	2012,65	34	Subjektif Kariyer Başarısı (subjective career success)	2012,33
9	Kariyer Uyum – Uyum Yeteneği Ölçeği (CAAS)	2014,10	22	İstihdam edilebilirlik (employability)	2012,64	35	Dalga (wave)	2012,32
10	Merak (curiosity)	2013,83	23	Proaktif Kişilik (proactive personality)	2012,64	36	Kariyer Kararı Verme Zorluğu (career decision making difficulty)	2012,31
11	Kesişme (intersection)	2013,59	24	Yetenek (talent)	2012,64	37	İçgörü (insight)	
12	Temel Benlik Değerlendirmesi (core self evaluation)	2013,56	25	Kariyer Projeksiyonu (career trajectory)	2012,57	38	Kişilik Özellikleri (personality trait)	2012,16
13	Hollanda	2013,51	26	Paydaş (Stakeholder)	2012,49	39		2012,09

* Tablo hazırlanırken, kariyer ile direkt ilişkili olmayan genel terimler (sosyal çıkarımlar, pratik çıkarımlar, yapısal eşitlik modelleri, aracı değişken vb.) dikkate alınmamıştır.

4.2. Bireysel Kariyer Yönetimi ve Kariyer Çıktıları

Bireysel Kariyer yönetimi ve Kariyer Çıktıları kümesinde (mavi) ise kariyer aktörlerinin kendi kariyerlerine yönelik tutum, davranış ve uygulamalarıyla ve bireysel kariyer yönetiminin sonuçlarıyla (kariyer başarısı, bireysel tutum ve davranışlardaki değişim vb.) ilişkili terimlerin yoğunluklu olarak öne çıktığı görülmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu kümedeki terimlerin yer aldığı makalelerde genel olarak kariyer aktörünün bireysel olarak kariyerini etkin bir şekilde yönetmesi, iş performansını yükseltmesi, kariyer başarısı elde etmesi ve bunlar için gerekli olan bireysel kaynaklar üzerinde durulmaktadır. Bu kümede çalışan, tatmin, iş tatmini, yaşam tatmini, kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık, duygusal bağlılık, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, işe adanmışlık, iş performansı, işgören devir oranı, işten ayrılma niyeti, tükenmişlik, kariyer çıktıları, maaş, kariyer planlama, istihdam, kariyer başarısı, iş güvencesizliği, iş karakteristikleri, danışman, mentor, kişilik, kişilik özellikleri, nevroitik kişilik, yeniliğe açıklık, dışa dönüklük, iyimserlik gibi bireysel değişkenler kullanılmıştır.

Genel bir yaklaşımla bu kümedeki terimlerin yer aldığı makaleler değerlendirildiğinde, çalışmaların üç alt temada toplandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi bireysel kariyer yönetimi temasıdır. Bu tema kapsamındaki çalışmalarda, örgütsel faktörlerin etkisi inkâr edilmemekle birlikte kariyer yönetiminde sorumluluğun, örgütlerden kariyer aktörlerine doğru kaydığı ve kariyer aktörlerinin, öz yeterlilik gibi bazı bireysel özelliklerin kariyer yönetiminde etkili olduğu ileri sürülmektedir (Ör, Bandura ve Locke, 2003; Eby vd., 2005; Hackett ve Betz, 1981; Thompson vd., 1999; Zhao vd., 2005). Birbiriyle ilişkili olan ikinci ve üçüncü temalar, sırasıyla kariyer kaynakları ve kariyer çıktılarıdır. Kariyer kaynakları, kariyer etkin bir şekilde yönetilmesi için bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri, kariyer yetkinlikleri, istek ve iyimserlik ile mentorluk gibi kariyere pozitif katkı sağlayabilecek destekler üzerinde durulmaktadır (Allen vd., 2004; Crant, 2000; Judge vd., 1999a; Judge vd., 1999b; Kuijpers ve Scheerens, 2006; Parker vd., 2006; Rothwell ve Arnold, 2007). Kariyer çıktıları teması ise etkin bir kariyer yönetimi (ya da tersi durumunda), kariyer başarısı gibi elde edilebilecek çıktılara odaklanmaktadır (Ör, Judge vd., 1995; Ng ve Feldman, 2014; Ng vd., 2005; Seibert vd., 2001; Seibert vd., 1999).

4.3. Kariyer Öncesi ve Kariyer Serüveni

Bu küme (yeşil), kariyer aktörlerinin kariyer oluşumunun ilk evreleri ile sonraki kariyer serüveni üzerinde durulmaktadır. Özellikle öğrencilik dönemi üzerinde duran bu kümedeki makalelerde öne çıkan terimlerin önemli bir bölümü öğrenci ve okul ile ilgilidir. Detaylı bir şekilde incelendiğinde bu kümede öğrenci, üniversite öğrencisi, yüksekokul öğrencisi, lise öğrencisi, okul, STEM, matematik, sınıf, öğretmen, aile, genç, kariyer eğitimi, kariyer kararı, kariyer kararsızlığı, kariyer isteği, kariyer ilgisi, kariyer amacı, özgüven, kariyer geçişleri, kariyer değerlendirme, kariyer danışmanlığı, kariyer bariyerleri, meslek, kariyer olgunluğu, inanç, sosyal bilişsel kariyer teorisi, kariyer adaptasyonu, Holland modeli ve yaşam boyu gibi terimler yer almaktadır.

Genel bir yaklaşımla kümedeki terimlerin yer aldığı makaleler, iki temaya ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi kariyer aktörünün kariyere hazırlık ve erken kariyer dönemini ele alan makalelerdir. Bu makalelerde öğrencilik döneminin (örneğin akademik başarı) kariyeri nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmaktadır (Ör, Kenny ve Bledsoe, 2005; Kenny vd., 2006; Le vd., 2014; Lent vd., 1994; Lent vd., 2000; Multon vd., 1991; Pfeffer ve Fong, 2002). İkinci tema ise kariyer aktörünün kariyer kararı ile sonraki kariyer sürecini (kariyer kararı, kariyer uyumu, kariyer desteği vb.) ele alan çalışmalardan oluşmaktadır (Super, 1980; Ashforth vd., 2000; Cable ve DeRue, 2002; Kanfer ve Ackerman, 2004; Savickas, 1997).

4.4. Trend Kavramlar

Şekil 2 ise terimlerin görece yeni ya da eski olmalarına göre oluşturulmuştur. Koyu renkli olan nodlar (yani kelime ya da terimler) görece daha eski tarihlerde basılan makalelerde ele alınan konular iken açık sarı renkli olan kelime ve terimler görece daha yeni olan çalışmalarda daha çok ele alınmıştır. Şekilde görüleceği üzere her kümede farklı renkler bulunmakla birlikte, “öğrenci”nin merkezde olduğu “kariyer öncesi ve kariyer serüveni” kümesinde koyu renkler, “çalışan”ın merkezde olduğu “bireysel kariyer yönetimi ve kariyer kaynakları” kümesinde açık renkler fazladır. Buna karşın “yönetici” ve “fırsat” kelimelerinin merkezde olduğu “örgütsel kariyer yönetimi ve çevresel faktörler” kümesinde açık ve koyu renklerin yakın düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 2, kümelerden bağımsız olarak alanda görece yeni olan (ortalama yayın tarihi 2012 ve daha öncesi olan) kelime ya da terimleri vermektedir. Ortalama yayın yılına göre kelimeler daha detaylı incelendiğinde, en yeni kavramın Kariyer Yapılandırması Teorisi (Career Construction Theory) olduğu (Savickas, 1997) görülmektedir. İlişkili kavramlar perspektifiyle tablo incelendiğinde, erken kariyer (kariyer öncesi) dönemi (Ör, STEM, matematik vb.), yeni gelişen bazı kariyer teorileri (Ör, kariyer yapılandırılması, kariyer uyumu vb.), kariyer başarısı (Ör, kariyer başarısı, kariyer tatmini, subjektif kariyer başarısı vb.) ve kariyer kaynakları (kişilik özellikleri, istihdam edilebilirlik, aile desteği, proaktif kişilik vb.) ile ilgili terimlerin görece daha yeni olduğu görülmektedir. Ancak genel olarak tablo incelendiğinde, yeni kavramların önemli bir bölümünün kariyerin subjektif öncülleri ve sonuçlarıyla ilişkili olduğu (örneğin işe adanmışlık, meslek aşkı, merak, yetenek, umut, örgütsel vatandaşlık davranışı, yaşam tatmini, işten ayrılma niyeti vb.) dikkat çekmektedir. Ayrıca, Tablo 2’de görüleceği üzere, Güney Kore, Hindistan ve Hollanda gibi ülkelerde yeni trendler arasında çıkmıştır ve bu ilgi çekici bulgular arasındadır.

5. SONUÇ

Bilimsel bir alanın gelişimi, gidiş yönü, hangi konuların öne çıktığı ve merkezde hangi akımların olduğunu anlamak, büyük oranda, o alanın geçmişteki bilgi birikimi üzerine inşa edilecek alanın kavramsal haritasının ortaya çıkarılmasına bağlıdır (Benavides-Velasco vd., 2013). Özellikle kariyer gibi çok sayıda disiplinden beslenen ve bir şekilde o disiplinlere de katkı sunan yüksek oranda etkileşime açık bir bilim alanının (Arthur, 2008) sosyal ve kavramsal yapısının çalışılması ve alana bir çerçeve çizilmesi daha da önem arz etmektedir. Çünkü bu varyans, aynı zamanda alan içerisinde birbiri ile alakasız gibi gözükken farklı akımların oluşmasına ve bu nedenle de bütüncül bir kariyer teorisinin gelişimine engel oluşturmaktadır (Lee vd., 2014). Bibliyometrik analiz teknikleri ise objektif olmaları nedeniyle, alanı organize etmek ve pekiştirmek için gerekli olan derleme ve meta analiz çalışmaları için oldukça faydalı araçlardır (Lee vd., 2014; Nerur vd., 2008; Zupic ve Čater 2015). Bu çalışma ile kariyerin kavramsal yapısının araştırılması, kavramsal haritası ile yeni trendlerin ortaya çıkarılması ve bu sayede alana katkı sunulması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak, bibliyometrik içerik analizi tekniklerinden olan “ortak kelime analizi” yapılmıştır. Ortak kelime analizi sonucunda kariyer alanı, “örgütsel kariyer yönetimi ve çevresel faktörler”, “bireysel kariyer yönetimi ve kariyer çıktıları” ve “kariyer öncesi ve kariyer serüveni” şeklinde üç kümeye ayrılmıştır.

Örgütsel kariyer yönetimi ve çevresel faktörler kümesinde örgütsel faktörlerin kariyerdeki rolü, diğer çevresel faktörlerin rolü ve kariyer yaklaşımları şeklinde üç alt temanın olduğu tartışılmıştır. Örgüt ve örgütsel aktörlerin (örneğin işveren ve yöneticiler) kariyerdeki rolü, daha çok klasik kariyer yaklaşımında vurgulanan değişkenlerdir. Klasik kariyerde kariyer, bir ya da iki örgüt içerisindeki dikey ilerleme şeklinde gerçekleştiğinden kariyerin yönetimi de -bireyden daha çok – örgütün sorumluluğundadır (Arthur, 1994; Sennett, 1998). Bu yaklaşıma göre örgüt, kariyer yolları tanımlayarak çalışanlara kariyer ilerlemeleri ile ilgili bir yol haritası sunmalıdır (Sennett, 1998). Çevresel faktörler ise kariyerin içinde şekillendiği bağlamı ifade etmektedir. Kariyer, makro çevre ve iş dünyasında meydana gelen değişimler, örgütlerin politika ve uygulamalarıyla yakından ilişkilidir ve bu çevre içerisinde şekillenen esnek bir yapıya sahiptir. Arnold ve Cohen’e (2008) göre kariyer sosyo-ekonomik, demografik, teknolojik, örgütsel ve kültürel öğelerden etkilenir. Örneğin örgütlerin daha yalın hale gelmesi, bir örgüt içerisindeki ilerlemeyi zorlaştırdığından kariyer hareketliliğini teşvik ederek yeni bir kariyer yapısı ortaya çıkarabilir (Arthur, 1994; Platman, 2004).

Bu kümedeki bir diğer alt tema ise kariyer yaklaşımlarıdır. Literatürde kariyer, genel olarak geleneksel kariyer yaklaşımı ve yeni kariyer yaklaşımı şeklinde ikili bir yapı ile ele alınmaktadır. Arthur’un (1994) Sınırsız Kariyer Teorisi ile başlayan yeni kariyer yaklaşımı, literatürde oldukça ilgi görmüştür. Farklı yazarlar tarafından, sınırsız kariyer teorisinin temelini oluşturan argümanlara dayanılarak esnek kariyer (Hall, 2004) ve portföy kariyer (Platman, 2004) gibi yeni kariyer teorileri geliştirilmiştir. Bu kariyer teorileri, geleneksel kariyere göre, daha çok bireyin sorumluluğunda olan ve daha esnek bir kariyer yapısı (uzaktan çalışma, serbest çalışma vb.) üzerinde durmaktadır (Hall, 2004; Platman, 2004).

Bireysel kariyer yönetimi ve kariyer çıktıları kümesi ise kariyerin bireysel tarafı üzerinde durmaktadır. Bireysel kariyer yönetiminin dayandığı mantık, kariyerin artık tamamen örgüt tarafından değil, en azından belirli bir derecede birey tarafından şekillendirildiği varsayımına dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar, daha da ileri giderek,

örgütsel kariyerin temelini oluşturan kariyer mesleklerinin artık olmadığını, dolayısıyla da örgütsel kariyerin öldüğünü ileri sürmekte (ör, Cappelli, 1999), genel yaklaşım bireysel kariyer yönetiminin önem kazandığı, ancak örgütsel kariyer yönetiminin var olmaya devam ettiği şeklindedir (Ör, Arnold, 2001; Baruch, 2006). Buna göre bireyler, kendi kariyerlerinin yönetiminden sorumludur ve kariyer başarısı elde etme yolları aramaktadırlar. Bunun için kendilerine yatırım yaparak kariyer için gerekli olan yetkinlikleri elde etmeye ve istihdam edilebilir olmaya çalışırlar (Baruch, 2006; Kuijpers ve Scheerens, 2006; Sullivan ve Arthur, 2006). İstihdam edilebilirlik, aynı zamanda kariyer başarısı için önemlidir. İstihdam edilebilirlik, kariyer başarısı için gerekli olan yetkinliklere sahip olma anlamına geldiğinden bireyin nitelikli iş bulmasına ve yüksek performansla çalışmasına katkı sağlar (Fugate, Kinicki ve Ashforth, 2004; Rothwell ve Arnold, 2007).

Bu kümede öne çıkan temalardan birisi kariyer çıktılarıdır. Kariyer çıktılarının başında ise kariyer başarısı gelmektedir. Özellikle yeni kariyer yaklaşımında kariyer başarısı, üzerinde çokça çalışılan bir konu olarak öne çıkmaktadır. Buna göre çalışanların temel amaçlarından bir tanesi kariyer başarısı elde etmektir. Kariyer başarısının, gelir ve pozisyon ilerlemesi şeklinde objektif yönleri olduğu gibi kariyer tatmini, yaşam tatmini ve iyi oluş gibi sübjektif tarafları bulunmaktadır (Arthur, Khapova ve Wilderom, 2005; Ng vd., 2005). Kariyer başarısının öncülleri ve sonuçları da bu kapsamda ele alınan temel konulardandır. Bu çalışmalara göre kariyer kaynakları, kariyer başarısının öncülleri iken, iş tatmini, işe bağlılık, örgütsel bağlılık, iş performansı ve işten ayrılma niyetinde azalma gibi pozitif tutum ve davranışlar kariyer başarısının çıktıları olarak ele alınmaktadır (Allen vd., 2004; Ng vd., 2005).

Bu kümede önce çıkan bir diğer tema ise kariyerin etkin bir şekilde yönetilmesi ve kariyer başarısı için gerekli olan yetkinlikleri ifade eden kariyer kaynaklarıdır. Mentorluk, kişilik özellikleri ve örgütteki gelişim imkanları bu kaynaklar arasında öne çıkmaktadır. Buna göre etkili mentorluk sistemi, bireyin iş performansı, kariyer yetkinlikleri (ör, bağlantılar, teknik bilgi ve beceriler ve kariyer vizyonu) ve istihdam edilebilirliğine katkı sunarak kariyer başarısını pozitif yönde etkiler (Allen vd., 2004; Arthur, 1994; De Janasz, Sullivan ve Whiting, 2003; Kuijpers ve Scheerens, 2006). Kişilik özellikleri de kariyer başarısı ile ilişkilendirilen önemli konular arasında yer almaktadır. Buna göre, özellikle proaktif kişilik özelliklerine sahip çalışanlar hem örgüt içerisinde hem de örgüt dışında bağlantılar kurarak ve kendilerine daha fazla yatırım yaparak kariyer yönetiminde de daha proaktif olurlar ve böylece daha yüksek kariyer başarısına ulaşırlar (Judge vd., 1999; Major, Turner ve Fletcher, 2006).

Kariyer öncesi ve kariyer serüveni kümesinde genel olarak, öğrencilerin akademik ve kariyer başarıları için okul hayatları boyunca yapılan ya da yapılması gereken uygulamalar, farklı psikolojik, kişilik, sosyoekonomik özelliklere sahip öğrenciler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca öğrencilerin kariyer tercihleri (örneğin, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanlarına yönelik tercihler) ve kariyer serüveni ele alınan temel konulardır. Kariyer serüveni bağlamında, örneğin, birey-çevre, birey-örgüt ve birey-iş uyumu üzerinde durulmuştur (Ör, Le, Robbins ve Westrick, 2014). Kariyer öncesi ise, büyük oranda kariyere hazırlık ve erken kariyer aşaması süreci ele alınmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, öğrencilik hayatındaki akademik başarının, kariyer adaptasyonu ve kariyer başarısının da öncüllerinden olduğu, ancak kariyer başarısı için kariyer gelişim programlarının eğitim programlarının içerisine yedirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kenny ve Bledsoe, 2005; Kenny vd., 2006). Bu kümede kariyer kararı ya da kariyer kararsızlığı, çalışılan önemli konular arasındadır. Buna göre okul dönemleri boyunca kariyer konularında bilinçlendirilmiş, kariyer sermayesine ve proaktif kişilik özelliklerine sahip bireylerin kariyerleri konusunda daha doğru kararlar vermesi olasıdır (Gati, Krausz ve Osipow, 1996).

Burada dikkat çekici bir diğer husus ise analiz yöntem ve teknikleri ile ilgili kavramların kümelere dağılımıdır. Her kümede analizlerle ilgili kavramlar olmasına karşılık, ilk küme olan örgütsel kariyer yönetimi ve çevresel faktörlerde sadece niteliksel çalışmalarla ilgili terimler (kalitatif çalışma, kalitatif araştırma, derinlemesine mülakat, kalitatif data) yer almaktadır. Dolayısıyla örgütsel kariyer yönetimi ve çevresel faktörlere yönelik çalışmaların daha çok teorik ve kalitatif çalışmalar olduğu söylenebilir. Bu durum ise bu kümede yer alan değişkenler ile ilgili niceliksel çalışmalara ihtiyaç olabileceğine işaret eder. Buna karşın, ölçek, ölçme, değişken, güvenilirlik, geçerlilik, varyans, yapı, test, madde, regresyon ve tahminleyici gibi daha çok niceliksel çalışmalar ile ilişkilendirilebilecek terimler diğer iki kümede (bu terimler iki kümeye dağılmış durumdadır) yer almaktadır.

Bir diğer ilgi çekici nokta ise birinci kümede, ABD, Hollanda, Kanada ve İngiltere gibi bilim üretiminde önde gelen ülkeler öne çıkarken, ikinci kümede Hindistan ve Güney Kore yer almaktadır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin son zamanlarda bu alana yöneldiğine işaret etmektedir.

Trend terimler açısından bakıldığında ise her kümede eski ve yeni kavramların olduğu görülmektedir. Ancak, "çalışan" kelimesinin merkezde olduğu ve kariyerin bireysel yönü üzerinde duran kümede, görece yeni terimlerin fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, bireyi merkeze alan çalışmaların görece yeni çalışmalar olduğuna, yani bireysel kariyer ile ilgili çalışmaların trend çalışmalar olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmanın Kısıtları

Bibliyometrik analiz yöntemlerinin, objektiflik ve kapsayıcılık gibi artılarının yanında bazı kısıtları da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, her ne kadar klasik içerik analizi yöntemlerine göre daha kapsamlı olsalar da araştırmancın kapsamı, araştırmaya dahil edilen çalışmalar ile sınırlıdır. Bu çalışmada yönetim, işletme ve uygulamalı psikoloji dergilerinde basılmış çalışmalar dahil edilmiş, ancak eğitim gibi diğer alandaki çalışmalar ihmal edilmiştir. Bunun, varılan sonuçların genellenebilirliğini kısıtlaması muhtemeldir. İkincisi, özellikle 2000'li yıllara kadar yayınlanmış çalışmaların bir bölümünde anahtar terimler ya da özet bulunmamaktadır. Bu durum ise o çalışmanın verilerinin başlıkları ile sınırlı olması anlamına gelmektedir. Araştırmancın bir diğer kısıtı ise özellikle sonuç bölümünde görece eski makalelerden faydalanılmasıdır. Sonuç bölümü için her kümedeki terimlerin yer aldığı temel makalelerin incelenmesi gerekir. Bunun için en çok atıf alan makaleler tercih edilmiştir. Bu yöntemin görece eski makalelerin gözden geçirilmesine ve daha yeni makalelerdeki bilgilerin ihmal edilmesine yol açtığı düşünülmektedir. Son olarak bu çalışmada ortaya çıkan kümeler, programın varsayımları ya da ön tanımlı ayarları tarafından etkilenmektedir. Başka programlar ile alanın gözden geçirilmesi, sonuçların teyidi açısından önem arz edebilir.

KAYNAKÇA

- Acedo, F. J., Barroso, C., Casanueva, C. ve Galán, J. L. (2006). "Co-authorship in Management and Organizational Studies: An Empirical and Network Analysis", *Journal of Management Studies*, 43(5), 957-983.
- Allen, T. D., Eby, L. T., Poteet, M. L., Lentz, E. ve Lima, L. (2004). "Career Benefits Associated with Mentoring for Proteges: A Meta-analysis", *Journal of Applied Psychology*, 89, 127-136.
- Anderson, S. E., Coffey, B. S. ve Byerly, R. T. (2002). "Formal Organizational Initiatives and Informal Workplace Practices: Links to Work-Family Conflict and Job-Related Outcomes. *Journal of Management*, 28, 787 - 810.
- Arnold, J. (2001). "Careers and Career Management". *International Handbook of Work and Organizational Psychology*, (Ed: Anderson, N., Ones, D., Sinangil, H. and Viswesvaran, C.), 2, 115-132. London: Sage.
- Arnold, J. ve Cohen, L. (2008). "The Psychology of Careers in Industrial and Organizational Settings: A Critical but Appreciative Analysis. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*. (Ed: G. P. Hodgkinson, ve J. K. Ford), London: Wiley.
- Arthur, M. B. (1994). "The Boundaryless Career: A New Perspective for Organizational Inquiry". *Journal of Organizational Behavior*, 15, 295-306.
- Arthur, M. B. (2008). "Examining Contemporary Careers: A Call for Interdisciplinary Inquiry". *Human Relations*, 61, 163-186.
- Arthur, M. B. ve Rousseau, D. M. (1996). *The Boundaryless Career: A New Employment Principle for A New Organizational Era*. New York: Oxford University Press.
- Arthur, M. B., Khapova, S. N. ve Wilderom, C. P. M. (2005). "Career Success in A Boundaryless Career World", *Journal of Organizational Behavior*, 26, 177-202.
- Ashforth, B. E., Kreiner, G. E. ve Fugate, M. (2000). "All in A Day's Work: Boundaries and Micro Role Transitions", *Academy of Management Review*, 25, 472-491.
- Aytekin, İ. (2016). Kariyer Sermayesinin Akademisyenlerin Kariyer Başarısına Etkisi: Ampirik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bandura, A. ve Locke, E. A. (2003). "Negative Self-efficacy and Goal Effects Revisited", *The Journal of Applied Psychology*, 88 1, 87-99.

- Baruch, Y. (2006). Career Development in Organizations and Beyond: Balancing Traditional and Contemporary Viewpoints”, *Human Resource Management Review*, 16, 125-138.
- Bechky, B. A. (2006). “Gaffers, Gofers, and Grips: Role-Based Coordination in Temporary Organizations”, *Organizational Science*, 17, 3-21.
- Benavides-Velasco, C. A., Quintana-García, C. ve Guzmán-Parra, V. F. (2013). “Trends in Family Business Research”, *Small Business Economics*, 40 (1), 41-57.
- Betz, N. E. ve Hackett, G. (1981). “The Relationship of Career-Related Self-Efficacy Expectations to Perceived Career Options in College Women and Men”, *Journal of Counseling Psychology*, 28, 399-410.
- Borgman, C. L. ve Furner, J. (2002). “Scholarly Communication and Bibliometrics”. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36 (1), 1-53.
- Bredillet, C. (2002). “Mapping The Dynamics of Project Management Field: Project Management in Action”, *Proceedings of PMI Research Conference*, (Ed: G. P. Hodgkinson, ve J. K. Ford), 157-169.
- Cable, D. M., & DeRue, D. S. (2002). “The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions”, *The Journal of Applied Psychology*, 87 (5), 875-894.
- Callon, M., Courtial, J. P., Turner, W. A. ve Bauin, S. (1983). “From Translations to Problematic Networks: An Introduction to Co-Word Analysis”, *Information*, 22 (2), 191-235.
- Cappelli, P. (1999). “Career Jobs are Dead”. *California Management Review*, 42, 146- 167.
- Cha, S. E., Hewlin, P. F., Roberts, L. M., Buckman, B. R., Leroy, H., Steckler, E. L., Ostermeier, K. ve Cooper, D. (2019). “Being Your True Self at Work: Integrating the Fragmented Research on Authenticity in Organizations”, *Academy of Management Annals*, 13 (2), 633–671.
- Chao, G. T., O’Leary-Kelly, A., Wolf, S., Klein, H. J. ve Gardner, P. D. (1994). “Organizational Socialization: Its Content and Consequences”. *Journal of Applied Psychology*, 79, 730-743.
- Chen, C. (2006). CiteSpace II: Detecting and Visualizing Emerging Trends and Transient Patterns in Scientific Literature”, *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 57 (3), 359-377.
- Cho, J. (2014). “Intellectual Structure of The Institutional Repository Field: A Co-Word Analysis”, *Journal of Information Science*, 40(3), 386-397.
- Chudzikowski, K., Demel, B., Mayrhofer, W., Briscoe, J. P., Milikic, J. U. B. B. ve Hall, D. T. (2009). “Career Transitions and Their Causes: A Country-Comparative Perspective”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82, 825-849.
- Collings, D. G., Scullion, H. ve Morley, M. J. (2007). “Changing Patterns of Global Staffing in The Multinational Enterprise: Challenges to The Conventional Expatriate Assignment And Emerging Alternatives”, *Journal of World Business*, 42, 198-213.
- Crant, J. M. (2000). “Proactive Behavior in Organizations”, *Journal of Management*, 26, 435-462.
- De Janasz, S. C., Sullivan, S. E. ve Whiting, V. (2003). “Mentor Networks and Career Success: Lessons for Turbulent Times”, *Academy of Management Executive*, 17 (4), 78-91.
- DeFillippi, R. J. ve Arthur, M. B. (1994). “The Boundaryless Career: A Competency-Based Perspective”, *Journal of Organizational Behavior*, 15, 307–324.
- Ding, Y., Chowdhury, G. G. ve Foo, S. (2001). “Bibliometric Cartography of Information Retrieval Research by Using Co-Word Analysis”, *Information Processing & Management*, 37 (6), 817-842.
- Dlouhy, K. ve Biemann, T. (2015). “Optimal Matching Analysis in Career Research: A Review and Some Best-Practice Recommendations”, *Journal of Vocational Behavior*, 90, 163–173.
- Donnelly, R. (2008). “Careers And Temporal Flexibility in The New Economy: An Anglo-Dutch Comparison of Consultancy”, *Human Resource Management Journal*, 18, 197–215.
- Eby, L. T., Butts, M. M. ve Lockwood, A. (2003). “Predictors Of Success in The Era Of The Boundaryless Career”, *Journal of Organizational Behavior*, 24, 689-708.
- Eby, L. T., Casper, W.J., Lockwood, A., Bordeaux, C. R. ve Brinley, A. (2005). “Work and Family Research in IO/OB: Content Analysis and Review of The Literature (1980–2002)”, *Journal Of Vocational Behavior*, 66, 124-197.

- Feng, J., Zhang, Y. Q. ve Zhang, H. (2017). "Improving the Co-Word Analysis Method Based on Semantic Distance", *Scientometrics*, 111 (3), 1521-1531.
- Fugate, M., Kinicki, A. J. ve Ashforth, B. E. (2004). "Employability: A Psycho-Social Construct, Its Dimensions, and Applications", *Journal of Vocational Behavior*, 65, 14-38.
- Furrer, O., Thomas, H. ve Goussevskaia, A. (2008). "The Structure and Evolution of The Strategic Management Field: A Content Analysis Of 26 Years of Strategic Management Research", *International Journal of Management Reviews*, 10 (1), 1-23.
- Gati, I., Krausz, M. ve Osipow, S. H. (1996). "A Taxonomy of Difficulties in Career Decision-making", *Journal of Counseling Psychology*, 43, 510-526.
- Greenhaus, J. H., Callanan, G. A. ve Godshalk, V. M. (2010). *Career Management*, (4th ed.). Sage Publications, Inc.
- Greenhaus, J.H., Parasuraman, S. ve Wormley, W.M. (1990). "Effects of Race on Organizational Experiences, Job Performance Evaluations, and Career Outcomes", *Academy of Management Journal*, 33, 64-86.
- Guan, Y., Arthur, M. B., Khapova, S. N., Hall, R. J. ve Lord, R. G., (2019). "Career Boundarylessness and Career Success: A Review, Integration and Guide to Future Research", *Journal of Vocational Behavior*, 110, 390-402.
- Hackett, G., & Betz, N. E. (1981). "A Self-Efficacy Approach to The Career Development of Women". *Journal of Vocational Behavior*, 18, 326-339.
- Haengli, M., ve Hirschi, A. (2020). "Career Adaptability and Career Success in The Context of a Broader Career Resources Framework", *Journal of Vocational Behavior*. 119, 103414.
- Hall, D.T. (2004). "The Protean Career: A Quarter-Century Journey". *Journal of Vocational Behavior*, 65, 1-13.
- Heilman, M. E., Wallen, A. S., Fuchs, D. ve Tamkins, M. M. (2004). "Penalties for Success: Reactions to Women Who Succeed at Male Gender-Typed Tasks", *The Journal of applied psychology*, 89 3, 416-427.
- Hu, J. ve Zhang, Y. (2015). "Research Patterns and Trends of Recommendation System in China Using Co-Word Analysis", *Information Processing & Management*, 51(4), 329-339.
- Ibarra, H. (1995). "Race, Opportunity, And Diversity Of Social Circles In Managerial Networks", *Academy of Management Journal*, 38, 673-703.
- Judge, T. A., Cable, D. M., Boudreau, J. W ve Bretz, R. D. (1995). "An Empirical Investigation of The Predictors of Executive Career Success", *Personnel Psychology*, 48, 485-519.
- Judge, T. A., Higgins, C. A., Thoresen, C. J. ve Barrick, M. R. (1999a). "The Big Five Personality Traits, General Mental Ability, and Career Success Across The Life Span", *Personnel Psychology*, 52, 621-652.
- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Pucik, V. ve Welbourne, T. M. (1999b). "Managerial Coping With Organizational Change: A Dispositional Perspective", *Journal of Applied Psychology*, 84, 107-122.
- Kanfer, R., & Ackerman, P. L. (2004). "Aging, Adult Development, and Work Motivation", *Academy of Management Review*, 29, 440-458.
- Kenny, M. E., Blustein, D. L., Haase, R. F., Jackson, J. ve Perry, J. C. (2006). "Setting The Stage: Career Development and The Student Engagement Process", *Journal of Counseling Psychology*, 53(2), 272-279.
- Kenny, M. E., ve Bledsoe, M. (2005). "Contributions of the Relational Context to Career Adaptability Among Urban Adolescents", *Journal of Vocational Behavior*, 66, 257-272.
- Khasseh, A. A., Soheili, F., Moghaddam, H. S. ve Chelak, A. M. (2017). "Intellectual Structure of Knowledge in I-metrics: A Co-Word Analysis", *Information Processing & Management*, 53(3), 705-720.
- Kuijpers, M. ve Scheerens, J. (2006). Career Competencies for The Modern Career. *Journal of Career Development*, 32, 303-319.
- Le, H., Robbins, S. B. ve Westrick, P. A. (2014). "Predicting Student Enrollment and Persistence in College STEM Fields Using an Expanded P-E Fit Framework: A Large-Scale Multilevel Study", *The Journal of applied psychology*, 99 5, 915-47.
- Lee, C. I., Felps, W. ve Baruch, Y. (2014). "Toward a Taxonomy of Career Studies Through Bibliometric Visualization", *Journal of Vocational Behavior*, 85(3), 339-351.

- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). "Toward a Unifying Social Cognitive Theory of Career and Academic Interest, Choice, and Performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45, 79-122.
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (2000). Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis", *Journal of Counseling Psychology*, 47, 36-49.
- Li, E. Y., Liao, C. H. ve Yen, H. R. (2013). "Co-authorship Networks and Research Impact: A Social Capital Perspective", *Research Policy*, 42 (9), 1515-1530.
- Lu, K. ve Wolfram, D. (2012). "Measuring Author Research Relatedness: A Comparison of Word Based, Topic-Based, And Author Cocitation Approaches", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63 (10), 1973-1986.
- Major, D. A., Turner, J. E. ve Fletcher, T. D. (2006). "Linking Proactive Personality and The Big Five to Motivation to Learn and Development Activity", *Journal of Applied Psychology*, 91, 927-935.
- Major, V. S., Klein, K. J. ve Ehrhart, M. G. (2002). "Work Time, Work Interference With Family, And Psychological Distress", *The Journal of applied psychology*, 87 3, 427-436.
- Multon, K. D., Brown, S. D. ve Lent, R. W. (1991). "Relation of Self-Efficacy Beliefs to Academic Outcomes: A Meta-Analytic Investigation", *Journal of Counseling Psychology*, 38 (1), 30-38.
- Nerur, S. P., Rasheed, A. A. ve Natarajan, V. (2008). "The Intellectual Structure of The Strategic Management Field: An Author Co-Citation Analysis", *Strategic Management Journal*, 29 (3), 319-336.
- Ng, T. W. H. ve Feldman, D. C. (2014). "Subjective Career Success: A Meta-Analytic Review", *Journal of Vocational Behavior*, 85, 169-179.
- Ng, T. W. H., Eby, L. T., Sorensen, K. L. ve Feldman, D. C. (2005). "Predictors of Objective and Subjective Career Success: A Meta-Analysis", *Personnel Psychology*, 58, 367-408.
- Nilsson, J. E., Flores, L. Y., Berkel, L. V., Schale, C.L., Linnemeyer, R. M. ve Summer, I. (2007). "International Career Articles: A Content Analysis of Four Journals Across 34 Years", *Journal of Vocational Behavior*, 70, 602-613.
- Noe, R. A. ve Wilk, S. L. (1993). "Investigation of The Factors That Influence Employees' Participation In Development Activities", *Journal of Applied Psychology*, 78, 291-302.
- Parker, S. K., Williams, H. M. ve Turner, N. (2006). "Modeling The Antecedents of Proactive Behavior at Work". *The Journal of applied psychology*, 91 (3), 636-652.
- Pfeffer, J. ve Fong, C. T. (2002). "The End of Business Schools? Less Success Than Meets the Eye". *Academy of Management Learning and Education*, 1, 78-95.
- Platman, K. (2004). "'Portfolio Careers" And the Search for Flexibility in Later Life", *Work, Employment and Society*, 18, 573-600.
- Pulakos, E. D., Arad, S., Donovan, M. A. ve Plamondon, K. E. (2000). Adaptability in the Workplace: Development of a Taxonomy of Adaptive Performance", *The Journal of applied psychology*, 85 (4), 612-624.
- Ramos-Rodriguez A.R. ve Ruiz-Navarro, J. (2004). "Changes in the Intellectual Structure of Strategic Management Research: A Bibliometric Study of the Strategic Management Journal, 1980-2000", *Strategic Management Journal*, 25(10), 981-1004.
- Rokaya, M., Atlam, E., Fuketa, M., Dorji, T. C. ve Aoe, J. I. (2008). "Ranking of Field Association Terms Using Co-Word Analysis", *Information Processing & Management*, 44 (2), 738-755.
- Rothwell, A. T. ve Arnold, J. (2007). "Self-Perceived Employability: Development and Validation of a Scale", *Personnel Review*, 36, 23-41.
- Savickas, M.L. (1997). "Career Adaptability: An Integrative Construct for Life-Span, Life-Space Theory", *Career Development Quarterly*, 45, 247-259.
- Savickas, M.L. (1997). "Career Construction: A Developmental Theory of Vocational Behavior", D. Brown (Ed.), *Career Choice and Development* (4th ed.), Jossey-Bass, San Francisco, 149 - 205.
- Seibert, S.E., Crant, J.M. ve Kraimer, M.L. (1999). "Proactive Personality and Career Success", *The Journal of Applied Psychology*, 84 3, 416-427.
- Seibert, S.E., Kraimer, M.L. ve Liden, R.C. (2001). "A Social Capital Theory of Career Success", *Academy of Management Journal*, 44, 219-237.

- Sennett, R. (1998). *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in New Capitalism*. London: Norton.
- Spurk, D., Hirschi, A. ve Dries, N. (2019). "Antecedents and Outcomes of Objective Versus Subjective Career Success: Competing Perspectives and Future Directions", *Journal of Management*, 45 (1), 35-69.
- Sullivan, S. (1999). "The Changing Nature of Careers: A Review and Research Agenda", *Journal of Management*, 25, 457-484.
- Sullivan, S. ve Arthur, M. B. (2006). "The Evolution of The Boundaryless Career Concept: Examining Physical and Psychological Mobility", *Journal of Vocational Behavior*, 69, 19-29.
- Sullivan, S. ve Baruch, Y. (2009). "Advances in Career Theory and Research: A Critical Review and Agenda for Future Exploration", *Journal of Management*, 35, 1542-1571.
- Super, D. E. (1980). "A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development", *Journal of Vocational Behavior*, 16, 282-298.
- Thompson, C. A., Beauvais, L. L. ve Lyness, K. S. (1999). "When Work-Family Benefits Are Not Enough: The Influence Of Work-Family Culture On Benefit Utilization, Organizational Attachment, and Work-Family Conflict", *Journal of Vocational Behavior*, 54 (3), 392 - 415.
- Topalli, M. ve Ivanaj, S. (2016). "Mapping the Evolution of The Impact of Economic Transition on Central and Eastern European Enterprises: A Co-Word Analysis", *Journal of World Business*, 51 (5), 744-759.
- Wu, Y., Jin, X. ve Xue, Y. (2017). "Evaluation of Research Topic Evolution in Psychiatry Using Co-Word Analysis", *Medicine*, 96(25).
- Yang, Y., Wu, M. ve Cui, L. (2012). "Integration of Three Visualization Methods Based on Co-Word Analysis", *Scientometrics*, 90 (2), 659-673.
- Zhang, Q. R., Li, Y., Liu, J. S., Chen, Y. D. ve Chai, L. H. (2017). "A Dynamic Co-Word Network-Related Approach on The Evolution of China's Urbanization Research". *Scientometrics*, 111 (3), 1623-1642.
- Zhao, H., Seibert, S. E. ve Hills, G. E. (2005). "The Mediating Role of Self-Efficacy in The Development of Entrepreneurial Intentions". *The Journal of Applied Psychology*, 90 (6), 1265-1272.
- Zhu, J., Song, L.J., Zhu, L. ve Johnson, R.E. (2019). "Visualizing The Landscape And Evolution Of Leadership Research", *The Leadership Quarterly*, 30, 215-232.
- Zong, Q. J., Shen, H. Z., Yuan, Q. J., Hu, X. W., Hou, Z. P. ve Deng, S. G. (2013). "Doctoral Dissertations of Library and Information Science in China: A Co-Word Analysis", *Scientometrics*, 94(2), 781-799.
- Zupic, I. ve Čater, T. (2015). "Bibliometric Methods in Management and Organization", *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.04.2022 ✓Accepted/Kabul:23.05.2022

DOI:10.30794/pausbed.1104215

Review/Derleme Makalesi

Baran, Z. (2022). "Kalite Fonksiyon Göçerimi Metodu", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. 0427-0458.

KALİTE FONKSİYON GÖÇERİMİ METODU

Züleyhan BARAN*

Öz

Günümüzdeki rekabet koşulları, turizm işletmelerinin müşteri taleplerine olabildiğince hızlı yanıt vermelerini zorunlu hale getirmektedir. Bu durumda turizm işletmelerinin, müşteri taleplerini işletme sesine çevirmeleri konusu önem kazanmaktadır. Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG), müşteri talepleri doğrultusunda bir turizm işletmesinin mevcut ürün/hizmet tasarımına yönelik tüm yeterliliklerini en etkin biçimde kullanmasını sağlayan ve müşteri tatminine yönelik ürün/hizmet tasarımı için kullanılan bir tekniktir. Kalite Fonksiyon Göçerimi turizm işletmeleri için müşteri taleplerini tasarım hedeflerine dönüştürüp, bu anlayışın sürecin her aşamasında kullanılmasını sağlayan, kalite fonksiyonlarının geliştirilmesini ifade etmektedir. Aynı zamanda ürün/hizmet geliştirme sürecinin her aşamasını bölümlere ayırarak karakteristik çözüm yöntemleri oluşturulmasına olanak sağlayan eşgüdümlü bir takım sürecini içerir. Birçok işletme türüne uyarlanabilen bu metodun müşteri taleplerini işletme sesine çevirebilmesi nedeniyle, son yıllarda turizm endüstrisinde de kullanımı önem kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalite fonksiyon göçerimi, Sosyal bilimler, Turizm, Ürün, Hizmet.

QUALITY FUNCTION DEPLOYMENT METHOD

Abstract

Today's competitive conditions make it obligatory for tourism enterprises to respond to customer demands as quickly as possible. In this case, it becomes important for tourism businesses to translate customer demands into business voice. Quality Function Deployment (QFD) is a technique used for product/service design for customer satisfaction, which enables a tourism business to use all its capabilities for current product/service design in the most effective way in line with customer demands. Quality Function Deployment refers to the development of quality functions that transform customer demands into design goals for tourism businesses and ensure that this understanding is used at every stage of team process. It also includes a coordinated team process that enables the creation of characteristic solution methods by dividing each stage of the product/service development process into sections. Since this method, which can be adapted to many types of businesses, can turn customer demands into business voice, its use in the tourism industry has gained importance in recent years.

Key Words: Quality function deployment, Social sciences, Tourism, Product, Service.

*Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca MYO, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, DÜZCE
e posta: zuleyhanbaran@duzce.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4804-5622>)

1. GİRİŞ

Müşterilerin hayati bir önem kazandığı günümüzde, turizm işletmelerinin müşteri tatminini ve sadakatini sağlayabilmeleri oldukça önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle turizm işletmeleri, pazarda rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için ürün/hizmet unsurlarını sürekli geliştirmek durumundadırlar. Müşteri taleplerine uygun şekilde ürün/hizmet tasarımı geliştirebilmek için Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) çok yönlü çözüm üreten bir yöntemdir. KFG yönteminin tercih edilmesinin nedeni, yöntemin özellikle ürün/hizmet tasarımı sürecinde birçok farklı sektörde uzun dönemdir uygulanıyor olmasıdır. Bununla birlikte KFG yöntemi, işletmeler için özellikle karar verme sürecinde müşteri memnuniyetini ön planda tutan ve işletme performansının en etkin şekilde kullanılmasını sağlayan süreçtir. Müşteri talepleri ve işletme gereksinimleri arasındaki belirsizliğin giderilmesi için, KFG yönteminde oluşturulan kalite evinde, müşteri talepleri ve işletme gereksinimleri arasındaki ilişkiler, önemli rekabet değerlendirmeleri, öncelikler ve işletmenin yetenekleri değerlendirilebilmektedir.

Rekabet şartlarının gittikçe zorlaşması, teknolojik gelişmelerden dolayı her geçen gün beklentilerin daha da artması işletmeleri geliştirmeye ve yeniliklere uyum sağlamaya zorlamaktadır. İşletmeler müşteri tatminini sağlayacak yeni ürünlerini ve hizmet anlayışlarını rakiplerinden daha önce uygulamaları gerektiğini anlamışlardır. İşletmelerin pazarda tutunabilmelerinin tek yolu, müşterilerinin taleplerini erken ve en doğru şekilde teşhis etmelerine ve bu talepleri karşılayacak nitelikte ürün/hizmet sunmalarına bağlıdır. KFG uygulaması da işletmelerin müşterilerinin talepleri üzerinde tahmin yürütmeleri yerine bu talepleri belirleyecek yöntemler geliştirerek müşteri talepleri için bilgi bankası oluşturmalarını sağlayan bir sistemdir (Abasov, 2002: 59). Dolayısıyla KFG sistemi işletmeler için müşteri tatmini noktasında oldukça önemli bir uygulamadır.

Kalite yönetimi, müşteri sesinin toplanması ve doğru teknik dillere tercüme edilmesi basamaklarından oluşmaktadır. KFG bu amaç için yaygın olarak kullanılan bir tekniktir (Vinodh ve Chintha, 2011). KFG süreci, üretim sektöründe genellikle müşteri odaklı kalite yönetimi felsefesi ve ürün geliştirme metodolojisi olarak kullanılmaktadır. Hizmet sektöründe ise genellikle servis ve tasarım kalitesini geliştirmek için kullanılmaktadır (Chan ve Wu, 2002a).

Daha çok endüstriyel işletmelerde ürün kalitesi için geliştirilen KFG metodu zamanla hizmet endüstrisine de adapte edilmiştir, ancak hizmet endüstrisine yönelik uygulamalar oldukça sınırlı sayıdadır. KFG süreciyle ilgili iki binden fazla belgelenmiş endüstriyel üretime yönelik çalışma olmasına rağmen sadece yüz otuz altı KFG uygulamasının hizmet sektörüne yönelik yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmaların büyük kısmı 1993 yılında yoğunlaşmış (Paryani, 2010) ve bu yıldan itibaren de yapılan hizmet sektörüne yönelik KFG çalışmaları oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.

Bu araştırmada dört aşamalı üretim tabanlı KFG yönteminin, turizm endüstrisinde uygulanmak üzere uyarlanan üç aşamalı modele nasıl geçildiği konusu üzerinde durulmuştur. Araştırmada KFG metoduna dair tüm kavramlar detaylarıyla ele alınmıştır. Bu çalışma ile işletmelere çok yönlü bakış açısı kazandıracak KFG metoduna dair esaslar kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Böylelikle KFG metodunun sadece endüstriyel üretime yönelik çalışmalarda değil aynı zamanda hizmet sektöründe kullanımının artması ve dolayısıyla sosyal bilimler alanında da kullanılabilirliğinin yaygınlaşması amaçlanmaktadır.

2. KALİTE FONKSİYON GÖÇERİMİ (KFG)

2.1. Kalite Kavramı

Kalite, ürün/hizmete yönelik müşteri beklentilerini tam anlamıyla karşılayabilecek şekilde kurulmuş ve ölçülebilir niteliklere sahip olan sistemler bütünüdür (Mishra ve Sandilya, 2009: 117; Bhat, 2010: 1). Kalite, bir stratejik unsur olarak oluşabilecek hataların önlenmesini sağlayan sistemler bütünüdür ve genel olarak sekiz bölümde incelenmektedir, bunlar (Day, 1993: 12–13) :

1. Özellik: Ürün/hizmetin sahip olduğu nitelikler
2. Uygunluk: Ürün/hizmetin müşteri beklentilerini ne ölçüde karşıladığı

3. Performans: Ürün/hizmetin ana özellikleri
4. Dayanıklılık: Ürün/hizmetin kullanılabilir ömrü
5. Güvenilirlik: Ürün/hizmetin beklenen performansı sağlaması
6. Servis kolaylığı: Şikâyetlere yönelik ürün/hizmetin etkin biçimde sunumu
7. Estetik tasarım: Ürün/hizmetin işlevselliği
8. Algılanan kalite: Ürün/hizmete yönelik beklentilerin, gerçek deneyimle karşılaştırılmasına yönelik müşteri değerlendirmesi

İşletmelerin ürünleri için müşterileriyle yaptıkları görüşmeler neticesinde, müşterilerinin bu sekiz boyuttan kendileri için önem arz eden birkaç boyutu dikkate aldıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumda müşteri memnuniyetinin sağlanması için işletmeler kalite algısına yönelik stratejik yaklaşımlar sergilemelidirler. Burada sadece “taleplere uygunluk” olarak algılanmamalıdır. İşletmeler, müşterilerinin memnun edilmesinin ötesinde, heyecan verici, rakip ürün anlayışından farklı dikkat çekici ürünler ve servis karakteristiklerinin ortaya koyulduğu bir yaklaşım sergilemelidirler (Flower, 1990: 4).

2.2. Kalite Fonksiyon Göçeriminin Kökeni

Aslı Japonca'nın Kanji alfabesinden gelen orijinal adı “Hin Shitsu Ki No Ten Kai” şeklindedir. İngilizce literatüre “Quality Function Deployment” olarak geçmiştir; ancak Japonca’da her sözcüğün farklı anlamlar taşıması nedeniyle İngilizce yapılan tercüme tam olarak orijinal anlamını karşılamamaktadır (Guinta ve Praizler, 1993: 4). Japonca terime karşılık gelen İngilizce ve Türkçe terim karşılıkları KFG anlamları Tablo 2-1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: KFG Anlamları

Japonca	İngilizce	Türkçe
Hin Shitsu 品質	Quality Feature Attribute Qualities	Kalite Nitelik Özellik Boyutlar
Ki No 機能	Function Mechanization Mechanism	Fonksiyon Kendiışlerlik Mekanizma
Ten Kai 展開	Deployment Diffusion Development Evolution	Göçerim Yayıma Gelişme İlerleme

Kaynak: Guinta ve Praizler, 1993:5

Tablo 1’de görüldüğü gibi, “kalite” sözcüğü Japoncadaki “Hin Shitsu” cümlesinden gelmekte olup “nitelik” anlamını tam olarak karşılamaktadır ve dilimize de aynı anlamıyla yerleşmiştir. “Fonksiyon” sözcüğü de “Ki No” cümlesindeki anlamı doğru olarak karşılamaktadır ve dilimize aynı anlamıyla yerleşmiştir. Ancak “Ten Kai” cümlesinin karşılığı “göçerim”, “açılım” ya da “yayıma” kelimelerinin kullanılması terim içinde aynı anlamı vermemektedir (Yenginol, 2000: 22). Japoncada “Ten Kai” İngilizcede “deployment” sözcüğünün tanımından daha geniş bir anlam ifade eder. “Ten Kai”; “faaliyetlerin genişletilmesi” ya da “faaliyetlerin geliştirilmesi” anlamını taşımaktadır (Kogure ve Akao, 1983: 26). Bu sözcüğün yerine getirilebilecek en iyi sözcük “göçerim”dir. Kalite fonksiyon göçerimi İngilizce’ye “Quality Function Deployment” (Reville vd., 1998: 12) ve Türkçe’ye “Kalite Fonksiyon Göçerimi” olarak çevrilmiştir.

Yöntemin adından anlaşılması gereken asıl anlam; müşteri taleplerine göre ortaya çıkan ürün/hizmet niteliklerini işletme fonksiyonlarına dönüştürme işlemidir. Böylece bu fonksiyonların gerekli işleri yapması için görevler kurum içinde uygun birimlere aktarılır (Yenginol, 2000: 22).

Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) yönteminin çeşitli dönemlerde farklı tanımları yapılmıştır. KFG tanımlarının bir kısmı Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: KFG Tanımları

Yıl	Kişi	Tanım
1986	Sullivan	Müşteri taleplerine uygun ürün/hizmet geliştirmek için işletme gereksinimlerinin teknik karakteristiklere dönüştürülmesi sürecinde kullanılan bir yaklaşımdır.
1987	King	Müşteri taleplerine yönelik işletme kaynaklarının doğru kullanılmasını sağlayan, mevcut ürün/hizmet anlayışının iyileştirilmesi için kullanılan bir planlama yöntemidir.
1988	Garvin/Fortuna/ Hauser & Clausing	Müşteri taleplerini tasarım hedeflerine dönüştürüp, bu anlayışın sürecin her aşamasında kullanılmasını sağlayan, kalite fonksiyonlarının geliştirilmesidir.
1990	Akao	Müşteri taleplerini tüm fonksiyonel bileşenlerin ilgili süreçlerine uyarlayarak mevcut ürün/hizmet için tasarım kalitesi geliştiren bir tekniktir
1991	Bossert/ Maddux/ Lynch ve Cross	Müşteri talepleri doğrultusunda organizasyonun bütün fonksiyonlarının geliştirilebilmesi yönünde kavramsal bir harita oluşturulmasına yardımcı olan bir süreçtir.
1994	Shillito/ Ferrell & Ferrell	Ürün/hizmet geliştirme sürecinin her aşamasını yüksek kalite özelliklerine uygun olarak müşteri taleplerine uyarlama yönünde süreci bölümlere ayırarak teknik karakteristiklere dönüştürmeye sağlayan multidisipliner bir takım sürecidir.
1995	Cohen/ Zairi & Youssef	Belirlenen müşteri taleplerini karşılamak için önerilen ürün/hizmetleri sistematik olarak değerlendirme olanağı sağlayan yapılaşmış detaylı bir planlama ve destek tekniğidir.
1996	Khoo ve Ho	Müşteri taleplerine yönelik, teknik personel ve müşterileri ortak bir noktada buluşturarak mümkün olan en kısa sürede en iyi sonucun elde edilmesini sağlayan bir sistemdir.
1997	Schmidt/ Vonderembse & Raghunathan	Müşteri taleplerini sistematik bir şekilde uyarlayarak, ürün/hizmet geliştirme aşamasından pazarlama aşamasına kadar her aşamasını uygun işletme gereksinimlerine dönüştüren geliştirme sürecidir.
1999	Feigenbaum	Bir ürünün üretilirken kalite standartlarına uyması için gerek duyulan işlevsel prosedürleri içeren kalite sistemidir.
2001	Gonzalez	Müşterinin taleplerine yönelik ürün/hizmetin tasarımı, üretimi ve pazarlanması amacı ile organizasyon içindeki disiplinler arasında eşgüdümü sağlayan planlama ve iletişim süreçlerinden oluşan sistematik bir yaklaşımdır.
2002	Chan ve Wu	Ürün/hizmet kalitesini henüz tasarım aşamasındayken güvence altına alan bir yöntemdir
2003	Benner vd.	Müşteri taleplerinin yönettiği bir ürün/hizmet geliştirme sürecinin benimsendiği, ekip çalışmasına dayalı bir sistemdir.
2009	Kazemzadeh vd.	Müşteri talepleri ve işletme fonksiyonları arasında ilişki kuran, müşteri taleplerinin ürün/hizmet planlama sistemine uyarlanmasını sağlayan süreçler bütünüdür.
2010	Paryani vd.	Müşteri tatminini sağlamada uygulanacak stratejilerde öngörü sağlayan, multidisipliner fonksiyonlar tarafından yönetilen sistematik planlama sürecidir.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır

2.3. Kalite Fonksiyon Göçerimi Uygulamaları

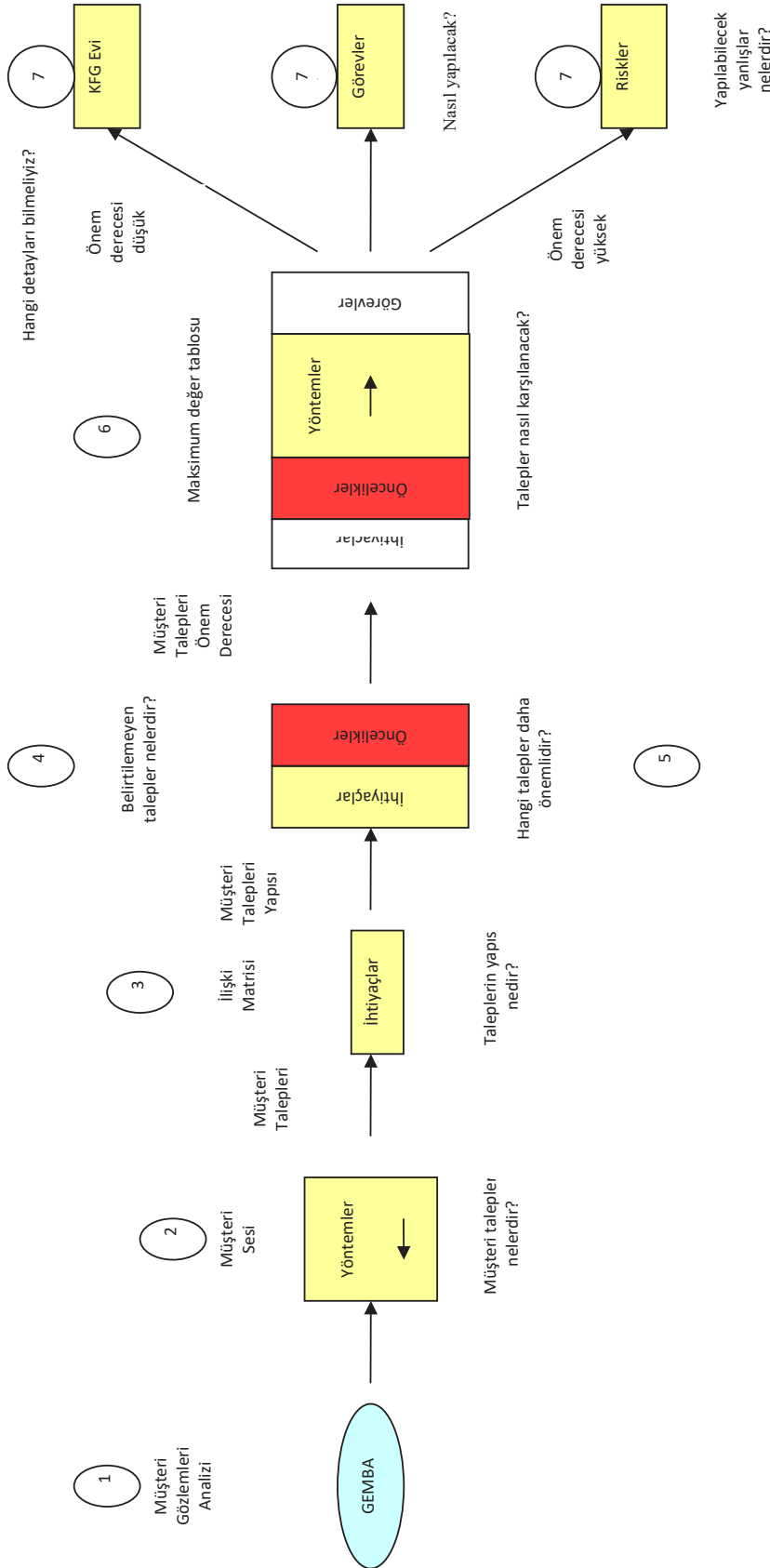
“Kalite Fonksiyon Göçerimi” kavramı, 1960-1965 yılları arasında “Toplam Kalite Kontrol” tekniği uygulamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili yapılan örnek olay çalışmalarında ilk olarak süreç şemalarının kullanılması, “işlerin fonksiyonel göçerimi” düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur. Burada süreç şemalarının uygulamasıyla da KFG kavramı şekillenmiştir (Mazur, 2008: 8). Daha sonra Japon bilim adamı Akao bu yaklaşımı benimsemiş ve ürün tasarım sürecinde bu uygulamanın gücünden yararlanmak amacıyla, tasarım karakteristiklerini kalite kontrol noktalarına dönüştürme fikrini ortaya atmıştır. 1971 yılında Mitsubishi Heavy Industries şirketine bağlı tanker üreten Kobe tersanesinde yaşanan aksaklıklar, KFG yöntemi uygulanarak çözüme ulaştırılmış ve böylece KFG’nin bilinirliği artmıştır (Akao, 1988). Akao yaptığı birçok uygulamadan sonra, 1972 yılındaki “Standardization

and Quality Control” dergisinde yayınladığı “Development and Quality Assurance of New Products: A System of Quality Deployment” başlıklı makalesinde bu süreci “Quality Deployment” olarak adlandırmıştır (Akao, 1988; Hauser ve Clausing, 1988: 67; Chan ve Wu, 2002b: 466). Daha sonra Akao, 1978 yılında Mizuno ile beraber müşteri taleplerini, tasarım aşamasından üretim süreçlerine kadar bütün kanallara adapte eden “Deployment of the Quality Function” adlı ilk kitaplarında KFG matrisini geliştirmişlerdir (Jiang vd., 2007).

KFG, 1975 yılında Toyota firması tarafından kullanılmış ve çok iyi sonuçların elde edilmesiyle 1977 yılında firma uygulamayı üretimin her aşamasına taşımıştır. Toyota KFG’yi kullanmaya başladığı 1977 yılından 1984 yılına kadar dört yeni model geliştirmiş ve bu sürede maliyetlerinde 1979’da %20, 1982’de %38 ve 1984’te ise %61 azalma sağlamıştır (Hunt ve Xavier, 2003: 56). Ayrıca Toyota ürün geliştirme süresini 1/3 oranında azaltarak, paslanmayla ilgili garanti problemlerini de ortadan kaldırmış ve ürün kalitesini aşamalı olarak en iyi düzeye çıkarmıştır (Eymen, 2006: 7). KFG ile elde edilen bu başarılar Avrupa’nın KFG uygulamalarına olan ilgisini daha da arttırmıştır. Özellikle Hauser ve Clausing’in 1988 yılında Harvard Business Review’da yayınladıkları araştırma yazısıyla, KFG uygulamalarının Avrupa’daki önemi büyük ölçüde artmıştır. KFG’nin Avrupa’da gelişmesinin öncüleri Sullivan, King ve Clausing olup KFG’yi basamaklı kalite evi olarak yorumlamışlardır (Jiang vd., 2007).

KFG’nin hizmet sektöründeki ilk uygulamaları ise 1981 yılında Ohfuji, Noda ve Ogino tarafından spor salonlarında, alışveriş merkezlerinde ve farklı perakende mağazalarında yapılarak başlatılmıştır (Mazur, 1996: 3). 1990’lı yıllarda Japonya, Amerika ve Avrupa ülkelerinde kar amacı gütmeyen, ileri düzeyde KFG çalışmaları için araştırma ve eğitim organizasyonu olan KFG Enstitüsü ve Uluslararası KFG Konseyi gibi oluşumlar başlatılmıştır. Bu kurumlar vasıtasıyla ulusal ve uluslararası düzeyde KFG sempozyumları düzenlenmektedir (Chan ve Wu, 2002b: 467).

KFG, müşteriler ve işletmeye değer katacak kaynaklardan nasıl ve nerede faydalanılacağını ortaya çıkaran, işletmeye uyarlanmış süreçlere odaklanan bir sistemdir. KFG süreci Şekil 1’de gösterilmektedir (Zultner, 1995).

Şekil 1: KFG süreci
Kaynak: Zultner, 1995

2.4. Kalite Fonksiyon Göçeriminin Amacı

KFG, müşterinin taleplerini en uygun ürün/hizmet anlayışına uyarlamaya çalışan bir planlama yöntemidir. KFG'nin amacı, var olan ürün/hizmetin iyileştirilmesi yönünde olabileceği gibi, yeni bir ürün/hizmetin geliştirilmesinin çeşitli aşamalarında, müşterinin talepleri doğrultusunda ürün/hizmet sunmak için yapılan çalışmalar, müşteri sesini dinleyerek yönlendirmek ve gerçekleştirmek yönünde olabilmektedir (Khoo ve Ho, 1996: 299). Buna göre KFG işletmenin teknik gereksinimlerini, birbirlerini tamamlayacak yönde etkin olarak kullanılmasını sağlayan bir planlama süreci olarak da tanımlanabilir. Bu sürecin en önemli girdisi müşteri talepleridir. Müşteri talepleri, mevcut ürün/hizmetin geliştirilmesinde öteleyici bir güçtür. KFG, bir takım çalışması sonucunda elde edilen bazı girdileri ve kararları gerektirir. Bu sebeple söz konusu süreç, işletmelerde ortaya çıkan engellerin birçoğunu ortadan kaldırır. KFG uygulaması müşteri taleplerine yönelik ürün/hizmet geliştirme aşamasında, işletmeyi tek bir amaç doğrultusunda bütünleştirir. KFG, kalitenin iyileştirilmesi ve problemlerin çözülmesini sağlarken, ürün/hizmetin tasarımdan sunumuna kadar tüm süreçlerde de oluşturulmasını sağlar (Moran ve Nakul, 1991: 5–6; Khoo ve Ho, 1996: 299–300).

- KFG uygulamasının üç ana hedefi vardır (AUT, 2011):
- Dile getirilen/getirilmeyen müşteri taleplerini önceliklendirmek,
- Bu talepleri işletme karakteristiklerine dönüştürmek,

Tüm departmanların müşteri memnuniyetine odaklanarak kaliteli ürün/hizmet sunumunu gerçekleştirmelerini sağlamaktır.

Bu amaçlar doğrultusunda işletme mevcut kaynaklarına odaklanarak masraflarını azaltabilir, pazardaki değişikliklere kolayca adapte olabilir, iyileştirme zamanını belirleyerek, ilk seferde doğru ürün/hizmeti pazara sürebilir (Zairi ve Youssef, 1995: 10).

• Bu sayede işletme müşteriyle empati kurarak sürekli değişim gösteren yeni pazara; bildik ama yeni nesil olan bir ürün/hizmet kavramını sunmuş olacaktır. Nitekim KFG uygulaması, başladığı günden bugüne işletmelere kendilerini geliştirmeleri ve yenilemeleri adına birçok konuda yardımcı olmuştur. Bu konular (AUT, 2011);

- Mevcut ürün/hizmet karakteristiklerini belirlemek,
- Yeni ürün/hizmet planı yapmak,
- Ürün/hizmet tasarımı geliştirmek,
- Sürecin özelliklerini belirlemek,

Tasarım sürecinin denetimini yapmaktır.

• Akao ve Mazur'un 1987 yılında 80 işletmeye uyguladıkları KFG araştırmasının sonucunda, işletmelerin KFG yöntemini uygulama amaçlarından bazıları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Akao ve Mazur, 2003: 22):

- Planlama ve tasarım kalitesini düzenlemek
- Rakip ürün/hizmet anlayışıyla kıyaslamak
- Rekabet üstünlüğü sağlayacak yeni ürün/hizmet tasarımı geliştirmek
- Pazar verilerini elde etmek ve yorumlamak
- Tüm kurum içi süreçlere KFG anlayışını benimsetmek
- Müşteri tatminine yönelik ürün/hizmet tasarımı geliştirmek
- Gemba analizi için uygun alanlar belirlemek

- Maliyeti düşürmek
- Ürün/hizmet güvenilirliğini arttırmak

Müşteri değer algısını arttırmak

2.5. KFG'nin Avantaj ve Dezavantajları

KFG uygulamasının bazı avantaj ve dezavantajları da mevcuttur. KFG uygulamasının avantaj ve dezavantajları aşağıda açıklanmıştır.

2.5.1. KFG'nin avantajları

KFG müşteri taleplerine karşılık veren ve gerçek talepleri daha iyi tanımlayan geçerli bilgiler sağlar. KFG, müşteri odaklı bir süreç olduğu için mevcut müşteri verilerinin ötesine geçip rekabetle ilgili tüm bilgileri karşılaştıran temel gereksinimleri tanımlar. Bunun yanında KFG süreci takım çalışmasının geliştirilmesi açısından kullanılan en iyi yaklaşımlardan biridir. (Bossert, 1991: 4). Müşteri ihtiyacının gerçekten anlaşılmasını ve müşteri memnuniyetinin artmasını sağlar (Han vd., 2001). Fikir geliştirme sürecinde “yukarıdan aşağıya” ekip üyelerinin birbirleriyle doğrudan iletişime geçmesini sağlayarak örgüt içi iletişimi kuvvetlendirir (Chan ve Wu, 2002b: 467). İşletme performansının en etkin şekilde kullanılmasını sağlayarak riskli alanların erken tespit edilmesine olanak sağlar (Bouchereau ve Rowlands, 2000: 9). KFG matrisi tüm detaylardan geniş bir bakış açısının oluşturulmasına olanak sağlar (Revelle vd., 1998: 13). KFG ürün/hizmet kalitesinin gelişmesini sağlayarak müşteri açısından önem sırasına göre müşteri ihtiyaçlarının önceliklendirilmesine yardımcı olur (Gonzalez vd., 2004). Böylece ürün/hizmet tasarımlarının geliştirilmesi ile müşteri beklentilerinin daha iyi karşılanması ve işletmenin sahip olduğu sınırlı kaynakların daha etkin kullanılması sağlanmış olur. Bu durum işletme için daha düşük döngü zamanı, maliyet azaltıcı değişikliklerin uygulanması, uygulama hatalarının erken farkına varılması, daha istikrarlı ve kaliteli servis planlama ile sürekli yenilik anlamına gelmektedir (Xie vd., 2003). KFG, daha az sorun ve daha iyi işletme performansına olanak sağlar (Gonzalez vd., 2004). Müşteri taleplerinin düzenli olarak alınmasıyla, işletmede bilgi transferinin sürekli hale gelmesi sağlanmış olur (Tan ve Pawitra, 2001). Böylece işletme için gelecekteki uygulama olanaklarının belirlenmesi ve rekabet bilgilerinin etkin kullanımı gerçekleşir (Akao ve Mazur, 2003). Ayrıca KFG uygulaması, bilgilerin matrislerde depolanması ve zaman içerisinde kaybolmamasına bağlı olarak dokümantasyon sisteminin oluşturulmasını, daha istikrarlı kalite güvence planlamasının yapılabilmesiyle ilerleme ve yenilikçilik ihtimalinin artmasını, rekabetçi bilgilerin etkin kullanımı sayesinde gelecekteki uygulama fırsatlarının önceden belirlenmesini sağlar (Andronikidis vd., 2009: 321).

2.5.2. KFG'nin dezavantajları

KFG uygulamasının bazı aşamalarında karşılaşılan çeşitli sorunlar da mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir:

KFG metodolojisi konusunda müşterilerden toplanan çok büyük miktardaki verilerle başa çıkma, rakiplerle ilgili değerlendirmelerin yapılması ve çapraz fonksiyonlu takımların kurulması sorunu ortaya çıkabilir (Chan ve Wu, 2005). Kalite evindeki hedef değerler kesin değerler olmayabilir (Griffin ve Hauser, 1992). Anket uygulamasına katılan her müşteri aynı algıya sahip olmadığı için müşteri taleplerinin toplanması esnasında belirsizliklerle karşılaşılabilir (Erol ve Ferrell, 2003). KFG sürecinin herhangi bir aşamasında yanlı davranılarak geçersiz bir sonucun değerlendirilmeye karışmış olması sürecin diğer bütün aşamalarının hatalı olmasına neden olabilir (Griffin ve Hauser, 1993). Müşteri taleplerini teknik karakteristiklere dönüştürmek işletme açısından oldukça zor olabilir (Chen vd., 2004). Müşteri talepleriyle (NE'ler) ve işletme sesi (NASIL'lar) arasındaki ilişkilerin gücü gerekli koordinasyon sağlanmazsa doğru tanımlanamayabilir (Han vd., 2001: 798). KFG yaklaşımında mevcut müşteri ihtiyacı önem derecesini belirlerken mutlak önem derecesi kullanılır (Chuang, 2002) yani KFG; müşteri gereksinimleri ve hizmet nitelikleri arasında doğrusal bir ilişki olduğunu varsayar. Bu durum KFG'nin müşteri taleplerini tek yönlü değerlendirmesine ve müşteri taleplerini değişmeyen gereksinimler olarak kabul etmesine neden olabilir (Karsak vd., 2002). Kalite evinin büyük ve karmaşık olması müşteri ihtiyaçları ve hizmet özellikleri arasında ilişki kurulmasını zorlaştırabilir. (Xie vd., 2003).

2.6. KFG Modelleri

KFG süreci genellikle uygulamanın gerçekleştirileceği işletmenin yapısına göre uyarlanmaktadır (Aka, 1990). Üretim endüstrisinde genellikle dört aşamalı KFG modeli kullanılırken hizmet sektöründe dört aşamalı KFG modelinden uyarlanan üç aşamalı KFG modelinin uygulandığı gözlenmektedir (Paryani, 2010; Stuart ve Tax, 1996).

2.6.1. Dört Aşamalı KFG Modeli

Genel olarak KFG, müşteri ihtiyaçları ve şirket fonksiyonları arasında ilişki kuran dört süreçten meydana gelmektedir. Bunlar (Cristiano vd., 2000; Fung vd., 1999: 378):

1. Ürün planlama (dizayn)
2. Parça göçerimi (detaylar)
3. Süreç planlama
4. Üretim planlama

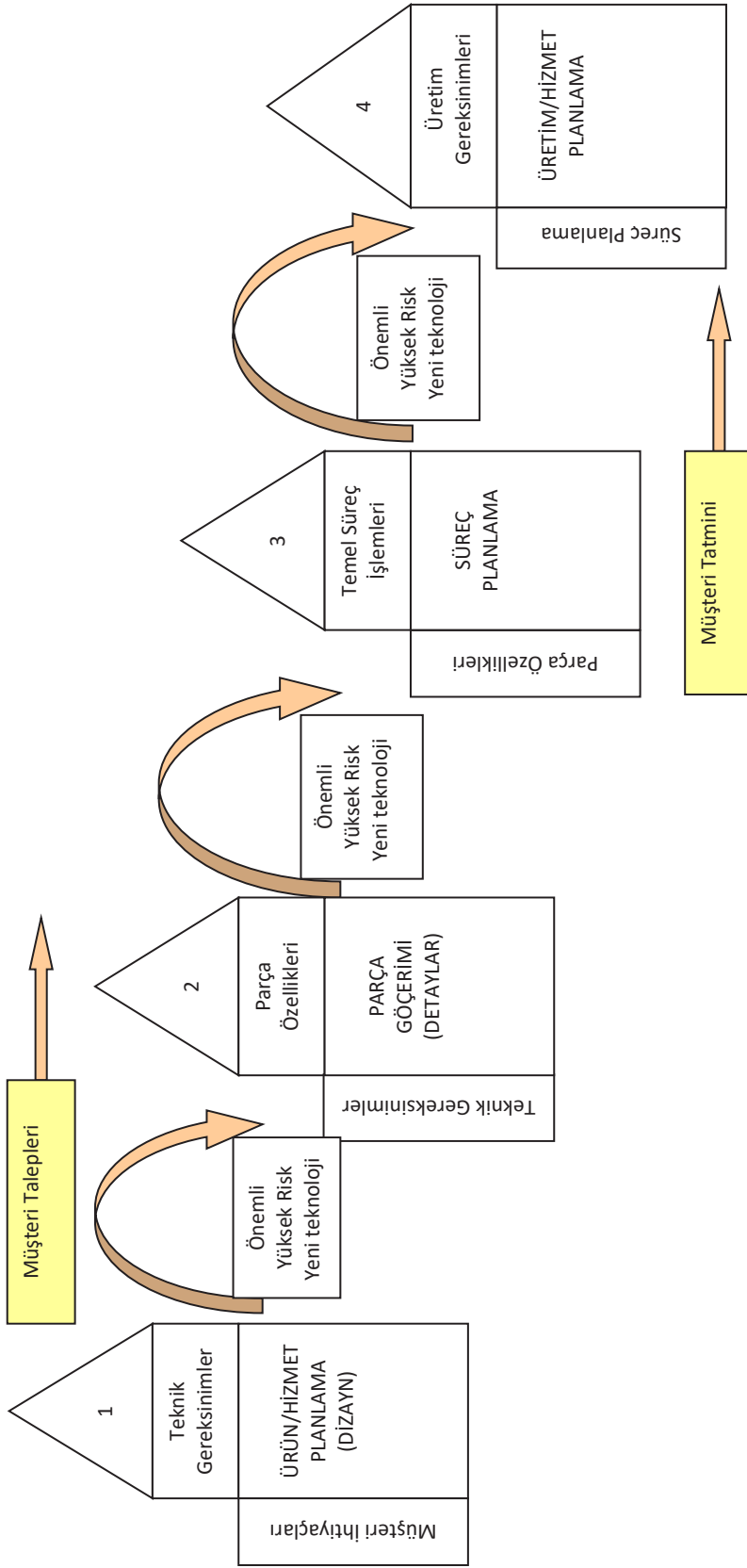
KFG'nin dört aşaması bir yol haritası gibi, ürün tasarımı sürecinde üründen üretime kadar eşlik eden bir rehber niteliğindedir (Guinta ve Praizler, 1993: 24). Teknik gereksinimlere dönüştürülecek, içinde rekabet kıyaslama bilgilerinin de olduğu müşteri talepleri matrisi ile başlar. Süreç daha sonra parça karakteristiklerinin teknik gereksinimlere dönüştürülmesi, üretim sürecinin parça karakteristiklerine dönüştürülmesi ve ürün gerekliliklerinin üretim sistemine uyarlanmasıyla devam eder (Kazemzadeh vd., 2009; Sullivan, 1986). KFG'nin temel amacı müşteri taleplerinin ürün/hizmet karakteristiklerine dönüştürülmesidir. Her aşama dikey sütunlar (NASIL) ve yatay satırlar (NE) ile ilişkilendirilir. "NE"ler müşteri gereksinimlerini ve "NASIL"lar işletmenin bu gereksinimleri nasıl karşılayacağını açıklar. "NASIL"lar için belirlenen her bir basamak işletmenin gelecekte başarıya ulaşması açısından oldukça önemlidir. Dört aşamanın her matrisi ürün/hizmet ihtiyaçlarının spesifik bir yönünü temsil eder. Unsurlar arasındaki ilişkiler her aşama için değerlendirilir. Her aşamada sadece bir önceki matriste belirlenen en önemli konular bir sonraki matriste yer alabilir (AUT, 2011). Dört aşamalı KFG modeli şekil 2'de gösterilmektedir (Guinta ve Praizler, 1993: 24).

Aşama 1 – Ürün Planlama: Genellikle pazarlama departmanı tarafından yönetilen ve kalite evinin oluşum aşaması olarak da bilinen ve "kalite evi" olarak da adlandırılan basamaktır. Pek çok kuruluş KFG sürecinin sadece bu aşamasıyla yol almaktadırlar. Bu aşamada müşteri talepleri için güvenilir veriler, rekabet fırsatları, ürün/hizmet ölçümleri, rakip ürün/hizmet için önlemler, her müşteri talebine yanıt verebilmek için teknik yeterliliklerin kontrolü gibi en önemli veriler değerlendirilir. Birinci aşamada müşterilerden iyi veriler elde etmek KFG uygulamasının tüm sürecin başarısı için kritik öneme sahiptir (Guinta ve Praizler, 1993: 25).

Aşama 2 – Ürün Tasarımı: Genellikle mühendislik departmanı tarafından yönetilen aşamadır. Ürün/hizmet tasarımı yenilikçi fikirleri gerektirir. Bu aşama süresince ürün/hizmet kavramlarının teknik özellikleri oluşturulur ve belgelendirilir. Müşteri taleplerinin karşılanmasındaki en önemli karakteristikler belirlenir ve sonrasında planlama sürecine uyarlanır (Guinta ve Praizler, 1993: 25).

Aşama 3 – Süreç Planlama: Genellikle üretim mühendisliği departmanı tarafından yönetilen aşamadır. Planlama süreci sırasında; üretim süreçlerinin akış şemaları ve hedef değerleri (süreç parametreleri) belgelenir (Guinta ve Praizler, 1993: 28).

Aşama 4 – Süreç Kontrol: en son aşama olan süreç planlamada, üretim/hizmet sürecini izlemek üzere; düzeltme programları ve işletmeciler için becerilerini geliştirecek yönde eğitim programları gibi performansı artırıcı birtakım değerlendirmeler yapılır. Ayrıca bu aşamada kararlar alınırken en fazla risk teşkil eden süreci belirlemek ve hataları önlemek için gerekli kontroller yapılır. Üretimin kalite güvence departmanının önderliğinde planlandığı ve işleme koyulduğu aşamadır (Guinta ve Praizler, 1993: 28).

Şekil 2: Dört aşamalı KFG modeli

Kaynak: Guinta ve Praizler, 1993: 27

2.6.2. Üç Aşamalı KFG Modeli

1. Dört aşamalı KFG modeli, hizmet sektöründe geçerli olmayan göçerim süreci matrisi eylem planı metodolojisine dönüştürülerek üç aşamalı KFG modeli şeklinde uyarlanmıştır. Üç aşamalı KFG modeli Şekil 3'te gösterilmektedir (Paryani, 2010). Şekil 2-3'te görüldüğü gibi üç aşamalı KFG modeli şu basamaklardan oluşmaktadır (Paryani, 2010):

2. Hizmet planlama,
 3. Süreç kontrol karakteristikleri matrisi,
- Eylem planı.

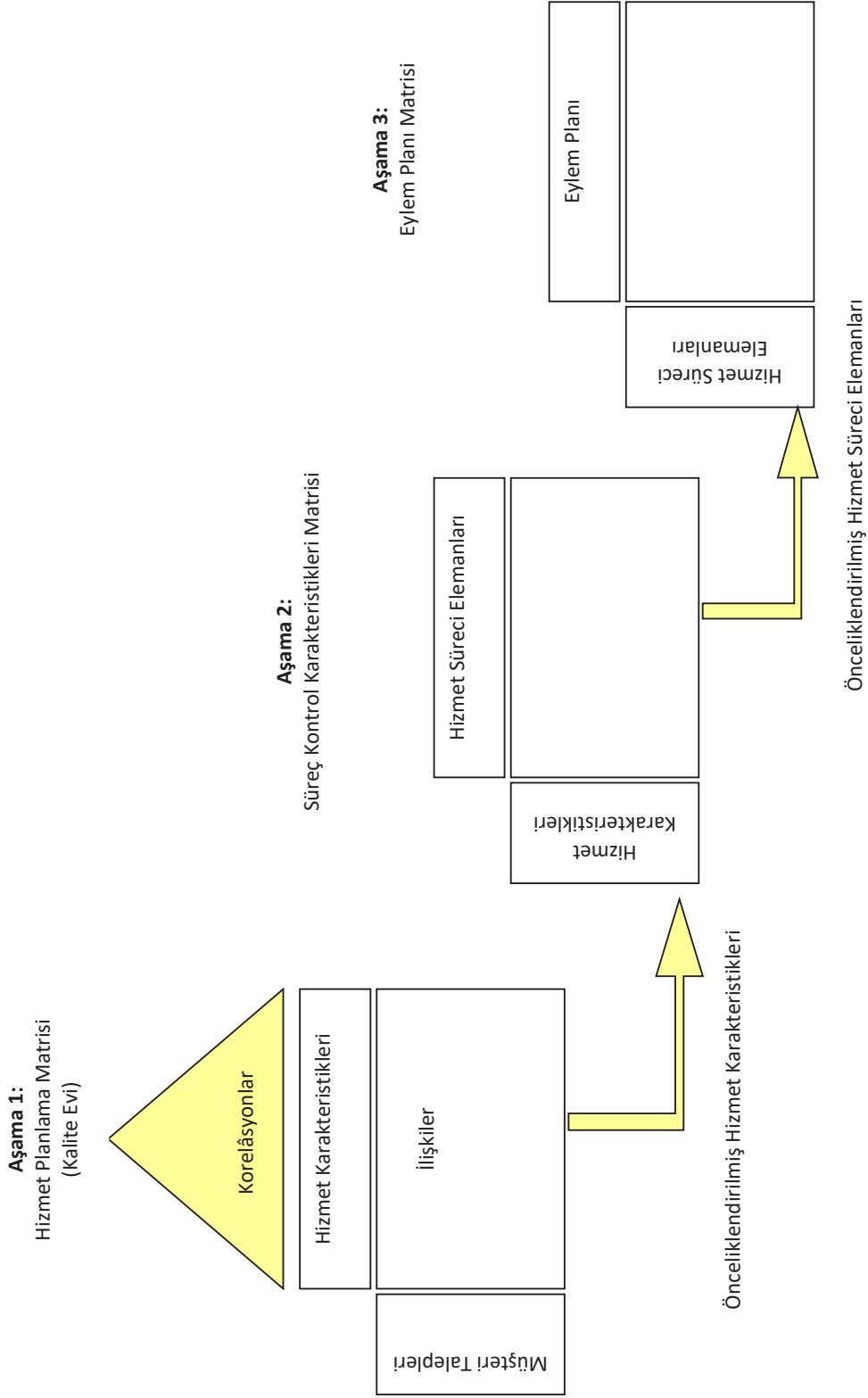
• **Aşama 1 – Hizmet Planlama (Kalite Evi):** KFG süreci genel olarak en önemli aşaması olan kalite evi matrisine dayandırılmaktadır. Kalite evinin bileşenleri (Paryani, 2010):

- Hedef müşteri kitlesini belirleme ve anlama
- Müşteri taleplerinin belirlenmesi (NE'ler)
- Müşteri taleplerinin göreceli önem derecesi
- Müşteri taleplerinin analizi (NE'ler)
- Müşteri rekabet değerlendirmesi ve analizinin yapılması
- Hizmet karakteristiklerinin belirlenmesi (NASIL'lar)
- NE'ler ve NASIL'lar arasındaki ilişkinin belirlenmesi

Servis karakteristiklerinin ve teknik ağırlıkların önceliklendirilmesi

Aşama 2 – Süreç Kontrol Karakteristikleri Matrisi: Bu aşamada birinci aşamada yer alan müşteri taleplerini tatmin edecek hizmet süreci elemanlarını hizmet karakteristiklerine dönüştürme süreci yer almaktadır. Burada nitel ve nicel özellikler her bir servis karakteristiği için tanımlanacak ve süreç kontrol karakteristiklerini geliştirmek için kalite evinde ölçeklendirilecektir. Bu matris hizmet süreci karakteristiklerinden; hedef değerler, ölçü birimleri ve ölçeklendirme şeklini içermektedir. Bu karakteristikler tamamıyla uygulama ile alakalıdır (Paryani, 2010).

Aşama 3 – Eylem Planı: Bu aşama tam olarak müşteri tatmininin sağlanıp sağlanmadığını izlemek için hizmet kalite kontrol parametrelerini hizmet süreci elemanlarıyla ilişkilendirir. Aşama 2'de belirlenen her bir kritik süreç karakteristikleri için bir eylem planı geliştirilir. Belirlenen tüm eylem planları sonucunda bu aşama oluşturulmuş olur. Tüm eylem planları kritik hizmet özellikleri ve dolayısıyla müşteri memnuniyeti hedef değerlerine ulaşabilmek açısından kontrolün sağlanabilmesi için ölçülebilir olmalıdır, yani hedef değerler ölçüleriyle belirlenmelidir (Paryani, 2010).

Şekil 3: Üç Aşamalı KFG Modeli
Kaynak: Paryani, 2010

2.7. KFG Sürecinin Başarısındaki Ön KoşullarKFG sisteminin uygulanabilmesi için ürün/hizmet tasarımı konuları saptanmalı ve kurumun tam desteği kesinlikle sağlanmalıdır (Govers, 2001: 154). KFG sürecinde kurum desteğinin sağlanması bu sürecin başarıya ulaşmasında oldukça önemlidir. Kurum desteği öğeleri; yönetim, fonksiyonel ve teknik desteklerden meydana gelir. Kurum desteği; işletmenin en üst noktasının desteğini, KFG projesinin tamamlanmasında gerekli olan maddi olanakların ve zaman konusunun teminini, müşteri taleplerinin elde edilmesini, KFG ekibinin belirlenmesini ve sonuca ulaşılan kadar KFG sürecinin yürütülmesi için gerekli ekibin kurulmasını ve tüm şartların oluşturulmasını sağlar (Cohen, 1995: 13).

2.7.1. Yönetim desteği

1. KFG uygulamasının başarısını etkileyen birçok faktörün başında yönetimin projeyi desteklemesi en üst sırada gelmektedir. Küresel pazarda rekabetçi konumun korunabilmesi kurumun üst yönetiminin KFG yaklaşımını desteklemesiyle gerçekleşecektir. KFG yaklaşımının başarıyla uygulanabilmesi için üst ve orta düzey yönetim destek sağlarken yapması gerekenler yedi maddede özetlenebilir (Yenginol, 2000: 33-34):

2. KFG sürecini anlamak ve amacı belirlemek
3. KFG analizi gerektiren aktiviteleri belirlemek ve önceliklendirmek,
4. Ürün/hizmet tasarımının müşteri taleplerine uyarlanmasını sağlamak,
5. KFG projesi için misyon, vizyon ve kaynakları belirlemek,
6. Multidisipliner bir KFG ekibi oluşturmak ve yönetici atamak,
7. KFG ekibine yetki vermek,

KFG ekibini desteklemek ve teşvik etmek,

Yönetimin Fonksiyonel desteği; KFG sürecine dâhil olacak departmanların (satın alma, imalat, kalite güvence, hizmet, halkla ilişkiler, pazarlama, finans) ihtiyaç olduğu biçimde KFG projesini desteklemelerini içerir (Yenginol, 2000: 34).

Yönetimin Teknik desteği; KFG yönteminin doğru ve eksiksiz uygulanabilmesi için, her ekip üyesinin KFG süreci kurallarını biliyor olması gerekmektedir. KFG sürecinin kolaylaşabilmesi ve farklı uygulamaların işleme sokulabilmesi için de ekibi yönlendirecek liderin tüm alternatifleri biliyor olması ve dolayısıyla ekibi yönlendirebilecek nitelikte olması gerekmektedir (Yenginol, 2000: 34).

2.7.2. KFG ekibinin oluşturulması

• KFG, kurumun birbiriyle olan ilişkilerini zorunlu kılmaktadır. “müşteri sesi” kurumun tüm birimlerine veri sağlamalıdır. Bu da koordineli bir ekip çalışması ile mümkün olmaktadır. KFG ekibi kurulurken, üyelerin tümünün uygulama sonlanana kadar ekipte yer almaları sağlanmalıdır. KFG kurumun ilgili bölümlerinden temsilcilerin de bulunduğu bir ekip çalışması sürecidir ve başarısı bu ekibin yapısıyla yakından ilgilidir. Ekip üyeleri bir yandan müşteriyi temsil ederken diğer yandan kurumu da temsil etmelidir. Genel olarak, KFG ekip üyelerinin arasında en az bir tasarımcı, bir KFG koordinatörü ve bir lider bulunmalıdır (Shillito,1994: 119). Bu KFG ekibinin esas kısmını oluşturur. Bu üyeler proje tamamlanincaya kadar ekipten ayrılmazlar. Bu üyelere ek olarak belli zamanlarda uzmanlık gerektiren konular için anlık üyeler de ekibe dâhil olabilmektedir. Anlık üyeler projenin belirli alanlarında gereksinim duyulan alanlarda uzmanlık sahibi kişilerdir (Akbaba, 2003: 147). İdeal bir KFG ekibi, bölümler arası bir etkileşim oluşturabilmeleri için farklı uzmanlık alanlarından gelen üyelerden oluşturulmalıdır. Ekip üyeliğinde gönüllülük esastır ve ekip üyesi sayısı görüş ayrılığı yaşanan noktalarda karar alınmasını kolaylaştırması için sınırlı tutularak 3–7 üyeden oluşması idealdir. Sayının tek olması kararların alınmasında oylama sırasında belirsizlik yaşanmasını engelleyecektir. KFG ekibinin sahip olması gereken nitelikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Shillito,1994: 120–121):

- Ekip üyeleri farklı bakış açıları oluşturabilmeleri için farklı disiplinlerden gelmelidirler.
- Ekip üyeleri kurum hiyerarşisinin aynı pozisyonlarından olmalıdır.

- Ekip arasında en iyi koordinasyonun sağlanması için ekip lideri seçilmelidir.
- KFG sürecini çok iyi bilen bir ekip üyesi olmalı ya da uzman bir KFG danışmanı ekibin içinde yer almalıdır.

En az bir kişi de KFG uygulaması yapılacak olan ürün/hizmet tasarımı konusunda kurum içi uzmanlığa sahip olmalıdır.

• Ekip oluşturulduktan sonra, üyelere yapacakları işlerle ilgili görev tanımları yapılmalıdır. Bu görev tanımları aşağıdaki konuları içermelidir (Mazur, 1996: 60);

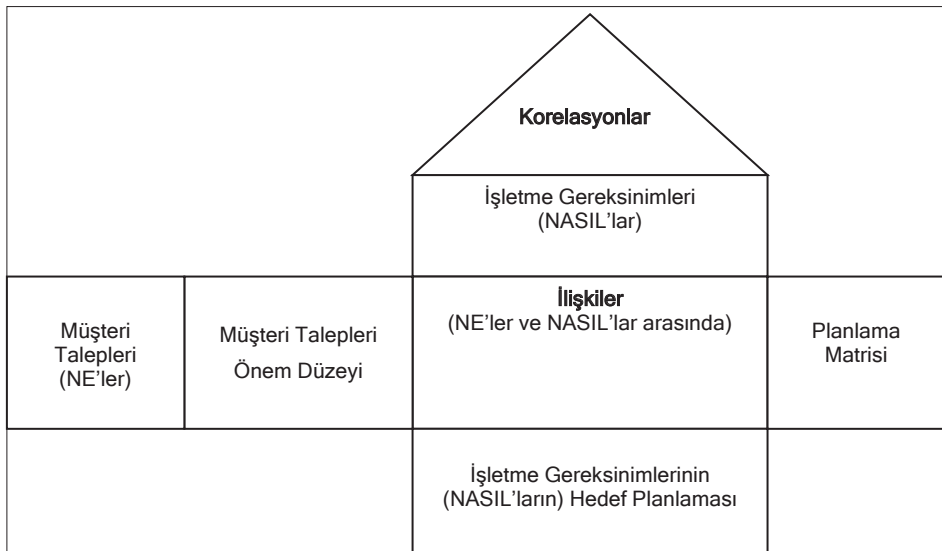
- Saha planlanması,
- Uygulamanın neden yapıldığı,
- Hedef müşteri kitlesi,
- Rakip kurum,

Sonuçları kimin gerçekleştireceği.

2.8. KFG Süreci

KFG süreci kalite evi projesi ile ilgili tüm verilerin uygun hale getirilmesi ve sonuçların değerlendirilmesine dayalı kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç sonunda matrislerden elde edilen önceliklendirilmiş veriler, müşteri memnuniyetini arttıracak yönde değerlendirilerek uygun ürün/hizmet tasarımına uyarlanır (Aytaç, 2002: 16). KFG sürecinin en başından çok iyi bir organizasyonla işlemesi ve planların yapılması kurumun bu süre sonucunda ulaşacağı başarı için büyük öneme sahiptir (Shillito,1994: 113). KFG uygulaması sürecinde ürün/hizmet tasarımının farklı aşamaları arasındaki ilişkileri açıklamak için matrislerden faydalanılır. KFG uygulaması son aşama olan “Kalite Evi” matrisinin oluşturulup yorumlanmasıyla sona erer (Han vd., 2001: 798).

Kalite evi için sistematik bir prosedür olan yedi aşama bulunmaktadır (Lee ve Lin, 2011). Kalite evi, Şekil 4’te gösterildiği gibi Korelasyon ve İlişkiler olmak üzere iki ana ve bu bölümlerle bağlantılı beş alt bölümden oluşmaktadır (Kathiravan vd., 2008):

Şekil 4: Kalite Evi

Kaynak: Kathiravan vd., 2008

1. Müşteri taleplerinin belirlenmesi (NE'ler)
2. Müşteri talepleri önem düzeyi

3. İşletme gereksinimleri
4. İlişkiler (NE'ler ve NASIL'lar arasında)
5. Korelasyonlar
6. Planlama Matrisi
7. İşletme hedef planlaması

2.8.1. Müşteri taleplerinin belirlenmesi (NE'ler)

Küreselleşme her sektörde olduğu gibi hizmet sektöründe de kurumlar arasında rekabete sebep olmaktadır. Her geçen gün artan rekabet ortamında hizmet sektöründe yer alan bir kurumun uzun süre ayakta durması verimli ve etkili bir şekilde müşteri taleplerini yerine getirmesiyle mümkün olabilmektedir (Roslow vd., 1993). Bir konaklama işletmesi pazara yönelik tasarımı esnasında, kar ve rekabet avantajı elde etmek için özellikle hedef müşteri kitlesi tarafından algılanacak üstün kaliteli bir hizmet anlayışı sunmalıdır (Calantone ve Mazanec, 1991). KFG ekibinin doğru zamanda doğru müşteriye hitap edebilmesi için müşteri perspektifi hakkında bilgi sahibi olması gereklidir. Üç farklı müşteri profili mevcuttur, bunlar (Guinta ve Praizler, 1993: 31):

- İç Müşteriler: İşletme içinde yer alan ve hem ara müşterilerin hem de son kullanıcıların tedarikçisi durumunda olan kesimdir. Örneğin, ürün/hizmeti kullanmalarında tüketicilere tanıtım konusunda yardımcı olan satış temsilcileri ve işletme içinde çalışanlar iç müşteriler olarak değerlendirilmektedir.
- Ara Müşteriler: ürün/hizmetin müşterilere ulaşmasında rol oynayan, genellikle ürünün dağıtımını yapan tedarikçilerdir. Bu kesim son kullanıcıların talepleri hakkında bilgi sahibidir dolayısıyla ürün/hizmet tasarımında fikirleri oldukça önemlidir.
- Dış Müşteriler: Bir ürün/hizmetin kaliteli olması koşuluyla en yüksek faydayı sağlamak isteyen ve satın alma gücüne sahip bireylerdir. Diğer bir ifadeyle, iç ve ara müşteriler vasıtasıyla üretilenleri tüketen müşterilerdir. Bu grubun beklentileri işletme için önem arz etmektedir.

İşletme için bu farklılıklar hangi gruba hitap edildiğinde daha karlı olacağı yönündeki stratejilerin geliştirilmesi yönünde yardımcı olur (Wedel ve Kamakura, 2002: 181). KFG ekibi bu aşamada, doğru sesi ulaştıracak ve dolayısıyla müşteri memnuniyetini arttıracak talepleri, en doğru biçimde elde etmek için doğru müşteriye ulaşmanın yollarını araştırır. Buradaki “doğru ses”, mevcut ürün/hizmet anlayışı için sorunların tespitini sağlayacak fikirlere ulaşabilmektir. Dolayısıyla “doğru ses”, farklı hizmet anlayışı beklentileri olan müşteriler ya da farklı bir ürün için yeni fikirler alınabilecek müşterilere ulaşma çabasıdır (Benner vd., 2003: 329). Çünkü ürün/hizmetin, tasarım aşamasında fikir verici talepleri olan ve talepleri önem arz eden çok sayıda müşteri olabilir (Mazur, 1996: 60).

2.8.1.1. Görüşme yöntemi

Kalite Evi müşteri taleplerinin belirlenmesi ve müşteri fikirlerinin görüşme yöntemleriyle kalite evine aktarılmasıyla başlayan bir süreçtir (Park ve Noh, 2002: 394). Müşteri düşüncelerinin elde edilmesi KFG uygulamasının başlayabilmesi için en temel veri niteliğindedir. (Day, 1993: 18). Böylece kalite evinin “NE”leri diye tabir edilen kısım tamamlanmış olur. Müşteri taleplerinin en doğru şekilde belirlenebilmesi için kullanılacak yöntem çok önemlidir (Ferrell ve Ferrell, 1994: 386). İşletmeler rekabet edecekleri pazar hakkında stratejik kararlarını vermeden önce “müşteri talepleri”ni tespit edebilmektedirler. Müşteri taleplerinin tanımlanması için işletmeler, müşteri fikirlerini açığa çıkaracak yöntemleri planlayıp uygulamaktadırlar. Müşteri taleplerine ulaşma aşaması sürecin en önemli kısımlarındandır. Müşteri taleplerine ulaşmadan önce daha önceden elde edilmiş olan veriler (müşteri şikâyetleri, müşteri talep formları, pazar araştırmaları, vb.) incelenmeli ve bir müşteri talebine ulaşma planı oluşturulması gerekmektedir (Griffin ve Hauser, 1993:2-4). Müşteri taleplerine ulaşmak için kullanılan görüşme yöntemleri Tablo 3 Görüşme Yöntemleri tablosunda ifade edilmiştir (Yenginol, 2000: 24);

Tablo 3: Görüşme Yöntemleri

Yöntem	Hedef	Üstün Yönleri	Zayıf Yönleri
Odak grup görüşme	Davet üzerine kendi istekleriyle gelen müşterilere açık uçlu sorular sorulur.	Yakın temas ve mahremiyet sağlar böylece dile getirilemeyen konulardan bahsedilmesini kolaylaştırır.	Her bir müşteri kitlesine ulaşması imkânsızdır.
Derin görüşme	Belli bir müşteri kitlesinin düzenlenen toplantılarda sorulan açık uçlu sorulara cevap vermeleridir.	Toplantılar mahremiyeti sağlar	Çok çaba sarf ettirir
Yüz yüze görüşme	Müşteri yanıtlarıyla düşünceleri arasındaki farkları ortaya çıkarmayı hedefler	Birebir müşteri görüşmelerinde talep edilenden daha farklı fikirlere ulaşmak mümkündür	Burada görüşmeler birebir olduğu için müşteriler görüşlerini ifade etmede zorlanabilirler.
İşletme ziyaretleri	Müşterinin ürün/hizmet ile ilgili görüşlerini merkezinde gözlemlemektir	Yapılabilecek yenilikler daha iyi anlaşılabilir.	Ziyaretler yapılmadan önce araştırmanın amacı belirlenmiş olmalıdır.
Müşteri ziyaretleri	Müşterileri işletme turlarına davet ederek daha iyi hizmet/ürün anlayışını araştırmak	Çok farklı fikirlere ulaşılabilir	Müşteri görüşlerinin tam olarak anlaşılmasına olanak vermez.
Ticari mitingler	Müşterilerin yoğun oldukları alanlarda ortam oluşturarak fikir almaya çalışmak	Maliyeti düşüktür.	Plan dâhilinde gerçekleştirilmediği için iletişim zamanı kısıtlıdır.
Ücretsiz telefon hatları	Ürünlere ya da kartvizitlere ücretsiz telefon numaralarının eklenmesi	Veri toplamada etkindir ve müşteriye tatmin eder	Oldukça masraflıdır
Kitle iletişim araçları kullanımı	Çok sayıda kişiye aynı seçmeli soruların sorulması	Müşterilerin düşüncelerine ulaşma konusunda bilimsel geçerliliği olan bir yöntemdir.	Açık uçlu soru sorulmadığından farklı fikirlere ulaşamaz
Gizli alışveriş	Profesyonel kişilerce sorular sorulması ve müşteri tepkilerinin raporlanması	Ürün/hizmet konusunda güvenilir bilgi sağlar.	Çalışanlar üzerinde kendilerine güvenilmediği hissi uyandırır

Kaynak: Yenginol, 2000: 24

2.8.1.2. Gemba yöntemi

Müşteri taleplerini belirlerken kullanılan yöntemlerden bir diğeri de Gemba analiziyle müşteri taleplerini yerinde belirleme aşamasıdır. Müşterilerin ürün/hizmet kullanımıyla ilgili taleplerini ortaya çıkartmak için ürünün ve hizmetin sunulduğu gerçek ortamda müşterilerin gözlemlenmesine dayanmaktadır (Mazur, 1996: 4; Geoff, 2002: 97). Gemba ürün/hizmetin kullanıldığı reel ortamdır, bir başka deyişle Gemba mamul ve hizmetin müşteri için değere dönüştüğü yerdir. Bu yöntemde müşteriler mamulü kullandıkları yerde gözlemlenir ve böylece ürün/hizmet ile ilgili sorunlar, müşterilerin dile getirmedikleri talepler belirlenmeye çalışılır. Müşteri taleplerinin belirlenmesinde kullanılan diğer tekniklerden farklı olarak burada müşterilere sorular yöneltilmez. Sadece kullanım sırasında gözlemler yapılarak gizli talepler ortaya çıkarılmaya çalışılır (Abasov, 2002: 66; Ronney vd., 1993: 4).

Müşteri sesinin dinlenebilmesi, müşterinin ürünü ve hizmeti kullandığı yere yani gembaya gitmekle mümkün olmaktadır (Mazur, 1997). Gemba, müşterilerin gerçek problemlerinin belirlenebilmesi ve hangi fırsatların hayata geçirileceği konusunda fikir oluşturabileceğimiz yerdir (Mazur, 2008: 8). Gemba ziyaretleri esnasında müşteri sesinin dinlenmesi için yüz yüze görüşme, gözlem ve olay analizleri teknikleri kullanılmaktadır (Zultner, 1995). Bu yöntem ile müşterinin farkına varmadığı ihtiyaçlar, ürünün ve hizmetin kullanılırken gözlenebilmesi ile ortaya çıkarılır (Yenginol, 2000: 33). Müşteri sesinin toplanmasında; Odak grup görüşmeleri, anketler, müşteri şikâyet ve önerileri, telefon ve e-posta yoluyla gelen yorumlar, kullanılan yöntemlerden birkaçıdır (Griffin ve Hauser, 1993: 3; Shillito, 1994: 117; Williams ve Buswell, 2003: 112).

Gemba analizi yapılırken öncesinde ulaşılmak istenen hedeflerin belirlenerek gidilmesi nihai sonuca ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Bu esnada yapılan Gemba ziyareti sayısı da müşteri ihtiyaçlarının ne oranda belirleneceğinin

bir göstergesidir. Ortalama 10-12 Gemba ziyareti taleplerin %70'ine ulaşılmasını sağlamaktadır (Mazur, 1997: 4). Gemba ziyaretlerinin, modern KFG metodunda en çok tercih edilen araç olmasının en büyük nedeni ürünün kullanıldığı yerin ve kullanımının gözlenebilir müşterinin ürün ile temasının bire bir gözlenebilmesi ve müşterinin dile getiremediği veya henüz farkında bile olmadığı ihtiyaçlarının ortaya çıkarılabilmesidir (Cole, 2005).

2.8.2. Müşteri talepleri önem düzeyi

Müşteri taleplerinin ortaya çıkarılmasından sonra en temel ihtiyaçların belirlenebilmesi için önceliklendirme işlemi yapılmalıdır (Hepler ve Mazur, 2006). Taleplerin önceliklendirilmesinin nedeni, önemli olan taleplere odaklanılıp işletme kaynaklarının dağılımının en etkin şekilde yapılmasıdır (Chan vd., 1999). Kalite evinin soldan ikinci odasında müşteri taleplerinin önem düzeyi yer alır. Müşterinin verdiği önem derecesi, ürünün veya hizmetin hangi özelliğinin geliştirilmesi gerektiğinin belirlenmesinde önemlidir (Ferrell ve Ferrell, 1994: 386; Day, 1993: 43). Müşteri tatmini ancak müşteri taleplerinin doğru ve hızlı olarak karşılanmasıyla sağlanabilir (Taş, 2006: 6-19).

Müşteri talepleri önem düzeylerini belirlemede birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler (Enríquez vd., 2004: 986; Chan ve Wu, 2005; Sofyalıoğlu, 2006):

- Doğrudan değerlendirme
- Önem düzeyine göre sıralama
- 100 \$
- 1-2-3 Sıralama
- Analitik hiyerarşi süreci
- Kano modeli

2.8.2.1. Doğrudan değerlendirme

Müşteri talepleri önem düzeyinin doğrudan değerlendirme yönteminde anket yoluyla müşteriler tarafından 5'li skala ölçeğini (1 en düşük, 5 en yüksek) kullanarak her talebi değerlendirmeleri istenir. Anket sonucuna göre her talep için müşterinin verdiği önem düzeyi aritmetik ortalama ile hesaplanır (Enríquez, 2004: 986). Müşteriler genellikle en çok ihtiyaç duydukları gereksinimlere daha fazla puan vermektedirler (Sorli ve Ruiz, 1994). Önem düzeylerinin belirlenmesi kişisel algılara dayandığı için bu yöntemle algılanan değerler etkin bir biçimde elde edilemeyebilir (Kwong ve Bai, 2003: 619).

2.8.2.2. Önem düzeyine göre sıralama

Talepleri yüksek önem düzeyinden düşük önem düzeyine sıralama yönteminde müşterilerden taleplerini en önemliden en önemsizine doğru sıralamaları istenir. Bu yöntem oldukça kolay ve müşterilerden tercih yapmaları istendiği için bir öncekine göre daha doğru sonuçlar vermektedir fakat yüksek dikkat gerektiren bir yöntemdir. Bu yöntem genellikle 10–12 ihtiyacın sıralanmasında kullanıldığında doğru sonuçlar vermesine karşın daha fazla sayıda talebin önem düzeyine göre sıralanması istendiğinde işlem müşteri için güçleşmektedir. (Enríquez vd., 2004: 986; Daetz, 1995).

2.8.2.3. 100 \$

100 \$ yöntemi çok zaman alan ve aşırı dikkat gerektiren bir yöntemdir. Bu yöntemde müşterilerin 100 \$'ı taleplerine diledikleri kadar bölüştürmeleri istenir. Bu yöntemde katılımcılar ihtiyaçları arasında seçim yapmak durumunda kaldıklarından görece önem düzeyleri tespit edilebilir. Dolayısıyla önceki yöntemlere göre çok daha doğru sonuçlara ulaşmayı sağlayan bir yöntemdir. Yöntem uygulandığında müşterilerin çoğu aşırı konsantrasyon ve ilgi gerektiren bu yöntemi çok sıkıcı bulduklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeyi gerçekleştiren anketörler ise müşterilerden bazılarının eksik ve bazılarının da özensizce cevapladıklarını ifade etmişlerdir (Enríquez vd., 2004: 986; Daetz, 1995).

2.8.2.4. 1-2-3 Sıralama

Sıralama yönteminde müşteri sesi dinlenerek elde edilen talepler büyük bir kartona tesadüfi sırayla yazılır ve ilk olarak müşterilerden bu talepler arasında en çok önem verdikleri talebi seçmeleri istenir. Daha sonra müşterilere ikinci ve üçüncü sırada önem verdikleri talepleri belirtmeleri istenir. Taleplerin önem sıralaması yapıldıktan sonra bu sıralamalarda; ilk sıraya yerleştirdikleri talebe 5 puan, ikinci sıraya yerleştirdikleri talebe 3 puan, üçüncü sıraya yerleştirdikleri talebe ise 1 puan vermeleri istenmiştir. Bu puanlamanın yapılmasının sebebi önem verdikleri talebin matematiksel olarak ifadesinin daha kolay anlaşılmasıdır. Daha sonra müşterilerin verdikleri puanlar toplanır ve bu puanların her biri bütün taleplere verilen toplam puana bölünerek göreceli önem derecesi hesaplanmış olur. Bu hesaplama 1–2–3 sıralama yöntemi adlı Tablo 4’te detaylı bir şekilde gösterilmektedir (Enriquez vd, 2004: 987).

Tablo 4: 1-2-3 Sıralama Yöntemi

Müşteri İhtiyaçları	1. Müşteri talebi önem sıralaması	2. Müşteri talebi önem sıralaması	3. Müşteri talebi önem sıralaması	Müşteri İhtiyacı Puanları Toplamı	Müşteri İhtiyaçları Göreceli Önem Düzeyi
Hızlı Servis	2	3	2	3+1+3=7	7/42=%17
Soğuk İçecek	1	2	1	5+3+5=13	13/42=%31
İhtiyaç 3	3	2	3	1+3+1=5	5/42=%12
İhtiyaç 4	3	-	3	1+1=2	2/42=%5
Uygun Fiyat	2	1	2	3+5+3=11	11/42=%26
İhtiyaç 6	3	3	3	1+1+1=3	3/42=%7
İhtiyaç 7		3		1=1	1/42=%2
TOPLAM				42	%100

1-2-3 Sıralama yönteminde 1 no 1., 2 no 2., 3 no 3. ihtiyacı ifade etmektedir.

Kaynak: Enriquez vd, 2004: 987

2.8.2.5. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS)

Analitik hiyerarşi süreci (AHS), sadece belirli bir seviyedeki bir kritere göre alternatifleri ağırlıklandırmak yerine (Wang vd., 1998: 422) karmaşık ve çok basamaklı problemleri hiyerarşik olarak yapılandırabilen (Zultner, 2005) ve talepleri sıralamada doğru sonuca ulaşmak için mevcut olan en iyi karşılaştırma yöntemidir. Yöntem hiyerarşinin her düzeyinde belirlenen bir kritere göre elemanların bir matris yardımıyla karşılaştırılmasından ve bu sayede ağırlıklarının ölçeklendirilmesinden ibarettir (Yenginol, 2000:101; Wind ve Saaty, 1980:641). Bununla birlikte AHS yöntemi hala karmaşık ve masraflı yöntemler arasındaki yerini korumaktadır. AHS süreci en fazla dokuz seçeneğin karşılaştırılmasına olanak veren yöntemdir, seçenek sayısı arttıkça AHS yönteminin güvenilirliği de azalmaktadır (Enriquez vd, 2004: 987).

AHS yöntemi genel olarak üç aşamadan oluşmaktadır (Tiwari ve Banerjee, 2001: 690):

1. Kıyaslamaların göreceli önem derecelerinin belirlenmesi
2. Her bir alternatifin kriterlere göre önceliklendirilmesi
3. Her bir alternatifin toplam puanın hesaplanması

AHS'nin değerlendirilmesinde 1–9 ölçeğinin kullanımının daha hassas sonuçlara ulaştırdığı savunulmaktadır (Tiwari ve Banerjee, 2001: 690). İhtiyaçların önceliklendirilmesi için kullanılan tanımlamalar aşağıda ölçek anlamları adlı Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5: Ölçek Anlamları

A _{xy} Değeri	Yorum
1	x ve y ihtiyacı eşit derecede önemlidir
3	x ihtiyacı y ihtiyacına göre daha fazla önemlidir
5	x ihtiyacı y ihtiyacına göre biraz daha fazla önemlidir
7	x ihtiyacı y ihtiyacına göre çok daha fazla önemlidir
9	x ihtiyacı y ihtiyacına göre kesinlikle çok daha fazla önemlidir
1/3	x ihtiyacı y ihtiyacına göre daha az önemlidir
1/5	x ihtiyacı y ihtiyacına göre biraz daha az önemlidir
1/7	x ihtiyacı y ihtiyacına göre çok daha az önemlidir
1/9	x ihtiyacı y ihtiyacına göre kesinlikle çok daha az önemlidir

Kaynak: Chan, 2003: 3569

AHS yöntemiyle müşteri taleplerinin karşılaştırılması adlı Tablo 6'da görüldüğü gibi, satır ve sütunlarda yer alan x, y ve z ihtiyaçları sırasıyla karşılaştırılmaktadır. Hücelere önem puanları yerleştirilir, daha sonra her bir sütun toplanır ve satır toplamı sütunundaki yerine yazılır. Daha sonra her bir hücredeki değer, ait olduğu sütun toplamına bölünür ve normalize matris elde edilir. Satırların toplamları bulunarak her bir ihtiyacın normalize edilmiş önem dereceleri yüzde olarak hesaplanır. Örneğin birinci sütunun birinci hücre değeri birinci sütun toplamına bölünerek normalize edilmiş önem dereceleri yüzde olarak hesaplanmış olur. Oluşan bu matris Norm matrisidir, bu matrisin her bir sütun toplamı ve köşegen değerleri bire eşittir (Winston, 1994: 799).

Tablo 6: AHS Yöntemiyle Müşteri Taleplerinin Karşılaştırılması

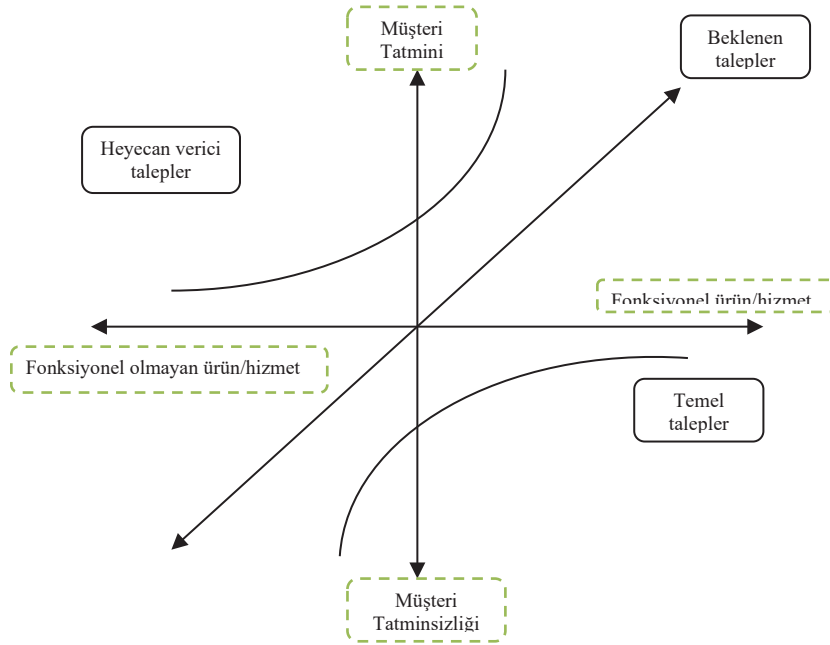
Talepler	X Müşteri Talebi	Y Müşteri Talebi	Z Müşteri Talebi	Toplam	(%) Önem
X Müşteri Talebi	1	7	5	13	0,597
Y Müşteri Talebi	1/7	1	1/7	0,286	0,013
Z Müşteri Talebi	1/5	7	1	8,5	0,390
TOPLAM	1,343	15	6,143	21,786	1

Kaynak: Sofyaloğlu, 2006: 57

Bu yöntem hızlı bir biçimde yanıtlanabilmesi özelliğiyle, çok fazla konsantrasyon gerektirmeden müşteri ihtiyaçlarının önceliklendirilmesinde bilgiler sağlayan bir yöntem olarak kabul görmektedir (Sofyaloğlu, 2006: 57).

2.8.2.6. Kano Modeli

Günümüzde işletmeler müşteri tatminini ürün/hizmet performansının ve işletmenin sürekliliğinin bir göstergesi olarak görmektedirler (Matzler ve Hinterhuber, 1998: 26). Kano modeli, müşteri taleplerinin müşteri tatminini ne düzeyde karşılayacağını ortaya çıkararak bir sınıflandırma yapmaktadır (Kano vd, 1984). Noritoki Kano tarafından geliştirilen model, işletmelerin müşteri taleplerini yerine getirebilme düzeyleri ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi anlatan bir modeldir (Day, 1993: 16). Kano modeli adlı Şekil 5'te görüldüğü gibi temel, beklenen ve heyecan verici talepler olmak üzere üç gruba ayrılır (Berger vd., 1993: 15).

Şekil 5: Kano Modeli

Kaynak: Berger vd.,1993: 15

- **Temel Gereksinimler:** Müşterilerin ürün ya da hizmette olmasını olağan karşıladıkları özelliklerdir (Matzler ve Hinterhuber, 1998: 28). Bu özelliklerin ürün ya da hizmette bulunması müşteri tatminini sağlarken bulunmaması tatminsizliğe neden olur. Müşteri için faydalanacağı ürün ya da hizmette temel kalite anlayışını oluşturan özelliklerin bulunmaması söz konusu değildir. Bu nedenle genel olarak müşteri tarafından talep edilme gereği görülmeyen temel özelliklerdir (Guinta ve Praizler, 1993: 31). Bu sınıflandırmadaki taleplerin karşılanması ancak "müşterinin memnuniyetsiz olmama" halini yansıtacaktır (Matzler ve Hinterhuber, 1998: 28). Örneğin alınan bir elektrikli süpürge çalışıyor olması oldukça olağan bir durumdur ve garanti kapsamındadır, bu nedenle birçok müşteri tarafından satın aldığı ürünün çalışıyor olması kalite kavramı olarak algılanmaz. Dolayısıyla bu sınıflandırmadaki talepler ancak müşteri şikâyetlerinden öğrenilebilmektedir (King, 1995).

- **Talep Edilen Gereksinimler:** Müşteriye sunulan ürün ya da hizmetle ilgili sorulduğunda ilk olarak ihtiyaç duyulup talep edilen gereksinimlerdir (Guinta ve Praizler, 1993: 31). Bu sınıflandırmadaki taleplerin karşılanma düzeyine göre müşteri tatmini artacak veya azalacaktır. Örneğin arabanın benzin tasarrufu sağlaması müşteri tatminini arttıran bir özellikken fazla benzin tüketmesi müşteri memnuniyetsizliğine neden olacaktır. Müşteri taleplerine cevap verilebilmesi ya da verilememesi müşteri tatminiyle doğrudan ilişkili bir durumdur. Bu sınıflandırmadaki talepler müşteriler tarafından daha sık ifade edilen gereksinimlerdir (King, 1995).

- **Heyecan Verici Gereksinimler:** Bu gereksinimler müşteri tarafından nadiren dile getirilmekle birlikte, ürün ya da hizmette bu özelliğin olması müşteri tatminini fazlasıyla sağlarken, bu özelliğin ürün ya da hizmette bulunmaması ise müşterinin bu ihtiyacının farkında olmamasından dolayı tatminsizliğe yol açmayacaktır (Guinta ve Praizler, 1993: 31). Bu sınıflandırmadaki gereksinimler müşteri hayalleri olarak adlandırılır. Bir arabanın karşısındaki aracın aniden durmasıyla arabanın fren sisteminin otomatik ve hızlı olarak devreye girmesi müşteri tatminini arttıracaktır; fakat bu özelliğin bulunmaması müşteri memnuniyetini azaltmayacaktır (King, 1995). Ancak heyecan verici gereksinimler işletme için rekabet açısından üstünlük sağlayacağı bir fırsat olarak değerlendirilebileceğinden, müşteri sesini dinlerken davranış ve yorumları da göz önünde bulundurarak heyecan verici kaliteyi üretmeye yardımcı olacak taleplerin açığa çıkarılması oldukça önemlidir (Day, 1993: 37). Kano modeli yöntemi ürün/hizmet fonksiyonlarının müşteri tatmini konusunda yapılacak araştırmalarda kullanılacak etkin bir yöntemdir. Bu gereksinimler, genellikle müşteriler tarafından değil de tedarikçiler tarafından ifade edilir (King, 1995).

İşletmelerin uzun vadeli kârlılık sağlayabilmeleri müşteri tatminini ve sadakatini sağlamalarıyla mümkün olmaktadır. KFG yaklaşımında, ürünle veya hizmetle ilgili her bir müşteri talebinin giderilmesi karşısında işletmelerin sergiledikleri performans, müşteri tatmininin sağlanmasıyla paralel düzeyde gidecektir. Belirtilen bu beş yöntemden herhangi birinin kullanılması müşteri talepleri önem düzeyinin açıklanması noktasında yeterli görülmektedir (Chen ve Huang, 2002).

2.8.3. İşletme gereksinimleri (NASIL'lar)

KFG ekibinin; müşteri talepleri nasıl karşılanır ve hangi teknik karakteristik müşteri tatminini daha çok sağlar sorusuna yanıt aranan aşamadır (Park ve Noh, 2002: 394). Bu aşamada ürün/hizmet karakteristikleri geliştirilmektedir. Bu aşamadaki anahtar soru "NASIL"dır, işletme müşterilere gerekli hizmeti sağlama konusunda işlevsel gereksinimler ve idari kaynak dağılımı planlarını yapar (Paryani, 2010). Uygun ürün/hizmet tasarımlarının gerçekleştirilmesi için, birinci aşamadan gelen NE'lerin karşılanacağı NASIL'ların belirlendiği aşamadır. Müşteri tatmini için belirlenen müşteri taleplerinin uygun ürün/hizmet karakteristiklerine dönüştürülmesi işlemi bu aşamada gerçekleştirilir. Karakteristikler arasında birbirini olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek özelliklerin ortaya çıkarılması amacıyla, korelasyonlar belirlenir ve son olarak da değerlendirme yapılır (Guinta ve Praizler, 1993: 28). Turizm işletmesinin gereksinimleri (NASIL'ları), işletmenin potansiyeline göre her bir müşteri talebinin nasıl karşılanacağını belirlenmesinden oluşur. Her bir talebin tatmin edilebilmesi için NASIL'lar, ölçülebilir veya uygulanabilir nitelikte olmalıdır (Pheng ve Yeap, 2001: 33).

NASIL'lar NE'lerin karşılanmasını sağlayan bir yoldur. Genellikle her problemin çözümü NASIL'la başlamaktadır. NASIL'lar aşaması süreç, imkânlar ve çözüm metotlarını içerir. Tüm işletme çalışanları ve işletmenin tüm fonksiyonları bu sürecin içindedir. KFG süreci işletmenin tüm bilgilerinin kullanılmasının gerektiği disiplinlerarası bir süreçtir. Her bir problemin çözümü farklı bakış açıları ve fikirleri gerektirmektedir, dolayısıyla işletmenin tüm fonksiyonlarındaki çalışanların her birinin fikri bu süreç için oldukça önemlidir. KFG uygulaması toplanan işletme bilgilerinin en etkin şekilde organize edilmesini sağlayan bir metottur. Dolayısıyla bu bilinçle kurulacak olan bir KFG ekibi işletmenin başarıya ulaşmasında anahtar görevi üstlenecektir. Oluşturulan KFG ekibi öncelikle işletmenin hangi müşteri taleplerini karşılayabileceğini işletmenin yeteneklerine göre belirler. Bununla birlikte her bir müşteri talebinin karşılanması için KFG ekibi tüm fırsatları değerlendirerek sürekli fikir alışverişinde bulunur. İşletmenin potansiyeline göre elde edilen tüm veriler kaydedilir. Burada NASIL'lar için herhangi bir sayı sınırlaması yoktur. Ancak genel olarak NASIL'ların NE'lerin en az iki katı olması gerektiği görüşü savunulmaktadır. Bununla birlikte NE'ler listesinin 5-8 arasında ve NASIL'lar listesinin de en fazla 13 tane olması gerektiği aksi takdirde ilişki matrisi kurulurken karışıklık çıkabileceği literatürde savunulan bir konudur. Fakat burada belirtilen konu çok sayıda NASIL'larla NE'lerin karşılaştırılırken ilişki matrisi kurulma aşamasının zaman alacağı yönünde uzun bir prosedür gerektirdiğidir. Aksi takdirde herhangi bir kesin sayı sınırlaması mevcut değildir (Guinta ve Praizler, 1993: 67).

2.8.4. İlişki matrisi (NE'ler ve NASIL'lar arasında)

Bu aşamada KFG ekibi tarafından müşteri talepleriyle ürün/hizmet karakteristikleri belirlenir. Hangi teknik karakteristiğin hangi talebi ne kadar karşılayacağı, ilişki matrisi içinde yani "kalite evi"nin gövde kısmında belirlenir (Dekker vd., 2001: 308). Burada NE'ler ve NASIL'lar arasındaki ilişki belirlenirken NASIL'ların müşteri taleplerini karşılayarak memnuniyeti arttıracak veya bir problemi çözecek nitelikte olmasına dikkat edilmelidir (Guinta ve Praizler, 1993: 89). Bu adımdaki anahtar soru, ürün/hizmet özelliklerimizi rakiplerimize göre daha iyi konumda tutmak ve müşteri memnuniyetini arttırmak için hangi performans karakteristiğini değiştirmeliyiz ve var olan boşlukları nasıl doldurmalıyız yönündedir. Bunun için kurumun farklı bölümlerini temsil eden çapraz fonksiyonel takımlar oluşturularak NE'ler ve NASIL'lar arasındaki ilişkiler belirlenir. İlişki matrisi bölümü, NASIL'ların müşteri taleplerini yeterli düzeyde karşılayıp karşılamadığını tespit etmekte kullanılır. Bunun için üç farklı seviye belirlenmiştir. NE'ler ve NASIL'lar arasındaki ilişki puanları ve anlamları adlı Tablo 7'de gösterildiği şekildedir (Paryani, 2010):

Tablo 7: NE'ler ve NASIL'lar Arasındaki İlişki

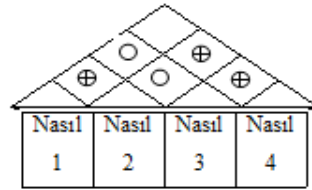
İlişki Derecesi	Puan	İfade Şekli
Güçlü	9	⊕
Orta	3	○
Zayıf	1	△

Kaynak: Park ve Noh, 2002: 394

NE'ler ve NASIL'lar arasındaki ilişkinin kuvvetli olması kurumun müşteri sesine tam olarak yanıt verebildiğini göstermektedir (Paryani, 2010; Park ve Noh, 2002: 394). İlişkilerin tanımlanması için verilen sembollere uyulması zorunlu değildir. Burada ana hedef en kolay anlaşılana seçmektir. Burada simgesel öğeler kullanılmasının nedeni görsel açıdan izleme kolaylığının sağlanmasıdır (Hauser ve Clausing, 1988: 67).

2.8.5. Korelasyon

Korelasyon matrisi kalite evinin çatı kısmında teknik gereksinimlerin birbirleriyle olan olumlu veya olumsuz ilişkilerini ifade eden ve KFG ekibi için oldukça önemli olan bir konudur (Guinta ve Praizler, 1993: 75). Bu aşamada belirlenen olumlu ve olumsuz ilişkiler sayesinde çelişkiler ortadan kaldırılarak teknik gereksinimlerin gerekirse yeniden düzenlenmesi sağlanır. Çünkü bir teknik gereksinim karşılanmaya çalışılırken, başka bir teknik gereksinim bu durumdan olumsuz yönde etkileniyorsa bu durum o teknik gereksinimlerin karşılanmasını zorlaştırarak ilgili olduğu müşteri talebinin karşılanması sürecini zorlaştırabilir (Hauser ve Clausing, 1988: 68). Bunun tersine birbirini olumlu yönde etkileyen teknik gereksinimler de olabilir. Olumlu ya da olumsuz yönde etkilenen teknik gereksinimlerin incelenmesi için korelasyon matrisinde bazı semboller kullanılır. Bu semboller ve kalite evinin çatısında nasıl ifade edildiği korelasyon matrisi adlı Şekil 6'da gösterilmektedir (Guinta ve Praizler, 1993: 77):

Şekil 6: Korelasyon Matrisi

Kaynak: Guinta ve Praizler, 1993: 77

Pozitif yönlü korelasyon: ⊕

Negatif yönlü korelasyon: ○

Burada teknik gereksinimlerin (NASIL'ların) birbirleriyle olan ilişkileri değerlendirilmektedir. Bu yöntemle NASIL'lar arasındaki pozitif ve negatif yönlü ilişkilerin sayısı değerlendirilerek KFG ekibinin işletme potansiyelini nasıl kullanabileceği yönünde fikir elde etmesini sağlar. Böylece NASIL'lar arasında çok fazla negatif yönlü ilişkinin varlığı engellenerek işletmenin mevcut durumunu en etkin şekilde kullanması sağlanır. Bu aşamada sadece pozitif yönlü ilişkinin olup hiç negatif yönlü ilişkinin olmaması da, sürecin tam anlamıyla değerlendirilemediğinin bir göstergesi olabilir. Çünkü KFG çok fonksiyonlu bir planlama sürecidir ve fonksiyonlar arası negatif yönlü etkileşimin olması oldukça normal bir durum olarak değerlendirilir. Önemli olan negatif yönlü ilişki sayısının en uygun düzeyde tutulmasını sağlamaktır (Guinta ve Praizler, 1993: 77).

2.8.6. Planlama matrisi

İşletmeler ürün/hizmet planlama aşamasındayken, mevcut ürün/hizmeti sadece yapılan anket değerlendirmeleriyle değil bunun yanında hem eldeki eski performans veri bankasını tarayarak hem de rakip işletmeler ile kıyaslama yaparak da gerçekleştirirler. Müşteri tatminini arttıracak her türlü verinin işletme için önemi büyüktür ve hiçbir detay atlanmamalıdır. En önemli nokta ise tüm bu veriler incelendikten sonra oluşturulan profesyonel KFG ekibinin subjektif değerlendirmeler yapmasıdır. Aksi takdirde işletme gerçek

konumunu belirleyemeyip yanlış kararlar verebilir (Day, 1993: 17). KFG eylem planı matrisinde hayati önem taşıyan ve birçok veriyi barındıran işletmeye ait mevcut bilgilerin çok yönlü olarak ele alındığı bir planlama matrisi kullanılır. Planlama matrisi, işletmeleri araştırma yapmaya ve uygun çözümlerin uygulanmasına dayanan etkin kararlar almaya teşvik eder (Cohen,1995: 11).

Planlama matrisi aşamasının amacı aşağıdaki gibidir (Abasov, 2002: 99):

- Süreç aşaması ile belirlenen karakteristiklerinin karşılaştırılması
- Hangi ürün/hizmet karakteristiklerinin önemli olduğunun belirlenmesi
- Karakteristikler için hedef değerlerin belirlenmesi
- Ekibin sürecin doğru işlediğinden emin olmalarını sağlayacak denetimlerin yapılması

Tablo 8: Planlama Matrisi

Müşteri İstekleri	Önem Derecesi	İşletme Bugün	Hedef	İlerleme Oranı	Satış Noktası	Önem Puanı	% Önem
Kokusuz	8	4	5	1,25	1	10	8
Kullanım kolaylığı	7	5	5	1	1	7	5,6
Duvar tutuşu	10	4	5	1,25	1,5	18,75	15
Kolay temizlenmesi	9	4	5	1,25	1,2	13,5	11
Pratik ambalaj	8	3	4	1,3	1,2	12,48	10
Koruyuculuk	10	5	5	1	1,5	15	12
Kalite	7	4	4	1	1,2	8,4	6,7
Uygun Fiyat	8	3	4	1,3	1,5	15,6	12,5
Yaygın dağıtım ağı	8	2	4	2	1,5	24	19,2
TOPLAM						124,73	100

Kaynak: Terninko, 1996: 84

2.8.6.1. Hedef ve satış noktası sütunu

Kurum liderlerinin ve finans bölümünün belirlemiş oldukları stratejilere göre istenilen performans düzeyini yakalamak için hedef ve satış noktasının belirlendiği aşamadır. Kurum liderleri her bir müşteri talebi için müşteri performans değeri belirler (Cohen, 1995: 39). Hedef puanını belirleme KFG sürecinin önemli stratejik bir adımdır. Hedefler performans seviyeleri ile aynı ölçekte sayısal veriler olarak ifade edilmektedir. Hedef mevcut durum için iyileşme oranını ayarlama kullanılır. İyileşme oranı müşteri talebini arttıracak düşünülen en önemli faktörlerdendir. Buna ek olarak satış noktası sütunu da mevcut ürün/hizmeti pazara sunma noktasında özellikle müşteri taleplerinin ne ölçüde karşılanacağını ifade eden karakterize bilgiler içerir. Satış noktası için atanan değerler ve karşılıkları aşağıdaki gibidir (Paryani, 2010):

1, 0: Satış noktası yok

1,2: Orta derece satış noktası

1, 5: Güçlü satış noktası

Her müşteri talebi için genel görece ağırlıklarından sonra belirlenen ve farklı müşterilerin ihtiyaçları için hangi eylemlerin müşteri taleplerini arttıracak yönünde bilgi veren bir aşamadır (Paryani, 2010). Burada amaç işletmenin rakip işletmeye göre gerçek değerlerini karşılaştırmak ve bu bilgi ışığı altında hedef değerleri belirlemektir (Abasov, 2002: 92). Hedef sütunu işletmenin kendisini nasıl algılamak istediğiyle ilgilidir. Bu örnek incelendiğinde Tablo 2-8'de görüldüğü gibi işletme ilk müşteri isteğinde 4 konumdadır, işletme bu müşteri isteğinde daha iyi

bir konumda olmak istediğinden en iyi algılanma konumunu kendisi için hedef olarak seçmiştir. “Satış noktası” sütununda ise müşteri isteklerinde bir ilerleme yapmanın ürün/hizmet satışında da ilerleme meydana getirip getirmeyeceğini anlaşılır (Yıldız ve Baran, 2011).

2.8.6.2. İlerleme oranı

İlerleme oranı sütunu “hedef” sütunun işletmenin “işletme bugün” sütununa bölünmesiyle bulunur. Bu hesaplamayla işletme hedefinden ne kadar uzakta olduğunu ya da hedefine ne kadar yaklaşmış olduğunu öğrenmiş olacaktır. Burada işletmenin amacı her zaman 1 değerine yaklaşmak olacaktır (Ferrell ve Ferrell, 1994: 385). Örneğin uygulamada Tablo 2-8’de görüldüğü gibi “kullanım kolaylığı” müşteri isteği için ilerleme oranı $5/5=1$ ve “yaygın dağıtım ağı” için 2 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda “yaygın dağıtım ağı” için işletme daha çok çaba sarf etmek durumunda kalacaktır (Terninko, 1996: 86).

2.8.6.3. Önem puanı ve yüzde (%) önem

Önem puanı sütunu; önem derecesi, ilerleme oranı ve satış noktası puanlarının çarpımından oluşur. Uygulamada “duvar tutuşu” müşteri isteği için önem puanı $10 \times 1,25 \times 1,5 = 18,75$ olarak belirlenmiştir. Önem puanlarının normalize edilmesiyle de yüzde önem sütunu elde edilmektedir. Yüzde önem sütunu her bir müşteri isteğinin toplam müşteri isteği içindeki yüzde önemini gösteren değerdir (Arı, 2006).

Planlama matrisinde yer alan yüzde önem derecesi sütunu, her müşteri isteği önem puanının, önem puanı sütununa bölünmesiyle elde edilir. Böylece müşteri isteklerinin yüzde önemleri hesaplanmış olur. Yüzde önem dereceleri hesaplanırken hem müşteri düşünceleri hem de müşteri isteklerinin işletme açısından taşıdığı değer dikkate alınmaktadır. Önem derecesi matriste ağırlık faktörü ve belirli istatistiksel sonuçları etkileyen katsayıdır. Burada sayı düşük ise önem derecesi az, yüksek ise önem derecesinin yüksek olduğu anlamına gelir (Terninko, 1996: 86). Bu aşamada ürün/hizmet ağırlıklarının göreceli önem dereceleri, göreceli ağırlığı ve önceki adımda geliştirilen ilişki matrisi belirlenir. Bu adımda sonuçların doğruluğu ilişki matrisinin kalitesine bağlıdır. Her karakteristik önem düzeyi aynı sütundaki hücre değerlerinin müşteri önem düzeyleri ile ilişkilendirilip toplanmasından elde edilir. Böylece müşteri ihtiyaçlarını karşılayacak olan karakteristikler hesaplanmış olur. Bu hesaplama süreci müşteri ihtiyaçlarıyla teknik karakteristiklerin birleşmesini sağlar (Paryani, 2010).

2.8.6.4. Müşteri rekabet değerlendirmesi

Müşteri rekabet değerlendirmesi işletmenin gelişmesi için farklı fırsatları yakalamasını sağlayabilir. Kurum ve rakip kurum performansını değerlendirmek için müşterilere sektörde aynı konumda değerlendirilen diğer işletmeyle ilgili kıyaslama değerleri verilmesi istenir. Böylece müşteriler alan araştırması yapılan işletme ve rakip işletmeyle ilgili müşteri algılarını öğrenerek pazar içindeki konumunu daha iyi belirleyebileceklerdir (Paryani, 2010). Rekabette üstünlük elde etmek isteyen işletmeler rakiplerine göre müşterileri tarafından hangi konumda değerlendirildiklerini bilmedirler. Bunun amacı işletmenin, müşteri gözünde hangi konumda olduğunu ve müşteri talepleri karşılandığında ne derece rekabet üstünlüğü sağlayabileceğini öğrenmesidir. Rekabet değerlendirmesi işletme için yeni ürün/hizmet tasarımı konusunda gelişim süreci olup müşteri taleplerini karşılamayı sağlayan, müşteri tatminini arttıran ve gelecek stratejisi oluşturmaya yarayan bir planlama sistemidir (Boyacıoğlu, 2001: 41). Müşterilerden işletmenin ve rakip işletmenin ürün/hizmetlerini, belirlenen puan sistemine göre değerlendirmeleri talep edilir ve 1-5 arasında bir puanlama değeri kullanmaları istenir. Burada 1 en düşük, 5 en yüksek puanı ifade etmektedir (Ferrell ve Ferrell, 1994: 385). Planlama matrisi Tablo 2-8’de “işletme bugün” sütunu olarak gösterilmiştir.

2.8.7. İşletme hedef planlaması

İlk matrisin oluşturulmasından sonra, belirlenen talepler arasında öncelikli olanlar ikinci bir matris olan satır verileri (NE’ler) olarak aktarılırlar. Bu ikinci matrisin oluşturulmasındaki amaç, belirlenen talepleri gerçekleştirmek için ürün/hizmet karakteristikleri olan sütun verilerine (NASIL’lar) karar vermektir. Dolayısıyla KFG ekibi ilk aşamada yaptığı gibi ürün/hizmet gereksinimlerini karşılamak için gerekli parçaları belirlemek için çalışmalar gerçekleştirir. Detaylar belirlendikten sonra bu özellikler ile ürün/hizmet özelliklerinin birbiriyle olan etkisinin ortaya konulduğu ilişki matrisi oluşturulur ve hangi parçanın müşteri taleplerini yerine getirmekte daha önemli

olduğu belirlenir. Daha sonra belirlenmiş olan ürün/hizmet taleplerini (NE'ler) karşılamak için gerekli olan matrisler (NASIL'lar) tanımlanır. Bu aşamada müşteriler tarafından belirlenen ürün/hizmet taleplerinin doğru analiz edilmesi bir sonraki aşama için oldukça önemlidir. Bu bölümde müşteri ihtiyaçlarını karşılayacak ürün/hizmet özellikleri belirlenir ve talepler ile bu özellikler arasında ilişki matrisi oluşturulur (Guinta ve Prazler, 1993: 25-28). Müşteri talepleri işletmenin ürün/hizmet ile ilgili olarak açıklamada kullanacağı terimlere dönüştürülmektedir (Day, 1993: 64). İşletmenin belirlemiş olduğu teknik karakteristiklere (NASIL'lara) göre stratejik hedeflerin önem düzeyleri belirlenerek öncelikli olarak hangi teknik özelliklerin karşılanması gerektiği belirlenir (Paryani, 2010). Aşağıda müşteri istekleri Tablo 2-9'da görüldüğü gibi işletmenin tüketici talepleri doğrultusunda belirlenen teknik gereksinimlerinin tüketici talebini karşılamadaki etkisini belirleyebilmek için teknik önem derecesi hesaplanır. Teknik önem derecesi; her bir teknik karakteristik için planlama matrisinde hesaplanan "yüzde önem dereceleri" ile "ilişki puanları" çarpımının toplanması yöntemiyle hesaplanır. Birinci teknik karakteristik için teknik önem derecesi: $(8 \times 9) + (10 \times 9) + (12 \times 1) + (12,5 \times 3) = 307,5$ 'tir (Terninko, 1996: 92).

Tablo 9: Müşteri İstekleri

Müşteri İstekleri	Önem Derecesi	Nasıl 1	Nasıl 2	Yüzde Önem (%)
Kokusuz	8	⊙	0	8
Kullanım kolaylığı	7		⊙	5,6
Duvarı tutuşu	10			15
Kolay temizlenmesi	9			11
Pratik ambalaj	8	⊙	0	10
Koruyuculuk	10	⊙	0	12
Kalite	7			6,7
Uygun Fiyat	8	0	△	12,5
Yaygın Dağıtım Ağı	8			19,2
Teknik önem derecesi	Σ460,4	307,5	152,9	100
Normalize teknik önem derecesi	100	66,8	33,2	

Kaynak: Terninko, 1996: 92

Yapılan bu hesaplama sayesinde gelişmede öncelik tanınacak teknik karakteristikler belirlenmiş olur. Müşteri istekleri ile teknik karakteristikler arasında yeterli sembolün olmaması veya zayıf ilişkinin çok olması durumunda, müşteri talep ve gereksinimlerini karşılayacak bir tasarımın uygulanmadığı düşünülür (Arı, 2009). Belirlenen önem derecelerine göre teknik önem derecesi en yüksek olan teknik gereksinimlerin belirlenmesi yapılır (Paryani, 2010). Burada amaç, şirketin planlama yaparken göz önüne alması gereken teknik gereksinimlerin hangisine öncelik vermesi gerektiğini ortaya çıkarmaktır (Day, 1993: 96). Bu değerler yorumlanarak işletmenin rekabet avantajı elde edebileceği konular belirlenebilir (Paryani, 2010).

Bu aşamanın amaçları şunlardır (Abasov, 2002: 98):

- Süreç işlemlerinin tanımlanması
- En uygun süreç işlemlerinin değerlendirilmesi ve seçilmesi
- Yeni ürün/hizmet tasarımının karşılanabilmesi için sürecin hangi aşamasının geliştirme veya yeniden tasarlanması gerektiğinin belirlenmesidir.

Bu aşamada oluşturulan kalite evinden, önceliklendirilmiş her bir ürün/hizmet karakteristiği için süreç kontrol karakteristikleri matrisi geliştirilir. Ancak belirlenen bu karakteristiklerin özellikleri daha ziyade hizmet kalitesini yansıttığı için nitelikselidir. Belirlenen karakteristiklerin her biri için ideal bir hedef değer atanır. Bu matris ölçü birimleri ve hedef değerleriyle tam olarak hizmet süreci özelliklerini taşır. Ancak belirlenen ve atanan bu karakteristiklerden bazıları yapılacak olan uygulamanın özelliklerinden etkilenecek değişiklik gösterebilir (Paryani, 2010). Örneğin bu araştırmanın bir turizm işletmesinde uygulanıyor olması, karakteristiklerin hem ürün hem

de hizmet kapsamında değerlendirilmesini gerektireceğinden, araştırma süresince belirlenen hedef değerler de hem niteliksel hem de niceliksel özellikleri aynı anda barındırabilecektir.

Tüm ürün/hizmet karakteristikleri her biri kendine ait en uygun hedef değerleri belirlenmiş birden fazla ürün/hizmet süreci faktörleriyle ilişkilidir. Her bir süreç faktörleri için belirlenen ölçü birimleri ürün/hizmet karakteristiklerinin özelliğine göre değişim göstermektedir. Bu ürün/hizmet süreci faktörleri için atanan hedef değerler nitel ve nicel olarak en uygun şekilde aralık ölçeği ve aralık ölçeği yüzdesi olarak belirlenir. Tüm bu ürün/hizmet süreci unsurlarının belirlenmesi ve bir sonraki aşama olan eylem planı aşamasının geliştirilmesi için kritik öneme sahiptir (Paryani, 2010).

Analiz çalışmasının ikinci aşaması olan bu adımda, Kalite Evi'nin teknik kısmı çözümlenir. Bu aşamada; teknik karakteristiklerin önem ve öncelik dereceleri, teknik cevaplar açısından işletmenin performansı ve belirlediği teknik karakteristikleriyle ilgili hedefleri hakkında bilgileri belirlenir. Müşteri taleplerine istinaden belirlenen teknik cevapların müşteri tatminini sağlayabilecek nitelikte olanlarının belirlenmesi ve önceliklendirilmesi gereklidir. Bu işlemlerin yapılmasındaki en önemli amaç işletmenin disiplinlerarası iş birliği düzeyi hakkında da bilgi sahibi olmak ve multidisipliner iletişimi arttırmak için gerekli planların yapılmasıdır. KFG matrisinin analizine ilişkin bazı önemli detayların bilinmesi gereklidir, bunlar (Day, 1993: 109):

- Müşteri tatminine yönelik teknik karakteristiklerin hangisine öncelik verileceğini belirlemek için müşteri kısmı (NE'ler) ile teknik karakteristikler (NASIL'lar) kısmı arasında objektif bir ilişki analizi yapılmalıdır.
- Bu analiz; müşteri tatmini ve hedef oranlarının belirlenmesine yönelik kararların alınması sürecinde yardımcı olacaktır.
- Müşteri tatminini sağlayacak hedefler belirlendikten sonra hangi teknik gereksinimler üzerinde yoğunlaşılacağını belirlemek için eylem planı yapılmalıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, işletme için faydası olmayacaksa yüksek maliyetli işlere odaklanmak çok anlamlı olmayacaktır. Çünkü çoğu zaman sadece ilişki matrisini oluşturmak bile, işletme için çok uzun zaman almaktadır. Bu nedenle KFG ekibi hangi aşamaların daha fazla fayda sağlayacağını hem zaman hem de maddi açıdan çok iyi değerlendirmelidir (Ferrell ve Ferrell, 1994: 386).

Tüm işlemler sonunda ortaya çıkacak kalite evi matrisi tablolaştırılarak, tüm müşteri taleplerinin kolaylıkla incelenebilir bir şablon haline getirilmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili örnek şablon Şekil 2.6'da Örnek Kalite Evi Matrisi adlandırılmasıyla gösterilmiştir. Bu örnek matris daha önce bir tez araştırması sonucunda ortaya çıkarılmıştır (Baran, 2011).

3.SONUÇ

İnsanlık, yeni bakış açılarının etkisiyle gelişmiş ve tarihin farklı dönemlerinde bu yeni olanakların ortaya çıkardığı vizyonla yaşama yön vermektedir (Baran, 2020). Kalite fonksiyon göçerimi metodunun gelişimi uzun yıllardır devam etmektedir. Özellikle hizmet sektöründe önemli bir yeri olan turizm endüstrisinde kalite yönetiminin etkinliği her geçen gün artarken, KFG metodunun kabul edilerek turizm işletmelerinde uygulanması avantaj sağlayacak önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak, metodun benimsenmesinin önemli faydaları olacağından bahsedilmektedir. Yapılan bir çalışmada, ürün/hizmet performansının artmasının bir dizi eylem programının başarılı bir şekilde uygulanması ile mümkün olacağı belirtilmektedir ve bu programın içinde KFG metodu listenin başında yer almaktadır (Miller vd., 1992: 328). Günümüzde anlık satın alma kararı üzerinde materyalist eğilimlerin etkisinin olduğundan bahsedilmektedir (Karaca, 2019). Materyalist eğilimli bir satın alma davranışına yönelik turizm işletmeleri tarafından oluşturulacak KFG yaklaşımının, müşteri sesinin oluşturulmasında önemli bir etken olacağı ön görülmektedir.

Bu çalışma ile KFG metodu kullanmak isteyen bir araştırmacının hem metodu anlaması hem de referans ihtiyacını kolaylaştırması amaçlanmaktadır. Bu yönüyle çalışmada, özellikle turizm endüstrisinde kullanılmak üzere geliştirilmiş KFG metodu hakkında önemli detaylara değinilmektedir. Hem ürün hem de hizmet sunumu gerçekleştiren turizm endüstrisinde, müşteri taleplerinin ürün/hizmet noktasında ihtiyaçlarının karşılanması günümüz rekabet koşulları için oldukça önemlidir. Bir konaklama işletmesinin müşterilerinin ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilmesi için; talepleri iyi tanınması ve en doğru şekilde tespit etmesi gerekmektedir. Diğer yandan bir konaklama işletmesinin başarılı olmasındaki bir başka etken de işletmenin ürün/hizmet konseptinin bir bütün oluşturarak müşteriyi tatmin edebilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda KFG uygulamaları, müşteri taleplerinin hem ürün/hizmet bazında belirlenebilmesi için ürün/hizmete yönelik soruların detaylı bir şekilde incelenmesine hem de müşteri taleplerini işletme sesine çevirmeye olanak sağlayan önemli bir metot olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abasov, V. (2002). *Mamul ve mamul üretim sisteminin geliştirilmesinde kalite fonksiyon göçeriminin rolü ve bir uygulama*. Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akao Y. (1988). Practical applications of QFD for new product development. *Tokyo, Japan: Standards Association*.
- Akao, Y. (1990). *Quality function deployment – integrating customer requirements into product design*. Cambridge, Massachusetts: Productivity Pres.
- Akao, Y. ve Mazur, G. H. (2003). The leading edge in QFD: Past, present, and future. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 20 (1), 20-35.
- Akbaba, A. (2003). *Konaklama işletmelerinde kalite fonksiyon göçerimi*. Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Andronikidis, A., Georgiou, A. C., Gotzamani, K. ve Kamvysi, K. (2009). The application of quality function deployment in service quality management. *The TQM Journal*. 21 (4), 319-339.
- Arı, S. (2006). *Müşteri beklentilerini ürün karakteristiklerine dönüştürme aracı olarak KFG ve bir gıda işletmesinde uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AUT (Auckland University of Technology) (2011). *Quality function deployment*, Relative Industries Research Institute in New Zealand. <http://www.ciri.org.nz/resources.html> 01.07.2011'de erişildi.
- Aytaç, A. (2002). *Kalite fonksiyon göçeriminin eğitimde kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Baran, Z. (2011). *Kalite fonksiyon göçerimi ve hızlı yiyecek içecek işletmelerinde bir uygulama*. Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği, Yüksek Lisans Tezi.
- Baran, H. (2020). Teknolojik Gelişim ve Sayısal Bir Medyum Olarak Sanat ve Tasarım. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 6 (13), 36-45.
- Benner M., Linnemann A. R., Jongen W. M. F. ve Folstar P, (2003). Quality function deployment (QFD)—Can it be used to develop food products? *Food Quality and Preference*, 14 (4), 327-339.

- Berger, C., Blauth, R., Bolster, C., Burchill, G., DuMouchel, W., Pouliot, F., Richter, R., Rubinoff, A., Shen, D., Timko, M. ve Walden, D. (1993). Kano's methods for understanding customer-defined quality. *Center for Quality Management Journal*, 2 (4), 3-36.
- Bhat, S.K. (2010). *Total quality management*. Karnataka – India: Himalaya Publishing House Pvt. Ltd.
- Bossert, J. L. (1991). *Quality function deployment – A practitioner's approach*. Wisconsin: ASQC Quality Press.
- Bouchereau, V. ve Rowlands, H. (2000). Methods and techniques to help quality function deployment. *Benchmarking an International Journal*, 7 (1), 8-19.
- Boyacıoğlu, H. (2001). *Kalite fonksiyon açılımındaki son gelişmeler neler?* Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Calantone R. J. ve Mazanec, J. (1991). Marketing management and tourism. *Annals of Tourism Research*. 18 (1), 101-109.
- Chan, F. T. S. (2003). Interactive selection model for supplier selection process: An analytical hierarchy process approach. *International Journal of Production Research*, 41 (15), 3569-3579.
- Chan, L. K. ve Wu, M. L. (2002a). Quality function deployment: A comprehensive review of its concepts and methods. *Quality Engineering*, 15 (1), 23-35.
- Chan, L. K. ve Wu, M. L. (2002b). Quality function deployment: A literature review. *European journal of operational research*, 143 (3), 463-497.
- Chan, L. K. ve Wu, M. L. (2005). A systematic approach to quality function deployment with a full illustrative example. *The International Journal of Management Science*, 33 (2), 119-139.
- Chan, L. K., H. P. Kao, A. N. ve Wu, M. L. (1999). Rating the importance of customer needs in quality function deployment by fuzzy and entropy methods, *International Journal of Production Research*, 37 (11), 2499-2518.
- Chen C. T ve Huang C. D. (2002). Nutrition education of food service professionals in school lunch program. *National Science Council*, 8 (1), 7-31
- Chen, C. Y., Chen, L. C. ve Lin, L. (2004). Methods for processing and prioritizing customer demands in variant product design. *IIE Transactions*, 36 (3), 203-219.
- Chuang, P. T. (2002). A QFD approach for distribution's location model. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 19 (8), 1037-1054.
- Cohen, L. (1995). *Quality function deployment, how to make QFD work for you*, MA, USA: Addison Wesley Publishing Company.
- Cole, S. (2005). Action ethnography: Using participant observation. Brent R., Burns P. and Palme C. (eds.), *Tourism Research Methods: Integrating Theory with Practice*. (ss. 63-72) içinde, MA, U.S.A: CABI Publishing.
- Cristiano, J. J. K., Liler, J. ve Chelsea C. (2000). Customer driven product development through quality function deployment in the U.S. and Japan. *Journal of Product Innovation Management*, 17 (4), 286-308.
- Daetz, D., Barnard, B. ve Norman, R. (1995). *Customer integration, the quality function deployment (QFD) leader's guide for decision making*. USA: John Wiley & Sons, Incorporation.
- Day, R. G. (1993). *Quality function deployment: Linking a company with its customers*. Milwaukee: ASQC Quality Press.
- Dekker, M., Jongen, W. M. F. ve Costa, A. I. A. (2001). QFD in the food industry. *Trends in Food Science*, 11 (1), 306-314.
- Enríquez F. T., Osuna A. J. ve Bosch V. G. (2004). Prioritising customer needs at spectator events: Obtaining accuracy at a difficult QFD arena. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 21 (9), 984 – 990.
- Erol, İ. ve Ferrell, W.G. (2003), A Methodology for selection problems with multiple conflicting objectives and both qualitative and quantitative criteria. *International Journal of Production Economics*, 86 (3), 187-199.
- Eymen, E. (2006). *Kalite fonksiyon göçerimi*, İstanbul: Kalite Ofisi Yayınları.
- Feigenbaum, A.V. (1999). The new quality for the twenty-first century. *The TQM Magazine*, 11 (6), 376-383.

- Ferrell, M. S. ve Ferrell, W. G., (1994). Using quality function deployment in business planning at a small appraisal firm. *The Appraisal Journal*, 62 (3), 382-390.
- Flower, J. (1990). Managing quality: A discussion with David Garvin. *Healthcare Forum Journal*, 33 (5), 1-8.
- Fortuna, R. M. (1988). Beyond quality: Taking SPC upstream, *Quality Progress*, 21 (6), 23-28.
- Fung, R. Y. K., Law, D. S. T. ve Ip, W. H. (1999). Design targets determination for inter-dependent product attributes in QFD using fuzzy inference, *Integrated Manufacturing Systems*, 10 (6), 376-383
- Garvin, D. A. (1988). *Managing quality*. New York: The Free Press.
- Geoff, T. (2002). *Design for six sigma: Launching new products and services without failure*. Abington, Oxon, UK: Gower Publishing Ltd.
- Gonzalez, M. (2001). *Quality function deployment: A road for listening to customer needs*. Mexico City: McGraw Hill.
- Gonzalez, M. E., Quesada, G., Picado, F. ve Eckelman, C.A. (2004). Customer satisfaction using QFD an e-banking case. *Managing Service Quality*, 14 (4), 317- 330.
- Govers, C. P. M. (2001). QFD not just a tool but a way of quality management. *International Journal of Production Economics*, 69 (2), 151-159.
- Griffin, A. ve Hauser, J. (1992). *The voice of the customer, Technical Report Working paper*, MA: Marketing Science Institute.
- Griffin, A. ve Hauser, J. R. (1993). The voice of the customer. *Marketing Science*, 12 (1), 1-27.
- Guinta, L. R. ve Prazler, C. N. (1993). *The QFD book, the team approach to solving problems and satisfying customers through quality function deployment*. New York: Amacom.
- Han, S. B., Chen, S. K., Ebrahimpour, M. ve Sadhi, M. S. (2001). A conceptual QFD planning model. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 18 (8), 796-812.
- Hauser J. R. ve Clausing D. (1988). The house of quality. *Harvard Business Review*, 66 (3), 63-73.
- Hepler C. ve Mazur G. H. (2006). Finding customer delights using modern QFD. *12th International Symposium on QFD in Tokyo*, 37 (2), 157-168.
- Hunt, R. A. ve Xavier, F. B. (2003). The leading edge in strategic QFD, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 21 (1), 56-73.
- Jiang, J. C., Shiu, M. L. ve Tu, M. H. (2007). Quality function deployment (QFD) technology designed for contract manufacturing, *The TQM Magazine*, 19 (4), 291 – 307.
- Kano, N. Nobuhiko S., Fumio T., ve Shinichi T. (1984). Attractive quality and must be quality. *The Journal of the Japanese Society for Quality Control*, 14 (2), 39-48.
- Karaca, Ş. (2019). Materyalist eğilimlerin anlık satın alma davranışına etkisinin incelenmesi: Üniversite öğrencilerine yönelik bir çalışma. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 243-260.
- Karsak, E. E., Sozer, S. ve Alptekin, S. E., (2002). Product planning in quality function deployment using a combined analytic network process and goal programming approach. *Computers and Industrial Engineering*, 44 (1), 171-190.
- Kathiravan N., Devadasanb S. R., Bijumon M. T. ve Goyald S. K. (2008). Total quality function deployment in a rubber processing company: A sample application study, *Production Planning and Control*, 19 (1), 53-66.
- Kazemzadeh R.B., Behzadian, M., Aghdasi, M. ve Albadvi, A. (2009). Integration of marketing research techniques into house of quality and product family design. *International Journal Advertising Manufacturing Technology*, 41 (9), 1019–1033.
- Khoo, L. P. ve Ho, N. C. (1996). Framework of a fuzzy quality function deployment system. *International Journal of Production Research*, 34 (2), 299-311.
- King, B. (1987). *Listening to the voice of customer using the QFD system*, USA: National Productivity Innovation Management.
- King, B. (1995). *Designing products and services that customers want*. Portland, UK: Productivity Press.

- Kinross, J. ve Donald, V. (1989). *Careers in catering and hotel management*. UK: Kogan Page Ltd.
- Kogure, M. ve Akao, Y. (1983). Quality function deployment and CWQC in Japan – A strategy for assuring that quality is built into new products, *Quality Progress*, 16 (10), 25-29.
- Kwong, C. K. ve Bai, H. (2003). Determining the importance weights for the customer requirements in QFD using a fuzzy AHP with an extent analysis approach, *IIE Transactions*, 35 (7), 619-626.
- Lee A. H. I. ve Lin C. Y. (2011). An integrated fuzzy QFD framework for new product development. *Flexible Service Manufacturing*, 23 (1), 26–47.
- Lynch, R. L. ve Cross, K. F. (1991). *Measure up the essential guide to measuring business performance*. London: Mandarin Press.
- Maddux, G. A., Amos, R. W. ve Wyskida, A. R. (1991). Organizations can apply quality function deployment as strategic planning tool, *Industrial Engineering*, 23 (1), 33-37.
- Mazur, G. (2008). *Modern quality function deployment introduction*. ABD: QFD Institute.
- Mazur, G. H. (1996). Doubling sales with quality function deployment, *Proceedings of the 5th Annual Service Quality Conference*, (16-17 September 1996, Las Vegas).
- Mazur, G. H. (1997). Voice of the customer analysis, a modern system of front end QFD tools with case studies, *Annual Quality Congress*, 51 (1), 486-495.
- Miller, J.G., De Meyer, A. and Nakane, J. 1992. *Benchmarking Global Manufacturing: Understanding International Suppliers, Customers, and Competitors* **Homewood**, 1-443. IL: Business One Irwin
- Mishra, R.C. ve Sandilya A. (2009). Reliability end Quality management. Daryaganj, Delhi, India: New Age International.
- Mizuno, S. ve Akao, Y. (1994). QFD: The customer-driven approach to quality needs drive the product design and production process. *Quality Progress*, 17 (4), 39-50.
- Moran, J. ve Nakul, V. (1991). *Facilitating and training in QFD*, MA: Methuen Pub Ltd.
- Park, H. S. ve Noh, S. J. (2002). Enhancement of web design quality through the QFD approach. *Total Quality Management*, 13 (3), 393-401.
- Paryani K., Masoudi A. ve Cudney E. A. (2010). QFD application in the hospitality industry: A hotel case study. *The Quality Management Journal*, 17 (1), 7-29.
- Pheng, L. S. ve Yeap, L. (2001). Quality function deployment in design projects, *Journal of Architectural Engineering*, 7 (2), 30-39.
- Prasad, B. (1998). Review of QFD and related deployment techniques. *Journal of Manufacturing System*, 17 (3), 221–234.
- Revelle, J. B., Moran, J. W. ve Cox, C. A. (1998). *The QFD handbook*, New York: John Wiley and Sons Inc.
- Ronney, E., Olfe, P. ve Mazur, G. (1993). Gemba research in the Japanese cellular phone market, *Transactions of the 12th Symposium on QFD*, 22 (1), 1-17.
- Roslow, S., Nicholls, J. ve Corner, L. B. (1993). Measuring place-based media: The cooperation challenge. *Marketing Research*, 5 (1), 34-39.
- Schmidt, R. (1997). A process orientated improvement of QFD, *European Journal of Operational Research*, 100 (2), 293-314.
- Shillito, L. M. (1994). *Advanced QFD: Linking technology to market and company needs*, New York: Wiley Inter-Science.
- Sofyaloğlu, Ç. (2006). *Kalite fonksiyon göçerimi ve gıda sanayinde uygulanabilirliği: kano modeli ile bütünlük bir yaklaşım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sorli, M. ve Ruiz, J. (1994). *QFD a tool of the future*. Bilbao, Spain: LABEIN.
- Stuart F.I. ve Tax S.S. (1996), Planning for service quality: Avoiding the high cost of service failures. *International Journal of Service Industry Management*, 7 (4), 58–77.
- Sullivan, L. P. (1986). *Quality function deployment*. New York: Quality Progress.

- Tan, K. C. ve Pawitra, T. A. (2001). Integrating servqual and kano's model into QFD for service excellence development. *Managing Service Quality*, 6 (11), 418-430.
- Taş, M. (2006). *Bir maden işletmesi için KFG uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Terninko, J., (1996). *Step by step QFD: Customer-driven product Design*. Nottingham, NH: Responsible Management Inc.
- Tiwari, M.K. ve Banerjee, R. (2001). A decision support system for the selection of a casting process using analytic hierarchy process, *Production Planning and Control*, 12 (7), 689-694.
- Vinodh S. ve Chintha S. K. (2011). Application of fuzzy QFD for enabling leanness in a manufacturing organization. *International Journal of Production Research*, 49 (6), 1627-1644.
- Vonderembse, M. A. ve Raghunathan, T. S. (1997). Quality function deployment's impact on product development, *International Journal of Quality Science*, 2 (4), 253-271.
- Wang, H., Xie, M. ve Goh, T. H. (1998). A comparative study of the prioritization matrix method and the analytic hierarchy process technique in quality function deployment, *Total Quality Management*, 9 (6), 421-430.
- Wedel M. ve Kamakura W. (2002). Introduction to the special issue on market segmentation, *International Journal of Research in Marketing*, 19 (3), 181-183.
- Williams C. ve Buswell J. (2003). *Service quality in leisure and tourism*. MA, USA: CUBI publishing.
- Wind, Y. ve Saaty, T. L. (1980). Marketing applications of the analytic hierarchy process. *Management Science*. 216 (7), 641-658.
- Winston, L. W. (1994). *Operations research: Applications and algorithms*, USA: Wadsworth Publishing Company.
- Xie P., Janowiak J. E., Arkin P. A., Adler R. F., Gruber A., Ferraro R., Huffman G. J. ve Curtis S. (2003). GPCP pentad precipitation analyses: An experimental dataset based on gauge observations and satellite estimates. *Journal of Climate*, 16 (1), 2197-2214.
- Yenginol, F. (2000). *Yeni ürün geliştirmede müşteri istek ve ihtiyaçlarını teknik karakteristiklere dönüştürmeyi sağlayan bir yöntem: Kalite fonksiyon geçeri mi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, M. S. ve Baran, Z. (2011), Kalite fonksiyon geçeri mi ve homojenize yoğurt üzerinde uygulanması. *Ege Akademik Bakış*, 11 (1), 59-72.
- Zairi, M. ve Youssef, M. A. (1995). Quality function deployment: A main pillar for successful total quality management and product development, *International Journal of Quality and Reliability Management*, 12 (6), 9-23.
- Zultner, R. E. (1995). Blitz QFD. *Presentation at QFD Forum*. Novi, MI: QFD Institute. (14 June 1995).
- Zultner, R.E. (2005). The essential role of QFD in design for six sigma-modern QFD for modern TQM. *Proceedings of the International Symposium on Quality Function Deployment*, 12 (5), 409-428.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.05.2022 ✓Accepted/Kabul:01.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116674

Review/Derleme Makalesi

Altıntaş, S. (2022). "Sosyal Bilimlerin Araştırma Yönteminden Yaşam Felsefesine: Hermeneutik Yöntemin Zaman İçindeki Dönüşümü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö459-Ö479.

SOSYAL BİLİMLERİN ARAŞTIRMA YÖNTEMİNDEN YAŞAM FELSEFESİNE: HERMENEUTİK YÖNTEMİN ZAMAN İÇİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ

Semih ALTINTAŞ*

Öz

Çağlar boyu çeşitli düşünürler tarafından katkı verilen büyük epistemoloji ağacını ve bilgi edinmenin imkânını ve yöntemini araştırmanın en yaygın yollarından bir tanesi bu alanı nitel araştırma yöntemleri ve nicel araştırma yöntemleri olarak iki ana bölüme ayırmaktır. Bu ayırım kabul edildiğinde hermeneutik ya da hermeneutik sanatı bölümlemenin nitel araştırma tarafına düşen yöntemlerden biridir ismini de Antik Yunan'daki tanrıların mesajlarını diğer tanrılara ve ölümlülere ileten Haberci Tanrı Hermes'ten alır. İsminden de tahmin edileceği üzere hermeneutik ilk etapta insanların dünyasına ait olmayı bu dünyaya ait kılmak, bu üstün bilinç ile insani idrak arasında uçurumu daraltma çabasıdır. Dolayısıyla ilk kullanımları da kutsal metinlerin anlaşılması üzerinedir. Modern hermeneutik ise eylemlerinin sonuçları olarak ortaya çıkan alanların (siyaset, ekonomi, hukuk, vs) incelenmesine doğru genişletilmiş ve Dilthey'in çabaları sonucu bilimsel bir yönetime dönüşmüştür. Günümüzde sosyal bilimler olarak anılan ve doğa bilimlerinin karşısına konumlandırılan bilim alanlarında yapılacak araştırmaların yöntemlerinden biri olarak görülen hermeneutik, temelde bilgi edinme ve anlama sürecinin yansız alımlayıcılar tarafından gerçekleştirilmediği, aksine hiçbir bilginin alımlayıcının, muhatabının özelliklerinden bağımsız olmadığını vurgular. Bu bakımdan denilebilir ki modern hermeneutik kutsal metinlerin anlaşılması ve ilahi tek mesajın çözülmesi sürecinden anlayanın öznel nitelikleri de dahil anlamaya etki edebilecek tüm unsurların hesaba katıldığı ilahi olan-olmayan, yazılı olan-olmayan her türden ifadenin anlaşılması sürecine dönüşmüştür. Metinde bu dönüşüm kritik düşünürlerin katkıları çerçevesinde kronolojik biçimde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hermeneutik, Hermeneutik Döngü, Tin bilimleri, Yaşam Felsefesi, Kartezyenizm, Ufukların kaynaşması.*

FROM THE RESEARCH METHODOLOGY OF SOCIAL SCIENCES TO THE LIFE PHILOSOPHY: THE TRANSFORMATION OF HERMENEUTIC METHOD IN TIME

Abstract

One of the most common ways of investigating the great epistemological tree contributed by various thinkers over the ages and the possibility and method of acquiring knowledge is to divide this field into two main parts: qualitative research methods and quantitative research methods. When this distinction is accepted, hermeneutic or hermeneutic art is one of the methods falling on the qualitative research side of partitioning, and it takes its name from the Messenger God Hermes, who conveyed the messages of the gods in Ancient Greece to other gods and mortals. As it can be guessed from its name, hermeneutics is an effort to make what does not belong to the world of people belong to this world in the first place, narrowing the gap between the super-conscious and the human reason. Thus, its first uses are on the understanding of sacred texts. On the other hand, modern hermeneutics has been expanded to the study of the fields (politics, economy, law, etc.) that emerged as the results of people's actions and turned into a scientific method as a result of Dilthey's efforts. Hermeneutics, which is seen as one of the methods of the research to be conducted in the fields of science, which is today known as social sciences and positioned against natural sciences, emphasizes that process of obtaining information and understanding is not carried on by neutral receivers, on the contrary; comprehension and interpretation are not independent of the characteristics of the receiver and

*Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ANKARA
e-posta: semih.altintas@hbv.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6195-8392>)

the addressee. In this respect, it might be said that modern hermeneutics has transformed into a process of understanding all kinds of divine-non-divine, written-non-written expressions, and in which all the factors that can affect the understanding, including the subjective qualities of the understander, are taken into account from the process of understanding the sacred texts and deciphering the divine single message. In the text, this transformation is discussed and interpreted chronologically within the framework of the contributions of prominent thinkers.

Keywords: *Hermeneutic, Hermeneutic cycle, Spiritual sciences, Life philosophy, Cartesianism, Fusion of horizons.*

1. GİRİŞ

Hermeneutik ya da *hermenuien* sanatı, adını tanrıların mesajlarını fanilere iletmekle görevli haberci tanrı Hermes'ten ve onun faaliyetinden alan bildirme, haber verme, çevirme, açıklama ve açılımla faaliyetidir. Bu bakımdan hermeneutik bir başka dünyaya ait olan bir anlamın o an içinde yaşanan verili dünyaya aktarılması ve çevrilmesi etkinliğini işaret eder (Gadamer, 2003a: 13). Hermeneutik kavramının etimolojik kökeninde Hermes'in bulunması hiç de tesadüf değildir zira Hermes işini yaparken doğrudan hermeneutikten ve onun kapsadığı faaliyetlerin, hiç değilse, bir kısmından yararlanır. O, tanrıların ölümlülere iletilmesi gereken mesajını önce dinler, sonra alımladığı bu mesajı kendi zihninde anlar, sonra fanilerin bildiği be dolayısıyla anlayabileceği dile çevirir ve yine onların idrakinin yeteceği seviyede ifade eder. Hermes'in getirdiği tanrısal mesajın anlaşılması aşamasında da, Hermes'in tüm çabalarına rağmen, yine mesajı alan faninin idrak seviyesi ve mesaja vereceği anlam mesajın anlaşılması aşamasında hesaba katılması gereken son faktördür. Bu aynı zamanda verilen mesajın onu alan kişiden bağımsız olamayacağını örtük bir kabulüdür. Dolayısıyla hermeneutik ya da hermeneutik yöntem, fenomenolojiyle beraber yüzyılların birikimiyle oluşmuş devasa epistemoloji ağacının bilgi edinmede öznel unsurun rolüne ve katkılarına vurgu yapar. Dahası, kendi zamanının özne-nesne ikiliğine dayanan bilimlere kaynaklık edebilecek sağlam ve değişmez yapıların olduğuna dair inançla bütünlenmiş kartezyen mirasına meydan okuma çabası dahilinde bu ikiliğe müstesna karşı çıkışlardan da biridir.

Heidegger, temeli kartezyenizmde bulunan türde bir özne-nesne ikiliğinin yalnızca metodolojik bireycilik, hatta solipsizm ile malul olacağını ve bunun da insani tecrübeyi tamamıyla bozacağı kanaatindedir (Lafont, 2016: 389). Bu anlamda Hermeneutik, klasik epistemolojinin aksine farklı bilme biçimlerinin meşruiyetini tanıdığı için çoğulcu; şüphe götürmez, gerçeğe doğrudan erişilebilen ve bu bakımdan herhangi bir dolayım ihtiyacı duymayan ve kendi kendini haklı çıkaran bir bilgi türü öngörmediği için de anti-temelcidir (Smith, 2005: 282-283). Bu aynı zamanda doğa bilimlerinin nesne ile onu bilen özne arasındaki ayrımaya dayalı kesinlik arayışının karşısına özne-nesne ayrımına şüpheyle yaklaşan tarihsel ve sonlu bilmenin çıkartılması demektir. Bernstein'ın ustaca kavradığı gibi, yukarıda ana hatları verilen tarzda, bir objektivizmin de bilginin imkânını yalnızca bilen özneye bağlayan ve bu anlamda gerçek bilginin imkânının reddine varabilecek -sınırlandırılmamış- rölativizmin de ötesine geçmek ancak hermeneutik çabıyla mümkün olacaktır. Bu ise efektif tarihin bizi nasıl şekillendirdiğini anlayarak kendimizi özne olarak anlamamızın ve *dünyanın kendi var olan nesnelere ile bunların dışında ve üzerinde var olan özneler şeklindeki düalist yorumun sınırlayıcılığından kurtulup şeylerin ancak anlama olayının vuku bulmasıyla varlık kazandıklarının idrakinden geçmektedir (Bernstein, 2009: 237).*

Bir hermeneutik faaliyetin biçimini ve yönelimini (yapaylık-doğallık geriliminde) belirleyen üç cephe bulunur; *çok anlamlılık*, yazı ve zaman. Bu üç cepheden herhangi bir tanesini doğal ya da yapay kabul etmenin başlı başına sonuçları vardır. Ancak tüm seçimlerin ve olası kombinasyonların temelde iki hermeneutik biçimi oluşturduğu öne sürülebilir: indirgeme hermeneutiği ve açıklama hermeneutiği. İndirgeme hermeneutiği yorumladığı şeyin (*çoğunlukla yazılı metin*) tek ve doğru anlamını bulmayı hedefler. Bu hermeneutikte farklı zamanlar tek bir zamana, anlam tek bir anlama, yazı da konuşmaya indirgenir; diğer hermeneutik pozisyonların ise keyfi bir öznelcilikle malul olduğu iddia edilir (Japp, 2003: 296). Açıklama hermeneutiği ise kendini çokanlamlılık üzerine bina eder, metni kendinde sabitlerken anlamın ve zamanın teke indirgenmediği, çokluğunun tanındığı bir yöntem izler. Varlığın sabitleşmiş bir ifadesi olarak yazı onun açıklama nesnesidir (Japp, 2003: 237).

Kavramın mitolojik arka planı bir kenara bırakıldığında ise "insanlar arasında" hermeneutikten ilk yararlananlar Antik Yunan filozoflarıdır ve hem onların hem de aşağıda ele alınacak kutsal metin yorumsamacılarının faaliyetleri indirgeme hermeneutiği-açıklama hermeneutiği ikiliğinde ilkinde yakınsar; onlar için aslolan ifadenin "doğru anlaşılması"dır. Örneğin hermeneutik, Platon'da bir kral buyruğunun ya da tanrısal bir iradenin açıklanması

olarak nitelenirken, Aristoteles'in *Retorik*'inde yazılı eseri parçalara ayırmayı, üslup biçimleri arasında ayrımlar yapmayı, mecazları ve etkilerini tanımayı içeren ifadeyi değerlendirme ölçütleri belirler (Aristoteles, 1995: 193-195). Denilebilir ki bu doğrudan kavram kullanılmadan yapılmış bir hermeneutik açıklama faaliyeti tarifidir.

İndirgemeci hermeneutiğin en yetkin örneği kutsal kitapların anlaşılması için gösterilen çabada bulunabilir. Yaygın biçimde kabul edildiği üzere bir açıklama ve diğer bir deyişle yorumlama sanatı olarak hermeneutiğin tekamülü aslen kutsal metinlerin açıklanması çabalarında saklıdır. Bu bakımdan denilebilir ki hukuksal¹, sosyolojik-tarihsel ve felsefi hermeneutiğe nazaran kronolojik olarak en önde gelen hermeneutik teolojik olandır. Kutsal metinlerin açıklanması sürecinde karşılaşılan zorluklar için bulunan ilke çözüm kutsal metinlerin bağlamının görüş alanına dahil edilmesi olmuş, Tanrı'nın çoğu zaman açık olmayan mesajlarının doğru biçimde anlaşılması çabasının hizmetine koşulmuştur (Cevizci, 2010: 231; Zimmermann, 2016a: 336). Bu çabanın sonucu olarak bu dönemde kullanılan teknikler şerh ve kutsal kitaptaki anlamı sözcüklerin ardında aramaya dayalı açıklama sanatı olan *eksegese*dir (Japp, 2003: 238). Kutsal bir metindeki tinsel anlamı ortaya çıkartmak için başvurulan *eksegese sözel, alegorik, ahlaki-moral ve anagogik (olgunun hikmeti ve ilahi düzenin içindeki yerinin tespiti için) olmak üzere üç yöntemin birleşimidir* (Japp, 2003: 269). *Augustinus'un Hristiyanlık Öğretisi* (De Doctrina Christiana) isimli eseri kutsal yazıların yöntemsel bir bilinç eşliğinde açıklanmasının ilk örneğidir ve Augustinus bu eserinde Eski Ahit'te geçen Yahudi halkının tarihi ile İsa'nın Yeni Ahit'teki evrensel vahyi arasında uyumsuzluk ve çakışmaları gidermeyi hedefler ve bunu da metnin lafzi anlamından tinsel anlamına yükselme yöntemiyle gerçekleştirir (Gadamer, 2003a: 14).

Ancak tahmin edilebileceği üzere bu türden bir yorumlama ne kadar sistematik olursa olsun en iyi ihtimalle göreceli en kötü ihtimalle ise keyfi yorumlamaların önünü açmaktadır ve bundan kaçınılması çabalarını sonucunda Yeni Çağ ile birlikte dilin yapısına ve işlevine nüfuz etmeye odaklı bir tektipleştirme çabası bu iki tekniğe (şerh ve eksegese) eklenmiştir (Japp, 2003: 238). Denilebilir ki Reformasyon Dönemi'nden itibaren hermeneutiğin öncelikli hedefi kutsal metinlerin her türlü keyfilikten arındırılmış biçimde açıklanması ve anlaşılmasıdır (Gadamer, 2003a: 16). Bu noktada Martin Luther'in İncil'in bir grubunun keyfi yorumlarından ve burada çıkarsadığı kurallardan arındırılması ve herkesin onu okuyarak kendi İncil yorumunu geliştirebilmesi önerisi öznellikten arındırılmış bir indirgemeci hermeneutik talebin yinelenmesidir (Zimmermann, 2016a: 335). Luther'in her ne kadar Kilise'nin sözleri, ki o zamanlar Tanrı'nın buyruklarının yaşayan örnekleri olarak görülmekteydi, ile metin arasında doğrudan bir hiyerarşi tesis etmiyor olsa da öncelikle metne bakılması önerisi bizzat bu keyfiyetten arındırma önceliğinin bir ürünüdür (Zimmermann, 2016a: 338). Bu bakımdan hermeneutiğin en ilkel versiyonu başta kutsal metinlere odaklanan ve onları öznellikten ve keyfiyetten arındırabilmek için sabit ve değişmez olana, metnin kendisine odaklanmayı öneren bir açıklama çabasını imler.

Her ne kadar yorumun öznellikten arındırılma çabalarının bir sonucu olarak metnin lafzına yönelim öncelikli olsa da tarihsel yorum, özellikle kıssaların anlaşılması ve bunların metnin anlamına etkilerinin çözümlenmesi önem arz ettiğinden, lafzi yorumun yardımına koşulmuştur. Bu noktada Giambattista Vico'ya bir parantez açmak yerinde olacaktır. Özlem'in de altını çizdiği üzere hermeneutiğin inceleme alanındaki ilk genişlemenin altında, tarihi bilmenin bunun getireceği tüm olası faydaların yanında kendi başına önemli bir şey olduğu görüşüyle, Vico'nun imzası vardır. Vico tarihin bu önemini ancak belli ilkeler ve kurallar üzerinden analiz edilmesiyle tam olarak ortaya çıkacağı görüşündedir. Bu ilkelerden en önemlisi ise aynı zamanda Vico'nun kartezyenizme meydan okuması olarak da anlaşılabilir "hakikat ile olgunun iç içeliği"dir. Açıklamak gerekirse, Vico'ya göre, kartezyenizmin hakikatin ölçütünü zihnimizdeki tasarımların apaçık (açık ve seçik) olma üzerinden kurmasına itirazla, bireylerin zihinsel tasarımların ve olguların bu tasarımlara bire bir tekabülü ancak öznel bir ölçüt sağlayabilir (Özlem, 2007: 13). Bu özneliliğin üzerinde yükselmenin yolu ise dış dünyada, diğer bir deyişle toplumsal ve tarihsel dünyada, Hegelyen "olumsuzlama" (*negation*) kavramının öncülü gibi görünen "insani eylemler" ve bu eylem sırasında insanların edindiği eylemin bilgisidir.

Vico toplumsal dünyada eylemin doğallığını ve bu doğallıktan sebep merkeziliğini Hristiyan teolojisindeki "ilk günah" anlatısından devşirir. Bu bağlamda insanlar her ne kadar ilk günah ile mutlak adaletten uzaklaşmış olsalar da yine Tanrı tarafından onlara bahşedilmiş olan sosyal oluş sayesinde farklı yollardan geçerek toplumsal adaletin kurulduğu ve korunduğu bir yapı inşa etmeyi başarırlar (Vico, 2007: 24). Vico'ya göre bu, sosyal oluşun

¹ Soyut yasa metninin somut olaylara uygulanmasını araştıran ve bu bakımdan indirgemeci ve pratik bir kullanıma özgülendir ve bu bakımdan da bu yazının izleğinde ayrıca açıklanmasına gerek olmayan tek hermeneutiktir.

insanların gerçek tabiatı olduğunun kanıtıdır ve tam da bu yüzden özneliliğin üzerindeki bir gerçeklik de bu gerçek olanın bilinirliğinin imkânı da ancak “sosyal olanda” yani toplumsal yaşamdadır.

Başka bir deyişle, Vico, kültür alanında var olan şeylerin bilgisiyle doğa bilgisi arasında bir ayrım yapar. Bu bağlamda Vico, geçmiş zamandaki kültür ürünlerini insan yapımı olduğu için doğaya karşıtlık içinde anlayabileceğimizi; bu yüzden de insan bilimlerinin “doğal fenomenlerden ziyade insan tininin üretimlerinin bilimi” olarak anlaşılması geleneğini başlatan düşünürdür (Japp, 2003: 241, 262). İnsanın ancak kendi yarattığını bilebileceği şeklinde rafine edilen bu iddia bir anda tarihsel ve toplumsal dünyayı Vico’nun Yeni Bilim’inin merkezine oturtur ve bu bilimin amacını da insan yaratıları olan dil, hukuk, sanat, felsefe gibi araçlarla tarihsel ve toplumsal dünyayı araştırmak olarak belirler. Bu aynı zamanda Dilthey’in tin bilimleri² kavramlaştırmasının ilham kaynağı olacaktır.

Örneğin *Yeni Bilim*’in 6. Pasajında Vico, şiiiri ham aklın bir adım ötesine geçmenin ve duyu ile hayal gücünü harmanlayarak dolayımlanmış yeni bir düşünce ortaya çıkarmanın ilk yolu olarak işaret eder (Vico, 2007: 26). Bununla uyumlu olarak da tarihi toplumsal tarih, onu da ilk insanların ilk eylemlerine eşitleyen Vico’ya göre Yeni Bilim’in incelemeye başlama noktası “Macellan Boğazı’nın yakınında buldukları söylenen ‘Büyük Ayak’ denilen devler olan Tanrı’nın dikkati ve yardımı ve olmaksızın bu dünyaya fırlatılmış büyük ve vahşi insanlar”dır (Vico, 2007: 136). Bu Yeni Bilim aynı zamanda “ortaya çıkışı, gelişmesi, olgunlaşması, düşmeye başlaması ve çöküşü bakımından her ulusun tarihiyle zaman içinde dönüştürülen ideal bir sonsuz tarihi betimler”. Vico’ya göre bu betimlemenin bilgisi ise bizzat o olayları yaratan ya da nakledenin bilgisi olacaktır. Dolayısıyla her nakil eylemi de aslında olayın ve dolayısıyla bilginin yeniden yaratımı anlamına gelecektir (Vico, 2007: 141). Özlem’in yerinde tespitiyle bu yöntem, her tarihsel durumu kendi biricikliğinde ve kendine özgü iç yapısında ele alma üzerine kurulu döngüsel tarih anlayışına giden yolun da taşlarını döşeyecektir (Özlem, 2007: 14-15). Daha sonra bu görüş insanın kendi yarattıklarının da yaratanlar ve nakledenler tarafından tam olarak bilinemeyeceği gerekçesiyle Dilthey ve sonra da Gadamer tarafından reddedilecektir. Ancak dikkat edilmelidir ki; bu reddediş, dolaysız bilginin var olabileceği şeklindeki objektivizmin yeniden sahneye çıkışı değil, bilginin dolayımlanmışlığının bir adım öteye götürülmesidir ve aşağıda buna değinilecektir. Ancak ondan önce tarihsel bağlamı veri alırken büyük anlama resmine tüm ifade biçimlerini dahil ederek hermeneutiğin alanını din dışı metinlere ve yazılı olmayan ifade biçimlerine doğru genişleten Schleiermacher katkısından bahsedilmelidir.

2.İLK BÜYÜK GENİŞLEME: SCHLEIERMACHER VE KUTSAL OLMAYANIN KAPSAMA ALANINA ALINMASI

Hermeneutiği din dışı metinler ve diğer insani ifade biçimlerinin açılanması faaliyetinde yetkin bir şekilde kullanan ilk kişi Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher’dır (Palmer, 1969: 94). Schleiermacher’in hermeneutik yönteminin özelliklerinin çıkarsandığı *Hermeneutik und Kritik* adlı eseri ölümünden sonra 1838 yılında yayınlanmıştır. Schleiermacher bu eserinde hermeneutiği “konuşma ve yazmanın” özel bir parçası olarak “henüz genel manada ortada olmayanı anlama sanatı” şeklinde tanımlar. Buradan hareketle denilebilir ki, Schleiermacher, Descartes’in apaçık olanı arama şeklinde formüle edilebilecek yöntemine bir itiraz yöneltir. Başka bir deyişle Schleiermacher, konuşmayı düşüncenin toplumsal doğasının ortamı olduğu gerekçesiyle, hermeneutiği yalnızca metinlerin anlaşılmasıyla sınırlamaz, diyalogun ve konuşmanın anlaşılmasını da onun alanına dahil eder. Tam da bu ortaklık vurgusu temelinde hermeneutik sadece yabancı ve yazılı metinlerin değil tanıdık ve yazısız olanlarının da anlaşılması için kullanılmalıdır (Schleiermacher, 1998: 5-7). Dilthey Schleiermacher’in hakkını “hermeneutik Schleiermacher’e kadar, en iyi haliyle bir genelgeçer bir metin açıklama sanatına ulaşmak amacıyla tekil kuralların bir araya getirilmesiyle inşa edilmiş bir kurallar binasıydı” sözleriyle teslim eder (Dilthey, 1999: 101).

Buna ek olarak metinlerin ve ifadelerin anlaşılmasında ilahi olanla olmayan arasında bir ayrım gütmez ve dini olmayan metinlerin de hermeneutik çabanın konusu olması gerektiğini iddia eder. Bunu da kutsal metinlerin kutsal ruhun onlara söylettiklerinden ötürü farklı bir muamele yapılamayacağı, bu noktada kutsal metinlerin ancak onların kullanılan İbranice karakterler ve meydana getirildikleri dil yapıları nedeniyle diğer eserlerden farklılaşabileceğini, ancak tersten bakıldığında aynı şeyin yabancı dilde yazılmış diğer tüm metinler

² Belirtilmelidir ki yazıda “tin bilimleri” kavramı Dilthey’in kavramlaştırması benimsenerek kullanılmaktadır. Dilthey, “tin bilimleri” kavramlaştırmasında Hegel’in insanın olumsuzlayıcı-değişiklik yaratıcı eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan insan yapıtısı dünyayı tanımlarken kullandığı “tinsel dünya” terminolojisini benimser (Hegel, 2011a: 55). Dolayısıyla insan yapımı şeylerden oluşan dünyayı tinsel dünya olarak adlandırırken bu dünyanın bilgisini oluşturan bilimlerin (hukuk, siyaset, ekonomi vs.) tamamına ve bunların bilgisini araştıran bilime de Tin Bilimleri adını verir.

için de geçerli olabileceğini ve bu yüzden diğer metinlerle aynı şekilde açıklanmaları gerektiğini söyleyerek yapar (Schleiermacher, 1998: 16-20). Schleiermacher'e göre hermeneutik, dilin aracılık ettiği her türden ifade etmenin anlaşılması sanatıdır ve hem tekil dil bağlamları hem de bütüncül olarak dille ilişkilidir (Erdemli, 1991: 266). Böylece hermeneutik yalnızca teolojinin alanına ait olmaktan kurtulmuş, tüm tarihsel bilimlerin zeminini oluşturan harca eklenmiştir (Gadamer, 2003a: 17). Bu bakımdan Schleiermacher'ın hermeneutiğin genişlemesine katkısı en özlü biçimde şöyle özetlenebilir; O anlamının kendisinin ontolojik bir çözümlemesini amaçlamış, onu dogmatik ve vesileci yönlerinden ayırtırmaya çalışmış ve bunun için de anlamayla amaçlanan bilginin kendisine yönelmiş ve anlamayı kendisinden önce hiç kimsenin yapmadığı kadar bütüncül (ve seküler) bir bağlam içine oturtmuştur. *En önemli eseri olan Hermeneutik und Kritik* aslen Yeni Ahit'in yorumlanmasının ilkelerinin tespiti için yazılmış olsa da O, herhangi bir dini metinle din dışı metnin yorumunda izlenecek ilkelerde bir fark olmadığı konusunda ısrarcıdır (Bowie, 2005: 83).

Çağdaş Schleiermacher gibi, çalışmalarının filoloji ve hermeneutik üzerine yoğunlaştırmış olan Boeckh de mesele metnin yorumlanması olduğunda kutsal metin ile kutsal olmayan metin arasında yorumlanma ilke ve araçları bakımından bir fark olmadığı görüşündedir. Boeckh'e göre her türden anlama özünde aynı zihinsel faaliyettir ve mesele anlama olduğunda onun nesnesi, ne içeriğine ne de biçimine dair bir fark yaratmaz. Bu bakımdan denilebilir ki anlama anlamadır (Boeckh, 1968: 80). Boeckh'in filolojik hermeneutiğinde iki temel unsur esastır: metnin kendi bağlamında anlaşılması ve metnin hem kendi içinde dikey hem de aynı türe ait metinler arasında yatay biçimde parça-bütün ilişkilerinin çözülmesi. Bu çözümleme faaliyeti için ise önce gramatik sonra tarihsel analiz yapılmalı, ardından bireysel açıklamalara ve tür analizine geçilmelidir (Dostal, 2016a: 344-346). Hem kutsal metinlerin yorumlanması üzerine çalışan Schleiermacher hem de filolojik hermeneutik üzerine çalışan Boeckh'in metin açıklanması sürecini benzer şekilde tarif etmesinin altında ise aynı arzu yatar: hermeneutiğin hem yatay olarak kapsama alanını hem de dikey olarak nihai anlamının besleneceği kaynakları, çoğu zaman bir öncelik-sonralık ilişkisi içinde, çeşitlendirme ihtiyacı.

Schleiermacher'e göre dil, bireyin yaşayan edimi ve bireysel olanı üretmesinin imkânıdır ve insan dil ile düşünürken bu düşüncelerine birlikte yaşadıklarına dil ile diyalog içinde aktarır. Dolayısıyla anlama dile ilişkindir ve dil de aslında diyalogla ilişkilidir (Schleiermacher, 1998: 132). İfade her daim düşünce ve dilin değişen kombinasyonlarda bir aradalığı ile oluşur ve onun analizi de bu ikisine önce bütünü sonra ise bireyselliği göz önüne alacak biçimde odaklanmak durumundadır (Schleiermacher, 1998: 91, 97). Bu yüzden her dile getirme faaliyetini iki yana ayıran Schleiermacher'e göre bu faaliyetin dilsel yanı gramer kurallarına uygun olarak oluşturulmuş metnin dokusuna odaklanırken, diyalog yanının odağı ise ifade ile alımlayıcının girdiği anlama, yorumlama ve açıklama ilişkisinin başladığı noktadır (Erdemli, 1991: 268). Bu bağlamda anlama sürecinde parça ve bütünün diyalektik ilişkisine özel bir anlam atfeden Schleiermacher işe metnin dile geldiği dil ortamının gramer kurallarını ve metnin ait olduğu türü saptamakla başlar, sonrasında da eserin yaratımı sürecine yön veren niyeti ve birbiriyle aynı didaktik eğilimleri taşıyan yazarlar ya da aynı yazarın farklı iki modunda birbirinden oldukça farklı tonda eserlerin ortaya çıkışına kaynaklık edebileceği gerekçesiyle yazarın psikolojik durumunu (modunu) saptamakla devam eder (Schleiermacher, 1998: 6, 92, 124). Schleiermacher için bir metne derinlemesine nüfuz edebilmek için hem yapısal hem de amaçsal araçların aynı anda kullanımı kaçınılmazdır, aksi halde bu eksik bir yorumlama olacaktır (Bowie, 2005: 74, 83). Dolayısıyla Schleiermacher'le birlikte artık eserin yalnızca kendisini değil, onun yaratım sürecini kendinde hissetmeyi de anlama faaliyetine dahil ederek eserin anlaşılması için eserin bütünü ve yazarının niyetlerini eseri anlamak için yeter şart sayan perspektif genişlemiştir. Dolayısıyla "hermeneutik görevin" tamamlanması için hem kompozisyon hem de düşünüm aynı anda görüş alanında tutulmalıdır (Schleiermacher, 1998: 135, 146-147).

Öznel arası diyalog vesilesiyle birbirini anlama ve bunun bir sonucu olarak bilginin varlığının imkânı ise onun herkeste aynı biçimde kurulduğu varsayımına dayanır. Bu noktada farkı her birey ya da kültürel formasyonun etkisi olan organik girdiler ve bunları yapılandıran entelektüel işlev yaratır (Bowie, 1998: XXVII-XXVIII). Bununla birlikte, Schleiermacher'e göre bir özne kendine dışsal başka bir öznenin ifadeleri ve eylemleri kendisi gibi gördüğünden asla emin olamaz (Schleiermacher, 1998: 371). Çünkü her ifadenin ifade edildiği dilden türetilmiş ve onu ifade edenin düşüncesinde dile gelmiş olmak üzere iki oluşturucu anı vardır. Bu anlardan ilki dilsel yorum ikincisi ise psikolojik yorum gerektirir (Schleiermacher, 1998: 8). Vurgulanmalıdır ki Schleiermacher'de bu iki yan (dilsel ve psikolojik) birbiriyle iç içedir (Schleiermacher, 1998: 14).

Bahse konu anlardan ilki fazla bir açıklama gerektirmez. Özetlemek gerekirse, her dilin kendi iç dinamiği vardır ve dilin içindeki sözcüklerin kendinde ve birbirleriyle ilişkilerindeki anlamlarının özgünlüğü konusunda makalenin konusunu ilgilendiren çok az tartışma bulunur. Schleiermacher'e göre parça-bütün ilişkisi, anlama nüfuz edilmeye çalışılan her anda, dilin biçimsel yapısı ve kelimenin bir parçası olduğu dil ile ilişkisi dahil, göz önünde bulundurulmalıdır (Schleiermacher, 1998: 44). Bu biçimiyle hermeneutik aslen bir hassas okuma faaliyetidir ve her bir parçayı hem kendi içinde hem de bütünle mukayese ederek ancak aynı zamanda eser sahibinin niyetlerini ve geniş anlamda hayat öyküsünü araştırmaya dahil ederek metnin anlaşılmasını amaçlar. Belirtilmelidir ki bu dolayılardan hiçbirinin diğerine (örneğin bütünün parçaya) herhangi bir önceliği ya da üstünlüğü yoktur. Parça bütüne bakılarak anlaşılabilmesi gibi bütünle tutarsız gibi görünen bir parçanın açıklanması da bütünün anlamını değiştirebilme şansına sahiptir (Kuhn, 1977, s.XII). Zimmerman'a göre Schleiermacher'ın hermeneutiğini güçlü kılan en önemli yönlerden biri de budur; O hem yapısalcı ve post-yapısalcıların ilan ettiği "yazarın ölümü"nden hem de eserin yalnızca sahibinin niyetlerinden hareketle açıklanmasından bunları aynı anda devreye alarak kaçınır (Zimmermann, 2016b: 364).

Schleiermacher'e göre kavram ve nesnenin özdeşliği olarak mutlak varlık fikri öznel bilgisi için erişilemezdir (Bowie, 1998: XXIII). Dolayısıyla *düşünce nesneye tam olarak karşılık* gelemez ve düşünürün kartezyen mirasa meydan okuduğu ilk nokta budur. Ancak bir ifade ilişkisini onu ifade edenden başkasının da anlayabilmesi için bilgi ifadesinin varlığa tekabül ettiğinin kabulünü de pragmatik bir şart olarak görür (Bowie, 2005: 78). Dolayısıyla Schleiermacher, Descartes'in objenin bilgisinin objesiyle özdeş olması gerektiğine dair düşüncesinin Schelling'deki yansıması olan "düşünce ve varlığın özdeşliği" fikrinin de etkisiyle, hem *bütüncül ve saf bilginin bu bilginin objesi ile tam bir özdeşlik içinde olması gerektiğini* hem de varlıkla bütünleşmiş düşüncenin bilgisine ulaşılabilmesi *görüşünü kabul etmek zorunda hisseder* (Erdemli, 1991: 263).

Bu noktada özellikle aynı dili konuşmayan ve onun kültür evrenin serpilmemiş iki öznenin birbirini nasıl olup da Schleiermacher'ın vazettiği biçimde "doğru şekilde anlaması"nın mümkün olacağı sorusu gündeme gelir. Bu sorunun en üstünkörü cevabı "doğru çeviri faaliyeti sayesinde" olsa da bu çevirinin imkânı ve faaliyet gerçekleştikten sonra çevirinin tamamıyla doğru olup olmadığının kontrolü meselesi oldukça tartışmalıdır. Üstelik bizzat Schleiermacher'ın insanın tamamıyla entelektüel olana en yakın mantık işlemlerinin dahi insanın önceki düşünce tarihinden izler taşıdığı iddiasıyla birlikte ele alındığında çeviri faaliyetinden istenilen sonucun elde edilmesi iyice zorlaşır. Bu da çeviri gibi birtakım bilgi eşitleme faaliyetlerinin yukarıda anılan pragmatik gerekçeyle yapılması anlamına gelir (Bowie, 1998: XXI).

Hermeneutik döngünün eserin bütününden parçasına doğru mu yoksa parçadan bütüne doğru mu başlayacağı sorunu ise işleri bir parça çetrefil hale getirir. Bu ihtimallerden herhangi birisinin kolayca seçilemiyor oluşunun temel sebebi parça ile bütün arasındaki karşılıklı belirlenim ve bağımlılıktır. Bu noktada sahneye ortaya öznenin ön bilgi-önanlaması çıkar ve açıklanacak olan eserin ifade edildiği dil, eserin kendisi ya da eser sahibi hakkındaki ön bilgi başlangıç noktası olarak alınması gündeme gelir (Schleiermacher, 1998: 27). Başka bir deyişle, hermeneutik döngünün başlangıç noktasına dair sorun ise ileride Heidegger ve Gadamer'de görülecek olan bilgi oluşturucu önyargı kavramını andırır biçimde Schleiermacher'de "önbilgi" olarak belirlenir.

Schleiermacher hermeneutik anlama faaliyetine Flacius'un psikolojik açıklama ve teknik açıklama ilkesinin de önemini teslim eden ve eserin bir bölümünün eserin bütünündeki niyet ve kompozisyona referansla analiz edilmesi gerektiği tezini onaylar biçimde eser sahibinin ve alımlayıcının tinini de dahil eder. Schleiermacher'ın anlam dolayımının tamamlanması için önerisi hem öznel hem de nesnel yönden açıklanması gereken tüm faktörlerin bunların birbirlerine olan etkilerini de içerecek biçim sonu gelmeyen bir gerilemeyle ele alınmasıdır (Bowie, 1998: VXII). Schleiermacher'ın psikolojik yorum adını verdiği bu ikinci an ise ilk olarak eser sahibinin esere sinmiş özvarlığının ortaya çıkartılması faaliyetiyle başlar. Schleiermacher'e göre insanların fikirleri ve bunların ifade edilişi onların psikolojik durumlarından ve kişiliklerinden derin izler taşır. Dolayısıyla bir ifadeyi anlamının yollarından biri de ifade edeni tanımaktan geçer (Schleiermacher, 1998: 90-91).

Her türden dile getirmenin, dile gelme anında karşıda alımlayıcı bir özne olup olmamasından bağımsız olarak onu zamanın herhangi bir anında alımlayacak bir özne öngördüğünü iddia eden Schleiermacher'ı bu türden bir dil-ifade etme-diyalog bağlantısı kaçınılmaz olarak her türlü ifadenin (yazılı, sözlü ya da diğer alternatif

biçimlerdeki) aslında bir diyalog olduğu sonucuna götürür (Erdemli, 1991: 267). Başka bir deyişle eserlerin anlaşılması ve yorumlanması süreci yalnızca eserin açıklanmasıyla değil, artık aynı zamanda yazarlarının ve bunların alımlayıcılarının tinleriyle de bağlantılı hale gelir. Böylece bir eserin açıklanması eserin iç formu ve yazılı eserlerin eklenerek oluşturdukları bütünden sonra yazarın öz gelişiminin ve alımlayıcının bireysel öyküsüyle de bağlantılı hale gelir (Dilthey, 1999: 102). Bağlantılı olarak Schleiermacher hermeneutik anlamayla alakalı pasajlarından birinde onun görevini “ifadeyi önce yazarı kadar, sonra ise yazarından da iyi anlamak” olarak belirler (Schleiermacher, 1998: 23). Dolayısıyla psikolojik açıklama ve yorumlama bir özne tarafından hayatın belli bir anında ve verili yapı dahilinde dile getirilmiş olanı başka bir öznenin yine hayatın belli bir anında ve verili bir yapı dahilinde anlama faaliyetine dönüştür.

Böylece açıklama faaliyeti dört adet farklı ama bağlantılı dolayım içeren bir *sürece dönüşür* ve tekil sözcüklerden eserin bütününe ve eserin yazın türüyle bağlantısının, bu ikisiyle birlikte yazarın tekilliğinin anlaşılmasının ve alımlayıcının bireyselliğinin hesaba katılmasını gerektirir (Schleiermacher, 1998: 6, 92, 107). Bunun önemi ise şudur; Schleiermacher’den önce açıklanacak eser karşısında sadece açıklamacının tekilliği varken Schleiermacher’den sonra yazarın tekilliği de eklenir ve böyle başta birbirine yabancı gibi duran iki tekillik karşılaşma imkânı bulur. Bu tıpkı iki birbirine dışsal öznenin konuşması eyleminde olduğu gibi temelde iki farklı tekilliği içeren ancak sonunda belli bir ortaklaşmada buluşma imkânının *bulunduğu bir diyalogdur. Bu noktada eser sahibinin öznelliği metnin oluşma aşamasına damgasını vurmuşken yeniden yaratıma dayanan yorum aşamasında açıklamacının öznelliği kontrolü ele alır ve eserde ön plana çıkaracağı ya da geri planda bırakacağı şeyleri belirler (Dilthey, 1999: 106). Her türden yorum onu yapanın o andaki ‘ne’liği ve ufkuyla bağlantılıdır ve bu yüzden sınırsız biçimde değişime ve çeşitlemeye açıktır. Bu bireyselliği ve bu bireyselliğin yazılı yazısız tüm ifadelerinin psikolojik bir yorum biçimiyle anlaşılması anlamına gelir (Japp, 2003: 281).*

Denilebilir ki; bu tekrarlı ilişki aslında hermeneutik döngünün en ilkel versiyonudur. Dahası, ilk ikisiyle sonucusu yeterince açık olsa da özellikle eser sahibinin bireyselliğinin tespitinin nasıl gerçekleştirileceği konusu bir parça açıklamaya muhtaçtır. Esere sirayet ettiği düşünülen eser sahibinin bireyselliğinin tespiti ve anlamının iki yolu vardır: anlık sezgi ve karşılaştırma. Schleiermacher’e göre bunlardan birincisi dolayımlanan eseri, ikincisi ise eserin ait olduğu türün diğer örnekleriyle karşılaştırılması yoluyla uygulanır. Vurgulamakta fayda var; bu yollardan herhangi birisi tek başına gerçek bireysellik hakkında tam resmi gösteremeyeceği için ancak birlikte kullanıldığında anlamlı olurlar (Schleiermacher, 1998: 100). Bu bakımdan Schleiermacher eserin anlaşılmasında sezgiye ve dehaya hatırı sayılır bir alan açarken aynı zamanda açıklama sürecinde öznelliğin rolünü de genişletir. Onun için anlama “metnin dehalar-arasılık temelinde üretken tekrarı”dır (Gadamer, 2003a: 17). Schleiermacher’e göre hermeneutik süreçteki anlamada dile gelmiş olana yönelen kişi bu dile gelme süreci ve onu dile getirenin içinden geçtiği düşünsel süreçleri yeniden tecrübe eder (Palmer, 1969: 86; Erdemli, 1991: 267).

Her bir yorumlama sürecinin aslında bir yeniden üretim olduğuna dair oldukça yenilikçi bu tezin zayıf noktası ise belki de dehaya verdiği rolden ötürü bir biçimde eser sahibi ile alımlayıcının bütünleşebileceğini imleyen empati merkezli indirgemeci pozisyonudur (Bowie, 2005: 86). Başka bir deyişle Schleiermacher için hermeneutik bir dehalar arası sen-ben ilişkisine dayanır ve metin ancak onunla kurulan tam denkleme sayesinde anlaşılabilir. Bu ise ancak yazarla kurulan özdeşim ve eşzamanlılık sayesinde mümkün olabilir (Gadamer, 2003b: 207). Tahmin edilebileceği üzere bu türden bir faaliyet “pskolojizm” eleştirilerine de sıkça maruz kalmıştır (Bowie, 2005: 75). Belirtilmelidir ki anılan bu özdeşimin ne kadar mümkün olduğu oldukça tartışmalı bir konudur ve Schleiermacher de bütün bir bireyselliğin, eser sahibinin kendisi tarafından dahi, yeniden üretiminin mümkün olmadığını kabul ederek bu tartışmadaki pozisyonunu belirler (Schleiermacher, 1998: 100). Öyleyse “metnin dehalar-arasılık temelinde üretken tekrarı”nın imkanının kabulünün altında da yine birtakım pragmatik gerekçeler aramak yerinde olacaktır.

Ancak bu noktada bu bariz bir psikolojizmden ve birtakım pragmatik kabullerin çözebileceklerinden daha önemli bir sorun baş gösterir: *eser sahibinin kendi kişiliğini ya da yaşantı meseleleri hakkındaki duruşunu eserlerine ne kadar yansıttığı sorunsalı. Schleiermacher’ın kabul ettiği üzere hem eser sahibinin kendini eserine ne derece dürüst biçimde yansıttığının bilinemeyecek olması hem de ironiyi ciddiye alma örneğindeki gibi, ifadeyi yanlış anlama tehlikesi her zaman günceldir (Schleiermacher, 1998: 28). Örneğin Hirsch eser sahibinin kendini esere doğrudan yansıtmasının önünde eserin anlamının zaman içinde yazara rağmen değişmesi, yazarın kastettiği şeyi*

yansıtmakta başarısız olması, yazarın kastının erişilemez olması ve yazarın ne kastettiğini kendisinin de bilmemesi şeklinde dört olası engel belirler (Dostal, 2016b: 419). Dikkat edilirse bu ihtimallerin bir kısmı yazarın yaşantısının bizzat eserin çatlakları ve bütünleşmemiş kesintili doğası sayesinde bu esere eser sahibinin kontrolü ve niyeti dışında sızacağı iddiasıyla geçiştirilemeyecek kadar ciddi problemlerdir. Üstelik eserin geçmişte kalmış bir zaman dilimine ait olması ve yazarın gerçek niyetine dair sorgulamanın ilk elden muhatabına yöneltilmesinin güçlüğü (belki aynı zamanda işe yaramazlığı) soruna yeni bir katman ekler.

2.İKİNCİ GENİŞLEME: DILTHEY VE BİLİMSEL HERMENEUTİK

Hermeneutiğin Schleirmacher tarafından hem din dışı metinleri hem de eser sahibi ve alımlayıcının tinini içerecek biçimde evrenselleştirilmesine ek olarak felsefi hermeneutiğe giden ikinci yolu yöntemsel genişlemeyle Dilthey açar. Onun tin bilimleri kavramlaştırması ve yaşantının açıklanması üzerine geliştirdiği açıklama kuramı hermeneutiğin bir bilim kuramına dönüşmesi anlamına gelir (Japp, 2003: 271). Dilthey'a göre bir eserin açıklanması için doğrudan onun tecessüm ettiği hayatın göz önünde bulundurulması gerekir. Çağına göre oldukça yenilikçi bu perspektifin temellendirilmesi, başka bir deyişle hermeneutik faaliyetin alanını doğrudan hayatın kendisiyle eşitlemek için öncelikle işe tin bilimleri kavramlaştırmasıyla başlar. Dilthey'in tin bilimleri kavramlaştırması çağının pozitif bilimleri önceleyen ve "gerçeği bilmenin yolunun pozitif bilimlerden geçtiği" ön kabulü üzerine kurulmuş hâkim bilim paradigmasına meydan okumadır. Dilthey tin bilimlerinin merkezine bu olguları yerleştirerek her şeyden önce bilimin öznesini de nesnesini de özne ile eşitler.

Hermeneutik ve Tin Bilimleri'nin çevirisinde tin bilimlerinin alanının anlatıldığı pasaja düştüğü dipnotunda Özlem'in de altını çizdiği gibi bu eşitlemen tin bilimlerinin doğa bilimleriyle mukayesesinde önemli bir kazanım sağlar; bu eşitleme sayesinde öznenin doğa ile ilişkisinde rasyonalite alanı dahilinde görülen duyum ve tasarımın yanı sıra rasyonalite alanına dahil edilmeyen istek, arzu, duygulanım, empati, sempati gibi birtakım yetilerinin de bilimsel araştırmanın girdilerine dahil edilir. Dilthey'a göre doğa bilimleri tüm bunları nötralize eder ve öznelarasılığı bir izlenimler deposuna indirger, dolayısıyla da bilim dahil her şeye öncel yaşama deneyimini dışarıda bırakır (Habermas, 2003: 143; Makkreel, 2016: 379).

Oysa deneyim, özne ile bir algılama nesnesinin yalıtılmış ve salt onları içeren karşılaşmaları sayesinde gerçekleşmez. Bu deneyim aslında bir yaşam deneyimidir ve tam da bu yüzden pozitivizmin vazettiği herhangi bir yöntemle de tam olarak anlaşılabilir (Gadamer, 2003b: 177). Dilthey'a göre pozitivist kabul, gerçek bilgiye ulaşmanın yolunun pozitif bilimlerin yönetimi olan deneyden geçiyor olsa bile eksiktir, çünkü her türden deney ve bulgu da yine onu tasarlayan zihnin sınırlarına tabidir. Diğer bir deyişle hiçbir deney ya da yöntem onu kullanan zihnin sınırlarının ötesine geçemez, nesnel dünyanın bilgisi ancak onun bilinç düzeyinde verili olgularının içten deneyimlenmesiyle elde edilebilir ve bu sınırlılığın kabulü de asıl epistemolojik çıkış noktasını teşkil eder (Dilthey, 1999: 15-17). Bu noktada belirtilmelidir ki Dilthey "doğanın bilgisinin duyumlama ve tasarımlama yoluyla elde edildiği" fikrine tam olarak karşı çıkmaz. Dilthey'in bu noktadaki katkısı öznelere meydana getirdiği şeylerin bilgisine ulaşmada bu yöntemlerin yeterli olmayacağı tezidir.

Dilthey tin bilimlerinin amacını "tekil insan varoluşunun büyük formlarının bilimsel bilgisi" olarak nitelendirir (Dilthey, 1999: 83). Buradaki büyük formlar dil, din, ekonomi, siyaset, felsefe ve sanat gibi doğada saf halde bulunmayan; aksine var olmak için insan eylemine ihtiyaç duyan kültür öğelerinde kastedir. Dolayısıyla bu alanların bilimsel bilgisinin imkânı ve bunu edinmenin yolunun ne olduğu sorunun kendisine dönüşür. Dilthey'e göre bu ne doğa bilimlerinin salt deney ve gözleme dayalı duyu yönelimli metodlarıyla ne de doğal/psikolojik bir temellendirmeye gerçekleştirilebilir değildir. Bu noktada elde kalan yegâne alternatif hermeneutiği tin bilimlerin merkezine yerleştirmektir (Misch, 2003a: 50). Bu hermeneutiğin "felsefenin felsefesi" olmaya giden yoluna döşenen ilk taşdır. Riedel bu durumu şöyle ifade eder: "Dilthey'in felsefi refleksiyonunu harekete geçiren ve onun kendisine görev olarak koyduğu şey (...) Yeniçağ biliminin ortaya çıkmasıyla birlikte sekteye uğramış olan teorik bilme ve pratik yaşam kesinliği arasındaki bağıntı problematiktir" (Riedel, 2003: 60). Dilthey de tin bilimlerinin sınırlarını şu şekilde çizer: "Tarihsel/toplumsal gerçekliği konu alan bilimlerin tümü, bu yapıtta 'tin bilimleri' adı altında toplanmışlardır" (Dilthey, 1999: 24).

Çünkü "tin bilimi" adı bile, büyük ölçüde, yine de bu bilimlerin objesini yetersiz bir biçimde ifade etmektedir. Çünkü tinsel yaşama ait olgular, insanın psiko-fizik yaşam bütünlüğünden kopartılamazlar.

Öyle ki toplumsal/tarihsel olguları betimlemek ve çözümlemek isteyen bir teorik çaba, insan doğasının bu psiko-fizik bütünlüğünü gözardı edemez ve bu bütünlük bu nedenle sadece tinsel olan şeylerle sınırlandırılmaz. Bununla birlikte terim, hiç olmazsa, kendisini, ona yakın gibi görünen, örneğin 'toplum bilimleri' (sosyal bilimler), 'tarih bilimleri', 'kültür bilimleri' diğer uygunsuz terimlerden ayırmamızı sağlar. Çünkü tüm bu adlandırmalar, ifade etmeleri gereken objelerle çok dar bir ilişkide olmak gibi bir kusura sahiptirler (Dilthey, 1999: 28).

Yaşantının anlaşılmasını hermeneutiğin merkezine yerleştiren Dilthey'a göre dış dünya ile özbilinç birbirlerini öngerektiren iki şeydir. Öncelikle dış dünya özbilincin varlığı için gereklidir. Ancak eğer bir kişi için özbilinç olmazsa dünyanın kendisi de olmayacağı için bir anda bir dış dünyanın varlığının sonucu gibi görünen özbilinç aynı dünyanın varlığı için bir sebebe dönüşür. Bu noktada vurgulanmalıdır ki özbilinç sayesinde dünyanın bilinmesi salt teorik bir bilme değildir, tam da yaşantı sayesinde dünyanın bilgisi edinilirken özbilinç de zaman içerisinde değişir ve gelişir. Özbilinç sayesinde edinilen bilgi aynı zamanda pratik bir bilgidir ve yine özbilinç ve arzu sahibi özgün ve nüfuz edilemez tekillikle-ötekiyle ilişkilerle elde edilir. Bilincin değişip gelişmesi ise temelde deneyimin sınırsız ve sonsuz çeşitliliğini de ima etmekle kalmaz, aynı zamanda bilgi öznesinin zaman ve ilişkiler için inşa edilmişliğini imler (Riedel, 2003: 84-90). Bu yalnızca bilincin yaşamayı belirlediği yönündeki kartezyen mirasın reddi ve aradaki ilişkin tersine çevrilmesi değil, aynı zamanda bilincin koşulunun herhangi bir aşkınlık içermeyen "sıradan yaşantı" içinde var olma imkânı bulması demektir.

Başka bir deyişle insanın her şeyden ve herkesten bağımsız bir "kendi olma" imkânı yoktur çünkü en başta insanın yaşamı geçmişte yaşamış ve verili anda yaşayan diğer insanların da eylemlerinin kümülatif bir sonucu olan insan yapımı ortamlarda geçer. İnsan benliği ancak sosyal ve tarihsel bir varlık olmasıyla mümkündür ve tin bilimleri de öznenin bu varoluşu sayesinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin bilgisini araştırması bakımından bir önceliğe sahiptir (Dilthey, 1999: 84-85). Yine aynı sebepten tinsel nesnelere doğal belirlenim sonucu ortaya çıkmadıkları, başkalarıyla birliktelik içinde ortaya çıktığından, tinsel nesnelere araştırılan tin bilimleri için de öznel bir içebakışçı bir yöntemin sunabileceği bilgi imkânı çok sınırlıdır (Misch, 2003a: 49). Dilthey buradaki ayırıcı farkı bilinç olarak işaret eder ve bunu da özgürlüğün şartı olarak belirler zira doğa mekanik biçimde akarken insan eylemleri iradidir ve bu bilinçli eylemleriyle doğayı aşar, onun ötesine geçer. Dolayısıyla bu eylemleri ve sonuçlarını araştıran bilim de insana ve insan eylemlerinin sonuçlarına dair her şeyi kapsar (Dilthey, 1999: 29).

Dilthey Hegelyen bir ben-öteki ayırımından hareketle iç deneyimin ve öznenin tekilliğinin ancak öteki le karşılaşma sayesinde anlaşılacağı, kişinin öznel varlığının imkânı olarak bir ötekinin varlığının zorunluluğunu işaret eder. Bu kavramsallaştırmaya göre özneler kendilerini değerlendirme kapasitelerine sosyal bağlar aracılığıyla kavuşurlar (Makkreel, 2016: 380). Taylor'un bir öznenin "etrafındaki diğer kişilere atfı yapılmaksızın tanımlanamayacağını" söylerken kastettiği de budur (Taylor, 2012: 65). Ancak bu benlik de sabit değil, dinamiktir. Bu dinamizmin kaynağı hem benliğin sürekli olarak değişen veya yeni ötekilerle karşılaşması ve bunlar olurken kendisinin de sürekli değişime uğramasıdır (Douzinas, 2014: 211-212). Bu bakımdan denilebilir ki hem öznellik hem de öznelliği mümkün kılan ötekilik sürekli inşa halinde olan ve tamamlanmamışlıkla karakterize bir süreçtir (Calhoun, 2014: 162).

Dilthey tin bilimlerinin yöntemini tekil olayların gözlemlenmesinden hareketle eşbiçimliliklere varmaya ve buradan hareketle de genel geçer açıklamalara ulaşmayı amaçlayan doğa bilimlerinin aksine, tekil olayların ayrımları ve özgüllüklerini dikkate alan, hatta bizzat bu tekillikler ve özgüllüklerin hem kendinde, hem ait olduğu grupla olan ilişkilerinde hem de bunlardaki değişimleri anlamlı kılan temel eğilimler ve bunlarla ilişkileri özelinde araştırmak ve ortaya koymak olarak belirler (Dilthey, 1999: 71). Dilthey doğa bilimlerinin metodlarını ve bunların geçerliliklerini reddetmez; bunları sınırlı ve insan eylemleriyle kaim alanlarda (hukuk, ekonomi, siyaset gibi) yapılacak açıklamalar için yetersiz görür. Tam tersi durumda ise doğa bilimlerinin metodlarını kullanan, araştırma nesnelere seçen ve bu araştırmaları yürütenler insan olduğu için temelde insanı ve insan eylem ve ifadelerini anlamayı amaçlayan tin bilimlerinin yöntemi ise madalyonun öbür tarafında benzer bir yetersizlikle malul değildir. Bunlardan hareketle tahmin edilebileceği üzere Dilthey'in tin bilimlerini doğa bilimleri karşısındaki öncelemesinin başat sebebi ikincisinin kişiye dışarıdan verili fenomenleri incelerken ilkinin konusunun iç gerçekliğin bizzat kendisi olmasıdır.

Belirtilmelidir ki tin bilimlerinin doğa bilimleri karşısındaki göreceli avantajı bununla da sınırlı değildir. Araştırma nesnesinin özneler, onların eylemleri ve eserleri olmasının bir diğer avantajı da şudur: Bizzat özne tarafının hayata geçirilmiş ve “yaşanmış” olanın bilgisinin dış dünyada bizzat yine aynı özne tarafından ve ancak yaşantısının ona açtığı ufuklardan hareketle “tasarımlanmış” olan uzamsal gerçekliğin bilgisinden daha kesin bir biçimde bilinebilecek olması tin bilimlerini bir adım öne koyar (Dilthey, 1999: 17-20). Dilthey tin bilimlerinin meşruiyetini bu biçimde sağladıktan sonra bu bilimlerin başlangıç noktasını dil ve tarih araştırma nesnesini ise “yaşantı” olarak belirler. O, tin bilimlerinin araştırma nesnesi olan insani yaşantının gerçekliği hakkındaki tüm tasarımın yapıtaşını dilde bulur ve yukarıda sayılan tüm hasletleriyle bir totalite halinde öznelerin yapımı tüm şeylerin, olayların ve bunların etkilerinin araştırılması ve anlaşılması misyonunu da tarihe yükler. Bu aynı zamanda özneler arası anlama için bir biyolojik/psikolojik ortaklık bulma ihtiyacını sona erdirir. Herkes dil dolayısıyla anlamlandırıp katıldığı bir “yaşantı içine batmışlıkla” ve bu yaşamı çevreleyen ortaklaşa atmosferin bir parçası olması dolayısıyla zaten kendine dışsal öznelerin ifade ve eylemlerini anlamak için ortaklaşa bir zeminde hareket etmektedir. Böylece tek tek insanları anlamaktansa özneye dışsal entitelerin tıpkı özne gibi hem biçimlendirip hem de biçimlendiği totaliteye işaret edecek biçimde yaşamı anlamak Dilthey’in anlama öğretisinde merkezi konuma yerleşir. Kimse yaşantıdan bağımsız değildir, birbirinden her anlamda farklılaşabilen özneler yine de yaşantı zemininde kalmak bakımından bir ortaklığa sahiptir (Bollnow, 2003: 100-104). Yaşam tüm teklikleri aşan genel bir bağlamdır ve tıpkı bir metni anlar gibi parçadan bütüne ve bütünden parçaya doğru durmaksızın devam eden bir açıklama yorumlama ile anlaşılmalıdır (Gadamer, 2003b: 208).

Bağlantılı olarak yaşantıyı bilgi alanına dahil etmenin dile dair örtük bir iddiası daha vardır; bilgi fenomenal olanla sınırlanamaz çünkü fenomenal olanın bilgisi tarihselliği olan tinsel yaşamın bilgisini içermemektedir. Dolayısıyla bizzat yaşamın kendisine dayanan tin bilimleri ontik olana odaklanan doğa bilimlerinin sunmadığı bir epistemolojik açılım sunar. Bir kez bilginin kaynağı ontik ya da eski çağlarda baskın olan formuyla teolojik tabanından bağımsız hale getirildiğinde en temelde iki şey gerçekleşir. Bunlardan ilki; bilginin alanının, tüm aktörleri, olayları ve değişkenlikleri kapsayan tarihten kaynağını alacak şekilde genişlemesidir. İkincisi ise, nesnesi ontik veya fenomenal şeyler olmamakla karakterize olan bu epistemolojik zeminin nesnesi, tarihin kendisi aracılığıyla tanınması imkânını veren “ifade edilmiş şeyler”e, yani yazılı eserlere dönüşür. Bu eserler hem oluşturuldukları çağdan etkilenmiş ama aynı zamanda onu da biçimlendirmiş tinsel nesnelere olarak kendilerine başvurulduğu anda başvuran ile konuşmaya başlarlar (Misch, 2003a: 48-49). Tin bilimlerinin imkânı ve önceliği için ilk koşul da burada kendini gösterir: tarihi araştıran aynı zamanda onu yapandır (Habermas, 2003: 152). Özne ve nesnel tin ilişkisi ne tek yönlü ne de sınırları genişletilemeyen, değiştirilemeyen bir ilişki biçimi değildir. Birey bunları deneyimlerken aynı zamanda kendini ifade eder, tarihsel bağlamı içinde taşırken aynı zamanda onu değiştirir, dönüştürür (Gadamer, 2003b: 185) Tarihsel bilgiyi bu öznen türdeşliği mümkün kılar ve tin bilimlerinin bilgisi de bu tümlükten gelir (Gadamer, 2003b: 178).

İlk etapta dış dünyanın verili fenomenleriyle bir başka öznenin varoluşunun dışsallığı arasında bir fark yoktur. Nasıl bir kuşun ötüşünün bilgisi bize duyu organlarımız aracılığıyla ulaşıyorsa, özne olarak dışsal bir ötekinin konuşmasının bilgisi de bize aynı alıcı mekanizmalar kanalıyla ulaşır. Ancak resme dil dahil olduğunda ve iki özne dil aracılığıyla anlaşmaya başladığında söz konusu ötekinin verili özneye hitap edebilmesi sayesinde dışsallığı son bulur ve alıcı özne dışsal öznenin aldığı tüm etkiyi kendi içinde yeniden kurar, anlar ve yorumlar. Bu noktada tekil biçimde şekillenmiş öznel bilincin kendine yabancı bir tekliğin bilgisini nasıl olup da edinebileceği sorusunun “dil”i tamamlayan cevabı “anlama” olarak ortaya çıkar. Anlama, dıştan verili ve duyular aracılığıyla alımlanan veriler ve işaretlerin onlara kaynaklık eden içsel gerçekliğinin bilgisine ulaşmadır. Dolayısıyla her anlama, aslında bir yeniden kurma ve yorumlama faaliyetinin sonucunda olur (Dilthey, 1999: 85-88).

Dilthey tarihselliğin de tin bilimlerinde tanımlanacağı görüşündedir. Bugün var olan tüm insanlar ve eylemleriyle bunların sonuçları mevcut imkânlar dahilinde gerçekleşebilecek olanlardan tek tek gerçekleşmiş olanların spesifik bir kombinasyonudur ve bu kombinasyonun tekilliğinin farkındalığı aynı zamanda onun tarihselliğinin ve göreliliğinin farkındalığı anlamına gelir. Dilthey’a göre insan kendi biricik zamansallığı ve tarihselliğinde tutukludur ve bu bakımdan hep tek yanlı bir görelilikten maluldür. Bu tez iki şekilde anlaşılabilir; bunlardan ilki insanlık tarihinin yalnızca gerçekleşmiş ihtimallerden müteşekkil olması bakımından daima göreceli kalacaktır. Ancak bu aynı zamanda da hala gerçekleşebilecek imkânların varlığı ve sınırsızlığı anlamına gelir. Dolayısıyla kalıcı olan, göreceli olmayan bizzat insanın yaratma ve değiştirme kapasitesinin kendisidir. Bu aynı zamanda tarihsel yaşamın

bilgisine yönelmiş olan hermeneutiğin de sınırsız genişleme kapasitesine sahip olması anlamına gelir (Bollnow, 2003: 130-131). Bu bilginin alanı el altında tutulabilen ve sınırları baştan belli bir alan değildir. Aksine eyleyen ve söyleyen öznenin deneyimin tüm açıklığı onun bilgisine yönelmiş olanın tin bilimleri ve hermeneutiğin de sınırsızlığı anlamına gelir (Habermas, 2003: 144). Başka bir deyişle, tin bilimleri doğa bilimlerinin görüş alanına dahi giremeyecek şu avantaja sahiptir; o “saptanmış tekil nesne-durumlarının sonlu bir miktarına dayanarak bir evrensel bağıntı” bulunabileceği iddiasında değildir. Aksine, insani eylemin sınırsızlığını ve tüketilemeyeceğini kabul eder, bunun bilgisini bu kabul üzerinden araştırır. Bu da tin bilimlerinin yöntemini her olayı ve eseri kendi tikelliği içinde ele almak olarak belirler ve böylece tin bilimlerinin yöntemi olan hermeneutik yaşamın tamamını kendi ufku dahil eder.

Bu bilimin imkânını sağlayan tinsel olgular ise tarih içerisinde doğar ve gelişirler ve bunun bilgisine de ancak tarihsel eleştirel bir yöntemle ulaşılabilir (Dilthey, 1999: 26). Açık ki bu haliyle tin bilimsel yöntem bilginin ancak doğa bilimlerinin araştırma yöntemleriyle ulaşılacağı tezine dayanan pozitivist ve tümevarımcı bilim anlayışının tam karşısına konumlandırılır. İnsanın en öznel, içsel deneyimleri dahi verili konular, durumlar ve tarihsel koşullar içinde yaşanır ve sanat bu verili durumlarda insanın sahip olduğu psikik potansiyelin en üst düzeydeki ifadesidir (Dilthey, 1999: 35). Başka bir deyişle, Dilthey’a göre, salt bilinç diye bir şey yoktur, bilinç diyalojik ve tarihseldir (Misch, 2003a: 38). Homeros’un ve Shakespeare’nin kahramanların arasındaki karakter farkları bizatihi bu sanatçıların çağındaki öznelardan, kültür alanındaki anlatılardan, tarihten ve mitlerden ve elbette bunların eser sahiplerine etkilerinden kaynağını almaktadır.

Dilthey’a göre tarih yazımı da insani hallerin bir yeniden canlandırmasıdır ve tarihinin rolü de sanatsal bir yeniden yaratıma benzer. Bu noktada bu eylemin geçmiş bir olayın yeniden canlandırılması değil, ona anlam katacak bağlamda yeniden yaratımı söz konusudur (Makkreel, 2016: 380-381). Dilthey’in son derece yenilikçi görünen yaşamın insanı biçimlendirdiği, dolayısıyla yazılı eserin sahibini de biçimlendirdiği ve bu sayede hem esere hem de eserin yorumuna sızdığı yönündeki tespitinin kökenleri de yine Vico’dadır. Vico *Yeni Bilim*’in 781. Pasajında Homeros’tan bahsederken bu durumu şöyle ifade eder: “Homer’in kendi zamanında barbar Yunanistan halkının (vulgar) adetlerine ve hislerine uyması gerektiği takdir edilmelidir. Çünkü bu hisler ve adetler şairleri hazırlar. Bu yüzden Homer’in aktardıklarını bunları dikkate alarak değerlendirelim” (Vico, 2007: 365-366). Örnek vermek gerekirse, yazılı bir eserde bir kadına âşık olmuş bir erkek yaratmak isteyen bir sanatçının bu erkeğin hislerine ve olası eylem repertuarına dair tüm fikirleri temelde iki ana kaynağa sahiptir; sanatçının âşık olduğunda anlamlandırdığı hisleri ve yaptıkları (içsel deneyim) ve diğer insanların âşık olduklarında hislerini dile getirmek için söyledikleri ve yaptıkları. Bu durumun en açık ve kolay gözlenebilecek örneklerinden biri hayatının bir kısmında kendisi de balıkçılıkla uğraşmış, denizle haşır neşir olmuş ve daha sonra eserleriyle ün kazanmış Jack London’un otobiyografik romanı *Martin Eden* eserinde asıl kahraman Martin Eden’in Ruth Morse’ye olan aşkıdan ötürü yaptıklarıdır. Bu romanda Martin Ruth’un aşkını kazanmak üzere balıkçılık işlerine ara vermiş ve tam da 20. Yüzyıl’ın başındaki zamanın emek-ödül doğrudanlığının biçimlendirdiği ruhuna uygun olarak zor erişilen (ancak yüksek bir ücret kazanma şansı sağlayan) yazarlık statüsüne kavuşmak için bıkmadan usanmadan çalışmış ve en sonunda, Oscar Wilde’nin istediğine kavuşmayı da hayatın trajedilerinden biri sayan o meşhur sözünü doğrularcasına kendi şahsi trajedisine giden yola girmiş olsa da, kendi zihninde Ruth’un aşkına talip olmak için gerekli sosyo-ekonomik seviyeye ulaşmış ve sonra da hislerine karşılık bulabilmiştir.

Yaşamın eser sahibini ve bu dolayısıyla da eseri biçimlendirdiği ve bu yüzden de eserin anlaşılması için meydana getiren öznel deneyimlerinin de resmin içinde dahil edilmesi gerekliliği Dilthey’in yaşantı analizinin çıkış noktasıdır. Bu bakımdan Dilthey için yaşanmış olanın bilgisini edinme olarak anlama iki yönden kapsayıcı bir edimdir; o hem şimdiki geçmişle birlikte araştırmaya hem de özne eylem ve ifadelerini insanın psikik yaşamını da resme dahil ederek yorumlamayı içerir (Dilthey, 1999: 108). Bu noktada Dilthey araştırmanın sınırlarını insan yaşamının bütününden *a priori* bilginin olanağını arayan ve tam da bu yüzden salt akla dayanan doğa bilimlerinin karşısına insan yaşamının tüm alanlarını araştırmaya dahil eden olanca tümlüğüyle tin bilimlerini çıkarır. Fiziksel dünyanın bilinmesi başlı başına tarihsel dünyada gerçekleşen bir eylemdir (Gadamer, 2003b: 186). Doğa bilimleri ile tin bilimleri arasındaki sınır rasyonel bir varlık olan insanın içinde bulunduğu koşullara yaptığı etkinin bağlamı içinde “kendi kendini belirlediği özgün bir özgüllük/kendiliğindenlik içinde bulunması” noktasında çizilir. Yaşamın kendisi tüm bilme ediminin ve dolayısıyla bilginin gerçekleştiği zemine dönüşür (Riedel, 2003: 67). Bu “yaşantıyı anlama” her şeyden önce eserini ya da bizzat kendisini anlamak istediğimiz dışsal özneye yönelmelidir.

Bu noktada ilkel anlama, kişi dışı ve genel davranış kurallarının geçerli olduğu alandaki yüzeysel ve formel iletişim biçimlerine dayalı temel anlamadır. Bu seviyenin üzerinde doğa bilimlerinin katkısıyla oluşan ve dışsal nesnelerin bilimsel bilgisinin bilinmesini anlamına gelen yüksek anlama bulunur (Makkreel, 2016: 381). Ne objektif ve genel davranış kurallarının geçerli olduğu alandaki yüzeysel ve formel iletişim biçimlerine dayalı ilkel anlama ne de en yüksek anlamaya kaynaklık eden ve doğa bilimlerinin katkısıyla oluşan ikinci seviye anlama için bir dolayım ihtiyacı duyulmaz.

Ancak özneler arası ilişkide ne ilkel anlamanın ne de doğa bilimlerinin sunduğu yüksek anlamanın ifadeler için araya giren zaman bariyeri ile ifade sahibinin susma, meramı yanlış anlatma ya da bilinçli çarpıtma gibi aktivitelerinden kaynaklanan içsel olanla dışlaştırılan arasındaki bağın ya da doğrudanlığın kesintiye uğradığı anlarda sunabilecekleri sınırlıdır. İşte Dilthey'a göre bu ihtiyacı karşılayan anlama, düşünsel değerlendirmenin yeniden tecrübe edilmesi olan yüksek anlamadır (Makkreel, 2016: 381). O bilindik olanın içindeki bilinmezlik ya da belirsizlik durumlarında devreye girer ve yüksek bir anlama için olmazsa olmaz olan yorumlama ve açıklama da bilinenler bilinmeyenin sınır alanına yerleşir. Her anlamanın aynı zamanda bir yanlış anlama, her okumanın aynı zamanda bir yanlış okuma olduğu iddiası da kaynağını bu bilinmezlikten alır (Bollnow, 2003: 104-108). Tam da burada artık en yüksek anlama için öznenin yaşantısına yönelme ihtiyacı doğar. Dolayısıyla Dilthey'in tüm genişliği ve çeşitliliği ile "yaşantı"ya yönelmesinin amacı Yeniçağ bilinç felsefesinin bilme edimini duyum, tasarım ve zihin bağlantısına sınırlandırılmışlığını aşarak hissetme, isteme, değerlendirme gibi diğer insani hasletlerin de dahil olduğu insani tümlüğünün bilme sürecine içlenmesidir (Riedel, 2003: 74).

Dolayısıyla Dilthey de tıpkı Schleiermacher gibi sahibinin psişik yaşamının dışavurumunu ancak eserine bakarak anlayabileceğimiz iddiasındadır ve bu eserlerin açıklanması sanatının öğretisine ise hermeneutik adını verir (Dilthey, 1999: 110). Dilthey'in büyük dehalarin sanat eserlerinin yeniden kurucu bir şekilde anlaşılması, yorumlanması ve açıklanması için yine büyük dehalara ihtiyaç olduğu yönündeki iddiası da yine anlamanın empati ve sempati yoluyla gerçekleşeceğine dair inancının bir kanıtıdır. Bu bakımdan ötekinin bilgisine yönelme sürecinin tamamı aslında bir transpozisyon ve yeniden kurma sürecine dönüşür. Dilthey'a göre sempati ve antipati tarafından desteklenen ancak onlara göre daha nötr ve bu anlamda rasyoneliteyle bağlantısı en sağlam olan transpozisyon hali empatidir. Empati kendini bir başkasının yerine koymayı mümkün kılar ve hermeneutiğin dayanağını oluşturur ve empati sayesinde yaşantıyı ve onun tekilliğini anlama imkânı doğar (Dilthey, 1999: 39). Bu noktada Habermas Dilthey'in empati kuramını bir öznenin kendisinin geçmişte kalmış yaşantısını dahi bugüne taşıırken onu tekrardan dışsal bir şeymiş gibi ortaya koymak suretiyle anlayabileceği gerekçesiyle eleştirir (Habermas, 2003: 148). Buna göre teorik olarak en kesin sürekliliğe sahip ben-bilinci dahi ansal yaşantıların parçalılığından oluşur ve yaşam öyküsünde geriye doğru atılan her bakış Ben'in kendisini adeta bir başkasıyla iletişim kurar gibi anlamasıyla karakterizedir ve hem özyaşam öyküsünün dikeyliği hem de öznelarasılığın yatay iletişiminin kesişme noktasında bulunur (Habermas, 2003: 163-164). Ancak Dilthey'in eserin yeterince anlaşılmasının bir kendini-yerine-koyma eyleminden ziyade yeniden-kendinde-hissederek-bütünleşme diğer bir deyişle yeniden yapım eyleminin sonucu olduğu şeklindeki iddiası bu eleştiriyi karşılamak için yeterli olmalıdır.

Başka bir deyişle, eserin anlaşılması için eser sahibinin yaşantısına başvurulması önerisi Dilthey'in tüm tinsel oluşumların anlaşılmasında psikolojik tahlile başvurulmasını önerdiği anlamına gelmez. Hermeneutik için aslanan eserde ifade edileni anlamaktır ve tinsel bir oluşum olarak her insan yapımı eser psişik olanın ifadesini içerir, ancak bundan da fazlasıdır. Dolayısıyla bir esere onu anlamak, açıklamak ve yorumlamak için yönelmek onun yaratıcısının ruhuna yönelmek değil bizzat yaşantı içinde tecessüm etmiş esere yönelmeye dönüşür (Bollnow, 2003: 121-123).

Bir örnek: Şairin açılma(n)ması özgül bir görevdir. Şu kuraldan çıkar: Yazarı kendisini anladığından daha iyi anlamak, bir şiirdeki ide problemini de çözer. O (soyut düşünce olarak değil, fakat) eserin organizasyonunda etkili olan ve kendisinden hareketle iç formun anlaşıldığı bilinçsiz bağlam anlamında, mevcut haldedir; bir şair ona ihtiyaç duymaz, hatta onun hakkında hiçbir şey bilmez; açıklayıcı onu ortaya çıkarır ve bu herhalde hermeneutiğin en yüksek zaferidir (Dilthey, 1999: 114-115).

Bu, insani-tarihsel dünyadan yalıtılmış bir bilimsel düşünüşün olamayacağı şeklindeki fikrin bir başka ifadesiyken, aynı zamanda "her anlamanın bir yeniden üretim olduğu" tezini de zeminine oturtur. Her anlama

bir yeniden üretim olduğunda ise yine tin bilimlerinin başlangıcına dönülür; anlama ve yeniden üretme sürecinin aydınlatılması ancak iç deneyimden, Dilthey'in deyimiyle "yaşantı"dan yola çıkışla mümkündür. Bu noktada, kişinin içsel deneyiminin anlaşılması ile bir başka öznenin içsel deneyimin dil alanındaki ifadesinin anlaşılması arasında bir fark olup olmadığı sorusuna Dilthey'in yanıtı açıktır: her anlamanın bir yeniden yaratım olduğu yerde, kişinin öznelliğine, bağlama ve kültüre bağlı bir kişisel yaşantı halinin anlaşılması ile yine anılan faktörlerle bağlantı içinde tecessüm eden başka bir öznenin yaşantı halinin anlaşılması arasında, yeniden üretimin varlığı bakımından bir fark yoktur. Bu benzerlik ise kaynağını başka bir öznenin bir halinin anlaşılmasında o hali bizim yaşantımızdaki karşılığına benzetme yöntemiyle alıyor oluşumuzdan alır (Dilthey, 1999: 35-36).

Bu iddia ancak Dilthey'in bir başka iddiasıyla tam olarak bağlamına oturur; her yeniden yaratım salt mantıksal işlemlere indirgenemeyecek bir yeniden yaşamadır; bu noktada bir başkasını kendini bir başkasının yerine koyma olarak tanımlanabilecek empati ve farklı kişilerin birbirine duyduğu olumlu duygusal yakınlık ya da aynı hisleri paylaşma-duygudaşlık olarak tanımlanabilecek sempati yoluyla anılır (Dilthey, 1999: 37). Bu türden bir anlama yöntemi ise temelde kişinin kendi yaşantısını anlarken kullanacağı yöntemlerin bir mimesisini öngörmesi itibarıyla iç ile dış arasındaki katı ayrımı yumuşatır. Bir başka deyişle hem içsel bir halin hem de öteki konumundaki dışsal bir öznenin içsel bir halinin (ve onun yansıması olan dışsal bir halinin) anlaşılması benzer zihinsel dolayım süreçlerinden (yeniden yapımın failinin kendisiyle ilişkisi, hayatla ilişkisi ve failer arasındaki intersubjektivite ilişkisi) geçer ve bu da bu ikisi arasında yeniden yapımın varlığı bakımından bir benzerlik teşkil eder: "Kendimi bile, başkalarının yaşantılarını kendi içsellikimde hissetmek suretiyle anlarım" (Dilthey, 1999: 46). Bu öznelarasılığın hem bireyin zaman içindeki yaşamsal birikimlerinin varlığı bakımından dikey hem de bu deneyim sahiplerinin etkileşiminde yatay olarak kurulması demektir (Habermas, 2003: 160). Ancak burada yine de birtakım objektif kurallara dayalı bir araçla, eser sahibinin formel olarak kuralları belli bir dil içinde yarattığı bir esere empatik ya da sempatik anlamanın nasıl nüfuz edebileceği sorusu olanca ciddiyetiyle yerinde durur (Bowie, 2005: 75).

Dilthey ise kendini bu soruyla ya da cevabıyla bağlamaz ve buradan tekil öznenin kendi yaşama deneyiminden hiçbir öznenin bütünüyle deneyimlemediği, geçmiş de içerecek bir şekilde tarihsel bağlama geçiş yapar. Bu noktada çözülmesi gereken sorun kimsenin deneyimlemediği bir bağlamın nasıl anlaşılabilirliği ve Dilthey için bunun cevabı "ifadenin anlaşılmasıdır", çünkü ifade bir bireyin hem öznel eğilimleri hem de çevresiyle girdiği etkileşimin sonucunda oluşan bağlam içinde şekillenmiş bireyliğinin anlaşılmasının en garanti yoludur (Gadamer, 2003b: 180-183). Bu noktada hermeneutik tarafından vazedilenin sınırlanmamış bir rölativizm olmadığını altı çizilmelidir. Her ne kadar objektivizmin pozitivist iddalarını reddetmekte ve değil büyük anlatıların, o anlatıların oluşturulmasını sağlayan kavramların dahi belirli bir kültürel şemaya ve paradigmaya göre oluşmuş olduğu konusunda ortaklaşıyor olsalar da bilginin imkânına dair soruya verdikleri cevapla aralarında ontolojik bir ayrım oluşur.

Belirtilmelidir ki Dilthey'a göre yaşam ifadeleri ve dışlaştırmalardan *açıklamaya ve böylece öznenin neliğinin anlaşılması ve yabancı bireyliğinin kavranmasına en uygunu günlük konuşma, davranış, jest ve mimiklerin aksine; anlık olarak değişmeyen ve bireylerin ortaklaşa oluşturduğu bir genellik içinde sabit, her an ulaşılabilen, nesnelleşmiş ve bu sayede de kendisine derinlemesine nüfuz etme imkânı veren eserler yani yazılı metinlerdir. Anlama edimi de sabitleşmiş bu fenomenlere yöneldiği ölçüde açıklama ve yorumlama faaliyeti mümkün hale gelir (Bollnow, 2003: 114, 125; Makkreel, 2016: 380). Bu aynı zamanda her türden hermeneutik anlama yazılı metinler üzerinden gerçekleştirilmesi demektir. Dilthey, Homeros destanlarından sahte dizelerin ayıklanması ve İlyada ile Odyssea'nın son bölümlerinin daha erken bir çağa ait olduğunun anlaşılmasının "yazıya geçirilerek sabitleştirilmiş yaşam işaretleri ve dışlaştırmaların ustalıkla anlaşılması" olarak tanımlanan açıklama faaliyetindeki analogi ilkesiyle şiirin dil kullanımı, tasarım çevresi ve iç uyumu gibi kriterler üzerinden değerlendirilmesinin bir getirisi olduğunu vurgular (Dilthey, 1999: 93: 109). Ancak, Dilthey'in yaşantının açıklanması üzerine kurulmuş yöntemi doğal olarak kendini metinlerle sınırlayamaz ve açıklama-yorumlama faaliyeti tüm tinsel yaratıları kapsama alanına alacak şekilde bir genişlemeye uğrar. Bu, faaliyetin doğrudan insan doğasına ve yaşamına yönelmesi demektir. Hermeneutik de tinsel dünyanın tamamen anlaşılması ve yorumlanması faaliyetine dönüşür:*

Yaşamın kendisi, bu akıp giden zamanlılık, kalıcı anlam birliklerinden çıkan şekillenmeler üzerinde kendini kurar. Yaşamın kendisi, kendisini açıklar/serimler. Yaşamın kendisi, hermeneutik bir yapıya sahiptir. İşte bu nedendir ki, yaşama tin bilimlerinin dayanacağı baz olur. Hermeneutik Dilthey'in

düşüncesinde, artık romantik bir miras değildir; tersine felsefenin “yaşama” içinde temellendirilmesinin tutarlı bir sonucu olarak kendini gösterir (Gadamer, 2003b: 184)

4.SON GENİŞLEME: HEIDEGGER ve GADAMER İLE VAROLUŞ HERMENEUTİĞİNİN TECESSÜMÜ

Heidegger’e göre Dilthey’in araştırmalarına hareket kazandıran şey anlama olayının vuku bulduğu “yaşama”nın kendisine ilişkin bütüncül sorgulamasıdır. Bunu bütünden parçaya, yaşamadan yaşamın oluş modlarına yönelerek yapar. Her ne kadar kendi çağı için oldukça yenilikçi olsa da, Heidegger Dilthey’i “yaşama”yı ontolojik kaygılardan uzak ele almakla eleştirir. Dilthey’in psikoloji üzerine bu denli eğilmişken ontolojik kaygılardan uzaklığının onun hermeneutik kavramlaştırmasını türetilmiş bir tarih-bilim metodolojisiyle sınırladığı görüşündedir (Heidegger, 2008: 422):

Elbette tam da burada Dilthey’in konu ettiği sorunsalın ve bunu ifade etmek için kullanmak zorunda kaldığı terminolojinin sınırları kendini gösterir. (...) Öte yandan çok daha radikal ve şeffaf olan kişiliğin fenomenolojik yorumu bile Dasein’in varlığı sorunun boyutlarına varamamaktadır. (...) Zira onlar “kişi olarak var olma” sorusunu artık sormazlar (Heidegger, 2008: 49-50).

Bu yüzden O, Dilthey’in yaşantıya dönme talebini bir adım ileri taşımış, varoluş felsefesinin temellendirilmesinde bundan faydalanmış ve bir olageliş hermeneutiği tasarlamıştır. Buna göre bir varlık ilk elden kendini anlar ve kendini içine fırlatılmış olduğu³, bizzat seçtiği ya da içinde serpiştiği imkânlarla anlar (Heidegger, 2008: 12-13). Bu noktadan hareketle altında Martin Heidegger’in imzası bulunan hermeneutiğin “kapsama alanı”ndaki son genişleme onun yaşamın *varoluş safhasını da içerecek biçimde bir varoluş* hermeneutiğine doğru genişlemesidir. Heidegger’e göre *ölüm kesin* varoluş ise istisnadır ve bu müstesnalığı, Hegelyen özbilinc⁴ kuramını andırır biçimde, varlığını gerçekleştirirken aynı zamanda bunu kendinin bilincinde (özbilince) mesele ediyor oluşundan alır. Dolayısıyla onun özbilinci, kendini anlaması da bizzat kendi varlığının içinde gerçekleşir; o kendini kendi varlığından hareketle, “kendine özgü olan, bizzat kendi olmak ya da olmamak imkânıyla” anlar (Heidegger, 2008: 12).

Heidegger için yaşamın kendisini sorunsallaştırma şu yüzden önemlidir: O Dasein⁵ varlık belirlenimlerini *a priori* olarak varlık zemininde görür; “Dünya içinde varolma” tam olarak budur ve onun anlaşılması aslında bu varolmanın tefsirinden de başka bir şey değildir (Heidegger, 2008: 55). Bizzat bunun sonucu olarak “yaşama” kavramı yerine ontolojik bir kategoriye işaretleyen ve öznenin ölüme kadar tüm varoluş modlarını imleyen, “Dasein” terimini kullanır. Dolayısıyla varoluşun sınırları da Dasein’in belli bir davranış gösterebildiği eylemlilik halini içerecek biçimde çizilir (Heidegger, 2008: 12): “Bir karışıklığı önlemek amacıyla her zaman *existentia* ismi için yorumsayıcı bir ifade olan *mevcut-oluş*’u kullanacağız, bir varlık belirlenimi olarak varoluşu ise sadece Dasein’a tahsis edeceğiz” (Heidegger, 2008: 44). Bu sayede var olmak ile anlamak eşitlenir ve hermeneutik bir yöntemden ontolojik bir meseleye, insan varoluşunun temel hareketliliğine dönüşür: “(...) Dasein, ontik konstitüsyonu bakımından bir önontolojik varlığa sahiptir. Dasein’in varlık minvali, bizzat var olmak suretiyle varlığı anlamasıdır” (Heidegger, 2008: 18).

Heidegger’in insani varoluşu “rasyonel olan”dan “kendini-anlayan”a dönüştürmesi oldukça önemli ve yenilikçidir (Lafont, 2016: 389). Heidegger’e göre sonlu varlıklar olarak bu dünyada ne sonsuz bilmeye ne de sonsuz hükme sahip olma şansımız bulunmaktadır. *İçine fırlatıldığımız hayattaki tüm belirsizliklerin yanında kesin olan tek şey sonluluğumuz yani ölümdür. Bu durum karşısında dehşete düşen insanın yolu bu durumla başa çıkma çabaları sonucunda hermeneutik ile kesişir ve bizler içinde bulunduğumu bu dehşetli durumu kontrol altında tutabilmek için anlamaya başvururuz. Her anlama faaliyeti ve biçimi de Dasein’in bu sonlulukla başa çıkma kaygısına ilişkindir* (Grondin, 2007: 404). Bernstein’e göre hermeneutiğin tin bilimlerinin karakteristik bir yöntemi olmayı aşmış anlayan varlıklar olarak dünyaya fırlatılan insan varlığına ve insanın anlamasına ilişkin sorularla meşgul bir düşünme tarzı oluşunun altında *önce* Heidegger ve sonra da Gadamer’in imzası vardır (Bernstein, 2009: 164-165):

3 Heidegger fırlatılmış olmayı varoluşsal bakımdan “şöyle veya böyle bir bulunuş içinde olmak” anlamında kullanır (Heidegger, 2008: 360).

4 Hegelyen anlamda bir özbilince sahip olmanın yaratacağı sonuç her şeyden önce kendi benliğinin dışına çıkarak kendini bir başkasının gözünden değerlendirme imkânına kavuşmaktır (Kojève, 2012: 39-40).

5 “Bilimler insani tutumlardan biri olduğundan, işbu varolanın (insanın) varlık minvaline sahiptirler. Söz konusu varolana terminolojik bakımdan Dasein diyoruz” (Heidegger, 2008: 11-12).

Heidegger'in zamansal Dasein analitiğinin, anlamının yalnızca öznenin mümkün farklı davranışlarından biri değil, bizatihi Dasein'in varlık/ oluş modu olduğunu ikna edici bir biçimde gösterdiğini düşünüyorum. "Hermeneytik" terimi burada işte bu anlamda kullanılmaktadır. Bu terim Dasein'in, kendi sonluluğunu/ sınırlılığını ve tarihselliğini oluşturan temel devinim-içinde oluşunu gösterir ve bu yüzden onun dünya ile tecrübesinin tümünü içerir (Gadamer, 2008: XLIII).

Heideggeryen varoluş hermeneutiğinin kendini anlamadan sonraki ikinci durağı elbette bir başkasını, kendine dışsal bir özneyi ya da nesneyi anlamının imkânı ve yoludur çünkü bu anlama faaliyeti "öznenin kendi iç aleminden" çıkıp başka bir "dış aleme" varışını gerektirir. Heidegger'in çözümü iki öncülden hareket eder; öncelikle özne varlığının hiçbir anında sadece kendi içine kapalı değildir "Dünya-içinde varolan olarak Dasein, zaten hep şu veya bu 'dünyayı' keşfetmiş durumdadır" (Heidegger, 2008: 115). Dolayısıyla hep kendinden başkalarının da var olduğu bilinciyle yaşar ve bu keşfedilmiş dünya vesilesiyle kendi içindeyken aynı anda dışarıdadır: "Dasein fırlatılmış olduğu için, bir 'dünyaya' mahkûm olup, fiilen diğer Dasein'larla birlikte var olmaktadır" (Heidegger, 2008: 407). Dolayısıyla bilen özne bildiği şeyin bilgisini yine bu dışarıda olmakla, başka varlıklarla karşılaşmakla edinir ve söz konusu bilgi yine dünya içinde vardır (Heidegger, 2008: 64). Bir kez elde edildikten sonra dışarıdan kopartılıp içeriye kapatılmaz, varlığın bilgisi olduğu yerde var olmaya devam eder ancak artık onun bilgisi aynı zamanda ona dışsal bir bilen öznenin iç varlığının da parçasıdır.

Bu bilgi ise dil ile mümkün hale gelir. Vurgulanmalıdır ki Heidegger'e göre dil insanın algı sınırlarına giren şeylerin adlandırılmalarını içermez; bu noktada algı ile dile getirme arasında dilin öncel olduğu bir ilişki vardır. Başka bir deyişle, biz gördüğümüz dile getirmekten ziyade dile getirdiğimizi görürüz (Lafont, 2016: 391). Bu tanımlamayla birlikte dil insani deneyimin tüm alanlarının yegâne eşlikçisi haline gelir ve tam da bu yüzden geçmiş ve şimdiki kapsayıp geleceğe de etki edecek olan her türden insan yaratımı ve deneyiminin en yetkin açıklanması da dil alanında mümkün olur (Gadamer, 2003a: 29-30). Dil bireyleşmiş ve birbirine dışsal öznelerin içinde iletişim kurduğu bir genellik ve ortaklık ortamıdır. Dil sayesinde özneler hem özdeşleşme hem de farklılaşma imkânlarını tanırlar (Habermas, 2003: 162-163). Ancak dil yalnızca birbirine dışsal iki entitenin birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları bir alet de değildir. Dil öznenin tüm düşünme, anlama, yorumlama ve ifade etme olanağına kaynaklık eden; öznenin içinde var olduğu ve hem kendi içsel hem de kendine dışsal varlıkları anlamlandırdığı ortamdır.

Dilin bu işlevi görmesi için ise fiziksel varlığa sahip bir mekânda deviniyor olması gerekir. Heidegger'e göre bilgi edinme sürecinde karşılaşılan önermelerden bilginin edinilmesinin yolu bu önermeleri tikel bağlamında ve diğer şeylerden yalıtılmış olarak almak değil, aksine bu önermelerin vücut bulduğu belirmesini ve görünür olmasını sağlayan hermeneutik zemini göz önünde bulundurmadır (Cevizci, 2010: 234). Dolayısıyla O, hermeneutiğin metin yorumundan insan varoluşunun anlaşılmasına doğru genişlemesinde en önemli adımlardan birini temsil eder. Bu bakımdan yaşantının içinde varlık alanı bulunduğu Dünya kendi başına bir varolan olmaktan ziyade varlığın onda kendini gösterdiği ve varolan dışsal şeylerle karşılaşılmasının alanıdır. Başka bir deyişle dünyadaki herkes belli başlı şartların kombinasyonunun içine doğar ve büyür. Böylece kendisi bir varolan olmasa bile yaşam dünyası varolanın belirlenmesi üzerinde ciddi etki sahibidir (Heidegger, 2008: 75).

Ancak Heidegger'in bu noktada dünyanın bir belirleyen, dünya-içinde-varolanların ise pasif birer belirlenen şeklinde teorize etmediğinin de altı çizilmelidir. Her şeyden önce anlama dünya-içinde-varolmanın imkânlarına dair tasarımlardan oluşur ve bu tasarımlar da bizzat özneler tarafından oluşturulur. Bu anlamda insanların bir aradalığı sayesinde yaşam hareket halindedir, o bu sayede "vuku bulur": "'Dünya' aynı zamanda hem zemin hem sahnedir. Bu özelliğiyle de her günkü yapıp etmelerimize bilfiil dahildir" (Heidegger, 2008: 411). Dolayısıyla anlama her şeyden önce dünya-içinde-varolmakla mümkündür: "Fakat anlama, şuradalığın varlığını öyle bir tesis ediyor ki, anlamının temeli üzerine bina edilen bir Dasein; bakışın, kolaçan-etmenin ve sadece-seyretmenin çeşitli imkânlarını bizzat kendisi varolmak suretiyle geliştirebilir duruma geliyor" (Heidegger, 2008: 356). Yine başka bir Heidegger bunu şu sözlerle yineler: "Anlama hiçbir zaman desteksiz bir biçimde ve askıda gerçekleşmeyip hep bulunuş içinde cereyan eder" (Heidegger, 2008: 360).

Bu noktada Heidegger mekân kavramına destek için zaman kavramını da devreye alır. Heidegger için Dasein her türden belirtik olmayan şeyi zaman ile yorumlar ve bu yüzden de her varlık yorumunun ufku zamandır (Heidegger, 2008: 12). Dasein'in varlığı anlamını zamansallıkta bulur çünkü Dasein hem zaman içinde varolanın

olmaklığı, zaman içinde nasıl varolduğu ve zamansal bir varlık minvali oluşundan ötürü onun “tarihselliğinin de olanak koşuludur” (Heidegger, 2008: 20). Dasein’in hermeneutiği varoluşun “anlamı”nı, “tarzı”nı ve nasıllığı”nı sorar (Misch, 2003b: 213; Japp, 2003: 273). Bu noktada tarih, tarihin hem onun içinde devinen bireyleri etkilemesi ama aynı zamanda onların faaliyetlerinden de etkilenmesine işaret eder.

Bu noktada, Gadamer’in insanın dil dolayımıyla tarihsel kültür içinde konumlanışlığı ve kendini anlamak dahil her türden içsel ve dışsal anlamayı bu kültürel konumlanışlığın tanınması şartına bağlaması dikkat çekicidir (Scheibler, 2000: 43). Bu “yaşama hermeneutiği” kavramlara yüklenen anlamlarında tarihsel olması, onların oluşturulduğu ve kullanıldığı tarihsel bağlam içinde anlamayı getirir (Gadamer, 2003b: 185). Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki; hermeneutikte öngörülen bilme hem sonludur, çünkü bilginin kaynağı ile bilen öznenin etkileşiminden doğar hem de tarihseldir, çünkü anlama yoluyla bilme edimini gerçekleştiren, bilgiye ulaşan özne de bu öznenin açıklama yoluyla edindiği bilgiyi insanlığa sunan eser sahibi de, Hegelyen düşünce mirasının etkisiyle, kendi tarihsel koşullarının hem etkileyen hem de etkilenen olarak birer parçası olarak anlaşılır.

Gadamer, Heidegger’e de referansla, hermeneutiği salt bir bilimsel yöntem meselesi olarak görmez; anlama ve dolayısıyla hermeneutik varlığın asli bir tarzı olarak ortaya çıkar ve ontolojik bir dönüş alır (Bernstein, 2009: 49): “Metinleri anlamak ve yorumlamak yalnızca bilimle ilgili bir şey değildir; apaçık biçimde, genelde insanın dünya tecrübesiyle ilgilidir” (Gadamer, 2008: XXXIII). Bununla da bağlantılı Gadamer’e göre felsefenin temel ödevi bilime dayalı teknoloji hakimiyetine meydan okumak ve bunu yaparken da pratik ve politik aklı savunmaktır. Bu savunmanın imkânı ise felsefi hermeneutikten geçer çünkü O vatandaşların kamuyu ve kendilerini ilgilendiren meselelerde karar verme hakkını korur, koşulsuzca uzmanlara devretmez (Gadamer, 1975: 316):

Anlama, anlamın içinde gerçekleştiği olayın, bütün ifadelerin anlamının- sanatın ve diğer bütün geleneklerin ifadelerinin- içinde şekillenerek kıvamına ulaştığı anlam olayının bir unsuru olarak kavranmalıdır. (...) O kendisini mümkün kılan ilk pragmatik amacı veya daha kolay anlaşılır biçimde dile getirmek gerekirse, yazılı metinleri anlamayı mümkün kılarak kolaylaştırma amacını aşmıştır. Uzaklaşılacak ve yeni ve daha hayati asimilasyon ihtiyacı içinde olan yalnızca yazılı gelenek değildir; artık hiçbir şekilde dünyada dolaysızca yer bulamayan her şey -ister sanat ister geçmişin diğer ruhsal yeniden yaratımları olsun her gelenek; hukuk, din, felsefe ve diğerleri- ilk anlamlarına yabancılaşmış ve Grekler gibi bizim de tanrıların habercisi Hermes’ ten çok daha sonra adını koyduğumuz şifre çözücü ve aracı ruha (*Geist*) bağlıdır (Gadamer, 2008: 231-232).

Dolayısıyla Gadamer’in Heidegger’in kaldığı yerden devam ederek hermeneutiği doğrudan yaşamın felsefesi haline getirmesini sağlayan en önemli buluşlarından biri erken dönem hermeneutikte birbirinden ayrı faaliyetler olarak kabul edilen anlama, yorumlama ve uygulamanın içsel olarak ilişkili olduğu tezidir. Her anlamanın aynı zamanda bir yorumlama olduğu Gadamer’den önce dile getirilmiş bir tezdur. Ancak Gadamer bu ikiliye uygulamayı da ekleyerek Aristoteles’in *phronesis* kavramının da yardımıyla her anlamanın aynı zamanda uygulama gerektirdiğini öne sürer: “Uygulama, ilkin verili bir kendinde evrenselin anlaşılması, sonra da bunu müteakiben onun somut bir duruma uygulanması demek değildir. Uygulama evrenselin -metnin- anlaşılmasının bizatihi kendisidir (Gadamer, 2009: 111).”

Gadamer’in anlama ve yorumlamayı pratikten ayırmayan onları bir bütünün etkileşimli yüzleri olarak gören bakış açısı kendini en yetkin biçimde sanat deneyimi anlayışında kendini gösterir. Heidegger, Gadamer’in sanatın ve oyunun onun katılımcılarıyla tecessüm edeceğini dair tezini önceler biçimde vücuda getirilen eserin onu taşıyanı ya da kullananı imleyeceği görüşündedir: “Eser adeta onun bedeninin bir parçası olur, eserin oluşum süreci içinde o ‘var’ olur” (Heidegger, 2008: 73). Gadamer’e göre de sanat eseri kendine dışsal bir entite tarafından anlaşılacak ve yorumlanan bir sabite değildir. Aksine sanat eseri kendini yorumcu sayesinde ortaya koyar: “Sanat eserinin, ilgili olduğu şeyle, sanki yeni bir oluş hadisesiymişçesine onun varlığını zenginleştirecek ölçüde koparılamaz bir bağı vardır” (Gadamer, 2008: 206).

Anlamaya / anlaşmaya varan iki insanın durumunu karakterize ederken söylediğimiz her şeyin metinleri anlamakla ilgilenen hermenoytikte hakiki bir karşılığı/uygulanması vardır. Yine ekstrem, bir dilden yabancı bir dile tercüme durumuyla başlayalım. Burada kimse, çevirmen ne kadar yazarla birlikte düşünürse düşünsün ve hissederse hissetsin, bir metnin tercümesinin yazarının zihnindeki orijinal/ ilk süreci basitçe

tekrar-canlandıramayacağından kuşku duyamaz; aksine burada zorunlu olan şey metnin, çevirmenin metnin söylediği şeyi anlama tarzının kılavuzluk ettiği yeniden-yaratımıdır (Gadamer, 2009: 172).

Buradan hareketle denilebilir ki; Gadamer'e göre bilginin imkânı kaynağını bizzat söz konusu bilginin içinde temellendiği tarihsel süreçte, anlayan, açımlayan ve uygulayan öznenin varlığında temelleniyor oluşundan alır. Dolayısıyla, uç ancak yerinde bir örnek olarak, bizzat aynı kişi tarafından tamamen aynı niyetle açıklanan bir eser bu kişinin sınırlı ancak değişime sürekli açık ve dolayısıyla zaman içinde değişen ufku ve sorularıyla tamamen farklı anlamlara yol açabilir. Bu tam da "her anlama yorumlamadır" tezinin temelini teşkil edecek biçimde aslında hiçbir zaman bir metnin hakiki anlamının keşfinin de tamamlanamayacağı anlamına da gelir (Gadamer, 2009: 50). Fakat bu, eser sahibi ile esere yönelmiş olan alımlayıcının bire bir özdeşleşmesi (en azından öz yaşam öykülerinin ve bunların öznelerde bıraktığı tortuların etkisiyle) mümkün olmayacağından, aynı zamanda her anlamının ve açıklamanın bir yeniden yaratım ve yorum olduğu kadar, aynı zamanda göreceli ve eksik olması anlamına gelmektedir. Gadamer'in her anlamının aynı zamanda farklı bir anlama olduğunu söylerken kastettiği de budur. Schleiermacher'in hermeneutiği "başka bir öznenin ifadesini doğru biçimde anlamak" şeklindeki tarifi Gadamer için tam bu noktada problemli hale gelir ve Schleiermacher'den ve onun temsil ettiği hermeneutik geleneğinden ayrışırken Dilthey'a ve onun yeniden yapım kavramsallaştırmasına yaklaşır.

Gadamer'e göre eserlerin doğadaki fenomenler gibi yansız biçimde anlaşılması mümkün değildir. Bunun temelde iki sebebi vardır; ilkin bu eserler içinde yaşadığımız tarihsel ve kültürel ufkun bir parçası ve şekillendiricisidir ve bu bakımdan bu eserlere yansız biçimde yaklaşmak mümkün değildir. Dahası, hem zaman içindeki kültürel değişimler ve yorum olanak ve biçimlerindeki gelişmelerden ötürü hem de yine zaman içinde değişen yorum biçimleriyle çağımıza aktarılmalarından ötürü tarihsel eserlerin vücut bulduğu çağlardaki insanların gözünden anlaşılması da mümkün değildir (Cevizci, 2010: 237). Bu bakımdan Gadamer'in kuramsallaştırmasındaki felsefi hermeneutiğin bir kesinlik ve bu kesinlik üzerinden genel geçer yargılara varmak suretiyle bilimsellik statüsüne erişme kaygısı bulunmaz, dahası böyle bir şeyi imkân dahilinde de görmez. Başka bir deyişle yaşama dünyası doğa bilimlerinin de varlık koşuludur ve tam da bu yüzden yaşantıdan bağımsız bir bilimsel düşünme mümkün değildir. Bu Yeni Çağ bilimciliğinin nesnellik iddiasının tümünden bir reddidir ve Gadamer'in "nesnel bilimi" de yaşama dünyasının bilimidir (Japp, 2003: 277).

Başka bir deyişle Schleiermacher ilham, refleksiyon ve dehaya özgü birtakım nüfuz etme biçimlerini ön plana çıkartırken, Gadamer Dilthey'in tin bilimlerinin açıklanmasında yaşantının göz önüne alınması gerektiği tezini doğrularcasına dilsel yoldan kavranabilecek insani kültür yaratımlarının tüm formlarını hermeneutik alanına dahil eder ve Gadamer ve Habermas'ın temsil ettiği gelenek ise tematize edilemeyen ve tüm spesifik bilme biçimlerinin arka planında yer alan kültürel ufuklara ve bunların karşılaşmalarına yol verir (Smith, 2005: 283). Dolayısıyla geçmişte kalmış bir ifadeyi anlayan her özne hem bu şeyin içinde temellendiği ufukla hem de kendi varlığının devindiği ufkun bir bileşiminde gerçekleştirir. Bu bakımdan çeviri faaliyeti yabancı bir dilde geçmişte söylenmiş bir şeyin bugüne ve çevirmenin bilgisiyle harmanlanarak taşınması ufukların kaynaşmasının iyi bir örneğidir (Grondin, 2016: 400): "Bu yüzden her tercüme aynı zamanda, mütercimim kendisine verilen kelimelerle inşa ettiği yorumun zirvesidir" (Gadamer, 2009: 170). Bu aynı zamanda öznelerarasılık sorununun da kaynaşmış bir yüksek genellik düzeyiyle ya da jenerik tabir olan "ufukların kaynaşması" ile çözülmesi anlamına gelir (Japp, 2003: 299).

Gadamer de tıpkı Dilthey gibi doğa bilimlerinin bilgiyi bir izlenimler deposuna dönüştürdüğü ve doğa bilimlerinin vazettiği biçimiyle nesnel bilginin onu alımlayan öznenin alımlama üzerindeki etkisini kaçırdığı kanaatindedir (Grondin, 2016: 398). Bu bakımdan felsefi hermeneutik, anlamının ancak anlayan ile mümkün olduğu ve anlayanın özgünlüğünün devreye girmediği bir anlama faaliyetinin olmadığı bilincinin bir yansımasıdır. Gadamer burada bu türden bir anlamının sınırsız bir öznel ve keyfiyet içermediğinin altını kalın çizgilerle çizer. Temelde araya girmiş olan sınıfsal, kültürel ve zamansal mesafeler anlamaya "gerilimini ve yaşamını veren özneler üstü yön(ler)" için temel veri ise dildir. Hermeneutiğin görevi ise anlamın sokulmuş olduğu tüm insani yaratımlardaki anlamı yeniden okumaktır (Gadamer, 2003a: 27-28).

Gadamer Dilthey'dan ise "anlamının anlamın varlığına katılma sürecinin bir parçası olarak algılanması gerektiği" görüşüyle hem anlamın hem de anlamının zihnin psikolojik durumlarında ve "yaşantı" da tüketilemeyecek oluşuna işaret ederek ayrılır. Gadamer bu tespitini eserin bir tür empati ve transpozisyon yoluyla doğrudan bir iç bakış

sayesinde anlaşılabilmesine dair 19. Yüzyıl hermeneutik öncülünün reddiyle tamamlar (Grondin, 2016: 400). Bu reddin temelinde ise anlam ve anlamanın birbirinden ayrılmaz ve dilsel alanda gerçekleşen şeyler olduğu düşüncesi bulunur (Bernstein, 2009: 182). Dolayısıyla anlayandan bağımsız bir anlama mümkün olamayacağı için Schleiermacher ve Dilthey'in vazettiği türden transpozisyonlar mümkün olsa bile bunun ancak alternatif anlamaların (doğru, tek ya da isabetli değil) bir modu olacağı sonucuna varır.

Ancak belirtilmelidir ki hali hazırda bu türden bir transpozisyon anlayan öznenin sahip olduğu ve asla sıyrılmayacağı önyargılarından ötürü mümkün de görünmemektedir. Bu noktada kavrama Heidegger ve Gadamer tarafından pozitif bir anlam yüklendiğini belirtmek önemlidir. Heidegger'e göre zihnimizin belirleyenlerden olduğu sürece bir önyargının varlığının farkına varmamız imkânsızdır. Her türden farkına varma ancak bilincin farkına varmamızla mümkündür ve bu provokasyonu ancak bir "ifade edilmiş olanla" karşılaşma sağlayabilir (Gadamer, 2009, s. 51). Bu bakımdan, dış dünyaya açıklığımız önyargılarımız sayesinde: "Yine burada da anlamakta olan kişinin farklı bir duruş sergileyen ve etkilenmemiş biri olarak düşünerek yargılamadığını, çok etkilenmişesine özel bir aidiyet bağıyla diğer kişiyle birlikte düşündüğünü keşfederiz" (Gadamer, 2009: 86). Her iki düşünür için de önyargı varoluşun ve deneyim kabiliyetinin ilk doğrultularını oluşturur. Gadamer önyargıları bir şeyi deneyimlememizin koşulu olarak sayar (Gadamer, 1976: 9): "Her anlamanın kaçınılmaz biçimde bir önyargıyı içerdiğinin kabulü hermenoytik problemi ön plana çıkarır" (Gadamer, 2009: 11). Başka bir deyişle, düşünürken de bir başkasını dinlerken de anlama için önyargılarımızı muhtacdır ve önyargılardan azade bir anlama yoktur.

İşte bu bağımlılık ve birlikte düşünüm ilişkisinden ötürü önyargılar ancak öznel birbiriyle karşılaşma ve doğrudan ya da dolaylı olarak konuşma şansı bulunduğu teste tabi tutulabilir ve geçerlilikleri de yabancı şeyler karşısında sınanarak anlaşılabilir. Gadamer'in ufukların kaynaşması ile kastettiği de Hegelyen tezin, onun eksiklerini tamamlayan antitezin ve onun da eksiklerini tamamlayarak aşan sentezin diyalektiğini andırır (Hegel, 2011b: 15). Buna göre ufukların kaynaşması kültürün yataklık ettiği bu diyalog ve test ortamında başta sahip olunan ufuklar korunurken öteki vasıtasıyla genişletilerek başlangıçtan daha geniş bir ufuk bir parçası olma durumuna ulaşılmasıdır:

Tarihsel bilincimiz kendisini tarihsel ufuklara konuşturduğunda bu, kendimizi bir şekilde kendi ufukumuzla ilişkisi bulunmayan yabancı dünyalara girdiğimiz anlamına gelmez; aksine bunlar hep birlikte içinde hareket ettiğimiz bir büyük ufuk oluştururlar ve şimdinin sınırlarının ötesine, kendi kendimizin-bilincinin tarihsel derinliklerine uzanırlar. Tarihsel bilincin içine aldığı her şeyi aslında tek bir tarihsel ufuk kucaklar. Kendi geçmişimiz ve tarihsel bilincimizin yöneldiği ötekinin geçmişi, insani hayatın içinde gerçekleştiği ve onu miras ve gelenek olarak belirleyen bu hareket eden ufukun şekillenmesine katkıda bulunur (Gadamer, 2009: 59).

Diğer bir deyişle önyargıları Descartes'in vazettiği şekilde paranteze almak veya dış seslere kulakları kapatmak gerekmez. Her şeyden önce bu arzulanır bir şey değildir çünkü metnin otantik ve farklı olduğu şekliyle görünme imkânını sakatlayan bir şeydir (Gadamer, 1970: 152). Ek olarak bu (paranteze alma) mümkün de değildir çünkü onlar öznelere gelenekle aktarılan ve içinde yaşadığımız şeylerdir. Dolayısıyla önyargılar hem bunların içine fırlatılmış bireyi her anında etkiler (onlardan etkilenmediğini düşündüğü anlar dahil) hem de bu önyargıların bilinçli öznelere haline gelmesinden itibaren özneyle birlikte olmasından kaynaklanın doğallaşma sayesinde kimi önyargılar bireye önyargı gibi görünmediğinden sorgulanmayacaklardır (Bernstein, 2009: 203-204; Gadamer, 2009: 51). Bu durumda tüm önyargılardan sıyrılmamızın tek yolu tam bir kuşku durumundan hareket etmektedir ancak bu da sonsuzca geriye gidişten başka bir şey getirmeyecektir. Kaldı ki Descartes bile en nihayetinde bir sabiteye ihtiyaç duymuştur, dolayısıyla Gadamer bu tartışmayı "Böylece bilgi irademiz önyargıların köleliğinden kurtulmayı ne kadar hedeflerse hedeflesin, önyargılardan bağımsız hiçbir anlamanın olmayacağı kuşku götürmez" sözleriyle kapatır (Gadamer, 2009: 319-320).

Bununla bağlantılı olarak önyargının kendisine Kartezyenizm tarafından yüzyıllar boyunca yüklenmiş olan negatif, körleştirici ve sınırlayıcı olmayabileceği; önyargıların aynı zamanda meşru, haklı ve bilgi meydana getirici bir şey olarak da çalışabileceği iddiası gündeme gelir (Grondin, 2016: 400). Önyargıların meşruluğu sorunu onların ontolojik ve yaşama gömülü doğasının kabulüyle aşıldığında ise aşıldığında karşımıza önyargılarla ilgili diğer sorun olan bilgi getirici önyargılar ile kör önyargılar arasında ayırım yapma sorunu çıkar ve bu noktada yapılması gereken sınırlayıcı önyargılarla bilgi meydana getirici önyargılar arasında bir ayırım geliştirmektir.

5.SONUÇ YERİNE

Antik Yunan'da retorik sanatının bir alt alanı olarak, adı anılmadan da olsa, devreye alınan hermeneutiğin sistematik biçimdeki ilk kullanımı kutsal metinlerin, daha da özelinde Yeni Ahit'in doğru biçimde anlaşılması çabalarının ürünü olarak epistemoloji alanına dahil olmuştur. Ancak hermeneutiğin bu metinde saklı olan tek bir gizil anlamın ortaya çıkartılması için indirgemeci biçimde kullanımı Kilise'nin Yeni Ahit ve dolayısıyla din üzerindeki hakimiyetini genişletmeye yaradığından Luther'ın da çabalarıyla kutsal metinlerin anlaşılması bireyselleştirilmiş böylece tekil ve katı yorumların önüne geçilerek herhangi bir dini ya da dünyevi kurumun Tanrı'nın mesajı üzerindeki otoritesine son verilmeye çalışılmıştır.

Schleiermacher'le birlikte hermeneutiğin din dışı metinlerde kullanımı ve yazılı olmayan ifadelerin de anlaşılması çabasının hizmetine koşulmasıyla baştan beri tabii olduğu sınırların aşılması sağlanmış, böylece yöntemin bir yaşam felsefesine olmasına giden yol açılmıştır. Dilthey ise yöntemin bu kullanım alanında çeşitlenme sayesinde onu insan eylemlerinin sonucu olan alanların araştırılması yöntemi ilan ederek bilimsel hermeneutiğe giden yolu açmış, bizzat yaşamın hermeneutik çabasının konusu haline gelmesini sağlamıştır. Bu noktada hermeneutiğin yaşam felsefesine dönüşümü için eksik kalan tek noktanın, yaşamın değillemesinin de, başka bir deyişle ölümün de hermeneutiğin görüş alanına dahil edilmesinin altında ise Heidegger'in imzası vardır. Gadamer ise bu bütüncül perspektifte kültür (bildung) kavramı dolayısıyla tarihsel bir yön ekler.

Kronolojik açıdan bakıldığında birikimli ilerlemiş gibi görünen ve en nihayetinde yaşam felsefesi haline gelen bu hermeneutikte tarih içinde vuku bulan her şey, yani geçmişle beraber yaşamın kendisi inceleme nesnesine dönüşür. Anlama olayı da "yaşantı" için vuku bulduğundan yaşamın kendisi anlama sürecine dahil edilir çünkü anlamaya kaynaklık eden kavramlar ve nesnelerin adlandırılması dahil yaşam içinde insanlar tarafından yaratılmış olan her şey yaşantıdan etkilenir. "Yaşantı, kendi içinde daha fazla ayrıştırılmayan bir içkinlik" ve dolaysız bir kesinlik olarak bizzat tin bilimleri araştırmasının kendisine yöneldiği şeydir (Gadamer, 2003b: 179). Ancak bu insan yaratımları aynı zamanda yaşantıyı da etkiler ve bunlardan hareketle her türden yaşamayı açıklama çabası da bizzat bu ürünlerden etkilenecektir. Dolayısıyla hermeneutik döngü kaynağını bizzat yaşamdan alır (Bollnow, 2003: 126).

Vurgulamakta yarar var, yalnızca bu bile Yeni Çağ'dan itibaren yüzyıllara damgasını vurmuş kartezyen düşünme biçiminin en görkemli çıktısı olan özne-nesne ve zihin-beden ikiliğinin, aynı zamanda bu düalist düşünme biçiminin mirası olan genel geçer "bilimsel" ve "nesnel" doğruluk iddialarını temele alan objektivizmden⁶ zamana ve şartlara bağlı özgül bir hakikat anlayışına geçişi ifade eder (Alcoff, 2010: 289). Bununla bağlantılı olarak genel geçer ya da aşkın bir bilginin ve anlamın imkânı da bizzat bunu bilen ve anlayan öznenin varlığı ve bunlarla geliştirdiği ilişki biçiminin tanımın değiştirilmesi üzerinden reddedilir. Böylece ulaşılan nokta şudur: özne de anlam da yaşantının tarihsel gerçekliğinde ortaya çıkar, her bir yaşam parçası yaşamın bütününden bir parçayı temsil eder ve ona referansla anlaşılır. Tarihten ve daha geniş şimdiki de içeren bir kategori olarak yaşamdan, onun biçimlendirdiği, aynı zamanda onu biçimlendiren düşünen ve eyleyen öznenin münezzeh bir bilgi ya da anlam yoktur. Dolayısıyla bilme ve anlama süreçlerinde yaşantıyı ve onun içine fırlatılmış, yaşantıda devinen ve onu değiştiren özneyi görüş alanına dahil etmeyen her türden çaba öznelarası ilişkiler sayesinde varlık bulan insan yapıntısı dünyayı, tinsel dünyayı, bir izlenimler deposuna indirgemekle malul olacaktır.

KAYNAKÇA

Alcoff, L. (2010). "Continental Epistemology", *A Companion to Epistemology*, (Ed: J. Dancy, E. Sosa and M. Steup), 2. Baskı, Blackwell Publishing, Oxford.

Aristoteles, (1995). *Retorik*, (Çev: M. H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bernstein, R. J. (2009). *Objektivizm ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis*, (Çev: F. Yılmaz), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Boeckh, A. (1968). *Interpretation and Criticism*, (Çev: J. Pritchard), University of Oklahoma Press, Norman, OK.

Bollnow, O. F. (2003). "İfade ve Anlama", *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (Çev: D. Özlem), İnkilap, İstanbul.

⁶ Bu noktada Bernstein'in objektivizm tanımı olabildiğince açık ve anlaşılırdır: "Objektivizm' ile ben, rasyonalite, bilgi, hakikat, gerçeklik, iyilik veya doğruluğun doğasının belirlenmesinde nihai olarak başvurabileceğimiz, sürekli, tarihsel olmayan bir matris veya çerçevenin var olduğuna veya olması gerektiğine ilişkin temel kanaati kastediyorum" (Bernstein, 2009: 11)

- Bowie, A. (2005). "The Philosophical Significance of Schleiermacher's Hermeneutics", *The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher*, (Ed: J. Marina), Cambridge University Press Cambridge.
- Calhoun, C. (2014). "Kimlik ve Tanınma Politikası", (Çev: F. B. Helvacıoğlu ve Ö. İlyas), *Kimlik Politikaları Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, (Ed: F. Mollaer), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Cevizci, A. (2010). *Bilgi Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, (Çev: D. Özlem), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Dostal, R. J. (2016a). "August Boeckh", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Dostal, R. J. (2016b). "E. D. Hirsch" *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Douzinan, C. (2014). Kimlik, Tanınma, Haklar: Hegel Bize İnsan Haklarıyla İlgili Ne Öğretebilir?, (Çev: F. Mollaer ve N. Erkul), *Kimlik Politikaları Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, (Ed: F. Mollaer), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Erdemli, A. (1991). "Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher-Felsefe Tarihçisi Gözüyle Bir Tanıtım", *Felsefe Arkivi*, 28, 243-276.
- Gadamer, H. G. (1970). "The Problem of Historical Consciousness", *Interpretive Social Science: A Reader*, (Ed: P. Rabinow and W. M. Sullivan), California University Press, California.
- Gadamer, H. G. (1975). Hermeneutics and Social Sciences, *Cultural Hermeneutics*, 2/4, 307-316.
- Gadamer, H. G. (1976). *Philosophical Hermeneutics*, (Çev: D. Linge), California University Press, California.
- Gadamer, H. G. (2003a). "Hermeneutik", (Çev: D. Özlem), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Gadamer, H. G. (2003b). "Dilthey'in Tarihselciliğin Güçlüklerinde Dolanışı", (Çev: D. Özlem), *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, İnkılap, İstanbul.
- Gadamer, H. G. (2008). *Hakikat ve Yöntem: 1. Cilt*, (Çev: H. Arslan ve İ. Yavuzcan), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Gadamer, H. G. (2009). *Hakikat ve Yöntem: 2. Cilt*, (Çev: H. Arslan ve İ. Yavuzcan), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Gronin, J. (2007). "Hermeneutics", *The Edinburgh Companion to Twentieth Century Philosophies*, (Ed: C. Boundas), Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Gronin, J. (2016). "Hans-Georg Gadamer", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Habermas, J. (2003). "Dilthey'in Anlama Kuramı: Ben-Özdeşliği ve Dilsel İletişim", *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (Çev: D. Özlem), İnkılap, İstanbul.
- Hegel, G. W. F. (2011a). *Tarihte Akıl*, (Çev: O. Sözer), 3. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Hegel, G. W. F. (2011b). *Tinin Görüngübilimi*, (Çev: A. Yardımlı), 3. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*, (Çev: K. Ökten), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Japp, U. (2003). "Hermeneutik, Filoloji ve Edebiyat", *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (Çev: D. Özlem), İnkılap, İstanbul.
- Kojeve, A. (2012), *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev: S. Hilav), 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kuhn, T. (1977). *Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, Chicago University Press, Chicago.
- Lafont, C. (2016). "Martin Heidegger", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Makkreel, R. A. (2016). "Wilhelm Dilthey", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Misch, G. (2003a). "Tin Bilimleri Kuramı İçinde Yaşama Felsefesi Düşüncesi", *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (Çev: D. Özlem), İnkılap, İstanbul.
- Misch, G. (2003b). "Yöntem Problemi: Hermeneutik ve Ontoloji", (*Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (Çev: D. Özlem), İnkılap, İstanbul.

- Özlem, D. (2007). "Sunuş", *Yeni Bilim*, (Çev: S. Önal), Doğubatı, İstanbul.
- Palmer, R. E. (1969), *Hermeneutics*, Northwestern University Press, Evanston.
- Riedel, M. (2003). "Wilhelm Dilthey'da Teorik Bilme ve Pratik Yaşama Kesinliği Bağlantısı", *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (Çev: D. Özlem), İnkılap, İstanbul.
- Scheibler, I. (2000). *Gadamer: Between Heidegger and Habermas*, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland.
- Schleiermacher, F. D. E. (1998). *Hermeneutics and Criticism and Other Writings*, (Çev: D. Bowie), Cambridge University Press, Cambridge.
- Smith, N. (2005). "Hermeneutics", *The Edinburgh Dictionary of Continental Philosophy*, (Ed: J. Protevi), Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Taylor, C. (2012). *Benliğin Kaynakları*, (Çev: B. Baş ve S. A. Baş). İstanbul: Küre Yayınları.
- Vico, G. B. (2007). *Yeni Bilim*, (Çev: S.Önal), Doğubatı, İstanbul.
- Zimmermann, J. (2016a). "Martin Luther", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Zimmermann, J. (2016b). "F. D. E. Schleiermacher", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, (Ed: N. Keane ve C. Lawn), Wiley-Blackwell, Oxford.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.05.2022 ✓Accepted/Kabul:19.07.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116538

Review/Derleme Makalesi

Polat, M. (2022). "Nitel-Nicel Bir Yaklaşım Olarak Q-Metodoloji ve Eğitim Araştırmalarında Kullanılabilirliği Üzerine Düşünceler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö481-Ö489.

NİTEL-NİCEL BİR YAKLAŞIM OLARAK Q-METODOLOJİ VE EĞİTİM ARAŞTIRMALARINDA KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Murat POLAT*

Öz

Bir sosyal bilim alanı olan eğitim bilimleri için gerçekleştirilen araştırmaların bulgularını ve sonuçlarını daha nitelikli hale getirmek adına yeni araştırma yaklaşımlarının geliştirilmesi süreci halen devam eden bir süreçtir. Bu süreçte hem nicel hem de nitel araştırma yaklaşımlarından beslenerek geliştirilen Q-metodolojinin karma bir yöntem olarak araştırmacılara yarar sağlayacağı söylenebilir. Dolayısıyla bu derleme çalışmasında, öncelikle, nitel-nicel bir yaklaşım olarak Q-metodoloji ve genel özellikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda Q-metodolojinin genel tanımı ve özelliklerine, nasıl uygulandığına, Q-metodolojide veri analizi ve yorumlanmasına, yöntemin günümüz eğitim araştırmalarıyla ilişki düzeyine değinilmiştir. Sonuçta Q-metodolojinin eğitim araştırmaları alanı için önemli bir yaklaşım olduğu ve özenle takip edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Q-Metodoloji, Nitel-Nicel yaklaşımlar, Eğitim araştırmaları, Eğitim bilimleri.*

Q-METHODOLOGY AS A QUALIQUANTALOGICAL APPROACH AND REFLECTIONS ON ITS USABILITY IN EDUCATIONAL RESEARCHES

Abstract

The process of developing new research approaches is still an ongoing process in order to make the findings and results of the researches carried out for educational sciences, a social science field, more qualified. In this process, it can be said that Q-methodology, which was developed by feeding from both quantitative and qualitative research approaches, will benefit researchers as a mixed method. Therefore, in this review, first, Q-methodology and its general features are discussed as a qualiquantalogical approach. In this context, the general definition and characteristics of Q-methodology, how it is applied, data analysis and interpretation in Q-methodology, the level of relationship of the method with today's educational research are mentioned. As a result, it was emphasized that Q-methodology is an important approach for the field of educational research and that it should be followed carefully.

Keywords: *Q-Methodology, Qualiquantalogical Approach, Educational Researches, Educational Sciences*

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, MUŞ.
e-posta: m.polat@alparslan.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2921-7831>)

1. GİRİŞ

Eğitim kavramı toplumsal sürdürülebilirliğin önemli bir temel dayanağıdır. Toplumların yaşadıkları sorunların çözümünü büyük oranda eğitimde aramaları bu nedenledir. Doğan (2012), eğitim biliminin sosyal bilimlerin ayrılmaz bir alt alanı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda sosyal bilimlerin başta psikoloji olmak üzere tıpkı diğer birçok alt alanında olduğu gibi eğitim bilimi alanı da kendini araştırma kültürüyle gerçekleştirmenin yollarını aramaya halen devam etmektedir. Ancak Balcı (2021) bir sosyal bilim alanı olarak eğitim biliminin henüz daha araştırma yerine daha çok otorite ve tecrübeye dayalı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre eğitim bilimleri alanındaki çalışmalar tecrübe veya otorite yerine daha çok araştırma temelinde ilerlemeli ve yürütülmelidir. Elbette hem tümdengelim hem de tümevarımsal açıdan eğitim bilimleri alanında yürütülen yeni araştırmaların sayısının her geçen gün daha fazla artmaya devam ettiği de gözlenebilir bir durumdur. Bu araştırmalara bakıldığında Şişman'ın (1998) da belirttiği gibi nicel ve nitel yaklaşımlar arasındaki paradigmatik dönüşüm ve karşılıklı etkileşim sürecinin mazisinin oldukça eskiye dayanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Fakat gelinen son noktada, araştırmacılar, özellikle uluslararası alanyazın açısından karma araştırma yöntemlerini daha çok tercih etmeye başlamışlardır. Böylece nicel ve nitel yaklaşımları birleştirerek daha zengin bir veri setiyle eğitim alanında yeni bulgular elde etmeyi ummaktadırlar.

Hali hazırda Q metodoloji yaklaşımında ise ulaşılan nitel veriler bir bütün olarak kabul edilmekle birlikte veri analizi sürecinde nicel bir analiz tekniği olan faktör analizinin uygulandığı bir yol benimsenmektedir. Ancak bu noktada, bilinen faktör analizinden farklı olarak katılımcıların cevap örüntüleri arasındaki uyumu göz önünde bulundurulmaktadır. Bu yaklaşımın ilk örneğinin *Nature* dergisine gönderilen bir makale üzerinden ortaya konduğu ifade edilmiştir. Buna göre İngiliz psikolog ve fizikçi William Stephenson (1935), faktör analizinde değişkenlerin kişilerle yer değiştirebileceği ve faktör analizinin ulaşılan nitel veriler üzerinde kişiler arası da yapılabileceği önermesinde bulunmuştur (Brown, 1996; McKeown & Thomas, 1988; Simons, 2013). Başka bir deyişle, faktör analizinin *ters çevrilerek* de kullanılabilceğini öne sürmektedir. Böylece bu yeni yaklaşım (Q metodoloji) sayesinde faktör analizinin kullanımına uygun olmayan konuları da kapsamına alabileceği iddiasında (Karasu & Peker, 2019) bulunmaktadır.

Dolayısıyla bu derleme çalışmasının temel amacı eğitim araştırmaları açısından nitel ve nicel araştırma yaklaşımları arasındaki dönüşüm veya karşılıklı etkileşimden ziyade, bu yaklaşımları belirli bir düzeyde ve ortak bir potada erittiği düşünülen "Q Metodoloji" yaklaşımını genel hatlarıyla ele almak ve kısa bir değerlendirme yapmaktır. Bu amaçla, öncelikle, Q metodoloji yaklaşımının tanımsal ve genel özelliklerine değinilmektedir. Ardından nasıl uygulandığı hakkında kısa bir açıklama yapılmıştır. Daha sonra verilerin analizi ve ulaşılan sonuçların nasıl yorumlanabileceği konusunda özet niteliğinde bilgiler verilmiştir. Nihai olarak, Q metodoloji ve eğitim araştırmaları arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Böylece araştırmacılar için Q metodoloji yaklaşımının eğitim bilimleri alanında nasıl kullanılabilceği ile ilgili öz ve açıklayıcı bilgilerin yer aldığı bir çalışma ortaya çıkmıştır.

2. Q METODOLOJİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Araştırmacılar (Richardson, Durose & Perry, 2019; Rodl, Cruz & Knollman, 2020; Stenner & Stainton Rogers, 2004), Q metodolojinin hem nitel hem de nicel analizleri öncelikle nitel veri kümelerine uygulayan bir nitel-nicel yaklaşım (qualiquantological approach) olduğu konusunda bütünüyle hem fikirdirler. Stephenson (1953) ve Brown'a (2008) göre Q metodoloji, psikoloji gibi sosyal bilim alanlarında sıklıkla bulunan öznel konuların sistematik ve mantıklı bir şekilde incelenmesine izin vermektedir. Böylece bireylerin ve grupların bir konu hakkında nasıl düşünebileceklerini ortaya çıkarmak daha mümkün olabilmektedir. Q-metodu sayesinde kişilerin değerleri, fikirleri veya inançlarının ne ölçüde birleştiklerini veya ayrıldığını belirlemek araştırmacıları, analitik açıdan daha belirgin sonuçlara götürebilme potansiyeline sahiptir.

Ayrıca Yang (2016) de Q metodoloji yaklaşımının hem teori oluşturma hem de teori testi için kullanılabilir olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım, herhangi bir konuyla ilgili düşünce ve inançlara dair öznel konuları sistematik olarak incelemek için oldukça kullanışlı bir yöntemdir. Bu bağlamda yaklaşımı daha iyi anlamak adına genel özelliklerine odaklanmakta ise yarar vardır. Karasu ve Peker'e (2019) göre, Q metodoloji yaklaşımının kullanmasının diğer yöntemlerle karşılaştırıldığında göz önünde bulundurulması gereken bazı genel ve önemli özellikleri bulunmaktadır. Bunlar;

- Q metodoloji, insan özelliğini sistematik şekilde açığa çıkarmak için oldukça elverişlidir.
- Araştırmacıya, çalışılan konu hakkında bütüncül bir değerlendirme imkânı tanımaktadır. Çünkü nitel ve nicel yöntemlerin güçlü yanlarının bir tür birleşimiyle ortaya çıkmıştır.
- Araştırma konusuyla ilgili bireyler ya da gruplar arasındaki uyumsuzlukları veya uzlaşmaları bireylerin bakış açılarıyla net bir şekilde sunmaktadır.
- Farklı katılımcı grupları arasındaki uzlaşma noktalarını ortaya çıkararak bu gruplar için ortak bir zemin oluşturmaya katkı sağlamaktadır.
- Bu metot, kuram meydana getirme potansiyeline sahip bir keşfedici yöntemdir.

Burada açıklanan genel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda q-metodunun araştırma konusu hakkındaki keşfedici özelliğinin daha çok öne çıktığı söylenebilir. Yani araştırmacıların, bu metodu kullanarak, katılımcıların tartışmalı eğitim konuları hakkındaki özgün görüşlerini olası bir netlikle daha işlevsel bir şekilde elde edebilecekleri umulmaktadır. Bu metodun araştırmacılara nitel bulguların geçerlik ve güvenilirliğini artırmak adına nispeten bütünleştirici bir yaklaşım ortaya koyduğu da ifade edilebilir. Elbette araştırmacının kendisi tarafından q-metodolojinin uygulama sürecinde gösterilen/gösterilecek özeninde bu durumu katkısı oldukça büyük olmaktadır.

3.Q METODOLOJİ NASIL UYGULANIR?

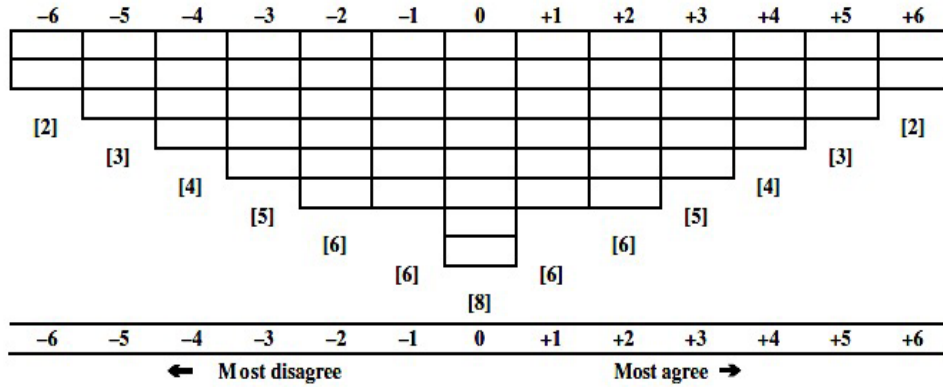
Q-metodunun nasıl uygulanacağı noktasında karar büyük oranda araştırmacılara aittir. Araştırma esnasında ayrı bir çalışma alanı, ofis, sınıf vb. oluşturulabileceği gibi doğrudan saha çalışmalarıyla da süreç uygulanabilmektedir. Bu anlamda her ne kadar alanyazın çerçevesinde belirlenmiş bir araştırma problemiyle başlamak mümkünse de gözlemsel ya da sezgisel olarak seçilen/karşılaşılan bir problem durumuyla da q-metodoloji süreci başlatılabilmektedir. Bu başlangıç adımının ardından ulaşılabilecek katılımcı sayısının ne olması gerektiği ve araştırma problemiyle ne kadar doğrudan ilişkili oldukları ön koşulu hakkında bir karar vermek gerekmektedir.

Donner'a (2001) göre Q-metodoloji yaklaşımı çok sayıda katılımcıya ihtiyaç duymamaktadır. Bir düzine kadar katılımcıyla bile anlamlı ve fark edilir bulgulara ulaşmak mümkündür. Q-metodu, katılımcıların en az istenenden en çok arzu edilene kadar 20 ila 50 öge veya ifadeden oluşan bir dizi maddeye (q-ifadeleri) yanıt vermelerini zorunlu kılmaktadır (Örnek bir görsel anlatım için Şekil 1'e bakılabilir). Bu noktada 100'den fazla katılımcıya bir Q-ifadesi setinin uygulanması durumu ile oldukça nadir şekilde karşılaşmaktadır. Bu maddeler genellikle belli bir şemsiye soruya birden fazla olası yanıtın alınması şeklinde yanıtlanmaktadır. Örneğin: "Bu grubun çalışması için önemli olan nedir?" gibi genel bir soruya verilmesi planlanan olası yanıtların önem derecesine göre sıralanması (Şekil 2) katılımcılardan istenebilmektedir.

Şekil 1: Yüz yüze ortamlarda Q-ifadelerinin katılımcılar tarafından nasıl yanıtlanabileceğine dair bir örnek

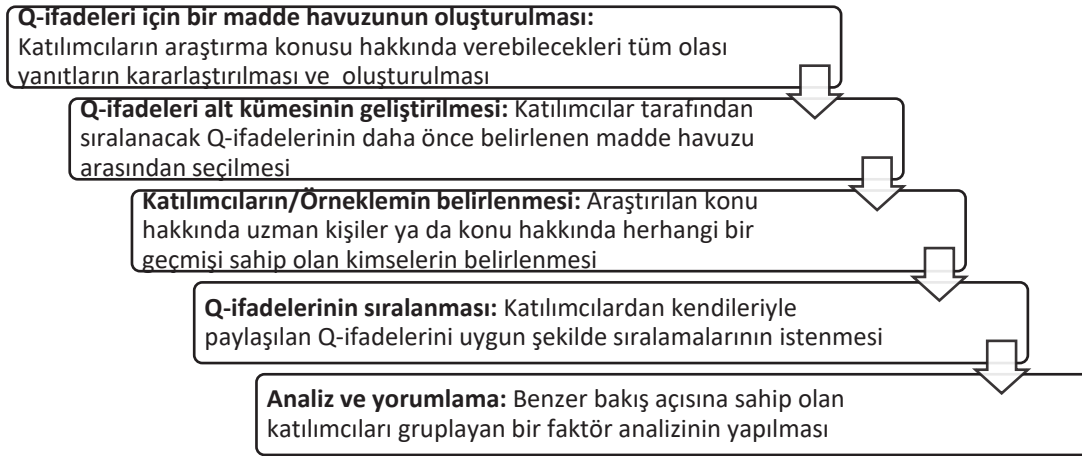
(Kaynak: Bashatah, 2016)

Şekil 2: Her hücreye yerleştirilmiş benzersiz bir ifade numarasıyla sıralama ızgarası (Q-diyagramı) örneği

(Kaynak: Watts & Stenner, 2005; Yang, 2016)

Şekil 2’de görülen Q-dizgisinde (sıralama ızgarası, Q-diyagramı) sıralama değerleri ± 6 ile “sıfır” arasında değişmektedir (Sabit yarı-normal dağılım). [Parantez] içindeki sayılar herhangi bir belirli sıraya atanabilecek öge sayısını göstermektedir. Gösterilen dağılıma toplam 60 öge yerleştirilebilmektedir (Watts & Stenner, 2005; Yang, 2016). Q-diyagramı burada olduğu gibi aşağı yönlü ya da yukarı yönlü yanıtlanacak şekilde araştırmacı tarafından dizayn edilebilmektedir. Öte yandan bir q-dizgisi üzerine yerleştirilecek her bir Q-ifadesinin oluşturulma süreci, nitel araştırmalardaki yarı yapılandırılmış görüşme sorularının hazırlanma süreci ya da nicel ölçek geliştirme çalışmalarındaki ölçek maddelerinin yazım süreciyle neredeyse benzer bir özellik göstermektedir. Yani Q-ifadelerinin oluşturulma sürecinde araştırma konusuna ilişkin alanyazın taraması sonunda ulaşılan araştırmaların sonuçlarından yararlanılabileceği gibi bir odak grup görüşmesi neticesinde elde edilecek veriler üzerinden de madde yazımına gidilebilmektedir. Bu süreci ve Q-metodolojinin diğer adımlarını Şekil 2’de daha ayrıntılı olarak görmek mümkündür.

Şekil 3: Q-Metodoloji için süreç basamakları (Kaynak: Stone & Turale, 2015)

Şekil 3’te Q metodoloji yaklaşımı için ön görülen süreç basamakları açıklanmıştır. Bununla birlikte sürecin her aşaması için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar olduğu da alanyazında ifade edilmektedir. Stone ve Turale’ye (2015) göre bu hususlar; madde havuzu oluşturulurken kapsamlı bir alanyazın taraması ve/veya katılımcı görüşlerine (yarı yapılandırılmış görüşme, odak grup görüşmesi vs.) başvurma, katılımcı sayısının araştırmada kullanılacak Q-ifadelerinin madde sayısından az olması, Q-ifadeleri katılımcılar tarafından en azdan en çoğa doğru sıralanırken tüm Q-ifadelerinin sıralama ızgarası/q-dizgisi üzerine ifadelerden hiçbiri açıkta kalmayacak şekilde yerleştirilmiş olduğunun gözden geçirilmesi şeklindedir. Q metodolojinin araştırma sürecini daha iyi anlamak için oluşturulan daha kısa bir süreçsel anlatım ise Khoshgooyanfar (2011) ve Lee’ye (2017) aittir.

Bir Q-metadoloji süreci; araştırma amacının belirlenmesi ile başlamaktadır. Daha sonra ilgili alanyazın doğrultusunda muhtemel yanıtlar için bir ifade havuzu oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu havuz içerisinde araştırma için en uygun olduğu düşünülen ifadeler bir araya getirilerek bir Q-ifadesi seti/örnekleme hazırlanmaktadır. Seçilen bu Q-ifadelerini katılımcı grubunun hazırlanan Q-diyagramı üzerinde sıralaması istenmektedir. Katılımcıların bütünü için yanıtlama sürecinin tamamlanmasının ardından ulaşılan yanıtlar kontrol edilmektedir. Bu işlemlerin ardından ise istatistiksel analiz ve yorumlama adımına geçilmektedir. Böylece Q metodolojinin uygulama süreci tamamlanmış olmaktadır (Khoshgooyanfar, 2011; Lee, 2017). Tüm bu süreç katılımcılarla büyük oranda yüz yüze gerçekleşmektedir. Alanazi vd. (2021) için bu sürecin çevrimiçi olarak da gerçekleşebilmesi mümkün görünmektedir. Nitekim Covid-19 pandemi sürecinde gerçekleştirdikleri Q metodoloji araştırmalarını daha çok açık kaynak kodlu ve çevrimiçi bir platform olan Easy-HTMLQ üzerinden gerçekleştirmişlerdir.

Çevrimiçi veya yüz yüze gerçekleştirilen/gerçekleştirilecek veri toplama sürecinin ardından ise veri analizi önem kazanmaktadır. Bu aşamada ulaşılan/ulaşılabilecek bulguların alanyazın çerçevesinde yorumlanması ihmal edilmemelidir.

4.Q METODOLOJİ'DE VERİ ANALİZİ VE YORUMLAMA

Q-metodoloji de veri analizi ve yorumlama süreci hakkındaki araştırmacı görüşlerinin büyük oranda benzer olduğu söylenebilir. Örneğin, Pruslow ve Owl'a (2012) göre Q-metodoloji çalışmaları sürecinde veri toplama sonrası raporlama ve yansıtıcı tartışma için Q yöntemini uygulama seçenekleri, herhangi bir ayrı teknoloji veya istatistik gerektirmeyen basit bir manuel yaklaşımdan, PQMethod'un kullanıldığı otomatik bir sisteme veya genel amaçlı istatistiksel programları kullanan daha karmaşık bir yaklaşıma kadar uzanmaktadır. Araştırmacı analiz için manual ya da teknoloji destekli bir yola karar verdikten sonra Corr (2001), veri analizine katılımcı yanıtlarının eksiksiz bir şekilde analiz için düzenlenmesi ile başlanmasını önermektedir. Yani görüşlerini Q-ifadeleri doğrultusunda en az katılma durumundan en çok katılma durumuna doğru sıralayan katılımcılara ait görüşler analiz öncesi tıpkı nicel çalışmalardaki veri girişlerinde olduğu gibi sıralanmaktadır. Katılımcıların görüşleri ne kadar benzer ise o kadar az faktör ortaya çıkacağı bu süreçte ön görülmektedir. Burada yer alan görüşlere ait nicel verilere uygulanan faktör analizi sonrasında ise ortaya çıkacak faktör sayısının genel olarak yediden az olacağı (Dennis, 1986) söylenmektedir. Fakat ilgili alanyazında bu aşamada ortaya çıkacak faktör sayısının altı veya sekiz olabileceği de ifade edilmektedir. Faktör sayıları için belirtilen bu farklılığın temelde q-ifadelerine ilişkin verilen yanıtların analizi esnasında kullanılan farklı analiz (Brown, Horst, gibi) yöntemlerinden kaynaklanıyor (Brown, 1980; Demir & Kul, 2011) olabileceği de araştırmacılar tarafından göz önünde bulundurulmalıdır.

Wright (2013) ise veri analizi ve yorumlama aşamasının Q-metodoloji çalışmaları için bir son aşama olduğu görüşünü belirtmektedir. Buna göre Q-ifadelerini sıralama etkinliğinden elde edilen veriler, genellikle verilerin analizi için önerilen KADE (Banassick, 2019), Ken-Q ve PQMethod gibi özel yazılım programları kullanılarak analiz edilebilmektedir. Ancak bu yazılımlarla gerçekleştirilecek faktör analizinde değişkenler arasındaki korelasyonlar yerine kişiler arasındaki korelasyonlar temel alınmaktadır. Bu durumu Stephenson (1953) şu şekilde açıklamaktadır; davranış psikologları, analizleri için değişkenlerin korelasyonlarını kullanmışlardır. Dolayısıyla insanların özelliklerini ve yeteneklerini tespit etmek için değişkenleri ilişkilendirmişlerdir. Ancak bu tür çalışmalar R-teknigi olarak adlandırılmaktadır. Q-metodolojisi ise Q-teknigine dayanmaktadır. Q-teknigi yardımıyla faktör analizinde değişkenler yerine insanları ilişkilendirmek, her satırın bir bireyi ve her sütunun bir değişkeni temsil ettiği bir veri matrisini 90 derece döndürmekten çok daha derin etkilere sahiptir.

Dolayısıyla araştırmacılar eğitim araştırmaları için q-metodunu benimsediklerinde bahsi geçen bu derin etkileri daha yakından deneyimleme fırsatını yakalayabilirler. Bu noktada eğitim araştırmalarında q-metodoloji yaklaşımının kullanıldığı kimi örnekleri göz önünde bulundurmak yarar sağlayabilir.

5. Q METODOLOJİ'NİN EĞİTİM ARAŞTIRMALARINDA KULLANIMI

Eğitim araştırmalarında yeni yaklaşım ve teknikler konusunda araştırmacılar tarafından her geçen gün giderek artan bir ilginin olduğu ifade edilebilir. Bu ilgi önemli görülmele birlikte özellikle ülkemizdeki eğitim bilimleri alanyazını açısından Q-metodoloji yaklaşımının yeterli düzeyde kabul gördüğü/kullanıldığı/herkesçe bilindiği söylenemez. Daha doğrusu bu konuda yeterli bir veri/işaret bulunmamaktadır. Hatta Q-metodoloji yaklaşımıyla

yürütülmüş eğitim alanındaki çalışmaların oldukça yeni tarihli ve sınırlı sayıda (Altunova & Kalman, 2020; Çakmak, Akgün & Kaçar, 2022; Doygun, Kaya & Ekşi, 2020; Nas & Tanhan, 2020; Turhan, 2016; Yenen, 2021; Yıldırım, 2017) olduğu da görülmektedir. Oysa Lundberg, de Leeuw ve Aliani (2020), Q metodolojinin, öznel durumlar hakkında veri toplamak ve analiz etmek adına esnek ve sistematik bir yaklaşım sunması nedeniyle eğitim araştırmaları için uygun olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre kendi görüşlerini empoze etmeden katılımcıların öznel bakış açılarını belirlemek isteyen araştırmacılar için alandaki çeşitli, dinamik ve karmaşık bağlamları keşfetmek Q metodolojisi ile daha mümkün olabilmektedir.

Simons (2013) ise Q metodunun en önemli avantajının nitel verilerden ortaya çıkan kategoriler veya temalara istatistiksel olarak ulaşılması olduğunu öne sürmektedir. Böylece elde edilen nitel bulguların araştırmacının kendisi tarafından yeniden tanımlanmış veya yapmış olduğu içerik analizlerinin neticesinde ortaya çıkmış sonuçlar olamayacağı ifade edilebilir. Yani araştırmacının ulaşılan bulgular üzerindeki yanlılığının minimize edilebileceği ön görülebilir bir durumdur. Diğer yandan Q metodunun önemli bir dezavantajının etkili bir Q metodoloji çalışmasının ancak katılımcılar tarafından Q-ifadelerinin Q diyagramı üzerine titiz ve düşünceli bir şekilde sıralanmasına bağlı olduğu gerçeğidir. Bu durumu Daniel (2000), Q sıralaması için ifadelerin seçiminin araştırmacı tarafından etkilenebileceği hipoteziyle açıklamaktadır. Başka bir anlatımla, her bir Q-ifadesi arasında yeterli-ama çok fazla olmayan- bir ayırım olacak şekilde ifadeleri ayırt etmenin zor olabileceğinin göz ardı edilmemesidir. Bu noktada Q-ifadeleri, katılımcıyı araştırma konusu hakkında düşündürmeli ancak şaşırtmamalı tavsiyesinde bulunmaktadır. Araştırmacıların bu süreci dikkatle ele almaları vurgulanmaktadır.

Lundberg vd. (2020) açısından da farklı paydaşların öznel bakış açılarını ve yaşam deneyimlerini anlamının, özellikle zorunlu okul ortamlarında öğrencilerin öğrenme ortamını iyileştirebileceği görüşünü temel alarak eğitim araştırmalarında öznelliğe erişmek için Q metodolojisinin kullanılmasının önemli görülmektedir. Nitekim zorunlu eğitimde Q metodoloji çalışmalarının geniş uygulama yelpazesinin bulunması durumunun, eğitim araştırmalarında bu araştırma yönteminin kullanılmasının sağlayacağı esnekliği ve uygunluğunu kanıtlamakta olduğu görüşünü öne sürmektedirler. Bu çerçevede Walker, Lin ve McCline (2018), Q-metodolojinin başta eğitim, öğretim tasarımı ve öğretim teknolojisi alanları olmak üzere eğitim araştırmalarında yeterince kullanılmayan bir araştırma metodolojisi olduğu görüşünü ifade etmişlerdir. Onlara göre eğitim araştırmalarında Q-metodunun yaygın olarak kullanılmamasının temel nedenlerinden biri, veri toplama ve analiz yapmak için hazır ana akım araçların eksikliği de dahil olmak üzere, araştırma sürecinin biraz hantal kalan kendine özgü doğası olabilir.

6. SONUÇ

Nitel-nicel bir yaklaşım (qualiquantological approach) olarak Q-metodolojinin ülkemiz eğitim araştırmalarında kullanıma durumunu kısa bir şekilde ele alan bu derleme çalışmasının sonunda; q-metodunun eğitim ortamlarının genel doğasını daha iyi anlamak adına önemli bir yaklaşım olduğu savunulmaktadır. Özellikle uluslararası alanyazında Q-metodunu benimseyen çalışmaların sayısının gözlemsel olarak her geçen gün artan bir seyir izlediği söylenebilirken ulusal alanyazında q-metodoloji yaklaşımını temel alan çalışmaların sayısının oldukça sınırlı bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, elbette ki, bu çalışmayla q-metodoloji yaklaşımı üzerinden ulaşılabilecek araştırma sonuçlarının tek başına diğerlerine oranla (eğitim araştırmalarında kullanılan diğer nitel ya da nicel yaklaşımlar yoluyla elde edilen araştırma sonuçları) hem politika yapıcılar hem de uygulayıcılar için geçerlik ve güvenilirlik bakımından daha üstün olduğu iddia edilmemektedir. Buna karşın Q-metodolojinin hem eğitimcilere hem de eğitimin sorunlarına/ problemlerine ilgi duyan tüm araştırmacılara önemli düzeyde farklı bir iç görü kazandırma potansiyeli taşıdığı sonucunun konunun muhatapları tarafından göz ardı edilmemesi gereken bir durum olduğu da ifade edilebilir. Dolayısıyla eğitim araştırmalarının sonuçlarının etkililiği açısından Q-metodoloji yaklaşımının da tıpkı diğer ana akım yaklaşımlar gibi araştırma süreçlerinde kullanılmasının ülkemizdeki eğitim alanına yaygın bir katma değer ve etki sağlayacağı ön görülmektedir. Böylece hali hazırda araştırmadan daha çok otorite ve tecrübeye dayalı olarak yürütüldüğü düşünülen eğitimde araştırma sürecinin bir nebze de olsa araştırma boyutuyla daha fazla öne çıkarılacağı ve uygulamaya dönük şekilde önemli bir katkı sunulacağı düşünülmektedir.

Q-metodoloji yaklaşımını kullanacak araştırmacılar için bu çalışmanın bir diğer önemli sonucu da özellikle Q-ifadelerinin seçim süreci ve katılımcılar tarafından sıralanması aşamalarında titiz davranılmasının ve sürecin etkin takibinin önemli olduğudur. Zira ulaşılabilecek bulgulara dayalı sonuçların eğitim alanı için beklenen katkıları sağlaması ve Q-metodoloji yaklaşımının eğitim araştırmalarında yaygın kullanımının sağlanması bu şekilde daha fazla hız kazanabilir.

7. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı kısa bir derleme çalışması olmasıdır. Dolayısıyla, ulaşılan nihai sonuçlar, araştırmacının alanyazına dayalı yorumları ve gözlem notlarını içermektedir.

8.ARAŞTIRMACILAR İÇİN ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçları çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında özellikle eğitim bilimleri alanında araştırma yapan araştırmacıların Q-metodoloji alanının gelişimi konusunda da ilgilerini artırmaları gerektiği ifade edilebilir. En başta eğitim yönetimi alanı olmak üzere rehberlik, program geliştirme ve ölçme değerlendirme alanlarındaki araştırmalarda q-metodolojinin etkin kullanılabileceği sahada görülecektir. Bu noktada örneğin, örgütsel davranış, öğretmen ve öğretmen adaylarının yeterlilikleri ya da eğitim modeli önerileri ve daha birçok farklı konu çalışılabilir. Bunun için araştırmacıların Q-metodoloji yaklaşımını esas alan farklı tür ve konulardan problemlere odaklanmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda araştırmacılar, öncelikle, ulusal alanyazında yer alan; Yıldırım (2017), Tanhan ve Nas (2020), Aslan ve Zirhlioğlu (2019), Çırak (2016), Çakmak vd. (2022) ve Doygun vd.'nin (2020) makalelerini, Mutlu ve Kaya'nın (2019) kitap bölümlerini, Demir ve Kul'un (2011) doğrudan q-metodoloji yaklaşımını konu alan kitaplarını, Altunova (2019) ve Turhan'ın (2016) tez çalışmalarını okuyabilirler. Ayrıca q-metodolojiyi temel alan ve uluslararası düzeyde uzmanların da katılacakları sempozyumlar, kongreler, projeler, seminer çalışmaları veya atölyeler gerçekleştirilebilir. Ulusal alanyazına katkı açısından tez çalışmalarında Q-metodolojinin kullanımına daha fazla sayıda yer verilmesi hatta akademik danışmanların tez öğrencilerine bu doğrultuda telkinde bulunmaları ve teşvik etmeleri de sürece katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Alanazi, A.S., Wharrad, H., Moffatt, F., Taylor, M., & Ladan, M. (2021). Q methodology in the COVID-19 era. *Healthcare, 9*, 1491. <https://doi.org/10.3390/healthcare9111491>
- Altunova, N. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin iş performansını etkileyen faktörlerin incelenmesi: Bir Q metodu araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi.
- Altunova, N., & Kalman, M. (2020). Factors affecting classroom teachers' job performance: A qualitative-dominant analysis with q-sorting. *Research in Pedagogy, 10*(2), 285-312. <http://dx.doi.org/10.5937/IstrPed2002185A>
- Aslan, M. & Zirhlioglu, G. (2019). Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulamasında yaşanan sorunlara ilişkin görüşlerinin q metodu ile analizi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13*(28), 82-106. <http://doi.org/10.29329/mjer.2019.202.5>
- Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi.
- Banasick, (2019). KADE: A desktop application for Q methodology. *Journal of Open Source Software, 4*(36), 1360. <https://doi.org/10.21105/joss.01360>
- Bashatah, L. S. (2016). Q-methodology: What and how. *Journal of Research & Method in Education, 6*(5), 37-43. Retrieved from <https://faculty.ksu.edu.sa/sites/default/files/artcil-3.pdf>
- Brown, S. R. (1980). *Political subjectivity: Applications of Q methodology in political science*. Yale University Press.
- Brown, S. R. (1996). Q methodology and qualitative research. *Qualitative health research, 6*(4), 561-567. <https://doi.org/10.1177/104973239600600408>
- Brown, S. R. (2008). Q-methodology. In L. M. Givan (Ed.). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods* (pp. 692–703). Sage publications.

- Corr, S. (2001). An introduction to Q methodology, a research technique. *British Journal of Occupational Therapy*, 64(6), 293-297. <https://doi.org/10.1177/030802260106400605>
- Çakmak, Z., Akgün, İ. H., & Kaçar, T. (2022). 7. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabına ve kitaplarının kaldırılmasına yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri: Bir Q metot analizi. *Eğitim ve Bilim*, 47(210). <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2022.10897>
- Çırak, S. (2016). Kuantum öğrenme döngüsü ile desteklenen harmanlanmış öğrenmenin öğretmen adayları perspektifinden q metodu ile incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 34-55. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/24546/259983>
- Daniel, B. (2000). Using Q-sort methodology as an educational tool in post-qualifying education whilst simultaneously gathering research data about views on parenting. *Social Work Education*, 19(3), 265-277. <https://doi.org/10.1080/02615470050024077>
- Demir, F. & Kul, M. (2011). *Modern bir araştırma yöntemi: Q metodu*. Adalet Yayınları.
- Dennis, K. E. (1986). Q methodology: Relevance and application to nursing research. *Advances in Nursing Science*, 8(3), 6-17. <https://doi.org/10.1097/00012272-198604000-00003>
- Doğan, İ. (2012). Sosyal bilimlerin eğitim bilimleri üzerindeki etkisi ve Türkiye gerçekleri. *KazNU Bulletin. Psychology and sociology series*, 4(43), 68-73. Retrieved from <http://rmebrk.kz/journals/1076/15390.pdf> - page=68
- Donner, J. C. (2001). Using Q-sorts in participatory processes: An introduction to the methodology. *Social Development Papers*, 36, 24-49. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.607.4701&rep=rep1&type=pdf> - page=30
- Doygun, H., Kaya, N. & Ekşi, I. (2020). Üniversite öğrencilerinin küresel ısınmaya yönelik bakış açılarının Q metodoloji yardımıyla incelenmesi. *Turkish Journal of Forest Science*, 4(2), 302-313. <https://doi.org/10.32328/turkjforsci.757055>
- Karasu, M., & Peker, M. (2019). Q yöntemi: Tarihi, kuramı ve uygulaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(43), 28-39. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120181122m000003>
- Khoshgooyanfar, A. (2011). How people think about a TV program: A Q-methodology approach. *The Qualitative Report*, 16(2), 482-493. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2011.1066>
- Lee, B. (2017). The fundamentals of Q methodology. *Journal of Research Methodology*, 2(2), 57-95. <http://dx.doi.org/10.21487/jrm.2017.11.2.2.57>
- Lundberg, A., de Leeuw, R., & Aliani, R. (2020). Using Q methodology: Sorting out subjectivity in educational research. *Educational Research Review*, 31, 100361. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100361>
- McKeown, B., & D. Thomas. (1988). *Q Methodology*. Sage.
- Mutlu, Ş., & Kaya, Z. (2019). Okullarda yürütülen müşavirlik hizmetlerine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. F. Tanhan, H. İ. Özok & C. Aladağ (Ed.) *Eğitim bilimleri perspektifinden öğretmen içinde* (s. 136-146). Pegem Akademi.
- Nas, E. & Tanhan, F. (2020). Bir Q-metodu çalışması: Rehber öğretmenlere ilişkin öğretmen algılarının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(37), 114-123. <https://dergipark.org.tr/en/pub/zgefd/issue/54277/633955>
- Pruslow, J. T., & Owl, R. R. (2012). Demonstrating the application of Q methodology for fieldwork reporting in experiential education. *Journal of Experiential Education*, 35(2), 375-392. <https://doi.org/10.1177/105382591203500207>
- Richardson, L., Durose, C., & Perry, B. (2019). Moving towards hybridity in causal explanation: The example of citizen participation. *Social Policy & Administration*, 53(2), 265-278. <https://doi.org/10.1111/spol.12481>
- Rodl, J. E., Cruz, R. A. & Knollman, G. A. (2020). Applying Q methodology to teacher evaluation research. *Studies in Educational Evaluation*, 65, 100844. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2020.100844>
- Simons, J. (2013). An introduction to Q methodology. *Nurse Researcher*, 20(3), 28-32. <https://doi.org/10.7748/nr2013.01.20.3.28.c9494>

- Stenner, P., & Stainton Rogers, R. (2004). Q methodology and qualiquantology: The example of discriminating between emotions. In Z. Todd, B. Nerlich, S. McKeown, & D. D. Clarke (Eds.). *Mixing methods in psychology: The integration of qualitative and quantitative methods in theory and practice* (pp. 166–201). Psychology Press.
- Stephenson, W. (1935). Technique of factor analysis. *Nature*, 136(3434), 297-297. <https://doi.org/10.1038/136297b0>
- Stephenson, W. (1953). *The study of behavior: Q-technique and its methodology*. University of Chicago Press.
- Stone, T., & Turale, S. (2015). Q methodology: An introduction. *Pacific Rim International Journal of Nursing Research*, 19(3), 183-186. Retrieved from <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/PRIJNR/article/view/38444>
- Şişman, M. (1998). Eğitim yönetiminde kuram ve araştırmada alternatif paradigma ve yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(16), 395-422. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10380/127017>
- Tanhan, F., & Nas, E. (2020). Bir Q-Metodu çalışması: Rehber öğretmenlere ilişkin öğretmen algılarının incelenmesi. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, (37), 114-123.
- Turhan, M. (2016). Öğretmen sirkülasyonu sorunsalının Q metodu ile incelenmesi (Van ili örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Walker, B. B., Lin, Y., & McCline, R. M. (2018). Q methodology and Q-perspectives® online: Innovative research methodology and instructional technology. *TechTrends*, 62(5), 450-461. <https://doi.org/10.1007/s11528-018-0314-5>
- Watts, S., & Stenner, P. (2005). Doing Q methodology: Theory, method and interpretation. *Qualitative Research in Psychology*, 2(1), 67-91. <https://doi.org/10.1191/1478088705qp022oa>
- Wright, P. N. (2013). Is Q for you?: using Q methodology within geographical and pedagogical research. *Journal of Geography in Higher Education*, 37(2), 152-163. <https://doi.org/10.1080/03098265.2012.729814>
- Yang Y. (2016). A brief introduction to Q methodology. *Int. J. Adult Vocat. Educ. Technol.*, 7(2), 42–53. <https://doi.org/10.4018/IJAVET.2016040104>
- Yenen, E. T. (2021). Prospective teachers' professional skill needs: A Q method analysis. *Teacher Development*, 25(2), 196-214. <https://doi.org/10.1080/13664530.2021.1877188>
- Yıldırım, İ. (2017). Eğitimin oyunlaştırılmasına ilişkin öğrenci algıları: Bir q metodu analizi. *Eğitim ve Bilim*, 42(191), 235-246. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.6970>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).